

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

Handwritten signature in blue ink, likely of the editor or publisher.

1881. ÉVI FOLYAM.

(XV. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1881.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
BARABÁS SAMU.	
Thurzó Imre Wittembergben	149
BELICZAY JÓNÁS.	
Leger ; Histoire del' Autriche-Hongrie, ism.	363
Henne am Rhyn : Kulturgeschichte des Judenthums, ism.	528
BOTKA TIVADAR.	
A magyar ezeréves jubileum időkérdéséhez	465
BUNYITAY VINCZE.	
Két feledésbe ment váradi püspök	332
DEÁK FARKAS.	
Editiones Collegii Historici Acad. lit. Cracoviensis. N° 13—15	162
A Szobieszky János lengyel király udvaráról 1674. 1678.	234
Torma K. A limes Dacicus f. része és az aquincumi amphitheatrum északi fele ; ism.	444
Tanúlmányok. Írta Gr. Széchen ; ism.	603
DEMKÓ KÁLMÁN.	
Adatok az 1619-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez	431
C. FERDINANDUS EREMITA.	
Egy kis hún kérdés, több nagy között.	499
Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
Kutatások Dalmácia levéltáiraiban	214
FERENCZY JÓZSEF.	
Weisskirchen in seiner Vergangenheit und Gegenwart. Böhm L. ism.	366
FRAKNÓI VILMOS.	
Tomori Pál élete I. II. III.	289, 378, 723
F. V.	
A magyar királyi udvar lelkészei	766
HAMPEL JÓZSEF.	
A Drugethek őseiről I. II.	133, 207

HAAN LAJOS.	
Zipser Zeit- und Lebensbilder v. Weber ; ism.	81
HARTVICUS.	
Mátyás Flórián : Vita sanctorum Stephani Regis et Emerici Ducis. Bír.	692
HUNFALVY PÁL.	
A székely kérdéshez I. II.	97, 193
IVÁNYI ISTVÁN.	
Bodrog városa és váráról	582
JAKAB ELEK.	
Adalék Sinkai György életírátaához I. II.	643, 756
ID. KISS ÁRON.	
A XVI. századbeli ref. zsinatok ügyében	278
ZILAHY KISS BÉLA.	
Tinódy Sebestyén, kiadja Szilády Á.; ismertetés	520
A száz év provincia és Szeben városa a XV. évszázban ; ism.	616
A demokrácia hazánkban. Írta Beksics G.; ism.	628
LÉDERER BÉLA.	
Gindely A. Geschichte des dreissigj. Krieges	253
LEHOCZKY TIVADAR.	
Adatok a magyar cigányok történetéhez.	152
MANGOLD LAJOS.	
Thukydydes beszédei. Bászeli ; ism.	702
Dr. MÁRKI SÁNDOR.	
A koronaörző nemesek naplója 1790-ből	335
B. MEDNYÁNSZKY DÉNES.	
Ocskay László. Írta Thaly K.; ism.	246
II. Rákóczi Ferencz ifjúsága. Írta Thaly K. ism.	777
ORTVAY TIVADAR.	
Az eltűnt régi vármegyék. Pesty Frigyes ; bír.	340
ÓVÁRY LIPÓT.	
La Storia di Venezia. Írta Molmenti ; bír.	356
Otranto felszabadításának 400-ik évfordulója	493
Dr. PAULER GYULA.	
Adatok a megyei levéltárak ismeretéhez.	403
Még egy szó a millenariumról.	747
Dr. PULSZKY ÁGOST.	
Lánczy : A faluközösség eredete ; bír.	245

PETROVAY GYÖRGY.	
A zámi és ohati apátságok. Balássy F.; ism.	704
RAJNISS GY.	
A zircziek a Rákóczi-korban	155
RIEDL FRIGYES.	
A Tisza régi neve	511
SALAMON FERENCZ.	
Hol volt Attila főhadi szállása?	1
A rómaiság elenyészte Pannoniában s különösen Aquincum vidékén	643
SZABÓ KÁROLY.	
A királyi regösökről	553
SZÁDECZKY LAJOS.	
Lengyelföldi levéltárakról. I. II.	313, 414
SZILÁDY ÁRON.	
A b. Rudics-féle Codex	396
SZILÁGYI ISTVÁN.	
Hur krónikája I.	588
SZILÁGYI SÁNDOR.	
Egy államférfi fiatalságából	61
Fabritius Károly	179
Révész Imre	274
A boszorkányok történetéhez	593
SZ. S.	
Kiss Á. A ref. zsinatok végzései	620
TAGÁNYI KÁROLY.	
Valami a Comes szóról	516
TAMASKOVICS JÓZSEF.	
Bertalan kigyója	277
THALLÓCZY LAJOS.	
Egy XVI. évszázbeli magyar sportsman	56
A Corpus Juris negyedik kiadása	146
Zimmermann Zsigmondról	690
THALY KÁLMAN.	
Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban I. II.	40, 115
Ki volt Csobáncz megvédője 1707-ben	65
Enyingi Török Imre	67
Felhívás Gömör- és Borsodmegye történetkedvelőihez	712
A zircz-czisztercziek administratora a Rákóczi-korban	768
Éremtani adalék a rézpolturák és libertások éremanyagához	770

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Codex Cumanicus, Gr. Kuun G., bír. 157

WEBER SAMU.

A »Zipser Geschichte« ügyében 280

Adalék a XIII. Szepesi város történetéhez 587

NÉV NÉLKÜL VAGY CSAK JELÖLT KÖZLEMÉNYEK.

A műveltség fejlődése Magyarországon 889—1849. *Kerékgyártó Á.*
bir. l. l. . . . . 71Magyar Családélet. *Radvánszky* Béla I. köt. első rész. ism. K—s . . . 75Báthory Zsigmond erd. fejedelem élete *Léndárt* J.; ism. D. F. . . . 78

A zarándi ref. egyház megye története; írta Szász K.; ism. K—s . . . 80

A zilahi ref. anyaszentegyház története. Írta Magyarosy István,
bir. d—s 170

A békésmegyei műv. tört. 1879—80. évkönyv, ism. K—s 267

Héber kútforrások. *Kohn* S.; ism. d—s 268

A keresztyén egyház történelme. Warga Lajos; ism. e—r 270

Lebensgeschichte des Cardinals Utišenovič. Írta Utišenovič Og.;
ism. — i—d . . . . . 448Magyar prot. egyh. monographiák 2. A magyar prot. egyház tört.
Írta Farkas J. 3. Bihari rumun írók. Írta Márki; — ism. — K—s . . . 451

Az Ehrenfeld-Codex; ism. K—s 528

Etienne Dolet, the martyr of the Renaissance; ism. K—s 532

Lakatos Otto: Arad története; ism. á—r 543

Európa művelődés tört. Írta Rézbányai; ism. — K—s 612

Győr-megye és város anyagi műv. története P. Gy. 706

Egy nagybecsű m. irodalomtörténeti kincsnek hitt levélről 788

ÁLLANDÓ ROVATOK.

Magyar Történelmi Társulat 84, 176, 272, 368, 456, 544, 632, 707

Magyar Tudományos Akadémia 89, 547, 790

Vidéki Társulatok 91, 460, 634, 711, 793

Irodalmi Szemle 182, 371, 716, 796

Vegyes közlések 94, 283, 374, 461, 549, 636, 719, 799

Felhívás 92

Történeti értekezések isk. programokban 714

Kirándulás 546

Pályadíjak 191, 460

Történelmi Könyvtár 96, 192, 288, 376, 464, 552, 642, 722, 802

A BORÍTÉKON KISEBB ÉRTESETÉSEK.

A Társulat VIII. füzeté a f. 1881. évi sárosi kirándulás eredményeinek
leírását tartalmazza.

HOL VOLT ATTILA FŐSZÁLLÁSA?

BEVEZETÉS.

A múlt pár tized alatt a hún kérdés nem volt napi renden, bár nem aludt egészen soha. Szalay László, Horváth Mihály nem annectálták a hún történelmet a magyarhoz. Attila ki volt tagadva Arpád ősei közül s a hún kérdés előtt zárva volt az ajtó.

De ime ezen termékeny 1880-dik évben az ajtón kizárt kérdés az ablakon keresztül termett előttünk.

A székely kérdés zenéjében jelent meg. Ugyanakkor, mint nyelvészeti tárgyat Vámbéry karon fogva vezette be az Akadémia plénumába.

Nem ebbe a harczba akarok vegyülni, s egyáltalán nem izenek háborút senkinek. Az illető bajnokok eligazítják, a menyire eligazítható, egymás között.

Én a hún kérdésnek más oldalát veszem, mely szintén függő, daczára, hogy annyiszor el volt már döntve: azt, hol állott Attila residentíája? A múlt században és a mostaniban sokképen fejtették meg. A székely Benkő József Székely-Udvarhelyen, a szegedi Dugonics Szegednél, a debreczeni Révész Imre Debreczennél, Gyula város történése, Mogyorósy, Gyulánál, Budapest történései Ó-Budán adnak főhadiszállást a hún fejedelemnek. A magyar vendégszeretet szívesen látja, kivált a jeles hazafiakat, minőnek Attilát minden párt elismeri.

Hanem van ezen látszólagos tréfának komoly oldala is. Mert az, hogy a múlt század eleje óta Ófrokocsin, Prayn keresztül Révészig oly sokan foglalkoznak a kérdéssel, melyet positive megoldani, nem tudom, lehetséges-e? nevezetes tanúlságot fog-

lal magában. Azt, hogy »humana mens horret vacuum.« Hiában mondja egyik-másik tudós: a húnok nemzetiségét eldönteni lehetetlen; mert az bizonyos, s maga sem tagadhatja, hogy valami nyelve és nemzetisége csak volt a húnoknak, — s ha nem tudjuk, mi volt az, hát képzelné akaratlanul is képzel az ember a szerint, a mint valószínűbbnek vél valamit.

Igy Attila residentiájának kérdésében az a látvány, hogy oly sok kitűnő fő és lelkiismeretes vizsgáló számos generáción keresztül feszegeti a határozottan el nem dönthetett kérdést, az emberi természet jelzett hajlamának s kiírthatlan ösztönének bizonyítványa.¹⁾

Általánosan jellemzi ezen műveket, hogy mindabban, a mit mások véleménye ellen felhoznak, többnyire igen erősen állanak, — s mindabban, a mivel magok állítását bizonyítani akarják, nem képesek kapacitálni az olvasót. A hol támadnak, ott győznek, de a defensívában megvesztik a pert.

Ennél fogva legtöbb reményem lehetne némi babérra, ha sorra lerombolnám mindazon Attila palotákat, melyeket elődeim a haza földjén oly sok munkával, de inkább czifrán, mint szilárdul építettek. Magam pedig nem építnék semmit helyökbe.

De mi értéke lenne oly munkának, melyről első pillanatra feltűnnék, hogy készítője a legkönnyebb végét fogta a dolognak? Nem! Csak azért sem fogok czáfolgatni, hanem magam az eredeti kútfő nyomán kísértem meg, mennyire mehetek megfejtésben.

I.

Uti requisitumok.

De mielőtt a kalandos vállalatra indulnék, meg kell tennem az uti készületeket, bármi hosszasak. A tapasztalt Baedeker is azt tanácsolja a turistának, hogy indulása előtt czipője,

¹⁾ A kérdés egész irodahnát szokott lelkiismeretességgel s kritikai alapossgal ismertette Révész Imre »Etellaka« című önálló kis munkájában. Debreczen. 1859. Ezen kívül sokat köszönhet az irodalom Szabó Károly alapos működésének ezen téren.

esernyője, látcsöve, órája, mágnestűje sat. szerben-számban s jókarban legyen.

A historia egyik kalauza a chronologia. Szerencsére a fennforgó kérdésnél ez nagy fejtörésbe nem kerül. Elég annyit tudnunk, hogy Attila és az őt interviewolt Priscus Rhetor mintegy 1430 évvel ezelőtt találkoztak, t. i. mikor a Kr. u. 448-dik vagy 49-dik évet irták volna, ha szokás lesz vala már akkor a Megváltó születésétől számítani az éveket. A keleti római birodalomban akkor II. Theodosius ül a trónon, uralkodván Kr. u. 408-tól 450-ig; a nyugotiban III. Valentinianus (uralkodik 425-től 455-ig); a hun birodalom felett Attila (433-tól 453-ig). A hunok már lerombolták volt mindazon erődöket, melyek a Duna partján a keleti birodalmat védelmezték Belgrádtól Nikápolyig s azon alól is, sőt a konstantinápolyi utat védő Niszszát is. Végre Sirmiumot is. Ez 441-től 447-ig történt, midőn Theodosius fegyverszünetet köt a hun királylyal. A fegyverszünet tart még Priscus követsége alkalmával, melyről értekezünk. Attila folytonos diplomatiái kötekedést folytatott mind a keleti, mind a nyugati birodalommal, úgy, hogy mindig kézügyben volt a »casus belli.« — Szüntelen jártak-keltek a követségek. Azt, a melyről mi szólani akarunk, egy főrangú rómainra, Maximinusra bízta Theodosius. Vele együtt utazott vissza egy hun követ Konstantinápolyból Attila udvarába. Maximinus kíséretében volt Priscus Rhetor, a követség leirója.

- A követség nem épen mindennapi viszonyok közt jár el dolgában. A császár beleegyezésével ugyanis az egyik hun követet: Edek főembert arra bérlették fel, hogy Attilát meggyilkolja. A római követség főtagjai Maximinus és Priscus erről semmit sem tudnak; de a főtolmács Vigil, a terv kigondolója és főeszköze, szintén a követséghez volt csatolva. — Ily gyalázatos megbízatása volt a civilisált világ küldöttségének a »barbár« fejedelmhez, ki a titkot már az első nap megtudta a követség megérkezésekor.

Kívánatos lenne tudni azt is, mely hónapokban történt a Maximinus-féle követségnek Magyarországra jötte. Priscus erről hasonlóképp nem ad egyenes fölvilágosítást. — De abból, hogy hún földön egy nagy zivatar, dörgéssel, villámmal lepte meg,

kétségtelen, hogy a nyári hónapokban kellett ennek az utazásnak történnie. A napok kalendariumi megjelölése annál inkább hiányzik előadásában, a mi pedig igen tájékoztató lesz vala. — De la télen történik vala is a követség jötte-mente, a fentebbi gonosz és feszült személyes viszonyok miatt bizony melege lehetett mindkét félnek.

A mint a régiek mondták, a chronologia és geographia a történelem két szeme fénye. A chronologia után lássuk nagyjából a geographiát, vagy legalább azt az eszközt, melynek segédelmével tájékozhatjuk magunkat Priscus utazására nézve. — Minthogy helyneveket nem említ a hún területen, csak útja kimérésével lennének képesek biztosan követni.

Az ő mértéke útja legnagyobb részére nézve a »napi járó föld,« nem épen határozott mérnöki eszköz.

Azonban nem levén más, mindenek előtt arra kell mértéket találnunk, mit nevez ő egy napi járó földnek.

Priscus Konstantinápolyból Sardiciába, vagyis a mai Sofiába érkezvén, azt írja, hogy az, igyekező utasnak tizenhárom napi járó föld. Elég becses útmutatás a mértékre nézve; de csak látszólag. Mert nincs megmondva, gyalog embernek-e vagy kocsin, vagy lóháton utazónak. Sophia Konstantinápolyhoz 78 német mértföld lehetett az akkori kitűnő római uton is. Osztvá 13-mal a 78-at, egy napi járó föld lenne 6 német mértföld.

Ha napjára 6 mértföldet veszünk föl, gyalog embernek sok; mert ez naponként, rendes katona lépésben, 12 órai gyaloglás. Ki győzné ezt egy huzomban folytatni 13 napig? Priscus tehát positiv kulcsot csak akkor adott kezünkbe, ha föltesszük, hogy nem gyalog emberre érti a napi járó földet, hanem érti akár lóháton, akár kocsin, de *többnyire csak léptetve haladó* utasra.

Legtöbb gondot ad a hadtudománynak, mennyi lehet egy napi járó föld. A katonai tudomány pedig azt mondja a marsról¹⁾:

»A gyalogságnak ahhoz, hogy 5 német mértföldnyi marsot megtegyén, jó, kemény uton 13 óra kell, miből 3 óra pihenő.

¹⁾ Hagyjuk meg ezt a franczia szót, mint hadtudományi műszót, a magyarban is, mint meghagyta a német.

A tűzérség és lovasság ugyanazt a marsot 9 —10 óra alatt végzi.«¹⁾ Lehet ugyan hosszabb utat is tenni; de nem nagyon huzamos ideig. Itt csak rendes és kitartó marsokról van szó. Ha az út roszt, ha a hadoszlopok tetemesen nagyok, ha az időjárás kedvezőtlen, még a fentebbi út is nagy. — Egy kocsin vagy lóháton podgyászszal utazó követség, mely 30 s több személyből áll, a lovassághoz és tűzérséghez hasonlítható úti haladás tekintetében. Az napjában 6—7 mértföldet is haladhat. Már csak ennyiből is gondolhatni, hogy midőn Priscus azt mondja, hogy Sophia Konstantinápolyhoz 13 napi járó föld s e szerint középszámítással 6 mértföldnyi haladás esik egy napra, lóháton vagy kocsin való utazást ért. De hozzáteszi, hogy ez jól igyekező (expeditus) utasnak 13 nap. Kétségkívül odaérti, hogy a kényelmesen utazónak annyi idő nem elég, s tán neki sem volt az.

De hátha egy követség gyorsabban halad, mint a csapatos lovasság vagy tűzérség? Lássuk!

Tapodta már számos követség ugyanazt az utat, melyről Priscus szól. Itt járt többek közt Verancz Antal is, s 1553-diki útja nagyobb részéről naplója is fennmaradt.²⁾ Szendrőtől, azaz a Moravának a Dunába ömlésétől, Nisszáig 4 nap alatt érkezett. A távolság 25 német mértföldnyi levén, $6\frac{1}{4}$ mértföld haladás esik egy napra. De ha Szendrőtől Drinápolyig való utját vesszük, a mi 91 mértföld, mit 17 nap alatt fogyasztott el, a napi út átlag $5\frac{1}{3}$ mértföld. Sajnos, hogy naplóját nem találjuk folytatva egészen Konstantinápolyig. Hátra volt vagy 33 mértföld. Ezt 5 nap alatt tette volna meg, napjában $6\frac{3}{5}$ mértföldet haladva. Itt nem kellvén többé nagy hegynyergeken és kősziklás szorosokon átvergődni többet haladhatott. Minthogy Sophiától Drinápolyig való útja 8 napot kívánt meg, épen Priscus számítása szerint 13 napi járó föld volt neki is Konstantinápoly.³⁾

Egy másik magyar követség példáját hozhatom még fel

¹⁾ Militär Lexicon (von der Lühe. Adorf, 1836. V. kötet, Marsch szó alatt).

²⁾ Kiadta Szalay László. Monumenta Hungariae Historica. Irók II. k. 288. l.

³⁾ Hasonló eredményre jut Révész Imre is. »Etellaka« című műve 36 lapján.

1665-ből, melyről Rozsnyai Dávid naplót írt.¹⁾ Szól az a Drinápoly és Konstantinápoly közti útról is, mely mint mondám, számításom szerint 33 német mértföld. Ezen Rozsnyay 5 nap alatt vonulván keresztül, $6\frac{3}{5}$ mértföldet haladott naponként. De már Sophiától véve az utat a szultán fővárosáig, neki erre nem 13, hanem 15 nap kellett.

Átalában a hegyi vidéken Szendrőtől Drinápolyig Rozsnyay napi-járó-földjei legfeljebb $4\frac{1}{2}$ mértföldnyiek.²⁾ Íme tehát jó lovakkal, pénzzel ellátott úri követségek napi közép útja ezen a vonalon 5 mértföldre tehető. Midőn Priscus 6 mértföldnél valamivel többet vesz napi utnak az út kényelmesebb részében, itt is a maximumot vette — azért teszi hozzá, hogy »expeditus« ember halad ennyit. Más helyen magából Priscusból olvashatjuk ki az 5 mértföld közép számot. Szerinte Attila a Duna vonalától 5 napi járó föld szélességben követelte a keleti birodalom területét, határul Nisszát akarva megszabni.³⁾ Nissza pedig a Dunától, mint láttuk, 25 mértföld. Priscus idejében még az út a Dunától Nisszáig szintoly jó lehetett, mint a byzanti császár székhelye közelében s mégis oda teszi Priscus, hogy ez »jól menve« öt napi járó föld. Hogy Priscus Nisszától nem mindig az országuton ment, annak oka, hogy néhol hintve volt a harcban elesettek holttesteivel.

Lenne hát követségeknek, kik sokad magokkal, sok lóval, sok podgyászszal utaznak, egy napi járó föld hegyi vidéken, de jó úton 5 mértföld, sikon, kemény, csinált uton körülbelül 6.

Azonban Priscus utazásának legfontosabb része az, mely a mai magyar alföldre terjedt ki. Lehet-e a hegyi utakat a

1) Monumenta Hung. Hist. »Irók« VIII. k. Kiadta Szilágyi Sándor. Lásd a napló 283. lapján.

2) Rozsnyay 7 nap alatt érzéklik Szendrő tájáról Nisszába. Itt ros lehetett az út, hogy a 25 mértföldhöz ennyi idő kellett. Napjára $3\frac{4}{7}$ német mf. esik. Pedig még közben Jagodinában egy napot pihenvén, 8 napba került a Nisszába érkezés. — Nisszától Sophiáig 22 mf. Sophiától Fillippopolig szintén 22, Filippopoltól Drinápolyig szintén 22 mf. Mindez 5 — 5 napba kerülén, a napi haladás itt $4\frac{2}{5}$ mf.

3) »Naisso . . . . . quinque dierum itinere, expedito homini, ab Istro distantem« Priscus. (Corpus Scr. Byz. Bonni kiadás 147. 1.)

lapályon levőkhöz hasonlítani? Nézzünk körül oly uti-naplókért, melyek régibb időben némileg tájékoztatnak. Bajos kielégítő rajzot találni.

A mi főuraink, a jobb utú felvidéken vagy Erdélyben, vagy a sík alföldön, száraz időben, legjobb viszonyok közt is alig haladtak többet napjában, ha társzekeret vittek magokkal. Utjukat bajos számítás alá vetni; mert az szeszélyes volt. Néha bámulatos rövidde tette az, hogy itt egy sógorhoz, ott egy komához vagy »*a paphoz*« kellett betérni ebédre vagy hálni, nem levén vendéglők. Még az is gyakori volt, hogy egy-egy uti társaság vadászva utazott egy-két napi járó földnyire is. — Ellenben ha leánykérő, lakodalom, keresztelő, temetés forgott szóban, bezzeg nem kímélték se a lovat, se magokat!

Lássunk azonban egy oly alföldi utazást, mely podgyásszal és tetemesb kísérettel folyt. Ilyen Tököly Imrée 1678-ban, mikor N.-Váradtól Fegyvernekig, onnan Gyöngyösig, onnan Kecskemétiig, s innen Szolnokon át ismét N.-Váradig hajhászsza hajduit.¹⁾

Egész utját, mely igen egyenetlen, nem írom le, csak egyes szakaszait említem, megjegyezvén, hogy mértföld-számításom az egyes állomásokra nézve légvonalban történik. Úgy látszik, maga is, a tavak, folyók be levén fagyva, torony-irányában szelte keresztül a sikot egyik állomástól a másikig.

Január 12-dikén »jó szánúton« (tehát a leggyorsabb menetel) a N.-Várad közelében levő Bereg-Böszörményből Fűzes-Gyarmatig érkezett. Ez 5 mf.

17-dikén a befagyott Tiszán át Fegyvernekről Sülyön keresztül Heves-Sz.-Iványra 5 mf. egy negyed hijján.

Innen 18-dikán Gyöngyösre, 5 mf.

24-dikén Abonytól Kecskemétre, azon megjegyzéssel, hogy az út igen jó, $5\frac{3}{4}$ mf.

De több napi utja 5 mf. sincs. Sőt Gyöngyös körül, hol sár volt, három mértföldet sem halad napjában.

A még fiatal, fáradhatlan tevékenységű, s sietős dolgú vezér, kinek kitűnő lovai lehettek, a sík alföldön sok pihenővel, a leg-

¹⁾ Monum. Hung. Hist. Scriptorum 18. k. 130. l. Kiadta Torma Károly.

jobb viszonyok közt nem tud többet haladni 5—6 mértföldnél napjában; mert podgyászszal és kísérettel utazott. S lehetnek-e kedvezőbb viszonyok Alföldünkön, Tiszán túl az utazásra, mint mikor még a Tiszát is oly jég-pánczél borítja, hogy szekereket, lovakat bír meg? Annál tartósabban be voltak fagyva a kisebb folyók, a tavak és mocsárok. — Jövet Tököly a Tiszán már nem jegen kél által, a szolnoki hidra kénytelen kerülni. De a »Balkány« mocsár jég hátán ló és szekér járhat. A folyók, mikor nincsenek befagyva, nem csak azért akadályai a száraz utazásnak, mivel az átkelés meglassítja a haladást, hanem mivel kisebb-nagyobb kerülőket kell tenni a révek vagy hidak fölkérésére. A mocsárokat pedig tisztes távolokban szeretik kerülni a nem mérnök lineázta utak.

Azt gondolom, hogy régi időkben, bármennyire száraz nyári hónapokban a Tiszán túli vidéken az utas sokkal több kerülőt tett, mint téli fagyok idején, — s így Tököly fentebbi napi utjai ama vidékre nézve, légbeli távolságot véve, jóval rövidebbek lettek volna, ugyanannyi fáradságra. Mentül régebbi időbe megyünk vissza, a folyók ártere annál nagyobb s mocsár birodalma annál terjedelmesebb, s így a bármely irányba törekvő utazónak annál nagyobb kerülőket kellett tennie. Azért napi utja egyenes légvonalban annál rövidebb. De ezen irányok közt is tetemes különbség volt. Ha nagyjából kelet-nyugati irányban akart utazni valaki, az sokkal könnyebben eshetett, mintha éjszak-déli, vagy dél-éjszakai irányban akart egy kitűzött ponthoz jutni. Például könnyebb volt Zarándból Hódmező-Vásárhelyre menni, mint innen vagy Makóról Karczag felé. Mert a Tiszántúli folyók nagyjából keletről nyugatra folynak, s víz választó dombhátaikon az út is könnyebben vonúl hosszában. Ellenben éjszakkal tartva, a sok folyón és árteren keresztben kellett volna éjszak felé haladni. Lehetetlenség lesz vala egy utasnak ott csak nagyjából is következetes éjszakai irányt tartani. — Csak nyugati és keleti nagy kerülőkkel mintegy lavirozva lehetett előrehatolni.

Mindez a Tiszán túli vidékre nézve áll, míg a Duna és Tisza köze, melynek nagy részét mellék-folyók nem szelik, minden időben könnyebben volt járható.

De különben is a csinálatlan út, vagyis az, melyet az uta-

sok szemmértékre vettek, mindig kanyargósabb az országutnál, úgy, hogy a mai Bánságban Priscus nem kevesebb kanyargással utazhatott, mint a hegyek közt, hol csinált uton járt. Továbbá az út folytonos puha s olykor süppedékes volta csaknem oly fárasztó, mint a hegyi kemény uton az olykori hágók. Annálfogva a haladás mennyiségében itt az lesz a maximum, a mi a Priscus meghatározta vonalban a minimum volt: 5 mértföld napjában.

Nyertünk volna tehát egy közepszerű mértéket, de a mely nélkül Priscus Rhetort egyáltalában nem kísérhetnők.

A vállalat még így is szerfölött kalandos lehet, ha más útravalókkal s kalauzokkal nem látjuk el magunkat.

Egyik ily utavaló a mi vezetőnk, Priscus helyes megértése. A szöveg leghitelesebb és becsesebb mindazok közt, melyeket Attiláról irtak. De csak másod kézből, megcsontítva s úgy látszik elforgatva jutott hozzánk a X. században élt Constantinus Porphirogennéta idejéből, kinek parancsából valamelyik íródiákja kivonatot, excerptát csinált belőle. Ha ezt világosan a czim is meg nem mondaná, maga a szöveg elárulná, hogy nem úgy fekszik az előttünk, a mint Priscus megírta. Mert egyes részletek, mint Attila udvarának, lakomájának leírása, nemcsak hogy azon korban ritka szemlélő hajlamra és képességre mutatnak, hanem a leírás és elbeszélés a mellett, hogy az élet eleven benyomását tükrözi vissza, kapcsolatos, indokolt, s logikai nyomokon jár. A hellén írók azon becses törekvése látszik meg rajta, hogy semmit se hagyjon homályban.

De épen a helyi és földrajzi momentumok oly hiányosan, szabatosság s mondhatnám logica nélkül vannak nem előadva, hanem odavetve, hogy ez csak a más bűne lehet, nem a Priscusé.

Nem könnyű feladat a kritikának eligazodnia rajta. Priscus a leghitelesebb írók közé tartozik. Meg volt benne a jóakaratt arra, hogy jól lásson, s a képesség is. Mindenben, a miben más régi írók ellenkeznek Priscussal, határozottan Priscusnak kell igazat adni. Szavai, sőt betűi is becsesek. Egészen bizonyos az ő szavából, hogy a hun királyt a hun nem Etelének nevezte, testvérét pedig nem Budának. Semmiféle későbbi mende-monda nem nyom semmit Priscus ellenében. — De ugyanaz az író, kinek minden sora és betűje oly nyomatékos, fájdalom, még sem min-

denben követhető szó és betű szerint, — a ránk maradt szöveg nem is másolat, csak kivonat levén.

Azt gondolom, a kritika itt akkor jár a helyes uton, ha a következő szabályokat tartja szem előtt: 1. Egyes egész tételeket, szavakat, számokat elfogad a leghitelesebb kiadás szerint, — de nem fogadja el *minden részben* a fogalmazást, úgy, a mint ránk maradt. És ezt nem fogadja el akkor, midőn az előadás homályos, s a jó styl megbicsaklik. Ez Priscus írói jellemétől idegen vonás, s nyilván a compiler hanyagsága. 2. Ha minden jóhiszemű kútfőnél valaminek elhallgatása is gyakran használható történelmi argumentumnak, — Priscus kivonatára ez földrajzi tárgyakban nem alkalmazható; mert nem tudhatjuk, hogy nem beszélt-e ő körülményesen arról, a minek a ránk maradt kivonatos szövegben nyoma sincs, vagy ha van nyoma, az igen hiányos. A minek nyoma sincs, arról nem okoskodhatunk; csak arról, a minek nyoma van. S itt is azt kell tennünk, hogy valahányszor Priscusban szabatosság, idő és helybeli pontos meghatározás nélküli mondatokat találunk, — szintén a kivonatkészítő hanyagságának tulajdonítsuk.

Különben a kivonat készítő bizonyos systema szerint lát-szik eljárni. Ha kivonatot akart készíteni, ki kellett hagyogatnia az eredetiből. Fölvette jó bőven, a mi a szereplő egyének közti érintkezést, beszélgetéseket tárgyazza, s kihagyta, a mi a külső természeti viszonyokra tartozott. A kivonat kitünő azon részekben, mik emberekre vonatkoznak; de majdnem kritika alatt áll mindabban, a mi a geographiát és topographiát illeti. Ebber nemcsak »breviter«, hanem »confuse« beszélteti ugyanazt a Priscust, ki az élet drámai küzdelmeinek rajzában elég bőbeszédű, világos s mondhatnám művész. Csak épen *nyomokat* találunk arra nézve, hogy Priscus eredeti szövegében volt szó a vidékekről, folyókról és az átutazott egyes pontokról is. És ezeket aligha nem kötelessége szerint tette a compiler. Feladata nem geographiai, hanem diplomatiái volt: utóbbiban másoló. S mint másoló jeles, a mint rövidítő szerencsétlen.

De itt az idő az indulásra, ennyi készülődés után!

S kezdjük mindjárt a Dunánál az útat.

II.

A z e l s ő s z á l l á s .

Én nem látom alaposan kétségbevonhatónak azt, hogy K. u. 448-ban, a keleti császár követsége a hun fejedelemhez utazván, a Morava torkolatához nagyon közel kelt által a Duna balpartjára. Mert bizonyos az, hogy nem Belgrád táján, hanem Szendrőnél volt a hun birodalomnak a keleti római birodalomba vezető kapuja. Bizonyos pedig épen Priscusból, ki azt mondja, hogy Margum volt kijelölve az előbbi években állandó vásárhelynek a hunok és rómaiak közt. Már pedig a mai Morava, s az akkori Margus folyó torkolatánál feküdt a hajdani Margum város, a mai Szendrő táján. Ezzel szemben a balparton állott a Constantius nevű erősség. Attila ezt sok más ezen tájon feküdt várral Niszszáig lerontotta, hogy nyitva legyen minden felé a támadás utja számára. De révnek rév maradt Margum kétségkívül, s ha valahol, itt volt összegyűjtve az a temérdek sok ladik, mely egész sereg átszállítására látszott szánva lenni. Hiszen a leg-egyenesebb út épen a Morava mentén vezetett és vezet Magyarországból Konstantinápoly felé. — Margum nem ok nélkül volt választva főérintkezési pontnak a hun és római birtok közt. — Semmi más combinatio mellett az átkelési pontra nézve ily nyomatékos érvet nem lehet fölhozni.

Pedig van még egy érv, mi azt is magyarázza, miért tetszett Attilának jobban a Duna ezen pontja a többinél. S ez az, hogy itt a balparton nem terjedelmes mocsárok, hanem egy homokos felsík terül el, mi megkönnyítette a révhez való hozzáférhetést.

Egy darab római sáncz is jelöli itt, a Dunának azon félkörű délre hajlásánál azon tér fontosságát, mely Pancsova és Palánka közt terül el.

A szendrei sziget mai alsó csucsával szemben fekszik Kubin az ó-magyar Keve falu. Ennek táján teheték ki Priscust a balpartra a hun révészek.¹⁾ Ha a révtől (a sziget alsó csucsától) a

¹⁾ Mindjárt világos, hogy Priscus szövegének compilatora mily felületlen minden materialis dolgokban. Azt állítja, hogy a hun hajó mind

mai utat követve, Kubinon át, egy jó térképen két mértföldet mérek ki, Gaja mai falu tájához érek.¹⁾ Úgy látszik, csaknem idáig ért Maximinus főkövet és kísérete, melyben Priscus is szerepel.

Az ő szavai ezek: »Miután az Iszteren átkeltünk s a barbárokkal (a kísérő hun követekkel) mintegy 70 stadiumot haladtunk, egy térségen megállítottak, hogy várakozzunk, míg Edekon Attilának jelentést teszen érkezésünkről. Nehány barbár még velünk maradt, kik vezetőkül voltak szolgálандók.«²⁾

Az a soknak látszó 70 stadium csak 1 és $\frac{3}{4}$ geographiai vagyis német mértföldet tesz, s így Gája faluig sem viszen el, mely, mint mondám, két mértföldnyire van a szendrői révtől.³⁾ Ha vesszük a Dunán való átkelés késedelmeit s a fentebbi mértföldszámot, mely egymagában is egyharmad napi járás volt, azt kell föltennünk, hogy dél tájban lehetett, midőn Priscuséknak meg kellett telepedniök Gája tájékán, s ott vesztegelniök további rendelkezésig.

Miért kellett előre sietnie Edekon hún főembernek Attilához, azt Priscus e helyen nem mondja ugyan, de világos későbbi helyeiből. A hun főember azért ment, hogy ajánlja a követséget, vagy legalább annak egy nevezetes tagját, Vigilt Attila kegyeibe. Edekon volt az, ki Konstantinápolyban szinleg arra vállalkozott volt, hogy ötven font aranyért meg fogja gyilkolni őt. Most előre sietett, hogy elbeszélje magának Attilának ezen kellemes ujságot, s hiven figyelmeztesse, hogy a követség tagjai közül egyedül Vigil a cselszövő. — Se Maximinus, se Priscus ekkor nem tudták, miért kellett Edekonnak előre mennie s nekik várakozniök.

Priscus közvetlenül föntebbi szavai után így folytatja:

---

esupa lélekvesztő edény: egy fatörzsből teknő módjára kivájva. Ilyenek lehetett a követség lovait, melyek nem csekély podgyászszal voltak terhelve, átszállítani — a Dunán — a felvilágosítással adós maradt. — Valami komp-félét alkalmasint a tutajok helyettesítettek.

¹⁾ Használom a Táborkar kiadta ugynevezett »Specialcarte«-t.

²⁾ Prisci Historia. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Niebuhr-féle bonni (1829.) kiadás. I. k. 173. l.

³⁾ 40 stadium egy német mf. (Forbiger I. 551. l.)

»Este felé (még az átkelés napján) mikor épen vacsorálunk, felénk közeledő lódobogást hallunk. Két scytha érkezett hozzánk, azon rendelettel, menjünk Attilához. Meghívtuk, hogy előbb vacsorálnának velünk. Ők leszálltak lovaikról, velünk vacsoráltak s másnap ők voltak kalauzaink. S ezen nap közel kilencz órakerkeztünk Attila itteni sátor-táborához, — levén neki ilyen több is.«

A fentebbi szavakból az út nagyságát meglehetősen világosan meg lehet határozni; — de nincs megmondva, sőt jelezve sem, egy lényeges dolog, az irány: hogy éjszakra, keletre vagy nyugatra kellett-e tartani?

De azt gondolom, a helyi viszonyok ismeretéből nem bajos eligazodnunk. Mint említettem, a Morava torkolatával szemben, a Duna balpartján egy homokos fennsík terül el, ma mintegy 7 négyszög mértföldnyire.¹⁾

Mintegy közepén szelik a római sánczok, kiindulva Kubinból, s éjszakra tartva Deliblatig. Onnan éjszaknyugatra Alibunár helységig a sánczok a homokterületnek inkább nyugati szélein húzódnak el.²⁾ — Azonban a hun király a maga akár állandó, akár ideiglenes táborát nem ütötte fel se homoksvatagba, se rossz vízű és levegőjű mocsárok szélén, — hanem oda, a hol friss vizet kap ember, ló és szarvasmarha. Ilyen pedig ezen a vidéken a Karas, vagy Krassó hegyi folyó melléke, mely a nevezett homok fennsíkot kelet felől ráházza be, hogy Palánkánál szakadjon a Dunába. Ezen folyó vonala mintegy 2—3 mértföldre esik Gájától, hová a követséget az első nap letelepítettük. Ezt a Szendrőtől észak-keleti irányban levő pontot is azért választottam, mert Attila táborhelyét egy valamirevaló folyó, a Krassó mellé kellett inkább tennem, mint bárhová ezen a vidéken, — tehát az iránynak nagyból észak-keletinek kellett lenni.

Tudván, merre kell tartani, most lássuk a távolságot. A

¹⁾ Ezen homokos területnek, melyet a szerbek Bielo-Berdónak neveznek, déli határa a Duna, éjszaki határa az Alibunári mocsárok. Pontosabban: ezen faluk szegélyezik: *Greibenacz*, Parta, Ulma, Nikolinacz, Károlyfalva, Ujfalu, Dollova, Balványistye, s a Duna. (Hunfalvy János a »Magyar Birodalom« természetij viszonyainak leírása. III. k. 456. l.)

²⁾ A táborok nevezett specialis térképén.

főntebbi idézetben azt mondja többek közt Priscus, hogy csaknem 9 óra volt, mikor a Dunán való átkelés másodnapján Attila táborába érkeztek. Ez, nyári napon annyit tesz, mint délután 3 és 4 óra közt, a mi mai óránk szerint.¹⁾ Ebből az látszik, hogy közel egy egész napi járó föld volt Priscusék másodnapi útja, azaz körülbelől legalább is 5 mértföldnyi. De vegyük először ne a másodnapi, hanem az első napi följegyzést. Az első nap ezek mennek véghez: 1. a követség átkel a Dunán; 2. halad körülbelől egy harmad napi járó földet, — s ezzel dél lehetett, midőn a veszteglő ponton megállapodott. 3. Edekonnak Attila főhadiszállására kellett eljutnia s ezen mindég nagyon elfoglalt fejedelemmel beszélnie, nagyon fontos dologról, s exexpediálni két lovas embert. 4. Ezen két lovasnak vissza kellett érkeznie Priscusékhoz, mielőtt még beesteledett s tán a nap is lement volna.²⁾

Ezen két utóbbi pont alatti dolgoknak mintegy 6 óra alatt kellett megtörténniök. Edekon oda utazására mintegy 3 óra, s a két lovas ember Priscusékhoz érkezésére ismét vagy 3 óra esik. Az érkezők hangos lódobogásából értjük, hogy nem lépésben jártak. Trappban egy mérföld egy óra. Tehát Priscusék legfeljebb 3 mértföldnyire lehettek az első nap estvéjén Attila szállásától.

Hogy ha csakugyan nincs benne leirási hiba, (a mit fentebb magunknak adott szabályok szerint föltennünk nem szabad), hogy másnap csak délután 3—4 óra közt érték célhoz a követek, — okához is hozzávethetünk. Hogy a követek a Krassó folyóhoz jussanak, két út közt választhattak. Az egyik a mai főút, mely akkor is practicabilisabb lehetett, s mely Gájától nyugatnak megy és a Duna mentét nagyából követve, Dubováczon keresz-

¹⁾ Görög és római napfeljöttétől naplementig számította az órákat. Napéj egyenlőség alkalmával reggel 6-tól este 6-ig, a római 12 óra oly hosszú volt, mint a mienk. Ekkor a római 9 óra a mi délutáni 3 óránknak felelt meg. Leghosszabb nap idején (a mi szélességi fokaink alatt) reggel 4-től este 8-ig a római óra hosszabb volt, s ekkor a római 9 óra = d. u. 4 óra.

²⁾ A lovasok érkezése ideje *ἀμφὶ δελῆν ὀψίαν* annyit tesz, mint késő délután vagy este *felé*. Szabó Károly is, (Uj Magy. Muz. 1850—1851. 554. l.) »estve felé«-nek fordítja.

tül tart Ó-Palánka felé; a Krassó torkolatánál meghajolva, éjszak nyugati irányba megy Gajtaszolon át Grebenáczig. Eme jobb uton, mely a homokterület széleit nyesi, a távolság Gáján felülről egy negyed mértföldet véve hozzá, több, mint 4 mértföld — a kisebb útkanyarulatokkal 5 vehető. Tehát egy tisztességes napi járó föld. Gyalog mintegy 8 óra lenne pihenés nélkül.

A másik út Grebenácshoz sokkal rövidebb. Vezet ez észak-keletnek egyenesen azon homok-sivatagon keresztül, melyet »kincstári homok« pusztának neveznek (Aerarial Sand-Praedium áll a térképen). Itt nem véve az út görbületeit, a Gája táján meghatározott ponttól Grebenác egyenesben $2\frac{1}{2}$ mértföld, — a kisebb kanyarodásokkal közel 3. — Itt az útnak terhelt állatokkal való nehéz volta a homokban tehette volna egy napi járó földdé, a mi különben csak fél napi lesz vala. De aligha itt ment a követség.

Legvalószínűbb az, hogy Edekon és a könnyű lovas emberek a homok-területet torony irányában szelték keresztül, a mennyiben a buczkák vonalai engedték, egy pár órára nem kellvén kimélniök jó lovaikat, s három óra alatt meg is tették a nehéz utat, míg a követség a hosszabb, de kényelmesebb uton ballagott a szokott lépésben mindaddig, míg a homokvidék határán s a Krassó partján elérte ennek legnyugatibb könyökét, éjszaka a többenél magasabb homok dombokkal — szóval a mai Grebenacz helység táját. Nem mondom, épen a pontot is eltaláltam. Tehetjük fél, sőt egy egész mf.-del éjszakabbra, Oresácshoz a táborhelyet.

E szerint Attila egyik hadiszállását megtaláltuk volna. Mind Priscus szövege, mind a körülmények, mind a parancsoló természeti viszonyok összhangzása Grebenacz vidékén mutatja ki azt. De hogy ismeretesebb nevet adjunk, nevezzük azt Attila fejrtemplomi táborának, Fejrtemplom közel esvén oda.

Idevezet a fentebbieken kívül más fontos tekintet is. Attilát a gazdag legelőkön, ivó vizen kívül kétségkívül a közlekedési vonalak némely bogjai csábitották egy-egy helyen való megszállásra, — szóval a kiválóan hadi szempontok.

Már pedig az a vidék, a hová Priscus a nélkül vezetett

engem, hogy további útjának meghatározásában bármi előleges hypothesisem lett volna, elég fontos pont.

Fejértemplom vidékéről elég közelből lehetett szemmel tartani vagy fenyegetni a Dunának nemcsak szendrei, hanem palánkai révét, sőt a Temes torkolatától a vaskapuig valamennyi átjáróját. A szárazsi közlekedésre nézve Fejértemplom tájának nyílása van a Krassó és az ezéhez közel torkolatu Néra völgyein át a Vaskapu hegyei közé. Utóbbi völgyön az út Mehadiához s onnan részint a Dunához, részint Karánsebes felé Erdélybe vezetett. Éjszakon Versecz felé Aradnak, s onnan vagy Erdélybe vagy Szeged felé nyílt az út. — Ezen környék hadi fontosságára nézve nem kevés bizonyító erejűek az ottani római sánczok, melyeknek egy darabja, Oresácnál üti fel magát.

Végre megjegyzendő, hogy a tér, a hol Attila hadi szállásának sátrai emelkedtek, nem az a tökéletes egyenes sík volt, a minő a Bánság nagy-becskerekai vidéke. Mert Priscusék egy dombon akarnak megtelepedni; de a hunok eltiltják; mert maga a hun király sátra is a síkon állott. — Érdekes hun szokás, hogy a hol domb van is, a fővezér nem azon foglal állást. Milyen hitele lehet ennél fogva a traditióknak és mondáknak, midőn azt írják, hogy a mai felső-olaszországi Udine dombját, melyen a város fekszik, a hun király azért hordatta össze mesterségesen, hogy főhadi szállásának a síkon meg legyen szokott domináló állása!

III.

Útban eső folyamok.

Egy eredményre jutottunk volna tehát, az eddig terjedő utban.

Azonban a tovább haladásra nézve is sokat ér egy elég biztosan meghatározott kiindulási pont. Azt a körülményt, hogy az előttem értekezők oly kevés fontosságot tulajdonítottak Attila ezen egyik főhadiszállásának, onnan magyarázom, hogy némileg praeoccupálta őket a másikhöz való elvezetés útja.

De mi, kiknek egyelőre mindegy, akárhová vezet Priscus, csakhogy a szöveg a dolgok és viszonyok természetével har-

moniában álljon, mindig a legközelebb eső lépésre nézzünk jól lábunk alá, nehogy messzre kandikálván, meglábolthatlan mocsárok közé jussunk, a mi mind a szöveg ingoványain, mind a Bán-ság mocsárain könnyen megeshetik. A követség lovai Attila táborában két napig jól kipihenhették magukat; míg főembereinek aligha volt nyugta se éjjel, se nappal.

Attila a keleti császár követségén, melynek megbízatása orgyilkosi szándékot involvált, ravasz módon állt boszút. A nélkül, hogy elárulná a titok tudását, — különféle lelki gyötrődéseknek teszi ki őket. Rendkívül nehezen jutnak kihallgatáshoz, s akkor az első üdvözlés után szitkokkal halmozta el Vigilt, a tolmácsot. Utóbbit viszszaüldi Konstantinápolyba alkudozási ürügyek alatt; de valóban azért, hogy meghozván Edekon számára az orgyilkosi bérben ígért ötven font aranyat, tárgyi bizonyíték legyen kezénél a császár perfídiájáról. — Ily zaklatások után indul továbbá útjára Maximin követ és társai Vigil nélkül, miután két egész veszteglő napot töltöttek Attila ama szállásán. A lelki hangulat, melyben a tünődő követség volt, nem tudván mi okozza a korábbi években elég udvarias hun király szokatlan dühét, némileg magyarázhatná, hogy az uti rajzra vonatkozó részletek egyszerre oly zavarosak. De sokkal valószínűbb, hogy a kivonat készítője volt igen is csendes, azaz álmos lelkiállapotban. Az illető hely, mely a tovább utazásra vonatkozik s melynek tudtommal hiteleszégében egy elődömsem kételkedett, így szól:

»Vigil elmentével (Konstantinápolyba) még egy nap mulatván ott (Attila szállásán), másnap északi tájak felé indultunk. Miután egy darabig a barbárral együtt haladtunk, egyszer csak más utra térítettek scytha kalauzaink, minthogy Attila egy faluban volt lakodalmát tartandó egy Eszkám nevű leánynyal, bár már sok neje volt, scythæ szokás szerint. Innen síkságon vezetett az út . . . . . Sok hajókázható folyóra bukkantunk. Ezek közül a Duna után legnagyobbak a Drékon nevű, a Tigas és a Typhésas. Részint faderékba vajt ladikokon keltünk által rajtok, melyeket a folyó melléki lakosok szoktak használni, részint összetákoltt kompokon, melyeket a *szomszédságban találtunk* s melyeket a *barbárok székereken* szállítanak magokkal és a vízenyős helyekre visznek. A falukból szerezték be számunkra az élelmet, buza gyanánt *kölest* bor gyanánt *médet*, — így hívják a lakosok; a bennünket kísérő szol-

gák pedig *külest* hoztak magokkal, italt árpából készítve, melyet a barbárok *kámnak* neveznek . . . . .
Hosszú útát téve s *már estenden* egy tónál ütöttük föl sátrunkat, melynek vize iható sat.

Az első pontozatnál (nincs kitéve a szövegben) megszakad a részletes elbeszélés fonala. Még a pontozat előtti mondat az első nap datumát viseli. A pontok egész sorok s tán lapok hiányát jelölik. Itt kellene elmondva lenni, hol háltak meg aznap, mikor Attilától elváltak, mi a Duna vonalától mintegy kétnapi járó földet jelölt volna. Nincs szó se harmadik, se negyedik napi járó földről. Csak az van mondva, sík földön haladtak s sok folyón keltek át, melyek közül az említésre méltók meg vannak nevezve. A második pontozatig tartanak az uti vázlat általánosságai. Nyilván több napig tart, míg oly sok folyón kél át a társaság. Sőt csaknem bizonyos, hogy a folyók egyszermind napi állomásokat jelölnek. Utasaink, mint hátrább is látni fogjuk, faluk mellett szállanak meg, hol iható vizet bőven találnak. A Bánság akkori nagyon mocsáros területén álló vízben nem volt fogyatkozás, de ívó vizet nem minden lépten lehetett találni. Isszák ott még a Bégának, nyáron thóányi meleg és fekete homoktól zavaros vizét is s jónak tartják. A folyók adták legtöbbször a friss ivóvizet, ezek mentén voltak leginkább az akkor kétségkívül gyér faluk, — s éppen a réveket jelölték meg. Nemcsak a réveket, hanem a száraz úti szakaszait is. Éppen az tehette hosszabbá, egyenetlenebbé a menetet, mint a mérnöki vezetett országutakon, hogy az út betért minden faluba, s csak ezek kedvéért keletkezett, — míg az országutakon, a fontosabb városoknak telhető kevés kitéréssel, egyenesen szoktak tartani. Mik lehetnek a nevezett folyók?

Itt hiányzik Priscus értelmes szabatosága. Homályos mind, a mit a folyókról, az átkelésről s az élelmezés módjáról összebeszél.

Azt kérdelem először is: hány hajókázható folyója van a magyar alföldnek? Felelet: a Dunán kívül voltaképen csak a Tisza volna az. Ha korlátolt értelemben odavesszük a Marost és Temest, ez volna négy, a Dunát is hozzászámítva.

Most már akár mit mondjon Priscus compilatora, van ke-

zünkben egy erős documentum, maga a kézzelfogható természet, mely nagyobb auctoritás, mint ő. — A compilátor pedig azt mondja, hogy a nevezett területen »sok« a hajókázható folyó s ezek *legnagyobbjai* gyanánt előszámlál négyet, hozzávéve a Dunát is. E szerint nemcsak négynél kell többnek lennie, hanem ötnélhatnál is. Mert mit mondanánk az ilyen párbeszédre: »Hány gyermeked van?« Felelet: sok, kik közt *legnagyobb*: Pista, Jancsi, György és Péter. »Hát a legkisebbek?« — Felelet: Az egy Pál.

Nem furcsa beszéd ez? Hogy furcsa ne legyen, legalább is heted-nyolczad magokkal kellene lenniök a fiuknak. Így a mi Priscusunknak is 7—8 hajókázható folyón kellene átutaznia, nemcsak a Maroson, hanem a Körösön, Berettyón, Szamoson, Tiszán (mindeniket hajókázhatónak téve meg), hogy a »sok« kiteljék. — De minthogy ez egyáltalában ki nem telik (a mértföldszám sem engedné meg, mint látni fogjuk), megmarad az igen furcsa beszédnek, a mit a compilátor ád előnkbe, s a miben Priscus nem lehet bűnös.

A kivonatban használt szavakat vegyük úgy, mint nyomait azon fogalmaknak, melyek az eredetiben el lehettek különözve. Lássuk ezen nyomokat. Szól a kivonat: 1. sok folyóról, 2. hajókázható nagy folyókról, 3. olyanokról, melyeken Priscus átkelt.

A két első pont tartozhatott egy, s az utolsó más egészen különböző paragraphus, vagy tétel alá. Az első két pont általánoságban, nem az út egyes részére, hanem az egész hun birtokra elmondhatta, hogy folyó, sőt általán viz van ott nagyon bőven, és hogy ezek közt nem egy hajókázható nagy folyam is.

Az utóbbiban szól az útnak a Dunától számított bizonyos nagy szakaszára, elmondván, hogy ott melyek az említésre méltó folyók. Így felfogva és előadva, kútfőnk geographiája összeillett volna a valóság geographiájával, melytől eltérnie nem szabad egy szemmel látott, s látni és hiven előadni tudó tanunak.

Mennél rövidebben szólt volna ezekről Priscus eredeti szövege, annál valószínűbb, hogy a kivonat közel jár vala az eredetihez, s akkor világosabb; de mennél bővebben beszélt a vizekről, a kivonat csináló annál inkább kötelességének látja compendizálni, s annál inkább betelt rajta: »brevis esse laboro, obscurus fio.«

A mi a három kérdéses folyónevet illeti, a Tiphisas egy a Tibiscussal, vagy jobban Tiviscussal, azt elfogadhatjuk, s különösen Révész kétséget kizárólag bebizonyította, hogy az a Temes. De a Tigast csaknem egyetértőleg Tisasra változtatták. Én ezt nem látom jogosultnak. A kiejtéstől a leírásig az *sz* soha sem változhatik át *g* hanggá. Épen ily joggal mondhatnám, hogy az a név nem egyéb, mint Bigas, vagyis a mai Béga! Különben is nem valószínű, hogy Priscusék előbb mentek volna által a Tiszán mint a Temesen. Ily különböző jellemű és irányu folyókat Priscus össze nem zavarhatott.

A Tiszáról szó ezuttal nem lehet. Micsoda nagyobb folyók azok, melyeket Priscusnak mulhatlan kellett érintenie? — Ma így nevezik őket: Karas, Berzáva (a régi magyar királyok alatt Borzva) és Temes — Így a Temes kétségkívül a Tiphisas levén, a Drékon és Tigas név választhat a Karas és Borzva közt.

De a kettő közt is eldönthetjük a pert.

A talányos Drékon folyamat is meghatározhatjuk, több valószínűséggel, mint eddig történt. Mert előfordul az némi jelentéktelen hangváltozattal másutt is Priscusnál. — Azon alkalommal, midőn Priscus visszatérte után egy másik ünnepélyesebb követség megy a keleti császártól Attilához, ezt olvassuk Priscusnál:

»Anatolius és Nomus követek átkelvén az Iszteren, a Drenkon (*Δρέκων*) nevezetű folyóig hatoltak Scythiába. Attila ily nevezetes emberek iránti tiszteletből, hogy messzebb ne fáradjanak, azon tájra rendezte velök a találkozást.«¹⁾

A hely értelme az, hogy a követeknek nem messze, csak a Drenkonig kellett menniök, hol Attila fogadta őket. Emlékezzünk meg arról, hogy a Maximin-Priscus-féle követség is közel találta Attilát, Fejértplomnál levő állandó táborában. Ez pedig feküdt a Karas vize mellett. Talán nem is fárasztotta volna őket még hét napi utra, ha a byzanti udvar cselszövénye miatt meg nem akarja hurczolni. Hogy egyik követjelentésben (a Priscuséban), *Αρήζων*-nak, a másikban, (Anatoliuséban), úgy van írva, mint fentebb láttuk, az könnyen megfejtethő a görög ortho-

¹⁾ Corp. Ser. Hist. Byz. I. k. 213. I.

graphiából, melynek küzdenie kellett az idegen hangzású nevek papirosra tételével.

A Karason átment-e Priscus, az mellékes kérdés, miután ha nem ment is át rajta, de érintette, s említetlenül nem hagyhatta.

A Drékon jobban megállapított folyónév, — ezeknél fogva — mint igen sok más ennél nagyobb a régi geographiában. Ime egy gondosan meghatározott kiindulás, minőt szerintünk, Attila kisebb táborhelyére nézve megállapítánk, további útjának újabb biztos kiindulásokat ad a folyó nevekben! — Ha a Karas = Drékon, a Tiphesas = Temes, a kettő közt folydogáló Borzva nem lehet más, mint a szövegben közbül álló *Tigas!* — A Béga nincs említve. Ezt talán a Temes egy ágának tartották. A középkorban is Kis-Temesnek hitták.

A mi kivonatos Priscusunké mellett épen az illető folyókra nézve, egy másik szöveg-töredék is maradt az utókorra, s ez a VI. században élt Jordanis latin íróé, ki megjegyzi, hogy Priscus mondja, a mit a folyókról idéz¹⁾. Ő a folyamok fentebbi sorrendét másképp adja. Mig Priscusnál a sorrend ez: 1. Drékon, 2. Tigas. 3. Tiphisas. Nála a rend ez: 2. 3. 1. Azt is megcselekszi, hogy a Tigasból, két betüvé téve egyet, Tisiá-t csinál. Sőt annyira megy a szabad travestálásban, hogy azt mondja: ezek óriási folyók (*ingentia flumina!*)

Van hát két eltérő szövegünk a folyókra nézve, melyek közül a latin, a Jordanisé, maga ingatja meg hitelét. Nagyítása bizonyítja, hogy se tárgyi ismerete egyáltalán nem volt ebben a dologban, se lelkiismerete az idézésben.

Hogy más író nem szól a Drékonról és Tigáról, ez megfejtethető, miután általában oly kevés szó van a régi irodalomban eme vidékekről.

Tehát utasaink néhány nap alatt átvergődtek a Temesen és társfolyóin a hún révészek segítségével. S a mint a fenti idézetnek a pontozás utáni része mutatja, »estenden« egy tóhoz érkeztek, melynek iható vize volt.«

E szavak is bizonyítják azt, hogy Priscus kivonata igen

¹⁾ Jordanis. Cap. 27. (Jornandesnek is nevezik).

sokat kihagyott az eredetiből. Mert az értelmes előadású hellén író nem emel ki nagy szuszvétellel oly estvét, melynek reggeléről vagy nappaláról hallgat az írás. A másik, a mi kitűnik, az, hogy utazóink szerettek oly helyen hálni meg, hol iható vizet kapnak, — még pedig az nap azért kellett említésre méltóan, tehát szokatlanul nagy utat tenniök, hogy ily tanyához érhessenek. Az látszik ebből, hogy már kifogytak azon párhuzamos irányu folyóvizek régiójából, melyek az Erdély-bánsági határ hegyekből éjszak-nyugatra tartva, megannyian Temesvár hosszúsági vonala táján délnek konyúlnak meg. Már Billet vagy Iovrin felé lehetek, szóval Temesvártól nyugat-éjszakra.

Ezen állomásnál volt Bléda feleségének a lakhelye és birtoka. Itt történik a követséggel, hogy még az érkezés estvén egy nagy záporosóvel kerekedett szélvihar széttöri az úti társaság sátorát, sőt holmiját is szertefújja, kit a partra, kit a tóba, hogy másnap dolgot adott kihalászni. Innen is, valamint abból, hogy Bléda nejének ezüst poharakat, festett bőröket, keleti gyümölcsöket adnak ajándékba, nyilván való, hogy a követség a sátor szerken kívül is nem kis málhával utazott, s egy egész karaván teherhordó állat lassította haladását.

IV.

A czél és irány kitűzése.

A tó partján átéltekről Priscus eleven rajzot ad. Látjuk feltűnni a zivataros éj után a meleg napot, melyen a karaván a megázott holmikát összegyűjti és egész nap szárítgatja; látjuk egy napi pihenés után elbucsuzni a szíves házi asszonytól. A jól tartott (hátas) lovak s más teherhordó állatok (málhás lovak vagy öszvérek) felkantároztatván, megtörténik az elindulás. Nyomban az elindulás után olvassuk: »Hét napi út végeztével egy faluban scytha vezetőink megállítottak; mert Attila ugyanezen úton jön, s (illendőségből) nekünk utána kell mennünk« (nem előtte megérkeznünk) stb. Ezen várakozó állomáson találkozik a követség a nyugati császár követségével, mely szintén Attilát keresi, vagy ide azért volt rendelve, hogy a mikor a hun fejedelem bevonul fővárosába, diadalútjának fényét emeljék.

Hosszasan írja le s egyszersmind világosan és érdekesen Priscus; miben járt a nyugati császár követsége. Aztán így folytatja:

»Egy úton járván hát vele (Attilával), bevárván, hogy ő menjen elől, az egész sokasággal kísértük őt. És bizonyos folyókon átkelvén, egy nagy faluba jutottunk, mely, mint mondák, minden mások közt legfényesebb szállása Attilának.« Leírja aztán a hún király diszes fapalotáit.

Vegyük sorra elülről az idézetet:

Meglehetősen határozatlan szavak a fentebbiekben ezek is: »Hét-napi út végeztével.« A hetes szám helyett állhatna négyes, hatos is, — az mindegy, mihelyt nincs megmondva, honnan kezdjük a számítást.

A hetes szám — melyet kénytelenek vagyunk elfogadni — számítható vagy a Dunán átkeléstől, vagy a fejrtemplomi szállástól, vagy az utolszor felemlített tóparti tanyától. Ha a szöveget szó szerint vesszük, akkor utóbbit kellene elfogadnunk, s ezen kérdésbe merült elődeimnek, úgy látszik, eszébe sem jutott azt a lovagiatlanságot követni el, hogy ne Blédané faluját tartsák a hétnapi utazás Ferrójának. Pedig azt teljességgel nem parancsolja az előttünk levő szöveg, — csak megengedi, hogy onnan is számíthassuk, ha úgy tetszik.

Most már ez a hetes szám két ignota quantitást foglal magában: egy az, hogy nem tudjuk, hol van a kezdete. s más az, nem tudjuk, mely irányban számláljuk. De még sem lehetetlen talán eligazodnunk, lévén már meghatározott pontjaink és lévén megközelítő mérték a kezeinkben.

Legkevésbé valószínű az, hogy a Priscus a tó melléki malheurtól számítsa napjait. Olyan volna ez, mint valamely pesti polgárleány kalendárioma, ki a zugligeti megázáson kezdi az időszámlálást.

Ha még innen lehetne hét napot számítani, talán csak maradt volna a kivonatban valami nyoma! — Bármennyire hézagos a kivonat abban, a mi helyi viszonyokra vonatkozik, sok lenne föltennünk, hogy vagy 35 mértföld hallgatással mellőztetnék. Ha maga az út nem, valamely pikáns esemény, mire az excerpálónak sok érzéke van, csak előfordúlt volna hét nap változandóságai között.

Valószínűbbnek tartom, hogy hét napi járó földet Priscus Attila fejrtemplomi táborhelyéből kiindulva számít. Ez nevezetesebb pont.

De legvalószínűbb, hogy Priscus a Dunán való átkeléstől számítja a hét napot. Hiszen Priscus a görögök számára ír. Az ő olvasóinak nem akart ő összeadási műveleteket adni fel, hanem egy általuk aránylag legismertebb vonalat vagy pontot vett föl. Minden római a barbár terület egy-egy helyét a római határszél illető pontjától mérte volna, — s azonkívül itt a híres, nagyon ismeretes folyó is: az Iszter, vagyis a Duna. Azért a Szendrő és Kubin közti Duna az, melytől a távolság számítását kezdhethük. — Priscus cõmpilatora talán azért volt hanyag ebben a részben, mert úgy vélte, fölösleges is megneveznie a kiindulást. Az első napot, melyen a Dunán átkelt a követség s csak másfél mértföldnyire attól telepedett meg, alkalmasint nem számította be napi járó földnek. Így Attila fejrtemplomi tábora és a Duna vonala, mint kiindulási pont közt csak egy napi járó föld a különbség. De én a Duna vonalától való számításnál maradok.

A kiindulás nem ugyan bizonyossággal, de a legnagyobb valószínűség szerint meg levén határozva, a végpontot kell meghatároznom. Ha a végpont ki volna tűzve, az iránynyal is tisztában lennénk. Kútfőnk azt mondja, hogy a fehértemplomi tábortól éjszakra kell a fõtáborhoz utazni; de ez kétségkívül csak nagyjából veendő. Annyit tesz, hogy a fõtábor éjszakra van, mint a kisebbik. Lehetett az éjszakketletré vagy éjszakyugatra is. Ha ezen irányokban méregetünk találomra a térképen, négy-öt mértföldjével, Fehrtemplomtól még hat napi járó földet, nagyjából Gyula, Békés vagy Szeged tájékára jutunk, sőt ha tetemes kerülõket számítunk be, s lassú utazást, Arad is beválnék Attila fõhadiszállásának. De Arad mindjárt elesik, a miatt, mivel nekünk olyan vidék kell, melyhez közel se kő nincs, sem pedig erdõ. Priscus Attila táborhelyérõl elég világosan írja: »Mert sem kő, sem fa nincs az ezen tájékon lakó barbároknál, hanem ott máshonnan szállított fát használnak.«

Ugyanezen szavak meggyengítik a békésmegyei nevezett

helyekhez való jutásunk reményét is. Mert Attila városához temérdek fa és deszka kellett, s azért ez a város jobban illik oda, a hová könnyű volt szállítani a fát. Szegednek nem csak egy, hanem két folyó tette könnyűvé azt: a Tisza a Felföldről, a Maros Erdély felől.

Ezen tárgybeli elődeim e végpont meghatározására gyakran igyekeznek valami oly helynevet mutatni fel, mely a hunokra legyen visszavihető. Így vezetett a »Kerekudvat« helynév fel egész Jász-Berényhez, a mértföldszámítás majdnem kifogyván az Alföldből; így kellett az »Etellak« helynév kedvéért Debreczenhez tenni Attila udvarát s vagy keresztül gázoltatni Priscussal nemcsak a Bánóság, hanem az egész Tiszán túli vidék mocsárait és spongyiaszerű talaját, vagy kétszer keletni át a Tiszán Priscusékat, ott is, hol ez a folyó alig volt megközelíthető.

Én nem keresek hun korbeli helynevet. Azt gondolom, sokkal bajosabb lenne valamely helynevünk hun eredetét bizonyítani, mint akármi egyebet ezen kérdés körül. A természeti viszonyok összevetése a szöveggel az én kalauzom.

A természet pedig, a közlekedés könnyűségére nézve, mindazon pontok közt, melyek méreteink szerint szóba jöhetnek, leginkább kedvezett azon tájnak, a hol a Maros a Tiszával egyesül.

Legalább talpak szállítása s így mondhatnók némi primitív hajózás divatban kellett hogy legyen ezeken a folyókon. Mert Attila kora előtt vagy 70 évvel írja Ammianus Marcellinus, hogy a szarmaták, kik a Duna és Tisza alsó mellékeit lakták, házuk falát gerendákból építették. Úgy látszik, épen a Bánóságra és Szeged vidékére szolt ez. Szeged a Tisza miatt más tekintetben is jó pont lehetett.

A Tiszán, Titelen alól Zimonyhoz, Belgrádhhoz erőfeszítés nélkül vezet lefelé a hajó.

A vízi utakon kívül a mai Szeged vidéke fontos találkozási pontja a szárazai közlekedés vonalainak is. — A Duna és Tisza közti terület közlekedésének Szeged mintegy központja. Az itt ma létező vasutak egyike Budapest tájával e fontos dunai révvel, másika Zombor és Vukovár felé a Szerémséggel köti össze. Közel a titeli fennsík, vagyis az Attila korszakabeli nyelven szólva, Pannonia éjszaki részéből, Aquincumból vezetett az út a

Duna és Tisza vízválasztó hegyhátán, míg a másik (Zombor felé tartó), Pannoniának a Száva melléki részébe, — azon szerfölött fontos positiókhöz, melyek uralták a nyugati és keleti birodalom közti egyetlen száraz útat. Könnyű volt Szeged tájára az egész Duna vonalával a közlekedés. Mint Priscus írja, Attila főembere (úgy szólván nádora, vagy nagyvezére) a római eredetű Onegesius a fűszálláson kőfürdőt építtet római modorban. Kő nem volt a vidéken: hozatta, mint Priscus mondja, Pannoniából, — Szokás, rossz szokás volt még a középkorban is, hogy az emberek örömebb vettek követ, téglát régi épületekből, mint kőbányából vagy téglavetőkből. Onegesius fürdője is valamely castrum kőéből készült, milyen a Duna balpartján elég sok volt. A Tiszán túl s a Marostól éjszakra fekvő hun országrészek száraz közlekedése, követve a Körösök, Berettyó, Szamos mentét, mint megannyi oldalbordái a Tisza vonalának, elérvén a folyó mély medrét, a jobb parton könnyen voltak folytathatók, a Duna és Tisza köze mocsároktól, folyóktól mentesebb s inkább homokos mint agyagos levén.

Keletnek e száraz legegyszerűbb összeköttetése a Maros völgyén felfelé vezetett Erdély szívébe s annak határáig. — S végre Szegedtől akkor is lenni kellett oly útnak, mely kisebb-nagyobb eltéréssel a mai szeged-temesvár-báziási iránynak felelt meg. Ezen haladott Priscus.

Kitűzván a célpontot, hová nagy valószínűséggel jutnunk kell, lássuk, alkalmazható-e a mi conventionalis mértékünk: a napjában öt mértföldnyi út. Grebenáczig vagy Fejértemplom tájáig a dunai átjáró egy napi levén, még hátra van Szegedig hat napi járó föld, — összesen vagy harmincz geographiai mértföld.

Azt nem tehetjük, hogy épen toronyirányában menjünk Fejértemplomtól Szegednek. Ma sem engedi meg magának, nem hogy az országút, hanem még a szeged-báziási vasútvonal sem. Hát még abban a régi időben, mikor a Maros, Tisza és Temes mocsárai Torontál megye legnagyobb részét, az alibunári kis tenger s más mocsárok Temes megye nyugatiabb felét víz alatt tartották, — úgy hogy a mai utat Fehértemplomtól Becskereken és Kikindán keresztül akkor impracticabilisnak

s az óbecsei révet nem létezőnek kell tekintenünk. Ha ez a pont kiemelkedett is a vízből, sziget módjára bukkant fel. Vagy 1400 évvel ezelőtt a Bánság állandó térképe leghasonlóbb lehetett az 1876-diki Tiszaáradás térképéhez, azzal a különbséggel, hogy még a Maros kiöntésének tavait is hozzá kellene vennünk. Szabatosabb lenne azt mondanunk: képzeld, hogy a Bánság valamennyi folyója a legnagyobb s minden gátat elszakított áradás után visszavonult saját medrébe: a friss tavak, a miket maga után hagy az árvíz, hajdan permanensek voltak.

Ez teljességgel nem conjectura: ez physikai bizonyosság, ez másképp nem lehetett. — Minden tó nagyobb volt, mint ma, ezelőtt csak két-háromszáz évvel is: mélyebb, szélesebb és hosszabb is. A tóba ömlő folyók, patakok, esőmosások porondja, iszapja, organicus szennye, sőt magok a benne élő vízi állatok és növények rothadéka egyesült erővel töltögetik szünet-szakadatlanul a tavak fenekét. Így minden tónak sorsa az, hogy bizonyos meghatározott évek, századok, ezredek alatt szárazzá válnak. Ha szabad kicsinyeket nagyokhoz hasonlítani, nézze meg bárki Budapesten a városligeti tavat, melyet nem egészen húsz évvel ezelőtt mentettek meg a végenyészettől az által, hogy mesterségesen jó mélyre kiásatták medrét, — s ma újra tisztítják és mélyítik. A liget mélyebb tractusai ma is kétségtelen bizonyosságot adnak róla, hogy hajdan, s nem valami régi időben, tavak voltak.

A Bánság mocsárainak kiszáritásában a természetnek hathatós segítségére jött az emberi cultura. A múlt század eleje óta lecsapoló csatornák itt egy-egy tavat tettek szárazzá (mint a verseczi tavat is) ott egy-egy lassú folyó vizét osztották meg. — Hogy minő volt a Bánság földének képe ezelőtt csak száz évvel is, láthatni egy épen akkor megjelent könyv mappáján.¹⁾ A verseczi tó még megvan, s tőle nyugatra a paulisi. Az alibunári és illancsai tó mértföldeket borít, pedig már a térképrajzoló levezető csatornákat tűz hozzájuk. Múlt századokban egy Fejértplomról éjszak felé utazónak még Versecznél

¹⁾ Grisellini: Geschichte d. Temescher Banatos. Wien 1780. (negyedrétt).

sem lehetett elhaladni, annál kevésbé tőle nyugatra. Ez a tó összeköttetésben volt az alibunárral. Keletre Szredistye felé kellett kerülni. Utóbbi tónál jóval nagyobb az, melynek déli széle N.-Beckerekedtől éjszak-keletnek vonúl Kis-Beckerekig, azaz Temesvár szomszédságáig. A hossza vagy tíz mértföld: körülbelül a Balaton mai hossza volt csak száz évvel ezelőtt is. Ezen város körüli apróbb tócsák kétségkívül nyomai annak, hogy a tó még régebbi időben Temesvárig s még tán jóval azon túl is terjedt. De borzadás rá nézni is, mi volt a Tisza és Temes folyók mente. A Temes nem a Dunába szakad, hanem egy nagy tóba, melyet a Tisza, Temes és a Marosnak egy régi ága (a mai Aranka ér) kézen-közön teremtettek. Így a Bánság nyugati felén nem vezethetett az út Attila idejében s még a temesvári vonalnak is csak egyes darabjai lehetek szárazok, — az az nem erre vezetett az út Fejértemplom felől.

V.

A z u t o l s ó á l l o m á s .

Azonban ez csak általánosság; de nem is mehetek a részletezésekig. Gyermekesnek tünnék föl az útrészek specifikus irányát minden napi járó földre meghatározni akarni, állomásokat méregetni a térképen ott, hol, amint láttuk, Priscus semmi közbeeső állomásról nem beszél. Azt kell tennünk, a mit ő, egy tagban mérnünk ki a hat napi járó földet Fehértemplomtól Szegedig, — és így csak épen nagyból számítani. A mai vasút Szegedtől Temesvárig 112, s innen Fehértemplomig 107, összesen 219 kilométer hosszú.¹⁾ Ez tesz $29\frac{1}{2}$ geographiai mértföldet, vagyis $1\frac{1}{2}$ mf. hiján hat napi járó földet. Ha tehát a mai vasúti töltés traceán tűrhető út vezethette volna Priscust, ő Fehértemplomtól hat nap alatt oly pontosan érkezhetik a mai szegedi pályaudvarhoz, mint egy-egy vasúti vonal ennyi meg annyi óra és percz alatt. — A vasútnak ezen vonala egészben véve nem egyenes. Fehértemplomnál szeszélyesen kacsaringós, — aztán egyenes. Majd Temesvár kedvéért csaknem derékszögű, Kikin-

¹⁾ Lásd akármelyik »Eisenbahn Kurir«-t, vagy »Conducteur«-t. Egy kilométer = 0.135 geog. mf. Egy mértföld = 7.42 kil. m.

dánál fél akkora megtörést szenved. Hanem egyes részletei oly egyenesen tartanak a közelebbi czélhoz, mint a nyíl. Folyók, pocsolyák miatt, melyek egyedüli természeti akadályok, vagy kedvezésekért nem tér ki egy lépésnyire sem. — Nyilvánvaló, hogy még az ottani országútnak is több kanyaródása levén, több m.-földnyi maga ez az út is Fehértemplomtól Szegedig. Mennyivel több még az olyan, minőn Attila idejében kellett járni, mely legkedvezőbb esetben sem több jó mezei útnál. Hozzá kell vennünk, hogy az apróbb kigyózáson kívül nagyban is mindegyre megtörte az irányvonalat, hol a révek, hol a gázlok fölkeresése. Éjjeli szállásul egy oly pont kellett, hol iható víz van.

A Fehértemplomtól Szegedre törekvő embernek nem volt más módja, mint a síkságot a hegyek felőli szélein kerülgetve s balra hagyva Verseczet, Dettát, Temesvárt, melyek most az ország- és vasútba esnek, Rékas felé kelni át a Temesen, Bégán, s vagy Aradnak menve, a Maros jobb partján szállani le a Tiszáig, vagy a Marostól délre maradva, Lovrin és K.-Zombor felé haladnia. Ez utóbbit választotta valószínűen Priscus, mivel a Marost a hatodik úti napig még nem is sejteti: pedig az nagyobb a Temesnél, s Marisius neve is ismeretes volt.

Nem lehetetlen egy másik késleltető körülmény is, mit Révész Imre »Etellaka« művében kiemel, hogy t. i. Priscuséknak nem levén szabad a hátra maradt Attilánál előbb érkezniök a főszállásra, a hún vezetők inkább lassították, mint sietteték a menetet. Azonban, ha ezt nem vesszük is, mert nem is bizonyos, a fentebbi szükségképi kerülőkkel föltehetjük, hogy Fehértemplomtól Szeged a mi utasainknak nem hat napi járó föld, mint a vasúti töltéséhez hasonló irányú út lett volna, hanem hét napi volt, tehát a Dunától összesen nem hét, hanem nyolcz napi járó föld lenne Attila fővárosa. És csakugyan ez nem is ellenkezik Priscus szövegével.

Fentebb, a végpont kerésésénél csak jó nagyából való számítás volt szükséges, s nem akartam bonyolulttá tenni fejtegetésemet a szöveg teljes magyarázatával. Még eddig csak azon szavakat magyaráztam, hogy hét napi járóföldre a követség megállott, hogy bevárja Attilát. — Tehát még egészen nem voltak a czélpontnál. Amint azonban a már idézett szöveg mutatja, nem

messze lehettek. A valószínűség ez: a Dunától számítva 6 napi járóföldet fejeztek be, mikor a tóparti szálláson Blédané falujában megpihentek. Ez Lovrin táján lehetett.¹⁾ Hetedik nap eljutottak Kis-Zomborhoz. Ennek táján lehetett a falu, a hol a hún vezetők várakozásra megállítják a követséget. Valószínű, hogy itt megháltak.

A nyugati követséggel való hosszú értekezés azt látszik mutatni, hogy elég idejük volt. A nyolczadig úti napon, azaz másnap reggel, vagy nap közben korán történhetett, hogy az inkább elmaradt, mint más úton jött Attila megérkezett, ki megsem állva, folytatta útját, s a követség hozzá csatlakozott. Erre nyomban »folyamokon« mennek át s meg is érkeznek még az nap a főszállásra.

Nyilvánvaló, hogy igen lényeges a »bizonyos folyók« fel- említése. Helyesebben fogalmaznók a görög szöveget, ha »bizonyos folyók«²⁾ helyett azt mondanók: oly folyókon, melyek megnevezése bennünket (kivonat készítő) egyáltalában nem érdekel. — Voltak, kik ezt úgy értelmezték: »holmi folyókon,« tehát oly apró-cseprő folyón, melyek megnevezést egyáltalán nem érdemltek. Pedig ez alig állhat meg, mert a *potamos* szó nagy folyót s nem megnevezésre sem érdemest jelent. Nem magával Priscussal, hanem annak compilerával levén itt is dolgunk, a fentebb föl- állított szabály szerint Priscus szövegének kivonatában argu- mentumul nem használható az, hogy neveket hallgat el. Azt gondolom, mennél körülményesebben írt Priscus ezen folyókról, mint- hogy kissé complicált volt folyásuk és egymáshoz való viszonyuk, annál könnyebben ugrott keresztül egy fél vagy egész lapot a compiler, nem levén feladata geographiát tanítani. Ha Priscus leirta a Tiszát Tizas néven, a compiler gondolhatta, hiszen volt már szó ilyen hangzású folyóról, Tigas, Tizas, Tiphizas! ki tudná

---

¹⁾ Lovrin és Nagy-Ősz közt a Hallermann-féle pusztán látok is valami mikropscopicus kis hosszudat tavat, melybe két felől patak szakad. De nem merném most több mint 1400 esztendő mulva is létezőnek állítani Priscus iható vizü tavát. Lehetett olyan több is egynél kettőnél.

²⁾ »Ποταμούς τινάς διαβάριτες.« Corp. Scr. H. B. bonni kiadás 187. l.

melyik másik? — Aki az akkoriban ismeretes Marisiusról (Maros) hallgat, az bizvást hallgathatott a Tiszáról is! Mi gondja neki ahoz? Sietett a ránézve unalmas geographiai leírásoktól a Priscus által oly szépen adott regényes rajzokhoz és drámai elbeszélésekhez, melyek színtere Attila főszállása volt.

Pedig azokra a megnevezetlen folyókra sokkal nagyobb szükségünk volna nekünk, mint az úti rajz minden többiére. Ha azok nevét megtartja a compiler, nem kell vala annyi tudományt fogyasztani rá másfélszáz év lefolyása alatt.

De nekünk, miután a Bánság kisebb folyóin már nagy bajjal átvergődtünk, a megnevezetlen folyók csak annál erősebb új támaszpontot adnak. Még pedig az a körülmény, hogy nem egy, hanem több (szerintünk két) folyón kellett egymásután átkelni. Még a Tiszát nem léptük át, még Szeged tájától körülbelül egy napi járó földre lehattunk, mikor Attila utóléri Priscusékat. — Nem fejtegetem azt a valószínűséget, hogy a Maros akkor délebbre s a Tisza keletebbre folyt, mint ma. Azt bizonyosnak vehetjük, hogy medrökben változások voltak, s azért a kis-zombor-makói mai átjárás helyett valami más divatozhatott. Lehetett, fölteszem, átjáró a Maroson valahol Szőreg és Kis-Zombor közt, vagy az utóbbin is alól. Ezenkívül bizonyosnak kell vennünk, hogy Szőreg felé jutni Szegedhez igen bajos volt. A már említett múlt századbéli térképen a Maros és Tisza találkozásának zúgát oly nagy mocsárt ábrázoló folttal tömi meg Grisellini, mintha egész kalamárisát loccsantotta volna rá Szőreg tájékára. Egy Attilát is tisztelettel kell kitéríteni ilyen tájkép előtt.

Ma, elhiszem, esztelenségnek tűnnek fel, hogy valaki, a Marostól délre levén, s Szegedre akarván jutni, először a Marost s azután ismét a Tiszát hajókázza keresztül, holott beérhette volna azzal, hogy a Maros beszakadásán alól Szőreg felé csak a Tiszán keljen által. De régen a Bánságból jött embernek okvetlenül először a Maros északi partjára kellett átnennie utját, s a torkolatról éjszakra szegni keresztül a Tiszát.

A Priscus szerint való számítás talál, ha fölteszük, hogy Kis-Zombornál Makóhoz keltek át a Maroson. Onnan a mai Tisza csak mintegy három mértföld. Itt megint átkelve a Tiszán,

közvetlen közelben lehetett Attila nagy tábora, melynek minden-
esetre valamelyik folyó partján kellett állania.

A szöveg oly szoros egymásutánban, mondhatni egy szuszra
beszéli el a találkozást Attilával, a két folyón való átkelést s a
megérkezést, hogy az idő egységéről, illetőleg a nap egységéről
nem maradhat fenn kétségünk, különben is, ha Attilával együtt
valahol állomást tartanak, vagy meghálnak, valami »inter-
view«-ja csak lett volna Priscusnak, ha Attilával nem is, de vala-
melyik főemberrel, a mit referálni a kivonat készítő sem mulasz-
tott volna el. — Bezzeg Attila fényes fogadtatásának részleteire
nem kiméli a papírost! — A mi értekezésre, találkozásra, vagy
valamely szertartásra vonatkozik, hűségesen fel van jegyezve, —
s valami szertartás és találkozás nélkül nem múlt volna el egy-
egy közös megszállás.

Van kézügyben egy másik támasza is állításainknak.

Azon állomásra nézve, melyet mi, hogy neve legyen, kis-zom-
borinak irunk, Jordanis szövegéből is azt olvassuk, hogy nem
messze volt Attila főhadiszállásától. Kiolvashatjuk egyszersmind
azt is, hogy Priscus ezen a tájon mindenesetre említett neveket
s kétségkívül épen folyó neveket. Jordanis illető helye, melynek
már kis részét idéztük, így szól:

». . . ezen követségről Priscus historicus többek közt ilyen
szavakkal teszen jelentést, úgy mint hogy: óriási folyókon, az az a
Tisian (e helyett Tigán) Thibisián és Driccán átkelvén, arra a
helyre érkeztünk, a hol egykoron Vidigoját, a gothok ama legvitő-
zebbjét a szarmaták csellel megölték; innen pedig *nem sokára*
(non longe) ahhoz a faluhoz, a hol Attila tartózkodott . . .«
(következik nyomban a deszka-paloták pompájának leírása).¹⁾

Látjuk ebből, hogy a latin író, ámbár Priscust beszélteti,
mégis csak nagyon rövid kivonatot ad belőle; tehát, mint az
»óriási folyók« szóra is már megjegyeztük, teljességgel nem szó-
szerint idézi.

De feltűnik Vidigoia góth fejedelem esetének említése.
Ezt Jordanis vagy Priscus eredeti szövegéből vette, vagy a mi
könnyen kitelt tőle, maga iktatta be. Ha már csakugyan Priscus
beszélt ezen alkalommal a góth királyról, nyilván való, hogy

¹⁾ Jordanis 34. fejt.

körülményesebben tett jelentést az állomás-helyekről, mint az előttünk fekvő görög kivonat. De valószínűbb a másik eset, hogy Jordanis vélt kedves dolgot tenni olvasóinak azzal, hogy a mi keveset tud ezen helyekről, nyomtatékúl ráadja. A góthok nevezett királyát másutt is lelkesedési tárgyként emlegeti, mit egy byzanti műveltségű Priscus nem tett volna, arról tudósítván, hogy góth ízlés szerint Vidigoia neve ép oly jó hangzású, mint Frigiderné: a hősi monda isteniti őket.¹⁾ — De ha már kétségkívül Jordanis szötte be az előadásba a góth nagyember halála helyének megjelölését, azon esetben is áll, hogy lenni kellett Priscus eredeti szövegében, mely Jordanis kezén megfordult, legalább egy névnek, mely a góth hősmondában is előfordult, mert hogy Jordan is ezen tájakat természetből nem ismerte, az bizonyos. Ez a név pedig minden bizonnyal egy folyó neve, s hozzá talán egy nevezetes révé is volt; mert helység-neveket se Priscus, se Ammianus a barbár földön nem említ. Sőt az egy Ptolomaeust kivéve, senki a római korból egy helynevet sem mond a magyar al- és fölföldről. Jordanis fennidézett előadása még egyről győz meg, — arról, hogy miután Priscus áthaladva a Temesen, a Vidigoiaról nevezetes állomáshoz ért, már közel volt Attila táborához, a mint a görög kivonatból is kitetszik.

Így szerencsésen Szegedre érkeztünk volna ócska geographiai mértékünkkel s annyszor megkritizált, de híven kísért kalaú-zunkkal, — megérkeztünk a nélkül, hogy az föltett szándékunk lett volna. Hanem jól lábunk alá néztünk minden lépten nyomon a Dunától, Fejértemplom tájáig onnan Lovrinig, onnan Kis-Zomborig és végre Szegedig, mindig arra vigyázva, hogy kútfőnk összhangzásban legyen a természeti viszonyokkal. Elődeinktől abban térünk el, hogy iparkodunk száraz lábbal járni a Bán-ságban és értelmet keresni Priscus szövegében. Ott, a hol a korábbi értekezők elvezetnek, nemcsak hogy a régi kor hajózható s tán vitorlázható mediterrán tengereket mutat ki, hanem a szöveg is, a miben megbízhatónak vették, süppedékes ingovány. Más az, hogy semmiféle hún nevekre emlékeztető helynév kedvéért el nem tértünk volna a szerintünk helyes

1) Az V. hosszú fejezet végén.

útról, bár Aradmegyében az Elek falu név Ellákra emlékeztethet vala. Elég különös, hogy oda jutottam, a hová Dugonics András, az »Etelka« Árpádkori regény írója jutott 1776-ban! — Ez az igazán derék, — s kinek ne volnának gyöngeségei? — gyöngeségei és némely elavúlt modorosságai mellett is kitűnő magyar elbeszélő prózairó egy szempillantásra való áttekintéssel találta el azt, a mit nekem fáradságos betű-, szám-, térkép-, talaj-, és hydrographiai vizsgálat nyomán nagy nehezen sikerült kisillabizálnom. Dugonics ugyan neki vezette a Dunától Szegedig Maximinus követségét az akkori continens legjárhatatlanabb nádasainak, a hol csak repülve és úszva jártak a barbáronomád liba-félék. Inkább elhisszük, hogy Priscus Moldvának került, mint Nagy-Becskerek felé. — Azért hát ijesztő példáját nem követtük a traceban.

Elsőségi érdemét készséggel elismerem. De mindamellett meg kell jegyeznem még, hogy logicáját sem értem eléggé. Miután ő Priscus, az egyetlen hiteles tanú nyomán meggyőződött, hogy Szeged volt a hunok fővárosa, mégis Budát is annak látszik tartani.¹⁾

De hát csak azt teszi ő is, a mit történetirodalmunk egy része tett ezen tárgyban: a hiteles, egykorú kutfő iránt tisztelettel van; de mégis a confusus mondáknak ád hitelt. Az életben sem ritkaság, hogy sok ember a mit fényes nappal, saját szemével láthat, annak nem hiszen, hanem a fülének, mely hajlandóbb a czifra mende-mondákra, mint az egyszerű valóság szavaira.

Befejezés.

Figyelemreméltó egy tünemény az, hogy mindazok, kik Priscus nyomán keresik Attila lakását, bármily sok felé térnek el a vélemények, de egyetlen egy sem jut vele Buda tájára.

Ez lehetetlen is, mert Priscus világosan mondja, hogy Attila lakásához közel nem lehet sem követ, sem élő fát találni. Ez Buda tájára nem illhetik. De világos az is, hogy átalán a Dunán

¹⁾ »Etelka« (regény Árpád korából). Irta Dugonics András. 1791. Második kiadás 133. és köv. l. s más helyeken.

tul sem lehetett Attila szállása; mert hiteles szemtanunk mondja, hogy az Attila helységében római módra épített fürdőhöz a köveket *Pannoniából* kellett szállítani. Pannonia pedig a Dunántuli vidék volt — a balparti erődökkel együtt. És a 6-dik századbéli Jordanis a Priscusból való fentebbi idézetét, melyben Attila lakáig érkezik, ezen szavakkal fejezi be: »Ez volt az egész barbár világot bíró Attila székvárosa, melynek elsőséget adott az általa meghódított városok fölött.«¹⁾

Már ha ezt Jordanis tette is hozzá, oly önkényt foly a leirtakból, hogy igazsága meg sem lep. Azt akarja mondani, hogy Attilának módjában lesz vala ugyan akár Singidumban, akár Margumban, akár a híres Sirmiumban, akár Aquincumban igen nagy és kényelmes köpalotákban lakni; de ő jobban szerette az ő pusztai deszka-palotáit és sátrait. Priscus előadásából az a lehangoló valóság tűnik ki, hogy Attila, a hol Pannoniában és Moesiában látogatást tett, az a római erődök lerontása kedvéért történt. És ez nem pusztítási düh volt, hanem hadi eljárás. Az alapeszme volt: lerombolni azt a római »limest«, mely erős várrendszerben chinai falat vont a római birodalom és barbár világ között. A nyugati góthok s más germán népek mintegy belopódtak, vagy a császárok által szövetségesekül hívattak be a határon belül, s ott nyílt városok kirablásával tettek aztán irtóztató károkat a civilizációnak. Attila nyílt háborúban támadta meg a római határfalakat, és a fő közlekedési vonalakban állott erődöket, minő a nevezetes Aquiléja is volt, s tudta menthetlenül lerombolni.

Neki magának szüksége nem volt falakra sem hadi célra, sem lakásul. Fővárosa minden fal és sánczok nélkül terül a síkon, s deszka palotáiról írja Priscus, hogy azokban még a torony és más mellékrészek is díszítésre szolgálnak, nem pedig erősségül. A lovas népek szokásainak és hadviselési modorának természetes logikája ez.

De nagyban a stratégiai elhelyezésre ily népeknek is vigyázniok kellett.

Azt gondolom, némi valószínűséggel azt is meg lehet mon-

¹⁾ Jordanis 34. fej.

dani, hogy Attila szegedi táborra nem lehetett régi, s nem előzte meg semmiesetre az ő uralkodása idejét; sőt azt az időt sem, mikor ő a dunamenti római városokat lerombolta. Mig azok állottak, Szegednél táborozni a hunnak több veszélylyel, mint haszonnal járhatott.

A Duna Vácztól Eszékig s Eszéktől Titelig egy L alakú tört vonal, s le Belgrádig pannoniai, azaz a nyugati császár osztatlan birtoka volt. Ez minden részében megrakva várral és római katonával egy oroslány-száj, melynek Szeged mondhatni a torkába esik. Nemcsak délről és nyugatról lehet befoglalni, hanem éjszokról is könnyen megkerülni, elzárni közlekedését a buda-eger-debreczeni vonalon. Ruas idejében s Attila és Bléda alatt a hunok szövetségesei voltak a nyugati császárnak, de nem volt tanácsos magukat kegyelmére bízni, s fejüket a bár szelidített oroslány szájába dugni. Így bajosan tehető fel, hogy a hun fő erő Szegednél állomásozzék akkor. — Szegednek táborhelyül választása azon időtájban történhetett, midőn már itt római részről támadástól tartani nem lehetett, s a hunnak egyébire, mint aggressiv fellépésre nem kellett gondolnia. Ezen időpontnak akkor kellett beállania, midőn az összes pannonia parti erődök le Titelig s illetőleg Belgrádig, vagy át voltak adva Attilának, vagy lerontva általa. Ha Szeged biztosított pont volt, egyszersmind igen alkalmas Attila akkor tervezett hadi vállalatának készülési pontjául, és csakugyan azt látjuk Priscusból, hogy Pannonia 448-ban (csak a Balaton tájáig) át volt engedve a hunoknak. Ekkor már a szegedi főszállásnak a Duna vonala nem fenyegetés, hanem védvonal volt.

Mig a pannoniai foglalás meg nem történt, valószínű, hogy a hunok főszállása is a Tiszától keletre volt, de őrszemekkel a Duna hosszában; vagy ha a Duna és Tisza közt volt, akkor csak a buda-miskolczi nevezetes vonalon, valahol a Mátra tövében lehetett, — mi alárendelt táborhelynek később is megmaradhatott. Így a jászberényi és debreczeni táborhelyeknek, mint stratégiai kombinációknak van értelmök, — csakhogy Priscus, szerintem, oda nem vezet. Korábban a hunok hazánk éjszaki táján tartották főerejüket; de már Attila idejében egészen délen van a

súlypont, sőt már ő még a Duna vonallal sem elégszik meg, — úgy látszik, a Balkánig akart terjeszkedni.

Annyi világos, hogy Szegednek főtáborhelyül választása kapcsolatban kellett, hogy álljon a panon Dunavonal elestével. Diplomacziája, melyet Priscus oly napfénybe helyez, mintha tegnap láttuk volna, tévedésben igyekezett tartani mind a keleti, mind a nyugati császárt, hogy invasio esetében melyiket támadja meg. — Sőt nemsokára 450-ben és 451-ben az események menete azt bizonyítja, hogy mikor a nagy hun hadjárat a nyugati birodalom ellen megindul, Aëtius a római hadvezér, jó ideig Olaszország ellen véli felvonulni a fürgeteget. Ebből valószínű, hogy Attila a Száva és Dráva vidékén indult meg hadai zömével, ezen folyók völgye vezetvén Olaszországba. Csak azután tért azon utakra, melyek a Duna völgyén a Rajna felé tartanak. Épen a Drávától vezetett a fő országút Pannoniából a Balaton háta mögött, Pécsen, Szombathelyen keresztül a Duna-melléki nyugati vonalra. Ezen szerémségi demonstratív kiindulásnak Szeged, mint készülődési főhadiszállás, elég jól megfelel.

Mindez csak nagyjából való vázlat; de elég annak bizonyítására, mi itt egyedüli czélom, hogy nem épen merő curiosum az, hogy ha valamely fix pontot tűzünk ki Attila szállásának. És általában bármely tudomány terén egy-egy tény bebizonyítása, egy-egy fogalom szabatosítása, sok oldaluan fontos lehet, — sőt ez mulhatatlan is, mielőtt beillesztjük az adatokat. Egyszermind gyakran ez kerül legtöbb fáradságába a vizsgálónak. A történelemben az események helyi meghatározása gyakran fontos, s sohasem fölösleges. Az események, ha nem tudjuk helyöket, a levegőben látszanak lebegni, az értelem nem talál támaszpontot a megítélésre; a képzelet, melynek szüksége van mindig bizonyos localis színezetre, ködös álmokképekbe vész. Nagy horderejű, kivált a hadi történet szempontjából, ismerni a terrenumot. Gyakran a hadállásból magából ki lehet olvasni a hadvezér gondolatát és terveit. Egy oly merőben hadi s rendkívüli embernek, minő Attila volt, táborozási helyeit tudva, mint láttuk, működéseinek egybefüggésében nagy világosságot nyerünk.

De politikai jelentősége is nem csekély a fővárosok meghatározásának. Azt nem bajos megmondani, hol kell lenni körül-

belül egy-egy ország fővárosának; — de viszont mondj nekem egy fővárost, s megmondom nagyjából, minő országnak lehet az központja, mik lehetnek hatása kisugárzásának szélső határai.

Igy, ha elfogadjuk Szegetet hun fővárosnak, abban is bizonyosak lehetünk, hogy a tulajdonképi Hunnia csak a magyar alföldet foglalta magában. Ezen szóban, hogy Attila a »barbár világ« királya, meg van mondva, hogy a római birtokon nem laknak hunok.

Attila hatalma kiterjedt a Rajna mellékéről a Fekete tengerig; de ez nem ország volt, hanem birodalom, Attila sem az osztrogóthoknak, se a frankoknak, se az akacziroknak souverainje nem volt. Ezen népek saját fejedelmeik alatt éltek, de ezen fejedelmek alája rendelték magokat, ki félelemből, ki érdekből, s úgy látszik volt, kit Attila hatalmas egyéniségének varázsa bűvölt körébe. A hun birodalom *confoederatio* volt, mely helyi központját sehol sem találta, csak személyes központja volt. Ellenben a *specificus* hun nemzetnek hazánkban volt helyi központja is, — ha nem is épen abban az értelemben, mint ma a fővárosokat szokás venni. Priscus több helytt királyi *scytháknak* nevezi a hunokat: mintegy a birodalom *törzs országát* jelölve meg ezzel.

Arra, hogy mai hazánk területe egy államot alkosson, tudunkkal Attila tette az első kísérletet (nem számítva Trajanus és Hadrianus kísérletét, kik ebből külön államot épen nem akartak alakítani). De ismeretes, mily kevés állandósággal. Oka világos; mert a mit Attila létrehozott, az inkább *confoederatio*hoz, mint államhoz hasonlított. Merőben lehetetlen is volt a római műveltségű Pannonia népét, a germánt, a hunt, a gepidát, a római keresztyén, a pogány ostrogóth és pogány hun vallás követőit stb. egy állam forma alatt egyesíteni.

Arra, hogy ez megtörténhessék, először el kellett tünnie a római műveltségnek, a keresztyénséggel együtt, ki kellett takarodniok az oly heterogén német törzseknek. Le kellett szállania az egész terület lakosságának a műveltség közel egyenlő niveaujára az avar és szláv korszak alatt, hogy idővel a magyarok kezdhesék alulról az egyenletes művelődés, vallásközösség s országos egyesítés művét. Csak ekkor lehetett szó arról, hogy ezen ország

ország legyen s központját megtalálja. Meg is találta azt némi ingadozás után Esztergom és Fehérvár közt, a mai Budában s később Budapestben. Roppant különbség van Attila és Árpád kora közt! Árpád s utódai már egyesítik a régen heterogén területet.

Ezen egyesítést s ezen központ megtalálását anachronismus Attila idejébe tenni, mikor az lehetetlen vala, nem lévén rá előkészítve az ethnographiai talaj. De a talaj előkészítésében Attilának is van a maga módja szerint érdeme. Ő volt, ki, mint mondtuk, lerontotta azt a chinai falat, melyet római limesnek neveztek, s mely hazánkat két egymástól oly különböző részre osztotta, mintha például a Duna jobb partjára tenném a mai olasz vagy francia városokat, balpartjára meg Ázsia pusztáit. De érdeme van abban is, bár később következett be, hogy a germán törzsek, melyek szintén tarkították a föld lakosságát, apránként elhagyták ezen tájakat s nyugat felé telepedtek.

Azért akár rokon a hun a magyarral, akár nem, a hun történet hozzá tartozik Magyarország történetéhez. Nem illenek ily bennünket legközelebről illető kérdések eldöntését külföldicktől várunk.

SALAMON FERENCZ.

JÓSLATOK ÉS BABONÁS HIEDELMEK A RÁKÓCZI-KORBAN.

— Culturtörténeti tanulmány. —

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A babonás hiedelmeknek, szokásoknak, (ügymint sejtelmekben, álomlátásokban, jóslatok és varázslatokban, szerencsés vagy szerencsétlen napokban, csodákban való hitnek, táltosok és boszorkányok, phantomok látásának s meghívésének,) és az ezekről található egykorú följegyzéseknek, fennmaradt hagyományoknak összegyűjtése, tanulmányozása, s az azon kor míveltségi állapotához és az akkor élt és szerepelt történelmi egyéniségek lelkületéhez, jelleméhez viszonyítása, épen nem utolsó tárgyai közé tartozik a *művelődés-történetnek*. Mert csak, ha mindezeket kellően átvizsgáljuk s hatásait — melyeket egyesekre és társadalomra bizonyos fokig tagadhatlanul gyakoroltak — kikutatjuk és mérlegeljük: csak úgy és akkor foghatunk magunknak helyes képet alkotni korról és egyénekről, ezek benső mivoltát, jellemöket, tetteik titkos rúgóit tekintve.

E jelzett szempontokból kiindulva, lássuk most már: minő babonás hiedelmek s szokások uralkodtak hazánkban a Rákóczi-korban? különösen, a *főbb szereplőknek* volt-e ezekben részök? és ha igen, mily fokban? s ehhez képest, tulajdonítható-e ama hiedelmeknek *komolyabb történelmi hatás*?

Vegyük sorra a szereplőket, a mennyiben ily eszmékkel vagy szokásokkal egyikök-másikok, a fennmaradt följegyzések szerint, egyáltalán kapcsolatba hozható. Arra nézve, vajjon valaki bír-e babonás hajlamokkal? még bizonyos fokig ma is, de annál inkább az elmúlt századokban, melyek a mienknél sokkal valláso-

sabb színezettel bírtak, különös tekintetbe veendő a nevelés és a hitfelekezet.

II. Rákóczi Ferencz, — kinek atyja, buzgó kath. anyjának Báthory Zsófiának hatása alatt, ősei Zsigmond és György fejedelmek hitéből még ifjonzkorában kitért, — már kath. vallásban született s tudvalevőleg jezsuiták által neveltetett. Innét ered vallási buzgalma, de a mely *tálbuzgalommá*, vagyis olyanná, hogy ő fejedelmi állásánál fogva más felekezetű alattvalóinak vallását nyomta volna, — *soha nem fajúlt*. Ellenkezően, Rákóczi, a magánegyéniségre nézve buzgó catholicus Rákóczi, a protestánsok vallásszabadságáért is harczola; maga mondja: azért, mert a prot. vallás szabadságai, az őse (I. György) által kivított linczi békekötéssel törvénybe iktattattak, és ő egyáltalában a nemzetnek lábbal tiprott jogai helyreállításáért fogván fegyvert, — törvény és törvény között különbséget nem tehet vala s tenni nem is akart.

Udvara leginkább protestánsokból állott (udvari marschallja Vay Ádám és cancellárja Ráday Pál ref., udvarmestere Ottlýk György evang. hitűek valának,) és ő, a ki mindennap híven végzé imáit és misét hallgatott, ő, a ki az öreg egri püspököt Thelekessy Istvánt majdnem atyjaként szerette, — a protestánsoktól jogtalanul elvett templomokat, iskolákat nekik visszaadta, a jezsuitákat pedig az országból kiűzette: *mivelhogy a nemzet többsége így határozá.*

Mert Rákóczi, egyéni vallási érzületét mindig alárendelé imádott nemzete általános jogérzetének és törvényesen nyilatkozó akaratának. Sőt midőn az országból kitiltott jezsuiták egy részének kiköltöztetésével megbízott egyik országos bizottság tagjai, név szerint gr. Szent-Iványi László, Orosz Tamás és Úsz Ferencz a rájuk bízott feladatban kissé habozva jártak volna el: Rákóczi szigorú neheztelését érezteté velök, nemcsak, hanem büntetéssel fenyegeté a késlekedőket, szó szerint ezeket válaszolván nekik:

»*Replica, 20. Januarij 1707. Rozsnyó.* Kassán, 15-kén írott levelét Kglmeteknek vettük, melyben való szükségtelen kérdésekkel, úgy látjuk, csak az időt vontatja inkább, mintsem instructióját véghez vinné, — holott már egynehány ízben tudokra adtuk Kglteknek, hogy az jesuiták kikísérése végett az Districtuális Generálishoz forduljon, s parancsoltunk is kassai Distr. Vice-Generális Berthóthy Ferencz hívünknek, hogy azon

páter jesuiták kikísértetésében assistáljon, kiben — tudjuk bizonyosan — nem is lesz semmi hátramaradás. *Kgltek pedig mindenképpen viselje úgy magát, hogy hűséges volta nem az említett szerzeteshez, hanem az hazához tessék meg.* Többször pedig ily szükségtelen késedelmeket előnkbe ne terjesszen: hanem járjon el az redbizott dologban nagy serénységgel; másként, tudtára légyen Kglteknek: ha ugyan csak az időt vontatja s azzal az Nemes Státusok elvégezett akaratjának executióját külön-különbféle practextusok alatt halogatja, — megmutatjuk vezérlő-fejedelmi authoritá-sunkból csakhamar ezentúl: miként kellessék Kgltek ellen véghez vitelnünk az executiót!«¹⁾

Íme, ez az eljárás jellemzi Rákóczit, a nagy nemzeti hőst. Előtte a nemzet akaratára minden; a többi — még saját egyéni vállalásos meggyőződése is — határozottan alá van rendelve az alkotmányosság szabványainak, a nemzeti akarat követelményeinek, a mely, ha úgy kívánja: ő, saját nevelő szerzetét is, mint állan- és szabadságellenest, — kiűzi az országból.

Ily elfogulatlan, ily pártatlan fejedelem épenséggel nem mondható túlbuzgónak,²⁾ és alig képzelhető, hogy ily felvilágosodott léleekben valami babonáság lakhatott volna. Valóban, Rákóczi-nak egész nyolcz évi háborújában való szereplése, működése bent és kifelé, minden minden, a legfölvilágosodottabb főt, tiszta, világos és világias gondolkozásmódot árul el. Semmi hajlam nála a babonáskodásra, rajongásra; sőt egyik előkelő tábornagya, a bigott gr. Forgách Simon, egyenesen azzal vádolja őt (s ez teljességgel nem áll,) hogy »ő Főlsége nem jó pápista, mert a szentegyházban, a szent képeket kritizálja s csúfolja, ha rosszul vannak írva« (festve.) A mi azonban csak azt bizonyítja, hogy a fejedelem, — ki ifjúságában sokat tartózkodott olaszországi, különösen római képtárakban, — műértő és műkritikus vala.

»Jó pápista« volt bizony Rákóczi: de nem volt, legalább franciaországi tartózkodása előtt, nem volt túlbuzgó rajongó, és legkevésbé babonás. A mint is bármely babonás hiedelmet, vagy

¹⁾ Szent-Iványiék Kassán 1707. jan. 15-kén kelt eredeti fölterjesztése és az erre rájegyzett fejedelmi válaszfogalmazat a kir. kamarai levéltárban.

²⁾ Öregségében, Rodostón nyilatkozott vallási rajongása későbbi, franciaországi eredetű, s grosboisi remete-életére vihető vissza. (L. Rákóczi Vallomásait.)

szokást róla följegyezve alig találunk; rendkívüli körülményt is, — melynek okát fölfejteti nem tudá, — csak egyet lelünk, azt is maga említi, más senki. Ugyanis *Emlékirataiban* (melyeket már francia és török földön szerze) Érsek-Újvár ostroma- és elfoglalásának (1704. november) elbeszélésénél, ezt veti utána:

»Míg e vár alatt táborozánk, igen csodálatosnak tetszett előttünk, hogy napnyugtakor mindennap öreg-ágyúk dörgését hallottuk, egyenlő időközönként, nagy távolságban, — a nélkül, hogy ezen tünemény okát meg bírtuk volna fejteni. Annyi bizonyos, hogy az ellenséges várakban, melyek mind körül voltak táborolva, nem löttek; *az pedig, a mit általánosan beszélének, nagyon meseszerű volt, s nehezen lehetnék el azok, kik csak azt hiszik, mit érzelükkel megfoghatnak.*«

Mi lett légyen voltaképen ezen »meseszerű«, a mire a babona-ságra minden időkbén hajlandó köznép által — mely Rákóczi rajongásig szeretett személyében a magyar nemzet számára Istentől küldött szabadítót látott, a kinek tehát személyes jelenlétét szívesen hozta kapcsolatba valami rendkívülivel, — mi lett légyen mondjuk, ama »meseszerű« tünemény, a mire a távoli ágyúzás, avagy tán földrengési moraj általánosan magyaráztatott? . . . A fejedelem bővebben kifejteti átallja, és a titkot sirba vivé magával; pedig a néphangulat megértése tekintetéből érdekes volna a mysticus magyarázatot ismernünk.

Még csak azt jegyezzük föl itt Rákócziról, hogy mint a mathematicai és természettudományoknak barátja, — ki a csillagászat iránt már gyermekkorában a neuhausi növelében hajlamot tanusít vala, -- Mátyás király, Rudolf császár, és annyi más régibb századokbeli uralkodók s tudósok példája szerint, ő is füzé — ámbár nem valami különös szenvedélylyel s inkább csak mulatságból — a kor divatául tekinthető *csillagjóslást*. Erre vonatkozó adatot találunk legalább gr. Bercsényi Miklós-nak Érsek-Újvárból 1707. május 2-kán a fejedelemhez intézett válaszában, ekképen:

»Az *astrologica prognosticumit Fölségednek Neapolitanus uram* (Magica Neapolitana) *sem tudná jobban magyarázni nálomnál*; és igen akar-nám, hogy magam is azon aspectusokra nézve fenyegettem az publica inquisitiót (a túróczi pártolás ügyében) s nem praecipitáltam, ut sint inter spem et metum inter se timentes.«¹⁾

¹⁾ *Archivum Rákóczianum*, V. köt, 419. l. Bercsényi alább idézendő

Ezen idézetből látható, hogy a csillagjóslati mutakozó jelenségek fölfejtésével *Bercsényi* is foglalkozék, — a minthogy unghvári derék könyvtárában csakugyan ott találjuk számos jeles államtani, történelmi, földrajzi és természettudományi munka mellett a híres *magicus* könyvet: »*Secreta Johannis Baptistae Portae Neapolitanae Magia Naturalis*«; nemkülönben Ildebrandt »*Magia Naturalis*«-át, úgy egy német csillagászati könyvet, Legend Antal művét: »*Discursus de Secretis Naturae*«, és Schott Gáspár »*Physica Curiosá*«-ját.

Nyilván ezekből, különösen az elsőből, a melyre hivatkozik is, meríté a magyar főúr csillagfejtési ismereteit.

A mi a szabadságháború e második főszerelmét *gr. Bercsényi Miklóst* továbbá illeti: ő már, valamint vallásfelekezetielfogultabb, úgy babonáságra is hajlandóbb vala Rákóczinál; és ámbár *komolyan* ő sem hitt semmi csodában s babonában, mindazonáltal azt nem mondhatni, hogy épen nem adott volna reájok valamit. Így pl. a *szerda* napot hetenként állhatatosan megbőjtölé, abbéli fogadalma következtében, hogy őt Isten (és saját *bátorsága!*) lengyelországi első bujdosása idejében egy szerdai napon a *mohilewi* erdőben reá tört osztrák bérgyilkosok töreitől szerencsésen megmenté. Különben, a császári fővezér *gr. Heister Sigbert* meg a *péntek* napra tartott igen sokat, elannyira, hogy minden jelentősebb vállalatához pénteken kezd vala; mit a kuruczok már jól tudván: a császári tábor mozdulatait különösen *péntek napokon* igen éber szemekkel vizsgálták.

Bercsényi, a ki maga is szeretett profetizálni, tartott valamit a jóslatokra is, de csak úgy félig-meddig, inkább csak tréfálkozva; humoros, élénk szelleme ugyanis gyönyörködék s szakadatlan komoly foglalkozásai közepette mintegy felfrissítő játékot lelt az ilyenekben. Ha saját jóslatai beteljesedének: sohasem mulasztja el Rákóczihoz vagy Károlyihoz írott bizalmas leveleiben tréfálódva odatenni a »*lám mondám*«-ot, mely szójárással sokszor enyeleg; pl. »*Lám mondám, mondám, — ha mondám: sem mindenkor rosszat mondám, legalább mindenkor jobbnak úgy*

levelei *mind e gyűjtemény kötetében* olvashatók. Többé tehát nem hivatkozandunk a forrásra.

gondolám!« Míg, ha jövendölései csúfot vallottak, ezt írja: Már én is ellenemondok, vagy búcsút mondok a *lám mondám*-nak, stb. A lőcsei kalendárium egyes napokhoz odanyomatott V. C. és S. S. betűire pedig ráfogta, hogy az előbbi *Vincit Curucz*-ot, az utóbbi ellenben *Superat Soldat*-ot jelent, és így a V. C. betűs napok a kuruczokra, s az S. S. betűsök a németekre hoznak szerencsét.

Így 1704. sept. 8-án Vedrődről kelt jó humorú levelében e tárgyról ekként enyeleg: »Pro finali írhatom Ngodnak (Rákóczi) Ocskay levelét veszem: megijedtek az németek; és mivel az *lőcsei kalendárium* föl szokta tenni minden jó és rossz progressusinkat, úgymint, az mikor S. S. van »*Superat Soldat*,« az mikor V. C. »*Vincit Curucz*,« — azt megtudta Ocskay, 1-ma Septembris, V. C. Oda van goszpodin khorvát! 10. Septembris ismét V. C., csak elhitette magával: ő veri meg a németet, csak reá akar per omnipotentiam tartani! . . . Már ugyan Soldat uramnak nincs *divatja* (sic, tehát a »divat« nem új szó!) ez idén, mind csak V. C. *Szegény, eddig bizony jól találta mindenkor*, — méltóztassék Ngod revideálni!«

Máskor is csak ily félig szánón s félig tréfálózva beszél a lőcsei naptár mysticus betűiről; így pl. 1706. aug. 5-én Semp-téről írott levelében, midőn a pöstyéni fürdőekben gyógyított köszvényes lábával először próbált újból lovagolni: »Ma kimentem vala Galántháig, az lábomat nyargalózdva próbálni; *úgy látom, hogy ha V. C. volna*, — *nem féltennem magamat: de S. S.*, — *nem jó lesz*, nem biztatnám magamat, ha megállanom akkor nem lehetne, az mikor akarnám; de semmi!«¹⁾

Magára nézve folyvást csak ilyformán, féltréfásan, félkomolyan emlékezik még Bercsényi egyéb jóslókról is: de hangsúlyozza azok jövendöléseinek fontosságát azért, mert a *köznép*

¹⁾ A naptárjóslatokról táplált véleményére nézve Bercsényinek jellemzők Rákóczihoz Brezan várából 1712. febr. 12-kén, tehát már az emigratio idejében írott levele ezen szavai is: »Nemcsak Drabecius, de még az mostani calendaristák sem akarják elbinni az békességet, mivel lengyel, német, magyar (t. i. naptár) egyiránt ezélez, a mint is *pro curiositate* accludálni akartam Fölségednek *az német és magyar praedictiókat*.«

és közvitézli rend hisz szavaiknak, és így, ha jót jósolnak: *nagyobb reménnyel, lelkesebben indul a harcra*. Jellemzően írja p. o. Érsek-Ujvárról 1705. január 1-jén a fejedelemnek:

»Sok jövendőmondó tánadott imitt is, amott is; mindenik meg-
egyezik abban: *mind idevész az német*, — de abban különböznek, ki
azt mondja: általgyn (a Vágon) Lévaig; ki mondja: nem gyün, s
nem ki Pozson vármegyébül, mind ott vész el. *Kire nézve, ez illyeneknek
hitelt adva az község, szörnyű hátorsággal vagyon, csak biztatja magát az új
esztendővel*. Engedje is az irgalmas Isten, hogy az ecclesiával mondhas-
suk: hoc in anno gratulemur!»

Míg tehát az ilyen jóakarató parlagi jósokat Bercsényi a
néphangulat fokozása szempontjából szívesen látta: addig az
arrogáns, csélcsep szédelgőkkel ugyancsak kurtán és csípősen
bánt el. Mit tön pl. egy maga nagyzó, tudálékos csodadoctor-féle
német szökevény svihákkal? 1705. május 24-kén Nyitráról meg-
írja Rákóczinak:

»Mást is küldtem (egy Baron Bärenhausen nevű gyanús német
vadásztiszt mellett,) egy *alchymista széleseszű hivat*; az is maga szökött
ki (Bécsből,) azt mondja: Ngodnak sincs nagyobb praetensiója Magyar-
országhoz, — de senkinek meg nem mondja, csak magának Ngodnak.
Azt mondja: *ollyan orvosságot tud*: az egész tábornak ha kenyere nem
lesz is ott, nem szomjazik, sem éhezik. *Két nap koplaltattam, — enni
kért*; megüzentem neki: *vegye bé az orvosságot*, hadi bizonyítsa magán
hasznát! *Igen morgott.*«

Volt azonban 1704-től 1706-ig Bercsényi grófnak egy
saját udvari, vagy inkább *tábori jövendőmondója*: valami rajongó,
túlfeszített képzelmű, de a maga mély benső meggyőződéséért s
hazafias feláldozó lelkületéért, — mely őt utoljára is vértanú-
ságra vitte, — mégis becsülésünkre méltó egyszerű molnár-mes-
terember. Ott örölgetetett *Koncz Márton* uram — mert így hitták
a bibliás prófétát — a csendes folyású Dudvág vizén, Tarlós nevű
mátyusföldi község határában lapátoló malmon, hosszú éveken át.
És az egyhangú malomzúgás, vizlocogás halk zenéje mellett elég
ideje volt a Szent-Írást, a próféták könyveit, Jeremiás siralmait,
János evangélista csodás Jelenéseit olvasgatni, s azok titkos jelent-
ményei, az »*idők teljessége*« az »*Írás*« igéinek értelme, továbbá
saját lenyüggött árva magyar nemzetének szomorú sorsa fölött
hosszas tünődésekbe és mély contemplatiókba merülni. . . . Mikor
után ütött a szabadság és szabadulás órája, s az Úrtól küldött ifjú

fejedelem diadalmas zászlói fellobognak és a tüzes gr. Bercsényinek szilaj csapatai mindinkább közelednek vala győzelemittasan a megrémülve futó császáriak nyomában az ország véghatárai, Pozsony és a Morva vize felé, — akkor a szegény molnárt is elragadá az általános lelkesedés heve, s szent áhítatba merülve elkezdet bibliai jóslatokat mondani a m. nemzet fényes diadalmairól, Rákóczinak királyi székéről, Bécs falainak leomlásáról, stb. stb.

A nép álmélgodva hallgatta a szent embert, és hitt szavainak. A csakhamar nagy hírre kapott mátyusföldi próféta jövőmondásai szájról-szájra jártak. A Szered táján táborozó Bercsényi maga elé hivatá a jámbor életű molnárt; és Konez Márton uram, ott a büszke főúr, a hatalmas hadvezér előtt is rajongó lelkesedéssel, mély meggyőződéssel mondá el a magyar nemzet dicsőségéről bibliai rejtelmes képekbe burkolt jóslatait, hogy »*az sasfészek elhúnytatatik. . . .*«

Bercsényinek megtetszett ez a lelke legbensejéből beszélő ábrándos ember, tréfásan elnevezé őt Habakuk prófétának (»*. . . az én tarlói Habakuk molnárom,*«) gyakorta magához rendelé, és mivel tapasztalta, hogy Konez uram a Mátyusföldét, Csallóközt s a Fejérhegyek vidékét be egész Ausztriáig, Morváig kitűnő helyrajzi jártassággal ismeri s e tekintetben a seregeknek igen hasznos kalauzi szolgálatokat tőn, — utóbb majdnem állandóul maga mellett marasztá Habakukját. Konez Márton ugyanis nemcsak jósolgatott, hanem a nemzeti ügy iránti határtalan lelkesedésében, a legvakmerőbb dologra reászáná magát: mert talán még molnárlégény korában szerzett helyismereti tapasztalatait érvényesítve, a nagyon hasznos, de nagyon veszélyes *kémszolgálatra* vállalkozék a németek ellen.

Ily minőségében a magyar hadak fővezére utóbb teljes bizalmára méltatta őt: sátorába éjjélkor is szabad bejárása volt; hirtájába ültette, vagy maga mellett lovagoltatta, s úgy magyaráztatá vele a tájékokat, és nem egyszer egész hadi expeditiókat szervezett a tarlói Habakuk-molnárnak csillaglításai, kikémlelt adatai s helyrajzi útmutatásai szerint. Viszont szegény hív Konez Márton is éjjeli-nappali fáradságát nem száná, maga járt s bizalmas embereit jártatta a németek táboraiiban, mindennap ezer veszély kockájára vetve árva fejét.

Bercsényi először 1704. sept. 1-jén említi őt («*Koncz Márton nem tudom, mit konczoz? — de az én jövődölésem bétölt sokban, s most is alkalmasint elláttam sokat, — adja Isten, minden jóra!*») az Érsek-Újvártól nem messze fekvő Kérről Rákóczihoz írott levelében, s nevét óvatosságból ekkor is titkos jegyekkel írja ki; utóbb pedig legtöbbször csak M. betű alatt, vagy — ritkábban Márton néven — emlékezik róla, nehogy, ha a levelet a császáriak valahogyan felfognák, a szegény Habakukot baj érje miatta. Sept. 8-ikán ismét kérdi: »Nem tudom, ehhez Márton uram mit konczol?«

Ugyanez év november havában, a Fejérhegyekben és a Morva síkján Heister ellen folytatott csatározásokban már Bercsényi oldala mellett vala Koncz Márton, mint tábori jós, kém és kalaúz. Jablonczáról, 1704. nov. 30-án írja a fővezér a fejedelemelek: »Éppen most hozá, reggeli Jézus-kiáltáskor, az Ngod levelet Köröskényi. *Jól beszél M., — úgy engedje Isten!*«

Ezután beállott éjtszaka táborostól a fenyves-erdőkbe, s a Habakuk kalaúzkodása alatt megindított Ebeczky István dandárnokkal kiriasztá Búr-Szent-Györgyből a zavarba hozott császáriakat. Mikor ezt a kalandos éji harcot Bercsényi dec. 2-án leírja, féltréfásan utánveti levelének: »Mi haszna írtam ennyit Ngodnak? . . . *hiszem, ott volt M., — ő ijesztette ki őket!*«

Dec. 7-kén viszont Sasvártól írja Bercsényi: »Nem kis gondolkodást okozott, hogy M. mondja: Pozson felül vigyázzak. . . Bárcsak azt mondaná meg M., ha Heister csap-é ismét által erre, vagy sem? avagy, ha az Dunán Hainburgnál vagy Bécsnél ismét általmegyen?« S másnap dec. 8-án Szobotistról, midőn Márton a fejedelem táborában Lipótvárnál időzött: »Mire magyarázsam, hogy M. felül semmit sem ír Ngod? *Hiszem az tudhatja eddig: megoszlott-é Heister? s mint van, s merre céloz?*« És ismét: »Alázatosan kérem Ngodat, hadd tudhassam: *M. mit mond? Ha elgyütt volna velem, — megvertük volna most Heister!*« Dec. 9-kén pedig Szeniczéről egy beszédes német foglyot küld, kit is: »jól meg kell examinálni fundamentumit beszédjének, és *M. uram ezekhez mit fog mondani?*« Tovább: »M. jó hírinek, hogy megverte valami föld népe az németet, nincs sohonnan híre; *talám csak az égen verték azt!*« . . .

Ez utóbbi kételyes mondatból az következtethető, hogy Márton égi jelekből, csillagokból is szokott jósolni. Különben ekkor szegény Habakukot, — ki úgy látszik, sorvadásos ember volt — súlyos betegség gyötré; mert Bercsényi ugyancsak Szeniczéről dec. 9-én kelt második levélben sajnálkozik fölötte: »Szánom szegény M.-t, hogy vért hány; de akármit hányjon: *csak jól viselje magát, még két hétig néki baja* s nekünk harczunk (ütközetünk) ne légyen, s ha Leopold (Lipótvár) meglesz, ellenség nélkül mehet! Ngod. Quomodo haec conveniunt: *mintha még Leopold alul kellene harczolnunk?* (pedig úgy lőn: Nagy-Szombat!) *Elmúlnék úgy az csütörtökről!* Ut-ut sit, — fiat voluntas Domini.«

Aligha tévedünk, azt állítva, hogy itt a közelgő ütközet napjára nézve, ismét a tarlósi próféta valami jóslatáról van szó. A levél végén mégegyszer utal reá Bercsényi, a németeknek Pozsony felől várt kicsapására vonatkozólag mondván, hogy »tudja M., — *most szóljon!*« S másnap, dec. 10-kén megint: »ha gyün-é több hada Heisternek? *tudja M., — nincs az 70 mértföld az honnan gyün, ha gyün.*«

Tehát a kurucz Habakuk bűvhatalma, jóslási képésege, 70 mértföldnyi körre terjed vala ki. De mi haszna? jós tudománya iránti hitelét Bercsényi olykor mégis megingatva érzé. Ugyanis már harmadnapra, dec. 12-kén Szeniczéről világosan ezt írja róla: »M. jól beszél, de az mint látom, *el is múlik olykor beszédiben;* ki rajtunk, ki másón, ki az időn múlik; úgy látom, ott is alii sunt aspectus, et alii actus.«

December közepén Bercsényi a maga haderejével, Heisternek mozdulataihoz képest, a fejedelem táborának földözése végett a Fejérhegyeken át Nagy-Szombat felé közeledék. Ekkor már ismét mellette volt a vérhányásból felgyógyult próféta. Dec. 17-kén, a nádasi szoroson áltálérkeztek, Szomolyánról írja a magyar fővezér:

»Isten kegyelmébül, hóval, essővel ide jókor érkeztem, úgy, hogy ma napvilággal még helyben lehettem volna, — de M. koczogását megszáván, megkínálám az csézámmal, s csak előmben toppana; csak magam lévén az csézán, eleget beszéllett, engem tovább bocsátani nem akara, hogy *ma csak nem köll tovább menni.* Azonban szintén itt az kapuban ére Sennyey és Buday uraméknak ezen accludált levelei; kire nézve szözlék M.-al sokat, de azt mondja: hanemha az (a német hadosztály)

fordult volna Pozsonnak, az kit ő mond, *hogy megverünk holnapután*, — de nem hiszi: mert, az mint ő magyarázgatja, úgy látszik, mintha az Dévénnél gyünne által az Dunán, és Dévéntől Pozsonnak s onnan gyünne fel s által az hegyen Stomfa felé, — és az gajári tekerületben Malaczkától lenne az harcz. *Na*, úgymond, *semmi; tudom én: az holnap nem gyün, maradjunk itt ma!* Azok az hadak vigyázzanak ott; *még ez éjjel vagy megjárom*, (t. i. a német táborát) *vagy gyün emberem*, — *de azt meg vernünk, mert már megvót az én ritám vélek*; hiszem, elérünk még hajnalban is oda; osztán, tudom én, *hogy meglesz holnap, csak szarát fogadjam*. Kire nézve megmaradtam, és irtam sietve ordereket az tisztekre: ki mitevő legyen, és hogy oly készen legyenek: mihelyt megyek, lóra ülhessenek. Azt is mondja M., ha megfordult az esze, s az hegynek innenső felére akarna gyünni: *megmondja még ez éjjel*. Rationabiliter ugyan ember gondolhatná: talám két-három felül akar ütni. Isten az oltalmunk, bízzunk benne!«

Látszik e jellemző sorokból: mennyit adott mégis, előbbi két-kedései daczára, Bercsényi az egyszersmind kémként szolgáló jósnézetekre, midőn annak javallásából megtartja elhagyni készült hadállását, s rendeleteket küld a főtisztekre. És valóban, a szegény beteges Habakuk a következő este s éjjel odajárt a kemény havas időben Heister táborát kikémleni; éjjel után tért vissza Szomolyánhoz, és betoppant Bercsényi szobájába, a ki is dec. 18-kán »2 órakor reggel« tudósítja Rákóczit:

»Most éjjel után esakhamar jöve hozzám M.; mondja, hogy mindgyárt estve egy órával *elgyütt az ő embere, maga is odajárt véle, csak: nem rég gyütt meg*. Elnézte őket: de bizonyos, hogy háromfelé van most, Pozsontól is akar gyünni — már által is gyütt vagy 300 benne, — azzal az győri, komáromi labanczok is vannak, — lesznek azok is vagy 3—4000-en, de rossz nép. Merre akar ütni? ha túl-é az hegyen? vagy innen, Pozsontól? még nem tudhatja, de úgy látja: mind öszve akarna az menni Heisterrel; oda akarnának ők menni az hídhoz, az hol mi általgyüttünk, Sentéhez, s mind azon volnának: bennünköt fölül szorítanának, az ő országok felül, — de (nem) érkezik ő bizony arra! Heister még nincs az hadak között, bizonyosan mondja, addig nem is gyün által az dereka, nem is gyühet hertelen: mert gyalogja sok van, ágyú-eszköze; hanem először (az mint magyarázza) Dévéntől fog más csapat gyünni vagy ma, vagy holnap, az ki az mi hadunkra akar ütni az falukon, — arra kell vigyázni, azt verjük meg elsőben, ott fog ő is rabot. Ama derék harezunk még nem most lesz: mert talám még majd egy hétre lesz;¹⁾

¹⁾ E »derék harez,« mint tudjuk, december 26-kán lön Nagy-Szombatnál: tehát csakugyan épen egy hét múlva; Koncz Márton ezt, mint látjuk, ugyancsak jól kicombinálta.

hanem csak mind öszveszedjük az hadat, mind lovast s gyalogot; Nagyságodnak is írjak: nem kell ott az vártúl tartani, jobb, ideküldje Nagyságod az segítséget, *de az német elmaradjon az vár (Lipótvár) alatt.*¹⁾ Mondottam neki, Nagyságod miként nem küldhet igen hadat: mert ha Pozsontúl is erre tanál menni valahogy, — reá nem érünk. Azt mondja: bárcsak ennek az hadnak küldene Nagyságod segítséget, az ki innen van az hegyen; hiszem, ha ez ott az hegyek közt akar általmenni felénk: utánamehetne az onnan is, úgy értem, Bazintúl. Az ki had Trencsén felé volt is, felment — azt mondja — az is Heisterhez. Csak megírjam ám mindenfelé: vigyázzanak, mert már elment az híre, hogy falukon vannak az hadaink, mind tudják: ki hol van? egyenként akarja fölverni őket; mert már, valahol valami hada lehetett, öszveszedi most, s csak meg akar már velünk verekedni. Mondom neki: ha mind öszveveheti magát, — megver az, vagy elnyom bennünket! Azt mondja nevetve: nem bizony az, hacsak az Isten nem akarja ötet (Mártont) épen megvakítani vagy megverni; *még soha nem esett őrajta olyan, az lét nem tudott volna:* de bizony, nem látja most kárunkot, mert még — úgy lehet — hírmondó sem sok megyen el benne, csak jók legyünk, *hacsak víznek nem szorúl,*²⁾ mert nem akar ám könnyen elgyünni az víz mellől: hanem mind az víz mellett akar elgyünni, mint ezelőtt, és megpróbálgat elsöben bennünket egy darabjával, ha bízik osztán, úgy gyün el, — de ne engedjük ám! Csak ő láthatná meg az mi hadunkot, mert bizony, bár volna 9—10,000 is, mert itt kell ám most (Nagy-Szombat körül), nem ott Urunknál (Galgócz, Lipótvár táján,) nem bántja ott senki! — Nem látom rossz kedvét (t. i. Mártonnak;) légyen Isten akaratja! Én majd általmegyek virradtig. « Végül még hozzá teszi Bercsényi, hogy ő Heister előnyomulásával a földnépe megriadásától s ebből eredő zavaroktól tart, s hitetlenül és fanyar gúnnyal mondja: »Az én rationabilitásom nem ér M. eszivel; nehéz is kitanúlni beszédjét, s úgy látom: *multa mutantur in tempora.* De, csak Isten jól adja, s mind jó lesz. *Ő ugyan biztat,* s nálánál is inkább Isten kegyelme, igaz ügyünkhöz képest.«

Ez a fönmaradt legtűzetesebb leírás Koncz Márton beszédeiről, s a »próféta« egyéniségére s miveltségi fokára annál jellemzőbb, minthogy Bercsényi több helyütt szó szerint visszaadja

¹⁾ Tudva van, hogy Nagy-Szombatnál csakugyan a német-kruczek állottak át a harez tüzeben árulóul a császáriakhoz, és főként e váratlan körülmény okozá az úgy szólván már megnyert ütközet közben beállott zavart; K. M. tehát ezt is mintegy előre öva sejté, midőn ama kétes hűségű szökevény-had hátrahagyását tanácsolta.

²⁾ Heister Nagy-Szombatnál tudvalevőleg a Parna patak mély, partos vízárkával fődözé seregének hátát a krucz lovasság támadásai ellen; *és így ennyiben is talál Koncz Márton jóslata.*

a dudvági molnárnak egyszerű, naiv szólamait (»de ne engedjük ám!« »mert itt kell ám most,« stb.) valamint megismerteti annak csalhatatlansági erős öntudatát. (»Még soha nem esett őrajta olyan, az kit nem tudott volna.«)

De bár, — mint csillagos jegyzeteinkben kimutattuk, — több körülményre nézve tagadhatatlanul helyesen számított, és számításai alapján, a következmények bizonyossága szerint találoán jövendölt is Konez Márton: mindazáltal Bercsényi, ha bizott is Habakukjának szavaiban bizonyos fokig, mégis levele végének tanúságához képest épen nem adott föltétlen hitelt jóslatainak, mert »*multa mutantur in tempora,*« — sokat megváltoztat az idő.

Még ugyan dec. 18-kán reggel a fővezér lóra ülván, fölnyargalt tájékozni a Fejérhegyekre, s széjjelnézé Lieszkótól a környéket. Mártont is magával vivé, a kiről ezt írja:

»Már M.-ra térek. Midőn ma az hegyek teteire értem, meglátá az országot: itt jártam ám én, né! ahun, az ám az a falu, templom van benne! (*Penig mindenütt van, arról mit ösmerhetnék?*¹⁾) Csak kimutató, hogy holnap hajnalban fel akarják verni amott egy faluban való hadunkot, küldjek reá, bizonyosan megverik, — ha holnap nem: holnapután. Az pozsonit tudja ő, van háromezer közel, de az még sohová sem csap. Csak erőltet: küldjek ide, mert ennek kell megeseüi előbb. *Azért most expedíálom Ebeczkyt; Isten mit ad? elvállik.*

Heistert már, azt mondja hittel is, hogy nem gyün által: hanem Pozsonnak megyen, de még egy hét is belételek; de nem Heisterez — azt mondja — többül. Az jó Isten tudja, vagy igen változnak az dolgok, *vagy nem értek s érek eszével*; mert azt mondja egy szavában: *Itt köll ám az ember!* más szavában, kiváltképen ma, csak azt mondja: *Pozsonnak megyen Heister, túl akar járni ezeken az hegyeken.* Ollyat is beszil, mintha Csalóköznek csapna most valami által, de azt sem érthetem; Csalóközre, vagy Szent-Györgyre mondja, — de ott is az mieink nyernek. *Elég, hogy csak el kell küllenem Ebeczkyt.*«²⁾

Látjuk, hogy Bercsényi igen habozva indul Márton beszédjein, kétkedik benne, sőt itt-ott gúnyolja is őt, — mindazáltal az

¹⁾ Bercsényi saját közbeszúrása.

²⁾ Utóiratban még utánaveüi: »Ihon hozák ezen inclusát. Mondám Mártonnak, megmondta mindgyárt: Az kik Trencsémnél égettek, azok közül voltak ám azok; *no jó az már előnek!* (előzménynek.)

*Ebeczky-dandárt csak elindítja, mert a jós úgy kívánta.*¹⁾ Azouban még azon nap éjjelén újabban megemlékezik Mártonjáról, kit e kritikus napokban folyvást oldala mellett tart vala:

»Épen midőn ezt írnám, éjfélkor tájban, veszem ezen Bokros (Pál, ezredes) levelét, kit ma írt délben. Addig monda M., hogy Pozsonnak megyen, nem gyün erre Heister,²⁾ most már azt mondja: nem gyün az ide sem ma, sem holnap, mert sok népe van, ágyúja is van; de nem hiszi még egészen, hogy általgütt volna (a Morva vizén,) majd megtudja; de az való: oda gyün, valahol az minap volt, (Gajáron?) és csak öszveakadunk ám azzal (ez is meglett 26-ikán,) azért megírom Ngodnak, hogy vagy gyalogot, vagy lovast segítséget küldjön Ngod, mert ott nem kell az vár alatt. Én megmondám: Pozson felül is kell Ngodnak vigyázni. — *Ebeczkyt sem hagyja visszalávatnom.* Már virradtig mi hírem lesz? nem tudom; de csak elhiszem: nem hálnak ez éjjel Malaczkán és Lévárdon az mieink.«

Márton pedig azonnal éjfél után neki indúlt ismét kémjáratának, s dec. 19-kén reggelre meghozá a más oldalról — Ebeczkytől, kinek Heister elé való indulása csakugyan jó volt, és Bokroséktól is — megerősített hírt Lieszkóra Bercsényinek, hogy Heister tábora »bizonyosan általgütt a Morván, de nem mind még.« A dunántúli labancz ellenben visszament Győr felé; Pozsonyban egyéb német nincs a helyőrségnél. Hogy Heister Gajártól merre forduland? soha nem tudhatja: »mert úgy is van igyekezeti, megint erre gyűjön Szent-György (Búr) felé, az mint azelütt volt. Segítséget oda (Malaczka tájára) küldeni javallott: de vaktában belé ne kapjanak. Ha ők nem kaptak eddig az mieinkben, nagynak tartom; de azt mondja M., nem. Az mely németre küldte Ebeczkyt, azt mondja: elment, még tegnap meg egyezett ezekkel, (Herberstein?) oda hiába küldte. Csak azt vallja: *megverjük,* de nem tudja: *ha túl esik-é meg az* (Fejér-)

¹⁾ Az nap este ismétli Bercsényi: »Már estve van az faluban, mégis semmi hírem ma sohonnán. *Ebeczky elment M. szavára,* ki még nem hiszi Heister az (császári) hadak közt lenni, és csak azt mondja: egy hét is belételek míg megindül Heister, noha ugyan kell vigyázás túl amonnan is.«

²⁾ Úgy is lön, mert Heister Gajártól nem Szenicze és Szomolyán felé: hanem Mária-Talnak és Récsénck, szóval Pozsony felé tartva kanyarúlt Nagy-Szombatnak.

hegyen, vagy innen? csak látja, hogy víz mellett lesz. Úgy engedje Isten! Úgy látom, sok megváltozik az látott dolgokban is.»

Íme, megint tamáskodik a hitetlen fővezér, hű prófétája jóslataiban. Utóiratában mégis megjegyzi:

»Már írásom után üzeni M., hogy az ő embere (valami kém,) *kinek vesztét hitte, meggyűt.* Annak az németnek egyik része elment Pozson felé, másik része helyben van, — igen vannak rajta az mieink, hogy megcsapják. Az már mintha erre felé akarna gyűnni, úgy mondja, — de hadd gyünne kiljebb, reáérnénk csak virradtig is, ha az vizek közül kigyűnne. De azt nem akarja, hogy több hadat küldjek, vagy menjek, mert nagyobb része elment (táborhelyéből) az németnek. Ezzel bizony — mondja — bírának, ha kimozdúl. — Az parasztkatonák is hozták ilyen hírit, hogy egy része Pozson felé ment, más része visszaindult. Már Isten tudhatja!«

Ez nap, dec. 19-kén, Bercsényi gróf háromszor is érkezett Koncz Mártonnal, — mint 5 órakor estve költ levelében említi, — de a Mátyusföld prófétája ezúttal valami újabb derekas dolgot nem jelenthetett. »Most M. semmi bizonyosat nem tud mondani, ma háromszor is beszéltem véle: *csak azt látta meg ez elmúlt éjjel, hogy hol van az német,* — de soha szándékát bizonyosan föl nem vehette, mert Pozson felé is van s erre is; hanemha két felé csapna. *Meghagyta:* megírjam az hadaknak is kik ott vannak előttünk, ne is igen agyarkodjanak: *hadd gyűjjön kiljebb az mezőre;* mert úgy látszik neki: erre gyün valami, az kit megverünk vagy holnap vagy holnapután, — de csak itt várjam, míg kimozdúl. Valamely nyavalyás emberit hagyta volt ott vigyázónak, meghagyta: ma délre hírt hozzon neki, — de semmi sem lett belőle, búsul rajta; ha vacsora-korig nem gyün, majd maga megyen. — Azt csak váltig javallja Márton, hogy, ha szintén ide nem is: az hegyeken túl Pozson felé hadat küldjön Ngod. Mondom ott lenni Sennyeyt, s írtam is már Ngodnak.«

Dec. 20-kán hajnalban Ebeczkynek, Bokrosnak újabb levelei érkeznek, — a fővezér megint hivatja Mártont, és *csudálá,* »hogy M. semmit sem tud mondani; csak azt mondja, *meglátta az németet akkor, de fel nem vehette: merre ment vagy megyen? hanem ott hagyta volt emberét, annak meg kellett volna gyűnni az hagyott időre, azt tartja,* — *odaveszett.* Maga

csak azt mondja: ő bizony nem megyen utána az németnek, hadd menjen, — reákerül; azt akaróm: túl menne.«

Márton emberét nem fogták el, d. u. 5 óra tájban Lieszkóra megérkezék az, s a tőle hallottak után M., ki »eddig kedvetlen volt«, — »most majd kibújik az bőriből — írja Bercsényi, — erősen bíztat, nagyon javallja (helyesli) rendelésimet. Már Isten kegyelmében vagyok, mint áld meg bennünket!«

Erre a fővezér megindult éjjel a holdvilágnál Stomfa felé Heister ellen próbára. Vele járt a tarlósi göthös Habakuk is; a ki midőn — dec. 21-kén a stomfa-mária-taliszorosokba húzódo császári seregbe az erdőkből és hegyekből a fegyverre kelt hegylakók s hajdúk hangyamódra reátámadnak s a sok ezer puska ugyan ropogott, — »Márton megnézé őket, s csak felszólala nagyon: *csak körülvegyük! Mi? fele is csak parasztember ennek; csak menjünk rajta mindenfelül!* Mondják neki: most bizony nem lehet megkerülni, sem körülvenni; nem láttad, uram azt? *Hohó, nem láttam? De meglátjátok majd két-három óra múlva mi lesz itt! Mind elvész az; az hajdú bocskora is majd megmerül az vérben,* — csak érkeznek az hajdú! . . . Azzal felmene egy hegynek, lovon; azt tudom: néz valamit, — s most is oda van; *hihető bizony, ott prédikál.*« Írja Bercsényi Pernekről dec. 21-kén esti 6 óraker, még a csata folyama alatt.

Koncz Márton uram tehát, hektikás létére lóra ült, s hegynek-völgynek nyargalva, részt mert venni a harcokban is, biztatva, lelkesítve a küzdő népet. Elszánt lélek lakott kétségtelenül e nyomorúlt testű, köhögős emberben. Másnap, 22-kén délután megint visszakerült a fővezérhez Hosszúfalura, honnét esti 5 óraker tudósítja a fejedelmet Bercsényi: »Még semmi hírért ma nem hallhattam az németnek, hanem az mint üzeném Beniczkytől. *M. mondja: ma is eleget lekonczoltak benne.*« Tehát a jós e napon is ott forgolódék valahol a csatázók közelében. Dec. 24-kén 3 óraker virradat előtt Korompáról kelt levelében is emlékezik Mártonról Bercsényi: »Buday uram írta hírért nem hiszem, — *M. sem hiszi,* (teszi hozzá mintegy nyomatékúl,) megindúlok azért virradtakor.«

E szerint Márton ekkor is vele volt; valjon oldala mellett részt vón-e a nagy-szombati ütközetben? — nem tudjuk, de úgy

látszik, igen. Annyi bizonyos, hogy dec. 27-kén még nem került elő. Ugyanis Bercsényi, a harcz utáni ezen napon írja róla Sellyéről a fejedelemnek: »*M. nem tudom, hová lett; de ismét támadt itt egy molnár, (tehát új próféta!) alkalmas ideje mind mondja: Nagy-Szombatnál rettenetes vérontás lesz, az kurucz igen keményen fogja viselni magát, -- de ugyan megszalasztják az Vágig; nem sok megyen által benne, itt maradnak az Vág mellékin, azután soha bizony semmi ellenség meg nem veri azokat többül.*« Mely kedvező próféciára a fővezér röviden csak ennyit jegyez meg: »Az első már van híremmel, — az utolsóra lesz gondom.«

Másnap dec. 28-kán már Sellyén volt Márton is, sőt híreket is hozott: »Ezt gondolom igazabbnak lenni — írja Bercsényi — *M. szavaihoz is képpes, hogy tegnap ment oda Leopoldhoz az német. Még az parasztok harczának is az lesz az híre, az mint M. mondja: az hegyen küldtek vala által (a németek) vagy 300 embert, — azokat verték agyon.*« De Márton, úgy látszik, megint csakhamar elosont kémkedni; mert B. már ugyan e levelének végén említi: »*M. nincs velem,*« s 29-kén ismét: »Ezeket mondják. *M. nincs.* Ímmár Isten mit akar velünk?»

Ezután igen sokáig nem emlékezik Koncz Mártonról Bercsényi; csak 1705. január 29-kén Érsek-Újvárt költ levelében szól megint róla, rövideden s némi szemrehányással: »M. uram csak azt a tanácsot adja: mi volna jó, mi nem? Arra nem ad tanácsot: miként tegyünk az roszbúl jót?« És jan. 31-kén Mocsonokrúl: »Én mindgyárt megyek Tornóczra, talám hallok bizonyosabbat. Elláttam, nem mindent látnak meg az mit néznek ezek az mi embereinek. *M. segítségé* (ő hozott ugyanis valami hirt Heister segédhadáról) *nem vala ennyi; Benedek* pór hada is megvasasodék,« stb.

Tornóczra Márton is elkíséré Bercsényit, s ott a fő hadi tiszték előtt érdekes jelenet fejlődék ki:

»M. csak eljőve velem — tudósítja a fejedelmet Tornóczrúl 1705. febr. 1-jéről a fővezér, — ma reggel nálam az tiszték, — csak *obses* (leült) az házban, elhülök belé; köszöne, fogadám, nyomban azt mondja: No, ha jók leszünk, nyerhetünk 3 zászlót, — de egy kék zászlót mi is elvesztünk. Ebeczky mondja: Úgy, de lelkem Bátyám, hogyan? Immár akárhogy, csak rajta, mert ez bizonyos! Hol hát? Akárhol, — csak a hol érjük. Elfakadnak nevetve; kérdik egymástúl: *micsoda ember?*«

Ő azonban: Jó, jó! . . . . de, *ha csak nevetünk, s nem eddjük az németet, — nem vesz ám abban el egy is!* Felbízattám, — csak lesi már az indúlást.«

Ebből látható, hogy a nem sok társadalmi műveltséggel bíró Habakuk bátyó kissé confidensül viselé magát, — azonban a nevetgélő tiszteknek mégis emberül megfelelt. Óvatosan is bánt ezentúl vele mások előtt Bercsényi, a mint Magyar-Sókrúl febr. 4-kén kelt leveléből látni: »Kigyüttem az hadak közé, mind együtt tanáltam az tiszteket ezen négy ezerbül, M. köztök; *kivel, hogy meg ne szállaljon kérdéslen, magánosan szólék.* Voxa abbúl áll, hogy ebben az holnapban lássunk az munkához, mert nem lesz másszor annyi módunk benne, — ő így megy s amúgy megyen.«

Febr. 6-án estve a tornóczyi táborból ismét bőséges elbeszéléssel — és egy kissé hűmorosan — mulattatja Rákóczit Bercsényi, a maga hív, bár naiv prófétájáról:

»Tegnapi híreinknek csak confirnatióját hozák ma, de többet s újabbat semmit. Hanen M. elveszett az háztúl hajnalban is, ismét előgyütt, ismét már hét órának elütte eltűnt; egykor, szintin hogy az hadakot ültetem, elövetődék, szörnyü nógatással azt mondja: No-no! sokat késünk, sokat; ahun megy a német! Az a tegnapi német is csak élést hajtott Szombatban, s még hajnal elütt elment által a hegyen, egyenesen az mint jártunk. Ahun, Heister is utána megyen Károlinak; most bizony megronthatjuk, csak menjünk! Bazinbül is — azt mondja — sok gyalog ment arra által az hegyen, hogy már az útját elállja Károlinak. Heister Pozsonban van ma, Károl meg följlül van már Pozsonyon is; a bizony csak való, hogy két-három nap alatt megharczol Károlival: mert csak elmegy ám utána, — segítsük meg, ha csak két-háromezer emberrel is! Mondom neki: Menjünk hát! ihon, felültek az seregek. Mi menjünk, — de Nagyságod ne gyűjjön; mi haszna, annál jobb, vagyis csak egy ember Nagyságod: avval bizony nem sokra megyünk ám; én bizony nem szeretem, hogy Nagyságod elgyűjjön, — hiszem, elég kapitány van itt, hadd menjenek; nem kell egyéb: akármellyiknek menjünk az nyomára, s csak rajta menjünk, — megáld az Isten, meglátja Nagyságod! *Koczódtam vele, hogy elmegyek,* — maga, (noha) hitemre, erre az változó üdöre (nézve, a köszvény miatt,) az lovon is alig ültem, nem-hogy ily kemény munkára ereszkedhettem volna. Ugyan sírt az lelkem, könyvezve bocsátám az tiszteket, hogy csak ki kelle maradnom közülök.« Ezután előszámlálja tett rendelkezéseit, hozzá tévén, hogy: »Igen tetszett M. uramnak az dispositió, — *szörnyü örömmel ment; két szolgálmat küldtem vele.*«

Az utóbbi intézkedés mutatja, hogy Bercsényi ugyancsak úrilag gondot viseltetett udvari jóssára, midőn két szolgát is ad vala rendelkezésére.

Másnap még odajártak. »Ptrüszögnek az lovak, dobog az szívem, *M. odanyargal*, B. biztat; de bezzeg, nem biztat egészségem!« — írja Tornóczrúl febr. 7-kén kelt levele végén a fővezér, de a kinek néhány nap múlva már újra mellette volt szerencsésen megtért Habakukja, s febr. 12-kén ismét titokzatos dolgot beszélt urának: »M. azt mondja, ő bizony nem tudja: ha gyün-é által (Heister,) nem-é? Hanem, azt mondja, van egy ember, magyar — de most nincs köztünk — az ki *felvállalta: kézben adja Ngodat* (Rákóczit), azért odaigyekezik Heister; ugyan amazt *úrnak* (mágnásnak) mondja.« »Ez ugyan *hiábavalóság*«, veti utána Bercsényi, — hanem mégis kérve fordul a fejedelemhez: »de édes Kegyelmes Uram, az Krisztusért, vigyázzon magára Ngod! Dühödt kutya, eb-ember az (Heister), ha holnap általköltözik, megnyugszik vagy egy mérföldnyire, - - úgy elmegy egy étszaka, hogy bizony ott virrad (Kis-Tapolcsánytt,) öt mérföldet, hatot is elmegy olykor.«

Hiábavalóságnak mondja tehát Márton jóslatát: hanem azért mégis ugyancsak óvja szeretett fejedelmét a netaláni teljesülés lehetősége ellen.

E levelét a tábornok febr. 12-kén este Tornóczon írta, másnap átment Czabajra; vele járt jóssa is, a kit most hiába kérdezett Heisternek szándékairól, mert Márton csak megvallá: ő nem tudja, a császári fővezér Modor, Bazin, Szent-György körüli czéltalan mozdulataival mit akar? Bercsényi tehát már csak a *pénteket*, Heister napját várta: majd megmutatja ez: »mi szándéka van az eblölkűnek!«

- Bercsényi ezután más vidékeken: Selmeczen, Léván, Nagy-Tapolcsánytt és Nyitrán időzék, s midőn a Vág-mellékére viszatért is, — igen sokáig nem találta Koncz Mártont; úgy látszik, hazaküldte. Hanem Nyitrán nagy-csütörtökön (apr. 9.) költ levelében így enyeleg: »Szintén, hogy a Jeremiás siralmát hallgatnám: veszem Károlyi siralmas rosszaságáról írott levelét Ngodnak. *Verék az Pilátust az gyermekek*, míg olvasám Ngod levelét; azt mondja a feleségem: Heistert szeretné odafek-

tetni!« . . . Nem tudjuk, ez a *Pilátus-verés* szokásban van-e még? — Csak ezért hoztuk föl a jelen adatot.

Mártonnal a fővezér csak 1705. augusztus elején kezd ismét foglalkozni, midőn a Mátyusföldén Kajalnál táborozván, újból magához hívatá a tudós molnárt. A *látók* pedig ekkor ketten valának nála: *Márton* és *Benedek*, ama B. és »Benedek« a kiről és a kinek pórhadáról már föntebb is emlékezett. Most — aug. 2-ka estéjén — így ír rólok: »M. azt mondja: általgyün (a német) egészen és az szeredi hídhoz akar gyünni, ha addig meg nem csaphatjuk; de biztat, hogy leszalad az víz mellett, de nem tudja: *micsoda víz mellett?* s nem ér arra, az mit akar s nem éri Leopoldot. Az élést Szombat felé akarja küldeni, s maga erre gyünni, — *ezt nehezen hiszem!* Benedek azt mondja: mind Szombat felé megy. Már az jó Isten tudja!«

A próféták tehát nem valának egy véleményen. Ez a Benedek talán az a második molnár volt, kit a nagy-szombati harc után fedezett föl Bercsényi, — ámde ő Konczczal nem mérközhetik vala.

Másnap megint beszél rólok a fővezér: »M. csak azt mondja: az szeredi hidhoz gyün (Herbeville), ha addig meg nem verjük; Benedek ellenben, hogy igyenesen Szombatnak megy. *Mindenik biztat*, de nem gyalogság nélkül. Ha oly helyen telepednék: talán ráérne Sellyétül és Szeredtül az gyalogság is,« stb. Aug. 4-kén pedig, Diószeg környékéről: »M. azt mondja: (B.-ről most már szó sincs) ne is próbáljam az lovassal, mert nincs haszna; hadd gyűjjön! De mégis azt mondja, amarra fordul Vedrédek«. És Bercsényi csakugyan igazat adott a látónak annyiban, hogy gyalog nélkül támadni nem akart. (»Én csak megvallom, Kegyelmes Uram, kibocsátanám addig, míg az gyalogsággal megüthetném, noha nehéz az is.«)

Ismét nincs aztán igen sokáig nyoma a tarlósi jövőendőmondónak, — csak az 1706-ik év tavaszán merül föl még egyszer neve, Bercsényinek Nagy-Szombatból mart. 24-kén írott levelében. »Utolsóbb írása szerint Ngodnak, ha (a várt francia betörő dandár) Gradiskára gyün: *M. urom voxát bétöltjük, reá-érjünk magunk is.*«

Szegény rajongó jós, szerencsétlen Koucz Márton, — nem

soká élt már ezután, csakhamar vértanújává lőn túlbuzgalmának. Ugyanis szokása szerint egy éjjel kémségben a császáriak tábora körül lappangván, Pruck és Verekye táján valahogyan fölismerték, elfogták és Pozsonyba bevivék. Ott hadi törvényszék elé állíttatva, mint ez kivált kémek vallatásánál akkoriban szokásos vala: bizonyára irgalmatlan kínzás (tortura) alkalmazása után, kegyetlen halállal kivégezték. — Bercsényi, a mint udvari prófétája fogságba kerülését megtudá: indirect úton, b. Szirmay István békebiztos által ajánlatot tőn annak valamely megfelelő császári rabokért leendő kicserélésére, — azonban nem sikerült hív emberét megmentenie; a válasz az lőn, hogy kémek és hadszökevények ki vannak véve a carthela (fogolykicserélési szerződés) hatálya alól. Úgy is volt.

A szerencsétlen tarlósi molnár tehát áldozatául csett hűségnek a nemzeti ügyhöz, melyet tehetségéhez képest, rajongó lelkének egész hevével szolgált. — A főntebbiek után föltehető róla, hogy szegény Koncz Márton próféta-ságában nem volt csaló, hanem phantasta. *Maga is hitt* rendkívüli látó ereje s jó tehetségében, és így *nem hitetett* másokat. Szolgálataiért jutalmat el nem fogadott. Csodálatos, forrongó idők szoktak ily exaltált embereket szülni, kik rendes élet hivatásukból, kikölkkenve sajátos szereplősök után, rendszerint *végzetszerűen* vesznek el.

E hangsúlyozott momentumok szolgáljanak mentségül, hogy a mátyusföldi próféta sajátságos egyéniségénél hosszabban időztünk. És tettük ezt Bercsényinek e hatalmas történelmi szereplő alaknak egyéni bővebb megismertetése végett is, bizonyosságául annak, hogy nagy emberekre nem ritkán egyszerű kis emberek is képesek bizonyos hatást gyakorolni, főként, ha ezen utóbbiak rendkívüli szerepkörben lépnek, vagy léptettetnek föl.

THALY KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY ÁLLAMFÉRFI FIATALSÁGÁBOL.

Öreg Rákóczy György fejedelem, midőn fiai akkorára nőttek, hogy neveltetésökről kelle gondoskodni, külön udvari iskolát szervezett, melynek vezetése Keresztury Pálra volt bízva, s melyben a három külföldről hozott tanár Altstád, Piscator és Bisterfeld is résztvettek. A főfelügyeletet a püspök mellett ő is vitte s nagy gondja volt az intézetre. A főurak s főhivatalnokok fiaival egykorú gyermekeit felvette az intézetbe, hogy azokkal együtt tanuljanak s ha majd az életbe kilépnek, az ifjui összeszokás és barátság által támaszai legyenek.

Ezek közt voltak: Lázár György Jánosnak fia, Debreczeni Zsigmond, D. Tamásnak jószágigazgatójának fia, Nyári Miklós, Ország Mihály és Usz János, továbbá Kovács György, Szénásy Péter, Bethlen Mihály. A fegyelem szigorú volt, maga a fejedelem vezette s ha valamelyik kihágást követett el, azonnal személyesen intézkedett. Egy érdekes példája maradt fenn ennek.

Történt, hogy Lázár György 1635-ben hanyagabbúl kezdte magát viselni. Már ifjú korban vagyonos ember fia s tán árva levén, azt hitte, eleget magába szítt a tudományokból. Szívesebben vadászgatott, mintsem az unalmas előadásokat hallgatta s visszamaradt az iskolából. A fejedelem maga térítette jó útra az eltévedtet, következő rendeletet küldvén hozzá:

Georgius Rákóczi Dei gratia stb.

Nobilis grate. Salutem cum favore. Igen otthon felejtéd magadat. Parancsoljuk azért, hogy mindjára st jöttést jöjj gyermekink mellé. Secus non facturus. Datum in possessione Kis Sink, die 12. Febr. Anno 1635.
G. Rákóczy m. p.

Ez utóirat a fejedelem saját kezével: Az mid vagyon azt mindenkor megtanálod, de az tanulásnak idejét ha elmulasztod, az többé elő nem jü; úgy értjük immár is az tékozláshoz kezdettél és rosszak tanácsán indultál el, de ha magad m g nem emendárod és tanuság mellé siet-

séggel nem jüsz, érted küldünk, nyakon kötve is az scholában hozatunk rossz ember.

Külczim : Nobili Georgio Lázár etc. Nobis grato.

(Ercdetije a gr. Lázár család medgyesfalvi Itárában.)

A paracsnak volt foganatja. Lázár visszatért az iskolába s oly sikerrel folytatta tanulását, hogy 1637-ben oct. 15-én a palotában tartott vizsgán az ünnepi előadást, melyben kivüle R. Zsigmond, Debreczeni Zs., Nyári Miklós, Ország Mihály, Úsz Gábor, mint főbb szereplők, Nehéz György, Béli János, Perényi Gábor kisebb szavalatokkal vettek részt, egy hosszú bevezetéssel ő nyitotta meg. ¹⁾

Az ünnepély hőse, ifj. Rákóczy György, csak a búcsú-szonoklatot mondá: maga a főszerep sokkal tehetségesebb és szorgalmasabb testvére: Zsigmond herczeg, Pallas személyesítője kezében volt. Utána egyik legnagyobb szerep a Lázáré volt; minden arra mutat, hogy a két év előtti csorbát kiköszörülte. Rákóczival együtt ő is kilépett az udvari iskolából, legalább a három évvel utóbb tartott vizsgán nem szerepelt.²⁾ Neve már megelőzőleg 1636-ban előfordult a marosszéki lustralis könyvben, s az iskolából kilépte után csakhamar meglázasodott, nőül vévén Apafi Erzsébetet, a későbbi fejedelem Apafi Mihály nővérét. E házasságból két fia született, de boldogsága nem volt tartós: neje meghalt. Özvegységét nem sokáig viselte: már 1650-ben Nemes Ilona volt a neje.³⁾

I. György fejedelem idejében nem viselt közhivatalt, hanem igen is szolgálta Marosszéket, melynek székbirája volt. Az öreg

¹⁾ Schola Triumphota per Illustrem et Magnificum Dominum D. Georgium Rakoci filium Illustrissimi Transsylvaniae Principii Primogenitum a. d. 15 Octobris MDCVII. Accimentibus fratre ipsius Illustri et Magnifico D. D. Sigismundo Rakoci et reliquis Scholae aulicae discipulis in frequenti corona Illustrissimorum Transylvaniae Principum Procerum et omnis ordinis spectatorum atque auditorum. Albae Juliae Ex Typographia Suae Celsitudinis M.DCVIII. 4-r. 12 és 56 ll.

²⁾ L. Pallas Dacica quam Illustrissimus Dominus Dn. Sigismundus Rakoci Celsissimi Transylvaniae Principis secundus filius a. d. 7 Maji anno MDCXL. Praecimente Schola aulica applaudentibus omnibus . . . praestitit. Albae Juliae Ex typographia Suae Celsitudinis. MDCXLI. Hogy Bod a Hung. Tymb. 66-ik lapon még 1638-ban tanítványnak írja, az tévedés. A mit ő ott ír, a Schola Triumph.-ból vette.

³⁾ Gr. Lázár Miklós. A gróf Lázár család Kolosvár 1858. 61. Gróf Lázár Jenő Itárában van egy szeretetteljes levele 1642. máj. 10-ről első nejehez, ki már ekkor fiával együtt gyöngékedett.

nem bizott fiatalokban, tanácsurai, tisztviselői nagy részét Bethlen iskolájából vette át. Fia II. György szívesen alkalmazta maga embereit, fiatalkori barátjait: s alig egy pár hóval utóbb, hogy atyja meghalt, Lázár Györgyöt kinevezte bíróná a királyi táblához. ¹⁾

Nagy horderejű reformok életbeléptésének ideje volt ez: már 1650-ben összeült egy bizottság a fiscalis javak összeírására s két évvel utóbb egy más bizottság, az eddig hozott országgyűlési articulásoknak egy törvénykönyvvé codificálását vette munkába. Lázár György tagja volt e bizottságoknak²⁾, az elsőnek még csak mint egyszerű bíró, az utóbbinak már mint ítélőmester. ³⁾ Azután is különböző törvényes megbízásokat nyert az országgyűlésektől, s érdemei és tevékenysége elismeréséül pár évvel utóbb tanácsuri rangra emeltetett.⁴⁾

Tulajdonképeni politikai szereplése csak később kezdődött, ama zavaros, viharteljes időkben, melyek Rákóczy György lengyelországi hadjáratát követték,⁵⁾ de itt egy ifjúkori barátsága végzetessé vált ránézve. Az öreg Rákóczy udvarában bensőbb viszonyba lépett, a hasonlólag ennek udvarában nevelkedett, de nálánál pár évvel korosabb Barcsay Ákossal, s midőn ezt a török fegyverek fejedelemmé tették, egész szívvel-lélekkel hozzá csatlakozott, kitől aztán előbb a tókési birtokot, utóbb Búnyt és Körtvélykaput nyere adományúl.⁶⁾

Pedig ekkor még Rákóczy is fejedelemnek tartá, írta magát — s a részek és az országnak nem épen jelentéktelen darabja kezén is voltak. De a török ez állapotot nem akarta túrni, sőt annyit sem akart engedni, hogy neki vagy »anyjának, feleségének, fiának, sem az őket követőknek valami javai legyenek Erdélyben.«⁷⁾ Barcsay szerette volna kiegyenlíteni a dolgot s Lázár Györ-

¹⁾ A leiraton, melyet a fejedelem Fejérvár 1649. jul. 7. írt hozzá, már kir. táblai bírónak van czímezve. Gr. Lázár Jenő ltára.

²⁾ Rákóczynek 1650. febr. 18-án hozzá intézett rendelete. U. o.

³⁾ 1652. sept. 17-iki rendeleten már így van czímezve.

⁴⁾ Az 1658. mart. 9-iki rendelet már tanácsúrnak czimezi: de ekkor még csak nemzetes úr volt. Még a következő évben is »generosus«, a spectabilis czímet csak 1660-ban kapta meg.

⁵⁾ Gróf Lázár Jenő levéltárában őriztetik Rákóczynek 1659. mart. 9-én Lázár Györgyhez írott levele. Ebből kitetszik, hogy Lázár György ama nevezetes szamos-újvári országgyűlésen jelentékeny összeget ajánlott fel a tatár rabok kiváltására s hogy a pénz-felszedő bizottságnak is tagja volt.

⁶⁾ Gróf Lázár család 62-ik l.

⁷⁾ A jenci basának e tárgyban írott levele gr. I. J. birtokában.

gyöt, mint régi tanulótársát s »abból is nála gratiáját, kedvességét lenni« vélvén,¹⁾ követségbe küldötte hozzá 1658 végén. Az országos rendek hosszú utasítást készítettek számára, melyben megszabták a Rákóczynak adandó kedvezményeket, annak fejében, hogy ő a részeket bocsássa vissza. Az alkudozások már hosszúra nyúltak s 1659. jan. 23. és 24-ről Barcsay parancsokat küldött kövétének, hogy térjen vissza.²⁾ Mire e levelek oda érkeztek volna s épen az napon, melyen, Barcsay utolsó levele kelt, a dolog már rendbe volt hozva: Rákóczy megígérte a partium kibocsátását,³⁾ s Szathmár jan. 30-án kiállítá, mint meghatalmazott az erre vonatkozó térítvényt is.⁴⁾ Barcsay pedig a pontok ratificálása végett febr. 26-ra Beszterczére összehívta a rendeket.⁵⁾

A dolognak ezzel nem volt vége: a végrehajtás még az alkudozásnál is több nehézséggel járt. Az Várad átvétele körül forgott főként, melylyel Rédei Ferencz, Lázár György, Farkas Ferencz és beszterczei Literati János bizattak meg.⁶⁾ Rákóczy szeretett volna a már megállapított feltételeken egyet-mást változtatni s az átadás előtt újabb nehézségeket emelt egyik-másik pontra nézve. A váradi bizottságnak tolla, lelke Lázár volt s a közvetítést Rákóczy és Barcsay közt ő vitte. Ez utóbbi, a körülményektől is kényszerítve, nem akart engedni, s a feltételek végrehajtását követelte, ellenkező esetre a bizottságot visszahívással fenyegetvén. Egy kis polemia fejlődött ki a két ellenfejedelem közt: mindenik Lázárnak küldte levelét, mely válaszáat és szemrehányásait, védekezéseit és támadásait foglalta magában.⁷⁾ Lázár híven közvetített, mignem Barcsay márt. 25-én világosan kimondá, hogy az ország Lázárnak nem adott felhatalmazást, hogy új pontokat

1) Szalárdi Siralmas Krónikája 427-ik l.

2) Mind két levél gróf Lázár Jenő birtokában. Az utolsó különösen igen érdekes világot vet az alkudozásokra. Ugyanott van Baresainak jan. 24-én Rákóczyhoz írott levele is.

3) A Deésen összegyűlt rendeknek 1659. jan. 27-én Lázár Györgyhöz írt levele ugyanott.

4) Az 1659. jan. 30-án kelt kiegyezési okmánynak Lázár György által írt minutája, mely a kiegyezés 9 pontját foglalja magában, ugyanott.

5) A Deésen 1659. febr. 3-án kelt országgyűlési meghívó, intézve Lázár Györgyhöz, ugyanott. Érdekesek még Rákóczynak febr. 7. és 17-ről Lázárhoz intézett levelei, némely viszályos pontokról.

6) Az ország által 1659. márt. 5-én adott utasítás gróf Lázár J. Itárban.

7) Az erre vonatkozó igen érdekes levelezés Rákóczy márt. 7., Baresai márt. 11., Rákóczy márt. 14., Baresai márt. 22. kelt levele. U. o.

állítson s ha a kézhezvételt nem hajthatják végre, jöjjenek haza.¹⁾ A visszahívó rendeletek egymást követték: ha e halogatás következtében Váradnak török kézbe kell esni, inkább essék a Rákóczy, mind az ő kezéből. A porta is beleszólt: ha azonnal nem veszi át Barcsay s a dolog addig halad, míg ő sereget vezet az országba, akkor már, ha az ő, a Barcsay kezén lesz is, el fogja foglalni.²⁾ April elején végre megtörtént az átadás, s a bizottság visszatért.

Lázár azután otthón volt elfoglalva. Ilyen zavaros időkben egymást érték az országgyűlések, kisebb-nagyobb tanácskozások. Midőn 1660-ban a török Várad ostromára ment s őt is a táborral menni kényszeríté, fejedelmi helytartóként Barcsay Gáspár és Lázár György neveztettek ki. Ez volt emelkedésének culminatioja — néhány hó múlva megöletett.

A Várad bukása s a sarcz kérelhetetlen beszédése miatt forrongó országot Barcsay nem tudta lecsendesíteni. A Rákóczy pártiak Keményre vetették szemöket, ki csakugyan benyomult egy sereg élén. A gyűlölt Barcsay Gáspárt (Orményesen a viszatérő bujdosók egy csapata vitéz ellenállás után meggyilkolá. E hírre már kész volt a székelyek lázadása, s a megrémült Barcsai Ákos Görgénybe zárkózott, intvén hozzá siető hiveit: Haller Gábort, Bethlen Jánost és Lázár Györgyöt, hogy ők is meneküljenek. A két első kikerülte a veszélyt: de Lázárt a Rákóczy-pártiak egy csapata menekülése közben 1660. nov. 29-én felkoncolta. »Homo pius, pacis amans, magnique consilii meliori dignus fortuna, hunc exitum habuit.«³⁾ SZILÁGYI SÁNDOR.

KI VOLT CSOBANCZ MEGVÉDŐJE RABUTIN ELLEN 1707-BEN?

A »*Dunántúli Hadjárata 1707-ben*« című, először a Századok 1879—80-iki évfolyamaiban megjelent terjedelmesebb hadtörténelmi tanulmányom t. olvasói emlékezni fognak még ama, korában is nagy hírre kapott hősi védelemre, melyet a Zala-megyei középkori regényes lovagvárak egyikébe: Csobánczba vetett kised kurucz őrség, eléggé nem magasztalható vitézséggel és kitartással tanúsított volt, Rabutin cs. tábornagy kincsszomjas

¹⁾ Barcsay Ákos 1659. mart. 25-én kelt levele u. o. Sírgeti, a mart. 26., mart. 29. kelt leveleiben is.

²⁾ Barcsay Á. 1659. mart. 30-án írt levele. U. o.

³⁾ Bethlen János Commentárjai, Horányi kiadása. II. k. 46-ik l. Sírirta közölve van a gróf Lázár család ltárában 63-ik l. 1666-ban Lázár Imre emeltette.

hada ellenében. És bár az érdekes részletekben gazdag várvédelem lefolyását elég tüzetesen leírhattam, — mindazáltal nem kevésbé bántott, hogy a parancsnokló várkapitány nevét sehogysém bírtam fölfedezni. Azóta, hogy nevezett munkám önálló kötetben is kiadatott, és különösen Dunántúl meglehetősen elterjedt, e csobánczi várostrom-részlet bizonyos érdekeltséget kelte az ottani körökben. E lelkes érdeklődők egyikétől, t. *Horváth Zsigmond* Fejér vármegyei czezei földbirtokos úrtól legközelebb egy, családi levéltárában őrzött eredeti oklevelet kaptam, mely a csobánczi várvédelem hőségnek, illetőleg hőseinek nevét fölfedi. Ebből megtudjuk, hogy a vitéz kurucz kapitányt *Száz Mártonnak*, s a dühös ostrom visszaverésében derék társát az uradalmi tisztartót *Dóczy Péternek* hitták. Közöljük íme, itt utólag, gr. *Bercsényi Miklós* főtábornagy és fejedelmi helytartónak az ostrom után két hó múlva kelt, jutalmat osztó adománylevelét:

»*Én Székési Gróf Bercsényi Miklós*, Nemes Ungh Vármegyének Fő-Ispánja, Felsőerdélyi és magyarországi vezérlő Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk (Titulus) és az Magyar Haza szabadságáért öszveszövetkezett Nemes Magyarország minden hadainak Fő-Generálissa. Adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik. Hogy, tekintve Nemzetes és Vitézlő *Száz Márton* Csobáncz vári commendáns-kapitánynak, ¹⁾ és *Dóczy Péter* azon dominiumbéli tisztartónak ő Kegyelmek érdemes hazafiúságára, melytől viseltetve, ez elmúlt téli időkbén, fére tévén az helynek és bennlévő praesidiumnak gyengébb voltát, mindazáltal Rabutinak kevéldő ereit nemesak bátran az várban bévárták: de az várat Hazánknak nem kevés hasznára s azon környéknek jeles megvigasztalódására s emolumentumára, az ellenségnek megszigyentésével, alóla való káros elszállásáig s egész végig felül titulált Felsőerdélyi Fejedelem és Hazánk hívségében dícséretessen meg is tartották. Mely Hazánkhoz megmutatott igaz hívségek és magok dícséretessen viselések jutalmazására, az Felsőerdélyi Fejedelem ratificatiójáig, azon várhoz közöl lévő feir malom névű malom, az Badaconsy hegyen lévő *tarka barátok*²⁾ szöleivel fiscális jussal adatott és assignáltatott kezekhez ő Kegyelmeknek; s ennek fölötte az magok azon hegyen mostan lévő szölőjek is obveniálandó dézmátul és hegyvámítul fölszabadítottatott és immunitáltatott. Kihez való képpest az Felsőerdélyi Fejedelem hívségében lévő tiszteknek s rendeknek közönségessen intimáltatik, és az kiknek

¹⁾ A főkapitány — de a ki az ostrom alatt másutt volt elfoglalva — Zala-Kapolesi *Domokos Ferencz* dandárnok és gyalog-czredes vala.
T. K.

²⁾ A *zircei cisterciátok*, kik a hazafias benezékkel, ferencziakkal, prémontreiekkal és zobri camalduliakkal ellenkezőleg, nem léptek be a Conföderatióba.
T. K.

illik parancsoltatik: megírt jóknak szabados usussában megnevezett Száz Márton commendánst és Dóczy Pétert ő Kegyelmeiket, ő Fejedelemsége további rendeléseig semmiképen ne turbálhassák, háborgathassák, s ne is turbálják vagy turbáltassák semmiképpen. Melyről ezen írással s pecséttemmel erősítettett levelemet is kiadtam. Datum Érsek-Újvár, dje 4. Majj 1707.

G. B. Miklós m. k. P. H.«

— Legalól: »Száz Márton és Dóczy Péter Urameknak.« — Eredeti nyílt levél, Beresényi s. k. aláírásával és nagy kerek ostyapecsétével.

THALY KÁLMÁN.

ENYINGI TÖRÖK IMRE.

— Adalékkül Corvin János magyar leveléhez. —

A »Századok 1880. december havi füzetében (821. l.) *Bunyitay Vince* tagtársunk az orsz. levéltárból Debreczen város földesúri viszonyaira vonatkozó néhány oklevél regestáinak előrebocsátása után, egész terjedelműleg közli *Corvin János* herczeg 1498-iki, ugyane tárgyú magyar levelét. A levél, már mint az utolsó Hunyadytól származó magyar nyelvemlék is, fölötte érdekes. Jó szolgálatot tett tehát közlésével Bunyitay úr; azonban abbéli fejtegetéseiben: ki volt légyen a levélben említett »*Imreh uram és fia*«? nagyon téved, midőn Derencsényi Imrére gondol. A kulcsot magok a fönt érintett regesták adják meg, melyek mind az *Enyingi Török*-család fi- és nőági ivadékaiknak debreczeni örökségi jogairól szólnak; — csodáljuk, hogy Bunyitay ezen utmutatások után reá nem bukkant a valóra.

Ugyanis a János herczeg levelebeli »*Imreh uram*« senki más, mint a nevezett herczeg összes jószágainak kormányzója, különben nándor-fejérvári bán *Enyingi Török Imre*, kinek fia, Debreczennek földesura és reformátora, I. János király nagy-hírű hadvezére, Buda 1541-iki hősi megvédője: *Enyingi Török Bálint*; a miről szerző, ha *Szücs István* »Debreczen város történelme« I. kötet 164—165-ik, továbbá *Nagy Iván* »Magyarország. Családai« XI. köt. 291. lapját megtekinti, kétségtelenül meg fog győződni. Végre *Szücs István* munkájából (93. l.) azt is megláthatja, hogy azon 1498-diki zálogbirtokos, a kire Corvin János levele czéloz, *Kinizsy Pál* özvegyének, Magyar Benignának második férje, *Horváth Márk* horvát-dalmát bán vala.

Egyuttal *gr. Lázár Miklós*, nagy kútfőtanulmány alapján írt »*Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig*« című beces közleményéhez is szabad legyen egy szerény véleménynyel járul-

nunk, név szerint az eddig ismert legrégebbi székely ispán személyét illetőleg. Ez gr. L. M. szerint, (Századok, 1880. nov. füzet 732—33 l.) azon Bogomér volt, ki IV. Béla bolgár hadjáratában, mint ennek 1235-iki oklevele bizonyítja, részt vőn. Mi azt hisszük, hogy ez a *Rákócziak ősapja*, az 1252. és 1264-iki okmányok által lengyelországi eredetűnek vallott (idemutat Bogomér atyjának *Szoboszló Sobislaw* neve is) *Csíz* vagy *Csíz-kerei*, comesnek és testvérének *Gyapolynak* atyja *Bogomér*. Mire nézve bátrak vagyunk *Szabó Károlynak* a vörösvári, Rákóczi-levéltárból 1870-ben vett Árpád-kori regestáira hivatkozni, I. *Századok*, 1870-iki évf. 605—606. l.

THALY KÁLMÁN.

EGY XVI. ÉVSZÁZBELI MAGYAR SPORTSMAN.

Zay Ferencz a XVI. évszáz legügyesebb és legszerencsésebb vezéregyéniségei közé tartozik. Zászlós, messzevágó fontosságú *belpolitikai* hivatalt ugyan nem viselt — az egy felső-magyarországi kapitányságot kivéve, — de helyét katonai s diplomatiái téren egyaránt derekasan megállotta. Első nejevel: Garai Borbálával tömérdek vagyonhoz jutott; huszonhárom vármegyére terjedtek birtokai, 1560-ban pedig az ország mágnásai közé iktatta a király. Még egri várnagy korában a protestantismushoz hajlott s családja mindmáiglan az ágostai-egyház egyik főtámaszaképp jeleskedik.¹⁾

Garai Borbálától, az utolsó Garai leánytól nyolcz gyermeke maradt, ezek között az elsőszülött: Zay III. Péter »hatalmas vadász az ur előtt«.

Péter úr családi életéről csak annyit tudunk, hogy neje poltári Sóos Istvánnak Csery Annától született leánya: Sóos Klára volt, s magtalanul halt el.

Zay-Ugrócz, a Zay-aknak a XVI. évszáz óta családi lakhelye, Trencsény-megye legkiesebb vidékeinek egyike. A túróczi határszélen fekszik, sűrű erdő borította hegyövel körítve, mely kétszáz évvel ezelőtt rengeteg lehetett, tele vaddal. Közvetlen Ugrócz mellett kezdődik a sűrű fenyves, a már düledező vár, mint elhagyott sasfészek omladozik mindindább, míg a zakatoló gyárak az erdők fáit ipari célokra használják. Az ősök előtt ez iparág ismeretlen volt. A felső-magyarországi, birtokán élő főúr meglehetősen kényelmesen berendezett odvában várta a végbeli háborús tudósításokat, vitatkozott a hittani thézisekről, várnagya,

¹⁾ Nagy Iván: XII. 333—5 l. és a zay-ugróczy levéltár.

udvarbirája elvégezte a gazdaságiakat; üres idejében pedig — miből elég sokrésze lehetett — látogatta szomszédait, vagy vadászgatott. Az erdő — még most is — bővelkedik vadban: szarvas, vaddisznó, még dánvad is volt elég — mezei vadat lelt a lankás, akkor még nem igen mivelt, részeken annyit, amennyi kellett.

Péter úr közhivatalt soha sem viselt. Néha el-elúztatgatott látogatóba, de megest visszatért. Főszenvedélye a vadászatban telt. 1571-ben elúztatott Ugróczról, tizenkét szarvast ejtett el, bőreiket meg kikészíttette. Kulcsár Ambrus, az ugróczyi várnagy, el is járt a megbízatásban, de csak kilencz bőrt kapott meg, mert hármat Zay László, a véglesi kapitány, igen ildomosan elvitetett a Mátyás kocsis szekereéről, közös családi Nimródnak tekintvén Péter urat. ¹⁾

Mint hatalmas vadász, egész farka agara, vizslája, vadászó karvalya volt. A sólyommal, karvalylyal vadászás divata a felsővidéken még széltében divatozott, még a kincstári udvarbírák is kitanított sólymokkal kedveskednek egymásnak.²⁾ A szomszéd birtokosokkal természetesen csereviszonyban állott. Ha egyiknek-másiknak jóvérű kutyája akadt, izibe ráírt Péter úr s »atyafiságos« indúlatból cserét ajánlott. 1574-ben³⁾ Forgách Simon Surányból írja, hogy Pálffy Jánost már megsürgette az ígért agár iránt. Pálffy János úgy látszik, megbánta ígétét. Egy-egy agár-kölyök egészségi állapota felett azután egész levelezés kerekedik. Sándor Mátyás Beczkóból 1583-ban fontoskodva írja Péter úrnak, hogy agár-kölykei, melyekre számít, igen jó egészségnak örvendenek.⁴⁾ Klucsóy Albert Klucsón jó vadászpajtása volt Z. Péternek. Levélváltásukban csak a kutyák és karvalyok szerepelnek. 1590. aug. 4-én egy fűnjésző vizslát küld Ugróczra, természetesen megjegyzi, hogy másnak nem adta volna, jó fajta, most még gyermek ugyan, de Boda, (Zay peczéire) ha két-háromszor kimegy vele, példásan kitaníthatja. Nem szabad azonban »nyulászni való« vizslákkal összeeresztetni, mert megromlik. A vége arra lyukad ki, hogy most meg Péter úr küldjön egy »karalyt, a ki volna jó és öreg,« majd meghálálja egy Morvából várandóval.⁵⁾

Petróczy Pál, Zay sógora, Kassáról küld Ugróczra egy kitanított karalyt⁶⁾, ígér neki vizslát is, olyat, melylyel becületet vallhat.

¹⁾ Zay-ugróczyi csal. ltár. Level. III. 1043.

²⁾ M. N. Múzeum. Vár-számadások: 1588.

³⁾ Csal. levélt. III. 1065.

⁴⁾ Csal. levélt. Lev. III. 1055.

⁵⁾ U. o. III. 1096.

⁶⁾ U. o. III. 1097.

A vadászatnak mindég megvolt a maga évadja. Madarászás alkalmával erősen keresik a vizslát, a fűrjészöt. A vizsla-kölyköket — ha peczér nem volt a háznál — Morvába küldik »tanulóba.« A jó fajta azonban ritka volt, s a szomszédok egymásnak kölcsön adogatták, mint 1590. aug. havában Klucsoy, Péter uramnak. A karvalyok mind Morvában tanultak: Péter 1590-ben kettőt küldött oda.¹⁾

Zay Péter vallásos ember is volt, s a hitbuzgalmat a sporttal együtt gyakorolta. Atyjának Ferencznek, Egerben, Szolnokban még katona korából, s mint protestansnak bőv ismeretsége volt. 1591-ben Debreczeni Menyhértnek Egerbe írt s egy »Novum Testamentumot« meg néminémű *agarakat* kéretett tőle. Farkas Antal, Zaynak jámbor szolgálja meg is vitte a bekötött magyar bibliát, — bizonyára a Károlyi-féle vizsolyit, mert Debreczeni levelében teljes bibliáról van szó²⁾ — melynek Péter úr nagyon megörvendhetett ugyan, de bizonyára örült a lelke a küldött *Karmos* nevű agáron is, »mely felől sokat tud Farkas Antal beszélni.« »Balási Ferencz tüllem sokat kérte — írja a jó Debreczeni — Kátay Mihály sokat kérte, Szacsay Kristóf kérte, annak felette sok főuraknak: Homonnay Györgynek, kiknek kérték tüllem, melyet én magam is egy pánczélon vettem, mely megér frt 25. Annak felette, az mely rabom meghozta, engettem el száz forint érő marhát az sarczába, mely agárnak *bizonynyal itt ez földön nem sokat tartottam mását.*« Péter úron kívül — írja — nem sok ember tanálatott volna, oly ki eltudta volna tüllem kérni.« De azért csak od'adja, mert Péter urat nagyon tiszteli, bizonyára Zay sem maradt adósa. Az agár engedelmes, de mint ismeretlen, ne adja senkinek még egy másik agarat is küld vele, ez szép is, jó is, s a kettő közül egy sincs másfél évesnél idősebb.³⁾

Péter úr meg is becsülte agarát, mert keményen ráparancsolt szolgálaira, hogy úgy vigyázzanak rá, mint a szemökre s az üdvösségökre.⁴⁾ 1592-ben Kéry György Beczkóhúl sólymokat ígér Péternek.⁵⁾ S ezzel a levelezés megszakad.

A kilenczvenes évek vége felé Péter urat is csöndes élet-pálya után, kedvencz vadai, falkái közül elragadta a halál — oda költözött, hol — a rege szerint — az igazhívők nagy téreken örökké üzhetik a vadakat.

THALLÓCZY LAJOS.

¹⁾ Ugróczy lev. III. 1098.

²⁾ Szabó K.: Régi M. Könyvtár. 29—30. II. Károlyi bibliája a magyar első teljes biblia.

³⁾ Ugróczy lev. Lev. III. 1099.

⁴⁾ U. o. oeconomica.

⁵⁾ Ugróczy lev. 1592. 8/20. Lev.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A műveltség fejlődése Magyarországon 889—1849. Írta dr. Kerékgyártó Árpád, kir. tudomány egyetemi tanár. I. Rész középkor 889—1526. 1—4. füzet. 1876., 1878., 1879., 1880. 559. l.

A számbavehető történelmi munkásság kétféle: vagy új igazságokkal gyarapítja ismereteinket új források megnyitása, a meglévőknél helyesebb felfogása által, vagy pedig csak a meglévő ismereteket terjeszti, biztos alapot nyújtván a tudományról foglalkozóknak, melyre azután tovább építhetnek. Kerékgyártó úr tudományos munkássága túlnyomólag ez utóbbi, szerényebb körben mozog. E célú látszik követni jelen munkájában is, mely a magyar középkornak csak egy részét: a vezérek és Árpádházi királyok korát tartalmazza. A munka — kézzelfoghatólag — nem egyszerre készült. A füzetek négy év alatt jelentek meg, sőt a vezérek kora jobbra, alig több, mint szerző hasontárgyú dolgozatának ismétlése, mely ennekelőtte húsz évvel látott napvilágot. A kidolgozásban tehát bizonyos egyenetlenség mutatkozik, de az — sietünk megjegyezni — nem válik a munka kárára. Az első füzetben még sok van az a bűshazafi felfogásból, mely a forradalom után Jászay Pál művében: A magyar nemzet története az »aranybulláig«, oly annyira uralkodó, mely még Szabó Károlyban is mutatkozik, s a pogány barbárságban látván az ősi, igazi magyarságot, Koppány részére áll Szent-István ellen. A munka folyamában azonban szerzőnek felfogása, ítélete tisztul, erősebb lesz, úgy, hogy a III. és különösen az utolsó füzet alig lehet hasonlítani a munka elejéhez. Minden részben azonban egy közös tulajdonság meg van: a forrásoknak, a régibb és újabb irodalomnak lelkiismeretes tanulmányozása, majdnem teljes ismerete. Szerző olvasta a forrásokat, tüzetesen forgatta — bár valószínűleg technikai okokból, hogy a munka szerfelett nagyra ne jöjjön, nem is idézi — okmánytárainkat, különösen Fehér Codex Diplomaticusát, és majdnem minden sorából kitetszik, hogy ép úgy ismeri latin történetírásunkat,

mint Szalay László és Horvát Mihálynak, Botka Tivadar és Bartal Györgynek dolgozatait. A mit hibájául felelni lehet, az nem a tájékozatlanság, hanem a tulságos bizalom az eddigi írók munkásságában. Igaz, hogy művének célja nem új utakat törni a tudománynak: de ott, hol — mint az Árpád-korszakra vonatkozó irodalomban — oly sok a *puszta vélemény*, mely a maga idején még jogosult volt, de most már — ismereteink jelen fokán — meg nem állhat: szükséges lett volna a kritikát jóval nagyobb mértékben gyakorolni, mint azt szerző tenni jónak látta. Mert régibb, újabb íróink elfogadták: Aloldus nála még teljes hitelfű kűtfű; a guerchei esperes, a székeley kronika — e válogatott koholmányok — hitelessége ellen nincs szava. Anonymus híres helyében, a »Carinthiorum Moroanensium« határaitól — melyből egykor okokat merítettek a névtelen jegyzű korára nézve — nem ismeri fel Reginű megrontott szűvegét; teljesen ignorálja a Boczek által közzétett Monse-féle töredékek ellen felmerűlt aggodalmakat, valószínűleg, mert azok a Codex Diplomaticusban állnak s így természetesen a zalavári, 1024-iki, a Radű nádor-féle 1057-iki oklevélnek anachronismusai sem tűnnek szemébe. Szalayval elfogadja »a római coloniákat« és még Pestet, Pozsonyt is azokhoz köti (34. l.); Fehérvár nevét — ellenére a Lengenda Minornak, és a török-tatár népek nyelvszokásának — nem kitűnű rangjának, hanem messze fénylű fejér falainak tulajdonítja, bizonyosan azért, mert Szabű Károly egyszer ily forma véleményyt fejezett ki. Szintoly csallhatatlan tekintélynek örvendenek előtte a régibb írók és Anonymus minden szava, mit a vezérek korának viszonyairól mond, előtte teljes hitelfű; Kézay Simon elbeszéléséből, a német császár megvendégléséről Székesfehérvár alatt — eseményről, mely meg sem történt — culturtörténeti adatokat merít a *XI. század* ismeretéhez és Wolfger és Hedrik, a képes krònika nyomán, a Géza vezér alatt bejűtt jűvevényekhez sorolhatnak, midűn oklevelekből tudjuk — melyeket szerző is kétségkivűl ismer — hogy bevándorlásuk II. Géza király korára esik.

Bű anyagát szerző, két korszakra — a vezérek és királyok korára — osztva tárgyalja a modern államélet alkotta alosztályokban. Külön-külűn fejezetekben értekezik: az államterületről. népességről, alkotmány, kormányzat, magány- és büntetűjogi állapotról, törvénykezésről, körendészet, hadűgy, pénzügyről, nemzetgazdaságról, szellemi míveltségről, egyházzról és végre a küldiplomatiáról, s a források adatait e fűvonalok alá csoportosítja. Didaktikai szempontból ez ellen alig lehet kifogást tenni, legfeljebb kívánatos lett volna a királyok korában mindenűtt legalább is két alkorszakot különbűztetni meg, melyeknek válasz-

pontját p. o. III. Bélának uralkodása képezhette volna: de vannak e tárgyalási módnak inconvenientiái is, melyek nagyon is alkalmasak téves fogalmak terjesztésére. Az Árpádkori magyar társadalom tüneményeit vajmi nehéz a modern állam keretébe szorítani. Még ott is, a hol a név *egyre* mutat, legnagyobb mértékben áll, a: si duo faciunt idem, non est idem, latin közmondás. Király és vármegye például megvolt már Kálmán idejében, úgy mint 1848-ban, de ki fogná az árpádkori királyt, és árpádkori megyét, az újabb korival — legalább történeti hűséggel — egynek tartani? Ehhez járul még, hogy szerző, mint irodalmunkok jelese, mint p. o. Salamon Ferencz élelészű és gyakran nagy igazságot tartalmazó reflexióiban vagy Pesty Frigyes rendkívül pontos is alapos nyomozásaiban, gyakran nem veszi kellőleg figyelembe a középkori társadalomnak *primitív* állapotát. Csak is ennek tulajdoníthatjuk, hogy valami *sajátság* lát abban, hogy a vármegyék a honvédelmet egyesíték a közigazgatással; mintegy fogyasztásul említi, hogy törvényhozásunk nem hozott létre akár az anyagi, akár az alaki jogot illető »szerves törvényeket« (248.) Midőn pedig Szent-István király országszervezését illetőleg töprenkedik, vajon nincs-e Istvánnak még egy más, előttünk nem ismert decretuma, »vagy ily fontos tárgyakat *rendelet* útján intézett el?« (91.) magának a kérdésnek illetően felállításával már a legnagyobb anachronismust követi el.

Vannak a munkában — nagy részt bizonyosan csak elvételéből származó — egyes, adatbeli hibák és tévedések, melyek közül némelyeket felhozunk, hogy szerzőt egy második kiadás esetére figyelmessé tegyük. Ilyen, hogy a vezérkori ruházatról szólva, szerző nem veszi tekintetbe az e korbéli sírleletekből vonható tanulságokat, melyek *authenticusabb* adatokat szolgáltatottak volna, mint »az ősrégi« (?) közmondás: »a német nem félti gatyáját.« (15. l.) Nem szabatos, sőt értelmetlen és nem való a mondás, hogy »királyaink a XI. században nagy számú intézményeket vettek át a németektől és különösen a frankok, bajorok és angoloktól« (80. l.) Megütközik az »asszonyi állat« kifejezésén, mintha az »animált« és nem — mint az Isten és Szentháromság definiójában — lényt jelentene. (141. l.)

»Jogszokást« mond »Szokásjog« helyett, mi nagy különbség. (245. l.) Hibásan szól: »sümei szentegyedi monostorról«, »somogyvári« helyett (452. l.) s a fejevári Szent-János vitéznek somogy megyei Csurgóját összetéveszti a Fehérmegyében fekvő hasonló nevű faluval (407. l.) Egy helyütt olvassuk: Egyik cseh író szerint 1029. a Morvában megvert lengyelek közül a foglyok egy része István királynak adatott el bányamivelésre. (457. l.) és ebből következtetést von hazai bányászatuunk történetére,

ép úgy, mint Wenzel Gusztáv Balbinus Bohuslavra hivatkozva, legújabb művében, a Bányászat történetében. Ilyféle hely van prágai Cosmasban, ki írja, hogy a lengyel foglyok százával adattak el Magyarhonba és azon túl, mint rabszolgák (Pertz, SS. IX. 63. l.), de hogy épen Szent-Istvánnak, még pedig bányaművelésre, arról a XII. századbéli cseh író mitsem mond. Érdekes volna tehát tudni, mely forrás nyomán indult szerző? mert nehéz feltennünk róla, és különösen Wenzelről, egy szakmunkában, hogy nem ment vissza a legrégebb forrásig, hanem megelégedett egy újabb író állításával, a századokon keresztül átszarmazott fable convenue-vel? Említhetnők még, hogy az erdélyi püspökséghez nemcsak az erdélyi részek (520. l.), hanem Szatmár megye is tartozott: hogy legalább is nem szabatos kifejezés azt mondani, hogy I. Frigyes császárra, midőn Magyarország meghódítását indítványozta, a »választó fejedelmek« nem hallgattak; de még csak egy hibára hívjuk fel szerzőt figyelmét, a mennyiben írónk általános véleményét, csak úgy könnyedén hibának lehet mondani: hogy a pécsi egyház szabadságainak összeírását — bár mit is mond Koller igazán tudós fejtegetéseiben — alig lehet *kizárólag* III. Béla művének tekinteni, s annak *minden* kitételében a XII. századnak és nem II. Endre korának tükrét látni; ennek bővebb kifejtése azonban nem tartozik már e birálatnak keretébe.

A hibák után szívesen időznénk részletesebben a munka jó tulajdonságainál: de már is nagyon hosszadalmasakká lettünk és a dolog természetéből folyik, hogy azokat kevésbé kell részletezni az olvasó érdekében. Egyébiránt e munkánál is tapasztaljuk, hogy az alapos tudás, a forrásoknak teljes összeállítása, mindíg jó gyümölcsöket terem és habár szerzőnek nem is célja új tanokat állítani fel, mégis, de facto, a controvers kérdésekben is jó szolgálatot tesz. Így — hogy csak kettőt említek — szerző tudtommal legalább az első, ki azt, mit Katona csakfélve érint, nyíltan kimondja, a mint most már kétségtelen: hogy a nyitrai püspökséget Kálmán király alapította; és a vármegyék régibb természetének kérdésében, a vármegye és várispánságféle mesterséges megkülönböztetés ellen nyilatkozván, okainak rövid összeállításával (237. l.) — melyek közül csak a hatodik maradhatott volna el — minden elfogulatlan előtt sokat fog tenni arra, hogy ezen, magában véve nem is annyira homályos, mint félreértések és félremagyarázások által elhomályosított kérdés tisztába jöjjön. Ohajtjuk, hogy szerző művét — inkább utolsó, mint első füzetének szellemében — folytassa, és tudományosságunk hasznára a legújabb korig befejezze.

PAULER GYULA.

Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Írta báró Radvánszky Béla. Első kötet, első fele. Bpest 1880. (A II. és III. kötet már a múlt 1879-ik évben megjelent. ¹⁾)

Már két éve vára­kozott a nagy közönség a mű megjelenésére, melynek címét e sorok felibe írtuk s már kezdtünk türelmetlenkedni, de íme, mielőtt a második év be­végződött volna, minden zaj nélkül csak asztalunkon terem e 16 ívnyi kötet, mint legkellemesebb karácsonyi ajándék. A mű, mint címe is mutatja, tudományos, — két-háromszáz éves *Családi életünk és háztartásunk elmélete*, támogatva véghetetlen számú, kétségbe­hozhatatlan s legnagyobb részt egykorú, eredeti okiratokból ösz­szegyűjtött adattal. Azt hinné az ember, hogy bizonynyal valami száraz, statisztika-féle munka — de nem; szerző oly eleven elbeszélői tehetséggel bír s oly közvetlenséggel és nyugalommal adja elő tárgyait, hogy mintegy magunk előtt látjuk a régi világot, mint ha a régi várak, az ódon kastélyok romjaiból felépülve, sirholtjaikból megnépesülve, előnkbe lép­nének, hogy megfigyelhessük butorzatukat, öltözetüket, s majd láthassuk szokásaik s köz- és ünne­pnapi életük egész lefolyását. Mikor a Radvánszky nevével talál­kozunk történet-irodalmunk mezején, előre tudjuk, hogy valami érdekes tárgyról van szó. Ő nem csak azért ír, hogy írjon s hogy nevét itt is — ott is fitogtassa. Mikor pedig egész könyvet ír, bizton számíthatunk a legélvezetesebb olvasmányra. Tizenöt, tizenhat évig fáradozhatatlan szorgalommal gyűjteni az eredeti adatokat s bemohosúlt leveles-ládák fenekéről, vagy okirattárok folián­saiból néha egész kötetből alig egy-két sort használhatva fel, aztán a gyűjteményt rendezni, s gondosan, híven, alaposan és szépen feldolgozni és az elkészített remek munkát az olvasó asztalára tenni, hogy a tudnivágyó tanulhasson és a mulatni vágyó gyönyörköd­hessék: valóban a tudományos- és hazafi érde­mek legfényesebb kitüntetéseire méltó foglalkozás.

Pár év előtt egy tehetséges ifjú mágnás szép szónoklata közben monda, hogy a magyar arisztokrata büszke erre meg amarra . . . . Én életem lefolyásában sokszor láttam a büszkeséget, de nem mindig láttam az arisztokratát; midőn azonban e nagy munkát, melyet b. Radvánszky Béla írt, kezembe veszem, látok egy tárgyat, a mire az arisztokrata is csakugyan büszke lehet.

Pedig szerzőnk se nem kevélykedik, se nem büszkélkedik; semmiféle dagály vagy kihívó modor nem látszik soraiból. Egy-

¹⁾ Az egész mű kapható Knoll Károly akadémiai könyvtáránál.

szerűen, folyékonyan, természetesen ad elő s midőn az érdekes lapokat olvassuk, úgy tetszik, mintha valami kedves családi körben az égő kandalló köré gyűlve, egy jó elbeszélőt hallgatnánk. De hogy is ne, hiszen a mi őseinkről beszél s azoknak ismeretlen régi szokásaival ismertet meg s azt a világot tárja fel előttünk, melyből a mi társaséletünk fejlődött. A műnek véletlen előnye is van; t. i. megjelenésének kora. Még sokan élnek, kik a forradalom előtt fenállott viszonyokra magok is emlékeznek s a jelen nemzedék még szemtanúk elbeszéléseiből ismeri a régibb magyar életet s így még sokan vagyunk, kik érzékkel bírunk a még korábbi állapotok felfogásához, megértéséhez, de még csak néhány év s a gőz és villany e gyorsan haladó korában ma-holnap nyoma se lesz a régi szokásoknak s az egyszerű elbeszélést behatóan részletező magyarázatok nélkül senki se fogja megérteni . . . . .

A nagy munkának e feldolgozási köteté tizenöt fejezetből fog állani, u. m. I. Lakás butorzat. II. Ágynemű. Alvás. Mosdás. III. Ruházat. Ennek alrészei: 1. Felhárta. 2. Lábbeli. 3. Férfi öltözetek. 4. Női öltözetek. (Ennyi a jelen kötetel már megjelent.) Ezután következnek IV. Hajdiszítás. V. Ékszerek s egyéb arany- és ezüst-mivek. VI. Fegyverek. VII. Házasság. Keresztelés. Nevelés. VIII. Társadalmi élet. Nyelv. Szokások. Illem. IX. Foglalkozás. X. Időtöltés. Sport. XI. Háztartás (a szorosabb értelemben vett.) XII. Asztaltartás. Étkezés. Ital. XIII. Vendéglátás. XIV. Fogatok. Lószerszámok. XV. Végrendelkezések. Temetkezés.

Lapunk hivatása és terünk szűk volta sem engedi, hogy a jeles műből terjedelmesebb mutatványokat közöljünk, de nem tagadhatjuk meg olvasóinktól, hogy egy kisebb terjedelmű részt itt is ne közöljünk: Őseink, — írja szerző — : korán keltek, de jókor is feküdtek le. Bethlen Miklós írja önéletírásában, hogy ő rendszeren 9—10 órakor feküdt le s 6—7 órakor kelt föl, mások ezt egy-egy órával előbb tették. Déli álmot rendszeren egy órát vagy kevesebbet, de többet ritkán aludt és ennek igen jó hasznát tapasztalta.

Felkelve, megmosakodtak. Altalában a meglévő néhány adatból ítélve, lehet mondani, hogy a *test tisztaságára* sokkal több gondot fordítottak, mint jelen századunk első felében. Majd mindenki házánál és hozományban több mosdó-medenczét és korsót találunk. Csáky János 1584 több arany és ezüst marháival ezüst *mosdót* is tesz le Viczaynál. Mariássy Andrásnénak 1607-ben ezüst *korsója és medenczéje* van. Thurzó György kincstárában (1612) huszonegy darab ékes mívű aranyos és aranyo-

zatlan ezüst mosdó medencze volt.¹⁾ Monaki Zsuzsa 1634-ben egy nagy, ezüsből készült (mosdó medenczét) kap hozományába. *Őn mosdója* volt 1605-ben Nagy-Szombat város gazdájának. Berényi György bodoki várkastélya (1656) *őn és ezüst mosdó medenczékkel* volt felszerelve. Miért lett volna mindenik ház oly bőven ellátva emez eszközökkel, ha nem használják vala?

Ugyanezt mondhatjuk a *törülködő* kendőkről is. Még azt is megkülönböztetik, hogy a test mely részét kellett véle törölni. Károlyi Péter után 1554-ben megosztott ingóságok között külön nevezik meg az *arcztörölt*. A szitnyai leltárban (1650) három darab arany fonallal és különféle színű selyemmel virágokra kivarrott *orcztatörő* keszkenő fordul elő. Voiszka Ilona 1647 négy selyemmel és arannyal varrott s három reczés és egy arany reczés *orcztatörőt* visz magával. Ha utaztak, a hintón levő csatlós nyakában függött börtokban.

Thurzó Zsuzsa 1603-ban négy darab selyemmel varrott gyolcs és egy paraszt *fejtörő* keszkenyőt kap hozományába, Tököli Maria 1643 nyolcz darab *orca* és *fejtörőt*. Viczay Jánosné hagyatékában négy darab *kéztörő* kendő van felvéve. stb. Az ebéd után való mosakodást bizonyítja Cserey Mihály. A szivacsot is ismerték a XVII. században s Thököly Imre, ha fürdött, azzal dörgöltette testét.

II. Lajos király gyakran eljárt fürödni, külön fürdő-mestere is volt, s ha a budai hévvizekben fürdött, vizét szegfűvirággal tették illatossá s ha a vizet palotájába hozatta, 32 denárjába került.

Thurzó Györgynek 1602-ben külön fürdőháza volt. A kevésbé gazdag Berényi Györgynek bodoki várkastélyában szintén, melybe egy fürdeni való nagy rézkád volt elhelyezve. Török Ferenczné házában is volt egy fürdőkád 1667-ben. Gróf Illésházy Katalin (1660) ruhái közt egy rendbeli fürdőruhát is kap. A XVI. és XVII. század levelezéseit forgatva, látjuk, hogy nyári évszakban nagyon kedvelték a *fürdözést*, különösen a hévvizekre való járkálást, nemcsak gyógyulás, hanem mulatozás végett is stb. Ezután szól szerzünk a szappanról is, s cikkét így végzi:

Az elmondottak után kivételkép tűnik fel Bethlen Miklós, ki, a mint önéletrajzában írja, ritkán fürdött, kivált hideg vízben alig. Lábbait csak minden két hétben mosatta, száját minden étkezés után, szemeit is hideg vízzel mosta; kezét gyakran, de arczát sohasem mosta, csak amaz esetben, ha valami por, sár

¹⁾ Mikor számos vendége érkezett, nejének megírja, hogy a vendégszobákat is lássa el mosdó medenczékkel, k—s.

vagy gaz érte, és részben akkor, midőn a borbély szakállát hetenként leborotválta.

De nem folytatjuk a mutatványt. Elegendőnek tartjuk, ha olvasóink figyelmét a derék munkára felhívjuk, még csak annyit jegyezvén meg, hogy ez első kötet nemcsak 25 ívből fog állani, a mint először tervezve volt, hanem az osztályozást tekintve valószínűleg 40 ívből is, melynek teljes megjelenését a folyó 1881-ik év tavaszára ígéri a tudós szerző. k—s.

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme, politikája. Irta Lenárt József tanár. Kolozsvárt, 1880.

A történetírás mezején mintegy huszonöt év óta az adatgyűjtés volt iróink főfoglalkozása. Ezt tették tudományos intézeteink is: az akadémia, a m. tört. társulat, az erdélyi muzeum stb. s ezt a vidéki egyletek is. És ennek megvoltak a maga okai. Résszint belátták az emberek, hogy történeti műveink igen sok conventionalis mesét tartalmaznak, s a mit bizonyosan tudni vélnek, azt is csak félig-meddig tudják, ingadoznak, tapogatoznak az elbeszélésben, s a hol másként nem segíthetnek a dolgon, néhány általános frázissal túlmennek egy pár éven stb.

Résszint az említett korszak olyan természetű volt, mely a szabad vizsgálódásnak, a tudományos meggyőződés szerint való feldolgozásnak, a független igazságos ítéletnek semmiképen sem kedvezett. Belejártszott a tudományos világnézet ama stadiuma, mely szerint minden téren megindult az alapos kutatás, a tényekkel való bizonyítás, a mi nélkül a közönséges olvasó és *hallgató* sem hisz el semmit. Továbbá saját viszonyainkból is folyt némileg a kutatási hajlam, megnyiltak köz- és magán-levéltáraink, s a mint a régi iratok közé pillantottunk, megdöbbenve láttuk, hogy mennyi dolgot kell újra írni, hogy az igazságot megközelíthessük. Tehát gyűjtöttük, gyűjtöttük, ugyszólva felhalmoztuk az adatok egész seregét. És habár időközben is állott elő egy-egy feldolgozó, ki jeles művel gyönyörködtette olvasóit, végre is ez kevés volt, a nagy közönség kezdte egyhangúnak és unalmasnak találni a munkáját s az illetők kezdték sokalni a nem gyümölcsöző költségeket. Megszületett napjainkban a reactio, mely már élénken sürgeti a feldolgozásokat. »Nem bánjuk mi, ha vannak, s lesznek ezután is köztetek, a kik adatokat gyűjtenek, de adjatok nekünk is táplálékot, adjatok feldolgozott történelmi munkákat, ép a beszerzett sok új adat alapján lássunk hát igaz, valódi alalakokat, jellemeket, halljuk a valódi kétségbevonhatlan eseményeket stb.«

Ily gondolatok közt vettem kezembe e sűrűn nyomott 61 lapra terjedő kis művet, s elég érdekeltséggel olvastam végig — de végére jutva, épen nem voltam kielégítve, habár stylja magyaros, sőt néhol szépnek is mondható.

A szerző legnagyobb baja az, hogy igen sokat markol s keveset szorít. Báthori Zsigmond fejedelemnek oly zajos s annyi fontos és érdekes eseményekkel telt életpályája volt, hogy akár öletrajza, akár jellemzése, akár politikájának magyarázata bőven elég lett volna ekkora munka keretébe. Így mindenikből csak régen ismert stereotyp vonásokat kaphattunk. Olyan ez a munka, mint azok az oláh szentképek, melyeket husvét táján a kalugyerekek országszerte árulnak a boldoghívők számára, talán új a rá-mája, új a festéke, új az aranyozása, de maga a kép századok óta ugyanaz. Leírta már Szalárdi, Bethlen Farkas, Budai Esaiás s még ki tudja hányan, nyomtatásban és iskolai cursusokban többkevesebb eloquentiával, hosszasabb-rövidebb panaszokkal — melyekből tudjuk, hogy Báthori egy rettenetes, kéjelgő *Herodes*, és hogy Carillo egy veres nyelvét kiöltő, lólábú, füstölt szilvából készült *Nikulás* vagy tán maga a Sátán, de többet ezen legújabb mű elolvasása után sem tudunk róluk. Pedig vannak művek, értekezések és czikkek a magyar irodalomban, melyekből alapos tanulmányozó, gondosan összehasonlító és következtető elmeül más dolgokat is hozhatott volna napfényre. Szerző neve mellé teszi, hogy *tanár*; ez sokak előtt némi magyarázatul szolgálhat, hogy műve nem akar holmi magasabb követelésekkel előállani a történetírás mezején, és csakis tanítványai számára akart egy pár kellemes órát szerezni. Megvallom, engem ép a *tanári cím* és az idézetekből látszó bő olvasottság feljogosít, hogy szerző művére magasabb mértéket alkalmazzak. Mai követelmények szerint nem lehet úgy beszélni: »a béke számításai közé mint sirály lecsapott Malaspina és Carillo átkos szerepében stb.« 73 lap. »Mártius 4-én haza indult. Carillot Róma és Madrid felé indítva,« 31. l. (Mit keresett Carillo Rómában és Madridban?) »Mig az ország rendei a hadfelkelés ügyeit intézték, addig a fejedelem titkos-tanácskozásokban alkudozott a felett, hogy mi áron adja el az ország 30 éves békéjének áldásait s minő rangban légyen a prágai s többi jezsuita szellemű udvarok ármányainak nevetséges eszköze. Így áll a 19. lapon. S nem tudjuk, hogy csak olyan merész frazissal van-e dolgunk vagy komoly tárgyalással, mert e sorok ritkított betűkkel vannak szedve. De nem is folytatom a szemelvényezést, mert csaknem minden lapon található a stylus illetén fegyelmetlenségének példáját. Holott egy *tanárnak* komolyan, tárgyszerűleg kell megvizsgálni és vitatni minden kérdést, miről olvasóit s netán tanítványait is értesíteni akarja. Minden

szó, a mit leír, bírjon tiszta értelemmel, legyen a maga helyén, ne legyen kétértelmű, mert könnyen megesik, hogy az olvasó és tanítvány holmi kacskaringós, csengő-pengő frázisból nem tanul igaz históriát.

Különbséget kell tenni, ha egy jószájú fiatal ember szónoklatot tart valami tömegnek, melyet jó ügyre vagy rossz ügyre. szóval a maga céljaira meg akar nyerni, és ha egy történetíró az emberi értelem és szenvedélyek örök törvényeit, s az állami és társadalmi élet kényszerítő hatalmát akarja magyarázni olvasóinak és hallgatóinak. Amannak szabad beszélni czifrán, csattogón, ferdítve, gunynyal, szenvedélylyel, nagyítva, torzítva néha a valóság rovására, neki csak amazok képzelődését kell a hatalmába keretnie, *idézhet regényekből,*¹⁾ *költőkből,* koholhat meséket, csak sikert érjen el. Emennek mindez tiltva van. Kell, hogy a történetíró is bírjon szenvedélylyel s legyen fantáziája, lelkesüljön az igazért, a nemesért, de a világ egy nemzeténél sem voltak soha a szélső pártok tárgyaltan fraziszai a történeti igazságok híi kifejezői.

Azok a 280 év előtt élt emberek: Báthori, Bocskay, Csáky, Malaspina, Carillo: Alfonz, Rudolf császár stb. egyfelől, Báthori Boldizsár, Kendiek, Kovácsoczyak, Forrók, Iffiu, Deák Gergely, Szilvássy, Lónyai stb. ép oly húsból és vérből alkotott, ép annyi jó és rossz tulajdonnal bíró egyének voltak, mint a mai kormányférfiak, s a történetíró nem szoríthatja őket schemákba s nem ítélni meg őket alapos tanulmányok nélkül. De talán többre is terjedtem, mint a mennyit e kis könyv igényelhetne, azonban bocsássa meg szerkesztő ur e túlkapást; szerzőnk fiatal ember, hátha talán használt veszi, mert a kedvnek és némi tehetségnek világos nyomát találtam, különösen az utolsó lapokon, s hátha majd a második, harmadik műben érett gyümölcsöket kapunk, miket szerzőtől okvetlen el is várunk.

D. F.

A zarándi egyházmegye története. Irta Rácz Károly, a ménes-gyoroki egyház lelkész tanítója. Arad 1880. (Ára 1 frt 80 kr.

Szerencsés gondolat volt e mű megírása, nem oly tökéletes a kivitele, részben azért is, mert stylja lapos, pongyola és sok apró hibával teli. Két prépostság török dulások *folytáni* megszűnése 15 l. Az egri püspöki javak *használásaérti* 40,000 arany 9 lap; a római kath. egyháztól egész *családjávali* együttes bucsuvétele

¹⁾ Mint például Jósika Miklóstól, kinek azonban és őseinek is nevét csak egyszerűen s-sel kell írni és nem zs-vel.

stb. A ki ilyen formákat használ, annál a stylusról többé szó se lehet. Csaknem ily helytelennek lehet mondani azokat az áradozó egyházi fohászzkodásokat is egyik-másik tárgyalásnak a végén, melyek ilyen komoly történelmi munkában semmiképen sem illenek.

Annál érdekesebb az egész művön átvonuló czélzás a hajdan és mostanra. Hajdan, az az körülbelől 1550-ig, az egész vidék Karán-Sebestől Gyuláig s Nagy-Laktól Halmágyig magyar volt, virágzó szép vidék s aztán lett puszta rom, és most e területen csak alig-alig lézeng a magyarság. Érdekesen adja elő szerző, hogy kik bírták e földet a reformatio kezdetén ¹⁾ s hogy mint fogadták el és terjesztették az új hitet, s minő nagyreményű szép iskolákat alapítottak, s hogy aztán a török urat, népet, iskolát, várat, templomot és várost miként tett semmivé 150 év alatt.

Szerző a munkája tervére tartozó minden adatot összehordott, s ez legfőbb érdeme, különösen a múlt és e jelen század irói, azt lehet mondani, teljesen ki vannak merítve, s így, a kit a tárgy érdekel, itt mindent együtt találhat. A munka két főrésze oszlik. I. Rész szól az egyházmegye általános történetéről 1. A tizenhatodik és 2. a tizenhetedik században, tizenöt fejezetben; a II. Részben az egyes egyházmegyék (ecclesiák) helységekként tárgyalatnak; mind két részt okirattár követi, az egész mű 290 lapra terjed és hézagpótlónak mondható.

d. —r—

Zipser Geschichts- und Zeitbilder. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte von S. Weber, evang. Pfarrer in Bela.

Múlt évben jelent meg Lőcsén a fentebbi cím alatti munka, melyet, miután Szepes-megye történelmével is foglalkozik, figyelmen kívül nem hagyhatunk.

Alig van megye, melynek annyi leírója, ismertetője akadt volna, mint Szepesnek. Ilyenek a régiebbek közül: Bárdossy, Wagner, Bel, Bohus, Genersich, Meltzer, Maugsch s többen. Munkáik jobbra latin és így a nép által nem értett nyelven lévén írva, hasznos szolgálatot tett szerző hazafiainak, midőn felhasználva a fentebbi műveket, munkáját a nép nyelvén adta ki. Ambár, megvalljuk, jobban szeretjük volna, ha azt magyar nyelven teszi. Így nagyobb olvasó közönségre számíthatott volna s a derék szepesiek is jártasak annyira a magyar nyelvben, hogy

¹⁾ A XVI-ik századi életrajzok a Budai F. Polgári Lexicona után készültek.

megérthették volna. Mi a munkának becsét növeli, az hogy szerző a már világot látott és közkézen forgó műveken kívül, több kéziratban maradt munkát is felhasználott forrásul. Ilyenek: Moisanak és Bohusnak a késmárki főiskola könyvtárában lévő kéziratait, Scholtz Kirchliche Nachrichten, az érdekes matricula Molleriana, Klein Mihály diariuma, Koch krónikája, a bélai, rókuszi egyházi protokollumok sat.

A munkának felosztása következő: Szepes és annak lakói, politikai életük, egyház, iskola és közmiveltetés, bányászat, várak és háboruk, ipar és egyleti élet, királyok utjai, nehéz idők, tavak, ásványforrások, fürdők, szokások, közerkölcsiség, zárszó. Érdekes különösen a 7-ik fejezet, mely szól az iparról és az egyleti életről. Ebből tanuljuk, hogy Szepesnek már a XVI. század elején voltak lövészegyletei, Iglónak 1644 eszt. zeneegylete, Késmárknak polgáregylete, melynek tagjai arra kötelezték magokat, hogy erkölcsösen élnek, a hazugságot, csalást kerülik. 1752 eszt. a XIII. szepesi városnak volt saját tüzkár elleni biztosító pénztára, a Poprádvölgyi városokban pedig már e század elején alakultak műkedvelő egyletek, szindarabok előadására. Érdekes, mit szerző e fejezetben mond »Bruderschaft des heil. Leichnams, der heil. Dreifaltigkeit, des heil. Geistes« című egyletekről. Kár, hogy nem közölte ezen egyleteknek alapszabályait egész terjedelmökben. Szerettük volna azt is, ha Glatznak, Englnek, Schwartz Godofridnek, Buchholtznak, Genersichnek, sat. bővebb életrajzát adja vala. Azt e jeles férfiak megérdemlették, a szepesiek pedig érdeklél olvasták volna.

A történelem szerzőnek gyenge oldala. Itt több oly téves állítással találkozunk, melyeket megjegyzés nélkül nem hagyhatunk. Nevezetesen a 22. l. azt mondja, hogy IV. Béla Botyznak és fiának Márknak a Chetene nevű erdőt adományozta. Márk nem fia, de testvére volt Botyznak. Lap. 28. hogy már I. Károly idejében említették Zápolya Benedek, 1393—1396, pedig II. Zápolya János volt Szepesnek főispánja; holott tudjuk, hogy első, ki e családból feltűnt, Imre volt Mátyás király uralkodása alatt. Ugyanott mondja: hogy a Zápolya család több püspököt és érseket adott a hazának: holott tudjuk, hogy közülök egy sem viselt még egyházi hivatalt sem. Lap 39, hogy Csáky Mihály 1700. eszt. hősiiesen védte Szepes-Várallyát a Rákócziak ellen, s l. 127. hogy Pongrácz Imre 1719—1724 szepesi prépost tevékenységét az akkori Rákóczi-féle mozgalmak felette bénították; pedig a Rákóczi-forradalom csak 1703 eszt. vette kezdetét s 1711 eszt. a szathmári békekötéssel végét érte. Lap. 118. hogy I. Benedek prépost 1234—1239 eszt. tanuja volt a tatárok pusztításainak, holott a tatárok csak 1241. eszt. jöttek hazánkba, mikor szepesi

prépost már I. Mátyás volt. Lap 122. hogy lomniczi Horváth Jánost még 1511 eszt. előtt nevezte ki Zápolya prépostnak ; holott Zápolya csak 1526 eszt. választatott meg királynak és így ezen év előtt prépostokat ki nem nevezhetett.

A Brewer-féle nyomda tulajdonosai közt nem említi a legérdemesebbet, Lőrinczet, ki e nyomdát 1635—1653 eszt. vezette. A nyomdából kikerült nevezetesebb, nyomtatványok közé tartozott az 1637 eszt. nyomtatott Citharo Sanctorum című Franoscius által kiadott szláv énekes könyv, melyet az evangélicus tótok még most is templomi énekeskönyvül használnak s ma már közel kétszáz kiadást ért.

Ezektől eltekintve, a munka, mely könnyű és vonzó irányban van írva, s egy régi pecséteket ábrázoló címlappal s több képpel van díszítve, igen kedves tanulságos olvasmány. Ajánljuk azt melegen szepesi hazánkfiainak és a mi olvasó közönségünknek.

H. L.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A »MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« f. 1881. január hó 7-én, pénteken tartotta számos közönség jelenlétében idei közgyűlését, melyet előülülő másodelnök: b. *Kenény* Gábor következő szavakkal nyitott meg

»T. közgyűlés! Újra eltelt egy esztendő, eltelt munkában és küzdelemben. Abban nincs semmi vizsás, hogy munkában és küzdelemben tölt el, hiszen munka az, ami jelzi a férfút és küzdelem, ami emeli az cröt. Szomorú csak az a munka, amely sikertelen, amely haszontalan, azon küzdelem szomorú; az tesz kellemetlen benyomást a szemlélőre, amelyben az erőeknek apadását látjuk, anélkül, hogy felmutatható lenne a siker. Istennek hála, a történelmi társulat működése nem volt ilyen. Nem dicsekedhetik fényes eredményekkel, nagyszerű vívmányokkal, epochát alkotó művekkel, de mindenesetre dicsekedhetik azzal, hogy ernyedetlen munkásságának, tagjai hangyaszorgalmú öntudatos fáradságának gyümölcsei látszanak. Kiadványa a társulatnak: a »Századok« és a »Történelmi Tár« a tudós világnak szolgáltatja az adatokat, melyeknek megbírálása, egybehasonlítása, az azokban rejlő igazságoknak kitüntetését mozdítja elő, ezekből ismerjük meg nemzetünk fejlettségi fokát a múltban. A »Századok« egy oly olvasó-könyv, mely terjeszti a tudományt, a művelt közönség számára hozzáférhetővé a tudomány vívmányait. Nem kétség tárgya az, hogy a »Századok« irányában az érdeklődés a nagy közönség részéről inkább mntatkozik, de őszintén meg kell vallani, hogy ezen érdeklődés lehetne még intenzívebb, még nagyobb. Az, hogy minden nemzet, melynek jelene bizonyos fejleményekből alakult, egész tisztelettel csüng a múlton, egész tisztelettel hajlik meg azon nagy tények előtt, melyeket az ősök tettek; és ez megvan mi nálunk magyaroknál is. De nincs egyensúlyban azon érdeklődés, melylyel a történeti tényeket tekintjük, azon olvasási hajlammal, melylyel ezen tanulságos könyv lapjait forgatni kellene, azon hajlammal, melyet a művelt közönségtől méltán megvárhatunk. Ebbe bizonyos egyensúlyt kell lozunk, hogy a történeti tények ismeretének előhaladásával a közönség érdeklődése is arányban álljon. Előhaladás történt, de nem nyugodhatunk, többet kell

kivívnunk. Természetes, ezt erőszakolni nem lehet, de igyekezni kell a történelem munkásainak lehetőleg olyan művekkel lépni a közönség elé, melyek — mondhatnám — fülbemászó, az érzelmeket lekötik, meggyőzőleg hatnak a történelmi érzékre. Így kell eszközölni azt, hogy mindig nagyobb-nagyobb tért vívjon ki magának a »Századok«, társulatunknak e rendes havi-irata.

Ezen kívül, mint jelenségét a történelmi kutatásnak, felhozhatom, hogy a vidéken egy pár történelmi és régészeti társulat alakult, így: Hunyad-megyében a nagy Hunyadi-család fészkeben, így Somogy-megyében, a Balaton ös, törzsökös magyar vidékén. És ez nagyon üdvös; mert bármi kitünők az egyes erők, de azt az eredményt, melyet csak az egész művelt közönségnek érdeklődése mutathat föl, csak akkor fogjuk elérni, ha megannyian hozzájárulnak az ország minden egyes vidékén bár csak ily munkával is az általános történelmi kutatáshoz. És most itt vagyunk az ó év végén és az újnak kezdetén, kezdemények végezetén és új küzdelmeknek netaláni küszöbén. Kívánom, hogy az ó évben megkezdett régi foglalatosságot mind maga a társulat, mind annak egyes tagjai újult erővel folytathassák, s hogy az újnak kezdetén az új vállalatokban a régieknél megédzett erővel működjenek tudományunk előmozdítására. És most üdvözölvén társulatunk minden tagját, a közgyűlést megnyitott-nak jelentem ki.«

Az elnöki megnyitó beszédet követő éljenzés elhangzása után tükár olvasta fel következő jelentését a Társulat múlt évi működéséről:

Pár hét múlva másfél-tizede lesz, hogy néhány történetiró meg-tette az első lépést egy magyar történelmi társulat megalkotására. Az eszmék meg voltak rá érve, s az idő épen kedvezett. Már elmúlt az az idő, midőn a nemzetnek léte is kockára állt, s múltját is el akarták vele feledtetni. 1867. febr. 2-án mostani elnökünk: Ipolyi Arnold szállá-sán Henszلمان, Nagy Iván, Pesty, Ráth, Römer, Thaly, Torma és Wenzel előleges értekezletre jöttek össze s megbeszélték a felállítandó társulat alapelveit. Öt nap múlva febr. 7-én új értekezletet tartottak, s ezen már Csengery, Horváth és Toldy is résztvettek. Tulajdonkép ezen értekezlet döntött a társulat miként leendő szervezése felett: »társá-ság« legyen-e meghatározott számú működő rendes tagokkal, vagy tár-sulat, melyet évenként egy harmadában új választás alá eső választmány igazgat? s Csengery indítványára, épen gyakorlatóság szempontjából ez utóbbi fogadtatott el.

Tizenöt év! még azt se lehet mondani: grande mortalis aevi spatium. S még is mennyi áldozatot kívánt ez idő. A férfiú, kinek practicus indítványa döntötte el társulatunk sorsát, s mint a következő megmutatta, helyesen döntötte el, már csak áldott emléken él köztünk: sirjától havok választanak el. S nincs köztünk az, kit az első közgyűlés leirhatatlan lelkesedéssel választott meg elnökké: gróf Mikó

és nincs az ő legközelebbi utódja: Horváth. Sőt az első 12 alapító közül összesen négyet nélkülözünk: Csengeryn és Horváthon kívül Ráthot és Toldyt!

Nagy és súlyos veszteségek — soha sem fogjuk mondhatni, hogy kihevertük. És még is az alap, melyet ők vetettek meg, annyira erős és biztos, hogy még az ily veszteségek sem érintik azt: csak fáznak azok, de nem rombolnak. Az élet, melynek létrehozásában annyi részük volt, tartós és állandó.

Okunk van ezt hinni.

A leélt évek közül egy se volt, mely hanyatlást vagy süllyedést hagyott volna maga után.

Egyik rohamosabb, másik lassabb emelkedést jelzett — de törve vagy fogyva, egyszer sem léptünk az új évbe. Egyik boldogult alapítónk jelszava, »peragit tranquilla potestas quae violenta nequit« betelt társulatunk működésén is. Folytonosan foglal tért, halad, emelkedik. Gyűlnek eszközei, hogy feladatának mind jobban megfelelhessen: gyűjteni, feldolgozni a nemzet történetének levéltárakban elrejtett adatait s ez által ébren tartani az általános érdeklődést a nemzetben hazája története iránt.

S ez érdeklődés két irányban nyilvánul: évenként újabb erők csatlakoznak, ama két vállalathoz, melyet a társulat fenntart, s a pártoló tagok száma évenként szaporodik mind a két vállalat körül.

Örvendetes jelenség főként az első. Mennél nagyobb számmal adatnak át a levéltárak a nyilvános kutatásnak, történetünknek mennél több kincse hozatik napfényre, annál több munkás kézre van szükség. A historiai igazságok kiderítése csak a részletek tanulmányozása által eszközölhető, hogy a nemzet múltjáról tiszta, világos fogalmat nyerjünk, életének minden irányú áttanulmányozása szükséges. A culturalis, politikai, a társadalmi viszonyok épen oly fontos tényezők, mint a diplomacia s a hadtörténet. Minden kérdés, minden korszak egész erőt kíván — s az idő már itt van, midőn elmondhatjuk: az új erők sem hiányoznak.

Hogy társulatunknak része van e szellem felköltésében, másfél-tizedes működése igazolja. De nem szabad elhallgatnunk, hogy a megvalósulhatáshoz kormányunk is hozzájárult, mely egy magyar historiai intézet hiányán azzal segített, hogy a bécsi, berlini s párisi ilyenemű intézetek látogatását tehetséges s hivatásukat érző ifjaknak lehetővé tette és teszi. . . . Talán nincs messze az idő, midőn egy ilyen historiai és paleographiai előkészítő hazánkban felállítása által lehetővé teszi, hogy ifjaink közül még többen szerezzék meg a historiai kutatásokhoz szükséges előismereteket.

De térjünk vissza e rövid kitérés után, társulatunk múlt évi életének rajzához. Bár társulatunk vesztesége a múlt évben igen jelentékeny volt, mert 47-et veszített halálozás s 74-et kilépés által, mégis új tagok

belépése által e rosz évben is 60 szaporodást jelezhetünk, kik közt 4 új alapító tag van; úgy, hogy az összes tagok száma 1800.

Társulatunk ez évben is folytatta két közlönyének: a „*Századunk*“-nak s „*Történelmi Tár*“-nak kiadását: összesen 110 íven, melyek közül az első feldolgozott, az utóbbi forrásmunkák kiadására van szánva. A kebeléből kiküldött ipartörténeti bizottság, *Deák Farkas* tagtársunk elnöke alatt, folytatta az ipartörténeti adatok gyűjtését, s munkája már annyira előhaladt, hogy a mint a közönség pártfogása lehetővé teszi, megkezdheti az összegyűjtött nagybecsű anyag kiadását is.

Az első pályakérdést Társulatunk a múlt évben tüzte ki: dr. *Émich Gusztáv* tagtársunk által felajánlott 20 aranyat. A határidő január végével fog letelni. Ezzel kapcsolatban van szerencsém jelenteni, hogy az idén is módunkban állhat egy új pályakérdést kitűzhetni. *Bay Ilona* öngya, Társulatunk legbúzógobb pártfogója, ki már ezelőtt is alapítóinket legnagyobb alapítványi összeggel nevelte, 20 aranyat küldött be, egy a választmány által meghatározandó pályakérdésre.

És most, tisztelt közgyűlés, legyen szabad jelentésemet egy kérésrel zárni be. Az eredmény, mit Társulatunk közel másfél évtizedre terjedő pályája alatt elért, fényesen igazolta, hogy történetírásunknak társulati téren hasznos szolgálatokat tehetni. Legyen Társulatunk minden tagja apostola ez eszmének, hirdesse, terjeszsze azt körében s ne szűnjék meg ismételni: peragit tranquilla potestas quae violenta nequit.

A nemzet múltjában is él — s igyekezzék a nemzet múltját alaposan, az igazság tükrében megismerni.

Ezek után titkár bejelenti, hogy *Petrovay György* és *Horváth Döme* k. itélő táblai tanácselnök évdíjas tagok, alapító tagokká lettek. Évdíjas tagokká pedig a következők ajánlottak: *Járossék János* áldozár Luzsna, (aj. dr. Csösz); *Ritschl Viktor* pannonhalmi beneczés (työr-Szent-Márton, (aj. a titkár); *Koncz József* és *Lénárt József* tanárok Maros-Vásárhelyen, (aj. a titkár); *Polgár Pál* Bpest, (aj. Petrovay Gy.); *Lővy Albert* Sátoralja-Ujhely, (aj. a titkár); *Tomann József* káplán Nemesény, (aj. Boleman); *Pálh Pál* Pohorda, (aj. Mikulik József); *Trsztyánszky János* Ostfi-Asszonyfa, (aj. a titkár); *Okolicsányi Györgyné* szül. Huszár Ida Pozsony, (aj. Thaly); *Dömötör Károly* Vinkoveze, (aj. a titk.); *Kudora Károly* Bpest, (aj. a titkár); *Szörényi Benő* Karán-Sebes, (ajánl. Balthazár Béla); ifj. *Szalay Pál* Dad, (aj. a titkár); dr. *Fülcs Béla* Besztercebánya, (aj. Tergina Gyula) és *Kazár Emil* Bpest, (aj. Deák Farkas).

Miután ezek egyhangúlag évdíjas tagokká megválasztottak, elnök felemlítvén, hogy az alapszabályok értelmében a választmány egy har-

mada kilépett s felhívja a jelenlevő társulati tagokat, hogy adják be szavazataikat az újon megválasztandó tagokra, s egyszersmind kinevezi a szavazatszedő bizottságot: *Csontos* János elnökle alatt *Thallóczy* s. titkárt s *Pulszky* Károly társ. tagot. A szavazatok beadatván, constatálattott, hogy 44 szavazó-czédula adatott be.

A szavazatszedő bizottság eltávozván felolvasta *Szádeczky* Lajos. »Lengyelföldi levéltárakról« című értekezését, mely a »Századunk«-ban fog megjelenni.

A szavazatszedő bizottság a felolvasás végeztével visszatérvén, beadta jelentését, mely szerint a következő 3 évre (1881—4) választmányi tagokká megválasztattak:

Dr. Beöthy Zsolt, Bottka Tivadar, Csontos János, dr. Fraknói Vilmos, dr. *Fejérpataky* László, (*új tag*) Géresi Kálmán, Gyárfás István, dr. Hajnik Imre, dr. Henszelmann Imre, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, gr. Lázár Miklós, Lehóczky Tivadar, Nagy Iván, dr. Pauler Gyula, br. Radvánszky Béla, Révész Imre, Zsilinszky Mihály.

Ezután titkár, hivatkozással jelentésére, felhívja a választmányt hogy a *Bay* Ilona által kitűzött pályadíjról intézkedjék. Minek következtében elhatározottatott, hogy egy bizottság küldessék ki, mely formulázott javaslatot terjesztszen a februári választmányi ülés elé, s e bizottság tagjaivá *Fraknói* Vilmos és *Pauler* Gyula neveztettek ki.

Titkár bemutatja az erdélyi unit. egyháztanács átiratát, melyben ez szívesen megadja az engedélyt az 1453-iki kolozsvári összeírás lemásolására s tudatja, hogy Szabó Károly a lemásolást elvállalta.

Pénztárnok bemutatja mult évi számadását, melyből kitűnt, hogy a mult évben volt:

bevétel	13,890 frt 65 kr. 40	††
a kiadás	12,851 frt 50 kr. —	
a pénztármaradék	1039 frt 15 kr. 40	††
a társulat alaptőkéje pedig .	31,000 frt oszt. értékben.	

Végül elnök megköszöni a társulat tagjainak részvétét s a közgyűlést bezárja.

A közgyűlést választmányi zárt ülés követte, melyben a hátralebban levő tagdíjak behajtásáról tanácskoztak.

A M. TUDOM. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
1881-IKI KÖLTSÉGVETÉSE.

A tört. bizottság mult évi decz. 11-én tartott ülésében állapította meg 1881-ik évi költségvetését. A bizottság további megállapodása szerint vegyesen ad ki feldolgozott és forrásmunkákat, hogy míg egyfelől a buvároknak anyagot szolgáltat, másfelől az anyagfeldolgozást s a források criticáját is előmozdítja. S e szempont vezette folyó évre szóló költségvetésében is, melynek egyes tételeit bemutatjuk:

1. *Pesty* Frigyesztől a várispánságok története, mely némi tekintetben az eltűnt vármegyék kiegészítését képezi.
2. *Nagy* Gyula és *Thallóczy* Lajostól: a XVI-ik század közigazdasága, az országos levéltárban őrzött adatok alapján.
3. *Nagy* Imre: Anjoukori Okmánytár III-ik kötetének első fele.
4. *Szilágyi* Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII-ik kötete.
5. *Fraukói* Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek VII-ik kötetének 2-ik fele.
6. *Marczali* Henrik II. József uralkodása Magyarországon.
7. Bárány *Nyáry* Albert: »Magyar Czimertan« számos ábrával s színnyomatokkal.
8. *Molnár* Aladár: A Tanügy Története a XVIII-ik században III. Károly alatt.

Ezenkívül megbízta Károlyi Árpádot, hogy a XVI-ik századi velencei követjelentések magyarországi vonatkozásainak mult évben megkezdett összeállítását folytassa a folyó évben is.

Mind e munkák részben folytatások, részben pedig már korábban adott megrendelések folytán készültek. De az évi költségvetést annyira igénybe veszik, hogy új munkákra aránylag igen kevés marad, s a beérkezett igen fontos ajánlatok közül csak kettőt lehetett tekintetbe venni, u. m.

9. Naplók a XVI-ik századból, szerkesztik *Szabó* Károly és *Nagy* Imre, mely Gyulafy Lestár (az akadémia ezzel több, mint 20 éves kötelezettségét váltja be) Mártonfalvai Imre és a pálóczi Horváth család naplóit foglalja magában.

10. »Theököly levelezése és a bujdosók államiratai«, szerkeszti a M. Történelmi Társulat által a mult évben a gróf Teleki család ltárából lemásolt iratokból *Deák* Farkas.

Valószínű azonban, hogy e munkák az előirányzott összeget nem veszik egészen igénybe, s tán nem is fognak mind elkészülni: ez esetre a bizottság később fog határozni a fennmaradó összeg erejéig kiadandó munkákról.

Ezenkívül felhatalmazta *Nagy* Imrét az akadémia, hogy az Árpád-kori új okmánytár Indexéhez megtegye az előkészületeket.

Továbbá id. *Szűnyi* Józsefet is megbízta, hogy hírlapokban elszórt történelmi anyag ezimntározását is folytassa, s lehetőleg fejezze be, hogy a Hírlapok Repertoriumát a Folyóiratok Repertoriumához hasonló alakban közzé tehesse. Ez a buvároknak rendkívül hasznos kézikönyve fog lenni.

Végül szóba került az Árpád-kori Monumenták kiadásának szükség: erre az előkészületeket egy albizottság teljesíti.

*

Az irodalomtörténeti bizottság a Corpus Poetarum IV-ik kötetét, s a XV-ik századi irodalom történeti collectio első kötetét adja ki. Amazt Szilády Áron, ez utóbbit Ábel Jenő szerkeszti.

*

A régészeti bizottság b. *Nyáry* Jenőtől az aggteleki barlangban eszközölt ásatások eredményeit adja ki.

Az »Archaeologiai Értesítő«-nek új folyama fog kezdődni 4-edr. alakban, továbbra is *Pulszky* Károly szerkesztése alatt, s így pótolni fogja az Archaeologiai Közlemények hiányát, melynek kiadása egy időre elhalasztatott.

*

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága kiadta újabb 3 évi programját.

Az első sorozat egy kötet eredeti művet fog hozni: Goldzieher Ignácztól, a többi Ranke, Symonds és Thierry Augustin (de nem *Amadéc* mint a felhívás hibásan mondja) műveiből. Kétségtelenül fényes nevek s főként Symonds »Renaissance in Italy« című műve, most, midőn kutatóink figyelme hazánk renaissance-ára van fordítva, igen érezhető hiányt fog pótolni.

A második sorozat már négy magyar író Gyulai, Szász K., Beöthy és Alexander eredeti műveit fogja adni s egy külföldit hoz: Taine Angol irodalmát, melyet adni azért is helyes volt, mert Nisardtól már bírjuk a francia irodalmat. Oly változatos és gazdag program ez, melynél gazdagabbat még egy sorozat sem adott.

A harmadik sorozat is hoz egy eredeti művet »Az új művelt államok alkotmányainak ismertetését«, de nem nevezte meg, hogy kitől. S itt még a fordítók sincsenek megnevezve: az írók: Lavaleye, Mayr Georg (német), Taine Henrik (Les origines de la France contemporaine, czímű igen nevezetes munkája) Cliffe, Leslie, Bagebot és Giffen.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

SZILÁGY-MEGYEI MUZEUM-EGYLET. Szilágy megyében *Szikszay* Lajos, ügyvéd és orsz.-gyűl. képviselő, tagtársunk, buzgólkodása folytán, 1880. évi dec. 30-án, megyei muzeum-egylet alakíttatott. Az érdekeltség, az ottani intelligencia körében, a szép eszme iránt elismerést érdemel: ez ideig 3 alapító és mintegy 80 rendes és pártoló tag írta be nevét az egylet tagjai közé, s folyton jelentkeznek az újabb tagok. Az alapító tagsági díj 50 ft, a rendes tagsági díj — három évi kötelezettséggel 2 ft és a pártoló tagsági díj, szintén három évi kötelezettséggel, 1 ft. Az egylet egyelőre a következő tisztviselőket választotta meg: *elnök*: *Baranyi* Ágoston, főispán, *igazgató* *Szikszay* Lajos, orsz.-gy. képviselő, *titkár*: *Borbély* Sámuel tanítókép. tanár, *pénztárnok*: *Molnár* Lajos. A választmányba ezuttal csak 6 tag választatott meg, névszerint *Kerekes* József tanfelügyelő, *Hatfaludi* Albert kir. kat. becslőbiztos, *Bacsó* Gábor gymn. tanár, *Falwégi* Albert tan. kép. igazgató, *Punper* Gyula polg. isk. tanár és *Balog* Károly kir. közjegyző. Elismeréssel emlíjtük meg, hogy *Szikszay* Lajos úr évek hosszú során át nagy buzgalommal összeszerzett, igen becses és nagyértékű régészeti-, érem- és oklevél-gyűjteményét e megyei muzeumnak ajánlotta fel, ezzel vetvén meg annak alapját. Szilágy-megye a régészeti kutatásokra gazdag terület, szép tere nyílik hát a megalakult egylet működésének; azért éljen és virágozzék hazai tudományosságunk javára!

A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« octóberi és novemberi üléseiről olvasóinkat eddig térszüke miatt nem tájékozhatván, most az érdemes társulat két ízbeli üléséről a következőkben foglaljuk össze tudósításunkat.

Elnök Ormós Zsigmond oct. 27-én az ülést megnyitván, Pontelly István főtitkár jelenti be a társulat részére beérkezett adományokat. Dr. Szentkláray Jenő adománya, a nagy-becskereki cserép- és ezüst leletekből áll. Ezután az érem-gyűjtemény részére beküldött adományok

olvasatnak fel, melyek a római császárság különböző korszakából, a Nagy Lajos és Miksa magyar királyok korából valók. A könyvtár gyarapításához Bogna István városi tanácsos és testvérei járultak 1854-ben elhalt atyjoknak »Magyar nemes családok« című hat kötetes kéziratban maradt munkájának beküldésével, melyért a társulat jegyzőkönyvileg fejezi ki köszönetét a nemes adományozóknak. A titkár jelentése után elnök az ermesztházi ezüst-leletnek a magyar nemzeti muzeum által a délmagyarországi tört. és rég. társulat részére leendő visszaszolgáltatását említi fel, míg egy másik tárgy a Bonnáz püspök érem-küldeményével foglalkozik. Ezután a pénztári jelentés következett, mit Márki Sándor aradi tanár »Két alvidéki vár múlt évszázadi tervrajzáról« című értekezésének a titkár általi felolvasása követt. Végül az ülést tagajánlás zárta be.

A november 24-iki ülés Ormós elnök által megnyitván, Pontelly titkár terjesztette elő jelentését, bemutatván a Szentkláray Jenő által beküldött borjasi (Torontál m.) bronz leletet, mely 74 darabot foglal magában, melynek egyes darabjai arra engednek következtetni, hogy öntőműhellyel van dolgunk. Az érem-gyűjtemény gyarapításához többen járultak a római császárság különböző korszaki pénzeinek beküldésével. A könyvtár számára Solymosi Jakab egy 1709-ben Lipcsében nyomtatott német nyelvű históriai lexicont küldött be. A pénztárnok jelentése után dr. Benedek Albert tanár »Tinódy Sebestyén iratairól történeti szempontból, különös tekintettel a Délmagyarországot illető krónikára« című értekezéséből olvas fel.

A gyűlés figyelmétől kísért dolgozat hosszabb terjedelme miatt csak felében olvastathatván fel, annak második, mint tüzetesen Temesvár ostromával foglalkozó része, a jövő havi választmányi ülésen fog befejezőleg előadatni.

Tagajánlások után az ülés véget ért.

AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZ KINCSTÁRA.

Múlt évi decemberi füzetünk bemutatta ama monumentalis munkát, melylyel a herceg-primás irodalmunkat a múlt év végén megajándékozta. Ő eminentiája annyi példányban nyomatta, a hányat el akart ajándékozni, s így e nagyhorderejű munka még sem jutott a nagy község közé. Most azonban csakugyan közzé fog tétetni. Beszédcsé Sándor,

a derék esztergomi fényképész, kinek lehet köszönni, hogy a bibornok intentiójához méltó publicatio jött létre, következő »Irodalmi jelentést«-t bocsátott ki:

»Ismeretes, hogy *Simor János* esztergomi bibornok-érsek, Magyarország hercegprímása ő eminenciájának fejedelmi bőkezűségéből egy fényes és irodalmunkban nagyfontosságú diszmunka jelent meg a napokban ily cím alatt: *Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az Esztergomi főegyház kincstárából — Geschichtliches, Beschreibendes und Urkundliches aus dem Graner Domschatze*, 55 fényképi táblából álló atlaszszal. Azonban e műnek mindössze csekély számú példányait csak a legnevezetesebb bel- és külföldi könyvtárak s néhány szakférfiú nyerte ajándékképpen, s könyvkereskedésbe nem bocsátották. Hogy a bel- és külföldi műtörténészek, műkedvelők és műiparosok, kikre nézve a XI—XIX. század ötvös- és szövőipar termékeiből megbecsülhetlen gazdag anyagkészlet tartalmaz e munka, aránylag jutányosan megszerezhessék a fényképi másolatokat: alúlirott kiadó elhatároztam azokat magyar és francia nyelven írt magyarázó szöveg kíséretében »Az esztergomi főegyház kincstára« *Trésor de l'église métropolitaine d'Esztergom* cím alatt, füzetenkint közzétenni.

Kiadványom két részből: mintegy 8—10 diszes 4-edréti ivnyi vastag velin-papírra nyomott szövegből és 55 hasonló carton-lapokra húzott fényképből álland, melyek ugyanazon nagyságú műfelvételekben tüntetik föl a kincstár műdarabjait (közép- és újabbkori zománcozott arany és ezüst egyházi ötvösművek, régi és újabb szövött öltönyök, codexek s egyéb paramentumok), a melyekben az ő eminenciája által kiadott munkához vannak mellékelve.

A szöveg megírására sikerült egy e nemben ismert tollú szakférfiút, *dr. Czobor Béla* urat, a budapesti tudomány-egyetemen a keresztény műtárcologia magántanárát, múzeumi segédőrt s az *Egyházművészeti lap* szerkesztőjét megnyernem, ki a műtárgyak magyarázó szövegén kívül, bevezetés gyanánt, egy önálló tanulmányban a hazai egyházi műkinésekről fog értekezni, hogy a külföldi szakférfiak Magyarország közép-kori ötvös- és egyéb műipari viszonyairól általán tájékozást nyerjenek.

Az egész munka öt — 11 fényképi táblából és szövegből álló — füzetre van osztva, füzetenkint 10 osztr. ért. frtért rendelhető meg alúlirott kiadónál. Megjegyzem, miszerint az I. füzet megrendelése a többi 4 füzetre is kiterjedő kötelezettséggel jár.

Végül kérem a t. megrendelőket, hogy legalább jövő januarius hó 31-dikéig bezárólag alúlirott Beszédes Sándor fényképésznél (Esztergom) jelentkezni szíveskedjenek, hogy a nyomatandó példányok száma iránt magamat eleve tájékozhassam, annál is inkább, mert az első füzetet már jövő februárius hó elején szétküldeni óhajtom.«

E felhíváshoz egy pár szót kívánunk csatolni.

A beküldött próbalap díszes nagy 4-edrét, s oly elegans és szép kiállítású, hogy a legkényesebb műízlést is ki fogja elégíteni. Tudós és műkedvelő egyaránt használhatja az ekkép kiállítandó díszművet, sőt az bármely salonnak díszére fog válni. Az ár olcsóra van szabva: olcsóbbra mint más hasonló külföldi vállalatoknál.

Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TISZA-FÜREDEEN a »Régészeti Egylet« titkára: Tariczky Endre és muzeumi öre: Milesz Béla elkészítették szokásos kimutatásukat az egylet működéséről, gyűjteményeinek állapotáról és szaporodásáról a vall. és k. o. ü. miniszterium és a nemzeti muzeum igazgatósága számára. E terjedelmes jelentésből érdekesnek látjuk a következő adatokat főlemlíteni. — Van az egyletnek 212 rendes, 2 alapító és 30 dísztagja. Pénztári bevétele az 1878. oct. 13-án tartott közgyűlés óta az 1880. június 20-án tartott közgyűlésig 467 frt, kladása 423 frt, készpénz maradvány 44 frt, tagsági díjakból kint van 215 frt, és így positiv vagyona 259 frt; relativ vagyona muzeumi tárgyakban 3000 frt. A muzeumi tárgyak négy osztályában jelentékeny és örvendetes szaporodás tűnik ki: *a)* az éremgyűjteményben 305 db., *b)* a régiségek tárában 675 db., *c)* a vegyes tárgyak osztályában 93 db., *d)* a könyvtárban 68 db. Összes szaporodás a négy osztályban 1141 db. Eddig volt 1023 db., melyhez adva az újabb gyarapodást, jelenleg az egész muzeumi gyűjtemény 2164 darabból áll. Az egylet nagyobb mérvű ásatásokat tartott ez évben a t.-füredi Ásotthalomban, a poroszlói Aponháton s T.-Örvényen, valamint T-a Burán, mely helyekről igen sok és becses kő- s fémkori tárgyat nyert.

— A MÚLT ÉVI programokról irt ismertetésünkhöz pótlólag megemlíttjük, hogy a szamos-ujvári örmény kath. gymnasium tudósítványában *Szongott Kristoftól* két csinos értekezés jelent meg: »Az örmények vázlatos története« s egy másik, mely adatokat s részben eddig nem ismereteket tartalmaz az örmények történetéről Erdélyben az Apafiak s a Habsburgház alatt.

— SZABÓ Károly munkatársunk a Székely Oklevéltár III-ik kötetét még ez évben sajtó alá adja. Ezt 1882-ben a IV-ik befejező kötet fogja követni, s azzal egyidejűleg a székelyek története is világot látand.

— BALÁSSY FERENCZ szentmiklósi plébános, s az Akadémia és választmányunk tagja, egy nagyhorderejű kiadványon dolgozik: sajtó alá készítette a váradi regestrumot s azt közelebről ki fogja adni. E munkának két kiadványa van, az egyik a Martinuzzi-féle 1551-ből s a második a Bél Mátyásé (Apparatusában). Tekintve, hogy az első már a lehető legnagyobb ritkaságok közé tartozik, s a második nem eléggé pontos lenyomat: csakugyan égető szükség volt, hogy e nagybecsű forrás munkának critical kiadását egyik szaktudósunk keze közé vegye. Balássytól eddigi ilyenmű kiadványai után correct s a mai igényeknek megfelelő editiót várhatunk.

— DENSUSIANU MIKLÓS ügyvéd, ki a román Akadémia megbízásából tavaly a hazai levéltárakban s könyvtárakban részint a Hóravilág, részint pedig az oláh-magyar történet vonatkozásait kutatta: jegyzeteit s tanulmányait a Román Akadémiának egy nyolcz ívnyi jelentésben terjeszté elő. A bevezetésben bőven, s az itten nyert pontos értesülések nyomán felsorolja az egyes intézeteket: s egyenként (Országos Levéltár, Nemzeti Muzeum, Akadémia, váradi s erdélyi levéltárak) közli előbb a Hora-világra vonatkozó kivonatokat, azután pedig a többi kéziratot s oklevelet. Nem feldolgozott munkát veszünk benne, hanem egy lelkiismeretes kutatás közben nyert bőv anyag lajstromát. D. e jelentése a bucuresti Akadémia évkönyveiben jelent meg. Újabb időben ismét több román tudós kereste fel a fővárost: s úgy látszik, hogy román szomszédaink a történeti kutatás terén — minek csak mi örvendhetünk — a legszélesebb körű tevékenységnek hódolnak.

— A HAZÁNK TÖRTÉNETÉBEN s irodalmában annyi érdemet szerzett cistercezi rendnek 1880-iki magyar névtára megjelent. Összesen 117 tanítással s lelkészkedéssel foglalkozó tagja van.

— EGY A BUDAI POLGÁROKAT közelebről érdeklő kis monographia jelent meg Tomasek I. nyugalmazott iskola-tanácsostól a budai evang. egyházközség történetéről, német nyelven. Gondosan összegyűjté a nagyon szétszórta töredékes adatokat, melyek a protestánsok állapotára vonatkoznak a török uralom előtti és alatti korban. Legrészletesebben az újra alakulás története van adva. Ajánljuk e csinos és érdekes kis füzetet, melynek tiszta jövedelme az illető egyházközség javára fog fordíttatni.

— A »FIGYELŐ« f. évi első füzete id. Szinnyei Józsefnek, e vállalati munkás és nagyszorgalmú muukatársának életrajzát és kitünően sikerült arcképét hozza.

— THALY Kálmán munkatársunk nagybecsű monographiája II. Rákóczi F. ifjuságáról, Pozsonyban Stampfelnál fog megjelenni.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— IRATAIM AZ EMIGRÁRCZIÓBÓL. *Kossúth* Lajos. Második kötet: a villafrancai béke után. Budapest, 1881. 8-adr. 578 l. Ára 5 frt.

— MARTINOVICS és társainak összeesküvése. Írta *Fraknói* Vilmos. Budapest, kiadja Ráth Mór. 1880. XIII. és 441. l. Ára 4 frt.

— MAGYAR CSALÁDÉLET és háztartás a XVI. és XVII. században. Írta B. *Radvánszky* Béla. Első kötet első fele. Budapest, 1880. 8-adr. 256 l.

— BÁRTFA Középkori Műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leirata. Írta *Myskovszky* Viktor. Öt fénynyomatú táblával s számos fametszettel. (A Monumenta Hung. Archaeologica IV. kötetének II-ik része. Budapest, 1880. 4-cdr. 132 l.)

— TÖRTÉNELMI TÁR. Évnegyedes folyóirat. 1881-iki folyam. Első füzet. (január — mártius). Budapest, 1881. 8-adr. 208.

— IDŐSB SZINNYEI JÓZSEF. Írta *Abafi* Lajos. Külön lenyomat a Figyelő 1881. 1. füzetéből. Budapest, 1881. 8-adr. 12 l. Szinyei arczképével.

— REVIDIRTE UND NEUE INSCRIFTEN zu »Corpus Inscriptio-num Latinarum« III. (Dacia.) Von Carl *Torma*. Wien, 1881. 8-adr. 13. l.

— ARCHIV des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XVI. B. 1. Heft. Herausgegeben vom Vereinsausschuss. Hermannstadt, 1880. 8-adr. 226 l.

— PÉTER FRHR. v. PARCHEVICH Erzbischof von Marianopel, apostolischer Vicar und Administrator der Moldau, bulgarischer Internuntius am Kaiserlichen Hofe und Kaiserlicher Gesandter bei dem Kozaken-Hetman Bogdan Chmielnicki (1612—1674.) Nach archivalischen Quellen bearbeitet von *Julian Prjacsevics*. Wien, 1880. 8-adr. Ára 2 frt, egy fametszettel.

— GESCHICHTE der evang. Kirchengemeinde A. C. in Ofen. Verfasst von J. P. *Tomaschek*. In Druck gegeben von Dr. Johann Hunfalvy. Budapest, 1880. 8-adr. 27 l. Ára 50 kr.

— ZWEI SCHILDERUNGEN DES WIENER HOFES IM XVIII. Jahrhundert. Herausgegeben von Eduard *Wertheimer*. Bécs 1880. In Commission bei Carl Gerold's Sohn. 8-r. 39 lap. Különnyomat az Akadémia kiadványaiból.

A SZÉKELY KÉRDÉSHEZ.

Jelszó. *Sokat újra kell tanulunk.*

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

»Timon Sámuel a székely névnek a *szék-hely*ből való származtatását nem tartván elfogadhatónak, azt állítja, hogy a *székely* nevezés régi szó, mely *ört* jelent. Szerinte ugyanis Magyarország némely urodalmaiban, mint a Regécziben, a *hegyek és erdők őreit mai napig is (1754-ig) székelyeknek* nevezik. Timon nézetét fogadták el mindazok, kik az erdélyi székelységet valamelyik magyar király által telepített határőrök maradékainak tartják, mint Pray és Fejér György, ki szerint a *székely* nem nemzeti, hanem foglalkozási név, mely megfelel az *őrök* nevének. Ezen véleményt hirdeti Hunfalvy Pál is, ki a *Timon egyszerűen oda vetett értelmezését nyelvészetileg is igazolni törekszik.* Így ír Szabó Károly a »Századok« 1880-iki folyamának 406. lapján.

Kénytelen vagyok megvallani, — habár ezáltal »gyenge historikus létemet«, melyet már is kiismertek bennem, vallom meg — hogy Timon Sámuel »Imago«-ját nem olvastam volt addig; az egyszerűen oda vetett értelmezéséről nem is volt tudomásom. Különbösen bizonyosan, már ezen állítása miatt is, idéztem volna munkáját. Mert ez, hogy Timon idejében (1734 táján, mert Timon már 1736-ban meghalt) a Regéczi urodalomban a hegyek és erdők őreit székelyeknek nevezik vala, csakugyan nyomós adat, ha igaz a Timon állítása.

Figyelmezve lévén ez íróra és azt forgatván, látom, hogy kételkedik sokban, a mit mások nagyon könnyen elhisznek;

látom, hogy a *mit saját tudomásából* állít, azt el is lehet hinnünk. Bizonyosnak vehetjük tehát, hogy a Regéczi urodalomban az erdők és hegyek őrei *székely nevűek* valának. Nem is lehet azt »egyszerűen oda vetett értelmezésnek« mondani, mert Timon az »Additamentumban« közlött első levelében, melyet Apor Péterhez indíta Kassáról 1735-ben, azt olvassuk: »Jól esik megtudnom, hogy a székely szónak magyarázatát Bay Miklós tanúsága is megerősíti.«¹⁾ Tehát Apor Péter sem lát vala különös hihetlenséget a székely szónak abbéli magyarázatában, hogy *ör-t* jelent, minthogy a déli Oroszországban járt s ott magyarságot talált Baynak tanúságával is támogatá. Timon állítását tehát, hogy a Regéczi uradalom hegy- és erdő-őreit székelyeknek nevezik vala, nem lehet addig hazugságnak venni, míg a Regéczi uradalomból származott ellenkező és biztosabb tudósítás által nem döntenek meg.

Kezünk alatt forog egy hasonló eset, hogy t. i. egyik tanúságot más hitelesebb tanúságok lerontják. Kézai Simonnál *Sacul*-nak van írva a székely szó. Ezt Szabó Károly hitelesnek fogadja el s okoskodásának fél alapjául tekinti. Úgyde az Anonymus, kit Szabó mind idő, mind tekintély szerint előbbvalónak tart Kézainál, vagy legalább egyenlőnek vele, mindenkor *Siculi-t* és *Sycli-t* ír; a Márk krónikája s utána Thuróczi is *Secul-t*, *Sicul-t* írnak; már 1217-ben *S. eculzaz* (Székölszáz) fordult elő a Váradi Regestrum 208. §-ában. Mind ez azt bizonyítja, hogy a latinos név *székely*-ből, nem pedig *szakoly*-ből van csinálva. Szabó Károly e véleményét nyelvészetiileg is igazolni törekszik. Szerinte *szakoly* és *székely* »épen úgy viszonylik egymáshoz, mint *magyar* és *megyer* stb.« Pedig világos, hogy épen nem úgy viszonylik. *Szakoly* *székely*, vagy *sákoly* és *székely* viszonylanának egymáshoz, mint *magyar* és *megyer*: de nincs ám *sákoly*, mint nincs is *székely*. A Kézainál előforduló *sacul-t* tehát rosz olvasatnak kell tartanunk. A Verbőczi *Scitulus*-a hunos okoskodásnak eredménye, mely talán Bonfiniustól származik (Decas I. liber VII.), mint a

¹⁾ Gratum mihi accidit, cum intellexi, sententiam meam de etymo vocabuli hujus Székely, quod nimirum custodem significet, testimonio quoque Michaelis Bay, in quadam parte Scythiae ante complures annos nuncii, firmari.

Thuróczi-féle *Keve háza* is *Keve-aszó* helyett. Ilyenek számba nem vehetők. — De ha Engel még élne, bátran a maga *Szökely*-féle magyarázatját a Szabó *Szakoly*-ja mellé állíthatná; egyik is másik is alaptalan. Tehát csak a *székely* szót értelmezzük.

Azt én *szék-elü*-nek, *szék-elv*-nek magyaráztam. Szabó, nyelvészeti szempontból, helytelennek tartja e magyarázatot, minthogy a *székely* szót *széköly*-nek, *székő*'-nek is ejtik. »Úgyde az *elv* (túl) viszonyosznak *el* gyökében, a melyből képződött *elő*, *előtt*, *elől*, közép *é*-t nem találunk, hanem mély *e*-t (ä-t), mely *ö*-vé nem változik. Nincs magyar szójárás, mely az *előtt*, *elő*, *előbe*, *elve* stb. szavakat *ölött*, *ölö*, *ölébe*, *ölve* stb. alakban ejtené» . . . . tehát »nincs és nem lehet *IIidölve*, *hidölvi*, *hidöli*, *hidöly*« stb. — pedig van *széköly*, *székő*'. — Így Szabó Károly a már idézett helyen.

Az *el* (túl rajta) és *el* (innen rajta) egynek látszanak, mégis különböző jelentésűek; azért talán mind elejétől fogva nem is voltak egyek. Van sok egyhangú, de bizonyosan különböző eredetű szónk, p. o. *húgy* (urina) és *húgy* (csillag), *hó* (luna) és *hó* (nix), *fél* (timet) és *fél* (dimidium), *szél* (margo) és *szél* (ventus), *vető* (verberans) és *vető*-malacz (assatus) stb. ilyen lehet az *el* (túl rajta) és *el* (innen rajta) is. Tájékozás végett a rokon nyelvekhez kell folyamodnunk. Ezt az utat még nagyon restelik történetíróink. Szabó Károly is a »Századok« tavali folyamának 594. lapján némi negéddel hozza elő Pintér Sándornak, az általa úgynevezett »tösgyökeres palócz szerző«-nek, eme szavait, hogy a palócz nép »*jelen ethnographiáját finn vagy osztják országban csak akkor lehet bárkinek is megírni, ha azt az élő nép között ide haza megtanulta.*« Megtapsoltató szavak, pedig nagyon csalók. A való ez. A tösgyökeres palócz szerző, otthon a palóczok közt is, tudományos, azaz a régi mivóltságának megfelelő palócz ethnographiát csak úgy írhatna, ha mind a finn, mind az osztják, mind valamennyi kelletlen rokonok nyelveivel és történeteivel, de a régi magyar történetekkel is foglalkozandik; mert nem az élő nép, hanem az említett segédforrások mondhatják meg, hogy mi köze lehet a palócznak akár a bibliai filisztéusokhoz, akár Semiramis nagyon szép kertjeihez. — Ha a tösgyökeresség már maga tudomány volna: hisz akkor a magyar tudomány az egeket

verdesné, mint szokás mondani. Tájékozás végett tehát a rokon nyelvekhez folyamodunk.

A vogulban *el*, hang és értelem szerint, egy a magyar *el*-vel; ott *el*-t előtt, *el*-e elé = elővé, *elol* elől; továbbá *elol* első is, (a magyar hasonlókép előlső-ből való), innen a vogul *elolt* annyi, mint a magyar elsőben = előlsőben. Idáig az *innen rajta* »ante«, »primus« jelentését láttuk mind a magyar, mind a vogul szónak. — De a vogul *el* túl rajtá-t is jelent, úgy mint a magyar p. o. vogulban *mene ele* annyit teszen, menj elé (azaz: menj el, mint a régi magyar: menj kive = menj ki). Az evangeliumnak ezen szavait: menj el tőlem, Sátán, így fejezi ki a vogul fordítás: *ele menen amuanel, Satano.*¹⁾ Azért vogulban is *el*-ma = el föld, mint a Havas-el-földe szóban, azaz tulsó föld. Ime, a vogul nyelv az *el* szónak jelentésére és hangjára nézve egytestvér nyelvnek tűnik elő a magyarral.

Az osztjákban *jel* innen rajta, *el* túl rajta. Itt tehát jelp (jelip) elő, *jelli* (jelbi) előre, *jelbina* előtt. De az *el* (túl rajta) képzőse *elp*, segédhangzóval *elip*, külső, mely *el*pa, ragos alakban ugyan azt teszi, mit a vogul *ele* = el (menni), p. o. *el*pa *paid*-ta elvetni. Az osztják *el*-p a magyar *el*-v-nek felel meg; de az osztják *elip* a magyar *közép*-pel sorozható össze, t. i. a p képző és a segédhangzóra nézve. Az osztjákban tehát már némi hangkülönbséget találunk a *jel* (innen rajta) és *el* (túl rajta) között. Menjünk távolabbi rokonokhoz.

A finnben és esztben *ed* (et) felel meg a magyar *el* (innen rajta) szónak; de a finnben *eri*, az esztben *ära* a magyar *el* (túl rajta)-nak felelnek meg. Azért az esztben *ära minna* = el menni. Tovább nem keresünk tájékozást, mert ezekből is látjuk, hogy a magyar *el* (innen rajta, elől-ső) és *el* (túl rajta, tul-ső), bár egyhangú most, valaha, a magyar-vogulság előtti időben, talán különböző hangú volt, s ezen eredeti különböző hanguságán alapszik különböző jelentése is. Nem tanácsos tehát tökéletesen egynek tartani az *elő* (ante) és *elő*, *elv* (post) szókat, mint Szabó Károly teszi.

¹⁾ Vogulbau *am* = én, *anem* = engem, *amuan* = nekem, *amuanel* tőlem

Ő a hangzók változásának is csak felét látja meg. Igaz, *elő* (ante) stb. helyett nem hallunk sehol *ölö*-t, de már az *el* szócskát bizonyosan Szabó K. is *ö*'-nek, *eu*'-nek hallotta és hallhatja, p. o. az *elmenni* szóban, melyet sok helyütt így ejtenek: *ö*'-menni, vagy *eu*'menni. A *l* hangnak az a tulajdonsága, hogy *u* hangzóvá szeret olvadni, s azután az előző a-t és fel- (mély) hangú e-t o-vá, *ö*-vé változtatni. Ismeretes kiejtések az *auma*, *óma*, *alma* helyett, *szauma*, *szóma*, *szalma* helyett; tudjuk, hogy van: *vala*, *hala*, de van *volt*, *holt* is. Ezek a *vaut*, *haut*-ból lettek, azért a nép *vót*, *hót*-nak ejti *l* nélkül, s ez a helyes: *volt*, *holt* tulajdonképen az *l*-ben etymologiai holttetemet mutat, mert az *ó*-ban az *a* és *l* már együtt ki van fejezve. Így van *kél*, *kele*, mint *telik*, *telék*; de a *t* előtt az *l* *ü*-vé olvad, s lesznek: *keut*, *keuteni*, *teut*, *teuteni*, azután *köt*, *köteni*, *töt*, *töteni*; etymologiai holttetemmel írjuk: *költ* *költeni*, *tölt* *tölteni*. Ezen hangtani törvény nyilatkozik a *széköly*, *székö*'-ben is. Az a nehézség elenyészik tehát, melyet Szabó Károly a kiejtésből támaszt.

Erősebb kétséget támaszt abból, hogy *szék-elü*-t, *szék-elve*-t »szem nem látta, fül nem hallotta« soha. Feltehető volna ugyan is, hogy valaminth *erdő-elü*-, *erdő-elv*-ből Erdély*) lett, azonképen lehetne *szék-elü*-, *szék-elv*-ből is *székely*, vagy *székö*': de vajjon azt, »a minnek megtörténte feltehető, jogosítva van-e bármily nagy tudományos tekintély is megtörtént ténynek állítani s történelmi igazság gyanánt hirdetni?« kérdi Sz. K. S azt feleli reá, hogy akkor könnyű volna szem-nem-látta, fül-nem hallotta történelmi tényeket kigondolni, kiokoskodni s valóság gyanánt hirdetni. Akkor ugyan a történetírónak nem tudom, miért volna szüksége a források kutatására, az adatok tanulására, bírálására.

A nyelv is történelmi kútforrás, sőt a kútforrások leghitelesebbike, a melyhez alanyi csalódás nem fér. A nyelvtények meglettek, mielőtt az emberek csak okoskodhattak is. Lehet azokat jól, lehet rosszul fejtegetni, de magokat a nyelvtényeket okoskodás által se teremteni, se megsemmisíteni nem lehet, de

¹⁾ Nem is szabad ezt *Erdő-elő* (ante sylvam)-ra taglalni, mint Sz. K. teszi.

igen is, ha a tények mivoltának előállításában hibáztunk, azt helyre kell hoznunk, mikor felismertük. Én *Erdélyt, Székelyt* így taglaltam volt: *erdő-elü, szék-elü*, leginkább a kolosvári *hid-elve* által esvén tévedésbe. Szorosabb utánanézés után látom, hogy *erdő-el, szék-el* az első két szónak eredeti alakja, melyek hát igazi szóösszetétek: elemben *hid-elve* nem szóösszetét, hanem szófűzés, így *hid elve*, a melyben a *ve* harmadik személybeli birtokos rag, mint a régi *üldet-ve üldet-je* helyett. A régi nyelvben gyakori ezen birtokos ragbeli *j*-nek *v* általi helyettesedése; a mai nyelvben a *mag-va* szón kívül alig fordul elő. A (*hid*) *el-ve* tehát olyan, mint a *mag-va*. Hogy a mai szokás szerint *Erdély, Erdely* igazán csak *erdő-el, erde-el* volt, elég számos tény bizonyítja.

Az Anonymusnál *erdeu-elu-t* találunk. Amde az Anonymusnál sok *u* végű szó van, melyeket *u* nélkül ejtünk ma, melly *u* tehát nem képző, hanem a szó-tőhöz tartozó, s már az Anonymus írása szerint is elmaradhat vala. Ezért írja az *Ung*-ot egyszer *Hungu*-nak, másszor *Hung*-nak; ezért van nála *Botondu* és *Botond*. *U* végű szók, a mellyek *u*-ját nem írjuk ma: *hetu-moger* = hét magyar, *Almu* álm, álom, *Satur-holmu, Zegu holmu* = Sátor-halm, Szeg-halm, *Budu-var* = Bud-vár, *Surcu-sar* = Sorok-sár, *Szerelmu* = szerelm stb. a Temetési beszédben *uru-szág* = urszág, ország. Ilyen az *erdeu-elu* = erdő-el. Ezt a szót a Márk krónikájában *erde-elw*-nek találjuk írva, s lehet *erde-elv* hangu; de a budai krónikában mindég, pedig sokszor *erde-el* áll; Kézainál *Erte-elu*. S valóban az *el* minden képző nélkül ugyan azt jelenti, mit a vogul *el*, ebben *el(-ma)* = *el(-föld)*, azaz tulsó föld. *Erde-el* tehát erdőn túli föld, mit mindnyájan tudunk. Az *erde-el*-ből szabályszerint csak *erdel* lenne, mit a szokás meg is tartott, mert összetétben a két önhangzó nem teszen hosszút, mint a *gazda-asszonyból* is csak *gazdasszony* lett. Még is *erdél*-t is ejtünk és írunk, talán a hosszú *ö* (erdő-el) miatt. Az *erdel*, *erdél*-ből *i* képző által lesz *erdeli*, *erdéli* jelző, melyet a nyelv főnévnek is alkalmazhat. Továbbá az *erdeli-erdéli*-ből, mint más sok esetben, *erdely*, *erdély* lett, s ez meglévén, utoljára *erdelyi*, *erdélyi* támadt.

Az *erdő-el erde el*-ből látjuk, hogy a viszonyító (post-

positio) rag nélkül járulván a tőhöz, szó-összetétet alkot. Illyen összetétek a következők is: *tejfel*, *hónal*, *fűal* és *fejel*, *kengyel*, mi a *kengy* (finnben *kenkü* = czizma) és *al*-ból való. Inkább csak a régi nyelv alkotta ezeket az összetéteket, az újabb nyelv jobban szereti a szó-fűzéseket, mint: *hegy-alja*, *vár-alja*, *hid-elve*.

Az *el* viszonyítóval alakult szó-összetét a *havas-el* is (trans-alpinus). Tanulságos példákat találunk erre a szóra a *Székely krónikában*, melyet a »Történelmi Tár« 1880-dikbeli évfolyama IV-dik füzete közöl. Abban a *havas-el* szónak ilyen ragos alakjai vannak. »Szent-Vid napján kiüzék *Havas elöl* Mojzla vajdát.« — »Szent Ágoston napban Majlád bevive *Havas-eliben* Mojla vajdát; ott megverék őket. Majlád fogva esék, s az törökök vélek Fogaras alá hozák, Fogarast meg nem adák, betérének *Havas-elvé*«. Ime a *havas-el* szónak ragjai *honnán* kérdésre: *havas-el-ül*; *hová* kérdésre: *havas-el-vé*; de *hol* kérdésre a *havaseli* jelzőhöz, mely főnév helyett áll, *ben* rag járult, így: *havaseli-ben*. Hozzátévé a nyelv a *föld* szót, illy szófűzést alkalmaz: *Havas-el-földje*. A *havas-el* havason túli földet jelent, mint *erdő-el* erdőn túlit. Továbbá a havason tuli embert, dolgot a nyelv természetesen, *havaseli*-nek nevezi, például, az említett Székely krónikában olvassuk: »Ez esztendőben *havaseli*ek a százságon égetének.«

Lássuk most a *székely* szónak eredeti alakját és változásait A Várad Regestrumban 1217-ből »*secul zaz*« áll, mi a mai kiejtés szerint *széköl-száz*; az Anonymusnál ezen latinus többeseket: *siculi* és *sicli* olvassuk, a melyek magyar eredetije csak *széköl*, *székkel* lehet; a Márk krónikájában is *zecul*-t találunk, mi hasonlóképen csak *széköl* lehet. A magyarul irt forrásokban, jelesen az idézett Székely krónikában, többi közt ezeket találjuk: »Adánk császár adajában *Székel földiről* az község fejenkint ötven-ötven pénzt stb.« — »Az a két vajda forint adót szerzének az *Székel földén*.« — »Onnat választák Andrásí Mártont. . . . Bernát Ferenczet *Székel földiről* Lengyelországba.« — »Adánk *Székel földiről* nyolczvan lovagot« stb. Ezen példák kétségtelenné teszik, hogy a *szék-el* szakasztott olyan szó-összetét, mint *havas-el*, *erdő* (erde)-*el*; s hogy valamin ezek

nem népet, hanem tartományt jelentenek, úgy a *szék-el* szó is tartománynak, nem népnek a neve. — A Székely-Udvarhelyt 1555-ben szerzett törvénykezési szabályban még is ezeket olvassuk: »Ha meg nem bizonyíthatja a *Székely földén*, három girán marad.« — »*Székely földén* a széktörös 24 gira.« — »*Székely-földéről* ha ki akart menni, szabad volt mindenkor; és ha valaki valahonnan *Székely földre* akar jönni, az is szabad; erővel ki nem vethetik.« stb. Ezekben az *ly*, ha ugyan ott volt az eredetiben is, a szokásos lágyításból, nem etymologiai okból, származott, minek példáját a *fel* szónak ragosa »*felyül*«, és képzőse »*felyebb*« is mutatja.

Havas el, *Erdő-el* tartomány nevek, de *havas-eli*, *erdő-eli* a Havaselben, Erdelben lakozó vagy oda tartozó ember neve: tehát *Szék-el* is tartományi név lévén, *szék-eli* hasonlóképen a székelben lakozó vagy oda tartozó ember. A Maros-Vásárhelyt 1554-ben szerzett törvény azt beszéli nekünk: »Az vajda urak csak így végezték magokban. . . . hogy meg akarják adni érteni az *székeli* uraknak.« — »Az Máros széken lakozó *székeli* uraimnak az ló-főségből külömb szokasuk vagy az több *székelnél*.« — »Az kik az gyűlésre nem jöttek, azoknak büntetését az urak a *székeli országnak* engedték« stb. — Igaz, fordulnak itt ilyenek is elő: »Az adófizetésnek módja a *székel urak* között.« — »Az vajda urak így végezték magokban, hogy közönséges ítéletet szolgáltatassanak *Székel országban*.« — *Székel urak*, *Székel ország* appositumok, *Székel urai*, *Székel országa* helyett, milyen p. o. ország-gyűlés ország gyűlése helyett stb. Az eredeti alakok: *szék-el* tartomány-név = marchia, *szék-eli* pedig azon tartományban lakozó vagy oda tartozó ember. De mihelyt a *székeli* szót helytelenül *székely*-nek kezdték írni, a nyelvtudat azonnal megzavarodék, nem külömböztetvén meg többé világosan a *székel*-t a *székeli*-től. Csak a *székel* vagy *székő'* tájbeli kiejtés őrzötte meg az eredeti *szék-el*-t.

Az előtt a *szék* szónak értelme is homályos volt előttem¹⁾, mert származására nem figyeltem vala. Etymologiai jelentését a »*tojás széké*«-ből, »*búza*-, »*árpa-szem széké*«-ből, »*növény széké*«-

¹⁾ »A Székelyek« 33. lapján.

ből stb. vehetni ki, hogy t. i. valaminek belsejét teszi. Ezt a jelentést a *szék* szónak taglalása is igazolja. Valamint *fék*, *mellyék* így taglalandók: *fe-k*, *mellye-k*: úgy a *szék* is *sze-k*. A *fe* (fej, fő, föv), *mell*, *mellye* ismeretes viszonyszók, de a *sze* magában nem ismeretes, az nincs meg többé a magyarban, hanem meg van a rokon finn nyelvekben, a hol *sisa* (*sze*, *sz*) belsőt teszen, tehát egyjelentésű a magyar *bél* szóval. Ragot is azonképen szolgáltatott ott, mint a *bél* a magyarban, p. o. finnben *kala-ssa* = hal-ban, *pää-ssä* fejben stb. A *sze-k* (szék) szó bizonyítja, hogy a *sze* a magyarban is megvolt valaha, mert ebből állott elő *k* képzővel a *szék*, mint a *fék*, a feből, *mellyék* a melly, mellye-ből. A *szék* szónak első és eredeti jelentése, hogy valaminek *belseje*, mintegy *szíve*; azon valami pedig lehet ország, tartomány, kerület, város, falu, stb. A sokféle valaminek belsejéhez képest az *el* viszonyító külsőt, tulsót jelent; tehát *szék-el* a belsőnek külseje. A *szék*nek eredeti jelentése sokféle másod-jelentésben mutatkozik a szék-várostól kezdve az én ülő helyemig. Politikai jelentése is figyelemre méltó.

A mint nekem, úgy másoknak is a *vármegye* és *szék* különbsége tetszhetik föl; vagyis az a kérdés támad: a régi magyar közjog miért nevezte el *vármegyének* a tulajdonképi nemesek politikai kerületét, *szék*-nek pedig a nem tulajdonképi nemesekét? Az ne zavarjon meg, hogy a vármegyék politikai közönsége sem volt eleinte tisztán országos nemesek-é (veri et naturales nobiles,) s hogy a székek politikai közönsége is »mintegy« nemes volt. De különbség vala eleitől fogva a vármegye és szék között, melyet én abban is találok, hogy a vármegyébe tartozó nemesi birtok kihalás vagy hűtlenség esetére visszaszállott a koronára, a mely azt újra eladományozhatta, a székhöz tartozó birtok pedig kihalás vagy hűtlenség esetére is a széknél maradt. A szék tehát a sz. k. városhoz hasonló község volt, a vármegye pedig nem volt ilyen község. Egyébiránt itt csak megérintem a vármegye és szék különbségét.

Az eddigiekből kitetszik, hogy azon összetételek, a melyekről szó van, eredetileg így hangzottak: *erdő-el*, *Havas-el*, *szék-el*, mind tartományt jelentvén; hogy a nevezett tartományokban lakozó vagy oda tartozó ember, a nyelv természete szerint, *Erdő-*

eli, havas-eli, szék-eli, volt, mely írás és kiejtés, lassankint, de helytelenül, *erdély, székely*-félévé lett, a mint a Havaselből a félreértés *havasal-t* csinált; végre kitetszik az eddigiékből, hogy a *szék-el* valóságos jelentése a *belsőnek külseje*, az, mit a középkori latin nyelv *marchiá*-nak nevezett volt.¹⁾

Szabó Károly nem fogadja el a *szék-el* (szék-ely) szóanak taglalását és értelmezését, hanem azt *nemzeti* névnek tartja, melyet nem értünk, mint nem értjük a *besenyő, kún, kozár*, és számos más nemzeti nevet. — Az én taglalásom és értelmezésem úgy látszik, világos; szerintem, a *szék-el-t szék-eli-t* oly bizonyos értelmű, mint p. o. a *jász*. Száutszándékkal emlitem meg ezt, mert az is bizonyítja, hogy sokat újra kell tanulnunk. Szabó K. is az tavali Századok 496. lapján a »Sagittarius«-t *ijásznak* nevezi magyarul, mint én is az Ethnographiámban neveztem volt, követvén az általános szokást. Pedig ez hibás; a régi helyesebb nyelvszokás nem ismerte az *ijász* szót, ezt csak a *jász* nemzeti név helytelen magyarázata szülte nekünk. Ha tekintjük a *lovász, vadász, halász, madarász, kanász, ökrész, kertész*-féle nemis sok magyar szókat, látjuk, hogy az *ász, ész* képző azt jelenti, a ki valamit nevelés vagy megszerzés, megfogás végett gondoz, de nem azt, hogy mivel gondozza vagy fogja el azt a valamit az illető *ász, ész*. A *vadász, madarász, halász*, ijjal, hálóval stb. ejti vagy fogja vala el a zsákmányát, de ha a szerszámát akarta kifejezni a nyelv, a vadászt *íjjas*-nak, *nyilas*-nak, *nyilázó*-nak, soha nem *ijásznak*, valamint a halászt is *hálós*-nak nevezte (populorum nostrorum retiferorum, qui vulgo *halous* nuncupantur. Egy 1264-ki oklevélben Hazai okm. f. pag. 63). Rajtam kívül más is tette ezt az észrevételt, közölvén a *Nyelvőrben*, a melytől ne iszonyodjanak a historikusok. A *Nyelvőr* felvilágosítása után²⁾ nem volna többé szabad a *jászokat* az *ijász* szóval holygatni. A *jász* szó kún-török

¹⁾ Jerney János »Magyar Nyelvkincsek Árpádék korából« (Pesten 1854.) című munkájában *Körös-el-t* is felhossa »Kuruscleo, Koarus-clu« 1266. 1295-beli oklevelekből. A *Hazai okmánytár* VI. köt. 16. lapján a Répce folyó mellett Vas-megyében »terra ipsorum *Keurus-elv* vocata« fordul elő. Alkalmasint több ilyen vidék- vagy tartománynév lappang még a már kiadott oklevelekben.

²⁾ Nagy Gyula. *Nyelvőr*, 1877. évfolyama 349--351. lapjain.

szó, a mit a Petrarca codexből tanulunk¹⁾, s az egyes azonos jelentésű a magyar *íjjas* szóval.

Legközelebb Réthy László a »Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarabia« című értekezésében²⁾ másra is fordítá figyelmünket. Jireček (»Bulgarische Geschichte« 293. lapján) egy 1330. évbeli háborúról beszél a szerbek és bolgárok közt, a melyben a bolgárok részén az oláh vajda, Bassaraba Ivánko, fekete tatárok meg a *Jász fejedelemség* (gospodstvo Jasko) áll vala. Mi nálunk 1323-ban említi meg először I. Károly király oklevele a *jászokat* (Coetus *Jassonum*). Moldvában még 1690 tájban *Cinutul Jasilor* = Jászok kerülete volt. A moldvai Jászvárost Péterfi Károly moldvai missionarius *Gyász-Vásárhely*-nek nevezi, ezt írván: Én már itt ezen *Gyászvásárhelyi* városban, melly a vajdának lakó helye, két esztendőnél tovább mulatok. — Világos ebből, hogy a kúnok egy része *jász* vagy *gyász* nevet viselt már Magyarországra beköltözésekor s abból a részből is maradtak vissza Moldovában, kiktől a *Jász-fejedelemség*, a *jászok kerülete* s a *Jász-város* vagy *Gyász-vásárhely* vették a nevöket. Helyesen jegyzi meg Réthy is, hogy a moldvai *jász* vagy *gyász* nevek kizárják az *íjásszal* való egyetértést.

Sokat kell újra tanulni. Ime még egy példa reá: Szabó K. az idézett Századunk 346. lapján előadja, hogy Nagy János a *székeli* (székely) szónak értelmezését, mint merész állítást veti vissza, hivatkozván »a Sz. László törvényeiben előforduló *Örök* (qui dicuntur ewrek) elnevezésre. — Nem egyszer szóltam nyelvtudományi munkákban, de Ethnographiámban is, elég bőven Sz. László törvényének eme helyéről, a melyben »*Servi qui dicuntur ewrek*« azon szolgákról van szó, kiket az András es Béla idejében kitört pogány visszahatás alkalmával feléledt Karchas (Sarchas) pogány bíró-tiszt régi uraiknak visszafélt volt. Tehát ez az *ewrek* nem *ör* (öriző), hanem a szláv »szolga« kifejezés-

¹⁾ Az ozman-török nyelv *či* (*csi*) képzővel él, a hol a magyar *s* képzőt használ. P. o. *baltāči* = baltás, *kapīči* = kapus stb. A kún-török a *či*-t *szi*-nek ejti, innen az ozman-török *jač*-ij, mely a kún-törökben *ja* után lesz *jaiči* és kún-törökök *jaaszi* = íjas, s ez a *jaaszi* a mi *jász* szavunk.

²⁾ A 18. 19. lapjain.

nek divatba jötte előtt a nyelvben élő tősmagyaros *evr* vagy *ör* magyar szó, mely szolgát jelentett volt, s a melyet a Sz.-László törvénye, többesszámú alakban tart meg. Ezt is a finn, osztják, vogul nyelvek segítségével tudjuk meg, a melyekben a szolga *orja*, *ori*, *ort*, minék a Sz.-László törvényben megtartott *ör* felel meg.¹⁾ Szóval, a nyelv is történelmi forrás, még pedig nemcsak nagyon hiteles, hanem egyszersmind olyan messze időkre visszavezető forrás, a hová a közönséges történelmi források nem érnek fel.

Szabó K. mint látjuk, a *székeli* (székely) szót olyan nemzeti névnek tartja, milyenek a *besenyő*, *kún*, *kozár*, stb. Ha állana ez, mégis felette csodálatos volna, hogy sem azon források nem ismerik, a melyekből Attilának és hunjainak meg a vezérsége alatt hadakozó igen számos népek neveit és tetteit megtudjuk, sem azon későbbi források, a melyek a régi Dákiának a magyarok idejöttét megelőző történeteit annyira-mennyire kitérítik, sem végre a X. XI. XII. századbeli akár görög, akár latin írók soha, de soha nem említik meg. A *székeli*, *székeli* nevet, ha nemzetnek a neve, vagy már Attila idejében, mint egy külön és más rokon csapatokból kiváló hun törzs nevének kellene tartanunk — s ekkor az a csodálatos, hogy nem fordúi elő a hun törzsek közt; vagy Attila halála után, a hun hatalom szétoszlásakor keletkezettnek kellene gondolnunk, — s ekkor meg ez a csodálatos, hogy a név keletkezésének semmi látható indokát nem vesszük észre. A krónikák előadása szerint, három ezer hun bujdosott volna el Csigle mezőre, s nevezte maga magát *székeli*-nek (vagy akár szakul-nak), hogy az ellenség a hun voltukat meg ne tudja. Ilyen módon nehezen támadt egy nemzeti név is. Azonban fogadjuk el a krónikák tudósítását, s higyük, hogy a 3000 elbujdosott huntól származott volna a székeliség: akkor kétféle történetet várhatunk bizonyosnak, azt, hogy a 3000 ember 460-tól fogva 890-ig tetemes számú népre szaporodik fel, vagy azt, hogy elvegyül a szomszéd népek közzé, s nevestül szűnik meg. Ha tetemes

¹⁾ Új példája a hasonhangú, de különböző jelentésű szónak. Magyarban *ör* custos és *ör* szolga; vogulban, osztjákban *ur* custos, *ort* szolga, finnben *orja* szolga.

számu népre szaporodik fel, már éléhetése miatt is mozognia, azaz rabló-hadjáratokat kellett volna tennie, a mi által bizonyosan megismertette volna magát a közeli és távoli népekkel, mint az utugurok és kutugurok, a kiktől míveltségre nézve úgy sem különböztek volna. Ha nem szaporodik fel tetemes számú népre, bizonyosan elvegyül a szomszéd népek között, s nevestül szűnik meg. Az a csendes, magatartóztató élet, milyenben magoknak a székelieket gondolják, a kik a hunoktól származtatják, képzelhető ugyan mesében, de a valóságos történelemben sehol és soha nem tapasztalható. — Az erdélyi székeliekről Attila halálától számítva 1213-ig, tehát hét és fél századig, sehol nincsen hír az összes forrásokban. *Ebből az egyetemes hallgatásból én legalább beszédes tanúságot nem vehetek észre az erdélyi székeliek viselt dolgairól.*

II.

A mi azonban felette tanúságos, magyarországi székeliekről egy egész századdal előbb történik említés. A *székeli* (siculus) név Magyarország nyugati szélein tűnik fel először. II. István, Kálmán fija, a csehek elleni hadakoztában (1116 tájban) besenyők és székeliek őrzik vala személyét, de a támadók előtt megfutamodának, azért nevezi őket a krónika *igen hitvány besenyőknek és székelieknek* (Bisseni atque siculi vilissimi.) Ezen besenyőket és székelieket Dunán innen Morvaország felé találjuk, s eme székeliekről későbbi oklevelek szólnak, a melyekből megtudjuk, hogy Pozsony megyének a Morva felé néző szélein és a Vág mellékein hatalmas székeliség vala még a XIII. század másik felében is. ¹⁾ Az említett oklevelekben besenyőkről nincs szó, csak székeliekről. Azt kell tehát gondolnunk, hogy az 1116 tájbéli besenyők a székeliek közé olvadtak, vagy onnan elköltöztek.

Ugyan abban a krónikában (Márk- és Thurócziban) II. Gejza idejében 1146 tájban történik emlékezés a székeliekről. II. Gejza az austriai Henrik ellen táborozván, *az igen roszt bes-*

¹⁾ Lásd a Székely Oklevéltár I., 13—14. lapjait, különösen Szabó K. értekezését »A magyarországi székely telepkekről« az 1880. évbéli Századunk 495. lapján.

nyök és hitvány székeliek (Bisseni pessimi et siculi vilissimi) a kik — úgymond a krónika — a magyar hadsereg előcsapatjai szoktak lenni, úgy megfutának az ellenség előtt, mint a juhok a farkasok előtt.¹⁾ Ezeket a székelieket Dunántúl, Mosony megyében, találjuk meg. Ezen megye különös ethnographiai nevezetességü, azért szánok neki egy kitérést.

Magyarországnak két legnagyobb tava a rómaiaknál csak egy nevet viselt; *Peiso* vagy *Pleso* volt mind a Balaton, mind a Fertő. A római kor után a rövid ideig tartó hun-german, azután a harmadfél száz évig tartó avar kor következik. Ezen idő alatt miféle neve vala a két római Peisonak, nem tudjuk, — én legalább eddig semmi nyomát nem leltem. Az avarok után a frank-német kor állá be.

Az avarok közt elterjedt szlávokat ebben a frank-német korban a bajornémetek kereszténységre kezdék téríteni, még pedig nagy sikerrel. A német papok nyomában német lakosok is származának be, s ezek alapíták a szlávtság között *Mosa purkot*, *Salabiugot* s a többi német nevű egyházas helységeket.²⁾ Az akkori Pannonia — mert az írók megtartják vala ezen régi nevet — új keresztyénei a salzburgi érsek és passai (Pataviumi) püspök lelki kormányja alá tartoznak vala. De Methodius fellépése, kit az öcscsével együtt a morva fejedelmek a konstantinápolyi császártól kértek magokhoz, s a kit a pápa, a salzburgi érsekség jogainak mellőzésével, pannoniai érsekké nevezett volt ki, megzavará a német papok működését, s előmozdítá a szlávtságot a németség kárára. A falusi szlávtság tehát nem németesedett el, sőt az a városi németségen is győzni kezdett. Ebből a szláv világból való a *Balaton* név, melyet a magyarok előtalálának s meg is tartanak mai napig. Mikép történhetett hát, hogy a másik nagy tónak nem lőn hasonlóképen szláv neve? ez valóban nem hiú kérdés. Feleletet arra a következőben talállok én.

Az avarság a frank háború által igen meggyengült ugyan, de a mai Fertő és Bécs táján az avarok keresztyén avar fejedelem alatt még 840-ben mutatkoznak. Tehát a mai Mosony megyében

¹⁾ *Marci Chronica*, a 88. és 96. lapjain.

²⁾ Magyarország Ethnographiája, 177. l.

Bécs környékén és távolabb is a szlávtság nem hatalmasodott volt el, mert az avarság fenmaradhat vala. Egy emberöltővel azután a magyarok jönnek elő s már 905-ben vagy 906-ban vége lön a keletkezett morva hatalomnak. — A magyarok is, úgy mint az előtt az avarok, az Ensig terjedének, megsemmisítvén az »Ostmark«-ot, a mellynek politikai felügyelete alatt az avarok is állottak volt, egyházi fejők a passauai püspök lévén. A 955-ki nagy veszteség után visszanyomatának a magyarok, s megújúla az »Ostmark«, melynek »Österreich« nevét III. Ottónak 996-dik évben kelt oklevele mutatja legelőször. A *Fertő* és a hozzátartozó nagy láp, a *Han* vagy *Hanság*, valamint a *Sárviz*, azaz Lajta, sőt *Bécs* is azon időben kapták meg neveiket, a melyben ott a némcetek még nem uralkodnak vala. A *Bécs* név kiváltképen figyelemre méltó. A latin *Vindoboná*-ból lett a *Vienna*, *Wien* név, mely a szlávoknál is *Viden*. Kell hogy a Bécs névnek ugyanazon forrása legyen, a mely a *Fertő-é*, *Hanság-é*, *Sárviz-é* is.

A magyar királyság első idejében *besenyők* mutatkoznak az ország nyugati szélén Austria ellenében; már a Pozsonyba szorúlt Salamon királyt védelmezni akarják, de nem bírják a besenyők. 1146 táján a mai Mosony megyében székelieket is találunk a besenyők mellett; mint 1116 tájon Pozsony megyében. Tehát az ország nyugati szélén, kiváltképen a Duna jobb partján, avarok, magyarok, besenyők, székeliek következnek egymásután, s ha a magyarok nem találtak elő avar neveket: tehát ők nevezék el a nagy tavat, a nagy lápot, az ottani folyót és a római Vindobonát, s a magyar elnevezéseket a besenyők és székeliek — bárminő nemzetűek voltak is azok -- nem változtatták el.

Különös véletlen, hogy 1146 tájon említi meg először a magyar krónika a mosonyi székelieket; tiz évvel előbb pedig, 1136-ban, Lipót, ausztriai márkgróf, a szent-keresztii cisztercita apátságot alapítá meg. Ez hamar a magyar királyok kedvezését is megnyeri. Már III. Béla (1173—1196) úgy ápolá, mint a magúét, úgy segítgeté, mint a sajátját s vigasztalá bő ajándékkal, ezt írja fija Imre király 1203-ban, ki hasonló indúlattal viseltetik vala Sz.-Kereszt iránt. Azért adományoz ennek egy birtokot (*praedium*), mely a Mosony vára hatósága alól ki vala véve, hogy úgy bírja, a mint az előtt a *besenyők* bírták volt, s a mellynek

éjszaki és keleti határa a *Sár vize* (Lajta). II. András 1208-ban az adományt sok sóval bővíti meg, melyet az apátság a soproni sókamarától vesz majd évenként; 1217-ben ismét *Legintó*, vagy *Legentó* földdel, melyet az előtt *besenyők* laktak volt, nagyobbítja az adományt, s annak határait így írja le: Első határa *Gálos a Fertő mellett* (villa Galus juxta Ferteo lacum), onnan keletre fordul *Pethlen-ig* (egy 1347-ki adomány-levélben Lajos király *Pechlen*-nek nevezi) s a *besenyők földjén* túl egy kis halomig ér, melynek neve *Keselyő-halom* (Geshelev-halm). Éjszaki határa egy *Hotar* (határ) nevű földes domb, a melyen túl nagy legelő terjed, s *Tatas* (Thaetas) nevű erdővel végződik. Hosszú völgyön által a határ országúthoz (regia via) ér, mely *Hegyeshalomra* (Hegeshalm) vezet. — Ekkor *Legintó*-nak már *Új birtok* (novum praedium) nevű vala, s mellette egy ily *nevű falu* is, melyet a későbbi oklevelek *Neu-Aigen*-nek neveznek, továbbá ott vala egy *királyi curia*, melyet az 1210-ben kelt pápai megerősítő oklevél így nevez: *Grangia regis Ungariae, in praedio, quod Bisseni quondam possiderant*¹⁾. Végre az adományhoz *Sásony* vagy *Winden*, így is *Sasun* juxta *Nulos* (Nyulos) és *Pótfalva* a Fertő mellett tartoztak, mely utóbbi már *Pódisdorf*-nak nevezteték. Az apát *Legintóra*, melynek német neve *Neu-Aigen* (Neu-Eigen) lett, 30 telkes gazdát telepítet (triginta mansiones hominum), s azokat II. András 1221-ben és 1229-ben egészen függetlenné teszi a királyi kamarától, és mentessé mindenféle szolgálattól s az *útpénztől* is (uohtpenez, utóbb útpiniz).

Mi oknál fogva tűnnek vagy mennek el onnan a besenyők, nem tudom; II. András 1217-ki oklevelében, a mely újra körülírja a sz.-kereszti apátság birtokát Mosony megyében, az is előfordul: »ott a szerzetesek hatodik földje van, melyet magok a besenyők adtak volt el (ibi sexta metis clericorum terra ab ipsis Bissenis vendita includitur)«. Tehát szabad elköltözésre, nem kihalásra, lehet gondolni. Hát a besenyők mellett a krónikák említette székeliokról nincsen-e tudósítás az oklevelekben? Van. 1314-ben Tamás esztergomi érsek bizonyáglevelet ad a sz.-

¹⁾ A cisterciáták francia szerzetesek levén, francia, vagy inkább roman nevet alkalmaznak. Grangia francziául »la grange« csür.

keresztieknek arról, hogy nekik Károly magyar király az Ausztria és Magyarország határain fekvő s *Barandanbe* nevezett birtokot, melyet hajdan székeliak laktak és miveltek volt (quam olim siculi inhabitabant et colebant) eladományozta.

Valóban feltetsző a lakosság változása ott, a hol legtovább avarok laktak volt, a hol azután magyarok uralkodtak, kik oda besenyőket és székeliakat telepítettek. Ez a változás németeket hozta oda, kik a régi magyar neveket is elváltottatták. Ők »új lakosok« valának, németül »neusiedler-ek; ők alapították meg »Neusiedel« helységét, melynek nevét *Nézsidér*-re fordították a magyarok; ezen új német lakosoktól származik a Fertőnek német neve »Neusiedler See«, általok lett Hegyeshalom »Strass-Sommerein«-né, Lébény »Leiden«-né stb. stb. A lakosság változásának okát nem tudjuk, csak azt látjuk, hogy a megüresedett vagy üresedő helységeket a magyar királyok a sz.-keresztii apátságnak adományozták, s hogy németek telepednek az előbbi lakosok helyére. Imre király 1203-dik évi adomány-levelében az országos méltóságok közt *Poth* »Thymisiensis comes«, *Maurus* pedig, »Comes de Mosson« állanak; az 1208-ki adománylevelében *Poth* már mint »Mossuniensem comitatum tenens« áll. Kézai Simon (1290 tájban, tehát majduem egy századdal utóbb) a jövevény nemesek közt *Pot de Lebyn*-t (Lébényi Pótót) említi meg, ki sok nemessel jött Magyarországra, s a kitől Konrád óvári ispán (comes de Altenburg) származnék. Ennek a Pótnak emlékezetét a Fertő melletti *Pótfalva* (németül Podersdorf) őrzi meg. A Póték beköltözése, valamint a Sz.-Keresztii apátságnak adományai bizonyosan egyaránt előmozdíták Mosony megyében a németek beköltözését, s fogyaszták ott a magyarságot. Elpusztultak tehát Mosonyból a besenyők és székeliak. Besenyőket azonban még azután is találunk a határos Sopron és Győr megyékben: de a székeliak neve azután nem fordul ott többé elő.

Magától toladodik fel a kérdés: vajjon a besenyők és székeliak nem voltak-e egy nemzetbeliek? vajjon a székeliak nem voltak-e csak egy része a besenyőknek, s ők ezektől a földieiktől csak köteles szolgálatjuk által különböznek vala? Vajjon ezen köteles szolgálatjuk szükségége megszűnt-e épen a Sz. Keresztii apátság nyerte adományok és a németek beköltözése által? Ezen

kérdésekre, természetesen, határozott feleletet nem adhatni: de magok a kérdések nem alaptalanok.

Székeliséget találunk tehát mind Magyar-, mind Erdélyországban, még pedig előbb amott, mint emitt. A *hajdúkhoz* hasonlítván a székelieket, alkalmasint eltaláljuk mind azt, a mi őket más lakosoktól megkülönbözteti, a minél fogva sok helyütt tünnek elő Magyarországon, s végre a minél fogva Erdélyben külön politikai állást nyertek el az erdélyi szászok mellett. Magyarországból telepíték őket a királyok, mint telepíték külföldről a szászokat oda. Világosabban, a királyok magyar lakosokat *székeliéknek* telepítének Erdélybe, akármilyenek voltak is előbbi hazájokban. Mikor történt eme telepítés, azt nem tudom, de állítom, hogy Sz.-László ideje előtt nem történhetett meg, hanem legfelebb alatta kezdődött, s legközelebbi utódjai, talán Kálmán és II. István alatt, végződött el. Állításomra ez volt a vizonzás: mert pontosan nem bírom kimutatni, honnan, mikor, ki által történt a székeliek telepítése Erdélyben, azért nem fogadható el történeti alapúnak. Szabó Károly a magyarországi székeliekről állítja: »*az erdélyi székelység véréből származtak s a székely földről szakadtak ki*«: azonban a meglévő adatok »*arra a kérdésre, hogy e telepek mikor, melyik királyunk idejében alakultak, felvilágosítást nem adnak.*«¹⁾ Melyik állítás már kevésbé történeti alapú, vagy egyenlő-e mind a kettő, arra az erdélyi székelieknek nyelve adja meg a döntő választ, a mint másutt felmutattam.²⁾

HUNFALVY PÁL.

¹⁾ A Századok 1880. évfolyamának 490., 491. lapjain.

²⁾ A Székelyek 14—31. lapjain.

JÓSLATOK ÉS BABONÁS HIEDELMEK A RÁKÓCZI-KORBAN.

— Culturtörténeti tanulmány. —

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Bercsényi élettörténetében különben egy pillanatra még egy rejtelmes egyéniség merül fel, mint jós, vagy inkább »táltos«, — egy nő. Egy csallóközi, püspökii furfangos parasztasszony, 1708 szeptember közepén túl, — midőn Heister cs. tábornagy a kuruczok egyik legfőbb erősségét Érsek-Újvárt nagy dühösséggel ostromlaná, — egyszer csak fölkerelkedik vala szülő-földéről, két gyermekét kocsira rakja, és sept. 23-kán megjelen Fűzes-Gyarmatnál a magyar táborban. De halljuk magát Bercsényi grófot, mit és miként ír e hóbortos vagy csaló asszonyról a fejedelemnek :

»Rettenetes dolog, Fölséges Uram; most estve érkezék bé az táborra egy *püspöki asszony két gyermekével, sűrűni szekéren*; csak per omnipotentiam velem akarván beszélni s hamar, — admittáltam. Azt mondja: Uram, én *tátos vagyok*; azt kérdem Nagyságodtól: *mit akar, Heisterrel és az némettel hogy cselekedjem? és Újvár mint legyen?* Én is rövideden felelek: Azt akarom, hogy az német elveszzen, és Újvár megmaradjon! Azért gyűttem — úgymond, — hogy én azt véghez vigyem; de nekem az *Fejedelemhez kell mennem. Megcselekeszem én: míg meg nem térek, senmire sem méhet Heister!* Mert már volt Fölségednél *Szombatban, nem régen is hívatta Fölséged, de nem gyűhetett. Mit akar ott? kérdem, és minck? hiszem, ha én itt vagyok, mindegy!* *Elsőben veszesse el a németet, — azután menjen.* Azt mondja: Nem, mert neki meg kell mondani Fölségednek: *minek Fölségednek az az sok idegen had? A nélkül is elvesztheti a németet. Micsoda hadat ért?* kérdem; azt mondja: Hiszem, úgy hallom, hogy *sok idegen haddal akar gyűnni; mi haszna lesz? Mert ha azon idegen fogja bírni az országot. Sokat fogdostam rajta, csélesapnak kezdém állítani; mondom: hazud, mert Fölséged Szombatban nem volt!* Azt mondja: megirhatom, hogy az mely *asszony Tolvay Gáborné-*

nál Szombatlan volt Fölségednél, bizonyos dologra nézve hoztatott Püspöktől, ő az. Végre, midőn fogdozódtam: mit akar? Azt mondja: *Heister sok ördögséggel van környékezve; ő megcselekszi: kilencz nap alatt maga s lova elvesz. Ha akarom, egy puszkája sem süll el a németnek! Megvakul, sőt Pálffy is megbolondul, — de neki vissza kell magánossan menni azon határba.*»

Bercsényi, mint látjuk, kihallgatá a »táltos« asszonyt: de koránt sem hitt neki annyit sem, mint néhai Koncz Mártonnak; sőt az erőszakos és képtelen dolgokat ígérő boszorkánynak a fejedelemmel való azelőtti beszéléséről felhozott dicsekedése annyira szeget ütött a gyanakodó fővezér fejébe, hogy a táltost a fejedelemhez való bocsátás helyett, *táborában letartóztatá.* »Megvallom — folytatja idézett levelét — juta eszemben, hogy mondá Pálffy: Az mely asszony szóllott az hídnál Fölségeddel, — annak köszönjük veszedelmünket Trencsénnél! *Nem lehetek scrupulus nélkül, vigyázat alatt tartatom. Mert bár ne hazudná az sok idegen haddal jövésit Fölségednek!*»

A »táltos«-nak tehát épen nem ült föl, s többé nem is emlékezik róla.

1708-ban, a végzetes trencsényi harc után, mint az borús, veszedelmes időkben szokott, megeredt a jóslatok írja, még előbb a most említett püspöki táltos-asszony föllépésénél. Mindenféle előjelekből következtetéseket vontak. Így írja pl. aug. 26-kán tompai táboráról Bercsényi a fejedelemnek, Berthóty István érsek-újvári parancsnok tudósítása nyomán, »hogy Újvárban egy raj méh szállott az úgyúra az piarczon, mind kasban fogatta őket, s úgy tartja.«¹⁾ »Nem rossz jelnek tartani kell-é? vagy minck — kérdi Bercsényi gróf — nem tudom; az egész tátoosság jól beszél, — de nincs már semmi hitelök előttem, — csak álom s essős üdő — elmúlik.«

Pedig bizony mégis adott ő, legalább az előjelekre; mert már aug. 29-kén jelentőséggel jegyzi meg: »tegnap (Ocskay László árulása napján) kétszer is leszakadt az szablyám.« S sept. 1-jén ismétli: »Az szablya, Fölséges Uram, az nap szakadt

¹⁾ A hová raj méh száll és felfoghatják, azon házat áldás öröme éri, — ez még ma is néphit Zalában. Ezért örült meg Berthóty is az újvári úgyúra szállt méhrajnak.

le rólam, azon délben, az mely nap s délben Ocskay kezét fogott Pálffyval; *quis momenta observat?*« — Nagyon hitt tehát az előjelek teljesedésében Bercsényi.

Ő különben ódon nemzeti hagyományokra s gyermekmesékre is szeret utalni, de csak enyelegve; így pl. Pelsőczről 1709. sept. 7-kén a fejedelemhez szóló levelében írja: »Ezt Isten s a szerencse próbájúl hozta praeter opinionem kezébe Főlségednek, *mint Király-fia Kis Miklósnak az aranypatkót*; s igazán úgy van: *ha elveszed is megbánod, s ha nem veszed is megbánod, de mégis jobb, hogy fölvedd! Tátos-oraculum 15.*«¹⁾ Ugyanazon év aug. 2-kán Jólsván költ levelében pedig XII. Károly svéd királynak Pultava után megmaradt hadtörödékeiről ezt mondja: »Én azt tartom, (hogy az már) *mint az Bertalan kigyója* elvész, mert azt már az ág is vonja.«²⁾

Mit példázzon ez a *Bertalan kigyója*? . . . részünkről nem tudjuk.

Végre, volt Bercsényinek egy próféta-katéja: egy régi, mátyr-halált halt rajongó pap- és jósnak jövendőmondó könyve, melyet a gróf évekig figyelemmel kísért s Rákóczihoz írott bizalmas leveleiben gyakran emleget. Ez az öreg Drabik, latinosan *Drabicius* (Bercsényi szerint *Drabecius*) *Miklós* jóskönyve. *Drabicius*, morvaországi protestáns falusi papot még 1628-ban II. Ferdinánd üldözései űzték ki hazájából, honnét a Rákóczi-ház magyarországi szomszédos ledniczei uradalmába, ugyan Ledniczére telepedék. Ez a sokat olvasott jámbor egyházi férfiú gyakran látott, különösen 1643 óta, csodálatos égi jelenéseket álmaiban vagy prófétai önkívületében. Ezeknek behatása alatt a sokat üldözött, sokat szenvedett ember háborgó lelke, jövője és családja nyugodalmát egyedül a Rákóczi-házban vélte föllelhetni, melynek szárnyai alatt ótalmat talált. Már 1645-ben megjelent az öreg Rákóczi György fejedelemnél, hogy öt seregei előtt királylyá fölkenje; majd 1652-ben »*Lux in Tenebris*«

¹⁾ 1712. május 16-iki levelében hasonlólag, bár rövidebben: »*Ez igazán Királyfia Kis Miklós: ha felveszed is megbánod, ha nem is, megbánod!*«

²⁾ 1712. május 20-iki levelében ismét él e metaphorával: »*Ha vesztetet kell is, mint az Bertalan kigyójának, várnom. . . .*«

czímű vallásos és jóstartalmú könyvet írt, melyet 1657-ben kinyomatva, II. Rákóczi Györgynek ajánl vala. Ebben egész hitbuzgó rajongással leírja látományait, melyek az ausztriai háznak pusztulást, veszedelmet, ellenben a Rákóczi-háznak dicsőséges uralkodást jósoltak. A híressé lett munka 1663-ban az Európaszerte nagynevű tudós: *Comenus Ámos* által, majd 1665-ben Drabiciusnak 270 új visiójával meg bővítve, Amsterdamban újra kiadatott, — európai hírre tett szert, egyebek közt XIV. Lajos francia királynak is megküldék. És épen ez vala oka, hogy az 1671-ben Pozsonyban összeült vértörvényszék a ledniczei ősz prófétát is megidézette, s könyvének a Habsburg-házat illető kárhozatos tartalmáért halálra ítélvén, a 83 éves aggastyánt pokoli kegyetlenséggel, — előbb jobb kezét, azután fejét vágatva le, — a pozsonyi piacon (júl. 16.) kivégezteté.¹⁾

Ezen vértanú-halált szenvedett öreg papnak említett jóskönyvét bírát tehát gr. Bercsényi Miklós, és a szabadságharcz hanyatlása éveiben (1709—1711), sőt a lengyelországi bujdosás első esztendeiben is (1711—1712) gyakorta, 1712-ben leggyakrabban forgatá, — annak rejtelmes profétiáiból akarván meríteni a borús napokban vigasztalást: hogy a magyar szabadság, a Rákóczi-ház napja még fölkel valaha; és szeretett fejedelmén csüngő lelke Drabicius visiói szerint látta, vagy legalább látni óhajtá a jövőben Rákóczit, mint dicsőségben uralkodó királyt Budavárában . . . .²⁾

Különben Bercsényi, — ki Drabicius jóslatait is sokszor

¹⁾ I. Drabiciusról bővebben: *Pauler Gyula*: A Wesselényi-összeesküvés története, II. köt. 377—389. l.

²⁾ Így óhajtja pl. Brezán várából 1712. január 2-kán Rákóczihoz intézett levelében, Drabiciusból jóslgatva, hogy az új év földerülő nagy eseményei adják meg »Gallo Romam, *Rákóczió Budam*, Sveco (XII. Károly) Viennam, etc. etc.« Azonban maga is mélabúsan teszi hozzá a mérezt jóslathoz: »Ha nem megvetendő némely álom, — talám *egy álomnak* bévehetni czekek is.« — Ismét, 1712. febr. 12-kén: »Én csak azt tartom, hogy fata seminant aliquid grande . . . Turris cecidit, — est impossibile! Sveco Viennam, — est impossibile! *Rákóczió Budam*, — quis cogitasset? Gallo Romam, — aube, Laidier Gottes! Dominus magnus et potens in operibus suis, et quis consiliarius ejus? Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles, recordatus misericordiae suae.«

csak tréfálkozva említi, — épen nem hitt *komolyan* a Rákóczi nagyatyjával Zrínyi Péterrel egy évben s némileg egy ügyért kivégezett öreg próféta mennyei látományaiban,¹⁾ s ezeket, úgy látszik, csak azért emlegeti oly gyakran fejedelmi barátjához intézett bizalmas leveleiben, hogy általok a sorsüldözött, hazát és trónt vesztett Rákóczi lelkébe — midőn immár minden földi hatalmak cserben hagyták, — mégis némi reménysugárt és vigaszt hintsen, a számkivetés szomorú sivatagaiban. S ez, ha így van — pedig minden valószínűség szerint így van, — igen szép, gyöngéd vonás Bercsényi jelleméből.

A többi kurucz tábornokokat a mi illeti: *gr. Forgách Simonról*, a ki vakbuzgó és szent-kép imádó volt, minden babona-ságot föltehetünk. A mint is álmaik olykor följegyzé, s vesződött fejtésökkel.²⁾ Egy másik hadvezér: *gr. Mikes Mihály* székelj

¹⁾ Ugyanis Ilyvóból 1712. június 29-kén kelt válaszában Rákóczihoz szórúl szóra így ír: »Ezt nem azért írom, Fölséges Uran, hogy *Drabeciust* defendáljam: mert jól tudom, még akkor hazudott, mikor élt s mikor írt; s nehéz is volna distingválni: ha álmát hazudta-e? vagy az álma hazudott? *De elégy documentuma hazugságának, hogy csak álmában volt okos.*«

²⁾ Így pl. 1709-ben ezt jegyzé föl munkácsi rabságában, egy valóban nagyon különös álmáról: »1709. 11. Aprilis ezt álmodtam. Hogy az Fejdelemmel szemben voltam, az bégjárói, adjuvantok jelenlétekben; ott vala Prinyi Imre az főasztalnok és egy francia, Zsiga névű szolgálja az Fejdelemnek. Én alázatossan, nagy sirással, az Christusért sok szép istenes mondásokkal kírtem szabadulásomat, és az jelen álló szolgálk is kírtek vala az Fejdelmet, hogy bocsátana el engem, látván ártatlanságomat. Az francia pedig így szóla: mit tartja Fölséged ezen ártatlan embert? Az Isten megbünteti Fölségedet! Kire megharaguvík az Fejdelem, és verni kezdi. Azután megparancsolván, hogy Prinyi Imre hóhírt hozzon, papot pedig ne, — mert elütteti az fejemet. Kin én noha megborzadtam, de Istenemben hívén, hittem reménségben, és szeretetem (*így*) tudom, el nem hágy. Hát, íme, hozza az hóhírt, és az Fejdelemnek megfogja az balkarját és azt mondja: Tírpedölj le, ma elütik a fejedet! Mondja az Fejdelem: Nem vagyok én az Forgách! Én is mondom: Itt vagyok én! De az Prinyi csak letírdöpölteti az Fejdelmet, és mondá: Az Isten énnikem megparancsolta, hogy téged ölettessenek meg, az ki annyi magyart reá vettél és elvesztettél; vírszopó és kevély, igazságtalan vagy és megáltkodott. — És azután megcsapá az hóhír pallosával az nyakát, de csak az kigük, (*így*) és azt mondá az hóhír: Sokakat kínozttál, — én is megkínozlak! Es újonnan az fejit kít felí hasítá, hogy megiszonyodtam belí.

generális is hitt — a mennyire hitt — a papok és boszorkányok jóslataiban; legalább 1707. nov. 17-kén Léczfalváról ezt írja a fejedelemnek:

»Itt, Felséges Uran, mind a papok, de kivált a boszorkányok derekasíut bíztatnak, hogy Isten kegyelmességéből az magyará lesz a victoria.¹⁾

Egy másik — különben kegyetlenül zord és kemény természetű — kurucz tábornok, az unghi *Orosz Pál* is emlegeti a

Az hóhér nimet ruhában vala. — Ezt látván az udvariak, senki se száná ütet, csak azt mondák: Így köllött neki! Én pedig remínség és filelem között helben állik; és íme mondja nekem Prinyi: Jöjj utánam! És íme az udvari-kapitány (Vay Ádám) megszólíta engem, együtt lévén az hofmesterrel, (Ottlík György): Meg kellett halni írted az Fejdelemnek! Kire mondám: Semmi közöm hozzá! Mond: Az, hogy megírdemlette, miért nem fogadott szót? Az hofmester is mondá. Én pedig tovább menik az sok udvari had között, kik erüllnek hogy megholt az Fejdelem, mondván: Megadá most hitszegésünek az árát, a melyet adott nekünk mikor kijöve, (értsd: Lengyelországból.) És bikivel ballagik; hanem íme egy franciscanus fráter egy tersinyi-puskát mellyemnek veti, mondá: Meghalsz, mert írted holt meg az Fejdelem! Mondám: Isten akarátja legyen, de énnikem semmi közöm hozzá. És megfenyegeti Prinyi és monda: Isten parancsolta ezt. Az barát is azonnal fíreveti az puskát, és engem egy fakó lóra ültetinek, és kezdik menni Kassa felé, — hát íme előmben gyü az vitizli rend, és mondának: hova megyek? Felelím azt, hogy házom núpilbez. És mondák: Oda nem mígy; temiattod holt meg az Fejdelem! Kire én: Semmi közöm hozzá! És ök: Jól csett; hanem tíged választottunk elűjárónknak, gyere velünk! És mondám: Jó vitizetek, én arra elígtelen vagyok és erütlen; vannak sok vitiz generálisok, — válogathattok benne; én csak már megvonom magam és csupán csak Istenemnek szolgállok. És mondának: Semmiképen nem lesz ebbül semmi is, mert Beresényit az nimet elfogta, az többi rossz, — el köll jönned egyáltaljában! Én pedig mondám: Kisz vagyok inkább meghalnom, hogysen ily terhet eröm ellen föl vállolnom! De ök reám erüsedínek. Ilyen küzke disben föl bredtem; úgy tetszett, mint ha újonnan löttem vala, hogy megmenekedtem ettül az álomtül. *Adja Isten, jót jelentsen mind az Fölséges Fejdelemnek, az országnak és énnikem is szeginy rabnak!*

Álom és esős üdű.«

(Eredeti, gr. Forgách Simon kezeírása, két darab papíron. A Ghymesí Gr. Forgách-család levéltárában, Codex CC, ab Anno 1680, usque A. 1770.)

¹⁾ *Eredeti levél, a m. kir. orsz. lev. kincst. osztályában.*

boszorkányokat, de nem jóslataikért (a melyekre bizony Pál uram egy batkányit sem adott,) hanem azért, hogy az eperjesi doctor által orvosszerekkel kiűzni nem birt makacs nyavalyáját kidörgöljék vagy kenjék köszvényes derekából, ha tudják. »Én pedig — írja Pál úr 1707. június 5-kén Eperjesről gr. Bercsényinek, — kérem Ngodat, ne nehezteljen reám fogyatkozásaim miá, a kik bizony csak betegeskedésim miatt estenek; de én betegeskedésemmel sem gondolok, szolga lévén, — szolgálnom kell, nem késem sokáig, hanem *lefordúlok az Ér mellé valamely boszorkányhoz, — vagy árt, vagy használ, azt is megpróbálok, — Isten neki!*«¹⁾

Vagy árt, vagy használ, — tehát nem sokat bizott javasasszonyoméek csoda-gyógyításában a zegernyés Orosz Pál; hanem azt kétségkívül mutatja levele, hogy az *Érmellékén* akkoriban valami híres boszorkányok, vagy jobban mondva, kuruzsló asszonyok laktanak.

Most már reá kell térnünk egy másik, még keményebb és Pál úrnál sokkal híresebb kurucz generálisra: *Bottyán Jánosra* is. Róla ugyan, — a ki, a fejedelem följegyzése szerint, mindig »éber és józan« volt, semmi-féle babonát senki föl nem talál, már t. i. olyat, melyben ő hitt volna; de igenis, annál többet és jellemzőbbet olyant, melyet *ő róla hittek*. Bottyán, mint ifjúságától fogva híres bajvívó, vakmerő és szerencsés katona, már a törökök és tatárok elleni nagy harcokban, melyeket mint séllyei vitéz, mint zsámboki és esztergomi lovas parancsnok, majd mint huszárezredes és Tisza-Duna-közi vezénylő főtiszt harcolt végig, s 1689-ben a szerbiai grabovai diadalt eldönté, — Bottyán mondjuk, e nagy harcokban nemcsak katonai érdemkoszorúkat és hervadatlan hírnevet, hanem számos sebet is aratott. De a kapott sűrű lövések, a súlyos vágások és szurások az ő szívós természetének nem ártottak; öltönyeit nem egy heves rohamban majdhogy rostává lyukgatták a golyók, — de csodálatos! *testét lövés nem érte*, avagy ha érte is, — kevés bajt okozott.

Zólyom előtti párviadalában a gerincz-csontjában állta meg Ocskay golyója; s a csodaember ezt is csakhamar kiheverte.

¹⁾ *Eredeti levél*, ugyanott.

Kurucz tábornok korában pedig, Pápa ostrománál, melle előtt robbant szét a kartács, fejét, vállát majd elhordták a pattogó darabok, — de mégsem hordták el; mellén három helyütt esett a lövés, — mindazáltal egyik sem ártott. (Ezt talán jó vértjének köszönheti vala.) Máskor viszont, súlyos csatákban, midőn sűrűen hullottak körülte: őt csodálatosan kikerülék a golyók, legfőlebb csak párduczbőrét, kalpagját, mentőjét lyukgatták keresztül, vagy kócsag-toll bokrétáját sodrák el.

Csoda-e, ha ily körülmények között a népszerű hősről az a hit támadott s jár vala szájról szájra országszerte, hogy *Bottyán testét golyó nem fogja, fegyver nem járja!*

E hiedelem magyarok és ráczok, vitézlő reud és földnépe között általános vala, — mint Rákóczi is följegyzé Emlékirataiban, — elannyira, hogy esküdtek reá, s a táborokban hihetetlen regék keringtek a sérthetlen vezérről.

Bottyán maga e babonát természetesen, nem hitte ugyan, mindazáltal vezéri nymbusának fenntartása szempontjából nem bánta, hogy a néphitily varázserővel vevé körül személyét; sőt igyekezett e hiedelmet ápolni. Például, midőn 1705 nyarán Paks felett Bottyán-várából huszárezredével kémszemlére indult Glöckelsperg cs. tábornok ellen — s tüze elragadván, személyesen összecsapott az ellenséggel, úgy, hogy a heves rohamban arczába vágást, czombjába pedig oly lövést kapott, hogy majd holtáig sántított bele... A vágással csak meg volt, — az hamar beforradt: hanem a mély lösebb ott a lábán hosszabb időt igényelt. Ám azért a kemény tábornok le nem feküdt bele, sőt ott sántikált várában s táborában lelkesítve vitézeit; kik előtt, hogy sérthetlensége hitét el ne veszítse: azon hírt terjeszteté sebe felől, hogy azt tulajdonképen nem *fegyver* okozá, — mert *hisz ő neki tudvalevőleg a golyó nem árt*, — hanem a készülő Dunahíd tombáczait faragó *ácsok* között járkálván, *egy nagy erővel lepatlant forgács rágta meg czombját, a miatt sántít*, — majd meggyógyúl!...¹⁾

Az ártatlan csel használt; a már-már megingott babonás hiedelem újra megszilárdult és megdönthetlenül álla egész a hős

¹⁾ Rákóczi Emlékiratai. — Bottyán Élete.

tbk haláláig, sőt évtizedekkel túlélte őt, mert Kolinovics még 1728-ban is komolyan hirdeti azt.

És e hiedelmet nemcsak a magyarok; de az ellenséges *vácok* is szentül hívék, kik Bottyánt titkos hatalmú ördögös embernek tartották, mesés dolgokat regélének róla, és annyira rettegték, hogy nem egyszer csak neve hírére is megfutamodának. Sőt még a *németek* között is akadtak, a kik Bottyánt csak az égi hatalmak segítségével leverhető valami ördög-ivadéknak gondolták; a minthogy ki is verselték őt:

» *Vak-Bottyán, du Teuffelsbruth,
Dein Thun ist Gott zuwider;
Er hat die Stadt in seiner Hut,
Und stürzet dich darnieder . . .*«¹⁾

Bottyán után a golyó-járhatlanság híre még két más kurucz főtisztre ment át, de már nem oly általánosan. Mindakettő nagy személyes bátorsággal megáldott s gyakran kitűnő bravourral harczoló hős vala: *Ocskay László és Csajághy János* dandárnokok.

Amarról az említett hiedelem elterjedtebb volt, s úgy látszik, maga Bercsényi is adott reá valamit; legalább, midőn 1705. augusztus 20-kán a személyes vezérlete alatti morvai betöréskor Hodolinnál Ocskaynak lábát meglőtték, először Bercsényi ugyan ezt írja róla: »Ocskaynak az lábát meglőtték, de csak az húsát, — *semmi dolga nem lesz;*« — hanem pár nappal később már aggódva és gyanakodva említi: »Ocskay rosszul van, kiszakadt egy darab húsocska az czombjából, elmérgesedett az lába, — *talán csinált, mérges-golyóbis volt, mert nem fogja ütet máskint.*«

Ocskaynak golyójárhatlansága ekként a hiedelem szerint nem volt általános, mint a Bottyáné: hanem csak részleges; ugyanis csupán a közönséges golyókra, ellenben a mérgezetekre már nem terjedt vala ki. — Különben, sebéből nemsokára felgyógyult: *tehát a golyó nem volt mérges.* Mérgezett golyókat — az 1704-ben eszközölt tanuvallomások szerint — a kuruczvilágban Unghvár védelménél használtak a németek, (1703—1704.)

¹⁾ Ritter György János sopronyi polgár krónikája — (*Thaly*: »Történelmi Naplók,« 501. l.)

mely mérgezett golyóbisokat állítólag az ottani jezsuiták prae-parálták. Mikor a dolog utólag kiderült: nagy lőn az ingerültség ellenök; még oly babonás mesék is járúlván hozzá, hogy a golyókat *holdsugárnál öntötték*, stb.¹⁾

De térjünk vissza a harmadik golyójárhatlan emberhez, Csajághyhoz. Ez a babonás hiedelmet annak köszönhető, hogy a második (1708. január 16-iki) beczkói ostromon, nagy bravourral vezetve hajdúit a kapu ellen intézett rohamban, három (kifáradt?) golyó érte testét, a nélkül, hogy ártalmára lett volna egyik is. . . . Bercsényi írja róla Kis-Tapolcsánytt 1708. febr. 27-kén a fejedelemnek: »Csajághy most jól viseli magát, *nagy hírre kapott az minapi beczkói ostromon; cum admiratione ment az granatéros-süvegben előre, talám három lövést hozott el, — semmi sem árt neki, mint Bottyánnak, az ágyútól sem fél.*«

Ennyit a golyójárhatlan hősökrül; megjegyezvén még, hogy Kolinovics krónikája szerint — a ki szintén emlékezik Bottyánnak és Ocskaynak golyójárhatlanságáról: »ambo globo impetrabiles,« — még *Bezerédy Imréről*, e dunántúli ifjú hős vezérről is hasonlót hitt a nép; ezen állításnak nyomát azonban másutt nem leljük.

Egyébiránt az, hogy valakit »a golyó *nem fog*:« úgy is érthető tán, hogy *a lövés nem árt neki halálosan*, s csak könnyen kiheveri az okozott sebet. S így a dolog természetesebb volna; azonban bizonyos, hogy legalább *Bottyánról nem ilyképen, hanem a szó szoros értelmében hitték és értették.*²⁾

A nép különben, mint mindig, úgy azon korban is hajlandó volt csodás hiedelmekre, melyeket különösen — mint Bottyánnál láttuk — kiváló férfiak személyéhez szeretett csatolni. Így pl.

¹⁾ Eredeti tanúvallatás 1704-ből, Unghvár capitulációja után. (*M. kir. orsz. levéltár kincst. oszt.*)

²⁾ Még *Szent-Iványi János* palotás-czredes emlékezik Rákóczihoz 1708 febr. 27-kén Unghvárról írott levelében, egy ottani vidékbeli furfangos orosz pópáról, a kiről a ruthénok szintén azt hívék, hogy *a fegyver nem fogja.* »Egy *Kochlarics* nevő pápa vagyon Bukócz nevő faluban, *íyen próbált ember, — az fegyver sem fogja.*« Ez az oroszokat titkon a császár részére bujtogatta; Szent-Iványi elfogatni s Munkács várába küldeni készült őt.

midőn 1708. december 18-kán a híres vitéz dandárnok *Bezerédy Imre* Sáros-Patakon, hazaárulás bűne miatt lefejeztetett, — alig hogy eltemették a vártemplomban: a nagy sokaság között, mely pedig a hősnek vérbe kevert fejét a hóhérpallos alatt lehullani színről színre látta, azon csodálatos hír szálla szájról-szájra, hogy a halhatatlan bajnok *élve záratott sírjába, mert tetemei felett a föld megmozdult. . . .*

A képtelen hír egész a fejedelem füleig elhatott, ki is, hogy a zsilongó népet megnyugtassa: húsz hajdút küldetett a templomba, a kik *Bezerédy* holttestét kiásván, az közszemlére kiterítettett. Csak így győződék meg aztán a valóról s hallgatott el a babonás köznép.¹⁾

Mikor pedig 1710. január 3-kán *Érsek-Újvárott*, — a császáriakhoz pártolt, de azután elfogott, különben is istentelen életű — *Ocskay Lászlónak* feje vétetett: a Nyitra-megyei pór nép, az Újvártól *Surány* felé vezető út mentén álló *Boldogasszony* képét néhány napig vérezni látta, vagy legalább ezt regélé róla.²⁾

Egyébiránt, a szent-képek könnyezőse, templomfalak stb. vérzése oly mindennapi csudák, melyekről háborús vagy dögvészes időkben papok és barátok, a jámbor lelkek álmélködésére, rendszeren gondoskodni szoktak. Így pl. *Kassán* is megkönnyeztették a jezsuiták 1706 végén *Loyola Ignác* képét, a midőn neszét vevék, hogy az országból ki fognak üzetni. Óh, de a csodatétel nem használt, — azért bizony csak kikísérték a kegyes pátereket, katonai földözet alatt a lengyel határra.

Az 1709—10-iki pestis idejében pedig, midőn a fejedelem az érsek-újvári várba szánt élelmi szereket egyelőre a jászsági templomokba rakatta le: egy ily raktárrá degradált jász egyház falai kezdenek vala *vért verítékezni. . . Rákóczi Szent-Pétery Imre* dandárnokot küldé ki a nagy hírre kapott csoda megvizsgálására. *Szent-Pétery* uram borsodi keménynyakú kálvinista lévén, nem hitt a dologban; megdörzsölé a véres falakat, — s hát tapasztalta, hogy az bizony nem vér, hanem közönséges *vörös festék* volt.³⁾

¹⁾ *Tsészi János* krónikája. (Thaly: Tört. Naplók, 380. l.)

²⁾ *B. Berényi Ferencz* naplója. (Kézirat a nemz. múzeumban.)

³⁾ *Szent-Pétery* eredeti levele a kir. kam. Itárban.

Ilyenkor aztán, ha az illető papot megkaphatta, — bizony becsukta még Bercsényi is.

Sokkal nevezetesebb e mesterkéltné »csodáknál« a csiki és gyergyai székek között még talán az ősi pogány vallás korából leszivárgott nemzeti hagyományokra emlékeztető s mythologiai jelentőséggel bíró ama tényről írt egykorú följegyzés, melyet a b. Radvánszky-levéltár levelezései között találtam, s mely szerint a Rákóczihoz váltig ragaszkodó székeket 1706 elején a császáriak »nagy átok alatt, Istenre, Napra, Holdra, Csillagokra megeskették, hogy soha az német ellen fegyvert nem fognak.« (Századok, 1875. 62 l.) Tehát nem látszott elégnek őket egyedül a keresztyén vallás Istenére esketni: nagyobb erősség okáért még a régi pagánizmus imádta égi-testekre is hitet tettek velök, mint valami *főlpogányokkal*.

Meg kell említenünk a katonai szabályzatoknak némely babonására emlékeztető intézkedéseit is. Az 1706-ik évben Nagyszombatban nyomtatott Rákóczi-féle Hadi Regulák 45-ik §-a így szól:

»Minden czélgéres vétel, úgy mint Isten és választott szentjei ellen való káromkodás és szitkok, ördöngösség, boszorkányság, gyilkosság, parázinaság, stb. . . . . és több ehhez hasonló gonosz cselekedetek tilalmaztatnak, az ország törvényében feltett halálos, kemény büntetés alatt.«

Az »ördöngösség« és »boszorkányság« tehát positive létezhető bűnökül ismertetnek el, — azonban midőn a reglement e tekintetben is az ország törvényére utal: alkotmányos szempontból szabatosan intézkedik.

Az ónodi gyűlés által törvényerőre emelt, s Lőcsén kinyomatva minden katonai hatóságnak mint kötelező szabályzat, hivatalból megküldött 1707-iki általános Hadi Regulamentum, már részletesebben körülírja az illető bűnököt, és azoknak büntetését (a tűzhalált) egyenesen meghatározza, azonban szintén a hazai büntető eljárás szabványai szerint. E Regulamentumnak I. cím, 1-ső cikkelye a következő:

»Az ördöngösök, boszorkányok és varázslók ellen. Tiltatnak mindenkinek mindennemű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől, bájolástól, ördögökkel, ördögösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az olyatén tudományoknak való gyakorlásától; úgy, hogy az ördögi mesterséget űzők, kik abban találatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s dol-

gotat, megbizonyosodván reájok, — tűzzel elevenen megégettetnek. Hasonló büntetéseket vészik el azok is, a kik embereket, vagy akármely marhát az olyan *ördögi mesterséggel megvesztegetnének,* vagy ha kárt nem tennének is: de kinyilatkozván az *ördögös tudományok,* annak minéműsége szerint, az igaz Isten egyedül való tiszteletinek megvetéséért meg kell halniok irtóztató halállal.«

Ezen szakasz maga elég világosan magyarázza magát és jellemzi a kort. Egyébiránt megjegyzendő, hogy a XVII-ik század folytán, a XVIII-iknak második feléig, hasonló határozványokat találunk a német, olasz, francia, spanyol stb. katonai reglement-ek és büntető codexekben is. Az árnyfolt tehát nem nemzetünket, hanem az egész kort bélyegzi; sőt reánk nézve enyhítésképen constatálhatjuk ama tényt, hogy a Hadi Regulamentumnak a §-a *tényleg soha nem alkalmaztatott,* — a kurucz táborokban varázslásért, bűbájosságért, boszorkányság, vagy ördögösségért meg nem égettek, tudtunk szerint nem is vádoltak senkit.

Hátra van még az eperjesi »*öreg ember*«-ről és a murányi hajdú láthatatlan vörös vitézeiről szólnunk.

Eperjesen, 1710. június második felében terjedt el az irtóztató keleti dögvész, a pestis, a »*fekete halál.*« *Szent-Iványi János* palotás-ezredes volt akkor ott parancsnok. Ekkor jelent meg a mesés »*öreg ember*« a bástyákon, — de nem *Szent-Iványi,* hanem csak egy őrt álló szegény hajdú előtt, sötét éjtszaka. Kit is a tünemény megszólítván, mondja vala neki: »Eredj az commendanthoz, és mondd meg neki: *egy hónap alatt meghal,* és ha meg nem jobbitja magát, *elkárhozik!*« A hajdút »nagy rémülés üti« s nem felel. Amaz bátorítja: ne félj, menj el! Menti magát az hajdú nem szabad az istrázsárúl elmenni! »*Menj el, mert halálnak halálával halsz meg!*« ... Feleli az hajdú: Nem menek, mert megölnék. — Ne félj, mert rosz szót sem hallasz! Megindul az hajdú puskával, de megszólítja az öreg ember: Tedd le az fegyvert s a nélkül menj! — Arrúl is menti magát az hajdú, de csak nem ereszti az vén ember. Támaszd meg — úgy mond — fegyvedet istrázsahelyedre, s menj el magad. Elméne az hajdú, felkölti álmából *Szent-Iványit* s megmondja követségét. *Megborzad Kókles* (Sz.-Iványi), s azt mondja: Eredj csak helyedre; holnap gyűj ismét előmben! Az hajdú megtér, — már senkit sem talál az puskájánál. Másnap is vizsgálja *Szent-Iványi* — s ma is bor-

zad belé, már harmadik heti. Nem örömetst hinné: *de az mint látom, (jegyzí meg az esemény elbeszélője, Bercsényi gróf) forog igen elméjén.*«¹⁾

Mi volt ez az éjjeli látomány? Valószínűleg a bús éjszakai csendben az elhagyott váríokon őrt álló és a vak sötétségbe bámuló hajdú babonás agyának káprázata, — avagy valami Szent-Iványira boszús eperjesi polgár fufángos tréfája.

A murányi hajdúnak ennél sokkal csodásabb víziója pedig ím ez. 1709 január havában Rákóczi murányi várparancsnoka az öreg *Fáy István*, a helyőrségi hajdúk közt összeesküvést fedezett föl, melynek folytán többeket börtönre hányatott. Ezek aztán hadi szék elé állítatván, a többivel csak tisztába jöttek valahogy, hanem egy hajdú a következő különös vallomást tette, s előadása valóságához esküvel is váltig ragaszkodék:

»Midőn az ház előtt dohányoztam volna, megszólít egy ember az bástyán, híván magához, mondá: gyere velem! A mint el is mentem. . . . Azután, a mint mentünk volna az porház (lóportár) felé, mondja nekem azon ember: Várákossal itt egy keveset, mert nekem be köll mennem az porházban, — az holott granatíros-strázsa állott. Odamenvén, csak az ajtóra tött egy kulesot, s mindgyárt megnyílt az ajtó. Maga bemenvén a porházban, maga után bezárta az ajtót; *őtet pedig sem engemet az strázsk sehol nem látthattak.* Azután megint elindúltunk az bástyákra, mondván: Engem pedig, sem tégedet senki meg nem fog látni, *mert ma is század magammal jöttem be az kapun: de minket soha senki nem látott.* És egész bástyákat kétszer kerültük meg, — de minket senki nem látott.«

Azután tizedeséhez és a tisztekhez küldé a hajdút jóakarátú megbízással a tünemény; egyébiránt fenyegetődzvén: »Megtanítom én az tiszteket, ha nem fűzetnek! (A hajdúság zsoldja hátralékban volt.) Holnap pedig én az bástyákon lések több társaimmal együtt, *és ha valaki engem meglát: megmutatom az én titkaimat.*«

»Másnapon virradván, az midőn az strázsa változott volna az piarczon: láttam azon embert tizenkettőd magával. Engemet magához híván, adott egy fehér czipót, magának is egyet hagyván; azt mondja: Még ma én teveled megint beszélek, *és megmondom az én titkomat!* — Estve újabban hozám gyűvén, azt mondja: Menj el az tizedeshez és mondd

¹⁾ *Bercsényi*, 1710. júl. 7-kén Rákóczihoz (Archív. Rákócz. VI. 545.)

meg neki, menjen az commendánsához és mondja meg neki: holnap hat órakor állítsa a piarczra az egész gvarnizont és minden compániából négy-négy legényt; és az commissáriusnak is készen köll lenni, — te is elgyűsz, holnap megindulunk, holnap pedig négy mélyföldet el köll mennünk. Tudom én, hogy tik (t. i. a hajdúk) kassaiak vagytok és már sok elszökött közületek: azokat én tudom, hol vannak, mind fölszedem őket, és megyünk innen Rozsnyóra, onnan Lőcsére és Késmárkra, Kassára, onnan az Fölséges Fejedelelnhez. Valameddig mink oda nem jutunk: *sem tiktet, sem engemet nem fog senki látni, — mégis, valahol elmegyünk, az strázsákon mindenütt fegyvert fognak praesentálni; azután osztán megmutatom magamat, ki vagyok én?! Kikeletkor pedig az Fölséges Fejedelelnnek sok hadai lesznek, és a mikor megütköznek az ellenséggel, én is jelen leszek, — de nem fogtok szaladni, miut eddig! Én arra mondom neki: Valjon jó lélek vagy-e? Arra felele, hogy én jó lélek vagyok, és nem jöttem ide az ti gonosztokra, hanem javatokra! . . . Azalatt csak eltűnt s elment. Akkor is voltunk tizenketten: *de sem őket, sem engemet nem láthatott senki.* Azt is mondotta, hogy: Vagyon nekem Lőcse és Késmárk táján *hatszáz olyan emberem, mint mink vagyunk, a kiket senki sem lát.*»*

Továbbá még ezt vallá a hajdú, hogy a várparancsnok, kinek ő a csodaemberről jelentést tón, meghagyá:

»Mondja meg néki (t. i. a láthatlan embernek,) ha mi dolga vagyon, minthogy énnekem nem hiszen, — menjen commendáns uramhoz, és ő Kegyelme előtt jelentse meg magát! De arra semmit nem szállott, hanem engem kézen fogva, el akart vinni magával, — én pedig ki ragadtam az kezemet az kezéből és bementem a szállásomra. Valahányszor láttam azon embert: *mindentör tiszta vörösben volt, szép paszományos köntösben, és az övi megett volt egy pár puska (pisztoly), az nyakában egy karabély; és többi is mind vörösben voltak.*«

Eddig a sajtószertű vallomás, melynek magyarázata legvalószínűbben az lehet, hogy a tüneményes vörös vitézeket látó hajdú vagy tetteté az egész dolgot, — így akarván a hadi törvény szigora alól kiszabadulni; avagy elméjében valamennyire háborodott, legalább is beszámíthatlan képzelgő vala, — a mint-hogy a hadi szék tagjai is ezen utóbbi nézetet táplálták felőle.

De azért a csodálatos látomány a zendülésben bűnrészes hajdút végzetétől meg nem mentheté. Ugyanis, miután szerencsétlen tébolygó, a kínvallatás után is állhatatosan megmaradt láthatatlan vörös vitézeiről eléadott regéje mellett: őt, mint gonosz lélektől megszállottat, — az á. n. *hóhérbástya* szédítő magasából alátaszíttaták bakókéz által a murányi mélység életölő gyilkos szikláira . . . . Mert az azon kor büntető-codexei szerint, a tébo-

lyodott, mint sátán által megszállott kárhuzatos ember, nem volt ment a halálbüntetéstől.¹⁾

A boldogtalan murányi örült hajdú csodás látományainál sokkal könnyebben, t. i. természettudományi úton megfejtethető azon gyönyörű éjjeli jelenés, melynek a kamocsai kurucz tábor 1705 május 13-ikára virradó éjtszakán tanúja volt, s melyet *Réthey György* ezredes, Bercsényihez intézett levelében élénken ír le:

»Az igaz dolog, Kegyelmes Uram, hogy itt oly dolog történt, az melly igen ritkán hallatott; mert először éjfél tájban egy kevés ideig oly világos volt, mintha hirtelen megvirradott volna, és az égre tekintvén: *mint annyi égő szörétneknek égése világolt volna az égen. Ez tűzszikráknak szapora lehullásával elmúlván, — nagy lövöldözések, vagy ahhoz hasonló tonusok hallattak egy út-forma fehér felhőben az égen, úgyannyira, hogy sokan közülünk lóra akartak kapdosni — az mint némelyek kaptak is, — sőt az strázsáink közül lovaikat elszalasztván, kellett nekik kergetni. Történt pedig ezen dolog táborunk felett, és a zúdulás általment nagy ropogással az (érsek-újvári) Dunán, azután megszűnt, nem lévén semmi felhő több itt körülbelől, azon említett fehér felhőnél. — Ez különben nincs, Kegyelmes Uram, mert ezt látta több száz embernél tiszt és közönséges rend, — kit álmétkodva beszéltek egymásnak«.*

Bercsényi e levélhez, melyet eredetiben elküldé Rákóczinak, még megjegyzé, hogy: »Ezt Ebeczky Imre (érsek-újvári várparancsnok) uram s mások sokan is látták itten Újvárbán is.«²⁾

E tünemény alig lehetett egyéb, valami nagyszerű *meteorhullásnál*; következőleg semmi babonáság nincs benne.

Annyi azonban tény, hogy a régiek a rendkívüli, nagyobb-szerű, vagy a szokottnál sűrűbben ismétlődő természettüneményeket is hajlandók voltak bizonyos előjelektül tekinteni. — Így írja pl. Bercsényi 1712. július 6-kán Ilyvóból, bizonyára lengyel gazeták közleményeiből merítve: »Az sem lehetetlen, hogy az alatt az császár (VI. Károly) is meghaljon, ha annyira minapi terribilisségű hire; *földindulás és sok menykőütések szoktak lenni praesagiumok olykor, — most pedig sokat irnak olyat, hogy volt Bécsben.*« Tehát az elemeknek némi belejátszása az emberi dolgokba.

Végül még megemlítjük mint aprólékos, de nem egészen

¹⁾ *Századok*, 1873-iki évf. 516. l.

²⁾ *Századok*, 1875-iki évf. 420. l.

érdek nélküli adatot, hogy egy a Tiszántúl kémség gyanúja miatt 1707-ben elfogott ember vallomásában egy bizonyos katonáról ez fordul elő: »olyan *hódas lova volt neki, mint az ördög.*«¹⁾ Tudjuk, hogy népregéink Mátyás királynak beszélnek egy tátos paripájáról, melynek holdja éjjel a nagy király útaira világít vala. Erre emlékezett-e a rab? általában a hódas lovak tátosoknak tartattak-é? vagy az ördögöt képzelték hódasnak? — döntsék el a mythologusok.

Ezzel befejezzük tanulmányunkat, melynek adataira ha még egyszer visszapillantunk, azon eredményre kell jutnunk, hogy 1. (a *csillagjóslatok* és a *látók* jóvendölései iránt még a legfölsőbb körök sem voltak közönyösök, — a mi ezonban ama korban egész Európában szokásos vala; és 2.) hogy az egyes kiválasztott nemzeti hősök golyójárhatlanságában való hiedelem a nép között általánoson meg volt gyökerezve, — a mi viszont egy részről a hosszan tartó háborús időkben, s más részről és főként a föllelkeseedett népnek s katonaságnak az illető ünnepelelt hősök személye iránt érzett phanaticus ragaszkodásában és szemkápráztató vitézi tetteik mámorserű csodálatában leli magyarázatát.

A többi elősorolt adatok inkább csak egyéni vagy részleges mint általános jellegűek, azért más szempont alá esnek, úgy, hogy megítélésök mivelődés-történeti érdekekkel igen, de korjellemző súlylyal alig bírhat.

Egészben véve elmondhatjuk, hogy a Rákóczi-korban a babonasság, viszonyítva más régi korszakokhoz, nem volt túlságos; s mindenesetre — e kornak nem kis előnyére — *igen nevezetes az, hogy mi legalább, már mintegy két évtized óta folytatott történelmi kutatásaink alatt, az egész kuruczvilágban egyetlen boszorkánypert, vagy boszorkányégetésről szóló följegyzést, sem találtunk.*²⁾

1) *Eredeti rabvallatás* 1707-ből, túl a Tiszán. A kir. kamarai levéltárban.

2) E végből még egyszer nagy kutatást tartván, utólag találtunk a királyi kamarai levéltárból merített jegyzeteink között két vonatkozást, és pedig egyiket a boszorkányok hirhedett hazájából *Szathmár-*

Tehát a szabadságnak eme kora, a magyar nemzet dicsőségre, a nagyszellemű Kálmán királylyal tartott. A boszorkányperek s égetések csak *később* kezdettek újra divatba jöni, III. Károly és Mária-Therézia uralkodása, — vagyis *idegen befolyás* alatt. A szathmári békét követett korszak e tekintetben is *a hanyatlás, a visszaesés kora.*

THALY KÁLMÁN.

megyéből. Ugyanis a Rákóczi esedi uradalnához tartozó Szaniszló falubeli allodiális birtok 1708-iki gazdasági számadásai közt (Szaniszlón, 1708. december 25-kén keltezve) e följegyzést olvassuk: Majorbéli 64 tyúkoknak szaporodása elég volt; »*de mivel a major-asszony törvény után megégettett,* míg más állítattott helyében«, igen elpusztultak, stb. Itt sincs azonban világosan említve, hogy az asszony *boszorkányságról* égettett meg, csak, hogy »*törvény után megégettett;*« nincs tehát kizárva a lehetőség ezen esetben sem, hogy az érintett majorosné *valami más bűntény* vitte máglyára. A másik, már positive boszorkányégetési eset, a szomszéd *Szabolcsból*, ez: *Bakay Ádám* Rákóczi tiszántúli uradalmának vicepraefectusa 1710-ben egy közelebbi dátum nélküli memorialet adott be a keze alatti birtokokról az udv. Oecon. Consiliumnak, melyre ez, Beniczky Gáspár udv. titkár kezeirásával pontonként resolvál Bakay egyik pontja így szól:

»*Propositio.* Nyír-báthoriak, kik is egészen katona-számban tartják magokat, az által földesúri jurisdictiót és szabad ispánságot vendicálnván magoknak; az mint is *ez elmúlt hetekben valami asszonyembert magok székén convincálnván, megégettették,* — holott a jószágban convincált delinquenseknek executioja ő Felsőge avagy csak tisztei híre nélkül nem eshetne meg, mivel az olyatén causák pro maturiori investigatione ő Felsőge székire szoktanak transferáltatni. E mellett, valamely asszonyembert is, a ki ő Felsőge báthori udvarházánál lakott, cum praejudicione juris dominialis megfognán, *a vízre vitték s megfürösztötték.*«

»*Resolutio.* Sokszor nevezett vice-praefectus inlibeálja őket serio: efféle dolgokban ne avassák magokat, mert különben a bírák a fejeket elvesztik. Ezért a rendetlenségért mindazonáltal *citálja őket a T. Consilium eleiben.*« Ime tehát a babonás köznép vétkes előljárai az elkövetett barbarizmusért fejvesztéssel fenyegettetnek és törvény elé idéztetnek felsőbb helyről.

Ezen egyetlen boszorkányégetési s fürösztési eset, nem sokat von le föntebbi végkövetkeztetésünk érvényéből; sőt Rákóczi udvari tanácsának szigorú óvó intézkedése állításunk mellett szól.

A DRUGETIEK ŐSEIRŐL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy históriai nevezetességű főúri család eredetét fürkészní oly érdekes föladat, mely néha tisztán archaeologiai czélokra kiinduló kutatót is elvon tulajdonképeni hivatásától. A Drugetek őscinek fürkészése volt ily érdekes probléma, mely 1875-ik elején, mikor Nápolyban időztem, ideiglenesen a magyar genealogia felé terelte figyelmemet.

Rómer fölszólítása következtében szenteltem akkor a Druget-keresésnek néhány napot és szerencsémre nem volt okom sajnálni, hogy tettem. Mert a szerencsés véletlentől segítve, két vitéznek, ki a nevezett családdal rokonságban állott, sirjára akadtam és a nápolyi könyvtárban szakértő tanács következtében néhány adatot találtam, melyek nem érdek nélküliek, mert a Drugetek ősei körüli ismereteinket előbbre viszik.

Kutatásaim eredményéről még annak idején, a történeti társulat illetékes foruma előtt (két ízben) történt rövid említés¹⁾; most valamivel részletesebben adom elé a két síremlék leírását s a lelt biographikus és nemzedékrendi adatokat.

I.

A santa-chiarai síremlékek.

1875. évi mártius havában történt, hogy santa Chiara templomát kerestem föl. Ott áll a templom a largo trinità maggiore közelében, lakházaktól körülvett udvarban.

A templom külseje nem épen nagy hatású. Zárdatemplom, melyet a XIV. elején csúcsíves stílusban megkezdték s a mely,

¹⁾ Századok 1875. 193. l. és 411. l.

mint annyi más csücsíves templom Olaszországban, befejezetlen maradt. Belseje jóval tekintélyesebb; van egy terjedelmes főhajója s jobbra-balra a hajóhoz számos kápolna csatlakozik. Az idegent leginkább Roberto király nagyszerű síremléke szokta idevonzani, meg egy Giottonak tulajdonított madonna, s magam is leginkább ezek miatt jöttem el Szent-Klára templomába. Csak azután, hogy e remekműveket megnéztem volt, léptem be egy-egy mellékkápolnába s midőn azt találtam, hogy a kápolnáknak sok XIV. századbéli nápolyi főúri család lelte nyugalma helyét, kezdtem végignézni a kápolnák falaihoz állított síremlékeket.

Igy történt, hogy mindjárt a bejáráttal balra eső első kápolnában, kedves meglepetésemre, a két felől díszlő nagy emlékeken oly czimereket találtam, melyekben a Drugetek czímerének alakjaira ismertem.

A balra álló ravatal föltünőbb főrésze a falba épített és két románkori oszlopon álló kőszekrény, melynek szabadon maradt hosszoldalán három, két rövidebb oldalán pedig egy-egy czímer, így összesen öt domborura faragott czímer látható.

A homlok lapon a czímerek fölött négy sor gothikus majuscula írás van 35 cmnyi betűkkel, mely így szól:

1. ✱ RIC · IACHT · VIRIAGNIFICVS · ATGRAGIVS (sic)
DŪS · DRVGO · DA · MARLTO · MILIS ·
2. STRAVVS · SANTIBRICH · ELAVALLI · DŪS · DA
GARARA · FRANCOR · MILIVS · DŪI · KAROLI
3. DA MARLTO · 7 · DŪA · YSABALLA · DA MARLTO ·
QVI · OBIT · ANNO · DŪI · II · CCCC · XXX · VIII
4. DIA · V · DŪCABRIS · VII · IDICCIONIS · CIVIS · ANA ·
RAQVIASCAT · IN PACA · AMAR ~

A kóláda födele csak támlaszerű; a ferde síkon az inkább fiatalnak, mint öregnek ábrázolt hős fekszik fölfegyverkezve, de sisak nélkül. A kajsza lapon túl három képet mutató domborműves tábla áll; az első alak szerzetes kereszttel és könyvvel, a második hosszú szakállú szent szintén kereszttel és könyvvel, az utolsóban püspöki alak áll püspöki bottal és koszorúval.

E táblán mint alzatón közepett boldogságos szűzet ábrá-

zólo szobor áll, ki gyermekét térdén tartja és jobbra fordul (a nézőtől) a balra térdeplő Drugó felé; e csoport mögött balra a csoport felé tekintő püspök áll.

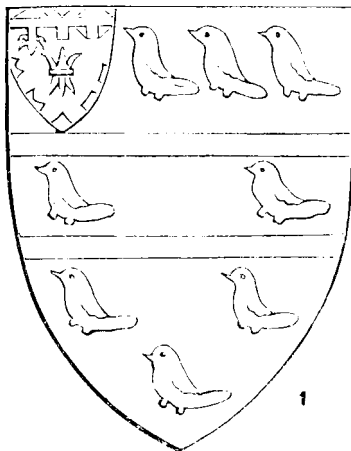
Az egész barnás színű kemény kőből van faragva s eredetileg be volt festve, a festés nyomai még most is megvannak.

Az emléket díszítő szent alakok magyarázatába ezúttal nem ereszkedek, fontosabbak a címerek.

Valamennyi címerpaizs olyan idomú, mint az ábrában ide mellékel: ékbe metszett háromszög, kevésbé kihajló szárakkal.

Az 1. számú paizs ötször fordul elő a sírládán.

Két pólya három mezőre osztja; a legfelső jobbik sarokban kisebb paizsot látunk; a kisebb paizson francia lilimokat oly elrendezésben, mint Robert Károly és I. Lajos magyar érmein, a lilimokra van fektetve a torna gallér¹⁾. Sajnos, hogy a kőfaragó az öt címer egyikén sem faragta ki tisztán a kisebb paizsot. A paizsocska a sírláda fej felőli oldalán teljesen üres, a homlokoldalon pedig, melyről az itt közölt rajz vétetett, a felső két lilim a gerebély két lábával összeesik, csak a középső áll tisztán, a többinek csak csekély része áll ki a paizs széléből. A legfelső pólyában három madárka áll jobbra.

A második pólyában két hasonló madárt, a harmadikban ismét hármat szemlélünk. Mindannyi megcsonkult lábú és zárt szárnyakkal oldalt áll. Így jellemzi a francia heraldika a XIII.

¹⁾ A tornagallér (lambeau) köztudomás szerint a fiatalabb ágat jelzi. Ilyen e jel functiója a francia, utóbb nápolyi Anjouk, nevezetesen I. Károly, II. Károly, I. Robert címerében. Számos nápolyi család címerében találkoztam vele; így a Monti, Manganella, Mastrilla, Manselli, Noja családokéban. Néha három nyujtványa van, mint a bemutatott rajzban, néha négy, néha több is, a nélkül, hogy a toldványok számának különös jelentősége volna.

század óta a rigót (merlet, merloto.¹⁾ A czímer-paizs jelképes nyelve összevág a föliratbeli névvel. A sírlárában egy család ifjabb sarjadéka van eltemetve, kinek beszélő címere volt. A sírat meg is nevezi: »Drugo de Merloto«. Vitézünk a »vir magnificus« cím után itélve, magas-rangú személyiség volt.

Családja nem belföldi (nápolyi) eredetű; mikor 1339-ik évben december 8-kán meghalt, még megjegyzik, hogy »de genere francorum«, tehát még nem tartozott a nápolyi székes törzsohöz. Két praedicatuma nyilván francia feudum: Santibricii = Saint-Brice²⁾ és Elavelli = Eleville³⁾. A síratból megtudjuk szüleit is: apja Carolus de Merloto, anyja pedig Isabella de Alneto volt.

Drugo síremlékével szemben, a kápolna jobbik falához építve, tekert idomu oszlopocskákon áll a második emlék.

A kajsza felső lapon ismét fűdetlen fejű vitéz van ábrázolva; hátán fekszik s mindegyik lába egy-egy kutyára, a hűséget jelző állatra helyezkedik. A sírláda hosszoldalát függélyesen álló ivezett tagok öt mezőre osztják, és mindegyik mező egy-egy domborműves képpel van díszítve. Közepett Mária a kisdoddal tőle jobbra koronás Szent-Agnes, azon túl Szent-Pál, balra Szent-Katalin, és legvégén Szent-Péter a kulcsal és könyvvel áll. A hol az öt ív találkozik, mindenütt háromszögű mező támad; a két legvégső mezőbe egy-egy rózsát raktak, a középső négyet pedig egy-egy czímer elhelyezésére használták.

A négyből kettő megegyezik az előbbi sírról ismert Merloto-czímerrel, velök két más paizs váltakozik, melyekben 2. 1. helyzetben elrendezett, kiterjesztett szárnyú, sasok jobbra fordult fejjel, képezik a czímerállatot.

¹⁾ Nápolyi családok czímerében nem ritkaság a rigó. Van rigó Maio, Scotto, Sanfelice, Valva, d'Alemagna, Gargani, Merlino, Claver családok czímerében.

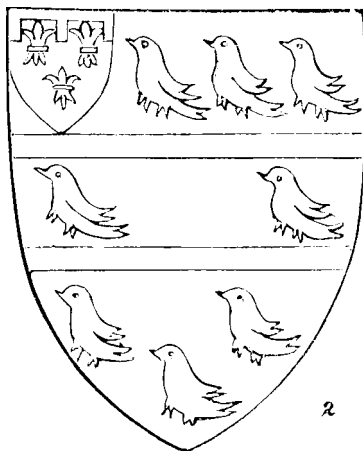
²⁾ I. Carolo nápolyi király udvari tisztei közt (uffiziali della casa) 1268-ban De Saint-Brice Rubino-ra találunk »maestro dellospizio« Lsd. Riccio: Itinerario di Carlo I. di Angio stb. Napoli 1872. 43. l.

³⁾ A nápolyi családok czimeres könyvében, melyet alább A. alatt idézck, van egy »Robertus de Eleville« (III. kötet 367. lap.)

A czímerék közül a balfelölit, mely a fej alatt áll, 2. számú rajzunkban adjuk. A czimer Drugóéval egészben összevág; csak annyi a különbség, hogy a rigók lábtöncjei és szárnyai kissé élénkebben vannak jelezve.

A vitéz lába felől, a sírláda keskenyebb lapján, ismét a sasos czímerrel találkozunk, csak hogy itt (mert több a tér) több a sas; van összesen hat, mely ily rendben áll: 3, 2, 1.

Visszatérve a sírláda hosszoldalához, két sor írást látunk, mely domborúan ki van vésve és olyan jellegű, mint a Drugo-féle sírirat:

1. ✱ CŌRPVS · M̄AGN̄IFICI · MERLOTI · HST · HIC · NICOLAI ·
PHILITIO · SVV · AVGVSTI · DIE · CLAVSIT · EX-
TREMVM
2. ANNO · MILLESIMO · TRICESIMO · QVIQVAGESIMO · OTTAVO ·
AN̄E · IPSIUS · DEVS · DET · GAVDIA · PIVS ·

Rómer annak idején e síriratról azt mondta, hogy eredetileg hexameter akart lenni. Magam is azt hiszem, de úgy találom, hogy, eltekintve prosodiai szabálytalanságoktól, csak a szavak indokolatlan barbár csonkításával lehetne a metrumbeli szótagok számát kierőszakolni. A sírirat szerzője tehát ügyetlen költő volt. És a minő hibásan járt el a költő versírási föladatában, ép oly ügyetlenül végezte a kőfaragó is a maga dolgát. A »Nicolai« és »penultimo« rövidítése, az »Augusti« »quiquagesi«, »ottavo«-féle stb. hibák és a »suu« és »die« fölött a rövidítési jel elhagyása alighanem az ő rovására megyen. A fölírat értelme következő lehetett: (Hic jacet) corpus magnifici Merloti Nicolai (qui) extremum diem clausit penultimo Augusti anno millesimo tricesimo quinquagesimo octavo; animae ipsius pius deus det gaudia.

Az emlék, épúgy mint a Drugoféle, igen diszesen volt színezve. A betük háttere be volt festve, a domborműveken az aranyozásnak, a vörös és egyéb festékeknek nyomai még elég bőven maradtak fön.

A Nicolaus de Merloto és a Drugoféle sírok a Drugot kutatásra alkalmas kiinduló pontokúl szolgáltak. A czimer hasonlatossága a magyarországi Drugetek ismert rigós czimerével s a névrokonság arra utalt, hogy jó úton vagyok.

Megleltem volt egy Drugot és apját meg anyját, a harmadik Merlotonak Drugóval való rokonságát a közös temetkezési hely, s a czimer azonossága biztosította. A sasos czimer még kérdéses volt, ez és több kétes pont a további nyomozástól várta megfejtését.

II.

Családi chronika.

A szerencsés véletlen által fölbátorítva, három uton reményltem újabb eredményekre jutni.

Mindenekelőtt azon leírások révén, melyekre Sta. Chiara temploma és a benne foglalt siremlékek alkalmat adhattak azután a helyi történetekben és genealogiai művekben, végre úgy hittem, hogy talán az itt lelt czímerek segítségével czímeres művekben fogok fölvilágosításokra akadni.

Szorosan levéltári buvárlatokra adnom magam utolsó gondolatom lett volna, mert tudtam, hogy a nápolyi levéltárakban sok év óta kutató hazánkfia: Óváry Lipót úr sok évi munkálkodása után néhány nap alatt alig találhattam volna újat.

Első teendőm volt tehát Celano¹⁾ művét Nápoly nevezetességéről átnézni. Celano Nápoly legkiválóbb monographusa és így meglehetősen reménynyel fogtam kezembe öt kötetes művének az ötvenes évek végén megjelent második kiadását; — de reményem hiú volt.

¹⁾ Can^o *Carlo Celano* Notizie del bello dell' antico e del curioso della città di Napoli stb. per cura del Cav. Giovanni Battista Chiarini Napoli I. 1856., II. 1856., III. 1858., IV. 1859., V. 1860.

Mert minden, mit a bennünket érdeklő síremlékekről említ (III. k. 422. l.) ennyi: »L'ultima capella della nave, in cui vedesi l'immacolata concezione, contiene altri sepolcri di personaggi, stati valorosi nelle armi della famiglia Merloto con ornamenti e statue, scolpite nella prima metà del secolo decimoquarto.¹⁾

Ily keveset tud Nápoly monographusa a sarkophágokról és még kevesebbet tud róluk egy más író, a Celano nyomában járó Gaetano Nobile, a ki kútfő-idézet nélkül szó szerint közli az ide iktatott citatumot.

A topographusoktól átmentem a hely- és családtörténet-írókra — de ezekkel sem voltam szerencsésebb.

Átlapoztam Carafa nagy művét,²⁾ mely elég terjedelmesen adja elé a nápolyi királyság történetét, néztem Contarino »Antiquità di Napoli«³⁾-féle művét, végig lapozgattam a »Chronica de Parthenope«-t és egyebeket, de mind hiába volt.

Fogtam ezek után még néhány genealogiai művet s miután ezekbe is hiában belefáradtam, elmentem competens szakemberhez, a nápolyi nemzeti muzeum egyik könyvtárnokához, a tudós nápolyi genealogushoz Volpicellihez.

Ieginkább neki köszönhettem, hogy nem jöttem haza üres kézzel, mert, habár gazdag ismeretei daczára sem emlékezett a Druget családra, mégis midőn a Merlotokkal való kapcsolatokat

¹⁾ »A hajó utolsó kápolnájában, melyben a szeplőtlen fogantatás képe látszik, a Merlotok családja vitéz személyiségeinek némely emlékei vannak, melyek a XIV-ik század első felében készült diszitményekkel és szobrocskákkal ékítvék.« Megjegyzem, hogy — mint az egyik sírládán lévő 1358-ik évszám tanúsítja — az egyik síremlékre nézve Celano közleménye téved.

²⁾ *Istoria generale del reame di Napoli* stb. Troyli Napol 1753. 11 kötetben. [E mű második kötetének 2 része, mely többi közt Lajos Nápolyi hadjáratát tartalmazza, kiváló érdekű reánk nézve.]

³⁾ *Raccolta di varii libri ovvero opuscoli d'histoire del regno di Napoli di varii et approbati autori, che con difficoltà si trovavano. Di nuovo fedelmente Ristampati, e corretti nella quale si contengono l'infrascritti, cioè Le Chroniche dell' inclita città di Napoli* stb. di Gio. Villano napoletano — *Dell' Antichità* stb. di Roma; *Con l'origine, e nobiltà di Napoli Composta per lo R. P. F. Luigi Contarini* stb. Napoli 1680. apró quarto 120 l. — 170 l. stb. — *Campanile Notizie di Nobiltà.* Napoli 1672.

említém, azonnal adott tanácsot és kezembe szolgáltatott néhány kéziratú és nyomtatott művet, melyekből az itt közlendő adatokat merítettem:

Mindegyik az első nagy kéziratú mű, melyet adott, elég bőven tartalmazott Drugeteket illető adatokat. A) czíme ez: »Apparatus Historicus ad antiquos cronologos illustrandos . . . . . ex vetustis monumentis Neapolitanorum Archiviorum collectus«; készítette Borrelli, 17-ik századbéli szorgalmas és (Volpicelli szerint) igen lelkiismeretes és megbízható tudós, kivonatai 1263-tól 1423-ig terjednek.

B) A második kéziratú mű, melyet átnéztem, nyolcz kötetes gyűjtemény »Famiglie nobili del regno di Napoli« czím alatt, szerző nélkül; ez is az Anjou levéltárából közöl kivonatokat.

C) Továbbá említék egy II.F 36., 37. és 41—43. számokkal jelölt öt kötetes kéziratú gyűjteményt, melyben szintén vannak ide vágó adatok, és idézek

D) egy Nápolyban 1641-ben megjelent művet, melynek czíme következő: »Don Ferrante della Marra duca della Guardia. Discorsi delle Famiglie estinte forastiere o non comprese ne' Seggi di Napoli, imparentate colla casa della marra.¹⁾

E) Végül idézem a nápolyi állami levéltár anjouista igazgatójának Riccionak e művét: Brevi notizie intorno all' archivio angioino di Napoli dopo le quali si pubblica perla prima volta parte di quei registri ora nonù più esistenti²⁾ Napoli 1862.

Az e művekben lelt adatokat itt chronikaszerű sorrendbe fűzöm³⁾, úgy, hogy előbb a) a Druget vezeték nevékről, azután b) a Merloto-król szölok.

A legrégibb évszám, melyből Druget családbelit ismerek, az 1267-ik év.

Ez évben lép föl *Druget Nicolaus*; neve Drugetnek van írva.

1. Pecunia soluta infrascriptis militibus de hospitio domini Regis pro gaguis corum videlicet . . . , (sok név) köztük Domino Nicolao Druget (E. 8. l.)

Ugyanő szerepel a következő 1270-ik évből való okmányban is.

2. De Druget Nicolaus m. ost. fam. 1270. A. 10. Ind. (A. Tom. II. 268. l.)

¹⁾ »A Marra családdal rokonságban volt kihalt idegen vagy a nápolyi nemcsi székkekhez nem tartozott családokról.«

²⁾ A nápolyi Anjou levéltárra vonatkozó rövid megjegyzések, melyek után e mai nap már nem létező registrumok egy része közzététetik.«

³⁾ A felsorolt műveket az adatok idézésénél rövidség kedvéért A, B, C, D, E-vel jelölöm.

Máskor Nicolaus de Druetto néven lép elénk és I. Károly feudatariusának mondja az okmány.

3. De Druetto Nicol. m. ost. et fam. fit. feud. Cař. pr. (A. Tom. II. 261. l.)

Neve 1275-ben hason alakban szerepel.

4. De Druetto Nicol. m. ost. et. fam. 1275. (A. Tom. II. 262.)

Ugyanez évben feleségestől Nuceriába küldik és gondjaira bizzák II. Károly gyermekeit.

5. Drugettus Nicolaos (sic!) mittitur cum uxore ad costrum (sic!) nueriem (sic!) pro costodiendis (sic!) liberis Caroli nostri primo geniti 1275. 4. Ind. (B. Tom. I. 170. l.)

Ugyancsak Miklósról azt jelenti egy okmány 1279-ben, hogy a capuai Szt.-Erazmus torony öre volt.

6. Druet Nicolaus miles host. et fam. erat custos turris Sti Hierosmi in Capua, cui succedit egidius deinde scutifer. (B. Tom. I. 168. l. vsd. ö. A. Tom. II. 259. l.)

Ezen »turris Erasmi« a királyi családnak többször tartózkodási helye volt és nem valószínűtlen, hogy Druget Miklós és a trónörökös legidősb fia, a capuai születésű Martello Carlo közt már korábban Nuceriában létezett kapocs itt még bensőbbé vált.¹⁾

Torony-kapitányi minőségben találjuk ugyane Drugetet más adatban is.

7. Drugettus Nicol. m. Custos Turris S. Erasmi. (A. Tom. II. 267. l.)

Miklóssal egykoru egy Gicottus nevű²⁾ Druget, neve 1272-ben és 1276-ban fordul elő.

8. De ospitio Regio sunt 1272 XV. Ind. (a vitézek nagy serege meg van nevezve) köztük: Gicottus de Druget. (A. Tom. III. 362. l.)

9. . . . et de hospitio apud Montemfortem in anno 1272. ultimo Infrascripti alii recepti, et notati sunt (a vitézek nagy serege meg van nevezve) köztük: Gicottus de Druget. (A. Tom. III. 366. l.)

¹⁾ Óváry Lipót ur nápolyi jelentésében szintén egy Druget Miklóssal találkozunk, ki egy 1295-ik évi mártius 10-ikén kelt okmány értelmében Martello Carlo »magyar király« gyermekei gondjainak viselésével meg van bízva. »Nicolaus de Druget deputatus ad servitia liberorum Caroli Martelli regis Hungariae.« Ugyanaz-e a szövegbeli Drugettel vagy annak fia avagy egyéb rokona, biztosan meg nem állapíthatom. Legvalószínűbbnek hiszem, hogy ugyanaz.

²⁾ A Gicottus név előttem ismeretlen lévén, fölvilágosítás végett Volpicellihez fordultam, nehogy abba a vesztélybe kerüljek, hogy esetleg talán azon értelmű nevekből két személyt faragjak. Megnyugtatósomra kijelentette, hogy a Gicottus divatból kiment név, mely nem volt egyértelmű a Nicolaus névvel: így tehát szólhatni két kortársról.

10. (Apud) Guill(elmum) de Faronvilla Propositum, et Ecclesia Sti Annati Devacensis Regni Sicilie Vicecancellarij (sok név) köztük Gicottus de Druget. 1276. (A. T. 366. l.)

Druget Miklós és Gicottushoz legközelebb áll »Joannes de Druetto«. ¹⁾

Neve 1313-ban szerepel, midőn Roberto király többekkel őt is meghívja Calabriába az ország védelmére.

11. Barones multi vocati ad partes Calab. pro defensione Regni stb. per litteras regis Roberti 1313 (sok név) köztük: Jes de Druetto, (A. Tom. I. 529. l.)

Máskor ismét Roberto legidősb fiával Károlylyal Siciliába kell mennie.

12. Barones et feudatarii ituri in Siciliam cum Carolo primogenito; a nevek közt harmadiknak találjuk »Jes Druetti«-t. (A. Tom. I. 531. l.)

Utóbb 1331-ben már mint magyar nádorral találkozunk vele.

13. Drugettas Jo. m. comes Palatinus Regni Ungarie (A. Tom. II. 279. l.)

14. Druettus Jo. Comes Palatinus Regni Ungarie. (A. Tom. II. 281. l.)

Ugyanaz még 1332-ben is 15 Ind. mint nádor szerepel.

15. Drugettas Joannes mil. comes Palatinus Regni Ungarie. (B. T. 173. l.)

A magyarországi Drugetek közül még Vilmos²⁾ is, bár csak mint nápolyi eredetű nejének, Follia³⁾ Máriának férje kerül szóba kétszer, az 1343-ik évben.

16. Follia Maria uxor viri nobilis Guill. Druetti magni comitis Regni Ungarie, que habebat Casale Pascharole 1343. ⁴⁾ (A. Tom. II. 492. l.)

¹⁾ Az első adatot, mely Druetto Jánosra vonatkozik, Óváry Lipót urnak 1871-ik évi május havi jelentésében foglaltatik 62. sz. alatt és az 1291-ből való. Ez évben Jánost a magyar születésű Mária nápolyi királyné őt kiküldetéssel bizza meg László magyar királyhoz, testvéréhez. Johannes Drugettas miles mittitur per Mariam Reginam cum certis legationibus ad Regem Ungariae. Druget János Fülöp testvérével már eddig is ismeretes volt, de az első reá vonatkozó adat 1328-ból való volt. (Vsd. ö. Wagner Decades III. 1802. 34. lap.)

²⁾ Vilmos, János fia is ismeretes, lsd. Wagner (Dec. III. 34. l.)

³⁾ Vilmos neje, az ismeretes sárosi végrendeletben (Wagner An. Scepus. Part. 1.) és Wagner Decadeseiben (III. 34. l.) is Folyknak neveztetik. Mi oka ez eltérésnek, nem tudom.

⁴⁾ Föltűnő ez évben — 1343-ban — a magnus comes Regni Ungariae, a mi alig akar egyéb lenni, mint nádor! Tudjuk ugyanis,

17. Follia Maria uxor nobilis viri Guill. Druetti magni comitis Regni Ungarie habet Casale Pascarole 1343. ¹⁾ A. Tom. II. 493. l.)

b) A Merloto-kra áttérve, a legkorábbi vitéz, kit adataink e néven említenek *Carolus de Merloto*, kit nejével Isabella de Alnetoval már a fön közlött Sta Chiarabeli sírirtból ismerünk. Mindkettőnek neve egy 1309-ik évi adatban említettetik.

18. De Alneto Isabella uxor Caroli de Merloto Dni Carapelli 1309. ²⁾ (A. Tom. I. 159. l.)

A család leggyakrabban említett tagja fön leírt sírban eltemetett *Drogo de Merloto*. Neve először 1309-ben tűnik föl; akkor Roberto királytól a sziciliai hadjáratra meghívott vitézek közt ott van ő is.

19. Barones Regni vocati ad armatum maritimam paratum a Rob^o Rege contra Siculos 1309. (sok név) köztük Druettus de Merloto. (A. Tom. I. 559. l.)

Feudatarii qui dederunt monstram sub R^o Rege, cum armis et equis (sok név) köztük Drogo de Merloto. (A. Tom. II. 440. l.)

Egy 1315-ből származó adatban megismerkedünk nejével.

20. Gesualdi Nicolai m. Roberta filia uxor Druetti de Merloto. (A. Tom. I. 591. l.)

Ez adat megerősítését leli egyéb adatokban.

21. De Gisualdo Rob^a filia Nicolai uxor Druetti de Merloto. (A. Tom. I. 612. l.)

22. 1326. De Bonito Odo m. pater Rogerii m. Dni Castri Boniti, quod habet a Roberta de Gesualdo, Barone Gesualdi Dña uxore Druetti de Merloto. (A. Tom. I. 499. l. és C. Sign. VI. F. 42. Rep. Phillit. Campanilis. 67. l.)

De Merloto Druetus cam. maritus Robertae de Gesualdo. 1323. (A. T. III. 11. l.)

Druettus jóságai, illetőleg ezime a következő adatokban vannak megnevezve.

hogy Vilmos nádorsága 1342-ik évi július 21-ikén véget ért (Lsd. Frankl V. A nádori stb. hivatal. A nádorok sorozatában.)

¹⁾ Óváry Lipót ur 1873-ik évi május-junius havi jelentéséből, mint idetartozót idézzük az ott 3. szám alatt foglalt adatot. »1344. jan. 3. Relictae quondam Guillelmi Druetti magni Comitis Regni Hungariae remittitur feudale servitium debitum pro casali pascarolae. (Aversa mellett)«.

²⁾ 1320-ikből származó érdekes adatot találunk, melyből megtudjuk, hogy Isabella savojai Lajos özvegye volt s hogy általa nyerte a Merloto az alább néhányszor idézendő trójai birtokot. Alneto Isabella relicta Ludovici de sabaudia emit a Margarita et Ricca filibus q^m Matth. de Troia octavam partem Troie. (A. Tom. I. 19. l.)

23. De Merloto Druettus m. Carapelli et Alifidene Dñus et fam. (A. T. III. 142. 1.)

24. Drugo de Merloto Dnus Alfidene, Carapelli, Pesculitroje, Barone Gesualdi, que consistit in castro Gesualdi Frequenti paterno, et S. Angeli pro parte Roberte de Gisualdo uxoris sue. (A. Tom. III. 43. 1.)

25. De Torella Mathias tenet a Drueto Merlotto et Roberta de Gisualdo eius uxore Torellam et Einfalcum. 1323. (A. t. IV. 299. 1.)

26. De Arianello Martianus filius Andreae de Gesualdo habet certas terras incultas a Drugone de Merloto et Martucia de Capua coniugibus, et Baronibus Baronie Gesualdi 1345. (A. T. I. 176. 1.)

Az 1320-ik 1323-ik, 1325-ik, és 1327-ik években katonai szolgálásban találjuk a vitézt.

27. De hospitio Domini Ducis 1320. (sok név) köztük Druettus de Merloto cum milite uno et scut. 10. (A. Tom. III. 384. 1.)

28. 1323. Drudettus de Merloto c'scut. 10. (A. Tom. III. 330. 1.)

29. Barones et feudarii ituri cum Carolo primogenito in Tusciam 1325. (sok név) köztük Druettus de Merloto (A. T. I. 529. 1.)

30. Barones hospitii habentes Gagia 1327 (sok név) köztük Druettus de Merloto cum milite 1 et Scutiferis 10. (A. T. I. 563. 1.) és Druettus de Merloto (habet uncias) 150 1327. (A. T. II. 14. 1.)

Druettusnak második feleségével, De Apia Isabellával ki őt túlélte. többször találkozunk az adatokban.

31. De Apia Isabella uxor Drugonis de Merloto (A. F. I. 128. 1.)

32. De Apia Isabella uxor Drugonij de Merloto m. nunc. Consorts Raymundi de Baucio m. Regni Marescalli 1342. (A. T. I. 169. 1.)

33. De Apia Isabella¹⁾ uxor Raymundi de Baucio et prius Phī (igy!) de Merloto. 1243. (hibásan 1343 helyett) (A. F. I. 172. 1.)

Druettus halála éve már ismeretes a sírirtából; meghalt 1339-ben december 5-ikén 29 éves katonáskodás után. Apján kívül és kívülé még négy Merlotoval találkozáink, u. m. Nicolaus, Joannes és Philippával, kik

¹⁾ Della Marra (D alatt fölsorolt) művében a Del Balzo családról szólván, De Apia Isabelláról azt az érdekes adatot közli, hogy a Casalucei templomban harmadik férje mellett fekszik eltemetve. Szerinte első férje volt Adinolfo d'Aquino Conte di Belcastro, a 2-ik »Dragone di Merlotto« s ezekkel nemzett gyermekeket, de terméketlen volt harmadik férjével Ranondo de Balzoval. Az eredeti szöveg így szól: Nella chiesa adunque di Casaluce si vede del Conte Ramondo suo fondatore il bellissimo sepolcro di marmo, à lato di quello d'Isabella d'Apia sua moglie: la quale se bene generò figliuoli con Adinolfo d'Aquino Conte di Belcastro, e con Dragone di Merlotto, à quali fù primieramente maritata; sterile fù nondimeno col conte Ramondo de Balzo.

gyermek viszonyban állottak Druettushoz s egy Mathiással, kinek rokan-sági foka ismeretlen.

34. De Apia Isabella uxor Raymundi De Baucio m. Regni maresc. et ibi Drugo de Merloto primus vir eius et Nicolaus et Joannes de Merloto eorum filij et Isabella de Merloto Avia paterna filiorum (A. Tom. I. 171. l.)

35. De Apia Isabella Consors Raijmundi de Baucio m. Regni maresc. mater et Balia Nicolai de Merloto. (A. Tom. I. 130. l.)

Sancia Philippanak két férje ismeretes: Ruffus de Catanzaro és De Celano Antonius. — Sancia és férje mellett még Sancia napája, öreganyja, és Miklós testvére szerepel egy érdekes adatban; másik fivérérol Jánosról többé nincs szó.

36. Ruffus Catanzaro Nicolaus Cam(erarius) fam(iliae), et Sancia de Merloto Coniuges, et Franca de Licinardo Comitissa Catanzari, et Isabella de Alneto d(icta)e Sancie Avia, et d(ict)o Nicolao fuerunt assignate à dicta matre sua, Castrum Scepini, Baronia Lepporani, Medietas Castri S. Jo(ann)is Maioris, et medietas Castri Gualdissenì. (A. Tom. III. 709. l.)

37. De Celano Antonius 2-o genitus Rogerii Comitis Celani com. fam. Dñus Carappelle villae Clamisii Roccae Clamisii et Casalis S. Stefani maritus Sancie Philippae de Merloto. 1371 (A. Tom. I. 690. l.) A Matthias de Merloto féle adat, mely valószínűleg a XIV. század elejére esik, a következő.

De Laia Joannes habet ordinem quod faciat monstram de Baronibus propter accessum in Siciliam contra Rebelles et ibi (sok név) köztük legvégén Matthias de Merloto feudatarii.

Egyszer midőn a hadijutalmakról szó van, a Merlotok általánosan is szóba kerülnek.

39. 1343. Pro Merlotis 92 (Unciae?) (A Tom. III. 206. l.)

HAMPEL JÓZSEF.

KÜLÖNFÉLÉK.

A »CORPUS JURIS« NEGYEDIK KIADÁSA.¹⁾

A »Corpus Juris Hungarici«, vagyis a magyar törvénytárnak alapül szolgáló hazai törvények gyűjteménye »Decreta, Constitutiones et Articuli Inelyti Regni Ungariae etc« cím alatt, legelőször 1584-ben Mossóczy Zakariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspökök által tétetett közzé. A hármaskönyvvel s az 1604-ig hozott törvényekkel meg bővítve Bécsben, 1628-ban, az 1606—1649-ig alkotott törvények S.-Patakon 1653-ban, az 1655—1659. törvények Pottendorfban 1668-ban adattak ki. A »Corpus Juris Hungarici« teljesen harmadízben 1696-ban, Szt.-Iványi Márton adta ki N.-Szombatban, mely kiadás 1743-ban s 1744-ben részenként újra nyomtatott, a negyedik kiadást Szegedi János adta közre két kötetben N.-Szombatban 1742—1757. és újra 1771—1779., majd Budán 1822 s 1844-ben, ez utóbbi három kötetben jelent meg; ehhez kapcsolattak az 1848-iki törvények is. Az abszolút uralom törvénytelen, de tényleg alkalmazott rendelkezéseit a Országos (Magyar, Erdélyi, Horvát) kormánylapok hozták; 1867-től kezdve az Országos Törvénytár publicálja az országgyűlés alkotta törvényeket. Ez dióhéjban a hazánkat illető törvények s némely rendelkezések közzétételének története.²⁾

Mi ez alkalommal a Szegedi-féle kiadás történetét kívánjuk adalékképp megvilágítani.

Régi törvényeink nincsenek fejezetekre osztva; az Orsz. Levéltárban őrzött 1267-iki IV. Béla királytól eredő végzemény, mely oda 1791-ben került egész rendesen kiállított oklevél-formát mutat. Az articulusokra való osztás csak 1554 óta dívik,

---

¹⁾ M. k. Országos Levéltár helytartótanácsi osztálya: Misc. fasc. 11 nro 107.

²⁾ A Corpus Jurisról legjelesb forrás Wenzel Magánjoga első kiadása 1854. 20—40. l. s a törvénytár bírálata Akad. Ért. 1851.

csak az 1498-iki decretum van cikkelyekre osztva. 1596. óta a cikkelyek fölé a rubricát, tartalmat is oda tették; azelőtt csak »item«-mel vezették be a cikkeket s a feliratot a kiadók maguk szerkesztették. Szegedy kezdte legelőbb a §§-okat alkalmazni, s így alakult a végleges forma. Szt.-István, Szt.-László és Kálmán decretumai azonban fejezetekre vannak osztva.

A n.-szombati egyetem nyomdája, mely 1699-ben egy igen csinos épületben helyzetetett el, Szentiványi Márton gondnoksága alatt virágzásnak indult; ő adta ki 1696-ban a Corpus Jurist, a törvénytár nyomtatására némi igényeket formált, s tekintettel helyzetére — midőn a régi kiadás már elfogyott — 1743-ban az újra-kiadhatásra — mint az szokásban volt — kiváltságot kért.

A vevő közönség akkor úgyis rendkívül csekély volt, s az egyes nyomdák csakis úgy értékesíthették nyomtatványaikat, ha azokra egyedáruságot nyertek. Így volt ez a localis calendáriumoknál, s minden vállalatnál, hol a kiadó tulajdonos egyúttal a nyomda maga volt.

Mária-Terézia, a helytartótanács kedvező véleménye következtében, 1743. jul. 12. kelt leiratában negyven évre kiváltságot adott az egyetemi nyomdának, hogy a Corpus Jurist nyomathatja, eladhatja s a jövedelmet élvezheti, úgy azonban, hogy minden szövegbeli változtatást, igazítást okvetlen jelentsen be a budai könyvvizsgáló bizottságnak.

Kazy János, a n.-szombati jezsuita társház rectora, e kiváltságot köszönettel tudomásul vette s értesítette erről a nyomda felügyelőjét is, ki a munkát, bár volt rajta igazítónivaló, a feltételtől semmit sem tudva, kényelmesen folytatta. A helytartótanács megintésére u. é. szept. 20-án az első részt felküldték a censurahoz.

1744. jun. 8-ig tanakodott a helytartótanács, sok rendeletet és ellenrendeletet adván ki, míg az articulusoknak §§-okra osztását helybenhagyta, végre leküldi, csak a törvények szövegén történt változtatásokat kéri számon. Jul. 5-én Kazy belényugvását jelenti, s ígéri, hogy a censura kijelölte sajtó- s tollhibákat, viszont az időközben jött instructióban kijelölteket eligazítja. Időközben ugyanis jun. 12-én azt határozták, hogy a régi kiadás czafrangjai hagyassanak el, a marginalis jegyzeteket csatolják a törvényekhez, de a régibb kiadásokhoz tett »nota«-kat tegyék ismét belé.

A dologban az volt a legérdekesebb, hogy Szegedy János, a kolozsvári társház rectora (1699 † 1760) a Tyrocinium nagynevű szerzője maga vezette a kiadást s a törvények értelmét alapos jegyzetekkel igyekezett megmagyarázni, nem hogy elcsavarja

a törvényeket, hanem hogy a jövő nemzedék lássa: mikép s mily szellemben ítélendők meg az egyes korokban alkotott articulusok.

A helytartótanácsnál két áramlat volt; az egyik minden javítás, magyarázás ellen volt, a régit akarta újra lenyomatni s még ott is minden magyarázatot elhagyatni kívánt, a másik fél feltétlen criticát követelt s az 1744. jun. hóig elhuzódott tárgyalásokban kivitte, hogy ne a Szt.-Iványi kiadás, hanem az 1743-ig alkotott törvénczikkék, tehát: 1715., 1723., 1729. és 1741. törvények is bevétessenek s így legyen a kiadás teljes.

Az egyetem időközben Szegedyt, ki ekkor Szebenben tartózkodott, felhívta: nyilatkozzék. Szegedy nyilatkozott, annyival inkább, mert a nyomda ad captandam benevolentiam már 1739. elkezdte a nyomtatást, egy csomót kinyomott úgy, hogy az I. rész 5 év után, tehát 1744-ben el is készült Szegedy jegyzeteivel.

»Évek múlnak, háborúk viharai dúlnak, békét kötnek — úgymond — s az idők zajában a társadalmi rend zsinórmértékei, a törvények ismerete képesek csak irányt adni.«

Ezeknek ismerete a törvénytudóktól függ, kiknek — a régibb kiadások elfogyván — nem áll rendelkezésükre azok gyűjteménye. Ő a régi gyűjteményeket tanulmányozta, azokat — saját belátása szerint — commentálta, az olvasó kényelmére az articulusokat §§-ra osztotta. Ha Mossóczi, Telegdi, Zsámboki, kik műveket Rudolf császárnak ajánlották — mint magánembernek, a maguk felelősségére tehetek jegyzeteket, ő is, tekintve a gyakorlati célt, megtehetette. Ismétli: az ő jegyzetei nem authenticus magyarázatok, kalaúzólo jegyzetek azok, főleg az ifjuság számára felosztása pedig csak alakiség. Mindezt ő kifejti az Előszóban. Históriai s jogi szempontból okvetlenül kell e törvényeket — már a sorrend megérthetése kedvéért s az egyes feledésbe ment szokások megérthetésekép is — magyarázni. Ha jegyzetei között a censura talál hibát, készséggel, köszönettel hagyja el, kiigazítja s esedezik, vegyék figyelembe kérelmét.¹⁾

Az egyetem pártolta Szegedy kérelmét s ennek eredménye az 1744. jun. 12. concessio.

1749-ben elkészült végre az egész szedés, mert sokat az I. részből Szegedy maga nyomtatott újra s kibővítette úgy, hogy az eredeti 1739. szedés gyökeresen megváltozott. A helytartótanács, illetőleg a censura kevesett változtatott már, s 1751-ben mind-

¹⁾ Szegedyről s kortársairól lásd Dr. Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány tört. s az élett. jegyz. A bud. k. m. t. e. tört.

két kötet forgalomba bocsáttatott, Faludi Ferencz nyomda-igazgató-sága korában.

Ez a Szegedy-féle sokszor újra nyomtatott kiadás története.

THALLÓCZY LAJOS.

THURZÓ IMRE WITTEMBERGBEN.

Azon kiváló szerep, melyre a XVI. század szellemi mozgalmának felidézésével a wittenbergi egyetem vállalkozott, csakhamar európai hirre emelte nevét. Az egyszerű Augustinus-barát merész fellépése csodálatra ragadta Európát, s tömegesen vont a körébe Európa minden részéből azokat, kik az általa hirdetett új tanért lelkesültek. Nehány százra megy azon ifjaknak száma, kik hazánkból is a XVI. században a wittenbergi egyetemen tanultak. Ezen egyetem nevelte legnagyobb részben Magyarországnak lelkes reformátorait. De nevelt a maga számára is magyar tudósokat, mint Losonczy Bánffy Ferenczet, kit érdemei s tudománya 1588. októberében ezen egyetem rectori székébe emeltek és — Thurzó Imrét a következő században.

Bethlenfalvi Thurzó Imre, a nagy Thurzó György nádornak méltó fia, miután itthon tanulmányait Armpruszter Ferencz vezetése alatt bevégezte, a magasabb tudományok hallgatására, ismeretkörének szélesbítése végett, ennek kíséretében Wittenbergbe ment, hol 1615. jul. 27-én, mint tanulót látjuk beírva az egyetem anyakönyvébe. ¹⁾ Nemes törekvései minden szépre és jóra, műveltsége és szorgalma csakhamar kitüntették tanuló társai felett, s már ezen év okt. 31-én II. Keresztély szász választó fejedelem beleegyezésével mint »rector magnificus« szerepel. Atyjának dedicált rectori beszédei 1616-ban nyomattak ki Wittenbergben, »Rectoratus Academicus i. e. Orationes quas comes Emericus Thurzo de Arva Ac. Rector hactenus Academiae Witebergensis etc. officii causa publice habuit« czim alatt. Rectori tisztét 1616. májusig viselte. De e hivatalt nemcsak elfogadta, hanem, hogy lelkiismeretesen meg is felelt a reá ruházott bizalomnak, mutatják azon dicséretetek, melyekkel kartársai részéről elhalmoztatott. Balduin Fridrich »Sol. refutatio Cathecismi ariani« cz. munkáscskája dedicatiójában, rectori érdemei mellett főleg azért magasztalja, hogy az ágostai hitformát önkényt aláírta

¹⁾ Bartholomaeides: Memoriae Ungarorum etc. 120. l. Klein: Nachrichten etc. 205. l. és Schmal: Adversaria 70. l.

²⁾ Ugyanazoknál u. o.

s ezen egyház kebelében állhatatosan és szentül meg is maradt. De az iránta nyilvánuló tisztelet tetőpontját érte akkor, midőn II. Keresztély szász választó komául hívta meg, »mint ezt a nádor (Thurzó György) 1615-ben Lányi Illés superintendenshez írt levelében bizonyítja.¹⁾

A kitüntetés, mely az ifju grófot »rector magnificus«-sá választatása által érte, rendkívüli örömet okozott Bicsén is s atyjának ezen alkalomból 1615. dec. 14-én Bicséről kelt s hozzá intézett levele sejténünk engedi azon fontos hivatást, mely hazatérése után reá várakozott s a melynek egész életét szentelte. Atyja tántoríthatlan híve volt a Habsburg-dynastiának; halála után fiának kellett volna örökölnie az uralkodó-házhoz való ragaszkodását és hűségét. De a végzet könyvében máskép volt megírva. Thurzó Imre ifju lelke lángoló hevével csatlakozott Bethlen Gáborhoz s hiven szolgálta élete végeig a XVII. század ezen egyik legnagyobb diplomatájának a vallás köpenyébe burkolt, valójában pedig a haza felszabadítására czélozó törekvéseit.

De lássuk röviden atyja feleletét, melyet rectorrá választását tudató levelére írt, a melyben örömét fejezi ki érdemlett megtiszteltetése felett s azután így folytatja: »A mi ama witembergi híres akadémia rectori méltóságát illeti, jóllehet a minap is hasonló atyai intéssel kívántam szerencsét, most ismét intlek szeretettel, hogy midőn a tanács érdemed szerint kitüntetett, minden erődből azon légy, hogy ezen tartomány alkalmasnak és olyan tisztre is méltónak találjon; és hogy azon hivatalt, mely mintegy előjátéka az isten kegyelméből majdan elérendő magasabb hivatalodnak, isten dicsőségének nevedezésére, ama híres akadémia hasznára, magadnak és tiednek is dicszére folytathasd, egyedül csak arra törekedni meg ne szünj. A hol szülő anyádnak irsz és kívánod, hogy kérje el tőlem réztáblára metszett arczképemet, nem tudom miféle szükséged van rá; mégis ebben kérsédnek eleget akarván tenni, jelen levelimmel együtt elküldöttem neked. Vigyázz reá, hogy el ne vesszen, sőt adja isten, hogy veled együtt annak idején hozzánk visszakerüljön. Ez az én képmásom midőn metszetett, még ifju valék, de attól fogva eltelt már néhány év és utólért a vénség.«

Ezután még egy pár apróbb hírrel kedveskedik »legkedvesebb fiá«-nak s végül kéri, hogy tudósítsa gyakrabban őket állapotáról.²⁾

Ennyiből áll az érdekes levél tartalma; s hogy a remény,

¹⁾ E levél Schmal birtokában volt, mint műve említett lapján megjegyzi, de, sajnos, nem közölte. Klein 206.

²⁾ Bartholomaeides: 309—310. ll.

melyet a nádor fia jövődő nagysága felől táplált, nem volt hiú, megmutatták a következmények.

Még Wittembergben volt az ifjú gróf, midőn atyja 1616. apr. 16-ról Bicsén kelt s a szász választóhoz intézett levelében hálás köszönetét fejezi ki azon kegyelmességeért és jóságáért, melylyel a fejedelem őt és főkép fiát — »kit a hasznos tudományok és nyelv kedvéért birodalmába küldött« — elhalmozta; egyszersmind tudatja a fejedelemmel, hogy »irántam és fiam iránt annyi és oly kegyelmesen tanusított jótéteményeiért a legnagyobb és mégis csekély köszönetem mellett ragaszkodásomnak és hálátosságomnak alázatos jeléül tokaji birtokocskámból három hordó bort küldök, mely ez évben isten jóvoltából kevéssel jobb és kitünőbb termett, mint az előzőkben — meg levén bizonyosan győződve, hogy Nagod nem annyira ezen ajándék, mely csekély, sőt majdnem semmi, hanem szolgálatra kész és alázatos lelkem iránti kegyelmes tekintetből szokott és kimondhatlan kegyelmességében és kedvezésében engem és fiamat továbbra is kegyelmesen részeltet«. Végül ígéri, hogy ha a fejedelem oly nagy kegyét szolgálattal meg nem hálálhatják »legalább ép elmével és szívvel mindenütt hírdetik.«

De irt ez alkalommal a nádor a bor elszállítása ügyében Hoffmann bécsi udvari tanácsosnak is. »Mínhogy azt a bort Henkell György Prágától Leitmeritzig kocsin, onnan pedig Dresdáig az Elbe folyón akarja biztosan ő felségéhez szállítani, barátságosan és szorgalmasan kérjük kegyelmedet, kivált az ő nagysága iránt való szolgálatunk tekintetéből, azt a bort és általunk ő felségének irt levelet késedelem vagy bármi fogyatkozás nélkül, szolgálatainknak legalázatosabb ajánlása mellett Dresdába szállíttatni méltóztassék.«

Thurzó György felhasználta ezen kedvező alkalmat is a császár iránti hűségének és ragaszkodásának újabban való kimutatására. Sárközy Gáspár szolgájától »nehány hordócska bort és levelet« küld ő felségéhez s bízalmas embereit, Ferenczffy Lőrinczet s Meggan udvari tanácsosokat barátságosan kéri, hogyha levelére valami felelet lenne ő felségétől »s abban barátságosnak és készségesnek akar látszani, szolgánk és alattvalóink ne tartassanak hosszasan vissza, hanem a mint lehetséges, hozzánk jöjjenek.« ¹⁾

Mikor tért haza Thurzó Imre Wittembergből, nem tudjuk. De már 1617. május 16-án levelet küld Bicséről Wittembergbe Lugelius mesternek tizennyolcz arany kíséretében. Ezen év

¹⁾ E négy levél Thurzó Gy. ered. fogalmazványainak gyűjteményében orsz. ltár Act. Thurz. Fasc. 2. Nro 59.

augustus 6-án pedig naptárába ezt jegyzi: »Clarissimus excellentissimus dominus Flottvedelius Witebergae rector gymnasioli nostri Bitchensis futurus«.

Ennyi az, mit e »nagy hős« wittenbergi tartózkodásáról tudunk. A kor, melyben élt, kezdete volt azon Németországot 30 évig dúló vallásháborúknak, melyeknek folyására a kis Erdély lánglelkű fejedelmei — Bethlen Gábor és I. Rákóczi György több ízben döntőleg közreműködtek, míg végre a vestphaliai békében megoldást nyert a kérdés s a protestantismus létjoga elismertetett.

E küzdelmekben, habár — fájdalom — csak kezdetén is, Thurzó Imrének is volt része. E korszak történetírója, ki fogja jelölni történelmében számára azon méltó helyet, melyet vele együtt »constantissimos fidei salvificae assertores atque athletas orbis quondam pannonicis delicia, lumina et Columina« ¹⁾ nevezett atyja és Thurzó Szaniszló megérdemelnek. BARABÁS SAMU.

ADATOK A MAGYAR CZIGÁNYOK TÖRTÉNETÉHEZ.

A XV. század elején (1417-ben) Zsigmond király alatt hazánkba bevándorolt *czigányok* akkor Bereg-megyében is elhelyezkedtek. Főfoglalkozásuk itt is a téglá- és vályogvetés, kovácslás, lókereskedés és *zenélésből* áll. Különösen, mint *hegedűművészek*, már régen kitűntek. E téren már századok előtt is nagy szerepet vittek s ebbeli ügyességökért nem egyszer fejedelmi kegyben is részesültek. Így *Bethlen Gábor* a XVII. század elején *Munkácson* »*Czigány Hegedüs György*«-nek fiágra szólólag adományozott birtokot, melyet e család azután sokáig élvezett, végre 1664-dik évben Földessy István, Báthory Zsófia fejedelem asszony munkácsi ügyésze urnője nevében tiltakozott a megye előtt az ellen, hogy ezen csupán fiágra adományozott birtokot a Czigány-Hegedüs leányágából származó utódok bitorolják.²⁾

Rákóczy György özvegye Lorántffy Zsuzsánna munkácsi várában 1679-ben találtatott annak szolgaszemélyzete közt 3 dobos és egy *hegedüs* is.³⁾ Thököly Imre és neje Zrinyi Ilona pedig 1682-dik évben a munkácsi uradalmat összeírátván, a felvett *Urbáriumba a czigányok is bejegyeztettek*. Jelesül Munkácson találtatott akkor 53 férfi, kiknek 36 gyermekek voltak; négy suhancz

²⁾ Klesch Dániel: Solennitas inauguratio templi Schavnik etc. 17. l.)

²⁾ Bereg-megyei 1664. évi jegyzőkönyv.

³⁾ Munkácsi urad. levéltárban levő azonkoru urbér, szép magyar nyelven írva.

pedig »*bujdosásban*« élt. Akkor a munkácsi uradalmi majorság-beli cigányok közt majdnem mindenki »*vajda*« czimet viselt; így említettnek Banta István vajda, Jónás vajda, András vajda, Márton vajda, Kajesi Ferencz vajda, Gábor vajda, Bula vajda, András vajda, Hegyes János vajda, Rézműves Rác György vajda, Horváth András vajda, Horváth Márton vajda, Livajko vajda, Livajko György vajda, Kancsi vajda, Tamás vajda és Czina Ferencz vajda. Névleg említettnek még a XVII. századbéli iratokban: »*Bolond Istók*«, Orosz Jancsi, Horváth Márton vajda, ki mint bujdosó, a *katonák közt tartózkodott*, Baduja és István vajdák pedig Bökénybe Ugocsába szöktek, Péter vajdának azon különös természete volt, hogy »*nyaranta mindig bujdosásban élt*« és csak télre vetődött vissza családjához.¹⁾

Midőn *Caraffa Antal* és később *Caprara Aeneas* a munkácsi várat megszállotta, 1686-ban a hőslélkü *Zrinyi Ilona* udvarában dobosokból és hegedűsökből álló zenekar is lelkesíté a várórséget; így olvassuk, hogy midőn 1686. június 8-kán a Beregszászba kirándult s onnan diadalmasan visszatért őrség a várba bevonult s az elfoglalt labancz zászlókat lobogtatta, a foglyok sokaságát pedig felkísérte: a hős parancsnoknó vitéz seregét harsány zenével és a nagy dobbal fogadá. Különbözn Thököly Imre fejedelmi udvarában a zenészek állandóul alkalmaztattak. Így az 1683-dik évi számadások szerint, udvari zenekar 13 trombitásból, 6 siposból (túrogató), 5 hegedűsből, 1 dudásból és 2 dobosból állott. A »német trombitás« kapott készpénzül 48 forintot, liberiat és »*Strimplit*«; a többi, ugymint: Pál, Tamás, Kristóf, Samu, György, Gergely, Márton, Lang Mihály, Mátyás, Krumpholz Lőrincz, Kalivoda Bernát és Mátyás egyremásra 40 frot, naponkint s fejenkint 4 czipót, 1 itcze bort és 7 sing fajlondis posztót ruhára. A siposok, két német, azután Márton András, Pribék Ferencz és Horváth János (kétségtelenül cigányok) kaptak fejenként 40 frot, 2 pár karmazsin csizmát, köntöst, lovaiknak szénát, abrakot és praebendát, vagy naponkint 6 czipót és 1 itcze bort. A hegedűsök, u. m. György, Miska, Cziganý Hegedűs György, Barna, Meliorisz Márton és Gergely kaptak egyremásra 40 frot, 2 czipót, 1 itcze bort, asztalt és öt sing posztót; a dudás, Gergely kapott valamivel többet, ú. m.: 50 frot, 2 köből buzát, 1 köből borsót, 1 dézsa turót, 8 köből rozst, 4 köből árpát, 1 kősót, 2 vanna vaját, naponkint 1 itcze bort, 1 ártányt vagy 2 oldal szalonnát, 5 sing angol posztót, 2 lovának szénát, abrakot, vagy pénzt, szolgálja részére heti pénzt vagy praebendát, azaz ételmet. Valóban tisztos ellátás egy dudás-

¹⁾ U. o. 1682. évi urbér.

nak! A dobosok, János és Ferencz, kaptak fejenként 24 frtot, 3 pár csizmát vagy 3 frt 72 denárt, 7 sing remek posztót, asztalt a trombitásokkal és lovainak szénát s abrakot. A dobosok és sipo-sok veres kiszniczir posztóból való mentét, fehér dolmányt s a közsipo-sok egészen veres öltönyt viseltek. Megkülönböztetésül készült a fősipos köntöse széles remek posztóból, mentéjének pedig mindkét eleje sárga posztóval volt bélelve.

Hogy a XVIII. század elején újonnan fellobbant harc és csaták viharaiából a lelkesítő zene nem maradhatott el, természetes; ez alkalomból keletkezett 1703-ban a maiglan hazánkban általán kedvelt Rákóczi-induló is. II. Rákóczi Ferencz seregében folyvást tartózkodtak szervezett zenekarok, kik azután alkal-milag a fejedelmet is mulattatták. Így a többi közt 1708. év új napja hajnalát hadi zenével apprecálták ő felségének a zenészek, valamint 1709. év első napjának reggelén a Munkács városban állomásozó sereg zenészei a fejedelem lakháza (mai grófi kastély) udvarán megjelenvén, őt harsány zenével üdvözölték; de ő maga is itt nem egy ízben adott tánczvizalmat, melyen ő és vendégei késő éjjelig tánczoltak.

Különben Rákóczi alatt, itteni uradalmában tartózkodott *czigányai*, fennmaradt azonkorú urbérek szerint, téglá- és vályogvetésre és kovács-munkára is alkalmaztattak; egyes czigányok a bányákuál és mész-kő töréseknél azzal foglalkoztak, hogy a kötörök szerszámaikat igazították.

Mária-Therézia királynő a kóbor czigányokat állandó lak-helyekre szorítani és megtelepíteni óhajtván, e rendelet követ-keztében 1768. évben a munkácsi czigányok is, kik vajda alatt állottak, elhelyeztettek. 1775-ben pedig legfelsőbb helyről megha-gyatott, hogy a tömegesen lakó czigányok szétesztassanak; ennek következtében 1777-ben ez ellen a czigányok panaszkodtak, kiemelvén azt is, hogy a hatóságok gyermekeiket elszedik és városokban mesterségre adják. Számuk azon időben az ország-ban 68 ezerre ment. Akkor a munkácsi czigányok az addig fizc-tett 51 krajczárnyi fejadótól fölmentettek, 1780-ban pedig a *kunyhópénz-fizetéstől* is, amál inkább, mert akkor II. József újabbi rendelete folytán polgárosittatván, azok telkeken elhelyeztettek. Ennek következtében az 1781. évben eszközöltetett összeírásban a Bereg- és Szatmár-megyei és Győr-városi czigányok fel nem vétettek, mert azok akkor e területeken, mint *földművesek és iparosok*, sajnos, csak igen rövid időre letelepedve voltak s a ren-des adófizetők közé soroztattak. A buzgó fejedelem halálával azonban a czigány-ügy is elhanyagoltatott s ők elhagyván a tisz-tességes életmódot, ismét a kóborlásnak adták magokat s falu-végi kunyhókba húzódtak.

LEHOCZKY TIVADAR.

A CZISZTERCZIEK A RÁKÓCZI-KORBAN.

A »Századok« f. é. első füzetében Thaly Kálmán Csobáncz 1707. évi védelmezőjéről értekezvén, a 66. lapon közli Bercsényi levelét, melyben Száz Márton és Dóczy Péternek a hős védelemért ogyebek közt »az Badacsony hegyen levő tarka barátok szőlei« adományoztatnak. Elhhez Thaly 2. alatt a következő jegyzetet csatolja: »*A zirczi czisztercziták*, kik a hazafias benczékkel, ferencziekkel, prémontreiekkal és zobri camalduliakkal ellenkezőleg, nem léptek be a Confoederatióba.«

Teljesen eltekiutve azon ellentétől, melybe e sorok a zirczi cziszterczitákat a többi »hazafias« rendekkel helyezik, legyen szabad tisztán a történeti igazság érdekében a következőket megjegyezmem.

A zirczi monostor a mohácsi vész után teljesen feldulatván, az apátság javai világi kezekre jutottak, sőt 1609-ig czíme is elenyészett, mely évtől kezdve az apátság czíme, egykori javai visszaszerzésének kötelmével, érdemes egyházi férfiaknak adományoztaték. Ezek utolsója: b. Héderváry János, 1659-ben az apátságot átadván a liliumföldi cziszterczitáknak, Zircz Ujfalussy Márton személyében cziszterczi rendű főpapot nyert ugyan, de a zirczi apátság továbbra is romhalmaz maradt, mert az apát Pápán lakott; ugy szintén az ő 1678-ban történt megöletése után is, a midőn a zirczi apátság birtokait a liliumföldi apát bors-monostrai kormányzói kezelték.

Csak midőn Zircz a sziléziai heinrichau apátság birtokába került, kezdtek el az apátság visszaállításának eszméjével foglalkozni. 1701. april 14-én érkezett Pápára Heinrichauból a két első cziszterczita: Wabrizig Ábrahám és Sebastian Vilmos. Ezek elseje még azon évi jul. 28-án elhalálozván, a javak kormányzatának terhei az utóbbinak vállaira nehezültek. Ezen atyáról a házi krónika nyomán csak annyit tudunk, hogy sziléziai munkásokkal Zirczre jött, itt két kis kápolnát s tizenhárom lakházacsokát emelt, melyek nem sokára a kuruczok által feldulatván, ő maga fogolyként vitetett először Kapuvárra, majd Ára várába, honnan *Thelekesy közbenjárására* kiszabadulván, életét 1709-ben Egerben végezte be.

Ezután csak 1711-ben jött ismét két cziszterczita Zirczre. Számuk később szaporodván, 1725-ben egy ideiglenes lakhelyet, majd 1727—1738 a kolostort építették.

Mindezekből kitűnik, hogy az egész Rákóczi-fölkelés alatt Zirczen nem voltak czisztercziták, kik a confoederatióba beléphettek volna. Igenis, volt annak kezdetén itt egy sziléziai buchwaldi

születésű szerzetes, kit ha *német létére* a kuruczok elfogtak, egészen természetes volt, a nélkül, hogy bármi hazafiatlanságban kellene ennek okát keresnünk. A kis *német* telepnek feldulatása azon korban, midőn annyi nemesi lakot is kifosztottak,¹⁾ szintén egészen természetes. A badacsonyi szőlőt pedig Bercsényi annál inkább adományozhatta, mert annak Lipót által kinevezett birtokosa a sziléziai heinrichai apát, az ő szemeiben nem lehetett törvényes birtokos, s a nevezett szőlő ennél fogva gazdátlan birtok volt.

Nem lévén tehát az egész Rákóczi-korban Zirczen ciszter-cziták, azok hazafisága- vagy hazafiatlanságáról szó sem lehet.²⁾

Ennyit a történeti igazság érdekében.

Az említett adománylevél közléseért egyébiránt Thaly urnak köszönetet mondunk, mivel az az apátsági birtokok történetéhez egy eddig ismeretlen adatot szolgáltat. Hasonló köszönetre kötelezne le, ha ő, mint a Rákóczi-kor alapos ismerője, felvilágosítást nyújthatna arra nézve, hogy a zirczi kis telep feldulatása mely évben történhetett,³⁾ miután erről közelebbi adataink nincsenek.

RAINISS GYULA.

---

¹⁾ Ha t. i: az illető nemes *labancz* volt s a Confoederatiótól magát távol tartotta. *Szerk.*

²⁾ *Erről* Thaly nem is szólt, ő csak a benzéek, ferenczesek, pré-montréiek stb. hazafiságát említette, a mi kétségtelen tény. *Szerk.*

³⁾ Valószínűleg 1704-ben, mindjárt a háborúnak Dunántúl kezdetén. *Szerk.*

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Primum ex integro Edidit Prolegomenis Notis Et Compluribus Glossariis instruxit Comes Géza Kuun Acad. Sc. Hung. Sodalis Budapestini. Editio Scient. Academiae Hung. 1880. CXXIV. 395.

Hogy egy munkát, a milyen az előttünk álló, megítélhesünk és értékéte Turcologiára s közvetve Kelet-Ázsia török népeinek történetére nézve kellőleg méltányolhassuk, mindenek előtt fogalommal kell birnunk azon bizonytalanságokról s némi tekintetben zavarokról is, a melyek egyrészt a keleti török népekre és ezek nyelvére, másrészt pedig ez utóbbinak nyugoti testvéreihez való viszonyára vonatkozólag, még máig is uralkodnak. És ez máskép nem is lehetséges, ha tekintetbe vesszük, hogy mily hiányosak és hézagosak a történeti tudósítások és hogy mily szűkében vagyunk a nyelvemlékeknek is, a melyektől ezen homályos régiók megvilágítását várhatnók. A keleti törökre vonatkozólag birtokában vagyunk a csaknem 900 éves *Kudatku Bilik*-nek, még azon hiányos alakjában is, a mint azt e sorok írója kiadta, eléggé érdekes adaléka az összehasonlító philológiának és ezen ő török (vagy a hogy mi nevezzük, ujjur) dialectusnak az Altaiak nyelvjárásához, sőt a fent éjszakra lakó Jakutokhoz való viszony már gyenge körvonalokban mutatkozik is a fürkésző szem előtt. A nyugot-török szójárásai közt hiába keresünk ilyen hosszú koron és eredetiségen alapuló megállapodást; és mégis együtt véve éppen olyan egésznek alkotnak, mint általában a keleti török, mert a mennyire engem eddigi kutatásaim meggyőztek, a Bulgár, Khazár, Besenyő és Uz nevek alatt, tehát az arabok Ghuzzai és az ujjor Turkománjai a mi számításunk szerint már az V. és VI-ik század óta, sőt lehet, hogy már előbb is — azon nagy sivatagon voltak találhatók, mely az *Uralon* kezdődve, a káspi tó északi részéig és a fekete tenger hosszában a mai Beszarabiáig terjed. E tárgyról különben nem sokára megjelenendő »A Magyarok eredetéről« című munkában szándékozom bővebben szólni, de már e helyen

se tehetem, hogy meg ne jegyezzem, hogy az előttünk levő codex, noha már 1303-ról van keltezve, mily történeti és nyelvészeti fontosságu a Turcologiára nézve; és hogy egész természetesnek találjuk, hogy a tudós világ kíváncsiságát már oly jókor felkelté. Gróf Kuun szerint, a mint szorgalmas nyomozáson alapuló bevezetésében a czimben levő munkára utal, ezen codex sokkal előbb ismeretes volt, a mint ezt ez ideig általában hitték, noha első kiadójának és magyarázójának rendesen Klaproth-ot ismerjük, a kinek, a mint most ki is tűnik, e kézirat igen rosz másolata állott rendelkezésére, és a Turcologia akkori állapotában, talán a sokféle felületesség következtében is, a melyek ezen irót jellemzik, olyan hibák csúszhattak be, a melyek ma első első pillanatra szembeszökők s a melyeket gr. Kuun ki is mutatott. E javításokról szólva, azon észrevételt engedjük meg magunknak, hogy a szerző ur talán nem egészen helyesen járt el, midőn a XV-ik oldalon Schott-ot idélve Klaproth hibás fordításáról így szól — «*تقى اون اوغور*» — *postea decem اوروقندن منکوتای اتلیق کیشینی خان کوتاردیلر* tribus uiguricae virum Mangutej appellatum (sibi) in principem elegerunt«*perperam hoc modo vertit*» On-Uigures ex ipsorum genere heroci Mangutati principem fecerunt« — minthogy Klaproth azon véleményben van, hogy *اون اوغور* tulajdonnév és nem fordítható át s semmiesetre se tévedett, mert kelet Turkesztánban nemcsak egy *تغزغر* török törzs létezett, a mit Grigoriew jegyzeteiben Ritter fordításában egészen helyesen *تغز غر* tagazgar, még helyesebben *تقر ایغور* tokuz uigur. a. m. kilencz uigur-rá igazított, hanem egy On-uigur nevű törzs is, vagyis tiz-uigur. Máskülönbén nagyobbára igaza van a szerzőnek, a mikor a német-orosz tudósok borzasztó nyelvhasznításait megróvja, mert sokan tényleg bosszantók a tudatlanságot és ama átírások neveltséges voltát illetőleg.

Klaproth után az oly korán elhunyt Dr. Blau Ottó Petrarca Codex Cumanicusával foglalkozott és a Deutsche Morgenländische Zeitschrift XXIX-ik kötetben »Über Volksthum und Sprache der Kumanen« czim alatt közzétett értekezése ezen kéziratnak sokféle nyelvészeti rejtélyei magyarázására sokat tett. Blau alapos ismerője volt az oszman nyelvnek és a keleti törökhöz is jobban értett, mint Klaproth, és ha az utóbbi készíttette kiadás helyett az eredeti codex lett volna keze közt, ugy munkája a török nyelvek studiumának bizonyára hasznára lett volna. Az új kiadónak efféle akadály nem állott útjában, ő a codexet gondosan sajtátkezűleg írta le, és a híres persa-kún glossarium most már olyan alakban van meg, a mely tudományossá-

got és diplomatiái pontosságot illetőleg nem hagy semmi kívánnivalót. Ezt a tudós kiadónak örömmel ismerjük el, úgy az illető szakirodalom való sokoldalú olvasottságától sem akarjuk a megillető dicséretet elvonni, noha némely Etymológiájával nem értünk mindig egyet. Így pl. (XXVIII. oldal) éppen nem fogadható el a *tarkan*-nak Porphyrogenitusnál egyrészt, *تارخان* = *dux pecorum*, másrészt pedig *tavernicus*, vagy a magyar tárnok-kal való egybevetése, mert először is *توارخان* szokatlan összetétel, a melynek *Таорнах*-al Konstantinusnál nincs semmi köze; de meg *tavernicus* valamint a magyar tárnok a szláv *dwornik*-ajtónálólótól származik, és az arab *حاجب*-ja, a török *ایشیک اغاسی* és a perzsa *دربان* *derbánnak* mássa. Előszavának IV. fejezetében a kiadó a Kunok különösen érdekes s ez ideig nem eléggé méltatott viszonyát Magyarországnak s a fenmaradt nyelvmaradványait tárgyalja, a melyekhez gr. Kuun első sorban a sokszor említett »Miatyánk«-ot számítja, a melyről ezen sorok írója a nyelvtudományi értekezések 9-ik kötetében értekezett és még egy néhány kún szólásmódról, melyek állítólag a múlt század vége feléig Nagykunság némely helyein használtattak volna s ma már teljesen kivesztek. Gr. Kuun az említett nyelvemlékek és a Petrarca-féle glossariumban foglalt kún szók közt bizonyos összefüggést akar találni, de ez korántsem érthető, mert először nem fogadhatjuk el a csak megvilágításért bevitt hasonlatokat grammatikai és szótani tekintetben is, és másodsor kétségbe nem vonható ténynek tartjuk, hogy a XIII. században Magyarországra vándorolt kúnok már a XV. században a magyar nép közt nyomtalanul eltűntek. Egyes szók, mint pl. *boza* és számos helynevek föntarthatták ugyan magokat, de nagyobb nyelvemlékekről, mint pl. a *Miatyánk* és az elferdített köszöntési formák, semmiesetre sem lehet szó. Az V. és VI. fejezet a bizanci, arab és középkori európai írók földrajzi és történeti területére tett kirándulásokat tartalmaz, melyekben több talpraesett összeállításokat, közbevetve azonban tévedéseket is ismétél, és csak a hetedik fejezetben tér át a szerző a kún nyelvi sajátságokra, a hol először a hangtannal foglalkozik behatóan és azután az alakokkal. Azon szakismeret és tudományosság, mellyel a szerző munkához fogott, a legnagyobb elismerést érdemli, habár másrészt aggodalmunkat nem fojthatjuk el, hogy nem igen bízhatunk egy oly szövegben, hol egy és ugyanazon hang egy oldalon is egy, két, sőt három különböző módon van átírva, s a hol minden mondatból kiviláglik, hogy az az olasz vagy bármely más európai, a ki ezen perzsa-kún glossariu-

mot összeállítá, alapjában véve nagyon gyarló nyelvész volt s hogy sok megjegyzését nem hogy olvasni, de kitalálni kell. Ennyit a kún hangtan elemeiről. A mi azonban a grammatikai alakok fejtegetését illeti, itt már a szerzőnek biztos álláspontja volt, és erre vonatkozó megjegyzései minden Turcolog osztatlan figyelmét megérdemlik, ha az összes török nyelvnek, helyesebben dialectusok összehasonlító nyelvtanának feldolgozásához járúl.

Altalában az egyes alakok természetéből folyólag következik, hogy a kún szorosan véve a turkomán (azerbaizán) és az oszmanlihoz sorozódik, és a később említett töredékek a Kanglival együtt, a mint ezt már különben történeti adatok alapján régóta sejtették, a nyugoti törökséget alkották — mint ellentétet a Kirgiz, Ujgur, Kazak és Özbég néppel, a melyek a keleti törökséget alkotják.

Szótani tekintetben a Codex cumanicusnak sokféle értéke van. Mindenek előtt megfejtését kapjuk némely, eddigelőttünk ismeretlen vagy rosszul magyarázott török szóknak, így pl. a Borla szó a 89. oldalon, a mely Hammer gyűjteményében és később az én »Uigurische Sprachmomente.« cz. művemben közölt Timur-szabadalmi levelében بورلا تامغاسی alakban van meg s mindketten hibásan közöltük. Másodszor figyelmünket felhívja néhány nagyon régi s csak az ujúrban előforduló török szó, így pl. küsänz (köszöntés) a 186 oldalon, anuk (kész) a 43. old. stb., a melyek csak a Kudatku Bilikben találhatók. Harmadszor, és ez különösen a mivelődés-történetirőt érdeklí a persa kölcsön szók sokkal nagyobb számmal vannak, mint a mai oszmanliban, ez oly körülmény, melyből következtetni lehet, hogy a kúnok a persa cultur árnak túlmértékben ki voltak téve, majdnem oly mértékben, mint Transkaukasiában és éjszak-nyugoti Iránban lakó testvéreik. Negyedszer kitünik a glossariumból, hogy a tulajdonképeni szerző, a kún-török és persa nyelvekben való jártassága mellett is, ez utóbbiban sokkal otthonosabb, mint az elsöben, a mennyiben a két szöveg alkalmi szembeállításánál a persa, a hol olvashatónak maradt, sokkal helyesebb mint a török és hogy e szerint a persa eredetinek és a török-kún fordításnak tekinthető. E végre egy kis egybevetést állítunk össze és az illető szokat persa-török átirással látjuk el. Így

6. oldal amicis	dost	sous (سيوو)
	دوست	سووس
ardo	mesozanem	cüydurumen (كويمورومن)
	ميسوزانم	كويمورومن

9. oldal crido baneg mezanem chezchirirmen
بانک میزنم (kičkirirmen h. فچققررمین)
12. oldal cinglo mebandem ayltartarmen
میبندم (ایل تارتارمین), ebből t ajl=nyereg.
öv s tartar = huzni
13. oldal consulo paand medehem chengas berumen
مدد هم خم پند (h. کیندکاش ایتزررمین)
14. oldal circumdo gri rdmervem zourajurumen
کرد میروم (čoura jyryrmen h.)
21. oldal des pero beumetmesanem tinimdan cherarmen
تینیمدین کردیم بی امید میوشوم
a. a. lelkemből kijöttem
23. oldal expecto sabur mecumem cuyarmen
صبر میکنم (kojarmen = hagyok?)

Ilyeneket a szöveg majdnem minden oldalán ki lehetne mutatni; a nyelvi gyámoltalanság névszerint a latinból tűnik ki a Himnuszokban s más fordításokban és a nélkül, hogy szigoruan akar-nának bírálni, meg kell jegyezni hogy a Codex cumanicus ezen utolsó része, melyet íme először Gróf Kuun adott ki, a lehető legroszabb törököt szolgáltatatta, a milyent valaha Europa fordított, és azért ez a rész a legnagyobb nehézséget fogja a nyomozónak okozni. Hadd szolgáljon próbául egy Himnusnak ezen következő része, melyet sorközbe kijavítunk és átfordítunk.

186. oldal Ave učmakning kabagi
— — — — kapugi
Légy üdvöz te kapuja a Paradiesomnak.
tirikliknink agači
te fája az életnek
jenissing bizge teyirding
jemišing — — — —
gyümölcsödöt megéretted
ihñe kačan tuurdug
ani — — tourdung
midön öt szülted
Ave Maria ki bisgü
— — — hogy nekünk
tuurdug bu géhanda
e világon szülted

ani kim tengri tuurur
 öt kit Isten szült
 Ave kiz kim kus-ünč öze
 — szüz, hogy dícséretre
 kičkerys se tengrigü
 öt Istenhez hívtad
 soywrg atip isittirding
 sojurgatip išittirting
 hogy örvendeztetve hallatád stb.

Ez véletlenül még a legkönnyebb részek egyike, míg legnagyobb része gyakran egészen az érthetlenségig homályos.

Egy szóval, a ki az előttünk álló codex megmagyarozásával akar foglalkozni, sok nehézséggel fog kelleni megküzdenie, de azért a munka megérdemli a fáradságot. A török nyelvek studiuma igen becses adaléket nyer e codexben és nem nyilváníthatjuk ki eléggé köszönetünket gróf Kuun urnak.

VÁMBÉRY ÁRMİN.

Editionum collegii historici Academiae literarum Cracoviensis nro. 13. 14. 15. Acta Historica, res gestas Poloniae illustrantia. Tomus III. IV. V. Cracovia, 1879.

A krakkói tudományos akadémia történelmi kiadványainak három kötetét küldötte meg a m. t. akadémiának. *Egyik kötet*, melyről már volt szó a Századok múlt évi decemberi számában, *Hosius bíbornok* életrajzát és leveleit tartalmazza 1525—1550-ig s leginkább a dán és lengyel történetekre vonatkozik. Ugy látszik, ez a Hosius, ki előbb culmi s aztán vármii (varmiensis) püspök volt, fáradhatlan diplomatája volt Lengyelországnak és sokfelé járt követségbe. Ez itt megjelent mű anyagát Zakrewsky Vincze cs. kir. egyetemi tanár Krakkóban és Hipler Ferencz tudós tanár nagy gonddal gyűjtötték össze több állam levéltárából s nagy gonddal adták ki.

A másik kötet Krakkó város okiratait közli 1257—1506-ig.

Mindjárt elől közli a krakkói *consulok* névsorát 1289—1507-ig. Az első, kit említ, *Ketzer Volrad*, (Volradus Keczer.) 1289—1290. Azután Heinrich von dem Keczer (Kether, Ketscher, Ketzer 1300—1316-ig. Gottfried von dem Ketzer. 1301—1310-ig. Joannes de Keczer (Hanco de Keczer.) stb.

Petrus Melczor 1367—1392. Martinus Beczky (1425—1452-ig.) Joannes Thurzo (Thwrzo, Thurso 1477—1507.) Georgius Thurzo 1503—1507-ig.

Valjon e derék krakkói polgármesterek rokonságban állottak-e a hasonnevű magyar családokkal?

A tulajdonképen való okiratok közt van egynehány Nagy Lajostól, Erzsébet és Hedvig királynéktól stb.; mindmegannyi kisebb jelentőségű. Sokkal érdekesebb reánk nézve a *harmadik kötet*, mely a francia külügyminiszterium levéltárából gyűjtött okiratokból áll 1674-től 1678-ig, midőn Lengyelországban III. János (Sobieszky) király uralkodott s midőn a *lengyel barátságért* Leopold császár és magyar király. XIV. Lajos. francia király — a brandenburgi választó, a svédek és a *bujdosó magyarok*, egyaránt s különböző szerencsével vetekedtek. A francia királynak a lengyel udvarnál két követe volt, úgymint a Marseille-i püspök és marquis Bethune,¹⁾ ki a lengyel királynak sógora volt, mindketten marquis D'Arquien egy-egy leányát tartván nőül. Bethune a bujdosóknak hathatós pártfogójok volt, mihez egy ideig, a mint látni fogjuk, bizonyos nagyravágó önérdék is csatlakozott.

Jelen kötet ép ama diplomatai levelezéseket tartalmazza, melyekből az említett versenygés részleteit bőven megismerhetjük s ezáltal e kötet saját történetünknek is egyik becses kútforrása. Az 546 lapra terjedő negyedrért művet Dr. Waliszewszky Kazimir szerkesztette XXVIII lapra terjedő előszóval s közbe-közbe tájékoztató magyarázatokkal látta el s művét folytatni is fogja, mert ezt a kötetet külön I számmal jelöli s így a következő kötetek bizonyonnal a Thököly-korszakra nézve fognak érdekes adatokat szolgáltatni.

Az értesülés azonban, mit ez eredeti kútforrásokból nyerünk, nem valami felemelő, sőt, ha nem sejtettük volna előre, leve-rőnek is mondhatnók, de úgy hiszem legjobb az ilyes dolgokkal, ha későbbre is, tisztába jóni — hogy legalább a jövő nemzedékek bujdosói lássanak tisztán s lássák az ügyet a maga teljes leplezetlenségében e végre legczélszerűbbnek tartom a minket érdeklő süngönyöket közölni.

— Varsóból 1674. június 15-én értesíti Szobieszky XIV. Lajost, hogy a varsói mezőn tartott országgyűlésen május 21-én három napi tanácskozás után királylyá választották. A marseille-i püspök pedig június 1-én a francia király számára készített emlékiratában egyebek közt így ír: A királyra nézve alig történhetett kívánatosabb esemény, mint a főmarsall megválasztása, és kizáratása Károly herczegnek, kivel az osztrák ház-

¹⁾ Aláírásuk az 1675-ben kötött szerződésben így hangzik: François de Forbin de Janson, Evêque de Marseille, Ambassadeur extraordinaire du Roy. François de Bethune, envoyé extraordinaire du Roy.

nak oly nagy tervei voltak s ki által a Lengyel-Török háborút szakadatlan folytatni akarták. És a jelöltek közül egyik sem annyira barátja a királynak, mint Sobieszky. . . . .

Ígéri, hogy kézalatt (à couvert) működni fog Magyarországon, segíteni fogja az elégületleneket, s a császárnak adni fog elég dolgot. 20.000 embert is beküld s vezérül teszi Balagi (?) tábornokot. Ha ő felségének tetszik, hogy a törökkel kötendő béke után azonnal Magyarországra törjön, s a császárt háboruba kerítse, most mindjárt elhíresztelik a török békét, melyet az itt levő osztrákpártiak mindenképen akadályoznak, és hogy a magyar elégületleneket felhangoljuk és lelkesítsük, terjeszteti fogjuk, hogy a király pártfogolja és segíteni fogja őket; a sziléziai és a magyar határookra sereget küldünk és Lubomirszky udvari marsalt, kinek a császárral holmi Magyarországon fekvő jószágai (a szepesi városok) miatt nehézségei vannak, batoritjuk stb. . . . A lengyel király, kinek annyi módja van a császárt megtámadni, jobban fogja érvényesíteni a néki küldendő pénzt, mint a svédek, kiknek végre is Franciaországtól sokban eltérő nézeteik és érdekeik vannak. . . .

— Baluze (franciaia tiszt) június 29-én írja XIV. Lajos számára: »Hogy (a lengyel király) Felségedhez való jó hajlamát megmutassa, megengedte egy itt időző magyarországi urnak, hogy a magyar elégedetlenek (mescontents) segítségére két ezredet fogadhasson, mert most nem tartja még időszerűnek, hogy maga nyíltan fellépjen vagy hogy a segéd-csapatok vezére valami lengyel nagy úr legyen.

— 1674. július 9-én a marseille-i püspök így ír a magyar ügyről és herczeg Lubomirskyról:

»A magyarok okvetlen más urat akarnak választani a császár helyett, annyira, hogy 18 nap előtt valami Wesselényi urat¹⁾ a nádor fiát küldötték herczeg Lubomirszkyhez, Landshut nevű várába, megkérdeni, ha van-e módjában és akarja-e őket segíteni, mert ha igen, akkor ők illő felhatalmazással és biztosítékokkal ellátott követeket küldenek hozzája, hogy *megbeszéljék az eszközöket az ő királylyá választatásáról.*²⁾ (pour convenir des moyens de l'eslire leur Roy) Értésére adván, hogy előbb nagy szükségükben a főmarsalt (Sobiesky Jánost)³⁾ akarták megtalálni, kinek kezében volt a hadsereg, de inkább szeretik hg. Lubomirszkyt, kinek atyja jó emléket hagyott Magyarországon, valamint szemé-

1) Gróf Wesselényi László.

2) Erről a trónkeresőről nem volt tudomásunk.

3) Erről hátrább is lesz szó.

lyes tulajdonainál fogva is, és hogy jószágai közel vannak Magyarországához, hol sok (?) rokonnal is bír.

Nógatta (sollicité) több prelatus is, de ő azt felelte: nincs oly helyzetben, hogy ily nagyfontosságú vállalatához fogjon, de bővebben értesíteni fogja őket, ha néhány fejedelmi barátjának segítségéről biztosítva lesz. Az elégtelennek ekkor a néhai Mihály (lengyel) királyhoz fordultak, ki titkukat azonnal hírvél adta a bécsi udvarnak. . . . A magyarok tehát meghúzták magokat Mihály király haláláig. Most azonban ismét mozognak, de úgy találják, hogy a két királyság ugyanazon személyben összeférhetlen. Megtörténhetnék az is, hogy a lengyel érdek elfordulna a francia érdektől s a lengyel király az osztrák császár szövetségese lenne; oly királyról kellene tehát gondoskodni Magyarországon, ki helyzeténél fogva az osztrák császároknak engesztelhetetlen ellensége lenne s e szerint örökre Franciaország érdekeihez lenne csatolva.

»Ugy látszik — teszi hozzá a ravasz francia — Felsőged érdekének nem árt, ha Lubomirszky urat meghagyjuk szép reményeiben.

— A püspök 1674. aug. 24-én egy hosszú jelentést ír XIV. Lajoshoz, melyben írja, hogy a lengyel király, ha a törökkel megkötí a békét, kész támadást intézni akár Magyarországra a császár ellen, akár Porosz földre a Brandenburgi választó ellen (XIV. Lajosnak mindegy, akármelyiket kényszerítse, hogy seregeit a Rajnától elvonja.) De a lengyel király jóakarata nélkül nem tehetünk semmit, mert ő Apafival, az erdélyi fejedelemmel szoros összeköttetésben áll. Most azt tanácsolja, hogy Beaumont urat — Lubomirszkyt kikerülve — Erdélyen keresztül küldjük az elégtelen magyarokhoz, hogy alapos és részletes tudósításokat szerezzen minden dolgaikról s így a Lubomirszkyval való viszonyukról is. Azonban én várom a legközelebbi postával Felsőged rendeleteit a magyar, illetőleg a minap irt Lubomirszky-féle tervre, addig készítem Beaumont utasításait, de a rendelet érkezéig halasztom elindulását — valamint Porosz földre sem bocsátom Akakia urat, kit a magyar cselszövényre legalkalmasabbnak tartok (propre à l'intrigue d'Hongrie.)

— Püspök úr aug. 31-én írja marquis Pomponne francia külügyminiszternek: Ha egyszer segíteni fogja ő felsége (a lengyel királyt), ő bizonynyal hű szövetséges lesz s mondhatom önnek, ő csak akkor kér pénzt, ha tesz valamit és tehet, mert ha a törökkel békét köt, minden katonáját használhatja s *már nem gondolkodik róla s nincs is reménye, hogy fiát magyar királylyá tehesse.*¹⁾

¹⁾ Ez is új trónjelölt.

— Marquis Bethune írja 1674 sep. 21-én Pomponnenak: Találkoztam Wesselényi úrral, ki egyike Magyarország főurainak,¹⁾ s kinek testvére a lázadók főnöke, minden szükséges intézkedést megtettünk s ha ő felsége úgy kívánja, kész vagyok Magyarországra utazni.

— XIV. Lajos maga 1674 sept. 7-ikén egyebek után így ír Versaillesból a püspöknek: »Mindent előre meg kell fontolni s minthogy látható a lengyel király nagy követelése — 100,000 tallér három, hónapra 6000 ember tartására — könnyen következtethető, hogy az önnek adott felhatalmazás ily megállapodásra önt nem jogosítja, de mégis fontosnak tartom nem veszíteni el az alkalmat a császár ellen ily oldaltámadást intézhetni — támogatván a magyar forradalmat.

Ennél fogva szándékom ez országban a forradalom állapotát még jobban megismerni s pártfogásom jó reményével őket biztatni. E végett Akakia urat azonnal küldje ez országba ajánlólevelekkel a főnökökhöz. Helyeslem, hogy ön is őt választotta e küldetésre, mert biztos vagyok értelmességéről és hűségéről s mert már ismeri ez országot. . . . .«

E küldetés természetesen nem maradhat rejtve a lengyel király előtt, de azt okvetlen titkolja el előtte, hogy Akakia némi pénzt visz a bujdosóknak. A mint látom, hogy mennyire kívánja ez a király tőlem a pénzt, még féltékeny lenne, ha észrevenné, hogy más úton, s nem az ő kezén juttatom céljához. Szükség, hogy ő erről semmit se tudjon.

— Püspök XIV. Lajoshoz sept. 30-án: Ne hízlegjünk magunknak azzal, hogy a lengyel király a császárnak nyiltan hadat izen. Ebbe soha bele nem egyezik. Csak annyi kellene tehát, hogy bizonyos összegért csapatokat küldene a magyarok segítségére. Vagy pedig a bujdosókkal magokkal kellene egyezkedni, kiosztván köztük a 100 ezer tallért.

— Október 16-án pedig így ír: »Akakia úr nem levén itt, Sauvons urat küldöm a nagyvezérhez. Ez az úr igyekezni fog behatolni a porta szándékába a magyar bujdosókat illetőleg s értésére adja a török kormánynak, hogy Felségednek nem szándéka őket elhagyni s a császár bosszujának kiszolgáltatni és elhíveti a nagy vezírral (et luy insinuera la crainte etc.) hogy a buj-

¹⁾ Itt ismét gróf Wesselényi Lászlóról van szó, kinek azonban Wesselényi II. Pál, a bujdosók vezére, nem testvére volt, hanem másodunokatestvére, nagyatyjuk volt testvér t. i. Wesselényi II. István és Wesselényi I. Pál. (W. Ferencz fiai) Waliszewsky úr a mű szerkesztője jegyzésben azt mondja: a Wesselényiek Báthori István alatt 1576-ban jöttek Lengyelországba. Egyik utódukat Wesselényi Ferenczet III. Fer-

dosók félnek, hogy Apaffi hátok megett ellenök egyetért Bécs-
csel. Ez siettetni fogja a nagyvezér szándékát, hogy Abaffit
elkergetse s helyébe Sollonik Miklóst¹⁾ tegye, — egy erdélyi
nagy úr, ki most, mint menekült a portán van — ez aztán komo-
lyan segiténé a bujdosókat, elvonné minden hajlamukat a kibé-
külésre s arra, hogy elfogadják a császár kegyelmét.

— Bethune írja oct. 14-én valamelyik miniszternek: A
lengyel királyné csodákat mivel; nélküle soha célhoz nem jut-
nánk. A király soha se volt ily gyöngéd hozzá. Reméllem meg-
szégyenülnek ellenségei, kik a koronázást el akarnák halasztani.

A lengyel király nagy dolgokat mondott nekem. Családját
örökösíteni akarja az uralkodásban. Szokása ellenére folytonosan
dolgozik, szomszédaival jó viszonyban áll és ura a hadseregnek
(est maistre de l'armée). Ez az ember, ha támogattatik s szövet-
kezik Franciaországgal, megreszketteti az osztrák házat. Két-
szer-háromszor beszélt nekem *Zrínyi Miklós nagy terveiről, ki
egyszerre akarta fölkelteni Magyarországot, Morvát és Szilé-
ziát.* (?) Megvagyok győződve, hogy ily dolgokat forgat fejébe;
ápolgatja a magyar bujdosókat.

— *Beaumont írja* november 10-én a püspöknek: A buj-
dosók biztosítanak, hogy seregük 7 ezer emberből áll, jó régi
csapatok. (vieilles troupes). Tekintélyes vár nincs a kezökön de
a császár várait is gyengén őrzik. A magyar elégületlenek pol-
gári és katonai főnökei Gróf Wesselényi Pál, tábornokjuk, vezé-
rük, testvére annak, ki most Krakkóban van (Lásd fennebb a
jegyzést.) gróf Báldi, (?) gróf Teleki,²⁾ gróf Capi, Renhild és
gróf Ragli. Az egri érsek is velök tart.³⁾ Szerződésük van a portá-
val. Gróf Teleki legalkalmasabb vezetni a magyar ügyeket s a
magyarok már 6 hónap óta kérik, hogy legyen vezérük.

— Bethune emlékirata a lengyel királyhoz.

Hat posta érkezett és sem tudósítást, sem rendeletet nem

---

dinánd 1655-ben magyarországi vajdává tette (azaz helyesebben nádorrá
választották.) A Wesselényiek egyszersmind lengyel indigenatust is
nyertek, mely 1676-ban László részére újból expedíáltatott. (Lásd ezek-
ről a *Wesselényi család őseiről* című akadémiai értekezést. 1878).

¹⁾ Zólyomi Miklóst.

²⁾ Itt megjegyzi Waliszewsky, hogy e Teleki Apaffi ministere, kit
nem kell összetévesztetni Tekőlegoval, ki később lép fel. A jó francia
úr mind meggrófozza a bujdosókat, pedig ekkor az előszámláltak közül
egyik se volt gróf. A Báldi, Ragi és Renhild nevekre rá sem ismerünk.

³⁾ Szegény Bársony György az akkori egri püspök meg sem álmodta,
hogy ilyen combinatióba kerüljön. Kemény ellensége volt a bujdo-
sóknak.

hozott; azon közben saját futárom visszaérkezett a bujdosóktól. Hogy ily későre jött, annak oka Bánffy Dénes, az Apaffy minis-
tere, az osztrákok barátja és megbizottja által az utban felállított
leselkedők, melyeket kilencz hétig kelle kerülnie, hogy a bujdo-
sóktól e pontokat elhozza, melyek magyarból szórúl szóra lefor-
dítottván, így hangzanak: hogy a törökkel a lengyel király a
békét megkösse; hogy a török csak szemlélő és elnéző — ne pedig
segítő — legyen a németek ellen, mert az általános keresztyén-
ség kárára, ha vagy egy várat elfoglal, magának tartja; hogy a
törökkel a béke megkötöttvén, Magyar- és Lengyelország egye-
sítessék vagyha nem, a magyarok királyt válaszszanak, s ez adót
fizessen a töröknek, mert különben a királyválasztást meg nem
engedi; hogy a lengyel király közbenjárásával azonnal követ
küldessék, Apaffyhoz Petrőczy István szabadon bocsáttatása végett
ki sokat használhat a további tárgyalásoknál. A bujdosók vezérei
alkalmasok tanácsra, háború vezetésre, de nem alkalmasok főve-
zérségre; tanácskozásaiik heves vitatkozásokból állanak, tehát
szükség, hogy nékiük fővezér adassék. Ha ez van, s a lengyelek be-
jönnek, azonnal Kassát kell elfoglalni, mert a Bocskay, Bethlen
Gábor s I. Rákóczi György megelőző példái mutatják, hogy a
kié Kassa, azé Felső-Magyarország. A kassai polgárok mindjárt
a bujdosók mellé állanak, ha tekintélyes sereg veszi körül a
várost s az őrséget megadásra kényszerítik stb.

— A püspök írja XIV. Lajosnak: A lengyel királylyal
csak azért is jól kell lennünk, hogy csak az ő területéről férhe-
tünk Magyarországhoz . . . És csak azért is segíteni kell őt, mert
különben elfogadja a császár ajánlatait s vele és a brandenburgi
választóval lép szövetségbe.

— XIV. Lajos St.-Germain-ből 1675. febr. 7-én így ír a
püspöknek:

Bármily hasznos legyen a segítség, melyet én adhatnék a
magyar bujdosóknak s az előleges ajándék, mit nyujthatnék a
lengyel királynak, jelen kiadásaim nem engedik meg, hogy önök
az eddig engedélyezett határokon túl menjenek. Szokás szerint
szívesen megengedtem, hogy a bujdosók főnökei közt némi pénz-
ajándék kiosztassék, mely őket elkezdett ügyökben lelkesítse.
*De épen nem gondoltam arra, annyi pénzt adni, hogy abból csap-
ataikat fenntarthatassák. Oly távol folyó hadakozás nehezen lenne
az én érdekeim szerint vezethető, s a kevés ellenőrzés az ily kia-
dást teljesen haszontalanná tenné.* Ily hadjárat csak a lengyel
király vezetése mellett volna lehetséges, nem pedig, hogy a buj-
dosók csak magok vezessék. Ily körülmények közt elég, ha
Akakia úr jó reménnyel biztatja őket, ijeszti a császártól stb. . . .

— A püspök írja XIV. Lajosnak febr. 28-án: A császár

követe innen elutazott. Semmit se vihett ki s oly hirtelen távozott, hogy ideje sem volt. Azt beszélik, a császár nyíltan mondta, hogy a lengyel király segíti a magyarokat. Midőn bucsúzott, folytonosan a király mellett állottam, hogy magánosan egy szót se mondhasson neki.

— XIV. Lajos St.-Germainből martius 22-én ismét így ír a püspöknek: Már elég nyíltan megírtam önnek nézetemet a magyar ügyről. Hiszem ugyan, hogy van valami hasznom a nyugtalanságban, mit e miatt Bécsben éreznek, *de a világért sem gondolom, hogy ezért oly messzsi egy költséges táborn tartsak fenn, mely mindig rendetlenül szokott folyni, ha csak a lázadók vezetik.*

— A törökkel a békekötés küszöbön állván, a lengyel országgyűlés követelte a királytól a hadsereg leszállítását és széthocsátását. A francia követek szorították ígéretei megtartására, hogy seregét most akár a császár ellen, akár a brandenburgi választó ellen fordítsa a francia érdekekben s amint egyik vagy másik ellen fellép, kap 200,000 tallért. Egyszersmind szövetségre is lépett a két király, melynek okiratában a magyarokról ennyi áll: A lengyel király megengedi és segíti, hogy országán át a francia király Erdélybe és a magyarok számára embert, pénzt, hadszereket és élelmet szállíthasson. 1675. június 15.

— A püspök a francia külügyminiszternek 1675. dec. közepén: A császár ügyvivője panaszkodott a lengyel királynak, hogy én valakit Magyarországba küldtem, hogy a császár alattvalóit urok ellen izgassa. Mire a király így felelt: Ő barátságban él Franciaországgal s nem hiszi, hogy a francia követ olyant tett volna, mihez joga nem volt. Lengyelországnak pedig sokkal méltóbb panasza van a császárra, ki a török udvarnál folytonosan a béke ellen küzd. A császári követ így folytatta:

Ghiza nevű lengyel úr Erdélyben járt s a fejedelmet bízta, hogy segítse a lázadókat. Erre a király így felelt: »Ghiza az én alattvalóm s én küldtem az erdélyi királyhoz oly ügyben, melyről senkinek se tartozom számolni.« A lengyel király kedveli Ghiza urat, mert francziapárti, és most megy is vissza, hogy a bujdosókat ne engedje a császárral kibékülni.

— Marquis Bethune először csak mint rendkívüli követ volt a lengyel udvarnál, hogy köszöntse az újon választott királyt s legyen jelen a koronázáson, később azonban a marseille-i püspököt visszahívták s állandó követ Bethune lett, kinek utasításában, mely St.-Germainben 1676. april 14-én kelt, a magyar ügyekről ez áll:

»A lengyel királyra nézve ép oly kedvező s ép oly dicsőségteljes vállalkozás lenne a becsapás Magyarországra, s igen

hasznos ő felségére (t. i. a francia királyra) nézve. A bujdosók jól tartják magokat s egy kis külsegélyvel képesek volnának kényszeríteni a császárt, hogy minden csapatát haza vigye a maga védelmére. Mert a magyarok vezérei gróf Wesselényi, gróf Teleki, gróf Petrőczy az utolsó időben a lengyel királyhoz folyamodtak s ajánlgatják neki a magyar koronát, melyet akkor is kínáltak, mikor még csak magánpolgár volt. (??) Gróf Zrínyi, Nádasdi és Frangepán követeket küldöttek volt hozzá, mikor még csak főmarsall volt s meghívták, hogy jöjjön hozzájuk, szabadítsa meg a császár jármától, adja vissza szabadságukat és legyen királyok. (??) De a követek Mihály királynak is elmondván ügyöket, ez a bécsi udvart értesítette s így a három gróf keményen büntettetett, a mit egész Európa tud s a kik megmenekedtek a bécsi udvar kegyetlenségétől, az óta Felső-Magyarországon derekasan küzdenek a császár ellen s méltó, hogy segítsenek.

A magyarok már folyamodtak e segítségért, a mit Marquis úr jól tud, de ő felsége nem adhat annyi pénzt, a mennyit kértek, oly messzire nem tudja ellenőrizni a hadfolytatást. *Es a magyarok elégületlenségéből csak akkor huzhatna hasznot*, ha a lengyel király venné át a vezetést, habár kézalatt, vagy izenne nyíltan háborut. Erre kell hatni s értésére adni a királynak (lengyel) hogy a pénzt megkapja, ha fellép akár Magyarországon, akár Prussziába (soit en Hongrie, soit en Prusse.) Jó alkalom lenne megkeresni a szomszéd magyar koronát, ha magának nem, a fiának, stb. . . .

— Érdekes tudni, hogy midőn Sobieszki a törökkel békét kötött, a török főemberek meglágyítására, Báthori Zsófia II. Rákóczi György özvegye is tekintélyes összeg pénzzel járult a lengyel király költségeihez. Így írja a püspök XIV. Lajosnak 1676. október 21-én.

— Bethune írja Pomponnenak 1676. október 20. A lengyel király, hogy seregét megtarthassa, kész öt-hat ezerrel segíteni a magyarokat, küldjék hát az ígért öszszeget mielőbb, a magyarok csak két dolgot kérnek: gyorsaságot és titoktartást. . . . .

Végre a mi a magyar ügyet illeti, vagy segíteni kell, vagy végkép lemondani — tovább nem lehet tartóztatni, hogy a császár kegyelmét el ne fogadják. Az erdélyi fejedelemmel, gróf Telekivel (s a lengyel királlyal is fennebb) kész az egyezés, hogy csak a cselekvés megkezdése után kapnak pénzt. . . . .

— Bethune XIV. Lajosnak. 1676. október 7-én kelt levelemben jeleztem Felsőgednek, hogy Wesselényi úr a magyarok nevében minő ajánlatot tett nekem. Kilenczezer embert ajánlnak Felsőgednek és francia vezért kérnek a vezérségre. Én csak

amnyit mondtam, hogy pártolni fogom kérésüket. Azután a lengyel királyt is, engemet is erősen kértek, engedném meg, hogy Felsőgedtől engemet kérjenek. De Felsőges uram, minthogy ez ellenkeznék a végzésekkal, melyeket Apafival és Telekivel kötöttem; minden reményöktől megfosztva kimondám, hogy soha sem fogok szövetkezni oly dologra, mely a felsőged nevében kötött szerződésekkal ellenkezik.

Később azonban Bethune úr hercegi czimet kér a minisztertől s érdemei közt felemlíti: ime milyen áldozatot tettem Magyarországbán is, *midőn ő felsőge érdekében magam helyett Teleki urat ajánlottam.*

Bethune azonban néhány hónapig ép úgy ábrándozott a magyar királysággal, mint egy időben Lubomirszky. Marquis Pomponnenak írja: Bármi legyen a csillagok közt megírva, önnök hive, barátja leszek. Mire Pomponne így felel: Nem ismerem az ön csillagait, de azt tudom, hogy négy nap óta az egész Páris az ön nevével van telve, s mindenki azt hiszi, hogy önt a magyarok királyukká választották. 1676. decz. 11-én. Még a következő év június 11-én is emlegeti Bethune magyar királyi jelöltségét, sőt egy sok magyar aláírással ellátott jegyzéket is csatol sürgönyéhez.

— 1676. nov. 20-án XIV. Lajos 10 ezer darab aranyról szóló utalványt küld Bethunenek, az összeg Danczigban felvehető; s írja, hogy igyekezzék a pénzt legjobb belátása szerint felhasználni. Ugy látom — mondja tovább a sürgöny, — hogy a lengyel király *nyíltan* hadat izenhetne a brandenburgi választónak, s *kézalatt* segíthetné a magyarokat a császár ellen.

— Bethune Pomponnenak 1676. decz. 2. A mi a magyar ügyeket illeti, melyeket a király reám bízott, csak egyedül intézem, (t. i. követtársának, a püspöknek sem mond meg mindent.) Ezt én magam kezdtem, s legyen enyém az eredmény érdeme is.

— Bethune XIV. Lajosnak 1676. decz. 27-én. Értesítem Felsőgedet, hogy ugyanezen kihallgatás alkalmával újból előhoztam a magyar ügyet a lengyel királynak, ki ez irányban igen hajlandónak mutatkozott s már most csak Absolon úr visszatérését várom, hogy az ügynek Felsőged tetszése szerint való fordulatot adjunk. Legújabb hírek szerint a nagyvezér meghalt. Lehet, hogy Absolon úr visszatérte után, egy magyar urat kell a portára küldenem.

Az 1677-ik évi sürgönyök szerint Teleki ellen már némi gyanú támad; siessünk a dologgal, mert félek, hogy Telekit Bécs elvonja tőlünk; máshelyt: Félő, hogy Teleki és Apaffi hallgatni fognak a bécsi csábitásokra!

Tököli neve először 1677-ik évi november 27-én kelt sür-

gönyben fordul elő, melyet Bethune a francia királynak ír: Egy magyar követ jött ide, s levelet hozott a lengyel királynak és nekem, ennek párját Pomponne úrnak küldtem; titkosan is fogadtam a nevezett követet s mondja: a lengyel király megígérte titkos támogatását, s leveretés esetében biztos menhelyet Wesselényi tábornoknak és gróf Tökölinek.

Itt be is végződnek a magyar ügyekre vonatkozó s számtalan változatban ismételt sürgönyök, melyek egészen más álláspontról mutatják a bujdosók történetét és szövetségeseik helyzetét, mint azt mi hazai kútforrásaink után tekinteni szoktuk.

A francia királynak cynismusig menő önzése egészen természetes, hát mit érdekelné őt a magyar nemzet alkotmányja, szabadsága s fiainak szerencsétlensége? Kérdi-e ő, vagy valaki emberei közül csak egyszer is az elégtelenség, a bujdosás okát?

Neki csak az áll érdekében, hogy a császárt itthon foglalkoztassa és fenyegetse, hogy a Rajnától vonja vissza seregét; csak attól fél, hogy a magyarok ki találjanak egyezkedni, megtaláljanak békélni saját urokkal királyokkal, s akkor vége neki. Ő maga azonban a lehető legelső alkalommal kibékül, s a magyarokat egy szóval sem említi s többé tudni sem akar róluk.

A főbb lengyelek Sobiesky — Lubomirszky vagy magokat, vagy fiaikat szeretnék e szomszéd ország trónján látni, s míg a kalandos tervekkel foglalkoznak, vagy míg a francia tallérokra és aranyokra számíthatnak, addig barátaink, azontul nem is ismernek. Így a derék Bethune, kit már Párisban is magyar királynak gondolnak. Úgy látszik, a magyar királyság oly könnyű préda, s oly olcsó árúnak tekintetett, hogy már a legutolsó lengyel vagy francia nemes ember is ábrándozott elnyerhetésével.

Nem tudok bizonyításul elegendő ténytet felhozni — de ha sejtenem szabad Teleki Mihályban ép e korszak török-, lengyel-, francia alkudozásai kelthették és érlelhették meg a szándékot, hogy még is csak leghelyesebb lesz a némettel szövetkezni. Oly okos ember mint ő, lehetetlen, hogy be ne látta volna a francziák önzését és léhaságát, s a lengyel és török kapzsiságot.

Eddig elő az egészen oly nyomorult üzletszerű menete volt, hogy komoly államférfi csakugyan megdöbbenhetett, s csakugyan kényszerülve érezhette magát, hogy tekintsen a végeredmények lehetőségére is.

Jövő számunkban a lengyel udvari életről fogok néhány adatot közölni e nagy műből — de remélem, hogy a derék szerkesztő folytatni fogja a sürgönyök közlését s majd azokat is ismertetni fogom e folyóirat hasábjain.

DEÁK FARKAS.

A zilahi ev. ref. anyaszentegyház története. Irta Magyarosi István zilahi ev. ref. pap. Kolozsvárt, 1880. ára 50 kr. A tiszta jövedelem a Zilahi ev. ref. egyház papbérválsági alaptökeje gyarapítására fordítottik.

A 135. lapra terjedő kis mű egyike az e nemű monografiák legjobbjainak s kívánatos volna, hogy minden egyház iratna egy-egy ilyen történeti művet. Szerző tárgyával teljesen tisztába lévén, felosztása czélszerű, előadása világos egyszerű. Polemikus részeiben a más felekezettűekkel szemben a lehetőleg kerüli az elkoptatott és semmi hasznot sem hajtó és semmitse bizonyító szenvedélyes kitöréseket. És holmi vallásos papi pathost is csak annyit és csak ott használ, a mennyi elég és a hol helye van.

»A reformatió meghonosításának részleteire nézve okiratok nem maradtak fenn« — mondja a szerző — s az első terjesztő Derecskei Demeterről is keveset tudunk. Ez is bizonyága, hogy e téren mindenekelőtt az *adatgyűjtésre* kell fordítani figyelmünket, mert hisz a XVI. század nincs oly meszsze, hogy minden adat elveszett volna. Át kell csak kutatni a szomszédos levéltárakat, például a Jakcsi családet, mely báró Wesselényi birtokában van Kolozsvártt, s mely család Hadadvárát 1576-ig bírta s néhány ezer darab okiratot hagyott a Wesselényiekre, s át még a kolozs-monostori, gyula-fehérvári, leleszi, jászai levéltárakat, a Vécsei-családeti Szatmár-vármegyében stb. Lehetetlen, hogy azokban ne legyenek ilyesféle dolgok is. Nem e kis műre vonatkozólag mondjuk, hanem általában az egész protestáns történetirodalomra nézve, melynek érdekében az egy Révész működésén kívül az ujkor kívánalmi és igényei szerint még vajmi kevés van téve.

Híven vannak előszámlálva az egyház megalakulására vonatkozó adatok a XVI. század negyedik tizedétől egész az 1703-ik szomorú évig, de sokkal érdekesebbnek s tanulságosabbnak tartom az iskola történetének előadását. Valamint az iskolára és egyházra adakozó hívek példái is minden felesleges, érzélgős dicséretnek nélkül, szépen és hatásosan vannak előadva.

A XVII-ik századból érdekes a lelkészek életrajza, kik egyszersmind írók is voltak; ami azonban a könyvészeti s irodalom-történeti részt illeti, óhajtandó lett volna, hogy a tudós szerző ne csak a régibb forrásokat használja vala föl, mint például Bod Péter *Athenáissít*, hanem az újabb s alaposabb kritikával írt műveket is, mint pl. a Szabó Károlynak az 1879-ben megjelent *Régi magyar könyvtár* című nagy becsű művét. Akkor elkerült volna néhány tévedést s új adatok következtében többet írhatott volna a zilahi papokról. Csak egy pár példát említek.

A 121-ik lapon szó van *Keresszegi* (jobban mondva Kőrös-szegi) *Istvánról*, ki 1616-tól 1630-ig zilahi pap volt. Irónk nevét helytelenül Keresztszeginek írja — pedig Szabó Károly művében látható, hogy munkáin helyesen van írva s egyik művén így: Keresz-Zegi azt is megláthatta volna, hogy az általa idézett egyik munkát nem említi Szabó Károly — valjon miért? Nem ismerte-e, vagy a munkát nem Keresszegi írta-e? És végre hogy még más művei is jelentek meg nyomtatásban. ¹⁾

Ugyan ezt mondhatom Bátai Györgyről, M atkó Istvánról stb. A XVIII. századból érdekesen van előadva *Zoványi György* élete, története és viselt dolgai, szóval az egész mű kedvező hatást tesz az olvasóra. Jövőre azonban csak annyit jegyzek meg, hogy az irodalmi nyelvet egy kissé szabatosabban és fegyelmezettebben kell használni, mint a napi ujságírók, a folytonos írási járomban nyögő hivatalnokok, prókátorok, bírák, végrehajtók stb.

A 15 lapon ez áll: a *portávai* szövetkezést visszaállítja, aztán 115. lapon: *teveszörbőli* terítő. Az a *portávai* és *teveszörbőli* szó nagyon rossz.

Az *i* csak főnévhez járul: mező-mezei, város-városi, Zilah-zilahi stb. Minden más alkalmazása pl. általi, nélküli, lenti, fenti, alatti, feletti csak oly engedély, melyet a gyöngébbeknek adunk itt a fővárosban, hol igen sok magyar és magyar író van, ki csak 15—20—30 éves korában kezdett magyarul tanulni, olvasni és írni. De az ilyen kettős ragozást, *portávai*, *teveszörbőli* még ezeknek se engedjük, hát egy a Szilágyságban, az ős magyar Zilah városában élő tanárnak, papnak, hogy nézhetnek el.

Vannak továbbá ily kifejezések: a reformatió nagy műve *bevégezve lett* (17. lap); a zászló *kitűzve lett* (24. l.); *elkészítve lett* (51. l.); *kihirdetve lett*, azzal *lett vádolva* (63. l.); *lett öntve* a harang és *lett foganatosítva* (68. l.); a kőkar kijelölve lett (69. l.); *felajánlva lett*, *beszállítva lett* (75. l.); *lett alapítva* (78. l.); *lett értesítve* (84. l.); *lett megbízva* (88. l.); *lett megállítva* (92. l.); *lett kiadva* (95. l.); és ezek egytől egyig mind rossz magyarsággal vannak mondva és írva. Jól magyarul: a művet bevégzik, vagy a mű bevégeztetik; a zászlót kitűzik, vagy a zászló kitűzetik; a harangot öntik vagy a harang öntetik stb. Az efféle csak rossz szokás, mert így nem beszél sem a szilágysági, sem specialiter a zilahi nép, de így ír a sok napi lap és a sok prókátor. Es ez annyival feltűnőbb, mert író a 123. lapon egymás után kétszer használja helyesen a lett szót, írván ifj. Bátai Györgyről, hogy a kolozsváriak kedvencz papja lett, és hogy Barcsai Ákos feje-

¹⁾ A Keresszegi életrajzában két erős nyomdai hiba is van, t. i. 1714—1614 helyett s 1830—1630 helyett.

delemmé lett, e két esetben a lett szó magyarosan van alkalmazva.

A 77. lapon: a rektornak 24 véka *adasson* — maradjunk mi csak a jó Révai mellett, s írjuk úgy, hogy: adassék. 58-ik lapon e fordúl elő: *beigazolják* és 71. lapon: *beszüntette*. Ugyan hová igazolják *be*, és hová szüntetik *be*. Hagyjuk ezt is az ügyvédbojtároknak és amsdienerekből avanzsirozott fogalmazóknak, mert a magyar észjárás szerint semmit se lehet *be* igazolni, se *be* szüntetni, s a magyar előtt bőven elég, ha valamit igazolnak, vagy valami igazolva van, az is elég, ha valamit megszüntetnek, mert ha *be* szócskát szúrunk elibök, értelmetlen együgyűséget beszélünk. (Hát még mikor a bíró előtt az igazság mind a két fél ügyvédje által *be* van győzve!)

Még csak egy szót. A 35. lapon áll: adakozás *folytán*; 52 és 89. ll. Minek *folytán*, (96 l.)¹⁾ indítvány *folytán*, itt a *folytán* mindenütt rosszul van alkalmazva csupa hanyagságból, s helyette következtében-t kellene használni. Csak egy helyt van jól használva a 78. lapon: idő *folytán*, mert az időnek csakugyan van folyása.

Olvassa meg szerző a Salamon Ferencz, az Arany János, a Nagy Péter erdélyi püspök, a néhai Csengery Antal műveit, ott nem lát portávali, szörböli, beigazoló és beszüntető *folytánokat* — tehát csak egy kis figyelmet és fegyelmet kérünk a magyar nyelvre is.

d—s.

¹⁾ A lapszámozás innen kezdve hibás.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A FEBR. 3-ÁN tartott választmányi ülésben nagy számú és diszes közönség vett részt.

Ipolyi Arnold társulati Elnök emelkedett szellemű beszédben emlékezett meg a társulatot ért két gyászesetről. Szomorú kötelességet kell ma teljesítenem, — úgymond — midőn társulatunk két kitünő és jeles tagjának elhunytát jelentem, az egyik gr. Erdődy Sándor mk. főlovászmester és társulatunknak egyik első alapító tagja. Ő életének, azt lehet mondani estéjén, egy érdemdús pálya után, midőn lerotta kötelességét a magyar művészet és történet iránt, múlt ki. Sokan emlékeznek azon nemes alakra, ki itt köztünk, annyiszor részt vett üléseinken és figyelemmel kísérte annak előadásait.

A másik, kinek épen most friss sírjáról jövünk és koporsójára koszorút tettünk s még leng is a gyászlobogó a tudomány házán fölötünk: Fabricius Károly tagtársunk. Kitünő szónokok parentálták őt és emelték ki érdemeit; én csupán azon tekintetből emelem ki, mint kiváló alakját azon szász népnek, melyet Árpád-házi királyaink ad retinendam coronam telepítettek az állam véghatárára. Ő felfogta ezen hivatását a szász népnek és ad retinendam coronam valóban működött; mint a történeti politika híve, egyike volt azon kiemelkedő alakoknak, kik a magyar állam eszméjét elismerték, szóval, tettel támogatták.

Néhány szóval méltányolván az elhunyt történetírói működését, kívánja, hogy több ily jeles férfit adjon a szász nemzet e hazának. (Élénk tetszés.)

Utána Dr. Abel Jenő társ. tag fölolvasta »Magyar Tudományos Egyetemek a Középkorban« című, eredeti források alapján nagy szorgalommal készült értekezését, mely szerző humanisticai tanulmányainak egy részét képezi, s az Akadémia kiadásában fog megjelenni.

E tetszéssel fogadott értekezés után *Deák* Farkas a Butykay-féle levéltárnak rogestrumát és indexét — melyet Dessewffy Kálmán orsz. képviselő s társulati tag ajánlott fel a társulatnak — röviden bemutatja, indítványozván, hogy az részletesebb tanulmányozás czéljából két v. tagnak adassék ki. A társulat Nagy Imre és Nagy Gyula urakat kéri fel az átvizsgálásra s jelentéstételre.

Következtek a folyó ügyek:

Titkár jelenti, hogy gróf *Sztáray* Antal, (aj. Báró *Radvánszky* Béla); a társulat alapító tagjai sorába lépett. Évdíjas tagokká pedig a következők választottak: *Kovács* Ödön ügyvéd Bpest, (aj. a titkár); *Gebauer* Károly papnövendék Nagy-Szombat, (aj. a titkár); *Berkeszi* István, tanár (aj. Thallóczy); *Tormácssy* Bónis áldozár Szombathely, (aj. a titkár); *Madách* Emanuel min. fogalmazó, Kutasi *Radósch* Jenő min. segédfogalmazó Budapest, (aj. Thallóczy); *Zachar* Gyula törvényszéki bíró, Nyitra, (aj. a titkár); Dr. *Schilling* Lajos egyet. m. tanár Kolozsvár, (aj. Szabó Károly); *Dessewffy* Kálmán képviselő Bpest, (aj. Deák Farkas); *Román* Sándor egy. tanár, Dr. *Abel* Jenő tanár Bpest, (aj. a titkár); *Edlinger* Titus plébános Herczegfalva, (aj. Sipos Orbán); *Weber* Samu ev. lelkész Béla, (aj. Haan Lajos); *Szentgyörgyi* Lajos min. fog. Budavár, (aj. Ürmösi M.); *Drach* Antal s. lelkész Apatin, (aj. Czobor Béla); *Hubert* Vilmos ügyvéd Léva, (aj. Bolemann E.)

Ezután titkár felolvassa a *Bay Ilona* alapító tag által kitűzött 20 arany pályadíj ügyében kiküldött bizottság jelentését, mely így hangzik:

» Alulírottak azon tapasztalásból indulva ki, hogy újabb történeti irodalmunk a történeti alakok élethü előállítására, és a jellemek festésére kevesebb figyelmet fordít, mint az események részleteinek elbeszélésére: azon óhajtásukat fejezik ki, hogy a M. Történelmi Társulat a *Bay Ilona* úrhölgy által felajánlott 20 arany jutalmat a következő feladatra tűzze ki:

Adassék a hazai régibb (1790 előtti) történetből, a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó, — személynek, kútforrasi tanulmányon alapuló egyéni jellemzése, a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja.

A személy megválasztását azért bizzuk a pályázók tetszésére, mert a szerény jutalom külön tanulmányok eszközzésére ösztönül alig szolgálhat.

A terjedelmet szűk korlátok közé szorítani azért tartjuk szükségesnek, mert nem az illető személy életrajzának elbeszélését kívánjuk;

hanem egyénisége jellemző tulajdonságainak feltüntetését, főleg azoknak, melyek tetteik megértésére kulcsul szolgálnak.«

Fraknói Vilmos,
Pauler Gyula,
vál. tagok.

Ezen javaslat felett eszmecsere támadt. A választmányi tagok egy része úgy kívánta módosíttatni, hogy a pályamunka legalább egy félv nagyságú legyen, azon meggyőződéssel, hogy egy jó munkát jóval nagyobb terjedelme miatt is a pályázatról kizárni nem volna tanácsos, míg többen az eredeti szerkezetet védték, azt gondolván, hogy egy félvnél jóval nagyobb munka már egész tanulmány volna. Beható és igen érdekes vita után, melyben egyfelől Wenzel és Thaly, másfelől a bizottság tagjai fejtették ki nézetüket, szavazatra bocsáttatván a kérdés, kitünt, hogy 9 szavazat van 9 ellen. Az elnök a javaslat mellett szavazván, az eredeti szerkezetet elfogadtatott, s a pályamunkák beküldésének határidejéül 1882. jan. 31-e tüzettet ki.

Ezután Deák Farkas b. t. felolvasta a pénztár-vizsgáló bizottság következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

A f. évi jan. 7-én tartott választmányi gyűlés által alólírtak az elmúlt 1880-ik évi pénztári kezelés megvizsgálására és a pénztári állás kimutatására küldetvén ki, feladatunkat f. évi január hó végnapjaiban teljesítettük s a mind nagyobb és nagyobb forgalmat mutató társulati pénztári könyvek bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal összehasonlítottuk.

A számításokat s. c. e. hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal összehangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találjuk; s a pénztár 1880. december 31-én:

13,890 frt 65 kr bevétellel és

12,851 frt 15 kr kiadással

1,039 frt 50 kr követelési egyenleget mutatott.

Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség Baltházár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltattani méltóztassék. A pénztárnoknak részletesebb kimutatásából csak ama két kiadási tételt említjük fel, hogy a „*Századok*“ után az elmúlt 1880-ik év folytán 1229 frt 70 kr — a „*Történelmi Tár*“ után pedig 468 frt 15 kr, összesen tehát 1697 frt 85 kr iróidj fizettetett ki.

Meg kell még jegyeznünk, hogy tőkésítésről a múlt évben is kevéssé lehetett szó, mert a Balassa-féle kiadás költségei még tetemesen terheltek pénztárunkat — továbbá kezdet óta az a szokás volt, hogy a nyomdai költségek az év végén nem fizettettek ki, hanem csak a következő

januárban, így az évi lezáráskor kimutatott követelési egyenleg *illusorius* volt, mert a még be nem adott számla a kiadások közé fel nem vétetett. A múlt évben, a pénztár-vizsgáló bizottság indítványára, az elnökség utasította a titkár és pénztárnok urakat, hogy a pénzkezelés e fél-szegségét szüntessék meg, mit ők az elmúlt évben dicséretesen végre is hajtottak, habár kénytelenek voltak 3 félévi számlát kiegyenlíteni.

Alaptőkének a magán kötelezvényekkel együtt a múlt 1881. dec. 31-én 31,000 frt volt. És azóta is szaporodott.

Végül t. választmány, van szerencsénk két indítványt előterjeszteni:

egyik az, utasítsa a t. választmány a pénztárnok urat, hogy az 1882-ik január 1-től kezdve a „*Tört. Tár*“ költségeit külön álló pénztári könyvbe vezesse — bevételeit, úgy mint kiadásait;

másik az, mondja ki a választmány, hogy a tagsági díjak és a tőke-kamatok az év első felében befizetendők.

Deák Farkas,
bizottsági előadó.

Horvát Árpád,
bizottsági tag.

Elnök a pénztár vizsgáló bizottság fáradalmas és buzgó munkálkodásáért köszönetet szavaz. A választmány megadta a pénztárnoknak a szokásos felmentvényt, s a pénztár vizsgálók által tett indítványokat elfogadta, s a végrehajtással a titkárt és pénztárnokot bizta meg.

Titkár jelenti, hogy az Emich Gusztáv-féle 20 arany pályadíjra pályamunka nem érkezett be. Ujra ki fog tüzetni 1882. jan. 31-iki határnapal.

Ezután egy pár apróbb ügy elintézése után, zárt ülés következett, melyben a hátralékban levő tagdíjak behajtása iránt történt intézkedés.

FABRITIUS KÁROLY.

A gyászos veszteséget, mely társulatunkat buzgó és tevékeny választmányi tagja: Fabritius Károly halála által érte, a febr. 3-án tartott választmányi ülésben az elnök megható szavakkal ecsetelte. Mi a nagy vonásokban rajzolt, s még is hű képet néhány életrajzi adattal kívánjuk kiegészíteni.

Fabritius Károly született 1826. nov. 6-án Segesvárt, és tanulmányait itt és a lipcei egyetemen 1847-ben végzé s eleinte segesvári gymnasiumi tanár, utóbb ottani pap volt; 1868-ban pedig árpoldi pappá választatott meg, melyről azonban politikai okok miatt, egy pár év előtt lemondott. Ugyan is egyházi előjárósága a képviselőházban foglalt pártállásával nem értvén egyet, különbözőféle egyház fegyelmi perrel sújtotta,

hogy vagy az egyházi, vagy a politikai pályától visszavonulásra bírja — e kettőt incompatibilisnek jelentvén — s ő jövedelmes egyházát nem habozott feláldozni politikai meggyőződésének. Inkább a szegénységet választá, mintsem elveiről lemondott volna.

S ez nála jelleméből folyólag természetes is volt. Ugyanis ő a képviselőház legrégibb tagjai közé tartozott, hű tagja volt a Deák-pártnak és a fusio után a szabadelvű pártnak. Tevékeny részt vett a politikai életben a hatvanas években, egyik vezértagja volt az ifju szászok hazafias pártjának, s mint történetírással foglalkozó tudós, lelke mélyéből ragaszkodott a történeti jog eszméjéhez. A szász nemzet keblében mindig volt hol kisebb, hol nagyobb párt, mely az erdélyi testvéremzetekkel békét, barátságot, egyetértést óhajtott s a legnehezebb napokban is nyíltan küzdött ezért s türt, fáradozott és szenvedett. Ő csak áldozatot hozott az eszmének, de elismerésen kívül azért soha semmi jutalmat nem kapott s nem is keresett.

De nemcsak a közpályán s az egyházi téren, hanem a történeti irodalomban is tisztelt nevet vívott ki. Eleinte, a 40-es évek végén, a »Pressburger Deutsche Zeitung« segédszerkesztője, 1850. aug. és szeptemberben a szebeni »Siebenbürger Bote« szerkesztője volt. De az akkori politikai viszonyok közt a politikai működés lehetetlen volt rá nézve, s ő csakhamar egészen a történetírói tanulmányokra adta magát. A bécsi császári akadémiának mutatta be első tanulmányait, melyek leginkább Segesvár történetével függöttek össze. Első értekezése annak kiadványai közt 1852-ben jelent meg, s az első kiadványa s Krauss naplója 2 vastag kötetben csakhamar azután a császári akadémia költségén látott világot. Egy ez elé irt értekezése a segesvári krónistákról nagy feltűnést okozott történetírói körökben s írói nevét megállapíták. Attól fogva egymást követték értekezései a hazai s külföldi folyóiratokban, mígmen az akadémia 1872-ben tagjává, s a M. Történelmi Társulat 1877-ben választmányi tagjává választá. Az Akadémiában székét »Pemflinger Mark szász gróf élete« című tanulmányával foglalta el, mely 1875-ben látott világot. Akadémiánk kiadványában jelent meg. »Erdélynek Honter János által készített térképe« 1878-ban. Nagybecsü okmánygyűjtemény a »Kézdi káptalan oklevéltára,« melyet 1875-ben adott ki. Számos történelmi értekezése (számszerint több mint 70) jelent meg a különböző folyóiratokban, a »Történelmi Társban« s a szász honismertető egyesület »Archiv«-jában, melyek mind mély kritikai érzékről s gazdag forrásis-

meretről tesznek tanúságot. Kizárólag Erdély történetét illusztrálták értekezései s főként a szászok történetét; de ő nem tekintette a történetet politikai agitációkra alkalmas anyagnak, hanem a történetet magáért, elfogulatlanul vizsgálta.

Kora halálát véletlen szerencsétlenség okozta.

A mult évi decz. 11-én az egyetemi könyvtárban épen Tipray temetéséről jövőn, mint gyöngeszemű ember, a gép-szobába tévede s lezuhant. Ebből származott sebei váratlanul gyorsan gyógyultak dr. Kovács József műértő vezetése alatt s hozzá feljött neje egész nyugodtan tért haza. Már közel állt a teljes felgyógyuláshoz, midőn minden váratlanul rosszra fordult. Régi lépébjá megújult s ettől fogva rohamosan hanyatlott, mígnem f. évi febr. 2-án reggel 7 óraker elhunyt.

Halála minden körben a legmélyebb részvétet támasztá, s beszentelésénél — hol Győry Vilmos tartá a megható alkalmi szónoklatot — fényes közönség volt jelen: többen a miniszterek közül, a képviselő ház az Akadémia s a M. Történelmi Társulat számos tagja.

Hagyományát ritka nyomtatványokban, unicumokban gazdag könyvtára képezi, melynek tuhnyomó nagy része Erdély történetére vonatkozik. Kézirattára is gazdag eredetiekben s másolatokban, s óhajtható volna, hogy az egész gyűjtemény, úgy a mint van, együtt tartatnék.

A családi gyászjelentés így hangzik:

Fabritius Károlyné szül. **Roth Friderika** saját, valamint gyermekeinek **Friderika, Henrik, Lajos, Guido, András** és **Erik** nevében rokonainak, barátainak és ismerőseinek mélyen szomorodott szívvel jelenti szeretett férjének, illetőleg atyának

FABRITIUS KÁROLY

erd. ág. lev. lelkész, Segesvár választó kerületi orsz.-gyűlési követ, magy. tud. akadémia lev. tagjának,

f. évi február hó 2-án reggeli 7 óraker, hosszú és fájdalmas szenvedés után, a tudomány és családja boldogságának szentelt életének 55-ik évében történt gyászos kimúltát.

A boldogult hült tetemei csütörtökön f. hó 3-án délután 1/2 óraker, a magyar kir. állami vaspályához vitetnek át és szombaton f. hó 5-én d. u. 2 óraker Segesváron, saját lakásából az evangélikus temetőbe örök nyugalomra helyeztetnek.

Budapest, 1881. február hóban.

Béke hamvaira!

IRODALMI SZEMLE.

»*Munus dat tibi literator.*«

Szinnyei statistikai kimutatásaiból kitűnik, hogy szaklapjaink száma évről évre gyarapodik. Gyarapodik fővárosban, vidéken egyaránt. A számbeli növekedést egy belső tünet nyomon fogja követni. Elérkezik majd annak is az ideje, mikor a patriotismus s a relativ bees szempontja engedni fog a kritikának. A törekvést és előreparkodást egyetlen egytől sem lehet megtagadni s minthogy az irodalmi termék is magán viseli a társadalomnak, hogy úgy mondjuk temperamentumát, most újév adján meganynyi ünnepi köntösben lép elénk.

Bemutatjuk rendre olvasóinknak, sajnálván, hogy nem valamennyiről adhatunk számot.

— AZ ÁBAFI LAJOS szerkesztette *Figyelő* Szinnyei tagtársunk arczképét közli egy bibliographiai életrajz kíséretében. »Révai tanulmányai Nagy-Károly«-ban cím alatt Csaplár Benedek közöl egy részletet Révainak egy, úgy látszik, általa megírt életrajzából. A tanulmány alapos, mondhatnók minutiosus, de ha oly mezben jelennék meg, mint a Bánóczyé, több élvezője akadna.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« tavalyi évfolyamából a sept.—decemberi füzet megjelent, későn ugyan a nyomda strike miatt, de jókor, hogy a tartalmas tizenegy ívnyi füzetről elismeréssel szóljunk. A folyóirat szerkesztője Csontos János, tapintatot, érzéket fejt ki a szerkesztésben, s a mennyiben technikai hiányai is vannak még a vállalatnak, hiszszük, hogy évről-évre csökkenni fognak azok. E füzet tartalma ily rendben következik: *Praknoi* Vilmos két magyarországi unicumot említ a koppenhágai kir. könyvtárból: Martini Thyrnvini: *Opusculum, ad Regni Hungariae Proceres* című, 1522. vagy 1523-ban Bécsben nyomtatott munkáját, s Braschius Mártonnak, a rostocki Jyceumon bölcsészeti tanárának 1600-ban Rostockban nyomtatott eposát. Ezekre a munkákra mi úgy véljük, nem eléggé illik a cím: unicum elnevezése, eddig nem ismerünk belőle más példányt, s minthogy senki sem járt még utána, nagyon meglehetnek e könyvek más könyvtárakban is. Különben a közlő is csak »hihetőleg« jelzővel illeti a szövegben. Konez József Lupuj vajdáról egy harmadik ismeretlen, csonka verses munkát talált Holló Tamás szamcs-újvári ferenczes zárdafőnök könyvtárában. Ezt közli egész terje-

delmében. Ráth György a »Régi Magyar Könyvtár«-hoz 6 adalékot közöl. Hellebrant Árpád, ki előbbi közleményeivel már jó nevet szerzett az Akadémia magyar vonatkozású incunabulumai rendjét fejezi be, bő apparatus kíséretében mutatván be azokat a közönségnek. Csontos János a szepességi XV. századi könyvtárakhoz közöl adalékot. Ez képezi a derekát a folyóiratnak. Alapos czikk, széles mederben, Csontos mint író és bibliograph, mindent elmond bőven, a mit tud. Dr. Fejérpataky László a zágrábi káptalani könyvtár XV. századbéli kathalogusát közli. A Gr. Forgách-féle alsó-kemenczei levéltáráról Majláth Béla ír egy tájékoztató bevezetést. Ez a tizedik levéltár, mely a N.-Muzeumban letétképen van deponálva.

A levéltár 1227—1711 közt keletkezett okleveleket foglal magában. Az oklevelek száma levéltári szám szerint 3515-re rúg, mi darabszámra nézve a 4000 darabot valószínűleg meghaladja. S ha tekintetbe vesszük azon 15 folio kötetet, melyekben egyes oklevelek és levelek a XIV. századtól kezdve le egészen 1767-ig bekötve vannak, az oklevelek számát bátran 5000 darabra tehetjük.

Nevezetesen pedig van XIII. sz. oklevél	63 darab
ezek között a tatárjárás, tehát 1241 előtti 7 darab	
a XIV. századból	286 »
a XV. »	816 »
XVI. századi a mohácsi vészig	188 »

összesen a mohácsi vészig 1353 szám,

a többi a XVI.—XVIII. századra esik egész 1711-ig.

Az érdekes ismertetést egy eredeti kifejezés tarkítja, midőn Wenzel Gusztávot »hivatott történész«-nek mondja. Tipray haláláról necrolog s részletes bibliographiai kimutatás, vegyesek zárják be a változatos füzetet. Az idén 1604 magyar-nyelvű munka, s 371 nem magyar-nyelvű, de hazai munka jelent meg, tehát az idegen nyelvű productio a magyarhoz úgy áll, mint 1 : 4.32.

— EGY A KITÜZÖTT HATÁRIDŐN TÚL megjelent folyóirat az »*Archaeologiai Értesítő*« múlt évi utolsó füzete, mely gazdag tartalmával kárpótól a késedelemért. Egyszerre 3 füzetet ad, s így nagyobb czikknek számára is jutott hely. Hampel magvas czikke »Hazai archaeológiánk jelene s jövője« mondhatni programot állít fel. Pulszky Károly az esztergomi főegyház kincstárát nemcsak behatóan s alaposan, hanem egy igen jól írt czikkkel ismerteti. *Thallóczy* a bosnyák mausoleumokat mu-

tatja be, s Hampel a pannoniai costumképekről ir. Gazdag (s egy részben éles polemicus) tartalma van a hazai s külföldi »adatoknak.« E füzet tanulságul szolgál, hogy nagyobb ívszám mellett érdekesebb tartalmat is lehet adni — s éppen ezért nem volna czélszerűtlen ha havi folyóirat helyett évnegyedes folyóirattá alakíttatnák át. A múlt évben mondatni már az volt.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« Czobor Béla szerkesztésében második évfolyamába lépett. Az első évfolyam a kath. papság körében nagy elterjedésnek örvend, s a fiatal szerkesztő buzgósága, mint egy jan. 13-áról kelt levélben olvassuk, Rómában is elismerésre talált. A kis terjedelemben mérve elég változatos, ügyesen írott tartalmú, bár e füzetben technikai akadályok miatt nincs kép. Az alessúthi udvari kápolna s a kismartoni plébánia-templom leírása képviselik a régészeti rovatot. Bunyitay Vince a n.-kállai egyház 1552-iki leltárát ismerteti s közli a muzeumi levéltárból. E közlés tagadhatlanul legbecesebb e füzetben, az ahoz a szerkesztő által csatolt tájékoztató alapos jegyzetknél fogva, bár egyik-másikhoz fér is szó. Pl. 4 arany forint (16 l. 1 j.) a XVI. században a *mai* árkelet szerint nem 16—20 frt. Azonban így kellene minden leltárt commentálni: akkor lehet hasznukat venni. A többi rovatbeli czikk közül Rómer rövid megjegyzése a majezről érdemel figyelmet.

— Az »ERDÉLYI MŰZEUM« decemberi füzetében Hattyúffy Dezső folytatja »A hazai vármegyék és városok czímereiről« megkezdett közleményét, mely főleg az elszórt adatok csoportosításaért érdemel figyelmet, bár gyakran találkozunk benne füresre kitételekkel. P. o. vajjon királyaink V. Lászlóig (nem pedig Zsigmondig!) az oklevelekre aláírták-e nevüket, arra nézve Dr. Czobor Bélára hivatkozni igen naív dolog. Egypár föbb tévedéscit is, ide — igtatjuk. Az esztergomi olaszok pecsétje nem csupán az olaszoké, mint szerző mondja, de az egész városé. Az irásbeliséget nem IV., hanem III. Béla hozta be. Somogy-megye nem 1490., de 1498-ban kapta czímerét, Abaúj meg 1552-ben s nem a mohácsi vész előtt. Az 1550. 62. törvényczikk pedig nem involválja azt, hogy minden megye — ha csak török hódoltság alatt nem állott — kapott volna czímert, már azon egyszerű okból sem — mellőzve Árva, Liptó, Szepes stb. példáját — hogy czímert csak az kapott, a ki kért. Legjobb része mégis a negyedik, mely a vármegyei s városi czímerek czímerészeti méltatásáról szól s melyben azokat a czímeralakok szerint osztályozza. A 22. lapon tett jegyzetéhez hozzá tehetjük, hogy a Cero-

graphia s Lenesó ábrái kevés hitelű kútfők s hogy »Magyarország Czimertára«-ban a megye czimere, annak az udv. cancelláriában őrzött 1837. évi újabb armálisa után készült, a mint ez a munka szövegében is föl van jegyezve. Körös-megye czimerében az, a mit szerző franc cantonnak nézett, nem egyéb becéklésnél (cingekeit), milyen például Fiume czimere a mai országos czimerben. Azt sem értjük, hogy Nyitra-megye czimerénél miért tesz kérdőjelt Sz.-Lászlóhoz, mikor az a megyének 1550. és 1838. évi armálisaiban határozottan a megye czimeralakjának mondatik. (ly.)

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI ÉRTESÍTŐ I. füzeté megérdemli, hogy fölemlítsessék. Újat s jót közöl, s fokenként javúl. Márki Sándor Adakalch s Pétervárad múlt századbeli vártervrajzait ismerteti az Orczykönyvtárból, alaposan, s a kerethez mérve kimerítően. A rékasi gazdag római leletről az elnök Ormós Zs. értekezik; az éremlet 70 darabból áll. Ezután következik Edelpacher Antal czikke a székelyekről, a bő hivatalos rész, s Egyveleg. Itt nem ártott volna Böhm Lenárt épen a vidéket érdeklő művét külön is ismertetni, mi czélszerűbb leendő, mint a portugalli régiségekről való átvett communiqué. Különben örvendünk e lap haladásán s várjuk, hogy egy élvezhető dél-magyarországi Revue fejlődjék belőle.

— Az ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYLET új folyama XVI-ik kötetéből megjelent az első füzet. *Teutsch* társ. elnök Wächter felett tartott emlékbeszédét hozza; *Torma* Károly újabb kutatásait az azokat megillető méltányos elismeréssel ismerteti Goos Károly; ezt egy nagyobb tanulmány követi Höchsmanntól Erdély történeteiről XVIII-ik században. *Teutsch* Fritz »Album Studiosorum academiae Lugduno Batavae« czimű Hagában, 1875-ben megjelent munkából közli a leydai egyetem tanulói névsorából a magyarországi s erdélyi tanulókat, egy valóban rendkívül nevezetes névsort, melyben számos tudós és főúr nevével találkozunk. A magyar tanulók névsora 1623-al kezdődik, tehát mióta Bethlennnek a külfölddel szorosabb összeköttetése volt, s már 1626-ban ott találjuk testvérének a kormányzónak fiát: Pétert egy egész udvarral. Ott tanult 1631-ben Haller Gábor, a később oly szomorú sorsra jutott főúr. Hazai iskoláink történetéhez e közlemény igen nevezetes adalékot képez.

— A »MITTHEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR OESTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG« czimű vállalat 1881. évi folyamából az I. negyedéves kötet 11 ívnyi terjedelemben jelent meg. E vállalat tartalmas, s igen sok

heces tanulmányt közöl. Szerkesztője Mühlbacher s bécsi nevezetességek, mint Sickel, Thausing és Zeissberg támogatják. A dúsz tartalomjegyzék diplomatikai s okleveleken alapuló történeti czikkeket tüntet föl. Loserth egy érdekes tanulmányt írt a cseh birodalom határaitól II. Boleszló alatt. II. a jámbor Boleszló (967—999) idejére helyezik cseh történetírók a cseh herezegség egyik fénykorát, mikor »fegyverrel« vívta ki elleneinek elismerését. Ezt prágai Kozma hitette el a csehekkel, egy nem egykorú író. Itt is megesett, hogy kritika nélkül tekintve egy kútfőt, valóságos fetist csináltak belőle, melyet íme most egy jámbor német zúzóssze, s a cseh történelem azért semmit sem veszít dicsőségéből. Marčš a Habsburgok tengeri politikájáról ír az 1625—1628-iki évek folyamánban, a Schwarzenberg-levéltár s a »Staats-archiv« adatai alapján. Érdekes, de éppen nem fontos epizódjait olvassuk benne a harminczéves háborúnak. Érdekesb, kisebb közleményeket bő irodalom követ, Zimmermann Ferencz photographiai oklevél-gyűjteményét ismerteti elismerőleg, különben az erdélyi honismertető-egylet kiadványait éppen nem elfogúltan, hanem higgadt méltánnyal mutatja be a —*q*— jegyű ismertető. Érdekesek a cseh és lengyel történeti s műirodalmat bemutató közlések is, melyek e folyóiratot lassanként egyetemes lajthántúli történeti közlönyné teszik.

— A SZÉKELY KÉRDÉS SZAKIRODALMUNKBAN. Szóztlanúl munkálkodó történetíróink közé, kik csakhamar megbékéltek egy vitás kérdésen, Hunfalvy oly tárgyakat vetett, mely évekre való vitatkozásra nyújt anyagot. Az oláh kérdés tekintetében belföldi tudós még nem vette föl a keztyüt; amál inkább a székely kérdést illetőleg. Szabó Károly közleményei folyóiratunkban jelentek meg, s most rokon szaklapok s revuek foglalkoznak a kérdéssel. A »Budapesti Szemlé«-ben Marczali Henrik ismerteti Hunfalvy és Szabó álláspontját, mérlegeli a küzdők érveit, ettől, amattól kikap egy alkalmasat, s végconsequentiaiban II. felé hajlik, vigasztalván a székelyeket, hogy »marad még elég dicsőségük.« A »Philologiai Közöny« f. é. 1-ső számában Csetneki Elek sokkal tüzetesebben emel szót a vitás kérdésben. Ugy tűnik fel, mint Hunfalvynak vezérkari tisztje. Csetneki előbb régész volt, s e téren sem tartozott a constatóló iskola hívei közé; a történeti kutatás terén pedig határozottan a combinatív, jobban mondva a kritikai érvek nyomán merészen induló iskolához tartozónak mutatja be magát. A kérdésben a tényálladékok ismeri, ügyesen érvel, de mindig vezére előtt nyargal az ifjonti, de éleseszű

heves támadásban. Szabó Károlyról állítja, hogy »egy-egy őrizetlen pillanatában talán már neki is úgy rémlik, hogy az a hún-magyar rokonság hátha mégis csak mese!« Nem kell Szabó Károlyt őrizni sohasem, ne fájjon a Szabó Károly feje senkinek, megfelel az magáért. Cs. úr szemlájében maga állítja, hogy Szabó Károly nem ment a kérdés meritumába, csak két pontjára reflectált a vitának: a székely elnevezésre s a magyarországi székely telepekre s azt is mondja, hogy Hunfalvy sem mondott e tétéleivel nálunk ismeretlent, értekezése végén pedig ez ihletett szózatra fakad: »Szabó Károly pedig ez egyszer úgy járt támadásával, mint a legendabeli ördög. Nagy követ fogott, hogy ráhajítván, összezúzza vele az épülő templomot. A legutolsó pillanatban azonban eléri a zsolozsma hangja. Erre elejti a követ s ez odahull a templom ajtajához és belőle faragják a templom egyik legszebb, legerősebb oszlopát.« Stylistice nem rossz, de hamis, nem érti senki, ki a kérdéssel foglalkozik. Csak azután úgy ne járjon Cs. úr, kit különben szívesen üdvözlünk a történeti téren, mint az egyszerű Manoli vajda, aki csak akkor építhette fel az argesi zárdát, mikor az alapba ember-áldozatot rakathatott. Csak akkor hozzuk majd tisztába a kérdést, ha az ú. n. meggyőződéseket szépen feláldozzuk a positiv tényeknek. — A székely kérdéshez hozzá szól még jőnevű orientalistánk: Edelspacher Antal is a »Délmagyarországi Értesítő« I. füzetében. Több figyelemre méltó észrevételt tesz, jelesül, hogy a szakuly szó a keleti török nyelvben is határört jelent. E határozottan Hunfalvy, illetőleg a magyar származás mellé áll. A vitának nincs vége. — E polemia mellett, sőt mondhatni némi részben kapcsolatban vele folyik a harez egy másik vitás kérdés fölött. Emlékezhetnek olvascink Réthy László Anonymus és oláhok című művére, mely a múlt évben jelent meg, s folyóiratunkban is volt ismertetve. Most a Budapesti Szemlében Hunfalvy Pál ismerteti e munkát s méltánylással szól róla. Réthy műve míg egy más felszólalás is volt maga után: Goldis Jánosét, ki a kérdés nyelvészeti oldatát vette vizsgálat alá »A román nyelv latinsága« című művében. — n — h.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A TÖRTÉNETKUTATÁS HALOTTJAI. Tipray Tivadar, a M. N. Múzeum könyvtárában segédőr, múlt évi dec. 9-én hunyt el. Bibliographus volt, ki a »M. Könyvszemle« bibliographiai részét pontosan, lelkiismer-

retesen szerkeszté. A Múzeumban kutató búvárok avatott kalauza vala, kiben a múzeumi könyvtár sokat vesztett. — Abaúj-megye monographusa *Komonkai Korponay* János jan. hó 15-én hűnyt el Kassán. Szabadságharczunk lelkes bajnokainak egyike; Abaúj-vármegye levéltára a szó nemes értelmében műhelye volt. Ott dolgozott folytonosan s rendezte az irományokat. Itt gyűjtötte s hordta rakásra ama roppant anyaghalmozatot, a melyből Abaúj-vármegye vaskos, de tartaluitlag vérszegény monographiáját teremté meg. A »Katonai földrajz« című művét, mely 1846-ban jelent meg, István nádornak ajánlta. E művéért a magyar tud. akadémia levelező tagjává választotta. Korponay Kassán született, hol atyja különben jómódú birtokos, Abaúj-vármegye várnagya volt. Tanulmányai befejezése után katonai pályára lépett. Erős, daliás alakja, nem mindenmapi képzettsége fényes jövővel kecsegtették. A szabadságharcz kitörése előtt kapitányi rangban volt. Azonban a szabadságharcz őt is a küzdők közé vonta. Előbb a hadügyminiszteriumban mint államtitkár, majd a harezmezőn mint ezredes szolgálta hazáját. A harc lezajlása után mint hadifogoly az aradi várba hurezoltattott és a haditörvényszék kétél által való halálra ítélte. Megkegyelmezés következtében azonban ez ítéletet 15 évi várfogságra változtatták át, melyből 8 évet leült. Szabadon bocsáttatása után megyei szolgálatba lépett s maradt mindvégig Abaúj-vármegye levéltárnoka. Az elhűnyt becsületes, előzőkeny ember volt, kire a kassai kirándulásban részt vett tagtársak bizonyára kedvesen emlékeznek.

— DR. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ tagtársunk a múlt hóban Berlinbe ment a középkori történet tanulmányozása céljából. Onnan Párisba s Londonba utazik.

— CSONTOSI JÁNOST, társulatunk tagját, a M. Könyvszemle érdekes szerkesztőjét, a vall.- és közokt. minister a M. N. Múzeum könyvtárához segédőrré nevezte ki.

— PÜSPÖKI KÖNYVTÁRnok. A nagy-váradai püspök követésre méltó, szép példát mutatott, midőn váradai gazdag könyvtárában állandó könyvtárnokot alkalmazott. Bunyitay Vincze tagtársunkat, eddig bélfenyéri plébánost érte a megérdemelt szerencse, hogy most már állandóan irodalmi tanulmányoknak élhet s feladatát: a váradai egyházmegye múltját méltóan kidolgozhatja.

— WERTHEIMER EDÉT, ki egyesén írott történelmi tanulmányaival nálunk nevet szerzett, s jelenleg is egy nagyobb világtörténelmi munkán

dolgozik, a vallás- és közoktatási miniszter a n.-szobeni jogakadémiához, hol eddig rk. tanár volt, rendes tanárrá nevezte ki; ugyancsak W. most Budapesten tartózkodván »A pozsonyi békétől a bécsi békéig« című világtörténelmi tárgyú munkájához gyűjti a magyarországi vonatkozókat az Országos Levéltárban.

— RÓMER FLÓRIS tagtársunkat Portugallia királya a Sz.-Jakab renddel tüntette ki.

— DR. SZALAY JÓZSEF irótársunkat, a »Magyar Nemzet Története« derék íróját a m. k. tudomány-egyetem a vegyes-házbeli királyok korából magántanárrá habilitálta.

— TÖRTÉNETIRODALMUNK MÉLTATÁSA A KÜLFÖLDÖN. A Sybel-féle »Historische Zeitschrift« közelebről megjelent 1881. második füzetében Mángold Lajos úr Magyarország 1879. történeti irodalmát mutatja be, a tárgyhoz mért keretben. Objective, s alaposan sorolja fel a csekélyebb jelentőségű momentumokat is; társulatunk folyóiratairól részletesebb említést olvasunk.

— MEZŐTÚRI TÖRÖK OKLEVELEK. Széll Farkas a »Közérdek« című karczagi új lapban »Adatok a török világból« egy ügyesen összeállított tárczát tesz közzé, melyben néhány a XVII. században kelt nyugtatóványt s bizonyosságlevelet közöl. Jász-N.-Kun-Szolnok s Heves vármegyét érdeklik e levelek s teljesen igaza van a közlőnek, hogy Mező-Túr városa jól tenné ha a birtokában levő e korbeli levelek teljes gyűjteményének kiadásával gazdagítná történeti irodalmunkat.

— RIMELY Károlynak a pozsonyi prépostságról irt munkáját a »Magyar Sion« múlt évi folyamában »Zumbur« név alatt kitűnő tudósunk Knauz Nándor tüzetesen bírálta. Rimely »Adalék az Új Magyar Sion 1880-ik évi folyamához« cím alatt terjedelmes és kimerítő választ irt, mely kellő forrásismerettel irt munka, és szerzője historiai érzékéről tanuskodik. Ez egész polemia egyháztörténetünknek egy homályos és nevezetes kérdését tárgyalja, s a forrás-kritikának jó szolgálatot tett.

— »UNGARISCHE REVUE« cím alatt Hunfalvy Pál havi folyóiratot indított meg, mely a megszüntetett »Literarische Berichte« helyét fogja pótolni, s közvetítőül szolgálанд a magyar tudományos irodalom s a külföld közt. Első füzete igen érdekes és gazdag tartalommal már meg is jelent.

— VÁRADI REGESTRUM. Múlt füzetiünkben irtuk, hogy Balássy Ferencz a váradi regestrum kiadásával foglalataskodik. Most erre vonat-

kozólag azt az érdekes hírt vettük, hogy Bunyitay Vincze és Kandra Kabos buzgó tagtársaink már két éve foglalkoznak ugyancsak a váradi regestrum kiadásával s már közel is állanak annak befejezéséhez. Bunyitay urat a bihari terület, Kandrát a borsodi érdeklí. Adni szándékoznak nemcsak a Regestrum javított eredeti szövegét, hanem magyar fordítást is, az ügyesetek évszámának, személy- és helyneveinek reconstruálása s megyéenként való meghatározásával, fejtegetvén egyszersmind azon kornak politikai, honvédelmi, egyházi stb. intézményeit, s ismertetvén jelesebb férfait, családait stb. Egyszóval igyekeztek feltárni azon titkos világot, melyet a Regestrum, e csodálatos, Bartal szerint »aranyos« kis könyv rejteget magában, melyet annak eddigi fejtegetői csak alig sejtettek. Eljárásukról társulatunk martiusi ülésén szándékozik felolvasást tartani Bunyitay úr. Ilykép két Commentár is készül e munkához, melyről nemrég Vajda Gyula úr írt egy rövid tanulmányt. Nekünk az a nézetünk, hogy kútfőtanulmányoknak sohasem vagyunk túlbővében, várjuk mindkét részről; kárát történetkutatásunk nem fogja vallani.

— WARGA LAJOS tagtársunk a szőropataki főiskolában theologiai tanár egy nagy szorgalommal s szép forrás ismerettel írt munkát tett közzé »A keresztyén egyház Történelme. I. kötet. A reformatio előtti korszak.« A munkában kellő tekintet van a magyar egyház történelmére is. Több mint 33 ívet foglal el, bevezetéssel s codex-szel ellátva: Az egész munka három kötetre fog terjedni.

— DR. KERÉKGYÁRTÓ BÉLA, ismert történetírónk: Kerékgyártó Árpád fia, előfizetési felhívást bocsátott ki, melyre felhívjuk olvasóink figyelmét, következő munkára: »A magyar királyi udvar a királyság fénykorában.« A magyar királyság mind kiterjedésének, mind hatalmának tetőpontját az Anjou-családból származott fejedelmek alatt érte el. Nagyszerű mozzanatokban gazdag korszaka ez nemzetünk történelmének, melyet minden magyar, kiből a nemzeti érzület még ki nem halt, lelkesedéssel és bizonyos magasztosultsággal keblében, fog olvasni mindenha. Két fejedelem idézte elő e fényszakot, kik alatt egyszersmind a magyar fejedelmi udvar is szokatlan fényt kezdett árasztani maga körül s oly kitünő szellem lengette azt át, hogy elsőséget vívott ki magának az összes európai udvarok között, mely elsőségnek azon időben mindenki elismeréssel is adózott. E fényes udvart egész terjedelmében föltüntetni czélja e műnek, mely a nagy közönség számára van írva és melyet az — úgy hiszem — élvezettel fog olvashatni. A mű terjedelme 10—12 ív lesz;

előfizetési ára 1 frt o. é. (díszpéldány 1 frt 80 kr.) melynek legzélszerűben postautalvánnyal történendő beküldése után, az bérmentve fog mindenkinek megküldetni. Gyűjtőknek 10 példány után, egy tiszteletpéldánnyal szolgálók. Az előfizetési pénzek négy hét alatt a szerzőhöz (Budapest zöldfa-utca 37.) küldendők.

— A »SZÁZADOK« f. évi I. füzetében téves értesülés következtében azt irtuk, hogy az Akadémia könyvkiadó bizottsága az I. sorozatba Thierry Augustin s nem Thierry Amadé egyik munkáját vette fel. Azóta hivatalosan értesítettünk, hogy a bizottság csakugyan Th. Amadééknak fogadta el egyik munkáját és pedig ennek »Tableau de l'histoire romaine« cziműt.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PÁLYAKÉRDÉSEI.

Társulatunk f. évi febr. 3-án tartott vál. ülésében két pályakérdést tűzött ki.

I.

Kivántatik a magyar királyok udvartartásának leírása I. Mátyás uralkodása kezdetétől. Buda bevétele 1541-ig, eredeti kútforrások alapján.

A jutalmazott pályamunka 20 $\frac{1}{2}$ -ban részesül s azonfelül a »Századok«-ban fog megjelenni s itt a rendes díjazásban részesíttetik.

II.

Adassék a hazai régibb (1790 előtti) történetből, a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek, kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzése, a melynek *terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja.*

Jutalma 20 $\frac{1}{2}$, s a jutalmazott pályamű a »Századok«-ban fog megjelenni.

Mindkét kérdésre a pályaművek bekötve, idegen kézzel írva, lap-számozva és a szerzők nevét rejtő jeligés levélkével ellátva 1882. jan. 31-ig a titkár hivatalhoz (Budapest. IV. Egyetemi könyvtár) küldendők be.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A LIMES DACICUS FELSŐ RÉSZE. *Torma* Károly. I. tagtól. Hat fametszettel s egy térképpel. Budapest, 1880. M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában. 8 r. 134 lap. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. IX. kötet. II. szám.)

— A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MIVÉLŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT évkönyve. 1879/80. Szerkeszti *Zsilinszky* Mihály társ. főtítkár. VI. kötet. Békés-Gyulán, 1880. A Társulat kiadása. 8-r. 224. l.

— TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTÉSÍTŐ. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Közlönye. Az igazgató-választmány megbízásából szerkeszti *Pontelly* István titkár. VII. évf. 1. füzet. Temesvár, 1881. 8-r. 2 tábla. 16 l. Tagdíj 5 ft.

— HÉBER KÜTFORRÁSOK és adatok Magyarország történetéhez. Írta Dr. *Kohn* Sámuel. Budapest. *Zilahy* Sámuel. 1881. Ára 1 ft 50 kr. 8 r. 168 l.

— A ROMÁN NYELV LATINSÁGA. Írta *Goldis* János, aradi főgym. tanár. Arad. 1880. 8 r. 50 l.

— A KERESZTYÉN EGYHÁZ TÖRTÉNELME. Írta *Warga* Lajos, sárospataki theologiai tanár. I. kötet. A reformatio előtti korszak, vagy a katholicismus fejlődése, az egyház egyetemes uralma és hanyatlása. 1881. 8 r. 529 l. Sárospatak. Kapható *Pfeifer* N.-nál.

— ADALÉK AZ ÚJ MAGYAR SION 1880-IKI évfolyamához. Pozsony. 1881. 70 lap. (Rimely felelete Zumburnak.)

— UNGARISCHE REVUE. Herausgegeben von Paul *Hunfalvy* 1881. Budapest. Franklin-Verein. 8 r. I. füzet 88 l.

— WEISZKIRCHEN IN SEINER VERGANGENHEIT UND GEGENWART. Nach handschriftlichen Quellen geschildert von *Leonhard Böhm*. Zweite gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage. Mit zwei Plänen. Ung. — Weiskirchen, 1881. 8-r. 305 l.

— OESTERREICH UND DAS REICH im Kampfe mit der französischen Revolution. 1790—1797. H. Freiherr *Langwerth* von *Simmer*. Lipese, E. Bidder. 1881. 2 kötet. Nagy 8° 65 iv. Ára 18 Márka.

— MITTHEILUNGEN des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. Unter Mitwirkung von Th. *Sickel*, M. *Thausing* und H. R. v. *Zeissberg* redigirt von E. *Mühlbacher*. II. Band. 1. Heft. Innsbruck. 1881. 8-r. 176 l.

A SZÉKELY KÉRDÉSHEZ.

Jelszó. *Sokat újra kell tanulniuk.*

MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

Szabó Károly a nyelvbeli döntő választ nem eléggé méltatván, ismételve bizonykodik, hogy »a székelyeknek *hún-scytha* eredetiségét legrégibb hazai krónikáink a nemzeti hagyomány után hirdetik« hozzá tevén, hogy annak »hite a székeliségben századok hosszú során át meggyőződésé vált.« (U. o. 336. lapján.) Sok van ebben a kimondásban, mi fejtegetést követel, hogy lássuk, áll-e az a sok, vagy nem? s ha nem áll, hogy dobjuk valahára el, ne üzzünk többé vele szemfényvesztést történelmi irodalmunkban.

Előszőr, mit jelentsen a *hún-scytha*? Azt-e, hogy a húnok Herodotus-féle skythák, vagy csak azt, hogy a húnok olyan ismeretlen nép, milyennek a skythákat tudjuk, mert ezeknek nemzetiiségét se a görög, se a római írók tudósításaiból eddigelé meghatározni nem sikerült. Mit értsünk tehát a *hún-scytha* szón?

Nagy János, ismeretes munkájában, azt akarta bebizonyítani, hogy a húnok Herodotus-féle skythák. De Szabó Károly megvallja, hogy lehetetlenség a húnok skytha származását bebizonyítani. Amen! mondok erre; a *hún-scytha* szónak, ebben az értelemben, hogy a hunok a skytháktól származtak, ne legyen többé helye a magyar történelmi irodalomban. — A *hún-scytha* szó azt is jelenthetné, hogy a húnok olyan ismeretlen nép, milyen az irodalmi hírű skythák. Minthogy ez a jelentés is csak zavart okozna, tehát ebben az értelemben se legyen többé helye a ma-

gyar történelmi irodalomban. Csudálkozom is azon, hogy Szabó K. még használja, miután meggyőződése szerint a székeliék húnok, tehát ezek a húnok olyan magyarok, mint a székeliék. Én legalább, ha ez bizonyos, mint Szabó K. meg van győződve, nagyon öröködném a *scytha* szóval kétséget támasztani az általam vélt történelmi bizonyosság ellen. Ezentúl tehát *scytha* mártás nélkül csak húnokat és székeliéket tálaljunk fel.

Másodsor, még nagyobb figyelmet gerjeszt ez az állítás, *hogy a székeliék hún eredetiségét a legrégebb hazai krónikák a nemzeti hagyomány után hirdetik.* Miután eléggé világosan kifejeztem,¹⁾ hogy minden hagyománynál és történelmi mesénél az a kérdés ötlük fel magától: vajjon igazán a nép emlékezetéből támadott-e, vagy csak az írók okoskodó véleményéből származott? más szóval: vajjon a hagyományból merítette-e az irodalom, vagy megfordítva az irodalomból jutott-é a mese a nép közé s úgy vált hagyománnyá? — S miután egynehány példáját is hoztam fel annak hogy történelmi mesék az irodalomból mentek a nép szájára: szinte csudálkoznom lehet, hogy Szabó K. oly könnyen fújja el a régi nótát. Tudván pedig, hogy még sokan járják, kell, hogy világosabban de bővebben is szóljak a hún monda keletkezéséről.

Nemzeti hagyománynak nevezi Sz. K. a hún mondát. Iás-suk. A krónikák szerint a hún nép két részre szakadt a Krimhild-csata után, a kisebbik rész, székeli név alatt, Erdélybe bujdosott; a jóval nagyobbik rész Csaba vezérsége alatt visszatért Skythiába. Ez a két rész négy és fél századig egymástól elválva élt volna. Tehát kétféle hagyományt kell keresnünk, az Erdélyben maradt székeliéket, s a Skythiába visszatért magyarokét. A nemzeti hagyomány ennél fogva, habár egy forrásból fakadt is, a mikor t. i. a húnok még nem váltak volt el egymástól, mint székeliék és magyarok, azután két külön mederben folyt ötödfél századig. Ebben a két külön mederben mindenik ág okvetetlenül a talajából külön-külön részeket hordott magával. A székeli

---

¹⁾ Legelsőben a *Vogul föld és nép* című munkám (Pesten, 1864.) 352. lapján, — mely munkát nem igen ismernek historikusaink; — azután a *Székelyek* című értekezésem (Budapest, 1880.) 70. stb. lapjain.

húnok tehát bizonyosan egyes részeket szőttek bele a hagyományba azokból a történetekből, a melyek 450-től fogva 890-ig Erdélyben és a határos tartományokban estek meg. A ki azt tagadná, annak nincsen helyes felfogása a monda vagyis hagyomány szövődéséről. — A magyar húnok is, ugyanannyi ideig Skythiában tanyáztván, okvetetlenül hasonlóképen egyes részeket szőttek bele a mondába azokból a történetekből, a melyek még azon idő alatt Skythiában estek meg. Ezt sem tagadhatja, a kinek a monda vagyis hagyomány szövődéséről helyes felfogása van. Mert a monda-szövődésnek is megvan a maga természetes módja, mely alól nincsen kivétel. Az egy forrásból fakadó magyar monda tehát két külön mederben folyván ötödfél századig, okvetetlenül külön-külön történeti ragadványos idomban tűnnek fel, ha a krónika előadása állana. Azonban mit mutat nekünk a »nemzeti hagyomány«? Egy ragadványos idomot, azaz egy történeti mederből fölszedett részeket, de mutat ezeken kívül földrajzi és állati neveket, melyeket abból a mederből nem szedhetett fel.

Azon földrajzi nevek: Dentia, Mogeria, vagy Dentumogeria, Baskardia; Jorianok országa; továbbá Togota, Irkania, Etul folyó nevek; éjszaki tenger. Azután állatok nevei, mint: nyuszt, és kerecsen madár, melynek a »nemzeti hagyomány« német nevét is tudja, hogy »jügerfalk« = vadász sólyom. Ezek a földrajzi és állati nevek a magyarok ős hazájának emlékezetei, s ezek igazán sajátjai a magyar hagyománynak. Lássuk a történeti mederből fölszedett részeket.

A mi krónikáink Attilával kezdik meg a hún történeteket; krónikáink szerint Attila hozta ki a hunokat Skythiából Panniába. Miért nem megyen hátrább a krónikabeli hagyomány? Ha a magyarok húnok, s ha ezen magyar húnoknak nemzeti hagyományuk lett volna, eme hagyomány legalább annyit vagy hasonlót tudna, a mennyit és a mifélet Jordanis beszél Attila elődeiről és a korát előző hunokról. — A krónikai elbeszélés sokat foglal magában, a mi a történetekkel ellenkezik, tehát költeményből van véve, még pedig olyan költeményből, mely nem a Skythiába visszabujdosott magyar hunok között, hanem germán népek közt támadt. Maga az *Ethelc* név a német *Ettel*-t adja

vissza, a görög és latin irodalmi név *Attila* lévén, melyet credetiebbnek kell tartanunk. A való történetekkel ellenkezik, hogy Attila Budán lakott, s hogy ennek a városnak *német* nevet »Etselburg«-ot parancsolt volna adni, mely nevet azonban a húnok nem fogadának el, mert ők *Budának* nevezik a várost. Az *Etselburg* csak német költeményből való, mely Attila halála után keletkezett, a melyben a Skythiába visszabujdosott húnmagyaroknak semmi részök nem lehet. — A való történetekkel ellenkezik, hogy a berni Detre, a »halhatatlan Detre«, Attilának fő-fő embere volt, holott ez a veronai Theodorik két évvel Attila halála után született, s a költeménybe csak kimulta (526) után juthatott bele. Raszmann szerint ez csak a VI. század végén vagy a VII-dik elején történhetett meg. (Lásd a jegyzetekben idézett munkájának 73. lapját.) Hasonlóképen ellenkezik a történetekkel, hogy egy arianus püspök bocsátotta volna Attilát Ravennába; de kapcsolatban van a költeménnyel, minthogy Theodorikkal és a keleti gótokkal jutott az arianság Olaszországba, tehát Ravennába is, a hol Theodoriknak nagyszerű sír- emléke van. — A való történetekkel ellenkezik, hogy Attila Argentínát elpusztította, s letöretvén falait, annak is német nevet adott, »Strassburg«-ot, mivel most keresztül-kasul járhat rajta az út, úgymond a krónika. Különös német embernek tűnnek fel Attila, ha Szabóval »nemzeti hagyomány«-nak hinnők, a mit a krónika róla beszél. Argentínát 499-ben érte az a veszedelem, a melyet a német költemény a 452-ben elhalt Attilának tulajdonít. — A való történetekkel ellenkezik, hogy Attila Kölnben 10 vagy 11 ezer szüzet aprítottatott össze. Oly ízetlen mese az, melyet csak a keresztyén közép korszak hagymáza izzaszthatott ki: de a Skythiába visszabujdosott hún-magyarságot illetén »nemzeti hagyomány« koholására még Szabó Károly is képtelennek tartja. A germán mondaköltemény azonban általkél a skandinávokhoz is, a kik azt az éjszaki németektől vevén által, mintegy tovább fűzik. A skandináv Attila ennél fogva *Susatban*, néha *Susa*-ban székel, mert a Skandináv *Hünaland* nem egyéb, mint *Saxaland*, azaz éjszak-nyugati Németország, a későbbi Westphalia, a melyben *Soest* (Susat) vala híres város a középkorban, Brema és Münster mellett. Ezen városok kereskedése a skandinávokkal

eszközlé a germán költeménynek átköltözését Skandináviába, s itt úgy alakult meg, hogy *Susat*-ot (Soest) tette Attila székhelyévé: »*Susat var höfudhstaddr tha Attila konungs = Susat vala Attila királynak fővárosa.*«¹⁾ S ez az Attila-költeménynek átköltözése Skandináviába a magyar krónikában is meglátszik, a hol ez elmondja, hogy a kölni szüzek leöldöklése után Ethele Thuringiába ment, s miután Isnacumban udvart tartott, a dánok, norvégek, frizek, litvánok és pruténok ellen nagy sereget rendele, kiket meggyőzván és megaláztván, meghódoltatott.²⁾ A magyar krónika Soest (Susat) helyére Isnacumot teszi.

A való történetekkel ellenkezik, hogy Attila a burgundiai Krimhildet (kit a krónika principissa Germaniae-nek nevez) nőül birta, s hogy halála után ez a Krimhild okozta a nagy hún vérontást, a melyből 3000 hún Csikba, a többije pedig a régi Skythiába menekült. — Nem folytatom, mert ezekből is világosan látjuk, hogy krónikáink Attilája nem történeti, hanem költeményi alak; de azt is világosnál világosabban látjuk, hogy ezen hagyomány, melyből a költemény szöve van, nem magyar nemzeti, hanem germán nemzeti hagyomány, mert a mit folyójának medréből felszedett, germán történetekből való. Ez a Szabó K. nevezte nemzeti hagyomány tehát se az Erdélyben guggon ülő székelielnél, se a Skythiában töprenkedő magyarok között nem támadhatott, minthogy olyan medernek ragadmányait mutatja, mely messze vala mind Erdélytől mind Skythiától.

Attila hatalmas személyisége nagy benyomást gyakorolt volt nemcsak a két római birodalom népeire, hanem a germán barbárokra is. Az alakját hamar felkapta a tarkázó monda, s Galliában, azaz a mai Franciaországban, alig van város, melyet Attila el nem pusztított volna. Sok szent menté meg ugyan védette városát Attilától, így Sz. Lupus Troyes-t, Sz. Genoveva Párist, de legtöbb galliai városnak se szentje se katonája nem lévén, azok mind elpusztúlnak. Rég porlott már Attilának teste

¹⁾ Die Niflungasaga und das Nibelungenlied. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Heldensage. Von A. Raszmann. Heilbronn 1877. A 14—24. lapjain.

²⁾ Simon de Kéza Endlichernél, a 95. lapján; Chronicon Budense, Podhradezky kiadásában, a 23. lapján.

az ismeretlen sírban, midőn a monda Isten ostorának dicsőítvén, félelmes alakjával a népek képzelődését ijesztgeti vala. A germán népek pedig mondai történeteiknek főhősévé tevék. Attila hírével teli vala mind a latin, mind a germán világ. Határozottabb költői alakot teremtének belőle a Nibelungok, melyeket 970—985 közt Piligrim, passauai püspök szedete össze. Piligrim, Gejza nagyherczeg kortársa, a magyarok térítése által püspökségét a magyarokra is kiterjeszteni óhajtá. Attilát tehát úgy festik a Nibelungok, hogy Géjzát ismerhetjük fel benne. Azért lakik Attila Esztergomban, ez a Nibelungok Etzelburg-ja; azért kedvez Attila a keresztyéneknek, sőt ő a nibelungeni hősök közt a legemberségesebb alak. A Nibelungok első szerkezete latin nyelvű volt; ezt 1140 tájban egy osztrák lovag, Kürenberger, német nyelven dolgozá fel; egy másik német átdolgozás 1160 tájban ön meg; de csak két újabb szerkesztés, 1190—1200-ból, van meg, a mint a német tudósok találják.

Akárki szerkesztette is az első magyar krónikát, előtte tudva valának az általános Attila-mondák, tudva vala előtte a Nibelungok költeménye is. Mert a krónika a hunok történeteit Attilával kezdi, s a nibelungeni katastróphával, a Krimhild okozta vérontással, végzi. A magyar krónika nem tud semmit az avarokról, mert a Nibelungok által a hunok kerülének az előtérbe, kapcsolatban azon helynevekkel, a melyek az V. században nem voltak még ismeretesek, hanem csak a második ezrednek első századaiban váltak azokká. A nyugati krónikák (Pertz kiadásában) az avarokat sokszor nevezik hunoknak, de országukat még többször Hunniának. Nagy-Károly rendesen »contra superbissimam gentem Avarorum in Hunniam« indítja hadseregét. Ellenben ugyanazon krónikák a magyarokat mindenkor *ungri*, *ungari*, soha nem *huni* névvel nevezik. Azon körülmény, hogy az *Annales Alamannici*, *Annal. Sangallienses*, *Weingartenses*, *Augienses*, *Colonienses*, *Fuldenses*, *Ekkerhardi IV. casus S. Galli* a 925. 933. évről *ungri*-nak; — az *Annal. Lobienses*, *Winburgenses*, a 918. 928. 1037. 1042. 1047. évekről *ungari* és *ungariu*-nak nevezik a magyarokat, világos bizonyíték arra, hogy akkor ezen külföldi írók a magyarok huniságát még nem ismerik vala. Bölcs Leo, Constantinus Porphyrogenitus sem hallának semmit

is a magyarok huniságáról, pedig ha valahol, Konstantinápolyban dicsekedtek volna a magyar követek, hogy a magyar nemzet a hunok utódja és örököse. — Sőt Constantinus *avar* királynak hiszi Attilát, oly homályos vala ott akkor a hun emlékezet. Azonképen a prumi apát, *Regino*, Árpád kortársa, és *Liutprand* az olasz királynak követe Konstantinápolyban Constantinus idejében csak *ungri*-nak tudják a magyarokat. Igy *Sz.-Bruno* is, ki István alatt, 1006—1007-ben, egész évet töltött az *ungrok*-nál.¹⁾ Tehát azon külföldi források, a melyekből az első tudósítást meritjük a magyarokról, nem tudnak semmit ezeknek huniságáról, nyilván, mert soha nem hallák azt senkitül, pedig mindnyájan, azon kornál fogva is, a melyben éltek, készséggel fogadák el a történeti meséket és genealogiákat.

Az első magyar legendákban sincsen nyoma a magyarok huniságának. Különös figyelemre méltó a következő körülmény. Rómában 1000-tájban bizonyosan tudják vala, hogy Leo pápa elfordította Attilát, hogy Rómának ne menjen; a monda lehetőleg kiszínezte a történetet. II. Sylvester pápához István követe megyen koronáért; az angyal maga jelenti bé a pápa álmában, hogy »Crastina die, prima diei hora, *ignotae* gentis nuncios ad te venturos esse cogoveris, qui suo duci coronam a te regiam cum benedictionis apostolicae munere flagitabant.« Az angyalok azon időben nagyon jól ismerik vala a legendákat és mondákat: hihetjük-e, hogy ezen angyal, ismervén a hún-magyar mondát, elmulaszthatta volna az *ignota gens*-t a húnokhoz kapcsolni, s »dux«-át azon Attilától származottnak mondani, a ki hajdan a pápa kértére nem ment Rómának, s a kinek utódja ime nem hadsereggel, hanem kérésrel fordul ama pápa utódjához? Szebb tárgy alig akadhat monda-vagy legenda-szövéstre. De mert az angyal nem tudta, hogy a magyarok hunok, s hogy István Attilának utódja: azért meg lehetünk győződve, hogy ezt a mesét sem István udvaránál sem Rómában még nem ismerik vala.

Mihelyt azonban a nyugati vagy latin írók az első megdöb-

¹⁾ »Certe dies et menses jam complevit integer annus, quod ubi frustra sedimus, Ungros dimisimus«, írja Bruno.

benésből, melyet a magyarok merész becsapásai okoztak volt, feleszméltek, különösen a Lechi győzelem után, s békés közlekedés kezdődött a magyarokkal, azon irók az idegen új nép származásairól is okoskodni kezdének. Előttük az avarok hunok valának, mert Attila országában tanyáztak volt: miért nem volnának a magyarok is hunok, hisz azok is Attila országában ülnek. Az avarok ismeretlen nyelvű nép vala; a magyarok is ismeretlen nyelvű nép: új bizonyság arra, hogy csakugyan húnok. S most indúlnak meg a keresztes hadak is Magyarországon keresztül; a Nibelungok mind latin mind német szerkezetei úgyszólván kéznél valának. A hunok emlékezete megújúl; a régi Hunniában lakó nép föltetszik a keresztesek előtt, s azon vélemény terjed el, hogy a magyarok is hunok. Már az egyik német krónika megtudja, hogy Salomon anyja Attila kardját Otto bajor rokonának ajándékozta oda, mely halálát okozza annak, a ki viseli.¹⁾ Ez első sarjadzása a hun mesének, a midőn a külföldieknél felkap: de a magyarok előtt még ismeretlen, mert az Attila kardjának elajándékozását semmi magyar legenda vagy krónika nem említi meg. Korántsem vala tehát ezen mese már 1063-tájban hivatalosan elismerve, mint Marczali véli (A magy. történet kútfői, 32. lapján).

Most kezdik német papok a magyar nemzet eredetét is kutatni. Három forrás van előttök: a biblia, a Nibelungok és néhány igazán honi vagy magyar emlékezés.

Dentia, Mogeria, a jorianok birodalma, a nyusztok, vadász-sólymok, továbbá az Etelen kívül ismeretlenebb folyók, mint Togota, Hircania, ezek a honi emlékezésből származnak, melyeket az akkori tudósság Skythiába helyez vala. Mert a magyarok Skythiából jöttek ki. A Nibelungok az Attila viselt dolgait énekelik: tehát Attila is ugyan abból a Skythiából hozza ki a hunokat; Álmos és Árpád Attila nemzetségéből való fejedelmek. S ott van a biblia, mely az emberi nemnek eredetét és szétterjedését adja elő; Attilát tehát azon bibliai személyektől le kell származtatni, a mi nem is nehéz. Nimrod, Gog és Magog, azután Hunor és Magor töltik ki a nemzedéki sort. S ezzel a magyar

¹⁾ Lambertus Herefeldensis, anno 1065.

krónika nem követ el valami korszerűtlent: így képezték a középkorban a népek származási meséit mindenütt. A magyar krónika biztos földre is helyezi a történeteket. Attila előterem a hunjaival Pannoniában: úgy de Pannonia a rómaiaké vala. Tehát egy római vezér, Macrinus, szövetségzén az alamann Detrével, jó ellenébe a hunoknak, s ugyanazon helyeken hozza keresztül a seregét, a melyeken a Nibelungok burgundjai jöttek Attila birodalmába. Némi összezavarás esik meg az ausztriai *Tuln* (Tulna) és a magyar *Tolna* között, de ez nem válik kárára a mesés történetnek. A Nibelungok Attilája Esztergomban (Géjza nagyfejedelem székhelyén) lakik, ez az *Etzelburg*, máskép »zu Gran.« Mikor a magyar krónikának ezen szerkezete alakult, a melyben Kézai Simonnál, Márknál és a budai krónikában találjuk, Esztergom nem vala többé királyi szék, mert az árpádi királyok költözködők: de a Buda név lett már nevezetessé, mert Ó-budán a XII. XIII. században bizonyosan több római épület romjai valának láthatók, mint ma. Esztergom helyett tehát a krónika Budát teszi *Etzelburg*-gá, s tudván a római históriát, a Romulus és Remus történeteit Attilára és öcscsére alkalmazza, a *Bleda* nevet is *Budára* változtatván el. Ilyetén szabadsággal szerte élnek a középkori krónikák. Minthogy a magyar krónika előtt a Nibelungok forogtak, azért alkalmazza a katasztrófát, a Krimhild okozta vérontást is, a magyar történetekre. »Istud est prelium, quod Hunni (azaz a magyarok) prelium Crumhelt usque adhuc nominantes vocaverunt.« Ezután vége van a hún uralkodásnak a mai Magyarországon, sőt itt a hun név is elenyészik. Mintegy ötödfél száz év múlva jönnek elő a magyarok. A krónika tehát kénytelen azt a nagy ismeretes eseményt, a magyarok idejöttét, a hunokkal kapcsolni össze, hisz azok a hunok utódjai a krónika meggyőződése szerint. Hogy teszi azt?

A való történetek szerint Honorius császár 425-ben halt meg Konstantinápolyban, utódja lévén ifjabb Theodosius, míg a nyugati birodalomban III. Valentinianus uralkodik. Attilának 433—453-ig ezen két császárral, ifjabb Theodosiussal meg III. Valentinianussal, van dolga. Valentinianusnak húga Honoria, kit 15 éves korában *Augusta* rangra emelnek, hogy férje ne lehessen, mert alattvaló nem méltó az Augustához. Azonban mégis belé-

szeret Eugeniusba, egy udvari emberébe. Ezért az anyja, Placidia, Konstantinápolyba ifjabb Theodosius imádkozó leány testvéreirek küldi, a kiknek társaságában 12—14 évet tölt. Megunván ezt, s bosszút akarván állani a sértőin: egy bizalmas emberétől gyűrűjét küldi el Attilának, mert jegyese akar lenni. Ezt felhasználja Attila, midőn Gallia ellen indul, Honoriát mint menyasszonyát és kelengyét követelvén Valentiniántól. A megijedt Valentinian egy férjjel esküdteti meg Honoriát, s azután béfalaztatja.

A magyar krónika Honoriát Attila feleségévé teszi, a kiktől Csaba születik. Ez a Csaba a Krimhild-csata után 15 ezer hunnal Honorius-hoz, görög császárhoz, anyai nagyatyjához, menekül (Honorius pedig már 423-ban, tehát 30 évvel Attila halála előtt meghalt volt), s onnan Skythiába tér vissza. Az első magyar krónika, s utána Kézai és Márk, nem tudnak egyebet annál, hogy a Csaba hunjai Skythiában vannak, a honnan majd Álmos vagy Árpád alatt jönnek ki Attila örökjét elfoglalni. A tudós Bonfinius szerint a hunok, az előkelők ösztönzésére és a visszamaradottak *írásai és emlékezése* által indítva, szánják el magokat az új kiköltözésre.¹⁾ Ime Bonfinius irásokat is említ már Ennél még többet tud Székelyi István. »A magyarok ez esztendőbe (888) esmet kiindulának Scithiából, két dolog indítá fel. Első, a Csabának, az Attila fiának *testamentoma*, a ki innét oda ment vala, ki mikoron meghalt, a *Damasek Istene* kiszelité ökök, hogy ha megsokasodnak, esmet a Pannoniának földét elfoglalnák, és bosszút állanának az atyjának, az Attilának, ellenségeiről. Második indítá ökök az álomlátás.«

Vajjon mind ezt a nép hagyományából eredettnek higyük-e? Másfelől azt sem kell gondolni, hogy az írók *szándékos* hazugságokat koholtak ki. Valami, akár helynév, és ahhoz ragadt mese — mi legtöbb mondának a forrása — akár tudós emlékezés vagy okkeresés ejti csalódásba az írókat, s készülnek tarkánál tarkább, szépuél szebb mondák. Hozzájárúl a vallási indok is. Ha Álmos Attila utódja, mind Álmost mind Attilát össze

¹⁾ Unni et majorum hortatu et eorum qui remanserant *litéris, memoriaeque perciti* . . . iterum emigrare constituunt. Decas I. liber IX.

kell kapcsolni a bibliai személyekkel. Az első krónika vagy író egyszerűen mondja el, a mit szükségesnek tart: egy utána következő majd bővebben és szebben adja elő. »Egykor, midőn egy valaki Attilától megkérdezte volna azt, hogy ő honnan vagy kitől tudná, hogy Attila a nagy Nimródnak az unokája volna, így felelt: Tatárországban az ő *eleinek írásiban* historice le volna írva és ő is az ő eleivel onnan tudták.« Így írja ezt Lisznyai Pál, debreczeni schólamester 1692-ben. Lám, Bonfinius hun írásokat említett volt; Székely István már a Csaba *testamentomát* és Damasek istent ismeri; Lisznyai még többet tud, azt t. i. hogy valaki (most mondanánk: egy »Interviewer«) Attilát magát kérdőre vonta s vett feleletet tőle. A tudós Bonfinius azonban szinte túl tesz minden krónikás fecsegésén. Ő az avarokat nevezi és tartja magyaroknak, s a mi még hihetlenebb, az avarok megjelenését Nagy-Károly idejébe, a lombardok legyőzése utáni harminczkettedik esztendőbe teszi. Bonfinius szerint Nagy-Károly Ó-Budát, a hol a magyarok királya, Csaba, székel vala (ubi Chaba rex Ungarorum residebat) veszi meg, Csaba tehát avar-magyar király volt. Ilyen historiai kritika divatozik vala Bonfinius, Thuróci, tehát Mátyás király idejében.

A magyar krónika, a Nibelungok által indítva, a hunok utódjainak vélvén a magyarokat, azért vala kénytelen kapcsot keresni ez utóbbiak és a hunok közt. De a magyar krónikának a keleten lakó székeliokról is tudomása volt, a mint tudomása lehetett az ottani szászokról is. Ezek nem tartozván a magyarokhoz, csak a székeliak huniságát kellett megmutatnia, s ezt úgy tevő, hogy a Krimhild-csatából 3000 hant bujdosat el keletre, a kiktől származnak a székeliak. A krónikát azonban legelsőben a *székeli* név akasztja meg. Azt se bibliai személytől, se hun hőstől nem meri származtatni, hanem önként választottnak hiszi: mert, úgymond, a hun név a német, különösen a gepid nép között veszedelmet okozó lehetvén, azért *székeliaknek* nevezték magokat a bujdosók. De miért épen úgy? azt nem tudja a krónika, a mely mint előadtam, német papok által szerkesztett legelőször. Kézai sem volt magyar ember, mert a *Vérbulcs* nevet onnan származtatja, hogy egyszer több németet *nyárson* süttetett meg; »plures germanos assari fecit super veru,« jóllehet

tudja, hogy vért is ivott, mint bort. Az Anonymus igazán magyar ember, de ő már a krónikai huniságot készen találja, tehát a készet s avval a *székelit* is általveszi. Talán Thuróczy gondolkodik azon először, hogy miért nevezték magokat székelieknek, *siculus*-oknak? holott skythák voltak a huuok? S kitalálja, hogy a *t*-t, nem tudja miért, *c*-vé (*k*-vá) változtatták el, tehát a nevet *scitulus* helyett *siculus*-nak ejtették. S ezt Bonfinius is elfogadja, ha magától nem talál reá. A székeliek azután, midőn Bonfinius és az előbbi krónikák nálok is ismeretesekké váltak, az Attila történetét a magok helyneveihez is kezdék kapcsolni, hogy méltó utódjai legyenek a hunoknak. A mondák t. i. a mint országról országra költöznek, mindenkor az új ország helyneveivel sőt nyelvével és szokásaival is megismerkednek, másképen nem válhatnának honosokká. A német költemény Attilája Esztergomban, a skandináv költeményé Soestben (Susat) lakik. A magyar krónika azonban Budán, s a magyar krónika után a székeliek Budaváron készítenek Attilának szállást. Arról, hogy a székeliek Magyarországból kerültek oda, emlékezés nem maradt fenn nálok, mint a szászoknál sem maradt emlékezés Németországbeli hazájokról. Mind a kettőnek nyelve azonban hitelesebb tanuság minden hagyománynál s minden későbbi irománynál. S ilyen hiteles tanuság rejlik az *Erdely* szóban is. A székeliek azon országot, melynek részét tették és teszik, csak *Erdely* névvel ismerték és ismerik. Ez a név pedig itt nyugaton, erdőn innen támadt, s innen ment által a beköltözőkkel együtt erdőn túlra. Ez a név egymaga leront minden historiai mesét, a melyet a székeliek hisznek. Ha egyebet nem tudnánk is annál, hogy a székeliek azt az országot, a melyben lankak, *Erdely*-nek s a rumunok *cera Ardealaska* (terra Erdeliana)-nak nevezik: az maga minden kétségen kívül bizonyosnak mutatná, hogy se ezek se azok nem előzték meg a magyar foglalást, s hogy mind a székeliek mind a rumunok, valamint a szászok is, a magyar államhoz már tartozó s azért *Erdely*-nek nevezett országban jövevény, vagy helyesebben mondvá, a magyarok után érkezett népek.

Az ország védelme a székeliek telepítésének, az ország mívelése a szászokénak, a koronai és magán birtokok erdeinek hasznavehetése az oláhokénak vala első oka. Én azt találom, hogy

a *szék-el* nevezésben az ország védelme úgy volt kifejezve, mint másutt a *marchia* nevezésben. Az előtt, 1854-ben Szabó Károly is így vélekedett: »*Hogy a székelyek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja az újabb századokiy fönmaradt hadi szerkezetük, bizonyítják számos, bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvényczikkek, melyekben e kötelezettség mint régtől fogva létező említettetik.*«¹⁾ Most, úgy látszik, a székeliek hunisága miatt, más véleményben van. A tavali (1880) *Századok* 498. lapján ezt írja: »*A székelyek nem voltak s nem lehettek Sz. László kora után valamelyik királyunk által Erdély keleti bércei közzé telepített határőrök, mint Hunfalvy képzelel, hiszi és hirdeti.*«

Már Thuróczi és Bonfinius sokat mesélnek a székeliek külön voltáról, hogy tiszta hun vérek, hogy más eredetü néppel nem házasodnak össze, hogy saját szokásaik, saját törvényeik, kiváltságaik stb. vannak. Ugyanezt mondhatták volna a szászokról, minden sz. k. városról, minden akárminő külön szabadságot élvező községről, bár ezek azonos eredetűek és nyelvűek voltak is. A középkorban a földbirtokkal járt a jog és kötelesség, de a jog természetesen minden *kiváltságolt* kerületben, városban, községben nagyobb volt a kötelességnél, hisz abban áll vala a kiváltság. Azért tiltakoznak más kerületbeli, városbeli, községbeli ember fölvétele ellen, hogy kizárólagos jogaik élvezete ne kisebbedjék. [A székeliek nem zárkózának jobban el, mint a szászok. Határőri kötelességek a XIII. század másik felében, midőn a besenyők elenyészte után a kunok hatalma is megcsökkent s Moldova a magyar korona alá tartozik vala, szinte már megszűnt volt. A következő századokban pedig a nemesség ellen is tiltakozának, úgy mint a szászok, sz. kir. városok és a kiváltságos kerületek meg helységek: minthogy a nemesek a helyhatóság alá nem akartak tartozni, csak az illető jogokat élvezni, de a velök járó kötelességet vagy szolgálatot nem teljesíteni. A mit tehát Szabó K. az idézett helyen mond, hogy »a székely nép *üsi* földjének szabad birtokosa volt, hogy a székely nemzet jogait a király senkinek nem adományozhatta, ugyanezt mondhatni a

1) Új Magy. Muzem, 1854-ki évfolyama, II. köt. 464. lapján.

szászokról s minden sz. k. városról is. Az pedig nem áll egyszerűen, hogy *a király idegen területet a székely föld jogaival föl nem ruházhatott*, mert nincs ország, terület, város, mely szívesen nem fogadna el új területet, ha ingyen kaphatja meg: de viszontag, nincs ország, terület, város, mely idegen területet szívesen fogadna el, ha több teher mint haszon jár vele.

Harmadszor. Mit bizonyít az hogy annak hite, hogy a székelyek hunok, századok hosszú során át meggyőződésé vált a székeliségben? Semmit, de semmit a történelem világában. A hitből való meggyőződés, akár a boszorkányok létét, akár a székeliek huniságát illeti, nem történelmi tények igazolása, hanem csak feltevése, a mely igazolás nélkül szükölködik.

HUNFALVY PÁL.

A DRUGETHEK ŐSEIRŐL.

MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

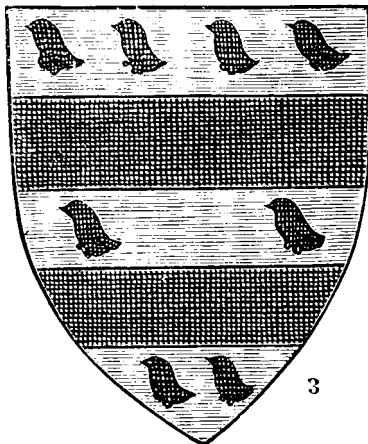
III.

Heraldikai böngészet.

Miután a Museo Nazionale könyvtárában őrzött regestrumok aránylag elég gazdag adalékot nyújtottak a Drugeth-kérdéshez, reményem volt, hogy a címeres könyvek, melyeket szintén a tudós Volpicelli adott kezemhez, a magok részéről Drugónk és Merloto Miklósunk címereire fognak nagyobb fényt árasztani. Nem csalatkoztam teljesen, mert bár több rendbeli gazdag címergyűjteményt hiába néztem át¹⁾, egyikben mégis leltem valami keveset.

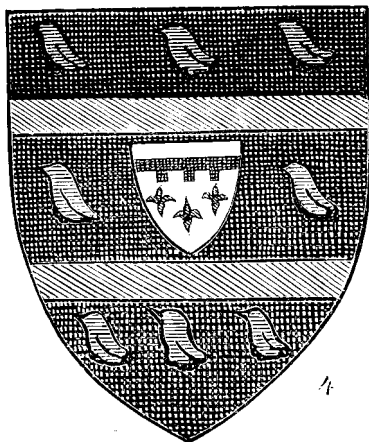
A címeres könyv czime:
»Del' arme dei cavalieri napoletani nobili fuor di Piazza, ove ve ne sono ancora molte del Reame e d'alcune altre città d'Italia, e fuor d'essa con li armi di alcuni

Rè, e Reami di Europa, e di Asia, et anco l'armi dei Rè di Napoli, e di molti lor Vicerè con quelle de i tredici cavalieri stb. a tempo di Consalvo di Cordova.« Foliós könyv 94 számozott lappal. A címerek színezvék és mindegyik mellé oda van írva a tulajdonos neve. A Druget nevét nem találtam a könyvben, de megvan benne a 16. lapon a Merloto-k címere, s azt gondos másolat szerint a 3. számú ábrában itt bemutatom.

¹⁾ Könyvtári jelük: VI. G. 1. folio. — VII. II. 19. — XXVII I. 7. fol. •

A címér, mint látjuk, megegyezik a sírládákon talált Merloto címerrel, csak hogy a cadendiat jelző paizsocska hibázik, helyében a címér paizsából ide áttett rigót látunk — és továbbá szélesebbek a pólyák, úgy, hogy öt egyenlő nagyságu pólyára oszlik a paizs. Színezetök következő: Az 1, 3, 5 pólya ezüst, a rajtuk levő összesen nyolcz rigó vörös s a közbeeső 2 és 4 pólya is vörös.¹⁾ Ugyane címéres mű 2-ik lapján meglepett az »Ale-

munka 46. lapján »Giorgo d'Ale-

magna vicerè nel 1424« címere az itt adotttól csak abban tér el, hogy a rigók aranyosak. Talán lehet a paizsok rokonságából a Merlotok és Alemagnok rokonságára következtetni és lehetséges, hogy e kérdés behatóbb firkészetéből a Drugeth kérdésre is háramlik haszon.

Itt közvetlenebb fontosságú reánk nézve a gyűjteménybeli »Apia« — címér: Aranyos hátteren öt szétterjesztett szárnyú sas oly rendben, mint az egyik síroldalon leltük. A címér azonossága már most kétségen kívül helyezi, hogy a De Apia Izabella fiának fölismert Nicolaust, Drugo fiát²⁾ a sírládában eltemetett Nicolaus de Merlotoval egy és ugyanannak mondhatjuk, mert a Nicolaus koporsóján háromszor föltűnő sasos címér³⁾ anyjára: de Apia Isabellára utal.

¹⁾ A színek vonalzása rajzainkban a Colombière-féle rajzolási módot követi.

²⁾ Lsd a II. alatt idézett 36. számú adatokat.

³⁾ Lsd I. alatt a második helyen leírt sírládát. •

Más, terjedelmes címeres könyv áttekintéséből¹⁾ csak negatív irányban volt hasznom. Meggyőződtem arról, a mit egyéb kutatók után is hittem, hogy se a Drugeth, se a Merloto család nem tartozott a Nápolyban állandóan megtelepedett családok közé. A hány jegyzéket átnéztem, melyek a nápolyi u. n. nemesi theatrumokhoz vagy székekhez tartozó családokat felsorolják, egyikben sem leltem sem Drugethet, sem Merlotot. Ellenben ott van a nápolyi nemesek közt a portobeli »seggio«-ban az Alemagna családnak előbb közlött és csak kevésé eltérő címere.²⁾

IV.

A Drugeth névről.

Ha a korábbi szakaszokban felsorolt adatokban mindennek előtt tisztán a névre ügyelünk, először is azt találjuk, hogy a Drugo és Drugettus gyakran egy- és ugyanazt a személyt jelzik; a kettő egyértelmű, csakhogy a Drugettus a Drugo diminutivuma, mire más példák a XIII. századbeli olasz okmányokban előforduló Ugo-Ughetto, Guillelmo-Guilletto, Filippo-Filippotto.³⁾

Továbbá azt találjuk, hogy a Drugeth névnek nincs állandó helyesírása; orthographiája majd francziás, majd olaszos, legtöbbször pedig latin.

A Drugeth (2., 8., 9., 10. számú adatokban) és Durget (1.) franczia formáknak látszanak, belőlök lett a Drugettus (5.) Drugheetus (7., 13., 15.) és Drudettus (28.) Az olaszok, kik a mássalhangzókat nem szeretik, a két magánhangzó közé eső g-t gyakran elejtették s így lett: de Druetto (3., 4., 11.) Druetti (12.), Druet (6.) Druetus (22., 25.) és Druettus mely utóbbi kilencszer fordul elő (14., 16., 17., 19., 20., 21., 23., 27., 29.)

Végül a név funkcióját tekintve, úgy látjuk, hogy abban a korban, mikor a dupla névjelölés Olaszországban határozottabb

¹⁾ Címe: »Famiglie illustrissime è nobili che sono nelli cinque seggi di questa fidelissima città di Napoli antiche e moderne per alfabeto.« Tolla rajzolt és színezett paizsok, év nélkül, 127. fol. lap, indexel. (VII. H. 19. jeggyel.)

²⁾ Idézett mű 39. l.

³⁾ Lsd. Riccio: Genealogia di Carlo I. di Angiò prima generazione Napoli 1857. 82. és 33. ll.

formát veszen, a XIII. végén és a XIV. elején, a Drugeth név majd vezetéknev, majd meg előnév szerepét viszi.

Így nem lehet kétséges, hogy az 1267—1343-ig terjedő családi chronikában (1—18 adat) következetesen családi vezeték név gyanánt szerepel.

Mint előnevet megleljük a Merlotoknál, de nem kizárólag csak náluk van ilyen használatban, de megleltem néhány más családnál is. Így találtam: Druettus de Anetiis¹⁾ Druettus de Mardo²⁾, Druettus dominus Blancus de Adria stb. nevű egyéneket.

V.

Családtörténeti vázlat.

Osszes nápolyi adataim rövid foglalatja következő:

a) A magyar és nápolyi Drugethek összefüggése meg van állapítva és eredetök iránt tisztába jutottunk.

b) A Drugethek és Merlotok közti rokonság, valamint az utóbbiak több nemzedéke megállapítottnak tekinthető. Wagner és utána Nagy Iván, Römer és mások első két Drugetnek Fülöpöt és Jánost ismertetik.

Fülöp 1327-ben magtalanul hal meg, testvére János pedig 1334-ig él és mikor meghal, Vilmos, Miklós és János nevű fiukat hagy maga után. *János tehát a magyar Drugethek ősapjának tekintendő.*

Először 1291-ben küldik Jánost Magyarországba hivatalos missióval⁴⁾ s onnan visszajövéen, János még 1313-ban harcol Roberto nápolyi király zászlója alatt (11. számú adat). Így tehát a magyar Drugethek őse 1313 után jött hazánkba, hol testvére Fülöp után 1328-ban már a díszes nádori hivatalt viszi.

Családja még igen szoros kapcsolatban maradt szülőföldjével. Legidősb fiának Vilmosnak olasz neje volt: Follia Maria, ki

¹⁾ (A) T. I. 527. l.

²⁾ (A) T. I. 528. l.

³⁾ A. T. I. 531. l.

⁴⁾ Lsd. a 16. jegyzetet.

még a XIV-ik század közepe táján birtokos volt a nápolyi királyságban.¹⁾

Legfontosabbak azok az adatok, melyek a családot Fülöpön és Jánoson túl megtoldják egy generációval.

E nemzedéket Nicolaus és Gicottus képviselik. Nicolaus, adataink szerint, 1267-től 1295-ig szerepelt. (1—7. sz.) Gicottus pedig az ő kortársa; chronikának gyér adatai 1272—1276 közt említik. (8—10. sz.) Nem lehetett megállapítanom, testvérek voltak-e ők s azt sem sikerült még abszolút bizonyossággal kideríteni, hogy a magyar Fülöp meg János egyikökben apjokat tisztelték-e vagy sem.

Minden oda látszik utalni, hogy Miklós volt a két magyar nádor apja. Mind a három az Anjou-család igen bízalmas embere volt. Az öreg Miklós 1175-ben meg van bízva, hogy az apa távollétében gondját viselje a királyi sarjnak, Mertello Károlyt és testvéreit az ő oltalmára bízták (5. sz. adat.) Kevés évvel utóbb 1279-ben együtt él a királyi családdal a San Erasmo kastélyban (6. sz. adat.) Miklósról tudjuk, hogy családos volt (5. sz.), gyermekei tehát, mint látjuk, a királyi hercegekkel nőnek föl.

Tizenöt évvel később 1295-ben Martello Károly trón- és országhódító útjára kél s ekkor már az unokákat, Martell Károly gyermekeit a család kipróbált barátjára bizzák.²⁾

Nem legtermészetesebb föltevése, hogy épen az ő fiát (Jánost) küldi bízalmas missioban a magyar születésű királyné testvéréhez Kún László magyar királyhoz. És nem áll épen Miklós fiáról, a mit Robert Károlynak 1317-ben kelt okmánya Fülöpről mond, hogy vele jött hazájából Apuliából, hogy fiatalkori bajtársa stb.³⁾

¹⁾ Lsd. a 16. és 17. számú adatokat és a 18. jegyzetet.

²⁾ Lsd. a 14. jegyzetet.

³⁾ Ideiktatjuk az érdekes passust:

Anjoukori okmánytár Nagy Imre I. k. Budapest, 1878.

446. l. [Drugeth Fülöpnek szóló adománylevél] 1317. nov. 3.

»Quod cum vir nobilis magister philippus oriundus de Apulya comes de Scopus et de wyuar fideles et acceptos impendisset famulatus,

Azonban ha az egyenes származás ez idő szerint nem is egyéb volna, mint alapos föltevés, annyi mégis bizonyos, hogy Miklóssal a Drugethek történetét már most 1267-ig, tehát jóval előbbre vittük.

Családtörténeti szempontból a Drugeth és Merloto család összefüggése is igen érdekes. A paizsfölosztás és címerállatok egysége, meg a Drugeth név közössége a Santa Chiarabeli vitézeket habár Merloto a vezető nevük, szorosán összefüzi az öreg Miklós-sal s az ő nemzedékével.

A két családnak nyilván közös volt a törzse és a Merlotok cadentiás paizsocskája mutatja, hogy a Miklós ága az idősbik, a Merlotoké pedig az ifjabbik.

A Merlotokból három nemzedék szerepel adatainkban. Első nemzedék: Carolus de Merloto, neje de Alneto Isabella (18. sz.)

Második nemzedék Drugo (Druetus stb.) de Merloto, első neje Roberta Gisualdo, második neje de Apia Isabella (19. stb.)

Harmadik nemzedék: Nicolaus de Merloto, Joannes de Merloto és Philippa Sancia de Merloto (34–37. sz.)

Ezek közül Merloto Károly egykorúnak tekinthető Drugeth Miklóssal, Drugo János és Fülöp kortársa, a harmadik nemzedékbeli gyermekeket már a tenger s nemzetiségök különíti el egymástól, ha mindjárt címerök lényegében egyforma.

Hátra volna a két nagy család közös törzsapját keresni. Hol keresendő, az iránt könnyű ezek után a tájékozás. Drugeth Miklóst már 1267-ben látjuk, mint főembert és mint Anjou I. Károly hivat szerepelni, tehát már két évvel azután, hogy Károly Nápolyba jött.

Azért a Drugethek őseit sem Nápolyban, sem Salernóban nem kell keresni,¹⁾ de az Anjouk hazájába Franciaország felé

et ex conspicuis suis actibus meruisset multipliciter nobis et Regie corone complacere, diuersis clarens meritorum virtutibus. . . .

Primum siquidem quod de terra et cognacione sua egressus postergatis vniversis substancijs et hereditatibus paternis, nobis in Regnum Hungariae, iure geniture nobis debitum in etate nostra tenera introeuntibus, pene etatis nostre annos habens, nobis adherere studuit, et usque in viriles annos nobiscum in aduersis et prosperis multorum temporum labores subportavit et pertulit.«

¹⁾ A Drugethek salerno i eredete Wagner óta (Decas III. 33. l.) hagyományos iróinknál, p. o. Nagy Ivánnál és Dr. Römer Fl.-nál a fönn

kell fordulnunk. A franciaországi nyomozásoknál a Merlotok praedicatumai: »Sainte Brice és Eleville szolgálhatnak támpontokul, valamint az az ismert tény, hogy Anjoui Károlynak nápolyi vállalatában követői, többnyire feudatariusuiból kerültek ki.

Ezekben röviden elősoroltam az adatokat, melyeket más írányú teendők közepette néhány nap alatt Nápolyban összegyűjthettem. Nem sok az eredmény, de talán még sem fogják a régészre alkalmazni a toscanai közmondást, mely azt tartja: »Chi esce four del suo mestiere, fa la zuppa nel paniere.«

HAMPEL JÓZSEF.

---

idézett helyeken. Wagner pedig nem levéltári adatokra, hanem Bokács János egy költeményre fekteti rendítetlen hitét: »Drugethios Italici generis, et speciatim Salerno e Regno Neapolitano oriundos fuisse, dubitare nos non sinit luculentum testimonium Joannis Bocatii stb.« — Szemben ez oly határozottan föllépő adattal, a szövegben indokolt más városbeli eredet mellett még a következő negatív érvek szólnak. *a)* A hány nápolyországi családokról szóló művet átnéztem, hol a különböző városok családait főlisorolva lettem, sehol nem lettem Salernoi családok közt Drugethek nyomát. *b)* Sehol, a midőn Druget nevet olvastunk. fönközlött Drugeth kronikánkban vagy Riccio kutfőszerű gazdag tartalmu könyveiben, nem találjuk oda jegyezve a Saleritanus vagy a de Salerno kitételt, a mi pedig nem ritkaság az okmányokban. Például csak Riccio Pincario stb. föle művének 22-ik lapjait idézem, hol három különféle személynél találjuk e megjelölést. *c)* A gyakran idézett Riccio páratlan szorgalommal készített épen említett művében az összes nápolyországi tisztségek viselőit a XIII-ik század hatodik és hetedik évtizedéből közli és nemcsak az országos hivatalok birtokosait, de városonként sorolja föl a tiszteket, ott sincs nyoma Drugetheknek! *d)* Végül épen nem valószínű, hogy Salernot még fejedelemségül is bírták, mert tudjuk, hogy II. Károly, mint királyfi bírta. Salerno uralmát s utóbb is a XIV-ik század kezdetén a királyi családdal rokonok bírták többnyire. Egyébként a salernoi fejedelmek ismeretesek, és ha a sorozatuk nem is teljes — legalább azt tudjuk, hogy azokban Drugeth nem szerepel.

KUTATÁSOK DALMÁTIA LEVÉLTÁRAIBAN.

A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottsága egy, az Árpádkor s jelesen első sorban a szent Istvántól II. Endréig terjedő időköz királyi okleveleit felülelő munka megírásával bizott meg. E korra kellett tehát első sorban anyagot gyűjtenem, bejárnom hazánk nevezetesebb levéltárait, melyekben eredetieket reméltem találhatni a mondott időből, hogy szemlélet, autopsia útján megismerkedjem azon sajátságokkal, melyeknek megismerésére a legpontosabb kiadások, leírások, még ha léteznének is, sem elegendők.

A talált eredetiekről palaeographiai másolatot vettem, leírtam pontosan külső tulajdonságaikat, iparkodtam kiténtetni, megállapítani a cancelláriai gyakorlatot, annak koronkénti fejlődését. Szóval speciális diplomaticai szempont vezérelt kutatásaimban; mi annál nehezebb volt, mert nem állott előmunkálat előttem, melynek adataira támaszkodhattam volna. Láttam, hogy ily módon a munka sokkal nagyobbá, bonyolódottabbá vált, mintsem azt, mielőtt az anyaggal megismerkedtem volna, gyanítottam. Nincs talán ország, melynek cancelláriája a XI. és XII. században oly fejletlen, a gyakorlat oly ingadozó, meg nem állapodott lett volna, mint hazánké. Hogy kezdbet az ember diplomatikai vizsgálathoz alig ötven eredeti oklevéllel két hosszú századból, melyekből a fejlődés folytonossága, egyes korszakok átmenete is hiányzik? Oklevéltani vizsgálatot pedig csakis eredetiek alapján tehetünk; kiadásoknak a jogász és történész veszi hasznát. E csekély oklevél-anyagot szaporítani, látkörömet egy gyéren látogatott ország levéltáraival bővíteni, volt célja dalmátországi utazásomnak; speciálisabb célja pedig II. Endrének, mint Dalmátia, Croatia és Chulnia hercegének okleveleivel, azok külső sajátságaival megismerkedni.

A múlt nyáron végre megvalósíthattam célomat; és Thallóczy Lajos barátommal hosszabb tanulmányi utra indultam. Célunk volt Horvátország és Dalmátia levéltáraitól általános képet szereznünk, a mennyire ezt időnk rövidege megengedheté. Érdeklődésünket különösen Dalmátia kelté föl; azon országról, mely századokon keresztül szoros kapcsolatban állott Magyarországgal, nem hittük, hogy nagyobb számmal ne tartalmazna vonatkozásokat levéltáraiban hazánk történetére; azzal a reményvel is kecsegtetők magunkat, hogy kétségtelenül gazdag levéltáraiban sikerülend egyetmást, eddigelé ismeretlen adatot felfedezni.

Tudtuk, hogy nem fogunk teljesen járatlan ösvényen haladni, s hogy Dalmátia levéltárait előttünk is már többen vetették beható vizsgálat alá. Ismertük *Wenczel Gusztáv* akkor bécsi professor tudósítását Stájer-, Horvát- és Dalmátországekban, a magyar tengeremléken s a hajdani velencei köztársaság szárazföldi tartományaiban tett tudományos útjáról.¹⁾ Jelentését, mely elsőben ismertette azon földrész levéltári kincseit, csakhamar több követte; így *Taubner Károly* kétrendbeli rövid tudósítása;²⁾ *Arneht József* (a bécsi állami levéltár jelenlegi igazgatója atyjáé), ki leginkább archaeologiai szempontból szólott Istria és Dalmátia emlékeiről, és másoké. De mindez ki nem elégített, s ki nem elégíthetett különösen engem, ki oklevéltani szempontból akartam a levéltárakat vizsgálatom tárgyává tenni, anyagot gyűjtendő Árpádkori diplomatikánk, az akkori cancelláriai praxis, az oklevelek külső tulajdonságainak megállapításához.

Célomat elérve hittem, mikor a magyar tud. Akadémia közbenjárása és ajánló levele előttem a dalmátiai tartományi levéltárak zárait megnyitotta, s Rodich báró, a helytartó, készségesen megengedte azok átkutatását. Munkához fogtam tehát; de mielőtt az átvizsgált tartományi levéltárak kincseire térnék, szükségesnek tartom, hogy azokról általánosságban pár szót szóljak.

Azon történelmi föld, mely oly nagy szerepet játszott Magyarországek és Velence történetében, melynek minden városához

¹⁾ Magy. Akad. Ért. 1843—4. 170.

²⁾ U. o. 1843—4. 185, és 1847. 155.

historiai emlékek és tradíciók egész sora fűződik, levéltárak tekintetében egykor sokkal jobban állott, mint jelenleg. Kitéve folytonos harcoknak, melyeknek úgy színhelye mint tárgya volt, csak romját volt képes levéltárai egykori gazdagságának megmenteni.

Két levéltára Dalmáciának azonban valóban gazdag, a *zárai* és *ragusai*; mindakettő tartományi levéltár, melynek használhatásához a tartományi helytartó adja az engedélyt. Az első gazdaggá lón azáltal, hogy benne egyesítették a felosztott kolostorok, melyekben Dalmácia nagyon bővelkedett, actáit. Oda kerültek a nonai oklevelek, a zárai sz. Kozma és Demjén (monasterium s. Cosmae et Damiani) és sz. Grisogon (s. Grisogoni) monostor irományai stb. A ragusai jelenlegi gazdagságát azon kitűnő gondoskodásnak köszönheti, melylyel a függetlenségökre féltékeny polgárok minden korban híven megőrizték azon alapot, melyre kiváltságaikat fektették; s valóban ezen ragaszkodás historiai tradícióikhoz okozta, hogy úgy a magyarok, mint a velenceiek s törökök ellenében sikerült belügyeikben autonómiájukat megtartani, s azt, hogy tökéletesen egy külső hatalomnak sem sikerült ott állandóan meggyökereznie.

A többi város oklevelei szétszóródtak a nagy világban. Spalato oklevelei Bécsbe kerültek, az ottani káptalan csakis egy kevés töredéket őriz a régiékből és a Farlati által készített másolatokat. Trau városa jelenleg elpusztult falú; levéltára töredékeit tán Bécsben és Velenczében kell keresnünk. Sebenico actái Bécsbe s részben Jankovich gyűjteményével Budapestre a nemz. Múzeumba kerültek. Tartalmaz sokat a zárai érseki, az ottani városi levéltár is, vannak oklevelei a zárai sz. Ferencz-rendű kolostornak is, de sokkal újabb keltűek, hogysem az én kitűzött céloznál számításba jöhettek volna.

Legérdekesebbek, s rám nézve tán legértékesebbek a Bécsben őrzött spalatói s részben scardonai oklevelek voltak. Számuk nem nagy; mert az általam fölvelt korszakból, az Árpádkor első két századából mindössze öt eredetit találtam köztök. Farlati ezeket mind ismerte, és munkája nyomán Fejér is fölvette gyűjteményébe; de oklevéltanilag még nem vizsgálta senki, s különösen azok formáira nem volt eddigelő senki tekintettel. Pedig azok

közül négy az okleveleknek egy igen érdekes nemére, a zárt királyi oklevelekre (*litterae clausae*) mutat föl példát.

Tudtommal e négy oklevelen kívül sz. Istvántól Imréig bezárólag ily zárt királyi oklevél reánk nem maradt. E négy oklevél a következő:

1. II. Gejza levele a Spalato városához 1141 körül, melyben köszöni részvétüket, melyet atyja halála alkalmából kifejeztek s egyszersmind kiváltságaikat megerősíti. Külczíme nincs. Hossza 8·4 cm., szélessége 16·5 cm.¹⁾

2. Imre levele Spalato városához és az ottani káptalanhoz 1197. körül, melyben a scardonai és nonai püspököknek meghagyja, hogy engedelmesek legyenek a spalatoei érsek iránt. Külczíme: *Capitulum Spalatense et totius civitatis conventui*. (A külczímet azért adom, mert Fejér, nem látván soha az eredetét, azt mellőzi, mert Lucius, Farlati és Katona is mellőzték.) Hossza 5·9 cm szél. 17·9 cm.²⁾

3. Imre levele a scardonai püspökhöz 1198 kör., melyben meghagyja, hogy a zárai érsek iránt engedelmes legyen. Külczíme nincs. Hossza 3·9 cm. szél. 14·2 cm.³⁾

4. Imre levele a spalatoiakhoz 1202. körül, melyben Bernátot érsekségében megerősíti. Külczíme: *Consulibus Spalatensibus*. Hossza: 5·8 cm. szél. 11·9 cm.⁴⁾

Mindössze ennyi eredeti levelet ismerek a hosszú két századból, melyet a király zárt formában, magánlevél alakjában küldött egyes alattvalóihoz. Már most lássuk ezen levelek általános ismertető jeleit.

Valamennyi igen kicsiny hártyaszalagra van írva. Látható mily becses és nagyértékű volt akkoriban a pergamen még a királyi kancelláriában is. A legnagyobbnak (1. sz.) területe 138 □ cm., legkisebbé (3. sz.) 55 □ cm. A hártzával igen takarékoskod-

¹⁾ *L. Fejér*. Cod. dipl. II. 116.

²⁾ *Fejér*. II. 210. l.

³⁾ *Fejér*. II. 309. Igen hibás kiadás. Fejérnél pl. ez áll: et univ-
ersis eius successoribus. Az oklevélben pedig: cum univ-
ersis tibi subditis.

⁴⁾ *Fejér*. II. 369.

tak, felhasználták annak minden kis részét, s alig hagytak valamit beiratlanul.

A mi e levelek írását illeti, vegyük először II. Gejza levelét vizsgálat alá. A levél gyakorlott kézzel, bár nem oklevél-, hanem codex-írással van írva. Írója megnevezve nincs, bár ezt, ismerve II. Gejza egyéb okleveleit, könnyű lesz meghatározni. Sajátságos, hogy II. Gejza egyéb oklevelei közül éppen azok a legcsinosabbak, a melyek ezzel a codex írással vannak írva. Az oklevél-írás (Urkunden-Schrift) az ő okleveleiben igen fejletlen, ingadozó; a fejletlen, gyakorlatlan kéznek talán legkiválóbb példája azon oklevél, melylyel a Győrben fogott vizák harmadát a sz.-mártoni apátságának adományozza. (Eredetije Pannonhalmán.)

Ezzel szemben a spalatoiaknak szóló levél végtelen fejlettségről, gyakorlottságról és csínről tesz tanúságot.

Ha széllyel nézünk II. Gejza oklevelei közt, könnyű lesz a spalatoiakhoz küldött levél íróját kitalálnunk. Egy pillantás Gejzának egy, a pannonhalmi levéltárban őrzött 1150. körüli datum nélküli oklevelére, s arra, melyről szólunk, meggyőz arról, hogy e két oklevelet egy kéz írta. Az 1150. oklevélben pedig világosan olvassuk: »Notarius Barnabas, qui et hanc cartam scripsit et sigillo praedicti regis impressit.« Ugyanazon Barnabás ez, kitől Gejzának egy 1146-iki (huius cartulae scriptor et sigillator,) egy 1150-iki, egy 1152-iki (scriptor vero huius cartulae Barnabas notarius, sigillator Nicolaus,) egy 1157-iki, egy 1158-diki (Barnabas notarius sigillo signavit meo regio), két másik 1158-iki (»data per manus Barnabae aulae regiae cancellarii«) oklevelet ismerek.

Ezen adatokból Barnabás viszonya az oklevelekhez meg lehetős világosan tűnik elő. II. Gejza cancelláriájában szolgált, annak uralkodásától kezdve. II. Béla egyik utolsó 1138-iki oklevelét még János notarius állítja ki, mint scriptor és sigillator; mihelyt II. Gejza trónra lépett, változik a cancellária személyzete is, új személyek merülnek föl, újítást hoznak be a praxisba. A spalatoiakhoz írt levél, mindjárt II. Gejza halála után, mutatja azt a csínt, izlést, rendezettséget, melyet Barnabás a királyi oklevelekbe behozott; ez látható valamennyi általa kiállított oklevelen, s első pillantásra rá lehet ismerni mindazon oklevelekre, melyek nem Barnabás tollából keltek.

Ezen buzgalma jutalmául 1158-ban cancellárrá lön; tehát megvolt nálunk is az a fokozat, mely a német császári cancelláriát jellemzi: archicancellarius, cancellarius és notarius. Cancellarius ismét kétféle volt: mondhatni tiszteletbeli, milyenek mindazon püspökök és főpapok, kikre nézve ez inkább csak cím volt, s a kik inkább csak nevéket adták oda, s az oklevél kiállításának gondjával keveset törődtek; és valóságosak, kik a cancelláriában szerzett érdemeik alapján lettek notariusból cancellárrá, miként Barnabás. A notariusi tisztséggel rendszerint össze volt kötve a sigillator tiszte is, bár nem mindig; mert egy ízben Barnabas scriptor mellett Nicolaus sigillator szerepel, az egyik 1158-iki oklevelet pedig más írja, és Barnabás notarius pecsételi meg.

Mikor Barnabás cancellárrá lön, természetesen az írás gondja nem nyomja többé vállát, azon túl csak a felügyelet joga az övé. Mikor aztán II. Gejza meghal, Barnabás is lelép a színtérről s III. Istvánnak egyik legelső, 1162. körüli oklevelét már Becenus notarius állítja ki mint scriptor és sigillator.

Az Árpádkor első korszakában egyáltalában nem találok arra példát, hogy valamely király elődje cancelláriájának személyzetét átvenné. Nálunk is olyan volt a viszony, mint Németországon, hogy a király változtával gyökeres változást szenvedett a királyi cancellária is; s így a cancelláriai személyek nem annyira országos tisztséget viseltek, mint inkább a király személyes hivatalnokai voltak.

Ennyit Barnabásról s a királyi cancelláriáról. Bővebben e kérdést Árpádkori oklevéltanomban fogom kifejteni.

Imre király litterae clausae-ihoz nem fűzhetek ily fejtegetést; részint mert akkor a cancelláriai praxis átmeneti korszakot élt s csak II. Endre alatt szilárdult meg; részint mert nem ismerek Imrétől annyi eredeti oklevelet, hogy azok scriptorait meg lehetne állapítani. Csak annyi világos, hogy a 2. és 3. számot egy kéz írta; Imre oklevelei azonban nem nevezik meg sehol sem a notariust vagy scriptort, egyedül a cancellárt, kinek pedig abban a korban az oklevél írásához már semmi köze.

A litterae clausae-eknek általános jellege az, hogy datálva nincsenek, mi irójuk meghatározását kissé nehezíti. Külczimmel nincsenek mindig ellátva, s ez az összehajtogatás minőségétől

függ.¹⁾ Összehajtogatva, terjedelmök igen kicsiny, úgy, hogy csakis a ráfüggesztett nagy királyi pecsét mentette meg őket az eltévedéstől. A pecsét mindig vékony hártya-szalagról függött. Ilyen a XII-ik századi zárt királyi levelek jellege.

A Bécsben őrzött spalatoí oklevelek, melyekhez még Endrénnek, mint Horvátország, Dalmátia és Chulmia herczegének egy Spalato részére adott 1198. oklevele járúl, igen nagy szolgálatot tettek nekem a litterae clausae-k sajátságainak megállapításánál, mert ezek annak egyedüli példányai az Árpádok első korszakából. Hasonló szolgálatot tett a zárai levéltár Endre dux okleveleire nézve.

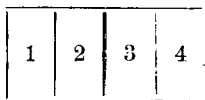
Endre duxtól öt eredeti oklevelet ismerek. Kettőt ezek közül a zárai tartományi levéltár őriz, kettőt a zágrábi káptalani levéltár, egy pedig Bécsben az államlevéltár spalatoí iratai közt található. Ez öt oklevél mindenesetre kevés arra, hogy Endre dux okleveleinek összes sajátságait megismerjük, de elegendő, hogy arra nézve tájékoztatót nyerjünk.

A mi ezen oklevelek általános sajátságát illeti, azt a következőkben vonhatom össze:

A hártján látható a geographiai viszonyok befolyása. Endre dux oklevelein lép fel először, s mondhatni egyedül, a magyar diplomatikában az u. n. olasz pergamen, azon erős vastag, az írás oldalán mésszszel erősen fejtített, a hátlaapon fényes sárga

¹⁾ Az Árpádkori zárt levelekben háromféle összehajtogatási módot különböztethetünk meg. U. m.

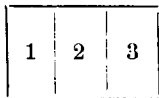
I.

1. ráhajtatott 2-re, 3 4-re. Ezután a középső vastagabb vonásnál ismét összehajtották, s két kis bevágáson a pecsétet tartó hártyszalagot húzták be. Ily módon hajtatott össze az 1. és

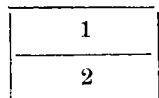
3. sz. levél.

II.

1 és 3 behajtatott 2-re. A 2 hátára irták a címet s az egészet hártyszalag tartotta össze. Így hajtották be a 2. sz. levelet.

III.

1 ráhajtatott 2-re. A többi aztán úgy történt, mint a II. eset alatt előadatott. Ekként van a 4. sz. oklevél összehajtván. Sajátságos, hogy külczim csak a két utóbbi mód szerint összehajtogatott

leveleknél van; az I. mód szerintiéknél hiányzik.

hártya, melyet pápai oklevelekből jól ismerünk: ellentétben az éjszaki tartományokban használt pergamennel, melynek mindkét fele egyszínű, az írás oldala legfelebb erősebb simítása által különbözik a hátlaptól.

Ilyen pergamenre vannak írva a dalmátiai oklevelek legnagyobb része, s ilyenre az Endre dux által Dalmátia részére adott oklevelek is.

Sajátszerű azonban, hogy Endrének Horvátország részére adott oklevelei, hol az olasz hártya nem volt divatos, a nálunk általában szokásos hártyára írvák. Látszik, hogy még arra is tekintettel voltak, kinnek számára adatik ki az oklevél, s annak szokásait, izlését követték.

Ez aztán oly sajátszerű jelleget kölcsönöz Endre dux okleveleinek, mely a magyar királyok egyéb okleveleitől merőben elüt. Az íráson is világos olasz befolyás észlelhető, finomabb vonások, a XIII. század írására emlékeztető jelleg, a következetesen keresztül vitt scriptura longior jellemzik Endre dux okleveleit. Kár, hogy azoknak egyik legszebbikét, a zárai levéltárban őrzött 1198-iki oklevelet Kukuljevič valami reagentiával (hihetőleg taninnal) annyira bemázolta, hogy az oklevél legnagyobb része, mintha fekete-barna festékkel volna bekenve, olvashatatlan.

Endre dux oklevelei jobbára függő pecséttel vannak ellátva s e pecsét selyemfonálról függ. Éppen ebben a korban kezd a selyemfonál s a hártyának visszahajtása a selyemfonál megerősítése céljából nálunk elterjedni. Ezért nem lesz érdektelen annak történeti fejlődésére egy pillantást vetnünk.

Ismeretes, hogy a XII. században a pecsét hártya szalagról függött, mely a hártyára két párhuzamos bevágáson volt illesztve. Ettől a legelső eltérést III. István egy 1172. oklevelében, melyen piros sodratlan selyemről függ a pecsét, és az ugynevezett chartae pagenses-ekben találtam. A pannonhalmi levéltárban őrzött 1184-iki ítéletlevelen, melyben III. Béla meghagyására Dénes, Charene és Achilles comesek ítéletet hoznak az esztergomi udvarnokok és a tihanyi apátságához tartozó urkurai jobbhágyok közti ügyben, bár még nincs reclinatio, a pecsét már carmin és zöld selyemről függ. Reclinatio pedig előfordúl Calanus pécsi püspök 1193. a zágrábi káptalan levéltárában őrzött

oklevélén, bár hártya szalaggal. Ugyanilyen Calanus egy másik 1200 körüli oklevele ugyanott.

A két újítást egyesíti III. Bélának a horvát országos levéltárban őrzött 1193. oklevele, melyben mind reclinatióval, mind piros selyemről függő pecséttel találkozunk. Ezen oklevél azonban több okból s különösen a benne előjövő »Hungariae cancellarius« czím miatt gyanus.

A reclinacionak és selyemfonálnak első kétségtelenül hiteles példája Imre király 1202. aranybullája, mely a bécsi Staatsarchivban őriztetik. Mindezen oklevelekben azonban a reclinatio nem takar el semmit a szövegből, hanem a hártjának fejéren maradt része hajtattott be. Arra, hogy a reclinatio eltakarja a szöveg utolsó két sorát, első példa Endre dux 1202. Zárában őrzött oklevele; ez is hihetőleg véletlenségből, elővigyázatlanságból esett, minthogy kelleténél kisebb pergament vettek. A későbbi kor azon ferde szokásának, hogy a reclinatioval az oklevél szövegének gyakran felét is elfödik, ime már az Árpádok első századaiban megtaláljuk előfutárát.

II. Endrének, mint duxnak, pecsétjét eddig még nem ismerjük. Törekvésem, hogy erre rájőjjek, sikertelen maradt; mert a zágrábi és zárai oklevelekről hiányzik a pecsét. Egyedül a bécsi oklevelen van egy kis viasztöredék. Ezen azonban a pecsétképéből semmi sem vehető ki, a köriratból is csak ez az egy szó REGIS. A pecsét csak fel van akasztva a hártjára, s valószínű, sőt a *regis* szóból kétségtelen, hogy nem is Endre dux pecsétje; hanem később ráfüggesztett királyi pecsét töredéke, mely a hártjáról ma is igen könnyen eltávolítható. Így tehát Endre dux pecsétje továbbra is ismeretlen.

Endre oklevelein kívül nevezetessége a zárai levéltárnak az ügynevezett *Polycorion*, egy chartularium a XIV. századból; annyival is inkább, mert a bécsi és velencei »libri pactorum«-okon kívül, melyek chartulariumoknak voltaképen nem tekinthetők, csak három ilyest ismerek hazánk területén: a pannonhalmi »Liber rubert«, a zágrábi »liber privilegiorum«-ot és a »liber privilegiorum beatae virginis Mariae de Topusco« — a toplicai oklevél-gyűjteményt, szintén a zágrábi káptalan levéltárában.

E chartulariumok egyes kolostorok oklevél-gyűjteményei

a liber ruber a pannonhalmi apátság részére adott királyi és pápai okleveleket tartalmazza, a liber privilegiorum a zágrábi káptalan részére adottakat, s a másik a toplicai sz. Mária monostoréit. A zárai Polycorion az ottani sz. Kozma és Demjén-kolostor actiát foglalja magában.

A Polycorion (neveztetik Picus vagy Topicusnak is) kis folio hártycodex, 35 beirt s néhány beiratlan hártylevélből álló. Tartalmaz mindössze 50—54 oklevelet, melyeknek legrégebb darabja Crescimír horvát király 1069-iki oklevele, legfiatalabbja pedig egy 1367-iki birtokviszály fölötti ítéletlevél, mely Nagy Lajos alatt (regnante serenissimo principe domino nostro naturali domino Lodovico dei gratia illustrissimo rege Hungariae) kelt. Az oklevél-gyűjtemény maga — írásáról ítélve — nem sokkal később kelhetett ez oklevél datuma után.

Ezen, körülbelül 50 oklevél közt azonban nincs sok magyar királyi kiadvány, a mely hazánkat közvetlenül érdekelné. Közvetve természetesen valamennyinek van érdeke reánk nézve, mert a legtöbbben említés történik a magyar fensőségről, ily módon: »temporibus domini nostri Belae dei gratia invictissimi regis Ungariae, Dalmatiae, Chroatae atque Ramae« vagy: »Regnante Andrea tertii Belae regis filio Hungariae, Dalmatiae, Chroatae, Ramae Serviaeque rege feliciter.«

Közvetlenül érdekelnék: Endrének mint duxnak 1200. és III. Béla 1188. oklevele; ezeknek szövegét egyedül a Polycorion tartotta fenn; és II. Endre 1210. nagy privilegiuma, melynek eredetijét is szintén a zárai tart. levéltár őrzi.

Sajátszerű, hogy a Polycoriont nem az eredetiekből állították össze, hanem az eredetiekről a Polycorion iratása korában készített másolatokról. Mit a következőből lehet kimutatni.

II. Endre 1210-iki oklevele megvan eredetiben és egy XIV. századi egyszerű másolatban, mely több tulajdonnévben az eredetitől eltér; ugyanezen hibák a Polycorionban ismétlődnek. Az egyszerű másolatban a szöveget az oklevél pecsétjének pontos leírása követi, ily módon: »Sigillum dicti privilegii est magnum compositum et compaginatam ex cera alba, appensum in medio litterarum scripturae paginis seu privilegii, cui est appensum dictum sigillum in cordulla sericis colorum videlicet: rubei, croce

et violati. In quo sigillo apparebat quaedam imago regis, sedens super cathedram, tenens in manu dextera sceptrum regale et in sinistra ad instar pomi de super cum cruce. In circuito vero sigilli litterae legebantur: Andreas dei gratia Hungariae. Dalmatiae. Croatiae. Serviae. Rex. Et in alio circulo minori iuxta magnis litteris: Sigillum secundi Andreae regis, tertii Belae regis filii.« Ezen pontos leírásból rögtön ráismerünk II. Endre ismeretes pecsétjére, melyet Pray Syntagmájában (tab. II. fig. 2.) kiadott.

Ugyanezen leírás szóról-szóra olvasható a Polycorionban is; mi kétségtelenné teszi, hogy ez, ha nem is teljesen, legalább nagy részben nem eredeti oklevelek, hanem ily egyszerű másolatok után készült, a mi hitelét nem kevésbé csökkenti.

A mi mármost chartulariumaink egymáshoz való viszonyát illeti: legrégebb a pannonhalmi, melynek korra nézve legelső darabja sz. István ismeretes alapító levele, legfiatalabbja egy 1239-iki oklevél, a codex is nem sokkal ezután iratott. Utána jön a liber privilegiorum, melynek legfiatalabb darabja 1348-ból való; a toplicai chartularium 1365, és végre a zárai 1367-iki legfiatalabb oklevéllel.

Legtöbbet tartalmaz a zágrábi: 275 oklevelet. Utána a pannonhalmi 60-at; s végre a toplicai és zárai mintegy 50 oklevéllel.

Legrégibb, legszebb s leghivebb köztük a pannonhalmi, melynek minden másolatát az eredeti oklevélről irták le. Így ismét áll azon elv, melyet Sickel hirdet, hogy mennél régibb valamely chartularium, annál nagyobb hitelt érdemel, mert annál nagyobb a valószínűség, hogy jobban olvasták az oklevél írását. Két oklevél-másolat közül, ha csak szembeszökő okok másra nem kényszerítenek, mindig a régiebbet kell választani.

A zárai levéltárban több ilyen oklevél-gyűjtemény van, melyeknek adatai ránk nézve fontosak. Így például a nonai püspökség oklevelei, múlt századi másolatban. A nonai püspökség oklevelei elvesztek, s így ránk nézve e másolatok nagybecsűek.

Ezeknek elseje IV. Bélának »data Budae anno gratiae MCCXLIIII. septimo kal. Septembris« kelt oklevele, melyben Saxon nonai püspök kérelmére átírja atyjának II. Endrének

»datum per manus Goefredi Orodienſis eccleſiae praepoſiti. aulae regiae cancellarii, anno ab incarnatione domini MCCV, quinto kal. Auguſti« kelt, Nonát kiváltságokkal ellátó oklevelét.

Érdekesek ránk nézve még a következők: V. Iſtván 1272. VII. kal. Julii indictione XV. kelt oklevele, melyben Roland horvát bánnak Zágrábban 1266. kelt oklevelét írja át, ki a nonai püſpökséget Likka megyében fekvő birtokai élvezetében megerősíti.¹⁾

Erzsébet királynő 1383-ban (Data in . . . . proxima post octavas epiphaniarum domini) kelt oklevele, melyben Ladislaus de Berberino-nak nonai comessé történt választását megerősíti.

Mátyás király 1463. Péterváradon sept. 12. kelt oklevele a római sz. székeknek fizetendő adó ügyében stb.

A többi, jobbára a velencei uralomra vonatkozó oklevél még eddigelő szintén nincs kellőleg kiaknázva.

Egyáltalában a velencei uralomra nézve megbecsülhetetlen anyagot tartalmaz a zárai levéltár. Még eddigelő teljesen felhasználatlan a velencei akták hosszú sora 1409-től 1797-ig száznál több fasciculusban. Teljesen ismeretlen azon végtelenül becses XV. századi codex, mely 157 fol. levelen 1409-től 1457-ig a velencei dogéknak a záraiakhoz intézett parancsait, rendeleteit tartalmazza. Mennyi ismeretlen adat, új viszonyok és körülmények fognak felderülni, ha a zágrábi tudományos akadémia, mely eddig — sajnos — egyedül halász kincseket a dalmátiai levéltárak tárházából, kiadásával e korhoz ér!

Nagyon megörültem Zárában Imre király egy látszólag eredeti 1200. oklevelének a sz. Kozma és Demjén-kolostor actái közt, annyival is inkább, mert Imrétől nem sok eredeti oklevél maradt reánk. Egy-kettőt őriznek a primási, esztergomi káptalani, veszprémi, bécsi állami, Heiligenkreutzi, Erdődy, Batthyány és Kisfaludy-féle levéltárakban. (Ez utóbbi azonban eltévedt, Horvát Iſtván még ismerte, és facsimiléjét kiadta). A zárai Imre-oklevélről azonban, bármennyire megörültem neki, s bármily fontos adat lett volna rám nézve Imre cancelláriai praxisának

¹⁾ V. Iſtván egy másik 1272 oklevelében hivatkozik Roland bán ez oklevelére. *Fejér*. Cod. dipl. V. 1. 246.

megállapításához, meg kellett győződnöm, hogy egykorú másolat. Ugyanazon hártya, ugyanazon scriptura longior, ugyanazon írásvonások, teljesen ugyanazon külső kiállítás, mint Imre egyéb okleveleiben, de a pecsétnek nyoma sincs; ennélkül pedig Imre nem adhatott ki oklevelet. Megerősített ezen gyanuban az oklevél hátán XIII. századi kézzel irt jegyzet is: »Exemplum privilegii Hemerici regis factum monasterio sancti Johannis de Belgrado«; mert *exemplum* a déli diplomaticai nyelv szerint másolatot, copiát jelent.

Utána néztem a dolognak, s láttam, hogy a zárai levéltárban igen gyakran találni okleveleket, melyek teljesen az eredetiség látszatával bírnak, gyakran teljesen ugyanazon formában, ugyanazon kézzel vannak írva, mint az eredeti, s az embert csak valamely szerencsés véletlen vezeti arra, hogy a mit eredetinek tart, az egykorú hű másolat. Így példáulú Ozius bán II. Endre alatti 1221-iki oklevele két példányban van meg; mind a kettő egy írás, egyforma alakú. Az egyiknek azonban nincs pecsétje, a másikon ellenben hét pecsét nyoma is látható t. i. a tanuké. Látszik tehát, hogy a másik példány nem egyéb, mint a notariusi hivatal részére készült egykorú, nem hitelesített *expeditio*, tehát másolat.

Nincs talán ország, Olaszországon kívül, melyben a notariatusi intézmény oly nagy szerepet játszik, mint Dalmátiában. Ez szerepel adás-vevéseknél, oklevelek hiteles másolatainak kiadásánál, szerződéseknél; szóval csaknem minden jogi cselekvényről a községi notarius állítja ki az oklevelet.

Okleveleiknek még formája is eltérő a mieinktől. Általánosan déli hártya van használatban, fényes szürke vagy sárga hátlappal, előlapján fejtérítve.

Az írásban bizonyos finomság, fejlettség, gyakorlottság nyilvánul; látszik a közeli Olaszország közvetlen befolyása. XII. századi oklevélnek oly fejlett az írása, mint nálunk XIII-ikinek, XIII-ikinek mint nálunk XIV. századinak. Geographiai helyzetünk miatt minden haladás, újítás a cancelláriai gyakorlat terén ötven-száz évvel később jutott el hozzánk.

Déli notariusi actában közkedvelt a *transversalis forma*, a hol az írássorok a hártya vagy papír rövidebb oldalával futnak

párhuzamosan, mely nálunk csak XVI. századi ítéleti, határjárás stb. leveleknél vált közhasználatúvá. Eltérő az átírás, transsumálás módja is, melyet nálunk káptalanok, conventek végeztek, ott a notariusi hivatalnak volt tisztje. Az átírandó oklevél szövegével kezdik az oklevelet, minden bevezetés nélkül, egy hitelesítő clausulával. Ha pedig van bevezetés, ez magában foglalja az átírandó oklevélnek, különösen pedig pecsétjének a legpontosabb leírását. Ily módon:

»In Christi nomine amen. Anno domini etc. Hoc est exemplum sive copia cuiusdam publicae sententiae cum sigillo pendenti in cordula gialla siricis cum cera alba, intus cum cera rubea scultis, in quo quidem sigillo erat sculta imago, ad modum unius pontificis cum infula in capite, tenentis in manu dextera baculum pastorem et in sinistra librum et iusta (*iuxta*) spatulam sinistram erat sculta una stella. In circuitu vero legebantur litterae videlicet: ‚S. presbiteri Andree primicen. non.‘ Cuius quidem sententiae tenor in omnibus et per omnia talis est videlicet:« (Következik az átírandó oklevél.)

Mily végtelen szolgálatot tettek volna az utókornak káptalanaink és conventeink, ha átírásaikban hasonló pontossággal leírtak volna minden oklevelet, minden pecsétet! Csakhogy minálunk a diplomatika bölcsőben volt, mikor Dalmátiában már teljesen kifejlett, virágzó gyakorlattal van dolgunk. S az átírásnak nálunk divatozó formulái soha sem követelték az átírandó oklevél pontos leírását; megelégedtek azzal, ha följegyzik, hogy hártýára vagy papirosra írt oklevéllel van-e dolguk.

Sokat, igen sokat tanulhat a palaeograph és diplomaticus Zára oklevél-halmazából, kezdve a régi horvát királyok diplomáitól a legújabb kor okleveleiig. S reám valóban kiváló érdeke volt Crescimir horvát király okleveleinek.

A zárai levéltárnak legrégebb darabja Crescimir 1059-iki oklevele a sz. Kozma és Demjén kolostor iratai közt, ugyancsak ő tőle egy másik 1067-iki oklevél a sz. Grisogon-kolostori acták közt hosszú transversalis formában, s végre egy kis oklevél 1070 körül Crescimir idejéből. Mindhárom annyiban érdekes, mert fogalmat ad a régi horvát királyi cancelláriai gyakorlatról. Hártýájok a déli vidékeken s a pápai cancelláriában használt

sima fényes hártya. Írások igen fejletlen, átmenet a régi longobard cursiv írásból a minusculába. Ugyanoly jellegű írás, milyen-nel például II. Paschalis pápának a pannonhalmi levéltárban őrzött bullájában találkozunk.

Részletes jelentést adni a zárai levéltárról az oklevelek roppant halmazánál fogva teljes lehetetlenség. Közünkben tartva Kukuljevič, Tkalčić, Ijubič és Rački kiadásait, meggyőződhetünk, mily végtelenül becses anyagot merítettek Zára és Ragusa levéltáraiból. Százával találhatunk ezekben eredetieket oly korból, melyből mi csak elvétve mutathatunk föl egyet-kettőt. Csupa délszláv, helyi érdekű oklevél, melyek közt csak nagy ritkán akad egy királyi vagy magyar hivatalos kiadvány; s ez épen az oka, hogy némileg megcsalódva tértem vissza dalmátiai utamból. Többet, sokkal többet hittem ott találhatni; különösen több eredetit az Árpádok első korszakából. Lucius, Farlati kiadásai telve vannak oly oklevelekkel, melyeknek eredetije már elveszett, vagy valamely gyűjtő gondoskodásából magángyűjteményekben lappang. A legfontosabb, állami érdekű iratok, különösen a ragusai levéltárból, a számos szerződéses, békepontok, melyeket Ragusa magyar királyokkal kötött, Bécsbe kerültek; s Ragusában nem maradt más hátra, csak azoknak sovány másolatai. Szinte megőrültem, mikor egy-egy fénytelen hártýára akadtam, mely rögtön szemembe ötlött a sok fényes déli hártýa közt; ezekből azután siettem gondos kivonatot venni.

Érdekesek egyes eltűnt vármegyékre vonatkozó oklevelek, így pl. Luka megyére. Egy 1370. jun. 10-én Aurában kelt oklevél szövegéből, melyet László nyitrai püspök és Sarachus »inter cetera comes camare Quinqueecclesiensis« mint »visitatores regnorum Dalmatiae et Chroatiae« állítanak ki, megtudjuk, hogy Luka megye közgyűlését, congregatioját Podgradya helységben tartották, mi által a megye geographiai helyzete is meghatározatik. Ez oklevélben a Luka vármegyében fekvő Bychkouci birtok a Filippus Francisci de Jadra által felmutatott királyi és báni oklevelek alapján neki és utódainak ítéltetik oda. Nevezetes, hogy a felmutatott királyi oklevelek egyike szerint e Zárai Fülöp felhatalmazást nyer, hogy ő összes, a zárai kerületen kívül fekvő birtokain oly jogokkal és kiváltságokkal élhet,

minövel a *tizenkét nemzetségből* való horvát nemesek élnek és bírnak. ¹⁾ Ugyancsak e megyére vonatkozik egy lukamegyei Podgradyán 1379. jun. 13-án kelt kiadvány, melyben Jordán és a föntebbi Zárai Fülöp ivadékai a Draginigh nemzetség kihalása folytán nekik adományozott Draginghy nevű birtokba beiktattatnak. Mindkét oklevelet Pesty Frigyes fölhasználta az »Eltűnt vármegyék«-ben.

A Zsigmond kora alatti délvidéki viszályok történetére sokat találhat Zárában, ki időt vesz magának a notariusi s egyéb oklevelek nagy halmazának pontos átvizsgálására. Ezeknek egyik érdekes darabja Zsigmond királynak 1401-ben ápr. 16-án Budán (*sabbato proximo post octavas festi Pasce domini*) kelt oklevele, melyben a Palisnai János auránai perjel és társai által feldúlt zárai sz. Kozma és Demjénmonostort, hogy restructiója annál bizonyosabban véghez menjen, felmenti mindennemű adózás alól. ²⁾

Mindezt csak mutatványúl a zárai levéltár *acta*-halmazából; s hogy bővebben nem terjeszkedtem ki a notariusi iratok, az ottani káptalan, város stb. okleveleire, lelje magyarázatát abban, hogy bár azok Dalmátia kül- és belviszonyaira, a délszlávok történetére megbecsülhetetlen fontosságúak, legközvetlenebbül minket csak a főlemlítettek érdekelnek. Mindenesetre kár, hogy a magyar tudományos Akadémia e tartománynak, mely hazánknak előbb valóságos s közjogilag ma is társországa, levéltárait teljesen a zágrábiaknak engedte át, s nem intézkedett azoknak nagyobb mérvű kiaknázása felől.

És most még néhány szót a ragusai levéltárról.

A ragusai — előbb köztársasági, jelenleg szintén tartományi — levéltár a leggazdagabbak közé tartozik. Az ember elbámul, elcsodálkozik, mikor abba a két terembe lép, melynek min-

---

¹⁾ . . . ut ipsi in omnibus possessionibus ipsorum extra districtum Jadrae existentibus in eisdem libertatibus fruuntur, quibus ceteri nobiles regni Croatiae duodecim generationum possessiones ipsorum tenent et conservant.

²⁾ . . . monasterium per condam Johannem de Palysna priorem Auranae et ipsius complices nostrae sacrae coronae notorii infideles per quamplurimas contreinaciones et diversis derobationes finali desolationis exterminio concussum fuerit.

den zegét-zugát acták töltik be, a legrégebb kortól a legújabbig. Az ember elcsudálkozik, miként maradhatott meg ennyi is, mikor a dolgozókra nézve nincs semmi felügyelet; levéltárnokról szó sincs, ellenőrzésről még kevésbé. Hogy ezt a levéltárat szenvedélyes gyűjtők még nem hordták szét a világ minden tája felé!

Valóban csudálkozva állottunk meg a két teremben, mely kora századoknak ezer meg ezer oklevelét őrizte meg. A 743. évtől kezdve a XVI. századig tiz óriási fasciculusban, egyben-egyben mintegy százötven eredeti oklevelet őriznek. A XVI. századon túl aztán az anyag fokozatos arányban nő. Ezek közt pápai bullák a XII—XIII. századból nagy számban, levelezések Trau-városával, Ragusa városának 1286-ból való conscriptioja stb.

Külön csomagokban török oklevelek a XV—XVI. századból, számadások, megbecsülhetlen adatok Ragusának XIV. századi kereskedelmi összeköttetéseire Velenczével, a francziákkal, mintegy 900—1000 kötetben közigazgatási iratok, mind gondosan bekötve, jelenleg azonban a legnagyobb rendetlenségben.

Végtelenül becses anyagot foglalnak magukban a *libri reformationum*, tanácsjegyzőkönyvek 1306-tól 1741-ig szakadatlan sorban, úgy a maior mint a minor consiliumtól száznál több nagy folio kötetben, melyeknek közlését Tkalčić már megkezdé.

Mindezen óriási anyag-halmaz között azonban végtelenül csekély a minket közvetlenül érdeklő adat, s különösen én a magyar diplomaticára nézve úgyszólván semmit sem kaptam Ragusában. Vannak ugyan egyes magánosokhoz szóló oklevelek, különösen Zsigmond, Albert és Mátyás királyainktól; ezek között azonban fontos nincs. Még legérdekesebbnek tartottam Erzsébet királynőnek Pozsegán 1385. évben márcz. 7-én kiadott oklevelét, melylyel a francia király Fresnel Péter nevű követének közbenjárására Ludovicus de Montegaudio és Colardus de Calavilla nevű hivei által, kik Ragusában fogva tartattak, Ragusával kötött egységét erősíti meg. Ez oklevelet, mint az Anjoukori diplomáciai emlékek érdekes maradványát, méltónak találtam a Történelmi Tár számára lemásolni. Ugyanezen oklevelek közt találtam ötöt, melyek ránk nézve a Ragusai levéltár legértéke-

sebb darabjai; s ezek a magyar királyok nyugtái a Ragusa által lefizetett évi adóról.

Ismertes, hogy Ragusa tulajdonképen soha sem volt a magyar király hatalmának teljesen alávetve, csakis évi adója által ismerte el a magyar király fenségét. Miként ezt Fassbender Péter búcsújáró, ki 1492-ben ment keresztül a szent földre utaztában Ragusán, naplójában találóan kiemeli: »dan dat sy (*t. i. Ragusa*) alle jair geben dem koenynck van Ungeren V^m ducaten zo eyne zeichen, dat sy haent gehoirt den koenynck van Ungeren, unt lycht ouch an Ungeren.« ¹⁾

Ez az adó a XIV. században, melyből a nyugtatványok valók, még nem volt ily magas; s a királyok csak 500 arany forintot kaptak évenként Ragusától.

A legrégebbs nyugtatvány Nagy Lajostól való; kelt 1367. év márcz. 12-én (in festo b. Gregorii papae). Utána Erzsébet királynőé, keltezve Visegrádon 1368. évi ápr. 12-én (quarto die festi resurrectionis domini). Nagy Lajos 1382. aug. 24-én (festo b. Bartholomaei apostoli) in villa Somogy kiállított nyugtájával egyszerre négy évi (1379—1382.) évenkénti 500 forintnyi adó lefizetését nyugtatja. Egy másik ugyanazon évben, napon és helyen kiadott oklevelében mindjárt fölveszi a következő 1383-ik év adóját is, mikor már életben sem volt.

Legutolsó a nyugták közt Zsigmondé Budán 1387. évi nov. 29-éről keltezve (vigilia festi b. Andreae apostoli), melylyel a megelőző két év adója fejében 1000 arany-forintot vesz fel a ragusaiaktól.

Ezen nyugtatványokon kívül még három levél érdemli meg különösen figyelmünket, mert Ragusa kereskedelmi összeköttetésére Velenczével érdekes adalékot képeznek. Mindhármát Andrea Contareno velencei doge irta Nagy Lajoshoz.

---

¹⁾ *Röhricht und Meisner*. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin 1880. 250. Rindfleisch Péter, ki 1496-ban járt arra, még magasabbra teszi az évi adót: »Item so halten die von Ragus den König von Ungern vor einen hern der Lands halben und geben im ein Jahr 6000. ducaten.« U. o. 324. Ugyanennek tudósítása szerint a ragusaiak a törököknek autonómiájok fenntartásaért 20.000 aranyat fizettek.

A XIV. században éles vita tört ki a velencei és ragusai kereskedők közt. Egyik a másik intézkedései által érdekeiben sértve érezte magát, és mindkét fél saját legfőbbjéhez, a velenceiek a dogéhoz, a ragusaiak Lajoshoz fordultak orvoslásért.

Miként Contareno doge levele Lajoshoz 1374. apr. 12-éről (a doge levelei csak az indictiók szerint vannak datálva, ennek data: XII. indictione) tanuskodik, mindkét fél kereskedőinek a két városban szabadkereskedési jog volt biztosítva, tiszteletben tartva természetesen a helyi szokásokat.¹⁾ A ragusaiak azonban, úgy látszik, a velencei kereskedők ellen szigorúbb rendszabályt léptettek életbe városukban, mely a velenceieket érdekekben sértette. Ez ügyben Lajos 1373. dec. 24-én Budáról levél is intézett a dogéhoz, védelmezve a ragusaiak álláspontját. E levél eredetijének Velenczében kell lennie; a doge 1374. (indictione XII.) január 17-én Lajoshoz intézett levelében hivatkozik rá. Ebben panaszodik, hogy a ragusaiak új kereskedelmi szabályzatukban sok újítást hoztak be a velenceiek ellen. Fel-szólította többször őket, álljanak el ezektől. A ragusaiak azonban nem tették ezt; úgy, hogy a velencei kereskedőknek el kelle onnan vonúlniok. A doge tehát, hogy Velence tekintélyét meg-óvja, a ragusaiakat szintén kitiltá a velencei területről. Különben kész e rendeletét visszavonni, ha a ragusaiak hasonló cselekesznek sérelmes újításaikkal.

Egy esztendőnél tovább tartott a vita s végre is Lajos győzött. A doge 1375. (XIII. ind.) oct. 7-én Lajoshoz intézett

¹⁾ Veneti et fideles domini ducis et communitatis Venetiae poterant et possunt cum personis havere et mercationibus suis ire ad civitatem Ragusii et ibi stare et redire et mercari cum Raguseis, et cum quacunque alia persona tam terrigena quam forensi, ut eis videtur et placet libere. Non dantibus vel imponentibus Raguseis aliquam gravitatem ullo modo terrigenis vel forensibus mercantibus cum ipsis Venetis vel fidelibus domini ducis et comitis Venetiarum, sicut ipsi Ragusei plene sciunt.

Ragusei vero cum mercationibus navigiis havere et rebus suis poterant et possunt venire ad civitatem Venetiarum et mercari cum Venetis, servando ordines solitos Venetiarum, sicut Ragusei plene sciunt. Contareno doge idézett leveléből.

levelében tudatja, hogy a ragusaiaknak ismét megengedi a kereskedést Velence területén. Tehát ő volt a fél, a mely először engedett. Viszont kéri a magyar királyt, legyen azon, hogy a ragusaiak vonják vissza új kereskedelmi rendeleteiket, ragaszkodjanak hiven a régi szokáshoz és gyakorlathoz (franchisia et consuetudo). A doge reményli, hogy Lajos ez elégtétellel meg van elégedve. Ezzel az ügy rendes mederbe tért.

Kutatásaimnak végére értem. Összegezve az előadottakat, nem habozok kijelenteni, hogy nagy, országra szóló eredményeket nem mutathatok fel; de azt hiszem, egy-két felemlített dolog nem minden érdekesség nélkül való. A dalmát levéltárak, a zárait és ragusait kivéve, nem állnak oly jó karban, mint a milyen jó a hírok. Olvastam valahol, hogy például Trau városában sz. István királyunktól nem tudom mennyi eredeti oklevelet őriznek. Az ilyen mesés leírások ép annyi hitelt érdemelnek, mint pl. Levakovich Rafael előadása, hogy ő II. Silvester pápa sz. Istvánhoz intézett bulláját Trauban megtalálta volna.

Más tekintetben azonban gazdag, mesésen gazdag különösen a ragusai levéltár; s arra nézve, ki a délszlávok történetét kutatja, megbecsülhetlen. A diplomatikus és palaeograph gazdag anyagot talál úgy Zarában, mint Ragusában. Speciális magyar diplomatikus azonban nem mutathat föl korszakot alkotó eredményeket. Annyit azonban mégis elértem, hogy, ha nézeteim a zárt királyi oklevelek, II. Endre mint dux diplomaticája, a magyarországi chartulariumok, a régi horvát királyi cancellária stb. felől sokban módosultak, azt nagy részben a dalmát levéltáraknak köszönhetem.

DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

KÜLÖNFÉLÉK.

A SZOBIESZKY JÁNOS LENGYEL KIRÁLY UDVARÁROL. 1674. 1678.

(A krakói akadémia történelmi kiadványainak III. kötete után.)

Nem történetet írok, csak egyszerűen adatokat közlök az előttem fekvő nagyérdékű műből, melyeket Waliszewsky Kázmér úr a francia külügyminisztérium levéltárából gyűjtött össze. Úgy látszik, XIV. Lajos kormánya nagyfontosságúnak tartotta ez időben, hogy a lengyel udvarban történekről jól legyen értesülve. Két nyilvános követe volt ott; előbb a *marseille-i püspök s később marquis Bethune* volt a rendes követ, ki előbb már ott járt, mint koronázási dísz-követ s a kék szalagrend jelvényeinek, átadója; de a püspök akkor sem utazott haza, midőn visszahívó rendeletét megkapta s Bethune, mint állandó követ megérkezett. Különböző ürügyek alatt évekig maradt még az udvarnál; a fő ok volt a királyné jóakarata és barátsága — melyet Pomponne, a francia külügyminiszter, egypárszor szerelemnek is nevez.

A kettőn kívül volt még egy *Baluze* nevű francia úr, ki vagy Szobieszky udvarában volt valami szolgálatban, vagy a követség alsóbb rangú tisztviselője volt, de a királylyal és a külügyminiszterrel folytonosan levelezett s elég csipősen irogat a lengyel udvarról, valamint Bethune uramról és a püspökről is, úgy látszik azonban, hogy jobban huzódott a püspökhöz, mint a marquishoz, a kik szintén irogattak egymás ellen.

Mindhárom úr megegyezett abban, hogy sokat emlegeti fáradságos életét, érdemeit, hűségét és mindenik gyakorolja a pénzkérést elég finom modorban. Bethune ruinálja magát s pénzt kér minduntalan s gondoskodást jövőjéről, ő a magyar vezérséget — királyságot — is csak azért nem fogadja el, hogy ő felségének hívebben szolgálhasson; roppant fényűzéssel él, valamint a püspök is, de ennek úgy látszik több pénze volt. Baluze pedig épen szegény legény volt. Bethune felesége nővére volt a lengyel

királynének s míg a püspök Varsóban volt, a két asszony a legellenségesebb viszonyban élt. Mert a püspök a királynét mindig huga ellen izgatta, hogy saját befolyását fenntartsa. Eltávozása után minden kiderült, ámbár Bethune már az előtt is bizton kombinálta s jelentette is a külügyminiszternek.

A lengyel urak közül, kik irigyei voltak Szobieszky emelkedésének, — s voltak elegen — vagy a kik a császár és szomszédok szövetségét tartották jobbnak, meggyőződésből vagy megfizetve, mind gyűlölték a francziákat s helyzetüket elég kellemetlenné tették és gyűlölték főként a királynét, kit minden francia barátság és szövetség főökának tartottak.

Szobieszky nagy, kövér és nyers ember volt, ki tudott durva lenni, mint egy kozák s néha nyájas és barátságos, lélekjelenléttel és sok ravaszsággal is bírt; kissé szerelmes és szeszélyes is volt. Nejét egy időben teljesen elhanyagolta, gyűlöletes halálát kívánta, de később visszatért nejéhez, ki minden gyengeségei mellett elvégre is eszes asszony, jó anya és igen jó feleség volt. A király sokszor szorult tanácsára s úgy szólva sokszor köszönheté tanácsának a vihar elvonulását.

Bethune 1677. máj. 23-án kelt sürgönyében érdekes esetet beszél a király ügyességéről. A király a magyar bujdosókkal való viszonyát soha sem terjesztette a lengyel urak elébe a maga teljességében. Egy alkalommal az Apafi követét nyilvánosan a tanács tagjai előtt fogadván, a magyar követ tévedésből a Teleki titkos levelét nyújtja át. Olvasd fel — szolt a király felbontván a levelet. Az első szónál a király észreveszi a bajt és kiveszi a követ kezéből a levelet s maga egész nyugalommal egészen más, a helyzethez alkalmas tartalmú szöveget mond el.

Az is tudva van, hogy Szobieszky jeles katona, kitűnő csatarendező volt és rendkívül bátor ember. A francia külügyminiszter írja a püspöknek, hogy Párisban minden tábornok bámulja, ügyességét és hősi bátorságát ama közelebbi győzelmében, melyet a sokkal számosabb török seregen nyert, stb.

De lássunk néhány sürgönyt, melyek sokféle színt vetnek a lengyel udvar és királyi család életére.

Baluze 1675. jul. 5-én írja: A lengyel királyt és királynét halálból gyűlöli az egész ország. Mindenféle ezer átkot szórnak rájuk. Varsóban egy úr nyilvánosan kérdezte: lát senki se találkozik, ki e zsarnokot megölje? Danczigban egy ember az utcán kiabálta, hogy a királyt el kellene fogni és nyakát metszeni, mert ő az oka minden rosznak. A tanács elfogatta ugyan, de elítélni nem meri, félvén a lázadástól. Az ország több városában kiszegték a királyné családfáját és életrajzát aljas eseményekkel tarkítva s utánna írták: lehet a király felesége, de a lengyelek

királynéja soha, (az osztrák pártiak mindig arra igyekeztek, hogy meg ne koronáztassék férjével; mert úgy mondták, két koronázott királyné nem lehet s az előbbi király özvegye: Eleonora született osztrák főhercegné még él,) s ez a düh, melynek sok rossz következése lehet, folytonosan nő. Ennek pedig főoka ő felségök nagy fővénsége. Minden megüresedett helyet pénzért adnak el. Elfogadnak mindenkitől mindent, de senkinek sem adnak semmit. Az udvar egészen pusztává lett, mert egy összeg pénzzel kísért levél többet ér, mint a leghatalmasabbak utánjárása.

Érdekes a király állítólagos megmérgeztetésének története is.

1675. ápril 6-án Bethune írja Pomponne (francia külügyminiszternek.) Szükségesnek tartottam önnek megírni a rendkívüli esetet, a mi itt történt. A lengyel király, már marsallsága óta, tart magánál egy jó családból való Pinochy (Pinocci) nevű embert. A király szerette, mert nagyon tudós volt, nyolcz különféle nyelvet jól beszélt; jól ismerte a római történetet s bámulója volt a régi Romának. Megválasztatása után a király udvari hivatalt adott neki, főpohárnokká tette (échanson.) Tíz nap előtt a király egy lengyelországi postával három értesítést is vesz s elég körülményesen, hogy ez az ember meg akarja őt mérgezni. A király, ki nagylelkű s természetes bizalommal viseltetik az emberek iránt, nem adván a hírnek semmi hitelt, s nem lévén oka, hogy Pinochytól bizalmát megvonja, engem hivatott és mutatta a leveleket, mondván: Most hívatom Pinochyt, neki is megmutatom a leveleket, hivatalában meghagyom s utasítani fogom, hogy hivatalát még nagyobb buzgósággal folytassa. Én mondám, hogy hasonló körülmények közt tán némi elővigyázatra volna szükség, de a király elhatározásához híven, hívatta Pinochyt: ő a legnagyobb hálával fogadta a király bizalmát és jóságát s a tiszta lelkiismeret nyugalomával viselte magát.

E nap óta azonban álmódzó kezdett lenni s csak azt mondogatá, hogy az emberek közt lehetetlen élni. Három nappal ez előtt valami baja miatt ágyba feküdt. Este magához kérette az alpohárnokat, s tanította, miként kezelje a bort, midőn már a királynak kell töltenie. Minthogy sok érték volt keze alatt, számadását pontosan elkészítvén, beküldötte a kincstárnoknak. Éjjél után 2 óraker beszólította cselédeit s azt mondván, hogy közel halálát érzi, gazdagon megajándékozta őket. Elégette leveleit s egy naptárában ápril 5-ike után ezt jegyezte: *nota bene*. Szolgáit kiküldvén, karjain az ereket egy beretvával felmetszette. Bal-karján 6; jobb karján 2 vágást tett. Félóra múlva szolgálai vérében uszva találták, azonnal orvost hoztak, de későn, többé nem

volt megmenthető. Gyóntató papjának töredelmes vallomást tett bűneiről s kijelenté, hogy bűneit megbánva, igaz keresztyén hitben hal meg. Brunetti abbé és a király alamizsnása kétségbeesésének okát tudakozván, csak e szókat vehették ki: én, elárulni a királyt! ezt a jó királyt, akiért oly jó szívvvel meghalok! több szavát nem érthették. Úgy gondoltam, részletesen meg kelle írnom e szomorú történetet. A király nagyon meg van indulva. Ez embert mindenki okosnak, bölcsnek tartotta s nem hiszem, hogy még egy ilyen tudós lenne Lengyelországban. Láthatja ön uram, hogy mivé lesz az ember, ha az Isten elhagyja.

Ugyanez ügyről a püspök máj. 3-án írja a miniszternek: »A király megmenekült, Istennek legyen hála. Egy Pinoci nevű olasz, ki pincze-mestere volt, meg akarta mérgezni s aztán nyakát metszette, pedig a jó király meg akart neki kegyelmezni.«

Baluze kapitány azonban több részletességgel s reálisabb adatokkal bővelkedő levelet ír a miniszternek april 19-ikéről: Most hallom uram, hogy a királyné gyóntatója, a ki jezsuita, értesült egy más jezsuitától, hogy férje, a király élete ellen egy összeesküvés létezett és hogy Pinoci nevű főpohárnokának meg kellett vala őt mérgezni. A királyné levélben megírta férjének, ki hívatván a nevezett Pinocit. kezébe adta a királyné levelét s kemény szavakkal pirongatta (le maltraita fort en paroles.) Ez a szerencsétlen mindent elmondott, a mit mondhatott igazolására, de látván, hogy a királyt meg nem győzte, eltávozott, ereit felvágta s 24 óra múlva meghalt. E nyomorúltnak atyja egy olasz, rég az ideje, hogy ez országban lakik. Lengyelországnak követje volt Hollandiában és Angolországban. Most főlevéltárnok a cancellárián. Nagyon osztrák érzelmű, gyermekeit Bécsbe küldte volt, hol az elhunyt is több ideig tartózkodott. De már megválasztása előtt a király szolgálatában volt. Halála neme nagyon kétségessé teszi, ha valjon lelkiismerete mardosása vagy a miatt ölte-e meg magát, hogy a király előtt nem igazolhatta magát. Nagyon kárhoztatják a jezsuitát, hogy miért nem nevezi meg, a kitől a titkot hallotta, vagy hogy talán csak költötte a nagyhorderejű eseményt. Az apa itt mindig tiszteletben tartatott; és eddigelé a fiuról sem lehetett gyanítani, hogy ily gonosz s ily szörnyű bünre képes legyen.

Május 3-án így folytatja levelét: különbözőképen beszélnek Pinoci haláláról, de senki se hiszi, hogy a király élete ellen leselkedett volna, maga ő felsége is sajnálja s az atyának vigasztaló levelet írt. A királyné gyóntatója is, látván intésének rossz következményeit, nyíltan mutogatja pater Pikarski levelét, melyben írja, hogy neki egy gyónója vallotta, hogy Pinocinak mi volna szándéka, és hogy őt ennek nyilvánítására fel is szabadí-

totta, csak hogy őt meg ne nevezze. Mondják, hogy pater Pikarski haragban élt Pinocival, mert nem akart neki rendesen adni a sörből, melyből a király iszik s hogy ezért panaszt is emelt a királynál, de minden eredmény nélkül. Azzal is vádolják, hogy inkább bosszúból írt a királyné gyóntatójának, mintsem igazságérzetből. Miért írt — mondják — a királyné gyóntatójának, hisz ott volt közel a király, a kinek megmondhatta volna, hisz a királyné kellő gyorsasággal nem is segíthetett — s a gonosznak időt adott, hogy szándékát végrehajthassa. És habár ez ügy körül sok dolog homályos, abban mindenki megegyezik, hogy a néhai Pinoci ártatlan; őt mindenki sajnálja, még saját ura is.

— Érdekes az is, hogy XIV. Lajos nem akarta megadni Szobieszkynak a királyi *felsőleges* (Majesté) címet. Cízimezte Trezhault, Trez-excellent, Trez-puissant Princnek (csak hogy sanspareil-nek nem mondta), holott a császár, a svéd, dán, királyok, maga a pápa, sőt a spanyol király is koronázás után minden szó nélkül Votre Majesté-nek címézték — míg végre Bethune többszöri nógatására, csakugyan a *királyok dísze* is engedett.

— A királyné egy kora-szülés következtében nagyon megbetegedett, s mind jobban gyengült, az orvosok nem tudtak segíteni, volt idő, hogy naponként várták halálát, hitték, hogy az éjszakát sem tölti el. Ez időben csodálatosképen a király is nagyon ráúnt. Az osztrák pártiak nagyon szerették volna elpusztulását, mert tervök volt, hogy akkor a király vegye nőül az özvegy királynét Eleonorát — Leopold császár nővérét. E gondolattól a király sem volt idegen, mert ez tisztán 200,000 frtot jövedelmezett volna, a mit így az özvegynek kell évenként fizetni; ez időből van Baluzenak egy érdekes sürgönye 1676. június 5-ről: A királyné nagyon beteg, lázai vannak, kólikás és sokat hány, a király ki nem állhatja, rá se néz, mert a királyné nagyon féltékeny. A király csak azért is semmit sem tesz meg, a mit neje akar. Nyíltan mondja, hogy bárki legyen, ne a királynéhoz, hanem ő hozzá folyamodjék, ha kegyében akar részesülni, s a ki másként tesz, a legnyersebben fogadja. A királyné alig képes összeszedni magát, hogy naponta három négy óráig fenn legyen s a királynak tessék, mert a férj megveti rútúl bánik vele. De így bánik mindenkivel, zsarnoknak, vadállatnak nevezik, s már látom a kitörő lázadást. Fősvénysége s örökös bosszúsága példa nélkül való. Mindent elvesz, semmit sem ad. Ver és veret minden csekélységért úgy, hogy már közelében csak mintegy tíz kozák, oláh, és tatár suhancz van. Van ezek közt egy mór és egy kal-muk, kiket nagyon szeret; de csak ezzel vannak, mert különben tetvesek és mezitláb járnak. »Egyszer csak beszélni kezdék, hogy

a királyné meg van mérgezve lassú méreggel. Ezt bizonyította folytonos gyengülése s az a körülmény, hogy Berlinből és Bécsből egyszerre irták, hogy a királyné még legfennebb csak 3 hónapot él. Erre az életrendben bizonyos változásokat tettek, s a királyné lassanként jobban lett s egészsége idővel teljesen helyreállt, s férje jósága is visszatért.◀

— 1677. febr. 22-én írja marquis Bethune Pomponne miniszternek, hogy soha olyan ingatagságot nem látott, mint a milyen van a lengyel udvarban, egy napig sem bízhatni a lengyelek szavában. A császár és a brandenburgi választó cselszövényeinek csak a király személyesen tud ellentállani, s meg is ígérte, hogy husvét után becsap a porosz tartományokba, szükség tehát, hogy az ígért összegnek legalább fele, százezer frank Danczigba küldessék, hogy ha megindul a háboru, fedezhessem a költségeket.

A feloszlatandó csapatok tiszteit alig bírom visszatartani, hogy a választóhoz ne szegődjenek; szintűgy a kozák csapatokat, melyeket Magyarországba akarok küldeni.

— Febr. 27-én pedig így ír XIV. Lajosnak: Nem tudom, ha Felsőged emlékezik-e, de már első ittlétemkor volt szerencsém írni (1674. okt. 14-én) s szóval is jelentettem volt, hogy a lengyel királynak szándéka van az alkotmányt eltörölni, magát autokrat fejedelemmé tenni, s családját a lengyel trónon örökössé tenni. E szándékában még inkább megerősödött az utolsó országgyűlés óta, hasznosnak hittem az dolognak végére járni s úgy értesültem, hogy seregét nem fogja szétbocsátani, hanem Poroszország megtámadására és célja kivitelére fogja felhasználni. De mielőtt teljesen neki fogna, szeretné, ha Felsőged erre biztatná és támogatását megigérné. Nem akar ugyan egyenesen Felsőgedhez folyamodni, s engem kért, hogy tegyek jelentést, mintha az én gondolatom volna, de én e megbízást nem fogadtam el. Megírom azonban, hogy Felsőged tetszése szerint adhasson nekem utasítást, vagy hallgassa el, ha úgy tetszik. E körülmény azonban nem gátolja a porosz földre való beütést, s azután még erőteljesebb módon intézheti a maga ügyeit, Felsőgednek pedig itt egy maga teremtett oly barátja lesz, kitől sem Ausztria, sem az északi tartományok mozdulni se mernek.

— XIV. Lajos pedig így ír a marquisnak: Minden sorából látszik önnek, hogy mióta a nagy vezér meghalt, a lengyel király sokkal nehezebben indítható ígéretei teljesítésére, szükségesnek tartom tehát némi új utasítást adni.

Szándékom mindig az volt, hogy ön az erdélyi fejedelemből és a magyarországi elégületlenekből egy tekintélyes pártot alakítson, és a lengyel királyt a porosz földre irányozza. De

ha az erdélyi fejedelem Apafi visszavonulása (separation) anynyira meggyengítené a bujdosókat, hogy komoly actióra nem volnának képesek s a lengyel király nem akarná a választót megtámadni — jókor értesítsen ön, hogy másként intézkedjen s a svédek által tétessem a támadást, kikhez saját seregeimet csatolnám stb.

— Reméllem — válaszolja e pontra Bethune 1677. april 8-án, hogy Apafit az erdélyi fejedelmet és Telekit teljes mértékben megnyerhettem Felsőgednek, s aztán így folytatja: A szerződés a császárral, melyet a krakkói püspök s maga az országgyűlés is sürgetett, s melyre nézve lengyel király ő felsége kénytelen is volt biztosokat kinevezni, bizonyynyal megkötötték vala, ha én éberül nem vigyázok. A császári ügynök a szervezés tervezetét előterjesztvén, egyik főpontja, hogy Magyarországon minden intézkedést megsemmisítsen, a mit eddigelé létrehoztam. Követeli ugyan is, hogy a lengyel király se nyiltan, se kézalatt ne segítse, s ne is pártfogolja a magyarokat s ne engedje, hogy akár Wesselényi, akár más bujdosó menedéket találjon Lengyelországban; végre a biztosok nagy része megígérte, hogy ha meg is köttetik a szövetség, ezen pont okvetlen ki fog hagyatni. . . . . A magyarok nyughatatlanul várják az ígért segílyt, az erdélyi fejedelem és Teleki minden jó sikert remélnék, a mellett kérnek a titoktartásra s ezért van, hogy a lengyel királynak s a püspök urnak sem mondhatok el mindent.

— 1677. april 30-án pedig Baluze kapitány ilyen levelet küld a francia külügyminiszternek: Marquis Bethune és neje sok keserűséget tapasztalnak az udvarnál, hol őket senki sem becsüli és senki sem szereti, s tekintélyük teljesen alászállott. A lengyel király, ki senkit se szokott kimélni, nevetségessé teszi őket s a királyné még segíti részint hogy kedvébe járjon a királynak, részint mert gyűlöli a Bethune-öket. Valami nagy lakodalom volt az udvarnál s a marquisnét meg sem hívták. Most azt beszéli, hogy lebetegedni megy haza Franciaországba. A nővérek közt a gyűlölet engesztelhetetlen. A király azt mondja, hogy tizenöt éve bosszantja ez az atyafiság s a király még jobban haragszik. A király azonban fősvény, s indulatos (emporte). Kedvencz főlovászmesterét, ki elbocsáttatását kérte, azzal fenyegette, hogy egy bottal halálra veri s hitvány csontjait a folyóba dobhatja. A szegény ember a fenyegetéstől halálra ijedt, s nem akar többé az udvarnál maradni. Ez a főlovászmester szokott felügyelni, mikor másokat veret a király.

János (Szobieszky) király nem szereti hallani, ha a francia fegyverek dicsőségéről beszélnek, a városok bevételét semminek tartja; a nyilt csatanyerés — az a katonai dicsőség. Vitéz em-

ber ugyan, de a lehető legféltekenyebb. Egy napig lehetne beszélni e királyról. Mindnyájan ki vagyunk fáradva, kik itt körülötte vagyunk.

— 1677. mártius 16-án maga XIV. Lajos így ír Bethunének: A mi illeti a lengyel seregből a hatszáz kozák megtartását saját ezredesük és tiszteik vezetése alatt, hogy Magyarországra küldessenek, valamint némi pénz kiosztását a magyar főnők közt és gróf Telekinek illendő ajándék nyújtását — mind ezt az ön bölcsességére bízom stb. Mire Bethune május 8-án így felel: A magyarok erőteljesebb fellépésre gondolnak. Az erdélyi fejedelem a bujdosóknak két havi zsoldját fizette ki. (?) Petróczy és Wesselényi értesítenek engem, az utóbbi testvére ¹⁾ által, hogy az erdélyiek és a magyarországi elégedetlenek teljes egyetértésben vannak.

Máj. 16-án pedig így folytatja: Három nap előtt az erdélyi fejedelemnek egy rendkívüli követe érkezett ide, kinek fogadásánál mi is jelen voltunk. A királyné azt izente nekünk, hogy a brandenburgi választóval kötött egyezkedésnek nincs semmi jelentősége, csak a hangosan nyilatkozó lengyel közvéleményt akarják vele elhallgattatni, de azért a király készül a porosz háborúra.

— Május 23-án. A magyarok követsége is megérkezett épen az nap, melyen az király indulni akart a porosz földre, kértem, hogy maradjon pár napig s személyes jelenlétével tegye ünnepesebbé a velök kötendő szerződést. Három napot adott. Az első napon ünnepélyesen fogadta a követséget egész tanácsa jelenlétében, kik előtt csak annyi folyt, hogy szerencsét kívántak a törökkel kötött békéhez s némley határigazítást kértek Erdély és Lengyelország közt. A második napon megvizsgáltuk a titkos szövetség pontjait, melyet az erdélyi rendkívüli követ és a magyarországiak küldöttsége hozott. E vizsgálatra a király az én ajánlatomra *Voieski* kamieniecki püspököt nevezte ki (azelőtt krakkói kanonok volt) kit azért ajánlottam, mert derék, okos ember, igen jól ismeri a magyar dolgokat s nagy ragaszkodással viseltetik Felsőged iránt. A harmadik napon királyné ő felsége nyári lakába titkos kihallgatásra hívta meg az urakat, hogy maga is megismerkedjék a részletekkel. Ezen kívül a követek átadtak ő felségének egy titkos levelét az erdélyi fejedelemtől, egyet a bujdosoktól s egyet gróf Telekitől . . . . . A követeket vissza bocsáttottuk teljes megaláztatással s nagyon tetszett nekik a gróf Tele-

¹⁾ Még mindig gróf Wesselényi Lászlóról, a nádor nagyobb fiáról lehet szó, ki Wesselényi Pálnak, a kuruczok tábornokának nem volt testvére.

kinek és az erdélyi fejedelemnének (Bornemisza Anna) küldött ajándék . . . . .

— A következő sürgönyben Bethune a marseillei püspök dolgáról beszél, hogy t. i. haza indult a parancs szerint, de a császár birodalmán nem bocsátották át s vissza kelle térnie. A németek tudják, hogy nem élünk jó egyetértésben s kaptak rajta, hogy ide szoríthassák. A királyné is örvend rajta, mert a püspök — mondja ő — jól érti a lengyel dolgokat s én úgy se győzőm sokáig a nagykövetségi költségeket . . . . . A mi rosszabb, a királyné betegsége óta nem képes önállóságra, mindenben környezetének hódol, alá rendelt tisztjei és udvarhölgyei szavára hallgat, kik folytonosan élesztik irigységét és féltékenységet, mely miatt annyi jóbarátját s magának a királynak jó hajlamait is el fogja veszteni s végre még Franciaországét is, stb.

— De ismét belé szól a társalgásba Baluze kapitány (1677. máj. 21.) A király kedélyhangulatja naponta rosszabbodik, annyira, hogy mindenki reszket előtte; felindulásait követi az erőszakosság s a legkisebb hibáért szörnyű igaztalanságokat tesz. Pénzzel azonban mindent ki lehet vinni, a nélkül semmit. A császár és a választó már adtak eleget s itt azon igyekeznek, hogy máshonnan is csak pénzt kapjanak. A királyné ezek ellen semmit se tehet. De igyekszik a tisztesség látszatát megmenteni méltatlan és aljas tetszelgésekkel is. A részletek hihetetlenek csak látni lehet.

— Egy másik sürgönyében aug. 6-ról ez áll: Egy levelet láttam a mult hó 17-ről, melynek tartalma szerint a lengyel király szétbocsátandó seregében 3 ezeret ad át a császárnak százezer tallérért, melyet már felvett. E serget a császár a magyarok ellen akarja küldeni. És ezért van, hogy most Bethune úrral nem igen vannak megelégedve, kiről tudják, hogy ő épen a magyarokat segíti. Valami Galeczki nevű udvari tiszt, ki a lengyel király egyik titkára s a brandenburgi választónak nagy pártolója, beszélt, hogy ez ügyben marquis Bethune-nel kemény szóváltása volt.

— Bethune azonban augusztus 20-ról (1677.) így tudósítja Pomponnet: Úgy hiszem uram, ön is örvendeni fog, ha megtudja, hogy a király valamint a királyné is ép oly jók hozzám és női-höz, mint az előtt, régi barátságuk mind kettőnkhöz visszatért. Habár Marseille úr egy leveletem, melyet hozzá titkon írtam volt, visszaküldte a királynénak, a mi bizony nem volt szép tőle.

— Octóber 5-ről pedig így: »Mint hogy minden ros' Telekitől származik ¹⁾, megrendeltem: igyekezzenek a lehető legszo-

¹⁾ Mikor ugyanis 1677. september havában néhány lengyel

rosabban venni a dolgot s vagy egészen visszanyerni őt, vagy legalább, hogy ne legyen ellene a vállalatnak. Remélem a lengyel király követe rá veszi, hogy legalább részben eleget tegyen kívánságunknak, félvén a király barátságának elvesztésétől; a király megüzente neki, hogy kibékíthetlen ellenségének fogja tekinteni, ha elváltalt kötelezettségeit nem teljesíti stb.

— 1677. Oct. 18-án így ír Bethune XIV. Lajosnak: Nyolcz nap előtt Felső a brandenburgi választónak egy udvari tisztje s egy futárja érkezett Danczigba. Egyik mint a másik amaz ürügy alatt, hogy a lengyel királynak egy igen szép kocsit (calèche) és két fogat lovat felajánljanak; kissé gyanusnak találtam e körülményt s vigyáztattam rájuk s különösen a *futár*ra, aztán meg tudtam, hogy a főcancellárral s az osztrák érzelmű szenátorokkal minden nap érintkezik. Azonnal jelentést tettem a királyi párnak s nem soká a kancellár csakugyan elő is állott egy a választóval kötendő szövetség tervezetével stb. . . Még csak azt kell megírnom Felsőgednek, hogy minden, a mit mi itt Felsőged érdekében teszünk, homlokegyenest ellenkezik a lengyel alkotmánnyal és a lengyel közvéleménnyel. — Isten tudja mi fog velem történni, ha a lengyel országgyűlés újból összegyűl.

— Pomponnenak pedig írja, hogy Magyarországon nevéstéses rosszszul vezetik az ügyeket, ha én ott lehettem volna, minden másként lenne. A magyarországi vállalat csak azért fog megbukni, mert nincs egy erőteljes vezérök, ki őket összetartsa, s megátolja széthuzásokat stb.

Ugyan csak Pomponnenak írja deczember 11-ről. A király és a királyné egészen felvannak lelkesedve a magyar ügy iránt, egy felől hatottak rájuk a legutóbbi hírek, másfelől hallom, hogy ő felsége (a francia király) ismét pénzt ígért nekik.

— Bethune decz. 18-án írja XIV. Lajosnak: Minthogy mindent meg kell írnom Felsőgednek, íme ezt is megírom, hogy mióta az általunk küldött csapatok oly nagy előnyöket vívtak ki Magyarországon (?), a lengyel király és királyné gyakran megsürgetnek, hogy már ők is vegyék valami jutalmát sok gondjaiknak, mert bizonyos, hogy ez által a császárnak engesztelhetetlen ellenségeivé lettek. Most már jogukban van követelni Felsőgedtől, a mit ígért, ha valamelyik örökös tartományában a császár ellen háborut kezdenek, t. i. a kétszázezer tallért. Igyekeztem

---

katona Homonna táján a bujdosók segítségére titkon az országba lépett; azt beszélték, hogy ezt Teleki árulta el a lengyel főuraknak, kik szörnyű dühbe jöttek s követelték, hogy minden átlépő azonnal proscibáltassék, főként vezérök Lubomirszki stb.

velők megértetni, hogy az ígéret csak nyílt háború izenés esetére szóll. stb.

— Pomponnenak pedig 1677. dec. 31-én így ír a marquis: Nem alap nélkül tartóztattam vissza a míg lehetett azt az ifjúurat, kit a lengyel királyné egyenesen Franciaországba küld. Az ürügy sógorasszonyom férhez menetele, de főként ő felségével akarnak értekezni. A királyné egy hosszú *rejtelmes* levelet írt, melynek tartalmát sekire se bízta, hanem maga elkészítvén szótagonként mondotta tollba egyik inasának. Minthogy pedig az udvarral közös jegyei nincsenek, tehát a levél kulcsa a Marseille-i püspöknél van. stb. stb. . . .

De elég ezuttal. e sürgönyök is elég sajátságos fényben mutatják a lengyel udvart, mely minden oldalról csak pénzhez akart jutni. Az alkotmányt is el akarta törölni, ha csakugyan igaz, s ha nem csak XIV. Lajosra akart e hírrel hatni. Titkon az országgyűlés és közvélemény ellen segítette a magyarokat, ha ez is mind csak afféle tökéletlenkedésnek nem látszanék. Nincs módunkban a francia követekről is végleges ítéletet mondani, annyi bizonyos, hogy így a függönyök mögött legkevésbé sem rokonszenves alakok.

Csak annyi bizonyos, hogy utoljára is XIV. Lajos békét kötött Leopolddal s akkor a magyarokról szó sem volt. Szobieszky pedig nagyhorderejű szerződésre lépett Leopold császárral — természetesen sok jó pénzért; és tulajdonképen ő volt, ki 1684-ben Bécset, azzal a dynastiát is (mondhatni a monarchiát) megmentette.

DEÁK FARKAS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A falu közösség eredete. (Ósi család és tulajdon.) Írta Láncezy Gyula dr. Grill Károly 1881.

Örömmel olvastuk az előttünk fekvő igénytelen tanulmányt mind tárgyánál, mind irányánál fogva. A társadalmi jelenségek terén a tulajdonképeni történet kivételével, a tiszta tudomány az, a mely a gyakorlati alkalmazás közel eshetőségére egyáltalán nem tekint, kései termény, és kevés bárhol is azok száma, kik hajlamot éreznek és időt találnak azzal foglalkozni. Csak azt sajnáljuk a jelen esetben, hogy szerző mintegy lemondani látszik a reményről a megkezdett munkát folytatni, és az előbeszéd inkább búcsúszó gyanánt hangzik, melylyel szerző megválni készül az érdekes úttól, melyen tagadhatatlan készütséggel és jóakarattal megindult.

Természetes, nem várhatni, hogy rövid 90 lapnyi füzetben alapos megoldást nyerjen a kérdések azon halmaza, melyet itt érintve s a melynek megkísérlett megoldását talán túl merész kézzel jövevényként látjuk. A feladat a legbonyolultabb és legnehezebb, a mely egyáltalában a gondolkozás tárgyát képezheti; és tartunk attól, hogy szerző azt némileg alábecsülte, midőn a tárgy legujabb irodalmában fölmerült elméleteket összefoglalni és kiegyeztetni törekszik. Különben ez oly jellemzés, melylyel gyakrabban találkozunk, mióta a tudomány czébszerűsége megszűnt. Azon nagy előnyök mellett, melyeket a szabadművelés e téren is termett, van egy hátrány, az: hogy igen gyakran kész, vagy készülőfélben lévő gyanánt fogadtatik el és hirdettetik olyasmik, a mi nyers feldolgozásra is alig alkalmas még, s a tetszetős alakban előadott kerek elméletek gyakran többet ártanak, mint használnak a haladásnak, midőn a bebizonyított igazság színét kölcsönzik a kockázttal töltötteknek.

A jelen füzet tárgya nem csekélyebb, mint a társadalom eredetének és kezdetleges fejlődésének vázlata; oly kísérlet, a mely a társadalmi, valamint a többi tudományok terén körülbe-

löl egy század óta nyert kiváló jelentőséget. S valamint más téren, úgy itten is ez idő óta az eredetek kutatásával három törekvést találunk összekapcsolva. Kezdetben az eredeti alakokat keresték s azt hitték, hogy ezek föllelésével megoldható egyszersmind a társadalom természetes és tökéletes szerkezetének kérdése, s hogy így az erre irányuló igyekezet közvetlen gyakorlati gyümölcsöt terem. Majd széjjelfoszlott az ősi és természetes állapot álma, s a tudósok azt hitték, hogy a kezdetek kiderítésével megfejthető a jelenlegi állapot és tisztába hozható a történeti alakulás általános törvénye. Ma belátjuk, hogy szerényeknek kell lenni, s megelégedni egyes jelenségek megfejtésével. Elismerően csakis plausibilis föltételezésekről szólunk, a melyeknek kétségen felül helyezéséhez még sokkal több adat és részlettanulmány szükséges, mint a mennyivel eddig rendelkezünk.

Mert sokkal bonyolultabbak a társadalmi jelenségek, sokkal váltakozóbbak és keresztzálakban egymást áthatóbbak a tények, a melyek a politikai és jogi intézmények sorsát és haladását megállapítják, mint a hogy még hosszú vizsgálat és elemzés után is hinni hajlandók vagyunk. Sőt még ha sikerülne is egyes intézmény eszméjének fogalmazását meglesni és szerkezetét alap-elemeire felbonczolni, ez által még nem mutathatjuk ki, hogy ezen egyszerű tényezőkből, melyek végleges elvei gyanánt mutatkoznak, az mi módon alakult és nyert lételt. Hiszen sokkal egyszerűbb tüneményekre nézve sokszor hatalmunkban áll elemezni a nélkül, hogy egyszersmind teremteni bíránk; számos testnek a chemia minden egysers elemét ki tudja deríteni, de azt azokból összeállítani még sem sikerül. Sokkal kevésbbé várhatunk tehát hasonló eredményt a társadalmi intézményeket illetőleg.

A számba vehető előmunkálatok a faluközösség és a tulajdon s ezek kapcsában, mint szerző helyesen fogja fel, az összes társadalmi szervezet keletkezésének s alakulásának elméletéhez három csoportra oszthatók.

Az elsőbe tartoznak a bölcsészeti kísérletek a fejlődés tanának megállapítására és e téren alkalmazására. Ezek közt tagadhatatlanul a többiek felett messze kimagaslik Spencer Herbert rendszere. Azonban mindamellett, hogy a »Sociologia elvei«-ről közrebocsátott köteteiben, a szertartások elméletében és kivüle azon tanulmányokban, melyek legújabbban a társadalmi és politikai szervezetek fejlődésének általános törvényeiről jelentek meg, számos éles elméjű és meglepő világosságot árasztó gondolat és nem egy, már régebben derengő fogalom határozott fermulázását találjuk, sokkal általánosabbak és elvontabbak még eredményei, semhogy azokat egyes concret kérdés megfejtésére

sikerrel fel lehetne használni, a mi, úgy hiszszük Lányczynak sem sikerült művében; mert azzal, hogy egy általános formulát specialis megfejtés fölé erőszakolunk, még nem nyertünk semmit. Arra, hogy egy bölcsészeti hipóthesist igazoljunk, nem elég ki-tüntetni, hogy valamely összetes tényálladék az alá vonható, hanem azt kell kimutatnunk, hogy szükségképen alája rendelendő, és hogy semminemű más rendszer keretébe kísérő körülményei-vel együtt bele nem illik. Azt sem szabad feledni, hogy a hol kétes mind az általános elmélet, mind valamely különleges kisebb-körü megfejtés. ott ez utóbbiak bizonyossága többet nyom mint amazé s a kettő összhangzása esetén az összetes kérdés megfejtése kölcsönöz erőt az elvontabbnak, nem pedig megfordítva.

A második csoportba azokat a műveket sorolhatjuk, a melyek közvetlenül társadalmi, politikai és jogi jelenségek elmé-letét szolgáltatják, mint Maine, Mac Leunau, Morgan, Bachofen, Fustel de Coulanges munkáit és Lavaleye különben eléggé felü-letes könyvét a tulajdon kezdetleges alakjairól. Ezek közt ismét minden tekintetben túlszárnyalja társait Maine, épen azon óvatoss-ág következtében, a melylyel soha sem mond többet s nem bocsát-kozik messzebb okoskodásaiban, mint a mennyire az előtte fekvő anyagból állítását bizonyítani képes; továbbá mivel egyáltalán független tudományos kutatásaiban minden rokon- és ellenszen-velőtől a tényleges áramlatokkal és jelszavakkal szemben. Ez képezi mintaszerűségének kulcsát, sőt még arra is ügyel, hogy oly mo-dern eszme-társításokkal telített kifejezésekkel, mint a minő a democratia vagy a collectivismus, hamis színt ne kölcsönözzön régmúlt korok hasonló, de nem azonos jelenségeinek.

A harmadik csoportba sorozhatjuk végre azon írókat, kik a kezdetleges erkölcsöknek és felfogásoknak leginkább a vad népeknél s csekélyebb mértékben az ősi emlékekben fennmaradt képét vázolják. Azonban ezen a téren is egy veszély fenyeget, melyet Lányczynak is aligha sikerült kikerülni. Igaz ugyan, hogy a chronologicus egymásután nem irányadó, hogy a »külön nép-családok történetét egybevetve, a történeti mult, az ó-kor nem felel meg mindig a nemzeti lét gyermek- és ifjú-korának s a jelen gyakran a fejlődés legkezdetlegesebb vonásait tükrözteti vissza« ; de bármi barbar legyen is egyes faj- vagy ember-csoport: nem sza- bad feledni, hogy mire a tudományos vizsgálat tárgyává lett, módosító, fejlesztő vagy romboló hatású befolyásoknak volt min- dig alávetve; s nem mutatkozik már a maga teljes eredetiségé- ben. Oly körülmény, melyet az e nemű vizsgálatoknál gyakran szem elől szoktak téveszteni.

A tévedések mindezen forrásainak hatásait észrevenni azo- kon a tanokon, melyeket Lánczy összeállítva s mintegy az ez

iránybeli törekvéseknek közös eredményét »Communis doctorum sententia«-ját helyeselni látszik. Mint ellentéte mutatkozik e tan a természetjogi régi elméleteknek, s mégis azoknak nem egy mozanata maradt meg benne, nevezetesen azon felfogás, hogy valóban egyszerű az, a mi előttünk világosnak és következetesnek tűnik föl, és hogy a fejlődés bizonyos, a mi logikai eszmenetünknek megfelelő, irányt követett. Mind a kettő ellenkezik a tapasztalattal; és az előbb említett írók közül épen Spencer Herbert figyelmeztet arra, hogy a külöznékülés és összesülés folyamatai nem egyenletesen mozognak tova, hanem sokszorosán megkülönböztetendő rythmusok szerint, a mely törvény megemlézéséről Lánczy Spencer elméletének alkalmazásánál megfeledezett; Maine-nek pedig épen legemlékezetesebb kijelentései közé tartozik, hogy azon mértékben, a melyben valamely intézmény vagy eszme egyszerűnek és világosnak látszik, lehetünk meggyőződve arról, hogy az hosszú történeti multtal bír, és hogy többféle előzményekből és többnemű tényezők közrehatása mellett alakult. Ezen tétel kellő figyelembevételével mellett eleve is gyanút ébreszt minden nagyon is consistensnek és nagyon is egyszerűnek látszó magyarázat ellenében, mely kevés és a léleknek állítólag kezdetleges közrehatójából magyarázza az emberi társadalom főbb intézményeit.

Különösen két tekintet szokott rendszerint az e fajta vizsgálatokban elmellőztetni s ez hiányzik Lánczy elmékedéseiben is. A magánjogi intézmények és eszmék fejlődése, minél kezdetlegesebb korról van szó, annál inkább összeesik a közjogiakéval és vallásiakéval. Lehetetlen a család fejlődését helyesen megítélni azon kapcsolat nélkül, a mely a házassági szabályok és a közjogi állapotok közt a kezdetleges korban fennáll. A polygam-majd monogam-házasság alakulását sem egyedül az endogamiából, sem egyedül az exogamiából nem lehet kimagyarázni, hanem a kétféle kétségen kívül minden népnél kisebb nagyobb mértékben coexistáló elv kölcsönös hatásából, melynek mérvét és eredményét a közjogi alakulatok mozzanatai határozták meg. Egyrészt az exogamia kapcsolatban van a rabszolgaság intézményével és a családfő önálló hatalmával, másrészt az endogamia szintoly kétségtelenül a kezdetleges csoport főnökségek vallási jellegével és a különféle osztályok szétválásával. Messze vezetne ezen eszmenetet itten a részletekig követni; csak utalni akartunk az egyik fontos tényezőre, a mely az előttünk fekvő fűzetben kellőleg nem méltányoltatott.

A másik a vallási képzetek befolyása, a mely nemcsak ott nyilatkozik, hol a törvények vallási szentesítéséről vagy a vallási cselekvényeknek polgárilag való biztosításáról van szó, hanem a

mely sokkal kezdetlegesebb időben kétségtelenül még hatályosabban és irányadóbban érvényesült így, hogy mind a kezdetleges embercsoportok alakulása, mind a közösrégi tulajdon formáinak kifejlődése egyáltalán meg nem érhető mindaddig, míg azon viszonyokról való képzetek tekintetében nem jövünk tisztába, melyeket a fejlődés alacsony fokán álló ember maga, társai és a láthatón és érinthetően kívüli képzeleti világ mozzanatai közt fenállani és uralkodni hitt és a melyekre vonatkozólag csak a történeti psychologia és mythos és a nyelv bírnak némi derengő világosságot vetni.

Nem azért említjük ezeket, mintha kárhoztatólag kívánánk Lánczy törekvéseiről nyilatkozni s mintegy a nehézségek nagyítása által, melyek a kutatás ezen a terén a munkás elé tornyosulnak, másokat követésétől elijesztetni. De nem tagadhatjuk meg azon hitünket, hogy e kérdésekre nézve a speculatio nem annyira lépésenkint haladott, a mi kívánatos lett volna, hanem inkább merész combinatiók által iparkodott érdeket gerjeszteni, a melyek valószínűségének látszata részben csak az egyes mozzanatok elhanyagolása és a kérdések bonyolultabb részeinek némi eltakarása által érhető el. Már pedig minél kevésbbé áttanulmányozott tér felkutatásáról van szó, annál nagyobb súlya van minden egyes felmerülő jelenség pontos észleletének és teljes meglátolásának, mielőtt általános theoriákba bocsátkozhatnánk.

PULSZKY ÁGOST.

Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz Fejedelem Dandárnoka és a felső-magyarországi hadjáratok 1703—1710. Történeti tanulmány eredeti levelezések és egykorú kútfők nyomán, írta Thaly Kálmán. Budapest, 1880. 8-adr. 828. l.

Bár épen nem vonzó alak a hős, ki címét adja e természetes kötetnek, s bár keveset nyer azzal ha közelebb megismerjük, még is tett szolgálatot a tudománynak azzal, hogy a nagyérdemű írónak alkalmat adott azon munka megírására, mely »Ocskay László czíme« alatt nemrég került a hazafias történetkedvelő közönség könyves asztalára. Valóban széles keretű, gazdag tartalmú nagy dolgozat, melyet szerző ugyan szerényen »történeti tanulmány«-nak nevez, de mely ennél jóval nagyobb mértéket is megüt. Tárgyába belemélyedvén, midőn a szereplőnek nyomdokait követte vagy kereste, természetes, hogy részletesen kutatta s leírta a színhelyeket, eseményeket, s azok összefüggését, melyekben itt-ott feltűnedez a »Rákóczi villáma«, vagy melyeknek nem

egy jelentékeny fordulatát idézi elő az »áruló«; s így a munka oda fejlődött, hogy eredményében inkább lett Története a felső-magyarországi hadjáratoknak, melyekben Ocskay cselekvő részt vett.

Thaly Kálmán mai nap legspecialisabb ismerője azon kornak, melynek történetírói működése közel két évtizedét majdnem kizárólag szentelte, s ha az élet delén fáradhatlan tetterejét tekintve, az ifjúsághoz szeretjük számítani, de a már világot látott dolgozatai tekintélyes sorozata feljogosítaná, »veterán írónk« érdemczímére is.

Harmincz fejezetre osztott műve bevezetésében elősorolja s röviden jellemzi a fölkelési mozgalom jelentékenyebb személyiségeit, kiknek nevével gyakran találkozunk a kötetben, úgy hogy a színlap ismertetésével előkészítve gördülhet fel előttünk a függöny, hol élénken vonódnak el a hosszú, fájdalmas dráma csoportosulásai.

A munka címéhez híven megismerkedünk Ocskay eredete, családi viszonyai s kora ifjúsági előzményeivel, melyeknek már eleje kevés tanulás, kicsapongás, míg az alig teljes koru ifju külföldről hazájába térve, folytonos kalandok, elfogatás, kiszabadulás és kóborlás után a fejedelemhez csatlakozik, ki épen akkor állott a villámgyorsan terjedő felkelés élére, hűséget esküszik neki, s így 1703. nyarán megkezdí végzeteljes pályáját.

A munka tartalmát tekintve, valóban meglepő az adatbőség, a részletesség, melylyel folyvást találkozunk, s mely az előadást meggyőzőbbé teszi.

Ez annyira megy s oly sűrűre van fűzve az anyag lánczolata, hogy a szöveg nem annyira a szerző művének, mint inkább csak szerkesztői műveletének látszik lenni; igen sokszor a szereplő személyeket beszélteti. Ezen közvetlenség nagyon emeli a benyomás élénkségét az olvasóban, egyes személyek tettei, vagy tervezett vállalatai előadását zamatosan fűszerezi eredeti saját kitételeikkel, mi a valóságnak megfelelően korrajzi színezetet kölcsönöz a képnek, — s az olvasó az élvezet után, melyet az olvasmány nyújtott, visszatér reá, bámulva ismeri el a szerzőnek a roppant anyag felkutatása és egybehordása körül mindenre kiterjedő szorgalmát, valamint azon szakszerűséget, melylyel roppant anyagát idő és helyre nézve összefüggésbe hozta. E nélkül nem lehetett volna olyan eredményre jutni, mint azt ezen munka rendszeres feldolgozásban a hazai közönség elé tárja, s szerző éber emlékező tehetségére vall, hogy az anyag-készletben szétszórt adatokat kellő helyeiken alkalmazza. Csak ez teheti képessé szerzőt, hogy ott, hol az oly bő írott bizonyíték mégis cserben hagy, a hézagot inductio, hozzávetés vagy következtetés

által pótolja, hogy valamely félbeszakadást áthidaljon. Ily esetekben kiegészítendő a mit másutt, másnál nem talált följegyezve, a körülmények egybevetése, egyes nyomok felhasználása által valószínűvé tudja tenni állítását, és igyekszik indokolni azt, mire őt okoskodása vezet. Nagy szolgálatára van ebben szerzőnek a személyek beható megítélése, azok egymáshoz való viszonyának ismerete, valamint tüzetes foglalkozása az akkori hadakozás szokásai, körülményeivel.

Érdekekkel követhetjük a nagyobb és kisebb parancsnokok intézkedéseit és műveleteit; feltárul előttünk az eszme, mely őket vezérlé, vagy néha ennek hiánya is s ilyenkor mintegy észrevétel nélkül közbecsúszik a szerző bővítő kifejtése, melylyel commentálja a dolgok menetét, elemzi a siker vagy kudarc okait, a dispoziciók helyes vagy helytelen voltát; a hol pedig nagyobb kereta fordulat készül vagy nevezetesebb hadi cselekvény jön szóba, új kérdés hadászati és harczászati oldalait törekszik meglágyítani.

A felső-magyarországi hadjáratok bő tárgyalása mellett szerző azonban nem feledkezik meg hősről — a fejezetek folytában visszatér arra, s leginkább az események azon részét tartja szem előtt, melyekkel Ocskay személye, vagy működése összefüggésben, bizonyos vonatkozásban áll. Ezért gyakran kénytelenek vagyunk nélkülözni nevezetes epizódok leírását, melyeket szerző azon öntudatos czélból mellőz, hogy azok Ocskay személyén vagy sorsán kívül állanak. Még inkább találkozunk e megszorítással az utolsó években, Ocskaynak labanczjá átpártolása után, midőn ő a magyar sereg mozdulataiban nem mint tényező szerepel, hanem mint ellenfél azzal szemben állott.

A feladat megszabott határánál fogva tehát igen sok és fontos mozzanat is elhagyatott, mint pld. a trencsényi (turnai) csata; az érsek-újvári eposz több jelenete; a hosszú és váratlan kimenetelű löcsei ostrom és sok más.

Szintén hasonló okból némileg a szinfalak mögött maradnak a főszemélyek: a fejedelemnek fennkölt nemes alakja, Bercsényi, a fáradhatlan főintéző, és sok más fő egyéniség. Minthogy azonban a mozgalom szálai kezökben összpontosúlnak és ők képezik a mozgató erőt, s habár a szív, az élettevékenység mindenütt lüktet, de az akarat irányzását mégis az uralkodó agy parancsától veszi: elég sűrűn találkozunk a vezérférfinak nevével, néha (mint pl. a Vág vidékén vagy Érsek-Ujvárnál) személyes megjelenésökkel.

Ugy hiszem. senki se fogja olvasni működésük, felfogásuk, gondolkodás módjuk ezen nagys zámú nyilvánulásait a nélkül, hogy szabadság-hőseink ezen vonásokból visszatükröző jelleme és szellemi tehetsége, hazaszeretete és önfeláldozó készsége iránt tiszte-

lettel, vonzalommal elismeréssel ne viseltetnék. De a mennyit nyernek, velök való tüzetesebb foglalkozás által, a jelesek: ugyanoly arányban az ellenkező benyomás kerekedik felül a címhősről, mennél tovább haladunk a nevét viselő munka olvasásában.

Nem rokonszenves alak, bármely oldalát tekintjük; mert még azon egy is, melylyel egyéb bajtársai felett kiváló hirnevet vivott ki, mint: »a tűz királya« — veszt fényében, midőn látjuk, hogy dúló pusztítás és kapzsi prédahajászat volt a kedvencz tér, melyre törekvéseit irányzá.

Zsenge korában már féktelen és idomíthatlan; mint serdülő ifju kalandor, kicsapongó, hitehagyó, gyilkos, hadi és polgári fenytőbíró előtt szökevény, s mikor mások az életnek még csak kezdetén vannak, neki már kalandokban gazdag mult állott háta mögött, s midőn a Rákóczi-féle forrongás kitörő félben volt, természetének megfelelő kecsegtető alkalom tárult fel előtte.

Tapasztalásai, merész bátorsága, a tájak ismerete hatalmas eszközzé tevék. Ily körülmények közt elnézést remélt és nyert zabolátlanságának; dobzódásra, sarcszedésre, martalékhajtásra pedig a portyázó hadviselés mindenféle kaput nyitott. Járt a visszaélésig, sőt rakoncátlan természetének ezen aljasb irányai — a dőzsölés, a kegyetlenkedés, a haszonlesés — katonai vezérszereplésére is árnyat vetettek, mint péld. Sopronynál, vagy egyéb mulasztások és rendetlenségek, valamint hadainak gondatlan, laza fegyelmezése által.

De ha mint ember, keveset ért, és nem becsülhető: helyrehozhatta, tisztábbra emelkedhetett volna a salakból, ha más-ként fordul sorsa, és az ügyért, mely mellett küzdött, hírnévre emelkedett, sőt vagyont is kaparított, magát feláldozza vagy vértanúja lesz.

Ellenben végzete még mélyebbre sodorta, és még azon engesztelő erkölcsi elégtételtől is megfosztotta őt, melyet ama más esetben igénybe lehetett volna venni pályája megítélésénél. Elpártolása nem pusztá politikai tény, vagy az egyszerű hadszökevény tette — hanem előzményei s utóbbi viselete, a szándék, készüldésének és a bukásának mozzanatai, a hálátlanság, kétszínűség, jellemtelenség, az emberi indulat mindennemű rossz hullánverései, oly visszataszítóvá teszik a hatást, még ma a távolból szemlélőre is, hogy annál inkább kell képzelnünk az eset roppant feltűnését akkor, a küzdelmek és szenvedélyek közepén, valamint igen jól megmagyarázható az érsek-ujvári eljárás és verpad elkerülhetlensége.

Gondosan fölkereste szerző a cselszövény szálait, a gyanu első jelenségeit, s érvelései után nem mutatkozik alaptalannak a föltevés, hogy a valóban fordulóponthoz képező trencsényi csata-

vesztés jó formán Ocskay alattomos cselszövényeinek s bemon-dásainak tulajdonítható, úgy, hogy ép akkor, midőn a hadsereg állapota, az előző évek vívmányai s a külföldi tervek delelő pon-ton állanak, Ocskay szellemi segédkezése által váratlanul sikerült ama csapás, mely a mozgalom hanyatlását vonta maga után.

Midőn ezen munka 1710. elejére vezet bennünket, hogy mindinkább besötétedni lássuk a láthatárt s lefelé hajolni e jogos küzdelem szerencse csillagát; — azt végső szétfoslásáig elki-sérni: nem e lapok feladata.

Sok az új és vonzó bennök, sok és nagyérdekű mellette az írónak mint gyűjtőnek és feldolgozó munkája; s ha van mű-vében a történeti hűségen felül még egy vezéreszme, ha elbeszé-lését, erőteljes rajzolatait a műalkotáson felül még átlengi egy alaphang, mely visszhang keltésre számít, ezt ráírhatjuk azon régi homeri verssel:

ἔς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμείροθα περὶ πάτρης.

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY DÉNES.

Geschichte des dreissigjährigen Krieges von Anton Gindely. IV. köt. XVII. 597. lap. Tempsky. Prága 1880.

El van ismerve, hogy a protestans egyháznak küzdelme a politikai létért a reformationnak egyik szükséges következtése volt. A protestans egyház fellépte ugyanis sokkal határozottabban nyúlt a világi élet elevenébe, hogysem politikai jogok felől vi-lági bonyodalmakat, és ezekkel viszályokat ne okozott volna. Katholicus fejedelmeknek alattvalói a protestans vallásra térnek és igényt formálnak egyházi javakra, és megváltoztatják evvel a holt kéz birtokának természetét. Másrésztől a katholicus kor-mány azt tartja kötelességének, hogy az egyháznak hű brachium seculare-je maradjon. Theologusok ülnek a fejedelmek tanácsá-ban, és a gyóntató atyák a katholicus fejedelmeknek lelkükre kötik, hogy a korábbi papi birtokokat ragadják ki az erre méltatlan eretnekek kezeiből. A protestansok létét csak szerencsés háborúk biztosíthatták, mert nem a lelkiismeret volt itt a döntő, hanem a politikai hatalom és a magánbirtok,¹⁾ mely a római gyeház joga ellenére elkoboztatott, és általa visszakövetelve. Hosz-szú éltű ok volt ez, mint minden birtok kérdés csak évszázadok multával leli végleges megoldását.

A protestans fejedelmek és városok a politikai hatalomért és magánbirtokért küzdendő háborúra gyenge szövetségbe léptek

¹⁾ Gindely. IV. 1—8 lk.

és csak gyengén oltalmazták egymást. Miután legyőzettek, a szász választó fejedelem, Móricz, mint tudva van, egy váratlan kalandos csapás által 1552. magában véve kétértelmű békét erőszakolt ki, mely a gyűlöletet egész mélyében fenntartotta. A hegeli »abszolút gyanakvás uralmának korszaka« állott be. Az ügynök e béke által nem lett vége, és új harcznak kellett támadnia. Ez a harmincz éves háborúban történt meg. Európa minden hatalma, csak kevés kivétellel, Németországra ront. Az uralmi vágy és düh által fokozott vallásos despotismus és az ennek szolgáló álnokság, a politikai főhatalmért élet-halál harcot küzd a profán hódítási politika fűzésére vetemedett egyházi buzgalommal és vallásos bensőséggel. — A vestfáli békében — a végletekig vitt particularismus, és az összes viszonyoknak magánjogi meghatározása van kifejtve. Egy constituált anarchia ez, minőt a világ addig még nem látott; meghatározása annak, hogy a birodalom egésze egész, szóval állam, de a mellett minden viszony mégis olyképp legyen *magánjogilag* megállapítva, hogy a részeknek érdeke: az egésznek érdeke ellen küzdeni, még tekintetbe sem venni azt, mit az egésznek érdeke követel, habár az a törvényben meg is van erősítve. — E béke-határozatok meghozatala után kiderült, hogy a német birodalom mint állam mit ér? — Kudarczos háborút viselt a törökkel, kitől utóbb lengyeleknek kellett a birodalmi fővárost megmentenie. Gyalázatos gyengeségében el kellett tűrnie, hogy Franciaország virágzó tartományait és szabad városait béke ideje alatt foglalja el és fáradság nélkül tartsa meg. Méltán mondják a németek e hosszú háborúról, melynek kimenetele csak politikai természetű, hogy idea nélkül végződött. Minden résztvevőnek kimerülésével, és teljes pusztulással végződött e harcz, melyben elfajult pártviszály, vakbuzgalom és katonai brutálítás gúnyolták az emberiséget.

Ezen, egységes idea által össze nem fűzött és ezért tengerek rszéletbe szakadó háborús időszak ismertetésére vállalkozott Gindely. — Jól tudja mindenki, hogy mi mennyit írtak már ezen végzetes háborúról, mégis indokolt azon állítása szerzőnek, hogy még nem bírjuk olyan előadását, melyben az egyes európai államoknak szereplése az események e hosszú s bonyodalmas menetébe szakértelemmel volna a maga teljességében ecsetelve. A szerző nem véletlenül határozta el magát e terjedelmes feladat megoldására; azt mondja, hogy tudományos fejlődése természetszerűen vezette erre. Midőn az ötvenes évek elején a modern cseh történet felől levéltári kutatásait kezdte, ezek csakhamar a 30 éves háború azon szakára vezették, melynek színhelye Csehországban volt. Tanulmányai azt mutatták, hogy e háború többi szakára szintén feldolgozásra vár, mert a leghíresebb levéltárak e

tekintetben még nem voltak átkutatva. Idővel élete célját e kettős feladat megoldásában találta: »folytatásában a cseh történetírásnak, mely, negyven évig tartó munkája daczára, befejezetlenül maradt, és a 30 éves háború előadásában, mely Csehországot és Ausztriát nem érinti kevésbé mélyen, mint magát Németországot.«

Mi is úgy tartjuk, hogy a mi a 30 éves háborút, főképen pedig kezdetét, a cseh felkelést illeti, ennek ismertetése oly tartozás, melyet a cseh történetírásnak kell lerónia. A felkelés sokféle szála a Csehországnak sajátos egyházi és socialis állapotai-ban gyökerezett, azok feltalálása idegenekre nézve, a nyelvi nehézségektől egészen eltekintve, már azért is nehéz, mert a cseh alkotmány bonyodalmas kérdéseivel még az esetben is csak roppant fáradsággal lehetnek tisztában, ha a legjobb forrásokból merítenék ismereteiket. Nagy örömmel vesszük tehát a neves cseh-német történetíró eddig már 26 évig tartott szakadatlan munkájának eredményeképen e háborúról közzétett művének negyedik kötetét. Az első három kötet az 1618—20-ki cseh felkelést tárgyalja és külön egészet képez; az imént megjelent negyedik kötet, melynek »II. Ferdinand büntető decretumai és a pfalzi háború« (1621—23) a címe, szintén kerek egész és tulajdonképen azt tárgyalja, hogy a német aranybulla által meghatározott terület birtokához tartozó császár-választási jogot, az alanyi értelemben vett választó fejedelemség, a német Kur, hogyan vonták meg Fridriktől és hogyan ruházták a bajor Maximilianra, mert nagyon igaz, hogy az 1621—23-ki politikai viszályok és hadakozások elvégre Németországban csak a körül forogtak, vajon a császár képes lesz-e a bajor herczegnek adott szavát a választói jog átruházását illetőleg megtartani avagy nem. Reánk nézve meg annál érdekesebb e kérdés megfejtése, mert tudvalevőleg legszorosabban függ össze Magyarország és Erdély történetével. Gindely, a hol kell, iparkodik e szerves összeköttetést kimutatni, nem is kerülhette még el egy kötetben sem az összefüggő események logikája erejénél fogva, hogy a magyar viszonyokat ne fejtegesse. Igaz, hogy azon fejezet, melyet a második kötetben külön Bethlen Gábornak szentel, mint egyáltalában a Magyarországra vonatkozó passusok, mind a négy kötetben a legkevésbé sikerült rész, mit annak tulajdoníthatunk, hogy Katonán kívül csak külföldi okiratokból ismerte a viszonyokat. Ezek alapján pedig nem hogy Bethlen igaz céljait, de még jellemét sem lehet megérteni, a hogy Gindely meg sem értette. — De még ebben is találhatók még a magyar történetírás körül is érdemei, ezeket pedig leginkább azon közvetlen, mindeddig homályos okok fejtegetésében ismerjük fel, a melyek Bethlent azon határozó lépésre bírták,

hogy a világot rázó mozgalom küzdő terére lépjen és hogy Ferdinand ellenségeihez csatlakozzék ¹⁾ Sőt már az első kötetben leírt 1618. pozsonyi országgyűlést, nevezetesen hogyan kerülték ki a subtilis formaságok által az ekkor ismét felmerült rendkívüli fontosságú közjogi kérdést, örökösödési rend vagy választás adja-e Magyarországnak királyát is alaposan ismerteti. ²⁾ Az új anyagot levelezések, de főképen a spanyol követ tudósításaiból merítette.

Bármennyire csábító az alkalom a Gindely által talán nem egészen helyesen felfogott és részben elhanyagolt kérdésre, mely az únió belső természetét és állását a cseh felkeléshez illetné, mert nagyrészt itt lehet meglegelni az únió kudarcos szerepének okát, észrevételeinket megtenni, helyt állunk a kisértésnek azon tekintetből, mert ezen tisztán külföldi viszonyok bolygatása nem magyar történeti szaklapba tartozik. Mielőtt azonban G. munkájának Magyarországra vonatkozó részeit ismertetném, a protestans ausztriai rendeknek a Ferdinand elleni felkelésbe való beléptéhez szólnék, mely némileg analogonja magyarországi eseményeknek és így talán nem érdektelen.

A cseh-német historicus nevezetesen ennek első kötetében igen jól ecsetelte azon catholicus, hogy ne mondjuk jezsuita reactiót, mely Csehországban Mátyás alatt működött. Kár, hogy a következő kötetekben nem terjesztette ki figyelmét ez antireformatio kiterjedésére, ha nem is Magyarországra, de legalább Ausztriára, mert első sorban csak akkor vagyunk képesek a protestans osztrák rendek felkelését megérteni, ha ismerjük Mátyásnak viseletét az osztrák rendek vallási szabadságaikkal, és a mennyiben ezeket még nem szerezték, vallás-türelmi követeléseikkel szemben. Másodsorban azonban e felkelést sokkal magasabb szempontból megvilágítva lehet megmagyarázni.

Tudva van, hogy a reformatio alatti és utáni században az uralmi jog minden monarchiában a fejedelem és az illető ország rendei között volt megosztva. Mivelhogy hatáskörük praecise meg nem volt határozva, e két hatalom kölcsönös igényeik kiküzdése végett folyton hadilábon állott egymással. — És a mint Magyarországon is a politika és a reformatio kölcsönhatása volt e korban az uralkodó jelenség, úgy Ausztriában is, hol a 30 éves háború kitörésekor a rendeknek törekvései, hogy az államügyekre minél tágabb körű befolyást biztosítsanak maguknak, a protestantismus okozta ellenzékkel egybeesett. Karöltve harczolt tehát a rendiség és a protestantismus a catholicus vallású uralko-

¹⁾ II. köt. 259 sk. lk.

²⁾ I. köt. 203—228 lk.

dói ház ellen. — Kifejezést nyert ez az összefüggés a bécsi békében és az unióban.

Az állam hatalom megosztása a fejedelem és a rendek közt a XVI. században folytonos viszály tárgya volt, a politikában úgy, mint az irodalomban. Egy időre a rendek jogainak védői kerültek felül.

Ez volt Holland provinciájának hivatalos államjoga, ezen elméletet hirdették Franciaországban is a protentans írók a 70-es években, és ezen elméletet akarta most Tschernembl Erasmus, a protestans rendeknek tulajdonképeni vezére, Ausztriára alkalmazni. Tanait talán így lehet formuláznai: ¹⁾ A fejedelem halála pillanatában az államhatalom, a kormányzás joga ipso iure a rendekre száll, és ezeknek kötelességük azt gyakorolni mindaddig, míg az új fejedelemnek meghódolnak. A hódolat pedig egy szerződéstől függ, melyet a jövő fejedelem köt a rendekkel. Ezeknek t. i. kötelességük saját maguknak, a városoknak stb. szóval az alattvalók minden kategóriájának külön közjogait előterjeszteni, hogy a trónörökös azokat megerősítse, kötelességük a netán előfordult sérelmeket, az azelőtti kormányinak hibás és esetleg jogtalan eljárását elpanaszolni és gondolkodni azok mikénti orvoslásáról. Csak miután a fejedelem megígérte a helyesen és jogosan meglevők intézmények megtartását, a jogtalanak és meg nem felelőnek orvoslását és ez ígéretre megesküdött (a mi a koronázási hitlevelünk) történhetett a hódolás. A hódolással le nem mondhattak a rendek a kormányzás feletti örökösnek, sem pedig az esetben, ha a szabadságokat, melyek megtartására megesküdött, korlátolja vagy el nem ismeri, a fejedelem letételének elidegeníthetlen jogáról. Tschernembl szerint azon körülmény, hogy örökösen uralkodik-e a fejedelmi ház, vagy választás adja-e meg az országnak az idei fejedelmét, nem változtat ezen semmit, »mert az ország önmagát önmaga érdekében teszi örökös tartományyá, és a ki örökös fejedelmet rendel, az az örökös fejedelmet el is űzheti.« — Nem is hinné az ember, hogy a szelid Ausztriában ily teoriák bírtak lábra kapni.

Nagyon természetes, hogy a kath. Mátyás, Isten kegyelméből római császár, ilynemű magyarázatokat nem akart elismerni, és úgy válaszolt, hogy nem arról van itt szó: vajon a fejedelem a rendek beleegyezésével és felülvizyázatával uralkodik-e, hanem arról, vajon ő uralkodik-e vagy a rendek? Hogy megmutassa, miként vélekedik e kérdés felől, ezt az egyházi ügyekben rögtön éreztette, mert míg a cseh protestansoknak vallásuk szabad gya-

¹⁾ Gindely (I. II. köt. 55. l.) ez alaki elméletekkel nem sokat törődik.

korlátát megengedte, Austriában ezt, legalább egyelőre, megtagadta. — Képzeltető, hogy Mátyásnak halálával az ausztriai rendek, mint azelőtt II. Rudolf halála után, jogaik védelmére keltek, még mielőtt az új uralkodónak hódoltak. És mivel Felső-Ausztriában a világi rendek legnagyobb részt protestansok voltak, könnyen redicálhatták elméletüket és csakhamar kezükbe ragadták a kormányt. Nem így Alsó-Ausztriában, hol a világi rendek oly módon oszoltak két különböző vallású és politikai állású táborra, mint Magyarországon, hol a kath. rendek a protestansoktól már az 1618/9. országgyűlésen végleg elszakadtak. Míg a katholicusok Ferdinánd pártjára állottak, addig a protestansok, Gindely részletes leírása szerint, elébb Hornba, majd Retzbe vonultak vissza és külön szervezkedtek. De Ausztria fejedelme más koronáknak is volt birtokosa és Magyar- és Németországból, Flandriából, Lotharingiából és Oláhországból kapott toborzott segélyt, mi által a harcz egyenlőtlené vált. Az unio tagjai nem bírtak elég erővel, hogy Bajorországba törjenek, megakadályozni, hogy Maximilian, mint császári biztos, a liga seregével Linczbe vonuljon, hogy elvégre a rendek hódolatát fogadja. Alsó-Ausztria egyedül még kevésbé tarthatta fenn függetlenségét — és így hiúsultak meg Starhemberg álmai, Tschernembl tervei.

* * *

Az imént megjelent negyedik testes kötet a csehországi háború lefolyását ecseteli, míg Mansfeld az országból Gindely szerint kiűzetett, tényleg azonban kirekedt. Közli erre az egész mű legérdekesebb részei közé tartozó fejezetben a cseh, morva és osztrák felkelők ellen indított felségárulási perek vitéletét, megismertetvén a Habsburg-háznak meghódított »tartományai« iránti politikájával, melyet fővonásaiban e dynastia nagy célja: a szent római birodalom császári méltóságát örök jognál fogva viselni, szabott meg. Ez mindig, Magyarországgal szemben is, és most a fehérhegyi csata és a felkelés teljes leverése után Cseh- és Morvaországgal szemben is e hármas törekvésben ismerhető fel: az ország régi szabad alkotmányának megcsonkításában, a rekatholizálásban és minél tágabb körű confiscatiókban. Kár, hogy szerző e legutóbbi törekvés eredményét egész fontosságában fel nem fogta. Nem emeli ki, hogy a financia e korban az állam legfőbb működésének főtényezője, mert a zsoldos seregek, e rákfene az állam testén, minden erőt felemésztettek és ezeket már más módon táplálni nem lehetett, mint confiscatiókkal, tehát fontos financialis surrogatum. Szól ugyan a nagymérvű vagyonszerzésről, de többnyire csak a mennyiben ez az egyes szereplő főurak személyes sorsát érinti, nem pedig ennek legnagyobb, a közzgaz-

dasági és politikus jelentőségéről. Úgy tartjuk, hogy e korban nem létezhettek politikai intézmény, mely oly erőszakosan tudta volna a gazdasági életet egész terjedelmében megváltoztatni, főleg háborúk után, mikor a birtok-viszonyok úgy is ziláltak, mint épen ezen óriási confiscatiok, melyek (a 91. lapon említett terv szerint) az összes cseh földbirtok két harmadára voltak kiterjesztendők. Annál felőtölőbb, hogy Gindely nem foglalkozik e reform megszire ágazó következményeivel, mert d'Elvert, kire különben igen gyakran hivatkozik, e kérdés rendkívüli fontosságára sürgetőleg utalt. ¹⁾ — Sokkal több előszeretettel festi a másik törekvésnek, az ellenreformatiónak sensationalis regény színezetű hálás témáit: mint védik a protestans papok egyházaikat a katholikus bevonulás ellenében, mikép híveiket, mily érzékenyen búcsúznak el ezektől, mikép kergettetnek ki az országból és egyéb részleteket, minőkre hazai történetünk frappans analogiákat mutathat fel. De világosan hivablehető az is, hogy az osztrák ház nemcsak a cseh vallás-felekezetet szándékolta elnyomni, hanem a római egyházzal már kibékült és ettől csak a communióban eltérő régi utraquismust is. És látszik, hogy Bécsből, hol e korban csak kissé kényes körülmények között szilárdan és céltudatosan cselekedni nem tudtak, és mindig csak az aggasztó benyomásoknak engedtek, egészen föltétlenül akartak uralkodni azon terrenumon, melyet léptenként hódítottak meg. Ehhez az elsőnek jelzett törekvés, az alkotmány csoukítása okvetlenül szükséges eszköznek mutatkozott. A cseh és morva rendi alkotmány, mely Cseh- és Morvaország önczélját volt hivatva megvalósítani, hogy a dynastia magasra törő céljainak folyton hathatós eszköze lehessen, változatlan nem maradhatott. Egy sajátlagos önczélnek más, idegen cél alá rendelése pedig mindig erőszakos lépéseket igényel, minőket az állami életben, ha nem revolutio csak absolutismus alatt követhetni el. Ennek bevezetésére pedig a legkipróbáltabb eszköz provisorius kormánynak vagy helytartónak kinevezése. Csehországban egymásután mindkét eszközt alkalmazták. Helytartóul Maximilián azelőtti subcommissariusát, Liechtenstein herceget, Morvába az alamóczi érseket, Dietrichstein bibornokot nevezték ki. És evvel betetőzte Ferdinand azon rendeleteit, melyek Csehország nemzeti fejlődésének véget vetettek. Egészen eredeti, önálló módon, mint Európa nagy nemzetei, Csehország úgy sem fejlődött ki, mert hatalmasabb szomszédainak nyomásától egészen sohasem volt ment. Állami élete is már századok óta betegeskedett, mert II. Przemysl Ottokár (1200 körül) és IV. Károly († 1379.) alatti virágzás következetes haladásában a szláv

1) Beiträge zur Gesch. d. Rebbel etc. IV. 231 r. d.

elemen gyógyíthatlan sebet volt ejtendő, mert a cseh uralom a messzi, német lakta hódított vidékek felett csak az esetre lehetett volna tartós, ha az anyaország maga nemzeti átalakuláson esik által. Azon percztől fogva — a huszita vallás keletkezési idejére czéloz Gindely — hogy ez átalakulás ellen küzdeni kezdettek, ez uralomnak szükségkép vége szakadt. A cseh államnak korlátolt terü, de új fejlődését akkoron, mikor a szláv elem az új vallás segélyével fölülkerekedett — egyrésztől a belső viszályok, más részről az országnak uralkodókban való szerencsétlensége gátolta meg, úgy, hogy csak Habsburg Ferdinand megválasztásával állott elő ismét a régi rend; de e királyukkal egyidejűleg a német befolyásnak kapu nyílt. E német behatás daczára, csehek kormányozták az országot, és lett volna remény az elvégre mégis mindinkább elnémetesülő kormányt megfelelő szolgálattételek által »a cseh nemzeti önállóság hű őreivé tenni.« E kilátás megszűnt, mihelyt az alattvalók kath. vallású fejedelmük ellen felkeltek, az pedig országát fegyverhatalommal gyúrte le, és hogy a saját czéljait előmozdítsa, épen önállóságától fosztotta meg. Leghamarább az ország új közigazgatásán volt észrevehető, mert ennek szálait bécsi kezek vezették, de még világosabban a hét évvel utóbb kibocsátott új alkotmányon, mert midőn 1627-ben az új alkotmány (Landesordnung) közzé tétetett, már nem akarták cseh nyelven kihirdetni, és csak német nyelven nyomtatták. »Élesebben és határozottabban nem jelezhetette a bécsi udvar az irányt, melyet követni akart.«

Ha Csehország történetéből azon lapokat olvassuk, melyek azon bánásmóddal ismertetnek meg, melyben Csehország e korban a Habsburg dynastia részéről részesült, a nyert kép meglepő sok analogiát nyújt Magyarországnak későbbi történetéhez.

A felségárulási perek után az alsó-pfalzi háborút írja le Gindely és az únió teljes felbomlását. »Digby követségi útjá«-nak czime alatt megismertet Fridrik erély és gondtalan, gyermekes és hóbortos viselkedésével, és a dühben szenvedő Jakabbal, ki buzgó parlamentje akaratának nem enged, mert nem erővel, de »felülmúlhatlan« eszének ki nem játszható fortélyaival akar veje és unokái sorsán segíteni. De Digby lord missiója tökéletesen füstbe ment, mert a császár a bajor hódítási vágyok consequens nyomása alatt Fridriket restituálni vonakodott, és csak oly alkudozásokra nyilatkozott késznek, melyekkel Fridrik az Alsó-Pfalzot megmenthette volna. Mivel azonban ez ügyért áldozni mitsem akart, beleegyezésével a háború ismét kitört. (1621. october havában.)

E helyen szúr szerzőnk az ujonnan kitört háború leírása elé egy hetven néhány lapra terjedő fejezetet »a hainburgi és

nikolsburgi alkudozásokról és a Bethlennel kötött békéről.« Sietünk megjegyezni, hogy ezen ötödik fejezetnek mind terjedelmes helyzetén, mind compositióján mintha meglátszanék, hogy utólag lett beillesztve, mert azon modor szerint, melyben Gindely az első három kötetet, sőt a negyedik kötetet is (ezen ötödik fejezet után következő részét is beleértve) megírta, e fejezet hiánya az egész műben mintha nem vált volna érezhetővé. Az egészbe, felette részletes előadásban a Magyarországon történtek, mint a bécsi, és részben Fridriknek politikáját folyton módosító körülmény, helylyel-közzel a szükség szerint mindig beszövi ugyan, de csak lappangó elemként, nem többé, sőt kevésbé, mint a Madridban, vagy Rómában történtek, úgy hogy ha nem is csak magyar, de csak szakavatott olvasó érezhetett e tekintetben hiányt. És mégis, hogy e fejezet közbe lett szúrva, minden hiányossága mellett csak most látszik egészen, mily szükséges volt ezen, a cseh állapotokra annyira ható viszonyoknak teljesebb ismertetése.

Tényleg úgy van, hogy az előttünk fekvő kötetet Gindely már majdnem megírta volt, mikor a magyar levéltárakat jött kutatni 1879. tavaszán. Talán őt is meglepte, hogy a magyar viszonyokat közelebbről kell ismernie, baj, hogy talán még sem annyira az események logikáján szerves összeköttetés, mint inkább a szerző egyik kiváló sajátja, a legtágabb körü teljeség kedvéért. A magyarországi levéltárakban előszava szerint »fontos archiviáliáknak rendkívül gazdag tömegét« lelte, és ezekből alkotta e fejezetet, melyben ugyan korántsem kifogástalanul, de mindenesetre jobban ítél Bethlen szerepléséről, mint az előbbi kötetekben. Nagyon elősegítette e javulást Szilágyi Sándornak épen 1879-ben közzétett: »Bethlen Gábor fejedelemnek kiadatlan politikai levelei« című publicatiója, a mint Károlyi Árpád, ki Gindelyt Bethlennel a műve második kötetében adott elfogult jellemrajzáért erősen megkorholja, e negyedik kötet megjelenése előtt írta: ¹⁾ »Ha Gindely e levélgyűjteményt (a Szilágyiét) ismerhette és használhatta volna, bizonynyal más rajzot nyújt vala Bethlen Gáborról.« — Ezen gyűjtemény ismerete tényleg meglátszik azon lapokon, melyeket Gindely a 4. kötetben ír az erdélyi fejedelemeről. De lehetetlen is lett volna, hogy a külföldi historikust, kit Bethlen hatalmas, rendkívüli tiszteletet keltő és mindamelllett a lelkesedésig rokonszenves személyisége mind elejétől fogva kellően érdekelni nem tudott, az anyag pontosabb ismerete, ha a tényéren fekvő eseményeken kívül a mélyen, a legmélyen fekvő indokokat nem is kutatta az előbbinél külön, Bethlenre nézve határozottan kedvezőbb ítéletre ne kényszerítse.

1) Budapesti Szemle XXII. köt. 257. l.

Ha a hainburgi békealkudozások megakadásakor úgy nyilatkozik, ¹⁾ hogy Bethlen »hideg és tekintet nélküli önző ember volt (rücksichtsloser Egoist) mert a császári párttal üzött minden viszonyában aggálytalan módon élt otromba hazugságokkal és lízeltételekkel, úgy hogy inkább valamely úrsiai horda főnökének képzelte volna az ember, mint a polgárosult Európa egyik fejedelemének« mégis maga is — bár, és ezt Bethlennek csak feltétlen tisztelői tagadhatják, cum grano salis alkalmazva igaza lett volna — keménynek és hirtelennek találja ítéletét. Itt az osztrák ítélet, nem a történetíró, Ranke ugyancsak más szemmel nézte a dolgot, siet teljes elismeréssel hozzátenni, hogy »mindazonáltal nem tagadhatni meg tőle sem jelentékes uralkodói tehetségét, sem a politikai viszonyok megítélésében való éles belátást. Megbizonyította amazt Erdélyben, hol a tulajdon biztonsága, az általános jólét és az államjövedelem addig soha el nem érte e virágzást; politikai éles elméje a portárhoz való viszonyában nyilvánult, melylyel csak habozva bocsátkozott szövetségi alkudozásokba, főleg pedig abban, hogy félbeszakította a császárral megkezdett tárgyalásokat, jöllehet hogy a magyar rendektől egyelőre derék támogatást nem várhatott, mert ezek a bünfeledés pusztá megígérése mellett készek voltak Ferdinánddal kibékélni. Minden rövidlátó ember a császár ajánlataival megelégedett volna, békét kötött és Erdélybe visszatért volna. De ő belátta, hogy ha felső Magyarország (és ez forgott szóban) minden feltétel nélkül a császárnak átadtnék, az absolut kormány jutna ott érvényre, evvel a német befolyás előtt nyílnék meg kapu, ajtó, és tönkremenne a magyar nemesség. Az országnak lehet, hogy ez előnyére vált volna (?), de hogy ez által saját hatalmát aláássa, azt nem titkolhatta el maga előtt sem, és így biztonsága érdekében a császárral békét nem köthetett, ha csak ez arra rá nem áll, hogy a magyar alkotmányt és a koronázási hitlevélben foglalt ígéreteket megerősíti és így önmaga lehetetlenné teszi, hogy győzelmét kizsákmányolja. Nem remélhetett a háborúban jobb feltételeket elérni, mint minők között volt, de már az is megérte a harcot, ha a császárt a magyar alkotmányok nyílt elismerésére kényszerítette és a császári kormányt ezáltal még további tehetetlenségre kárhóztatta, és magának a további beavatkozást lehetővé tette.«

Daczára annak, hogy e passus relative józan ítélő tehetőségről tesz tanuságot, mégis látni való, hogy Gindely kissé felületesen gondolkozó, szereplő egyéneinek cselekedeteit és magatartását mint itt hatalmi vágyból, úgy rendszerint személyes indo-

¹⁾ IV. 238. s k. lapok.

kokból szeretné motiválni. — Míg Bethlen sokoldalú terveinek egyes szálait elég jól ismerte fel, előadásának a maga egészében lényeges hibái vannak, és ezek röviden szólva, onnan erednek: hogy nem ismeri a magyar történetet, hanem ennek csak egyes e korra vonatkozó többé-kevésbé fontos töredékeit. Még kevésbé ismeri a keleti bonyodalmakat, melyekben csak hazugságok és intrigák végtelen zavarát találja, de vezérterveket nem is sejt. Azonban nem is csodálkozunk, hogy Gindely nem fogta fel Bethlen viszonyát a portához a maga kényes sajátosságában, bár véletlenül biztos tudomásunk van arról, hogy e viszony felől igen sok nagyon fontos okirat állott rendelkezésére, mert ritka példája ez részben az ármányok és fondorlatok leple alá rejtett tiszta szándéknak, részint a magas cél követelte hunczutkás subtilisségek komoly jótékának. Ugy látszik, hogy szerző közönsége onnan ered, hogy mindezt, a teljesség daczára, melyre törekedik, sokkal távolabb álló tényezőnek tekintette a german színezetű 30 éves háború lefolyására, mint a minőnek a kelet-európai bonyodalmak pontosabb ismerete alapján kiderülnek.

Semmiképen sem állíthatjuk a szerzővel,¹⁾ hogy a porta unszolása Bethlen részéről a »hazugságok és ármányok« végtelen zavara lett volna, mert ennek kérései, felszólításai és fenyegetései a legczéltudatosabb akaratnak elég tisztán látható eszközei voltak. De megengedjük, mert tény, a mit Gindely állít,²⁾ hogy Bethlen, illetőleg Pécsy a hainburgi alkudozások korában a szultánnal való összeköttetéseivel feltűnően dicsekedett, és avval fenyegetődzött, hogy nagy török és tatár hadak vannak indulóban, meg azt is állította, hogy a porta a leghevesebben megtiltotta a németekkel való alkudozást, és annak rögtöni beszüntetését követeli. — De mindez csak izetlen túlzás, sehogysem légből kapott hazugság, naiv és e korban majd mindennapos fogás az ellenfél megrettentésére, hogy nagyobb engedékenységet tanúsítson. Az ellenfél irányában tett nyilatkozatokból különben azt hisszük, Bethlent objective megítélni még Gindelynek sem lehet.

A szerző Bethlennek a hainburgi sikertelen alkudozások után tanúsított viselkedésében azon célzatát fedezi fel, hogy »a török szövetségbe akar lépni, a melytől azelőtt annyira irtózkodott.« És ez által a vádak, úgy folytatja, melyeket a nyugati Európa Bethlenre szórt, és melyek abban lették legpraegnansabb kifejezésüket, hogy mohamedanusnak híresztelték, indoklattá váltak.« — Azon véleményünknek adtunk az imént kifejezést, hogy Gindely úr nem igen járatos a magyar történetben. Ime egy alka-

¹⁾ IV. 243. l.

²⁾ IV. 242. l.

lom, hol ismét szem elől téveszt szem elől nem tévesztendő, mert úgy látszik nem csak hogy nem sejtí azon, korántsem csak a valláskülömbőség, okozta szomorú belviszonyokat, melyek ezen kor magyar történetét jellemzik, de felejtí, hogy a magyar rendeknek, a nádorral élükön, Bethlenéitől egészen különböző és különvált érdekei voltak, és mivelhogy Gindelynek — a mint Károlyi kimutatta, és már mi is jelentettük — az erdélyi fejedelemnek magasztos céljairól tudomása sincsen, természetesen nem értí, hogy Bethlen a magyar rendeket még az esetben is, ha saját érdekeit nem mozdították volna egyúttal elő saját javukra — a Habsburg ház aspiratiói ellenére — kényszeríteni akarta, nehogy pl. a csehek módjára, szabad rendi alkotmányukat elveszítsék, előnyeért küzdeni. — Ezt az egyéb eszközök kifogytával, már máskép nem lehetett elérni, mint *egy* módon. A törökkel kényszerítette erre Magyarországot, a nélkül, hogy ezt a porta, a nélkül, hogy a megyei rendek, a nélkül, hogy Erdély, és sajnos a nélkül hogy Gindely észrevette volna. Ezért iratott Bethlen a nagyvezérrel a szultán nevében leveleket a magyar rendeknek, melyben épenséggel megtiltja nekik, hogy a császárral a békealkudozások tárgyalását folytassák, és egy másikat önmagának. Mindkettőt az egybehívandó országgyűlés elé akarta terjeszteni melyben csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy a császárral tractál, s őt ezért szigorúan megróvja.¹⁾ — Dóczyt és Rimayt oda utasította, hogy bátorítsák a portát, hogy nem komoly szándékkal egyezkedik a császárral, kit csak rászedni akar, és hogy minden alkalmat fel fog használni, ha ennek ártalmára lehet. Gindely ebben csalást lát, mert úgy tartja, hogy evvel a fejedelem a portát csak ámitani akarta, hogy nagyobb legyen a kedve tanácsát követni, és e kedvező alkalmat birodalma határainak kiterjesztésére felhasználni, mikoron Bethlen — mindig Gindely szerint — nem is azt akarta, hogy a török hadat viseljen, hanem csak hogy őt kellő számú csapatokkal segítse. De mi az alkudozások lefolyásából nem azt következtetjük, mint Gindely, hogy Bethlen török szövetségbe akart lépni, hanem azt, hogy Bethlen Hainburgban tényleg nem alkudozott határozott célért és öntudatos akarattal, hanem hogy úgy mondjam, fogásból, hogy ha tovább nem, legalább a hosszúra nyújtandó alkudozások alatt és ezen alkudozások által elérje azt, a mit legeleinte hiába követelt: fegyverszünetet az egész európai harctérre, mert erre mind neki, mind a pfalzi Fridriknek erőgyűjtés céljából szüksége volt. Kiviláglik ez nemcsak Bethlen folytonos akadékoskodásaiból,

¹⁾ L. Gindely IV. 243 lap. és Török-Magyarokori Történelmi Emlékek: Instructio ad St. Dóczy et J. Rimay 1621. márc. 26.

hogy majd a tárgyalásra szánt hely, majd a biztosainak rendelt szállás, majd a császári biztosok személyei nem voltak tetszésére, de főleg abból, hogy valahányszor a császári biztosok a francia közvetítés folytán engedtek valamit feltételeikből, Bethlen — főleg a követelt megyék számából tűnik ez ki — mindig magasabbra csavarta követelményeit.¹⁾ — A huzavona által időt akart nyerni pihenésre és az előkészületekre, a ki nem békülés által kényszeríteni a magyarokat, hogy el ne álljanak tőle, a mint utóbb Forgács tette (Pécsy sincsen még tisztára mosva), a mint a lángelmű Thurzó Imre többször tervezgette, a mint Bosnyák Tamás, Szécsy, Pálffy István, Illésházy stb. éppen olyanok, kik 1620. júl. havában esküvel fogadták Bethlen és a magyarok érdekeit közös erővel megvédeni mind halálig, már megtették; mert éppen most, a hainburgi alkudozások megszakadása után vívott harcokban nem nélkülözhetette sehogy sem a magyar rendek segélyét. Az úniótól segély nem érkezett, ha ígérték is, azt tőle várták, hadai igen rosszul fegyverezték,²⁾ és a hosszú harcokban kifáradt magyar nemesség a békét óhajtja, melyet az erélyes Bethlen, hogy céljait elérhesse, a legnagyobb erőmegfeszítés nem kimélésével sem akart megkötni.

Mi tehát mind ebben Bethlen küzdelmét látjuk a magyar rendekkel, de hogy miért ragaszkodik oly görcsösen azon határozathoz, hogy a jelen körülmények között az osztrák házzal békét nem köt, mert az a »régi magyar szabadságok« megigérésének czége alatt az 1608-ki és 1618-ki törvényeket el nem ismerte volna — erről Gindely hallgat. Szerinte a fejedelem csak török szövetségbe akart lépni, melytől azelőtt olyannyira irtózott. Szerintem pedig a magyar rendeket kényszeríteni akarta, hogy szabad alkotmányok megtartásaért vele együtt fegyverhez nyúljanak. A magyar rendeknek pedig, főleg a catholicusoknak, erre semmi kedvük sem volt, sőt inkább szakítottak volna Bethlennel, csak hogy békét érjenek. Legjobban illusztrálja ezt egy, az insbrucki levéltárban őrzött relatio, mely Nagy-Szombatban Bethlennel találkozott jezsuitáktól maradt reánk.³⁾ Ebben az áll, hogy a midőn a két jezsuita a nevezett helyen a fejedelemtől elbúcsúzott, Alaghi Menyhért, a magyar insurrecciónak kapitánya azt súgta az egyik jezsuitának, hogy fontos közlendői vannak. Majd egy catholicus nemes ember kereste fel a jezsuitát és biztosította, hogy a nemesség megúnta a zsarnok nyomását és hogy az első

¹⁾ Ez akkorában annyira fel sem tűnt, mert a császár sem tette ajánlatait nagy előzékenységgel. L. Gindely IV. 229.

²⁾ Harmincz lovasára nem jutott egy pisztoly. IV. 268. l.

³⁾ IV. 264. l.

alkalmat meg fogja ragadni ez alól szabadúlni. Ha a császár a hadait oly mérvben szaporítaná, hogy biztossággal lehetne a győzelmet elvárni, bizonyára minden nemes ember hozzá csatlakoznék.

Látszik, mond Gindely, mily vulcanicus talajon mozgott Bethlen; de látszik egyszersmind, hogy ugyan volt oka minden erejét az elpártolás megakadályozására fordítani, mert jól tudta, hogy nagy céljait, az egységes, független és szabad, új Mátyás-kori Magyarország létesítését nem török, de csak maguknak a magyaroknak segélyével érheti el.

Nem annyira az érdekes ábrázolás, mint a tények logikai egymásutánjának leírása szempontjából a hainburginál a nikolsburgi alkudozások leírása sikerültebb, csak ott nem tetszhet nekünk Gindelynek aulicus és catholicus felfogása — hol Bethlennek szemére veti, hogy a békét meg nem tartotta, mert a jägerndorffi örgróffal, Thurnnal egyetemben otthon is meg a portánál is folyton háborúra készült, és felejt arra súlyt fektetni, hogy nincsen semmi tudomásunk arról, hogy a császár 1623. év kezdetéig megfizette-e az összeget, melylyel az elzálogosított Tokajt Bethlen kiválthatta volna, sem az 50,000 frotot a végvárak megerősítésére, sem arról, hogy Opelnt és Ratibort tényleg átadta. Szerzőnk végül könnyen vigasztalódik. »A császár és Erdély fejedelme között őszinte békéről szó sem lehetett.«

A magyar ügyekkel egyáltalában könnyen elbánó modorát nem menti azon körülmény, hogy német olvasó közönségnek ír Gindely. Hálával csak akkor tartoznánk, ha alaposabban ismerkedett volna a magyar viszonyokkal, ezáltal bizonyára kerülte volna azon merész határozottságot, melylyel pl. e következőket állítja: ¹⁾ »E kor minden magyar országgyűlésre csak rabulisták harczának volt küzdő tere, a nép pedig, melynek az állam létrejöttét köszöné, legnagyobb részt ozmán iga alatt nyögött, és a császár által elfoglalt vidékeken egységes belső politika (!?) nem fejlődhetett, mert itt a magyar nemesség a bécsi kormánnyal legnagyobb részére nézve szláv parasztnépség felett való uralomért küzdött, és ily módon a magyar állami élet ez időben minden egészséges alapot nélkülözött.«

Mind a mellett, hogy méltánytalanok ne legyünk, a magyar történelem iránti néhány kis érdeméről sem szabad megfeledkeznünk. Az 1622. sopronyi országgyűlésnek és Bethlen terveinek, melyek ugyanez év nyarán foglalkoztattak és melyeket tudtommal ő ismertetett először részletesen feldolgozva — érdekes előadását kell itt kiemelni, főleg azonban az 1620—23-ki magyar hadakozások leírását, mely ha stratégiai és taktikai részletektől

¹⁾ A 471. lapon.

meg is kiméli az olvasót, mind megbízhatóság, mind világos stylus tekintetében teljes elismerést érdemel. Annak, a ki ezután e kort fel akarja dolgozni, e tekintetben mindenütt az ő nyomdokait és utalásait kell majd követnie.

Végezetül még csak annyit, hogy a nikolsburgi béke után a pfalzi Kurnak átruházására vonatkozó tárgyalásokra, innen a regensburgi »deputationstag«-ra tér át, és egyrészt a veltlini vérengzésnek és következményeinek, másrészt a cseh és morva egyházi reformok ismertetésével végzi művének e negyedik kötetét. Tán többet hoz reánk nézve a következő kötet, mely minden valószínűség szerint a dán háborúval fog foglalkozni.

LÉDERER BÉLA.

A békés-vármegyei régészeti és mivelődés-történelmi Társulat évkönyve. 1879. és 1880. Szerkeszti Zsilinszky Mihály társulati főtítká. Hatodik kötet. Békés-Gyula. 1880.

Egyike az e fajta kiadványok legjobbjainak s két részre oszlik, I. rész: *Irodalmi dolgozatok*, II. rész: *Hivatalos közlemények*. A irodalmi részben 6 munka van, melyek közt első helyen áll Thaly Kálmán ily című értekezése: *A szentandrászi csata és Gyula ostroma* 1705-ben, tartalmára nézve érdekes, formájára nézve csinos s általában véve sikerült értekezés. Mintha e kis episod a Rákóczi forradalomból képe lenne az egész hadjáratnak. Megvan a jó szándék, megkészi s elfogadtatik a jó terv, aztán az eredmény elmarad: tout est perdu sauve l'honneur. A vármegyék lusták vagy tán nem is akarnak hívek, pontosak lenni, a seregszállító kocsikat nem állítják ki; ennek következtében a csapatok nem érkezhetnek pontosan; a szent-andrászi csata előbb baljóslatu, aztán jön némi segítség, a hadi szerencse fordul, a győzelem a kuruczoké, de nem teljes, a rácz vezér menekül s a főnyeremény az erkölcsi fölény. Gyulát ostrom alá veszik, de se jó tüzér, se jó árkász nincs, munitio is szűken, azután érkezik a sok jó munitio, de nincs ahoz való ágyu. Megkezdik az aknázást, de csak tábla-bíró modjára s mikor a vezér valami jóra való szakembert kér és vár, érkezik a parancs, hogy az egész ügy nem oly fontos s táborával együtt induljon 40 mértföldnyi távolságra. A főúr bizalmatlan a vezérbe, a vezér némiképp remonstrál — csendes czivakodás — — szóval az egész történet képe sikert nem ígérő intézkedéseknek, Thalynak e kis értekezés legsikerültebb dolgozatai közé tartozik, melyben az eddig ismeretlen eredeti adatok minden czélzatosság nélkül s a tények egyszerűen, de annál ékezen szólóbban vannak összeállítva.

Utánna sorozzuk mindjárt a két emlék-beszédet; egyiket

irta Göndöcs Benedek báró *Wenkheim, Lászlóról*, minden nagyzás nélkül való, igénytelen, de igaz kép. Ép a milyen a néhai volt. Maga a stylus, a tárgyalási mód, terjedelem, mind oly egyenes szép arányban állanak az értekezés alanyával, hogy szeretnők, ha Göndöcs nevét minél többször látnók ily szabatosan írt művek alá jegyezve.

A másik beszéd, mely b. Wenkheim Béla emlékezetét újítja meg, szintén sikerültnek mondható. Több volt a tárgy, miről Zsilinszky beszélhetett; kiválóbb volt az egyén s életének nagy részét közpályán töltvén, több mezeje lett volna a bírálóknak is. Zsilinszky főként az emberre fektette a súlyt s a mi egyoldalúságot találhatott volna, benne azt a sentimentalis politikus színes fátyolával szépen takargatta el. B. Wenkheim Béla, derék, becületes, lovagias ember volt tetőtől talpig s egész életén át, jó iskolához, hogy ugymondjam, jó párthoz tartozott mindig, de ha már mint államférfiuról, miniszter-elnökről stb. kell szólni, meg kell vallani, hogy szellemi képzettség és talentom dolgában is hol állott. Erről az emlékbeszédben egy szó sincs, pedig e hallgatásnál sokkal érdekesebb és helyesebb lesz vala, ha e részben is történik valami reflexio. stb. stb.

Érdekes még a békés-vármegyei jakobinusokról s a Réz József uram inkább bohókás mint sem komolyan tárgyalható viselt dolgairól írt czikk, szintén a titkár Zsilinszky tollából.

Még csak a Haan Lajos cikkét emlitem, melyben Gyulaváros tanácsának egy 1560-ban kelt levelét közli Pozsony városához, melyet követésre méltó szakszerűséggel ki tudott bányászni. A levélen lévő pecsét lenyomata meglehetősen sikerült s igen helyesen tette, hogy történeti magyarázatot és helyes következtetéseket von le belőle, mert ha valaki oly hülye volna, hogy az egyes pecsétetek leírásánál és magyarázatánál a történeti s illetőleg családfejlési részeket elhanyagolná, a sphragistikát legfőbb hasznától fosztaná meg. stb. stb.

A hivatalos részben a társulat beléletére vonatkozó adatok vannak foglalva, melyekből örömmel konstatáljuk, hogy tagjainak száma, kik közt kitűnő férfiak neveit láthatjuk, — folytonosan szaporodik s így e szép társulat méltólag virágzik és gyümölcsözik.

—k—s.

Héber-kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. Írta Dr. Kohn Sámuel. Bpest 1881. Külön lenyomat a *Történelmi Társ* 1879. és 1880-ik évi folyamából.

168 lapra terjedő könyv, mely a héber kutforrásokban előforduló magyar történelmi adatokat tartalmaz, s melyet Dr. Kohn Sámuel szedett össze. A munkának történelmi bece nem

nagy, de mint curiositás, mindenesetre figyelmet érdemel s szerző helyesen tette, hogy az elszórt adatokat összeszedte és a magyar irodalomban bemutatta. Sajátságos színt mutat egy-egy esemény a héber szemüvegen keresztül, mint például a Fortunatus Imre és a Budavár visszavétele története, melyek habár nem is szolgáltatnak megnyugtató igazságokat, annyi bizonyos, hogy önálló felfogást tanúsítanak.

Minden valószínűség szerint Szerencsés Imrének keresztyénné létele után soha egy perczig se jutott eszébe a zsidóskodás. Ő főurrá lett, a király személye körül az ország zászlóssai közt forgolódott s bizony semmi vágyat sem érzett a budai piszkos zsidók közé vegyülgetni, kiknek abban az időben, akármilyen gazdagok lettek légyen, társadalmi állásuk nagyon alantas volt. De hát a keresztyének, kik irigyelték s ki is fosztották, legnagyobb mentségökül azt emlegeték, hogy bár átállott, de titkosan zsidóskodik; a héber írók pedig ártatlan embernek s talán valami bibliai patriarchának festvén őt, azt beszélik, hogy csak a haláltól való félelemtől lett keresztyén, de ilyen, olyan titkos jótevő, zsidó maradt, mind végig . . . szó sincs róla, stb. stb.

A páduai zsidók üldözése, a budaiak magaviselete miatt, valóban érdekes, de minden esetre jogtalanság és kegyetlenség, akárhogy viselték magokat a budaiak. Mert hát hogy legyenek felelősök a páduaiak a budaiakért?

Csak az látszik biz' ezekből, hogy a keresztyén városok lakói, s a keresztyén lovagok csapatai gyűlölték s üldözték a zsidófajú uzsorásokat, de aztán mikor a támadásra, s egy kis rahlásra ürügyet kerestek, akárhányszor úgy tettek, mint a farkas a báránynyal. Felül állott a farkas, sokkal alább a bárány s mégis a farkas kérdezte: cur turbulentam fecisti mihi aquam bibenti?

A mi azonban a budai zsidó uraimékat illeti, úgy látszik, hogy bizony inkább huztak a törökökhöz, mint a keresztyénekhez mind Buda elfoglalásánál és ostromainál, mind pedig visszavételénél.

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy a mainzi rabbinak az a három döntvénye, (a 45—48 lapokon), melyre szerző oly nagy sulyt látszik fektetni, előttem csak olyan typicus döntvény-formulának látszik melyet, aztán a megközelítő esetekben alkalmaztak. Az a Ruben és Simeon (Jákobnak két idősebb fia) csak olyan képzelt személyek, mint a latin gyakorlatokban Krisztján és Joáchim vagy Sempronius és Cajus s lehet, hogy itt még a *Hágár* szó alatt is csak olyan Operencia-féle országot értettek, habár a királyné körülírása talál a magyar királynéra. Mert kissé furcsa lenne, hogy 1028—1070. három esetben mindig Ru-

ben és Simcon pereljen, s ugyanezek a személyek pereljenek a XVII. és XVIII. században is (122 lap stb.) Lehet, hogy azután a Hágár szó alatt csakugyan állandólag és minden képletesség nélkül Magyarországot értették. Általában Kohn Sámuel jó szolgálatot tett kis művével s habár kritikailag bajosmegállapítani, hogy mely adatok alaposak s úgy látszik, majd mindenik író hajlandó a mesés vagy anekdotás dolgok komoly elbeszélésére, példa a Mátyás király hollós forintja és gyűrűje, mégis a sajátságos, idegenszerű felfogás miatt az egész mű méltó volt a kiadásra és méltó az elolvasásra. Stylusa meglehetősen, csak az igék és igeragok elhelyezésében fordul elő néhány hiba.

d—s.

A keresztyén egyház történelme. Írta Warga Lajos sárospataki theologiai tanár. I. kötet. A reformatió előtti korszak. Írta Warga Lajos, a theologia tanára Sáros-Patakon. Budapesten-Sáros-Patakon. 1880.

Gyönyörködve olvastuk végig e könyvet s elgondoltuk, mennyivel szerencsésebb az új nemzedék, mely ilyen könyvekből tanulhat; ezelőtt csak 20—25 ébel minő száraz dolgokat kellett tanulni *Egyház-történelem* név alatt és minő magyarázatok kíséretében. A kéziratban sanyargó tankönyv jobb sorsot nem is igen érdemelne valami kivonatnak a kivonata lehetett, melyet igen sokhelyt a tanító is félreértett vagy éppen nem értett — hát a tanítvány? No hát a generalis revocatiókon az ilyen *nehéz* helyek kimaradtak, az examenen keresztülestünk valahogy, volt jó classificationk — hanem egyházhistoriát felette keveset tudtunk. Volt egy-egy kivételes munka is az írott tankönyvek közt s valószínűleg az újabb időben több is lehetett, de az bizonyos, hogy a magyar protesztáns ifjak kezében ily jeles történeti munka még nem volt, mint az előttünk fekvő.

Két főtulajdonsága van, melylyel olvasóját megnyeri. *Egyik* a beosztás czélszerűsége és könnyen átnézhetősége, *másik* ezzel kapcsolatban a stylus szépsége, egyszerűsége, átlátszó tisztasága és jó magyarsága. ¹⁾ Az első mutatja, hogy író teljesen tisztában van tárgyával, s a másik, hogy érti az írás mesteriségét, mindkettő oly tulajdon, mely birtokosát az első ranguak közé emeli s a nemzet pantheonába szokta vezetni.

¹⁾ Alig vettük észre egy pár olyan ujságírói lapsust, hogy t. i. a mágnási czimeket, holott azok névjelzők, hátul teszi (Stolberg Lipót gróf, holott magyarul gróf Stolberg Lipót. 14. l.) s aztán a 150. lapon a szertartások átültetve *lettek* stb. de nagyon kevés van ilyen, legfennebb toll-hibák.

Tudom én jól, hogy enemű könyvek keretébe önálló kutatások részleteit és eredményeit alig lehetne beszorítani, de azt is tudom, hogy ilyesmi nem is igen lehet czélja theologiai tankönyveknek; de azt is tudom, minő élvezettel lehet hallgatni az oly tanárt, ki a tudomány színvonalán áll, ki uralkodik a tárgy felett s mily gyönyörűség oly dolgokat tanulni, melyek szépen s művészileg vannak előadva, oly könyvben, mely nemcsak az iskola falai közt, de egész életünkön át, könyves-szekrényünk hasznos és mulattató darabja.

A legtisztább s legműveltebb protestans szellem lengi át az egészet. A mondani való meg van mondva, a jelezni való jelezve van; de vak fanatismusnak, avagy goromba türelmetlenségnek még csak nyoma sincs. Így is kell írni mívelt kálvinistának. Ki kell mutatni a tisztaság, egyszerűség létezését kezdettől fogva s Krisztustól kezdve maig az igazságnak, különösen a vallásos igazságnak, semmi szüksége sincs sem az éles kardra, sem a furkós-botra. Valamint Péter és Pál jó testvérek voltak, úgy annak kell lenni a mívelt embernek is, mert hisz az egész emberiség Péter és Pál követője.

De hova tévednek gondolatim, szinte kedve jó az embernek a tárgyhoz, a mint az eseményeket olvassa, mind oly igaz, minden ponton kimagyarázható, s minden árnyalatában emberi.

A jeles mű két nagy részre oszlik, u. m.: I. a *Reformatiót megelőző* és II. a *Reformatiót követő korszakra*. (És az egész három kötet lesz. Az *első* az előttünk fekvő, a *második* kötet tartalmazni fogja a reformatiótól a XIX. századig terjedő eseményeket s a *harmadik* a jelen század vallási és egyházi mozgalmait ismerteti, s egy-egy kötet 25—30 ívre fog terjedni; jelen kötet ára 4 frt.)

Reméljük, hogy midőn a magyar reformatiót fogja tárgyalni, kissé tágabb tért fog szentelni e tárgynak, mint általában a tankönyvek szokása, ámbár azt is tudjuk, hogy az általános historiáknak is szabatos formái vannak; s akkor talán még jobb lenne, ha a tudós szerző a magyar protestantismus történetének külön megírására vállalkoznék.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A VÁLASZTMÁNYI ÜLÉS mart. 3-án *Tanárky* Gedeon elnöklete alatt tartatott.

A mint az ülés megnyittatott, titkár jelentést tett ama nagy veszteségről, mely társulatunkat, magát a választmányt s az egész magyar történetírást érte: *Révész Imre* halála által, kinek élete akkor tört ketté, midőn elérkezettnek látta az időt, hogy hozzá fogjon a műhöz, melyet élete feladatának tekintett: a Tiszántúli ref. egyházkerület történetének megírásához. Indítványozza, hogy a társulat részvétét jegyzőkönyvileg is fejezze ki.

Ez indítvány egyhangúlag elfogadtatván, *Thaly* Kálmán v. t. fel-
említi, hogy az ő tudomása szerint *Révész* az egyetemes magyar prot.
egyház történetét akarta megírni, s roppant könyv- és kézirat-gyűjtemé-
nye épen erre vonatkozik. Minthogy ezen egy élet fáradozásával és mun-
kájával gyűjtött kincsnek szétforgácsolása pótolhatatlan veszteség volna,
indítványozza, fejezze ki a társulat azon óhajtását, hogy a boldogult
által összegyűjtött könyv- és kéziratár tartassék együtt s lehetőleg köz-
könyvtárrá alakíttassék. Természetes, hogy a társulat ez indítványt is
magáévá tette.

Következett *Deák* Farkas felolvasása »Szobieszky János lengyel
király udvaráról,« mely a »Századok« jelen füzetében olvasható.

Utána *Szilády* Áron tett jelentést a b. Rudics-codexről, mely a
»Századok«-ban fog megjelenni.

Majláth Béla bemutat két Vancsa István esztergomi érseknek
tulajdonított pecsétet, némi életrajzi adatokat bocsátván előre, s megem-
lítvén, hogy Vancsa 1242-ben postuláltatott érsekké, de csak 1243. jul.
3. erősített meg s e méltóságát 1252. viselte, midőn bibornoki palás-
tot s praenestei érsekséget nyert. A bemutatott 2 pecsét közül az egyik
1247-ből, a másik 1244-ből való, mindkettő függő pecsét. A 47-ikét

legelőbb Péterfi adta ki s utána többen: de erről bővebb vizsgálat után kitűnt, hogy nem lehet a Vancsáé, s átalán nem lehet XIII-ik századi, mert lilíomok vannak rajta, s vésete is későbbi századra mutat; a másíknak az 1244-íkné is gyanus a kőrírata, mert a Vancsa név nínés rajta s a szerint egy István néví váczí püspöké volt.

Utána *Thaly K.* szólalt fel. Megbizható forrásból értesült, hogy Torna-vármege szeretné monographiáját megratni. A monographia természettudományi, geológiai s helyrajzi részéről már van gondoskodva; de a történeti rész megírására hiányzik a szakavatott toll. Ő a fiatal erők közt körülnézett, de a munkára azok közül, kiket felszólított, senki sem vállalkozott. Már egyszer sikerült a m. történelmi társulatnak egy megyének (Zala) leírására három kitűnő szakembert rábírní: hátha most is találkoznék valaki? Indítványára tehát elhatározza a választmány, felhívni írónkat, hogy a ki Torna-megye monographiájának megírására akar vállalkozni, jelentkezzék a titkári hivatalnál; s ha a választmány az ajánlkozót alkalmasnak fogja találni, *Thaly K.* megteendi a szükséges lépéseket, hogy az illető formaserű megbízást nyerjen.

Ugyancsak *Thaly K.* bemutatja Tamáskovics József plébánosnak a Bertalan kigyója ügyében hozzá intézett levelét, mely egész terjedelmében alább olvasható.

Végre bemutatja gróf *Zichy Fedor* hozzá intézett küldeményét: Buda 1686-íki megszállásának francia térképét, melyet a gróf a francia külügyminiszteriumban talált meg s azon példányról sokszorosított. Mint hogy e példány valószínűleg valamely egyházi munkában jelent meg, megbízatnak *Thaly K.*, *Majláth B.* s a titkár, hogy hasonlítsák össze a könyvtárakban őrzött példányokkal s tegyenek róla jelentést.

Évdlíjas tagoknak felvétettek:

Wargha Lajos theol. tanár Sárospatak, (aj. a titkár); *Petrovay László M.-Sziget*, (aj. *Petrovay György*); *Inkey Ádám Kőszeg*, (aj. a pénztárnok); *Tamaskovich József* plébános Zay-Ugrócz, (aj. Erdélyi J.); gróf *Teleki Gusztáv* Bécs, (aj. a titkár); *Mártonj József* Sorki-Tótfalu, (aj. a titkár); *Stessel József* ellenőr, Kis-Martón, (aj. a pénztárnok).

Végül pénztárnok bemutatja mult havi számadását, mely szerint a bevétel 1322 frt 70 krt, a kiadás pedig 256 frt 16 krajczárt tett s így a pénztári maradvány e hóra 1066 frt 54 krajczár-ra rúg.

Ezzel az ülés eloszlott.

R É V É S Z I M R E.

† 1881. Febr. 13.

Társulatunknak s választmányának ismét halottja van. Ismét kidőlt egy a magyar történetírás jelesei közül. S e csapás is azért fájdalmas és e veszteség azért kétszeres, mert a férfúval, kinek elhunytát siratjuk, nagy munkák és nagy tervek szálltak sírba.

Révész Imre csak egy ígérését nem váltotta be, azt, melyet néhány hó előtt adott, hogy a tiszamelléki prot. egyházkerület történetét megírja.

Még friss emlékezetében lehet mindnyájunknak, hogy a prot. egyháztörténelmi monographiák megírására s kútfők kiadására gr. Lónyay Menyhért elnöklete alatt alakult társaság egy bizottságot küldött ki, mely erre vonatkozólag tervet készítsen. E bizottság elnökévé egyhangulag Révész Imre választott meg: ő lehetetlennek hitte ugyan, hogy távol a fővárostól megfelelhessen e megbízásnak, s azt vonakodott elfogadni — de kárpótlásul a fennebbi munka megírására vállalkozott.

Többé már nem fogja tehetni. Kétségtelen, hogy az adatok nagy része együtt van, s nem valószínűtlen, hogy már töredékek is vannak belőle, de az gyöngye kárpótlás a veszteségért. Az a roppant ismeret, mely hivatva volt az adatokat összefűzni, az az erős kritikai ész, melynek feladata lett volna azokat egygyőönteni, már nem fogja e munkát végrehajtani. A mit ő eddig tett, az csak előkészület volt, mert a férfikor delében jött el az idő, hogy abba, a mit eddig tizedek hosszú sora alatt gyűjtött, összehordott, életet leheljen. S ő többé nem fogja bevégezni. Élete kettémetszetett, s ha mi örülünk ama szép dolgoknak, melyekkel nemzetét megajándékozta, ugyanakkor siratjuk azokat, melyekkel hivatva lett volna eddigi munkásságát betetőzni.

Révész Imre 1826. jan. 14-én Szabolcs-megyében Újfehértón született, hol atyja jegyző volt. Gymnáziumi tanulmányait Hajdú-Böszörményben és Debreczenben, a theologiát ez utóbbi helyen végezte, hol három évig köztanítóságot s akadémia segéd-tanárságot is viselt. 1844-ben a pesti egyetem által, a Schwartner alapítványból pályázatra kitűzött — »mi az oka, hogy Magyarország fennáll és nem enyészett el mint a hunok, gepidák, avarok s más népek által a Duna és Tisza mellett alapított birodalmak« — kérdésre a 18 éves Révész is pályázott s bár később megbánta tettét, művét visza akarta vonni, de késő volt. A pályázat eredménye kihirdettetett s Révész lón a nyertes. 1849—50-ben

a debreczeni főiskola ideiglenes könyvtárnoka volt; 1851-ben balmazújvárosi lelkészszé választatott, de mielőtt ez állomást elfoglalta volna Németországot, Hollandiát, Belgiumot, Helvétíát utazta be, s mindenütt a tudományos életet, könyvtárakat s azokban főleg a hazánk történetére vonatkozó adatokat tette vizsgálódásai tárgyává.

Hírlapírói működésén s elébb említett pályanyertes művén kívül irodalmi tanulmányokkal 1847-ben kezdett foglalkozni, de nagy munkásságot e téren főképp az 50-es években fejtett ki, midőn egymásután hagyták el a sajtót ama becses dolgozatai, melyek halhatatlan emléket biztosítanak számára irodalmunkban. Hitsorsosai azzal adtak kifejezést elismerésüknek, hogy egymásután jobb-jobb egyházak hívták meg lelkésznek; Balmaz-Újvárosból Szentesre s onnan 1856-ban Debreczenbe választották meg, utóbb generalis notariussá tették, mely állásáról azonban ő, hogy annál behatóbban folytathassa levéltárnoki hivatalát, lemondott. 1856-ban jelent meg Szarvason tőle »A prot. egyházalkotmány alapelvei a XVI. századi főbb reformátorok, vallástételek és egyház-szervezetek bizonyítása szerint.« 1857-ben fordította Hagenbach »A theologiai tudományok encyclopaediája és methodológiája« című munkáját. Ugyanekkor Debreczenben »Vélemény a prot. egyházalkotmány főpontja felett« című dolgozatát adta ki. 1859-ben »Erdősi János magyar prot. reformátor, különös tekintettel némely tudósok balvéleményére« és »Etel laka, vagyis Attila hun király birodalmi székhelye« című munkákkal gazdagította irodalmunkat.

Írói érdemei méltánylásául az akadémia 1859. dec. 16-án levelező tagjává választotta, s e kitüntetésre érdemes voltát 1863-ban »Dévai Biró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei« cz. munkájával fényesen igazolta. Kiválóan érdekes a »Sárospataki füzetek« 1862. évfolyamában s azután külön lenyomatban megjelent értekezése »A magyar prot. egyház szabadságának védelme némely tekintélyes német tudósok megtámadásai ellen«, mely a berlini »Prot. Kirchenzeitung«-ban németül is napvilágot látott. Kálvin halálának 3 százados évfordulójára adta ki »Kalvin János és a Protestantismus« című nagyobb, és önálló kutatáson alapuló monographiáját 1864-ben.

Egyháztörténelmi irodalmi működése megérlelte benne az eszmét, hogy a prot. egyháztörténelmi források kiadásával kell a magyar prot. egyháztörténet alapját megvetni. Ekkor egy gyakorlati tervet készített egy prot. egyháztörténelmi társulat alapítása iránt s az alapszabályokat

felterjesztette az akkori helytartótanácsához, mely azt gondolhatólag nem erősítette meg, s így a vállalat, mely iránt általános érdeklődés támadt, nem jutott a kivitel stadiumáig.

1861-ben a patens ellen való küzdelem Révész Imrében rendíthetetlen harcossra talált s Lónyay Menyhért indítványa ellenében, hogy csak kérelmezni kell a patens ellen, nem tiltakozni, határozott tiltakozást hozott javaslatba s ezt a többség el is fogadta. Ugyanezen évben mint Debreczen egyik kerületének képviselője, az országgyűlésen is megjelent rövid időre, hol a Deák Ferencz felirati javaslata ellen tartott beszédet. De rövid politikai szereplése után teljesen visszavonult a ránézve idegen térről s életét papi teendőin kívül tudományos buvárlatainak szentelte.

Nagy és méltó figyelmet ébresztett egy értekezése »A levéltárak megóvásáról és rendezéséről, főtekintettel a prot. egyházi levéltárakra«, mely 1868-ban hagyta el a sajtót. 1870-ben megindította a »Prot. egyházi és iskolai Figyelmezőt«, melybe több első rangú egyháztörténelmi s egyházjogi tanulmányt írt. 1878-ban e szaklapot megszüntetvén, a tiszántúli ref. egyházkerület történetének megírásához fogott, melyre vonatkozólag sok becses dolgot hagyott hátra.

Hogy Méliusz Péter magyar reformator emlékeztét föllevenítse, 1873-ban »Méliusz Péter emlékezete« cím alatt, egy füzetet adott ki, melyet követett 1875-ben »Néhány szó Méliusz Péter sírjáról s szives kérelem történet-tudósainkhoz.« Midőn az Akadémiában vita merült fel az Akademia megalapítása története körül, fontos szózattal járult e vitához, mely »Adalékul a magyar tudom. Akademia megállapítása történetéhez« cím alatt 1874-ben látott világot.

Élénk részt vett a prot. egyház szervezésére vonatkozó vitákban, még pedig igen sokszor döntő szózattal.

Egyház-irodalmi működésével is erős nyomokat hagyott maga után s e téren szerzett érdemei jutalmául a bécsi prot. theol. egyetemi fakultás által tudósággal tüntettetett ki.

Társulatunknak kezdetétől fogva munkás választmányi tagja volt, s nem egy magvas és alapos értekezését tartalmazza folyóiratunk.

S e munkás életnek váratlanul vetett véget a kérlelhetlen halál. Még a megelőző napon szónokolt a templomban. 13-án ebéd közben régi szivgörcse megújult s ő könyvtári szobájába sietett, hol délután az orvo-

sok eret vágtak rajta, s a nemes szív este nyolcz óra felé megszünt dobogni.

Temetése, melyen a protestans egyház több kitünősége jelent meg, febr. 15-én délután négy órakor ment végbe minden dísz és pompa nélkül.

B E R T A L A N K I G Y Ó J A .

— Levél Thaly Kálmánhoz. —

Megkapván, ez idei »Századok« II. füzetét, abban mindenekelőtt a Nagyságod által írt »Culturtörténeti tanulmányt« vagy is »Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban« második közleményét nagy érdekeltséggel és feszült figyelemmel olvastam. Ezen közleményben — a füzet 117. lapján — akadtam Nagyságod következő nyilatkozatára: »Mit példázzon ezen Bertalan kigyója,? . . . részünkről nem tudjuk.« És minthogy e kigyóról már gyermekkoromban valamit, és most is — a főntebbi sorok olvasása után, erről a népnél tudakozódván — ugyan-azt hallottam, bátor vagyok — az erre vonatkozó hiedelmet következőben röviden összefoglalni, mert úgy látszik, hogy ezen értelemben hivatkozik Beresényi is az ő leveleiben a Bertalan kigyójára.

Szt.-Bertalan napjával — azaz augustus 24-én — végződik a Canicula évada, latin közmondás szerint: Magdala initium, Bertala finem dabit, és Bars-megyec némely helyein azt tartja a nép: hogy a kigyók, a melyek nyáron senkit meg nem csiptek, vagy meg nem martak, ezen napon túl nem másznak többé a földszínén, hanem már most üregekbe bújva, téli alvásuk helyét foglalják el; a mely kigyó azonban nyáron valakit megcsípett, azt a föld büntetésül nem fogadja többé magába, és ezen kigyót Szt.-Bertalan után is lehet a föld színén látni, és pedig közönségesen oly helyeken, a hol az emberek járnak — gyalog- és kocsikutakon — hogy így itt mennél hamarébb őket valaki megölje, mert ilyen kigyónak okvetlenül vesznie kell, ő tehát maga ily helyeken — mint-hogy földbe nem bújhatik, és télen szabadban megfagyna, — keresi halálát. — Azért mondja Beresényi is: »Ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kigyójának, várnom.«

TAMÁSKOVICS JÓZSEF
esperes-plébános.

KÉRELEM A XVI. SZÁZADBELI REF. ZSINATOK VÉGZÉSEI ÜGYÉBEN.

Megígértém a »Protestans Theológiai könyvtár« nt. szerkesztőjének, hogy a XVI. század folytán Magyar- és Erdélyországban tartott jelentősebb prot. egyházi gyűlések, Zsinatok kanonait a könyvtárban közrebocsátom.

Ez ígéretemet a magyarhoni összes prot. felekezeteket illetőleg, most egyszerre be nem válthatom, mert ez, a XVI. század zsinatterhes méhéből világra jött nagyszámú és terjedelmű végzések sokasága és azok rejt- és lelhelyeinek az országban szerte, sőt a külföldön is hasszú időt s nagy szorgalmat igénylő kutatása és tanulmányozása miatt rám nézve lehetetlen. — Talán helyesebb és sikeresebb is lenne, ha a testvér felekezetekre vonatkozólag azoknak fiai osztakoznának velem, úgyis előhaladott korú és terhes hivatallal bajlódó társukkal e vállalatban.

Ennélfogva czélom egyelőre csak saját ref. egyházunkat illetőleg megfelelni a jelzett vállalatnak; minthogy ennek multjából úgy is többet ismerhetek, kútfőihez könnyebben férek: így ha Isten segít, vele a jövő év elején, ismeretem körvonalán belől készen is lehetek.

Még pedig, minthogy legnevezetesebb zsinatainkat az idézte elő, hogy az új egyházban rohamosan támadt dogmaticai nézetkülönbségek megvitatása s az elhagyott római egyház sarktanai közül megtartott és elvetett vagy módosított hittételekről szóló confessiók készítése a vezérférfiak előtt részint ön belső erősítésök, részint külső védelmek tekintetéből legfontosabbnak és legsürgetősbbsnek látszott; én ez alkalommal nemcsak az egyház szabatosabb szervezésére vonatkozó és a haza különböző vidékein alakult egyházi testületek számára készült kanonokat, melyek édes kevesek és hiányosak, hanem a hittani tárgyakkal foglalkozott zsinatok végzéseit és confessióit is mind, anyai nyelvünkön adni és illető jegyzeteimmel kísélni kívánom. — Talán czzel kissé megkönnyíthetem azon tudós történész fáradságát is, ki majd rendszeresen fogja feltüntetni e század dogmaticai vitáit; míg gyűjteményem és csekély tanulmányaimból legalább vázlatosan ki fog derülni, mit tettek, — sőt talán az is elvonható lesz, hogy mért nem tettek többet az új egyház vezérférfiai, annak szabatosabb szervezésére és megszilárdítására.

Mely czélom minél biztosabb elérhetése végett tiszteletteljes bizodalommal kérem fel mindazon egyházi ügyeink iránt érdeklődő tudós

férfiakat, kik a XVI. század zsinataira vonatkozó, s általam még eddig meg nem szerezhett, avagy nem is ismerhetett könyvekkel, kéziratokkal, vagy jegyzetekkel bírnak, hogy azokat velem, rövid használatra, a prot. tudományosság érdekében közölni méltóztassanak.

Azok a zsinati végzések, munkálatok, melyeket már eddig összeszedhettem, és a mennyiben latin szövegűek voltak., le is fordítottam, a következők:

1. Erdődi I. zsinat. 1545. sept. 20. A ker. vallás czikkei.
2. Óvári zs. 1554. ápr. 4. Zsinati munkálatok.
3. Erdődi II. zs. 1555. febr. 26. Részzsinati czikkek.
4. Tordai zs. 1558 máj. 1. A Krisztus személyéről.
5. Vásárhelyi zs. 1559. nov. 1. Az úrnak vacsorájáról.
6. Az egervölgyi 1562. febr. 6. Catholicus hitvallás.
7. Tarczai-Tordai 1562. 1563. A ker-i tudománynak rövid sunnájja.
8. Göncei 1566. jan. 23. Végzett és megerősített czikkek.
9. Thordai 1566. márt. 13. Az igaz háromság tudománya felől való egyetértés.
10. Vásárhelyi 1566. máj. 19. A sz. háromság felől való ker. egyetértés czikkei.
11. Debreczeni 1567. febr. 24—27. — a) A Debreczenbe összegyűlt ker. Praedicatoroknak igaz és sz. írás szerint való vallásuk. — b) Az Isten ígéből és természetörvényéből alkotott czikkek.
12. Szikszói 1568. jan. 9. 24 tétel a háromságtagadók ellen.
13. Kassai 1568. jan. 27. 27. tétel és hitvallás Egri Lukács ellen.
14. Sárospataki 1568 aug. 24. Ugyanaz ellen.
15. N.-váradai 1569. oct. 10. Közönséges ítélet (Catholica Sententia) Dávid Ferencz ellen.
16. Csengeri 1570. A Jézus Krisztus egyháza pásztorainak hitvallása.
17. Herczegszőlősi 1576. aug. 16. Az Alsó- és Felső-Baranyában való ecclesiáknak articulussai.
18. Váradai 1577. Az febr. 6. egyházi fegyelemről. Göncei György (Articuli minores).
19. 1557. körül. — A. Borsod, Gömör és Kis-Hont megyékben létező egyházak czikkei.
20. Csepreghi. 1587. márcz. 12. Bejtke István Egyházi Kánonai.
21. N. Károlyi. 1591. febr. 10. A Magyarországon Isten ígéje szerint ref. egyházak eredete, melyben szilárd okait adják, miért nem lehet az egyháznak elfogadnia a Gergely-féle naptárt.
22. 1595. évből Czikkelyek, a melyek szerint igazgattatik az egyház Magyarorszáig felsőbb részeiben.

Óhajtanám még használni a csak névről ismert:

Toronán vagy Temesváron 1549-ben tartott zsinat XIII. articulusait, az 1550. tartott zsinat 19 observatióit; Beregszászban 1552-ben tartott zsinat 21 articulusait; Medgyesén 1559—60-ban tartott hitvitákat. — Kolozsvárott 1561. Kopácsi István elnöklete alatt tartott zsinat végzéseit, az isteni előrendelésről. — N.-Enyeden 1564. reformátusok és lutheránusok által közösen tartott végzéseit a Zs.-nak. — N. Károlyban 1581. N.-Bányán 1590. jul. és Tasnádon 1585—1595 és 1597. tartott zsinatok végzéseit, Csengerben 1595. jan. 25. tartott Zsinat végzéseit *stb.*

Pórcsalma, dec. 19. 1880.

ID. KISS ÁRON.

A »ZIPSER GESCHICHTE« ÜGYÉBEN.

»*Zipser Geschichts- und Zeitbilder*« című művem a »Századok« első füzetében H. L. úr ismertette és egynehány jegyzettel ellátta. Szerencsésnek tartom magamat, hogy oly éles és gyakorlott szem, mint II. uré, 392. lapra terjedő munkámban csak 8 téves állítást talált. említésre méltónak. Ezen téves állítások felderítésére bátorkodom egy pár megjegyzést tenni, mi a tudomány és igazság érdekében, úgy hiszem, nem lesz egészen felesleges.

Állításomat a 22. l., hogy *Márk Botyz* fia volt, úgy czáfolja H. úr, hogy *Márkot Botyz* testvérének mondja. Az igazság azonban, együnk által sem eltalálva, másképen áll. Az illető okmány, mely eredetiben a *Máriássy*-család levéltárában található fel és *Bárdossy* Supplementumában a 98. l. nyomtatott le, következő czímmel van ellátva: »Bela Rex Comiti Botyz, filio Comitis Marci« quod gratissimum de Stephano, rege Hungarorum, filio suo, nuncium attulerit, silvam Chetene, in Districtu Scemsiensi sub alpe Tortol sitam, confert. A. D. 1264. Már e czimből is kitétszik, hogy *Botyz*, kiről *Batizfalu* származik, *Márk* fia volt, ki *Márkusfalvát Szepesben* alapította. Azt én azelőtt is úgy tudtam, csak hogy »einem Sohne Mark« helyett »seinem Sohne Mark« hibásan nyomtatva és nem javítva.

Én továbbá állítom a 28. l., hogy *Zápolya Benedek* már I. Károly idejében említették és hogy II. *Zápolya János* 1393—1396. *Szepesnek* főispánja volt. Azt is említettem ugyanott, hogy a *Zápolya*-család a hazának püspököt, sőt érseket adott. — Erre H. úr állítja, hogy az első, ki

e családból feltűnt, csak *Imre* volt *Mátyás* király uralkodása alatt és hogy a *Zápolyák* közül egy sem viselt egyházi hivatalt. — Én az adatokat a *Zápolya* családot illetőleg *Wagner Analecta Scepusi*-ből úgy használtam fel, mint ott valósággal feltalálhatók. Ugyanis a IV. kötetben a 6. lapon a család Genealogiájával találkozunk. Ott az első család csakugyan »Benedictus Floruit sub Carolo I. S. Ludovico I. Regibus.« A második családtagról pedig olvassuk: »Thomas ex Episcopo Csanád. Archiep. Colocens. demum Strigon + sub anno 1375.« A 3-ik családtag azonban *János* főispán, kiről a genealogia így emlíkezik: »Joannes Vajvoda Russiac dein Comes, tum Judex Curiae Regiae + sub anno 1396.« Ezen *János* Wagner III. kötete 212. l. is a Szepesség főispánjai sorában említették fel.

Csáki Mihály főispán csakugyan védelmezte a szepesi várat a *Rákócziak* ellen, valószínűleg már 1700-ban, mely évben főispáni méltóságra emelkedett fel. Ő nem is várta be a vihar kitörését 1703-ban, hanem már »sokkal előbb« hozzájárított a vár erősítéséhez és védelméhez. Wagner III. kötetében a 236. l. ez ügyben azt olvassuk: »C. Michael II. Csáky de Keresztszegh . . . ab anno 1700. . . initio tunultuum Rakocianorum, eadem in Rege fide, constantiaque, qua pater Stephanus fuit. Arcem Scepusiensem tormentis commatu, aliisque necessariis jam multo ante providerat.« . . . . .

Hasonlóképen állunk *Pongrácz Imre* szepesi prépost tevékenységével is. Ámbár ez 1719—1724. hivataloskodott és hivatalosan a *Rákóczi-féle* mozgalmak már a *szathmári* békével 1711-ben véget értek, mégis ezen mozgalmak és azok következményei a megye terén nem egyszerre lettek megszüntetve, hanem évekre érezhetők voltak és bénították az egyházi hivatalnok messzebb kiható törekvéseit és tetteit. Erre vonatkozik Wagner III. 138. l. feltalálható állítása: »Emericus Pongrácz 1719—1724. . . Iniquitas illa Rakocianorum temporum, cum majoribus functionibus, fores obstrueret; neque aliud liceret, confessionibus sedutam operam dabat.« . . . .

Hogy a tatárok 1241-ben jöttek hazánkba, ezt az én könyvemben is több helyütt lehet olvasni, mint p. o. a 67. l., hol a szepesi Chronikát idézem, mely e szavakkal kezdődik: »Anno 1241. Bei Regierung des Ungrischen Königs Bela des vierten, ist Bathus ein König der tartarn mit 500,000 gewehrter Manschaft ins Ungerland durchreis-sen.« . . . . Ha könyvem 64. l. mégis az olvasható, hogy *Benedek* prépost

1234—1239 tanuja volt a tatárok pusztításainak, akkor egy hibával van dolgunk, melyet az olvasó könnyen feltalálhat.

H. L. úr azt mondja, hogy *Zápolya* csak 1526-ban választatott meg királynak, és így ezen év előtt nem nevezhetett ki prépostokat. Én pedig a 122. l. állítottam, hogy *Horváth János* prépost már 1511-ben *Zápolyától* neveztetett ki. Sajátságos szepesi viszonyainkat tekintve, melyek szerint a vár főnökei prépostokat is neveztek ki, most is ragaszkodom ezen állításomhoz. A kinevezési okmány olvasható *Wagner* I. 363. ily cím alatt: »Joannis 8. Georgii de Zápolya Comitum Scepus. litterae, quibus Joannem Horwáth de Lomnyeza nominant Praepositum Scepus. Datum in Arce Trenchin. Anno Domini 1511.« 1519-ben H. prépost már minden jogaival élt és a lőcsei hires *Henckel* lelkésznek különös érdemei miatt egész életére a cathedraticumot elengedte, melyet a szepesi 24 k. városok lelkészei a prépostnak évenként 66 arannyal tartoztak fizetni. A *Materia Moleriana*-féle kézirat a 4. l. ez ügyben így nyilatkozik: »Notandum est etiam, quod Rndus Dnus Prepositus Johannes de Lomnicza dedit Vrabili Dno Magistro Johanni Henkel Plebano Lewczoviensi, ob innumera servitia singulare privilegium, quod vita ejus durante, liber sit a solutione Cathedratici: ideo 11 fl. et 1 orth.¹⁾ numerandi sunt, et ad rationem solutionis ponendi, quando Dno Praelato Cathedraticum praesentatur; quos 11. fl. praefatus Dnus Magister Johannes Henkel pro Cathedratico teneretur.«

Vége H. L. úr felemlíti, hogy munkámban *Brewer*-féle *Lőcsei* régi nyomda kiadványai közé *Tranoscius* Citharo Sanctorum című szláv énekes-könyvet nem vettem föl.

Ez, gondolom, hibám nem lehet, miután történelmi képeket és nem teljes összefüggő történetet írván, e tárgynál is csak a legjellemzőbbet akartam kiemelni, máskülönbén igen sok nyomtatványt kellett volna elősorolnom, melyek a nyomdában napvilágot láttak. Itt jelent meg a többiek között még azon beszéd is, melyet 1683-ban *Ladiver Ilyés* a collegium rectora *Tökölyi István* születése alkalmából tartott, ily cím alatt: »Natale Victoriarum praesagium et Impressum Leutschoviae Typis Samuelis Brewer.«

Különbben nem mulaszthatom el ez alkalomból H. L. úrnak őszinte köszönetemet kifejezni azon szívességéért, melylyel annyi szakérzékkel

¹⁾ Orth. = 40 Denár, és 160 Denár = 1 fl.

és tudományjal, szerény művcmet megbeszélte és az olvasó közönségnek oly melegen ajánlotta:

WEBER SAMU,
ev. lelkész.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— KIRÜNTÉRÉS. A hivatalos »Budapesti Közlöny« mart. 4-iki 51-ik száma ő Felsége következő legmagasb elhatározását hozza:

Személyem körüli magyar miniszterem előterjesztése folytán, *Haan Lajos* békés-csabai evangélikus lelkésznek, közhasznu működése elismeréséül, *Ferencz József*-rendem lovagkeresztjét adományozom.

Kelt Bécsben, 1881. évi február hó 26 án.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

Báró *Orczy Béla*, s. k.

Tisztelt barátunk és tagtársunk e megérdemlett kitüntetésén szívből örülünk.

† SZABÓ IMRE megyés püspök társulatunk alapító tagja, febr. 28-án Szombathelyen két hónapi szenvedés után 67 éves korában meghalt. Ritkán kelt halálhír őszintébb és mélyebb részvétet, mint e kitünő egyháznagyé, ki a magyar clerusnak egyik legkitünőbb tagja, s a magyar hazának egyik leghűbb fia volt. Sikeres irodalmi munkásságáért az Akadémia tiszteleti tagjai sorába választotta: de irodalmi érdemeit felülmúlják hazafi érdemei — egyházmegyéje magyarosítása érdekében sokat tett. E mellett a tudomány és tanügy érdekében mindig kész volt áldozni. A természettudományi társulat múlt évi nagygyűlésének ő volt az elnöke. Nyugodjanak porai békében!

— IPOLYI ARNOLD, társulatunk elnöke a m. képzőművészeti társulat f. hó 6-án tartott közgyűlésén nagyhatású megnyitó beszédet mondott, melyből e társulat arányos növekedését örömmel tapasztalta a nagy számmal összegyűlt társulati közönség. Beszédében a sarkpontot a magyar nemzeti irány érvényesülése iránti óhaj képezte. Való igaz, a mit e sorokban mond:

»Feladatunk nem csupán egyszerűen az, hogy Magyarországra a művészetet behozzuk és terjeszszük, hanem egyszersmind Magyarországon művészetet és pedig magyar művészetet is létrehozunk. Kétségtelen, hogy ez utóbbit tartjuk részünkről, ha nem is talán egészen kizárólagos, de mindenesetre legfőbb s legmagasabb feladatunknak. Nem altatjuk magunkat e részt ábrándokkal. Tudjuk mily nehéz, mily magas e

feladat. Oly nehéz, uraim s oly magas, hogy lehet, ezt soha sem fogjuk talán elérni annyira, mint az olasz s régiebb német szent festészet, és nem mint az újabb németalföldi és francia életképfestészet, mely mindannyi sajátos nemzeti műiskolát és műirányt alkotott. De hogy ez a művészet virágzásának csakugyan legmagasabb foka és jelzője, és hogy erre minden nemzet művészetének törekednie kell, az kétségtelen marad mindaddig, míg nem tartjuk ana cozmopolitizmust a nemzet életében, az irodalomban és művészetben a legmagasabb tökélynek, mely lehet, idővel eltörölhet minden egyéni kifejezést és jelleget, minden magasabb nemzeti irányt, sajátoságot és jellemet. Nem vagyunk a nemzeti chauvinismus barátjai és legkevesébbé volnánk azok a művészet terén. Nem szükséges azt üres szóval bizonyítanunk, mincképpen ellenkezőjét tényekkel tanúsítottuk, midőn dicsőségünknek tartottuk gyenge tehetségünk szerint is a külföldi művészet régi alkotásai egész sorát nemzetünk képtára számára tanulmányul s előképül megszerezni. Ha még is itt a nemzeti művészet jelentőségéről tüzetesen szólnunk, tesszük azt éppen azon megtisztelő figyelemmel fogva, mely e kérdésben egyrészt felénk, másrészt ellenünk is fordult; és mert azt hisszük, hogy nemzeti művészetünk előmozdítása s megalapítása társulatunknak éppen egyik legmagasabb feladata. <

— ALBRECHT FŐHERCEG febr. 8-án meglátogatta a csász. és kir. udvari titkos levéltárt, melynek, mint tudva van, a történetíró Arneht az igazgatója. A levéltári tisztviselőkkel s köztük *Károlyi Árpáddal* hosszabban társalgott s kérdezte tőle, hogy mit dolgozik? Bemutattatta magának a vendégeket is, s ezek közt *Szadeczkyvel* a m. Akadémia ösztöndíjasával is hosszabban társalgott. Azután megtekintette a levéltári nevezetességeket s curiosumokat: Imre királynak 1202-iki roppant nagy pecséttel ellátott levelét, Imre 1202-iki aranybulláját (a legrégebbit, melyen nemzeti címér látható); a magyar- és horvát urak 1492-iki kötelező iratát, számtalan pecséttel s egy 3 öl hosszú vasmegeyi periratot.

— DR. SZINNYEI JÓZSEFET, a magyar irodalomtörténet buzgó munkását, képzett nyelvész, a vallás- és közoktatási miniszter, a M. N. Múzeum könyvtárához segéddé nevezte ki.

— A CHÉPÁNFALVI THEÖKE-CSALÁD levéltára Hódossy Imre tagtársunk szíves közvetítése következtében, állandó letéteménykép, az 1723. 45. tez. értelmében a M. Országos Levéltárba került. A levéltár az imént került rendezés alá, s amennyire rögtönösen valamit mondhatni, jelezhetjük, hogy számos XIV. s XV. századbéli kizárólag Szepes-megyét illető oklevél s néhány kiadatlan Árpádkori is találkozik a gyűjteményben.

— Az AQUINCUMI ÁSATÁSOK ügye újabb stádiumba lépett. Ugyan is az albizottság, mely a főváros által végzendő ásatások alkalmából, a

terület lejtőmérézése után az ügy pénzügyi, technikai, nemzetgazdasági oldalának tárgyalására s a terület talajvízektől való mentesítése tárgyában részletes javaslatlételre kiküldetett, martius 1-én tartott ülésén kimondta, hogy az ásátásokat nem lehet a lejtőmérés s az arra alapítandó vizszabályozásoktól függővé tenni, mert a lejtőmérésre vonatkozó adatok még nincsenek készen s habár a mérnöki hivatal utasíttatni fog, hogy úgy a lejtőmérés, mint a Csigadombon és Papföldön levő talajvizek mikénti levezetése iránt tervezetet készítsen, de ez mégis hosszabb ideig tart s így az ásátásokkal addig várni nem lehet: elhatározta tehát a bizottság, hogy a város részéről kezdendő ásátások a Papföldön május 16-án, az állam által foganatba veendő folytatatólagos ásátások a Csigadombon pedig mindjárt a tavasz beköszöntésével kezdessenek meg.

— A M. K. ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN jan. 1-től kezdve a belügyminiszterium 53.941. rendeletével megállapított iratközlési szabályzat lépett életbe, melyet, minthogy történetbuvárainkat közelről érdeklí, s a vidéki levéltárakban is analog intézkedéseknek szolgálhat alapúl, ezennel közlünk:

1. §. A közönség az Országos Levéltár iratait csak az e czélra kijelölt helyiségekben — dolgozó szobában — használhatja. 2. §. A levéltári dolgozó szoba a kutatók számára hétköznaponkint délelőtti 9¹/₄ órától délutáni 1³/₄ óráig, vasárnapokon s egyéb ünnepeken pedig 9¹/₄ — 11³/₄ óráig áll nyitva. 3. §. A három sátoros ünnep első napjain és Szent-István király napján a levéltár egyáltalában zárva marad. 4. §. A levéltár használatára, illetőleg a levéltárban a fennálló szabályok korlátain belül eszközöndő tudományos czélú kutatásokra jogosítva csak az van, kinek erre az országos levéltárnok, illetőleg a 7622/1875. sz. belügyminiszteriumi rendelet 4-ik pontja értelmében a belügyminiszterium az engedélyt megadta, mely tudomásvétel végett a dolgozó szobában való szolgálattal és felügyelettel megbízott levéltári tisztviselővel hivatalosan közöltetik. 5. §. Minden kutató kérés-lapot kap, melyre a használni kívánt iratokat tőle telhetőleg specificálva (levéltári jelzcsük szerint) följegyzí, s a kérés-lapot napi kelettel és sajátkezű aláírásával ellátva, az illető levéltári tisztviselőnek átadja. A levéltári szolgálkkal közvetlenül érintkezni s velők rendelkezni a kutatóknak nem szabad. 6. §. A dolgozó szobában való szolgálattal és felügyelettel megbízott levéltári tisztviselő a kutatók által szabályszerűen kiállított kérés-lapokat átveszi, naplóba vezeti, folyó számmal ellátja, ellenjegyzí, s a kívánt iratok kiszolgáltatása végett az illető levéltári osztályba küldi. 7. §. Az illető levéltári osztály az ily kérelemnek a lehetőséghez képest azonnal megfelel, és a kívánt iratokat mindig iratjegyzék kíséretében az illető tisztviselőnek megküldi, vagy az akadályról, esetleg az időről, mikor fog a

megkeresésnek eleget tehetni értesíti. 8. §. A kéréslapokat az illető levéltári osztály tartja magánál addig, míg a kiszolgáltatott iratok vissza nem adatnak; ekkor a visszaadás kértével ellátva s keresztül huzva a dolgozó szobába küldetnek, a hol az illető tisztviselő a naplóból kivzeti s folyó számuk szerint rendbe rakva, további intézkedésig megtartja. Kérő-lapok, melyeknek megfelelni nem lehet, a fenti értesítéssel (7. §.) azonnal visszaküldendők. 9. §. Huszonöt (25) darab iratnál több egyszerre senkinek sem adható ki. 10. §. Egész iratesomók, vagy egész oklevél-dobozok mindig csak kivételképen s csakis az országos levéltárnok különös engedélye mellett bocsáthatók a kutatók kezéhez, de egynél több csomót vagy dobozt egyszerre senki sem használhat. 11. §. Minden kutató vigyázattal tartozik, hogy a kezéhez adott iratesomót rendtelenségbe ne hozza, hanem minden darabot helyén hagyjon; az iratokat, okleveleket és ezek pecségeit semmiképen meg ne rongálja, se be ne piszkolja. 12. §. A pecségeket dörzsölni vagy kefével tisztogatni, róluk paecskolatot vagy bármiféle mintázatot venni, az iratokat téntával lepusztítani, reagentiákat használni, vagy bármi mást, mi azokra káros hatással lehetne, tenni: nem szabad. 13. §. Ugyanaz nap, ugyanazon kutató több ízben is kérhet és kaphat iratokat, de csak miután a kezénél lévőket rendben és hiány nélkül visszaszolgáltatta. 14. §. Köznapokon délutáni 1¹/₂, ünnepnapokon délelőtti 11¹/₂ órán túl többé senkinek semmi, mi már a dolgozó szobában nincs, ki nem adatik. 15. §. A használt iratok, a mennyiben a kutató részéről a következő napra is fönn nem tartattak, még az nap az illető levéltári osztályba visszaküldetnek. 16. §. A kutatók által más napra föntartott iratok, a mennyire az alkalmas a dolgozó szobában maradnak, s egy e célra rendelt zárt szekrényben helyeztetnek el, különben a levéltárba visszatétetnek, de kéznél együtt tartatnak. 17. §. Három nap mulván a föntartás joga megszűnik, s ha ezalatt a kutató nem jelentkezett, az iratok minden további várakozás nélkül az illető levéltári osztálynak visszaküldetnek. 18. §. A föntebbi szabályoktól való bármily csekély eltérés is meg nem engedhető; a 11. és 12. §. bármely rendeletének megsértése pedig a további kutatásra való engedély megszüntetését vonhatja maga után.

— BÁNÓ JÓZSEF, a képviselőház volt alelnöke az eperjesi nagygyűlésen felolvasást szándékozik tartani a sáros-megyei, múlt századokbeli nemzetiségi viszonyokról s e célból búvárkodik az országos levéltárban.

— ORMOS ZSIGMOND főispán, társulatunk alapító tagja s a délmagyarországi régészeti és történelmi egylet elnöke »Árpádkori művelődésünk története« czim alatt egy terjedelmes munkát adott sajtó alá, mely rövid idő alatt meg fog jelenni, s melynek tartalmát a »Hon« ekkép számlálja elő: Előszó. 1. Honfoglalás. 2. A vezérek korszaka. 3. Az ősök pogányvallása. 4. A pápa főnhatósága. 5. Kereszties háborúk. 6. Az arány bulla. 7. A mongolok és IV. Béla. 8. A szerzetesek. 9. Tan-

ügyünk az Árpádok alatt. 10. Szellemi tevékenység. 11. Közjogi állapotok. 12. Magánjog. 13. A városok. 14. A vármegyék. 15. Rendek, néposztályok és népfajok. 16. Vallásfelekezetek. 17. Igazságszolgáltatás. 18. Kereskedelem, ipar, földmivelés. 19. Építészet. I. II. III. 20. Szobrászat. 21. Festészet. 22. Hadászat. 22. Visszapillantás. Az egész mintegy 30—40 nagy ívet teend az »akadémiai értekezések« alakjában s tavaszra könyvpiacunknak bizonyára egyik kiváló jelensége leszén.

— A PROT. EGYHÁZ-TÖRTÉNETTEL foglalkozó írók a múlt évben értekezletet tartottak egy társulat alakítására, mely a prot. egyháztörténelmi kutfők kiadásával foglalkoznék. Az értekezlet elhatározta, hogy addig is, míg ezen társulat létrejönne, a prot. theologiai könyvtár számára monographiákat dolgoztat, még pedig úgy, hogy minden évben legalább egy kötet lásson világot. Az első kötet, (mely a prot. theol. könyvtár 13-ik kötete) már megjelent »Magyar Egyháztörténelmi Monographiák« czím alatt következő tartalommal: I. Bethlen Gábor és a kassai pap. Írta *Szilágyi Sándor*. II. Beliczay Jónás életrajza. Írta *Karsay Sándor*, superintendens. III. Vázlatok a papszentelés multjából, különös tekintettel a beregiekre. Írta *Szeremlei Sámuel*. IV. Az erdélyi reformált egyház oktatási állapota a mult században. Írta *Jakab Elek*. V. Az eperjesi mérszársék. Írta *Szeremlei Sámuel*. VI. Adatok Decsi János életéhez. Írta *Szabó Károly*.

— A JÁSZBERÉNYI gymn. programm múlt évi kötete az iskola százéves történetének vázlatát adja az intézet derék igazgatója: *Lippay Lajos* tollából.

— HOROWITZ FÜLÖP antiquarius *Fáy* János daróczi könyvtárát megvette (egyikét a legnevezetesebb könyvtáraknak, melyben volt a Sylvester-féle grammaticának egyetlen példánya) s az eladást már megkezdte. Különösen a hungaricumok vannak igen szépen képviselve. Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy most sok oly munkát szerezhetnek meg, mely igen ritkán szokott könyvpiacra kerülni.

— A PHILOSOPHIAI ÍRÓK TÁRA megindult, még pedig a M. Tudom. Akademia támogatásával. Annak idejében felhívtuk olvasóink figyelmét e nagyhorderejű vállalatra s most, midőn az első kötet kezünkben van, nem tehetünk mást, mint hogy melegen ajánljuk e derék vállalatot. Des Cartesra nézve a megválasztás igen helyesen történt, a fordítás szabatos és érthető. Mind két értekezés, mely e kötetben van, jegyzetekkel van kísérve, melyek azok helyes felfogását a nagyközönségre nézve könnyítik. Végül hozzá van csatolva Des Cartes életrajza, rendszerének ismertetése s mint természettudornak méltatása. Az egész kötet igen alkalmas, hogy a nagyközönség érdeklődését a vállalat iránt felköltse.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZTÖRTÉNELMI MONOGRAPHIÁK. Írták Szilágyi Sándor, Karsay Sándor, Szeremley Sámuel, Jakab Elek, Szabó Károly. (Protestans Theologiai könyvtár. Szerkeszti Kovács Albert XIV. kötet.) Budapest, 1880. 8-adr.

— A KERESZTYÉN EGYHÁZ TÖRTÉNELME. Írta Warga Lajos sárospataki theologiai tanár. I. kötet. A reformatio előtti korszak vagy a katholicismus fejlődése, az egyház egyetemes uralma és hanyatlása. Sárospatak, 1880. 8-adr. XIV. és 2. 529. és 2. Ára 4. frt.

— A TERVEZETT NÉGYES-SZÖVETSÉG Ausztria-, Orosz-, Francia- és Németország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához) kiadatlan források alapján írta *Wertheimer* Ede. (A Történettudományi Értekezések IX-ik kötetének 1. száma.) Budapest, 1880. 8-adr. 91. l. Ára 80 kr.

— FILOZÓFIAI IRÓK TÁRA. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával szerkesztik Alexander Bernát és Bánóczy József. I. kötet. Descartes. Fordította s magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Budapest, 1881. 8-adr. 180. és 4. l. Ára 1 frt 20 kr.

— BIOGRAPHISCHES LEXICON des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen welche seit 1750 in den oesterreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt haben. Vom Dr. Constant. Wurzbach. 42. Theil. Szedler-Taafé Wien, 1881. 8-adr. 330. l. 6 general. táblával. Ára 3 frt.

— RENSEIGNEMENTS SUR LES ARCHIVES DE RUSSIE. Edition de la commission d'impression des lettres patentes et traités attachés aux archives principales de Moscou du min. des aff. étr. Moscou 1880. Imprimerie de la société de la propagation des livres utiles.

— VIERTER BERICHT der prähistorischen Commission der mathematisch — nat. Classe der k. Akademie der Wissenschaften über die Arbeiten im Jahre 1880. Erstattet von Ferdinand von Hochstötter. 8r. 46 l. (Különnyomat.)

— AZ ALSÓBB NÉPOSZTÁLYOK állapota és fejlődése a germán államokban a középkori intézmények befolyása alatt. Bevezetés a XVI. századbéli párlázadás okainak történetéhez. Írta *Szilágyi* Samu középt. tanár Budapest, 2880. 8r. 38 lap.

TOMORI PÁL ÉLETE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A XVI. század első negyede történetünk egyik legválságosabb korszakát képezi. A külső ellenség fegyvere és a belső romlás mérge egyszerre emésztett a nemzet életerején. Ekkor, — rövid tíz évi időközben — kétszer fordul elő az az eset, hogy a nemzet elidegenedve az aristocratiától, — mely az olygarchia minden gyűlöletes tulajdonságát bírta, nagy aspirációi nélkül — a haza megmentésére célzó erőfeszítéseiben, a homályból hívta elő vezéreit: 1514-ben Dózsa Györgyöt az igénytelen székely vitézt, és 1523-ban Tomori Pált a ferencz-rendű szerzetest.

Mind a két kísérletnek tragicus kimenetele vala: a pórlázadás viszonyaiban és a mohácsi gyásznapon.

Nagy catastrophákkal szemben, a történetíró egyik legfőbb feladata: nyomozni és földeríteni, mi része volt azokban az egyéneknek és mi a viszonyoknak. E célból, a mennyire szükséges ismernie a kort, annyira mellőzhetetlen, hogy tájékozva legyen a vezérlő férfiak jelleme és előélete iránt. Igyekeznie kell tehát, hogy a nevékhöz fűződő monda-kör helyébe a történeti valóságot állítsa.

Ezt akarom megkísérteni *Tomori Pálra* nézve, a kinek ekkorig kevéssé ismert élettörténetéhez az országos levéltár, Eperjes és Szeben városok úgyszintén a jászai convent levéltárai, valamint a pápai nuntiusok, a velencei és ferrárai követek jelentései dús adatkészletet nyújtanak.

I.

A Tomori-család Bosnyákországból veszi eredetét, ¹⁾ és a mai nap is fennálló abauj-megyei Tomor helységben telepedvén meg, ettől kölcsönzé nevét. Tagjai között már a XV. század elején nem hiányozának vállalkozó férfiak, a kik az ország különböző részeiben keresik és megtalálják szerencséjüket. Különösen a távol Erdély látszik reájok nézve az ígéret földjét képezni. Ott tűnik föl — a rendelkezésünkre álló történeti emlékek lapjain — legelsőben a Tomori név, mikor 1435-ben a gyula-fejérvári káptalan *Tomori Zsigmondot* három falu birtokába beiktatja. ²⁾

Majdnem egy századdal utóbb, *Tomori István*, kivel 1496-ban mint a szepesi vár alispánjával találkozunk, Zápolya János pártfogása által, Erdély al-vajdájának és a székelyek alispánjának előkelő tisztét nyeri el, a melyet viselve, gazdag adományokkal jutalmazák szolgálatait. ³⁾

És Erdélyben lépett a közpályára, itt küzdötte ki első hábérait, itt emelkedett magas állásra *Tomori Pál* is.

István és Pál a család két különböző ágának sarjai. Amaz a *csucsi* ez a *tomori* praedicatumot használja. Amaz három halomból növekedő farkast, ez koronából kiemelkedő egyszarvút visel czímerében. ⁴⁾

Pál születési helyét nem állapíthatjuk meg egész biztossággal. *Guidoto*, a velencei köztársaság budai ügyviselője 1525-ik évi zárjelentésében azt írja róla, hogy *Erdélyből* származik.

¹⁾ Tomori Pál 1525. elején Balibégtől levelet kapott, melyben értesíti, hogy közel rokonai képesek fűzik hozzá. Tomori erre vonatkozólag megjegyzi, hogy ez nem lehetetlen »per essere tutti di Bosina.« (Campeggio pápai legátus 1525. január 22-ki jelentése.)

²⁾ A beiktatási rendelet a gyula-fejérvári káptalan levéltárában. (Beke Antal kanonok szíves közlése.)

³⁾ Mint szepesi alispán említetik Századok. 1872. folyam 675. l. — Mint alvajda (1523—6) Századok. 1880 folyam. 882. l. — Reá és családjára vonatkozó számos oklevél őriz a gyula-fejérvári levéltár. (L. még Nagy Iván. Magyarország családai. XI. 241. l.)

⁴⁾ Tomori István czímere: Archaeologiai Értesítő 1871. 100 lap. Tomori Pál czímere látható az országos levéltárban őrzött leveleinek gyűrű-pecsétein.

zik. ¹⁾ *Istvánfi*, — a ki nem egészen egy századdal később írja munkáját — úgy tudta, hogy »*Gömör-megyéből*, tisztességes családból ered.« ²⁾

Családjának, — mely a XV. század végén nagyon elszaporodott — birtokai *Abaúj*, *Borsod* és *Gömör* megyékben feküdtek. Pál atyja és ennek két testvére Tomor helység felerészét, továbbá Ambrusházát *Abaújban* és *Berkeszt* *Borsodban* közösen bírták. ³⁾ Egyik rokonuk Boldogkő várának ura volt. ⁴⁾

A családot a felvidék számos előkelő nemzetségeivel: a Csetnekiek-, Kellemesiek-Kövérékkel-, a Balitiak-, Fanchalyak-, Putnokiak-, Tornallyayakkal sat. szoros rokonság kapcsai fűzték össze. ⁵⁾

Tomori Pál *születési évét* nem ismerjük. A velencei ügyviselő 1525-ben úgy mutatja be őt, mint körülbelül 49 éves férfit. Születésének évét e szerint 1475. tájára kell tennünk. Mátyás halálakor lépett ki a gyermek-korból.

Elég gondos nevelésben részesült. Szép írása volt. Elsajátította a latin nyelvet, és folyékonyan kezelte azt. Leveleiben ne keressük a humanisták csínját és classicus vonatkozásait; de nem is találjuk azt a barbár (exassaverunt tormenta-féle) konyhalatinságot, a melynek, például, Szerémi György — Tomori kortársa és barátja — egyik legismertebb képviselője.

Hajlamai a katonai pályára vezették. A nemes családok tagjai rendszerint még alig hagyták el a gyermek-kort, már is előkelő urak szolgálatába állottak, hogy azoknak udvarában és táborában vitéz hadfiakká képezzék ki magokat.

Tomori Pált a szerencse kedvezése Bornemissza János udvarába vezeté.

¹⁾ »Oriundo da Transilvania.« (Firnhaber kiadása. 70. 1.)

²⁾ VII. könyv. 68. l.

³⁾ Tomori Pál 1506-ban új kir. adományt eszközöl ki ezen birtokokra, a maga, továbbá unokatestvérei: Antal és Máté, Miklósnak fiai, Lőrincz és Lajos, Istvánnak fiai részére. (A statutióról szóló jelentések a jászai convent levéltárában.)

⁴⁾ Frater György 1549-ben szerezte meg ezen várat Tomori Egyedtől, Istvánnak fiától.

⁵⁾ Erre vonatkozó adatokat az országos levéltárban és a jászai conventben őrzött oklevelek, valamint Tomori levelei tartalmaznak.

Köztudomású, hogy Bornemissza egyike vala azon kiváló férfiaknak, kiket Mátyás király alacsony sorsból magas méltóságokra emelt, hogy bennök az aristocratia soraiban családjának megbízható támaszt, az országnak áldozatkész férfiakat biztosítsón. A nagy király bizalmával ajándékozta meg, alkinestárnokká nevezte, és terjedelmes uradalmakat adományozott neki. Még jelentékenyebb állása volt a gazdag és erélyes főúrnak a gyenge és mindig pénzzavarral küzdő II. Ulászló alatt. Bár az ország zászlósainak rangfokozatában megelégedett az utolsó helylyel — pozsonyi gróf volt — befolyása időnként túlszárnyalta Brandenburgi Györgyét és Bakocs bibornokét is, a kikkel a királyi végrendeletben a trónörökös gyámjává rendeltetett.

Zord és szívtelen, fukar és fondor embernek jellemzi őt egyik kortársa.¹⁾ De Tomori meg tudta nyerni vonzalmát és rokonszenvét. Úgy szólván atyai jóakaratóval és folytonos pártfogásával dicsekedhetett.²⁾

Míg környezetében a fiatal apród edzett férfúvá növekedett, szellemi fejlődésében azon sokoldalúságot tüntet ki, mely korában a jelentékeny szereplés föltétele vala. Vitéz és gyakorlott hadnagy volt első sorban; de e mellett a politikai alkudozásokban tapintatot és a pénzügyek terén jártasságot sajátított el.

Bornemissza tehát nehéz feladatokat bízhatott rá, és fontos küldetésekre ajánlhatta őt a királynak.

Ily küldetésben találkozunk vele először, 1503. nyarán. Mint királyi biztos Erdélybe ment, hogy a szászokra kivetett, 18,000 forintnyi rendkívüli adó felosztását és behajtását eszközölje. Határozott fellépéssel megnyerő modort egyesítve, nehézség nélkül tudta a szász városokat a súlyos teher elvállalására bírni.³⁾

¹⁾ Császár Mihály naplója. (Kiadta Horvát István »Verböczy Emlékezete« című munkájában. 208. l.)

²⁾ Erre utal, az alább említendő tények mellett, VII. Kelemen pápának 1524. február 20-án Bornemisszához intézett levele, melyben említi, hogy ő Tomorit »contra Dei hostes ex tua disciplina et prope sinu emisisti.« (Theiner. II. 633. l.)

³⁾ Szeben város számadási könyvében 1503. szeptember 19-re be van jegyezve: »Item imposicio facta . . . medio Thomory Pauli ad omnes Saxones in numero flor. 18000. Item eodem die percepti dictus

Ennélfogva e föladat a következő években is, rendszerint ő neki jutott osztályrészül. ¹⁾

Mindazonáltal bár sikerrel járt el ily pénzügyi természetű megbízatásokban; bizonyára hajlamainak megfelelőbb foglalkozás vala: fegyverrel kezében szolgálni uralkodójának.

Erdélyben erre is elég alkalom kínálkozott.

A *székelyek* megőrizték volt az ős idők harczias szellemét. A kereszténység és a nyugat-európai állami intézmények ötszázados hatása kevésbé tudta megszelidíteni erkölceiket. A szabadságára féltékeny nép a fejedelmi hatalom minden nyilatkozataiban az elnyomás szándékát látta. Magán sérelmeinek megtorlására is azonnal kész volt a fegyverhez nyúlni. Tomori úgy jellemzi a székelyeket, hogy »sem Istentől, sem embertől nem félnek,« hogy »joggal és jogtalansággal nem gondolnak«; sőt hogy folyvást él köztök a pogány kor azon hite, mely szerint azok, a kiket a földön megölnek, a menyországban szolgálják fognak lenni. ²⁾

---

dominus Paulus a domino Johanne Wall locum magistri. Civium tenentis flor 1200. Item auf czerung Kuniglicher Gnadenpotten Thomory Paul flor. 3.« (Rechnungen aus dem Archive der Stadt Hermanstadt und der Sächsischen Nation. I. (1880.) 381. 2. II.)

¹⁾ Szeben város számadási könyvében 1504. september 6-án: »Pro solutione illorum 1600 fl. Paulo Thomory ex parte septem sedium ad rationem 4000. in Megyes assumptorum fl. 100.« Rechnungen. 418. l. — 1508. octóber 20-án, 1514. február 1., 1515. september 5-én Tomori adó-ügyekben ír Szeben városának. 1514. mártius 24-én János vajda írja Szeben városának, hogy Tomori Pál »exactor presentis subsidii Regie Mtis inter vos« panaszt emelt. — 1515. május 17-én Bornemissza János felhívja Szeben városát, hogy »pecunias apud eos per Reg. Mtem deputatos« fizessék ki Tomorinak. — Batthyány Benedek kir. kincstárnok 1519. június 21-én értesíti a szász nemzetet, hogy Tomorit küldi »pro exigendo illo subsidio.« (Mindezen iratok Szeben város levéltárában.)

²⁾ Tomori 1515. június 12-én írja Eperjes városának: »Scio et sciuí mores Siculorum, ut nec Deum, nec hominem timent. . . . Cives Saxones possem reflecti; sed illi Siculi existimant, quem interfecerunt, ut ille in alio mundo servitor suos efficietur.« És 1515. november 18-án: »Sed, domini mei, timeo a Siculis vrbaldis vos, qui nec Deum nec hominem timent, ymmo nec justum, nec injustum.«

A belső mozgalmak és erőszakos tények, sűrlődások és véres összeütközések napirenden voltak a székelyek földjén. ¹⁾

Különösen szászok és székelyek között gyakran támadtak ellenségeskedések. Úgy látszik egy ilyen, és pedig a szokottnál komolyabb természetű, fordúlt elő 1503. nyarán. Tomori, ki épen akkor mint királyi biztos a szász földön tartózkodott, kötelességének tartá a megtámadott szászok védelmére kelni, és Segesvár közelében megütközött a székelyekkel. ²⁾

Még nagyobb jelentőségű harcokat kellett velök három évvel utóbb vívnia.

A székelyek mindennemű adófizetéstől mentek valának. Csak a király koronázása, menyekzöje és a trónörökös születése alkalmával, ősi szokás szerint, minden székely férfi egy ökröt szolgáltatott. Az ökrökre a királyi bélyeget sütötték, és innen ezen tartozás behajtása ökörsütésnek neveztetett. II. Lajos születése alkalmával (1506. július 1.) Tomori Pált bízták meg az ökörsütés végrehajtásával. Azonban a székelyek ellenszegültek, és Maros-Vásárhely vidékén nagy számban összegyülekezvén, fenyegető állást foglaltak el.

Tomori mintegy 500 lovasból álló csapattal rendelkezett, és bár az ellenfél sokkal számosabb vala, azonnal megtámadta azt. Véres csata fejlődött ki, melyben a székelyek túlereje, hagyomá-

---

¹⁾ Hirdeti ezt az 1506-ik évi agyagfalvi gyűlés is, mely intézkedéseket tesz, hogy »a mi országunkban — úgy mond — tolvajságok, másnak megnyomorítása, kergetése, megölése, rátámadása, egyenetlenségek, verekedések, boszúállások, pusztítások és égetések, házaknak elhányások, hadak és üstök-vonások és egyéb akármí veszedelmek ne támadhassanak, mint az elmúlt esztendőkbén egynehányszor megestének.« Ezen intézkedések nem voltak célravezetők; mert a székely előkelők, 1519. június 7-én, megfontolva »graves illas et prope exitiosas seditiones, contentiones atque emulationes«, melyek köztök előfordúlhatnak, szerződésre lépnek, hogy jövőben minden pártoskodást és lázadást megakadályozzanak. (Szabó Károly. Székely Oklevéltár. I. 313. és 337. ll.)

²⁾ Ezen ütközet előzményeiről és lefolyásáról, sajnos, semmit sem tudunk. Csak egy adat tesz arról említést; Segesvár 1504-ik évi számadásaiban említettik ugyanis, hogy a városnak az adó egyrésze elengedtetett »pro damnis, per Siculos, tempore conflictionum Pauli Thomori, receptis.« Rechnungsbücher. 394. l.

nyos vitézségökkel karöltve, győzött. Tomori lovasainak nagy része elesett, és ő hűsz sebből vérezve menekült.

Azonban nem soká hagyta megtorlás nélkül e kudarcot. A közel eső királyi várak, Belgrád, Orsova, Szörény, Temesvár parancsnokaitól segítséget eszközölve ki, jelentékeny haderő élén, támadást intézett a székelyek ellen, és súlyos csapást mérve rájuk, meghódolásra kényszerítette őket. Mire az ökörsütést is keresztülvitte.¹⁾

II.

Ez időtájt Tomorinak állandó működési tere nyílt meg Erdélyben.

Erdély délkeleti szélén, az Oláhországtól elválasztó hegység aljában, az Olt partján, hat mérföldnyi hosszú termékeny róna terül el, melyet Fogaras földének neveznek. Mintegy közepén, a Brassóból Szebenbe vezető út mellett, emelkedik Fogaras vára, melynek a középkor századaiban kivételes állása vala. Ugyanis az oláhokat a XII. vagy XIII. században e földön oly ezéلبől telepítették meg, hogy mint várnépek, várjobbágyok ezen határvár fenntartására és védelmére szolgáljanak. És míg a XII. század végétől kezdve az ország egyéb részeiben a várakhoz tartozó néposztályok állapota lényeges átalakuláson kezdett átmenni; az ezt előidéző politikai tényezők hatása nem ért el Fogaras-földéig. Itt a vár urát és parancsnokát még a XVII. században is uralta az egész terület népessége.

Emellett magának a várnak kiváló hadászati jelentősége volt, mely a XVI. század elején érte el tetőpontját. Szemmel kellett tartania a szomszéd Oláhországot, hol a magyar souveränitás igen gyenge lábon állott, és mindinkább tért engedett a török főnhatóságnak. Oltalmat kellett nyújtani a szászoknak, a

¹⁾ Ezen eseményekről két forrás tudósít. Oláh Miklós, Atiljáról írt dolgozatának XVIII. fejezetében, a székelyekről szólván, mellékesen és röviden beszél el Tomori küldetését és a csatát, melyben Oláh atyja is részt vett. Több részlettel ír ezen eseményekről Istvánfy IV. könyvében; de azzal az eltéréssel, hogy szerinte a székelyek előbb zendültek fel, és elnyomatásukra küldetett ki Tomori. Oláh előadása hitelesebbnek látszik. V. ö. Szilágyi Sándor. Erdélyország Története. I. 175. l.

törökök ellen, a kik ismételve betörték a vöröstornyú szoroson át, és dúltak a gazdag területen. Végre hivatta volt a szász nép között a korona jogait és a kincstár érdekeit megóvni.

Midőn tehát Corvin János herczegnek 1505. őszén bekövetkezett halála után, Fogaras vára a koronára szállott, II. Ulászló sietett erőteljes és hű kezekre bízni azt: Bornemissza Jánosnak adományozá, a ki azonnal Tomori Pált nevezte ki várnagygyá. Az 1505-ik elején már ezen tisztben találkozunk vele; sokoldalú tevékenység közepett, a melyben erélye és kíméletet nem ismerő igazságossága által csakhamar nagy tekintélyt és köztiszteletet vívott ki magának.

Az említett esztendő első hónapjaiban történt, hogy a kőhalmi bíró szolgálja egy oláh jobbágyot megölt. Tomori a gyilkos kinyomozása és a vérdíj behajtása végett szigorú rendszabályokhoz nyúlt, és az egész helységgel, melynek egyik lakója a bűntényt elköveté, éreztette neheztelését; úgy hogy a szebeni tanács követet küldött hozzá, megengesztelésére. Ugyanazon követ azt a megbízást is nyerte, hogy Tomorit a város környezetében tartózkodó félelmes rabló-csapat kiirtására kérje fel. Egy hónapba sem telt, máris újabb szebeni küldöttség jelent meg Fogaras várában, hogy a rablók elfogatásáért és kivégeztetéséért a város háláját tolmácsolja és ajándékát (három vég posztót) átnyújtsa. ¹⁾

A szászok lassanként megszokták, hogy minden alkalommal Tomori erőteljes oltalmát vagy közbenjárását vegyék igénybe.

A szebeni és brassai patriciusok úgyszólván baráti viszonyban állottak vele. Gyakran kedveskedtek neki ajándékokkal.

---

¹⁾ Ezen részleteket Szeben város 1506-ik számadásainak következő tételeiből nyerjük: April 18. »Misso domino Joanne Rappolth ad Fogaras ad Paulum Thomori ratione illorum de Rwpes, propter walachum, quem famulus domini iudicis vulneravit, ubi Paulus Thomori pauperes valde premebat: et ex parte Harbe et complicum eius, qui multa mala faciebant. Fl. 3. Item duxit secum albos panes Paulo Thomori donandos.« Május 25. »Paulo Thomori castellano de Fogaras, ratione detentionis et exterminationis quorundam latronum et furum, puta Herbe cum suis complicibus, iussu dominorum provincialium, honore data tria stamina panui. Fl. 21.« (Rechnungen. 429 — 31 II.)

Mikor városuk falai között megjelent, közkölségen vendégelték meg. Viszont Tomori is, ünneplés alkalmakkor, vendégszere-
tettel fogadta őket fogarasi várakában. Tudósításokat küldött,
és sokféle szolgálatokat tett nekik.¹⁾

Ezen szívélyes viszony egy időre magzavartatott 1513-ban,
a mikor Szeben városa panaszokkal fordult a királyhoz Tomori
által elkövetett erőszakoskodások és okozott károk miatt. A király
Bornemissza Jánost küldé Erdélybe, a panaszok megvizsgálása
és a jó egyetértés helyreállítása végett.²⁾ A következő évben,

¹⁾ Ezen viszonyra vonatkozólag a szebeni számadási könyvek
érdekes adatokat tartalmaznak. Így: 1506. június 30-án egy szolgál-
kületik Tomorihoz »pro investigationibus quia Thurei post Alpes con-
gregati dicebantur.« Julius 26-án 39 dénár számíttatik fel »pro certis
albis panibus per Dominos Camerarios et Johannem Rappolt Paulo Tho-
mori delatis.« Augusztus 16-án Rappolt Tomorihoz küldetik »in facto
plurimorum actuum potentiariorum.« Julius 2-án 40 dénár számíttatik
»Paulus Thomori intravit, huic pro honore misso vino, avena et cetera.«
Deczember 13-án egy szolgál, levéllel, megy Tomorihoz »ratione domini
judicis regii Cibiniensis in facto citationis ipsius in curiam regiam etiam
ad Thomori.« 1509. július 15-én egy hordó bor küldetik Tomorinak
»ad primitias sui plebani, ad quas dominos invitaverat.« September
1-én pedig Tomori volt a szebeniek vendége. (Rechnungsbücher 432—
535. ll.) Továbbá utalunk Tomorinak 1508. oct. 20-án, 1512. már-
tius 3-án, 1514. február 1, 1515. september 5. és 1519. april 11-én
Szeben városa tanácsához intézett leveleire. Brassó városához való
viszonyáról felvilágosítást nyújtanak 1515-ben Eperjes városához inté-
zett levelei. Például június 12-én írja: »Cum Judice Brassoviensi Paulo
Benkner sum tali amicitia junctus, ut hactenus non multa verba mea
postposuit.«

²⁾ II. Ulászló 1513 octóber 2-án írja Szeben városának, hogy
leveléből sajnálattal értesült »qualem iniuriam, qualia damna et oppres-
siones vobis et ceteris Saxonibus nostris Paulus Thomory et alii castri
Fogarasi Vice-Castellani superioribus annis in sede Kewhalon primum
ac deinde in oppido Zentagotha, nouissime vero his diebus in quadam
villa saxonicali, Civitati vestre vicina intulerit . . . Que quidem oppres-
siones, licet a prefato Paulo et eius subditis dicantur vobis et ad vos
pertinentibus esse illate; tamen quantum et aliunde et ex ipsorum lite-
rarum vestrarum contextu et serie cognoscere licuit, visus est nobis
Johannes de Zekel, homo flagitiosissimus, qui inter vos, contra nostram
voluntatem Judicatus nostros Regios in certis sedibus occupavit . . .
sicuti multis aliis oppressionibus vestris, etiam his que supra memorate

viszont Tomori vádolta be a szebenieket II. Ulászló királynál, mivel a reájok kivetett adót megfizetni vonakodtak.¹⁾

Azonban ezen feszültség nem volt tartós. 1515-ben, Tomori mint a szászok bizalmi férfia, fáradozik az *Eperjes* városával felmerült bonyodalom megszüntetésében.

A mondott év elején, Eperjes városának tanácsa a brassai származású királyi harminczadost, András deákot (Nobilis Andreas literatus de Corona) — előttünk ismeretlen ok miatt — halálra ítélte, és a város piacznán lefejeztette. Ezen esemény híre nagy felháborodást és mozgalmat idézett elő Erdélyben. András deáknak ugyanis a brassai polgárok, a bárczasági birtokosok, sőt a székelyek között is számos előkelő rokona vala, a kik el voltak határozva, hogy törvény útján elégtételt fognak keresni, és egyúttal az eperjesieken véres boszút állanak; annál inkább, mert arról értesültek, hogy Eperjes városa a törvényes formák mellőzésével követte el a merényletet, és a kivégezettnek vagyonát prédára bocsátotta. Mindenek előtt azonban biztos tudósítást óhajtottak nyerni a történetek felől, és e czélból Tomorihoz fordultak, a ki — 1515. ápril 30-án — rokonát Fanchaly Istvánt küldötte Eperjesre.

Levelében előadván a szászok és székelyek között uralkodó hangulatot, figyelmezteti az eperjesi polgárokat, hogy kereskedelmi utazásaikban óvatosak legyenek, nehogy amazok rajtok töltsék ki boszújokat. Mindazáltal reményt nyújt a békés kiegyenlítésre. Ajánlja, hogy kérjék fel Tharczay Miklóst, a kinek úgy az udvarnál mint Erdélyben nagy tekintélye van, a közbenjárásra, és a kivégezettnek hagyatékát szolgáltassák ki Kassa városának, letétemény gyanánt.

Az eperjesi tanács követte a jó tanácsot. Megnyerte Tharczay Miklósnak, és kivüle Rozgonyi Istvánnak, valamint Sáros megye közönségének támogatását. Ezek arról tanúskodtak, hogy András deák törvényesen és jogosan ítéltetett halálra. Az eperjesi

---

sunt, et de quibus questí estis, occasione[m] dedita opera quesuissc.« A királyi leirat eredetije Szeben város levéltárában.

¹⁾ Az ez ügyben, 1514. mártius 24-én Szeben városához intézett királyi leirat ugyanott.

tanács az iratokat követ által megküldé Tomorinak, a ki azokat Brassó városa tanácsával közlé, s a mely hajlandónak is mutatkozott az ügy békés elintézésére.

Azonban június 11-én, a lefejezettnek testvére, rokonai és barátaival, — összesen mintegy harminczketten, — megjelentek Fogaras várában, hogy az eperjesi követtel értekezzenek. Tomori ezt nem ellenzé; de kikötötte, hogy ő is jelen lesz a találkozáson, és hogy sem Eperjes városát, sem küldöttét bántalmazó szókkal illetni nem fogják. Ígérték, hogy tisztességesen fognak vele bánni.

Az értekezlet igen rövid volt. Végeztével, András deák rokonai kijelentették, hogy úgy fognak eljárni az eperjesiek irányában, a mint ezek bántak rokonukkal. Tomori azon volt, hogy lecsillapítsa őket; gondolják meg — mondá — hogy ugyanazon egy Istent imádják, ugyanazon egy uralkodó kormánya alatt állanak. De szavai hatástalanul hangzottak el. Midőn Tomori a kivégezett hagyatékát hozta szóba, kinyilatkoztatták, hogy azzal nem sokat gondolnak. »Jószágunk elég van — így szóltak — de atyánkfia kivégeztetése által pótolhatatlan veszteséget szenvedtünk. Boszút kell érte állanunk.« Tomori figyelemzteté őket, hogy a székely föld és Eperjes városa közt nagy a távolság; kérte őket, hogy az ő közbenjárására is legyenek tekintettel. Mindazáltal csak azon ígéretre tudta őket bírni, hogy Szent-Mihály napig semmit sem fognak tenni. Mintegy fegyverszünetet engedtek. »Senki se vádoljon minket azzal, — mondák — hogy úgy járunk el, mint orgyilkosok. De a határnap letelte után, ha tíz esztendeig is kell várakoznunk, mihelyt alkalom nyílik, meg fogjuk boszúlni atyánkfiának halálát.« Tomori egyelőre megelégedett ezen ígérettel, és arról oklevelet adott magának.

De midőn ezen részleteket az eperjesi tanácsnak tudomására hozta, azt javasolta, igyekezzék a fegyverszünet tartama alatt, királyi rendeletet eszközölni ki, mely a székelyeket, jószágvesztés terhe alatt, minden erőszakos ténytől eltiltsa.

Az eperjesiek csakugyan kieszközölték ily rendeletet, melyet (1515.) november havában megküldöttek Tomorinak. Ez késznek nyilatkozott, hogy a királyi iratot az illetőkkel közölni

fogja. Az iránt, hogy Brassó városa engedelmeskedni fog, meg volt nyugodva. De attól tartott, hogy a székelyek nem fognak gondolni a királyi parancscsal; bár ígérte, hogy ő mindent megtesz, a mi hatalmában áll. És — úgy látszik — csakugyan sikerült neki a székelyeket is boszúálló terveik elejtésére bírni.¹⁾

Ezen, magában véve nem nagy jelentőségű incidens mutatja, hogy Tomori tekintélyes állást foglalt el Erdélyben. Zápolya János is — ki 1511. elején foglalta el az erdélyi vajda magas tisztét — gyakran igénybe vette szolgálatait. Így például, mikor 1512. elején Szabó Ambrus, a vétségeiért önkényt számkivetésbe ment kolozsvári bíró, jószágai tárgyában, ennek özvegye és Kolozsvár városa között, támadott per tárgyalására rendkívüli bíróságot kellett kineveznie, Haraszthy János és Thornay János mellett, Tomori Pált is tagjává nevezte ki. Ezek a város egész közönségét egybehíván, és az ügyet megvizsgáltatván, január 27-én kelt ítéletlevelökben az özvegynek örök hallgatást parancsoltak.²⁾

Kevéssel utóbb, Tomorit Budán találjuk. Épen azon idő alatt, a mig a királyi udvarnál tartózkodott, (május közepe táján) Konstantinápolyból fontos hírek érkeztek. A fellázadt jancsárok letették II. Bajazid szultánt, és fiát I. Szelimet kiáltották ki utódjává. II. Ulászló, alig egy év előtt öt esztendőre békét kötött a letett szultánnal. Most azonban attól tartott, hogy az új uralkodó nem fogja magát e szerződés által lekötve érezni. Szükségesnek látszott tehát e békekötés megerősítését eszközölni ki, és e czélból mielőbb követet küldeni a portára. A választás *Tomori Pálra* esett, a ki május utolsó napjaiban kelt útra Konstantinápolyba.³⁾

¹⁾ Tomori Páluk az eperjesi tanácshoz intézett három levele (1515. april 30, június 12. november 18.) Eperjes város levéltárában.

²⁾ Jakab Elek. Kolozsvár Története. I. 601. lap. És Oklevéltár: 200. szám.

³⁾ Tomori ezen küldetéséről csak Pasqualigo velencezi követ tesz említést. 1512. május 16-án Budáról írja, hogy a király Konstantinápolyba követet küld »Domino Tuburi Paolo.« És június 3-án jelenti »Domino Tuburi Paolo partite ancor lui per Constantinopoli.« (A nagy fontosságú, még kiadatlan követi jelentések a velencezi városi múzeum (Museo Civico) könyvtárában.)

Mindazonáltal küldetése, bármily nagy horderejűnek látszott, feleslegesnek bizonyult. Az új szultán maga is első teendőjének ismerte a béke biztosítását. Követe, úgy látszik, egy időben ért Szendrőbe, Tomorival, és június közepe táján megjelent Budán, hol urának üdvözlő iratát átnyujtá, és készségét hangsúlyozá, megtartani az atyja által kötött frigyet. ¹⁾

Tomori valószínűleg visszahívatott, még mielőtt az ozmán fővárosba eljutott.

III.

Az udvar bizalmát, melynek a portai küldetés egyik kitűnő jele vala, Tomori nemcsak Erdélyben kifejtett buzgó tevékenysége által, hanem azon válságos napokban is igazolta, a mikor a pórlázadás iszonyai árasztották el az országot.

A mint a keresztetek első véres tettei a veszély nagyságát felismerhetővé tették: Bornemissza vala a legelső, a ki az általános rettegés közepett a lázadás elfojtását megkísérlé. Sietve összegyűjtötte a királyi hadakat. Felhívására, Tomori is megjelent a táborában, és elég jókor jött, hogy az első ütközetben résztvehessen. Bornemissza ugyanis a Dunán átkelve, Száleres Ambrus ellen indult. A lovas előhad vezetését Tomorira bízta. Száleres értesülvén közeledtéről, megelőzte a támadást. A keresztetek vad szenvedélylyel rohanták meg Tomori csapatát; de nagy veszteséggel visszaverettek. Sokan elestek és jutottak fogságra.

Bornemissza ekkor hírnököt küldött a lázadók táborába, kegyelem ígéretével fegyverletételre intve őket. És csakugyan egy részök békésen elvonult. De a többség engesztelhetetlen gyűlölet által vezetettve, új csatát követelt. Bornemissza ekkor könnyű lovasságát, Tomori vezérlete alatt, bocsátá rájuk; majd a sereg zömével maga is segítségére vonult. Teljes győzelmet aratott; a lázadók rendetlen futásban szétszóródtak. ²⁾

¹⁾ Pasqualigo 1512. június 14. és július 16-iki jelentései.

²⁾ Tomori ezen kiváló szereplését Istvánffy elbeszéléséből tudjuk meg.

A főváros ekként biztosítva lévén, Tomori Szapolyay Jánosnak vitt segítséget, a ki őt Lőrincz pap ellen küldé.

Váradon szervezte hadait. Innen felszólítást intézett a keresztésekhez, hogy tegyék le a fegyvert. Midőn pedig értesült, hogy sokan közülök elosontak, a Bihar város közelében levő tábort megtámadta és szétszórta.¹⁾

Ezek után — habár a történeti emlékek nem szólnak róla — valószínű, hogy Zápolya Jánosnak Dózsa Györggyel Temesvár alatt vívott döntő harczában is jelentékeny része vala.

Nevezetes szolgálatainak jutalmául, eddig viselt hivatalaihoz a munkácsi vár parancsnokságát, és az erdélyi kamarák felügyelőjének jövedelmes tisztét nyerte.²⁾ Egyúttal a harczitérien kivívott sikerei az ország legjelesebb hadvezérének hírét szerzék meg néki.³⁾

Hadvezéri képességeit a törökök elleni harcokban kitűntetni, arra nem nyílt alkalma. Hálátlanabb szerep várakozott rá, a II. Lajos király uralkodása alatt elhatalmasodott pártküzdelmekben.

Azon viszony, melyben Bornemisszához állott, szoros kötélekkel kapcsolta az udvari párthoz, melylyel szemben a közne-

¹⁾ Tomori bihar-megyei hadjáratát Istvánffy nem említi. Részletesen meséli el az egykorú *Szerémi György* »Epistola de perdicione Hungarorum« című emlékiratában, (Wenzel G. kiadása. 68., 9. ll.) és megemlíti a szintén egykorú Stephanus Taurinus »Stauromachia«-jában. (Engel kiadása 180 l.)

²⁾ 1515. szeptember 5-én Szeben városához intézett levelében úgy írja magát alá Tomori, mint »Castellanus castrorum Munkach et Fogaras.« Munkács vára Geréb Péter nádornak magtalan halála által (1504.) szállott a koronára. Az 1514. LXXIII. tezik Munkácsot a korona javak közé sorolta, jövedelmeit a kir. konyha szükségleteire rendelte, és emiatt a budai tisztartó (Bornemissza János) gondjaira bízta. — 1515. november 18-án Tomori Eperjes városához intézett levelében említi: »Tot sunt cure michi nunc nouiter, in negociis Camerarum Transsilvanarum imposite.«

³⁾ Giuliano Caprili, a ferrarai herceg budai ügyviselője 1521. július 29-én írja: »Potria essere questi Hungari fusseno gagliardi, ma invero non hanno Capitanei esperti; et ipsi da lunga pace son fatti effeminati. *Haveano uno Thomori Paolo grandhomo in arte militare.*« (A modenai állami levéltárban.)

messég, illetőleg a Zápolya-párt állott. A pártok mérközéseinek rendes színhelyéül az országgyűlések szolgáltak. Ezekre tehát Tomorinak is meg kellett jelennie, hogy az udvar célzatait előmozdítsa, és azt szükség esetén megvédeni segítsen.¹⁾

Egy ily alkalommal, 1519. tavaszán, csakugyan nagy veszélyt háritott el a királyi udvartól.

Perényi Imre nádor 1519. február 5-én bekövetkezett halála után, utódjának megválasztása végett Szent-György napjára országgyűlés hirdettetett Budára.

Előre volt látható, hogy Zápolya János minden eszközt fel fog használni, mely őt a magas méltóság birtokába juttathatja. Ellenben az udvar el volt határozva, hogy megghiúsítja igyekezeteit. A király, hogy esetleg az erőszakos támadás ne találja készületlenül, tetemes haderőt hívott össze Budára.²⁾

A Zápolya pártján álló köznemesség szokatlan nagy számban, fölfegyverkezve gyűlt egybe, és követelék, hogy a király és a főrendek, kik Budavárában tanácskoztak, mielőbb jelenjenek meg a Rákos mezején, és ott ejtessék meg a nádor-választás. Ellenben, az udvari párt tanácsára, II. Lajos felszólítja a köznemességet, hogy üléseit Budavárába helyezze át, és fegyvereit tegye le.

Ezen felhívás nagy felháborodást idézett elő a köznemesség tömegében, melylyel vezérei elhitették, hogy az urak ármányt forralnak ellene, és a királyt erőszakosan tartják vissza. Mintegy háromezeren rögtön Budavára alá vonúlva, itt fenyegető állást foglaltak el. Zajosan követelték, hogy az urak mielőbb jöjjenek körükbe, mert különben erőhatalommal fogják őket kivoncsolni. Majd ostrom alá vették a vár bezárt kapuit.

¹⁾ 1518. augusztus 17-én Budáról Lulay János és Horváth Pálhoz intézett leveléből következtetjük, hogy jelen volt a tolnai és bácsi gyűléseken. (A levél eredetije a szebeni levéltárban.)

²⁾ Károly münsterbergi herczeg 1519. april 14-én a lengyel királyhoz intézett előterjesztésében említi, hogy Lajos 1000 lovast rendelt Cseh- és Morvaországból Budára, és felkéri a lengyel királyt, hogy szintén küldjön egy csapatot. (Acta Tomiciana. V. 21. 1.) Valószínű, hogy Magyarország minden részéből szintén összegyűltenek a királyhoz hű kapitányok, kik között Tomori volt az első.

Az urakat rémület szállotta meg. De Tomori, kire Bornemissza a vár védelmét bízta volt, nem veszté el nyugalma. Jól tudta, hogy a tömeget semmi sem bátorítja fel inkább, mint az, ha látja, hogy erélytelen, habozó ellenféllel áll szemben. Szóba sem állott a háborgó köznemességgel. Néhány ágyút süttetett el a levegőbe. Ez és a megnyitott kapu alatt megjelenő őrőség kirohánási készüllete határtalan zavart idézett elő az ostromlók soraiiban, kik oly sietségben menekültek vissza, hogy többen a vár árkaiba hullottak. ¹⁾

A köznemesség ezen kudarcz után, most már békésen viselte magát. Letette a fegyvert, és tiszteletteljesen fogadta a körében megjelenő királyt, míg Zápolya sietve elhagyta a várost. Mire Báthory István megválasztatott nádorrá.

Tomori ezóta az udvarnak valódi kegyence lett. A német udvaroncok bizalmas viszonyba léptek vele. ²⁾ És úgy látszik, a

¹⁾ Tomori ezen szerepléséről legelső az egykorú cseh történetíró Dubravius tesz említést: »Numerus major quam trium millium . . . spatium quod ante arcem patet strictis gladiis complent; . . . inflammati, in portam arcis faciunt impetum, cui custos praepositus erat Paulus Tomori, miles strenuus, cum validissimo praesidio. Is, reserata audacter porta, oppositisque bombardis, complures de ponte in fossam proturbat; ceteros metu tormentorum longius submouet.« (Historia Bohem. l. XXXIII. p. 307.) Istvánfynál pedig olvassuk: »Nobilitas armata e campo ad urbem atque arcem venit . . . Sed a Paulo Tomoraco qui arcis praeerat, paratis ad explodendum in turbam tormentis, tandemque submotis, qui pontem insederant, ita rejecta est, ut complures in fossam praecipitentur.« (L. VII. p. 53. l.) Engel, Szalay és Horváth Mihály — a chronológiával rendszeren meghasonlott *Brutus* által tévútra vezetette — a Dubravius és Istvánffy által a nádorválasztás alkalmával történtek gyanánt elbeszélt részleteket, az 1516-ik évi szent György napján tartott országgyűlés idejére helyezik. — Dubravius és Istvánffy chronológiájának helyességét több egykorú tudósítás is bizonyítja. Így például Giuliano Caprili, a ferrarai ügynök, néhány nappal a történetek után, 1519. június 12-én, írja Budáról: „La Dieta per l'election del Palatino era stata assai turbolenta, perche una gran parte de Nobili . . . erasi sollevata, e presele armi arrivasi contro il Castello . . . Il che visto quei del Castello presele armi essi pure, si spinsero fuori del ponte contro di loro e scavicando certi schioppi all'aria li posero in fuga.“

²⁾ *Lajos* király egyik udvarnoka, 1519. júl. 13-án Brandenburgi Györgyhöz intézett levelében írja, hogy ha létrejö Károly és Ferencz

király jelentékeny ajándékokkal fejezte ki elismerését. Erre utal azon jelentékeny vagyon, melylyel rendelkezett. Egy évvel utóbb mikor ingóságait Pesten, Ládonyi Miklósnál letéteményezi, azok lajtsromában négy aranyos kupa, nyolcz ezüst tál, tizenkét ezüst tányér, tizenegy szőnyeg, tíz nyest és több más drága tárgy mellett, fel van említve négy ezer forint aranyban és másfélezer forint apró pénzben. Ez ama korban oly jelentékeny összeg volt, a melyet a királyi kincstár is nagy ritkán őrizett.¹⁾

Tomori már korábban, nyilvános pályájának kezdetén is felhasznált minden alkalmat, mely anyagi előnyöket kínált neki; az eszközök megválasztásában, miként kortársai — mondhatnók kivétel nélkül — ő sem lehetett tulságosan scrupulosus. Alig töltött egy évet a fogarasi várnagyi hivatalban, már is képes volt nemcsak családjának ősi birtokaira új királyi adományt eszközölni ki, de ezeket jelentékeny szerzeményekkel is gyarapítani 1506. október 12-én, Thornallyay Jánossal szövetkezve, nagy üzletet kötött. Háromezer arany forinton megvásárolta serkei Lórántfy Tamás fiaitól ezeknek két birtokát, Abod és Boldva borsodmegyei falvakat; és mivel a Lorántfyak nem voltak képesek ezen birtokokat azonnal tényleg átadni, addig míg ez megtörténhetik, a borsod-megyei Kazincz falut és a pestmegyei szentfalvi birtokot engedték át zálogba.²⁾ 1510-ben Tomori megvásárolja Ambrusházi Márton özvegyétől ennek a borsod-megyei Damak helységben fekvő birtokát.³⁾ 1517-ben unokatestvérével Lőrincz-czel és Thornallyay Jakabbal, zálogjogon megszerzi Seleb és Felső-vadász borsod-megyei helységeket.⁴⁾

De Tomoriban a bírvágnál hihetőleg erősebben volt kifej-

---

közt a béke, mindenütt ünnepélyeket fognak rendeztetni: »Zumal in Siebenbürgen . . . wel dann unser Thumer Paul würdet wissen ausrichten, dem ich es geschriben hab.« (A müncheni állami levéltárban.)

¹⁾ Az 1520. július 15-én kelt nagybecsű inventáriumot a Kisfaludy-család levéltárában őrzött eredetiből közlé Ráth Károly. Hazai Okmánytár. I. 404. l.

²⁾ Az erről szóló, a nádor előtt kiállított fassio az országos levéltárban.

³⁾ A Hangácsi család 1510. november 24-én kelt protestatiója ezen eladás ellen, a jászai convent levéltárában.

⁴⁾ A jászai convent által végzett statutióról szóló jelentés ugyanott.

lődve a nagyravágyás. Ezt pedig nem látta oly mérvben kielégítve, a mint szolgálatai után remélhető.

A nádor-választó országgyűlés befejezése után, vissza kellett mennie Erdélybe, fogarasi várába. ¹⁾

A mellőztetés, és a tapasztalás, hogy a gyenge király előkelő hivatalokra oly férfiakat emel, kik érdemek és képességek tekintetében távol állottak tőle, méltán elégtelenséggel tölthető el. ²⁾

És ugyanakkor más természetű csapások súlya is nehezedett lelkére.

Családja és a Putnokiak között régi összeköttetés állott fenn. A Tomoriak egyik birtokát, a borsod-megyei Velezdet csak a Sajó választá el a gömör-megyei Putnoktól. Pál úr, mikor Erdélyből a királyi udvarhoz utazott, nem egyszer vette útját Velezd felé, és pihente ki itt fáradalmaikat. ³⁾ Ilyen alkalommal ismerkedhetett meg a Putnoki-családban egy ifjú hajadonnal, a ki meghódította a vitéz várnagy szívét, és kész volt kezét nyújtani neki. Az eljegyzés megtörtént. De rövid idővel a menyegző előtt, a halál elragadta őt. Tomori nem soká engedte át magát a fájdalomnak. Csakhamar egy gazdag özvegy kezét kérte meg. De ezt is, mielőtt oltárhoz vezethetné, ugyanaz a sors érte, mint az első jegyest. E második gyász mélyen megrendítette. Az egymásra következő csapásokban az ég intelmét vélte felismerni. Fogadást tett, hogy szerzetes rendbe lép. ⁴⁾

¹⁾ Ezt következtetjük a budai udvarnok levelének fentebb közlött soraiból.

²⁾ Ezt mint köztudomású ténytet beszéli el Giuliano Caprili 1521. július 29-ik levelében: »Haveano uno Thomori Paolo, grand'homo in arte militare, ma vedendo ipso li honori et officii darse a li ignavi, et a petition d'un prete o dui: si fece frate.«

³⁾ Velezdről ír 1515. november 18-án levelet Eperjes városának, megjegyezvén: »Nunc sum in itinere versus Budam.«

⁴⁾ Ezeket csak *Istvánffy* elbeszéléséből tudjuk: »Quumque — így szól — nobilem in propinquo puellam Putnokianam . . . sibi ducendam despondisset, illaque ante nuptias inmiti morte erepta esset; ad alterum praedivitis viduae matrimonium mentem applicuit. Verum, quum illa etiam, antequam coniungerentur, pari fato discessisset; . . . se perpetuo coelibem victurum et religionem quamquam ingressurum votis nuncupati professus est.«

De midőn könnyen lemondott a családi élet örömeiről, nagyobb áldozatot követelt volna tőle a válás a katonai pályától, a harczias élettől. Fogadalmával tehát meg akarta egyeztetni leghőbb vágyát: hogy fegyverével a királynak és az országnak szolgálhasson. Erre kedvező alkalom nyílt a hős Beriszló Péter halálakor. (1520. május 20.) Ez ugyanis a veszprémi püspökség mellett, a *vránai perjelséget* is bírta, a rhodusi lovagrend egyik legdúsabb javadalmát, a melylyel a horvátországi véghelyek megoltalmazásának fontos feladata vala összekapcsolva.

Tomori joggal hihette, hogy több jogcíme ezen javadalomra senkinek sincs, mint neki. Lépéseket tett tehát, hogy azt elnyerje. De megelőzte őt a királyi udvar egyik étekgója: Baráth Mátyás, a ki ígéretet vett II. Lajostól, hogy a perjelséget neki fogja adományozni. És csakugyan, Tomori mellőzésével, a jelentéktelen udvaroncز neveztetett ki vránai perjellé.¹⁾

IV.

Tomorit mélyen sértheté ezen eljárás.

Heves belső küzdelem után, elhatározá, hogy teljesen búcsút vesz a világtól, mely reá nézve oly termékeny vala csalódásokban, és egy szigorú szerzetesrend kolostorának magányába fog visszavonulni.²⁾

Mint a ki valóban végkép búcsút vesz az élettől, elkészíté végrendeletét, melyben vagyonát rokonai között szétosztá.³⁾ (Ő

¹⁾ Szintén *Istvánffy* írja, hogy az aurániai perjel halála után »eius dignitatem, quamquam singulari studio et maximis precibus contenderet, Ludovico consequi nequaquam potuit, quod eam Mathiae Barathio, dispensatori suo iam antea promissam, alteri nequaquam dari posse respondisset.«

²⁾ Ezen lelki harczát Tomori utóbb maga írja le, 1526. april 9-én a pápához intézett levelében. »Periculosos — úgy mond — huius seculi tumultus et dispendiosos eterne beatitudinis anfractus declinare concertans, tutiorem salutis optate semitam, non sine grandi multiplicique effrenate sensualitatis repugnantia, et rerum labilium uberiori applausu animum revocante,« lépett a szerzetbe. (Theiner. II. 667. l.)

³⁾ 1521. február 25-én Tomori Lajos, Kövér János és Baliti István nyugtatványt állítanak ki 3025 forintból, mely összeget Ládonyi

maga pedig az 1520-ik év második felében Ujlakra sietett, a szent Ferencz-rend ama zárdájába, melyet Capistránói Jánosnak ott őrzött teteme a vallásos és hazafiúi kegyelet kitünő szentélyévé avatott.¹⁾

Az ujoncz-évet a palotai kolostorban töltötte, majd előljárói által Esztergomba küldetett, valószínűleg oly czélből, hogy ott a hittudományokban képezze ki magát.²⁾

Míg ekként Tomori mind inkább megfeledkezett múltjáról, és a jelent a jövőendő életre, az örökkévalóságra való előkészület időszakának tekinté: honfitársai nem felejtették el őt és dicső tetteit.

Néhány hónappal kolostorba vonulása után, nagy veszély fenyegeté az országot. Az új szultán, II. Szulejmán háborút izent, és Nándor-Fehérvár megvívására tett előkészületet.

A kormány és a nemzet tétlenül, könnyelműen nézett a közeledő vész elé. Az áldozatkészség szellemét elfojtotta az egyéni önzés és a pártviszály. Rég kihalt azon dicső nemzedék, mely Mátyás iskolájában nevekedve fel, diadalokkal írta tele a nemzeti történet lapjait. Most egyetlen-egy sem találkozott a

Miklóstól, mint Tomori Pál végrendeleti hagyományát (qui per fratrem nostrum Paulum Thomory . . . fratribus suis testamentaliter ad diuivenda legatierant) felvették. (Hazai Okmánytár. I. 405. l.)

¹⁾ Szintén Istvánffy jegyzé fel, hogy Ujlakon lépett a szerzetbe. Mikor történt, ezt pontosan nem határozhatjuk meg. Annyi bizonyos, hogy jóval 1521. február 25-ike előtt, a mikor rokonai már osztozkodnak hagyatékán, és 1520. július 15-ike után, a mikor értéktárgyait Pesten elhelyezi. De nem sokkal ezen nap után, mert Guidoto jelentése szerint két és félesztendőt töltött kolostorban; már pedig 1523. elején már el kellett azt hagyania.

²⁾ A »Blasii de Zalka et Continuatorum Cronica fratrum minorum de observantia Provinciae Boznae et Hung.« cím alatt a gyula-fejérvári Batthyányi könyvtár egy kéziratot őriz, melyben fel van jegyezve: »Egregius Dominus Paulus de Thomor in festo conceptionis V. M. dum fueret annus 1522. intravit ad nostrum ordinem et in loco de Palota habitum religionis accepit.« Az évben tévedésnek kell lenni; mert kétségtelen, hogy Tomori 1521. elején már szerzetes volt. Szerémi emlékiratából tudjuk, hogy Tomori 1523-ban, mikor a rendet elhagyta, az esztergomi kolostorban tartózkodott.

főurak között, a kire az ország védelmének szervezését és intézését bízni lehetett

Ekkor némelyek — első sorban bizonyára Bornemissza — a kormány figyelmét *Tomorira* irányozták, a kihez felhívás intézetett, hogy elhagyva a kolostort, álljon a hadak élére, a melyek hívatra leendnek a török sereg útját állani. De ő fogadalmaira utalt, és kijelenté, hogy elvonúlva a világtól, a Megváltó szolgálatának kívánja szentelni életét. ¹⁾

Szulejmán augusztus 29-ikén megvívta az ország legjelentékenyebb véghelyét, Nándor-Fehérvárt. Ezen esemény megrendítő hatása alatt, a rendek végre elszánták magokat a helyzet igényeinek megfelelő áldozatokra. Nemcsak jobbágyaikat, önmagukat is megadóztatták. Nagy zsoldos had szervezését határozták el, melynek vezetésére két főkapitányt kellett a királynak nevezni.

Az egyik főkapitányi tiszt természetyszerűen Zápolya János osztályrésze vala. A másikra a közvélemény Tomorit jelölé ki. A nemzeti párt hatalmas vezére mellett, mintegy az udvar jelöltje vala, a kiben a másik párt is legkönnyebben megnyugodott, mert azt liheté, hogy Tomori elkeseredését a vránai perjelség betöltésénél történt mellőztetése miatt, a kolostor falai között sem feledé el.

Az ország rendei tehát egyhangúlag felkérték a királyt, hogy adományozza Tomorinak az üresedésben levő *kalocsai érsekséget*, melynek területe leginkább vala a török betörések veszélyének kitéve; minélfogva elnyerve ezen méltóságot, főpásztori kötelességei találkozónának főkapitányi hivatalával, a melynek betöltését érseki javadalma is megkönnyítheté. ²⁾

¹⁾ Hogy már Nándor-Fehérvár ostroma előtt intézetett hozzá ily felhívás, (Giuliano Caprili többször idézett (Budán 1521. július 29-én írt) jelentéséből tudjuk, a melyben kiemelve a hadak vezetésében jártas egyének hiányát, megjegyzi: »Thomori Paolo si fece frate. L'han voluto cavare, ma non lie stato ordine.«

²⁾ *Brodarics*, a mohácsi vész leírásában, írja: »Vacante postea Archiepiscopatu Colocensi, quum ea bona, amissa paulo ante Belgrado, non minus defensore quam sacerdotum ministro indigere viderentur, postulatum fuit in publico Regni Conventu ab omnibus, ut Paulus e religione si exire abnueret, etiam vi et auctoritate summi Pontificis Romani extractus, illi ecclesiae, illosque locis ab hoste defendendis praeficeretur.«

Azonban Tomori ez alkalommal is vonakodott elfogadni a méltóságot, melynek fénye és felelőssége egyaránt visszaretenté a kolostori élet szegénységéhez szokott és egyedül saját lelki üdvösségén munkáló szerzetest. A király felszólítása, az urak kérelmei, atyai pártfogójának rábeszélése hatástalanok valának.¹⁾

Mindazáltal ezek nem mondtak le tervökről, melynek valósulásához oly nagy reményeket kapcsoltak. Jól tudták, hogy szerzetest, épen fogadalmi által, kényszeríteni is lehet szerzetesnek elhagyására, egyházi méltóságok elfogadására. A király tehát VI. Adorján pápához folyamodott, hogy Tomorit szerzetesi fogadalmaitól fölmentve, a kalocsai érsekség elfogadására utasítsa. És e célból igénybe vette *Medici* bíbornoknak, a későbbi VII. Kelemen pápának, közbenjárását is.²⁾

Habár ezen előadás némely részleteire nézve nem felel meg a tényeknek és a belső valószínűségnek, azt kétségtelenné teszi, hogy Tomori érsekké neveztetése, nem sokára Belgrád ceste után, tehát a legelső országgyűlésen jött szóba. *Katona* (*Historia Critica* XIX. 415. l.) és után *Horváth* M. (*Magy. Tört.* III. 364. l.) úgy vélekednek, hogy az 1523. májusi országgyűlés sürgette Tomori kineveztetését. Ez azért sem lehetséges, mert ezen országgyűlés május 4-én tartotta meg első ülését, és június 2-án, mint látni fogjuk, Tomori tekintélyes haderő élén vonul a határokhoz. Négy hét alatt kellett volna a dispensationak Rómából megérkezni, Tomorinak hosszas ellenállás után a kolostort elhagyni, a sereget szervezni sat. De a döntő érv az, hogy a pápa — mint látni fogjuk — már 1523. február 4-én jóváhagyta Tomori érsekké neveztetését.

¹⁾ *Brodarics* szerint »diu, multumque reluctatum, tandem voluntati regiae et regni parere coegerunt.« És *Tomori* maga is (1526. ápril 9-én) írja, hogy »nisi jurate professionis obedientiale vinculum . . . coegessit, . . . Regie Maiestatis et Regni procerum persvasivos impetus facile declinasset. Noveram siquidem officia huiusmodi absque conscientiae remorsu et animarum dispendio . . . exequi non posse.«

²⁾ Szerémi György beszéli, hogy a király külön követet küldött ez ügyben Rómába. Valószínűbb, hogy *Brodarics*, ki 1522. elején küldött mint követ Rómába és 1523. tavaszán is még ott tartózkodott, volt megbízva ezen ügygyel. Ezt valószínűvé teszi *Brodarics* 1522. szeptember 1-én Rómából II. Lajoshoz intézett levele, a melyben épen a *Medici* hibornokkal folytatott tárgyalásokról is említést tesz (Eredetije az országos levéltárban.) — *Istvánffy* szerint pápai követ felhívására fogadta volna el Tomori a kalocsai érsekséget. (*Ludovicus* adhibitam, quo magis obtemperaret Legati Pontificii auctoritate, Collegio

A pápa készséggel teljesíté e kívánságot. 1523. február 4-én helybenhagyta Tomori Pálnak kalocsai érsekké történt kineveztetését, és engedelmességi fogadalmára hivatkozva, meghagyta neki, hogy ezen méltóságot fogadja el.¹⁾

Tomori lelkiismeretének aggályait a pápai rendelet sem nyugtató meg teljesen; és attól tartott, hogy bűnös tettet követ el, midőn a kolostort elhagyja. Az 1523-iki év kora tavaszán meglátogató őt, esztergomi magányában, régi barátja Szerémi György, udvari káplány. Ez a kolostor kertjében találta, az ültetvényeknél elfoglalva. Tomori vendégét megpillantva, elveté a kapát, és szívélyesen üdvözlé, de egyúttal meg is dorgálta azért, hogy világi öltönyt visel. Szerémi mindjárt megragadta ezen alkalmat, hogy kellemesebb tárgyra vezesse a beszélgetést. »Bizony, bizony — mondá enyelegve — te sem fogod már soká viselni ezt a ruhát; mert mi ő felsége káplányai jól tudjuk, hogy atyaságod bácsi érsek lesz, és ő felsége, tanácsosai javaslatára, már írt Rómába a dispensáció végett.« De Tomori komolyan így szólott:

»György atya, nem olvastál-e annak a katonának esetéről, a ki a pápa által bizonyos fogadalmától feloldatott, és midőn halála után, lángtenger közepett jelent meg, egyik barátjának álmában, azon kérdésére, hogy miért emészti a tűz, hisz a pápa

---

Monachorum exemptum, Colocensi dignitate . . . honestavit.« Utána, Horváth M. is azt írja, hogy Tomori »Kajetán bibornok s pápai követ unszolásaira fogadta el az érseki méltóságot.« (III. 364. l.) De akkor, mikor (1522-ben) Tomorival a tárgyalások folytak, pápai követ nem volt Magyarországon. De Vio Kajetán csak 1523. augusztusban érkezett Budára; mikor Tomori már rég érsek volt. És maga Tomori is, idézett levélben, úgy adja elő a történeteket, hogy a király egyenesen Rómába fordult kérésével. »Egitque Sua Maiestas — úgy mond — Sanctitatis Vestrae (VII. Kelemen) favore et auxilio apud Summum Pontificem (VI. Adorján) Sanctitatis Vestrae praedecessorem.«

¹⁾ *Wadding Annales Ordinis Minorum* című nagy munkájában (XVI. 178. l.) azok között, kik 1523-ban a Ferencz-rend tagjainak sorából főpapi székekre emeltettek, megnevezi Tomorit is, kiemelvén, hogy február 4-én promoveáltatott. Niucs okunk kétségbevonni ezen dátum helyességét. Tomori, többször idézett levélben, maga is említi, hogy VI. Adorján (meghalt 1523. szeptember 14-én) emelte őt az érsekségre.

dispensálta; azt felelé: igen ám, de Isten nem hagyta helyben a dispensációt, és kárhozatra vetette.«¹⁾

Mikor az apostoli iratok Rómából megérkezének, a szent atya parancsa előtt meg kellett hajolnia, (1523. május elején) és elhagyta a kolostort; de fájdalmas érzéssel, balsejtelmek között, határozta el magát e lépésre; ²⁾ és nem szűnt meg magát a szent-ferencz-rend tagjának tekinteni és nevezni ezen túl sem. ³⁾

Híven megtartotta szerzetének szabályait, sőt ruháját is, melyet szárdékosan a legdurvább posztból készítettett. És különös kegy gyanánt kérte ki, hogy két szerzetes állandó élettársa és kísérője legyen. ⁴⁾

FRANKÓI VILMOS.

---

¹⁾ Ezt *Szerémi* beszéli el, az ő szokott zavart előadásában és rossz latinságával. Bár sok kőszá hirt jegyezett fel emlékiratába, ezen elbeszélés hitelességét egyáltalán nem lehet kétségbevonni.

²⁾ Tomori, három évvel utóbb, így ír lelki állapotáról: »Sors adversa, quotidiani profectus enula et spiritualis perfectionis inimica . . . Regi Hungariae . . . plura de me persuasit, quam aut virtus, quae in me prope nulla fuerat, pateretur, aut rerum gestarum sinceritas unquam prodidisset . . . Quique jam soli Christo Domino me militaturum devoveram, armis secularibus resumptis mundo compellerer militare . . . Noveram officia huiusmodi, conscientiae absque remorsu et animarum dispendio, religionisque sacrae . . . sine displicentia atque despectu peragere et exequi non posse; prout rerum eventus, brevi tempore subsecutus, liquido declaravit.«

³⁾ Rendszerint így czímezi magát irataiban: »Frater Paulus de Thomor, Ordinis minoris regularis observantiae, Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis Archiepiscopus.«

⁴⁾ A »*Cronica Minorum*« egyik írója, a ki maga is egy ideig Tomori környezetében élt, így ír róla: »Habitum ordinis semper tulit, et contentus duobus fratribus observantiae regularis, sibi in socios per Provinciale Ministerium datis, et ita humiliter vixit, . . . cuius testis et ego ipse sum, qui cum sua Paternitate in confinibus dictis socius existens per annum et medium steti.« *Brodarics* is mondja, hogy »nihil de priore vitae austeritate, neque in cultu corporis, neque in ulla alia se remittens aut immutans.« És *Burgio* pápai nuntius 1526. február 2-án jelenti felőle: »E frate dedito a la religione . . . Mai potte far tanto, cum il Signor Bornemissa et Mgr Rmo Campegio, che vestisse lo habito suo di honesto panno; che sempre ha voluto portare la cappa del panno vilissimo, che porta lo piu vil frate di Ungaria.«

LENGYEL-FÖLDI LEVÉLTÁRAKRÓL, MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMPONTBÓL.

[Lemberg, Przemysl, Tarnow, Krakó]

— Jelentés a M. Tört. Társulat 1881. januári közgyűlésén. —

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Történetíró körökben, úgy nyilván mint magánosan, nem egyszer hallottuk kifejezni, hogy kívánatos volna a szláv történetforrásokat s ezek között első sorban a lengyel levéltárakat magyar történelmi szempontból átkutatni.

Valóban, ha tekintetbe vesszük a magyar és lengyel történelem kölcsönös érintkezését elkezdve az első Arpádok korától, szoros kapcsolódását, ottan-ottan egybeforradását Anjou és Vegyesházi királyaink alatt s karöltve haladását (úgy összeütkezését is) a XVI. és XVII. század több nevezetes mozzanatában: lehetetlen ez óhaj nyilvánulását korainak tekintenünk.

Mióta a magyar történetírás új életre kelt s főképp az utolsó két évtized alatt virágzásnak indult, egyes hangyaszorgalmú munkásai nem elégedtek meg azzal, hogy a hazai föld minden részéből összegyűjtögessék a múlt idők emlékeit, — hanem fölkeresték a külföld, főképp a művelt nyugot nevezetesebb levéltárait is, hogy kikutassák s összehordják az építő anyagot a monumentalis alkotmányhoz, melyet hazánk történetének nevezünk. Német, olasz, francia, belga, angol, spanyol levéltárakból megbecsülhetlen történelmi anyagnak jutottunk birtokába, melyet immár a M. Tud. Akadémia kiadványai által magáénak vallhat a közönség. A munka gyűlt, de meg nem szűnt. Tört utak mellett új meg új nyomok bukkantak elő, a kiaknázott források helyett újak merültek fel.

Ilyen új s korántsem kicsinylendő források felé irányzá Dr. Wenzel Gusztáv figyelmünket, midőn újabban a »Történelmi Tár«-ban megjelent nagybecsü közleményeiben a szláv történelmi emlékek fontosságát bizonyítgatja hazai történelmünkre

nézve.¹⁾ S hogy czekek között a lengyel érdemli első sorban figyelmünket, arról ezredéves multunk eléggé tanuskodik. Ennek tudata vezérelte a M. Tud. Akademiát, midőn a varsói egykori lengyel királyi levéltárban már is tétetett némi kutatást s viszont a történelmi kapocs érzete irányozta a lengyel történetírók figyelmét is, midőn a múlt évi Dlugosz ünnepély alkalmával tartott történelmi congressuson szóba hozták a magyarországi levéltárak átkutatásának szükségességét lengyel történelmi szempontból s ajánlották ezt a krakói tud. Akadémia gondjaiba.

Galiczia és Lodomeria a XV. sz. elejéig tényleg kiegészítő része volt a magyar koronának. Magyar befolyás ott és lengyel befolyás nálunk, azóta is sokszor élénken közreműködött az idők folyamában. És mégis általános kutatás magyar történelmi szempontból a Kárpátokon túli levéltárakban még eddig nem történt, — ez ránk nézve máig is jórészt terra incognita.

Ezek s más hasonló tekintetek készítettek s némileg általános intentio szerint véltem, hogy cselekszem, midőn lengyel földi levéltárak felkeresésére indultam. Célom volt látni, hogy *van-e s mi van* emlékeik között a magyar történelemre.

A mennyire az ottani viszonyok, kimért időm, s tehetségem a tájékozódást megengedték, a következőkben vagyok bátor a t. Társulat szíves engedelmével jelentésemet megtenni:

Lemberg.

1. A gróf Ossoliński intézet levéltára.

Lembergben az Ossoliński utczában a tudománynak díszes szentélye emelkedik: a »*gróf Ossoliński intézet*«. Ezt Ossoliński Miksa gróf alapította századunk elején. 1817-ben vette meg hozzá ama régi kolostori épületet, melyet *Bem*, mint az újraépítés vezetője, 1825—30 között a mai imposans palotává alakított át. A nemes grófnak 1826-ban bekövetkezett halála biztosítva találta az intézet jövőjét, a buzgó alapító korán gondoskodott arról, úgy hogy fekvő javaiból s más fenntartási forrásaiból az intézetnek évenként közel 30,000 forint jövedelme van. Az intézet régiségi muzeumot, könyvtárt és kézirat-gyűjteményt foglal magában. Minket első sorban az utolsó érdekel. Magvát ennek a kihalt grófi család levéltára képezi, mely ajándékozások, antiquariusoktól összevásárlás, sokfelé tett másoltatások által gazdagodott, úgy nem csekély részben az által is, hogy a jeles s valóban nemzeti intézetet sok nevezetes lengyel család tette iratainak

¹⁾ Tört. Tár 1879. I—III. füzet: A szláv történelmi emlékek és a magyar történelem.

depositumává. Férfiak a lengyel föld minden részéből, kiket a csatatérre szólított lelkök sugallata — a mi hányszor ismétlődött e században is — mindenek előtt itt helyezték el családi irományaikat. — Így e kézirat-gyűjtemény gazdag forrásává vált a lengyel történelemnek s mindazon országokénak, a melyekkel Lengyelország érintkezésben állott.

Leggazdagabb a gyűjtemény Lengyelország XVII. és XVIII. sz. történelmére, a magyar történelemre főképp a XVI. sz.-ból becses kincseket rejt, nem szegényesen képviseli a XV. s részben a XIV. sz.-ot sem.

A codexek száma a legújabb bevezetésig 2858., külön álló levelek s iratok száma aránylag csekély. — Sajnálhatjuk, hogy még mindig a régi katalógusnak kell alapúl szolgálnia s kutatásnál s abban legtöbbszörre egész századokról szóló bő s különféle történelmi feljegyzésekről egy-két sornyi általános cím van adva, pl. az 578. lapnyi 1137. sz. codex címe:

»Pieśnie na cześć świętych i na śmierć Krisztofora Batorego.«

[Ének a szentek dicséretére és Báthori Kristóf halálára]. Pedig abban sok más is foglaltatik.

A régi catalogus mellett tehát még a szó szoros értelmében kutatásra van szorítva a történész. Az új rendezés és katalogizálás folyamatba van ugyan véve s meg is jelent már nyomtatásban (lengyelül) az első, minden tekintetben nagyon kielégítő részletes füzet¹⁾, de ez tizedrészét sem öleli még fel az összes gyűjteménynek s az egész befejezéseig eltelik még egy fél emberöltő. — Ez a körülmény már magában megmagyarázza, hogy ott rövid idei »kutatás« alatt csak találni lehet, de nem teljesen áttekinteni, a mi a magyar történetre ott őriztetik.

A rész következtetést enged az egészre; álljanak itt mutatónyképen a következők, könnyebb áttekintés végett időszakok szerint csoportosítva.

XIII. század.

Némileg érdekelhetnek a Szt.-Kunegundáról, IV. Béla királyunk leányáról szóló emlékek. Neje volt Szemérmes [»Wstydlivy«] Boleslaw lengyel királynak 1239—. Kunegunda, vagy amint népiesen nevezik, Kinga királynőtől a lengyeleknél sok legenda maradt fen s élete sokféle költői feldolgozáshoz is nyújtott anyagot. Egyik ismeretesebb legenda a következő:

¹⁾ Latin címe: Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Ossolinianae Leopoliensis. Kiadta dr. Kętrzyński.

Midőn a lengyel követek Magyarországra jöttek, hogy kezét megkérjék, kérdezősködött tőlük Lengyelország viszonyairól s hogy mire volna leginkább ott szükség, mert azt vinne magával nászhozomány gyanánt. A követek panaszkodtak, hogy nincs országukban só, míg Magyarország annyira bővölködik abban. Kinga így egy sóbányát kért atyjától. Béla király azt mondta rá, hogy örömet adna, de úgy sem viheti el. Majd megkísérlem — volt rá a válasz — s lehuzván újjáról gyűrűjét, bevetette a sóbányába. A mint lengyel földre értek, Wieliczka piacznán ásatni hagy Kinga királynő s íme közel a föld színéhez só bukkan elő s az első kihalított kockából gyűrűje esik ki. Így vitt Kinga [vagy a mint egyik codexünk nevezi Kincse] a lengyeleknek Magyarországból sót.

A 123. codex (XVII. sz. írás, folio, 248. lev.) egészen vele foglalkozik:

1—139. lev. Processus inquisitionis super vita, sanctimonia et miraculis praeclarae Kunegundis virginis, ducissae Poloniae sat.

139. lev. Az ó-szandeczi monostor alapító oklevele Kunegundától, (a ki maga is ott nyugszik) 1280-ból.

141—232 lev. Vita b. *Kunegundis*, ducissae regni Poloniae, *filiae Belae, Hungariae regis*, edita a Joanne Dlugosch sat. (1474. maj. 18.)

240. lev. »*Ecce manuscripto vetustissimo in archivio illustrium et magnificorum dnorum Georgii et Pauli Rakociorum . . . regni Hungariae comitum etc. asservato haec descripta sunt*«. (Kunegundáról, a lengyel királyhoz férjhez meneteléről s ottani élete első időszakáról szól.)

XIV. század.

A XIV. sz.-ból több nevezetes oklevél van a codexekben, így pl. az 55-ik és 144 ikben N. Lajostól, Erzsébet királynőtől, Jagello Ulászlótól s Hedwigtől, melyek legnagyobb részt a XIV. sz. élénk kereskedelmének történetére szolgálnak becses adatokat.

Ki vannak adva ez oklevelek a krakói Tud. Akadémia »Monumenta Medii Aevi Historica« V. kötetében »Kodeks Dyplomatyczny Miasta Krakowa« [Krakó város oklevéltára] cz. a. Dr. Piekosiński Ferencztől.

Csak egy pillantás ez oklevelekbe meggyőz minket arról, hogy mily élénk volt a kereskedés Magyar- és Lengyelország között a XIV. és XV. sz.-ban, hogy királyaink s viszont a lengyelek mennyire szívesen viselték, hogy a két ország közötti kereskedést szabályozzák és rendezzék.

Tudtommal kiadatlanok:

113. *cod.* (1700. körül írott, folio, 926. l.) 389—400 l. A lengyel cím magyar fordításban: »Felkelés Gilynán helység alatt Lengyelországban, az úrnak 1379. esztendejében Lajos magyar és lengyel királysága alatt.«¹⁾

134. *codex* (XVI. sz. 314. l.) Levelek. 20—26. l. Ungaria 1350—1540. 181. l. Transalpina siue Besarabia 1389—1411.

135. *codex* (XVIII. sz. két kéz írása, folio, 714. l.) Literae et privilegia.

85—103. l. *Regni Hungariae* 1355—1657. 66. db.

104. l. *Bessarabiae seu Transilvaniae*. 1384—1403. 5 db.

283—310. l. *Valachiae et Moldaviae*. 1387—1678. 115 db.

377—378. l. *Terrae Scepusiensis*. 1412—1456. 3 db.

153. *codex* (XVI. sz. két kéz írása, folio, 318. lev.)

149—151. lev. A lengyel cím magyar fordításban: »Erzsébet lemond minden jogáról, melyet születésénél fogva fivére Ulászló magyar király királysága és fejedelemségére igényelhetne.«

(Két levél datum nélkül.)

89—91. lev. (1337.?) »Nos Casimirus . . . rex Poloniae etc. Actum et datum in *Wssogrado in Hungaria* in die s. Elizabeth (év nélkül.)

A már nyomtatásban megjelent oklevelek eredetije is mindazáltal kell, hogy érdekeljen minket, mert pl. a ki Nagy Lajos diplomatikáját vagy várnai Ulászlóét meg akarja irni, okvetlenül látnia kell a lengyel földieket is.

XV. század.

11. *codex* (XVII. sz. második feléből, folio) 43—44. lev. Dies Aegyptiaci ex secundo volumine Honori Euoctilis, qui in ser^{mi} dni *Matthaei, regis Hungariae, celeberrima bibliotheca*, ab eodem rege sumptu magno comparata, habentur.

55. *codex*, 331—335. l. *Ulászló* király [I. mint magyar, III. mint lengyel, vagy várnai=warnenczik] oklevele, kiadva Kod. Dipl. M. Krakowa 198. l.

336—338. l. *Vladislai* regis super raptores et viarum spoliatores capiendos. Datum Budae feria IV. prox. post fest. pentecostes a. d. 1444.

113. *codex* 675—677. l. A lengyel cím magyar fordításban: »Ferary (!) Torquata a bölcész, orvos és híres csillagász praktikai [jövendölés?] több királyságról és más dolgokról. Ajánlva Mátyás magyar királynak. 1490.«

153. *codex* 93—94. lev. *Transactio secreta inter regna Ungariae*

¹⁾ Az egész későbbi kornak a költött historiája, valószínűleg politikai czéliből. N.-Lajos ellen lázadás nem történt.

et Poloniae de rebellibus subditis: *Wladislaus* . . . . *Hungariae, Bohemiae* etc. rex etc. Datum in arce nostra Budensi in vigilia s. Nicolai a. d. 1492.

95—97. lev. Foedus inter *Sigismundum Rom. et Vladislaum Poloniae* reges: Nos *Sigismundus* etc. Dat. Liblio a. d. 1412. 15. die martii.

101—106. lev. Foedus inter *Sigismundum Poloniae — et Vladislaum Hungariae* reges: *Sigismundus* . . . . rex Poloniae etc. Dat. in concilio Piotrkowiensi generali 1. die apr. a. d. 1509.

147—148. lev. Litterae *Ladislai* . . . *Hungariae regis* etc. ad Casimirum, regem Poloniae, ratione dotis *Elisabeth.* Dat. Viennae die 12. mensis aug. a. d. 1453.

148—149. lev. Eiusdem litterae universales de connubio *Elisabethae cum Casimiro, rege Poloniae.* Datum ut supra.

165. *codex* (XV. sz. több kéz, folio, 184. lev.)

177. lev. Litterae originales scriptae ad gen. dnum Nicolaum de Barwald, gladiferum Cracoviensem, salis utriusque et Russiae zupparium, a Johanne Grusieczinski, archidiacono et canonico *Agriensi.* Dat. Budae feria V. infra octavas epifaniarum domini. (145. év?)

166. *codex* (XV. sz. több kéz, folio, 413. lev.)

90—91. lev. Compromissum factum in *Ungaria* per dominum regem Polonie et Cruciferos: Nos *Wladislaus, dei gracia rex Polonie* etc. Datum *Bude* ipso die nativitatis s. *Johannis baptiste* a. d. 1412.

92—101. lev. Sentencia *regis Ungariae* (*Sigismundi*). Datum, latum et pronunciatum fuit dictum arbitramentum . . . in castro residence dicti dni regis Rom. etc. et arbitratoris (*Sigismundi*) in aula magna dicti castri sub anno dni MCCCCXII. die 24. m. aug. etc.

102. lev. Copia potestatis *Benedicti de Macra* executoris et informationes in facto episcopi Warmiensis: Nos *Sigismundus, dei gracia Rom. rex* etc. Datum *Bude* a. d. MCCCCXII. primo die oct. etc.

XVI. század.

6. *codex* (XVII. sz. első fele, folio, 552. lev.)

297—329. lev. A lengyel cím magyar fordításban: Székely István rövid krónikája magyar nyelvből lengyelre fordítva Jablonowski Péter által, a ki ugyanazon nemzet fia. 1620. jul. 20. Przemyszlben (1559. nyomtatás után.)«

11. *codex* 44—54 lev. A lengyel cím fordításban: »Chronologia a török monarchiáról, melyből kitűnik, hogy a keresztyén fejedelmek hanyagsága és vizsgálkodása miatt jutott a török akkora hatalomra és nagyságra.«

77. *codex* (XIX. sz. folio, 577.) 69—76. lev. *Andreae Cricii, episcopi Premisliensis, ad Joannem Antonium Pulleonem, baronem Burgi, nuncios apostolicum in Hungaria* »de negotio Pruthenico« epistola.

109—110. l. *Johannes, rex Ungariae*, *Andreas de Tenczyn*, castellano Cracoviensi, *Johanni de Tarnow*, palatino Russiae. Datum *Varadini* XXV. die m. febr. a. d. 1535.

110—113. l. *Andreas de Tenczyn*, castellanus Cracoviensis, *Joannes de Tarnow* palatinus Russiae *Joanni regi Ungariae*, Cracoviae 18. martii a. d. 1535.

113. l. *Petrus Tomicki*, episcopus Cracoviensis, vicecancellarius, *Joanni regi Hungariae*. Datum in *Badzianczin* die XX. febr. a. d. 1534.

113—114. l. *Joannes Laski*, Gnesnensis, Lanciciensis praepositus, *Petro Tomicio*, epi. Cracov. regis Poloniae vicecancellario. *Ex Kiesmark* IX. maii a. d. 1534.

115. l. *Petrus Tomicki* sat. *Joanni de Lasco* sat. Datum Cracoviae die penultima aug. a. d. 1534.

115—116. l. *Stephanus Brodericus*, episcopus Sirmiensis *Petro Tomicio*, episcopo Cracoviensi, vicecancellario. *Budae* XII. nov. a. d. 1534.

116—118. l. Legatio a consiliariis regni Poloniae ad *Joannem, regem Hungariae*, data *Nicolao Rusocki*, castellano Biechoviensi.

120—121. l. *Petrus Tomicki* sat. *Joanni Laski* sat. Dat. Cracoviae die XVI. oct. a. d. 1534.

121—123. l. *Joannes Laski*, sat. *Bonae Sphortiae, reginae Poloniae*. Datum *ex Kiesmark* XVI. oct. a. d. 1534.

123—124. l. *Sigismundus I. rex Poloniae, Joanni, regi Hungariae*. *Vilnae* XXIII. nov. a. d. 1534.

124—126. l. *Joannes, rex Hungariae, Sigismundo, regi Poloniae*. Datum in *Varadin* die X. jan. a. d. 1535.

131. l. *Petrus Tomicki* sat. *Hieronymo Laski*, palatino Siradiensi.

131—132. l. *Petrus Tomicki* sat. *Joanni Laski* sat. Ex arce nostra *Bodzanczinensi* die . . . apr. 1535.

113. *codex* 298—307. l. A lengyel czím fordításban: »Zamoyski János kancellár- és az ország nagy hetmanjának lakadalma. 1583.« (Báthori Grizeldissel.)

312—342. l. Hírek Lengyelországból (lengyelül) 1572—1576.

897—901. l. Események Magyarországból 1526—1562-ig (lengyelül.)

120. *codex* (XVIII. sz. kéz, folio, 571. l.)

330—331. l. *Sigismundus Augustus*.

331—335. l. *Cardinalis Georgii, episcopi Varadiensis, gesta et crudelis obitus*.

335—337. l. *Isabella*, tradita Hungaro regi soror Augusti I., redit ad fratrem germanum exul hereditaria ex Hungaria in Poloniam. Ex *Stanislao Orichowski*.

A 137. l. Báthori Endre lengyel királylyá tételének tervéről Báthori István halála után, a mit Zamojski ellenezett.

145. *codex* (XVIII. sz. egy kéz, folio, 166. l.)

Becses adalékok Maximilian főherczeg a lengyel királyság után törekvésének történetéhez. — 12—126. l. pl:

12—18. l. »Diploma electionis in regem Poloniae Maximilian sat. Varsó aug. 22. 1587.

18—31. l. Transactio de pace et foedere inter domum Austriacam et regnum Poloniae sat. Dat. Bithonii et Bendzynii 9. martii 1589.

59—61. l. Ill. ac magn. *Joanni Zamoyski contra archiducem Maximilianum* belli gerendi administratio a ser. rege Sigismundo III. commissa. Dat. Cracoviae 18 jan. 1589.

93—105. l. Pax per commissarios inter ser. domum Austriacam et ser. Sigismundum III. regem Poloniae, constituta sat. Dat. Vienna 10. junii 1589. stb. stb.

A 168. *codex* 279—281. lev. Rev. dni Stanislaw Rescii, abbatis Andrejoviensis, oratoris regis Poloniae ad regnum Neapolitanum, epistola ad pontificem maximum romanum [Sixtum V.] *de capto Maximiliano circa Byczynum per magn. dnem Joannem Zamojsky, cancellarium regni Poloniae, 1588. die 24. jan. dominica post epiphaniarum.*

294—295. lev. O zwycięstwie pod Byczyna.

168. *codex* 297. lev. Zamojski levele Bicsin alól. 1588. jan. 25. (lengyelül.)

156. *codex* (XVI. sz. folio, 337. lev.)

Epistolae Hieronymi Rozrazewski, episcopi Cujaviensis: ad *Ko-racciocium*. Leopoli 10. sept. 1578. (5-ik lev.) Cracoviae 26. nov. 1578. (15. lev.) Grodnae 18. martii 1579. (23. lev.)

181—182. lev. ad patrem Jacobum Wagrowcensem in *Transyl-vania* Viennae Austriae 6. decz. 1582. Ugyancsak ő hozzá: 118. l. Goworczowiae 18. jan. 1582; 160. l. Wladislawiae 2. julii 1582; 167. l. Wolboriae 11. aug. 1582; 208. l. Nicssulcoviae 4. april 1538. kelettel.

310. l. *ad curvlinalem Batori* Goworczowiae 14. aug. 1584.

167. *codex* (XVII. és XVIII. sz. folio, 117. lev.)

52. lev. Litterae ser. Sigismundi I. regis Poloniae, ad ser. *Ludo-vicum, regem Hungariae*, ex fratre nepotem, qui post ad Mohaczum in Hungaria caesus a Turcis occubuit. (Datum nélkül.)¹⁾

8—13. lev. Salutatione dicta et gratia regia nunciata ac redditis fidei literis, in hunc modum verba faciet [orator regis in comitiis].

42—43. lev. [Sigismundus I.] caesari Turcarum [Solimano]. Datum Cracoviae 1. nov. 1542.

78—79. lev. Literae Sigismundi I. ad caesarem Turcarum, per nuntium regium Podlodowski Lupa amissae. Dat. in. civ. Cracoviensi 4. oct. 1542.

¹⁾ Zsigmond és Lajos király levelezéséből nagyon sok érdekes ki van adva az »Acta Tomiciania« IV—VII. kötetében.

143. lev. Exemplum literarum regis Hungariae Ludovici ad Leonem papam N. de periculo et fame civitatis Scardenensis; oblatae papae 23. martii, praesente episcopo Plocensi, oratore regis Poloniae, a. d. 1520. Dat. Budae 1. m. jan. a. d. 1519.

143—144. lev. In eodem facto a civitate ipsa ad pontificem. Die 25. febr. 1520.

149—150. lev. Legatio imperatori Turcarum dicenda, quam ser. dominus Hungariae rex etc. ita limitavit et moderatus est.

150—151. lev. Instructio ad S. M^{tem} R. Hungariae.

151. lev. Copia literarum caesaris Turcarum ad senatores regni Poloniae post obitum Sigismundi Augusti regis. Datum Constantinopoli a. 1573. feria IV. ante festum paschatis.

In facto electionis Vratislaviensis ecclesiae, quae vacavit prima aug. post mortem Joannis Turzonis a. 1520.

157. lev. Ludovicus rex Ung. et Boh. ad capitulum Vratislaviense. Dat. Posonii in vigilia festi b. Laurentii mart. a. d. 1520.

157—158. l. Ludovicus rex Ung. sat. ad idem capitulum. Dat. Posonii die dominico proximo post festum b. Bartholomaei apost. a. d. 1520.

158. lev. Ludovicus rex Ung. sat. ad capitulum post electionem factam. Dat. Posonii, die dominico prox. post festum exaltationis s. crucis a. d. 1520.

158. lev. Cardinalis Strigoniensis ad electum. Dat. Posonii 27. die sept. a. d. 1520.

167—168. lev. In eodem facto rex Hungariae ad pontificem.

290—293. lev. Instructio [data a Sigismundo I.] ad imperatorem Turcarum.

380. lev. Particula testamenti magnifici domini Joannis Zamoiski, cancellarii regni Poloniae.

493—498. lev. Querelae excusationes cum protestatione regni Ungariae praesertim partium superiorum coram deo et toto orbe christiano. (s. d.) —

Báthori István lengyel királyságára vonatkozó emlékek vannak az 55. 93. 140. 145. 152. 156. 267. 296. 334. 339. 344. 457. 484. 493. 530. 546. 720. 722. 723. 725. 1388. 1428. codexben.

A magyar históriát közelebbről érdeklőkből álljanak itt a következők :

113. codex: 140—163. l. Báthori István lengyel király és Litvania nagyhercegeéről.

342—345. l. István megesküszik a megyesi templomban 1576. febr. 8-án, hogy a lengyeleknek és erdélyieknek régi szabadságait megtartja. (latin).

346. l. István király levele a lengyel országtanáchoz. Megyes febr. 10. 1576. (latinul.)

347—353. Az andrejoviai országgyűlés. 1576. jan. 14. (lengyelül.)

168. codex: 37. lev. ⁵*Epitaphium* dominae Annae Jagieloniae, Sigismundi I. regis Poloniae filiae, Jagielonum ultimae propaginis, *Stephani Bathorei maximi regis coniugis* (1586.)

73. lev. Vilna 1581. maj. 26.

107. lev. Literae universales *Stephani*, dei gratia electi regis Poloniae, magni ducis Litvanie, *Transilvaniae principis* etc. Datum Sniatini ultima die martii a. d. 1576.

122—123. l. Martinus Cromerus Stephano, regi Pol. Heilsbergae 3. martii a. 1583.

131. l. Fragmentum testamenti ser. regis Pol. *Stephani*.

295. lev. »A lengyel korona összes falvainak össszzeírása István király által. *Végül*: Ez összeírás a dicső emlékü István kir. halála után ékszer-ládájában találtatott.« (lengyelül.)

327. lev. Ad papam (s. d.); válasz rá Rómából 1576. aug. 6.

XVII. század.

6. codex: 277—278. l. Literae Stephani Szerapkwic Suae Regiae Mis internuntius *ad ser. principem dnun Georgium Rákóczi*, dei gratia Transilvaniae principem, partium regni Hung. dnun et Szeculorum comitem. Datum Gaboc 6. nov. 1638.

279. l. Literae Stephani Szerapkwic etc. *ad ser. principem dnun Georgium Rakoczi* etc. (datum nélkül.)

47. codex (XVII. sz. egy kéz folio 59. lev.)

1—56. A. törökkel Hocim alatt vívott harez diarius. 1621. (lengyelül.)

66. codex: 12. lev. Literae [in negotio electionis] *ad ill^{mm} principem Rakoczy*.

12. lev. Literae *ad eundem* in materia electionis superficalem promittentes amicitiam. Dabantur in Lub(oml) 22. april 1669.

12—13. lev. Literae ad. ill. *comitissam Erdődi* ceremoniales. Dab. Lub(oml) 31. martii 1669.

13. lev. Ad eandem in materia simili. Dab. Lubom die 2. aprilis 1669.

16. lev. Literae officiosae do xiężny Jey Mei *Rakocyney* (!). Datae Woykovicis 7. decz. 1669. [Hivatalos levelek Rákócziné fejedelemaszszonyhoz.]

34. lev. Literae contestantibus amicum, intimum affectum do xięcia I. Mei *Rakocego* w sprawie pomocy s przyjaźń Jey Mei p. *Erdődziney* 1669. 7. dec. [Rákóczi fejedelemhez Erdődiné segítése és pártfogása érdekében.]

34. lev. »Insinuantes sese in amicitiam do Jey Mei paniey Erdő-
ziney.«

94. codex (XVII. és XVIII. sz. több kéz, 363. lev.)

27. lev. Literae patentes datae ill. domino referendario M. D. Lith. Cypriano Paulo Brzostowski, ut possit imaginem b. virg. Mariae *Bulensem Bulam* deducere. Grodnae 13. oct. 1665.

35. lev. Commissio revidendi *silvas Budenses*. Dat. 17. jan. 1666.

113. codex: 374—376. lev. Szobjeszki János hadakozása Bécs alatt 1683. (lengyelül.)

671—674. l. A lengyel czím fordításban: A cseh rendek felelete III. Zsigmondnak, a ki őket a II. Ferdinánd ellen való árulás és lázadás megszüntetésére intette. 1618.

(Számos lengyel és latin levél a 30 éves háború történetéhez.)

765—769. l. Literae Vladislai IV. regis Poloniae, ad imperatorem Turcarum. Datum Varsaviae die 24. julii a 1634.

843—848. l. Tudósítás a menekvő Rákóczi fejedelem előhaladásáról és a békéről, melyet vele kötöttek. Kelt 1657. jun. 23. (lengyel.)

848. l. 1656—1666-ra vonatkozó hírek.

849. l. Rákóczi fejedelem levele Vesselényi nádorhoz. 1657. august. 4.

850—851. l. Mikor kezdték az erdélyi vajdák magokat fejedelemnek nevezni. (lengyel.)

152. codex (XVIII. sz. folio, 502. l.)

367—368. l. Facultas data eximendi episcopatum Curoniensem seu Piltinensem *Balthasaro Bathori*: Sigismundus III. etc. Datum in comitiis generalibus regni die XVI. m. junii, a. d. 1613.

A gróf Ossoliński levéltárban van egy latinúl írott magyar történelem is, 8 folio kötetben 2 kötet indexszel, terjedelmes okmánymásolatokkal, rajzokkal, térképekkel, facsimilekkel. Századunk elejéről származik, szerzője egy osztrák hivatalnok¹⁾ Griebel János. József nádornak van ajánlva 1817-ben s a mint a czímben kimondja, a Magyar Nemz. Muzzeum számára írta. Muzzeumunkban van is egy példány belőle.

A munka czíme (1393. cod. szám): »*Historia Hungariae et annexarum partium ad annales universos adstructa, serie monumentorum in ordine chronologico illustrata, in emolumentum Musei hungarici consecrata; opera Johannis Kriebel.*«

1) »Gubernialrath und Kreishauptman«-nak írja magát egy levelében.

A gróf Ossoliński könyv- és kéziratár Dr. Kętrzyński jeles igazgatása alatt áll, hivatalnokai még Dr. Hirschberg, Dr. Kantecki és Dr. Papeé s kisegítők történelmi tanulmányokkal foglalkozó ösztöndíjas fiatal emberek. — Ama szíves fogadtatásról, melylyel a derék igazgató s minden egyes hivatalnok részéről találkoztam, kedves kötelességemnek tartom e helyen is őszinte köszönettel megemlékezni.

2. A leMBERGI VÁR- ÉS FÖLD (TÖRVÉNYSZÉKI) KERÜLETEK AKTÁINAK LEVÉLTÁRA.

»Archivum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemijskich« ezt a hivatalos címet olvassuk a leMBERGI törvényszéki levéltár előtt a Bernátosok kolostorában. Ennek megfelelő levéltár van Krakóban, Varsóban, Vlnában, Kiewben, Lublinban stb.

Hogy e levéltárak természetét megérthessük s bennök sikerrel dolgozhassunk, némi tájékozottsággal kell bírnunk a lengyel jogtörténelemben. A legrégebb időben Lengyelország úgy nevezett várságokra (gród) volt felosztva. Minden vársághoz több falu (opole) tartozott. Több várság képezte a vajdaságot (województwo). — A jogszolgálatot részben maga az országban körülutazgató fejedelem vagy helyettese végezte, kisebb fontosságú ügyekben maga a várnagy látott törvényt vársága területén a mellette levő bírakkal. A cseh Wenzel lengyel királysága alatt (1300—1306.) új szervezetet nyert az ország, a kerületi rendszer lépett életbe, a midőn nagyobb városok, mint kerületi főváros körül csoportosítottak a vidékek. Így a várnagy ítélőszékét a kerületi főnöké (starosta grodowy-é) váltotta fel. A krakói vajdaságban körülbelől nyolcz ilyen kerület volt; az egész Kis-Lengyelország (Malo-Polska) kerületei közül monarchiánk határain belül fekszik mintegy 24. — Így ezeknek a legrégebb törvényszéki aktái is részint a leMBERGI, részint a krakói eme levéltárakban vannak elhelyezve, a kerületi városok neve alatt csoportosítva, pl. Castrensia Leopolsia, Sandecensia vagy Terrestria Premysliensia, Haliciensia stb.

Mi a különbség a castrensia és terrestria között? A kerületi törvény-látásnak két külön foruma volt; a peres ügy jogi természetére szerint, vagy az egyik, vagy a másik alá tartozott.

I. A *vár-törvényszék* (judicium castrense capitaneale = sądy grodzkie staroscinskie), a mely elé az alsóbb igazságszolgáltatás, a közbéke, rend s személyes biztonság ügye tartozék és a végrehajtás (executio). Ez a törvényszék rendes jegyzőkönyvet vezetett (acta terminorum), melybe oklevelek is bevezetettek.

II. A *föld (vagy mezei) törvényszék* (judicium terrestre +

sády *ziemskie*), a mely elé a magasabb igazságszolgáltatás, a polgári jogi peres ügyek, a nemesi birtokokat illető jogi villongások tartoztak. — A fekvő javak felett való perekben ítélni, egy 1400-ban formulázott törvény szerint, egyedül ez a törvényszék volt hivatva. Felelbezeni innen csak a királyhoz lehetett. A törvény-látás meghatározott napokon történt, melyeket colloquia, később termini-nek neveztek. Királyi végzések rendelték, hogy minden oklevél, mely fekvő javakra vonatkozik, beigtattassék a jegyzőkönyvekbe (*libri relationum*)¹).

Az ezen törvényszékeknél vezetett jegyzőkönyvek, beigtattott oklevelek teszik aztán a »vár- és föld-törvényszéki levéltárak« aktáit. Lengyelország jogtörténetére kimondhatatlan becsűek e levéltárak, a magyar történelmet első sorban az országgunkkal határos kerületek jegyzőkönyvei érdeklik. De egy körülmény általános történelmi érdekűvé emeli ez aktákat, ugyanis a jegyzők mintegy kötelességüknek tartották az ország és vidékük nevezetesebb cseményeit is feljegyezni, úgy, hogy irataikat történelmi-évkönyvekül kell tekintenünk.

Lembergben ez a levéltár a Bernátosok kolostorában van elhelyezve s Dr. Liske Xaver egyetemi tanár igazgatása alatt áll, a ki már eddig nyolcz vaskos kötet kiadásával gazdagította onnan a lengyel történelmi irodalmat. A kiadványokon nagy munka-erővel dolgoznak most is, — a jeles történetíró körül egész iskola csoportosul ifju tanítványaiból, kik munkatársai az »Akta Grodzkie i Ziemskie« kiadásánál. — Ez akták kiadására gróf Stadnicki Sándortól alapítvánnyal, évenkénti 1200 forinttal, rendelkeznek s minden három évben két-két negyven íves negyed-rét kötetnek kell megjelenni. Liske a törvényszéki könyvekbe beirt okleveleknek — a mennyiben lehet — felkeresi az eredetijét a levéltárakból s azokból adja ki, de egész helyesen, nem is köti magát szorosán csak a törvényszéki levéltárban talált aktákhoz.

Hogy a magyar historiát is mennyire érdeklik e kiadványok, arra jellemző, hogy a kiadott oklevelek között a legelső s második is magyar érdekű s Fejér »Codex dipl. Hung.-ban is ki van adva. Ugyanis Szemérmes Boleszlav 1244-ben hívének Henriknek, a tatárok ellen élete megmentőjének, Podolinban a Poprád mellett soltésziséget ad. Kunegunda 1288-ban kelt oklevelével még egy erdőt ad hozzá. (Akta Grodzkie i Ziemskie I. k.)

¹) Lásd bővebben az »Akta Grodzkie i Ziemskie« I. k. bevezetését (lengyelül.)

A lebergi törvényszéki levéltár bizonyára a legnagyobb a maga nemében monarchiánkban: közel 7000 folio könyvön s másfélszáz fasciculuson kívül 14.300 kötetet ölel fel, a mely utóbbihoz 6000 kötetnyi index van készítve, úgy hogy három szobát csak az indexek foglalnak el. A legrégebb feljegyzések 1381-ből származnak. A lebergi és krakói levéltár kölcsönösen kiegészíti egymást.

Lembergben 16 régi kerület aktái vannak elhelyezve s a kerületi főváros nevei alatt csoportosítva, így pl.

Castrentia	Biccensia	1381—1782 =	819. sz.
Terrestria	»	1436—1766 =	60. sz.
Castrensia	Sandecensia	1516—1784 =	798. sz.
»	Premisliensia	1462—1783 =	2719. sz.
Terrestria	»	1436—1783 =	819. sz.
Castrensia	Halicensia	1512—1784 =	901. sz.
Terrestria	»	1435—1784 =	357. sz.
Castrensia	Leopoliensia	1441—1784 =	1693. sz.
Terrestria	»	1454—1784 =	490. sz.

stb. stb.

3. A lebergi városi levéltár.

Épen most van rendezés és teljes átalakítás alatt, úgy hogy a kutatás most ott lehetetlen, de rövid idő múlva, midőn a nyilvánosságnak újra átadhatni reménylik, használata nagyon meg lesz könnyítve. — Oklevelei 1356-on kezdődnek, a pergamen eredetiek számát 670-re teszik, köztök N. Lajostól és Hedvigtől. Egyikben N. Lajos, 1372-ben, Opuliai Ulászlót rendeli Vörös-Oroszország kormányzójául. Hedvig királynőtől 1387-ből egyetlen oklevelet őriz a levéltár jól conservált pecséttel, a mi Hedvig uralkodása idejéből a ritkaságok közé tartozik.

Azt hiszem, hogy a Magyarországból Lemberg felé irányuló élénk kereskedelem történetéhez a XIV. főképp a XV. sz.-ből becses adatokat kell tartalmaznia e levéltárnak. Következtetni merek erre a lengyel történeti kiadványokból, melyekben gyakori a Lemberg-felé irányuló élénk kereskedés emlegetése s már Nagy-Lajosnak több oklevele által való szabályozása is.

A város jegyzőkönyvei közül legrégebb egy 1404-iki, számadásokat tartalmazó; — nevezetes az 1650 körül összeállított liber privilegiorum, s egy a XV. században kezdett 842 lapnyi másolat-könyv. Az első lengyel oklevél 1455-ből datálódik itt.

A XV. sz.-ből hét nagyon érdekes oklevelet őriz e levéltár, melyeknek nyelve csodálatos keveréke ó-szláv, magyar, lengyel és orosz szavaknak. Ezen nyelv a kereskedők között volt haszná-

latos s keletkezése csakis oly helyzet mellett magyarázható meg, a melyet Lemberg a középkor végén elfoglalt; csomópontja levén a Lengyel-, Magyar-, Tatárország, Moldva stb. felé irányuló kereskedésnek. Emez oklevelek a moldvai vajdáktól származnak s a kereskedést szabályozzák. Ki vannak adva Zubrzycki Dionyz: *Kronika miasta Lwowa* munkájában (Lemberg város krónikája, Lemberg 1844) s az »Akta Grodzkie i Ziemskie« VII. kötetében.

4. A lebergi egyetemi könyvtár kéziratái.

Az egyetem és könyvtára 1784 óta áll fenn. 1848-ban a bombázás következtében két-harmada tönkrement a kéziratoknak. Magyar történelmi szempontból nem sok reményleni valót nyújt.

5. A lebergi káptalani levéltár.

A káptalan és érsekség történetére nevezetes; 1429-el, a káptalan alapításával kezdődnek oklevelei. 290 pergamen diplomája között van egy »privilegium possessionis villae Dobrowicz pro praeposito ecclesiae s. Spiritus ab Emerico Bebek, Russiae capitaneo. Datum in civitate Lembergensi 1384.«

6. A lebergi kath. érseki levéltár.

Oklevelei a XIV. századon, a püspökségi könyvek 1526-on kezdődnek. 1442 és 1443-ból Várnai Ulászlónak több Budán kelt donationalis eredeti oklevelét őrzi.

7. A görög egyesült érseki levéltár.

Leginkább egyházi s a ruthenek történetére vonatkozó aktákat tartalmaz. Legrégibb oklevele 1539-ből való, a ruthének között legrégebb egy 1605-ből III. Zsigmond királytól.

Przemysl.

8. A przemysli városi levéltár.

A Lemberget és Krakót összekötő vasutvonal mellett legnevezetesebb hely Przemysl. Az utazó figyelmét lebilincseli kies fekvése, a történet iránt érdeklőt vonzzák a hozzá fűződő emlékek, sok vészt látott csonka vára, melynek egyik gyönyörű kilátással kinálkozó bástya-tornyát a város 1865-ben restauráltatta,

vonzák a monumentalis egyházi épületek [minoriták temploma, kath. székes egyház, görög püspöki templom stb.] s a levéltárak.

A csinos város magas halmok oldalára támaszkodik, régi tornyán feltűnik a nagy fekete medve a kereszttel, mely a városnak legrégebb pecsétjében is előforduló címere. A San folyó szeli ketté a várost, a mely már messziről ragyogtatja szeszélyes labjait s összevissza szeldeli a termékeny völgyet annyira, hogy 3 mérföldnyi távolságon 30 mfnyi utat tesz meg merész kanyargásaival.

A levéltár a városházán van elhelyezve a derék polgármester felügyelete alatt, hozzá van csatolva a 60-as években még külön álló *kerületi levéltár* is. Okleveleinek száma tekintélyes s bőven képviselve van közöttök a XIV. sz. is.

Zsigmond Ágost király 1552-ben megerősíté a város privilegiumait, a felsoroltak között látjuk, hogy a város nyert privilegiumot N. Lajostól is »*per Ludovicum alias Loisch*« (így [azaz Lajos,] — érdekes látni ebből, hogy a lengyel földi okleveleken a nagy magyar-lengyel királynak a latin mellett magyar neve is előfordult. A város egyik privilegiumát Báthori István király is megerősíti *1576 dec. 1-én* Thorn-ban — Várnai Ulászlónak is van egy donationalis eredeti oklevele itt »*Budae feria IV. proxima post festum Circumcisionis 1443.*« kelettel, melyben notarius-ának Andrásnak Manczicowice jószágot adományozza.¹⁾ De minket legközvetlenebbül ama szerződés-forma érdekel, melyet II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel expedíciója alkalmával vezére Kemény János proponált az ostromlott Przemysl hatóságának a város feladása iránt. A szerződés azonban hogy érvényre nem jutott, látjuk abból, hogy a városi tanács nem írta alá, csakis az ostromló fél.

A levéltárban őrzött czéh-könyvek adatokat nyújtanak a felső-magyarországi czéhekkal való összeköttetésre. Így találunk megrendeléseket pl. Homonnára érc síremlékek végett.

A város ostroma Rákóczi György serege által meg van örökítve Przemyslben két egykorú festmény által is, hihetőleg valamelyik jámbor szerzetestől, a ki alkalmas themát látott abban vallásos csoda feltűntetéséhez. Egyik a minoriták templomában, másik a városházán őriztetik. A roppant nagy kép háttérében Przemysl várost ábrázolja a körülövedező hatalmas bástyafalakkal. A megnyitott kapun át templomi díszben öltözött három papi személy jön ki, egyikök Szent-Vincze — a város védszentjének csontjait tartja maga elé, utánok vonúl a nép processióban.

¹⁾ Kiadva Dr. Liske X. Akta Grodzkie i Zienskie VI. k. 32. l.

Az ostromló sereg ennek láttára hanyat-homlok rohan el a falak alól, a trombitás nekikeseredve fujja a takarodót, egy fehér ló kegyetlenül lehajítja gazdáját s a rettegés a harcosok tömegeit egyenesen a San folyóba űzi. A kép alatt nagy hosszan lengyelül elő van adva, hogy midőn Rákóczi György Erdély fejedelme Lengyelországba ütött, a hozzája csatlakozott vad népekkel, tatárokkal, kozákokkal iszonyatos kegyetlenséget, öldöklést, égetést vitt véghez s Przemyslt is ostrom alá fogta; a város a védelemben midőn már kimerült, a végső eszközökhöz nyultak megmentésére, — s csakugyan: Szent-Vince csontjainak felmutatása szerencsésen megmentette a várost.

A képek különben, könnyen gondolhatólag, semmiféle művészi becse nincs.

Curiosumképen érdekes tán feljegyezni, hogy néhány év előtt egy lengyel történetbarát (Raciborski) Przemysl mellett ásatásokat eszközölt: *kereste Attila sírját*. Erdélyben tartózkodott egy ideig s ott székely atyáncfiai között Attila emlegetése mellett hallván a Sajóról, meg olvasván krónikában, hogy Attila két folyó összefolyásánál van eltemetve, kedve kerekedett azt sejteni, hogy a híres temető a San és Wiar összefolyása által alkotott deltában van. Przemysl város a birtokában levő földön nem engedte meg az ásatást, de kutatónk azért nem csüggedett, a hagyomány szerint felvitte ügyét a királyig, véleményadás végett — a mint mondják — megfordult az a magyar miniszterium előtt is, majd átment lembergi szakértők, krakói régészek forumán, a míg akadt, aki közbevetette magát érte. Az engedély megnyerésére már-már megnyilatkozni látta kutatónk az isten ostora titokzatos sírját, s folyt az ásatás serényen 10—12 ölüi mélyen, de csak nem bukkant elő a hun művészet remeke, — a várt arany-koporsó. A végeredmény néhány lócsont lett, a mihez azt a vigasztalást csatolták aztán: csakhogy a lova meg van, majd előkerül maga is. Így hallottam én a przemysli Attilakeresést elbeszélni a város polgármesterétől.

9. A przemysli róm. kath. káptalan levéltárában,

a püspökség, káptalan s székesegyház alapító oklevelei között van egy Mária királynőtől 1384. III. Non. Aprilis kelettel: »*Maria, regina Hungarie, ad instantiam Erici, primi episcopi Premisliensis, et de consensu matris sue Helisabeth et patris sui Ludovici, regis Polonie, fundatoris ecclesie cathedralis, donat eidem ecclesie quinque possessiones.*«¹⁾ Látjuk ebből,

¹⁾ Kiadva Dr. Liske: »*Akta Grodzkie i Ziemskie*« VIII. k. (»*Codex capituli Premisliensis.*«)

hogy a przemysli székesegyházat N.-Lajos alapította s leánya Mária királynő új donatióval látta el.

Egy másik érdekes oklevél az esztergomi érsektől, »Budac feria V. post festum inventionis s. Crucis 1384« kelettel: »Demetrius, Quatuor Coronatorum presbyter cardinalis, Strigoniensis ecclesiae gubernator perpetuus, tanquam sedis apostolicae in regnis Hungarie et Polonie legatus declarat, quod Gregorius XI. ecclesiam Premysliensem declaravit esse cathedralem, et quod Ericus (vel Heriam) in episcopum electus est, confirmatus et consecratus.«¹⁾

Przemyslben van még a *püspöki levéltár* a XV. sz. végén kezdődő aktákkal.

A *görög kath. káptalani levéltár* 1388-on kezdődő oklevelekkel.

A *görög egyesültek könyvtára*, szintén többnyire vallásos érdekű kéziratokkal, történeti emlékei vannak ugyan a XVII. sz. elejétől, de minket kevésbé érdeklők; így feljegyzések s lengyel versek az 1621-iki chocimi török expedícióról.

10. A Tarnow városi levéltár.

Csekély számú pergament oklevelein kívül az ilyen városi levéltárban feltalálni szokott aktákat tartalmazza. A városi tanácsi jegyzőkönyvek a XVI. sz. elejétől vannak meg, oklevél-másolat gyűjteményök jelentékeny. Érdekelhet minket az »inventarium bonorum abbatiae monasterii Tynecensis«, — és pedig azért, mert ennek a kolostornak művészeti szempontból igen nevezetesnek tartott kincsei a tarnowi nagy templomban vannak elhelyezve. A gazdag templom-kincsek között legérdekesebbek a nagyszámú kelyhek, melyek közül több XV. és XVI. századból származó eredetét és munkáját illetőleg Erdélyre vall²⁾.

11. A herceg Sanguszko-levéltárról

(Gumniskóban, Tarnow mellett) Dudik Béda, a ki 1865-ben az osztrák miniszterium megbízásából a galicziai és lodomeriai levéltárakat meglátogatta, részletesen emlékezik.³⁾ — Ő rövid tíz hét alatt 35 levéltárt látogatott meg, jobban mondva futott át. Feljegyzései minket nagyon kevésbé téjékoztathatnak s nemcsak hogy ki nem elégíthetnek, de sokban határozottan félrevezetnek. Tőlünk egészen távol eső, sokban ellenkező szempontok vezették őt s munkája részben meghaladott álláspontokat tüntet-

¹⁾ *Alembek* kanonok katalogusa után.

²⁾ Dr. Dudik: Archive im Königreiche Galizien und Lodomerien, kiadva »Archiv für oest. Geschichtsforschung« 39 k.

vén fel, most már a magyar történelmi szempontból nagy kritikával használandó.

A hg Sanguszko levéltár jó rendben van tartva, használható inventariumokkal ellátva. A gróf Tarnowski, hg Ostrogski s a Sanguszko hgek irattárai képezik a levéltár nagy részét. Több előkelő lengyel családról tartalmaz adalékokat, genealogiai feljegyzéseket, így az említetteken kívül a herczeg Zamojski s Lubomirski stb. családról. Az egyházi documentumok summariusában van egy oklevél az esztergomi érsektől 1385. martius 7-éről Pszczanow-ból keltezve: Indultum Demetrii, cardinalis legati regnorum Hung. et. Pol. altari s. Marie Tarnowiensis pro indulgentiis.

SZÁDECZKY LAJOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÉT FELEDÉSBE MENT VÁRADI PÜSPÖK.

I.

Vata 1186—9.

E püspökről Pray nem akar tudni semmit, sőt mivel Gánóczy Szentiványi Márton nyomán, ki a váradi káptalan régi statutumait valahonnan aligha nem ismerte, — Vatát, mint I. János, váradi püspök utódát említi¹⁾: Pray erre megjegyzi; »Quid si Joannes cognomento vatha, aut ex huius genere fuerit? ut adeo necesse non sit genimare Episcopos.²⁾« És Praynak ezen nyilatkozata határozott Vata püspök emléke fölött: kizárassék a váradi püspökök közül, még az egyház-megyei névkönyvek sem említék soha. Hanem az újabbán fölmerült történelmi adatok megfelelnek Praynak idézett szavaira még Vata püspök nemzetségi származását illetőleg is, megfelelnek, de tagadólag.

Fejér codexeiben található egyszer Waste¹⁾, másszor pedig Valte⁴⁾ váradi püspök, de a kétféle név alatt egy és ugyanazou személy lappang, ugyanazon tárgya, bár két darabban közlött oklevélben, a leleszi prépostság alapító-levelében fordulván elő.

Tehát Waste vagy Valte váradi püspök kétségtelenül létezett, még pedig az említett prépostság alapítója, Boleszló, váci püspök (1186—1215) korában, mert az idézett kettős oklevél ugy emlékezik Valterról, mint akinek beléegyezésével Boleszló Kanar nevű birtokot Arpa faluval megcserélte.

Jeles történészünk, Pauler Gyula, ezen Waste vagy Valte-t szintén elfogadja váradi püspökül s püspöksége idejét 1179—1197. közt keresi,⁵⁾ és helyesen. Azonban a váradi káptalan

1) Eppi Varad. I. 55.

2) Hier. Hung. II. 162.

3) III. 1. 156.

4) VII. 5. 204.

5) Századok 1877. évf. 378. l.

idézett statutumai már tovább mennek s megjelölik nem Waste, Valte vagy Pauler szerint Vasta, hanem ehhez legrokonabb hangzása: *Vata* püspöknek mind megválasztása, mind pedig püspöksége végének idejét, oly határozottsággal, hogy az már gr. Batyány Ignác püspök figyelmét is felkeltötte. »Displicet Prayo, quod Ganoczius Vatham Episcopis adscribat . . . hoc certe statuta haec non admittunt, dum initium regiminis Vathaiani tam *diligenter* assignent.¹⁾« Az idézett statutumok ugyanis elmondják, hogy *Vata* (így) 1186-ban választatott váradi püspökül et »amplius, quam tribus annis in Episcopatu vixisse *reperitur*« nem »*refertur*,« hanem mintha mondaná: ut in actis et regestis nostris »*reperitur*«.

Sőt ugyancsak az idézett Pauler-féle becses közleményben találtunk *Vata* püspöknek családi származására nézve is, ha nem is biztos adatot, mindenesetre érdekes említést. Ugyanis elmondatik ott, hogy *Vata* »a kincstári levéltárban Lendvay Márton, allevéltárnok által e század elején készített Liber dignitatum-ban a váradi püspökök között előfordul e megjegyzéssel »de Genere Miscoutz.« És itt a többször tisztelt történetíró urat kérdehetjük mi is: honnan vette ezt Lendvay? de mert az ellenkezőre legalább eddig adatunk nincs, közleményét egyelőre is örvendetes tudomásul vesszük.

Többet *Vatára* nézve megtudnunk nem sikerült. Csak azt jegyezzük meg még róla, hogy utódjául a váradi püspöki széken már 1179-ben Elvin említették.³⁾

II.

Tamás 1281—3.

Gánóczy, Pray, Keresztury, mindnyájan besorozzák a váradi püspökök közé; több-kevesebb pontossággal meg is határozzák püspöksége idejét: mindemellett az egyház-megyei névkönyvek nevét sem említik.

Gánóczy azt állítja róla, hogy 1279-ben a IV. László király által kiéheztetett budai zsinaton Tamás, mint váradi püspök jelen volt⁴⁾; hanem ezen állítás nélkülöz minden komolyabb alapot. Péterffy legalább a jelen volt zsinati atyák neveit nem említi⁵⁾, s Gánóczy is hihetőleg csak abból következteté föntebbi

¹⁾ I.L. Eccl. III. 224. jegyz.

²⁾ I. h.

³⁾ I. h.

⁴⁾ Eppi Varad.: I. 131.

⁵⁾ S. Conc.: I. 90—126.

állítását, hogy Tamás püspök előde, Ladomér 1279-ben emeltette a primási székre, s az említett zsinat szintén 1279-ben. Lodomérnek már érseksége idejében tartatott: tehát Ladomér utódja, Tamás már, részt vón a budai zsinatban. S ezen állításának igazolására nem is idéz semmit, ennél fogva elfogadhatóbb a káptalan statutumainak azon följegyzése, hogy Tamás 1281-ben lett váradi püspökké.¹⁾

Ezen statumoknak igazat ad IV. Márton pápának 1272. június 18-án a kalocsai érsekhez, s a szerémi és csanádi püspökökhöz intézett levele, melyből megtudjuk, hogy Tamás püspökké választásakor fölszentelt pap még nem volt, de prépostja vala a vasvári káptalannak. Ugyanis a szentszékek magyarországi követe Fülöp, fermoi püspök Tamásnak püspökké választatása ellen tiltakozott azon okból, hogy Tamás már vasvári prépostságát is jogtalanul bírta, nem vevén föl a kikötött egy év alatt az egyházi rendeket. Az ügy a pápa elé került, de IV. Márton szelidebben s igazságosabban fogta föl a dolgot, kijelentvén idézett levelében, hogy a kikötött egy év a lugduni zsinat határozata következtében csak oly egyházi javadalmak birtokosaira szól, kiknek egyszersmind lelkészkedniök is kell, a vasvári prépostság pedig nem ilyen »Ecclesia de Castro-fereo non parochialis, sed collegiata.« Ennél fogva meghagyja az említett érsek s püspököknek, hogy ha egyéb akadály nem forog fönn, Tamást erősítsék meg a püspökségben és szenteljék föl.²⁾

Tamásról az idézett pápai levél említi azt is, hogy a váradi kanonokok őt »concorditer elegerunt«, tehát, hogy bizalommal néztek eléje, s bizalmukban, úgy látszik, nemis csalatkoznak: legalább maga a káptalan mintegy sajnálkozva írva hagyta róla, hogy »paucis in Episcopatu vixit annis, relinquens nobis *placida charitatis insignia*.³⁾« És ez mindenestre oly sokatmondó szép emlék, hogy arra a legjelesebb püspök is büszke lehetne. De miben állhattak a szeretetnek ezen kedves tanujelei? Mily érdekes lenne tudni! Hozzá teszi ugyan a mondottakhoz a statutumok írója: »prout apparet in instrumentis descriptis infra locis suis,« mindamellét a következőben, bár még 34. folio lapra terjednek, Tamás püspök szép tetteinek semmi nyoma. Van ugyan még egyszer említés róla a 239-ik lapon, de csak futólag jelentéktelenül. Ebből azt következtetjük, hogy vagy maga a Batthyány által használt codex is csak csonkán bírja ez oly fölötté érdekes statutumokat, vagy Batthyány nem közli egészen azokat. Annyi két-

¹⁾ Batthyány: LL. Eccl. III. 224.

²⁾ Theiner: Veter. mon.: I. 350.

³⁾ Batthyány: i. m. 225.

ségtelen, hogy a statutumok előszava *három* részt ígér, s Batyány-nál nincs csak kettő, sőt ebből is a második rész csonka; az előszó után ítélve a legérdekesebbeknek ígérkező rubricák hiányoznak ebből is. — Ki ad nekünk módot arra, hogy e code-
xet fölkeressük?

Tamás püspök csakugyan »paucis in Episcopatu vixit an-
nis«: 1283. Szent-István király napján már nem élt. A káptalani
statutumok azt mondják ugyan, hogy utódja, Bertalan csak
1284-ben lett váradi püspök; de van IV. László királynak egy
1283. évben mindjárt Szent-István ünnepe után másnap kelt
levele, mely Tamásról már mint *nchai* »bonae memoriae« váradi
püspökről emlékezik. Ugyanezen levélből megtudjuk azt is, hogy
voltak rokonai, kiknek szép örökséget hagyott »possessiones cum
servis et ancillis«, de a rokonok az örökségen összeveszttek s a
dolog pörre került.¹⁾ Kár, hogy az oklevél, elhagyva még a szo-
kásos praedicatumokat is, csak keresztneveket említ; így meg
nem határozhatjuk e levélből Tamás püspök családi származását.
A jobbágyos örökség mégis nemes családra mutat.

BUNYITAY VINCZE.

A KORONAÖRZŐ NEMESEK NAPLÓJA 1790-BŐL.

Gróf Keglevich József és gróf Nádasdy Mihály korona-
örök az ország hét más nagyjának pecsétével ellátott ládát, melybe
a nemzet drága kincsét, szent-István koronáját helyezték volt,
1790. febr. 17-én Bécsből az ország határafelé indították s 21-én
500 ágyúnak dörgése között, fényes megyei bandériumok kísére-
tében vitték be Budára.

Ettől az időtől fogva a Pestvármegyének nemesei közül
alakult nádori bandérium őrizte a száműzetéséből visszakerült
ereklyét. Báró Orczy László volt a »fővezér«, egyuttal a várme-
gyék kezdeményezése folytán az egyes törvényhatóságok zászló-
aljaiból a korona biztosítására kirendelt nemzeti őrsereg főpa-
rancsnoka. A februári és mártiusi megyegyűlések bandériumok
szervezéséről s hatalmas körlevelek szerkesztéséről gondoskadtak.

Heves- és Külső-Szolnok, mint szomszédos megye készült
el leghamarább, mely erre nézve mártius 4-én hozott határoza-
tát oly gyorsan foganatosította, hogy a nemesség 18-án már
Gyöngyösre gyűlhetett össze s mártius 21-én, a kalendárium
szerint való első tavaszi napsugárral, tényleg átvehette Pesttől a
korona őrizetét.

¹⁾ Fejér: cod. dipl. V. 3. 172.

Tagjai kezdték vezetni a »Tekéntetes Nemes Magyar Hazánknak Vármegyébül a Szent Koronának Órizetére kirendelt Nemes Banderiumoknak Protocollumá«-t, melynek 157 folio lapra terjedő eredeti példánya a báró Orczy-család által az aradi kir. főgymnasiumnak ajándékozott könyvtár kéziratgyűjteményében »A. 17.« jegy alatt őriztetik.

Ez a napló mártius 21-től oct. 27-ig terjed. Tanúsága szerint ez idő alatt 33 vármegye nemességének virágából alakult 30 bandérium váltotta föl egymást a koronára való felügyeletben. A borsodit kivéve, mindegyiknek élén egy fővezér állott¹⁾; az összes törzstisztek száma rajtuk kívül 8-ra, a kapitányoké 60-ra, a főhadnagyoké 73-ra, a zászlótartóké 33-ra, a segéd-tiszteké 40-re, a káplánoké 14-re s a hadnagyi rangú nemes őrállóké 857-re rugott. Félév alatt e szerint 1114 vitéz vont a kardját, hogy fegyveresen tüntessen minden, a koronát újabb merénylettel fenyegető önkényuralmi tény ellen.

Nem volt ez forradalom, csak valami ahhoz hasonló. De nem is vezetett olyan eredményekre, mint minőkre a forradalmak szoktak vezetni.

Értékét nagyon különböző szempontokból lehet megítélni. Én csupán az érintett naplónak bemutatására szorítkozom, remélve, hogy ez adatok némileg a kor jellemzésére szolgálhatnak.

Heves- és Külső-Szolnokvármegye már 1790. mártius 4-én elhatározván, hogy személyesen vesz részt a szolgálattételben, másrészt pedig az avval járó költségek alól sem vonja ki magát, a 18-ára hirdetett gyűlőnapon Gyöngyös városát ragyogó nemzeti öltözetbe burkolt nemesség özönlte el, hogy másnap Buda felé induljon. A kis sereget báró Orczy József vezette. Aznap csak Hévesz-Györkig értek, míg 20-án Pest alatt »az minden magyar előtt nevezetes« Rákoson, a picziny Királyhegyén ütőt-tek táborát, hol a vezér lelkes beszédet tartott kíséretéhez.

1) Abaúj-Borsod: gr. Csáky Antal; Arad-Temes: Edelspacher Zsigmond; Baranya: Kajdassy Antal; Bars: gr. Migazzy Kristóf; Bács: Rudics Máté; Bihar: Baranyi Mihály; Fejér: b. Perényi Imre; Gömör: Szathmáry Király Miklós; Győr-Mosony: gr. Esterházy János; Heves: b. Orczy József; Hont: b. Hellenbach György; Horvátország (4 megye): b. Magdalenics István; Komárom: gr. Esterházy Károly; Nógrád: gr. Forgách Antal; Nyitra: gr. Amadé Antal; Pest: b. Orczy László; Pozsony: gr. Amadé Ferencz; Sáros: b. Palocsay József; Somogy: gr. Smidegh László; Soprony: hg. Esterházy Miklós; Szabolcs: gr. Kállay János; Szatmár: gr. Károlyi József; Szepes: b. Horváth József; Tolna: Styrum János; Vas: hg. Batthyány Lajos; Veszprém: gr. Esterházy János; Zala: gr. Fekete János; Zemplén: Rhédey Lajos.

»Most értük el — úgymond — azon szempillantást, melyben először léptünk ki ily egyesülten a világnak látszatos piaczára; ahány szem irányúl reánk, annyi bíránk lesz. Ezen vezéri hivatalom, melylyel az urak engem dicsőítettek, hozza magával, hogy (mivel úgys a nemesi vérnek a maga születése és nevelése elégséges ösztönt ad arra, hogy nemesi rendével egybekapcsolt kötelességének önként eleget tegyen és nem is volt szükség arra, hogy az urak ezen hivatalomhoz nagyobb hatalmat kössenek), mint hasonlóimhoz s pajtásaimhoz barátságos intésképen szóljak és igaz hazafíui indulatból az uraknak szíves barátsággal itt elejökbe terjeszszem, hogy az igazi nemesi szabadságnak többféle és rendes törvényei vannak és az Istenhez, hazánkhoz, *polgártársainkhoz* és magunkhoz is bizonyos és számos tartozásokkal köteleztetünk. Ezen törvények az uraknál eléggé tudva vannak; azért csak emlékeztetem az urakat, hogy az isteni félelem minden jónak és az igaz bölcseségnek kútfeje; és mivel ezen környülfállásokban leghathatósabbban érezzük az isteni mindenhatóságnak erejét, midőn édes hazánkat most legközelebb oly csodálatosan emelte ki gyászos veszedelmeiből, ebbeli jótéteményét ha tökéletes viseletünkkel meg nem háláljuk, méltán leszünk háládatlanok.

A hazánkhoz tartozunk különös fedhetetlen hívsséggel, annak boldogulását és törvényeinknek állandóságát, hogy véreinkkel is készek vagyunk védelmezni, ezen ruházatunk is bizonyos jelensége, midőn veres színünk példázza, hogy vérünket hazánkért, törvényes szabadságunkért kiontani készek vagyunk; a fekete pedig azt, hogy a haláltól sem irtóznak; arannyal azért kívántunk tündököltetni, hogy az legtisztább adománya a föld gyomrának, szinte olyan próbát kiállhatóvá tegyük hazánkhoz vonzó szívünket.

Magunkhoz is vagyon kötelességünk, nevezetesen, hogy a tökéletes viselés és mértékletes élet ne fogyaszsa erőnket s ne közelítse halálunkat akkor, a midőn talán életünkre szüksége lehet hazánkknak.

Polgártársainkhoz több rendbeli a tartozásunk; mert többféle rendnek a szerencsejátéka némelyeket felebbvalóinknak, másokat hasonlóinknak, még többeket pedig alattunk valóknak rendelt; illő, hogy a világ rendjét mi is megtartsuk. Legyünk a nagyobbakhoz díszes tisztelettel hízelkedés nélkül, hasonlóinkhoz szíves barátsággal színmutatás nélkül, alattunk valókhöz méltó engedelemmel megvetés nélkül.

Helye vagyon itten annak, hogy emlékezetet tegyek arról, hogy magyar nemzetünknek mindenkoron különböztető karaktere volt a generositás; ez azt hozza magával, hogy velünk egy

levegő-ég és törvényeink oltalma alatt tartózkodó más külső nemzetekhez mutassuk meg, hogy érti a magyar az illendőséget és hogy csak az alábbvaló nevelésű és homályos értelemmel bíróktól várhatni azt, hogy az idegen nemzetet csak azért gyűlölje, hogy a szerencse azt más levegő-ég alatt születette a világra; helyesebben pajkosságnak jele volna, egy vagy amaz nemzetnek azt szemére vetni, melyről egyik sem tehet. Ne vessünk más nemzeteket, ne csúfoljuk őket, *szánakodjunk inkább rajtuk, hogy ők is nem magyarok!*¹⁾

Engedjék meg, pajtás uraimék, hogy szíves magyar bátorsággal azt mondjam, hogy ha véletlenül közöttünk olyan találkoznék, a ki ezen igazságos és természetes törvények megtartására magát elégtelennek ismerné, inkább be se lépjen ezen előttünk lévő városnak küszöbébe, melyben a tökéletlenségnek számos incselkedői és rosra vezérlő alkalmatosságok találtnak. A mi itt maradásunk ideje alatt az élelmet illeti, olyanoknak ösmerem az urakat, kiket ide az igaz hazafiúi szeretet vezérlett és számos költségöket, fáradságukat a haza becsületére, vármegyénk dicsőségére feláldozták; mindazonáltal a kik a szerencsének adakozásában kevesebbet részesültek, következendőképen maguk és lovuk tartását sérelmesebben viselhetnék, részesülhetnek azon segedelemben, melyet egy némely jó urainknak adakozó barátságukból egybegyűjtöttünk, melyről annak idejében számot kívánok adni; tessék azért nekem különösen jelentést tenni, erszényünk erejéhez alkalmaztatott segedelemmel fogok lenni.

Ajánlom még egyszer az uraknak mind közönségesen azt szüntelen szemök előtt viselni, hogy magyarok vagyunk, kiknek nevét szégyeníteni és az egész pajtasságnak azáltal becsületét vesztegetni főbb tökéletlenség volna. Mutassuk meg, hogy igaz nemesi vérből vagyunk, kiknek más fenyíték nem kell a jóra, hanem hogy tudja magát nemesnek lenni; tegyünk hazánknak, vármegyénknek becsületet s tiszteletet, és érdemeljük meg, hogy ezen ruházatot viseljük és tovább is érdemesen viselhetjük; legyen szavainak annyival is inkább hathatósabb ereje, mivel ily nevezetes helyen és ott mondom, a hol a régi igaz és tökéletes magyarok munkálkodták szabadságaink s törvényeink reánk háromlott boldogságát, melynek dicsőséges árnyékában ekkorig bátran nyugodhattunk és vajha még dicsőségesebben nyugodhassunk; távoztassuk el azt, hogy dicső eleinknek nyugvó hamvai bosszúállást ne kiáltsanak érdemetlen maradékira. Tartsuk fenn a magyarok dicsőségét, mindnyájunk közbecsületét.«

¹⁾ Vivat, vivat! — áll utána a kéziratban, e mögött pedig, idegen kézzel, de keresztülhúzva: »propistálok!«

A beszédet, mely — mintha csak bevezetést képezett volna az 1791. évi 3. törvényczikkhez — szinte aggodalmasan kerülte a király nevének említését, nagy lelkesedéssel fogadták a nemesek; — »ebben az úrban láttuk visszatérni — mondja a jegyzőkönyv — hajdani hadverőinknek szokását, midőn t. i. az ütközet előtt nyomós és nemzetünkhöz alkalmazott szavakkal seregeiket nagy cselekedetekre fölgerjesztették.«

A kis sereg mártius 21-én d. e. 11 órakor 2 szakaszban kelt át a Dunán, hogy a korona mellett első szolgálatát tehesse. Az egésznek élén báró Orczy József ment két hadsegédével, gróf Berényi Györgygyel és Almássy Istvánnal. Az első osztályt gr. Keglevich Károly kapitány vezette; követte őt Tarrody István és Józsa Gábor hadnagy, Sággy Ignác zászlótartó és 32 nemes; a második osztálynak kapitánya Almásy Ignác volt; nyomában Szelezcky Márton és Steöszel József hadnagy, gróf Butler János zászlótartó és ismét 32 nemes haladt. A királyi palotában aznap Pestvármegye nemesei állottak őrt s kapitányuk, báró Orczy László ünnepélyes tisztelgések közt adta át a nemzet legnagyobb kincsére való felügyeletet b. Orczy Józsefnek s a hevesieknek. Az őrállók sorát a két kapitány, Keglevich és Almássy nyitotta meg. Kétórahosszat voltak a korona szobájának ajtajában. A parola Szent-Jakab, a jelszó Theresianopolis. Egyegy őrpárancsnok alá rendszeren 6 pár ember tartozott, úgy hogy 24 óra lefolyása alatt egyre-egyre négyszer került a sor. April hó 5-én Hevesvármegyének banderistáit a nógrádiak váltották föl. Az újonjöttek vezére gróf Forgách Antal volt, kapitányaik báró Balassa Sándor és Fáy Dániel, hadnagyaik Darvas József, Sándor Károly, Kántor Gábor és Muzslay Péter; zászlótartóik idősb Berczely Mihály és Csemiczky Boldizsár; segédtsitzjeik a vezér mellett Szent-Ivány János, Wattay Miklós és Jankovics János és mint koronaőrség 52 ember. A bandériumnak még káplánja is volt Marsovszky István losonczy plébános személyében. Őket ápril 16-án Fejér-, ezt május 1-én Komáromvármegye váltotta föl, mely május 2-a óta Győrrel és Mosonynak gyöngé bandériumával együtt végezte a szolgálatot. Május 9-én a koronát eddigi helyiségéből herczeg Batthyány József bíbornok és esztergomi érsek, gróf Zichy Károly országbíró, báró Orczy László koronaőrégi fővezér, és számos kitűnőség jelenlétében e három vármegyének nemessége vitte át az ország által e célzra újból kijelölt házba. Másnap Pozsonyvármegyének adták át helyöket, három nap (május 12.) óta közösen őrködvén Nyitra vármegyével. Május 17-én gróf Keglevich József koronaőr, ki az imént említett alkalommal nem jelenhetett meg a költöztetésnél, Várkonyi gróf Amade Antal, Nyitra bandériumának vezére, gr. Traun

Ferenc kapitány s az őrálló nemesek jelenlétében szintén megvizsgálta a szobát s a vasládát. Május 21-én Abaúj-, Borsod és Zemplén állott fel olykép, hogy a két elsőnek egyesült bandériuma 2, a harmadik 1 napon át lássa el az őrseget. A mint külön bejegyezve találom, Zemplénnek egyenruhája fekete süveg két sor arany pászamánttal, zöld mente egy sor arany zsinórral, veres *horvát* mellény (lájbli), veres nadrág egy sor arany zsinórral keresztül kötve; sárga csizma, zöld tarsoly, zöld nyeregtakaró, arany vitézkötés. Az életkorra, úgy látszik, nem — igen adtak. Május 24-én például Bernáth József kir. tanácsosnak 12 éves fia András, Csoma Sámuelnek 10 éves fiacskájával Zsigmonddal örködött, az igaz, hogy a bandérium tisztjeinek jelenlétében. Hasonló eset még kétszer-háromszor fordul elő.

A nemes testőrség ideje meglehetősen egyhangúsággal telt idáig; ugyanezen napnak éjféle után végre történt valami, a mit a két őr, Lőcsey Károly és Vajda István érdemesnek tartott tisztjének bemondani. Sz.-István kápolnájába ugyanis, melynek énekkara fölött volt elhelyezve a korona, két német öltözetű ember ment be. Két hadnagy vezérlete alatt azonnal négy nemes ment elfogatásukra s a csavargókat annyival inkább bekísérték a gránátosokhoz, mert az egyik gorombáskodott is az urakkal. A foglyok reggelre kialudták mámorukat s akkor azután kitűnt, hogy egyikök a kápolnának sekrestyése, a másik pedig egy barátja, ki visszanyerte szabadságát. A vesztély elmúltán érzett örömkömben engedték talán meg a hét éves ifjabb Vay Józsefnek, hogy két felnőtt őr mellé ő is oda állhasson (május 25-én) kivont karddal.

— Május 26-án kissé erőt vett a bandériumon a kíváncsiság. Gróf Csáky Antal Abaúj- és Borsod- s Rhédey Lajos Zemplénnvármegyének vezére az alattuk álló nemességel a két korona-őr kalaúzólosása mellett déli 12 órakor belépven a vasajtós korona-szobába, úgy találták, hogy a veres bársonnyal betakart láda két lakattal, egy zárral és 9 pecséttel van megerősítve; ezen pecsétek sértetlenül állottak a Bécsből való lehozatal óta. A szobába csak a két őr által elrekesztett ajtón át lehetett jutni, még az ablakokat is vasrostélyok védték. Magát a koronát s a hozzátartozó jelvényeket nem láthatták. — Május 28-án két felnőtt ember mellett még a kilencz éves kis Fáy István állott őr s 30-án a három vármegye banderiumát Szabolcsvármegye váltotta föl.

Ezen bandérium azon utasítást hozta magával, hogy a koronát magának színről színre megmutattassa. Alig értek tehát föl, a ládának fölnyitása dolgában azonnal követeket küldtek az országbírájához. Ez azonban kijelentette, hogy törvény ellenére

nem törheti föl a pecséteket, az országgyűlés megnyitása után azonban a karok és rendek előtt szorgalmazni fogja kívánságuknak teljesítését. A bandérium azonban abban a hitben élt, hogy »nem lehet a szentséges koronának a mostani esetit és körülményeit hasonlítani azon törvényes időkhöz, a midőn a pecsételesek országgyűlésnek alkalmatosságával, közmegegyezésből mentenek véghez; mert változott bezáratásának módja, változott őrizete is«. *A koronát a polgárok sokfélekép a maguk tulajdonának tekinthetik* s így, kivált az örök, méltán kívánhatják annak megszemlélhetését. A mi a pecsétek feltörését illeti, elég országos ember van már együtt Budán, azok ép olyan jól lepecsélhetik megint az egyszer fölbontott ládát; »de még nagyobb erősségnek tartathatik a néma pecsétnél a nemes, vitéz bandériumoknak igaz vérrel és hívséggel buzgó, éjjeli, nappali gondos őrállásuk, bátor és szemfűl-vigyázásuk.« Kijelentvén tehát, hogy kívánságuktól el nem állhatnak, az országbíró már az első ülésben ígérte szóhozni kívánságukat s megmutatta a bandérium köveinek a láda lepecsételt harmadik kulcsát s biztosította őket, hogy számukra, eljárásukról, bizonyoságlevelet állít ki. — Orczy László fővezért pedig, ilyenképen megnyugtatta, az iránt kérték meg, hogy az őrváltás ezentúl déli 12 óra helyett, mikor a nap heve az embert és lovat egyaránt ellankasztja, reggeli 8 órákor történjék meg, a mibe ő bele is nyugodott. Sőt Orczy a korona-őröknél is közbenjárt érettök s május 31-én személyesen jelentette, hogy gr. Nádasdy és gróf Keglevich még aznap megmutatja nekik a lepecsételt ládát. Úgy is lett. »Fölmentek — mint az Erdődy Lajos által szerkesztett jegyzőkönyv mondja — azon rejték helyhez, hol a szentséges korona tartatik; a rejtéknek három tetemes és erős lakatokkal hezárlott külső és három kemény vas pléhekkal bekulcsoltatott belső vas ajtaít a korona-őrök két méltóság tulajdon kezeikkel felnyitván, bevezettek bennünket azon rejtékbe.« A tamáskodók rendre vizsgálván a pecséteket, azokat sértetlenül találták s evvel egyelőre beérték ugyan, de addig is, míg magát a koronát színről színre láthatnák, ezt is elég fontosnak tartották arra, hogy külön jegyzőkönyvet vegyenek föl róla. Junius 4-én Bihar bandériuma megérkezvén, a szabolicsiak egyelőre nekik engedték át a tért. Ekkor általában véve sűrűbben váltakoztak a bandériumok, minthogy a Pestre hirdetett országgyűlés kedvéért a vármegyék vetekedve siettek a fővárosba; a bihari bandériumnak két kapitánya például, Beóthy Imre és Domokos Lajos egyúttal diaetai követ is volt. — Junius 8-án már Zalára került a sor s 10-én Tolnára; úgy azonban, hogy megosztották egymással a vigyázást. Junius 13-án déli féltizenkettőkor a koronát a második emeletről levítették köz-

tiszteletre a Szent-Zsigmond udvari kápolnába, hol az országgyűlés rendeletéből, a nemzetnek mintegy megvigasztalására, az az összes jelvényeket látni lehetett esti 8 óráig, midőn azokat elcsukták a kápolna bemenetelétől, balra levő szobában. Orczy László parancsából ezúttal egy tiszt vezetése alatt kivételképen hat nemes állott őrt a temesi és aradi bandériumból, részént a gyöngye helyre való tekintetből, részént a tolongás folytán eshető zavarok elhárítása végett. Másnap Szt. István jobbkezét is közszemléletre tették ki; a szükséges őrséget Aradon és Temesen kívül Tolna és Hont nyujtotta. Már 13-án megérkezett, de ünnepélyes menetben csak 18-án vonult fel Budára Szatmár bandériuma, fölváltván az előbbi megyéket. 21-én délután ugyancsak az ő jelenlétökben vitték föl régi helyére 8 napon át kitett koronát, melyet a főméltóságok zártak el. A templomból való kiszállításakor 64 somogyi nemes képezett sorfalat; Lengyel-Tótitól Budáig pihenőnap nélkül épen ekkor érkeztek meg s első dolguk volt, hogy a korona előtt tisztelegjenek 23-án két, Kaposvárt talált s ez alkalomra megújított megyei zászló alatt a budai szt János-templomba vonultak, hol káplánjuk misét mondott; 25-én végre mindenestül »fölparipáztak« a kir. palotába s két zászlójuk alatt attól nyugatra helyet foglalván, kölcsönös hadi köszöntések után átvették Szatmártól az állomást. Az ünnepélyességek folyamatja alatt zene is szólt s az egészzet nagy közönség nézte végig. S mikor a bács megyeiek jöttek július 3-án, akkor is »trombita- és más muzsika-riadások között« távozott Somogy. A fölváltó csapat tíz napi utazás után június 29-én a soroksári utcán át érkezett Pestre, a sopronyi pedig július 6-án, de ama nemesek helyére csak 9-én léphetett. Fővezére, hg. Esterházy Miklós, betegeskedvén, őt az első kapitány, gr. Festetich Ignác helyettesítette. Husz napig tartott útját eléggé kipihenhetette a sárosi bandérium, mert még 9-én beérvén Pestre, csak 17-én került reá a sor, míg 14 napi út után a vármegyeiekre július 24-én. Ez utóbbiak különösen ellátták magukat czímmel; volt fővezérok (hg. Batthány Lajos), vezérok (gr. Erdődy Lajos), két alezredek, két őrnagyuk, 2 kapitányuk, 3 főhadnagyuk, 1 zászlótartójuk, 1 segéd tisztjök, 1 káplánjuk (a csatári apát) és 34 nemesőr-állójuk. Eljött Veszprém is, mindamellett, hogy főispánja, gróf Esterházy Imre, mind a megyegyűlések alkalmával, mind Budáról írt leveleiben szép szóval, vagy fenyegetőzésekkel ügykezett visszatartani s július 31-e óta »a Tátra hegye körül fuvalló fagyaláló szél« által meg nem hidegített Szepessel egymást fölváltva örködött. Az utolsó napon, augusztus 8-án, különös buzgósággal s talán a főispán ellen való tüntetésül, Veszprém egész bandériuma helyt állott. Másnap Bars, aug. 21. Gömör, és aug.

30. Baranya jött. Ez utóbbi, május óta teljes készületben, 10 napi kettős menetek után már aug. 23. Pesten volt ugyan, de Gömör előbb érkezőn meg, várnia kellett rá. Szeptember 14-én Zágráb-, Kőrös-, Varasd- és Pozsegamegyék egyesült zászlóalja állt a korona mellé. Ez a jegyzőkönyvön is meglátszik, mert azt ez alkalommal latinul vezették. Még augusztus 26-án keltek volt útra; fővezérok, báró Magdalenics Ignác nem jött el személyesen s helyettese, gróf Orssich János, csak 27 embert vezethetett föl; ezek azonban, mint jegyzőkönyvi nyilatkozatukból mondják, ép oly hazafias örömmel oltalmazták a hazahozott koronát, mint a tősgyökeres magyar megyék. Ekként idáig 33 törvényhatóság részéről összesen 30 bandérium ülte meg a királyi várat s most ismét a nádori zászlóalj (Pestmegye) vette át az őrzést (szept. 25-én), hogy azt okt. 11. Hevesnek, ez oct. 18-án Fehérnek s ez okt. 24-én Nógrádnak adja át, melyek tehát már ismételve teljesítették ezen szolgálatot. Az utolsó naplójegyzetet 1790. október 27-éről találok, midőn Fáy Dániel és báró Ráday Pál vezetése alatt 14 nógrádi nemes örködött.

Itt végkép s minden fölvilágosítás nélkül szakad meg az érdekes napló; csak a borítékra van még ennyi írva:

»Szegény Magyarország, tekints az egekre:
Ne hagyd szabadságod elveszni örökre . . . .«

Lipót Pozsonyba tette az országgyűlést s nov. 15-ére oly kívánattal tüzte ki a koronázás napját, hogy a vármegyék bandériumai ne legyenek jelen. Megteszi a szolgálatot a Lobkoviczvasasrezred is. Meg is tette, nem történt semmi baj, fényesen sikerült minden, a nemzet és a király, azt mondják, meg volt egymással elégedve.

Hanem azért mégis csak egykorú kéz írta azt a verset a mi könyvünk borítékára:

»Szegény Magyarország, tekints az egekre:
Ne hagyd szabadságod elveszni örökre . . . .«

DR. MÁRKI SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az elüött régi vármegyék. Irta Pesty Frigyes. Kiadja a magy. Tud. Akad. tört. bizottsága. Budapest, 1880. I. és II. kötet.

Aki régi topographiával nem foglalkozott, nehezen fogja azon nehézségeket elképzelni, a melyek a tanulmányok e terén felmerülnek. A középkori stylus emberei, nálunk is a cancelláriai személyzet, a káptalani jegyzők s egyéb okmányírók becsvagyát nem igen bántotta az ókori remekírók classicitása, legalább egy constructióval sem árulják el, hogy a classicus irályformákat valami nagyon utánozni törekedtek volna. Persze irásuk tárgya nem is volt remekírási gyakorlatokra alkalmas, mert a határookra, jószág-adományozásokra, birtok-be- és átruházásokra, fekvőségek vételére s eladására meg hasonló egyéb jogi és szerződési cselekményekre vonatkozó bevallások oly prozaicus természetűek, hogy nyilván Horátius és Plautus tollát sem fogták volna dicsőséghez segíteni. No de nem is ezen akad fenn a topographus, ki hálatelt kebellet fogadja a jó elődök minden írott documentumát, hanem a mit hálája mellett önkénytelenül is zokon vehet, az, hogy a középkori okmány-írók legnagyobb részt teljesen megfeledkeztek az írás legszükségesebb kellékéről: az előadás világoosságáról, érthetőségéről és hibátlanságáról.

Nem kételkedem, hogy az okiratokkal való nehéz boldogulásnak következményeül kell nagyrészt felrónunk azt is, hogy nálunk a középkori topographia s illetőleg geographia a történetírás valamennyi ága közt a legelhanyagoltabb. Rendszeres topographiai tudományművelésről nálunk eddigelé még nem lehetett szó, mert az az egy-két emberünk, ki topographiával foglalkozott, ezt soha sem tekintette főfeladatának. Ok csak egyes kérdések felmerülésekor határoztak meg úgy melleleg egyes, ezen kérdésekkel összefüggő geographiai pontokat, a nélkül azonban, hogy szándékuk lett volna, ebbeli tanulmányaikat általánosítani és bizonyos rendszerbe hozni, miként ezt például azon római korszakra nézve mondhatjuk, mely Pannóniára és Dáciára beköszöntött

volt. Pannónia és Dácia geo- és topographiája rendszeres művelésben részesült: Ackner, Sulzer, Katancsich a régiebbek, Torma, Gooss, Salamon, Rómer s még mások az ujabbkoriak közül átölelőleg s behatólag foglalkoztak s illetőleg foglalkoznak most is e szakmával, s ha e téren még nagyon is sok a teendő, úgy mégis másrészt már régen túl vagyunk a kezdeményezésen. E téren mi már csak javítunk, igazolunk, kiegészítünk, miként az minden fejlett studiumnál történik, míg a középkori topographia terén, mondhatjuk, jó formán még csak nem is kezdeményeztünk. Egyébiránt az ok, hogy miért fejlettebbek a régibb római korszakra vonatkozó geographiai ismereteink, mint az ifjabb középkorira vonatkozóak, nagyon érthető. A római korszak világtörténeti jelentőséggel bír, s az egész continens tudósait Dácia és Pannónia ép úgy érdekli, mint a római uralom többi tartományai Afrikában vagy az Euphrát mellékén, a Pyrenacusok, az Alpok vagy Apeninek alján. Dáciát és Pannoniát tanulmányozta tehát a külföld is s Mannert, Ukert, Forbiger, Marsigli, Franke, Reichard, Marquardt, Mommsen s mások, oly műveket tettek e tárgyra vonatkozólag közzé, melyek ismereteinket jelentékeny módon fejleszték. Természetes, hogy a külföldnek ezen érdeklődése nagyon megkönnyítette munkálkodásunkat, s minthogy az írott vagy vésett forrásműveken s a már egész irodalmat tevő segédeszközökön kívül még a közvetlen autopsiát is érvényesíthetjük, nagyon is megfogható, hogy a római korszakra nézve geo- és topographiai irodalmunk nemcsak hogy fejlett állapotú, de a külföld hason irányú működésével szemben még irányadó is.

Másként áll a dolog középkorunkra nézve. A külföld középkori geographiánkkal nem sokat törődött, eléggé mutatják ezt a Spruner-féle történeti térképek is, s ha a társországokban egyesek geographiai kérdéseket vitattak, az bizony nem történt más czélból, mint a földirati fictióknak a nemzetiségi aspiratiók igényei értelmében való megteremtése czéljából. És hogy tettleg mennyire valánk majdnem egy ezred óta lakott saját házunkban tájékozatlanok, szomorúan bizonyítja azon bevégzett tény, hogy virágzó provinciákat áldoztunk fel tárgyaltalan fictióknak. Az okiratainkban sűrűn előforduló politikai és közigazgatási egyediségek hieroglyphek voltak még legjelesebb történetismerőink előtt is, s ha egyikük-másikuk alkalmilag magyarázó véleményt koczkáztatott felettük, az bizony ép oly kevés volt talpra esett, mint azon dicasteriumok vélelmzésesei, melyek nagy bölcsen a Tisza vidékén keresgéltek azokat a történeti hírből ismert közigazgatási individualitásokat, melyek valamikor a mai Boszniában léteztek.

Pesty Frigyesé az érdem, hogy az áthatatlannak tetsző

chaoszt elvégre szemünk előtt eloszlatta. Oly művel gazdagította tudományos irodalmunkat, mely a szó valódi értelmében *alapvető*. Azt tudtuk, hogy régen készül e nagy mű, s a jeles szerzőnek cldigi nagyszabású irodalmi működése arra is feljogosított, hogy e megjelenendő mű elé teljes bizalommal és vérmes reményekkel tekintsünk, de mindezek daczára arra még sem valánk elkészülve, hogy ezen legifjabb irodalmi terméke oly kielégítő legyen. A régi mulasztásokat mintha egyszerre akarta volna legnemesebb ambíciója helyre hozni, nem egy vázlattal lépett elénk, hanem vaskos kötetekkel, melyek középkori geographiánk minden zugára kiterjeszkednek.

Legfőbb célja, az egykor hazánk, vagy a társországok s kapcsolt részek területén létezett s közigazgatásilag szerepelt, de a századok folytán eltűnt megyék számát, fekvését, terjedelmét kijelölni s azok viszonyát a politikai élethez ismertetni. E feladat nehézsége önmagától értetik. Hiszen a régi vármegyék számának megállapítását nagyon megnehezítette azon körülmény, hogy az okleveleinkben előforduló comitatus szó rendesen vármegye értelemben vétetett, holott a comitatusnak ép úgy, mint a comes szónak, nagyon is sokféle értelme volt. A nádortól kezdve a falusi biróig igen sokan éltek a comes címével: a főispán, az alispán, a szolgabírák. A királyné birtokai, a királyi erdőségek vidékei, a főpapok uradalmi s kisebb jószágkerületei, egyes kiváltságokkal felruházott megyei járások, de sőt egyes magánbirtokok is comitatus néven szerepelnek diplomáinkban. Mind e különféle fogalmakat sortirozni, a vármegyéket megkülönböztetni a várispánságoktól s magán birtokoktól, nyilván az ismereteknek tömördekségét s a kritikának kiváló élességét szükségelte. A mellett az egyes megyék geographiai térfogatának kijelölése még a legaprólékosabb földirati ismereteket is követelte a szerző részéről, kinek e tekintetben sokkal többet kellett tudnia, mint a mit közönséges atlasaink mutatnak. A régi megyéknek a politikai élethez való viszonyának felderítése pedig nemcsak theoriát, de tapasztalatos praxist, jelentékeny gyakorlati készültséget is tételez fel s nagyon élesnek kell lenni azon szemnek, mely a közigazgatási individualitások szervezetében a hűbértséget meg tudja különböztetni az autonomiától. Már pedig ismeretes, hogy a régi Horvátország területén az egykori zsupánságok, melyek sem nemesi gyűléseket nem tartottak, sem politikai jogkörrel nem bírtak, sem követeket nem küldtek az országgyűlésre, tehát melyeknek belszervezete lényegileg különbözött a magyar vármegyék szervezetétől, a magyar királyok egész korszaka alatt comitatusoknak neveztettek a diplomatika nyelvén.

Az igaz, a régi vármegyéknek terjedelmét, térfogatuk hatá-

rát Pesty sem tudta minden egyes esetben szabatosan kijelölni, de ennek daczára is igen nagy hálával tartozunk neki már csak azért is, mivel egyáltalán megmutatta, hogy az ilyen geographiailag körül nem írható megyék hol feküdtek. Egy szóval a czélt, melyet maga elé tűzött, tökéletesen elérte s most már nagyon könnyű és kényelmes dolog leend a jövő topographusainak az egyes hézagokat kitölteni. Az utat Pesty nemcsak hogy kijelölte, hanem járhatóvá is tette. A mellett pedig még sok más tekintetben is nagyon okulásunkra van jeles munkája, hiszen számos illusiótól ment meg s az anachronisticus tételek egész seregét semmisíti meg vele. Sikeresen eloszlatta azon hitet, hogy a Magyarország álladékat képező vármegyék földrajzi minősége, mint valami megkövesült eszme élte túl a századokat s megmutatta, hogy az 52 vármegyéről regélő hagyományos hit egy noli me tangere-féle ivadékos anachronismus; hogy továbbá a vármegyék életében szintén meg volt az a folyton alakuló, fejlődő, sarjadzó organicus processus, mely az anyagi és szellemi világ minden jelenségének jellegét képezi; hogy későbbi századok hogyan illesztették saját közigazgatási állapotjaikat korábbi századok keretébe, fen nem akadva azon, hogy amaz időkben még hiányzottak a vármegyei szervezethez szükségelt előfeltételek, a termő kultur föld, az akadálytalan közlekedés módja a sűrű rengeteg közepette. És mily szerfelett becses előadása ott, hol megismerteti velünk, kik a hagyományos felfogással szemben a vármegyék kivételes ellenállási képességében már úgy sem hiszünk, azon kezdetleges állapotokat, melyek a mai földrajzi viszonyokat előkészíték és létrehozólíták. Vagy a hol az iránt nyújt megbízható felvilágosítást, hogy milyen falu, község, város dícsérte egykor az egek urát ott, hol most a pusztá avar minden.

Mindezeket s ezekhez hasonló tételeket Pesty tömérdek ismerettel képes velünk megértetni s bizonyára nem tulzom a dolgot, ha azt állítom, hogy száz meg száz eddig közkeletű, de téves állítást igazít e munkában is helyre. Kritikája itt is ép oly jeles, oly óvatos s oly következetes, mint korábbi dolgozataiban. Munkájának egyes részei, például az, mely Slavoniára és Croatiára vonatkozik, oly plastikus tömörséggel s oly történetírói elegantiával van írva, hogy meglehet vele a legszigorubb forma embere is elégedve. Szóval a szerzőnek oka van végzett munkájával megelégedettnek, nekünk pedig kétszeres okunk van a nagy szolgálatért, melyet tudományos irodalmunknak tett, hálásoknak és elismerőknek lenni.

A Pesty által e nagy műnek megírásában használt források túlnyomólag nyomtatott művek és diplomatariumok. Különös hangsúlylyal akarok e körülményre figyelmeztetni, minthogy

nálunk már nagyon általánossá vált a történészeknél az a nézet, hogy egy oly mű, mely kizárólag levéltári kutatásokon nem alapul, nem tarthat igényt az eredetiségre s a jelentőségre. ¹⁾ Nem akarom mondani, hogy e nézetnek nincs meg a maga jogosultsága sok tekintetben, de azt általános szabályként felállítani, nagy következetlenség és méltánytalanság azok működésével szemben, kik ismert forráskészletből a feldolgozás által tudományosságunknak kétségkívül nagyobb hasznára voltak, mint számos levéltári kutató. Salamon irodalmi munkássága ezt különben is fényesen bizonyítja s most hozzájárul Pestyé is, ki pedig, hogy ért levéltári kutatásokhoz is, azt már máskor mutatta meg rendkívüli crednényekben. Szörény-megyének nagy monographiája s egyáltalán neves tudósunknak legtöbb irodalmi terméke legnagyobb részt, ha nem épen kizárólag, levéltári kutatások eredménye, de kérдем: eredetibb-e Szörény megye története mint az eltűnt régi vármegyéké? kisebb-e ez utóbbinak tudományos haszna, mint a milyen amazé? Az eltűnt régi vármegyéről szóló nagy mű igen fényesen documentálja azt, hogy tömérdek forrásanyagunk még távolról sincs értékesítve, feldolgozva, tanulmányozva. Pesty közlött forrásművek alapján egy oly monographia birtokába juttatott minket, mely az első laptól az utolsóig eredeti és nagyfontosságú és melynek hiányát már réges-régen érezzük, s melynek tudományos hasznavehetősége soha, míg a magyar történeti irodalom muzsája közöttünk élni fog, elavulni, antiquálni nem fog. Legyen azért e nagy munka is biztató azokra nézve, kiket egyéni talentumok nem a levéltárak poros aktáihoz vonz, hanem akik magukban annak erejét érzik, hogy a már ismert anyagot értékesíteni képesek. ²⁾ S annyival is inkább legyen az rájuk nézve biztató, minthogy még szerfelett sok a történeti tárgy, melynek történetét még nem ismerjük, de mely diplomatariumaink segélyével már nagyon is megírható.

Pesty rendkívül jártas történetirodalmunk terén. Alig van oly munka, de sőt alig van oly apró czikk, mely tárgyára vonatkozólag valahol megjelenve, előtte ismeretlen volna. Ismeri még a vidéki napi sajtónak tárgyhoz szóló tárcza- és vezérczikkeit is, úgy, hogy az ember azt hinné, mintha az érdemes tudós tulajdonkép valami sajtóbureau főnöke volna, ki nek hatalmas kezeiben a vidéki közélet minden irott nyilvánulása összeponto-

¹⁾ Nem osztozunk a t. ismertető ebbeli nézetében, midőn egyes csetekből e nézet általános elterjedésére következtet. Szerk.

²⁾ Áll amit a t. ismertető mond, csak hogy Pestynek ugyancsak érdeme az, hogy a levéltárak, mint a zágrábi, a mk. országos stb. actáit derekasan felhasználta. Szerk.

sulna. S a sokféle elágazó vélemény között mindig helyes érzékkel s világos értelemmel megtudja a való irányt találni s nem tudok ezen újabb művében sem egyetlenegy oly helyet kijelölni, melylyel mintegy erőszakosan akarna felfogásának s elveinek, s felállított tételeinek proselytákat szerezni. Pedig e munkájában is igen sokat polemizál, még pedig nagyon jeles történetírói tekintélyekkel, kiknek szavuk, véleményük súlyosan nyom az igazság kutatás mérlegében. Pesty érvei a legtöbb esetben oly meggyőződtetők, hogy rábeszélés nélkül, önkényt csatlakozunk táborához, mert érvekkel s nem sallangos kopott phrázissokkal s nem is tetszőleges álargumentumokkal juttatja ő a történeti valót érvényre.

Nem mondom ezzel, hogy a jeles szerző ez újabb munkájában is itt-ott meg nem tévedt. Sőt kötelességemnek tartom a tárgy iránti tekintetből őt azokra a helyekre figyelmeztetni, melyek igénytelen nézetem szerint nagybecsű munkájában kifogásolhatók, ha mindjárt olyanok is ezek, melyek a munkának egyetemleges becsét, értékét legkevésbé is kisebbsíthetik. Lehet hogy egyik-másik helyt tisztán meg nem értettem gondolatmenetét s ez esetben nagyon is kívánatos volna a tárgynak tisztázása s magam részéről meg vagyok győződve, hogy a jeles szerző, ki a legnemesebb érzülettel kutatja mindenben a történeti valót, apró megjegyzéseimet nem is veendő rossz néven.

A jeles szerző ravennai Guidót egy személyként említi (II. 23.) pedig e név alatt két külön személy rejlik: egyik a ravennai Anonymus, kitől egy *Cosmographia*, a másik Guido, kitől egy *Geographia* maradt ránk s kik nem is ugyanazon korban éltek. — A Tatrangról azt mondja, hogy az az Oltba szakad (II. 127), holott a Feketeügybe ömlik. Igaz II. András királynak 1211. évi okirata is így mondja azt, de az érvelésben azt magunkévá nem tehetjük, annyival kevésbbé, mint hogy ezen okirat elvégre is csak azt bizonyítja, hogy a XIII. században a Feketeügynek alsó folyását Tatragnak nevezték, azonkép, amint például ugyan e században a Vágdunát is Dudvágnak, az Ondavát Bodrognak nevezik az okiratok. — A Tömös forrása nem esik a Tatrangtól keletre (II. 127), hanem nyugatra. — A Bisztra (II. 174) nem folyik a Dráva *bal-*, hanem *jobb* partján s e folyót nem is említi az 1267. hanem V. Istvánnak 1270. évi diplomája. A zentai révet sem említi az 1246 (I. 236), hanem az 1264 évi okirat, mi egyébiránt Pesty művében sajtóhiba is lehet. — Az Ozywpuker folyónevet Pesty alap nélkül magyarázza Hosszupukurra (II. 235), mert jelentése nézetem szerint Kis-Pukur, ami számos analogiával bizonyítható. — Polanát Pesty falunak nevezi (II. 233), pedig csak föld volt, amint maga az okirat is

csak terranak mondja, de különben is a Polana név a kérdéses vidéken manap is előfordul mint geographiai név. — Smerzenychát és Kalystút szintén helységnek veszi (II. 235), pedig nézetem szerint ezek is csak határhelyek, földirati appellatívumok voltak. — Zelinát tévesen mondja már nem léteznek (II. 225.) Ily folyó igaz Belovár megyében nincsen, de nem is e megyében keresendő az illető okirat ezen Zelinaja, hanem Zág-ráb megyében, mert azonos a mai Zelinával. Az Apord folyó sem ismeretlen manap (I. 401), mert az a mai Ó-Burda, melyet egyéb okiratok is emlegetnek ez időszakból. — A Chernalikát, Char-narekát Pesty tévesen magyarázza a mai Csernájára. (II. 258) Magából az illető okiratból világos, hogy nem lehet az, hiszen az 1256. évi okirat szerint a Palichna csermely a Chernalikába szakad s a kitűnő szerző maga is elismeri, hogy ezen okirat Palichnája megfelel a mai Palesniknek Belovármegyében, következőleg a Palesniki csermely sem szakadhatott a Pozsega megyében, vagyis az Illova jobbpartján levő Černájába. Nézetem szerint az okiratban a mai Herczegováci vízről van szó. — A Konzkystrugot Pesty a Veliki-Sztruggal véli azonosíthatónak (II. 233.), de ez a határjárás menetével meg nem egyeztethető s erős érveim vannak arra nézve, hogy azt nem a gradiskai, hanem a báni kerületben kell keresnünk, mit azonban e szűk helyt tüzetesen szóba nem hozhatok. — A Kabala-patakot Pesty a Beczalylyával szomszédos Lófalva másképp Kobile helység vidékén keresi Sáros megyében (I. 167.), de ez állítását szintén nem vélem elfogadhatónak, mert a határleírás szerint a Kabalapatak folyása *kelet-nyugati* iránynyal birt, keletről jöve nyugotnak folyt be a Tapolyba s a határ a Kabalapatak mentén *keletnek* haladva érkezett a Bodroghoz vagyis az akkor Bodrognak nevezett Ondavához s így lehetetlen, hogy Lófalú vidékén keressem e patakot. — A Castanicha és Kastaynancha nevű vizeket érdemes tudósunk azonosoknak veszi (II. 235.), pedig hogy külön vizek, magából az 1272. évi okiratból derül ki. Hogy nevezetesen a Castanicha az Unna egy baloldali mellékvize a báni kerületben, abból világos, hogy a határ Boszniából jöve, az *Unnának átlépése után* a Castanicha folyó vizén *felfelé* haladt s így ennek az Unna balpartján kellett folynia. Hogy pedig másrészt a Kastaynancha csermely Bosznia földén keresendő, abból kétségtelen, mert az okirat szerint a határ ezt elérte, még mielőtt az Unnán átment. — Pesty továbbá a Strigonina és a Stergomla nevű patakokat külön vizeknek veszi (II. 234. 236.), de én meg ezeket tartom azonosoknak. A két okirat határjárása, melyben a két folyónév előfordul, ugyanazon egy patak, t. i. a Strigova területéhez vezet, a Stergomla és a Strigonina egyaránt az Unnába torkollik s az

1256. évi okiratban tárgyalt Vodischan terra azonos az 1272. éviben említett Waudicha-, Wodichával, vagyis a mai Vodichevoval az Unna és a Strigova patak között Boszniában. — Pesty azonkívül az István bán 1249. évi okiratában olvasható Vožzka és Vulchya nevű vizeket azokép külön folyóként említi (II. 233), de hogy mindkét név egy s ugyanazon vízre vonatkozik, az okirattól magából következtethetni, hiszen hogyan mondhatná az okirat az *egyetlenegyszer* említett Vulchyát *saepefatus fluviusnak*, ha azt azonosnak nem vesszük az *ötször* említett Vožzkával? Aztán e víz nem is a gradiskai kerületben a Száva balpartvidékén, hanem Boszniának az Unna-Száva torkon alóli részében keresendő. — Pesty fölemlítve a IV. Béla 1272 évi okiratában leírt egyes határokat, a Turicha mellett elhallgatja a Thuriát (II. 235), miből azt következtetem, hogy a jeles tudós e két vizet egynek tartja, holott maga az okirat hirdeti különségüket. Végre egynek tartja Pesty az Imre királynak 1201. évi okiratában olvasható Sernest és Cernezt (II. 229.) Nézetem szerint azonban ez is téves. Ugyanis a határleírás a Glogovniczánál megkezdődve, előbb a Serneshez vagyis a Glogovniczába szakadó *Csernéczhoz*, aztán Lopaglavhoz, majd a Zelinához s úgy aztán a Cernezhöz vagyis a Lónya alsó ágához, a *Cserneczhez* érkezik. Ily értelmezés mellett az okirat határleírása teljesen érthetővé válik, míg ha a Sernest és a Cernezt egy s ugyanazon folyónak vesszük, az okirat határleírása absolute érthetlen zavarra lesz, melyből kiigazítani ugyan senki sem foghat.

A mit Pesty Noilgiantról mond, érdekes ugyan (II. 127.), de azért még el nem oszlat minden meggondolást. Szabó Károly szerint Noilgiant, Noisgiant, Noialt=Nagy-Ajtó Háromszék megyében, ellenben Pesty szerint = Gált vagy Ugra Nagy-Küküllőben. Az okot, mely miatt Pesty Szabó nézetét elveti, helyesnek ismerem el, de viszont Pesty nézete iránt meg azért bizalmatlankodom, mert teljességgel vissza nem vezethetem az okirat szöveg kritikájára. Az okirat szerint tudniillik a határ incipit de indagibus castris Almage, et procedit usque ad indagines castris Noilgiant et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, *ubi aqua defluit que vocatur Alth*. Ez utóbbi hozzászólásból azt kell következtetnem, hogy a Noilgiant mellett az Olt nem folyt, következésképp nem is lehetett az Ugra, mely az Olt mellett fekszik s azért nézetem szerint a castrum Noilgiantnak az Olttól távolabb eső területen kellett léteznie.

Csak melleleg említem, hogy Monoszló vagyis Moszlavina (I. 57.), továbbá a moszlavinai hegység a garicsi várhegygyel (II. 249.) és Garesnicza (II. 256.) nem Kőrös megyében fekszenek már, hanem Belovárban. Fejér sem említi *Kissane* nevű folyóvi-

zet (I. 165.), hanem *Konsanet*, ámbár elismerem, hogy Fejérnél a Konsane név palaeographiai hiba Kissane helyett. Figyelmeztetek továbbá, hogy Jame mai neve nem Solina (II., 265.) Jame ma is csak e néven ismeretes s tőle délre, illetőleg délnyugotra fekszik Mala-Solina és Velika-Solina. — A Hathias piscina, melyet Pesty Hotyásnak ejt (I., 230.) nem fekiült Bodrog, hanem Baranya megyében, miként ez kitetszik a háji káptalannak 1282. évi okiratából. — A császmái káptalan nem 1222-ben alapított (II., 226.), hanem 1232-ben s Pesty nyilván csak Jerneynek egy korábbi téves állítását reprodukálja. — A Roland nádor 1266. évi okiratában említett Vinodol földet is tévesen mondja Pesty Zágráb megyében fekiültnek, *Petriniától délre*. (II., 475.) Zágráb megyének déli határai nem terjedtek túl a Kulpán s így Vinodol földje csakis a *báni kerületben* nyomozható. — Mosenitza nem a Száva (II., 475. l. 2. jegyz.), hanem a *Kulpa* jobbpartján, Bolondócz pedig nem Nyitrában (I., 18.), hanem Trencsében fekszik. — Abból hogy a nagyérdemű szerző a mai politikai beosztást nem veszi mindig figyelembe, önönmagának ellenmondani látszik s legalább is zavarba, ha nem tévedésbe hozhatja könnyen a kevésbbé jártas olvasót. Így mondja például (II., 170.) »hogy Somogy vármegye Dráván túli részei csak Kőrös vagy Verőcze megyében eshettek,» *Belovárt* tehát a szerző nem veszi, pedig Somogynak enclavei ugyancsak Belovárban is voltak, miként maga a jeles tudós kevéssel későbbben bizonyítja. (II., 173.) hogy »Somogy várához terjedelmes földek tartoztak a Garics hegy és Császma folyó mentén a XIII-ik században.« Ezek ám ma nem Kőrös, hanem *Belovár* megyében fekszenek.

Gora megye Pesty szerint »a Kulpa mindkét partján terült el, a mai első báni határőrezred kerületében és a Petrinia, Glina és Topuszka tájait foglalta magában.« (II., 265.) Ez is határozott tévedés, mert Gora megye a Kulpának csakis jobbpartján terjedt el s nem nyúlt át a Kulpa másik partvidékére, vagyis a mai Zágráb megye területére. Petrinia, Glina, Topuszka különben is mind a Kulpa déli részén fekszenek.

Ivanics megyét leírva, többi közt az okiratilag említett Gulynchi birtokra nézve oda nyilatkozik Pesty (II., 278.), hogy az »tán a mai Dolyanecz Ivanics mellett.« Azonban e nézetét sem fogadhatom el, mert hiszen Mihály püspöknek 1299. évi okirata világosan mondja, hogy a Gulynchi birtok határa keleten a *Glogoniczánál* kezdődik, már pedig Dolyanecz a *Lónya* jobbpartján fekszik s ugyancsak messzire esik a Glogoniczától. Ennélfogva e birtokot nem a Lónya jobbpartvidékén, hanem igenis a Lónya és Glogonicza közti területen kell okvetlenül keresnünk.

Dubicza megyét tárgyalva, Pesty azt mondja, hogy IV. Béla 1269-ben maga írja le *egész Dubicza megye határát* (II. 232. s. kk. 11.) De hiszen ezen okiratban a határleírás *át nem megy a Száván*, már pedig Dubicza megyéről maga a jeles szerző is bizonyítja, hogy az a Száva jobb partján is elterült. De még ez utóbbi tekintetben is kifogásolnom kell Pesty előadását. Szerinte Dubicza megye a mai Boszniában *is* elterült (II. 236.) s illetőleg Dubicza megye területe részint Bosznia mai határa közt *is* keresendő. (II. 238.) Az nyilván úgy hangzik, mintha Boszniának csak egy kis része, mint függelék vagy járulék tartozott volna Dubiczához, holott nézetem szerint a régi megye *nagyobb* terület-része bizony a mai Boszniában volt. E megye határainak leírásában Pesty különben is kissé nagyon tartózkodó és óvatos, pedig IV. Bélának a lovagrend számára kiállított 1272. évi okirata elég világosan mutatja e határokat, melyek a Verbász folyón felfelé a Plaschnizáig mentek, hol jobbra fordultak s a völgyek mentén a Kornja-Berdo magaslataira felhatoltak, honnan aztán a Stregova patakig, illetőleg az Unnáig jöttek, vagyis nagyjában mondhatni, hogy a Kornja-Berdo és a Kozara-hegység vízváltatója volt a határvonal déli irányban. Hogy a Száva balpartján Dubicza határai Pakraczig értek volna fel, mi sem bizonyítja, mert hogy az a templariusok vagyónának mondatik, nézetem szerint nem bizonyíték. Egyebütt is voltak a templariusoknak birtokaik. Ellenkezőleg az említettem 1272. évi okirat tanúskodása szerint Dubicza éjszakai határai még a mai gradiskai kerület szélét sem érték el, s dél meg nyugot felé alig hogy kijebb jutottak a mai novszkai járáson.

Azt hiszem, hogy Dombró megye határait is pontosabban lehetne Imre király 1201. évi okirata alapján megállapítani, mert a folyóvizek, melyek ezen okiratban határokként említvék, egykettő kivételével, mind meghatározhatók. A feltételt, melyhez kitűnő tudósunk e megyének a Glogoncán túl való terjedését köti, alapnélkülilinek kell mondanom. Azt olvassuk ugyanis a jeles műben: Ha Imre okiratának Prilesiája és Lupoglavja »a mai Prilessa és Lupoglav, miben alig lehet kételkedni, akkor a dombrói comitatus Imre király idejében nyugatra a Glogoncán túl is terjedett, és a Zelina és a Lónya között is részben elfoglalta.« (II. 230.) Már hogyan létezzen e feltételnek jogosultsága, midőn Imre király kérdéses okmánya világosan mondja, hogy a comitatus a Zelináig terjedt? Pesty mindenesetre szabatosabban fejezte volna ki magát, ha azt írja, hogy a dombrói comitatus a Zelinától a Velikáig terjedt a szélességben, mintsem midőn azt mondja, hogy e megye »Gradecztől majdnem Bélavárig« terjedt. (II. 229.)

A régi Gerzenczét keresve, azt mondja, hogy az nem lehet más mint a Kőrös megyében, illetőleg a kőrösi határőrezred területén (értsd a mai Belovármegyét) az Illova jobb partján, a garjcsi és berlinichki hegyek alatt fekvő Garesnicza. (II. 256.) És ennek daczára is már a másik lapon egy oly »kétségtelennek« nyilvánított hypothesis állít fel, mely szerint a régi Gerzencze községe a mai Hrastovác, a régi Gerzencze vára pedig a Černája és Illova által befogott háromszögű területen létezett volna. (II. 257.) De aztán még e második nézetét is azzal desavouálja a czikk végén, hogy az Illován túli részre *aligha* kiterjedett Gerzencze. (II. 265.) Kérem, ha nem terjedt, hogyan lehetett Hrastovácot és Dianovácot a régi Gerzencze községének és várának színhelyévé vitatni? Hogyan egyeztessem meg ez állítást azon távolsággal, mely a Černája-Illova-köz és Hrasztovác között létezik? Egyáltalán nincsen-e e combinatióban a Černája és a Toplicha egymással összezavarva? De kérdem még ezeken kívül is, hogyan mondhatta Pesty egy másik helyt (II. 264.), hogy a Gerzencze megyei folyók közt a Pökör vagyis a mai Pakra és Lónya is fel van említve? Hiszen a Pakra túl van az Illován! Nézetem szerint Pestynek azon állítása, hogy a régi Gerzencze vára és községe a mai Dianovác és Hraztovác helyén létezett, már az által is egészen megdől, hogy az 1256. évi okirat, mely *szerint a Palichna patak a Charnarekába szakadt*, és az 1278. évi okmány, mely Palichne határait szintén leírja, a határ vonalát az Illován át nem vezeti.

Az egykori Riuche megyére nézve csak azt tudjuk meg, hogy e nevezetes várispánságnak a mai Rovisče volt székvára. Hogy ezen ősi megyének határait Pesty ki nem jelöli, azt nem lehet rovására kritizálni, mert nincs okmányunk, melynek alapján ezt tenni lehetne, de azt a kritika már inkább kifogásolhatja előadásában, hogy ő a Riuche megyéhez tartozott hely- és folyóneveket elősorolván (II. 296—297.), több oly geographiai objektumot kihagyott, melyekről, mint az említettem megyéhez tartoztakról, ugyancsak az okiratok beszélnek. Ilyenek például a Bagyn, a Bosouth, a Marauth, a Konzka magna, a Konzchicha, a Potock, a Ruisna, a Sulyo vagy Suloch, a Teztenik vagy Terztenik, a Zelna, a Ztopotna folyók és még vagy két-három egyéb névtelen víz.

A Csepel-szigetről egy külön fejezet alatt tárgyalván, többi között a sziget terjedelméről is szól az érdeemes tudós. Azon a nézetem van ugyanis, hogy ezen, egykor Nagy-nak nevezett sziget előbb nagyobb volt, »de idővel a Duna árjai sokat elsodorhattak belőle és ezek rongálásait még szüntelen folytatják.« (I. 81.)

Hogy az adatok, melyeket felhord, Bonbardi és Oláh Miklós számadatai, mitsem bizonyítanak, magától értetődik. Ezekre a méretekre ép oly kevésbé lehet a Duna geologiai tevékenységére vonatkozó combinatiókat alapítani, mint akár Herodot vagy Strabo adataira. Nézetem szerint nagyon téves uton járna az a geolog, a ki a Duna földtani működésének mérlegelésében Herodot vagy Strabonak a Duna-deltára vonatkozó közleményét venné kiindulási pontokúl. Az összes dunai irodalom, elkezdve a Dunát legelőször említő Hesiodtól vagy Herodottól Marsiliig, ilyszerű combinatióknak nem szolgálhat alapúl. Fájdalom, e kérdést a multban senki sem figyelte meg s így annak végleges megoldása csakis a jövő generatiók vívmánya közé fog tartozni. Egyébiránt a Csepel szigetre vonatkozólag határozottan állíthatni, hogy az valósággal nem lehetett nagyobb, mint a milyen ma. Itt a Dunának a jobb part felé való törekvése ép oly világosan észlelhető, mint a Csallóközben s valamint emennél az érsek-újvári Dunaág folyton fogyóban van eliszaposodás következtében, úgy a soroksári Dunaág is természetes apadásban volt és a zsilip-gát építése nélkül is idővel e folyóág teljesen kiszáradt volna. Volt idő, még pedig nem nagyon régen, hogy az érsek-újvári Dunaágon hajók jártak-keltek, mai nap az már nem tapasztalható s ezt a tapasztalatot fogtuk volna tenni a soroksári Dunaágon is, melyen ugyancsak gőzösök közlekedtek. A folyamnak ezen a jobb part felé való elvonulásában még nem akarom a Bähr-féle folyamvándorlási teoriának igazolását látni, de a felmerült incidensből állíthatónak vélem Pesty nézetével szemben azt, hogy a Csepel sziget nincs fogytában, hanem inkább növekedőben, s e tekintetben a Margit-sziget tényleges fogyására sem hivatkozhatni, miután bebizonyítható, hogy a Margit-szigetnek kisebbedése az ó-budai gátnak építése idejétől datálódik.

Ha a felhozottakat Pesty művében kifogásoltam, ismétlem, tettem azt nem szörszálhasogatási viszketegből, hanem a tárgy iránti tekintetből. A geographia és a topographia nem ismerhet kicsinységeket, apróságokat, melyeknek helyreigazítása felesleges volna. Mihelyt ez elvet állapítnók meg a tudomány e terén, már is feladtuk volna a czélt, melyet ez ismeág kell, hogy maga elé tüzzön. Mutatják egyébiránt a felhozott példák azt is, hogy mily ügyes-bajos egy tudományág az, melynek Pesty Frigyes oly hivatott, oly jeles s oly szerencsés művelője. Különben is eltűnően csekélyek a műnek elnézésre visszavezethető hibái azon jeles és nagyszerű eredményekkel szemben, melyeket a két vaskos kötet magában tartalmaz. Tizennyolcz megýeről szól az első kötet, 59-ről a második s a mellett terjedelmes bevezetések, önmagukban is valóságos monographiák előzik meg az egyes-megye leírá-

sokat, oly érdekesen, oly szakavatottan s behatóan, hogy e nagy művet mint kiváló irodalmi jelenséget kell üdvözölnünk.

DR. ORTVAY TIVADAR.

La storia di Venezia nella vita privata, dalle origini alla caduta della Repubblica. Irta Molmenti P. G. Pályakoszorúzott mű. Turin, 1880.
Nagy nyolecz. r. 611. l. Ára 7 lira.

Ezen, a velencei királyi Istituto által pályadíjjal jutalmazott s rövid idő alatt két kiadást ért nagyszabású mű, mely megjelenésekor mint valódi tünemény üdvözlötetett az olasz történetírás mezején, kiválóan megérdemli a magyar történész figyelmét is; mert bár abban a nagy köztársaságnak a többi nemzetekkel való viszonyai, a világ minden részébe kiható óriási hatalma, mint a szerző kitűzött céljához nem tartozó dolgok, csak futólag, s a mennyiben a beléletre voltak befolyással, érintetnek; maga a velencei társadalmi élet s belkormányzat, melyek, tekintve e szomszédos nemzettel századokon át folytatott sűrű viszonyainkat, nem maradhattak hatás nélkül saját társadalmi életünkre is: megérdemlik, hogy beható tanulmány tárgyává tegyük; a mire Molmenti jeles műve bő anyagot is nyújt.

A mű 3 részre van felosztva: az első rész a *középkort*, a második a *fénykort*, a harmadik a *hanyatlás korszakát* tárgyalván s mindegyik meglehetősen okmánygyűjteménnyel levő föl szerelve. A régibb korra vonatkozólag, szerző nem bővelkedik ugyan hiteles adatokkal, történetének e része inkább elmés következtetésekből állván. E hiány azonban a mű haladtával csakhamar eloszlik, s szerző egyesén használja föl a rendelkezésére állott történelmi kútforrásokat, nem vetvén meg az újabbakat sem, minők Gförer, Cecchetti Fulin, Tassini, a *Fontes rerum* stb. És a mi szerzőnek különös érdeméül betudandó, az, hogy ő nem halmoz össze száraz okmányokat; hanem az általa elmondottak bizonyítására szolgáló hiteles adatokat az olvasót nem fárasztó ügyes feldolgozásban mutatja be.

A velenceiek eredetét illetőleg, szerző nem vitatván azoknak a Gallok, Szarmaták, Germánok, Szittyák vagy Paphlagoniaiaktól való állítólagos leszármaztatását, Pignoria, Filiati, Sagornino, Dandolo régi írók s az újkori Gförer révén, valamint régi krónikák alapján bebizonyítani törekszik azt, hogy a lagunák lakói Itália, sőt Európa legrégebbi népei közé tartoznak.

A régi velenceiek egyszerű és munkás életet éltek. Kereskedelemmel s iparral csak később kezdtek foglalkozni. Különö-

sen értettek a csatornaépítéshez, vizszabályozáshoz. A tenger apálya s dagálya segélyével malmokat, sópárolókat hoztak működésbe Nemsokára Velenceze látta el sóval az összes környékeket.

E fáradhatlan munkásságának s különösen ritka kereskedelmi szellemének köszöni Velenceze gyors gyarapodását s ama fényes állást, melyet Európa nemzetei közt magának kivívni sikerült.

Ily tartalmú bevezetés után szerző áttér Velenczének középkori, azaz a IX. századtól a XIV-ik századig terjedő történetére; munkája e részét a következő szakaszokra osztván: A kormányzat; a törvények; a nemesek s polgárok; a nép a seregben, a katonai s polgári ünnepélyeken; a czéhek s alaptörvényeik; a kormány jótekonny hatása a népre; a czéhek megszűnése; kereskedelem s ipar; viselet s szokások; a keresztes háború; a lovagrend s a hölgyek; építészet; Velenceze mint város.

A kormányzatról írott jeles értekezésében szerző annak kiváló democraticus szellemét tünteti föl; a patricziusok, vagyis a nemesség uralma csakis a XV. századdal vevén kezdetét. Velenceze első dogéja, a görög udvar beleegyezésével, 697-ben lőn megválasztva Heracleában. A választásban a nemesek, a papság, a polgárok s az összes velencezi nép vetek részt: *Majores, mediocres et minores et magna venetorum conglobatio*. Ez azt mutatja hogy ama korban a velenceziek már tökéletes függetlenséget élveztek. A biztosabb kormányzat, de másrészt a doge hatalma korlátozása céljából is állam-tanács alkottatott, melynek beleegyezése nélkül az államfő mitsem végezhetett. A *boni homines* a törvényeket magyarázták, s komolyabb vizsály esetében a népnek joga volt a vizsályos pontok értelmezése végett külön bírakat választani. Az államtanács a később alakult Senatussal együtt, mely meghívott vagyis fölkért (*pregadi=pregati*) polgárokból állott, képezte a *Signoriát*, élén a dogéval.

Időhaladtával a kormányhatalom, daczára a demokratikus formák megőrzésének, mindinkább a patriciatus kiváltságává fajult, s megszorítottván lassan lassan a nép választási jogai, a nemesi osztály nemsokára a helyzet kizárólagos urává vergődött.

Érdekes a Velenceze régi törvényeiről szóló fejezet; s kiemelendőnek tartom a birtokjogra vonatkozó ama határozatot, miszerint a ki bizonyos földterületet a tengertől meghódított s művelőképesévé tett, az ama területnek jogos birtokosává vált. Szigorúak voltak Velenceze büntetőtörvénykönyvei, különösen a gyilkosok és méregkeverőkre vonatkozólag, kik mindig halállal bünhődtek. Azon esetben pedig, ha a mérgezés nem halált, hanem tébolyt idézett elő, a bűnös vagy egy vagy mindkét kezét vesztette el. Ki húsz krajczárnyinál magasabb értékű tárgyat lopott,

korbácsütés s bélyegzéssel büntettetett. A lopás ismétlése mindkét szem kiszúrásával, nagyobb lopások bitófával rovatlak. Ha a tötten kapott tolvaj magát fegyverrel védelmezte, vagy szökése közben valakit megsértett, jobb kezét s szeme világát veszté stb.

A nemesek s polgárokról írt fejezetben kiemeli szerző ama tekintélyes befolyást, melyet a meggazdagodott s régi nevű családok, a patriciusok, a nép alsó osztályára mindinkább gyakoroltak. Ezekkel szemben azonban lassan-lassan egy szerényebb ugyan, de nem kevésbbé hatalmas osztály keletkezett, a polgári osztály, mely értelmessége s fáradhatlan munkássága által csakhamar tekintélyes állást vívott ki magának a köztársaságban.

A különös érdemeket szerzett vagy kiváló szorgalom vagy értelmesség által kitünt polgár aranypecsétes oklevelet nyert, mely őt nemesi előjogokban részesíté. Innét van, hogy a velencei polgári cím, mint hajdan a római, kiváló tiszteletben részesült világszerte s érette nemcsak olaszok, de külföldiek is, nevezetesen németek versenyeztek nagy számban.

Az ezután következő fejezetben szerző élénk képet nyújt a mindinkább gazdagodó s gyarapodó velencei nép védelmi rendszeréről, a harczjátékokról, a nevezetesebb győzelmek emlékére rendezett ünnepélyekről, a nyilvános testgyakorlati mutatóványokról, bikavadászatokról s végül a lovagjátékokról, melyek a középkorban Velence legkedveltebb mulatságai közé tartoztak. E játékok az e célra berendezett s festményekkel, sátrakkal s lobogókkal diszített Sz.-Márk téren szoktak végbemenni. A játékban résztvevők bibor s aranyba valának öltözve. A győztesek drágakövekkel kirakott arany koszorúkat s értékes ezüstöveket nyertek jutalmúl. Leírja továbbá a karneváli mulatságok eredetét s a mindeneket egyenlőkké tevő álarcz behozatalát, mely által lehetővé lön, hogy főúr és pór együtt élvezheték a karnevál gyönyöreit.

Különös figyelemre méltó a velencei középkori iparos egyletekről vagyis czéhekről szóló fejezet. A velencei nép a patriciusok elhatalmasodása folytán a közigazgatásból kirekesztetvén, egészen az egyleti életnek adta magát. A kézi mesterségek ily egyletek kizárólagos monopoliúmává váltak, és valamint a kereskedelemben a hazai forgalom megóvása czéljából meg vala tiltva bármily idegen árúk behozatala; úgy a kézi mesterségek is bizonyos titokszerűséggel üzettek, és csak azok által üzethettek, kik az illető iparos egylethez, melynek *iskola* (*scuola*) vala a neve, tartoztak. Egy-egy ily iskola valódi kis köztársaságot képezett, s mindegyik egy bizonyos szent védnöksége alatt állott. Némely iparos ág több iskolára oszlott. Az iskola feje *gastaldo*, tanácsosai *compagni*, a tagok *confratelli* nevet viseltek. Egyébben e czéhrendszer majdnem hasoumása a régi magyar czéhrendszernek.

Érdekes adatokat szolgáltat szerző Velence középkori kereskedelméről. Velence összes népe, mely tengerészekből, iparosokból s kereskedőkből állott, hajózással foglalkozott. A behozatalt s kivitt szigorú törvények szabályozták. Így meg vala tiltva bizonyos országokban árúczikkeket vagy élelmi szereket vásárolni vagy eladni a legsúlyosabb bírságok terhe alatt. Egyiptomban például nem volt szabad fát eladni. Elelmi szereket a velencei hajós külföldön csak Velence számára vásárolhatott.

A hajózást a köztársaság az által mozdította elő, hogy hajógyárában folytonosan építettett hajókat, melyeket teljesen fölszerelve árverés útján engedett át a többet ígérőknek. A vállalkozó esküdni tartozott, hogy minden alkalommal becsületet fog szerezni a köztársaságnak és Sz.-Márknak, *l'onor del Comun e de San Marco*. A tengeri útról visszatérvén a vállalkozó, a hajót ismét a köztársaságnak tartozott átszolgáltatni.

A viseletről szólván, szerző előadja, mint hozatott be görög herczegnők által, kik dogék nejeivé lettek, a keleti fényűzés Velenczébe. Így Selvo Doge neje (1071-ben), ki Ducas Constantin constantinápolyi császár leánya vala, csak illatos vízben fürdött, reggelenkiut harmattal mosdott, mit rabszolgák gyűjtöttek számára. Ekkor hozattak be az illatos keztyük, selyemruhák, arany evőeszközök stb; a velencei népszokások azonban még mindig megtartották ősi egyszerűségöket.

A keresztes háborúk nem keltettek lelkesedést Velenczében; de nem is fogadtattak közönnyel. Velence, mond szerző, a vallásért nem feledé társadalmi és politikai érdekeit, de azért a század szellemét sem áldozta föl üzérkedéseinek; hanem tudott szíve érzelmeinek parancsolni. A sz. sírhoz zárandoklóknak menhelyeket nyitott, a keresztes hadakat pénzsegélyben részesítette, egyidőben nem mulasztván el lehetőleg kiterjeszteni a köztársaság határait.

A keresztes hadjáratok azonban, mint mindenütt, úgy itt is jelentékeny befolyást gyakoroltak a társadalmi életre. Változtak a szokások, változott a ruházat. A tizenkettedik században a méltóságteljes keleti viseletet olasz s francia viselet váltja föl. Velence hatalma mindinkább növekedőben van. Dalmát s szerb fejedelmek családi szövetségre lépnek velencei patriciusokkal, így vélvén pártfogást nyerhetni a hatalmas köztársaság részéről. Egy Dandolo leány Rascia királynőjévé lön, Tiepolo Lőrincz doge neje egy dalmát nemes családbeli leány vala, kinek fogadtatásakor fényes ünnepélyek rendeztetek Velenczében. Leírja továbbá sz. a szép Morosini Tommasina házasságát István magyar herczeggel, II. Endre király fiával s főlemlíti, hogy a velencei hölgy a magyar királylyá választott fiát III. Endrét Magyarországba

kiséré; de halála után csakhamar visszatért Velenczébe, hol Contarini szerint egy, a Sz. György zárda mögötti utczában végezte napjait — »*in la ruga dietro le case del Monasterio di San Zorzi.*«

A városról szólván, szerző előadja, mily furcsa látványt nyújthattak a gyarapodás e korszakában Velence utczái, melyek szűkek, kövezetlenek valának. A Sz.-Antal-barátok ingyen etetésben részesülő sertései szabadon rőfögtek s fetrengtek szerteszét a kövezetet pótló pocsolyákban. A lagunai szigetek fahidak által valának egybekötve, melyeken hídvámot kelle fizetni az átkelőeknek. Michiel doge idejében kezdődött az utczák köveztetése és világítása. A közegészség, ivóvíz tisztasága, tűzveszély elleni óvintézkedések stb. törvények által lőnek szabályozva. A köztársaság legrégebbi közegei valának az éjjeli felügyelők: *Signori della Notte*, kik hat patriciusból állottak. Ezek valának megbízva éjjente őrködni a közbiztonság fölött; kényszeríteni a késedelmes fizető lakosokat a lakbér lefizetésére; *eljárni a házasságtörők*, bravok, gyilkosok s tolvajok ellen. A *Signori della notte* működését s hatáskörét szabályozó törvények érdekes képét nyújtják a velencei középkori társadalmi életnek.

Molmenti művének második része 16 fejezetben Velence fénykorát tárgyalja. Az első fejezetben sz. Velence közigazgatási intézményeit, a velenceiek törvényeit s politikáját s a kormány s nép közti viszonyokat ismerteti a lehető legalaposabban. Közigazgatási intézményeit illetőleg, melyekről nehány évvel ezelőtt t. barátom Errera Albert nápolyi tanár is írt egy kitünő szakmunkát,¹⁾ Velence az európai nemzetek közt kiváló helyet foglalt el. Már 1517. óta létezett itt a *cinque savi*, öt bölcs férfiuból alkotott s a kereskedelmi s hajózási ügyeket intéző hatóság; a consulok intézményének már 1117-ben találjuk nyomát, az első közbank pedig már 1171-ben állott fön. Behatóan ismerteti sz. a velencei törvénykezést; kiemelvén, hogy azt nem csupán az írott törvényekben, de a bevett szokásokban is szükséges tanulmányozni, a melyek hatálya ugyanis gyakran nagyobb volt azokénál. Az igazságszolgáltatást illetőleg sz. több érdekes példát hoz föl, melyek fényes bizonyítékot nyújtanak annak részrehajlatlansága s gyakorlati voltáról. Így p. a rokonok közti perekben négy bizalmas férfiuból — *confidenti* — alakult választott bíróság döntött minden fölebbezés nélkül. A fiunak atyja ellen csak akkor volt szabad pert indítani, ha a négy bizalmi férfiú közül legalább három igényeit jogosoknak találta stb.

¹⁾ *Storia dell'Economia politica nei secoli XVII. e XVIII. Venezia* 1877.

A velenceiek politikájáról szólván, azt szerző szerint mindenkéül ama józan önzési érzék jellemzi, mely szerint minden dolgot csak azon oldalról vettek tekintetbe, mennyiben az a köztársaság kárára vagy hasznára válhatott. Ők sohasem hódoltak az idealismusnak. Nem szeretetet, hanem tiszteletet s félelmet iparkodtak gerjeszteni maguk iránt.

»Új idők, új eszmék« — ez czíme a második fejezetnek. A középkor letűntével a scholasticát a philosophia váltotta föl s a feudális eszmék lassu elenyésztével felülkerekedett a gondolat forradalma. E nagy társadalmi változás közepette a művészet eszménye a cinque cento feltűntével mind fényesben ragyogott. A keleti légység nagy mértékben járult az ízlés finomításához, és csakhamar a legnagyobb fényűzés szorítá ki a régi egyszerűséget. De e túlzásig fejlesztett művelődés elfeledteté az olaszokkal a nemzeti érzületet; a régi szabad községek romjain apró zsarnokok keletkeztek. Spanyolország, Francia- s Németország az olasz félszigetet választák viszályaik színteréül; s az alatt Velence virágzó s dicső függetlenségnek örvendett s a művészet itt lelte legbiztosabb tanyáját. S itt ragyogó színekkel ecseteli szerző a velencei életet ama korban, melyet *renaissance*-kornak nevezünk, s mely az egész XV. századot karolja föl. De a XV. század tetőpontját is jelöli a velencei hatalom s dicsőségnek. Amerika fölfedezése következtében a kereskedelem más irányt vón, és Velence eddigi nagy jövedelmei jelentékenyen megcsappantak. A fényűzés azonban nem szűnt meg, míg, mint alább látandjuk, erkölcsi s anyagi romlást, elsatnyulást, a köztársaság bukását vonta maga után.

Molmenti művének e második részében kiváló figyelemre méltók a velencei tudományos életről s a szépművészetekről írott fejezetek. A tudós akadémiák, melyeknek száma egész légió, hathatós befolyást gyakoroltak az összes társadalomra. A képzőművészetek a legmagasabb tökélyig fejlődtek. E kor becses műemlékei közé tartoznak a *Frari*, *S. Giovanni e Paolo* és *S. Stefano*-templomok, a *cá Doro*, az *Ariani*, *Cavalli*, *Contarini*-paloták stb, melyekben a keleti s nyugati ízlés oly bámulatos összhangzatban párosulnak egymással. Ily körülmények közt a szerényebb kéziipar is mind művészibb irányt vón; különösen a muranoi üvegipar virágzása e században vette kezdetét.

A gazdagság s jólét ily viszonyok közt óriási mérvben növekedett, s ezzel természetesen az erkölcsök is megváltoztak. Szerző azzal vigasztalódik, hogy ama korban az erkölcsök a többi olasz városokban sem voltak különbek. Igaz ugyan másrészt az is, hogy Velence a XV., XVI. században gyűlhelye volt a világ minden jöttmentjeinek. Különösen keletről csempésztettek be a legocs-

mányabb szokások, mint a többi közt a förtelmes sodomia, mely ellen a legszigorúbb büntetéseket kellett életbe léptetni. Így 1482-ben Correr Bernardino patricius, 1545-ben pedig Fabrizio Francesco pap mint sodomisták fővételre ítéltettek. A kormány elkövetett mindent, e borzasztó mérvben elharapódzott *vitium sodomiae* kiirtására. Így a többi közt meghagyatott a kéjhölgyeknek, hogy ablakjaik előtt födetlen kebellet mutassák magukat, hogy az ama természetellenes ocsmányságokra hajló férfiakban ingert ébreszsenek. Említést tesz szerző még más rendszabályokról is, melyeket a köztársasági kormány ekkor a közerkölcs-ellenesség ellen hozni kénytelen volt.

Egyszóval a XV. században fénypontját elért *respublica* mind sebesebb léptekkel rohant immár lefelé a hanyatlás lejtőjén; s a feslettség s elpuhultság e korszakának ismertetése képezi Molmenti műve harmadik s utolsó részének tárgyát.

A családelet mind lazábbá vált, a házaselek egymásiránti szerelmét a változatosság ingere váltá föl. A főurak a kelet piaczeitől a legszebb rabszolgákat hozatták el maguknak, s a velencei közjegyzői levéltárakban számos adásnével szerződés találtak 12—14—16 éves georgiai vagy cserkesz rabszolgákra vonatkozólag (*sane et integre dei loro membri occulti e manifesti*) Az eladott rabszolga a vevő birtokába ment át, ki rendelkezhetett vele *tamquam de re sua propria*. Szerző több ily szerződést idéz, minő p. az, mely két pap között kötött, de a rákövetkező napon feloldatott, mert az eladott rabszolga viselőnek bizonyult.

Ez állapotokhoz járult, mint főlebb érintém, ama körülmény, hogy Velence kereskedelme a történt fölfedezések következtében mind alábbszállt. A hatalmas köztársaság lassan-lassan elveszti majdnem az egész Archipelágust, s a dús jövedelmek megszüntével a patricius családok nagy része mind közelebb jutott a bukás örvényéhez. Az elszegényedett nemesek azonban továbbra is megmaradtak a *Maggior Consiglioban*, melynek legzajosabb s legmegvesztegethetőbb tagjai valának, és ők siettették az egykor oly dicső köztársaság romlását.

Már a XVII. század elején az egykor a hazájáért mindent föláldozni kész velencei patriciusnak már csak árnyéka sem található. Az erkölcstelenség behatolt a női kolostorokba is, hol az apácák nagy része csak a nappalt tölté; míg éjen át álruhában a város különböző mulató helyein tivornyáztak. . .

A francia forradalom a dicső velenceiek eme satnya ivadékait sem lelkesíteni, sem önbiztonságuk iránti gondoskodásra buzdítani nem bírta. Voltak ugyan még nehányan a *Senatusban*,

kik hadikészületeket sürgettek; de az elpuhult nemzedék, kéjelmekbe merülve, nem hajtott tanácsaikra. A karneváli mulatságok még zajosabbak voltak mint máskor; s a lagunákon vígan zengedeztek a *biondina in gondoleta* s a *bela moreta* dalokat; mialatt a forradalmi görgeteg mind közelebb közelebb érkezett, hogy magával sodorja a korhadt alapokon ingadozó régi köztársaságot.

Mily különbség a dicső emlékü Gradenigo, Mocenigo, Foscari, Morosini stb. régi dogék s ama tehetetlen Manin Lajos közt, ki a köztársaság halálitéletét aláírta.

1797. május 12-kén gyült egybe a Maggior Consiglio 537 tagja, holott 600-nak kellett volna megjelenni. Csupán harmincznek volt bátorsága visszautasítani a Bonaparte által a kormányváltozás iránt beadott javaslatot. Az idegen invásio után, ugymond szerző, a tömegek azon öntudatlan lelkesedéssel üdvözlék a megváltozott viszonyokat, minövel minden ujítást fogadni szokás. Elégették a Szt. Márk terén a doge jelvényeit s az arany könyvet, mialatt félmeztelen nők a szabadság fája körül *Carmagnolát* tánczoltak.

A hajdan oly fényes, dicső s rettegett velencei respublica ily bacchanáliák kíséretében fejezte be pályafutását.

Molmenti nagyterjedelmű műve, mint e rövid ismertetésből láthatni, gazdag tanulmányanyagot nyujt a történelmi tudomány művelőinek; mint történeti monographia pedig mindenesetre hézagpótló az olasz irodalomban.

ÓVÁRY LIPÓT.

Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu' à l'année 1878. par Louis Léger, Professeur à l'École spéciale des langues Orientales vivantes. Ouvrage contenant 4 cartes. Paris, Librairie Hachette et Cie, 79, Boulevard Saint-Germain, 79, 1879. Tous droits réservés. 8-rét 681. lap.

A tárgyilagosság, melyet a történetírótól megkívánunk, mindig csak viszonylagos lehet; egyéni felfogás, hajlam, gondolkozásmód, balítélettel fölérő elfogultság stb. egyenként és váltokozva a történet tárgyát képező eseményeket oly különböző színben láttatják és tüntetik föl, hogy nemcsak megnehezítik a határvonal megjelölését jó és rossz között, hanem valóban feketének mondatják az egyikkel, a mi a másíknak fehér.

Meglehetősen mentten marad e hibáktól Léger Lajosnak fentebb megjelölt munkája, mely, mint azt címe tanúsítja, az osztrák-magyar monarchiának történetével foglalkozik, — meglehetősen mondom, mert mint azt ugyanezen cím tanúsítja, már első szónál hibát követ el.

A németeknél szokásos *Oesterreich-Ungarn* elnevezés, melyet az ángolok *Austria-Hungary*, a francziák *Autriche-Hongrie*-nak fordítanak, nem felel meg azon elnevezésnek, a melyet a magyar törvényekben használt kifejezések megengednek s a melyeknek értelmében legfeljebb *osztrák-magyar monarchiáról* tehető említés. Minthogy továbbá az osztrák-magyar monarchia, újabbi keletű monarchia, mely két független államnak kölcsönös ideiglenesen kötött szerződésén alapúl, Léger Lajos pedig előadását Magyarország, Csehország, Lengyelország s az osztrák örökös tartományoknak mikénti keletkezésével kezdi, ezeknek a Habsburgok s a Habsburg-Lotharingiaiak alatti mikénti tömörülésével folytatja s az osztrák-magyar monarchiának miként való alakulásával fejezi be, munkája legnagyobb részét természetesen nem a monarchia, hanem a monarchiát alkotó egyes birodalmak, országok s tartományok történetei és viszontagságai töltik be. Lehet, hogy azt némelyek szórásálhasogatásnak tartják, azonban a jelentéktelennek látszóra is figyelmet kell fordítani s nem szabad feledni, hogy Magyarország maholnap ezer-éve áll fenn, holott az osztrák-magyar monarchia most éli második tizedét.

Rokonszenvez a szlávokkal s különösen a cseheket magasztalja közülök; érezteti a németek iránti ellenszenvét s helycsen emeli ki, hogy e nép a civilisáció ürügye alatt, germanizál.

Velünk magyarokkal nincs megelőgedve; azzal vádol bennünket, hogy a nemzetiségeket elnyomjuk s magyarosítunk; azt mondja, hogy a gallizáló Franciaország példájára nem hivatkozhatunk, mert nincs oly culturánk, mint a francziáknak van és volt. Léger két mértékkel mér: az egyikkel a szlávok és francziák részére, a másikkal a mi részünkre: a csehek Csehországban, a horvátok Horvátországban a francziák Franciaországban azt tehetik, a mit jónak és czélszerűnek tartanak, de nekünk magyarokul túrnunk kell, ha a szerbek, tótok és oláhok majd külföldi hatalmasságokkal kaczerkodnak, — mint például Hurbán, Miletics és tutti quanti — majd a reactió védelmére, mint a horvátok Jellasichek alatt, ellenünk jönnek. Az ilyen eseményeket Léger szláv szemüvegen keresztül nézi, már akár azért, mert így akarja, s akkor nincs mit ellenében fölhozni, akár azért, mert a sok német és szláv munka forgatása mellett alig maradhatott ideje egy két megbízhatóbb magyar munka alaposabb átnézésére. Annak vizsgálatával, hogy a nemzetiségeknek szemünkre lobbantott elnyomása tény-e? Léger nem bíbelődik s rendületlen nyugalommal regisztrálja a mit szláv és német történetcsinálók jónak látnak ellenünk vádként felhozni.

Szellemi hátramaradottságnak tulajdonítja azt is, hogy a francia forradalom, úgynevezett, eszméi nem ragadták el

Magyarországot s úgy látszik azt is, hogy Napoleonnak ügyesen szerkesztettnek mondott, tehát perfidnek elismert, felhívása hatálytalan maradt.

Ezen vád is igaztalan; mert a francia forradalom nagy részben Pandora-szelenczének bizonyult s a kilátásba helyezett szabadság helyett, teremtőit, ha őket el nem nyelte, Robespierre, Marat, Napoleon zsarnoki önkénye alá helyezé. Napoleon továbbá azt sem tartotta meg, a mit saját nemzetének ígért s így a magyaroknak nem volt okuk azt hinni, hogy a nekik tett ígéreteket meg fogja tartani, feltéve, hogy lehetett, a ki vele alkudozni hajlandó volt; későbbi tettei azt bizonyítják, hogy ez sohasem lehetett komoly szándéka, a mit Léger is fölemlít. Magyarország loyálisának szép bizonyítéka, hogy e válságos időben híven megmaradt uralkodója mellett; szaváttartó, lovagias nemzethez így illett.

Azt is szellemi terméketlenségnek tulajdonítja, hogy mint a francziáknak, angoloknak, cseheknek, németeknek voltak, úgy nekünk nem voltak a hit terén eredeti nemzeti reformátoraink, hanem a hitújítást a külföldről fogadtuk el. Ámde a külföld reformációja jó részben hatalmi kérdés volt egyházi és világi hatóság között s a dogmák nagyobbára másodrendű szerepet játszottak, habár mint közlegényeket, épen azokat küldötték harczba. Ily tanokra a külföldnek, különösen éjszaki Németországnak érezhető szüksége volt, de Magyarországon, a hol a papság a világiakkal a legjobb egyetértésben élt, Róma nyomásából semmit sem éreztek, senkinek sem állt érdekében, egymásik theologusnak az orthodox hittől való eltérő nézetei mellett síkra szállnia. Szent-István s még utódai is, karddal kezökben kényszerítették a magyarokat hit dolgában, a pápai supremátia alá; a megszokás, különösen pedig a török elleni segély reménye, a curiával öt századon át fentartott viszonynak theologusok szórszállhasogatása miatt való felbontását eléggé nem okadatolta; alaposabb átvizsgálásra pedig hiányzott az idő s kicsinyeskedés nem felelt meg a magyar ember természetének. Így történt, hogy a kész reformációt, mint gyökeres újítást s nem félrendszabályt nálunk is befogadták, előbb Luther, utóbb Calvin tanai értelmében s ekkor keletkezett azon közmondás, melyet Léger és idéz: kálvinista hit, magyar hit. Hogy a protestantismust a nemesség nem szabadság szeretetből, hanem azért vette védelem alá, mert részben protestáns volt, érthetetlen vád, s félreismerése a valóságnak. A protestantismust Magyarország nemes és nemnemes lakossága egyaránt készséggel fogadta, mert függetlenebbnek érezte magát benne, mint a catholicismusban. Ez a magyar protestantismus tana, a mely tökéletesen meg-

felel azon felfogásnak, a melyet a jó catholicus Mátyás érintett egyik üzenetében a kettős-keresztről példálódzva.

Ezek a mű minket érdeklő részeinek rikítóbb hiányai, mert oly színben tüntetnek fel bennünket, a milyenben nem vagyunk. A tér korlátoltságánál fogva a szerzőnek természetesen össze kellett szorítania az események előadását s e tekintetben műve, jóllehet sok kimaradt, valóban tárlháznak mondható: röviden és velősen ír. Ítéletei és jellemzései nagyobbára találók, megírásukban szerzőt az igazságérzet vezérelte s ha a szlávok iránti rokonszenv itt-ott tán nagyon is megérezik művén, az mégis mindenütt élvezhető és tanulságos marad.

A kisebb hiányok közül feltűnőbb, hogy a magyar királyok névsorából Aba Sámuel, Mária, Kis Károly és IV-dik Ferdinánd nevei hiányoznak s hogy a »honvéd« névvel már Rudolf idejében találkozunk.

A mű alkatrészei: előszó és magyarázat a mappákhoz 1—3 lapig; szöveg 583-ig; uralkodók táblái 591-ig; a Habsburgok alatt álló országok tömörülése 598-ig; bibliographia 613-ig; mutató és tartalomjegyzék 641-ig.

BELICZAY JÓNÁS.

Weisskirchen in seiner Vergangenheit und Gegenwart. Nach handschriftlichen Quellen geschildert von Leonhart Böhm. Zweite gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage mit Pläne. Ung. Weisskirchen 1881.

Nagy érdeklődéssel s várakozással vettük kezünkbe a művet, mely Délmagyarország egy nem jelentéktelen városa történetének leírásával foglalkozik. Érdeklődésünket felkelté az óhaj, vajon mily színben tünteti fel szerző Fehértemplom hazafias múltját, melyről Horváth Mihály a Függetlenségi harcz történetében oly túlzott elismeréssel emlékezik meg, de amelyet maguk a fehértemplomiak desavouáltak, midőn hivatalosan kijelenték, hogy csak érdekeikért fogtak fegyvert az 1848-iki zavarok alkalmával. A szerzőnek írói múltja nagy szorgalomról tesz tanúságot, ő az, ki »Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön Történelme« című szerencsés compilatiót képező két kötetes munkájával derekabb monographusaink sorába lépett.

Részünkről, várakozásunk nem nyert kielégítést. A mi szerző rajzát illeti szülővárosa hazafias magatartása felől az anyaország — annak kormánya — s törvényei iránt, az ellen emelhetünk kifogást, ép úgy mint szerző egyéni meggyőződései ellen. (24. l.)

Szerzőnk történetirói érdemeit tekintve, pedig korántsem

adózatunk oly mértékben elismerésünkkel, mint ezt előbb említett nagyobb munkájával szemben tehetők, s tette a magyar történeti irodalom eddig is.

Fehértemplom monographiája, mint azt szerző e második teljesen átdolgozott s bővített kiadásban közzétette, kissé szárazon van összeállítva, (l. 105—125. ll.) hiányzik belőle az adatok szerves összefüggése, sőt még a források megbízhatósága is. Ez utóbbira nézve legyen elég arra hivatkoznunk, hogy ma, a szigorú pragmaticai történetírás korában, variánsokban kerengő családi traditiók alapján positiv történelmi tényeket bizonyítani nem — legföljebb valószínűségekre következtetni szoktunk. A bizonytalanságok, találgatások, sőt valószínűtlenségek egész sorozatát idézhetnők a könyvből. Ami az előadás művészetét illeti, nyelvezete majd költői szárnyalású, majd alant járó próza, itt-ott naiv észrevételekkel átszótt (114. l.) Előadása néha azon gondolatot ébreszti fel olvasójában, vajon tisztában volt-e szerző a kérdéssel, hogy kiknek számára írta könyvét; így midőn egy helyütt megmagyarázza olvasóinak, mit értsenek az »egylet« fogalma alatt s másutt szónoki phrasisokban hangsúlyozza a cultura hatalmát, vagy zeng dicséneket a híres angol culturtörténésznek Bucklenek.

Hogy szerzőnk nem mindig objectiv, azt az elmondottak után könnyű megérteni, azonban van szerzőnek mégis érdeme Fehértemplom monographiája megírásában, érdeme az, hogy sok oly forrásra utal, melyek feldolgozása által hivatott történetíró maradandó becsű munkát készíthet; noha e téren figyelmen kívül hagyott egy jelentékeny mozzanatot, az ipar történetét.¹⁾

A mű két fő részre oszlik. A I. részben Fehértemplom múltját tárgyalja XII. fejezetben, többnyire meseszerű modorban, melyben a bevezetés tűnik ki leginkább; ez nem történetírás. A II. rész XII. fejezete Fehértemplom jelen korát ismereti hiányosan, egyoldalúlag. Túlzásai legföltünőbbek az éghajlati viszonyok, egészségi állapotok, közlekedési eszközök leírásában. Jegyezzük még meg, hogy a műhöz két térkép van mellékelve, egy, mely Fehértemplomot alapításakor, 1717-ben ábrázolja, a másik Fehértemplom jelenlegi átnézetét nyújtja híven.

FERENCZY JÓZSEF.

---

¹⁾ Ismertető úgy látszik felejtí, hogy a délmagyarországi s kivált volt határvidéki városok múltja épen ipari s kulturai adatokban szegény. Szerk.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Az APR. 7-ÉN tartott választmányi ülésben titkár jelentí, hogy Ipolyi Arnold elnök, másnemű nagy fontosságú elfoglaltatása miatt, nem vehet részt az ülésben. Ennek következtében Tanárky G. v. tag kéretik az elnöki szék elfoglalására. Két felolvasás volt. A magyarok Otranto ostrománál 1481-ben, *Óváry* Lipóttól, mely a Századokban fog megjelenni, s a két nagy-szombati béke *Szilágyi* Sándortól.

Folyó ügyekre kerülván a sor, évdíjas tagoknak megválasztattak: *Haan* Béla ügyvéd B.-Csabán, (aj. *Haan* Lajos); *Mangold* Lajos egy. h. tanár Bpest, (aj. a titkár); *Rimély* Károly, kanonok Pozsony, (aj. *Ortvay* T.); *Kostydl* Kornél Sztrázsa, (aj. *Zachar* Gy.); *Kovách* Imre Sztrázsa, (aj. *Zachar* Gy.); *Luczenbacher* Jenő Szobb, (aj. a titkár); *Zelei* János prépost Nagy-Várad, (aj. *Fraknoi* V.); *Pásárhelyi* Géza Tinnyén, (aj. *Hampel* J.); *Hell* Jenő Bpest, és *Ertl* Nándor felügyelő Margit-sziget, (aj. a titkár); *Reichenhaller* Béla ügyvéd Sopron, (aj. *Berecz* Ábel); *Révész* Kálmán Debreczen, (aj. a titkár); *Casino* egyesület Kis-Várda, (aj. a titkár); Ref. gymnasiumi könyvtár Csurgón, (aj. a titkár); *Nagy* Ignác róm. kath. plebános Csicsó-Keresztúr, (aj. *Torma* Miklós).

Ezután titkár felolvasta Nyitra-megye közönségének mart. 20-án kelt átiratát, melyben tudatja, hogy Magyarország ezredéves fenállása alkalmából a megye monographiájának megíratását határozta el, s erre pályázatot kíván hirdetni. Egyszersmind felkéri a társulatot, hogy közölje vele azon pályázati feltételeket, melyek által véli a sikert legjobban elérhetőnek. A választmány nagy örömmel értesült a megye ezen elhatározásáról, azt igen szép és lelkesítő példaadásnak tekinti, hogyan járulhatnak a törvényhatóságok is legjobban azon eszme keresztülviteléhez, hogy ez évfordulati ünnepet Magyarország történetírása is ülj meg, s a tárgy fontosságához képest egy három-tagú bizottságot küldött ki, mely a jövő ülésre javaslatot terjesztszen a választmány elé.

Titkár jelenti, hogy Thaly Kálmán v. tagnak múlt havi ülésben tett bejelentése alapján *Findura* Imre az orsz. statiszt. hivatal tagja és könyvtárnoka, ki Rima-Szombat monographiáját írta s folyó iratokban számos cikket dolgozott, jelentkezett Tornamegye monographiájának megírására. Ez ügyben a választmány zárt ülésben fog határozni.

Doby Antal tagtársunk egy 1732-ben kelt egyszerű másolatot küld be. A kiadványt gr. Serényi Károly, a Gábor fia állította ki s a szerencsi uradalom birtokjogáról szól.

Báró *Mednyánszky* Dénes családi ltárából Bethlen Gábor egy 1615. máj. 19-én kelt adomány-levelének másolatát küldi be. Ez adomány-level szerint Bánffy János zálogba adja unokatestvérének Bánffy Dénesnek bánfi-hunyadi részjóságát nemesi udvarházával s a részjóságokkal Boosiban, Kalotán, Malomszegen, Marótlakán, Fűlden, Bökönben. Bánffy Dénes elhalván, ez nejeire Báthory Annára maradt. Bánffy János is elhalván, özvegyét Károlyi Katalint, utóbb Rhédey Ferencnek nejét s a fejedelem sógorasszonyát illeti a birtokjog. A fejedelem Báthory Annától kiváltja a jóságot s azt Bánffy Zsuzsánnának, a Bánffy János és Károlyi Katalin leányának adja. Ez okirat a »Történelmi Tár«-ban fog kiadatni.

Végül a pénztárnok bemutatta a múlt havi számadást. E szerint a bevétel volt	1812 frt 30 kr.
kiadás	333 frt 50 kr.
pénztár maradék: 1478 frt 80 kr.	

Következett a zárt ülés, melyben elhatároztatott, hogy Thaly K. v. tag a titkár által értesíttessék, hogy *Findura* Imre ur ajánlkozott Torna-megye monographiájának megírására.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

Az »ERDÉLYI MUZEUM EGYLET« rendes közgyűlését múlt hó 24-én, *Nagy* Péter ref. püspök alelnök vezetése mellett, tartotta meg, ki eszme-gazdag megnyitó beszédében az egylet működése iránt nyilvánuló közönyt az emberi természet azon szokásának tulajdonítja, mely bizonyos eszmék és intézmények iránt csak egyideig érdeklődik s azután az újabb és rend-kivűlbb keresése miatt a régiekről elfeledkezik.

Az elnöki megnyitó után *Findly* Henrik olvasta fel titkári jelenté-sét a múlt évről, mely szerint 12 választmányi ülés tartatott. Bejelenti Századok. 1881. IV. füzet.

az egylet igazgatótanácsának három elhúnyt tagját: gr. Bély Ferenczet, gr. Tholdalaghy Viktort, és gr. Mikes Jánost, valamint az alapító tagok közül Karvázy József halálát. *Bányai* Vitális pénztári jelentése után szakjelentések következtek. *Szabó* Károly könyvtári jelentésében részletesen sorolja elő azon adományozásokat, melyek a könyvtár részére tétettek, melyek közt az egylet örök emlékü alapítója: gr. *Mikó* Imre hagyatékából kapott könyvek és okiratok a legbecsesebbek. Az éljenzéssel fogadott jelentés után *Entz* Géza az állattani, *Kanitz* Ágost a növénytani és *Koch* Antal az ásványtani táraokról tettek jelentést. *Finály* Henrik érem- és régiségügyi ör jelentésében a »nyiresi ezüst-lelet« keltett nagyobb figyelmet, mely szép kivitelű női vállfüzöt, boglárokat, tüket, és pénzdarabokat tartalmaz, ez utóbbiakat a Bethlen Gábor idejéből. Ezután az ellenörködő bizottságok jelentése következett, melyek közt az érem- és régiségügyi szóról szóló jelentésnél *Concha* Győző heves támadást intézett Finály ellen a cathalogus össze nem állítása miatt, melyre nézve aztán határozatba ment, hogy a cathalogus elkészíttessék s az éremtár összeírása lemá-soltassék.

Az újabb ellenörködő bizottság megválasztása után indítvány folytán utasított a választmány, hogy az udvaron heverő köemlékek elhelyezésére alkalmas helyiségről gondoskodjék. A megürült választmányi tagsági helyek betöltése után a közgyűlés befejeztetett.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« választmányja, *Ormós* Zsigmond főispán elnökle alatt, az elmúlt két hónapban is nagyszámú tagok és hallgatóság jelenlétében tartá meg havi ülését. Jan. 26-án elnökölő főispán az ülést megnyitván, *Pontelly* István titkár havi jelentését olvasta fel, jelentvén, hogy a társulat »Értesítője« VII. évfolyamának első füzeté már szétküldetett a tagoknak, s ígéretet tesz, hogy alkalomszerűleg a Szentkláray által beküldött kőkorszaki tárgyaknak, továbbá Temesvármegye és Temesvár ezimercinek, valamint Ada-Kaleh és Pétervárad multszázadbéli vár térképeinek rajzait azok leírásával együtt ki fogja adni. Bejelenti a muzeum számára beérkezett adományokat, melyek közül kiválóan érdekesek a Szende honvédelmi miniszter által beküldött emlék-érmek: Miksa mexikói császárnak, mint az osztrák-magyar hajóhad megteremtőjének, emlékére ő felsége által veretett ezüst-érem, melynek előlapján Miksának osztrák-magyar admiráli egyenruhás alakja látható különféle feliratokkal; másik nem kevésbé érdekes érem az, mely a helgolandi és lissai győző *Tegetthoff* Vilmos emlékére

veretett; továbbá a Lincoln Ábrahám és Fiumenek Mária-Therézia általi visszakapcsoltatása emlékére vert érnek, az előbbi gypsz-öntvényben. A suci csatorna megnyitásának emlékére és a selneczbányai II. József nevű altárna megnyitásának százados évfordulójára veretett ezüst érem. Bay Ilona, a magyar tudományosság e lelkes patronája, a muzeum számára az akadémia kiadványainak néhány darabját küldi be. A társulat az adományozóknak jegyzőkönyvileg fejezi ki köszönetét. A pénztári jelentés után *Miletz János* »Temesvár 1849. ostroma« cz. értekezésének egy részletét olvassa fel, melynek végeztével, az elnök némely helyreigazító megjegyzése után az ülés bezárattott. A febr. 23-án tartott választmányi ülés főbb mozzanataként szintén a titkár által bejelentett adományok említhetők, melyek közül kiváló azon, a mult században Resiczán öntött vaslap, mely Salamon templomának oszlopcsarnokát akkor tünteti fel, midőn Jézus korbáccsal a »tözsércet« és »galambkufárokát« kiveri onnan. A muzeum éremgyűjteménye ujra s főleg a római császárság korabeli érmekkel gyarapodott, valamint a könyvtár számára is egy pár érdekesebb munka küldetett. A pénztárnok számadása után *Pontelly* titkár »A bronzkor elleni mozgalmakról« című tanulmányát olvasta fel, mely főleg a németeknek a bronz technikájából merített érveit ismertette a bronzkor ellen. Ezzel a gyűlés véget ért.

IRODALMI SZEMLE.

A »TALÉKOZÓ ÉS EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« III. mártiusi füzete jelent meg. Az Egyházművészeti Lapban I . . . i (bizonyára Ipolyi püspök) állítja össze magyarországi Szent-Erzsébet ikonographiáját. A megjelent két közleményt 9 ábra díszíti s a szentnek ismeretes képei és szobrai XXXVII. szám alatt vannak egybeállítva. A mű-történettel foglalkozók igazán hálára kötelezvék, midőn e becses anyagot ily pontos összeállításban használhatják. Mintegy bővebb magyarázatul, szerkesztő Ipolyinak a képzőművészeti társulatban mondott nagyhatású beszédéből közli a történelmi festészetre vonatkozó részletet. Bogisich Mihály, a magyar történelmi zene elismert nevű műkedvelője, azt a dicséretes szándékot nyilvánítja ugyancsak az Egyh. Lapban, hogy koronkint a nép s a papnöveldék számára zongorára s férfi négyesre alkalmazott ősi magyar egyházi dallamokat fog közölni, s e számban is kettőt: a »Boldogasszony-

ról« s a Nagy-Boldogasszony napjára valót közöl is már. Nem szükség bővebben fejtegetnünk e czél hasznos és mivelő hatását.

— Az »ERDÉLYI MÚZEUM«-nak egész februári füzetét újból Hattyúffy Dezsőnek »A hazai várnegyék és városok czimei«-ről írt cikkke tölti be. Cikkének ezen része, mely a czímerei-alakokról szól s azokat osztályozza, tanulságosabb lesz vala akkor, ha szerző nagyobb apparátusból dolgozik, mint a Cerographia és Lencsó hibás tábláiból. Szerző túlzásaira, a stílyzálást illetőleg, már a szerkesztő Finály úr tett alapos megjegyzéseket; arról tehát nem szólunk. De már a „*toromba*“ szó ellen kifogásunk van; azért is, mert szláv szó, azért is, mert csak az érti, a ki éppen az »Akadémia Nagy szótára«-val van fölfegyverkezve. A mai világban a tudomány sem lehetvén már csakis egy kizárólagos kasztnak tulajdona: a czímertannak is le kell szállani a heroldok emelte középkori piedestáljáról s műszavainak *értelmeseknek* kell lenniök! Miért ne nevezhetnök azt, mit a szláv *toromba* szó akar kifejezni, *pajzsfő-dísznek?* s ez annyival ajánlatosabb, mert akkor annak megfelelőleg, a pajzs *alján* levő külső járulékokat, p. o. babérágot, érdemjelet stb. *pajzsláb-dísznek* mondhatnök. Megrovandó az is, hogy szerző nem tesz vagy nem tud különbséget tenni a *pajzstartók* és *pajzsőrök* közt. Ott pedig, a hol nem kellene, különválaszt együvé tartozó dolgokat, p. o. az, a mit »betét«-nek nevez, teljesen ugyanaz a »rátevés«-sel. — A czímercknek jelképes és mondai jelentésével is foglalkozik szerző, bár bevallja, hogy ennek bővebb kifejtése még korai. Igaz, korai nemcsak azért, mert ezen czímer-mondáknak — noha napról-napra vesznek el — gyűjtésére eddig misem történt; de korai azért is, mert magyarázatuk *más téren is* igényel kutatást. Például Abauj-megye czímeréről tudjuk, hogy pólyái nem folyót jelképeznek, — mint más hatósági czímerben — de hogy azok az Aba nemzetség czímeréből valók. Ez történhetett s történt is más czímereknél s éppen azért szerzőnek, a borsod-megyei oroszlánról s az árvai medvéről való magyarázatait csak úgy könnyedén el nem fogadhatjuk. Tartózkodásunk, főleg az úgynevezett »beszélő« czímereknél van helyén, mert ezeknek legnagyobb része pusztán tudákos regegyártás. Ilyennek szerző is áldozatul esett Bártfa város czímerének bárdjánál, hitelt adván a regének, hogy a város alapítói *bárd*dal írtották ki a város helyén levő őserdők *fáit!!!* Vagy tán nem tudja szerző, hogy a helynevekben előjövő *fa* vagy *fája* szó nem egyéb, mint *falva?*! a mit aztán a *bárd*dal hogy fog összegegyeztetni, arra kíváncsiak vagyunk. — Ugyancsak az »Erdélyi

Múzeum« martiusi füzetében Hattyúffy úr befejezi tanulmányát és kitéről számot ad. Ebből is kitűnik, hogy szerző gyenge és kis apparatusból dolgozott, de szorgalmától, már is bizonyos szakismeretétől az elismerést megtagadni nem lehet, sőt czimerészeti irodalmunk parlagiságára nézve, dicséretet és buzdítást érdemel.

T. K—ly.

— A »FIGYELŐ« irodalomtörténeti közlönynek februárhavi füzetéből, kiemeljük Deák Farkasnak czikkét egy, a múlt században Aranka és Gombási közt folyt verses polémiáról. Az adattárban Besenyey György levelezését olvassuk báró Zay Péterrel, mely Thallóczy Lajos közlése a zay-ugróci levéltárból. De sokkal fontosabb ránk nézve Jakab Elek czikke »A censura történetéről Erdélyben« a mártius havi füzetben. Leszámítva azt, hogy szerző, az annyi ezerféle okok összehatásából származott reformatiót, kissé a mai kor szemüvegén keresztül szemléli; tárgyára sok jellemző adatot tudott összeszedni, melyek leginkább a múlt század sajtóviszonyaira vetnek világot. Különbén szerző cikkének folytatását nagyobb érdekléssel várjuk, mert a mostaniban csakis a kényszerrendeletek vannak közölve, s a kérdésben pedig legfontosabb annak kimutatása: hogy a tiltott könyvek miképen tudtak a censura daczára is a közönség közt elterjedni s milyen talajra találtak. Ezt kutatta Fraknói szép sikerrel Martinovics életrajzában, ezt várjuk szerzőtől is, ki Erdély irodalmi viszonyainak alapos ismerője.

— g—l—

— Az »EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY« f. é. III. füzetében Csetneki Elek Réthynek, e füzetekben is említett műveeskéjéről: »Az erdélyi oláhokról« szól, azt akarván bebizonyítani, hogy Anonymus a XIII. század végén írt, s ennél fogva adatai az Erdélyben lakó oláhokról nem döntik meg a Hunfalvy-Rösler-féle elméletet az oláhoknak későbbkori bevándorlásáról. Czikke sokfelé nagy feltűnést keltett. Jó érznek műve, mely ismerteti, és alkalmazza a történet-nyomozás újabb módszerét, és különösen a nemzetgazdasági döntő fontosságú viszonyokat törekszik felhasználni a historiai problémáknak megoldására. Azonban történelemben, mint a természettudományokban nélkülözhetetlen, de magában véve még nem elegendő az ész és helyes módszer, mert nem képzeleti dolgokkal állunk szemközt, hanem tényekkel, tüneményekkel, melyeket ismernünk kell. Mire vezet ezeknek mellőzése, annak példáját látjuk Csetneki úr eljá-

rásában is. Absolute nem ismeri, vagy nem akarja ismerni a kort, melylyel foglalkozik. A kép, melyet Magyarország fejlődéséről a XI—XIII. szá-
zadban, különösen a letelepedés menetéről, a birtokviszonyokról rajzol,
egészen hamis. Annak úgyszólván egy vonása sem igaz. Amit következtet,
helyes volna, ha föltevési állanának, de nem állanak. Reméljük
azonban, hogy szép tehetsége jobb irányra fog térni és oly munkákka
fogja gyarapítani a tudományt, melyek nem lesznek, mint a szóban forgó
cikkké, élőpéldái a latin közmondásnak: ignotus fallit, nolis est derisui.

P. Gy.

— Az »UNGARISCHE REVUE« II-ik füzetében *Riehl* Frigyes kime-
ritő s alapos ismertetésben jelzi azt az álláspontot, melyet Magyarország
a francia irodalomban elfoglal, s arra a következtetésre jut, hogy
Sayous és Reclus munkáinak kivételével, megannyi irodalmi curiosum.
Részünkről mi is örvendünk, hogy a »Gazetta de Hongrie«, melyet az
Akadémia is pártol, viszonyaink megismertetésére vállalkozik. S most
már nemcsak mint eddig történt, kizárólag legközelebbi szomszédaink
változó jóindulatára leszünk utalva. A füzet többi tartalmából kiemeljük
a »Budapesti Szemle« cikkét a pragmatica sanctionról, Hampel József
»Archeologiai Értesítő«-beli cikkét a pannoniai costumeokról s Henszl-
mann ismertetését Dankó művéről, melyben a Calvaria ügyében Pulszky
Károlylyal polemisál. A nagyobb cikkeket szemlék követik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

»A SZÉKELY MIVÉLŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI EGYESÜLET 5-İK ÉVKÖNYVE
1880-RA.« A becses közleményekből kiváló figyelmet érdemel a szak-
férfi: *György* Endrének levele »a székely ipar keleti missiójá«-ról s
az e tekintetbeni teendőkről. A »Keletre Magyar« című művében össze-
állított adatokat örvendetesen pótolja, midőn a keleti forgalom akkor $3\frac{1}{2}$
millióra tett összegét ma annak tizszeresére emeli, főlemli, hogy magyar
ipar-cikkek dominálnak keleten, majd találóan jellemzi egyes magyar
áru-cikkeknek lassu kiszorítását s ezért javalja, hogy a fogyasztási
viszonyokkal számot vetve, az akadályokat elhárítsa a székely egyeslet és
legyen tényező a keleti missio teljesítésében. A székely egyesületnek
van jelenleg 60 alapító és 684 részvényes tagja; 1880-ban bevett:
kész pénzü 5553 forint $99\frac{1}{2}$ krajczárt; kiadott 4254 forint 13 kraj-
czárt, s így az év végén meglevő vagyona 10.749 ft $86\frac{1}{2}$ krajczárt

értékpapirokban készpénzben és követelésekben, minthogy bevételei nagy részét ösztöndijakra, pályamű díjazásra és értékpapiroknak tökéül bevásárlására fordítá s így tevékenységi körét nemcsak tágabb és tágabbra terjeszté ki, hanem a mi a fő: üdvösen s hasznosan dolgozott, a nemes célt tartván szem előtt.

— RÉVÉSZ IMRE nagynevű tudósunknak múlt füzetünkben közzé tett életrajzához, az elhunyt derék fia Révész Kálmántól pótléket és igazítást nyertünk. Az elhunyt a debreczeni főiskolában 1864/5-ben az egyháztörténelmet adta elő, s 1865-ben »Egyetemes Egyháztörténelmének« I. kötetét kiadta, mely munka nagy elismeréssel fogadtatott, s nagy tudományának és széles ismeretének egyik maradandó bizonyítványa. Azt is meg kell említnünk, hogy ő nem generalis notarius, hanem egyházkerületi aljegyző volt 1856. aug. 6-tól 1862. márt. 28-ig, mikor ez állásáról lemondott. Levéltárnokká 1867. aug. hóban választották. Generalis notariussá 1871-ben akarták megválasztani — de ő ez állást nem akarta elfogadni. Megemlítjük azt is, hogy nem a halálát megelőző napon, hanem épen halála napján, 10 órával kimulása előtt tartotta utolsó szónoklatát a nagy-templomban. Nagy megnyugvással értesültünk arról is, hogy gazdag kéziratára együtt fog maradni.

— OROSZ LEVÉLTÁRARRÓL a múlt év derekán Wassilyevits, Kallatsov Miklós cs. tanácsos közreműködésével hasznos tájékoztatás jelent meg a külügyminiszterium kiadásában Moszkvában. Címe: *Renseignements sur les archives de Russie*. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. A könyvet könyvárúsi uton is meg lehet szerezni. Löher Ferenc, a bajor állami levéltár igazgatója, az »Archivalische Zeitschrift« V. kötetében terjedelmes ismertetést közöl az orosz levéltárakról, mely, minthogy csak tényeket constatál s Löher sehol sem nyilatkozik, eléggé világos áttekintést nyújt a tárgyról.

— AZ AKADÉMIA KIADÁSÁBAN a »Régi Magyar Költők Tára«-nak III-ik kötete, mely Tinódi Sebestyén összes műveit foglalja magában megjelent. Terjedelmes bevezetés előzi meg, mely Tinódinak nagy gondal összeállított életrajzát s irodalmi méltatását foglalja magában. Végéhez kimerítő jegyzetek s szómutató vannak csatolva. A egész 520 lapnyi kötet ára 2 frt.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— TANULMÁNYOK. Irta Gróf Széchen Antal. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest 1881. 294 l. Ára 2 ft. 80 kr.

— BIHARI ROMÁN IRÓK. Irta Dr. Márki Sándor. Nagy-Várad, 1881. 8-adr. 161. l.

— EURÓPA MIVELŐDÉSI TÖRTÉNELME. Különös tekintettel hazánkra. Irta Rézbányai János. I. k. első fele. Pécs 1878. 279 l. I. k. második fele. Pécs, 1879. 262 l. II. k. 387 l. Ára 5 frt 50 kr.

— TRANSYLVANIAN RECOLLECTIONS. Sket ches af Hungarian Trahet and History. By Andrew Chalmers. London, 1880. 12-edr. 112 l. Ára 1 frt 8 kr.

— A SZÉKELY MIVELŐDÉSI ÉS KÜZGAZDASÁGI EGYESÜLET 5-İK ÉVKÖNYVE 1880-ra. Szerkesztette *Buzogány Áron*, egyl. titkár. Budapest, 1881. Egyetemi nyomda. 8. r. 110 lap.

— GRUNDRISS der oesterreichischen Geschichte mit besonderen Rücksicht auf Quellen und Literaturkunde. Ein Compendium für Universitätshörer, Lehramts-Candidaten, zugleich Hilfsbuch für Geschichtslehrer in 4 Abtheilungen, bearbeitet von Dr. Franz Krones R. v. Marchland. I. Abtheilung. Methodik-Quellen und Literaturkunde. — Von der Urzeit bis zu den Babenbergern. (976.) Böhmens und Ungarns Reichsbildung bis 1000. Wien, 1881. 8adr. VI. és 194 l.

— HULDIGUNGS-FESTZUG der Stadt Wien, zur Feier der silbernen Hochzeit Ihrer Majestäten des Kaisers Franz Joseph I. un der Kaiserin Elisabeth. (27. April 1879.) 37 nagy s 19 kisebb lap. Bécs. 1881. A városi tanács kiadványa. (Pompás díszmű.)

— KAISER FRANZ I. Zur Geschichte seiner Regierung, und seiner Zeit. Nach original Mittheilungen und urreichthen Quellen. Von Dr. Hermann Meynert. Wien, 1881. Ára 5 ft.

— LEBENS-GESCHICHTE DES CARDINALS GEORG UTIEŠENOVIĆ genannt *Martinusius*. Mit Benützung der Acten des k. k. geheimen Haus-, Hof-, und Staats-Archivs von 1528—1553. von Og. Utiešenović. Übersetzung des von der süd-slavischen Akademie der Wissenschaften und Künste herausgegebenen Croatischen Originales. Mit dem Bildnisse und Familien-Wappen des Cardinals und einer Skizze der Ruinen seines Ahnenschlosses. Wien, 1881. Wilhelm Braumüller k. k. Hof- und Universitäts Buchhändler. 8-r. 180. l. szöveg és 75 lap oklevél. Ára 3 frt.

TOMORI PÁL ÉLETE

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

V.

Tomori, mikor az 1523-ik év tavaszán, a kolostor magányából újra a közélet mozgalmi közé lépett, válságos helyzetben találta hazáját.

A király épen ekkor tért volt vissza Csehországból. Közél két évre terjedő távolléte alatt a zavar és rendetlenség nőttön nőtt. Ugyanakkor fenyegető hírek érkezének kelet felől. A moldvai és oláhországi vajdák, velencei ügynökök és ragúzai kereskedők, magyar kémek és török szökevények egybehangzólag jelenték, hogy a szultán súlyos adót vetett ki, hajóhadát szervezi, seregét szaporítja; mind oly czélből, hogy Magyarországra döntő csapást mérjen.¹⁾

A nemzetet nagy rettegés szállotta meg, a melyet szokatlan égi tünemények baljóslatú megjelenése még fokozott.²⁾

Lajos király május 4-én megnyitotta a Budára összehívott országgyűlést. Beszédében a fenyegető veszélyekre irányozá a rendek figyelmét. Előadta, hogy egyfelől a császár, a német birodalom fejedelmei és Csehország rendei segítséget ígérnek; másfelől a lengyel király azt tanácsolja, hogy békét kössön a szultánnal, és közbenjárását ajánlja. A gyűlés válaszszon tehát béke és háború között; de ha elutasítja a békét, hozza meg haladéknélkül az áldozatokat, melyeket a háború követel.³⁾

¹⁾ *Orio* velencei követ 1523. ápril 10-iki jelentése Budáról. És *Lajos* királynak 1523. május 3-án a lengyel királyhoz intézett levele.

²⁾ *Orio* 1523. május 7-iki jelentése.

³⁾ Lajos király idézett levele, és Zsigmond király válasza Lajos követének előterjesztésére. (*Acta Tomiciana*. VI. 316. l.)

A fölvetett kérdés megoldásától az ország jövője függött. De a Zápolya-párt nem volt hajlandó tárgyalásába bocsátkozni. Sürgetősebb feladatnak tekinté, azon ürügy alatt, mintha az országban elhatalmasodott bajok okainak felderítésére és eltávolítására célozna, boszút állani a nádorválasztás alkalmával szenvedett kudarczért. Heves vihart támasztott a vajda szerencsés versenytársa, Báthory nádor ellen. Több szónok azzal vádolta, hogy míg ő a helytartói tisztet viselte, létszázezer forint folyt a kincstárba, és mégis csak 500 lovast tartott az ország védelmére; sőt azzal is gyanúsították, hogy a szultánnal titkos összeköttetésben áll, és török kémet rejt házánál; öcsepe pedig, az ő tudtával, hamis pénzt veret.

A köznemesség zajosan követelte, hogy a király foszssa meg a nádori méltóságtól, és kényszerítse az elsikkasztott közpénzek visszatérítésére; kijelentvén, hogy csak miután ez megtörtént, fog adót megszavazni.

A király bizonyára meg vala győződve arról, hogy az ország szerencsétlen helyzetének a nádor nem egyedüli és nem is fő oka; hogy az ellene emelt vádak részben túlzottak, részben alaptalanok; hogy igazságtalanul járna el, ha őt, a törvényes formák mellőzésével, a nádori méltóságtól megfosztaná. De kényszerhelyzetben volt. Az a hír, hogy a szultán Drinápolyból megindult, és az a bizonyosság, hogy ha az országgyűlés eredménytelenül oszlik szét, az országot nem lehet megmenteni: arra kényszeríté, hogy a nádort feláldozza ellenfelei boszúvágyának.

Kinyilatkoztatá, hogy Báthoryt a nádori méltóságról lete-szi, és hogy ezentúl személyesen fog kormányozni, magának tartva fenn a nádor hatásköréhez tartozó ügyek elintézését. Ekként kielégítette a köznemességet, de kijátszotta annak vezérét, a ki kétségkívül arra számított, hogy a megüresedett méltóságot ő fogja elnyerni.¹⁾

¹⁾ Hazai történetíróinknak eddig nem volt tudomásuk arról, hogy Báthory kétszer vesztette el a nádori méltóságot: 1523-ban és az 1525-iki hatvani gyűlésen. — Az 1523-iki eseményekről *Orio* május 24-iki, *Massaro* október 5-iki jelentéseikből és Krziczki krakói püspök június 17-iki leveléből értesülünk. Az országgyűlés eloszlátása után Báthory a lengyel király közbenjárását vette igénybe, visszahelyeztetése

Ekkor azután megkezdődtek az ország védelmére vonatkozó tanácskozások.

Negro Tamás scardonai püspök, a pápa követe, buzdító beszédet intézett a rendekhez. Egyúttal figyelmeztetvé őket, mennyire megszegyenítő a nemzetre, hogy sokan az urak közül dús kincsek birtokában vannak, és az ország javára semmit sem áldoznak. Ha elvész hazájok, — úgy mond — ők magok az okai. A keresztény hatalmak akkor vissza fogják hódítani az országot, de őket, kik méltatlanok arra, hogy azt kormányozzák, gyalázattal tetézve kiűzik.

Az erőteljes felszólalás nem maradt eredmény nélkül. A rendek visszautasították a békekötésre vonatkozó ajánlatot; a hadviselésre jelentékeny adót szavaztak meg. Az urak pedig a magok részéről, tetemes mennyiségű aranyat és ezüstöt bocsátottak a király rendelkezésére, oly czélből, hogy zsoldosokat fogadjon, és azokat *Tomori* vezérlete alatt az ország határaihoz küldje. ¹⁾

Tomori ugyanis az országgyűlés tartama alatt az ország alsó részeinek *főkapitányává* neveztetett ki. ²⁾

Lelke egész hevével szentelé magát új hivatásának. A harczias szellem, a tábori élet és a csaták izgalmainak szeretete, mely évek hosszú során át lelkében mély gyökeret vert, és a melyet a szerzetes élet ki nem írthatott, újra felébredt; megszentelve, a földi érdekek és hiúságok salakjától megtisztult szellem magasabb kötelességérzete és fenkölt áldozatkészsége által. Fensőbb missió tudata hatotta át.

Azonnal, a mint a kolostort elhagyá, hozzá látott saját

érdekében. — És csakugyan, már néhány hónap múlva, a király ismét visszahelyezte őt.

¹⁾ *Orio* május 24 és *Massaro* octóber 7-iki jelentéseik. *Lajos* királynak 1524. február 1-én Bártfa városához intézett levele. (Wagner Diplom. Saras. 151. l.)

²⁾ *Orio* idézett jelentésében írja: »Era dato ordine di far gente et mandarle de mano in mano alle confini, dove li seria lo Archiepiscopo di Colocia.« És a *Verancsis*-féle krónika 1523-ra feljegyzi: »Ez esztendőben az kalocsai érsekséget Tomory Pálnak adták, öszveséggel az ország hadnagysággal, az egész alföldi kapitánsággal.« (Verancsis Munkái. II. 19. l.)

érseki bandériumának és az országos költségen fogadott zsoldosok szervezéséhez és felszereléséhez.

Nem sok ideje volt a készületekre. Június első napján tudósítás érkezett Budára, hogy a bosniai és belgrádi basák betörést intéztek az ország területére, Pécs közeléig kalandoznak, harminczöt helységet dúltak fel, sok foglyot és gazdag zsákmányt ejtettek.

E hír arra készítetvé Tomorit, hogy haladék nélkül az alsó Dunához siessen. Már másnap jelentékeny haderő élén, útra kelt. ¹⁾

Mindenütt, a merre elvonúlt, nagy hatást idézett elő megjelenése. Korábbi diadalainak híre, szerzetbe lépése, a rendek egyhangú óhajtására történt fölemeltetése, varázsszal környezé nevét. És az egyszerű szerzetesi öltönyt viselő férfiú látása viszszaidézé a lelkes Capistranói János emlékezetét. Az a hit, hogy erényei és hitbuzgalma a gondviselés különös támogatására tarthatnak igényt, hogy a haza szeretete és a kereszténység esküdt ellenségeinek gyűlölete lelkesíti, nem személyes vagy pártérdek vezet: bizalmat keltett minden körben, még ott is, hol az urak haszonlesése és kicsinyes versengése miatt közöny honosult meg az ország ügye iránt.

Főpapok és főurak bandériumjaikat bízták vezérletére; harczedzett köznemesek siettek táborába.

Tomori hadainak egy részét a végvárakban helyezte el, és azok megerősítésére irányozta igyekezeteit. Ezen tevékenysége közepett, augustus elején (1523.), hírét veszi, hogy Ferhát bosniai basa tizenötezernyi haddal átkelt a Száván, és itt hajóinak őrizetére hátrahagyván egy hadosztályt, a Szerémségbe nyomúlt.

Tomori azonnal felhívta a közel vidéken lakó urakat és hadnagyokat, hogy táborába siessenek. Csakhamar megjelentek ott Bárdy István, Bánffy Jakab, Bodó Ferencz, Bosnyák Tamás, Kállay János és mások. ²⁾

1) *Orio* június 2-án kelt jelentésében, illetőleg fennmaradt kivonatában olvassuk: »L' Archiepiscopo Colocense partiria in quel zorno per andar alli confini cum circa X. milla persone.« *Orio* a sereg létszáma iránt, valószínűleg tévedésben vala.

2) Szerémi, a Verancsics-féle krónika és Istvánfi nevezik meg a

Tomori ekkor Batthyányi György péter-váradi hadnagyot egy csapat élén szárazon, és Radics Bosicsot a Pétervárad alatt őrködő sajkásokkal a Szávához küldé, hogy Ferhát hajóit elsüllyeszszék, és az őrizetökre hagyott tábort szétverjék. Ő maga ugyanakkor mintegy 2000 gyaloggal és 1500 lovassal egyenesen a basa ellen indúlt.

A törökök ezalatt tűzzel-vassal dúlták a Szerémség termékeny földjeit, híres bortermő szőlőit és vagyonos falvait. De a nép nem nézte tétlenül szülőföldjének pusztulását. Több ezer földműves fegyvert ragadott, és Tomorihoz csatlakozott.

Az érsek augusztus 12-én állott szemben az ellenséggel. Oly erővel vetette magát rá, hogy az rövid elkeseredett küzdelem után, kétségbeesve futásban keresett menekülést. A véres csatában három ezer magyar esett el, köztök több hadnagy; de mellettök nyolczezer török teteme fődte a mezőt. A futamodókat folytonosan üzték a Száváig, a melyen megkísérlék átgázolni, de közel négyezeren a folyó medrében lelték sirjokat. Foglyot keveset ejtettek a győzők, alig háromszázat; de sok keresztény rabot szabadítottak meg, és az egész török tábort, roppant kincseivel, zsákmányúl nyerték.

Tomori, hadnagyai legvitézebbikét, Bárdy Istvánt küldé a győzelem hírével Budavarába. Ez augusztus 15-én jelent meg az udvarnál, néhány török zászlót és nemes fajú lovakat mutatva be.

A király hála-istenítészeletet rendelt el, és a hírnököt arany lánczczal s egyéb ajándékokkal jutalmazta.¹⁾

Tomorihoz csatlakozott hadnagyokat. Istvánfi azonban téved, mikor Bakics Pált is említi. Ez, mint látni fogjuk, később vándorolt hazánkba.

¹⁾ Tomori győzelme felől a leghitelesebb tudósítást *Orio* velencei követ, augusztus 15-én — tehát Bárdy megérkezése napján — és egy másik néhány nappal utóbb írt jelentésében kapjuk. (Sajnos, csak kivonatban maradtak fenn.) Ezeknek tartalmával megegyez *Massaro* október 5-iki jelentése, mely az ütközet napját is megemlíti. — *Szerémi* négy lapot tölt meg az ütközet leírásával, de csak jelentéktelen és meszeszerű részleteket hoz fel. Téved az ütközet napjára nézve, mely szerinte 1522. nov. 8. szerda volt, (1522. nov. 8. szombatra esik.) Hasonlag téved, midőn írja, hogy Tomori nem vett részt a csatában »quia fecerat se ipsum egrotantem.« (108. l.) A Verancsics-féle krónika is írja, hogy »Tomory Pál akkoron igen beteg vót, oda nem mehetett, de azért ő népe ott vót

Az ország minden részében nagy lelkesedést keltett a diadal híre. Tomori a legünnepeltebb férfiú vala. Elhalmozták magasztalások- és szerencsekívánatokkal. De ő szerényen vitézeinek, hadnagyainak és első sorban a Mindenhatónak tulajdonítá a kivívott sikert. ¹⁾

És ezt csakugyan mások is inkább »csudának, mint emberi erővel kiküzdött eredménynek« mondották. ²⁾

Azonban az örvendetes esemény, a helyett, hogy felélesztené a tetterőt és ambíciót, elbizakodottságot szült. Azt kezdék hinui, hogy az ország meg van mentve, minden veszély el van hárítva. A kormány megvonta a hadak tartására szükséges összegeket. Az urak visszahívták banderiumjaikat. És Tomori többek részéről az irigység és roszakarat nyilvánulását kényszerült tapasztalni. Ily körülmények között a győzelem értékesítésére, támadó fellépésre nem is gondolhatott. ³⁾

De azért nem csüggedett. Azon volt, hogy legalább a véghegyeket lehetőleg jó karba helyezze.

Székhelye Péter-Várad volt. Innen bejárta a gondjaira bízott egész területet. September 20-án Zalankemen várában találjuk. ⁴⁾ December 14-én Futakon intézkedik a csörögi (a volt sajkás kerületben létező) vár átvétele iránt. ⁵⁾

Kiváló gondoskodásának tárgya vala: a fegyelem és rend helyreállítása a véghegyek hadaiban; mert a tekintély hiánya, és

az hadban.« A velencei követek jelentéséből kétségtelenül kitűnik, hogy Tomori személyesen vezényelt; *Istvánfy* előadásaiból is, a mely egyébkint szintén több részletet tartalmaz, mely nem felel meg a valóságnak.

¹⁾ Tomori 1523. september 20-án Derenchényi János borsodi főispánnak, válaszulva szerencsekívánataira, írja: »Successus felix alios concernunt milites et viros agiles. Meum orare Deum est tantummodo. Laudetur altissimus in omnibus hiis que bene successere.«

²⁾ *Orió* 1523. augustus 15-ki jelentése.

³⁾ *Tomori* imént idézett levelében írja: »In prebendis meis priuatum sum, ratione quarum plures seruabam militantes. Itaque deinceps viribus meis propriis et hoc facere et seruare nequeo. Nam, uti percepi etiam preteriti felices successus non omnibus placuerunt.«

⁴⁾ Onnan írja fentebb idézett levelét.

⁵⁾ Tomori Pál elismervénye a vár átadásáról az országos levéltárban.

a zsold rendetlen kifizetéséből származó bajok következtében, a kihágások és erőszakos tettek napirenden voltak.

Tomori jól tudta, hogy a hadi műveletek sikerének első feltétele: a szigorú fegyelem. Kérlelhetetlen szigorral őrködött fenntartása fölött, és sújtotta azokat, a kik az ellen vétettek. Tanúskodik erről igazságszolgáltatásának egy ténye, mely rettentő példátul szolgálhatott az országban.

Bárdy István, kit a szerémi ütközetben tett szolgálatai és a nyert kitüntetések elbizakodottá tevének, féktelensége által ismételve magára vonta a főkapitány neheztelését. Majd közfőháborodást idézett elő, midőn Kalocsán a török rabok és a zsákmány árvezetésénél, Ujlaki Lőrincz hadnagyával Bosnyák Tamással összeveszvéen, kardot rántott, és annak koponyáját kettéhasította.

Bárdy menekült és elrejtőzött. De Ujlaky és több főúr, kiket gyalázó nyilatkozataival is felingerelt, sürgetően követelték megbüntetését. Tomori kinyomozta rejtkehelyét, Péter-Váradra vitette és itt lefejeztette.¹

¹) *Istváni* részletesen beszéli el ezen esetet és előzményeit. A *Francis*-féle krónika röviden írja: »Bárdy István megdülá herczeg Lőrincznek három faluját, kiért őtet az Tomory érsek megfogatta és Péterváradján fejt neki vétette.« *Szerémi* pusztításait, Bosnyák megölését és sértő nyilatkozatait emeli ki. Szerinte a király és a királyné igen kedvelték, és Szakmári cancellár az elfogatási rendeletet a királyljal úgy iratta alá, hogy ez nem tudta mit ír alá. (115—7. ll) *Istváni* szintén sejteti, hogy ármány is működött közre Bárdy esetében. »Non defuere — úgy mond — qui fortem virum ea calamitate indignum judicavere, nisi nimisa oris libertate et contumaci fastu omnium odium atque invidiam in se ipsum concitasset.« És *Báchy Ferencz* prépost a hatvani gyűléshez (1525.) intézett nyilt levelében határozottan vádat emel az urak ellen. »Cur Stephanus Bardy, cur Jacobus Banffy, viri et propugnatores vestri (a köznemességhez szól) fortissimi, cur Ladislaus Laky, nisi quod juste et libere locuti sunt, morte crudelissima a vestris principibus sunt enecati?« . . . - Meglepi az, a mit *Orio* velencei követ — 1524. február 20-án Velenczébe érkezett tudósításában olvasunk. Azt írja, hogy Tomori »amazo di sua mano quel Domino Stephano Istoch (?) etiam Capitano di Szente;« emiatt feloldozást kért a pápai követtől, de ez a pápához utasítja. — Ezen részletet tartózkodással kell fogadni, mert az idézett írók, kik részletesen szólnak a Bárdy esetéről, azt nem említik. Más emléken sem találjuk nyomát.

Tomori előrelátta, hogy gyakran lesz kénytelen a büntető igazságszolgáltatás ily tényeit végrehajtani. És mivel ezek, meggyőződése szerint, egyházi állásával nem fértek össze, tekintettel a rendkívüli viszonyokra, melyek közé helyezve vala, VII. Kelemen pápához folyamodott azon kiváltságért, hogy a gonosztevőket kivégeztethesse; egyúttal azon engedményt is kérte, hogy a kíséretében levő papok és szerzetesek részt vehessenek a csatákban, anélkül, hogy az emberölés egyházi következményeit — az irregularitást — magokra vonnák.¹⁾

A pápa készséggel teljesíté ezen kérelmeit; és felmenté őt az érsekké nevezetése alkalmából fizetendő megerősítési díjaktól,²⁾ és 1524. február 20-án meleg hangon írt levélben fejezte ki iránta tiszteletét és elismerését.

»Lelkünknek — úgymond — kimondhatatlan örömet okozott azon értesítés, hogy mikor a török ellen küldendő sereg élére vezért keresének, Atyaságodra a vitézség, ajtatosság és katonai képzettség által kitűnő férfiúra irányult a figyelem, mivel irántad a katonák bizalmat táplálnak és töled az ellenségek rettegnek. Dicsteljesen megfutott katonai pályáról a Szent-Ferencz rend kolostorába zárkóztál el, a Magasságbeli szolgálatának szentelve életedet; majd királyod kérésére, onnan kiszóllíttatván, boldog emlékü elődünk VI. Adorján által a kalocsai egyház főpapjává, a király által pedig a hadsereg vezérévé nevezettél, hogy mint főpap, híveid lelkeit üdvösen kormányozzad, mint hadvezér életöket a hitetlen ellenségtől megoltalmazzad. . . . Az Úr, ki katonából szerzetessé, szerzetesből főpappá, főpapból hadvezerré tett, kegyelmességét bizonyítá be azzal, hogy mintegy saját családjából és iskolájából küldött híveinek vezetésére, ellenségeinek leküzdésére. Mi is, indíttatva azon szeretet által, melyet Magyarország iránt táplálunk, örvendezünk az Úrban, és hálát adunk jótéteményeiért. Egyúttal érzelmeink sugalmazását követve, nem mintha szükség volna rá, intünk, hogy ezentúl is, mint ekkorig, a szent hit és hazád java iránt buzgólkodni meg ne szünjél. Többet, nagyobbat nem kívánhatunk. Most, mikor Isten a főpásztor és hadvezér kettős méltóságával diszített föl, méltó áhitattal és erényességgel kell végezned életedet, mely Istennek vala szen-

¹⁾ A *Cronica fratrum minorum* előadása nyomán.

²⁾ *Campeggio* bíbornok 1525. február 8-iki jegyzékéből tudjuk ezt. Tomorinak csak a kisebb cancelláriai díjakat — összesen 1600 ducatot — kellett volna fizetni. Ennek elengedésére is folynak alkudozások.

telve mindenkor. Mi részünkről, készséggel teljesítettük hozzánk intézett kérelmeidet. Erényeid mindig szemünk előtt fognak lebegni, és minden alkalmat meg fogunk ragadni arra, hogy áldásod díszét emeljük. Tiszteletes és vitéz Testvér, az Úr áldjon, oltalmazzon és vezéreljen az ő szent nevének s hitének védelmére.«¹⁾

VI.

Míg a pápa áldásával és buzdító szavaival emelé Tomori lelkét; a pápa magyarországi követi tényleges szolgálatokkal támogatták őt feladatai megoldásában, és igyekeztek elhárítani azon akadályokat, melyek mindúntalan felmerültek.

Mialatt (1524-ben) a pártmozgalmak mind magasabb hullámokat vetettek, Tomori híven örködött a gondjaira bízott határszéleken, és többször visszaverte az ellenséget, melynek rablócsapatai szüntelen háborgatták a határos vidékeket.²⁾

Azonban az elhatalmasodott pénzügyi zavarok az ő állását is mind nehezebbé tevék. Hadai részére a zsold kifizetését, a vég helyek megerősítéséhez igényelt költséget hasztalan sürgeté. És így azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy magára hagyatva, nem lehet képes feladatának megfelelni. Az 1525-ik év első napjaiban Budára utazott, a végből, hogy lemondását a főkapitányi hivatalról bejelentse.

Ez időben két pápai követ tartózkodott a királyi udvarnál. *Campeggio* bibornok, mit rendkívüli legátus és báró *Burgio Antal* a rendes nuntius. Mindketten kiváló buzgalommal karolták fel Magyarország megmentésének ügyét, jelentékeny szolgálatokat tettek a királynak és nemzetnek; főleg *Burgio*, a ki három évet töltött hazánkban és annyira megnyerte az urak rokonszenvét,

¹⁾ *Katona*. Historia Critica. XIX. 430. l.

²⁾ *Burgio* pápai követ 1524. augusztus 25-én jelenti Budáról: »Colocenso questi giomi, volendo passar Turchi ad depreddar nel Regno, se lie opposto et have preso circa 10-o 12 di essi.« Az 1525-ik évi királyi számadások szerint, január 28-án ajándékot kap »Nicolaus Zkender belliductor Rmi D. Pauli Thomori . . . qui in conflictu Thurecorum anno superiori vulneratus est.« — (*Guidoto* 1524. december 14-ki jelentésében említi, hogy Tomori ez időtájt súlyos betegségből gyógyult fel.)

hogy a sicíliai származású diplomatát — miként Brodaries egyik levelében olvassuk — »valóságos magyarnak tekintették, mintha Sicilia (székelyföld) és nem Sicilia volna a szülőföldje.«¹⁾

Tomori mindenekelőtt a pápa követivel közlé szándékát, és az ő jóváhagyásukat kérte ki. Ezek jól tudván, hogy az érsek visszavonulása kiszámíthatatlan veszteség volna a közügyre; elhatározásának megmésztására birták őt. De egyúttal az udvarra is pressiót akartak gyakorolni, azon irányban, hogy Tomori a megfelelő támogatásban részesíttessék. Emiatt felhívták az érseket, hogy nyujtsa be lemondását, színleg ragaszkodjék ahhoz, és ne engedjen a király s az urak kérelmeinek. Előre látták, hogy ezek igénybe fogják venni az ő közbenjárásaikat, melyet majd csak azon feltétel alatt fognak felajánlani, ha a kormány Tomorinak megadja a véghegyek megoltalmazására szükséges eszközöket.

A terv teljesen sikerült. A kormányférfiak, miután Tomorit eredménytelenül ostromolták volt kérelmeikkel, Campeggio bibornokhoz fordultak. Ez azonban kijelenté, hogy az ő véleménye szerint, Tomori kényszerítve volt a lemondásra, és ezt csak akkor veheti vissza, ha az udvar lehetővé teszi neki, hogy a véghegyeket megoltalmazhatja, és ne kelljen bizonyos veszedelemnek menni elébe. Erre megígérték, hogy az érseket el fogják látni a pénzösszeggel, a melyre szüksége van.²⁾

És valóban szokatlan erőfeszítéssel igyekeztek teljesíteni ígéretöket. (1525.) Január 13-án egyezer, négy nap múlva pedig tizenegyezer forintot fizettek ki Tomorinak az 500 gyalog- és 300 lovasból álló péter-váradi őrség, továbbá 2400 forintot a péterváradi sajkások kielégítésére.³⁾

De a király és az urak ugyanakkor a pápai legátustól is kértek segítséget. A bibornok kezei között jelentékeny pénzüsszeg volt, melyet VII. Kelemen Magyarország védelmének költ-

1) 1524. augusztus 21-én a pápához intézett levélben: »Dominus Baro ita ab omnibus nostris amatur, ut eum non in illa Sicilia quae pars Italiae esse censetur, sed in ea quae pars Hungariae est . . . natum esse reputemus, ac pro vero et puro hungaro habeamus.« Theiner. II. 639. l.

2) Campeggio 1525. január 5. és 22-iki jelentései.

3) A királyi számadási könyv adatai.

ségeire ajánlott föl. De Campeggio ismételve kijelenté, hogy azt csak akkor fogja a királynak rendelkezésére bocsátani, ha a magyar rendek is teljesítették kötelességöket.

Most azt is hitték, hogy teljesen megfelelték e föltételnek. Arra kérték tehát a bibornokot, hogy 1000 gyalogot fogadjon, és Tomori parancsnoksága alá helyezzen.

Campeggio a végső szükség esetére kívánta fentartani a gondjaira bizott pénzt; mindazáltal késznek nyilatkozott arra, hogy 300 gyalog eltartásának költségeit magára vállalja, és később, ha szükségesnek látandja, 300 lovaszt Péter-Váradra küldeni, Burgio vezérlete alatt, a ki hívatva leendő meggyőződést szerezni magának afelől, vajjon ott vannak-e az urak banderiumjai, és kellően teljesítik-e azok kötelességeiket. Tomorit is, kiközösítés terhe alatt, utasítá, hogy a táborában levő hadak létszámáról hű jelentéseket küldjön.

Campeggio azonnal lefizette a 300 »pápai gyalog« három havi zsoldját, mire ezeknek összetoborzására és felszerelésére megtörténtek az intézkedések. Ez alatt Tomori, felhasználva azon benső viszonyt, melyben a legatushoz állott, általa több rendbeli kérelmekkel fordult a szentszékhez.

A pápa felmentette volt őt az érsekké neveztetése alkalmával fizetendő díjaktól; csak a cancellariai kisebb illetékeket kellett volna fizetnie. De ezek is 1600 aranyra rúgtak. Neki pedig csak 800 ducátja volt. Ezt felajánlotta, kérvén, hogy azzal elégedjenek meg.

Továbbá azon javaslattal lépett fel, hogy egyház-megyéjében senki se bírhasson két javadalmat; minden javadalmas köteles legyen egyháza mellett tartózkodni; a távollevőknek jövedelmei az ország védelmére fordíttassanak.

A királyi kincstárnok készpénz fejében nagy mennyiségű késeket adott neki át, melyeket legelőnyösebben a törököknek lehetett elárusítani. Mivel pedig egyházi büntetések terhe alatt tiltva volt fegyvereket a pogány ellenségnek áruba bocsátani, bár azok a kések fegyverszámba nem jöttek, lelkiismerete megnyugtató végett, külön pápai felhatalmazást kért elárusításukra. Hasonlag engedélyt kért arra, hogy 20000 ducát erejéig sőt adhasson el a törököknek, és magasabb árak elérése

vége, mindenkit eltilthasson a sóüzlettől; a befolyó összeget az ország védelmére és foglyok kiváltására fogja fordítani. Végre azon kedvezményért folyamodott, hogy ütközet előtt, mindazokat, a kik el fognak esni, a teljes búcsú előnyeiben részesíthesse. ¹⁾

Mig ekként Tomori valóban eget és földet megmozdított; a szerzetes vallásos buzgalma és az egykori sótiszt ²⁾ üzleti érdeke által sugalmazott összes segédforrásokat kimeríté: feléledő önbizalmának új táplálékot nyújtott egy meglepő tény.

Balibégtől, Belgrád hatalmas parancsnokától levelet kapott, a melyben értesíti, hogy tavasz nyíltával a szultán személyesen készül Magyarországra sereget vezetni. Említi egyuttal, hogy miként atyja elbeszéléséből értesült, Magyarországon él egy bizonyos Tomori Pál, a kihez közel rokonságban áll; azon kérdést intézi tehát az érsekhez: vajjon ő-e az a Tomori?

Az érsek, a kinek a naiv hiszékenység egyik jellemző tulajdonsága vala, nagy örömmel fogadta a levelet, a melyből a legszélsőbb következtetéseket vont le. Azt hitte, hogy Balibég el akar pártolni a szultántól, azért kíván vele közelebb érintkezésbe lépni. Tudta, hogy Balibégnek sok ellensége van a portán, a kik őt okozták Ferhát basa, a szultán rokonának haláláért, minél fogva attól tarthat, hogy boszút fognak rajta állani. Természetesnek tartotta tehát, hogy a veszély elől menekülni akar. A rokonságra vonatkozó észrevételt sem ítélte légből kapottnak; mert az ő és Balibég ősei egyaránt Bosnyákországból származtak.

Tomori vérmes reményeiben az udvar is osztozott. »Nagy dolog volna — írja Campeggio — ha ezen az úton segítene Isten az országon!« A bibornok maga is buzdította Tomorit, hogy folytassa a levelezést, és ha őt Belgrád feladására pénzbeli ígéretekkel lehetne rábírní, kész volt e célra fordítani a pápai segélyösszeget. »Jobb célra — úgy mond — nem lehetne azt fordítani!«

¹⁾ Campeggio 1525. február 8-iki jelentésében adja elő és hathatósan ajánlja Tomori kérelmeit.

²⁾ Az első közlemény megjelenése után találtam egy 1501. szeptember 19-én kelt oklevelet, melyben Tomori Pál »Camararius salium partium Transilvanarum« czímetetik. (Pray kézirat gyűjteménye. I.I. kötet. 6. lap.)

Nem első, és nem utolsó csalódás. ¹⁾

Ezalatt január végén a 300 pápai gyalog készen állott az indulásra. Elszállításukra a kormány négy hajót vásárolt. ²⁾

És Tomori február 2-án útra kel a kis csapattal.

A pápai legátus budavári lakásának ablakából szemlélte indulásukat, míg a Duna partján egybegyűlt tömeg magasztaló kifejezésekkel halmozá el a pápát, a ki a végszükségben el nem hagyja az országot. ³⁾

Tomori újult buzgalommal szentelé magát feladatainak: erősíté a várakat, szervezé a hadakat, megakadályozá az ellen-séges betöréseket. Sőt a magyar név régi varázsának visszaállítása végett, időnként támadó fellépést kísérelt meg. Egy alkalommal Belgrádig nyomult, itt több árúkkal terhelt hajókat részint elsüllyesztett, részint hatalmába ejtett, és tizenhárom előkelő fogolylyal tért vissza. ⁴⁾

Azonban alig múlt el néhány hónap, ismét jelentkezni kezdett a szükség. Tomori követei sűrűn jártak Budán, pénzt és hadakat sürgetve. A péter-váradí sajkások, a zalankemeni, zimonyi s más őrségek szintén gyakran bocsátottak ugyanazon célból küldöttségeket az udvarhoz. A királyi kincstárnok csak ritkán és kis mértékben volt képes kielégíteni az igényeeket. A mit könnyen meg lehet érteni, tudva, hogy ekkortájt, a rákosi és hatvani mozgalmas országgyűlések idejében, a zavar tetőpontját érte el. ⁵⁾

Ily körülmények között, a véghelyeken állomásozó hadak lassanként oszlaní kezdettek. És augusztus vége felé Tomori ismét azt a jelentést küldé, hogy a legnagyobb veszedelemben van. ⁶⁾

¹⁾ Campeggio január 2-iki jelentése. — Tomori, úgy látszik, azal is dicsekedett, hogy hatalmában áll bármikor békét kötni a törökkel. *Guidoto* 1525. január 5-ikén kelt jelentésének kivonatában olvassuk: »Rdo Archiepiscopo (Colocense) accerta quella Maestá (Lajos) che volendo quel Regno pace cum Turchi, che lui l'ha nelle mano; et che il medesimo, el dicto Archiepiscopo, ha confirmato al Secretario nostro.«

²⁾ Az 1525-ik évi királyi számadási könyv-adata.

³⁾ Campeggio február 8-iki jelentése.

⁴⁾ Burgio 1525. augusztus 30-iki jelentése.

⁵⁾ Február 4. és július 1. között Tomorinak csak három ízben küldöttek esekély összegeket, összesen 2200 forintot.

⁶⁾ Burgio 1525. augusztus 30-iki jelentése.

A pápai követek ekkor megjelentek a király előtt, és kijelentették, hogy mivel a kormány és az urak nem felelnek meg kötelezettségeiknek, ők sem fogják a pétervárad-i 300 gyalog részére a harmadik évnegyedi zsoldot kifizetni. Mire a kincstárnok küldött Tomorinak pénzt, és a király ígérte, hogy hadait is szaporítani fogja. ¹⁾

VII.

Erre valóban sürgetően szüksége volt.

Szeptember második felében Belgrádon élénk mozgalom volt szemlélhető; nagyobb mérvű támadásra történtek előkészületek. Tomori titkárától — ki Bali beg foglya vala — értesítést kapott, hogy a törökök a renegáttá lett szent-demeteri bán vezetése alatt Péter-Váradot, vagy legalább Titelt és Száva-Szent-Demetert készülnek megvívni.

Tomori nem látta czélszerűnek bevárni a támadást. Azonnal kivonult hadaival és szeptember 26-án Zalánkemennél foglalt állást, el lévén határozva, hogy megakadályozza a törökök átkelését. Innen futárokat küldött Budára, gyors segítséget sürgetve. A király rendeletet bocsátott az urakhoz és megyékhez, meghagyván, hogy bandériumjaikat rögtön küldjék Tomori táborába. A pápai nuntius pedig oda hatott, hogy a király halaszsa el Szlavóniába tervezett utját, és a hadakat, melyeknek őt kísérnie kellene, szintén Péterváradra küldje. ²⁾

Tomori hadereje jelentékenyen megszorodott. De a törökök, hihetőleg ezen előkészületek hírére, felhagytak a támadás tervével. Mindazáltal Tomori, nehogy serege teljesen tétlenül vesztegeljen, egy részével, — octóber közepe táján — török területre tört be, és a Szabács alatt fekvő Kolics nevű városkáig nyomult, a melyet felgyújtott és prédára bocsátott. Mikor Belgrádból a segítség megérkezett, ő már szerencsésen visszatért táborába. ³⁾

¹⁾ A pápai követek ekkor megküldötték az 1800 ducátot. A második részletet april végén küldötték volt meg. — Campeggio april 26. és Burgio 1525. augusztus 30-iki jelentése.

²⁾ Burgio 1525. október 2-iki jelentése.

³⁾ Burgio 1525. október 29-iki jelentése.

Ezalatt Balibég ismét érintkezésbe lépett Tomorival, azon ürügy alatt, hogy a foglyok kölcsönös kicserélése tárgyában egységre kíván vele lépni. Követe által egy nemes fajú lóval kedveskedett neki, és értésére adta, hogy szeretne személyesen találkozni vele. Az érsek viszonzá az ajándékot, a biblia egy példányával. De a találkozás nem jött létre.

Nagyobb fontosságú és sikereesebb vala Tomori érintkezése *Bakics Pál* vajdával, egy előkelő thrácziai nemzetség fejével, a ki ajánlatot tett, hogy azon esetre, ha szíves fogadtatásra számíthat, családjával és hozzátartozóival, Magyarországra fog vándorolni. Tomori ajánlatára, a király biztosítá őt, hogy jószágokat fog neki adományozni. Mire, 1525. végén, Pál vajda, öt testvérével és családjakkal, ötven lovas kíséretében, dús kincsekkel megrakodva, Magyarországra jött, a hol Lajos királytól előbb a laki uradalmat Somogyban, majd a Héderváriak rábavidéki birtokait nyerte adományúl. Példáját Bolgár-, Bosnyák- és Szerb országok számos előkelő keresztény lakói készültek követni. ¹⁾

Bakics Pál megtelepedése örvendetes esemény vala. De lesújtó híreket hozott magával. Mint bizonyos tényt jelenté, hogy Szulejmán, a jövő év tavaszán, személyesen fog az országba jönni, és célja nem egyéb, mint Budavárát megostromolni. ²⁾

Ellenben a magyar urak, mivel Balibég előre híresztelt támadása elmaradt, azt hitték, hogy most már minden veszély el van hártva; minélfogva november elején csapataikat visszahívták Tomori táborából. A pápai nuntius, ennek hallatára, azzal fenyegetődött, hogy ő is elhívja zsoldosait; mert nem engedheti, hogy azon esetre ha Péter-Várad elesik, ezt a pápai gyalogoknak tulajdoníthassák. ³⁾

Tomori pedig (1526.) január 12-én személyesen Budára jött, hogy lemondását újjólag bejelentse. ⁴⁾

Azonban a pártviszályokba elmerült urakra és a könnyelműen szórakozásoknak élő királyi párra sem Tomori elhatáro-

¹⁾ Burgio 1525. október 29., november 16. és 1526. jan. 14-iki jelentései.

²⁾ Burgio 1526. január 18-iki jelentése.

³⁾ Burgio 1525. november 16-iki jelentése.

⁴⁾ Burgio 1526. január 14-iki jelentése.

zása, sem a szultán nagy kiterjedésű készülleteiről érkező hírek nem gyakoroltak mélyebb hatást. A nuntius jelentéseiben, a leg-sötétebb színekkel festi a helyzetet.

»Ezen ország — úgy mond — nem képes megvédeni magát, és az ellenség kényére van hagyva. . . . Ő felsége és az urak a vég-helyeken levő hadakat sem bírják fizetni. Mikép viselhetnének tehát háborút a törökök egész hatalma ellen?! A király gya-korta oly szükségben van, hogy asztalának szükségeit sem fedez-heti. Az urak egyenetlenek, a nemesség pártokra van oszolva. De ha egyetértés honolna is közöttök, vajjon mit tehetnek hadi készü-letek nélkül? Legföljebb *egy* ütközetet vívhatnak. Ha ezt elvesz-tik, egy oly erősségek sincs, a melybe megvonúlhatnak, míg a külsegély megérkezik. És honnan várhatnák a külsegélyt? Német-ország, a hol egyébkint szintén egyenetlenség uralkodik, termé-szetes ellensége a magyar nemzetnek. Lengyelország békét kötött a törökkel. Hadi dolgokban kevés jártasságom van. De azt mégis belátom, hogy nincs mód ezen ország megmentésére!«¹⁾

Ily viszonyok között, újra és újra felmerült az a gondolat, hogy békekötés vagy fegyverszünet által kellene elhárítani a veszélyt. Ez ellen a pápa sem tett többé kifogást; a felelősséget a keresztény uralkodókra hárítva, a kiknek körében lelkesítő szózata viszhangra és áldozatkészségének példája követőkre nem talált. Zsigmond lengyel király egész befolyását felhasználta, hogy Lajost és tanácsosait a békekötés szükségességéről meggyőzze. Azonban a Rákoson és a hatvani mezőn egybegyűlt köznemesség harczias hangulata a kormánytanácsot arra kényszeríté, hogy a lengyel király ajánlatait visszaútasítsa.²⁾

Mindazáltal Tomori, mikor 1526 elején az ellenállás lehe-tetlenségéről az udvart meggyőzé, úgy látszik, felhatalmazást nyert, hogy a békealkudozások megindítására az előkészítő lépé-eket megtehesse. 1521 óta, egy török követ Budán őrizet alatt

¹⁾ Burgio 1526. január 18-iki jelentése.

²⁾ Burgio 1525. augusztus 30. és 1526. január 18-iki jelentései: — Brodaries; Rómából 1525. július 4-én írt levele. Karnkowski len-gyel követ jelentése Budáról, 1525. július 23-án (Acta Tomiciana. VII, 278. és 304.)

tartatott. Tomori ezzel titkon találkozott, és felhívta, írjon a portára és jelentse be a magyar udvar békés hajlandóságát.¹⁾

De ezen kísérlet eredménytelen maradt.

Ugyanakkor Burgio, a pápai nuntius, más irányban törekedett az ország megmentését lehetővé tenni.

Martius 4-én megjelent a kormánytanácsnak, a király és királyné elnöklete alatt tartott ülésében. Bemutatta a pápa iratát, melyben előadja, hogy a keresztény hatalmakat újból felhívta Magyarország megsegítésére, és igéri, hogy úgy ő maga, mint a bibornoki collégium mindent meg fog tenni, a mi hatalmában áll. A levél felolvasása után, a nuntius a tanácsosokhoz fordult, intvén őket, hagyjanak fel viszályaikkal, lépjenek ki tétlenségökből, késedelem nélkül hozták meg az áldozatokat, melyeket hazájok java követel.

Meleg szavai mély benyomást tettek a hallgatókra. Töbбекnek szemeiben az elérékenyülés könnyei fénylettek. Az urak köszönetet mondtak a szent-atya buzgó gondoskodásaért, a követ nemes érdeklődéseért; kijelentvén, hogy ők is teljesíteni fogják köteleességeiket.

Azonban csak az határoztatott, hogy a király követeket fog küldeni az európai hatalmakhoz; és a rendeket fel fogja hívni, hogy hadaikat martius 25-ig a véghelyekre küldjék.²⁾

És ezen utóbbi határozatnak sem volt foganatja. Tomori csak hiú ígéretek tudott kieszközölni. Hadai és sajkásai tizenegy hónap óta egy fillért sem kaptak. Követelései negyvenezer forintra emelkedtek. Biztatták, hogy mihelyt a Fuggerekkel az érczbányák bérleti szerződése létrejő, és a sószállitmány megérkezik, ki fogják elégiteni. Azonban a Fuggerek által előlegezendő 50000 forint nagy részben már előre mások által le volt foglalva. A sószállitmánynyal megrakott hajókat pedig útközben Zápolya János emberei letartóztatták.³⁾

Minthogy a zilált pénzügyi viszonyok képezték az ország

¹⁾ Burgio 1526. martius 5-iki jelentése.

²⁾ Burgio 1526. martius 5-iki jelentése.

³⁾ Burgio 1526. martius 27., 29., april 11-iki jelentései.

bajainak egyik főforrását, azoknak orvoslása csak úgy volt remélhető, ha lelkiismeretes, ügyes és bizalmat keltő férfiú állíttatik a kincstár élére. Burgio, Bornemissza János és Brodarics István — az új cancellár — gyakorta tanakodtak arról, mit kellene ez irányban tenni, és arra a meggyőződésre jutottak, hogy a kiemelt tulajdonokat senki sem bírja annyira, mint *Tomori*. Azon voltak tehát, hogy őt a kincstárnoki tiszt elvállalására bírják. És midőn rábeszéléseik hatástalanoknak bizonyultak, Brodarics a pápához fordult, azon kéréssel, parancsolná meg a kalo g ai érseknek, hogy az újabb terhet is vállalja magára. ¹⁾

Ugyanekkor Tomori neve egy más combinációban is előfordult.

Bakocs Tamás és Estei Hippolit halála óta (1521), a bibornoki collegiumban Magyarország nem volt képviselve. II. Lajos emiatt 1524-ben lépéseket tett, hogy Szalkai László esztergomi érseknek a bibort megszerezze. Azonban a pápai nuntius informatiói a primás személye felől egyáltalán nem valának kedvezők. Elmondotta róla, hogy a közérdeket nem egyszer feláldozza magántekinteteknek; hogy lelkében erős gyökeret vert a kapzsiság; végre hogy az egész ország gyűlöli őt; minél fogva kitüntetése általános elégtelenséget keltene. ²⁾

A pápa ennek következtében oda utasította a nuntius, igyekezék a királyt rábírni, hogy kivánságától álljon el. Ez sikerült is. ³⁾

Azonban VII. Kelemen pápa, midőn Szalkait méltatlannak ítélte a biborra, méltányosnak tartotta azt a kivánságot, hogy egy magyar főpap helyet nyerjen az egyház legfőbb tanácsában. Késznek nyilatkozott, akár a hősrlekkü Tomorit, akár a nagyműveltségü Brodaricsot bibornokká nevezni. De a nuntius nem helyeselé e szándékot, a melynek valósítása Szalkait nagy mértékben felingerelné, és így újabb bonyodalmakat támaszthatna. A két főpapra nézve, bár nagyrabecsülte őket, kifogásai valá-

---

¹⁾ Brodaricsnak 1526. márczius 17-én kelt levele. Theimernél. II. 663. l.

²⁾ Burgio 1526. február 2-iki jelentése.

³⁾ Burgio 1526. február 2-iki jelentése.

nak. Brodarics ugyanis ekkor még csak prépost volt, s így a kellő tekintélyt és jövedelmet nélkülözé. Tomoriról a nuntius így nyilatkozik:

»A kalocsai érsek derék férfi. Ha ő szentsége bibornokká nevezné ki őt, kétségkívül úgy Isten mint az emberek előtt kedves dolgot cselekednék. Mindazáltal, ha ő szentsége a végből akar valakit a bibornoki méltóságra emelni, hogy tekintélyét az ország javának előmozdítása érdekében emelje: e czélt a kalocsai érseknél nem érné el. Ez ugyanis egyszerű ember, a ki alkalmasabb arra, hogy Balibeg cseleit, mint az udvari fondorlatokat, a melyekben kevés jártassága van, felismerje. Maga jólelkű ember lévén, másoknak könnyen ad hitelt, és nem ritkán áldozatul esik oly cselszövényeknek, melyek a jónak külszínével lépnek föl. Továbbá meg van kötve szerzetesi fogadalmi által, minélfogva a bibornoki méltósághoz tartozó fényt nem tudná és nem akarná kifejteti. Ekkorig arra sem bírtam rávenni, bár Bornemissza úr és Campeggio bibornok is támogattak igyekezeteimben, hogy tisztességes posztból készíttessen magának ruhát; a legszegényebb barát sem visel durvább szövetet mint ő. Emellett mint bibornok, nem vezethetné a határok védelmét, így tehát elvonatnék a véghelyektől, a minek következtében az egész ország tönkremenne . . . . Ha tehát az ország java lebeg ő szentsége szemei előtt, ne vonja el őt a véghelyektől; bár feldíszítve őt a biborral, mindenki magasztalná a szent atyát, mert a kereszténység körül érdemeket szerzett, becsületes embert jutalmaz meg.«¹⁾

A nuntius teljesen át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy Tomori vagy Brodarics kineveztetése, úgy az ország és a szent szék érdekeire egyaránt káros következményeket vonna maga után. Emiatt ez ügyben, utasításait mellőzve, nem tett előterjesztést a királynak.

És VII. Kelemen elfogadta az ép oly hű mint mély belátású diplomata tanácsát. A magyar főpapok közül egyet sem nevezett ki bibornokká. És, hogy ezen mellőzés miatt a magyar király ne érezhesse magát sértve, a bibornoki collegium üres helyeinek betöltését elhalasztá.

¹⁾ Burgio 1526. február 2-iki jelentése.

Tomori hihetőleg semmit sem tudott ezen tárgyalások felől. Egyébkint a nagyravágyás annyira távol állott lelkétől, hogy ő most nem a biborról álmodott, hanem azon törte fejét, miként hagyhatná el érseki székét, és menekülhetne újra a kolostor magányába. ¹⁾

FRAKNÓI VILMOS.

---

¹⁾ Erről a harmadik közleményben szólunk.

A B Á R Ó R U D I C S - C O D E X .

108 negyedréttű levélből áll azon kézirat csomó, mely párszor már b. Rudics-codex néven említett meg az irodalomban. Méltó, hogy ezentúl is e nevet viselje néhai b. Rudics József emlékére, ki a hazai tudományosságnak s irodalomnak munkás kedvelője s egyszersmind buzgó gyűjtő is volt. Ő szerezte meg bács-almási könyvtára számára, honnan nemeslelkű fia : b. Rudics József készséggel küldötte be megvizsgálás végett a történeti társulatnak.

Honnan jutottak e megbarnult füzetek mostani őriztetésük helyére ? — arról nincs tudomásunk ; eredetöket azonban Erdélyből veszik.

Szerzőjökre nézve két vélemény nyilvánítható. Vagy azon bujdosó protestáns papok egyikének műve, kik a gályákra hurczoltatás elől menekültek 1660—70 közt Erdélybe, vagy pedig azon Erdélyben élt ágostai hitvallású papé, kinek nevét az egyik lapon symbolumával s hihetően lakóhelyével együtt feljegyezve találjuk. Az első feltevésnek nem mondana ellent a kor, de a tartalomban semmi oly vonatkozást sem találunk, a mi egészen bizonyos alapúl szolgálhatna. A második elfogadására több okunk van.

A fél, egész és másfél íves fogásokból álló füzetek, egy éneket hangjegyeivel s huszonkét egyházi beszédet tartalmaznak. Az ének Luther

Vater unser im Himmelreich,
Der du uns alle heissest gleich !

kezdetű 9 strófás énekének azon 18 strófából álló magyar fordítása, mely a magyarországi reformátusok mai énekes könyvében »Mennybéli felséges isten« kezdettel, 137-ik dicséret czímen szin-

tén feltalálható. Ide a nagy Gradualból jutott. — A beszédek közül tizenhét ugyanazon kéz írása, mely az éneket írta; négy, melyből egynek csak első levele van meg, más-más kéztől látszik származni; egy pedig, melynek vége szintén hiányzik, német nyelven írott husvétii prédikáció s ismét más kéz írása.

Valamennyi beszéd az ágostai hitvallás elveit fejtegeti s kettő kivételével, eredetinek látszik. E kettő, két vasárnapi prédikáció, Meisner Bosdizsárnak, az 1626. december 29-én elhalt híres wittenbergi theologusnak műveiből van fordítva. Ebből látjuk, hogy azon időtől fogva, midőn Veresmarti Mihály, Lessius Lénárd Tanácskozásának 1612-iki kiadásával Meisner nevét s vitáit a magyar irodalomban is megismertette, nem csupán Madarász Márton az eperjesi magyar ekklésiának lelképásztora fordította le s adta ki 1635. és 1641-ben, annak két kötetnyi elmélkedését, hanem később is széltére olvasták, használták Meisner műveit a magyar- s erdélyországi evangélikus lelkészek.

Ez utóbbiak közül való a mi százsz eredetűnek látszó szerzőnk is, a ki advent utolsó napjára írt beszéde végén, symbolumát, nevét és — hihetően — lakását így jegyezte fel: *Cor, mentem, linguam tu Christe rege meam. Stephanus Keintzelius. Dedrad.*

A Keinzel név nem épen ismeretlen, mert 1585-ben Keinzel Mátyás nagy-szebeni iskolaigazgató volt. (*Frankl. Hazai és külf. iskolázás. 158. l.*) Mivel a név, kéziratunkban világosan Keintzelius-nak van írva, nem lehet azon Heinzelius Jánosra gondolni, ki 1672-ben Mihály nevű fiával együtt, Liptóból Erdélybe bújdosott s Szebenben és Brassóban tartózkodott. (*Burius, Lichnernél 171 l.*) — Keintzelius István tehát vagy kolozsmegyei dédrádi vagy küküllőmegyei zselyki vagy selyki evangélikus pap lehetett, mert egy beszédnek az elején ezt olvassuk: *alia contio habita in Zelyk tempore turbulento patriae nostrae A. D. . . 73. 1. die febru. habita.*

E beszéd hangja emelkedettebb, kidolgozása gondosabb, mint a többié, noha azok sincsenek elnagyolva. A különös alkalomnak kell-e ezt csak tulajdonitanunk, vagy annak is, hogy a szónok ekkor talán nem saját gyülekezete körében beszélt? — egyéb adat híján nem dönthető el. A csonka évszámról biztosan

megállapítható, hogy annak 1673-nak kell lenni, valamint az is, hogy a beszédek is mind ez időtájból származnak.

A vallásos üldözés, a protestánsok templomainak elfoglalása, papjainak elhurcolása egyre tartott ez időben. Kobb és Spankau egyesülve dúltak, pusztítottak, míg az Erdélybe menekült bujdosók változó reménység közt várták ügyök jobbra fordulását. Egy bújdosó pap aligha látta volna szükségesnek, hogy e körülményekről oly tartózkodva szóljon, mint azt szerzőnk teszi. Több helyen kiérzik beszédéből, hogy ez a tüzzel-vassal való üldöztetés is fáj lelkének; könyörög a megváltóhoz, hogy: »örizd a te szőlődet, melyet mi köztünk plántáltál, hogy ezt a mezei fenekvadak szabású ellenségek el ne tapodják, — üzd el a mi országunknak határiról a döghalált, távoztasd el a drágaságot és a kegyetlen vérontó hadakat, hogy csendes és békességes életet élhessünk.« Azonban távolról sem annak az érzésnek hangjai ezek, melyek a földönfutóvá lett emberre vallanának. Még világosabbá lesz ez a következőkből: (13. lev.) »Most volna tehát bizony egyszer a böjtnek is kellete korán üdeje, mert lelki mód szerint böjtnölni annyit tészén és igazán mondattathatik bűnt ölni, és noha még eddig istennek kegyelmes atyai kedvezéséből a háborúságok szele mi reánk nem érkezett, az üldözésnek tüze bennünket meg nem sütött és a Krisztus tőlünk el nem vétetett, de szellője felénk is igen lengedez, lángja hozzánk is csapkodni kezdett, féltő, hogy a szomszéd házáról a mi eszterhánkba is ne akadjon; kiváltképen hogy mi azoknál a kiket mostan a próbakőre vont, annyira nem vagyunk jobbak, hogy sőt inkább sokkal gonoszbak.

Ezekből látható, hogy erdélyi s leghihetőbben kolozsmezei dédrádi papnak kellett lennie, s úgy látszik, hogy hivatalát lelkiismeretesen viselte. Maga mondja, hogy e miatt ellenségei is voltak hallgatói között: »a mennyivel — ugymond — nagyobb és ékesebb ajándékokkal vadnak az egyházi tanítók Istentől felékesítve, annyival rútabb gyalázásokkal otsmányítják őket az istentelenek. És mindenkor az ördög, a ki a hazugságnak atyja, az ő öszkőzit az istenteleneket hazugságra hajtja, hogy az anyaszentegyháznak jámbor szolgálait valami módon a községgel megutáltassák, — és oly mesterségesen tudják beszédeket forgatni és formálni, hogy azt tudják az együgyű emberek, hogy ugyan

igaz az olyan istentelen embereknek hazugságok, és így utálják és gyűlölik sok hí emberek is a tanítókat. Itt is vadnak ilyenek, magamról tudom mondani.« (64. lev.) — »Sokan az ő jó lakásokban semmit egyebet nem tudnak egymással beszélgetni, sőt ugyan nem esik jó üzün nekik az ital, ha a szegény tanítókat nem szidalmazhatják és nem rágalmazhatják.« (62. lev.) — »Mi szegény tanítók, — így sóhajt fel egy helyen — gyakorta eszünkbe vesszük azt, hogy akit mi békességes és szerencsés időben legállhatatosabb és jobb atyánkfianak és hallgatóinknak ugyan talám hüttel is tartottunk volna, azokat oztán látjuk nagyobb és halálos ellenségünknek lenni.« (77. lev.)

Ezek a szomorú tapasztalások legkevésbé sem csüggesztették el. Beszédeiben egyenlő erővel harcol a hitetlenség s erkölcstelenség ellen s olykor-olykor erősen polemizál a római katolikus és helvét hitvallású felekezettel. Amazok ellen, »a kik ő kezettek elszenvedik a zsidókat és törökeket, kik a Christust átkozzák és szidalmazzák; minket pedig semmiképen közöttök szenvedni nem akarnak, hanem tüzzel és fegyverrel rajtunk vadnak« (77. lev.), különösen bőjti beszédében (11. 12. lev.); emezek ellen pedig azon két beszéd egyikében, melyeket a XVII. század első felében nagy hírre jutott Meisner prédikációi közül fordított. Kálvinisták álmódosásának, zajgásának nevezi a prae-destinatióról való tant. E beszédben fordul elé ez a hely: »Meny-nyi és mely sok jótéteményit közlötte Német (Magyar) Erdélyországgal a mi hazánkkal a Krisztus?« és ismét: »oh ha te is megismerted volna Német (Magyar) (Erdély) ország, a melyek a te békeségedre szolgálnak!« — miből az is látszik, hogy a német prédikációt lehetőleg igyekezett a hazai viszonyokra alkalmazni.

Egyházi beszédeinek nyelve tiszta, mondhatni tősgyökeres magyar; úgyhogy ha ő maga csakugyan szász eredetű, teljességgel nincs arra szüksége, hogy mint Heltai Gáspár 1552-ben megjelent művének »A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogus«-nak ajánlásában teszi, maga melegségére ezt felemlítse. Szó- és kifejezésbeli sajátságai élénken emlékeztetnek XVII. századbeli jobb íróinkra, sőt helylyel-közzel már ezeknél csak elvétve található régi alakokat is használ. Egy vagy

más tekintetben figyelemre méltó kifejezései közül kiírom e következőket:

3 lev. meg sem utállyák, *kardéra* sem veszik. 8. l. egyik idő ellensége a másiknak, azt mondják a mi *magyarink*, és minden az ő idejében jó. 11. l. míg boldog, örvendetes állapotjok vagyon, addig nem *alkó* sírniok, bőjtölniek — hogy ez ne kellessék tenni, ilyen okokból *állatom*. 31. l. mikor az kazdagságok reájok *forrnak*, ű magok gyorsaságából *alítjak*, hogy keresték. Az *képmutalók* kedig nem úgy járulnak. 32. l. de nem futa el Isten előtt és nem *folyamék* semmi teremtett állathoz. — Az te nagy kegyelmességedhez folyamom; hozzád fogadod, mikor te hozzád *folyamnak*. 41. l. mi is *ennye* csodatételéből tanuljunk isteni félelmet. 48. l. távol legyen tőlünk, hogy ilyen nagy *képmutalást* és tettetést fogjunk a Krisztusra. 50. l. naponként csak a jóllakásban *mennek el* az emberek. 55. *szerrül-szerre* futosnak. 56. l. Plátó: Si parcius pransus fuisses lautius coenares azaz, ha fősvényebben *ebéllettél* volna, *frisebben* vacsorálnál. 70. l. ő benne megesmerte, hogy erő ment ki ő belőle és a néphez fordúlt, megkérdezte, ki *írdekelte* volna ruháját? — Valóban jeles és szép példája ez az ő erejének, hogy csak ruhájának *érdeklése* által is raeg tud gyógyítani. 73. hogy a hűt, mely által szabadulást nyerhetünk, inkább gerjedezen *gyarapodását kérjük*.

Ebből a kevésből is kitűnik, hogy ez a kétszáz évvel ezelőtt élt evangélikus pap jól is, szépen is írt magyarul. Idézetei azt is elárúlják, hogy a klasszikai irodalommal nem csupán nagyjából volt ismerős. Példáinak alkalmazása ízlésre mutat. Hitbeli buzgóságán, munkásságán kívül ezekért is megérdemli, hogy kortársainak ilyenmű művei mellett minden tekintetben megállható dolgozatai, e barnára sárgúlt s szakadozott füzetek gondos kéz által megmentve, biztos helyen őriztetnek.

SZILÁDY ÁRON.

A D A T O K

MEGYEI LEVÉLTÁRAINK ISMERETÉHEZ.

A múlt évben a nagyméltóságú belügyminiszterium többféle kérdést intézett a törvényhatóságokhoz, levéltáraiknak állapota és tartalma iránt; a horvát-tótországi 1848-ig fennállott törvényhatóságok levéltárai tekintetéből pedig a báni kormányhoz fordult.

A magyarországi megyék, *egynék* kivételével, jelentéseiket már mind beküldötték. Nem lesz tehát talán érdektelen a »Századok« közönségére nézve, ha azokból, különösen a következő kérdésekre vonatkozólag: Vannak-e a mohácsi csatát megelőző iratok? Mely évben kezdődnek a megyei jegyzőkönyvek? Honnan kezdődnek a levéltárnak összefüggő iratai? a most fennálló megyék betürosos rendjét követve, némely adatokat közlünk: a városi levéltárakról akkor fogván szólni, ha az illető jelentések szintén *mind* beérkeztek.

Iássuk már most a jelentéseket, szorosán ragaszkodva hozzájuk. A mi jó van bennük, nem az én érdemem: de a mi fogyatkozás, az sem az én hibám.

1. *Abauj*. Levéltára Kassán. Legrégibb irata egy 1475-ik évről szóló egyszerű másolat. A mohácsi vést megelőző irat van 4 darab. A levéltár összefüggőbb iratai kezdődnek 1589-ben; a megyei jegyzőkönyvek 1564-ben.

2. *Alsó-Fehér*. Levéltára 1849-ben Nagy-Enyed pusztulásakor teljesen megsemmisült. Legrégibb iratai, a megye gyűlési jegyzőkönyveknek az erdélyi főkormányiszéki levéltárból vett hiteles másolatai, 1806-ban kezdődnek.

3. *Arad*. Legrégibb irata 1721-ből való. Összefüggő iratai és a megyei jegyzőkönyvek 1741-ben kezdődnek.

4. *Árva*. Levéltára Alsó-Kubinban. Régi levéltárát Nagyfalu 1683. Szobieszki János király hazatérő lengyel hadai elpusztították. A mostani levéltárnak összefüggő iratai és a megyei jegyzőkönyvek 1684-ben kezdődnek. A legrégebbi irat egyébiránt 1619-ből való, az árvai uradalom urbáriumának hitelesített másolata.

5. *Bács-Bodrog*. Zomborban levő levéltára 1849. febr. 11-én az akkori háboru alkalmával feldulatott; összefüggő iratai tehát csak 1850-ben kezdődnek. A korábbi időből fennmaradt töredékek közt a legrégebbek 1726-ból valók.

6. *Baranyamegye*. A levéltár összefüggő iratai 1705-ben kezdődnek. A megyei jegyzőkönyvek pedig 1698-ban. Van egyébiránt 1372-ből, egyszerű másolatban, László nádornak egy oklevele és eredetben Laczkovics György István, és Martonnak 1572-ben kelt eredeti nemeslevele, mely 1755-ben a mohácsi szent-ferenczrendű zárdában találtatván, megőrzés végett a megyei levéltárba tétetett.

7. *Bars*. Legrégibb irata a nyitrai káptalannak egy 1283-ban kelt kiadványa. A mohácsi csatát megelőzőleg van még egy 1298-ból való, mint írják, már olvashatatlan oklevél. A levéltár összefüggő iratai kezdődnek 1610-től. A megyei jegyzőkönyvek 1561-től. Itt őriztetnek a verebélyi és szentgyörgyi egyesült érseki székek iratai is, melyeknek jegyzőkönyvei 1688-ban kezdődnek.

8. *Békés*. Legrégibb irata 1715-ből való. Ekkor kezdődnek az összefüggő iratok, és a megyei jegyzőkönyvek is.

9. *Beregh*. A mohácsi csatát megelőző időből 4. darab irat van, mind másolat: 1419, 1433, 1500 és 1513-ból. A megye összefüggő iratai 1600-tól kezdődnek; a legrégebbi jegyzőkönyv 1569-ben kezdődik, de csak 1571-ig megy; ezzel a megyei jegyzőkönyvek megszakadnak és csak 1602. kezdődnek ismét, és folynak le napjainkig.

10. *Besztercze-Naszód*. Új megye. Levéltárában nincs semmi, a mi történelmet érdekelhetné. A gazdag besztercze városi levéltárról — a mennyire a közlött adatok engedik — a városoknál fogunk szólni.

11. *Bihar*. Legrégibb irata egy 1578-ban, Rudolf király által Hajnal István részére kiadott armalis. Összefüggő iratai és a megyei jegyzőkönyvek 1688-ban kezdődnek, de az utóbbiak a Rákóczy korban 1703—1711. közt megszakadnak, és csak azután folynak ismét szakadatlanul.

12. *Borsod*. Levéltárának legrégebbi okmányai a Bach kor szak alatt történt költözködések alkalmával elveszvé, csak másolataik maradtak meg három kötetben, melyeket a megyei köz-

gyűlés 1839. évi február 16. kelt határozatából a leleszi káptalannak volt hites jegyzője Novák István készített. Ezek közt a legrégibb 1270-ből való, következnek azután oklevelek: 1294., 1338., 1364., 1388., 1453., 1561 és más évekből. Az eredetiben meglevő legrégibb irat, egy 1337-ből való osztály levél transsumptuma. Az összefüggő iratok csak 1790., de a megyei jegyzőkönyvek már 1577-ben kezdődnek.

13. *Brassó.* Új alkotás; a városi levéltárról a maga helyén lesz szó.

14. *Csanád.* Levéltára Makón. Legrégibb irata 1710-ből való. A levéltár összefüggő iratai 1716-ban, a megyei jegyzőkönyvek 1731-ben kezdődnek.

15. *Csik.* A megyének — korábban széknak — régibb levéltára Csíksomlyón van. 1630-ig felmenő iratokat tartalmaz. A legrégibb széki jegyzőkönyv szintén 1630-ból való. Csík-Szeredán, az újabb levéltárban az iratok 1850-nél kezdődnek.

16. *Csongrád.* Levéltára Szegvártt. Legrégibb iratai 1714-ből valók. Az összefüggő iratok, és megyei jegyzőkönyvek 1723-ban kezdődnek. A megyére az 1649—1685. közt való időben vonatkozó iratok, minthogy akkor Borsoddal egyesítve volt, Borsodmegye levéltárában volnának.

17. *Esztergom.* Legrégibb irata 1639-ből való. Összefüggő iratai csak 1790-ben, a jegyzőkönyvek azonban már 1638-ban kezdődnek, de töredékesek.

18. *Fejér.* Legrégibb iratai a 17. század végéről valók. Összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1692-ben kezdődnek.

19. *Fogaras.* A vidéknek összefüggő iratai 1771-ben, jegyzőkönyvei 1819-ben kezdődnek. A levéltárnak még át nem vizsgált, rendezetlen részében azonban lehetnek régibb iratok is.

20. *Gömör.* Levéltára Rimaszombatban. Legrégibb irata 1571-ből való. Ekkor kezdődnek az iratok is, bár hiányosan, és a megyei jegyzőkönyvek. A megye régibb iratai állítólag a jászai conventben őriztetnek.

21. *Győr.* Legrégibb irata 1480-ból való, eredeti. Összefüggő iratai kezdődnek 1617-ben, a megyei jegyzőkönyvnek 1580-ban.

22. *Hajdu.* A megye levéltárát Debreczenben a fennállott Hajdukerület levéltára képezi, melynek legrégibb irata Bocskay István privilegiuma 1605-ből. Az iratok 1713-ban kezdődnek ugyan, de hézagosan, teljes összefüggésben csak 1756. óta vannak meg. A kerületi jegyzőkönyvek 1694-ben kezdődnek és az 1735—1755. közt való évek kivételével, teljesen megvannak. A megye területén levő öt régi Hajdu városnak külön levéltárai levén:

a) H.-Böszörményben a legrégebbi irat Báthory Gábor fejedelemnek 1609-ben kelt eredeti adomány-levele; az összefüggő iratok kezdődnek 1722-ben, a városi jegyzőkönyvek 1701-ben.

b) H.-Szoboszlón, a legrégebbi irat Bocskay Istvánnak 1606-ban kelt adomány-levele. Az összefüggő iratok kezdődnek 1716-ban, a jegyzőkönyvek 1629-ben.

c) H.-Nánáson a legrégebbi irat 1609-ből való. Az összefüggő iratok kezdődnek 1701-ben, a jegyzőkönyvek 1699-ben.

d) H.-Dorog, legrégebbi irata 1716-ból való összefüggő iratai is ez évvel kezdődnek, de a jegyzőkönyvek csak 1749-ben.

e) H.-Hadházon a legrégebbi irat 1699-ből való, de csak egyszerű másolat. Az összefüggő iratok és jegyzőkönyvek 1712-től kezdődnek.

23. *Háromszék.* Levéltárát 1849-ben a kincskereső oroszok teljesen felforgatták, az udvarra hányták, a hol az iratok hat hétig a szabad ég alatt heverték; régibb iratai még most is teljesen rendtelenségben vannak.

24. *Heves.* Legrégibb irata az egri káptalannak egy 1335-iki kiadása, hiteles másolatban. A mohácsi csatát megelőző időből van néhány másolat. A levéltár összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1653. kezdődnek.

25. *Hont.* Legrégibb irata 1431-ből való, egyszerű másolat. A levéltár összefüggő iratai csak 1820-ban kezdődnek, de a jegyzőkönyvek 1571-ben.

26. *Hunyad.* Levéltára Déván; legrégebbi irata 1749-ből való; megyei jegyzőkönyvek 1772. óta vezetettek; az összefüggő iratok azonban csak 1850. innen kezdődnek.

27. *Jász-Nagy-Kun-Szolnok.* Levéltára tulajdonkép a jászkun kerületek közös levéltára, mely 1879-ben szállíttatott Jászberényből Szolnokra. Legrégibb irata, de csak egyszerű másolatban, az 1279-ik évi articuli Cumanorum. A mohácsi csatát megelőző időből van egyébiránt 27 darab eredeti okmánya, melyek közül 14 darab 1323—1512. közti időből a jászokat, kettő 1505., 1506-ból, a nagykunokat és 11 darab 1342—1508-ból a kiskunokat érdekl. A levéltár összefüggő iratai 1629-ben kezdődnek, a jegyzőkönyvek 1732-ben.

28. *Kis-Küküllő.* A régi küküllőmegyei levéltár Dicső-Szent-Mártonban. Legrégibb irata 1624-ből való; ekkor kezdődnek a jegyzőkönyvek; az összefüggő iratok azonban csak 1700-ban.

29. *Kolos.* Legrégibb irata 1714-ből való. Összefüggő iratai csak 1861-ben kezdődnek; jegyzőkönyvek azon már 1605-ből is vannak.

30. *Komárom.* Legrégibb irata II. Lajos király nevében kiállított, de aláírás és pecsét nélkül maradt 1525-iki oklevél. A jegyzőkönyvek 1619-ben, a perek 1603-ban, egyéb iratok 1637-ben kezdődnek.

31. *Krassó.* Iratai 1778-ban kezdődnek, a régibb korból csak néhány nemes levél van.

32. *Liptó.* Legrégibb okmánya a lipatói Regestrum »Documentum Bubekianum« hiteles mása. A levéltár összefüggő iratai a XVII. század második felében kezdődnek, de a jegyzőkönyvek már 1516-ban.

33. *Marmaros.* Legrégibb irata 1665-ből Apaffy Mihály fejedelemnek egy regalisa, melyben a megyét 1666. febr. 1-re Fogarasra országgyűlésre hívja. A levéltár összefüggő iratai csak 1814-ben kezdődnek, de a jegyzőkönyvek már 1625. óta megvannak.

34. *Maros-Torda.* Tulajdonkép a régi Marosszéknek levéltára, melyhez még a tordamegyei felső kerületre vonatkozó, 1851-ben kezdődő közigazgatási és törvénykezési iratok járultak. Legrégibb darabja Marosszéknek 1610-ben kezdődő eredeti, de hiányos és szakadozott Marchalis jegyzőkönyve; összefüggő iratai és jegyzőkönyvei, 1710-ben kezdődnek.

35. *Mosony.* Legrégibb irata 1618-ból való. Összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1668-ban kezdődnek.

36. *Nagy-Küküllő.* Új alkotás, de levéltárába, Segesvárra, került a megszűnt Felső-fehérmegyének levéltára is. Legrégibb irata ennél fogva 1589-ből való; de összefüggő iratai csak 1876-ban kezdődnek. A megye területén vannak még Medgyes és Segesvár városok levéltárai, melyekről másutt lesz szó, és a fenn állott *Nagy-Sink* és *Kőhalomszékek* levéltárai — Nagy-Sinken és Kőhalmon, — melyeknek iratai 1700-ban kezdődnek.

37. *Nógrád.* Legrégibb irata, a Viza de Mata-féle 1092-ik évi koholmányt természetesen nem tekintve, 1422-ből való. Az összefüggő iratok 1660-ban kezdődnek; legrégibb jegyzőkönyve 1507-ből való.

38. *Nyitra.* A megye összefüggő iratai csak 1792-ben kezdődnek; a jegyzőkönyvek 1572-ben. A régibb iratok — állítólag — a nyitrai várban — a püspöki? vagy káptalani levéltárban? — vannak.

39. *Pest-Pilis-Solt-Kiskún megye.* Legrégibb irata 1244-ből való — a Pest városának adott privilegium — egyszerű másolatban. A mohácsi csatát megelőző időből van 6 darab okmány. A megye összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1638-ban kezdődnek.

40. *Pozsony.* Legrégibb eredeti irata 1534-ből való, de van — 1728-ban készült hiteles másolatban — két határjárás is,

1260. illetve 1501-ből. A megye közigazgatási iratai 1534-ben kezdődnek, de töredékesen és csak 1665. óta, a törvénykezésiek azonban már 1626. óta vannak meg teljes összefüggésben. A megyei jegyzőkönyvek összefüggő sorozata 1665-ben kezdődik, de van egy jegyzőkönyv, mely az 1579—1617. közt eső gyűlések végzéseinek másolatait tartalmazza.

41. *Sáros.* Legrégibb irata 1254-ből való, de csak egyszerű másolat, valamint két más 1418. és 1514-ből való okmány is. A levéltár összefüggő iratai 1600-ból kezdődnek, a megyei jegyzőkönyvek 1561-ben.

42. *Somogy.* Legrégibb eredeti irata II. Ulászlónak 1498-ban kelt privilegiuma, melyben a megyének címert ad. A mohácsi csatát megelőző időből van három okmány: 1001. a pannonhalmi oklevél másolatban; 1276. — Siófoknak adományozása a veszprémi egyház részére, egyszerű másolat — és 1454-ből a csurgói uradalomról szóló beiktatási jelentés hiteles másban. A levéltár összefüggő iratai 1723-ban kezdődnek.

43. *Sopron.* A megyei levéltárban őrzött legrégebbi irat 1236-ból való, eredeti. Van okmány: 1281., 1319., 1360-ból. A levéltár összefüggő iratai és jegyzőkönyvei közben-közben hézagosan 1579-ben kezdődnek.

44. *Szabolcs.* Levéltára most Nyiregyházán. Legrégibb irata 1335-ből, való, eredeti. A mohácsi csata előtti időből van mintegy 20 darab irat. A levéltár összefüggő iratai 1550-ben kezdődnek.

45. *Szathmár.* A levéltár összefüggő iratai 1587-ben, a jegyzőkönyvek 1593-ról kezdődnek. E megye levéltárában őrzetik *Kövárvidék levéltárának* is $\frac{3}{4}$ része, csak hogy annak iratai, a levéltár 1848/9. a tűzvész martalékává levén, csak 1850-ik évvel kezdődnek.

46. *Szeben.* Új alkotás, iratai csak 1876-ban kezdődnek. Területén van az *Új egyházzsíki tisztség levéltára*, melynek legrégebbi irata 1700-ból való; a jegyzőkönyvek 1796-ban kezdődnek, és a szerdahelyi volt széki tisztség levéltára, melynek legrégebbi irata 1726-ból való, összefüggő iratai azonban csak 1852-ben kezdődnek.

47. *Szepes-megye.* Levéltára Lőcsén. Levéltárába olvadt a X. lándsások kerületének 1804-ig fennállott és a szepesi XIII. illetve XVI. város kerületének levéltára. Legrégibb irata, de csak mult századbéli másolatban, Robert Károly királynak egy 1314-ből való oklevele; legrégebbi eredeti irata Mária királynénak az arany bullát megerősítő oklevele 1384-ből. A mohácsi csata előtti időből van összesen *mintegy* 25 darab irat. Szepes vármegyének jegyzőkönyvei szakadatlan sorban 1544-ből, a lándsási kerületéi 1587. a szepesi városok kerületéi 1570-től kezdődnek; ez utóbbi kerü-

letnek azonban egyes korábbi jegyzőkönyvei is megvannak; a legrégebb 1534-ből való.

48. *Szilágy-megye*, új alkotás. Levéltárában Zilahon van a) a volt Közép-Szolnok megye levéltára, melynek legrégebb irata egy 1326-ból való nem eredeti osztály levél. A mohácsi csatát megelőző időből van néhány darab. Összefüggő iratai — a levéltár 1712-ben elégvén — csak 1717-ben kezdődnek. A jegyzőkönyvek és mutatók 1618-ig visszonyulnak. b) Hozzátartozik a volt Krasznamegyének jelenleg bezárt levéltára is, melynek legrégebb irata 1618-ból való, összefüggő iratai pedig 1717-ben kezdődnek.

49. *Szolnok-Dobokamegye*. Levéltára Déesen; legrégebb irata 1604-ből való. Belső-Szolnokmegye összefüggő iratai 1723-ban kezdődnek. Dobokamegyének levéltára 1848-ban nagyrészt elpusztulván, megmaradt töredékes irataiban semmiféle összefüggés sem constatálható.

50. *Szörény-megye*. Levéltára Karánsebesen van még. Új alkotás, de már is megszűnt. Legrégibb irata 1873-ból való; kapcsolatban vele van a román-banáti 13. határőrezrednek selejtezés által megapasztatott levéltára, melynek iratai 1820-ban kezdődnek; iktató és mutató könyvei azonban 1798-ig mennek vissza.

51. *Temes-megye*. Legrégibb irata egy Szokolovits Tivadar és István testvéreket érdeklő nyílt levél. Az 1716—1779. közt való korból az akkori vegyes katonai és polgári, majd kincstári kormányzásnak többféle gazdasági intézkedéseket tartalmazó irata maradt fenn. A megyének magának összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1779-ben kezdődnek.

52. *Tolna-megye*. Legrégibb irata 1770-ből való; a megyei jegyzőkönyvek 1696-ban kezdődnek.

53. *Torda-Aranyosmegye*. Új alkotás. a) Tordamegye levéltárában Tordán, a legrégebb irata egy 1602—1662-ig terjedő, bekötött: *Protocollum sedriarium judiciarum et congregationum marchalium*. Az összefüggő iratok azonban csak e század ötvenes éveiben kezdődnek. A megyei közgyűlések jegyzőkönyvei, némely korábbi töredékeken kívül, összefüggőleg 1800-tól vannak meg. b) A volt Aranyosszék levéltárában Felvinczen, az összefüggő iratok 1760-ban kezdődnek; a jegyzőkönyvek 1718-ban.

54. *Torna*. Levéltára Tornán. Legrégibb irata egy 1569-ből való jegyzőkönyvnek néhány iva, roncsolt állapotban. A megye összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1640-ben kezdődnek.

55. *Torontál-megye*. Levéltára Nagy-Becskereken. Legrégibb irata 1777-ből való. Jegyzőkönyvei 1779-ben kezdődnek.

56. *Trencsény*. Legrégibb irata 1312-ből való, de csak másolat. A Mohácsi csatát megelőző időből van 14. darab. A levél-

tár összefüggő iratai 1540-ben kezdődnek, a megyei jegyzőkönyvek pedig 1541-ben.

57. *Thurócz.* Levéltára Thurócz-Szentmártonban. Legrégibb irata a Regestrum de Thurocz 1391-ből. Van a mohácsi csatát megelőző időből még 4. okmány, egynek kivételével mind a Tomka családra vonatkozó. A megye összefüggő iratai és jegyzőkönyvei 1542-ben kezdődnek.

58. *Udvarhelymegye.* Levéltára Sz.-Udvarhelyen. Legrégibb irata egy 1506-ban kelt contractus és az ugyanazon évi agyagfalvi gyűlés articulussainak Orbán Ferencz akkori jegyző által készített magyar fordítása, egyszerű másolatban. Az után következik az 1614-iki lustraliskönyv eredetiben A levéltár összefüggő iratai 1615-ben kezdődnek.

59. *Ugocha.* Levéltára Nagy-Szóllóson. Legrégibb irata egy királyi meghívó a pozsonyi országgyűlésre 1577-ből. A megye összefüggő iratai csak 1700-ban kezdődnek, a jegyzőkönyvek közt a legrégibb 1670-ből való.

60. *Ung.* Legrégibb irata 1443-ból való, egyszerű másolat és még két darab más irat a mohácsi csatát megelőző időből. A megye összefüggő iratai 1546-ban, a megyei jegyzőkönyvek 1543-ban kezdődnek.

61. *Vas.* Levéltára Szombathelyen. Legrégibb irata 1328-ból való eredeti. Más okmánya a mohácsi csatát megelőző időből nincs. Összefüggő iratai 1643-ból, a jegyzőkönyvek 1595-től kezdődnek, de az 1621--1631, és 1702-1712 közt eső korbeliek hiányzanak.

62. *Zala.* Legrégibb irata 1614-ből való; összefüggő iratai 1709-ben, a megyei jegyzőkönyvek 1555-ben kezdődnek, az 1678—1716-ig terjedők azonban közből hiányzanak.

63. *Zemplén.* Legrégibb irata 1214-ből való, de egyszerű újabbkori másolat, szintúgy egy másik 1348-ból. Más irata a mohácsi csata előtt való korból nincs. Összefüggő iratainak és jegyzőkönyveinek kezdetét 1558-ra »lehet tenni.«

64. *Zólyom.* Levéltára Besztercebányán. Összefüggő iratai 1606-ból, jegyzőkönyvei 1512-ből kezdődnek.

A fenn elősorolt 64 megye közül tehát huszonhatnak, úgy mint: Abauj, Baranya, Bars, Beregh, Borsod, Győr, Heves, Hont, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, azaz jászkún kerületek, Komárom, Liptó, Nógrád, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Soprony, Szabolcs, Szepes, Szilágy, (vagyis inkább Közép-Szolnok,) Trencsény, Thurócz, Udvarhely, Ung, Vas és Zemplénnek levéltáiraiban vannak az 1526-ot megelőző korból egyes oklevelek vagy

iratok; a legrégebbi eredetűt, 1236-ból Sopron-vármegye levéltára őrzi. Jegyzőkönyveket már e korból csak három megye bír felmutatni: Nógrád 1507, Zólyom 1512, és Liptó 1516 óta. A török invasio elpusztítván az ország nagy részét, későbbi XVI. századbéli összefüggő jegyzőkönyveket is csak az ország északi és nyugati megyéi bírnak, jelesen 1541. óta Szepes, 1542. Thuróc, 1543. Ung, 1555. Zala, 1558. Zemplén, 1561. Bars, Sáros, 1564. Abauj, 1571. Hont és Trencsény, Gömör, 1572. Nyitra, 1577. Borsod, 1579. Soprony, 1580. Győr, 1593. Szathmár, 1595. Vas; Beregben és Pozsonyban csak töredékek vannak. Összefüggő iratok vannak már a XVI. század óta: Abauj, Gömör, Soprony, Szabolcs, és Ungh megyékben, a XVII. század első felében a magyarországi megyék közül: Beregh, Bars, Győr, Komárom, Pozsony, Sáros, Zólyom, Torna, Vasban és Pestben. A törököt uralta keleti és déli megyéknek Bihar, Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Temes, Torontál, Krassó, Fehér, Tolna, Baranya, Somogy, levéltárai, egy-két jelentéktelen töredéket kivéve, csak a XVII. század legvégével, a XVIII. elejével, sőt az ugynevezett bánsági megyékéi csak Mária-Therézia korával kezdődnek. Az ezek sorába tartozó Bács-Bodrogot is, az erdélyi három-székit, felső-fehérmegyeit, dobokait, és kővárit semmivé tette az 1848/9-iki évek eseményei. Magyarország egész története háromszáz év óta visszatükröződik a megyei levéltárak ez állapotában.

PAULER GYULA.

LENGYEL-FÖLDI LEVÉLTÁRAKRÓL, MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMPONBBÓL.

[Lemberg, Przemysl, Tarnow, Krakó.]

— Jelentés a M. Tört. Társulat 1881. januári közgyűlésén. —

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

—
Krakó.

12. A Jagello-egyetem könyv- és kéziratára.

A lengyel tudományos életnek központja ez idő szerint a régi királyi város Krakó. Az ott székelő Tudományos Akadémia munkássága kiterjed a tudomány minden ágára, de főképp a történelem terén élénk a mozgalom s szép a felmutatott eredmény. Források szűke miatt nem panaszkodhatnak a kutatók, tekintélyes gyűjtemények, levéltárak állván rendelkezésükre.

Első sorban ezek között a *Jagello-egyetem könyvtára* érdemli meg figyelmünket gazdag kézirat-gyűjteményével. A Jagelló-utczában, a legrégibb egyetemi épületben van elhelyezve a könyvtár, mely közel másfél százezer kötetet számlál; a kéziratok száma, legnagyobbbrészt codexekben, hatodfél ezer. — A remek épület kellemes benyomást tesz a belépőre, mintha egy képcsarnokba jutottunk volna, a külső folyosó falain köröskörül festményeket: a lengyel tudományosság néhai képviselőinek arcképeit látjuk s midőn a könyvtár-terembe léptünk, a kellemes meglepetés elragadtatássá fokozódik s önfeledten csodáljuk a belső gyönyörű két könyvtár-termet, a példás, díszes berendezést. A könyvtár igazgatója Dr. Esterreicher barátságos jóindulata s derék segítése: Dr. Wislocki szakavatottsága, szeretetreméltó szivessége mellett mindjárt egészen otthonosan érzi magát az idegen is. A kutatást semmiféle merev szabályok nem nehezítik.

A kéziratok katalogizálása nagyon előhaladt, 6 füzet van eddig kiadva nyomtatásban Dr. Wislockitól: *Katalog Rękopisów Biblioteki Uniwersitetu Jagiellońskiego 1877—1880.* — Fel

van véve benne eddig 3418 codex. A katalogus az eredeti címek idézése mellett lengyel nyelvű.

A könyv- és kézirat-tár eredete az egyetem alapításától datálódik, azaz a XIV. sz. közepétől, a midőn N.-Kázmér alapját vetette meg a virágzó egyetemnek. Nevét a Jagello ház alapítóitól a litvániai Jagjel Ulászló és neje Hedvigtől, N.-Lajos leányától veszi, kik regenerálták s virágzásra emelték az egyetemet.

Történelmi kincsei a gazdag kézirat-gyűjteménynek megbecsülhetetlenek nemcsak a lengyel, hanem a magyar történetre nézve is. Hogy erről meggyőződjünk, elég egy pillantást vetnünk a krakói Tud. Akademia történelmi kiadványaiba, mennyi becses anyagot tartalmaznak azok a magyar történiára e könyvtárból, pedig mennyi azoknak a száma, a mi még kiaknázásra vár.

Erről némi képet az alább felsorolt mutatóványokkal szándékozom nyujtani:

XIII. század.

A XIII. századból, mint a lembergi Ossolinski intézetben, ugy a krakói Jagello-könyvtárban is több iratot találunk, mely *szent Kunegundára*, IV. Béla királyunk leányára vonatkozik. Ezek természetesen első sorban vallásos színezetűek, de mint olyanok sem lehetnek előttünk minden érdek nélkül. Itt is megvan a Dlugosz által kiadott »sz.-Kunegunda élete« kéziratban. (107. cod. 1. l.) továbbá az

1165. cod.-ben: »Privilegium *Boleslai Pudici*, regis Poloniae, alias donatio terrae Sandecensis cum telonco in *Poprad* et omnibus attinentiis *beatae Cunigundae*, consortis suae sat.« 1257. 6. nonas martii.

A 3301. cod.-ben (XVI. sz.-ből) még egy: »Vita s. *Kunegundae*.« Kezdeté: Incipit prologus in vitam *felicitis Kincze* (így) ducisse Cracoviensis sat.

XIV. század.

A XIV. század emlékei között itt is Erzsébet és Nagy-Lajos nevével találkozunk, de még többször a »nagy« király »szent« té avatott leányáéval. Hedvig neve maig is vallásos kegyelet tárgya a lengyeleknél, képe templomaikat díszíti s ő maga, mint a lengyel nemzet védszentje, az egykori Lengyelország patronája tiszteltetik. Hedvig névéhez, mint tudjuk, szép emlékek fűződnek a lengyelek történetében, így Litvániának Lengyelországhoz való kapcsolódása, melynek fejedelme Jagjel Ulászló a keresztyén vallásra térve, Hedvig királynő kezét s vele a lengyel koronát nyerte el. Így Hedvig törzs-anyjává lett a dicső Jagello dynastiának. Őt tekintik a Jagello-Egyetem megteremtőjének is, a mely már

Nagy-Kázmér alatt alapítottatott ugyan (1364.), de valódi életet csakis Hedvig és férje 1400-ban történt regenerálása által nyert, s Hedvig halálával ékszereit is az egyetemre hagyományozta.

Emlékét a késő utódok is szent kegyelettel ápolgatták és ápolgatják napjainkig. Neve körül egész irodalom keletkezett, melynek egyes emlékeit a szóban forgó Jagello-Egyetem könyvtárában is megtaláljuk.

6. cod. (XVI. sz.) *Literae confirmatorie donationis oppidi Krassnik . . . per ser^{mum} olim Ludovicum dei gr. Hung. Pol. regem strenuis quibusdam viris Dimetrio, vicetesarario suo, et Iwano, fratribus germanis, heredibus de Cleccze sat. . . . date ante castrum Belsz. in a. d. 1377.*

1001. codex (XVIII. sz.) Historiai emlékek gyűjteménye 1309—1796.

1. l. A lengyel ezim fordításban: »Felkelés Glinyaniban 1379-ben, I. János lengyel és magyar király idejében. Ez egy regényes mese, mely tényleg soha meg nem történt.«¹⁾

191. cod. (XV. sz. elejéről 727. l.)

Sermones. 193. l. »Soliloquium de transitu *Hedwigis* regine Polonie.«

199. l. »Soliloquium de consolacione mortis.«

209. l. »Sermo ad regem et proceres ejus *de obitu Hedwigis regine, et vita* ejus.«

688. l. »Collacio in exequiis *Nitriensis* episcopi.«

703. l. »Sermo latinus in exequiis domine *Hedwigis*, regine Polonie.«

1570. cod.-ben (XIV/XV. sz. 518. l.):

Tractatus mgri Heynrici Byttiruel: *De contemplacione ad Hedwigem* reginam Cracoviensem (!)

372. l. »Ill^{me} ac ser^{me} in Xristo dne dne Hedwigi, divini respectus intuitu regine Polonie etc. frater Henricus Byttirvelt, ordinis predicatorum, s. theologie professor minimus, summe maiestati devotam reverenciam ad incrementa salutis humilimus exhibet. Cum vestre serenitatis diligencia. . . . «

1767. cod. (XV. sz. 343. l.)

241. l. »*Vita s. Hedwigis*.«

2091. cod. (XV. sz. 387. l.) A krakói egyetemre vonatkozó beszédek.

67. l. »Locuturus verbum ad hanc Alman congregacionem in com memoracione colende memorie *Hedwigis*, olim regine Polonie. . . . « [Ugyan csak ez a 2232. cod. 1. l.]

3408. cod. (XV. sz. 313. l.) *Vitae sanctorum.*

273. l. »*De s. Hedwigis electa vita*.«

¹⁾ Glinyani Lemberghez két mérföld.

XV. század.

A magyar történelemre nézve felette érdekes és fontos levelek vannak főképp a 42. codexben Hunyadi János gubernator-sága előtt, alatt és után való időkből, magának Hunyadinak levelezése a lengyel országrendekkel, Olesnicki krakói püspökkel, a magyar rendek levelezése a lengyelekkel stb. I. és II. Ulászló levelei, továbbá Aeneas Sylvius pápának főképp a krakói püspökkel való levelezéséből néhány a magyar historiára nagyon érdekes stb. Kiadva a krakói akadémiától a »*Codex Epistolaris saeculi XV*»-ben. — [Hibásan van idézve 48 a kiadványban 42 helyett.]

42. codex (XV. sz. kézírás, 214. lev.)

Tudtommal kiadatlan:

82. l. »Epistola dni *Johannis de Capistrano*. Datum in Pijandziczow 26. mensis sept. a. 1453.«

82. l. »Alia dni *Johannis de Capistrano*. Dat. in Pijandziczow 6. mensis nov. 1453.«

210. l. »*De Capistrano, qui purgat ab heresi Bohemiam*.«

59. cod. (XVI/XVII. sz. 574. lev.)

218. lev. »Panegyricum Stanislai Poloni in *Ladislai* (principis) laudem ex annalibus ecclesiasticis Abrahami Bsovii a. 1499.«, quod Stanislau Pudlowski in carmen poeticeum conversisse dicitur.

107. cod. (XVII. sz. 1068. l.)

144. l. »Confoederatio et pacta inelytorum *Poloniae et Ungariae* regnorum ac magni ducatus Lithvaniae.« Datum Budae feria 4. proxima ante festum pentecostem a. d. 1499. [6. lap.]

150. l. »Approbatio et confirmatio hujus confoederationis per praelatos, barones et dominos regni Ungariae.« Datum mint fent.

114. cod.-ben. (XVI. sz.)

Adatok Lengyelország és Moldva viszonyához Jagello Kázmér idejéből (pl. 1485.)

126. codex (XV/XVI. sz.)

Markus bibornok követségére vonatkozó több kiadott historica között, (kit a pápa a cseh korona felött versenyző Mátyás király és Kázmér között békítőül küldött) tudtommal kiadatlan:

154. l. »Oratio pro susceptione rev^{mi} dni *Marci* cardinalis s. *Marci* patriarche Aquilijensis, legati de latere in regna Ungarie, Polonie, Bohemie etc. a. d. 1472. — sabbato post visitacionis Marie pronuntiata et dicta.«

173. codex (XV. sz. 550. l.)

»Orationes et epistolae variae.«

457. l. »Rev^{mo} in Christo patri et dno dno *Jo[anni]* dei gracia archiepiscopo *Strzegoniensi* (igy) et [primati etc., Gregorius Petri, assertus magister in artibus ac inter decretorum doctores minimus canonicus Ba-

siliensis ecclesie.« . . Datum in monasterio s. Benedicti a. d. 1432. die 21. aug.

493. l. »Rev^{mis} rev^{dis}que in Xristo patribus, preclaris magnificis, gen. et nob. dnis prelatiis, principibus baronibus, dignitariis et officialibus regni Ungarie, universis amicis et fratribus nostris carissimis, prelati principes, barones et dignitarii regni Polonie in convencionem generali Siradie habita congregati. Datum in gen. Siradiensi convencionem feria 2. ante festum s. Floriani a. 1440.

[Több a krakói Akad. által a »Cod. Epist s. XV.« kiadott Ulászló, Kázmér, a krakói püspök, magyar és lengyel rendek közt váltott magyar történelmet érdeklő levél 1438—1444-ig.]

243. codex (XV/XVIII. sz.) A krakói egyetemre vonatkozó gyűjtemény.

3. l. Egy bizonyítvány alatt ez aláírás áll: »*Antonius de Alba regali in bursa Hungarorum.*« [1459.]

425. codex (XV. sz.)

264—267. lev. Oracio ser^{mi} principis et dni dni *Ladislai*, Ungarie, Bohemieque regis, ducis Austrie heredisque Slesie, coram Nicolao papa V. per eundem in hunc modum, ut sequitur, probata.«

268. lev. »Sequitur responsum datum . . . in forma thewtonicali.«

439. cod. (XIV/XV. sz.)

292. l. Sacrosancta synodus ¹⁾ excellenti et glorioso principi dno Vladislao, regi Polonie.«

[193. l. »Iste liber est dni Petri Hungari, canonici Wladislaviensis.«]

691. codex (1463-ból, 744. l.)

A 741—744. l. más kézzel:

»Jesus Xpus Maria sis nobiscum. *Hic notantur articuli ser^{mi} principis et dni dni Mathie Ung. Boh.-que etc. regis etc.*«

22. pont. Végül: »Et nos Mathias dei gracia« etc. »Datum in cenobio sancti Nicolai in suburbia Viennensi anno nativitatibus dominice millesimo quadringentesimo octogesimo quinto.«

1267. cod. (XV. sz.) Chorale.

3. l. »Sequitur Ungaricum *Kijrie elejson.*«

Az 1715. codex (XIV. sz.) [melynek tartalma »Thomae de Aquino super III. sententiarum Petri Lombardi.«] Tábláján: »In nomine dni amen. Anno nat. dni 1418 in comitatu de Sarus districtuque ejusdem regnabat caristia et fames valde magna; itaque unus cubulus tritici seu frugum vendebatur 125 denariis, ordeum autem 133 denariis, cubulus autem Cassoviensis 5 florenis, et dnus rex Sigismundus regnabat Constantie, et omnes principes, barones, magnates banderiumque tenentes erant extra Hungarie (igy).

¹⁾ konstanci.

1768. cod. (XV. sz.) »Vitas sanctorum et sermones de illis.«

A 342. lev. Nem a codex író kezével le van írva a Mátyás és Ulászló király között a cseh korona felől 1478-ban kötött szerződés, németül. Kezdeté: Item *Wladislaus* sal *Behemland* ganz und gar erblich behalden, item *Mathias* rex sal. . .«

A 344. lev. ugyanazon kézzel: »Eyn scheppen brieff. Wir *Mathias* etc. bekennin, als wir eyn czwetracht gewest seyn mit dem durchlauchtigsten furstin *Wladislao*, konig ezu *Behem*. . .«

A codex elején: »A. Xristi 1471. rex *Kazimirus* Polonie *Wladislaum* filium primogenitum tradit *Bohemis* et *Kazimirum secundogenitum* *Ungaris*, et hunc librum emi« [sic].

1956. cod. (14⁶⁰/₆₇. 2030. l.)

955-től V. Miklós pápa levelei a lengyel királynak. 1448.

960. l. »Epistola Pogy ad gubernatorem *Hungarie* *Joannem Huniadam*.« (Roma 3. apr. 1448.)

1961. cod. (XV. sz. 822. l.)

21. l. »*Deposicio regis Bohemiac*.« (Roma 1476. dec. 27.)

288. l. »Ab imperatore [Sigismundo] ad regem« [Pol. *Wladislaum*.]

340. l. »*Enee Sylvy*, pape *Py II.* ad ducein *Venetorum*, ut se in *Turcos* prepareret feliciter« a. 1463.

415. l. »*Rex Hungarie* (*Sigismundus*) dno regi Polonie.«

1963. cod. (XVI. sz. elejéről.)

500. l. »*Generale Judicium XII. domorum celi*, nec non figurati motus planetarum ac signorum nativitatis olim regis Polonie *Wladislai*, in *Turcia* amissi, in hac figuracione celi continentur. 1444. . .«

2332. cod. (XV. sz.):

Sermones de tempore, de sanctis et alii.

438. l. »In die Nativitatis a. 34 in *Alba Julia* per *Nowag*.«

463. l. »In synodo in *Taschnad. diocesis Transylvaniae*.«

2423. cod. (XVI. sz.)

1—4. l. *Canones* regi *Wladislao* dicati. Kezdeté: »Illmo principi *Wladislao*, *Ungarie Bohemieque* regi, invictissimo. *Utilitates* sperc solide incipiunt feliciter.«

2751. cod. (1493—1558. lev.)

»*Registrum bursae Ungarorum*« ab a. 1493—1558. (Ki vannak adva.)

3225. cod. (XV/XVI. sz. 575. l.)

Bernardi Wapowski, *Alberti Brudzewski*, *Leonardi de Dobezyce*, *Martini de Ilkus*: et aliorum »*Liber* ad erectiones figurarum spectans« [*Horoskopokról*, astrologiai tartalmú könyv.]

7. l. »*Nativitas ser^{mi} principis Mathie, regis Ungarie*, que erat a. d. 1443. . .«

12. l. »*Nativitas ser^{mo} due Beatricis, dei gracia regine Hungarie* a. d. 1457.«

16. l. »*Nativitas Johannis, filii ser^{mi} regis Mathie*, et erat a. d. 1473.«

294. l. »*Joannis Turzo*, episcopi Wratislaviensis, figura nativitatis rectificata juxta doctrinam Ptholemei . . . 1466.«

301. l. »Genesis dni *Joannis Turzo*, que facta est a. Christi 1467.«

303. l. »Genesis dni *Joannis Tursonis*, patris filiorum, quorum prescripte sunt Figure 1437 . . . ditissimus homo fuit in regno Polonię et Ungarie potentissimus, duorum episcoporum scilicet Wratislaviensis et Olmucensis parens.«

3227. *cod.* (XV/XVI. sz.)

»Erectiones figurarum.«

7. l. »Figura nativitatis ser^{mi} *Vludislai*, regis Ungarie et Bohemie, 1456. . .«

A 2991. *cod.* (1483. évből) végén eme jegyzet áll: »Quando scribatur a. d. 1453., veniens de Italia pater ac frater *Johannis de Capistrano*, frater ordinis s. Francisci, verissimus observator regule b. Francisci, ad Poloniam de Austria per Vratislaviam, et in Polonic civitatem famosam dictam Cracoviam ex ordinatione Zbygnei, episcopi Cracoviensis et protone cardinalis. . .«

Az 596---603-ig Regiomontana-féle codexek Mátyás királynak és az esztergomi érseknek ajánlva, főleg kettő gyönyörű kiállítással, színezett rajzokkal.

XVI. század.

38. *codex*, a XVI. sz. elejéről.

208. l. »*Legatio ser^{mi} dni Hungariae regis*, per dnum Rendel habita apud imperatorem electum Maximilianum 1514 « (Csehül írva.)

44. *cod.* (XVI. sz.)

10. l. »*Diffidatio seu denunciatio hostilitatis a Hieronimo Laski*, palatino Siradensi, *Transsylvanis*« a. 1528.

»*Diffidatio regi Ferdinando per Hieronimum Laski sat. ex parte Joannis regis Ungariae*.«

91. *cod.* (XVI/XVIII. sz.)

Izabella levele atyja — I. Zsigmond lengyel királyhoz 1546-ból.

Báthori András (comes . . . ex Varadino 19. m. jan. 1547.) I. Zsigmond lengyel királyhoz.

102. *cod.* (XVII. sz. folio, 1125. l.)

9—13. A lengyel leírásnak czíme fordításban: Zamojski János kancellár s Lengyelország nagy hetmanjának a Mihály oláh vajdával vitt győzelmes oláhországi harcokról szóló leírása 1600.

107. *codex* (XVII. sz. elejéről, 1068. l.)

136. l. »*Foedus inter Sigismundum I*, regem Poloniae et Ferdinandum Rom., Ungarorum et Boemiae regem a. d. 1538.«

154. cod. 3 kötet. II. k. czíme: »Relationes latine scriptae de rebus exoticis, inter quas de Stephano Bathoreo Transylvaniae principe, deinde rege Poloniae. Poselstwo królowej Izabelli do matki Bony. [Izabella követsége édes anyja Bona-hoz.]

II. köt. 47. l. »Ex Hungaria hoc affertur.«

49. l. »Nova ex Transylvania« (s. d.)

37. lapon kezdődik egy nagyon érdekes levél (10 sűrű lap), czím nélkül. Megszólítás: »Admodum Reverende in Christo Pater«; aláírás: »Indignus in Christo filius Stephanus arator Pannonicus.« Datum Viennę Austrię collegio nostro, Christo nato 1574. Báthori István erdélyi fejedelemségéről, Békéssel való vetélkedéséről s általában az erdélyi viszonyokról emlékezik.

65. l. Egy Prágából marc. 11-én (év?) kelt Magyarországról szóló levél. Kezdet: »Svendius Mukacz (!) cepit per deditionem . . .« stb.

156. cod. (15⁶⁶/₆₈-ban iratott.)

»Relationes historico-politicae 1566—68-ból 9. lapon »A török császár hada Magyarországra kiindult Konstantinápolyból april 15-én.« (lengyel) (a codexben több eredeti relatio van.)

158. cod. (XVI. sz.)

316. l. »Exemplum epistolae dni Hieronymi Laski ad quosdam dominos in Polonia.« »Datum ex arce Budensi die 12. sept. 1534.«

Nagyon érdekes levél, tudósít benne elfogatásáról, Gritti megöletéséről, Czibakról stb. Azt mondja, hogy öt kiáltják Erdélyben a zavarok okozójául.

161. cod. 15⁴⁶/₉₀-ból.

70. l. A lengyel czim fordításban: »A Báthori Andrással Rómába 1583-ban tett út leírása Reszki Szaniszlótól.

162. eod. 15⁵⁹/₉₀. évből.

Báthori András bibornokra vonatkozó érdekes feljegyzéseket tartalmaz 1585-ből. Olaszországi útjáról, költségeiről, háztartásáról, környezetéről, az Erdélybe küldözött követségekről. — Többek között ékszerei lajstromában: »Habeo unam medagliam cum facie Sigismundi regis.«

Habeo unam medagliam cum facie principis Transylvaniae Sigismundi stb. stb.

Egy levél: »Andreae Bathorio ser^{mi} Poloniae regis nepoti,« írja: »Carolus cardinalis s. Praxedis Boromeus archiepiscopus Mediolanensis.« A levélben erkölcsi tanácsokat, vallásos oktatásokat ad a bibornok Báthori Andrásnak a mint mondja: »ut istam teneram aetatem informarem ad eam vitae rationem recte instituendam . . .« stb. Datum nélkül.) A levél teljesebb másolata a 42. codexben.)¹⁾

¹⁾ Jegyzet: Egyik előkelő lengyel költőnek: Korzeniowskinak van egy: »Andrzej Bathori« czimű drámája is.

Camillo Capilupio levele [Rómából] 1579. dec. 11-ről az erdélyi ügyekről, emlékezik *Izabelláról*, birtok viszonyairól stb.

(A 175. cod. lásd külön.)

949. cod. »Michal Wiszniewski: Materyaly do Historyi literatury polskiej.« [Adalékok a lengyel irodalom történetéhez.] között:

65. szám: »O Węgierskim Andrzejju i jego kazaniach.« [A magyar Andrásról (Báthori) és az ő egyházi szónoklatairól.]

1133. cod. (15⁸⁴/₉₁. évből.)

35. l. Inventarium supellectilis ill^{mi} dni *cardinalis Battorei* et rev^{di} dni *Stanislai Rescii*, abbatis *Andreioviensis*. . . . . in *Ungaria relictæ*.«

1134. cod. (15⁴¹/₈₃-ből.)

30. l. »Numerus personarum, qui cum ill^{mo} dno *Andrea [Bathori]* in *Italia* proficiscuntur.

1135. cod. (15⁸⁸/₉₀-ből.)

Végén: (lengyel czim fordításban): Reszki Szaniszló levelezése római követségének idejéből III. Zsigmond királyyal, Báthori A. bibornokkal és Baronowski A. püspökkel.

1136. cod. (15⁷²/₉₇. évekből.)

Epistolæ. *Stephani* regis *Poloniae* ad St. *Hosium*; *Andrea Bathorei* cardinalis ad St. *Rescium*, abbatem *Andreioviensem*; *Chriseldis Bathoreæ* ad St. *Rescium*.

Ezenkívül még 39 levele *Báthori Istvánnak* (1570—90. közül) *Hosiusnak*, *Reszkinék* és *Báthori András* bibornoknak.

1 Báthori *Griseldistől* — 6 Báthori *Andrástól* *Reszkinék*. Végül számadások *Reszkitől* a Báthori *Andrással* tett olaszországi útról.

3206. cod. (a XVI. sz. végéről.)

Többek között: »*Carmen lugubre* in obitum nobilissimi *Balthasaris*, ser^{mi} regis *Stephani nepotis* 19. die maii inter natandum submersi 1577.«

Báthori Istvánra vonatkozók.

A specialisabb lengyel érdeküeknél csak a codexet jelölöm meg: *Codex*: 5. 30. 41. (54. l. Testamentoma.] 107. 108. 154. 166. 171. 1000. 1054. 1088. 1098. 1101. 1136. 1149. 2506. 2670.

107. cod. (XVII. sz. elejéről.)

A lengyel czim fordításban: A nemességnek előterjesztése *István* király elé koronázása előtt, a mikre megesküdnie kellett.

390. l. A lengyel felírás fordításban: »*István* király meghalt 1586. dec. 12-én *Grodnán*. *Sírirata* versben.

393. l. Másik *sírirata*.

505—537. l. »*Karnkowski* *Szaniszló* gnézeni érsek *propositio* *István* király halála után — és folytatása a *diariusnak*.« (*Lengyelül*.)

108. cod. (XVII. sz.)

220. l. »*Regis Stephani* ad nuntios regni, dicta in conventionem regni *Toruni* a. d. 1576.«

118. codex (XVI/XVII. sz. 576. l.)

412. l. *Litterae ad S. C. M^{tem} a tribus palatinis.* »Datum ad Varsaviam ex comitiis, regis creandi causa habetis, sub sigillis et subscriptione palatinorum Cracoviensis, Lublinensis, Belciensis ac Marschaliae totius nobilitatis ad hunc actum electionis communiter creatorum 15. dec. 1575.«

413. l. »*Litterae a senatoribus regni Poloniae ad palatinum Transylvaniae.* Datum Varschoviae in conventu electionis die 19. dec. 1575.« (3. lap.)

416. l. »*Litterae ad consiliarios regni Poloniae, in conventu Andreeviensi congregatos, a magnifico Stephano Bathori vaivoda Transylvaniae.* Datum ex civ. nra Alba Julia 10. jan. 1576. (3. lap.)

Követség a császárhoz a lengyelek király-választó gyűléséből. (4. lap.)

158. cod. (XVI. sz.)

391. l. »*Exemplum decreti electionis Maximiliani II., Romanorum imperatoris, in regem Poloniae.*«

399. l. »*Litterae partium, quae se a senatu atque reliquo equestri ordine segregarunt, super actis comitorum, quibus ser^{mam} infantem Poloniae Annam ac Stephanum Transylvaniae palatinum, triduo post electionem imperatoris Maximiliani, regem Poloniae nominarunt.*«

409. l. »*Exemplum epistolae regis Stephani ad Gregorium XIII., pontificem maximum.*« Lengyel királylyá választatásáról.

XVII. század.

2. codex (XVII. sz. folio 309. l.):

1621 és 22. évi acták.

52. l. A II. Ferdinandhoz küldött követség leírása Przerembski Miksától, III. Zsigmond lengyel király követétől. Varsó, 1621. jan. 30-án.

58. l. II. Ferdinand felelete a lengyel követ Przerembski Miksának.

43. cod. (XVII. sz. elcjeröl.)

194. l. *Litterae Regiae M^{tis} ad Bocskaium.*

59. cod. (XVI/XVII. sz. folio, 574. l.)

346. l. »*Juramentum Turcarum imperatoris Gabrieli Bethlen (!) factum et juramentum Gabrielis Bethlen sultano.*

93. cod. (XVII. sz.):

»*Lachrimae afflictiae Hungariae*« (II. Rákóczi Györgyre vonatkozik.)

102. cod.

675—679. l. [Lengyel czim fordításban]: »Bethlen Gábor s a császár közt kötendő béke föltételei.«

723. l. »*Riztosabb hírek Gábor felől*« (lengyel.)

1071. l. [A lengyel czim fordításban]: »*Sírirat Báthori Gábor erdélyi vajdának 1628.*«

166. cod. (XVI. XVII. sz.)

31. l. Versio literarum missarum ad portam a *Bethlem Gabor* anno Machometis 1029.

»Hae literae Posonii scriptae 6. die mensis Mucaram 1619.« (4 sűrű lap.)

252. l. Bethlen G. levele a lengyel korona-kincstárnokhoz (podczas ego coronnego) »Datum Corona (Transylvania) 16. apr. 1626.«

(A levél Erdély Lengyelországhoz való viszonyáról szól.)

29. l. Egy az Eszterházy, Okolicsányi, Thököli családokat illető s a Poprád folyó mellett birtoklásukról szóló acta másolata.

A 211. codexben (1627. évből) több levél között Bethlen Gábortól is.

A krakói Jagello egyetemi könyvtár codexei közül többről ki lehet mutatni, hogy Magyarországról származik, — részint magában a könyvben, részint a táblán található erre vonatkozó jegyzetek. Legtöbbször e tekintetben Ilkus Márton budai plebanos orvostudor s Mátyás király udvari csillagásza nevével találkozunk, a kinek, úgy látszik, a Regiomontanus-féle codexeket is köszönheti a könyvtár. Érdekesnek tartom egyik codex jegyzetét teljesen ide igtatni.

Az 597. papír kodex, XV. sz. folio, 191. l. Joannis de Regiomonte Tabulae, domino Joanni, archiepiscopo Strigoniensi commendatae cz. 2. lapján ez a jegyzet áll:

»Hunc librum Tabularum de directionibus significatorum ven. et egr. vir dnus Martinus de Ilkusch, arcium et medicinae dr., archidiaconus Goricensis et canonicus Zagrabiensis, ser^{mi} dni *Mathie*, dei gracia regis Hung. Boh. etc. astrologus, dedit loco muneris inclite Universitati Craeoviensi, et rogat omnes, qui eo utentur, ne quicquid addant vel diminuunt ex eo, sufficienter enim emendatus est, quoniam ex primo et originali per doctum virum scriptus est. Quemquidem librum Tabularum composuit dnus mgr. Joannes de Künigsberg [oldalt: »de Regiomonte«] in arce Strigoniensi a. d. 1467, cui compositioni predictus mgr. Martinus aderat et in pluribus adjutorio fuit etc.«

Ugyanott Broscius János e század elején a könyvtárigazgató kezével: »Fuerunt multi Martini de Ilkusch in Academia promoti, sed praecipue duo: Prior iste in astrologia summus artifex, promotus ad magisterii gradum a. 1459, postea plebanus *Budensis*, cujus opera *Academia habet globum ex metallo, aliaque instrumenta, a Mathia, rege Ungariae donata*. Alter erat dr. theologiae promotus in magistrum philosophiae a. 1491, qui de Correctione Calendarii scripsit a. 1518 ad requisitionem concilii Lateranensis. Extat tractatus in Thesauro scriptus« (kod. 1853.)

A jegyzetben említett ércz földgömb, melyet Mátyás király ajándékozott az egyetemnek, meg van a könyvtárban, igen szép

munka; de a többi ajándékról [»alia instrumenta«] nem tudnak most már semmi bizonyost.

A krakói Tud. Akadémia kéziratárának nyomtatott indexe a magyar historiára onnan nem sokat enged reménylenünk.

13. Gazdagságra történelmi szempontból Krakóban második a *hg. Czartoryski levéltár*, melynek eddig Párisban őrzött része is immár Krakóba hozott. A bejuthatást oda némileg megnehezíti ama körülmény, hogy a herceg magának tartja fenn az arra való engedély megadásának jogát, bár minden kérésnek (személyesen vagy írásban) — készséggel szokott helytengedni; a kutatást nehezíti, hogy még mindig a régi hiányos lajstromozással kell boldogulni. Én nem lehettem szerencsés kutatni e levéltárban, mert a herceg nem volt Krakóban az idő tájon; de az Akadémia főttkára — a jeles történetíró Dr. Szujski — s e levéltárban dolgozott egyetemi tanároktól hallottam, hogy a magyar historiára is gazdag anyagot tartalmaz, s hogy e tekintetben vetekedik a Jagello-könyvtár gyűjteményével is.

14. A krakói káptalani levéltárt monarchiánk e nemű leggazdagabb levéltárai közé számítják. A káptalani akták (*acta capitularia*) 1430-n kezdődnek s szakadatlan sorrendben hiány nélkül megvannak a jelen időig. A levéltárba a Wavel vári székesegyházból vezet fel egy oldal-lépcső s a templommal így összekötött három mellékszobában van elhelyezve. Polkowski kanonok felügyelete alatt áll, a ki serényen dolgozik most az új rendezésen és katalogizáláson, de egyedül vajmi lassan haladhat. Az 1803-ban készült inventárium pedig korántsem nyújt elég tájékoztatást. E levéltár 900-nál több eredeti oklevelet számlál 1206-tól elkezdve, melyek között N.-Lajostól egyházi érdekű hét oklevelet láttam.

Az akták különféle csoportok alá vannak osztva, így a *Libri Archivi* 44 folio kötetben a püspökség és káptalanra vonatkozó különféle iratokat tartalmaznak. Másolattár ez, melyet a XVI sz. elején kezdettek vezetni s folytatták 1793-ig (A 4-ik számúból Dr Zakrzewski egyet. tr. Izabellára vonatkozókat jegyzett fel.) A *Visitationes Ecclesiarum* 64 folio kötetben 1565—1795 okleveleket, inventariumokat s történelmi feljegyzéseket tartalmaz.

Acta Epistolaria 1576-tól kezdve 100 kötet stb. stb. Nevezetes egy 1548-ból származó hatalmas codex, (146. sz.) melyben a káptalan legfontosabb okleveleit leíratta s azt Zsigmond Ágost király megerősítette, áthuzatván a pergamen lapokon a nagy kirá-

lyi pecsét selyem-sinóriját. *Szaniszló Agost* király is aláírta azt 1787. jun. 18-án.

Az eredeti oklevelek között nevezetes a 189 sz. Kiew. 1385. feria II. in vigilia assumptionis Beate Marie Virginis kelettel, melyben Jagello Litvania és Russia nagyhercege Hedwig lengyel királynő kezét megkéri anyjától Erzsébet magyar királynőtől s Lengyelország rendeitől, a nászajándékok felsorolásával igérvén, hogy a király egész nemzetével a keresztyén vallásra tér s fejedelemségét Litvániát és Russiát¹⁾ örökösen a lengyel koronához csatolja.

A 83 sz. *Literae Ladislai regis Ungarie* sat. (donatio) Budae 1501. 6 kal. oct.

A levéltár középső terme szép történeti festményekkel van díszítve, ott van az utolsó lengyel király: Szaniszló Ágost íróasztala is elhelyezve. — A levéltárba a bejuthatás nem könnyű, a kutatás nagyon meg van nehezítve, magokra a lengyel történet-szekre nézve is jórészt holt kincs az ottani tört. anyag, pedig hogy a magyar historiára is érdekes adatokat tartalmazhat, következtethetjük azon előkelő szereplésből, mely a krakói püspököknek hazai történetünk egy-egy periodusában jutott. Hogy csak egy példát hozzak fel, mily fontos szerepet játszott Olesnicki püspök hazánk történetében várnai Ulászló és Hunyadi János idejében, látjuk a magyar főurakkal s Hunyadival váltott levelezéseiből, ő volt pl. a békéltető Hunyadi és Giskra között.²⁾

Műtörténet-szeket nagyon érdekelhetnek a Wawel vári székesegyház kincsei, melyek a szentélyben őriztetnek. Az ezüst kelyhek közül több a XV., XVI. századból származik. Nevezetes egy aranyozott ezüst ládácská, melyet Sobieski Bécs alatt zsákmányolt (1683.) a töröktől, s melyet a templomnak ajándékozott ama szintén a töröktől nyert gyönyörű gobelin szőnyegekkel együtt, melyek diszítésül ott felaggatva vannak. — Érdekes megnézni a királyok sirboltját a székesegyház alatt s a templomból nyíló királyi emlék-kápolnákat. Gyönyörű a Báthori Istváné a templomfőn, melyet Czartoryska hercegnő nem rég restauráltatott. Siremlékét, a falba illesztve, piros márványból faragott szoboralakja képezi fekvő helyzetben, fején koronával, kezében a jogaral, keresztbe illesztett lábain sarkantyúval.

15. A krakói gród-levéltár. Megfelel a lebergi *archiwum grodzkie i ziemskie*-nek, törvényzékek-levéltárának s

1) Vörös-Oroszország.

2) *Lásd*: Monum. Hist. Pol. II. k. »Codex Epistolaris s. XV.« — Krakó 1876.

azt kiegészíti. Az egykori krakói vajdaságban vezetett törvény-széki jegyzőkönyveket foglalja magában. Itt mind a személyt illető *acta castrensia*, mind a birtokot illető *acta terrestria* felett a krakói várban láttak törvényt, azért ezeket együttesen vár-aktáknak nevezik. A krakói vajdaságból három kerület, köztök a *sandeci* aktái Lembergben őriztetnek. A krakói vár-akták levéltára az egykori Jezsuita-kolostorban van elhelyezve s Dr. Dobrzinski felügyelete alatt áll. 1388-on kezdődnek a jegyzőkönyvek s 2260 folio kötetben és 1200 fasciculusban foglalván, hozzájuk csatoltatott még a város tanács által 1312-től vezetett régi *telek-*(v. birtok-) *könyvek* 1630 darab.

E levéltárról is az áll, hogy lengyel jogtörténelmi szempontból a legértékesebb, de mivel a jegyzők, az oklevelek bevezetése mellett, mintegy történelmi-annalesül is tekintették a vezetett jegyzőkönyveket, a politikai történelemre is becsesek s Krakóval s az egész vajdasággal fennállott érintkezése Magyarországnak következtetni enged arra, hogy a kutatás e levéltárban magyar történelmi szempontból sem volna háladatlan. Itt vannak a szépségi akták is.

Izabella és János Zsigmond levelei.

A lembergi Ossolin-ski- és krakói Jagelló- kéziratár felsorolt mutatóványain kívül külön kell kiemelnem egy csoportot s erre fektetvén a főszólyt, kissé részletesebben is meg kell erről emlékezni. — Értem e levéltáraknak Izabella és János Zsigmond történetére vonatkozó gazdag kincseit.

A boldogtalan királyné s szerencsétlen királyfi történetének igen nevezetes kútforrása rejlik a lengyelföldi levéltárakban. Itt főképp két codexet akarok kiemelni, a mely csaknem kizárólag magyar történelmi emlékeket foglal magában: a lembergi Ossolin-ski intézetben a 155 sz. u. n. Cromer-Codexet s krakói Jagello-könyvtárban a 175. számot, mely magából a lengyel királyi cancellariából származik. Ez a két vaskos codex, — egymást kölcsönösen kiegészítve — Magyarország történetéből tizenkét nevezetes mozgalomteljes időszak képét tárja fel előttünk, 1551 — 1563-ig, a legfőbb szerepvivők levelezéseiben. Itt találjuk Izabella, édes anyja: Bona királynő, testvére: a lengyel király s Ferdinánd a magyar király között kölcsönösen váltott leveleket, — ezekhez járul János Zsigmond s nagybátyja: a lengyel király (Zsigmond Agost) levelezése s főképp az a tömérdek izenetváltás a követekkel, azoknak adott utasítások s különösen a bécsi udvari követtel, Cromerrel való nagyon élénk levelezés 1558 — 1563-ig.

Izabella tudvalevőleg testvére volt a lengyel királynak Zsigmond-Agostnak. Ez utóbbi volt a közvetítő Zápolya özvegye alkudozásaiban, békülési törekvéseiben Ferdinándnál, a kinek Zsigmond Agost két leányát vette volt egymásután nőül. Izabella halála után János Zsigmondnak igazi gyámja a magyarországi tutorok felett megint csak a nagybátya: a lengyel király lett, kinek az ifju király ki szokta volt kérni és szívesen követte tanácsait s gyakran igénybevette rokoni jóindulatát. Teljes bizalommal viseltetett nagybátya iránt, ő volt az, a kivel legelőször közlé óhajtasait, céljait, aggályait. — a ki előtt leplezetlenül feltárta nehéz helyzete körülményeit s a kinek nyugodt lélekkel adta kezébe saját és országa legfontosabb érdekeinek elintézését Ferdinánddal szemben. Zsigmond Agostban nem is csalódott, az ő részéről mindig őszinte jóindulattal találkozék s midőn a lengyel király a nehéz feladat megoldásában fáradozott, hogy kibékítse az unokaöccsöt s az apóst, amannak legkevésbé lehetett panasza érdekeinek védelmét illetőleg. A lengyel király 1558-ban Ferdinánd udvarába küldé kipróbált ügyetét: Cromer Márton, a ki 1563-ig folytonosan Ferdinánd oldala mellett maradt (így vele volt Pozsonyban 1563-ban az országgyűlésen, midőn Miksát megkoronázták) s legfőbb teendője épen az volt, hogy közvetítse a magyarországi viszálykodás lecsendesítését, hogy kieszközölje a versengés végleges békés megoldását. Ha valaki, úgy Cromer volt alkalmas e szerepre; Ferdinánd udvarában is ragaszkodtak hozzá s volt tekintélye, szeretni és becsülni már korábbi követségeinél megtanulták. Egyénisége minket más különben is érdek, korának egyik legelső történetirója ő, a kinek munkáját a mi Szamosközink is nagyban használta történetírásában. Bécsben belső barátságot kötött Draskovics György pécsi püspökkel, a későbbi kalocsai érsekkel, 30 év mulva is leveleztek egymással. Báthori András bibornok is, a későbbi szerencsétlen erdélyi fejedelem, egyházi pályáját Cromer oldala mellett kezdette s a vármiai püspökségben utóda is lett.

A fontos közvetítő szerepnél fogva a lengyel király volt az, kinek kezében a szövvényes dolog szálai minden oldalról összpontosultak. a János Zsigmondé mellett birta Ferdinand bizalmát is, 1561. tavaszán maga Ferdinand keresi őt fel, majdnem egyszerre János Zsigmonddal, békülési hajlamaival s közvetítői buzgalmára jellemző, hogy Cromerhez csak az egyetlen lemebergi codexben *több mint száz* levele van 1558—1561-ig, melyeket a Cromertől nyert értesítések száma természetesen még felülhalad.

Hogy ez által minő fontos szerep jutott a lengyel királynak a magyar történelem ez időszakában, könnyen elgondolhatjuk. Hisz a magyar földön lejátszott nagyszerű drámának főszü-

vevénye, a XVI. sz. közepén szintugy már, mint a török hódítás későbbi szakában, épen Erdély körül forog. Erdély némileg — mondhatnók tényleg — független, névleg a török birtoka s Ferdinánd vágyainak állandó tárgya. A török tudta, hogy mily fontos positio számára Erdély, hogy nemcsak *egy tartomány*, de basisa minden további hódításnak, — az osztrák ház is látta azt jól s hatalmába kerítésén munkálni soha meg nem szünt. Politikája ugyanaz volt János Zsigmonddal szemben, mint a melylyel később is mindvégig találkozunk más-más kiadásban. Midőn nem használt a szép szerivel való alkudozás, vagy a nyílt harcz, folyamodtak a fondorlathoz; a kalandor Heraklides moldovai vajdaságának hivatása ugyanaz akart lenni János Zsigmonddal szemben, mint a mi félszázad múlva Báthori András ellen a Mihály vajdáé volt: Erdélyt a császár hatalmába hajtani. — Erdély politikája is nagyjából már az volt ez időben, a minek oly genialis személyesítőjét látjuk később Bethlen Gáborban. — De János Zsigmond nemcsak Erdély fejedelme volt, ő benne egy tekintélyes párt a választott magyar királyt tisztelte. Egy népszerű eszmének volt ő a személyesítője, melyet oly szépen fejeznek ki a rendek az 1559-iki fehérvári országgyűlésen, »boldognak érezvén magokat, *hogy vérből s nyelvöket beszélő urok van.*«¹⁾

E nevezetes korszak történelmére, a nyomtatásban megjelenteken kívül, a bécsi cs. és kir. titkos levéltár nevezetes kútfő, de sok marad ezek mellett homályban, a miről a lengyel levéltárak anyaga lebbenti fel a fátyolt, ez tölti ki a hézagokat, ez helyezi kellő világításba Zápolya János örökösének viszonyát az osztrák-házzal szemben. — S hogy a magokban is nevezetes történelmi adatokat mily nagyban emeli a bennök kimagasló eszmék harcza, melyben az osztrák ház praetensioi szemben állottak a magyar vérből származott király igényeivel — azt hiszem bizonyítani fölösleges. Tagadhatatlan, hogy e kor kétszerezi történelmi emlékei értékét, mert hisz azokban hazánk története sokszorosan nevezetes időszakának, állami életünk forduló-pontjának rajzát látjuk, mintegy határkövét az új korszaknak, mely az osztrák ház uralmának megszilárdulásával elkezdődött.

De illeszszük immár be általános vázlatban a két codex tartalmát történelmünkbe.

Izabella, János király halála után, a török karjaiba veti magát. A lengyel király fájlalja, hogy testvére az, a kinek ürügye alatt a török a keresztyénséget lángba borítja s apósának Ferdinándnak véres harczokat szerez. Azért békítőtül lép fel. Izabella enged s közvetítésével meg akar alkudni Ferdinánddal. Majd a

¹⁾ L. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. k. 110 l.

viszonyok hatalma Erdélyből távozásra készti, de a kialakított feltételek teljesítése Ferdinand részéről írott malaszt marad s sokáig foly a felett is az alkudozás. A krakói királyi kancelláriai codex 1551—1554-ig terjedő levelezésekben, követjelentésekben, instructiókban stb. ezen időszak történetét foglalja magában.

A török nem nyugszik meg Izabella távozásán, Ali basa ugyancsak rémítgeti Ferdinándot s sürgeti, hogy »az Erdélyországot megbocsássad az János király fia kezében.«¹⁾

A Zápolya örökösei keserves száműzetésének és hányódásának 1556. őszén csakugyan a Lembergől Erdélybe való diadalmas visszavitel vet véget. 1558-ban az alkudozások Ferdinánddal újra kezdődnek, de a befejezés előtt a királynőt halál ragadja el. Izabella azzal zárta le örök nyugalomra szemét, hogy »háromszor négyszer szeretettel kérte fiát [ugymond maga János Zsigmond, a lengyel királyhoz írott levelében,²⁾] hogy törekedjék az osztrák házzal egyetértésre és családi összeköttetésre jutni, mert az valamint a felséges Jagelló háznak díszére vált, úgy neki és országának is javára fog szolgálni, azért igyekezzék mindkettőt, a mit ő (Izabella) elkezdett, bevégezni.« — János Zsigmond nem is lett volna idegen egyiktől sem, országa rendei egyetértettek vele, sőt sürgették is házasságát, mert »az idő, miként a lefolyt víz, nem tér vissza, a halál az uralkodókkal is közös; s annyival inkább siessen, — úgy mondának — nehogy ő felsége hívei azon árvaságra jussanak, hogy ő felsége kimulván, fejedelem nélkül maradjanak.«³⁾ János Zsigmond nevében a lengyel király fel is fogta az alkudozás megszakadt fonalát s közvetítő volt ismét évek hosszú során át. Ezen alkudozásokra 1558—1563-ig vet aztán teljes világosságot a lengbergi 1152 lap terjedelmű említett codex.

Van szerencsém János Zsigmondnak néhány, a lengyel királyhoz írott levelét rövid kivonatban bemutatni, de korántsem azért, mintha ezek volnának a talált levelek legfontosabbjai, — hogy épen ezeket másoltam le, annak egész mellékes oka van.

1562. jan. 1-én Gyula-Fejérvárról. Panaszkodik J. Zs. a császári seregek féktelensége miatt. 2—3 évi fegyverszünetet sürget Bereg Ugocsa nála hagyásával, mert a török császár meghagyta neki, hogy mitse engedjen. Részletesen elbeszéli, hogy Heraklides mikép úzte ki Moldovából Sándor vajdát. Fél,

¹⁾ Lásd Tört. Tár. 1881. áprilisi füzet: 1556. Sziget ostromára vonatkozó levelek IV.

²⁾ Lásd lengbergi Ossolinski-intézet kv. 155. szám codex. 548—555. lev.

³⁾ *Szilágyi S.*: Erd. Országgyűlési Emlékek II. k. 162. és 214. l.

hogy két tűz közzé akarják szorítani, Magyarország felől a német expeditio készül támadni, a kassai kapitány már is utban van, — Moldova felől pedig Heraklides, a ki bár jó szomszédságot ajánlgat, de már is elkapkodott juhokat Gyergyóból.

1562. j. un. 25-én Segesvárról. Tudósít egy évi fegyverszünet megnyeréséről. Sürgeti a Tiszántúli részek teljes átengedését, azokat is, melyek Balassa Menyhért árulásával jutottak Ferdinándhoz, mert a budai és temesvári basa már is esküdöznek, hogy a szultántól szigorú parancsot kaptak, hogy minden várost és várat visszafoglaljanak az ő (János Zsigmond) számára; de félt, hogy azokat is magának fogja megtartani a török, mint Temesvárt. Már kész a sereg Szathmár elfoglalására, a honnan aztán egész Kassáig, sőt tovább uralhatják a földet s Ecsed sem fog ellenállhatni, úgy hogy a lengyel határig ki fog terjeszkedni a török. Kéri továbbá véleményét a lengyel királynak, hogy lemondjon-e a királyi címéről s micsoda címet és kárpoztást kérjen a helyett.

Jellemző főképen az 1562. aug. 20-án Gyula-Fejérvárott kelt nagyon részletes levél, melyben elősorolja minden kívánságát s kéri nagybátyjától azok kieszközlését Ferdinándnál. Késznek nyilatkozik arról, a mi a legnagyobb nehézségeket okozta eddig mindig az alkudozásoknál, t. i. a királyi címéről lemondani — ha a lengyel király is úgy akarja, — de hagyassék meg az számára a török szultán haláláig, vagy legalább vele szemben, hogy választott királynak nevezhesse magát. Új címül kívánja: »János, Magyarország, Dalmácia, Horvátország sat. felséges királynak fia, isten kegyelméből Magyarország és Erdély sat. fejedelme« vagy legalább »Magyarország részeinek és Erdélynek fejedelme« sat. ¹⁾ Továbbá, hogy mint tizenkét év előtt hajlandó volt a császár, most is fogadja őt fiává, fiai pedig testvéreitül s leánya kezét adja neki s vele Kassát a Branyschya (Branyiczko?) hegyig s az egész földet a török hódoltságtól a Szepességig Erdélylyel és Gyula várával. Hogy Kassa miatt esetleg meg ne hiúsuljon a tárgyalás, attól hajlandó el is állani, de legyen az övé a Tiszáig az ország Munkács, Huszt, Tokaj, Szerencs várával s az egész Bereg, Ugocsa és Máramaros megyével. Ezeket teljes felség- s esetleges örököseire is átszálló joggal kívánja. Ferdinand leányával való házasság után szálljon rá mindjárt Opulia és Ratibor sziléziai hercegség. Egymást kölcsönösen védelmezzék minden ellenséggel szemben. A foglyok mindkét részről bocsáttassanak szabadon.

¹⁾ »Joannes ser. regis Hung. Dalm. Croat. etc. filius dei gratia princeps Hung. et Transylvaniae etc.« vel saltem » . . . princeps partium regni Hung. et Trans. etc.«

Az Izabella illetőségéből visszatartott száz ezer forintot adják át stb. stb. s mindezekről a király és fiai aláírásával oklevél állíttassék ki.

1562. sept. 9-én Gyula-Fejérvárról. A portáról visszatért embereinek híreit tudatja. Bajazetet, a lázadó szultánt a persa kiadta négy fiával együtt a török császár követének, a ki megölette őket s Konstantinápolyba vitte eltemetni, az ötödik kis fiát is megfojtották. A török és persa megbékélvén, szövetséget kötött, miszerint a persa 30—40 ezer emberrel fogja segíteni évenként a törököt a keresztények ellen. Nov. 8-án a szultán Drinápolyba indul a sereggel téli szállásra s esküszik, hogy *tavasszal vagy meghal, vagy beveszi Bécset*. Sürgeti azért a kiegyezést a császárral s panaszkodik Balassa Menyhért újabb hatalmaskodásai ellen.

Mielőtt jelentésemet — a t. Társulat szíves türelmeért köszönetet mondva — befejezném, egy rövid pillantást kell, hogy vessek a lengyel föld más részében remélhető feladatunkra is.

Még egy szót a krakói Izabella codexről. Izabella 1559-ben halt meg s a lengyel királylal váltott leveleiből még csak a 1551—54 közöttiekre bukantunk s legujabban Bécsben a cs. és k. titkos levéltárban egy codexet találtunk, mely 1554 és 55-ben váltott leveleit s követségeit tartalmazza. A királyi cancellariában — a honnan az említett codex is származik — rendes másolat-könyveket vezettek. Hol lappanghatnak tehát az előbbi s későbbi évekből Izabellának Zsigmond Ágosttal váltott levelei? A valószínűség arra mutat, hogy a varsói lengyel királyi levéltárban. — A lengbergi és krakói történészek szorosabb érintkezésben vannak a varsóiakkal s tőlük tudom, hogy az ottani levéltár a lengyel históriára a leggazdagabb és jól berendezett állapotban van. Igazgatója Dr. Pawinski maga is jeles lengyel historikus. A szigorú levéltári szabályzat mellett a lengyel hivatalnokok szabadelvűsége a kutatást hozzáférhetővé teszi s nagyban megkönnyíti. Igen nevezetes még Varsóban a gróf Zamojski könyv- és levéltár, rendezett, saját hivatalnokkal, — a kutatásra a család feje adja meg az engedélyt. Hogy milyen érdekes lehet ez a gyűjtemény is a magyar históriára, megmondja azt Zamojski János, a nagykancellárnak neve a lengyel és magyar történelemben, a ki három évtizeden át állott Lengyelhon élén; életirója (Haidenstein) szerint »a királyok királya Agamemnon dicsekedhetett, hogy Nestor az ő tanácsosa, mennyivel inkább tehette azt Báthori István és III. Zsigmond, a kiknek még Nestornál is jelesebb tanácsosuk volt Zamojski Jánosban.« Ha nem tudnánk is egyebet róla még, mint hogy Báthori Kristóf fejede-

lemnek a leánya Grizeldis volt a neje s ha nem ismernők Erdély történetében fontos szerepléséből csak Báthory Zsigmondhoz és Andrásához való viszonyát s Mihály vajda ellen vitt harczeit: ez is elég volna arra, hogy erős vágyat érezzünk levéltárát kikutatni, minket érdeklő iratait napvilágra hozni.

De feladatunk a magyar és lengyel történelem érintkezéseinek fennmaradt emlékei összekeresésében — azt hiszem — még Varsóban sem volna egészen megoldva; kutatásunk ez irányban csak úgy lehetne teljes, ha belevonnánk a szent-pétervári levéltárakat is, a hová Varsóból nagyon sokat elvittek, így többek között Zaluski püspök híres könyv- és levéltárát. — A bukaresti gyűjtemények között magam is láttam Erdély történetét érdeklő másolatokat Szent-Pétervárról; s arról, hogy a magyar történelemre ott is van mit keresnünk, tényekkel győzött meg többek közt Dr. Prohacka — a lengbergi törvényszéki levéltár ügybuzgó hivatalnoka — a ki három ízben dolgozott már a szent-pétervári levéltárakban s mindannyiszor gazdag zsákmánnyal tért vissza!

Igy tehát Krakó, Lemberg, Varsó és Szent-Pétervár azon városok, a hol a magyar történelemnek az egykori Lengyelországban őrzött emlékeit első sorban kereshetjük.

A szt.-pétervári levéltárakba való bejuthatásnak szintén van módja; a lengyelek között a kutatást a lehetőségig megkönnyíti a magyar nemzet fiai iránt érzett őszinte barátságuk.

A szives vendégszeretetet náluk a tudományos kutatás terén is feltaláljuk, hiven ama szép példabeszédükhöz, hogy »góśé w dom, Bóg w dom« [= vendég a házban, isten a házban]. Történelmi téren, az igazság keresésében, a lengyelek célja a miénkkel azonos. Kutatásainkhoz készségesen nyújtanak segédkezet, mert hisz az ő szemek is folytonosan a multon csügg, abból merítenek tanulságot és vigaszt a jelenben, s reményt a jövőre. Jelszavuk — melyben hinni és remélni meg nem szünek — hogy »veritas liberabit« az igazság felszabadít.

SZÁDECZKY LAJOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADATOK AZ 1619—20-IKI POZSONYI ORSZÁG- GYŰLÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Kora egyik fontosabb eseményének, az 1619—20-ban Posonyban tartott országgyűlésnek, történetéhez szándékozom ezen alkalommal pár adattal járulni.

Ezen országgyűlés alkotmányos küzdelmeink történetében kiváló érdekű. A nemzet egy része meghasonolva a megkoronázott törvényes magyar királylyal, sérelmeinek orvoslását fegyverrel kezében s az által akarja elérni, hogy II. Ferdinándot trónjától megfosztva, nemzeti uralkodót ültessen arra Bethlen Gábor erdélyi fejedelem személyében. A fejedelem seregei oly rohamosan haladtak előre, hogy 1619. aug. közepétől october közepéig felső Magyarország Pozsonnyal együtt kezében volt. Forgách Zsigmond nádor, ki Posony feladása után kényszerült Bethlen kívánságának engedni, meghívó leveleiben felemlítve az országnak szomorú állapotát, Szt-Márton napra Posonyba hívja a rendeket, hogy ottan tanácskozva, iparkodjanak megszüntetni a háború okait.¹⁾

Az országnak a nádor által meghívott karai és rendei 1619. nov. 18-án megkezdék tanácskozásukat. A protestáns rendek a fejedelmi hadak által kivivott előnyök által felbátorítatva s támaszkodva a cseh, morva és sziléziai protestánsok győzelmes fellépése, nemkülömben Anglia, Velence és Belgium erkölcsi támogatása következtében a portától nyerendő segélyre, II. Ferdinándot a magyar tróntól megfosztani s helyére Bethlen Gábort akarták ültetni. Az országgyűlés megnyitása után táplált vérmes reményeiket leghívebben jellemzi Bethlennek

---

¹⁾ Forrásaim itten Lőcse követei Groff Lőrincz és Sándor Jánosnak Lőcse hatóságához s a városnak követeihez küldött tudósításai, Bethlen Gábor és nejének levelei és a II. Ferdinánd biztosai által tett előterjesztés és a rendek sérelmeire adott viszonzulász és más levelek.

egy 1619 decz. 20-a körül a kassai kamarához küldött levele, melyben írja: Ezen gyűlésből választottuk feő követeket az Portára, Magyar, Che, Morvai, Sileziai nemzetek közül kiket illet . . . . . és az Angliai király, Velencei Respub. Belgak oratoraival együtt lévén egy értelemből valamit akarunk azt a Portáról obtinealkattjuk, ... király — Frigyes cseh király — Norinbergába lévén az Imperialis Coronát occupálja Csiaszartúl és nem sokára fogh az Imperium is renuncialni neki. Immár semmi dologban hátramaradás itten nem leszen.«

Mindenek előtt a pozsonyi várban őrzött koronát akarják kezökre keríteni. Pálffy István és Révay Péter koronaörökkel való alkudozás végett Thurzó Imrét, Thurzó Szaniszlót, Széchy Györgyöt, Chernely Györgyöt és Fuló Miklóst az abaujvári követet küldték a várba, kik nov. 21-én »sok tractatusra és törekedésre megszerezték a koronát és a várat s ebbe 22-én két száz gyalogot helyeztek Monoki Miklós és Moray Gáspár vezérlete alatt.¹⁾

Mig az ország rendei Pozsonyban tanácskoztak, Ferdinánd is gondoskodott a védelemtől. Hive Homonnai György Lengyelországban tekintélyes kozák sereget toborzott s ezekkel és saját jobbágyaival iparkodott a Bethlenhez pártolt felvidéki városokat visszahódítani. November 22-én találkozott Homonna alatt 5000 kozákból álló serege²⁾ Rákóczy Györgynek hadaival. A szervezetlen magyar hadak csekély ellenállás után megfutottak tetemes zsákmányt s hadi szereket hagyva hátra az ellenségnek. Homonnay kozákjai Gálszécset felégetve, sem nőnek sem gyermekeknek nem kegyelmezve, Kassa felé vonultak. Homonnai nov. 30-án körülzárrolva a várost, széplaki táborából megadásra szólítá fel a kassai polgárokat. Ezek azonban ugyanazon napon kelt válasszokban isten és emberek előtt felelőssé teszik őt az ország romlásáért s hivatkozva arra, hogy az ország többi rendeivel az ököveteik is Posonyban vannak már s »valamit ott az ország concludál« ők is azt tevők lesznek. E szavakkal: »Vegyen Nagyságod példát az teöb fő uraktul, kik ez mostani gyűlésben nemzetünk javára

1) Fuló Miklós 1619. nov. 22-én kelt, Korlát Ferenczhez irt levelének másolata.

2) Horváth M. V. köt. 205. lapján Homonnay kozákjainak száma 15000, 2500 és 8000-nyi fővel említettik a különböző források alapján. Lőcse hatósága 1619. dec. 10-én Pozsonyban levő követeihez irt levelében az általam használt számot írja a városi gyalogság tudósítása alapján, melyből az ütközetben sokan elestek. — Ezen levélből s a kassai kamarának Lőcséhez dec. 31-én segélyt kérő leveléből veszem át Homonnay kalandozásának részleteit.

igyekeznek. Nekünk Nagyságoddal semmi dolguuk nincsen,« határozottan visszautasítják.

Bethlen értesülvén a homonnai vereségről, nov. 27-én meghagyja a vásosoknak, hogy »sub amissione capititis, libertatis et omnium bonorum« fejenként keljenek fel s üzzék ki az ellenséget. Igéri, hogy »az országgyűlésében minden dolgokról ez néhány napok alatt végezvén« sietni fog és azon lesz, hogy »duplával adja vissza a mostani kár tételét az ellenségnek.« December 5-én indítottatott útnak a kozákok ellen Széchy György Fülekre, Petneházy Liptóba, hogy azoknak előrenyomulását meggátolják.

Mielőtt Bethlennek hadai újra szervezkedtek volna, Homonnay, ki a pusztításban kimerült lovasságával, ágyuk és gyalogság hiányában, a megerősített városnak mitsem árthatott, Kassa alól Lapispatakot, Somost, Sóvárt felégetvén, december 2-án Kelemes és Sebes mellett szállva táborba, felkérte Eperjest. Innen erélyesen visszaútasítva, Finta felé indult s egy váratlan fordúlattal Szebent akarta meglepni. Abaffy Miklós a sárosmegyei hadakkal, az időközben megérkezett eperjesi polgárok és drabantokkal s a szebeni polgársággal Homonnay támadását egy 6 órán át — reggeli 8 órától dél utáni 2 óráig — tartott ütközetben visszaverte. A kozákok ezen vereséget a felső külváros és két malom felégetésével bosszulva meg, Héthárst és a környék falvait kirabolva, Musina felé tartottak. Minthogy azonban itten utjuk elzárattott, Bártfa felé fordultak.

Homonnai betörése s a homonnai vereség Bethlennek — mint az egyik, Lócse hatóságához írt levelében kifejezi — annyi búsulást és csudálkozást okozott, hogy azt meg sem tudja írni. De Lengyelország részéről komoly támadástól egyáltalában nem tartott. A fejedelem neje: Rajner Melchior, Berzeviczey András és Palaticz Jánoshoz, a felső-magyarországi királyi jövedelnek kezelőjéhez 1619. december 22-én Nagy-Váradról intézett levelében a lengyelek hadikészületeinek okául azt tartja, hogy »netalán hogy Homonnay ilyen dűlást prédálást tetete az országban, gondolkodnak ők is arról, hogy Magyarország sem hagyja könnyen, hanem bosszút igyekezik állani a rajta esett méltatlan sok kártételért. Így lenné hihető, hogy az határban hadat akarnak fenntartani.« Azt azonban nem hiheti, hogy a lengyel király s kiváltkép az respublica nyilvánvaló ellensége legyen Magyarországnak; mert tudja azt a lengyel király, hogy a török császár azt neki soha el nem szenvedné. Mindamellet ajánlja, hogy Széchy és Rákóczy egyesítsék hadaikat s kémekek által tudják ki a lengyelek szándékát.

E közben azonban Bethlennek hadai Bécs külvárosaiiba is

benyomúltak s »ha a Tyrannidesnek követésére kedve lett volna, ez egész bécsi hostákat is porrá tétethette volna.«

Az országgyűlésen igen lassan folytak az ügyek. A cseh király követei december első napjaiban megérkeztek Pozsonyba, 4-én reggel fogadtattak a fejedelem által. A gyűlés bizottságot küldött Bethlenhez, kérve őt, hogy mindenek előtt a cseh és más szövetséges országok követeivel állapotjanak meg a szövetségre vonatkozólag. Erre az összes karok és rendek a nádor lakásán gyűltek össze a prágai követség előterjesztésének meghallgatása végett. Délután a követség ellátására naponként 100 frtot szavaztak meg, annak kezelésével megbízták Szegedy Gáspárt és Borsányi Mihályt. Másnap reggel 7 óraker, a fejedelem lakásán szép német beszédben fejtegette a követség feje: gróf Hohenlohe a rendek előtt a szövetség megkötésének a nürnbergi gyűlésig való elodázhatlanságát.

A szövetség megkötése után, némely más sérelmek mellett, a templomok ügyével foglalkoztak. December 7-én átadták a pozsonyi templomot a protestánsoknak s abban dob- és trombitaszóval Te Deum tartatott. Megállapították, hogy Szent-Györgyben és Bazinban — az evangélikusok többségben lévén — a templomok őket illetik. Nagy-Szombatban visszaadták a katolikus többségnek a nagy templomot, míg az evangélikusoknak a jezsuiták új, de még ki nem épített collegiuma itéltetett oda, fentartatván számokra a remény, hogy még egy templomot fognak kapni.

December 15-én nyújtották be a rendek válaszokat a nádor által tett előterjesztésre. Ebben fejték ki okaikat; miért nem akarják Ferdinándot királynak. Ugyanezen napon érkezett meg Ferdinándnak levele Forgách Zsigmond nádorhoz, melyben Bethlentől s az ország rendeitől salvus conductust és a csehektől is eleendő biztosítékot kíván arra, hogy biztosait minélelőbb bántatlanul küldhesse Pozsonyba. A salvus conductus megadása elhátároztatott. Kimondták azonban, hogy a rendek semmit sem akarnak tárgyalni Ferdinánd biztosaisal; de méltányosnak tartják őket saját kívánságokra meghallgatni, mint az a keresztények, sőt a törököknél is szokásban van.

Ferdinánd biztosainak megérkeztéig, a rendek megállapíták a Bethlennek benyújtandó koronázási feltételeket. Ezek december 18-án már készen voltak, benyújtattak a fejedelemnek azon reményben, hogy ő azokra azonnal fog válaszolni s egy hét lefolyása alatt megtörténend a választás. Forgách Zsigmond nádor az ügynek ily gyors lefolyását megakadályozá, rábírván a rendeket, hogy előbb Ferdinánd biztosainak megérkezését várják be. A rendek, sőt maga Bethlen is, engedtek a nádor közbenjárásának, minthogy a biztosok előterjesztései alapján kedvező békét

reméltek köthetni s a választást elhalaszták. A fejedelem már említett levelében írja: »Conditiones electionis nostrae az statusok beküldték . . . melyre az resolutio is készen vagyon, de az chaszar követinek elérkezésére várakozni akarván, eddigh ki nem kültük, ma ki veszik, és az electio meg fog holnap lenni. . . . Császár követe is holnap beérkeznek és mindgyart meg láttyuk mit akarnak.« A császári biztosoknak megérkezése és a közbejött körülmények más fordulatot adtak az ügyeknek.

Horváth Mihály Magyarország története czimű nagy műve új dolgozatának 1872-iki kiadásában az V. köt. 211. lapján ezen országgyűlésről szólva, írja: »A két német úr« — t. i. Meggan Lénárt és Preiner Siegfried II. Ferdinandnak biztosai, kik 1619. dec. 26-án érkeztek meg Pozsonyba — »és Nádasdy Tamás után pár nappal később Lépes Bálint érsek is felérkezvén Győrből, a királyi biztosok január 2-án (1620-ban) tették meg első előterjesztésöket. Szövegét ennek nem ismerjük; de mint a rendek válaszából látjuk, felhívás volt ezekhez: adnák elő sérelmeiket, melyek által felkelésre indítottak; ő felsége hajlandó azokat megorvosolni, ha a fegyvert ők is leteszik s a csehekkel való szövetségtől elállanak.«

Lőcse sz. kir. város levéltárának rendezése közben kiválógtván a 17-ik század országgyűlési iratait, azok között reá találtam a szóban forgó előterjesztésre. ¹⁾

Tartalma a latin szövegnek hű fordításban következő: **Ö** szentséges római császári, nemkülömben Német-, Magyar-, Cseh-stb. országoknak királyi felsége, legkegyelmesebb urunk, Erdély nagyságos fejedelmének, Magyarország némely részei urának, a székelyek grófjának stb. jóakarata és szeretetének nyilvánítását; Magyarország tekintetes és nagyságos Nádor gróf urának, nemkülömben a magyar királyság jelenleg Pozsonyban levő rendei-nek kegyét és kegyelmességét nyilvánítja s küldi azoknak általunk, mint ő felségének ide kirendelt biztosai által, átadás és előmutatás végett kegyes credentionalis levelét azon parancscsal, hogy ezen credentionalis levél átnyújtása mellett minden fent említett uraknak terjesztessenek elő a következők: Tudva van a nagyságos fejedelem úr, a nádor úr s a magyar királyság rendei előtt, miszerint ő császári és királyi szent felségének, miután Isten rendelése következtében ezen magyar királyságban a királyi méltóság fokára emeltetett, jóllehet boldog emlékezetű elődének

¹⁾ *Czíme*: Reverendissimis, Reverendis, Honorabilibus, Spectabilibus, Magnificis, Egregiis et Nobilibus, Prudentibus item et Circumspectis Regni Nostri Hungariae universis Statibus Nobis dilectis. Propositio legationis commissariorum Ferdinandi Imperatoris.

Mátyás római császár, Német-, Magyar- Cseh- stb. országok királyi felségének ez életből elköltözése után a kormányzás reá szállana át, mi sem áll inkább szándékában és szorgos gondjaiban, mint, hogy a neki alárendelt királyságokat és tartományokat biztosítva és épségben tartva, azoknak nemzeteit békében, nyugalomban és egyetértésben megtartsa; közszükségleteit úgy lássa el, hogy az által az egész kereszténységről a legjobban legyen gondoskodva. Ezen okból, a római szent birodalomba utazása alkalmával, miután ő felsége a császári méltóságra emeltetett, lehetőleg törekedett az annak előmozdítására szolgáló eszközök és módokról gondoskodni a birodalmi választók és fejedelmek s a többi karok és rendeknél.

Ő felsége ezen távollétében legnagyobb visszatetszéssel és felháborodással hallotta és tudta meg, hogy magyar királyságában zavargások s ennek következtében nem csekély károk keletkeztek, melyek által a lakosok nyomorgattatnak s elnyomatnak, ezeket fájdalommal vette tudomásúl.

Nehogy a királyság részeiben ilyenek lappangván, a szerencsétlenségeknek rossz következményei mások romlása és felforgatásának okozóivá legyenek, ő felsége a királyi méltóság tiszténél fogva kegyes és atyai gondja és gondoskodása tárgyának nyilvánítja mindazt, mi a királyság és az ország lakóinak hasznát és üdvét illeti. Azon okokat és izgatásokat, melyek által ezen mozgalmak szittattak, teljesen megszüntetni óhajtja, hogy mindazok lecsilapítása és kiegyenlítése után az országnak felháborított és zavargó részei a régi fényben állíttassanak helyre s az óhajtott béke a pusztítás által okozott károk helyreállítása végett felvirágozzék.

Kétség kívül belátják a nagyságos fejedelem úr, a nádor úr és a fent említett rendek a felséges ausztriai háznak — melynek elsőse meggyökeredzve az egész keresztény világon széltében hosszában elterjedt — Magyarországra iránti érdemeit, hogy mily nagy fáradsággal, munkával, gonddal, mérhetlenül kimerített kincsekkel biztosította és szabadította meg az ellenségek-től: mily módon állíttatott az helyre isten segedelmével a török császárral megkötött áldásos béke, biztosság és nyugalom által előbbi fényében. A mostani császári királyi felség éppen oly kevéssé akar valamit elmulasztani abból, mi ezen királyságnak üdve, nyugalma és békéjére ohajtandónak látszott, hanem szentül és atyailag akarja szentesíteni és végrehajtani mindazokat, mik a biztosító oklevelekben — assecuracionales, — a diplomában és az ország törvényeiben foglaltatnak. A nehezteléseket és sérelmeket pedig a legméltányosabb mérleggel minél előbb mérlegelni és kegyesen érvényesíteni, hű alattvalóinak megelégedé-

sére elintézni és teljesíteni kész vala és az összes fentemlítettéket mindjárt a felséges és virágzó római birodalomból való visszatérte után a magyar királyság legújabb országgyűlési határozatai alapján létesítette volna, ha az ország kész és nyugodt lett volna. Most is kész a méltányosság szerint, a mire a királyi méltóság felvétele alkalmával magát esküvel kötelezettnek ismeri el, az előrebocsátottakban összes és egyes híveinek eleget tenni. Nemkülönben méltóztatni fog összes és bármely alattvalóit szabadalmaik, szabadságaik, sérthetlenségeikben megtartani, császári és királyi kegyét és kegyelmét ígérve mindnyájoknak összesen és egyenkint. Elvárja viszont az urak s az országlakók részéről, hogy a tartozó hűség adóját ő felsége iránt törhetlenül megtartandják.

Gondolják meg a nagyságos fejedelem úr, a nádor úr és az ország rendei, minő károk háramlottak és háromolnak naponkint az országra a jelenben felszított mozgalomból s méltányosan és szentül fogják megítélhetni, hogy igen sok vagyonnak hányattatása, a szegény népnek erőtlentése, az árvák és özvegyek nyomorúsága s a csaknem legvégső pusztulás következtében mindenkinek azon gondolatra kellene jönnie, hogy legalább az ország romjait kell megkimélni.

Ha a nagyságos fejedelem úr, a nádor úr és az ország rendei összehasonlították ennek hasznát az ellenkezőből keletkező veszélyekkel; a jövőre nézve reméli ő felsége, hogy a jelenlegi, a béke és egyezés helyreállítása céljából rendezett tárgyalás — melyet ő felsége is örömet megengedni méltóztatott — minden nehézség nélkül a remélt eredménnyel fog végződni.

Elvárja ő felsége, hogy a nagyságos fejedelem úr, a nádor úr és az ország rendei ezen nem kevésbé üdvös tanácsokat követve és hozzájárúlva ő felsége szándékához, kölcsönös törekvéssel azon fognak működni, hogy minden nehézséget elhárítva és a különbözőzeteket kiegyenlítve, képesek legyenek a haza jogai, szabadsága, haszna és javának biztosan és nyugodtan örülni s azokat élvezni.

Miért is inti ő királyi szent felsége a nagyságos fejedelem urat, a nádor urat és az ország rendeit, hogy a béke helyreállítása céljából megkezdett üdvös intézményt oly módon vegyék szívökre, atyjok és királyok kegyelmességét ismerjék el, kegyes intését engedelmesen fogadják; hogy mind a kedves haza fenntartásáról, mind az ország lakóinak üdvéről buzgón gondoskodva, annak valamint önmagok, úgy az utókor is örvendhessen: a dicséretnek magasztalásait nevék és hírok fényével az egész kereszténység előtt mind inkább és inkább kiérdemelt joggal nyerjék meg.

Melyek után ő császári királyi szent felsége a többiekről kegyesen gondoskodva marad.«

Ferdinánd király biztosai előterjesztésének napja 1620. jan. 2-ra szerény véleményem szerint alig tehető. Horváth Mihály idézett műve V. köt. 212. lapján Jászay okmány gyűjteményéből a rendeknek a királyi biztosok előterjesztésére adott válasznál a királyi biztosok január első tizedéből eredő tudósításaira hivatkozik. Az általánosságban január első tizedére történt hivatkozásból s abból, hogy az említett válasz napja sincsen feljegyezve, gyanítom, hogy az idézett forrásban az egyes események napja nincsen külön-külön megjelölve. A királyi biztosok a rendek által a királyi előterjesztésre adott válaszra 1620. jan. 4-én viszonzválaszt adtak. Ennek bevezetésében kimondják, hogy a Pozsonyban jelenleg összegyűlt rendeknek január 2-án szóval és írásban tett nyilatkozatát kapták, azt kellő megfontolás alá véve, arra következő rendben tartják válaszolandónak. Ebben tehát világosan kijelentik, hogy a rendek január 2-án adták meg válaszókat a királyi előterjesztésre s így a királyi biztosok előterjesztésének ideje még december végső napjaira teendő.

A királyi biztosok január 4-iki viszonzválaszukban pontról pontra válaszolnak a rendek január 2-iki nyilatkozatára. ¹⁾

A rendek január 2-iki válaszóikban előadják sérelmeiket. A királyi biztosok azoknak első és második pontjára válaszolva, hivatkozással az 1619-iki pozsonyi országgyűlésen alkotott öt törvényczikk bevezetésére, visszautasítják azon vádat, mintha ő felsége kormányra léptekor nem szándékozott volna orvosolni az ország sérelmeit. Ennek ellenkezőjét magok a rendek az 1619-iki országgyűlés törvényczikkeinek bevezetésében következőleg bizonyítják: Látják ő felségének a hű karok és rendek iránti oly kegyességét, hogy semmi kívánni valót sem akar hátra hagyni azokból, mik királyi oklevelében és a múlt évben történt szerencsés koronáztatása alkalmával alkotott törvényczikkeiben megerősítettek; miért is egészen bizonyosnak tartják, hogy innen eredt, miszerint ő felsége említett királyi oklevele értelmében elhunyt előde ő császári királyi felségének halála után hat hó leforgása alatt az ország karai és rendeinek Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Hogy azon személyesen nem jelenhetett meg, a rendek ő felségének távollétét ugyanazon előszóban eléggé indokoltak találták. A nádorra ruházott teljhatalommal való megelégedésüket kinyilatkoztatták ugyanott. Minthogy pedig a karok és rendek az 1619-iki első törvényczikkben elhatározták, hogy

---

¹⁾ A latin nyelven írt viszonzválasz czíme: »Paria replicationis Illustrissimorum Dominorum Comissariorum Imperatoriae Majestatis ad rationes Regnicolarum 4. Januarii Anno Domini 1620. exhibitae.«

bizonyos és igen fontos okokat tekintve¹⁾, minden ügy, úgy a koronázási oklevélben foglalt feltételek foganatosítása, mint a nádor elé terjesztett sérelmek megszüntetése elhalasztatik és a következő országgyűlésen minden más országgyűlési tárgyalás előtt való meghatározás, kiegyenlítés és foganatosítás végett fentartatik; továbbá azt mondják, hogy a nádornak adott teljhatalom korlátolt s nem tökéletes volt s ezzel ellenkező állítás találtatik az említett törvényzettek előszavában, hol világosan áll, miszerint ő felsége a nádornak legkorlátlanabb felhatalmazást adott működni, tárgyalni, határozni és ő felsége kegyes helybenhagyására befejezni minden országgyűlési ügyet: nem lehet tehát ő felségének tulajdonítani, hogy semmit sem határoztak és hogy a sérelmek kiegyenlítését magok a karok és rendek halasztották más időre.

A sérelmek 3-ik pontjára, hogy t. i. a rendek óvása ellenére mind a végházakból, mind az országból hadak vitettek ki a szövetséges országokra, következőleg válaszoltak: Katonaságot saját költségen toborzani s azt a királyság határain kívül a hova tetszett kivezetni, mindig szabad volt a királyoknak, mint az jeruzsálemi András decretumai és a királyság törvényeiből világosan tudva van. Miért is midőn a múlt országgyűléshez folyamodtak a morvák és ausztriaiak, hogy a katonáknak Magyarországból ellenök való kivezetése gátolhassék meg, azt válaszolták nekik, hogy ebben a királyi felséget meggátolni annál kevésbbé lehet, minthogy e részben jogával él.

A negyedikre, hogy a kivitt katonák ő felsége más hadi népei által »nagy gyalázatos halállal ölettek és vágattak,« válaszolják: A mit arról állítanak, hogy mi történt az országon kívül a katonákkal, hogyan és miképen történt az ő felsége tudta, szándéka és akarata nélkül, arról ez ideig ő felsége előtt senki sem emelt panaszt. Vegyék azonban tudomásul az ország-lakók, hogy a katonaságnál a háború esélyeinél előfordulni szokott veszélyesebb hibák kikerülése céljából szigorúbb törvények

¹⁾ Ezen fontos okok az említett törvényzettekben következőleg fejezték ki: »Quo quidem in tractatu variisque legationum etiam Constantinopolim expeditarum ordinationum, quoniam tempus adeo extractum sit, ut multis ac gravissimis, quae tractanda erant negotiis, temporum angustia non sufficient, praeterea cum et a Turcis non levia pericula impendere indies nunciatur, et proximi undique vicinarum provinciarum motus circa regni huius limites conspiciantur; Negotia autem Diotalia et numero plurima et magnitudine gravissima, hocque tempore vix aut ne vix quidem exacte tractare aut concludi possint, ideo status et ordines decernunt etc.

vannak szokásban, hogy azoknak, kik egyszer a katonaságra adták magokat, nem szabad a táborból a vezérek engedélye nélkül eltávozniok, kik nagy felelőséggel kötelezik le magokat. Azonkívül ő felségének tábori marschalja gróf Buquoi azoknak visszahozatalánál szelid módot alkalmazott. Sokan vannak a végvárak őrségeiből való nemes rendű katonák is, kiknek tanuságával ez bebizonyítható. Ők mégis előbb fegyvert fogtak az ellenállásra, miért azt hiszik a biztosok, hogy az azok által elkövetettek az ország lakóinak véleménye által is kárhoztattatnak.

A sérelmek ötödik pontjában kiemeltetett, hogy a szövetséges országokkal való közlekedés meggátoltatott. Ő felsége nem emlékezik reá, hogy valamely követség megakadályoztatott volna, sőt tudva van, hogy azok mindig, még a legközelebbi országgyűlésre is bocsáttattak, tisztességesen fogadtattak, kihallgattattak és válással békésen bocsáttattak el. Ugyanúgy áll a dolog az állítólag elfogott iratokkal is. Ő felsége mitsem tud arról, hol és kik által fogattak el, kiéi voltak azok? S ha azok előkelő férfiakéi lettek volna, ezek kétségkívül nem késtek volna panaszt emelni a rajtok elkövetett jogtalanság miatt. Ő felsége tehát méltán tekinthető e részben igazoltnak, ha olyasmi valaki által elkövetett volna.

A sérelmek hatodik pontját képezte az, hogy a múlt országgyűlés öt törvénycikkét, a többség ellenmondása daczára, kiváltképen csak a papság alkotta meg. A vármegyék, mágnások és követek ellenmondásáról ő felségének semmi tudomása sincs. Az azonban tudva van, hogy azon törvénycikkék a karok és rendek által alkottattak meg, amint az kitűnik a fenemlített törvénycikkék bevezetésének végéből.¹⁾ Ezen felül a nádor, mint hiteles személy s a múlt évi országgyűlés elnöke, méltán tette a törvénycikkék záradékába a következő szavakat; »A magyar királyság összes karai és rendjeinek előrebocsátott törvénycikkeit s az azokban foglaltakat egyenkint és összesen, ő királyi szent felsége által reánk ruházott tekintély és teljhatalomnál fogva, azoknak ő felsége által való szentesítéséig helyeseknek, kedveseknek s elfogadottnak tartva, elfogadjuk, meg-

²⁾ Erre vonatkozólag az idézett törvénycikkék bevezetésének végső szavai ezek: » . . . ac ex vi et forma praetactae plenipotentiae, quam sua Sacratissima Majestas mediante solemni suo Diplomate Regio in eundem Illustrissimum Dominum Palatinum transtulerit, praestito per eosdem Status et Ordines omni erga suam Illustrissimam Dominationem honore et observantia, ex voluntate quoque et assensu eiusdem Illustrissimi Domini Palatini velut Regii Potentiarum, hos, qui sequuntur moderno potissimum statui sanxerint articulos.«

erősítjük és helyben hagyjuk.«¹⁾ Nem egyedül a papság által adattak ki a törvényczikkek; mert a papság a rendek összeségének csak egy részét képezi. Hogy pedig a törvényczikkek némely megyékben nem hirdették ki, a kihirdetés elmulasztásának oka nem hárítható ő felségére, s azt nem kell általánosan állítani, hogy a törvényczikkek nincsenek az országglakók kezeinél; minthogy ő felsége elég korán megerősítette és kezeihez küldte azokat a nádornak.

A hetedik pontra vonatkozólag, mindig meg kell emlékezniök a hűség adójáról, mellyel a királyok iránt kötelezvék, amint legújabbán is a karok és rendek a bécsi békekötésben a törvényes magyar király iránt örökre kötelezetteknek nyilváníták magukat, mely kötelezettségnek határait átlépni nem kelle. Ha pedig sérelmeket terjesztének elő, a nádornak azokat a király és nemzet közt hivatalból kelle lecsillapítania. Hogy mily kötelezettséggel tartozik az erdélyi fejedelem a magyar krály iránt, arról intézkednek az oklevelek.

A nyolczadikra vonatkozólag, ő felsége uralkodásának kezdetétől fogva gondoskodott a végvárok kellő ellátásáról. A többi közt azon okból is utazott a birodalomba, hogy a végvárok szükségleteinél, helyreállításánál, felszereléseinél és fizetésénél a szükségletekről nagyobb eredménnyel ohajtott gondoskodni. Annyira ment e részben ő felségének atyai gondoskodása, hogy a cseh királyságból, a morva és sziléziai tartományokból befolyó adókat, azok szokásos gyűléseinek helybenhagyásával, saját, külön e célra kiküldött biztosaival elhozatta és a zsoldosok fizetésére fordította. A mostani mozgalmak és zavarok keletkeztével, a tartományokban az adók szokásos módon való fizetésének folyama gátoltatván, a zsold fizetésének is fenn kelle akadnia s amit ezen célra kellett fordítani, ő felsége kincstárába sem folyt be. Nehogy a végvárok nagy szükségét szenvedjenek, az ő felsége által magán költségén beszerzett szerelvényeket azok használatára udvari küldöttei által szét akarta osztatni. Tudják az ország lakói azt is, hogy a végvárok épen semmi veszélyben sem forogtak, de mindig úgy voltak ellátva, hogy minden megtámadás alkalmával annak idejében lehetett segíteni az ellenségeskedések elhárításáról. A keletkezett mozgalmak előtt a végvárok semmi hiányt nem éreztek, csak azóta van ez, mióta végre a végvárokból is forrongások és egyenetlenségek szíttattak fel. A végvárok elpártolásának okául sem lehet felhozni a fizetés elmaradását; minthogy az újvári őrség négy havi fizetését felvéve, úgy szintén a bányavá-

¹⁾ Az idézett törvényczikkeknek Löcsén levő másolása ezen záradék teljesen hiányzik.

rosi végek (confinia ante Montana) a fizetést megkapva adták meg magokat Igen jól tudják az országlakók, hogy a végvárok romladozó állapotán az ország karai és rendei szoktak ingyenes munkák és más segélyek által segíteni. Ha tehát azok helyreállítására hiányok észleltek, ezeknek okát az ingyenes munkáknak a tartozó módon és időben való teljesítésének elmulasztása s más visszasságoknak kell tulajdonítani. Hogyan kezdetett meg Győrnek, Komáromnak, Ujvárnak a tartományok segélypénze és ő felségének magán adományaival való helyreállítása, arról az országlakók magok győződhetnek meg.

A mi illeti a kilencedik pontot, ő császári királyi felsége kegyes helybenhagyása és a rendek beleegyezésével az erdélyi fejedelem kielégítésére s a vele való béke megkötésére lehet lesz módot találni.

A tizedik pontot illetőleg, ő felsége mitsem tud az új szövetségekről, melyekről állítják, hogy a cseh királysággal és más tartományokkal kötettek és a melyektől, mint mondják, már el nem állhatnak. Azt azonban tudják az urak, hogy ő császári és királyi felségének megkeresése és tudta nélkül azok semmi érvénnyel sem birhatnak; minthogy az ilyenmő szövetekezéseknek megerősítése a királyi tekintélytől függ. Bizonyítják ezt a múlt idők példái s megerősítik ezt a múlt években alkotott törvényezikkek is.

A tizenegyedik pontra, hogy ő fölsége pénze és eszköze által pusztítják most is a hazát, meg lehetnek győződve arról, hogy ő felségének soha sem jutott eszébe legkedvesebb királyságát ily kigondolt eszközök által pusztítani akarni s kitenni a pusztítás és zsákmányolásnak, sőt inkább annak épségben tartását és felvirágoztatását tartá egyedüli céljának. Annaira nem szándékozott az országban a háború által okozott károkat előmozdítani, hogy, nemhogy nagyobb számú seregeket, de még csak egyetlen zsoldos katonát sem küldött ellenségeskedés céljából. Ezzel ellenkezőleg némelyek által felszítottatott a mozgalom az ország egyes részeiben s a végvárok és magánosok jószágai erőszakkal foglaltattak el a hádseregek által. Azon vád, hogy az országba vagy az annak hatósága alatt álló tartományoknak pusztítása céljából idegen népek vezettettek be, magoknak az uraknak véleménye és ítélete következtében is abban marad. Mert nem vélekednek-e úgy, hogy a szegény nép védelmére és a hazának a felforgatás és pusztitástól való megmentésére minden lehető módot és bármily örséget kell alkalmazni, midőn némelyek azt állíták, hogy a hazai seregek által okozott károk is az egész kereszténységnek igen nagy veszedelmét fogják magok után vonni, nem vélik-e, hogy a törököt is ki kellene űzni?

Ezek után a királyi biztosok megújítják a rendekhez intézett intésöket. Felhívják Ferdinánd király nevében, hogy fogadják el a királynak, mint kegyes atyjoknak intéseit s gondoskodjanak az ország bajai megszüntetésének módozatairól.

Ezen válaszadás kiadása után a rendek Bethlennek királyné koronáztatását január 12-ére határozták el. Lőcse követei 1620. január 12-én kelt levelökben írják: »Január 6-án írt levelünkben érintettük a koronázást, melynek január 12-én kellett volna megtörténnie. Minthogy azonban ugyanazon napon, melyen a választásnak meg kelle történnie, a nádor ellenezte, és meggátolta azt az által, hogy a fejedelemhez menve, cselszövényeivel odáig vitte a dolgot, hogy a fejedelem a conditiokat kiadni nem akarta a rendeknek. Nagy ajánlatok tétettek neki, hogy felső Magyarországot élethosszigan birtokúl kapja a Fátráig (biss an Alt-Vatter) minden hozzátartozókkal és jövedelmekkel. Ő azonban ezt a rendek beleegyezése nélkül elfogadni nem akarta. A fejedelem nagyon el van foglalva a nádor által, de az ország semmi esetre sem akarja, hogy egyenetlenség támadjon s egészen váratlanul azon módosítás állott be, hogy a fejedelem január 8-án egész felső és alsó Magyarország kormányzójává (gubernator) választott. Mostan Ferdinandnak biztosai a fejedelemmel, az ország rendeivel s a confederatusokkal fegyverszünetet akarnak kötni.« stb. A január 17-én kelt tudosítás szerint a fegyverszünet 12 napra köttetett meg, hogy az alatt a békéről tanácskozhasanak. A békére azonban kevés volt a kilátás s a rendek január 16-án beleegyeztek a személyes felkelésbe s abba, hogy 3000 gyalognak tartására havonkint 10000 forintot ajánlottak fel s csak abban nem tudtak megállapodásra jutni, mennyit fizessen a 13 felvidéki megye és mennyit a Fátrán inneni megyék?

A király engedékenysége után rövid idő múlva befejeztetett a gyűlés.

DEMKÓ KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

1. A *Limes Dacicus felső része*. Irta Torma Károly. Hat fametszettel s egy térképpel. Bpest, 1880.
2. Az Aquincumi Amphitheatrum északi fele. Irta Torma Károly, Budapest, 1881.

Az előttem fekvő két értekezés a magyar tudományos akademia legjelesebb kiadványai közé tartozik s szerzőjük nevét Európa első rangú tudósai közé emeli. A római régészet már általában véve is oly érdekes — mint a miénket közvetlenül megelőző társadalom tudománya — hogy világszerte a legnagyobb talentumú egyének foglalkoznak vele, nálunk különösen fontos, mert hazánkknak két nevezetes része: úgymint a Dunántúl fekvő rész és Erdélyország a hajdani római birodalomnak sok áldozatot igénylő kedvencz tartományai voltak. Amaz Pannonia, ez Dácia név alatt.

Torma Károly Erdélyben ép valami római telep tőszomszédságában születvén, hol családja már néhány század óta lakott, bizonyos már gyermek korában vágyat érzett megismerni s megtudni úgyszólván a kertjök végén fekvő ilosvai romok miséjét és történetét s annyival inkább, mert édes atya: néhai Torma József is már tüzetesen foglalkozott a római feliratok magyarázatával és a római régészet többi ágaival s nénje T. Zsófia is egyike tudományos régészeinknek.

Úgy képzelem, hogy Torma Károly már gyermek-korában félig római volt, a kastély háta mögött feküdt az ilosvai kastellum, a falun túl egy kis órányira a szeszarmai romok, a vármegyében még számtalan emlék, feliratos kő stb. az apa tanulmányai, a családtagok hajlamai, társalgásai mind-mind a római emlékek felé vezették a gyermek és ifju elméjét. És semmi sem lett volna természetesebb, mint hogy Torma menjen el Momsennhez és legyen néhány évig tanítványa s aztán jöjjön haza és ásassa fel Erdélyt, megkeresvén a régi Daciát, mint Schliemann felásátá Trója vidékét, megkeresvén Priamus kincseit.

De Tormának az lón sorsa, a mi Jákobnak ; sok-sok eszten-deig kelle birkapásztorságot viselnie, míg Rákheléhez juthatott. Hisz azért volt magyar nemes s azért tartozott egyik nagy vármegyénk dynastái közé, hogy politikust neveljenek belőle ; jól van, politikus lett belőle, meghozta az áldozatot, 20 évig szolgált e téren, de aztán a gondviselés jó volt hozzá, bölcsen intézte sorsát s visszaengedte arra a pályára, melyhez szíve, lelke vonzotta, s melyen minden lépését, tisztelet, bámulat kíséri és dicsőség koszorúzza. Jóllehet politikus korában is voltak sikerei, hisz vármegyéjében pártfőnök, képviselő, itt a pénzügyi bizottság tagja, a ház alelnöke s főispán is lett — s hú barátai : Földvári József (a szomszéd vármegyében később főispán kollegája), gróf Bethlen Sándor s a jeles hazafi, néhai Beteg Kelemen (képviselő társai) társaságában ő volt a vármegye vezére sok éven át, de olykor, szabad óráiban, akkor is űzte régészeti kedvteléseit, sokat kutatót, ásatót és utazgatott, de azután, mint a nyügből kiszabadult nemes paripa, minden erejét kedvencz tudománya előbbrevitelére fordította. Számptalan czikket írt a hazai s külföldi szaklapokba ; első nagyobb értekezése volt akadémiai székfoglalója 1864-ben : *Adalék észak-nyugati Dacia föld és hely iratához*, melyben közzétette addig gyűjtött adatait Dácia történetéből s műve mellett egy földabroszt is közölt, mely úgy az akadémia, mint a valódi szaktudósok figyelmét is magára vonta. Csupán Ortvy Tivadar hozta kétségbe Torma combinatióit s később Rómer is hajladozni kezdett Ortvy véleménye felé, a mennyiben a Limes Dacicus létezését Ortvy kicsinylőleg tagadta. Holott már az akkor közlött földabroszon, habár még kevés újabb helység és határolás volt bejegyezve, az éles ítélet és logikai következtetés nyomai félreismerhetetlenül mutatkoztak. Torma a kétkedőknek tudtommal akkor nem felelt, hanem ernyedten szorgalommal folytatta kutatásait és tanulmányait, talált új nyomokat, új feliratos köveket, tanulmányozta az abrudbányai viasztáblákat s 16 év után új felolvasást tartott az akademiában (1880. febr. 2-án) s ott és az akadémia által kiadott értekezésével teljes diadalt aratott s a Limes Dacicus felső részét nemcsak pontosan megállapította, de oly részletezéssel kísérve mutatta be, mely nemcsak a szakembereket, de a laikusokat is teljesen meggyőzte állításai igazságáról, s hiszszük, hogy ellenfeleit ezuttal el is hallgattatta. Ez értekezés mellett is van egy földabrosz s ha ezt az 1864-ik évivel részletesen összehasonlítjuk, akkor tudjuk igazán becsülni a 16 évig tartó tanulmányozás becsét. A valum Resculumtól (ma Sebesvárálja), Porolissumig (ma Mojgrad) lépcséről-lépésre s Mojgradtól Alsó-Kosalyig a legpontosabban ki van mutatva és felfedezve e vonalon és a vonal által bekerített,

helyen számtalan helység, melyet az előtt a hány külföldi tudós annyi felé helyezett — nem ismervén a körülményeket s csak földabroszok segítségével férczelgetvén combinatioikat. Meg vannak határozva — mi nagyfentosságú — a római utak Potaissától (ma Torda) Napocáig (ma Kolozsvár) és onnan észak felé Optatianán (ma Zutor) s Largiánán keresztül Porolissumig és nyugatfelé Resculumig — valamint a közbeeső szárnyvonalok is.

Torma aztán tovább ment s Napocától az útát pontosan kijelölte Szamos-Újvár, Kozárvár, Alsó Ilosva, Szészarma, Sajó Udvarhely, Király-Németi és Várhelyen át egész Vécsig, szóval északi Dáciának úgyszólván teljesen tájékoztató képét rajzolta előnkbe, mely múlt évi értekezésének jelen kiadásában mindenkinek örvendetes rendelkezésére áll.

Nincs egyéb hátra, mint hogy szerzőnek az efféle kutatási működésekhez okvetetlen szükséges tartós egészséget kívánjunk, hogy egész Daciát úgy kutathassa fel mint ezt a Limes Dacicus felső részén tette ¹⁾ és aztán oly részletességgel dolgozhassa fel, amint azt a m. t. akadémia régészeti bizottságában kevéssel ez előtt maga felajánlotta.

Ez ajánlás szerint az elkészítendő nagy mű magába foglalná: Dacia teljes felirati anyaggyűjteményét, a tartomány földrajzát és helyiratát, ide csatolható volna a Dácia területén lelt műemlékek csoportja. A munka tárgyalná:

1. A provincia *földiratát* (a határokat, a limest, a hegyeket, folyókat, a provincia helyiratát, az úthálózatot és a bányákat.
2. A provincia *történetét* (a foglalást, Traján két hadjáratát, a telepítést, a virágzás-, a markoman és góth-háboru korát s a provincia feladását.)
3. A provincia szervezetét, állami, közoktatási, pénzügyi, hadászati s egyházi tekintetben, a tisztviselők lajstromát, végül a hadcsapatok és katonatisztek névsorát.
4. A barbár telepek és tanyák leírását, a foglalást megelőző időből, továbbá a római uralom befolyását Dácia őslakóira s művészeti fejlődésükre.

¹⁾ A Limes Dacicus északi felének részletes leírását olvasva, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson az a sok vár, és várrom, melyet báró Orbán Balázs a *Székelgyöldről* írt nagy munkájában előszámlál s melyek a leírás után úgy hasonlítanak a Limes váracskáihoz, mint egyik tojás a másikhoz. Vajjon nem volna-e ajánlatos, sőt tán szükséges, hogy Torma e székelgyöföldi romokat is vizsgálat alá vegye? Hátha kistül, hogy egy részök valami keleti *Limes Dacicusnak* voltak váracskái!

5. A felirati művek könyvészetét és bírálatát.

6. A római és görög íróknak a provinciára vonatkozó helyeit, az eredeti szöveget t. i. s hasábosan a fordítást.

7. A feliratokat (köven, téglán, cserepen, érczen, csonton stb.) és pedig a koholtakat, a valódiakat coloniák, municipiumok s ezek agerei, illetőleg a castrum stativumok, speculák, mansiok, mutatiók s tanyák szerint csoportosítva. Minden egyes telep, illetőleg lelhely helyiratát, ahol csak összeállítható, a lelt érmek sorozatát, a fontosabb telepeket térképileg s részlet rajzokban is feltüntetve. Minden egyes feliratnál közlendő: a felirat lelhelye, holléte, olvasása, bibliographiája (a Corpus Inscriptionum Latinarum, az Ephemeris Epigraphica s a későbbi források idézésével, mellőzve a régibb közléseket, melyek már a Corpusban idézve s méltatva vannak) variansai, a fontosabbak magyarázata s végül a jellemzőbb feliratok fac-similékben való feltüntetése.

8. Kimerítő név- és tárgymutatót, vagyis valóságos epigraphiai indexet, a Corpus Inscriptionum Latinarum mintájára. Végül

9. A munkához térképek és pedig a provincia kisebb térképe, a szomszédos római tartományok feltüntetésével, és részletesebb térkép lennének csatolandók.

És e szép, tudományos könyvek megjelenése nem is ábrándkép, van reá első rangú szakemberünk, lesz pénz is reá s így csak idő kérdése, hogy mikor lesz kész.

Torma, hogy daciai tanulmányait bővitse, a Duna völgyében, Krassó-, Temes- és Torontál vármegye alsó részében is tett tanulmányokat.

De hát Pannonia? kérdi a tisztelt olvasó. Itt is voltak egyes szakemberek, kik egyetmást felkutattak, Romer, Henszleman, Salamon stb. de Pannoniának még eddig nem akadt Torma Károlya. A múlt évben (1880) történt, hogy Torma tudományosságát és szakképzettségét itt is bebizonyította, a mennyiben a hajdani Aquincum amphitheatrumát feltalálta és nagyrészen kiásatta, a tudományos világ és fővárosunk nagy örömeire. E működéséről ismét a m. t. akademiának tett jelentést 1880. december 6-án, mely jelentés kinyomtatva fekszik előttem, mint tanuja Torma Károly fáradhatatlan szorgalmának és laukadatlan munkásságának. A munka 7 ívre terjed, nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával van ékesítve. Az ásatás eredményei e folyóirat hasábjain is legalább részben ismertetve voltak, a munka még nincs teljesen bevégezve s az idő felderültével azonnal folytatni fog s midőn teljesen kész lesz, nem fogunk késni a tárgy ismertetésével.

Pannonia nagyobb szabású tanulmányozása, úgy látszik, az

aquincumi ásatásokkal fog kezdődni, mert nemcsak Torma folytatja az ásatást, hanem egyszersmind Dr. Hampel is, s valószínű, hogy még ez év folytán szép siker s gazdag eredmény fogja kísérni a nagy mozgalomnak indult tudományos tevékenységet.

DEÁK FARKAS.

Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius.
Mit Benützung der Acten des k. k. geh. Haus- Hof- und Staatsarchivs
von Og. Utiešeni: Wien 1881. Nagy 8° 180 és Oklevéltár 75 lap.

E munka a Délszláv Akadémia által kiadott eredeti fordítása. Főként az a cél lebegett szerzője előtt, hogy emlékét tisztázza annak a férfiúnak, kit a német történetirók sárral dobáltak. Elérte-e azt? sikerült-e azt a közönséget, mely Frater Györgyben megszokta az alattomos, ravasz barátot tekinteni, ki csalásáért méltó halállal bünhődött, a biboros szerzetes ártatlan voltárról meggyőzni? kétséges. Mert a min minálunk Horváth Mihály szép monographiája után senki nem kételkedik: azt nyugati szomszédaink irodalma még nem hiszi. — Charitással és melegséggel van írva sok helytt a munka, hangsúlyozva van a barát honszerelme, buzgalma, szándékai őszintesége, jelleme tisztasága; saját levelei által van mindez gyakran bizonyítgatva. Azonban ez nem elég: a történeti események háttére, melyben Fráter György 1551-ig mozog, olyan krónikaszerű stylusban, oly kevés vonatkozással a barátira van nem festve, nem is rajzolva hanem csak lineázva, melyből az alak nem válik ki. Sok kis-ember életrajzírója bir azzal a nem mindig helyén levő adománynyal, hogy hőse alakját ott is ki tudja domborítani, a hol annak épen azért, mert csak kis ember volt, csak valamivel különb számtalan kortársánál, visszavonulni, sőt a mi több, a korrajz keretében elveszni kellene; mert a jó hős ezzel a folytonos előtérbe való állítással, saját hibája nélkül, veszít. Ez az adomány Utiešenovićban, a nagy ember életrójában, nincs meg. Neki épen az a hibája, de legalább a két utolsó esztendő eseményei elbeszéléseig, hogy még körvonalozni sem tud, s az óriás, kinek nevét tolla hegyére merte szúrni, bizony-bizony eltörpül. Az 1537—43 közti években is volna elég alkalom a körülte zúgott események hullámverése közt sziklaként álló embert a maga nagyságában föltüntetni; azt a hidegen gondolkodó főt bemutatni, melynek gazdája ekkortájban mondta, hogy senki sincs e széles hazában, ki népet és egyént, alacsony és nagyot úgy ismerne, mint ő. De szerző, persze, erről s ilyenekről mitse tud.

Frater György utolsó két éve történeténél valamicskével

— nem ugyan arányban az események horderejéhez — javúl a kép, de ki nem elégit. Sokat bizonyít a sok citatum Frater György leveleiből, de nem mindent, s a mi hiányzik, nem pótolja a pusztá magasztalás. S pedig annyira nem pótolja, hogy annak az olvasó közönségnek, mely az eddigi fölfogás előitéletével nyúl a munkához — a németet értem, — ez a hiány, ez a rés a legalkalmasb arra, hogy el nem oszlatott gyanújával tömje be. Ha jól végighúz U. a szolgalelkű Schulleren, a ki »farkat csóvál Ferdinand 300 esztendő árnyéka előtt« s ha értékük valódi mértékére reducálja Bucholtz conclusióit: jól teszi. Hanem élesebb világításban kellene föltüntetni a törpe Castaldót itt is — úgy mint később —, fejére kellene olvasni a sok vádat, melyet a levéltár s az ismert irodalom nyújt elég bőségesen a szerzőnek. S ha aztán ezekkel szembeállítaná azt a szintén sokat, a mit mellöz vagy csak részben s jegyzetben említ, mikor Frater György magatartását a törökkel szemben igazolni akarja: úgy okvetlen azzal a meggyőződéssel tenné le a német olvasó is e könyvet, hogy a biboros barát ártatlan volt. — Az aktákból való excerptumok összeállítása legjobb még ott, a hol — az 1551. utáni időből a gyáva, tehetetlen, csak író deákja pennájával hősködő Castaldót ismerteti. — Ritka írónak adatott a művészi jellemfestés tulajdonsága; Utišenović nem tartozik közéjük s maga sem igényli azt. Azonban annyit meg lehet vala kívánni tőle, hogy a regestaszzerű kivonatok száraz egymásutánja helyett excerptumait legalább ügyesen kötötte volna össze s tapintattal illeszsze vala az elbeszélés folyamába. Ha ezt cselekszi: tán nem lesz oly érezhető a művészi kéz hiánya; mert a minden körülményt számbavevő, az adatokat a magok helyén szerepeltető előadás a maga összes egészében sokszor alkottathat olyan hű képet az értelmes olvasóval, mint a minőt a művész keze fest, s ha szép, mint a művészé, nem lesz is, de legalább igaz, meggyőző. Utišenović súlyt fektetett az igazra, de azt teljesen csak saját magának és annak, a ki amugy is tudja, bizonyította be. Az ellenkező fölfogás által praecoccupált német olvasó el fogja talán hinni, hogy igaza lehetne; azt azonban, hogy igaza is van, bajosan.

A munkán nagyban meglátszik, hogy dilettáns írta, a ki azt hiszi, hogy annál többet mond, minél többet idéz Fesslerből s különösen Buchholtzból. Schullert, a kit tönkre tehetett volna s a kit midőn tönkre tett volna: éri vala el műve célját, csak egy jegyzetben szúrja meg. Horvát Mihályt alig idézi, tán azért, mert belátta, hogy minden hivatkozásnál ily formán kellene írnia: »lásd mind ezt jobban, szebben és bővebben Horváth Mihálnál itt és itt...«, ez pedig olyannak, a ki két évtized után, új adatok alapján ugyanazon tárgyról ír, nem nagy dicséret volna. Egy helyen azt véli,

hogy Frater Györgynek a jobbagyság teljes fölzsabadítása volt célja és ömleng a szerzetes egy félreértett mondása fölött; másutt azt hiszi, hogy V. Károlyt a kolostorba az a lelki furdalás is kergette, melyet Frater György halála miatt érezett. Most súlyt fektet közönséges, semmitmondó levélformulákra, majd úgy megszónokoltatja a hallgatag barátot, hogy Livius ha élne, irigyelné; s teszi ez utóbbit Bechet ismeretes francia műve után, a kire olyankor is hivatkozik, mikor Szilágyi Sándor erdélyi Országgyűlési Emlékei teljes fölvilágosítást adnának ő neki, a ki ért magyarul s ért mindenesetre latinul. Ez azonban nem csoda, mert a mint (a mű elején) Jászayt, Firnhabert, Smolkát nem ismeri, úgy nem tud sehoh Fraknói és Szilágyi Comitialiáiról, se Szilágyi közleményeiről a Tört. Lapokban, nem ismeri a Századokban tavaly és 1878-ban ez időszakra vonatkozó közleményeket s aztán — alig hinné az ember — még nem is gyanítja, hogy a Tört. Tárban 1878. óta folyik Frater György levelezése. Ez utóbbi tekintetben igaz ugyan, hogy szerző a bécsi cs. levéltár iratait használta, de az összehasonlítás nem válik előnyére, mert sok, czéljára fontos levélről, melyet a Tört. Tár ugyanonnan közöl, tudomása sincs. — Az apró botlások özönéről nem szólok, elég ha megemlítem, hogy Loboczkyból barátot farag, a barátból (»baratto«) csalót s Alvisi dogét emleget, nem tudván, hogy Aluisi (= Alajos) egyik Mocenigonak volt keresztneve; nem tudja, hogy LXXXCI◊=80 ezer stb. stb.

Inkább lehetne az ellen tiltakozni, hogy ha már nem engedi meg a 8 éves kora óta magyarok közt felnőtt Frater Györgynek magát magyarnak tartani s érezni (a mint annak tartá és érezé U. minden posthumus erőlködése ellenére), legalább hagyja meg (német munkában) »Rakoš«-t »Sikloš«-t »Temeš«-t »Diošeg«-et a maguk becsüles formájában; a »Köles«-toronyban Verancsics tanúsága ellenére ne keressen Kulé-t s ne »Vincázzon« német könyvben ott, a hol Fel- és Al-Vinczről beszél. Ha el akarja is hitetni a németekkel, hogy már a 16. század első harmadában a hárommegykirályság eszméje kísértett s minden jóra való magyar a Zápolyáktól a Perényiek s Werbőczyekig horvát-szlavon volt: legalább a Zrinyiek emlékét kimélje meg a »felejthetetlen Jellasich« mellé való állítástól, mert erre még a német ember is fejet ráz. S ha végre jó lélekkel véd egy politikát, mikor azt Frater György ügyes keze irányozta, ne keresztelje ugyanazt a politikát »trónkövetelők arrogans úzelmei«-nek akkor, mikor azt a Báthoryak, Bocskayak, Bethlenek, Rákóczyak követték; mert vagy igazságszeretetéről, vagy belátásáról állít ki saját magának szegénységi bizonyítványt.

A munkához függesztett Oklevéltár fele részben kiadott

okiratokat tartalmaz; legérdekesb a zágrábi püspök és Don Didaco Lasso számára adott kir. utasítás a Rómában Fr. Gy. megélelése miatt folyt pört illetőleg.

Summa summarum: a munka, mint védirat Frater György mellett, a német irodalomban figyelmet s méltánylást érdemel; de Horváth M. »Frater György életé«-t — mely több mint kétszerte bővebb, sokkal jobb s hasonlíthatlanul szebb — meg nem közelíti.

Meg kell végül jegyeznem, hogy a mű, mely Fr. Gy.-nek egy 16. századi, úgy látszik authenticus arcképét hozza a gr. Draskovichok trakostyáni kastélyából — sokat foglalkozik a barát származásával. Mivel bebizonyítja, hogy családi neve Utiešenović (Utyesenovics) volt — mely kiterjedt családból való a szerző is — : ezt a magyar történetírás ezentúl elfogadhatja.

—i—d.

1. Magyar protestans egyház történelmi Monografiák. Irta Szilágyi Sándor, Karsay Sándor, Szeremlei Sámuel, Jakab Elek, Szabó Károly. Bpest, 1880.
2. A magyarországi protestans egyház története. Irta Farkas József, Bpest, 1881.
3. Bihari román (oláh) írók. Irta Márki Sándor. Nagy-Várad, 1881.

I. Mainapság égető szükséggé vált a magyar protestans egyházak történetének megírása. De fájdalom, ez még mind eddig teljes lehetetlen, mert az adatok nincsenek összegyűjtve, s a rendelkezésére álló levéltárak és leveles ládák ily czélből nincsenek átkutatva s úgy hiszem, a dologhoz értők nem fognak pessimismussal vádolni, ha állítom, hogy legalább is még jó 10 év szükséges, míg lesz együtt annyi anyag, hogy abból tűrhetőleg meg lehessen írni a m. pr. egyház történetét; de csak is úgy, ha a jelenkor fiai szakadatlan és beható munkássággal folytatják az anyaggyűjtést s az illetők bizonyos rendszerességgel folytatják a gyűjtött anyagoknak már megkezdett közzétételét.

Ily közzététel eredménye az előttünk fekvő 144 lapra (9 iv nagy 8-ad) terjedő mű, melynek cikkeit legjobb nevű íróink írták. Az első cikk Szilágyi Sándor műve, mely Bethlen Gábor viszonyát tárja fel előttünk Alvinczi Péter kassai lelkészszel — mely viszonyt bátran jó barátságának is nevezhetünk s a közlött levelek mindenike érdekes adatokat tartalmaz. Második cikk a Beliczay Jónás¹⁾ életrajza, melyet Karsay Sándor írt. Beliczay

¹⁾ Meg nem foghatjuk, honnan vette tudományát, vagy bátorságát az író vagy kiadó, midőn a Beliczay, Czobor, Kazinczy, s más ily családi

Komárom vármegye Kocs nevű helységében, 1764-ben nov. 10-én született s 1845-ben, decz. 10-én 81 éves korában halt meg. Eleintén több helyt falusi iskola-tanító volt s később 1799. pappá lett, Sz. Antalfán, 1809-ben Hőgyészre vitték s ott is maradt haláláig. Egyik fia volt a főváros egy ismeretes derék polgára: Beliczay Imre bábos-mester. Beliczay élete valóságos mintája egy eszményi protestáns magyar papnak, született magyar nemes, kevés mellegelő, mivel, tudós, zenéhez, énekhez értő, boldog férj és szerencsés családapa. Az író Kis Jánosnak benső barátja, szép hosszú életnek örvendő stb. s valóban Karsay Sándornak sikerült a legrokonszenvesebb alakot állítani elő, minden mesterkéltség nélkül irt csinos rajzában.

Vajha ilyen életrajzzal birhatnánk a XVI. és XVII. század minden jóra való papjáról és tanítójáról. Stylusában csak egy pár (talán tollhibából) magyartalan kitétel fordul elő: ennek *foljótán* 34. l. *lőn* megválasztva 34. l.; megis *lettek* szüntetve 36. l. *azt* örök áron eladta, 38 l.; *azt* saját költségén 39. l.

Érdekes a harmadik cikk, melyben Szeremlei Sámuel a papszentelés múltjáról sok új adatot mutat be s némi világot vet a beregvármegyei protestáns egyházak sokáig követelt és sokáig érvényben is álló függetlenségéről, önállóságáról. Ez után Jakab Elek közöl egy minden tekintetben tanulságos, nagy terjedelmű okiratot a múlt XVIII. századi közoktatás állapotáról az erdélyi protestánsoknál. E közoktatási tervezetet, mely elfogadtatott s fenn is állott csaknem az 1848-ik évi forradalomig, egy bizottság készítette s bámolni lehet, hogy az akkori időrendszerhez képest mily alaposan s czélszerűen. En csak egy megjegyzést teszek. Minthogy e szabályzat oly magas látkörü s oly humanus, hogy a testi büntetést a lehető legszűkebb korlátok közé szorítja s még a plágázást is eltiltja és terhes esetekben csupán a veszszőt engedi meg: miként történhetett, hogy később oly rettenetes divatba jött a testi büntetés, a botozás, korbácsolás, tenyerítés stb. Erdély minden iskolájában, mely a legújabb időkig tartott s oly sokakat riasztott el a tanulástól, másokat butává, kegyetlenné, vagy nyomorékká tett? (De szóljanak e cikkhez a nevelésügygyel foglalkozók!)

Az ötödik cikk tisztán történelmi s kidolgozott cikk ismét Szeremlei tollából; címe: *az eperjesi méiszárszék*. Az egész munkácska nem eredeti forrástanulmányokon alapszik, csak is az ismert adatok öszszeszedéséből áll s nem mondható teljesen

neveket egyszerű c-vel ír, így Belicay, Kazincy és Cobor stb. (s épen történelmi munkában, holott soha sem Beliczay, sem Kazinczy, sem Czobor soha egy sem volt, ki úgy írta volna. d—s.

szabatosnak; a bevezető tájékoztatás sem felel meg a történelmi tudalom mai színvonalának. Például az az állítás, hogy Apaffi a bujdosóknak »*semmi hathatósabb segélyt sem nyújtott*, nem áll — mert 1670-től 1684-ig (és e kor nevezhető tisztán a bujdosók korának) igen sok és tetemes segélyben részesíté az üldözött protestánsokat. Valamint az sem áll, hogy: *Tököli gögös és erőszakos eljárása miatt magok a protestánsok ellen is nem volt alkalmas a lelkesedés táplálására*, mert ép az említett korban Tököli képes volt híveit olykor a lelkesedés legszebb tetteire buzdítani. Egészen más okok voltak, mik bukását előidézték, s a mik az ő hanyatlásával egy időben a bujdosók egy részét és az erdélyi fejedelmet a Lipóthoz való közeledésre hangolták. De lássuk az egyes történelmi adatokat. A 118-ik lapon ez áll; *Radvánszky György az 1761-ben* (ez vagy toll, vagy sajtó-hiba) *elhunyt Györgynek fia*, stb. Tehát ha tollhibának vesszük, hogy az 1687-ben kivégzett Radvánszky György nem született az 1761-ben elhalt Györgytől, ki közbevetőleg unokája volt, az sem való, hogy apja György lett volna, mert atyja Ferencz volt, ki valószínűleg 1626-ban halt el s azután pár hónappal született György és így posthumus volt.

Továbbá az sem való, hogy csak kényszerűségből lett volna Tököli pártján, mert ő Tökölinek igaz híve volt, de aztán megtért s az általános kegyelem alkalmával neki is megbocsátott a felség. Az is ellenkezik a valósággal, hogy bár aléltan, de élve vitték a vérpadra, mert Radvánszky csak holttestén hajtották végre a büntetés formáját; végre az sem áll, hogy az evangélikus lelkész eszméletlen találván, vele nem imádkozhatott. Ezekre nézve szükségesnek tartom idézni fiának: Radvánszky Jánosnak, ki atyja mellett volt, a báró Radvánszky Béla kezénél levő naplóját.

»Anno moestissimo 1687 die infelicissima 27. Febr. fogták meg édes uram atyámat Radványi házánál reggeli 7 óraker, midőn Beszterczére épen menendő lett volna ő keme. Die eadem Beszterczére felvitték ő kemét. Eadem minden lovainkat arrestálták. Eadem beszterczei házunknál levő portékánkat dél esti 5 óraker; item 8 óraker este Radványban mindent elpecsételek. Eadem Bezzeg György uramat felhozták.

28. Febr. délesti 1 óraker keservesen, atyánkfiaitól, jóakaróinktól bucsut vévén Beszterczéről elindultunk. Mart 1-én Sztarahorára, 2-án Hibére, 3-án Tepliczére; 4 Lócsére; 5-én Sirokra, 6-án Eperjesre jöttünk. Marcz 5-én Exequáltattott Ketzér András, Zimmermann Zsigmond, Baranyay és Rauscher.

18. Mart. Arestomba vitték minden cselédestől, Eadem megszabadultunk minyájan, Item eadem Szakácsot, Samkot és

továbbá Malatinszkyt arestomba vitték. Eadem Bezzeg György uramat megkínózták. stb. stb. . .

10 Aprilis die mesti — moestissima, luctuosissima que dulcissimus dominus pareus torturae subjectus. 11-ik ujonnan cseléddel együtt börtönházhoz (bertenhaz) arestomba vittek. (Az író 16—18 éves volt.) Eadem Lovász Marczy és kocsis megszabadultak. Engem pedig édes atyám helyébe várta házhoz vittek. stb. stb.

Másnap megszabadult. Az nap megszabadult Samko és Malatinszky. Rothot megkínózták.

April 17-én Radvánszky György roszaubbúl lett, sok kérésre hozzá engedték egyik legényét, erre fia Berk Mátyást rendelte oda.

18-án fiát is hozzá bocsátották. »De nyavaljásnak öregbedvén betegséggel, nem egyéb orvossággal, hanem sok szép alázatos könyörgésekkel, kiket tót praedikator uram tött (erat Joannes Andritius) könnyebbittük sulyát, az egy teremőjének ajánlván minden ügyét. Az méltóságos Generalis urnak doktora két ízben volt ő keménél. Az nap néhány óráig engedtek ő keme mellett lennem. Berk Mátyás uram pedig az egész világos hajnalig sok szép német könyörgésekkel ott mulatott hajnalig ő kemével. Később egy jesovita is be jött (18-án este felé) hogy imádkoztassa: Ne — mondá atyám — könyörögtem én már az én hív szolgálammal megváltómnak. stb. . . .

19. Aprilis, Isten atyai képen szerelmes édes atyám uram fájdalom megkönyörülvén, déleste 3 óraker szép csendes halál általm szólította ki ez nyomoruságból, nekem valóban ügyefogyott árva fiának holtig való keserűségemre.« Az nap kikérte a testet a fiu, de választ sem kapott. Eddig a napló.

Az is ohajtandó lett volna, hogy Rezik és Ottlyk eltéréseit kitisztázza, szigoru bíráló alá vévén mindkét író. Valamint az is, hogy ne elégedjék meg a mások véleményével és nézeteivel, hanem mutassa ki világosan, hogy a munkácsiakkal való levelezés létezett-e, mikor kezdődött és mily tárgyak körül folyt, mert csak így lesz bebizonyítható Karaffa vádjainak teljes alaptalansága, de persze ez sok munkát s az eredeti források s beható levéltári kutatásokat igényel.

Utolsó czikk a Szabó Károlyé, ki Decsi János életéhez néhány eddig ismeretlen adatot közöl.

Altalában a vállalat igen üdvös és sok jó gyümölcsöt teremhet, de a szerkesztőnek is figyelmébe ajánljuk, hogy minden beérkezett munkát legalább olvasson át s egyes stylaris csuszamlásokat, vagy tollhibákat minden lelki furdalás nélkül javítson ki.

Amitt fennebb mondtunk a protestáns egyház történet irásáról, ugyanazt mondta volt a néhai Révész s ugyanazt Fabriczius, de ez nem zárja ki, hogy az ifjuság kezébe holmi rövid compendiumot ne adjunk s igen jó szándéka volt a dunamelléki ref. egyház kerületnek midőn a *gymnasium VIII. osztálya számára egyház-történetet akart íratni*, de fájdalom, lehetetlen feladat lévén, író sem volt képes megoldani. A terjedelem jól ki van számítva, a felosztás ellen sem lehet kifogásunk a tudomány jelen állásában, az apró fejezetek, különösen mint tankönyvben, paedagogiai szempontból jó szolgálatoakat tehetnek, de biz a tartalom felette száraz, a stylus lapos s az egész unalmas recitatioja chablonszerűleg sok év előtt egymás mellé sorozott szavaknak. A személyekről neveiken kívül alig tudván egyebet, csak frázissal kell kitölteni a sorokat, az egész könyvecskében sincs egy érző, mozgó, cselekvő, szenvedélylyel, mély vallásos érzélemmel, igazhittel bíró élő alak, csak is fenyőlapoczkákból faragott bábok, melyek Bod Péter óta egyformán zörögnek. A jellemzésre csak két szín van: *a fehér és a fekete*. A római catholicus mind aljas önérték, a legdurvább erőszak és bigottságból működik, a protestáns mind lelkesült apostol, stb egy szóval, a nemzet két részből áll: angyalok és ördögök, ember seholy sincs egy is. Az ily dolgok-töltött könyvet nem igen lehet históriának tekinteni, s mai nap még a VIII-ik osztály is realisabb dolgot kíván. Vajjon nem volt-e a catholicusok közt is vagy egy-kettő, ki meggyőződésből s a maga felfogása szerint igaz hittel működött a reformatio ellen? És vajjon nem volt-e vagy egy-kettő a reformátorok közt is, kinek nem volt hite, meggyőződése, csakis a viszonyok hatalma által sodortatott, vagy valami önző érdekből működött?

Ennek azonban az író nem oka, mert nincsenek adataink, hogy a tudott nevekre testet rakhassunk, abba szellemet önthessünk s így az egyént híven jellemezve, az események okai és végrehajtói közt illendő helyére állithassuk. stb. stb. . .

A bevezető két-három fejezet, minthogy a legnagyobb általánosságban mozog, a legjobb — de minket érdeklő dolgok a XVI. és XVII. századból csak néhány tanító és pap nevéből áll.

De elég is lesz e kis tankönyvecskéről, mely a maga célját talán ily gyenge lábakon is eléri, meritális magyarázatokkal kísértetvén s most térjünk a magunk elé tett harmadik műtre.

III. *Bihari román írók* cím alatt egy érdekes kis munkát adott ki dr. *Márki Sándor*. Ebben ugyanis 98 egyént mutat be mint bihari (tán bihar-vármegyei) görög vallású író, szónokot, hittudóst, nyelvészt, politikust stb. Irodalom-történet akar-e lenni vagy életrajzok gyűjteménye lenne? Szerző azt mondja, hogy hazánk nemzetiségeinek íróit ne ignoráljuk és igyekezzünk meg-

ismerni s ezért Bessenyei, Csokonai, Beregszászi, Kazinczy, Kuti, Szigligeti, Arany és Csengeri szülőföldjének oláh íróit szándékozik ismertetni. Nem tudom, megköszönik-e az oláh írók, hogy ha őket ismertetőik, vármegyékre osztva fogják rendre bemutatni a nagy világ előtt. A szülőföld s annak szépségei, földirati viszonyai stb. gyakorolnak némi befolyást az író egyéniségére, az bizonyos — de mi köze a vármegyének, mint olyannak, az irodalommal? . . .¹⁾

De azért tagadni nem lehet, hogy a kis műben sok érdekes apróság van. Sok ismerős névvel találkozunk, mint Darabant Ignác, Drágoss János, Ember György, Erdélyi Vazul, Gozsdú Manó, Kozma Pártén, Mihályi Péter, Muntyán János, Olteanu János, Papp Zsigmond, Pap Szilágyi József, Ratiu Péter, Román Miron, Romann Sándor, Szabó János, Szántay Aladár, Vancea János, Veress Sándor, Vulcanu József, Wlád Alajos, stb. kiknek néhol életrajzát is közli, s részint különféle eredeti műveiket részint azokat, kik magyar létökre a román irodalom megismertetésével foglalkoztak, ismerteti s lyrai verseiket magyar fordításban mutatja be. Legérdekesebb rész azonban a mű eleje, hol elmondja, hogy az erdélyi magyar fejedelmek Rákóczi (I. és II.) György, Apafi voltak, kik a papságot kényszerítették, hogy az ó-szláv helyett az oláh nyelvet használják. Apafi 1680-ban fejét vétette egy metropolitának, mert nem akart oláhlul beszélni. Erdély volt e nemzetiség irodalmának bölcsője, ott jelent meg 1550-ben az első nyomtatott oláh munka, aztán a biblia stb. stb. Általában a munkácskában sok figyelemre méltó adat van összegyűjtve.

k—s.

---

¹⁾ Hogy miért mutatta be szerző a bihar-megyei román írókat, annak az az oka, mert e monographia egy biharmegyei lapban jelent meg, s szerző abból csináltatott lenyomatokat.

Szerk.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Ipolyi Arnold társulati elnök, gyöngélkedése miatt, az ülés megnyitása előtt távozván, a maj. 5-én tartott v. ülést *Pulszky* Ferencz alelnök nyitotta meg. Első felolvasó *Thaly* Kálmán volt, ki sajtó alatt levő nagy művének »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága« egy részletét mutatta be, mely II. Rákóczi Ferencz római birodalmi hercegi czíme felett folyt tárgyalásokat ismertette, eddig nem ismert adatok alapján, ügyes összeállításban. A nagy tetszéssel fogadott előadást, mely mutatta, hogy minő érdekes művel gazdagítandja az irodalmunkat, a szép számú hallgatóság zajos éljenzéssel fogadta. Nagy tetszést aratott az ezt követő előadás is *Majláth* Bélától, mely Liptó-Újvár történetét ismertette levéltári kutatások alapján. Előadás végeztével a munka teljessége s correctsége érdekében *Thaly* Kálmán tett egy-pár talpra esett megjegyzést, melyekre szerző azt a felvilágosítást adta, hogy munkája utolsó részletét még nem volt ideje egészen kidolgozni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, rendes tagoknak megválasztattak: *Pompéry* János, (aj. a titkár); *Baldás* József ügyvéd Balassa-Gyarmaton, (aj. Hannis Gábor); Casino-egylet Lugoson, (aj. Dr. *Fekete* Alajos); Dr. *Szelcss* József Kecskeméten, (aj. *Beliczay* Jónás.)

Ezután titkár felolvassa Nyitra-megye monografiája ügyében a múlt ülésen kiküldött, s *Fraknoi* Vilmos, *Gyárfás* István és *Szilágyi* Sándor tagokból álló bizottság következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

Nyitra-vármegye 27523/80. sz. a. költ s társulatunkhoz intézett azon levele tárgyában, melyben az Ezredéves Jubilaeum alkalmára megírandó vármegyei monographia pályázat hirdetésének módozatai iránt felvilágosítást kér: a m. t. Választmány f. é. apr. 7-én tartott ülésében alólírtakat bizta meg, hogy ez iránt coneret javaslatot tegyünk.

E megtisztelő felhívásnak eleget téve, a bizottság f. hó 11-én tartott ülésében abban állapodott meg, hogy az ily fajta monographiák

megrásánál a zárt pályázatot nem tartja célravezetőnek, egy részről: mert a munkálat folyamában az anonymítás megőrzése majdnem lehetetlen, s másrészt a sokszor tetemes költséggel járó kutatásokat aligha eszközlendi pályázó a siker biztos kilátása nélkül.

Ez okból úgy vélekedik a bizottság, hirdessen a vármegye nyílt pályázatot Nyitra-megye monographiájának megírására. Hívja föl ezzel kapcsolatban hírlapok útján a szakférfiakat, hogy azok, kik e monographia megírására hajlandók, küldjék be ajánlatukat a megyéhez. Ajánlatukhoz mellékeljék pedig:

- a) a munka tervrajzát,
- b) mutatványul a munkának egy kidolgozott fejezetét,
- c) eddigi munkásságuk ismertetését.

A vármegye azután az ajánlkozók közül, szakférfiak meghallgatása után, a leghivatottabbat bízza meg a munka megírásával.

Azt hisszük, hogy ily módon lehetne a megyei monographiák megíratásának gyakorlati módját leginkább megállapítani.

Ezen javaslat egész terjedelmében elfogadtatván, elhatározottat, hogy arról Nyitra-megye közönsége értesíttessék, megjegyezvén, hogy a társulat kötelességének ismeri, a tek. megye hazafias elhatározását töle telhetőleg teljes erejével gyámolítani.

Titkár bemutatja *Rímely* Károly apát-kanonoknak Pozsony, máj. 4-én kelt levelét. Társulatunk derék s buzgó tagja kiemeli, hogy midőn ő mult évben a pozsonyi társas káptalanról írt művét latin nyelven egy magánkör szükségleteihez mérten, kézirat gyanánt kinyomatta, már akkor el volt határozva, hogy idővel újabb kutatások alapján, magyar nyelven be fogja a nagy közönségnek bemutatni. Az abból származott polemia azonban terve módosítására bírta — s annak kivételére társulatunkat kérte föl. »Bizalmas kérésem — mondá levelében — pedig az: kegyeskedjék a nagytekintetű Társulat a pozsonyi társas-egyháznak hosszú vita tárgyává vált történetét figyelmére méltatni, annyival is inkább, mivel kevés vidéke van hazánknak, melynek őstörténete oly homályba lenne még mindig burkolva, mint Pozsony, hol ezen társas-egyház, mint őstörténet áll, s mely helyet az újabb történet még is oly dicsővé alkotott.

S ha a nagy tekintetű Társulat e kérdést tág körében felkarolni, s azt pálya-kérdés gyanánt kitűzni hajlandó lenne, bizalmas kérésemhez képest, úgy én e célra száz darab aranyat ajánlok fel, mint pályadíjt, ösztönül azon történet-buvár számára, ki a mai tudományos kutatás színvonalának megfelelő készüllettel 1883. év szeptember hó 30-ig napjáig magyar nyelven legjobban előadja:

»A pozsonyi társas egyház történetét, a prépostok, és káptalan tagjainak sorozatát, tevékenységét, és viszonyát a Pozsony város és vármegye területén felmerült egyéb nevezetes történeti s műemlékekhez.«

Ha a kitűzött határnapig ily pályamű vagy nem érkeznék be a nagytekintetű társulathoz, vagy az egyet sem tartana kielégítőnek : akkor a pályadíj egyharmadát a magyar történelmi társulat alapjához óhajtom csatoltatni, két-harmadát pedig a pozsonyi sz.-Mártonhoz címzett koronázási templom építkezési költségeinek fedezésére fordíttatni.«

A választmány teljes elismeréssel s osztatlan tetszéssel fogadta a levelet, mint annak bizonyítványát, hogy a jutalmat kitűző egy nevezetes tudományos kérdés megoldását őszintén óhajtja. *Thaly* K. tagtársunk meleg szavakkal ajánlotta, hogy a választmány az ajánlatot fogadja el, mi is egyhangúlag megtörténvén, az elnökség megbízott, hogy a társulat köszönetét az alapítónak fejezze ki, s a pályakérdés kihirdetéséről gondoskodjék : a közelebbi feltételek felett zárt ülés fogván határozni.

Majláth Béla jelenti, hogy a f. é. februári választmányi gyűlésben megbízatván a muzeumi könyvtárban megtekinteni, ha vajjon ott Budavára 1686-ik évi ostromára vonatkozó tervrajz meg van-e vagy nincs?; — minthogy gr. *Zichy* Fedor a párisi külügyministeriumban lemásolt térképet beküldvén, azt a választmánynak *Thaly* Kálmán bemutatta : s ha az meg nem volna a muzeumi könyvtárnak adományozza a beküldő : minthogy pedig az említett térkép a könyvtárban nincs meg, az ajándékot a muz. könyvtár köszönettel veszi, s erről az adományozó gróf köszönő levélben értesíttetni fog.

Társulati titkár jelenti, hogy *Baloghi Balogh* István, családi levéltárából 4 db XV. és XVI-ik századi levelet adott át, azon kérelemmel, hogy ezen levelek korábbi 1872-iki adományához csatoltassanak. A választmány köszönettel veszi az újabb adományt, s felkéri *Gyárfás* István v. t. urat, hogy arról a közelebbi ülésen tegyen részletes jelentést.

Titkár, hivatkozva a fennálló szabályzatokra, kéri a választmányt hogy a folyó évi kirándulás határidejét határozza meg. Ennek alapján elhatározatott, hogy a kirándulás f. évi aug. 20—30-ik közt fog megtartatni, s erről Sáros-megye közönsége a szokott módon fog értesíttetni.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását. E szerent

a bevétel volt	2122 frt 80 kr.
kiadás	512 frt 50 kr.

pénztár maradék 1610 frt 30 kr.

Ezután zárt ülés tartatott, mely több folyóügyön kívül a Rimély-féle pályadíj feltételeinek megállapításával foglalkozott.

Az ülés 8 órakor oszlott el.

PÁLYADÍJ KITÜZÉSE.

A M. Történelmi Társulat 1881. május 5-én tartott üléséből következő pályakérdés tüzetik ki:

»Adassék elő a pozsonyi társas egyház története, a prépostok, és káptalan tagjainak sorozata, tevékenysége, és viszonya a Pozsony város és vármegye területén felmerült egyéb nevezetes történeti, s műemlékekhez.«

Jutalna *Rímely* Károly pozsonyi apát-kanonok úr alapítványából 100 Ft.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapozva s a szerző nevét rejtő jelzés levélkével ellátva 1883. sept. 30-áig a M. Történelmi Társulat titkári hivatalába küldendők. A jutalom csak absolut becsű munkának fog kiadatni, mely a szerző tulajdona.

A M. Tört. Társulat
titkári hivatala.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT mart. 6-án rendes havi ülését tartotta. Minthogy dr. Sólyom Fekete Ferencz társulati alelnök tartott értekezést, azalatt Pogány György főispán foglalta el az elnöki széket. Dr. Sólyom most is érdekes adatokat szolgáltatott Hunyad-megye történetéhez. Dévai Nagy Sándor nevű egyén 1780 körül a Sztrigy mentén Bácsban inkább szórakozásból, krónikába foglalta a múlt század nevezetesebb eseményeit. A krónika szavait Sólyom eredeti okmányokkal illusztrálta s élénk vonásokkal élénke rajzoló a Rákóczi-korszak mozgalmait, hg Lobkovicz 1738-ki sikertelen portyázásait Hátszegvidéken, a tisztikar magatartását s a nevezetesebb családok szereplését. Mondanunk sem kell, hogy a társulat tagjai nagy elismeréssel fogadták az érdekes felolvasást s több oldalról nyilvánult az az óhajtás: vajha buzgó alelnökünknek több ideje volna az általa egybegyűjtött becses anyag feldolgozására. A társulat alakulandó muzeuma iránt is ildozatkészség mutatkozik mindenfelé. Most is több pénzadományt jelentettek be s Torma Zsófia egy egész collectiót bocsátott rendelkezésünkre kőkorszaki leleteiből. Sajnos, hogy alkalmas helyiség mindig nem akadt s a római kőtárgyakat kénytelenek vagyunk V.-Hunyadra átszállítani. Épen most örvendeztetett meg a vallás- és közoktatási minister ur azzal a leirattal, melyben a gyűjtemények elhelyezését készségesen engedélyezi, de a mellett itt Déván is mulhatatlanul szükség van egy alkalmas helyiségre, minek megszerzésére bizottság küldetett ki. T. G.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT márt. 31-én, *Ormós* Zsigmond főispán elnöklete alatt, tartá havi választmányi ülését, melyen az ernesztházi ezüst-lelet ügyének végleges elintézését terjeszti elő elnök. E szerint a pénzügyminister, hivatkozva a közoktatásügyi miniszternek egy korábbi elnök-főispánhoz intézett átiratára, a kérdés alatt levő ezüst-leletnek a nemzeti muzeum számára visszakövetelésétől eláll ugyan, de egyszersmind hangsúlyozza, hogy jövőre a nemzeti muzeum előjoga épségben tartandó. Bemutatja a nemzeti muzeum igazgatóságának átiratát, mely szerint a nemzeti muzeum birtokában levő leletrész tárgyait beváltás útján kész átengedni a társulatnak. Ez elfogadtatván, egyttal a kérdéses pénzösszeg gyors elküldése határozottat el. A múlt havi választmányi ülés jegyzőkönyvének felolvasása után *Pontelly* István titkár jelentése következett. A »Szalkay« barlang cseppköves állati maradványaira utal e jelentés, melynek átkutatója a tudomány érdekében kívánatosá vált, bemutatván egyszersmind több, stalagmit réteggel bevont állati csontot és egyes, szebb stalagmit cseppkő-képződményeket. Az érem-gyűjtemény ismét több, a római császárok korából való éremmel gyarapodott, valamint a könyvtár is az akadémia több kiadványával. A pénztárnok jelentése után *Pontelly* titkár olvasta fel »A barlangok képződése, tekintettel a »Szalkay« barlang kiválóbb cseppkő-képződményei és csontleleteire« cz. értekezését, mely után tagajánlások következtek. A választmány az idei nagy gyűlés programjának kidolgozására egy három tagú bizottságot küld ki. Ezzel az ülés bezárattott.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— THALY KÁLMÁN v. t. s társulatunk első titkára »II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjusága« című művének kiadási jogát *Stampfel* Károlyi pozsonyi kiadó könyvtárus szerezte meg. A nagyszabású és terjedelmes mű egy nagy díszkötetben fog megjelenni, a fejedelem három eddig ismeretlen arczképével díszítve, melyeket *Doby* Antal kitűnő rézmetszőnk igen sikerült rézkarczczal állított elő. Volt alkalmunk a már sajtó alatt levő munka első íveiből — egy pár részletét szerző bemutatta a közönségnek is — a M. Tud. Akadémiában, mint székfoglalót s Társulatunk közelebbi ülésében, hallani. Már e felolvasásokból meggyőződhetett a közönség, hogy egy igen érdekes, könnyű és kellemes olvasmányú hazafias irányu munkával van dolga, mely a mellett, hogy legkisebb részletéig forrástanulmányokon alapúl, mégis egy darab kor és politikai történet, s mondhatni, prolegomenája a nagy munkának, melynek Thaly életét szentelte, — II. Rákóczi Ferencz és kora leírásának. De épen az a kor, melybe ifjusága esik, a legkevésbé ismert, mondhatni leginkább homályba burkolt: tényleg pedig az készítő elé azt a nagyhatású mozgalmat. A megrendelési felhívást mai számunkhoz mellékeljük: s egyttal felhívjuk rá

tagtársaink figyelmét. Thaly társulatunknak első titkára, megalapítója volt, tagtársaink tudják legjobban, mit köszönhet Társulatunk az ő buzgalmának. A hála és elismerés érzése köti őket hozzá — s kétségtelenül meg fogják ragadni az alkalmat, hogy annak kifejezést adhassanak. Felkérjük őket, hogy ne csak maguk írjanak alá, hanem saját körükben is terjesszék a vállalatot s szerezzenek megrendelőket. Megérdemli azt nemcsak a nagyterjedelmű munka, hanem maga a derék kiadó is, ki Pozsonyban a magyarság terjesztéséncz egyik legbuzgóbb apostola s példát mutat rá, hogyan lehet a város szellemének magyarrá tételére hatni. A munka alakja ugyanaz lesz, mi az Ocskayé, (melyet múlt füzetünk ismertetett), csakhogy papírja finomabb s maga a kiállítás is díszesebb. Hiszszük, hogy e vállalatot társulatunk tagjai tömegesen fogják támogatni.

— ORSZÁGOS LEVÉLTÁR. Az Országos Levéltárban letéteményezett Gr. Keglevich István-féle levéltár ínmár teljesen rendezve s 52 csomóban föllállítva van. Ugyancsak az elenchus is teljesen elkészült. — A levéltárban levő legbecsesb és legnevezetesebb oklevelekből az érdeklődők részére tárlat szervezése vétetett czélba s az anyag összeállítása már munkában van.

— A KÉPVISELŐHÁZ apr. 26-iki ülésében tárgyalta a vallás és közoktatási minster által korábban előterjesztett törvényjavaslatot »a műemlékek fentartásáról«, miután az már az igazságügyi s közoktatási bizottságokon is átment. A törvényjavaslatához csak Irányi és Thaly szólottak. Az első a műbecsessel bíró ingóságokra is szeretné a törvényt kiterjeszteni s azért a jogügyi bizottsághoz kívánja visszaküldeni. De Thaly igen melegen szólalt fel a mellett, hogy a törvény tárgyalását ne halasztzák, nagy elismeréssel szólt arról, mi e téren történt, s azon óhaj-tását fejezte ki, hogy a bizottság hatásköre szélesíttessék ki. A minster ígéretet tett, hogy a műbecsessel bíró ingóságokról szintén fog törvényjavaslatot előterjeszteni s erre a javaslat elfogadtatott.

— KNAUZ NÁNDOR, a »Monumenta Ecclesiae Strigoniensis« szerkesztője, ez igazán Monumentalis kiadvány II. kötetével már nagyon előrehaladt. Az okleveles rész, melyet számos pecsét-illusztráció díszít, majdnem teljesen ki van nyomtatva, s csak az Index van hátra. Ez idén bizonyára megjelenik.

— A GR. KÁROLYI-CSALÁD elhatározta, hogy levéltárának történelmi becsessel bíró részét ki fogja adni, s a munka szerkesztésével és kiadásával Géresy Kálmán tagtársunkat bizta meg, ki viszont Nagy Gyula közreműködése iránt biztosítá magát. A munka valószínűleg 3—4 vaskos kötetben fog világot látni, s kétségtelenül elsőrendű forrása fog lenni történetírásunknak. A Károlyiak nemcsak magas műveltségű főurak, hanem vannak köztük, kik a magasabb történetírás iránt nagy érdekléssel viseltetnek — pl. Tibor gróf, ki Quinet munkáját oly szépen lefordítá, — s mint e tettök mutatja, áldozatra is készek, hogy a hazai történetírásnak szolgálhassanak. Nálunk e téren igen kevés főúri család

tett valamit: a Zichyek megkezdték — valamint a Thurzó örökösök is. Reméljük, hogy e példa jó hatása nem fog elmaradni.

— PESRY FRIGYES befejezte a magyarországi várispánuságok történetét tárgyazó, mintegy 30 ívre terjedő munkáját, sajtó alá azonban csak összel fogja adni, miután reményli, hogy e nyáron leendő levéltári kutatásai alkalmával még e tárgyra vonatkozó adatokat fog felfedezni.

— TAGÁNYI IMRE, Nyitra-vármegyének 53 évig szolgált érdemes levéltárnoka, Tagányi Károly, tehetséges fiatal történetbúvár atyja, ki társulatunkat 1875. nyitrai kirándulása alkalmával oly derekasan kaulauzolta, apr. hó 27-én elhunyt. Pontos, szakavatott tisztviselő vala, kinek megyéje sokat köszönhet.

— »A NÉMET KÖNYVKERESKEDÉS TÖRTÉNETE ERDÉLYBEN« cím alatt Dr. Teutsch Frigyes (az ismert nevű történetíró fia, maga is történetíró) az Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels IV. és VI. kötetében két érdekes közleményt adott ki, melyek közül az első a reformatio előtti, a második a reformatio utáni időnek (1700-ig) történetére terjeszkedik ki. Szerző természetesen csak a százszok összeköttetéseire volt tekintettel — de e részben sok új és becses adatot hoz napfényre, s általán jó képet állít elénk. Mái eddigelő is egész kis monographiává nőtte ki magát, melyet remélhetőleg a XVIII-ik század könyvkereskedésének története fog követni. Az első közleményben eddig nem ismert scriptorokkal s mindkettőben sok mivelődéstörténeti adattal találkozunk.

— A »LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE« f. évi aprilisi, 4-ik füzetében mutatványt közöl Strauss Adolf honvédhadnagy »Bosnyák föld és népe« című munkájából. A mutatvány czíme »A bosnyákok történetéből«, mely úgy látszik a historiai rész első fejezetét foglalja magában, s a bosnya nemzeti bánoktól az első nemzeti bosnya királyig terjed. A munka irodalmunkban hézagot fog pótolni, mert azután, hogy az osztrák-magyar monarchia Bosniával szorosabb összeköttetésbe lépett, csakugyan óhajtanódóvá lett, hogy annak népeivel és múltjával mi is többet foglalkozunk.

— SZALAY JÓZSEF népszerű művéből »A Magyar Nemzet története« eddigelé már 33 füzet jelent meg. Az utolsó füzettel be van fejezve a 3-ik kötet is, mely egész a szatmári békéig terjed, egy utolsó fejezetben potlékül Rákóczi bujdosását adván elő. Szalay a nyomtatásban megjelent forrásokon kívül kéziratiakat is használt s így műve egészen az újabb kutatások színvonalán áll. Előadása népszerű, a szó nemesebb értelmében, könnyen érthető, világos tiszta. Munkáját sok arczkép, terrajz, több tábla facsimile, köztük két levél (Bethlen Gábor és Zrinyi a költő) hasonmása díszíti. Ezenkívül 19 szárnázási tábla van hozzá mel lékelve: s e munka kitűzött feladatának, hogy a nemzet kezébe történetéről egy illusztrált munkát adjon, viszonyaink közt jól megfelel.

— HIBAIGAZÍTÁS. Harmadik füzetünk 251. lapján fölülről a 16. sorban »meglágyítani« helyett olv. *megvilágítani*. A 273. lapon alulról a 12. sorban »egyházi« helyett olvasd „*egykorú*.”

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANÚLMÁNYOK. Írta *Trefort* Ágoston. Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala. 1881. 8-r. 345 l.

— A KÖZOKTATÁS TÖRTÉNETE Magyarországon a XVIII. században. Írta *Molnár* Aladár. I. köt. Budapest. 1881. 8-r. 612 l. Ára 3 frt. Akadémia könyvkiadóhivatal.

— ANJOUKORI OKMÁNYTÁR. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkesztette *Nagy* Imre, M. Akad. lev. tag. Második kötet (1322—1332.) Budapest, 1881. (Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály Okmánytárak.) 8-adr. 3 és 664 l.

— RÉGI MAGYAR CODEXEK. Ehrenfeld-Codex. — Simor-Codex. — Cornides-Codex. — Szent-Krisztina Élete. — Vitkovics-Codex. — Lányi-Codex. Közzéteszi *Volf* György. Budapest, 1878. (A Nyelvemléktár VII-ik kötete.) 8-adr. 58 és 387 ll.

— RÉGI MAGYAR CODEXEK. Szent-Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent-apostoloknak méltóságáról. — Apor-Codex. — Kulesár-Codex. Közzéteszi *Volf* György. Budapest, 1879. (A Nyelvemléktár VIII-ik kötete.) 8-rdr. 50 és 418 ll.

— ARAD TÖRTÉNETE. Írta *Lakatos* Ottó minorita házfőnök és lelkész. I. kötet 3 képpel. Arad, 1881. 8-adr. 10 és 252 ll.

— SZABADSÁGHARCZUNK TÖRTÉNETÉHEZ. Visszaemlékezések 1848—1849-re. Írta *Jakab* Elek, a m. t. akadémia l. tagja. 9 fénynyomatú arcképpel. Budapest, 1881. 8-adr. 577 l. Ára 4 frt.

— DIE UNGARISCHEN GYMNASIEN. Geschichte System. Statistik. Nach amtlichen Quellen dargestellt von Dr. J. H. *Schwicker*. Budapest 1881. 4-edr. 12 és 367 ll.

— AZ EHRENFELD-CODEX. A legrégebb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közzétette *Volf* György. A Codex 66 lapjának hasonmásával. Budapest, 1881. 22 és 80 ll.

— GESCHICHTE DER UNION DER RUTHENISCHEN KIRCHE mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. I. Theil. bis 1595. Wien. Mayer u. Co. 1878.

— DIE EROBERUNG Nieder-Oesterreichs durch Mathias Corvinus in den Jahren 1482—1490. Von Dr. Carl *Schober*. Mit Benützung bisher unedirter Quellen im k. und k. Staats-Archiv, im Wiener Stadt-Archiv und n. ö. Landes Archiv. Wien, 1881. Ára 2 fl. 60. kr.

A MAGYAR EZERÉVES JUBILEUM IDŐKÉRDÉSÉHEZ.

Az emberi véges ész számítása szerint is, az idő végtelenségében ezen esztendő, a népek életében, roppant nagy idő, melynek lefolytán világra szóló változások történnek. Nemzetünk a népvándorlási korszak zűrzavarában feltűnően, ha ázsiai életéhez az európaiat hozzáadjuk, már túl van az ezer éven, de európaiul véve még útban, habár közel a célhoz. E hosszú idő, életrevalóságának biztos jele. Őseinket Constantin császár és Ibn-Dusza, ismeretes és sokszor idézett írók, ¹⁾ már a IX. század változásai közt a fekete tenger és Don folyó partjainál állami szervezetben találták, egy főhatalmat gyakorló fejedelem kormányzása alatt, földművelést és cserekereskedést űzve, nagy hadi sereget vezetve, szövetségben más népekkel; mik arra mutatnak, hogy már akkor állandó hazájok volt. Midőn ezt bármi oknál fogva elhagyják természetes ösztönük készíté őket, más hasonló jót, vagy jobbat keresni helyette.

Minduntalan és mindannyiszor az a kérdés merül fel előttünk: honnét, hova és mikor történt hát a magyar nemzet költözése a keleti hazából mai Magyarországra? E kérdés megoldásán bel- és külföldi írók, régiek és újabbak, sokat fáradoztak, részben helyesen, részben nem; a kérdés pedig mostanig sincs eldöntve. Jele, hogy nehéz. Pedig mennél jobban közeledünk az

---

¹⁾ Szükségesnek tartom már itt megemlíteni: hogy azon forrásokat, melyeket az 1878-ki értekezésemben s azon évi »Századok«-ban felhasználtam, milyen az iménti kettő is, — igen fontos esetek kivételével, — e munka lefolytán újra nem fogom idézni.

ezeréves fordulóhoz, annál nyugtalanabbúl várjuk a végleges megoldást.

Legújabban ketten megkísérlettük szólanai hozzá; én az 1878-ki »Századok«-ban azon állítással: hogy a magyarok beköltözése mai hazánkba 884-ben történt; mit jeles tudósunk Pauler Gyula, a tavalyi »Századok« két cikkében keményen megtámadott; a beköltözés idejének igaz határát a 895. és 896. évhez kötvén. Figyelmesen megolvastam a sok tudománnyal és combinatióval fűszerelt dolgozatot, de elébbi nézeteimbe ütött rést nem találván, azokat most is fenntartom s ez uttal bővebben kifejteni kívánom. Szabadságot kell itt már egyelőre kérnem a kegyes olvasótól, hogy hivatásom szüksége szerint, egyszer-más-szor a szokott rögzös utról letérve, a történelmi források hézagait logikai érvelésekkel és combinatiókkal kiegészíthessem. Ez azonban nem tételez föl üres fehér lapot, mit önkényleg szabad volna betölteni. Állításaimat, kivált melyek itt először jelennek meg, és bizony van ilyen több, indokolatlanúl nem eresztém szét.

Biztos történelmi adatok szerint, a magyar nemzet a IX. század lefolytán három külön alkalommal lép át Európa határán és az itteni népeknek bemutatja magát, úgymint először: 837-ben az Alsó-Dunánál, mint a bolgárok szövetségese a görög birodalom ellen, az ismeretes görög források szerint; másodszer 862-ben Lajos német császár birodalmába ront, még akkor Hinkmár reimsi érsek tanúsága szerint, ismeretlen új nép; harmadszor 884-ben a közép vagyis pannoniai Dunánál. ¹⁾

A scepticusok nem tulajdonítanak ezen megjelenéseknek annyi tulajdonságot, melyet a történelem a vándor-népeknek is megad; pedig a 884-ki bemutatás, a magyarok bekebelezésének az európai nyugoti népek társulatába tekinthető; mert epochalis értékkal bírt, a mennyiben a leghősiebb elhatározást kellett nekik kifejteni, hogy az akkori frank és görög birodalmak közt és hogy azonkori legvitézebb két fejedelemmel, arnulf és Sva-topluggal szemben, a Közép-Duna termékeny téerein, állandó

¹⁾ A két elsőrül Szalay, Horváth, Szabó Károly és mások történelmi munkáiban kielégítő adatokat találunk. A mit Hinkmár tudósítása ellen némelyek felhoztak, alaptalan.

lakosoktól elhelyezkedjenek. Ha erre párhuzamos érvet keresünk, megtaláljuk azt a régibb és újabb európai népjog szokásaiban, mely például a tengerek végtelenségében felfedezett uratlan continensek és szigetek elfoglalására és tulajdoni birtoklására, a fölfedező hatalom zászlójának kitűzését elégnék és jogos erejűnek tartja. Miért ne volna tehát ezzel egyértékű a magyar fejedelem és nép 884-ki megszállása is a Közép-Dunánál, miután azon föld, — mint látni fogjuk, — akkor uratlan és néptelen volt, tehát jogosan minősítve a »primi occupantis« elfoglalására. Ezt egyébiránt nem döntő érvül, mint inkább azért hoztam fel, mert talán kegyes olvasóim közt lehetnek olyanok, kik az iménti érvelésre reflectálni akarnak.

De előttem más tágasb tér nyílik itten, melyen mások még nem jártak, s azért nem is a siker reményében, mint inkább kísérletkép indulok a rögzös pályán. Kezdetül azon kérdés megoldásával kívánok foglalkozni: voltak-e a magyar nemzetnek oly életjelei, melyekből annak 884-ben a közép Dunánál történt állandó letelepülését alaposan lehet következtetni? De értsük meg egymást. Nem azt vitatom én itten: hogy a magyarok úgy szállták meg ekkor az új hazát, hogy onnét helyes okkal-móddal semmikép nem távozhattak, hanem oly értelemben veszem azt, hogy, úgy mondva, a »fix« tartózkodási helyből a vándor életbe vissza nem estek. A fölvetett kérdésre tehát így felelhetek: igen is voltak a magyar nemzet életében oly életjelek, melyekből azoknak 884-ben a Közép-Dunánál letelepedésüket következtetni kell. Mit erre irányzandó négy criterium által érvényesíteni kívánok.

Első criteriuma a vándor népelet megszűntének és állandó letelepedésnek, bármely népnél s így a magyaroknál is, a nemzetközi — internationalis — határok létezése és fentartása, olyakat értvén, melyek a szomszéd népeket egymástól lakásilag, birtoklásilag és politikailag elkülönözik. Ezen határ, vagyis »limes« rendszert, a rómaiak nyomán átvették és folytatták a középkori, nemcsak fejlettebb, hanem nomád, és a nomádságból kibontakozó népcsoportok is. Tele vannak ily adatokkal a középkori történelemnek lapjai. Ibn-Dusza világosan mondja a IX. században élő magyarokról, hogy lakföldjük, a Volga-Bolgarok és Besenyők közé van ékelve; Constantin császár pedig arról tanúskodik.

hogy a magyarok a hatalmas kozár birodalom népeivel nemcsak szomszédok valának, hanem hosszabb idő folytán velök minden háborúikat közösen viselték, sőt oly bizodalmas viszonyok léteztek e két nemzet között, hogy fejedelmeik egymással házassági kötelékbe is léptek, de sőt mi ennél még több, a magyarok a kozár nemzettől a monarchiai alkotmány-formát is elfogadták. Nem lehet tehát feltenni, hogy midőn a magyar nemzet keleti hazáját, bármi oknál fogva, elliagyván, 884-ben a Dunához érkezett, a megszokott állandó haza eszméjével felhagyott és a vándorkor nomádi állapotába visszasiklott volna. Mi két oknál fogva nem történhetett meg: részint azért, mert a dunaparti szomszéd népek már akkor megállapodott és állandósított viszonyok közt éltek; részint pedig azért, mert a magyarok a metzi évkönyvek és Regino szerint, a pannoniai és avar pusztaságokat, mint uratlan földet megszállván, a keleti nyugtalan és szegény haza helyett, a Közép-Duna mentében biztosabb és termékenyebb állandó hazára szert tettek vala. Nagy-Károly császár és utódi az elfoglalt Pannonia és környékén, több egymástól elkülönözött területet, hűbért és tartományt, milyenek valának az iménti avar és pannonföldi sivatagok, milyen volt a Sabaria és Carnuntum közti Avaria, vagy a balatontáji Zala tartomány, választott határokkal alakítván, ezen példák nyomán kénytelenek voltak a magyarok is, új hazát keresve, az ott keletkezett internationalis limesekhez magokat alkalmazni. És habár nem könnyű volt a választás, mert a Dunától a leendő új hazát tovább tolni nem igen lehetett, de annál bizonyosabb az, hogy csak határokkal körített birtoklás volt az új hazául nyerhető; nincs is semmi adat a történelmi forrásokban arra, hogy a magyarok határ nélküli területen ültek le volna. Constantin császár különösen alkalmas tanu e tárgyra nézve. Ő habár rendetlenül és chronologiai botlásokkal, de történetileg hitelesen jegyezte fel a magyarok azon időbeli határait. Szerinte következő nemzetközi határok terültek el a magyar nemzet és szomszéd népek lakföldei között: a Lebedia régi hazájuknak határi Kozáriáig értek; annak eltűntével jött utána Etelköz, melynek folyókra hajló határi valának; elhagyva ezeket, megnyílt a Turkias szállás, melynek szélei azon császári tanú szerint a Közép-Duna menté-

ben ezek voltak: a világhírű Traján lidja, a nagy Constantin császár emléke, Belgrád vára és a Szerémség. A morvák legyőzése által a magyarok birtokába jutott Nagy-Moraviának határi a Dunának mindkét partját, az éjszakit és délit egész Szilisztriáig érintették. A magyar állam szervezése idejébéli határok végre, melyekről még Constantinnak tudomása volt, ezek valának: nyugot felé Frankia, éjszaknak a besenyők nagy térei, délre a dunai Bulgaria, a hegyek felé a horvátok területe.¹⁾ Mennyire volt a magyarok és keleti rokonnépek határ rendszere kifejlődve a római »limes« rendszerhez képest, adatok hiányában megmondani nem tudjuk. Meg kell itt azonban jegyezni, hogy a határvillongások is, hol olyanok a szomszéd népek közt támadtak, az állandó letelepedés criteriumául szolgálnak. Nagy-Károly császár titkára feljegyzéséből tudva van, hogy az Avarok elleni irtóháború is, az Ens folyó által határolt Noricum és Pannonia közti limes iránt támadt villongásokból keletkezett, mi egyúttal állandó letelepedést is jelez. A morva-szlávok és avarok közt kitört határvillongások szintén állandó letelepedést feltételeznek, melyeknek eredménye volt az avaroknak a Duna jobb partjára, Sabaria és Carnuntum közé, a császár által engedélyezett, letelepedése. Minthogy tehát az elébbi hazából kiköltözött és a Közép-Dunához 884-ben érkezett magyarok, már előbb a vándor nomadizágból kivetkőzve, az imént idézett források szerint pedig a Közép-Duna kiváló pontjai és az avar, meg pannonföldi szomszédságok által határolt földterületen megszállottak, ez a határ-criterium érve szerint, az állandó letelepedés mellett szól. Szükséges még e helyen megemlíteni, hogy a határ-criterium érvét meg nem ingatják azon európai kalandos hadjáratok, melyekért az ide beköltöző magyarokat az egykorúak oly keményen megrótták, és melyek még hosszú időn át az állandó letelepedéssel mintegy párhuzamosan jártak, miről még később is szólani fogunk.

A népek állandó letelepedésének második criteriumát a városok, várak, lakházak és minden épületek teszik vala. A

¹⁾ Konstantin Császár Munkái. Székfogl. Szabó Károlytól az 1860-ki Magy. Akad. Értesítőben. 13. fejezet. 78. l.

keleti és nyugoti népek közt e tekintetben nagy különbség volt. A keleti ugor faj nem birt kellő érzékkel a falas menhelyek iránt, eleme a szabad ég, szabad mozgás, szabad élelmezés, szabad terjeszkedés vala, nem falak közt, hanem sátorokban laktak, mint a Germánok Caesar és Tacitus korában, télen-nyáron s megedzett testük minden hátránya nélkül. De az akkori sátorozás nem volt oly vad nomád természetű, mint azt most a vándorlás stadiumában élő vad népcsoportok gyakorolták. A már említett kozár birodalom népeinek sátrait a IX. és X. században tartósan elosztott és birtokolt kertek és mivel földek környezték; a Volga-Bolgároknak pedig sátraikból összetákoltt falvaik voltak, melyekhez szintén állandó tulajdonságú földdarabok foglaltattak. A középkor romboló dühe semmisítette meg a fennállott városokat és kőfalas épületeket. Új életre kellett tehát támasztani a népeket, hogy a romok helyére lakházaz telepeket alkossanak. De mily lassú és nehéz hivatás volt ez a culturában hátramaradt népeknél, a középkori történelem lapjain olvashatjuk. A sokból néhány példát szabadljon itt előhozni. A Kozárok, kik a Dnieper nagy folyótól és Feketetengertől a Kaspi-tengerig és a Volga partjaiig terjeszkedtek, a IX. században nem volt csak két városuk és egy kőváruk, a következő X. században pedig a városok száma csak egygyel szaporodott, melyekben a telet az uralkodó dinasztia, a főhivatalnokok és előkelők töltötték, de ezek is nyáron a szabadba és sátorokba költöztek. A kőfalas építéshez pedig annyira nem értettek, hogy a Sarkel nevű egyetlen vár építését görög kőművesekre, kiket a byzanti császártól kaptak, kénytelenítették bízni. A volga-bolgárok is, habár a keleti ugorok miveltebb faja, az építés mesterségében oly igen tudatlanok voltak, hogy királyuk a X. század elején a bagdadi kalifától kénytelen volt kőműveseket kérni, kik országában egy várost és egy nagy mosét építsenek.¹⁾ Európának nyugoti részeiben a népvándorlások lecsillapodtával és kivált a kereszténység megerősödésével az építkezési hajlam nagy lendületet nyert. Habár Pannoniában, az avarok földén, a nagy háboru

¹⁾ Lásd a 1878-ki Század. Millennium Értekezésében előadott adatokat.

alatt, minden épület földig leromboltatott, úgy hogy az ottani egykori emberi létezésnek nyomai sem maradtak fel, de már egy-két generatio lejártával a közép Duna két partjain városok, várak, templomok, lakházak szorgalmasan emelkedtek és a ritkaságok közé épen nem tartoztak. Bizonylatúl szolgál ez iránt a karantánok térítését tárgyazó 873-ik évi nevezetes egyházi iromány és Arnulf királynak 888-ban a salzburgi egyház számára tett alapítvány, melyekben már, és pedig az elsőben mintegy tizenhárom fölszentelt templom, egy város és egy vár, mint akkori időben keletkezett épületek neveztetnek; a másodikban pedig háromszáz népes telek és néhány templom, köztük a Szala, Gersi (Güns, Kőszeg) Sabaria és Quinque Ecclesie nevekhez kapcsoltakról történik említés. De ezen forrásokra még későbbben visszatérek.¹⁾

Hogy ezen érvelést a Dunánál megjelent magyaroknak IX. századi építési tevékenységére alkalmazhassam, egy kis kitérést kell igénybe vennem. A kozárok gyér épületeiről és kezdetleges építő-mesterségükről már fentebb emlékeztem. Ennél többet nem tulajdonítok a 884-ben beköltözött magyaroknak sem, de annyit igen is, a Constantin szerinti azon egyesülesnél fogva, mely a kozárokat a magyar nemzetbe olvasztotta. Ujabb időben a magyar történelemre vonatkozó héber kútforrások behatóbb tárgyalás alá kerülvén, némely írók a zsidókat már a magyarok itteni megtelepedése előtt Pannoniában lakatják és vallásuk gyakorlatával, kereskedési foglalkozásukkal és minden más régibb tulajdonaikkal feltüntetik. Ebből aztán az következnék, hogy az építés mestersége is, melyet a synagógák és kereskedelmi tárlatok szükségessé tettek, már a magyarok itteni letelepedése előtt meghonosult. De ezen thema sokkal ujabb és fejletlenebb, hogysem azt még most döntő érvül felhasználni lehetne. Ennél biztosabb bizonylat az, hogy a magyarok a Közép-Dunánál megszállván, nem csak Pannoniában akadtak, — mint kissé fennebb láttuk, — épületekre, hanem a Nagy-Morvaország földén is, az egykorú Regino tanúsága szerint, ki azt írja, hogy

¹⁾ Ginzel: *Gesch. der Slavenapostel Cyrill und Method.* Wien 1861. Anhang B. 46—57.

Arnulf császár a Svatoplug elleni háborúban a városokon kívül mindent elrombolt. »Cuncta, quae extra urbes reperit, solotenus demolitus est«.

Egyébiránt nem szorítom ez állítást minden áron, mert a következő két criteriumban az építkezésnek oly nemeit fogom tárgyalni, melyek az ide beköltöző magyaroknak megtelepedését kitünőleg bebizonyítandják.

A népek letelepedésének tehát egy újabb criteriumot a »vallumok« tették, melyekről e helyen fogok értekezni. Ez volt a rómaiaknál régi latin nevük, de hogyan hívták eredeti magyar neven őseink ezen nagy műveket, nem tudjuk. Csak újabb időben lettek a hazai történelem behatóbb tárgyai, melyek a velők foglalkozók egyéni felfogásukhoz képest többféle magyar elnevezést nyertek, mint például: határtöltések, védtöltések, földvárak, sánczok, csőrszárkok, torlaszok, gátonyok, győrök, a németeknél ringek, sat. Céljuk és feladatuk nagy volt ezen hatalmas emberi műveknek, pótolták a városok, várak, lakházakat, megszüntették vagy esetleg visszatartották a népvándorlásokat és a nomád állapotot, védelmül szolgáltak a nem várt rohamos megtámadások ellen, vezették a népeket állandó letelepedésre és a kezdetleges cultur-életre. Azt, hogy miképen eszközöltettek ezen eredmények, csak úgy fogjuk helyesen megérteni, ha a vallumokat, kívül-belől elfogulatlanul megnézzük. De erre a reánk maradt romok, milyenek az úgynevezett Csőrszárkok, Római Sánczok, a jeles Torma által felfedezett »Limes Dacicus«, a Szávát a Dunával egykor összekötő kewaruk (kőárok) vagy a Székelységben látható Ördögútja, Kakás Borozda, Honárka, Tatárhányás (a Barcaságban) nem nyújtanak kimerítő tudósítást, habár azok óriási munkát tételtek fel, mint például az utoljára nevezett, melynek hossza 2800. láb, alap szélessége 78. láb, magassága 18—24. láb Orbán Baláznál Székelyföldre III. k. 170. köv. Anyit azonban a vallumok külsősége után még most is mondhatunk, hogy a földhányások magassága, az árkok mélysége, kivált ha ezek vízzel megteltek, vagy ha, mint a rómaiaknál, erődökkel (propugnaculumokkal) környeztettek, nagyszerű eredményeket lehetett általuk elérni. A vallumok belső szervezésével pedig a Nagy-Károly idejében létező, de általa és fia Pipin által szét-

hányt híres avar győrök — »Ríngek« — ismertetnek meg bennünket. Az egykorú svájci évkönyvekben így találjuk az avar győröket leírva :

Leszámítva a valószínű nagyításokat, még akkor is csodálatosan nagyszerűeknek tünnek fel ezen avar győrök és az emberi munkaerő roppantságára vallanak. Ugyan is kilencz egymásba illesztett udvarosztályok környezték az egész »Molest,« mi több mérföldnyi területet tett. A föld és kőanyag megkötésére sűrűn ültetett fatörzsek, egymásba nőtt gyökök, csötrök, bokrok, tövissek szolgáltak, a tetőket vastag gyepdarabok fedezték, az összetartozást pedig erős karózatok képezik vala. A győrök területén belül emberi és állati szükségre keletkezett épületek, majorságok és hajlékok emeltettek, melyek azonban csak annyira voltak egymástól távolítva, hogy az emberi hangot meglehetett hallani és ekkép a közlekedést fenntartani. Mily óriás művek voltak az avar vallumok, az bizonyítja, hogy az egykorú írók Nagy-Károly császár kitűnő hadi dicsőségének tekintették kettőnek általa és egynek Pipin fija által történt bevételét, a hadászathoz jártasak pedig nem győzték eleget csodálni és magasztalni az avar győrök erejét. De ezt az is bizonyítja, hogy oda az avarok, mint bevehetetlen védhelyekbe, győzelmi hadaikban nyert minden tömérdek kincseiket letették, melyek azonban a győrök bevételével, a győző frankok kezeikbe kerültek és egész Európát sokaságukkal elárasztották. ¹⁾

Hogy a magyarok még ázsiai laktukban ismerték a vallumokat, és azok szerkezetét, Ibn-Dusza feljegyzéséből tudjuk, ki értelmesen mondja, hogy a kozárok az akkor még rosz szomszéd magyarokat a vallumok által elkülönítették maguktól. Természetesnek fogjuk tehát találni, hogy Arnulf is, midőn a magyarok 884-ben a Dunánál, mint ismeretlen nép, szemei előtt feltűntek, a még részben fennálló vallumokat ellenök igénybe vette azért, hogy őket további haladásukban Pannonia ellen, elrekeszsze és feltartóztassa. Már az 1878-ki értekezésemben idéztem tanúkat,

---

¹⁾ Nagy Károly császár biographusainál, milyen Eginhard Pertz Scriptor. I. 177—181. Annal. Lauris. Ugyan ott Annal. S. Gallens. Maj. Praynál Annal. 279—282.

az egykorú Liutprandot, Widukindet és a szangalleni évkönyvek íróját, kik testi szemeikkel látták az akkor még létező és alkalmazásba tett itteni vallumokat. És habár Nagy-Károly és fia Pipin az avar vallumokat, különösen hármát, megsemmisítette, de némelyeket, és egy roppant nagyot, »ingenti vallo« nevezi a kútforrás, a Dunáig terjedőt, hadi czéljaira megtartotta, mely Arnulf koráig Pannoniát a rohamos megtámadásoktól megoltalmazta és oly erős volt, hogy ezen át az ellenség sem dél, sem nyugot felé nem törhetett. ¹⁾ A györök nagyszerű eredményét két kérdés fejt meg. Egyik az: mely időre esik azok alkalmazása a magyarok ellen Arnulf által; másik pedig az: ha vajjon ezen alkalmazás folytán, eszközöltetett-e állandó letelepedése a magyaroknak az új hazában? A mi az első kérdést illeti, habár mulaszthatlan szükség és nehéz feladás volt a magyarokat a vallumok közé rekeszteni, de ez Arnulf birtokai megvédésére elodázhatlanul sietős teendő vala. Nem valószínű, hogy ez 884-ben, mindjárt a magyarok Dunához érkezésekor történt volna, mert ezen időt a magyar fejedelemnek a morva főpap Methodiussal való találkozása vette igénybe, de még inkább azért sem eshetett meg magyarok elrekesztése a vallumok közé 884-ben, mert ezen évet a késő őszig, a Svatoplug és Arnulf közti háború foglalta el, mely csak a következő 885-ben kötött békeszerződés által fejeztetett be végkép Arnulf részéről. Menynyidőt vett igénybe ezen elrekesztés, számokkal meghatározni nem tudjuk; hanem annyit még is biztosan állíthatunk, hogy a 887-ki év végén, esetleg 888-ik év lefolytán túl nem tarthatott, mert a magyarok már a 887. év végén és 888. év folyamában Olaszországban, illetőleg Friaulban és a Rajna mentében Helvetiában szertekalandoztak, mi a vallumokból szabadulásukat okvetlenül feltételezte. — A mi pedig azon kérdést illeti, vajjon a vallumok elrekesztése által a magyarok állandó letelepedése az új hazában nyert-e kellő lendületet? erre kell, hogy igenlő válasz adassék, mert a 884-ben még létezett vallumok, melyek Arnulf hatalma alatt állottak, mint az avar györök maradványai, az állandóság minden kellékeivel bírtak vala.

¹⁾ 1878-ki Századok 549—550.

Jövök a negyedik és utolsó, szerintem legerősebb criteriumra: a földművelésre, melytől elválaszthatlan a népek állandó letelepedése. A ki szánt, vet, arat, a ki kapál, öntöz, érlel, éldelni is akar, tehát az éhező munkás eledelül akarja felhasználni a véres verejtékével szerzett természetményeket; a mi nem eszközölhető a növények eredeti durva állapotjában, hanem csak úgy, ha azok táplálási minőséggé, példáulül kenyérré, átalakíttatnak. De a földművelésnek ennél még sokkal magaszosabb más eredménye van: a tulajdonjog eszméjének megfogalmazása a fejledező népek keblében, tehát a culturának hajnala. Elemezve tovább a földművelés eredményeit, azonnal szembe esik a malmok, félhajak, csűrök, magtárak vagy gabonavermek szüksége. Alkalmazva ezen érvelést a pannoniai Dunánál 884-ben megjelent magyarokra, méltán feltehető, hogy már a földművelő kozárok és volga-bolgárok szomszédsága, szövetsége és példája vonzhatta őket a földművelésre. De ezen indokoláson kívül, az egykorú Ibn-Dusza tudósításából is egész bizonyossággal tudjuk, hogy a magyarok nemcsak rengeteg erdőségekkel és terjedelmes legelőkkel, hanem szántó földek sokaságával is bírtak. Lehet ugyan, hogy ők is, mint a középkor általános szokása magával hozta, hadifoglyaikkal műveltették földjeiket, de ez a dolog lényegén nem változtatott. Még azon esetben is, ha, a mi hihetetlen, lehetségesnek feltesszük, hogy a magyarok és a hozzájuk csatlakozott kozar-kabarok, Ázsiából nem hozták volna magokkal a földművelés tudását és akaratját, ezt itteni megjelenésükkor nem nélkülözhatték volna, mert még 884. előtt, a közép Duna mindkét partján, úgy Pannoniában, mint Nagy-Moraviában is, a földművelés és gabonatermesztés szokásban és gyakorlatban volt. A mit következő történelmi adatok bizonyítanak: ugyan is a 873. évről szóló *Historia Conversionis Carant. et Bogoar*, mely minden részről hiteles okmánynak van elismerve, világosan mondja, hogy az avarok gyér maradéki, még az ellenök folytatott nagy írtó háboru után is, meghagyattak a földek birtokában »pro tributo,« azaz gabonaadó mellett. Ugyan ott Privinnáról, egykori IX. századi morva fejedelemről írva van, hogy még elébb a Zala tartományban általa épített templomnak és papjának gabonajövedelmet adományozott. Ezen jámbor fejedelemnek Chozil nevű

fija az általa alapított egyháznak földeket, erdőt és réteket adott.¹⁾ Még világosabban kitűnik az Arnulfnak, már mint császárnak, 888-ki adományából, melyet a salzburgi egyháznak Sabaria és Pécs táján adott, hol már akkor ezen vidéken mívelt nagyobb kiterjedésű szántóföldek, telkek, szőlők, vámok léteztek.²⁾ De hogy általjában már Rastiz és Svatoplug morva fejedelmek idejében a IX. század közepén, Morvaországban a földet mívelték, azoknak latin »Agri« elnevezése mutatja.³⁾ Oda megy ki az is, mit a fuldai évkönyvek a 892-ben kitört háborúról említenek, hogy azt az azon évi rosz gabona-termés és annak nagy ára szüntette meg.⁴⁾ Tudnivaló, hogy ezen háborúban Arnulf segédkép a magyarok is részt vettek. Midőn tehát az idézett adatok arról tesznek bizonyosságot, hogy Pannoniában és Morvaországban a földművelés és gabona termesztés már a IX. században még a magyarok itteni letelepedése előtt folyton dívott, kérdés támad ha vajjon a beköltöző őseink, — mellőzve az ázsiai viszonyokat, — a pannoniai és morvaföldi népektől elfogadták-e a földművelést és gabona termesztést, és vajjon ennek következtében erősödött-e a magyarok itteni állandó letelepedése? Ezen fontos kérdés megfejtését, kútforrási hézagok miatt, a történelemből nem meríthetvén, csak úgy juthatunk annak megoldásához, ha az új haza keletkezése viszonyait akkép fogjuk fel, hogy a győző magyar nemzet okos és ildomos kímélettel viseltetvén a legyőzöttek és meghódítottak iránt, különösen pedig velök a közös lakást, birtoklást és társadalmi, meg politikai egyenjogúságot igazságosan megosztván, őket az új idegen uralommal egészen kibékeltette és egy nemzetté összeforrasztotta. Igy vélekedik a morvaországi történelem híres írója Dudik Beda is. (Mährens Allgem. Gecshichte II. B. 7—8.)

Az imént tárgyalt criteriumok, habár talán egyenkint a szepticusokat nem is vezetik teljes meggyőződéshez, de bizonyára egymással kiegészítve, előkészítik a részrehajlatlan kegyes olva-

¹⁾ Ginzelnél idézett helyen és Pertz Script. XI. Conversio Bagoar, és Carant.

²⁾ Fejér Codex Dipl. I. T. 220.

³⁾ Annal. Fuld. ad an. 869.

⁴⁾ Annal. Fuld. ad an. 892.

sót a behatóbb érvelés elfogadására. Ez okon az eddigi criteri-
umi tért a szaktudósok megítélésére bízván, hozzálatok az 1878-ki
értekezésem bővebb indokolásához.

Azon tengelyt, mely körül az én érveim forognak, az ügy-
nevezett »Pannonica Legenda« teszi. Hitelességéről bőven érte-
keztem már 1878-ban, de ezúttal meg kell azt Pauler nézetei elle-
nében védenem. Jobban szerettem volna ugyan, ha előttem már
mások is ezen kútforrást használták volna; de ez nem törtévé, én
rám marad a kezdeményezés terhe, mit el kell fogadnom. Mielőtt
egyébiránt az ellene felhozott nehézségek tárgyalásába bocsát-
koznám, szükségesnek tartom a legenda tizenhatodik fejezete szö-
vegét *correcte* közleni; mert bocsánatot kell kérnem, hogy a
Pauler által tárgyalt szöveget a *vita* alapjául el nem fogadhatom,
Ugyan is Dümmlernek ellenfelem által elfogadott szövege, habár
Miklosics tanárnak latin fordítása után az Archiv Öest. Gesch.
XIII. kötetében lőn kiadva és Ginzl, de mások által is hiteles
kútfőképp használtatott, nem *correct*. Maga Miklosics a szaktudós
tanár és jeles slavista elismerte ezt az 1870-ki újabb kiadásban,
az eredeti orosz-szláv szöveg után közölve a legendát. Összeha-
sonlítás végett itt következnek egymásután a hibás és hibátlan
szövegek. A Dümmleré ez: »XVI. §. Dum Ungricus rex in par-
tes Danubii venit, voluit illum videre, et licet quidam loqueren-
tur et putarent eum non posse sine cruciatu ab illo liberari, ivit
ad eum. Ille vero prout decet dominum, ita hunc suscepit, hono-
rifice et solemniter cum gaudio, et collocutus cum eo, prout tales
viros decebat sermones facere, dimisit illum cum amore et cum
donis magnis, deosculatus eum, atque dixit: memento mei sem-
per, pater venerabilis in sacris precibus tuis.«

Ettől több helyen eltérve, azon 1870-ki Miklosics-féle *cor-
rect* szöveg így következik: »XVI. Cum vero in partes Danubii
venisset rex Ungrorum, videre eum voluit, et quibusdam dicenti-
bus et putantibus Methodium non sine malo discessorum esse, ta-
men ad eum accessit. Rex vero, ut dominum decet, excepit eum
honorifice et solemniter et cum gaudio, et ut talibus viris collo-
qui convenit, cum eo collocutus, et adamatum deosculatus, dimi-
sit cum magnis muneribus, dicens ei: memento mei, venerande
pater semper in sanctis, precibus tuis.« A kiigazított *correct* ma-

gyar fordítás tehát következő lenne: Midőn a magyarok királya a dunai részekre jött volna, akarta őt (Methodiust) látni, és némelyek mondván és vélekedvén, hogy Method baj nélkül nem fogna tőle elmehetni, mégis elment hozzá. A király pedig, mint úrhoz illő, becsülettel, ünnepélyesen és örömmel fogadta, és mi-kép ilyen férfiagnak beszélni illik, beszélt vele, és megszeretvén, csókokkal és nagy ajándékokkal elbocsátá, mondván neki: »emlékezz rólam tisztelendő atya mindig szent imáidban.« Eddig a legenda szövege.

Általában véve, Pauler sem vonja kétségbe a legenda hitlességét, sőt értekezésében azt is megengedi, hogy Method látogatója a Dunánál, mikép én állítám, 884-ben történt. Ezen elismerő nyilatkozatot szívesen veszem, habár máskülönbén nézeteink a legenda szövegének értelmezése iránt egymástól eltérnek.

Mindenekelőtt nagy súlyt fektetek arra, hogy tisztába jöj-jünk annak személye iránt, ki 884-ben a magyarokat a Dunához vezette. Erről a legenda kétféle kiadása szerint két különböző kifejezés fekszik előttünk. A Dümmler kiadásban az »Ungricus rex« szavak olvashatók, mely kifejezés alatt Pauler egy magyar vezért ért, kihez a magyarok, mint Svatoplug morva fejedelem szövetségesei, Panonnia megtámadására csatlakoztak. De én ezen értelmezést szűknek és hibásnak tartom. Először azért, mivel a legenda authenticus szövegében nem »Ungricus rex«, hanem »Ungrorum rex« áll. Másodszor pedig azért nem fogadható el Pauler magyarázata, mivel a Dunához érkezett vezért alárendelt minőségűnek teszi, holott történelmi kútforrásaink szerint, a magyar nemzet a legfőbb fejedelmi hatalmat adta az ő kezeibe és ő azt monarchiai alakban gyakorolta is. Hozzáteszem, hogy a legenda szerkesztője a morva és lengyel fejedelmek irányában felsőbb, sőt gyakorlatilag a legfelsőbb címmel illetvén a magyarok királyát, alárendelt vezéri minőséget neki nem tulajdoníthatott. De lehetünk szerényebbek, mert eddig sem én, sem más nem követelte, hogy a legendában kétszer előjövő »rex« szót a szokásos nyelvi értelemben, koronás király fogalmában kell venni, tudva lévén, hogy Szent-István előtt a magyaroknak nem volt koronás királyuk, kit latin »rex« címmel megtiszteltek volna. Bizonyára a legenda írójának sem volt eszeágában az »Ungrorum rex« sza-

vakba királyi méltóságot beleértetni. De viszont ezen szavak alatt azon író szintén nem érthetett mást, mint »minden magyarok« főfejedelmét, mi ha nem is volt nyiltan így írva, de ezen értelmé hallgatag benne volt az »Ungarorum rex« szavakban. Annál inkább kell pedig ezen értelmet a legenda szerkesztőjénél föltenni, mivel ő azt ezen művében másra nézve is így használta. Jelesen a morvák fejedelmét, Svatoplugot hol »Princeps« hol »Rex« névvel tisztelte meg, (§. 5., 9., 10.) habár ezzel csak a főfejedelemségi »dux« minőséget akarta kifejezni. Az egykorú Regino is, az iménti Svatoplugot, az illető »dux« cím mellett, »rex« névvel is variálva tüntette fel. Constantin (Porphirogenitus) tanúságára hivatkozva, már az 1878-ki czikkembe felvettem Árpád nevét. Ma sem látom okát, miért ne lehetne a Dunánál 884-ben tanyázó magyarok legendás királyát Árpáddal egynek venni? mit a munka folytán behatóbban lesz alkalmunk földeríteni.

A Legenda másik fő személye Method lévén, szükséges, hogy ennek is a személyiségét kellőleg megismertessük. Methodot mint keresztény térítő főpapot és a morva-szlávok buzgó apostolát ismertetni nem e helyre tartozik, megvan az másutt, például a Bollandistáknál, Ginczel, Dobrowszky, Wattenbach. Dudik és másoknál bőven írva. Bennünket Methodnak csak azon szereplése érdekel, melyet ez a magyar fejedelem irányában gyakorolt. Ez időbe esik a (Porph.) Constantin császár nevezte és Svatoplug összetákolta Nagy-Moraviának alkotása is. Nagy változásoknak kellett ekkor közbejönni, azon népeknél, kik a Duna, Tisza és a Kárpátok lejtőin egykor laktak, és nagy átalakulásokat credményezett a magyarok ottani megjelenése is. Ilyen viszonyok közt jól esett ezeknek oly férfit találni Árpádban, ki egy megújuló nemzetnek társadalmi, vallási és politikai czélszerű átalakítására vállalkozott és azt sikeresen tudta és akarta végrehajtani. Ennél többet tudunk Methodról elmondani, kell is annyit, hogy a legendás magyar királyhoz való viszonyát híven jellemezhezzük. Method alakja a szláv világ epochalis történetében magasztosan, a magyar kérdés eldöntésében pedig határozottan tűnik fel. Ennek következtében tehát érdemesnek tartjuk feljegyezni róla a következőket: Method beutazza keleten a görög és kozár birodalmat; érintkezik azoknak minden féle nyelví és mívelt-

ségű, valamint a nomádiságban és barbárságban sínlő népeivel; majd a nyugotra teszi át tevékenységét, bejárja ismételve Olaszországot, a cultura azon időbeli gazdag fészket; hosszan tartózkodik Rómában, mikép előbb és utóbb Konstantinápolyban azt tevő; letelepedik nemes czállal Pannoniában és a szláv fajok közt; összeköttetésbe jó a kelet-római és a nyugot-frank királyok és császárokkal, a hatalmas pápákkal és kisebb fejedelmekkel; de a ki leginkább lekötötte egész valóját, az Svatoplug volt, a győzelmei által — nagy hibái mellett is, — híressé vált morva fejedelem. Megfogható tehát, hogy Methodnak ezen összeköttetésekből a híre messze földre elterjedett és a Dunánál tanyázó magyarok tudomására is eljutott vala. Ritka kivétel, hogy a nagy embereknek ellenségeik ne támadjanak, megtalálta azokat e nagy főpap is a német-bajor papságban, kik őt halálig üldözték, de viszont ő sem rokonszenvezett velök; a magyarokat azonban jóknak tartotta, mit azzal bizonyított be, hogy őket, daczára a rémületes ijesztgetésnek, felkereste a Dunánál és bízalmas társalgásra is méltatta. De mikép jöttek ezen nagy eszméket képviselő emberek egymással összeköttetésbe? megkísérlem saját felfogásommal adni elő.

A magyarok legendás királya, vagy ha tetszik főfejedelme, főarchonja, fővezére, 884-ben a Közép-Dunához jó, hihetőleg oda, hova ezen császári író a magyarokat letelepítetteti, azaz: a Nagy-Constantin császár emlékéhez, Trajan világhírű hídjához, Belgrád és a Szerémséghez. Ott értesül a szomszéd népek, országok és fejedelmekről. Ekkor volt az is, hogy az egyaránt gyalázott, mint dicsőített Svatoplug hatalma és híre legnagyobb magaslatán állott. A vele versenyző Arnulf, még az időben csak Pannoniának hűbéres hercege volt, de már is vitéz levontének tartatott és nagy remények voltak jövőjéhez kötve. Ezen két legjelentőbb fejedelem felé fordultak a magyarok kémlő szemeik, a kellő tudnivalók bízalmas közlésére pedig a nagy hírben álló és nagy tapasztalású morvaországi főpapot Methodiust szemelték ki. A legenda együgyű kifejezése szerint a magyarok királya látni akarta Methodot, kétségtelenül nem kíváncsiságból, hanem hogy vele a kívántakról értekezhessék. Meghívta tehát, hol népével tanyázott, a Dunához. De nem lehet felejtteni, hogy Method a hatalmas Sva-

toplug alattvalója és érseke volt, kinek engedelme nélkül egy idegen néphez, idegen fejedelemhez menni és vele értekezni nem lehetett volna, annál inkább, mert ekkor voltak folyamatban Svatoplug és Arnulf közt a leghevesebb harczok az Ostmark követelői miatt. A meghívással megbízott követség, utasításához képest, Pannoniában illetőleg Nagy-Moráviában felkereste Methodot. Előadván fejedelmi ura megbízását, igyekezett a főpapot a kívánt elme-
netelre és találkozásra reábirni. Kétséget nem szenved, hogy a magyar követség ebbeli érvelése a dolog természeténél fogva, első sorban a személybátorság, majd az értekezlet tárgya, célja, helye és ideje körül foroghatott. Azt is, mint lényeges körülményt meg kell jegyezmem, hogy nem titokban, hanem nyilvánosan történt a meghívás előadása. Method bízalmas embereivel közlé a magyar üzenetet és nézeteiket meghallgatta. A legendából tudjuk, mi nagyon van benne hangsúlyozva, hogy voltak köztük, kik a meghívás el nem fogadását tanácsolták, veszélyt és nehéz szabadulást jósolva. De Methodnak jobb véleménye volt a magyarok legendás királyáról, nem hagyta magát az ijesztő tanácslok által elrémíttetni, elfogadta a meghívást. Nem is csatlódott. Minden szépet és dicséretet mond a legenda a szívélyes találkozásról; illendően megbeszélték a felhozott tárgyakat, végre a magyar fejedelem megajándékozta és megcsókolta a bucsúzó főpapot és a mit csak a legendát szerkesztő szövirágának kell venni, imái emlékezetébe ajánlta magát. Nagy súlyt fektetek arra, hogy a dunai találkozás kezdeményezése a magyar fejedelemtől jött, Method e szerint nem küldve, hanem hivatva volt hozzá. Mi nemcsak nagy különbség, hanem sokat jelentő következtetéseket is vont maga után, mert ha Svatoplug, mikép Pauler Dümmlert követve állítja, a Dunánál 884-ben tanyázó magyarokat Pannónia elpusztítására szövetséges segédtársakul megnyerte volna, ő küldi vala megbízottul a magyarokhoz, és mivel ellenkező történt, abból az következik, hogy mikor a magyar fejedelem a Dunánál táborozott, nem lehetett Svatoplugnak szövetségese. De ez még inkább azáltal bizonyúl be, hogy azon feltételes esetben, ha a hatalmas morva fejedelem Methodot a magyarokhoz a maga követjévé kiszemeli, nem volna feltehető, hogy a büszke szláv hős oly megalázó és meghunyászkodó meghívást intézett volna a

magyarokhoz, mely fölött Svatoplug tanácsában, mint a Legenda keményen feljegyzi, vést jósló aggodalmak szóba jöhettek volna, aggodalmak, melyeknek rendes elintézését a maga alattvalójának át nem engedi. És mivel mégis Method határozott a találkozás elfogadása iránt, ez bizonyítja, hogy Svatoplugnak nem volt része a meghívásban. Ezek folytán érthető, hogy már akkor békés és állandósított letelepedési állapotnak kellett a magyaroknál lenni, mikor fejedelmük 884-ben a Dunánál tanyát ütve, a szomszéd ország főemberét, vele értekezendő, magához hivatta; mert különben lehetlenséget feltételezne oly állítás, hogy akár belső anarchicus mozgalmak, akár külső megtámadásoktól tartva és harczokhoz készülve, a nagy tekintetű főpap vendéget békés hajlékából és istenegyházából kivonni és veszélyessé válható esetségnek kitenni merte volna; de viszont azt sem lehet feltenni a sok tapasztalású Methodról, hogy ő a pogány fejedelem meghívására, hivi tanácsa ellenére, elszánhatta volna magát mintegy vaktában, a kétes kimenetelű utazás és találkozásra. Sőt hinnünk kell, hogy állandósított letelepedés nélkül, melynek garanciául kellett volna szolgálni a főpap biztonságára, a hozzá ragaszkodó morva nemzet zöme sem engedte volna a nép apostolát, a bizonytalanságnak és veszélyessé válható esélyeknek kitenni. Nem szabad tovább azt is számításra kívül hagynunk, hogy a meghívó magyar követség biztos járáskelése, a meghívás elfogadása vagy mellőzése iránti tanácskozások, magának Methodnak kíséretével oda-vissza utazása, hozzátehetem, a magyar fejedelemnél tartózkodása és elbucúzása: mind oly elmaradhatlan részletes ügyek, melyek több időt vettek igénybe, és melyeket csak akkor lettek volna képesek a magyarok megigérni s megadni, ha békés és állandó lakfölddel bírnak. Mert hiszen azt csak nem lehet a legendából kiokoskodni, hogy Method akkor is magára vállalja a látogatást, ha a magyarok közt anarchia dúl, ha más nemzetekkel harczban állanak, ha azoktól vereséget szenvednek, ha a találkozásra kellő helyet, időt és biztonságot a nagytekintetű főpap vendégnek nem garantirozzák. Ezek mind oly részletek, melyek a dolog természetéből folyván, a történelmi kútforrások nélkül is önként értetődnek.

Eddig a Legendáról a magam érvelését adtam elő, de ez

egyoldalú lenne, ha a Pauler által támasztott érdemleges támadásoktól a Legendát megvédeni elmulasztanám. Pauler szerint a Legenda mást nem bizonyít, mint, hogy már Method életében egy magyar vezér a dunai részeken megfordult, miből csak valami harci kalandot, úgymond, mint 862-ben lehet következtetni, és nem valami állandó letelepedést. Hogy pedig ezen tagadás érthetőbb legyen, ellenfelem fölteszi, hogy Svatoplug a magyar fejedelemnek szövetségese volt és Method mint annak püspöke, a szövetséges magyar fejedelemhez hívatta, hozzá elment. Lássuk, mily érvekkel támogatja Pauler ezen előadását. Dümmlerhez fordul, a különben előkelő német történetíróhoz, de ki a magyar ügyeket epébe mártott tollal szereti megírni. Azonban nem ezért fogok Dümmlerrel vitázni, hanem a jelen tárgyban általa követett megbízhatlan modoráért. Nem bánom ugyan, hogy Pauler Dümmlernek éles eszét kiemeli, de engem ennek okoskodása, melyet a bajor püspökök 900-ik évi levelére tett, és a fuldai évkönyvekből kölcsönzött következtetése nem győz meg ellenfelem azon állításáról, hogy midőn a morvák 882—884-ben Pannoniát irtóztató kegyetlenséggel dúlták, akkor Dümmler szerint a magyarok Svatoplug seregében szövetségeskép voltak, mint voltak később 892-ben Arnulf hadában a morvák ellen. Ellenfelem Dümmler véleményét egészben magáévá tévén, a magyarok megjelenését a Dunánál 884-ben a Svatopluggal való szövetségre fektetéssel megfejtettnek hiszi. Mint láttuk, ellenfeleim érvelése a bajor püspökök levelére és a fuldai évkönyvekre lévén alapítva, szükséges ezen két forrás történelmi minősége iránt tisztába jönnünk. Talán nem fogok hibázni, ha vívásuk közösségénél fogva Dümmlert és Paulert egymásért, azaz jogi szólás szerint »in solidum« lekötve tekintendem és védekezésemet irányukban együttesen alkalmazandom. A mi tehát a 900-ki vádlevelet illeti, habár annak eredetije ma már nem található, de keltekor meg volt. Néhány egyes kifejezés kivételével azonban, melyek a másolatokban hibásan állanak, avagy azokból kihagyattak, alakilag széles általánosságban hitelesnek tekinthető; de érdemileg az ellenfél állításának bebizonyítására nem elégséges. Benne áll ugyan az, hogy a magyarok a morvákkal több éven át, »pluribus annis« Pannoniát együtt pusztított-

ták, részletesen is elsoroltatván abban a dulasok kegyetlenségei, többi közt az is, hogy az istenházait és minden (egyházi) épületet elhamvasztottak annyira, hogy egész Pannoniában egy templom sem volt látható, mikor arra a Rómából küldött püspökök átutaztak vala. De ez hihetőleg nagyítva van, mit nemcsak az bizonyít, hogy a 900-ki latin szerkezet illetékes német fordítói, például maga Dümmler, úgy szintén a morvaországi történelem jeles írója Dudik, jónak tartották a latin általános tagadás helyett, — »tantum una non appareat ecclesia,« a kételkedést jelentő »fast eine« szavakat használni. Egyébiránt az kissé régebben volt, mikor még Dümmler fiatalabb korában a frank birodalom délkeleti határaitól írt értekezésében, a bajor püspökök említett levelét úgy commentálta: hogy Pannonia dülása, mely azon levélben oly eleven festéssel van színezve, az, melyet Svatoplug 882—884-ben Arnulfal való vívásában elkövetett, tehát egy szóval sem említve azt, hogy a magyarok vettek volna részt ezen időben Svatoplug pusztító harcaiban, mikép azt ellenfelem Dümmler szavaiból kivette. Nincs is ennél fogva a tényekkel szemben indokolva az ellenfélnek abbéli kicserélése, mely szerint az ott világosan megnevezett Arnulf helyett, a magyarokat Svatoplug szövetségeseinek nevezte, ezt annál kevésbé tehetvén, mivel Dümmler, bővebb megfontolás után, későbbben a kelet-frank birodalom történelméről a hatvanas években (1865.) kiadott nagy munkájában,¹⁾ hallgatag maga is elismerte, hogy hibázott és e miatt így változtatta előbbi véleményét: »ezen dulasokat, úgymond, a földai évkönyvek a 894. és 900. évekhez említik, de könnyen történhetett a közbeeső években is. Valóban, így folytatja, kérdés, ha vajjon a bajor püspökök nyilatkozatai, melyeket IX. János pápához felterjesztettek, Pannonia dülása iránt, ezen évekre vagy talán egy korábbi időpontra vonatkoznak-e?«²⁾ Habár pedig Dümmler iménti habozó nyilatkozatában nem szegődött szorosán a 894. és 900. évekhez, de annyi azonban még is utóbbi szavaiból világos, hogy a magyarokat a 882—884-ki harcok részeseivé nem tette, ezt néhány lap után határozottan kijelentvén: hogy a ma-

¹⁾ Gesch. des Ostfrank. Reichs. Berlin 1865. II. B.

²⁾ Ugyanott II. B. 450.

gyarok által Pannoniában elkövetett pusztítások csak 894. évtől veszik kezdetüket. Szavai ezek: »nem lehet többé meghatározni, mennyire igazak a morvák ellen itt felhozott panaszok, névszerint, ha vajjon a morvák azon nagy pusztításoknál, melyeket Pannonia 894. évtől a magyaroktól szenvedett, tetteles részt vettek-e?»¹⁾ Világos, hogy ez lerontja a 900-ki levélből az ellenfél által hibásan levont érvelés minden erejét. Mivel pedig ez volt Dümmlernek e tárgyban utolsó szava, nem szabad róla feltenni azt, mit az 1880-ik »Századok« véleményezője föltett, tudniillik, hogy Dümmler a magyarok és Svatoplug közötti szövetséget hajlandó volt elhinni. Nézzük most a másik forrást, a fuldai évkönyveket, melyekből ellenfelem érvelését kiegészíti: ennek hitelessége ellen sincs kifogásom, sőt magam is tudósításukat igénybeveszem, a mennyiben azok tűzetes bőséggel mindazt előadják, a mi Pannoniának 882—884-ki elpusztítására vonatkozik, mi híven kiírva ide megy ki: a kilencedik század nyolczvanas éveiben Arnulf herczeg Karlman császár természetes fia, apja és nagybátyjai adományából Pannoniát és Karantaniát hűbérileg bírvántörtént, hogy a szomszéd Ostmarkban a hűbéri birtoklást követe, lők közt kiütött és tettelegességekre ment át a perpatvar. Aribomarch gróf pártján állott a császár és ennek akaratjából Svatoplug a morva fejedelem, Engelschalkék, az elébbi birtokló család árva utódi részén a bajorok. A hadi szerencse eleinte az árváknak kedvezett, és Aribot az Ostmarkból sikerült is kiszorítani. Mit Svatoplug megtorlandó, annál nagyobb erővel, melyet országai minden népeiből összevont, jelent meg védencze segítségére, mely erőnek a mark gróf fiúk nem lévén képesek ellentállani, mivelhogy a császári kegyben nem reménykedtek, a szomszéd Pannonia herczegét Arnulfot hívták meg segítségül, kitől a hűbériség fogadása árán megnyerték a támogatást. Értésére esvén ez Svatoplugnak, fenyegető üzenettel óvta Arnulfot és követelte tőle, hogy a mark gróf fiúk segítségével hagyjon fel, sőt oly vallomást sürgetett eskü alatt a herczegtől, hogy a múlt esztendőben (882.) a Svatoplug országába beütött bolgárok támadásában nem volt része és hogy Arnulf emberei ennek tudtával Svatoplug élete

---

¹⁾ Ugyanott.

ellen nem fondorkodtak. Mivel pedig Arnulf e követelést, mint méltóságát sértőt visszautasította, a morva fejedelem nagy sereggel támadta meg Arnulfot és Pannoniát harmadfél évig iszonyú kegyetlenséggel pusztította, kiterjeszté azt a Rába folyótól a Wienerwaldig és a Duna mindkét partjáig, vad dühében a munkás földnépnek nagy részét családostól kiirtván, az urakat pedig részint fogságba ejtván, részint megöletvén, részint irtóztatóan megcsonkittatván. A mark gróf fiúk fegyvereseinek egyesülése Arnulf seregével is rosszul ütött ki, mert a döntő csatát elveszték és a Rába folyóba fúltak. Így lett vége ezen pusztító harcoknak, melyek Pannoniát irtóztató nyomorba ejtették és melyeknek eredménye Aribónak a császár akaratával az Ostmarkba végleges visszahelyezése vala. Arnulfnak a császári mellőzés ürügyül szolgált a császári korona megnyerését a tehetetlen nagybátya ellenében bosszús keblében táplálni. Ez volt oka annak is, hogy Arnulf a császár határozatát csak a következő 885. évben vette tudomásul, mikor a bajor nagyokkal esküt tett reá. Természetesnek fogjuk találni, hogy ezen ellenségeskedések Arnulf és Svatoplug közt nagy ellenszenvet és bosszúvágyat ébresztettek, melyek több ízben véres harcokban törtek ki. De arról a fuldai évkönyvekben legkisebb érintésre sem akadhatunk, mit Pauler Dümmler után valószínűnek tart, hogy ezen harmadfél évig folytatott harcokban a magyarok Svatoplug seregében szövetségesekké jelen voltak és a morvakkal együtt Pannoniát irtóztató kegyetlenséggel pusztították. Sőt ellenkezőleg Dümmler fentebbi enunciatíóiából azt tanuljuk, hogy a 882—884-ki harmadfél éves háború csak Svatoplug és Arnulf, illetve pártfogoltjaik között dühöngött és hogy csak tíz évvel később 894-től fogva tüntek fel a magyarok, vagy egyedül magok, vagy mint a morvakkal közösen hadakozók, Pannoniát pusztítani. Mely kétes állítás eldöntésébe azonban Dümmler nem bocsátkozott, pedig nyitva állottak a fuldai évkönyvek és ha ott találta volna bennök a 882—884-ki szövetséget Svatoplug és a magyarok között; bizonyára azt ezen háborúról körülményes bőséggel irt tudósításában feljegyezni el nem mulasztotta. De még rámutathatunk Dümmlernek egy határozott nyilatkozatára, mely által a magyarokat a 882—884-ki harcok részvételéből teljesen kivette, midőn a

beköltöző magyarokról így fejezte ki magát: »innét történt az is, hogy (a magyarok) fegyverüket »*legelűször*« a morva birodalom ellen irányozták. Egy magyar lovas csapat ugyanis azon német sereghez csatlakozott, a melylyel Arnulf 892-ben Svatoplug földjét gyökeresen elpusztította.¹⁾

Hátra volna még a magyarok 862-ki hadjáratáról Lajos császár uralkodásakor szólani, a mennyiben ellenfelem a magyarok 884-ki megjelenését párhuzamba vonván a 862-kivel, azt ellenem argumentumúl használta. Első, kinek egykor eszébe jutott azon 862-ki kalandot odamagyarázni, hogy akkor a morvák a magyarokat Lajos ellen zsoldba fogadták, Engel történetírónk volt, Magyarország Tört. I. k. 51. ki azonban legkisebb okát sem tudta adni ezen paradox állításának, sem arra bármi csekély kútforrást nem volt képes idézni. Talán Dümmler tőle, a meg nem bízható kalauztól kölcsönzé ezen újságot,²⁾ habár ő sem hozott fel legkisebb elfogadható okot és forrást annak bebizonyítására. De Pauler ily messze nem nyúlván, beérte az egyszerű párhuzammal, a mi által kezembe adja azon érvet, hogy az állandó letelepedéssel, milyen volt Ibn-Dusza és Porph. Constantin szerint a 862-ki magyaroké, megfértek párhuzamosam a kalandos hadjáratok milyeneket a magyarok még az itteni új hazában is, majd százados letelepedésük tartama alatt, az európai népek irányában folyton gyakoroltak.

Eddigi nyomozásom célja, a magyaroknak ezen hazában állandó letelepedése idejét tisztába hozni, csak akkor lehet egészen elérve, ha a Chronologia részrehajlatlan köszörülését illően kiállja. Megkísérlem tehát azt megbízható szigorral reá alkalmazni akkép, hogy a magyaroknak 884-től 894-ig az új hazában állandó lakásúl lefolyott évei egy lánczolatossá egészet képezzenek.

Az évek sora következő:

884.

Ezen évben a magyar fejedelem a Dunához ért és magához hívatta a szomszéd Pannonia érsekét Methodiust. Sajnos, hogy értekezésük célját és tárgyát nem tudjuk. A találkozás

¹⁾ Ugyanott. 440.

²⁾ Gesch. des Ostränk. Reiches. Berlin, 1862. I. B. 476. II. B. 439., 440.

csak ez évi őszkor történhetett, mert csak akkor lett vége azon harmadfél éves háborúnak, melyet Svatoplug az Ostmarki Gróf fiuk és pártfogójuk Arnulf ellen viselt. De mivel ez Arnulf részére rosszul ütött ki és a császártól kellő elégtételt nem nyert, a Svatopluggal kötendő békeszerződést elodázta és csak a következő évben járult ahhoz.

885.

Mivel Arnulf a múlt évi háborus viszonyok és függő békeügy miatt a Dunánál megjelent magyarokkal nem végezhetett, kénytelen volt ezen évre halasztani a teendőket; nehogy tehát a magyarok Arnulf tartományait, ismeretlen és le nem kötött létükben, veszélyeztessék, a létező györök által elrekeszté és ártalmatlanokká tevé. Ezen védekezéssel Arnulfnak sietni kellett, nehogy a magyarok által megelőztessék. Nagyhorderejű lévén pedig ezen hadi művek hatása, az annyi gondot és foglalkozást adott Arnulfnak, hogy ezen teendőkből a folyó évben ki nem fogyhatott, mit azért is fel kell tenni, mert ha nem előbb, úgy bizonyosan már 888-ban a nyugoti népeknél feltűnván a magyarok, ez csak akkép történhetett volna, ha a györök rekésziből kiszabadulnak.

888.

Ezen évben két külön helyen és alkalommal, Svájcban és Olaszországban, illetőleg Friaulban jelennek meg a magyarok. Jelen esztendőhöz kötik helvétiai feltűnésüket a sangalleni évkönyvek az által, hogy ezt összefoglalják Arnulfnak királylyá választásával. Ez ugyan a 887. év végső napjaira esett, de ünnepelesen csak 888-ban ismertetett törvényes választásnak. Pauler Wattenbach tanárra hivatkozva, kétségbevonja a magyarok helvétiai feltűnését, de Wattenbachot Ginzel számosabb hibái miatt megróttá; úgy hogy őt döntő auctoritásnak elfogadnunk nem lehet.¹⁾ Az ellen nem lehet senkinek kifogása, hogy Arnulfnak megválasztása helyesen van a sangalleni évkönyvekben a 888-ik évhez kötve, ámde ugyanczen évszám alá van téve a magyarok ottani megjelenése is. De meg, ha, mint látni fogjuk, Friaulban, illetőleg Olaszföldön már 888-ban ismételve megfordultak a magyarok és ott az aquileai patriarchával Fridrikkel, — ki 884-től 897-ig élt, — többszöri harczokba elegyedtek, ezen párvonallal megférhet Helvetiában a magyarok látása is.

¹⁾ Lásd Ginzel idézett munkájában Wattenbach hibás criticája helyeit 9, 18, 21, 28, 39, 47, 73. lapokon.

Ugyan ezen 888-ik évhez van kapcsolva a magyar út — »Via Ungarorum« neve és emlékezete, mikép az 1878-ki Századokban kimutattam. A magyarok mindjárt, amint az új hazába beköltöztek, Liuprand egykorú tanúsága szerint, az olaszok gazdagsága és kincseire vetették szemüket, azt hívén és vallván, hogy az olasz földön annyi gazdagság van, mennyit a magyarok az egész világon se nem láttak, se nem reménylettek.¹⁾ Hanem útjokban állottak Friaul és Aquileja erődei és a nevezett patriarcha őrszeme, ki katonás ember létere mindannyiszor visszaverte a betolakodó magyarokat. Ez adott okot és alkalmat tehát a »Via Ungarorum« elnevezésére. És mivel ezen nevezet már 888-ban is divatozott, Fridrik visszatorlásait ezen évhez alaposan köthetjük. ²⁾

889.

A metzi évkönyvek s utánok Regino a magyarokat ezen évben vezettetik ki ázsiai lakföldükről és indíttatják a mai hazánkba, pedig ez nagy valótlanság. A kik ezt hiszik és pártolják, észrevehetnék némi combinatiók után a szembeeső abszurdumot, különösen azok, a kik a magyarok 884-ki megjelenését a Dunánál elismerik. Mert ha ez igaz, akkor nem indulhattak öt évvel később a magyarok ázsiai lakásukról Pannoniába. De még azért sem fogadható el ezen idővetés, mert a metzi évkönyvek és Regino ezen 889-ki esztendőbe annyi sokféle eseményt befoglaltak, melyeknek nem lehetett egy év leforgása alatt megtörténni. Szükséges kétszeresen is hangsúlyoznom ezen kútforrásokban a »primo« szó értelmét, mely azt jelenti, hogy a magyarok akkép költöztek ide, hogy »először« az avar és pannoniai pusztaságokat szállották meg és a morvák, bolgárok és karantánok földeire csak azután csaptak be gyakrabban. »Crebris in pulsionum infestationibus.« De azon körülmény is, hogy ezen három külön országban lakó néppel egyszerre nem hadakozhattak, mutatja, hogy az idézett 889. esztendőbe többféle tárgy és több évi történetek vannak túl tömve. Ily chronologiai túltömöttségben gyakran szenvedett Regino, mit nála méltán többen meg is róttak.

¹⁾ Dümmler U. O. Liutprandot idézi Ant. c. 7. »Opes . . . . quae hic tot insunt, quot toto in orbe nec vidimus, nec videre speravimus.«

²⁾ Lásd 1878-ki Századokbani értekezésem adatait. Fridrik Patriarcha csak 897-ben halt meg, de már 884-ben kezdte kormányzását és Friaul megvédését a magyarok ellen, Mittheilungen der K. K. Central Commission sat. Wien 1865. X. Jahrgang † 91 — 106. Kenner F. értekezésében közölt adatok szerint.

890.

Arnulf Omuntesberg nevű, most ismeretlen helyen, tanácskozást tartván ezen évben, arra Svatoplugot is meghívta. Itt jött a pápa kívánságához képest szóba a magyarok közeledése, »in minentibus paganis,« és azon eszközök meghatározása, melyek által e veszélynek elejét kellene venni. A fuldai évkönyvek nem nevezik ugyan világosan a magyarokat, de ez legalkalmasabban reájok illik. Dudik is ezen véleményt osztja. 1)

891.

Ezen évnek nagyobb részét Arnulf a Normannok elleni háború előkészítésével töltötte, mely a löweni nagy győzelemmel végződött. Azt előzőleg azonban, habár a fuldai évkönyvek szerint Arnulf és Svatoplug között az élesre fejlődött viszálykodások kiegyenlítése ismételve lön megkisérelve, eredmény nélkül maradt. Mivel pedig már akkor észrevehető volt, hogy csak a kard éle fogja a büszke morva fejedelmet hűbéri kötelességére szoritani és makacsságát megtörni, gondoskodott a király, hogy az avar és pannoniái pusztákat megszállott magyarokat szövetségébe vonhassa. Sikerült is Arnulfnak ezen terve. A chronologia követeli ezen eseményt a 891-ki évhez kötni azért, mert Arnulf a 802-ki hadjáratával összekötött magyar szövetséget megelőzőleg egy régibb »barátságot megújított a Magyarokkal,« *pristinam amicitiam,*« melynek azért kellett az 1891-ki évbe esni, mivel a második szövetség a 892-ki januárban tartott haditervezés eseményei közé tartozott. 2)

892.

A magyarok szövetségesei Arnulfnak Svatoplug ellen, s tetteleg részt vesznek a hadban Arnulf mellett.

893.

Minthogy a múlt évi hadjáratnak nem volt várt eredménye, Arnulf megújítja ezen évben is Svatoplug ellen a támadó harczot. Nem lehet okunk kétségbevonni, hogy Arnulf a tavalyi hadban kipróbált magyarokat az idén is a közös ellenség ellen

1) Mährens Allgem. Gesch. Brünn, 1860. I. B. 293. Alapítva az annal. Fuld. ad. an. 890.

2) Herman. Con: »Arnulfus rex pannonias adiens priscam cum Ungaris renovat amicitiam.« Canisiusnál ad an. 892. Aventinus is ily értelemben tudósít. régi kútforrások után, a magyarok és Arnulf közti szövetségről.

alkalmazta, kinek országát, a Nagy-Moráviát, különben is már akkor új hazájokul kitűzték vala a magyarok. Ez értelme van az egykorú kútforrásoknak, melyek egyhangúlag erősítik azt, hogy Arnulf csak a magyarok segítségével volt képes megtörni Svatoplugot.¹⁾

De van még egy más biztos adat arra, hogy ezen évben a magyarok itt voltak és harczolva töltötték az időt. A hildesheimi évkönyvek őrizték meg annak ezen évhez kötött emlékezetét ekkép: nagy háború volt a bajorok és magyarok közt. De ez alkalmasint a bajokra nézve hibás, mert Dümmler szerint is ezen évben a bajorok, illetőleg Arnulf és magyarok közt béke és szövetség fennállott. Azonban ha áll is ezen hiba és kiigazítandó mással, de hibátlanul áll a tudósítás a magyarokra nézve, hogy ezen évben háborújuk volt valamely néppel, az már aztán miud-egy, akár voltak azok bajorok, akár bulgárok.

894.

A magyarok itt vannak és Pannoniát megtámadják haddal, majd pedig birtokukba veszik. Mi hogy még Svatoplug, az apa fejedelem, ez évben történt halála előtt történt legyen, a történelmi forrásokból kivehető. Svatoplug halála után egy évig a magyarok nem bántották-e fiai egyes birtokait? nehéz eldönteni, habár a kútforrások erre vallanak.

Íme hosszabb foglalkozás után végre az ajtónál állunk és szemcink előtt áll a tizenegy évi cyclus, ebben pedig kilencz olyan év, melyekben constatálva van a magyarok itteni majdnem folytonos jelenléte, csak két évről a történelmi kútforrások nélkülözésében nem tudjuk kimutatni a folytonosságot, habár az előttök és utánok következő évek eseményei arra mutatnak, hogy akkor is ott voltak. Az nem gyengíti érvelésemet, hogy adatok hiányában nem mutatható ki, mikép használták fel a magyarok ezen éveket. De ezen hosszas évenkénti megjelenés a dunamenti földön és mindég ugyanazon népek szomszédságában, megadja a biztos feleletet: hogy az állandó letelepedés nélkül nem történhetett, mert hiszen nem lehet feltenni, hogy évről évre csak sétálással töltötték volna idejüket. Oly sátoros seregnek, milyen az új hazát kereső magyaroké volt, nem lehetett évről évre a

¹⁾ Arnulfus . . . quum Zventebaldum . . . debellare nequirit, . . . Hungarorum gentem . . . in auxilium convocat . . . Zventebaldus vincitur. Liutpr.

Fekete tenger és Don partjától megindulva, a Közép-Dunáig járnunk, innét pedig ismét vissza a nagy vizekhez. De ha akarták is volna azt a magyarok gyakorolni, a hátuk mögött megszállott besenyők miatt nem teheték. Még egy párvonalas összehasonlítás erősíti érvelésünk helyességét. Azok is, kik a magyarok itteni megtelepedését, velünk ellenkezőleg, a 895-től számítják, nem képesek az egykorú kútforrásokból, a bajor püspökök 900. levelén és azon évi olaszországi nagy háborún kívül a szerintök Pannoniában csak 895 vagy 896-ban letelepedett magyarok öt vagy hat évi itt létüket kimutatni másképen, mint a bajorok, szászok és morvák elleni 902-ki, 903-ki, 904-ki és hogy többet ne idézzek, 906-ik évi magyar hadjáratokkal. Mi ha ott elegendő bizonyosság, kell, hogy olyannak tartassék a miénk is.

BOTKA TIVADAR.

OTRANTO FÖLSZABADÍTÁSÁNAK 400-DIK ÉVFORDULÓJA.

Az újabb időben az egységes Olaszországba olvadt nápolyi vagyis két szicíliai királyság története — mint tudjuk — több, mint harmadfél századon át szorosan hozzáfűződik hazánk történetéhez. — Azon emlékezetes családi s politikai szövetség létesülése óta, melyet I. anjoui Károly nápolyi és V. István magyar király 1269-ben kötöttek, s melynek a magyar anjoui ház létét köszöné, le a XVI. század elejéig, egész láncolatát ismerjük a legfontosabb tényeknek, melyek úgy Magyarország, mint a nápolyi királyság történetére messzeterjedő, sőt döntő befolyást gyakoroltak; és ha Magyarország e gyakori és benső érintkezés következtében az olasz-francia civilisatio elemeinek beszivárgása és azoknak hatalmas királyai alatt mind nagyobb mérvben való fejlesztése által jelentékeny polczra vergődött a művelt nemzetek sorában; másrészt a magyar államférfiui bölcsesség, és különösen a magyar vitézség maradandó emlékeket hagytak Nápoly történetében. Mária nápolyi királynő, V. István királyunk leányának udvara majd kizárólag magyar urakból s hölgyekből állott ennek fia Martell Károly, ki magyar királylyá való megkoronázás; tatása után is haláláig hadi fogságban volt királyi atyjának nápolyi helytartója vala, számos magyar tanácsost tartott udvarában. Róbert Károly viszont több olasz államférfiú kíséretében jött Magyarországba; de midőn a Johannának eljegyzett 7 éves Endre fiát Nápolyba kíséré, azt ott magyar környezet őrizetére bizta.¹⁾ A Nápolyban III. Károly néven uralkodott Durazzói Károly és fia Nápolyi László főbb emberei s leghívebb tanács-

---

¹⁾ L. Dipl. Eml. az Anjou-korból I. k.

adói közt Szentpéteri, Garázda, *Andrássy*, *Osváry* és más csak Hungarus melléknévvel nevezett magyar urakat találunk, kik az ország kormányzatában, sőt igazságszolgáltatásában is mint főtisztviselők, tevékeny részt vettek.¹⁾ Mily rendkívüli vonzerőt gyakorolt továbbá Mátyás hatalmas egyénisége, világszerte ismert tudományszeretete s művészet-pártolása Olaszország legkiválóbb tudósaira s művészeire, különösen a nápolyi Beatrixxel való házassága után, szükségtelen említenem. Bonfinius is, kinek a hazai történelem annyit köszönhet, Mátyás király neje Beatrix kíséretében jött Magyarországra.

A mi viszont a magyar vitézséget illeti, arról mindenekelőtt Nagy-Lajos hódító hadai dicső példákat nyújtottak. Majd Durazzói Károly serege, melyben a magyar elem szintén kiváló szerepet játszék, aratta diadalaít Campania örökzöld virányain; és miután Károly már mint nápolyi király is több magyar lovas és gyalog csapatot tartott meg szolgálatában, ezek a nápolyi nemesi lázadások elfojtásában kitünő szolgálatokat tettek.

Igaz ugyan, hogy a magyar vitézségnek, különösen annak, melyet Nagy-Lajos és Durazzói Károly hódító seregei kifejtettek, részben maga a nápolyi nép adta meg az árát; de nem kell felejtetni, hogy mint már más alkalommal okmányilag bebizonyítottam, úgy Nagy-Lajosnak, mint Durazzói Károlynak a nápolyi királyságban hatalmas pártjaik valának; ők tehát nem mindenütt tekintettek ellenségeikül.

Jött azonban nemsokára idő, midőn az azelőtt pártokra szakadt nápolyi nemzet Aragoniai Ferdinánd alatt kiengesztelődvén, a magyar vitézek mint szövetséges társak és szabadítók harczoltak a nápolyiak oldala mellett a kereszténység közös ellensége, a török ellen. És most, bocsánatot kérvén a kitérésekért, átmegegyek vázlatom voltaképeni tárgyára, Otrantó megvívására; a midőn egy maroknyi magyar sereg hősiessége oly fényes sikert eredményezett, mely arany betűkkel lón följegyezve Nápoly története lapjain.

1480. tavaszán ugyanis a törökök, kiknek ez időtájt erős hajórajuk vala az ádriai tengeren; hirül vevén, hogy Ferdinánd

¹⁾ L. Ugyanott.

nápolyi király seregének nagy részét fia Alfonz, calabriai herczeg vezérlete alatt Toscanába küldé; de másrészt a nápolyi király ellen féltékenykedő Toscana s Velence által is felbujtatva, 20.000 emberrel kikötöttek Otranto város partjain, és az így meglepetett és csak gyenge őrséggel ellátott várost, Bonfin szerint 17 napi, az olasz történészek szerint pedig 6 heti vívás után hatalmukba is kerítették. A törökök itt hajmeresztő kegyetlenséggel pusztítottak s dultak föl mindent, nemcsak a városban, hanem a környéken is, és már-már Brindisit is fenyegették; midőn végre Alfonz calabriai herczeg a toscanai hadjáratot abba-hagyva, sereg élén Otranto alá sietett. A törökök szüntelen kirohanásai miatt azonban sehogy sem sikerült Alfonznak e várat teljen körülzárólnia. Az olaszok előtt ugyanis ismeretlen volt a törökök harcmodora, sőt ez valódi rémületet okozott az ostromlók soraiban, kik miután előbb egyenkint, majd csapatonként szökdöstek el a táborból, a rettegést egész Olaszthonban elterjesztették. Délolaszthonból már tömegesen kezdett kivándorolni a nép, sőt maga a pápa is menekülni készült Rómából; midőn végre Mátyás király, neje kéréseinek engedve, elhatározta segítséget küldeni szorongatott apósának, a nápolyi királynak.

Mily nagy lehetett a Nápolyba küldött magyar sereg, aziránt nem megegyezők a rendelkezésemre álló adatok. A nápolyi történészek, mint Summonte, Giannone stb. valamint Bonfinius is kétezerre teszik a magyar vitézek számát; egy egykorú krónika, melyről alább szólandok, 800-at említ míg az Országos levéltárban létező oklevél, azaz Mátyás királynak nápolyi követéhez intézett levele csak 700-ról szól. Bármennyien lettek légyen azonban, kétségtelen az, hogy ezen a legválogatottabb vitézekből állott csapatnak csupán megjelenése egész változást idézett elő az olaszok táborában.

Mátyás királynak föntjelezett s Katona által is ismertetett levele¹⁾ igen érdekes adatokat szolgáltat nemcsak az otrantói expedícióra, de a magyar hadseregre s általában az akkori hadászati viszonyokra vonatkozólag is. A Magyar Balázs vezérlete

---

¹⁾ Katona: Historia Critica, Tom. IX pag. 308—319. Egész terjedelmében közölve.

alatt küldött segélysereg 100 nehéz lovas, 200 huszár s 400 gyalog vitézből állott, s mint a levélből kitűnik, csak mutatványul szolgált, Mátyás király késznek nyilatkozván szükség esetében nagyobb sereget is küldeni; Mátyás tüzetesen magyarázza a magyar hadsereget alkotó három főfegyvernem rendeltetését.

Mátyás király e csapat vezéreit, úgymond, legjelesebb tisztjeiből választá ki, és különösen Magyar Balázstra kívánja figyelemzetetni apósát Ferdinándot, mint a ki a törökök harcmodorában igen jártas.

Azon adatok, melyeket e vitéz csapatra vonatkozólag a nápolyi állami levéltárban, illetőleg a múlt században börtönlázadás alkalmával nagyrészt elpusztult aragoniai levéltár pénzügyi osztályának fönmaradt iratai közt találtam, kizárólag fizetésekre vonatkoznak. Ezen 1481 januártól ugyanez év martiusáig terjedő, tehát a vár föladását megelőzőt téli hónapokból való adatok azonban annyiból érdekesekek, a mennyiben először a magyar vitézek egy részének névsorát közlik; másodsor pedig földerítik azt, hogy a magyar harcosok nemcsak Otranto ostrománál, de a téli hónapokban Brindisiben és Leccében is tettek szolgálókat, melyek valószínűleg abban állottak, hogy ama várórségeket minden eshetőségre előkészítették s a török harcmodorral megismertették.

Ezen magukat halhatatlanokká tett magyar vitézek névsorából kiemelem a következő neveket:

Magyar Balázs, Nagy János és Budai Bálint vezérek.

Budai Antal, Gál, Fülöp és Lukács, Dembai Pál s György, Füredi Balázs és Mihály, Garai Márton, Kádár György, Kassai Péter, Komáromi Endre, Kornis János, Lázár Gyula, Pécsi Mátyás, Pesti Mátyás, Pollák György és László, Simon Péter, Somkői Ferencz, Somogyi Jakab, Szalay Endre, Vitéz György stb.¹⁾

E vitézek rettentetlen bátorsága, a török harcmodorban való kitűnő jártassága és szigorú katonai magatartása bámulatra ragadta a tehetetlenségök tudatában egészen elcsüggedt olaszokat. Már első föllépésök dicső egy haditény vala. Alig hogy partra szálltak ugyanis, fogalmat akarván nyújtani az olaszoknak a ma-

¹⁾ L. Magy. Dipl. Eml. Mátyás király korából III. k. 3—5.

gyar vitézségről, azonnal a vár azon pontja felé siettek, honnét a törökök leggyakrabban szokták kirohanásaikat eszközölni, s hol egy, a várfalakon kívül levő forrásnak a várórség számára való biztosítása czéljából külső erődöt is építettek. Ez erődöt támadták meg azonnal a magyarok, s azt heves harc s mindkét részről való tetemes veszteség után hatalmukba is kerítették.

Az ezután következett téli s tavaszi hónapok alatt a törökök csak megvoltak a várban cisternákba felfogott esővízzel. Kirohanásaik, miután látták, hogy magyarokkal van dolguk, mind ritkábbá váltak. Jött azonban a nyár; s az égető hőségben a cisternák kiszáradván, s a törökök nem bírván kiállani a tikkasztó szomjuságot, majd mindennap kirohantak, de legkétségbeesettebb támadásaik daczára sem birták többé visszahódítani ama forrást a vitéz magyaroktól.

Lazzetto Mihálynak »*Storia della presa di Otranto*« című főlebb említett egykorú kéziratú krónikája, melyet eredetiben a nápolyi nemzeti könyvtárban találtam, így adja elő a dolgot:

Érkezett végre a táborba 800 magyar vitéz, kiket a jó Mátyás király küldött segélyül Ferdinand királynak, 500 gyalogos s 300 lovas; mind vitézek és kitűnő katonák. A mint megérkeztek, azonnal a vártól mintegy 200 lépésnyire fekvő s Minervának nevezett helyen, hol a törökök az ottan levő kitűnő forrásvíznek a vár számára való biztosítása végett erődöt építettek, az erőd ostromlásához fogtak, s azt szerencsésen el is foglalták. A törökök szomjúságtól gyötörtetve, számtalanszor kirohantak a Minervát megszállva tartott magyarokra; de mindannyiszor tetemes veszteséggel visszaveretvén, végre is, 1481. augusztus 10-én, kitűzték a fehér lobogót; és szeptember hó elején végkép kivonultak Otranto várából s az országból.

Minerva forrása, melynek hősie megvédése kényszeríté a törököket a megadásra, a vitéz magyarok örök emlékére *fontana delli Ungheri* — magyarok forrásának neveztetett el.

Eddig Lazzetto krónikája.

Otranto fölszabadításának, ezen egész Olaszországra nézve nagyfontosságú haditénynek, melyben a magyar vitézségnek oly kiváló része vala, folyó év szeptemberében leend négyszázados évfordulója. Ez évfordulót Otranto városa, az olasz kormány s az

olasz tudós-társulatok által támogatva, kegyeletes ünnepélylyel készül megülni. Ez ünnepély t. választmány, nem csupán Dél-Olaszország, de a régi magyar dicsőség ünnepe is; a midőn Magyarország nemcsak itthon szolgált erős védfalul a minden jót s szépet leromboló barbár törökök ellen, de távol országokba is elküldé fiait harcolni a szabadság és keresztyénség ellenségei ellen.

De Simone otrantoi születésű, kitűnő olasz történetíró megbizatván külön monographiában összegyűjteni az Otranto felszabadítására vonatkozó összes történelmi adatokat, hozzám fordúlt, hogy az általam az olasz levéltárakban talált vagy a vezetésem alatti magyar diplomatikai levéltárban netán található adatokat vele közöljem, hogy, mint mondja, Otranto felszabadítói közt első helyen emlékezhessék meg ama dicső magyar hősokról, kiknek kipróbált katonai jártassága, rettenthetlen bátorsága és szilárd kitartása kényszeríték leginkább a törököket Otranto várának föladására. Nem akarom, ugymond, hogy a *Viva l'Italia* kiáltásokba, melyeket Otranto tengerei s bércei visszhangoztatni fognak, ne vegyüljön az *Éljen Magyarország* kiáltás is — *non voglio che al grido di Viva l'Italia, onde ecchegieranno il mare ed i monti di Otranto, non rispondu quello di Éljen Magyarország!*

Részemről hazafiai kötelességet véltem teljesíteni, midőn ez olasz-magyar nemzeti ünnepélyre a t. Tört. Társulat figyelmét fölhívni bátorkodtam, és fölkérem egyuttal azon t. tagtársainkat, kik ama nevezetes haditényre vonatkozólag netán adatokkal birnának, méltóztatnának azokat velem mihamarább közölni, hogy De Simone urnak idejekorán beküldhessem.

Mindenesetre pedig szükségesnek tartom, hogy régi dicsőségünk ez emlékünnepe iránt a közérdekeltséget fölébresszük.

ÓVÁRY LIPÓT.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY KIS HÚNKÉRDÉS TÖBB NAGY KÖZÖTT.

A »Századok«-nak f. évi első füzetében Salamon Ferencz, szokott pontosságával és éles megfigyeléssel törekedett azon, már »annyiszor eldöntött,« de még is »függő« kérdést végleg és kétségtelenül megoldani, hol volt Attila főszállása vagy is residentiája? Jeles történészünknek erre vonatkozó értekezése felidézett emlékezetembe egy más, noha kisebbszerű, de talán nem egészen érdektelen kérdést, tudniillik azt: *a húnoknak Svájcban állítólag még ma is létező maradványairól.*

A hazai történétírók közül, tudtommal, egyedül Horváth Mihály foglalkozott tüzetesebben e kérdéssel s ennek megfejtése végett 1853 év nyarán, midőn Svajcznak Wallis kantonján keresztül utaz vala, nemcsak az ottani könyvtárakban kutatott, de az anniviers-i völgyet is, hol, úgy szintén az entremonti völgyben lagnak állítólag a húnok ivadékai, meglátogatta. Az eredmény, melyet Horváth elért, igen csekély volt, mint ezt ő maga ezen kutatásaira vonatkozó közleményében elismerte. ¹⁾

Ugyanis dicsőült történétírónk az átvizsgált művekben biztos történelmi adatot épen nem és csak hivatkozást talált azon hagyományra, miszerint az anniviersi völgynek első lakói voltak azon hún katonák, kik Olaszországból menekülvén, ezen rejtett és nehezen megközelíthető völgyben kerestek és találtak menedéket. Az entremonti völgy lakóinak eredetéről csak annyi van bizonyos történelmi munkában följegyezve, hogy e völgyet a X. században szövetkezett szerescsen és hún származású rablók szállották meg és népesítették be. ²⁾ Sőt gróf de Rivas, sioni kano-

---

¹⁾ Horváth Mihály ezen közleménye megjelent először az 1859. évi »Történelmi Zsebkönyv«-ben, később pedig 1871. évben »Kisebb Történelmi Munkái« közt III. kötet 449—460. lap e cím alatt: »A húnok maradványai Schweitzban az anniviersi völgyben.«

²⁾ V. ö. Horváth M. idézett munkáját III. köt. 450. l.

nok, ki negyven éven keresztül fáradhatlan buzgalommal buvárkodott »Valais canton őstörténelmében,« hátrahagyott iratai szerint szintén nem bírt egyebet fölfedezni ama rövid hagyománynál. Mit pedig a tudós kanonok azon eseményekből, melyeknek színhelye volt Gallia az V. században, kivetköztet, úgy mint az, mit a magyarokról mond, ¹⁾ csak vélemény, történelmileg nem is teljesen igazolt állítás, biztos alapot nélkülöző conjectura.²⁾

Mint már fentebb megjegyzém, a fáradalmas kirándulás az anniviersi völgybe sem gyümölcsözőtt gazdagabban a könyvtárakban eszközlött buvárkodásnál. Horváth a hún maradványok lakhelyén sem fedezett föl adatokat, melyek akár közvetlenül, akár közvetve a mondát támogatnák vagy ahhoz biztos részleteket nyujtanának. *Viszokban*, e völgy legnagyobb falvában, alkalma volt a népet együtt látni; de semmiben sem különbözött Valais Kanton többi népétől, és a hún típusnak világosabb nyoma rajta nem mutatkozott. Úgy a kísérlet, az anniviersi völgyben kizárólag divó és a szomszédokétél egészen különböző nyelv elemzése által biztos adatokhoz jutni szintén meddő maradt; s miután Horváth nem rendelkezék annyi idővel, hogy az anniviersi nyelvről, mely sem francia, sem olasz eredetű, annak szerzet és rendszeréről bővebb ismeretet szerezhetett volna magának, meg kellett elégednie a helységek, hegyek, folyók és némely oly tárgyak neveinek feljegyzésével, melyek az ember és az élet első szükségeire vonatkoznak.

Ezen, ötven és néhány szóból álló gyűjtemény volt tehát a nehézséges utazásnak összes positiv eredménye. Azért is Horváth végül azon meggyőződésének ad kifejezést, »hogy azon összesen csak négy—ötezer lélekből álló hegyi népet, bár azt egy homályos hagyomány a húnoktól származtatja le, ezek maradványának behizonyítani, jelenleg tizennégy század lefolyta után, minden határozottabb történelmi adat és bizonyítvány hijában, egyáltalában lehetetlen.«

A német irodalom sem hagyta egészen figyelem nélkül a svajczi hún telepeket. Magam is ezen réven értesültem róluk legelőször a harminczas években, nevezetesen az Aarauban megjelent Bibliothek der neuesten Weltkunde nevű folyóirat által. Ennek 1834. évi 1. és 2. füzeté e cím alatt: »Die hunnischen Überreste in den Alpen« két czikket hozott, melyekben ha nem

¹⁾ U. o. 451. l.

²⁾ Így p. Jordanisnak de Rivos által idézett állítását, miszerint Attila 453. évben másodszer is Galliába rontott és Thorismund által onnan kiűzetett volna, a szigorúbb bírálat valónak több oknál fogva nem ismerte el. v. ö. Pray G. Annales veteres Hunnorum etc. pag. 171.

is sokkal, de még is több adat van, mint Horváth Mihály értesítésében.¹⁾ E folyóirat jelenleg már kevésbé ismeretes és aligha lesz könyvtárainkban könnyen föltalálható; azért legyen megengedve, hogy a benne foglalt értekezésből tájékozás végett rövid kivonatot adjak.

Az értekezés írója, ki nincsen megnevezve, de nyilatkozataiból ítélve tudományos műveltséggel birt, 1822. évben harmad magával Wallis kanton fővárosát *Sion*-t (németül *Sitten*) meglátogatta, főleg azon czélből, hogy az ottani vásárt, mint mondja, a kanton egyik főnevezetességét és az ott ily alkalommal összeseregülő különbféle fajú, nyelvű, öltözetű népet megszemlélhesse. Itt utitársának azonnal feltűnt határozottan kalmuk arczvonásai által egy még fiatal pórnő, ki egyéb közt érczdarabokat, nevezetesen szép kobalt-darabokat árulgatott. Ezekből néhányat megszerezni óhajtván értekezünk, azoknak árát kérdezé elébb francia, azután német és olasz nyelven, de ezekből egyet sem értvén a pórnő, minden kérdésre csak érthetlen morgást hallott, míg végre a kérdés bizonyos köznyelven (*eine art Patois*) ismételtetvén, ezen feleletet adta: *Stirri batz*. S midőn tudósítónk utitársa e válasza tréfásan megjegyzé, hogy hiszen az mongolul van, és az asszony talán a sinai fal vagy a Bajkaltó környékéről való, egy közel álló pap azon felvilágosítást adá, hogy ha nem is az említett ázsiai vidék lakója a pórnő, de származására nézve az ottaniakkal rokon lehet. »Én, mondá tovább a barátságos pap, azon völgyből való vagyok, melyből az asszony, és mi, ugy mint földieink, a hagyomány szerint utódai vagyunk Attila hadseregéhez tartozott ama harcosoknak, kik rabló portyázás alkalmával a piemonti síkságon (a fő hadtesttől) elvágatván és a felbőszült lakosoktól üldöztetvén, havasokon és jégmezőken át egy szép, minden oldalról zárt, addig emberektől nem lakott völgybe menekültek, ott magukat biztosságban érezvén, hosszabban időztek és végre állandóan megtelepedtek.«²⁾

— »És a völgy neve?« »Anniviers vagy Einfisch« válaszolá a közlékeny pap, ki hérémenicei lelkész, és mint tudósítónk kiemeli, szép, erős alkatú volt, nyilt homlokkal, szőke hajjal, kék

¹⁾ Meglehet, hogy az aarai folyóiratban megjelent értekezés volt az, melyre Horváth közleményének bevezetésében hivatkozik s melyet ő »hasztalanul igyekezett visszaidézni hűtlen emlékezetébe.« Állítja ugyan, hogy *magyar* időszaki iratban olvasta az említett értekezést: de hátha a folyóirat nyelvére nézve is hűtlen volt nagyérdemű történetírónk memoriája?

²⁾ V. ö. Maltens Bibliothek der Neuesten Weltkunde Aarau 1834. il 30. Seite.

szemekkel, — valódi kaukái typos. »Oda, oda megyünk« hangzott egyértelműen — mind a három utas ajkairól, és a rögtön elhatározást rövid idő múlva követte a cselekvés. Touristáink még az nap elindultak Hérémencébe, ott a derék lelkésznel megszállottak és figyelmeztetésére más nap megtekintették a közel lévő *hünbarlagot* (Hunnengrotte), melybe csak nagy nehezen juthattak. E barlang, mint látszik, emberi kéz műve; azonban mitsem mutat fel, mi a húnokra emlékeztetne, vagy a miből következhetne, hogy azt valaha húnok lakták volna. Értesítőnk úgy vélekedik, hogy a *Viberek* és a *Gedunok* vájták ki, kelta törzsek, melyek a Róna völgy középrészét lakták és a félelmes ellenség elől ezen hozzáférhetlen sziklaoduba vonultak vissza.

Touristánk társaival folytatván útját, részletesen leírja a vidéket, annak szépségét, természeti viszonyait, nevezetességeit, az utazás nehézségeit, sat.; de mindezt, noha különben érdekes olvasmány, mellőzöm és csak arra szorítokozom, mi az említett cikkekben a hún maradványokra vonatkozik.

Az első valódi hún ivadékkal (der erste ächte Hunnen Nachkömmling) turistáink az anniviersi völgyben, a gremenci-patak partján találkoztak. Fiatalkorú, barátságos kecske-pásztor volt az, kinek jóságot és előzékenységet kifejező arcvonásaiban semmi feltűnő nem mutatkozott. Beszédje ellenben rendkívül idegenszerű volt (äusserst fremdartig), sem francia, sem olasz, de még is gyakori áthangzással ezen nyelvekből. Az utazók kalauza, ki az anniviersi nyelvet némileg értette, szolgált tolmácsul; amannak segítségével néhány szó jelentését megtudta, fel is jegyezte értesítőnk. Minthogy e szók nincsenek a Horváth által ismertettek között, azokat itt közlöm: *Lhassie* = tej, *Lh* erősen hangsúlyozva; *Schussie* = havasi rózsza; *pezza biack* = alabastrom, mely a völgyben nagy mennyiségben található, és melyből egy darabot mutattak fel a fiúnak¹⁾; *tschiehwa* = kecske, *kibikkass* = kunyhó, *wodas* = patak, *starr* = hegy, *rhabi* = fák, *glisch* = havas.

Sip és dobszó hallatszott, midőn utasaink *Gremencze* vagy *Grimenczének*, az anniviersi völgy egyik falujának szűk utcájába betértek, hol minden ünnepélyes színt viselt, noha a kalauz bizonyítása szerint, nem volt ünnep. Tovább haladván, egy ottani lakostól, ki meglehetősen beszélt francziául, azon felvilágosítást nyerték, hogy halotti tor, (le repos du mort) készül egyik közel rokonánál ennek nemrég meghalt atyja tiszteletére. A gremen-

¹⁾ Lehet, hogy tulajdonképp csak *biack* az ásvány neve, minthogy *pezza*, *pezzo* olaszban darabot jelent. Különbösen a neveket úgy írtam, mint azokat az értekezésben följegyezve találtam, tehát a németben használt írásmóddal. V. ö. az idézett folyóiratot II. r. 196. l.

cezi ember meg is hívta utasainkat a torra, mit ezek szívesen fogadtak. A halotti torról megemlékezik Horváth Mihály is, mint oly szokásról, mely egyedül e völgyben dívott, de a kanton hatóságától 50 vagy 60 év előtt végkép eltiltatott, minthogy a gyásztorok néha az egész örökséget fölemésztették, s az özvegyeket és árvákat inségre juttatták. Értesítünk még résztvevett ily torban és annak lefolyását körülményesen le is írja; halljuk tehát, mit ő erről, úgy mint a temetési szokásokról, elbeszél.

»A halottas házat«, úgymond, »emberekkel telve találtuk. Különös rikító kiáltástól felbeszakított dongás hangzott élénk a fősobából. Ez épen oly alacsony, mint a folyosó, azaz 6 $\frac{1}{2}$ lábnál nem magasabb, hossza 20 láb, széle 15 láb lehetett. Középen erős fa-asztal állott, melynek felső végén a megholt fia ült, — mintegy 40 éves férfi, — nejevel és legközelebbi rokonaival.

»A gyászoló család körül, úgy szintén az asztal hosszában mindkét oldalról férfiak és nők állottak tarka vegyületben, bizonyos imát morogva, mely mint bűvös ráolvasás hangzott; ez alatt a fent ülők időnként hosszan tartó siralmas kiáltásokba törtek ki, fejüket balról jobbra mozgatván. Néhány percz mulva a vigasztalók eltávoznak és helyöket másoknak engedik át, kik épen úgy járnak el, mint megelőzőik. Ezen jelenet ottlétünk alatt, háromszor, vagy négyszer megújult; ezután ismét síp- és dobszó hangzott, és minden élénk, víg kifejezést nyert.«

»Most értesültünk, hogy a temetés már megtörtént, s hogy mi a látványnak legnagyobb részét, a tulajdonképi ünnepélyességet elmulasztottuk. Ezen ünnepély, gremenczi emberünk közlése és kalauzunk kiegészítése szerint, a római catholicus egyház szertartásainak és bizonyos pogányszerű szokásoknak vegyülete, és feltűnő ellentétet képez Európa többi művelt népeinek szokásaival.«

Ha arról meggyőződtek, hogy valamely személy, a bünbocsánat elnyerése és az utolsó kenet felvétele után, valóban meghalt, a legközelebb rokon a halott fekhelyének láb végéhez lép, és a hullának lábszárait erősen húzza, míg egy másik rokon a párnát a halottnak feje alul elveszi. Ezután beeresztik a sírónőket, kik rémitő kiáltásokra fakadnak, melybe a meghaltnak rokonai egész erejükből elegendnek. Ezen üvöltözés — némi félbeszakítással, mialatt sok bort és pálinkát isznak — öt óra hosszan tart.

»Ezen idő eltelvén, a hullát megmossák és felöltöztetik. A legközelebb rokon most hozzá lép tés a halott nevét ennek fülébe oly erősen, amint csak bírja, kiáltja. Ha a halott meg nem mozdul, a rokon mindkét öklét szeméire nyomja, fejét balról jobbra erősen mozgatja és borzasztó sikoltásra fakad. Azután fejét kevés hamuval behinti és a hulla mellé leguggol. Etellet, itallal kínál-

ják; ő nem fogadja el és siránkozását ismétli, de már nem oly erősen.«

»Ezalatt a sírónők az asztalnál helyet foglalnak, jó ízűen falatoznak és a gyászolót néha felhívják, hogy velök tartson. Elvégre ez fölemelkedik, arczát és kezeit megmossa, egy falat kenyeret vagy sajtot megeszik, a halotthoz fordulva iszik, a többi családtagokat meghívja és velök nyugodtan az asztalhoz ül. Most mindnyáján esznek, isznak a halott jelenlétében, kinek jó tulajdonai szüntelenül felemlítettnek.«

»Más napra a pap kíséretével megjelen. A gyászolók és a sírónők elébe mennek és a mint őt meglátják, siralmas kiáltásokba törnek ki, mit a lelkész szentelt víz hintésével és ima hangoztatásával megszüntet. A menet már most a halotti házhoz megindul, hol a falu majdnem minden lakói, olvasókkal kezeikben, összegyülekeztek és letérdelve, a Miatyánkot és üdvözetet morogják.«

»A lelkész a szobába lép, hol a hulla már koporsóban fekszik. Megtekinti azt és a koporsót lezáratja. Azután elfogadja vagy visszautasítja a neki felajánlott üdítést, mi egy pohár bor vagy pálinkából, kenyér és sajtból áll. Adott jelre továbbá a koporsót a gyászpadra emelik fekete terítővel, melyen egész hosszában és szélében fehér kereszt van erősítve, befedik és közönségesen öltözött, de fővegeiken gyászfátyolt viselő négy vagy hat férfi által kivitetik.«

»Elül kereszt, lámpás, zászló, mind gyászfátyollal bevonva. A koporsó mellett a sírónők énekelve, imádkozva, siránkozva. A koporsó után a gyászoló rokonok balra a plebánossal és a legtekintélyesebb meghívottakkal mindnyáján ima- és énekszóval. Elvégre kreti és pleti inkább vígan és jó kedvben, mint szomorúan, minthogy az egész ünnepélynek vége bő lakoma, melyben mindenki a kísérők közül részesül.«

»Ezen lakomának épen most kellett kezdődnie, és az ember, ki minket ide vezetett, miután a gazdával néhány szót váltott, ennek nevében meghítt, hogy mellette helyet foglalnánk. Fapadok hát nélkül előretolattak. Az asztal, melynek 4 küvelyknyi vastag táblája juharfából volt, nem terítettet le, mert különben a tányérok nem lettek volna használhatók. Az asztal táblának mindkét oldalán t. i. szabályszerű mélyedések voltak kivájjva, melyek a tálakat és a tányérokat pótolták. Mi asztalunkon 26 ily mélyedés volt, melyből mintegy negyven vagy ötvenen étkeztek. Az ételeket csöbrökben hordták fel.

Touristánk most terjedelmesen közli a menu-t; de ez aligha készült hún szakács vagy szakácsnő hátrahagyta utasítása szerint, s azért csak röviden sorolom fel. Bevezetésül szolgált

sütött (talán pörkölt) sajt, melyből az utazók alig bírtak két, három falatot lenyelni, mely azonban a vendégeknek és a kalauznak igen ízlett. Többnyire ujaikkal ettek; csak kevesen hoztak magukkal favillát és kanalat. A pörkölt sajtot követte avas szalonnából, gombócokból, szárított körte, szilva és almával összefőzött étel, cukorral és szörppel édesítve. Ez kellemetlen színe daczára ehető volt. Utánna jött téjben főzött rizs, cukorral behintve, napon szárított igen kemény birka vagy kecskehús főzelékkal, azután búzalepény, sült gesztenye, aludt tej, kecske sajt, almaiz és más nyalánkságok, melyek ép oly hamar eltűntek, a mint feltétettek. Eleinte vörös bort felváltva pálinkával, később egyedül vízzel vegyített pálinkát ittak; végre pedig az, mivel kezdődött, pörkölt sajt zárta a lakomát, melyen 180 vagy 200 férfi, asszony, gyermek, aggastyán részt vett, nemcsak az asztalnál ülve, hanem a konyhában és a folyosón állva, mindnyájan igen jó kedvben, úgy a gyászoló család is, de legvigabban nevetve a sírónők. A mondottakból is kitűnik, hogy a kantoni hatóságnak alapos oka volt ily lakomák eltiltására.

Magáról a népről következőkép nyilatkozik értesítőnk:

»A jelenvoltak arczkifejezése többnyire sem kitűnőnek, sem kellemetlenek nem mondható. (Weder ausgezeichnet, noch unangenehm.) Egyetlen egy oly arczot sem vettünk észre, minő volt az asszonyé Sionban. Majdnem mindnyájan világos kék, vagy szürke, zöldesbe játszó szemekkel, szőke vagy barna hajjal, széles csontos (knöcherig) homlokkal, kissé kinyomuló járomcsonttal bírtak. Orraik közönségesek, (csak néhány pisze-orrú volt köztük) álljok széles, nyakok erős és vállaik kiemelkedők; a férfiak középnagysága 5 láb 2 hüvelyk, a nőké átlag 5 lábon alúl.«

»Ha az ember Gremencze keskeny, komor és piszkos utcáját elhagyja, meglepően kellemes áttekintését nyeri az anniviersi völgynek, melynek keleti hegyei Lüc (mond: Lück vagy Lüeck ¹⁾) nagy helységgel gyönyörűen emelkednek fel hasadékos vagy erdő fedett ormokban. Lent a völgyben fekszenek: *Visoye, St.-Jean, Ayer, Peinsey (Pain-sec), Chandolin, Mayeur* ²⁾ és még néhány legtöbbször lakóik nevével jelölt tanya. Ezen nevek, melyeket

¹⁾ Horváthnál Luk. V. ö. idézett munkáját I. r. 457 lap.

²⁾ Horváth a neveket a nép nyelvéből ismerteti meg és azokat hangzásuk szerint következőkép írta: *Visoj, Penszék, Major, Sandolin* név alatt csak hegyhátat ismer, Lukról pedig mondja, hogy nehéz bejárható völgyében fekszik. Ennek ellenében svajeci turistánk állítja, hogy Lüc a hegy lejtőjén 600' magasabban, mint Visoj és 4010 lábnyira a tenger színe fölött fekszik. V. ö. Horváth i. m. III. k. 455 és 467 ll. — és Bibl. der neuest. Weltkunde 1834. II. r. 206 és 213 l.

legtöbb család a XIV. vagy a XV. század óta visel, francia eredetűek, mint *Roch, Faucheur, Gros, Roux*, sat. A gremenczi gazdát *Chantre*-nek, azt pedig, ki minket neki bemutatott, *Branche*-nak hívták.«

Visoye-ban, a völgy legnagyobb helységében, utazóink meglátogatták a lelkészt, ki saját nyilatkozata szerint *csak* 12 év óta lakott e vidéken s (azért) még nem volt alkalma oly tárgyakkal foglalkozni, melyek — ő nem fogta fel mi czélból — turistáinkat annyira érdekelni látszottak. Mindazáltal barátságosan fogadta őket és egy öreg embert, ki nézete szerint e völgyről és lakóiról lehető legjobb felvilágosítást adhatott, estebédre meghítt; de ez szintén alig mondott többet annál, mit utazóink úgy is már tudtak.

Azonban némely, bár nem fontos körülményt még is határozottabban jelölt meg a viszóji öreg, mint a korábbi értesítők. Nevezetesen említette, hogy 200-an voltak ¹⁾ a főseregtől és pedig az *Aosta* völgyében elvágott húnok; hogy továbbá kevés nőt hoztak magukkal és ennél fogva éjjeli negrohanásokkal szereztek feleségeket a hegyeken túl lévő *Tourmanche, Pellina és Diemo* völgyekből, biztosak lévén, hogy senki sem leend oly merész őket a jégen, havon üldözni. — Az első telepek voltak *Gremencze* és *Ayer*, melyek régi nevöket máig megtartották; a többi helységek sokkal későbbben keletkeztek, miután a völgy északra fahidak által megnyitvatott és a népesség a Róna völgyéből történt bevándorlás következtében szaporodott. *Lüc, Visoye, St.-Jean, Im Fang, Vercorin* akkor épültek, mikor a sitteni püspökök a régi lakosokat keresztény vallásra térítették. Ez 600 vagy 700 év előtt történt. Azóta a régi szokások eltűntek, és azok, melyek csekély számmal születések, halálesetek, tavaszi és őszi ünnepélyek alkalmával még követtettek, évről-évre többet vesztenek eredetiségökből. »Most már« úgymond, alig hasonlítanak azokhoz, melyeket én fiatal koromban láttam; 50—60 év mulva még nyomuk is elvész.« ²⁾

Utazónk megjegyzi, hogy a művelődés e völgy lakói között néhány év óta nagyon terjed. Igen tanulékonyak lévén, mindinkább elsajátítják a francia nyelvet, melyhez jobban vonzódnak, mint a némethez, mi valószínűleg onnan ered, hogy majdnem minden plebános, kit nekik küldöttek, Wallis kanton francia részéből való volt.

¹⁾ A héremencei lelkész e hunok számát néhányszor 12-nek mondja (ehéige Dutzend) Bibl. I. r. 30 lp.

²⁾ Kár, hogy utazónk nem kérdezte ki az öreget bővebben azon már elenyészett szokásokról.

Miután pedig az anniviersi völgy a francia és a német bár torznyelvű (zwischen deutschem und französischem Kauderwelsch) völgyek között csaknem a középben fekszik, a *Blumat* vagy *Turtman* völgy az utóbbihoz, a *Borgne* vagy Hering völgy az előbbihez tartozván, szók és szólásmódok mindkettőből a régi hún nyelvbe vegyültek, míglen a francia patois fölülkerekedék és oly tájnyelvet alkotott, mely durvaság és rosz hangzat tekintetében a legérdekesebb dialektusokkal vetélkedhetik.

Eszrevételeit azzal végzi értesítők, hogy az anniviersi völgy lakói nagy hajlammal bírnak egyrészt a kereskedésre, másrészt kóbor és változékony életre (unstätes, veränderliches Leben), minél fogva alig képesek egész télen át ugyanazon házban maradni és nyáron lakásukat három-négyszer is változtatják. Minden ily kiköltözés az egész családdal, barmokkal és a házi butorokkal történik és a bevonulás más kunyhóba alkalmat nyújt lakomára, melyre a szomszédok és rokonok barátságosan meghívatnak.

Az Anniviers névre megjegyzi, hogy az régi szóból látszik származni, mely annyit jelent, mint köröskörül elzárt. Honnan eredt az Einfisch név, nehezen határozható meg.

Mint látjuk, svajczi tudósítók észlelései az anniviersi lakosok testalkatára, főleg arcvonásaira és nyelvökre nézve teljesen megegyeznek Horváth Mihályéival, mi az észleletek helyességét bizonyítja és azokra nézve is, mikről Horváth nem szól, s miket csak a svajczi turista említ, hitelesség tekintetében kedvező véleményt gerjesztenek. De az utóbbi sem nyújt szilárd alapot a hagyománynak, és csak annyi mutatkozik bizonyosnak, hogy valamely észak-keleti népnek kis raja szállotta meg a sokszor említett völgyet és pedig a népvándorlás forrongó, zavarteljes korszakában. Erre utalnak a sajátságos szokások, a lakosoknak kóborlásra való hajlama, a nyugatiakétól eltérő nyelv. Hogy arcvonásaikban nem különböznek a kanton többi lakosaitól, ez a főntebb előadott körülményekből könnyen megfejtethető. Egyébként több történelmi bűvár, köztük Hunfalvy Pál és Schafarik is, nyomatékos okoknál fogva, a húnokat nem is tartják mongol fajbelieknek és az észleletek Svajczban e vélemény mellett bizonyítanának, ha az anniversiek csakugyan húnoktól származtak volna. Az szintén, hogy ezek utódai ama vérengző lovas harcosoknak, kik bámulatos merészséggel oly járatlan, veszélyes és, mint Horváth jelzi, valóságos pokol-úton, havasokon és jégmezőkön szállottak fel s alá, míg ezen elzárt völgybe jutottak, hogy, mondom, ily zord emberek ivadéka most nyájas, barátságos, mint látszik békeszerető — ez sem ellenkezik a hagyománnyal és megfejtethető a változott életmód, az elzárttság, a családi élet, a vallás és

egyéb körülmények befolyása által. Nem is hiányzanak példák, ha szabad így kifejeznem magamat, a vérmérséklet ily megváltozására. Már az 6-korban találkozunk ily változással Lydiának elébb harczias népénél, azon tanács következtében, melyet Krösus Kyrusnak adott és melyet ez utóbbi követett is. Temudsin Dsingiszkhán és Timurlenk vérszomjas seregeinek utódai ma szintén barátságos és nyájas emberek, ha ugyan hinnünk lehet Huc lazarista térítőnek, ki a negyvenes években Mongolországot beutazta.¹⁾ De hogy mely évben, mi oknál fogva, vagy mely események következtében történt a letelepedés; hogy valóban húnok voltak-e a legelső megtelepedők az anniviersi völgyben, vagy nem-e tartoztak azok más néphez, mely a hunokkal szövetségben állt, vagy pedig azoknak alávetve volt és hún czég alatt kalandozott? mindezen kérdések eldöntve nincsenek és megoldásra várnak.

Schafarik Pál József határozottan szlávoknak mondja az említett völgy első megszállóit és hivatkozván az idéztem Aarai folyóirat közleményére, azon állításának támogatására említi fel őket, miszerint nemcsak a byzanti írók: Teophanes és Kedrenos, hanem a nyugotiak is, különösen pedig a németek nemzeti mondáikban a szlávokat húnoknak nevezik.²⁾ Való, hogy az utóbbiak hadseregében különböző nemzetek harczoltak és hogy a középkori írók nem járván el kellő pontossággal az egyes népek megnevezésében, a hatalmas népnek alávetett szlávokat is húnoknak elkeresztelhettek; tagadhatlan az is, hogy a Horváth Mihály mint a svajczi utazó által ismertetett szók, nevezetesen a falvak nevei p. *Gremence* vagy *Kremence*, *Gradecz*, *Grona*, *Visszoj*, továbbá *Stiri* szláv hangzásuak és jelentésűek³⁾ és miután kevés kivétellel azon népet fogadhatjuk el valamely helység alapítójául, melynek nyelvéből való annak neve, mindez csakugyan

¹⁾ Crösus tanácsa ismeretes Herodotból I. 155—157. Huc, e czím alatt németre fordított és már 3-szor kiadott munkában: »Wanderungen durch die Mongolei nach Thibet« igen sok tényt közöl, mely a mai mongolok szelid lelkületét tanúsítja; sőt a jószívűséget kiválóan mongol jellemvonásnak mondja e szavakkal: echt mongolisch gutmüthig l. 160 lp. Przelawszky Huc-nak több közlését tévesnek mondja, de az orosz munkája nem állván rendelkezésemre, nem tudom, mennyiben helyesli vagy czáfolja Huc állításait a mongolokra nézve.

²⁾ Schaffarik Paul Jos. Slavische Alterthümer, deutsch von Mosig v. Ährenfeld I. 328 és a k. lp.

³⁾ Városok és helységek hasonló neveivel találkozunk szlávok lakta vidékeken és országokban. Így *Krementsz*, *Kremenaja*, *Krementsuk* városok Oroszországban, *Gradetz* két falu Horvátországban.

az anniviersi völgy lakóinak szláv eredetére vallana. Ellenben az sem szenved kétséget, hogy a közlött szók között és pedig főlős számmal, olyanok is vannak, melyek magyar hangzásúak és nyelvünkben nyerhetik kellő értelmezésüket, mint *Penszék, Kwi-mez, Luk, Náva, Navaszék, Kalló, Barma, Feja*; ezek tehát a szláv tudós érvelését nagyon megingatják. — Schafarikot elvitázhatlan nagy tudománya és széles olvasottsága daczára, hő vonzalma nemzetéhez elfogulttá, következtelenné teszi és nem ritkán téves állításokra bírja, mint ezt nagyérdemű veterán tudósunk, Hunfalvy Pál jeles Ethnographiájában számos adattal bebizonyította. ¹⁾

Így a fenforgó kérdésben is Schafarik megfélekedezék arról, mit néhány soral elébb állított, hogy t. i. a szlávok szívesen csatlakoztak a húnokhoz, kik hosszú ideig szomszédjaik lévén, szükség nélkül soha oly baromi kegyetlenséggel nem bántak velök, mint az embertelen gótok, és hogy a nyersebb húnok inkább a műveltebb szlávoktól vettek át szokásokat (tehát ezeknek megfelelő neveket és szókat is) mint ezek amazoktól. Bizonyítékül idézi Priskust és Jordanist, kik *med*, a mézesbor, és *Strawa* a halotti tor szláv neveit mint hún szókat említik fel. ²⁾ Maga Schafarik szerint tehát sok szláv szó vegyülhetett a hún nyelvbe.

Mindenesetre elhamarkodott is volna a szláv tudós ítélete, ha azt csak azon néhány szóra alapítaná, mely az aargau folyóiratban közöltett. ³⁾ Mert — ez már untig elmondott — arra, hogy valamely nyelv és nemzetnek rokonságát másokkal meghatározhassuk, nem elegendő csak néhány szót mintegy futólag felkapni, azután más nyelvbéli hasonló szókkal egybeállítani és török, szakad módon jelentőségökben valami közösséget kiereszokolni; mily badarságokra vezethet ily eljárás, több alkalmunk volt tapasztalni — az említett célhoz egyedül a nyelv összes anyagjára és idomaira, úgy mint a logikai és grammatikai viszszonyok kifejezési módjára kiterjedő vizsgálat, továbbá kellő nyelvészeti készütséggel végbevitt beható összehasonlítás vezet-het biztosan általában és különösen a fenforgó kérdésben is, melynél miután a nemzetek rokonságának meghatározására Schafariktól szintén követelt három kellék közül ⁴⁾ kettő eddig

¹⁾ Hunfalvy Pál Magyarország Ethnographiája 99. és a következő lapon.

²⁾ Schafarik id. munk. I. 327. lp.

³⁾ Schafarik a svajezi folyóiraton kívül hivatkozik még a Česka Wčela időszaki iratra, talán hírlapra, mely nem állott rendelkezésemre. V. ö. i. m. 329 l. a jegyzetben.

⁴⁾ Schafarik i. m. I. 293. l. Hunfalvy Pál Ethnogr. 51. l.

cserben hagyott, egyedül tehát a nyelv vizsgálatára vagyunk szorítva, hogy a kérdéssel, ha lehet, tisztába jöjünk.

De vajjon érdemes-e a várható legkedvezőbb eredmény oly nagy munkára, minővel kétségkívül járna az anniviersi nyelv szótárának és nyelvtanának elkészítése és összehasonlítása más nyelvekkel? Én hiszem, igen. Ha a fáradság nem is lenne teljes sikerrel jutalmazva; haszon nélkül nem volna. »A tudomány kincsei úgy is csak fillérenként gyűlnek össze, a tudósok türelme pedig (maga a működésök természete ezt úgy hozván magával), kifogyhatlan, és egy-egy kicsike eredmény elérése céljából olykor hónapok, sőt évek munkáját kell áldozatul dobniok s megcsik az is, hogy ez a fáradságos munka megvan, de az eredmény elmarad.«¹⁾

Alljon végül még egy kis történelmi reminiscencia, mely szintén húnokra vonatkozik. Gibbon nagybecsű és nagyhírű munkájában Prosper Tyro és Sidonius Apollinaris nyomán említi, hogy Aetius a Liger és a Rhodanus folyókon lévő átmeneteket biztosítandó, Valentia elhagyott vidékére húnokat és alánokat telepített.²⁾ Ezen vad szövetségesek nem kevésbé voltak félelmesek Róma alattvalóira, mint ellenségeire nézve. A neki átengedett vidék a meghódítás minden borzadalmát érezte és a tartomány, melyen átvonulának, az ellenséges berohanás nyomorának volt kitéve.³⁾ E húnokat és alánokat használta Litorius, római hadvezér, Theodorich gót király ellen, midőn ennek székvárosát, Tolozát megvéni szándékozott; de Theodorich a rómaiak és húnok táborát megrohanván azokat, kemény és véres ütközetben legyőzte, magát a hadvezért elfogta és a húnokat a Róna partjáig üldöztette. Az anniviersi torkolat a Róna völgyébe nyílik; nem-e voltak az említett harczból megfutamlottak azon húnok,

¹⁾ Krainer Imre: A magyar nemes jóság természete Verbőczy koráig 10 lap és a növényélet Vegytana. Egyetértés 1881. február 8-án 38. sz.

²⁾ Gibbon Edv. »History of the decline and fall of the Roman Empire« czimű munkáját csak Sporschil fordításában használhatván, a fentebb felhozott adatok a 33. fejezetben, 6. kötet 251. lapján foglaltatnak.

³⁾ Sidonius kedvencz képleges kifejezését, az apostrophét alkalmazva, szülőföldjének pusztítását következő versekben kesergő:

Litorius Seythicos equites tunc forte subacto
Celsus Armorico, Geticum rapiebat in agmen
Per terras, Arverne, tuas, qui proxima quaeque
Discursu, flammis, ferro, feritate, rapinis
Delebant: pacis fallentes nomen inane.

kik az anniversi völgybe hatoltak? Ellenvethetni ugyan, hogy a véres catalauni csata később vívatott, hogy tehát a menekültek Attilának Galliába rontó csapataival egyesülhettek volna; de ezen ellenvetés sokat vesz értékéből, ha meggondoljuk, hogy a hatalmas hún király egészen más úton tört Galliába és vonult is onnan vissza, hogy a menekültek a többi világtól teljesen elzárva valának és ennél fogva, kivált akkori időben, a hatalmas húnkirály ezen hadjáratának híre alig juthatott hozzájuk. Hiszen a visoyei lelkész még 1822. évben saját vallomása szerint többnyire csak esztendő múlva értesült a politikai eseményekről és az említett évben a legujabb hozzá érkezett hirlap 1815. évről való volt; hát még az V. században! Másrészt kérdést szenved az is, vajjon a húnok, kik e völgyben meghonosultak, családot alapítottak, biztosságban érezték magukat, vajjon annyira visszakívánczoltak-e, hogy azon veszélyeknek, azon üldöztetéseknek ujjonnan kitegyék magukat, melyektől annyi bajjal és nehézséggel szabadultak meg.

Korántsem akarom állítani, amint biztosan nem is állíthatom, hogy az anniversiek épen Litorius húnjaitól származnak. Lehetséges, de nem bizonyos. Az adat, melyre véleményemet alapítom, való ugyan; de hiányzik a kapcsolat az abból vont következtetéssel. Nem is volt más czélom e conjectura közlésénél, mint a szakférfiak figyelmét az általam felhozott eseményre irányozni. A történelmi kutatásoknak is megvan a sors boná-ja és a véletlen gyakran oly adatot hoz napfényre, melyre a leggondosabb nyomozás sem akadt. Nem lehetetlen, hogy a Róna völgyének ugymint Piemont városainak levéltárai fognak az anniversi húnok kérdésében is ily adatot szolgáltatni, és a nyelvészeti elemzést e tekintetben kiegészíteni, mi a történelem és az ethnologia érdekében csak óhajtható.

C. FERDINANDUS EREMITA.

A TISZA RÉGI NEVE.

Magyarország már a legrégibb korban ethnographiailag igen gazdag ország volt. A népvándorlás egyik legjártabb ország-utja erre vezetett, erre viharoztak e nagy forradalom főhősei, sőt legnagyobbszerű alakja: Attila Magyarország szívében székelt. Természetes, hogy lakosainak ezen sokszerűsége a mai magyar hely és folyónevekben is tükröződik. Valamint minden hullám legalább egy porszemet rak le a hullámtorlatból kimagasló sziklatömegre, úgy a Kárpátok országában is majdnem minden nép, mely rajta áthullámozott, legalább is egy nevet hagyott hátra.

A legrégebb megmaradt földrajzi név nálunk a Marosé, melyet már 2200 év előtt [igaz, hogy a Tisza alsó folyamával együtt] *Maris*nak hittak. Neve tán az V-dik században a környékén lakó agathyrs néptől származik. Általa észre lehet venni, hogy inkább a folyó-nevek maradnak meg, mint a helynevek: a folyók nem pusztúlnak el, mint a városok. Magyarország legrégebb ismert lakosaitól, a kéltáktól szintén több folyónév szállt a századok hosszú során örökségkép reánk: a *Danuvius*, ma Duna, a *Granu*, ma Garam és az *Arrabona*, mely a Raab névben maradt fenn. A Tisza neve ellenben, melyet 1400 év óta használnak, úgy látszik a Duna-Tisza közben lakó jazygoktól vette eredetét.

A Kárpát névben az ott lakott karpodak¹⁾ nép neve rejlik, míg a Zala név, mely már a II. században is előfordul, német eredetű lehet [Németországban: Saale]. A rómaiaktól — ellentétben Dalmátiával — igen kevés név maradt ránk: a *Siscia* = Sziszek, *Admediam* = Melhadia, (?)²⁾ *Ampelus* = Ompoly, *Samum* = [ma folyónév] Szamos. Hogy a *Bécs* név mely, más nyelvből nem magyarázható, avar eredetű-e, az igen kétséges.³⁾ Ezen különböző népektől származó földrajzi nevek közt a Tiszáé adott alkalmat a legtöbb hozzávetésre.

A Tisza régi neve problémának látszik, ha a régi írók eltérő elnevezéseit és a modern történétírók elütő magyarázatait tekintjük. A Tisza régi neve *Tibiscus*, állítják Mannert, Sickler és Ukert.⁴⁾ Főbizonyosságuk Ptolemaeus, ki a Tiszát félreérthetetlenül leírván, *Tibiscus*nak nevezi. A Tisza neve — állítják ellenben

¹⁾ Zosimus N. 34. *καρποδάκται*-t említ a hunnok társaságában. Nazianzi Caesariusznál is előfordulnak. Mindkét írótt Müllenhoff idézi *Zeitsch. für den. Alterthum* VIII. 1876.

²⁾ Mehádiáról Pesty Fr. bebizonyítja (A szörényi bánóság II. 326.) hogy magyar szóból: *Miháldból* vette nevét. Szerk.

³⁾ Az említettem római nevek a Mommsen gyűjtötte feliratos köveken fordulnak elő. I *Corpus inscrip.* III. -- Bécsnek az idők folyamában 7 neve van, melyek közül három újkori. Peutinger mappája *Vindoboná*nak nevezi, Ptolemaeus *Juliobono* [feliratok Oylibonának]. E mellett még *Vindomana* [itin. Ant.] *Vindomara* [Notitia Dign.] is előfordul. Büdinger állítása, hogy ezek mind egy alakra vihetők vissza, még nincs bebizonyítva. [Oest. Geschichte 127.] Mai napság a németeknél *Wien*, az éjszakai szlávoknál *Vüden*, a magyaroknál, déli szlávoknál és oláhoknál *Bécs*. A mai Wien és Viden alig származhatnak akár *Vindobona* akár *Vindomarából*.

⁴⁾ Mannert, *Geographie der Griechen*. IV. 203. Ukert. *Geogr. der Gr.* III. 2. 603. Sickler. I. 196.

Forbiger, Schafarik és Roesler¹⁾ — nem volt soha Tibiscus; csak félreértés és tudatlanság következtében nevezik a Tiszát újabb írók Tibiscusnak. E név a Temest illeti; a Tisza latin neve pedig *Tisia*, Hunfalvy belevonván a vitába Herodotost is, kinél a Tibisis szintén előfordul, de mint bulgárországi folyó, abban állapodik meg, hogy a Tibisis név költött. »A Tibisist — ugymond Hunfalvy — Herodotus a Haemus [Balkanbúl] eresztí a Dunába, azután a név általköltözvén a Dunán, a mai Temest jelenti, míg utoljára a Tiszán megállapodik.«²⁾

Vizsgáljuk meg a kezünkben levő régi történetírók, map-pák és feliratok alapján, melyik a Tisza valódi neve, és vajjon valóban megtörtént-e a Tibisis névnek feltűnő kétszeri vándorlása?

A legrégebbi író, ki a Tiszát említi Herodotos. »Az Agatyrsek hazájából — így ír Her. IV. könyvének 49. fejezetében — még egy más folyó, a *Maris* szakad az Isterbe; és a Haemus magaslatairól három hatalmas folyam rohan éjszaknak: az *Atlasz*, az *Auras* és a *Tibisis*, melyek szintén az Isterbe ömlenek. Thrácia három mellékfolyamot szolgáltat az Isternek: Az *Athryst*, a *Noëst*, és az *Artanest*, melyek mind a crobyzian trákok országán át folynak.«

Íme, itt megvan a Tisza leírása és a Tibisis név is, csak-hogy az elsőt, a Tiszát *Maris*-nak nevezi, míg a Tibisist a Duna jobb partjára Bulgáriába helyezi. Hogy Herodotus a *Maris* alatt a Tiszát értette, az kétségtelen és magyarázó is egyetértének e tekintetben; a mai Maros folyam és a Tisza alsó folyásának tehát az ókorban egy neve volt: *Maris*, mely ma a Tisza egyik mellékfolyamára szorult vissza. De melyik az a másik folyam, melyet Herodotos Tibisisnek nevez?

A többi kútforrás nem ismer Thráciában Tibisis nevű folyót, valamint az Atlas és Auras, melyeket Herodotos a Tibisis-sel párhuzamosan ereszt a Dunába, se találhatók fel a régi emlékekben. Itt tehát a szerző adataiból kell kombinálnunk. Herodot híres kiadója: Rawlinson következőkép határozza meg a fentebbi idézet folyamait: A *Maris* szerinte = Maros

Atlas = a mai Taban	Athrys = Jantra
Auras = Drista	Noës = Osma
<i>Tibisis</i> = Kara Lom	Artanes = Vid

¹⁾ *Forbiger*. Handb. der alten Geographie III. 1103. *Schafarik*. Slavische Alterth. I. 507. *Roesler*. Rumänische Studien.

²⁾ *Hunfalvy*. Magy. Ethnographiája. 60. — Philol. Közöly. 1880. November.

Rawlinson tehát, a mint látjuk, kikapott taláalomra három bolgárországi folyamot és azokat minden habozás nélkül Herodot három problematicus folyamával azonosította.¹⁾ Pedig ha közelebbről megtekintjük Herodotos állítását, több feltűnő körülmény öltik szemünkbe. Már az is megingatja Herodotos hitelességét e részben, hogy Bolgáriában három *hatalmas* folyót ereszt a Dunába. Ehez járul, hogy Herodot, felsorolván a Haemus [Balkan]ból eredő folyamokat [az Atlást, Aurast, Tíbisist] a következő mondatot így kezdi: »Thrácia három mellékfolyamot küld a Dunába.« Hát az előbbi folyamok, s köztük a Tíbis, melyek Herodotos szerint a Balkánból a Dunába ömlenek, nem folytak-e szintén Thrácián keresztül? Ha ezek tehát thrák folyamok, hogyan kezdheti Herodotos a következő mondatot ekkép: »Thrácia három folyamot küld a Dunába« ha már felsorolt három *más* thrák folyót?

A harmadik körülmény, mely Herodotos ezen passusának hitelessége ellen szól, az, hogy egy thrákországi Tíbis folyóról nem szól se írásbeli emlék, se felíratos kő. Ha ezzel szemben meggondoljuk, hogy a leghitelesebb auctorok és felíratok megegyeznek abban, hogy egy Tíbis nevű folyó a mai Magyarország egy folyója — bizonyára kénytelenek leszünk elfogadni, hogy Herodotos vagy csalatkozott, tehát tévedésből áthelyezett egy baloldali folyót a Duna jobb partjára, vagy hogy textusa megromlottan maradt reánk. Meglehet, hogy Herodotos csak fölemlítette a kérdéses három folyamot és egy tudákos másolója két kifejezéssel: »a Haemusból« és »éjszak felé« toldotta meg. Herodotos Tíbisisért tehát nem kell Hunfalvyval és Rawlinsonnal Bulgáriában keresni, hanem egyetértve a későbbi auctorokkal, Magyarorszáiban.

Itt azonban azon kérdés támad fel előttünk: hogy hol keressük? A mai Tisza avagy a Temes volt-e a régiek Tíbisise? A közhasználatban levő kézikönyvek és lexiconok minden legkisebb kétely nélkül a Tiszára fogják a Tíbis nevet; ezen azonosítás ellen azonban több fontos ellenvetést lehet felhozni. Lássuk mindenekelőtt az auctorokat. Strabo, ki Krisztus kortársa volt, kétszer említi a Tiszát hetedik könyvében: először egyetértőleg Herodotól *Maris*nak, *Marisos*nak nevezi; másodikban pedig *Parisos*nak mondja. Az első passus így hangzik: A dákok országán át folyik a Marisos folyó a Danubiusba. Semmi kétség, hogy itt a Marost és az alsó Tiszát érti, ugy mint Herodotos.

A második megemlékezéshez inkább férhetne a kétely, vajjon valóban a Tiszát érti-e Strabo. »Az ország egy részét a dákok

¹⁾ A Herodot edited by Rawlinson. III. kötet. IV. könyv 49. l.

pusztították el, midőn a bojok és Tauriskok celta népeit, kiknek vezére Kritasiros volt, megsemmisítették, azt állítván, hogy az ország az övék, ámbár a *Parisos* folyó választotta el őket, mely a hegységről az Isterbe folyik, a galloknál, kiket Scordisk-oknak hívnak.

Mint hogy a bójok és tauriskok valóban Magyarországon laktak, a Scordiskok a Sáva és a Tisza torkolata közt tanyáztak, elfogadhatjuk azon állítást, hogy Strabo a *Parisos* alatt a Tiszát érti. Azonban ne gondoljuk, hogy a *Parisos* a Tiszának egy új neve: a *Parisos* nem egyéb a fentebbi *Marisos*nál, csak hogy itt a másolók elnézése következtében *M* helyet *P*-t találunk. Így reconstruálván az eredeti textust, látjuk hogy a Tiszának neve a keresztény időszámítás első századában még mindig az, a melyet Herodotos feljegyzett.

Azonban ez időben a Tiszának egy más neve is felmerül: *Parthissos*, melyet szintén az első században Pliniusnál találunk. Ezen név, melyben a mai Tisza név már bent rejlik, ezentúl kizárólagos neve a Tiszának az V-dik századig. Ugy látszik jazyg név volt, a mai Ó-Becse mellett egy jazyg városról is van tudomásunk, melynek neve *Parthiscon* volt. Ammianus Marcellinus (IV. sz.) ugyancsak a Tiszát szintén *Pathissos*nak nevezi.

Az ötödik században, Attila századában fordul elő először a Tisza név, még pedig — ellentétben az eddigi kútforrásokkal — oly irónál, ki maga is keresztülúsztatott rajta: Priskosnál. Igaz ugyan hogy Priskos *Tiga*-t ír, de hogy ez csak palaeographiai tévedés [y és Z könnyen téveszthetők össze] bizonyítja Jornandes, ki Priskosra hivatkozván, a *Tiga* szót *Tisiával* adja vissza [Jornandes 34 fejezet]. A ravennai geographus, ki szintén Priskosból merített, szintén *Tisiát* ír; világos tehát, hogy a *Tiga* corrupált szó és hogy Jornandes és a ravennai névtelen oly Priskos-textust olvastak, a melyben *g* helyett még *s* volt, tehát *Tiga* helyett *Tisa* vagy *Tisia*.

Ha tehát időrendben összeállítjuk a Tisza különböző neveit, a különböző források szerint, következő táblát kapunk:

V. század	Kriszt. előtt.	<i>Maris</i> .	Herodotos. IV. 49.
I.	»	» után. <i>Marisos</i> .	Strabo. VII. 3.
	»	» » <i>Parthissos</i> .	Plinius. Hist. IV. 25.
IV.	»	» » <i>Pathissos</i> .	Ammianus M. 17. 13.
V.	»	» » <i>Tisa</i> . (<i>Tiya</i>).	Priscos. p. 183. Bo.
VI.	»	» » <i>Tisia</i> .	Jornandes. 34.
VIII.	»	» » <i>Tisia</i> .	Geogr. de Ravenna 4. 14.
X.	»	» » <i>Tisa</i> .	Constant. Porphy.

Mindezzel szemben van azonban egy kútfő, a mely a Tiszát *Tiviscus*-nek nevezi. Ez Ptolaemeus [II-dik század], kinek elneve-

zése alapján támadt az a téves, még ma is védett nézet, hogy a Tisza régi neve Tibisis vagy Tiviscus.

Már azon körülmény is, hogy Ptolemaeus egyedül áll oly sok jeles és megbízható forrással szemben, meggyőzhetne arról, hogy ő a Tiszát a Temessel összetévesztette. A Temes (és nem a Tisza) régi neve Tibisis, Tiviscus: ezt fölíratos kövek és régi kéziratok egyaránt bizonyítják. A Temes [Tiviscus] mellett feküdt a hasonlónevű város: Tibiscum, a mint ez Mommsen 1550. számú inscriptiójából kitűnik.¹⁾ A Peutinger-féle tábla is ismeri e helyet Tivisco név alatt, míg a ravennai geographus mindakettőt, a folyamot is, a várost is említi: az első nála Tibis, a második Tiviscum. E ravennai cosmographiájában különben először előfordul a Temes név is a *Tema* nevű a Temes melletti hely nevében. Priskos is ismeri a Tiphisiá-t, melyet azután Jornandes Tibisis-nek mond.²⁾

Eredményeinket tehát következőkép foglalhatjuk össze: A *Tisza legrégebbi neve Marisos, és Parthissos. Az V.-dik század óta: Tisza, Tisia. A Temesé pedig annélkül, hogy vándorolt volna az V.-dik Krisztus előtt század óta: Tibisis, Tibiscus.*

RIEDL FRIGYES.

VALAMI A »COMES« SZÓRÓL.

Középkori okleveleinkben a »Comes« szó vagy jelzővel határoztatik meg közelebről, p. o. comes-palatinus, castri, nitriensis stb. s akkor *hivatalt*, vagy pedig magányosan áll s akkor *méltóságot* jelent. Tudvalévő, hogy ezen utóbbi eset — ha csak olykor az oklevél írója nem mellőzte el a jelzöt — amannál sokkal gyakoribb, s hogy majdnem a XV. századig tartotta fenn magát, azaz addig, midőn a Comes szó a grófi méltóság fogalmát ölté magára. Ezen időponttól visszafelé menve, azt találjuk, hogy minél régebbi korba érünk, a méltóságot jelölő Comes szó mind nagyobb tért foglal el, úgy, hogy Szent-István törvényeihez jutva

¹⁾ Mommsen. Corpus inscript. III. 247. V. ö. *Ortway*, Tibiscum fekvése.

²⁾ *Salamon Ferencz* e folyóiratban [1881. 21. lap] igen szellemesen iparkodik kimutatni, hogy Priskos Drekonja = Karas, a Tigas = Borzva, a Tiphesas pedig = Temes. A két azonosítás azonban mégis kétséges. Peutinger táblája t. i. a mai Karast nem Drekokonnak hanem Aponak nevezi. Fölíratos kövek pedig mutatják, hogy a Borzva régi neve Berzovia, a kéziratok szerint pedig Berzobis. Jornandes átírása szerint pedig a Tiga a mai Tisza.

— mint azt dr. Pauler Gyula, ki először figyelmezett erre, kifejezte — azok már »a világiak közt csak két osztályt ismernek: *comes* és *nem comeseket*.«¹⁾

Ezen kettős fogalomkörnek alapját azon forrásokra kell visszavezetnünk, melyből a *comes* szó eredt.

Ha ama szónak Du Cange Glossáriumában utánna nézünk, észrevevessük, hogy az két különböző forrásból, külön-külön fogalom képében szívárgott a középkor institutióiba. Az egyik forrás a római caesarokra vezet vissza s a császár személyét *kísérő* (*comites*) főuraktól eredt. Ezen felfogás, leginkább, Nagy-Károly capitularei által egész nyugaton elterjedt, de már korához módosulva, bármiféle jelzők kíséretében is, mindig *hivatalnokot* jelentett. A másik forrás katonai jellegű s Constantinus Porphyrogeneta s Bölcs Leo görög császároktól származik, kik *zónartas* néven az egyes *hadosztályok vezéreit* nevezik.

Valószínű tehát, hogy miként az első forrásból a *comes*nek hivatalnok-i fogalma származott: úgy azon másik méltóságot jelölő *Comes* a görög forrásból fejlődött ki. Annyi azonban bizonyos, hogy a görög forrás már módosulva, a szlávokon keresztül, az »*ispán*« szóval jutott hozzánk, és pedig akkor, midőn a magyar hadszervezet a letelepedéssel törzsszervezetté alakult, midőn a *hadosztályok vezérei* már csak mint *törzsfőnökök* szerepelnek. Ezt bizonyítja maga az *ispán* szó is, mely — Miklosich tanúsága szerint²⁾ — az ó-szlovén župan-ból származott, melynek ismét első legrégebb jelentése: *törzsfőnökök*.³⁾

A méltóságot jelző *comesi*, azaz a tulajdonkén *ispáni* cím tehát, a törzsszervezeten alapulván, sokkal régiebb a megyénel s annak és a királynak mindennemű *comeseinél*, kikkel szemközt kezdetben hatalma is természetszerűleg sokkal nagyobb volt. De éppen ez a nagy hatalom keltette fel fejedelmeink féltékenységét s majd egyenes erőszakkal, majd meg az általuk hatalmasság emelt *comesek* erejével: annak megtörésén fáradoztak. Mindössze is csak gyanítható, hogy Géjza és Szent-István a törzsszervezetet nemzetségekre bontották, mely hatalmukat napról-napra

¹⁾ Szent-István alkotmánya Századok 1879. évf. 115. l. lásd továbbá Szent-István törvényei közül Lib. I. cap. VIII. IX. de főleg a cap. XV. A *comes* szó mint méltóságot kifejező a Lib. I. cap. XXII. kiválóan pedig a Lib. II. cap. V. alatt lappang.

²⁾ A régi magyar Passióban is, melyet Toldy adott ki, Pontius Pilátus nevénel a *ἡγεμῶν* *ispánnak* van fordítva.

³⁾ Die Slavischen Elemente im Magyarischen. Denkschriften der k. Akademi. Philos. — Hist. classe XXI. Band. Wien, 1872. 63 lap 955. sz.

mélyebben ásta alá. Ezen folytonos sülyedésnek, mellyel viszont az udvari s egyéb királyi hivatalnokok emelkedése halad párhuzamban: érdekes tükrét képezik királyi okleveleink az első századokból. Kezdetben t. i. a záradékban, a már korán kiváló állásra felett nádorispán mellett, az egész XI. századon át, csakis a nem hivatalnok comesek nevei fordulnak elő. Utóbb már az országbíró nevét is ott találjuk. Mikor aztán Kálmán királytól kezdve a nemzetségek közös birtoka magán birtokká, s vele hatalmukon a végső csapás is megejtve lőn, lassankint, Imre király alatt pedig teljesen leszorulnak omnét s helyüket a hivatalnok comesek nevei töltik ki. Ezentúl velük már csak a záradékon kívül s egyéb kiadványokon találkozunk, szemünk elé tárva a nemzetségek szétfoslásának processusát: a mint t. i. a *törzsfőnök* hajdani Comes czíme, előbb a *nemzetségek*, majd az abból alakult *családok* fejeire, végül egy családnak több tagjára átöröklük. El lehet gondolni már most, hogy ha törzsfő-comes comesi czímén valamiféle hatalmat is bírt, enuyi megoszlás után alig maradt belőle több a *puszta czímnél!*

Hogy a méltóságot jelentő comesi czím volt-e csakugyan hatalommal összekötve, arra már fentebb a dolog természetéből kifolyólag *igennel* feleltünk. Egyenes adataink ugyan nincsenek, de egymaga azon körülmény, hogy a nem hivatalnok comesnek fenhatósága alatt álló terület, csak úgy mint a hivatalnoké, *comitatusnak* neveztetett,¹⁾ máris eléggé bizonyítja, hogy czímével hatalom is járt.

De ezen hatalomnak addig, míg teljesen meg nem oszlott, éppen azért, mert az a törzsfőkből szállott át: igen sokkal nagyobbak kellett lennie az 1848. előtti földesúr jogainál. És, a többi comesek hatalmából vont analogián kívül még egy-két fontos adatunk is a mellett szól, hogy ezen hatalom kiválóan a *szabad bíraskodásban* nyilvánult. Ugyanis a már fentebb idézett Szent-István törvényeinek II. k. 5. fejezetében előforduló comesben dr. Pauler Gyula is *nemzetségi bírót* lát.²⁾ Hogy pedig a később kizárólag a felség adományozása alá eső *pallos-jogot* az előtt szabadon gyakorolták, azt a pallosjognak XVI. századi régi magyar neve: a »*szabad ispánság*« is tanúsítani látszik.³⁾

1) Nagy J. Anjoukori Okmt. II. k. 267. l. hol Kenéz comesnek jobbágjai »*sub suo comitatu existentes*« neveztetnek. Itt ugyan kenéz nem mondatik comesnek, de hogy az volt, azt az i. m. 75., 179., 200. 228 stb. lapjai bőven bizonyítják.

2) I. m. 116. l. 3. jegyzet.

3) Zerdahelyi-család ltárából; hol I. Ulászlónak 1443-ban a Bicskegyeknek pest-megyei birtokaik területére pallosjogot adományozó

Pesty Frigyes legújabb munkájában ¹⁾ azt írja, hogy »a comes szónak, úgy a comitatusnak *sokféle* értelme van . . . a comes palatinustól kezdve a falusi bíróg, igen számos volt az a hivatal, mely a Comes czimével bírt.«

Úgy hisszük, eléggé meg volt mutatva fentebb, hogy a comesnek, a különféle elnevezések, az igen számos hivatal daczára is, csakis két értelme van, t. i. a. hivatal és a méltóság. De nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy mindkettőnek közös, bővebb bizonyításra nem szorult jellemvonása a *biráskodás vala*.

TAGÁNYI KÁROLY.

---

oklevelére, hátul XVI. századi írással ez van rávezetve: »*Zabad Ispan-sagrol walo Level az Bykchejeknek.*«

¹⁾ *Pesty Fr.* »Az eltűnt régi vármegyék« I. k. 5. és 6. ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Tinódi Sebestyén. »*Régi Magyar Költők Tára.*« III-ik kötet. Közzé teszi :
Szilády Áron. Kiadja : a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1881.

A »Régi Magyar Költői Tár« előttünk fekvő, harmadik kötete *Tinódi Sebestyén* összes műveit foglalja magában. Közzétevője ennek is *Szilády Áron*, mint az első két kötetnek, s miként »Balassa Bálint költeményei«-nek. Örvendünk, hogy nemzeti irodalmunk maradványainak oly minden ízében avatott tolmácsa akadt, s nevét, mely komoly munka árán szerzett magának súlyt és tiszteletet, óvakodunk obligát magasztalások kíséretében emlegetni. Annak nyilvánítása azonban tisztünkkel jár, hogy az irodalom-történet tanulói örök hálára kötelezvék iránta az irodalmi emlékek élvezésének és tanulásának megkönnyítéseért. Széles alapú tanultságról, tárgyából táplálkozó szeretetről tanuskodó jegyzeteiben sok becses és tanulságos anyagot talál a nyelvész és historikus, olykor az aesthetikus is, menten a fáradozástól, a kutatással járó idővesztegetéstől. A szerényen »bevezetés«-nek nevezett élet és korrajz legjobb és legteljesebb essay, mit valaha Tinódi- és koráról írtak. Író és ember szabatos, tiszta képben áll előttünk, s e történelmi festmény háttérét a kor eszméinek és küzdelmeinek nagy, de biztos vonásokban oda vetett rajza alkotja. Valóban kevés író-találtunk, ki akár a gondolatok tisztaságát, akár a styl erejét nézzük, ama tulajdonnal, mely a történelmi s vele rokon tárgyak előadását fölöttébb vonzóvá teszi, oly mértékben bírna, mint Szilády

A XVI. század válságos időpont a magyar nemzet életében. Magyarország állami élte, mely Mátyás alatt a fejlettség és erő addig nem ismert magas fokán állott, törpe utódok bizonytalan kezeiben elsatnyúlva, hanyat-homlok rohant a féktelenség és fejtelenség örvényébe.

Mohács síkján Magyarország összeesett nagy időre, lőn oly földdarabbá, hol első sorban csak három úr parancsolt ugyan ; de másodsorban parancsolhatott akárhány. A négy folyó és hármas

halom vidéke prédára dobott koncz, rágódnak rajta: a birtokára már régen törő nyugati szomszéd, a nemzeti hagyományok híveinek egy satnya töredéke, s a hódító hatalom barbár hordái. Magyarország védasszonyának lakó-háza tornyárúl porba hullott a kereszt, oltárai romba dőltek, a vérben kelő nap Budán karcsú minaretek tornyait aranyozá.

A politikai szétváltságon kívül megosztá a nemzetet még egy más ok is: a hitben való megosztás, mely tódította a politikai szétváltság által szült zavart és fejtelenséget. Két nagy pártban, Ferdinánd és János királyok zászlaja körül magyar ellen küzdött a magyar, s lelkiismeretesen növelé amaz áldozatok számát, melyet a két felől jövő idegen protectoratus anélkül is dúsan követelt. Mélyen elszomorító a két fél közt ingadozók nagy száma, kik különböző jelszavak alatt hol ide, hol amoda hajolnak, halásznak a zavarban, az önzés Molochjánál hatalmasabb Istent nem ismernek. — A zászlókat tartó kezek gyöngék, nem vezeti sem őket, sem híveiket a gondolkodásban nagy eszme, a cselekvésben tervszerűség, csupán ármánykodnak egymás ellen a »fényes kapu« előtt, hogy az ügyesebb cselszövő annak jóváhagyásával a szegény haza testéből nagyobbat falhasson. »Inter duos litigantes tertium gaudet.« Szolimán aránylag csekély áldozattal Magyarországból annyit hódít meg magának, a mennyit épen akar, s játszhatja mellette folyvást, évi adó meg ajándék czímén szedett tisztos honorarium mellett, a nagylelkű pártfogó szerepét. A »csélcsep« barát egymaga az egész kor helyett tesz és gondolkozik. Végzete bukás, mielőtt az épület falaira fedelet vonhatott volna. Szívós életét alig bírja kioltani az orgyilok, bő vérében hiúságában sértett, kincsvágyó bandita fűroszti kezeit.

A fölötte silány politikai élet egyhangú képétől hasztalan fordúlunk a társas szellem tüneteinek vizsgálásához, hogy amannak árnyait ennek fényével mérsékeljük. Az a szellem, mely Mátyás alatt, a renaissance mozgalmi, eszmeáramlatai által fölkelte és táplálva, termő talajba hullott, gyökeret vert, kiveszűben. Ó és új egyház »militans« a szó szigorú értelmében, harctzi riadója átharsog az egész századon, s visszhangja betölti a következő évszázadnak is első felét. Véd és támad mindkettő egyaránt, a szeretet nagy parancsát hangoztatja szüntelenül, míg a cselekvések rugója majdnem kizáróan a gyűlölet és türelmetlenség. A közös törzsből hajtott testvérek összeütközése heves és erőszakos, hevesebb, mint a kereszttyénség és izlám közt folyó tusa, emlékeztet a szent atyák idejére, midőn csecsemő korában a paganis-mussal mérte össze szablyáját. A lelki érdek jó időre háttérbe szorít, elnyel minden földi érdeket, talán az egy bírvágy kivételével. A biblia lomtárba szorít minden profán művet, olvassák,

fordítják, magyarázzák, jöllehet szavait nagyobb szerencsével és több sikerrel szelleménél. A tudomány ismét a theologia zsoldjába kerül, előléssel fenyegeti a szabadvizsgálódás még csecsemő szellemét.

A sanyaru köz- és magánviszonyok nyomása alatt dalolt-e magyar bárd, s ha igen, miről? Helikon virágait, a gráciák kellemét hiában keresnök az égért s földért vívott harcok zajában; a harci kürtök és vészharangok rémes zenéjében ki hallgatná a tybia lány hangját? A magyar költő vérrózsákból — a haza sebeitől — köti koszorúját; haldokló fölött virraszt, óhajtja a föllábadást, de nem reméli. Lantja minden fogásra csak jajt és sikolyt hallat, gyászt és pusztulást zeng csupán. *Haldál a bün zsoldja, büneiért vész a nemzet, pusztul a hon.* Minden érzés, minden hang a töredelemben olvad föl. Próféták támadnak, hirdetni új Babilont, a választott nép fogságát, kegyelet nélkül átkozzák apáik sírját, szeretetlenül gyermekeik bölcsőjét. Olvasásukkor mintha a halál országát járnók. Mellünk szorul, fülünkben egyre zug tompa, szenttelen hangjuk.

E komor szellem, zordon hang, fénytől át nem szegett árny nemcsak a lyrán visszhangzik, reá borul, karjaival körül fon minden műfajt. E század inkább ócsárlott, mint olvasott epikája, mely közönségesen »gyarló krónikák« neve alatt ismeretes, szintén a nemzeti gyász emlőin táplálkozik. Az »utolsó lautos deák« egykorú események száraz fölsorolása közben, hány-szor tör ki jaj- és átokban a haza veszte, a nemzet bünei miatt. Ajkán a »Sírva vesziköl mast szegin Magyarország« számtalan változatban újul meg. A kor közvéleménye volt, hogy a nyomort és szenvedést a nemzet vétkei, a politikai és vallási viszályok vonták a hazára. Szétágazók voltak a nézetek a tekintetben, hogy az ég boszúját a török vagy a német, a régi vagy a megújított vallás hívta-e föl? de egyeztek abban, hogy a meghasonlás oka is a lakolásnak, meg ostor is a lakoltató kézben. Papok és költők templomokban, várkastélyokban, csapszékekben e sivár tan hirdetésében és népszerűsítésén búzgólkodtak. Költészet és hit csupán eszköz erkölcsi igazságok érzékitésére. Mondhatnók, hogy művészet és tudomány nem is egyéb alkalmazott ethikánál, mely elvont eszméket képekben és cselekvényekben ad elő. Epikusaink előszeretettel veszik motívumaikat a bibliából, s legörömestebb olyakat dolgoznak föl, melyek kínálkoznak valamely ethikai tétel illusztrálására. A cselekvény ama fordulatait élezik leginkább, oly jellemvonásokat rajzolnak legfelölőbbben, melyek erkölcsi axiomák föllállítására vezetnek. A jámborság, kegyesség, erény s ezek ellentétei kínálkoztak kiváltként földolgozandó motívumokúl. Oly zivataros időben, annyi nemte-

len, de erős szenvedély harczában, szinte bámulatos, hogy »Balassi Menyhárt árultatása«-nak névtelen íróján kívül alig vállalkozik valaki a szenvedélyek rajzára. Tinódi is dolgozott föl bibliai tárgyat. »Dávid királ«, »Judit asszony históriája« szakasztott olyan, mint a XVI. század más, bibliából vett elbeszélései, szegényesb nyelven, gyarlóbb rímekkel adva elő. Amaz a szerénységgel párosult erő és bátorság, ez a lelkierő és erény hosszadalmassága által untató dicsőítése. Még korában is sok jóakarát- s nem mindennapi önmegtágadásra volt szükség, hogy az ember el ne szűnyadjon mellettük. Az ókor mondáiból dolgozók sem igen lepik meg a késő kor olvasóját tartalmasabb élvezettel. Az antik-világ bájt lehelő, erőből duzzadó alakjai nyomorult allegoriákká fajulnak, s ethikai compendiumokból csent eszmék fölött papolnak unalmasan — akár egy iskolamester. Tinódi »Jáson és Médeá«-ja minden időre szóló példája annak: ihlet nélkül mily sovánnyá, élettelenű tehető a költői szépségtől és igazságtól csak úgy duzzadó tárgy is. Gyarlósága boszantana ama számbavendő mentség hián, hogy a jó »Sebő deák«-nak ez első lándzsa-törése a lantosok palaestráján. Bizonyára az iskolában maga sem tanulta szebben »Jáson és Medea« históriáját, mint ahogy előadja, s nem illenék egy naivabb kor zsengejével szemben kérlelhetlennek lennünk, midőn a maiak iránt oly elnézőek vagyunk.

Tinódi zaklatott élete aligha kedvezett a muzsákkal való csöndes társalgásnak. Fáradtan írt a csaták zajának rövid szüneteiben, a »deáki tiszt«-től ment kevés szabad óráiban. Valóban, költői szíve valószínűen sóvárgott a »procul negotiis« boldogsága után, hogy eszméit, érzelmeit forgathassa, kellő módon megérlelhessen. Nem virtuoz a formában, akár az előadást és kifejezést, akár alkotási módját vizsgáljuk, annyira nem az, hogy csak törekvést is nehéz nála találni. Egyfelül hányatott élete, előbb a harcos, majd a deák elsőséget követelő foglalatosságai, másfelől meg a lelkiismeretes krónikás szüntelen való gondja, hogy kora eseményeit a valónak megfelelően adja át az utókor emlékezetének, nem igen engedék, hogy futkosson az anyyiunkat csalfán hitegető művészi szép és tökély ideálja után. »Szegin eszét« csak arra kényszeríté, hogy »egy néhány istóriát« igazán megírjon, az »több krónikák között végemlékzet«-ül. E tekintetben Sebő deák nem adott fél munkát. Vallomása őszinteségét és igaz voltát hogy: a mi keveset írt, igazat írt, tudósításait pontosan értesült, hitelt érdemlő forrásokból meríti, sok eseménynek szemtanuja volt, nem sajnálván a való megtudása érdekében sem testi fáradságát, sem sovány erszénye gonddal kuporgatott filléreit: történetíróink s az újabb kutatások eredményei

egyaránt bizonyítják. Az együgyü lantos, bár kenyérkeresete a gazdag urak kastélyaiban, a hadi nép sátrai alatt énekei dallására utalta, mondhatá büszkén, hogy adományért, barátságért, félelem miatt az igazságot nem hamisította meg. Szive derekabb, igazságszeretete érzékenyebb, semhogy öntudatlanul bár, hizelegne a gyöngeségnek, kendőzgetni próbálná a rútát. Őszintén dicséri a hajduk vitézségét, jó katona voltukat, de a megbotránkozott próféta haragját zudítja reájok, mivelhogy a hadakozásban eszélytelenek, a bujaság és részegeskedés förtelmeit czélként hajhásszák és szívök érzéketlen az égi hit gyönyörei iránt. Kora elé alig tartott valaki igazabb és tanulságosabb tükröt, hogy abban gyöngéi és bünei a maguk igaz képében verődjenek vissza, Tinódinál. A »sokféle Részögösről« szóló ének minden időknek tölgya hirdetni, hogy jó Magyarországon a bor-cultus hívők nélkül akkor sem szűkölködött. A jó bornak, melytől a dalnok »feje bátorodik«, »toroka hangosabbá lesz«, maga sem lévén ellensége, nem a sarcasmus maró savával mossa a vétők fejait. Széles mosolyú kedvvel rajzolja a bor büverejét, mely a gyávát vakmerővé, a méltóságosan komolykodót tréfás majommá, a tisztasággal kényeskedőt disznóvá, s a szavakban fukar bölcslet fecsegő kakaduvá könnyedén varázsolja át. Van mit hallani az udvariatlan lantostúl az emberi nem szebbik felének is. Az illetlen! eléggé indiskrét nyilvánvalóvá tenni, hogy az asszonyok és szép lányok csak avatatlan szemek előtt élnek kanári módjára, úgy maguk közt mohón nyelik a szép sült kappant, a boritalra pedig a hímző ráma mellett is ráérnek! A »nagy tömlőjű dajkák« nem a maguk, az emő gyerek jóvoltáért isznak, hogy több tejük legyen. »Az udvarbirákról és kulcsárokról« szóló satyricus énekben már metszőbb a gúny. Még csak szivelné valahogy, hogy az »akasztófára valók« gazdáikat lopkodják, magukat tömik minden jóval; de az »énekszerzöt bödös borral« itatni istentelenség! Tudhatnák, hogy költő orrában »a boros víz nádat terömt s tor-kát rozsdával« vonja be. Még hozzá gorombáskodnak is, ha jobb bort kér, »magas part üsse őket«!

Krónikáiban gúny ritkán jelentkezik, egész komolyan, olykor nemes haraggal dorgálja a nemzeti gyöngeségeket. Ezek általán szárazabbak is említett ironicus énekeinél, a lendületes sorok, jellemzetes kifejezések ritkák. Nem költő szól belőlük hozánk, nem is történetíró, hanem a napi események elfogulatlan följegyzője. A jelen szükségleteit mintegy mellőzi, hogy pótolhatlan szolgálatot tegyen a jövőnek, megőrizvén számára mindazt, mi följegyzésre és figyelemre érdemes. Műgond nem háborítja, a művészien igaz finom raffineriáinál becsesbek a csupasz valóság tényei. Olvasásért magát nem nagyon törő korra költő alig hat-

hat igazán, annak krónikás kell, hogy emlékét tényekkel tömjé meg; moralista, hogy az életre szükséges erkölcsi szabványokkal lássa el. E szempontból oly tanulságos Tinódi esetlen énekeinek olvasása, hogy eldönteni sem merjük: szabad-e sajnálkozva gáncsolnunk a gyöngé költőt, midőn benne a kor eseményeinek és jellemének oly szabatos, teljes hitelt érdemlő föntartóját tisztelhetjük? A történetíró, ki a török hódítást s az osztrák dynastia meggyökerezését Magyarországon vázolni akarja, a »gyarló költemények«-et mindenha elsőrendű forrásai közé fogja számitani Szulejmán hódító útjait, a végvári kapitányok olykor emberi erőt és bátorságot fölülmuló küzdelmeit, melyek e véres időkben a magyar krónika évkönyveit fényes nevekkel, frappans jelenetekkel gazdagíták, legteljesebben ő hagyta fönn emlékezetünk számára. Nem volt sem török, sem német párti, a párthoz tartozás szokott értelmében; a régi Magyarország politikai önállóságának, a vallás és lelkiismeret szabadsága oltárán önzetlen szívvel áldozott. Némelyek, mint proselytát szeretik elítélni; ki kezdetben a nemzeti hagyományok hiveihez, János király zászlaja alá szegődött, utóbb meg urat és elvet cserélve, az osztrák ház megszilárdításán, a törökhöz szító Erdély megtörésén buzgólkodik. E vád alig bírja az igazságnak csak némi látszatát is. Kora ifjúságában az ő szemében a jó magyar vitézek igaz példaképét, Török Bálintot, János zászlaja alá követi; élesztgeti csüggedező reményét, hogy a török szövetségre támaszkodva, sikerül a német uralom kifüstölése, általa Magyarország megrendült állami önállóságának biztosítása. Csalódott Jánosban, kit sem tehetség, sem tapintat, mely az eszközöket föltaláltatta és megválasztatbatta volna, nem tőnek képessé ily nagy föladat megoldására; csalódott a nagylelkű pártfogóban, ki a helyett, hogy Magyarországot kiemelné a romlásból, legjobb fiait rabszijen hurcolja a márványtenger partjaira, a stambuli hét torony gyászos emlékű födele alá. A szövetséges, jobban mondva protector illoyalitása, illusióinak tovatünthe, az a körülmény, hogy Nádasdy mellett vállal deáki tisztet, a nem szeretett némethez közelebb hozzák. Bár a jogelvet, melyre Ferdinánd a magyar koronára való igényeit alapítja, nem ismeri el, bár uralmát gyűlöli, s annak megszilárdultától kevés jót vár; az erősb gyűlölség kényszerének enged, őszintén serénykedik a német dolgában, hogy a töröknek, Török Bálint bakóinak árthasson. Valóban megható az a cultusig emelkedő rokonszenv és szeretet, melylyel a Török-család iránt viselkedik. Kastélyukban élte át az ifjúság sok szép reménnyel kecsegtető éveit; oldalán tanulta meg a haza védelmében ügyesen forgatni kardját; a büszke úr, a deli és erényes asszony, a csácsogó »úr-fiak« az egyszerű nemes deákkal, a lantolásban még kezdővel,

mint családtaggal bántak, s sorsát nem zsold árán, de a szeretet kötelékével köték a ház sorsához. A hálás Sebők jó urában a legjobb vitézt, a legeszélyesebb politikust, a hon és vallás legelszántabb védőjét, a minden elképzelhető erénnyel ékeskedő férjet és apát látja és tiszteli. Midőn az ének róla szól, a máskor kiinnal döcögő sorok könnyen, néha bájjal ömlenek. Ellenségei is tisztelettel hajolnak meg a férfiak példaképe, a lovagias ellenfél előtt, ki hadban ügyes és bátor, mint senki más, tanácsban komoly és bölcs, vigalomban nyájas és barátságos. Erényei döbbsentik meg a kétszínű pártfogót, s mert a teremtmény mülhelyéből másoknál tökélyesebb alakban kerültek ki: a martyr fogságot és koszorút kell viselnie. Jelleme sár-arany, mint azon a rozsdá, úgy ezen az irigység sem hagy foltot; villogó aczél, ha szirtbe vág, sem esik rajta csorba. Szomorú végzete gyászba vonja Magyarországot. Jámbor szolgálói, »asszony felesége sok gyakor sirással« siratják. Tinódi valóban költő, midőn a jó asszony fájdmalmát ecseteli. »Sirva apolgatja futosó két fiát« sirba dől a boldogsága drága zálogait. Az igaz fájdalom rajzát keresetlenebb vonásokban kevesen találták el úgy, mint a XVI. század együgyű krónikása, midőn lantja idegeit jó ura tragikus sorsa hozza rezgésbe. Egyéb krónikáiban is megakad tél-túl egy ihlet szülte sor, egy-egy drámai elevenséggel rajzolt esemény, egy-két szerencsés fordulat a kezdetleges cselekvény vagy karakter-rajzban: de muzsája legmagasabban, legkönnyebben akkor szárnyal, ha Török Bálintot énekl. Ha tehetsége, s méginkább annyira zsiibasztó viszonyai engedik, hogy eposszal ajándékozza meg nemzetét, hőse Török Bálint volt volna.

Enekeiről s az azokhoz készített dallamokról vélekedjék különben bármint a késő kor tisztultabb izlésű, complikáltabb igényű olvasója: egy kétségtelen, hogy az »utolsó lantos deák« hazájának becses szolgálatokat tőn, a történetírót pedig hitelt érdemlő, tendentiátúl ment tudósításaival emlékének hálás apo-lására kötelezte.

ZILÁHI KISS BÉLA.

Az Ehrenfeld codex. *A legrégibb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata.*
Közzéteszi Volf György. Budapest, 1881.

A régi magyar írásokkal foglalkozóknak nagy örömet okozott Volf György, midőn a legrégibb magyar könyv szövegét betűhíven közzétette, s általában nagy szolgálatot tett a magyar nyelvészetnek is. Az Ehrenfeld codex azonban nemcsak legrégibb magyar könyv, de mint nyelvemlék is, nyomban a *Halotti beszéd és a Königsbergi Töredék* után következik. Szerencsés felfedezője és

birtokosa dr. Ehrenfeld Adolf hazánkfia bécsi jogtanácsos, ki azt 1850—51-ben találta Nyitrán, midőn a gymnasium VI. osztályába járt. Tanuló társai dobálóztak a régi kézirattal, melyet tulajdonosa valami modern regényért szívesen átengedett Ehrenfeldnek, ki becsét már akkor is gyanította, de teljes értékét természetesen csak később ismerte fel. 1852-ben Homoky József theresianumi magyar oktató által leküldte Toldihoz, kinél teljes tíz évig volt, míg tulajdonosához visszakerült. Ez idő alatt két másolata készült, egyik a Gyurikovics István írása, másik Ring Adorjáné, ez utóbbi munkát a jelen közzétevő gyarlónak mondja. Toldi csak egy fejezetet közölt belőle, irodalomtörténeti olvasó könyvében. Mig egészen Volf György érdeme, hogy a munka pontos másolat és összehasonlítás után teljesen megjelent. Mert Toldi jegyzetei után még a tulajdonos nevével sem voltak tisztában, annyival kevésbé kilétéről és hollakásáról semmit se tudtak. Végre a szerencsés kezű Frakuói találta fel újból a codexet és birtokosát Bécsben, s erről az akadémia nyelvtudományi bizottságát 1877. nov. 15-én tartott ülésében értesítvén, megadta a szükséges felvilágosításokat is, azzal a kijelentéssel, hogy dr. Ehrenfeld még ideig-óráig sem hajlandó a codextól megválni, mivel az a bizonyos tíz esztendő óvatosságra tanította, de lakásán Bécsben szívesen megengedi a megvizsgálást és a Gyurikovics-féle másolattal való összeolvasást (hitelesítést.) A kiküldött Volf tehát Bécsbe utazott kétszer is, hol igen barátságosan fogadtatván, megbízatását végrehajtotta, s ma már a mű megjelent az akadémia kiadványai közt és külön lenyomatban is. Az egész codex Szent-Ferenczet dicsőítő legenda-szerű elbeszélésekből áll, s kétségtelen, hogy valami Ferencz-rendű szerzetes írta vagy is szedte össze és fordította hasonló irányú latin munkákból, de író neve még eddig teljesen ismeretlen. Korára nézve, a palaeographusok és nyelvészek véleményét összevetve, Volf a codex keletkezése vagy is másolása, (minthogy az egészet másolatnak bizonyítja) idejét a XV. század második negyedére teszi, tehát 1425-től 1450-ig. E hely nem alkalmas bővebb ismertetésre, de a kit a részletek is érdekelnek, utaljuk magára a műre, melyet közzétevő talpraesett tudományosan ismertető és tájékoztató bevezetéssel látott el. Rövid ismertetésünket csak is egy szerény észrevétellel zárjuk be.

A magyar régi írástannak és orthographiának sajátos helyzete van, mert hiszen nálunk a latin nyelv és írás uralkodott sok századon át, s midőn papjaink és okirat-fogalmazóink kénytelenek voltak egy-egy magyar szót leírni s évek mulva valami magyar szövegezést megírni, a legnagyobb zavarban lehettek, mert a latin *abc* elégtelen s alkalmatlan volt a magyar nyelv kifejezé-

sére, magyar (vagy székely) betűink ha voltak, a pogánysággal együtt elenyésztek. Továbbá első és legrégebb írástudóink nem is voltak született magyarok, így történt aztán, hogy a magyar nyelv egyes hangjait a hány író, annyi módon írták le. Ez az oka, hogy a Halotti beszédnek, a Königsbergi töredéknek, az Ehrenfeld-, a Bécsi-, a Münchener codexnek stb. stb., mind külön orthographiája van; sőt hogy ugyanazon műben a mai nap ugyanazonosnak tartott hangzások is külön jelekkel vannak kifejezve, — s ha szorosan vesszük a dolgot, ez az orthographiai hánykódás tart századokon és személyeken át egész a Brassai, Szarvas Gábor és Joannovics György koráig. Mindezekből csak az következik, hogy a kihalt s előttünk ma ismeretlen értelmű szavak jelentését okoskodás útján a tartalomból sejtethetjük, sőt gyakran biztosan ki is találhatjuk, — de kimondásukat nem igen közelíthetjük meg és csak azt constatálhatjuk, hogy: ilyen s ilyen forma értelmű szót ez vagy amaz író ilyen és ilyen jelekkel írt le.

k—s.

Kulturgeschichte des Judentums von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Von Otto Henne-Am Rhyn. Jena, Hermann Costenoble. 1880. Előszó X-ig, tartalomjegyzék XIV-ig, szöveg 506-ig, mellékletek (táblák) 512-ig, név- és tárgymutató 527-ig. 8-rét.

A néhány év előtt megújított, most már nálunk is megbeszélés tárgyát képező zsidókérdés, jelentékeny irodalmat teremtett, a melylyel, a mennyiben hazánkat érdeklő eseményekkel is foglalkozik, lehetetlen nem törődnünk.

Henne-Am Rhyn fennebb említett műve, mint azt címe mutatja, a zsidóság műveltségének történetével foglalkozik, nem alapul szigorúan vett forrás-tanulmányon, hanem a mások által kiderített és megállapított tényeket állítja össze. A mű tendenciósus s a németségnek már különféle változatban hallott kiválóságát szorítja mindenütt előtérbe, de ügyesen van szerkesztve, sokat, sokfélét és sok jót foglal magában. A zsidóság történetét a legrégebb időnél kezdi s folytatja a legújabb időig. Minket érdeklő részei közé számíthatjuk azokat, a hol rokonaink, a kazarokról s a Magyarországbán élt zsidókról szól.

»A kazarok — írja — a nyolczadik század elején még bálványimádók voltak. De akkor Bulan khagán udvaránál a zsidók, mint tolmácsok, kereskedők és orvosok befolyást szereztek maguknak s meg tudták magukat kedveltetni. Azt beszélnek már most, hogy Bulan jobb vallásnak szükségességét érzé s azért zsidórabbi, byzanzai pap, a kit császára küldött s mohamedán

között, a kit a khalifa küldött, udvaránál vallásos dolgokról folytatott megbeszélést (Religionsgespräch) rendezett. Bulan ekkor észrevette, hogy úgy a keresztyénség, mint az izlám a zsidóságból táplálkozott s egyuttal a keresztyéntől és az arabstól azt hallotta, hogy mindegyik a kettő közül a zsidóságot a másik vallásnak elébe tette s ebből azt következtette, hogy az utóbbinak a három közül a legjobbnak kell lennie, mire azt (a zsidó vallást) elfogadta s alattvalóinak nagy része hasonlóképen arra tért (731). A zsidó vallás azonban a kazarok közt csak Bulán egyik utóda alatt hatott mélyebbre, a ki (mint minden későbbi khagán) az *Obadjah* héber nevet vette föl. Ez iskolákat alapított, a népet a bibliában és a talmudban oktatta, s az isteni tiszteletet régi zsidó szokás szerint tartatta meg. Törvény adatott ki, a mely szerint csak zsidó hiten lévő fejedelem foglalhatta el a trónt; de más vallás követői türelemben részesültek. A legfőbb ítélőszék zsidó, mohamedán, keresztyén és pogány kazarokból állott. A főhivatalnokok mind zsidó-vallásúak voltak, a hadsereg 12000 mohamedánból állt. A zsidó kazarok héberül tanultak s ezen nyelv betűit használták. Ha a khagánok, a kiktől a byzanci császárok minden más hatalomnál jobban félték, akár keresztyéneknél, akár a mohamedánoknál történt zsidó-üldözéstről hallottak, párfogásuk alá vették szorongatott hitsorsosaikat, de gyakran azon barbár módon, hogy az országukban élő keresztyéneken vagy mohamedánokon álltak boszút.« pag. 221 sk.

A kazar birodalomnak 1019-ben Wladimir orosz nagyherceg vetett véget, a ki, mielőtt ősi pogány hitét elhagyta volna, a Bulánéhoz hasonló vallásos ügyre vonatkozó megbeszélést tartatott, melyhez Dávid kazar khagán küldött zsidó tudósokat, azonban eredmény nélkül, mert a nagyherceg a nem-egyesült görögök vallását fogadta el. A kazaroknak a zsidó vallásra való áttéréséről szóló levelét, melyet József khagán III. Abdurhaman kordovai khalifa mindenható embere, Izsák ben Chazdai ibn Saprut-hoz intézett, valamint ennek a khagánhoz intézett levelét. Harkavy kiadása szerint magyarra fordította Kohn Sámuel (Héber kútforrások Magyarország történetéhez pag. 10—43.) A dolog egyáltalán nem újság, de magyarul még nem igen volt elmondva. (I. Hunfalvy, Magyarország ethnographiájá-t.)

A szerző (pag. 236.) azt írja, hogy IX. Gergely pápa II. Endre királyt, mert a zsidókat a só- és adó-bérlettől el nem távolította, átok alá vetette, holott Róbert esztergomi érsek e felhatalmazással nem élt s a király az átoktól mentt maradt. (Horváth Mihály, Magyarország történelme, 2-ik kiadás I, 538.) Felhossa, hogy a Budán 1279-ben tartott zsinat a zsidófelt vis-

lését kötelezővé tette s a keresztényeknek zsidókkal való érintkezést megiltotta. Az állítólagosan IV-ik Bélától nyert, későbbi királyok, többek közt Zsigmond és Mátyás által is, habár nem törvényszerűen megerősített s így kétséges értékű kiváltságlevélről nem szól a zsidóknak, s Nagy Lajos idejében történt kiűzésüket csak futólag érinti (pag. 250.)

Alaposabban és kimerítőbben nyilatkozik ott, a hol egészen kútfőinkre utalva nem volt, de itt is csak ritkán, megbízhatóan s mindenütt felületesen. Így azt állítja, hogy a törökök kiűzése után hazánkban, visszamaradt zsidókat, a kiket a császári katonaság, mint Budán, meg nem ölt, vagy a kik ki nem vándoroltak, Rákóczi csapatai fosztogatták ki. (pag. 336.) A kuruczok azonban vallás- és fajkülönbség nélkül fosztogattak, ha fosztogattak s szükségből kuruczot is labancznak nézték, s az ily tévedés viharos időben inkább szabály, mint kivétel.

Nagyon sajtászerű s nehezen megérthető tárgyalási módja az a történetnek, melyet szerző követ. Előadja, mily jellemtelen volt a zsidó az ó-korban, némi látszólagos emelkedés után mily elvetemedett a középkorban s mily javíthatatlannak bizonyult az új korban s mégis rosszalja, hogy a durvább századokban a XIX-ik század humanizmusával nem bántak velük.

Nem követeljük semmiféle külföldi irótól, hogy rólunk megemlékezzék; de ha ezt mint történetíró teszi, joggal várjuk meg tőle, hogy az események elbeszélésénél tisztességes eljárást kövessen. Malitia, vagy legalább is sértő tapintatlanság Mária-Theréziának a zsidók iránt az örökös tartományokban tanúsított példátlan türelmetlenségének elbeszélése után azt írni, hogy ugyanő Magyarországon a zsidókat erőszakoskodás ellen védelem alá vette s erőszakos megkereszteltetésüket megakadályozta s hozzáadni, hogy Sáros-megyében (1764.) gyermeköléssel vádolt zsidók kínvallatásnak vettettek alája, ami ezen eljárás megszüntetését eredményezé, (pag. 403.) — mert ekként az olvasó azon téves véleménybe sodortatik, mintha Magyarországon a zsidók csakugyan üldöztettek s a kínvallatás alkalmazása jogtalan volt volna. Nem szenvedhet ugyan kétséget, hogy pajkos hetykeség még a folyó század első felében is, nem egy ízetlen tréfát engedett meg magának a zsidók irányában, de valódi zsidó-üldözésről, melyet magyar emberek indítottak vagy folytattak volna, a történet nem tud semmit, nem mintha elhallgatna valamit, a mit el kellene mondania, hanem azért, mert ilyen tényleg sohasem fordult elő s a zsidó-üldözés a zsidóban nagyon kevés embert látó magyarnál, még a valószínűség látszatával sem bír.

A tény az, hogy a láthatatlan, de természeti erőként mindenkire ható korszellem változást okozott az emberek világnéz-

letében s a multról átszállt intézmények elavulván, ujakra volt szükség. A kínvallatás régi formája megszűnt volna rendelet nélkül is, a mint a korszellemnek megfelelő alakban meg van még ma is, csak el kell ismerni a valót s nem kell mindent kereken tagadni. Rendeletekkel semmit sem lehet elérni, ha feltételei nincsenek meg, s a megyék nemcsak III. Károly rendeleteit tették tisztelettel félre, mint azt a szerző is előadja, hanem esetleg Mária Thérézia s minden más utódját, ha idejük még nem érkezett volt meg.

Több tapintattal ír a szerző a folyó századról s a negyvenes évek egyenjogositási törekvéseinek semmivé váltát helyesen a bécsi kormánynak rójja föl; rosszalni látszik Kossuth mérsékelt engedményeit s a miniszteriumot hibáztatja, a miért a posonyi zsidók védelmére semmit sem tett; mintha ezen s ehhez hasonló nem is magyar ajkú lakosság által elkövetett kihágásokat előre lehetett volna látni! De, hogy némi fogalma legyen az olvasónak, milyen nehezen megérthető a szerző álláspontja, álljon itt, a mit a forradalom után eső időről ír: »Csak Ferencz József császárnak humanitása akadályozta meg a fölkelés leverése után a szerzett jogok teljes megsemmisítését, melyek minden esetre korlátoztattak. De e közben a zsidók iránti néphangulat Magyarországon javult s a magyar alkotmánynak 1867-ben történt visszaállítására végre magával hozta a zsidók teljes egyenjogúsítását.« Az odiosusban kimaradt a quis? az első felelet, melyel a történetíró tartozik s ez a quis német ember volt.

A szerző egyébiránt a saját háza táján sem egészen otthonos. Eisenmenger Jánost egy kalapba veti, két állítólagos zsidóellenes izgatóval, holott Eisenmenger János tiszteletet érdemlő tudós volt, a kinek alapos képzettségét Buddeus, Tychsen, Michaelis, Wolf, s más orientalista egyaránt elismerte. A berlini Kammergericht nem is késett e tekintetben véleményt nyilvánítani (I. Die deutsche Wacht, I. köt. pag. 43.), melynek következtében Nagy-Frigyes Eisenmenger művének kinyomatását megengedte. A pellengérezett Rohling művéből megtudhatta volna a szerző, hogy Eisenmenger atyja protestáns pap volt s így nem való az, hogy kikeresztelkedett zsidó volna.

A folyékony nyelven, sok helyt érdekesen írt mű főhibája a források gyér megnevezése, az eseményeknek nem ritkán megcsonkított, hiányos előadása s mindannak irgalom nélkül való ostorozása, a mi a szerzőnek tetszését nem nyerte meg s mi humánus gondolkozásmódjánál meglepő, rokonszenvét nem bíró egyéneknél, kedvezőtlen gyanúra nyújt alkalmat; noha maga kifejezetten nem gyanúsít. Célja: ügyes és tapintatos eljárással a zsidókat németekké tennie, kétségtelenül legjobb megoldása a

németországi zsidókérdésnek. A német politika köztudomásúlag zsidókkal reméli Kelet-Európát germanizálni.

BELICZAY JÓNÁS.

Etienne Dolet the martyr of the Renaissance. A biography by Richard Copley Christie. M. A. London, 1880. (nagy nyolczad rét 600 lap.)

Mikor az ember egy jó könyvet átolvás, pillanatra bizonyos melancholia szállja meg, hogy már ennek is vége van, pedig míg tartott benne, oly mohón olvasott, hogy a szem alig volt képes a szaladó sorokat követni. Aztán lassanként megújulnak az élvezet emlékei, újra lapozgatni kezd, egyik-másik fejezetet újra olvassa, mintha azt akarná, hogy minden gondolat minden szó fejében maradjon. A közlékeny természetű pedig siet barátihoz, ismerősihöz, s elragadtatással beszél a munkáról, az íróról, a hősről, a korrajzról, a jellemzésről, mintha azt akarná, hogy minden jó embere részesüljön a remek munka gyönyörűségeiben. Ilyenforma állapotban valék én is, midőn a czimzett könyvben E. Dolet életrajzát elolvastam. Nyolcz évig dolgozott rajta a szerző, utazván többször Olaszország, Franciaország illető városaiban s tanulmányozván azok mindenféle régi levél- és könyvtárait, s a tárgyára, és hőse korára vonatkozó nagyterjedelmű irodalom-történetet. A lankadatlan fáradságot és munkát siker koronázta, az eredmény teljesnek, a mű csaknem remeknek mondható.

Etienne Dolet 1509. augusztus 3-án Orleansban tisztos állatott polgári szülöktől született s 1546-ban augusztus 3-án Párisban megégettetett. A kor, melyben élt, s a tragicus mód, mely által életétől megfosztatott, tán szó nélkül is magyarázzák élet-történetét. s ha hozzátesszük, hogy Franciaországnak első rangú írói és tudósai közé s korának legnagyobb írói és tudósai közé tartozott, bátran kimondhatjuk, hogy vétke, melyért kivégeztetett, a gondolat szabadságaért való bátor küzdelem volt. Tizenkét éves koráig Orleansban tanult, s ekkor Párisba ment. Párisi életéről azonban csak is annyit tudunk, hogy 16 éves korában a híres *Berauld Miklóstól* vett oktatást a cicerói tanulmányokban. Berauld maga is orleánsi születésű volt s az ékesszólás és latin nyelv legnagyobb mesterének tartották. Erasmus mondá, hogy: »társalgása többet ért, mint iratai, mintha most is hallanám világos, gyors, kellemesen zengő, hangzatos beszédét.« Könyveit elfeledték, de megmaradt felőle, hogy nevelője volt a három Colignynek, s hogy ő csipegettette szívökbe a reform-eszméket. Nem ok nélkül gyanakodtak rá, hogy rokonszenvez a reformerekkel s ezért Beda és a bigottok gyűlölték, de oly okosan viselte magát, hogy nem

adott okot üldöztetésére. Mint Erasmus, ő is türelmes volt, mely-lyel ugyan Calvin és Beda nem dicsekedhettek. Dolet mint ifjú tanuló, Berauld mint idősebb, s már tanár, — mindkettő az előhaladás pártolója és Cicero bámulója — barátságot kötöttek, mely még 1537-ben is fennállott, mikor Dolet első fogságából kiszabadult.

Dolet Párisban magába szívta a Cicero bámulást, melyben a renaissance kor annyi tudásával osztozott. A Cicero bámulás — mely ellenségeik szerint Cicero imádás volt, — inkább csak a formára és stylusra vonatkozott — első tekintetre nagyított, sőt absurdumnak is látszik elöttünk. De nem lehet tagadni, hogy az irodalom sokat nyert a Cicero tanulmányozása által, s különösen hogy annak a legjobb francia írók stylusa sokat köszönhetett. És ha közelebről s részrehajlatlanul tekintjük az ügyet, nem bámulunk rajta, sőt rokonszenvezünk a ciceroskodókkal, nem annyira hogy áldozzunk oltáraikon, vagy hogy oly szélsőségekbe essünk, mint Nosoponus, de el kell ismernünk, hogy a mult idők vallásai közt a Cicero ment a közönséges babonáktól és olyan, melyet a XV-ik és XVI-ik század felvilágosodott és mívelt embere bajosan kerülhetett el, hogy ne ajánlja. Igazat szólva, ez valóságos bámulás, hogy úgy szóljunk cultus volt, nem csupán irodalmi vélemény. Cicero teljes inspiratiója alatt állott ez időben Longolinus, Hortensio Lando, ¹⁾ Dolet és mások. Dolet nagy művében egy szó magyarázatánál így ír: »Kit követhetnék inkább a fejtegetésben, mint Cicerót, a latin nyelv atyját, tehát halljátok a mi Istenünk Cicero némely példáit e szóról.«²⁾ Maga Erasmus, ki a szélsőségeket e részben is kikerülte azt írja, hogy: Marcus Tullius ékesszólása inkább isteni, mint emberi. Mánhelyt Dolet így ír: »El kell ismernünk, hogy a Szentírás pogány írói is néhol oly tiszta, szent, isteni ihlettséggel írnak, mintha Krisztus szellemétől volnának áthatva. De én megvallom barátim előtt saját érzésemet, mely abból áll: ha Cicero némely lapjait olvasom, a Vénségről, a Barátságról, a Kötelességekről minden tétovázás

¹⁾ Landeről írta Odonus Cousin Gilberthez: »Gyakran mondta, hogy mások más könyveket olvasnak, nekem csak Krisztus és Tullius tesszik, Krisztus és Tullius teljesen elég. Azonban Christus sem kezei közt nem volt sem könyvei közt, ha valjon szívében volt-e csak az Isten tudja. De saját vallomásából mindnyájan tudjuk, hogy midőn Galliába menekült, sem a régi, sem az új Testamentumot magával nem vitte nyomorúságának vigasztalására, hanem csupán Cicero leveleit.«

²⁾ Egyik kiadó később ily oldaljegyzetet ír: *Cicero in lingua latina Deus Doletii.*

nélkül megcsókolom a lapot, tiszteletből a szent elme iránt, melyet a mennyei istenség lelkesített.»

Cicero volt első és legnagyobb bálványa a renaissance embereinek. Kevesen olvasták és becsülték a görög irodalmat és bölcsészetet. Plautust és Terentiust, bár népszerűek voltak, könnyed frivol íróknak tartották, s megértésük a classicus régészeti bővebb ismeretét követelte, mint a mennyivel akkortörténet birtak. Livium és Caesart a katonáknak és államférfiaknak hagyták. Tacitus mindig a multat siratván s búsan tekintvén a jövőbe, nem lehetett kedvence az *ujjászületés* fiainak. Horatius ideje még nem jött volt el, az ő nyugodt bölcselkedése, zavartalan vidámsága, teljes megelégedése Aristippus szabályaival, ellentétben állott a XV. és XVI. század első felének szellemével. De Cicero stíljének bája, értelmes beszéde, érzékeny, de nem mély, utszéli bölcsészete, tudományos megvetése, melylyel az ostobákat illette, néha éles, de mindig finom sarcasmusa, s nem csak a közönséges, hanem az orthodox babonáknak is lenézése, kicsinylése, rosszul rejtegetett hiusága, melyet válogatott virágos szavak pompájával fátyolozott, de elfedni nem tudott, szóval hibái úgy mint erényei nevelték befolyását ama kor tudósai előtt.

Tizenhét éves korában Dolet Olaszországba ment, oda vágyott akkor a művelt világ minden nagyratörő szelleme, ott volt a renaissance szülőföldre s a páduai, bolognai és paviai egyetemen csak úgy nyüzsgött a francia, német és más idegen nemzetek ifjusága.¹⁾ Szerzőnk behatólag írja le az olaszországi tudományos viszonyokat és az akkor szereplő tudósokat és művészeket, s különös figyelmet fordít Paduára, hol Dolet is tanult. Az egyetem hírnevének tetőfokán állott 1509-től 1517-ig, a cambray-i liga háboruja miatt be volt zárva, a már 200 év óta virágzó egyetem, de a noyoni béke után ismét megnyitott, s az ifjuság csak úgy özönlött oda egész Európából. Itt tanítottak akkor a világ leghíresebb tanárai, *Romulo Amateo* az ékesszólás tanítója, kinek megnyeréseért a pápa, az angol király, Mantua hercege, a bolognai és páduai egyetemek versenyeztek. A par excellence Cicero követő *Longolius*, ki a latin nyelv tisztaságát visszaállította, s kinek szép stílusával senki sem versenyezhetett. Itt tanított *Lazarus Buonamicci* korának első tudósa, *Lampridio* Demosthenes magyarárzója. Továbbá *Pomponatius*, *Vesalius* stb. Paduában a gondolat szabadsága és függetlensége oly virágzó állapotban volt, mint sehol a világon.

De a város nemcsak professorainak és előadásainak kö-

¹⁾ Tudjuk, hogy számos magyar és erdélyi ifjú is látogatta ez egyetemeket.

szönhette dicsőségöt, hanem annak is, hogy a művelt emberek ott-szabadságot, könyvtárakat és művelt társaságot találtak. Paduában — írja Paleario 1530-ban — költők, szónokok, híres bölcsészek laktak. A tanulás Paduát választotta lakhelyül és itt talált menedéket és hogy Pallás minden tudományt itt tanít.

Itt hallgatta Erasmus, a szent-andrási ifju apát társaságában *Musurust*, a görög és latin tudományok nagymesterét; itt alapította meg *Pole-Reginald* barátsága által nagy hírnevét, itt kötött ismeretséget ama kor legkitünőbb embereivel, Bembo, Contarini, Sadolet és Moroneval. Szerzőnk mindenikkel megismertet. Lássuk csak Sadolet és Bembo bibornokok rövid rajzát. Senki-nek sem tartozik annyival Padua, mint Bembonak. Még mint ifju, miután két évet az egyetemen töltött, ide tette át lakását 1521. december havában, mikor ugyanis X. Leo meghalt, kinek *Sadoletval* együtt titkára volt. Hogy Leo két ily nagy szellemű ifjat választott titkárává, csak ezért is meglehet bocsátani sok hibáját. Egyesülve a gyöngéd barátság köteléke által, mindkettő tehetséges, ügyes, mindkettő tanult s mindkettő alkalmas és képes a szegény tanulókat pénzökkel, a gazdagokat irodalmi és tudományos tanácsaikkal segíteni, mindkettő ment a bigoteriától. Igen, e két bibornok a renaissance történetének s a catholicus egyház eme korszakának legtündöklőbb két alakja. Csak egy pontban különböztek, *Sadolet* keresztyén volt, *Bembo* pedig pogány. A XV. és XVI. század írói közt senki sincs, a kiben a keresztyén kegyesség és erények, szilárd keresztyén doctrinákkal egyesülve, oly világosan előtünjenek, mint *Sadolet* műveiben, s hogy munkái még is feledve vannak, oka az, hogy a római censura pelagiánismust fedezett fel bennök. A hang Augustinusé, de a kéz a Pelagius-é. *Sadolet* ritka madár (*rara avis*) volt a XVI. században, hiit a keresztyénségben, s példányképe volt a keresztyén erényeknek és kegyességnek, Bembo szintén kiváló példány volt a tiszta pogánynak. Neki a keresztyénség olyan volt, mint a görög theologia Aristotelesnek és Platónak, s a római — Cicerónak és Senecának. Szavak és ceremoniakból álló rendszer, némely tekintetben hasznos a nélkül, hogy igazságon vagy tényen alapúlna, a nélkül, hogy az erkölcsökkel vagy viszonyainkkal valami viszonyban volna, a nélkül, hogy az emberiségnek valami vigasztalására lenne. Valóban Bembo a pogányok pogánya volt. *Epicuri de grege porcus*, a mint ellenségei nevezték.

Kedves modorú szép férfi volt, közkedveltségben állott, gazdag, tanult, vidámkedélyű, jó étvágygyal s következőképen jó egészséggel bírt és mindig vigan volt, (*mens sana in corpore sano*). Szerencsés volt kedvese hí szerelmében, szerencsés töle született gyermekeiben s így töltött el hetven évet, úgy, hogy maga

Solon is boldognak nevezte volna. A vallásnak, mint létező valaminek gondolata, vagy a láthatatlannak és a jövő életnek képzelete, soha se háborgatta az ő elméjét. Azt szokta mondani, hogy soha sem olvasta Szt.-Pál leveleit vagy a Breviariumot, mert fél, hogy megrontaná saját stylusát. Egész 1539-ig, mikor III. Pál hatvankilenc éves korában bibornokká tette, semmiféle theologiai dolog sem fordul elő munkáiban. Ez idő után azonban alkalmazkodni kezdett bitoros állása követelményeihez. És félretéven a pogány irodalmat, a szentírást és az egyházi atyák műveit tanulmányozta.

Ifjuságának néhány évét Olaszország ama legmiveltebb társaságában töltötte, mely rokonát: Cornaro Katalint, az özvegy cyprusi királynét környezte. Katalin, minthogy trónjáról le kelle mondania, Asolában tartotta udvarát, mely a többi olasz udvart irodalmi műveltségben, finom modorban, fényes életmódban messzeze fellülmulta s a hol, mint Cyprus királynéja udvarához illett, mindnyájan hódoltak a szerelem istenaszszonyának. Ez udvarnak Bembo volt éltető szelleme, bár még akkor nagyon ifju volt. S az itt töltött idők emlékeül legszebb művét, a *Gli Asolani-t* a királynénak ajánlotta. Ifju korában Paduában a bölcsészetet *Pomponatiustól* hallgatta s kevéssel X. Leo halála előtt, egészségi tekinteteből, újból idejött, hol a paduai vizeket használta, ez alatt történt Leo halála s ő Romából visszahúzódva elhatározta, hogy mindvégig itt marad, úgy is tett s 1521—1539-ig folytatta itt boldog életét, meglátogatva néha Velenczét s egyszer Rómát.²⁾

Házát úgy írják le életírói, mint a Muzsák templomát. Fényes könyvtárt állított s az érmek és régiségek oly remek gyűjteményét, melyhez hasonlóval magán-ember nem bírt s egy növénytani kertet, melybe a legkritkább s legszebb növényeket gyűjtötte össze. Vendégszeretete minden tudománykedvelő irányában határtalan és bőkezű volt. Háza találkozója volt minden tudományos embernek, ki Paduában tanult, s minden idegennek, utazónak, kit az egyetem hírneve vagy Bembo személyisége ide vonzott. Mindenki igyekezett magát bemutattatni. Nyáron és őszszel egy közel fekvő pompás villában lakott, melyet

¹⁾ »Nel bel« Asolo Caterina Cornaro Regina de Cipro tenea tre corti ad un tempo, quella delle muse, quella dell'amore et quella della magnificenza et dignita regale, e di tutti tre era il Bembo l'anima e l'ornamento. Bettinelli il Risorgimento negli Studi. Ballasso 1775.

²⁾ Két rendnek volt nagymestere: a Sz.-Jánosnak és a Jerusalemi-nek, volt két decanatusa, három apátsága, több kanonoksága s még más javadalmai is, melyből roppant jövedelme volt.

még atyjától örökölt. Könyvtárában volt Virgil és Ferencz legrégibb kézírata, a Provencai költészet legrégebb iratai s több kézirat Petrarcatól. Legjobb barátai Luigi Cornaro, Lampridio stb. kik műveiket nála olvasták fel.

Talán hosszasabban mulattunk e rendkívüli ember életrajzánál, mint kellett volna, de czélszerűnek tartottuk e leírást habár rövidítve is közleni, mint a renaissance-kori emberek eszmény képének lú típusát.

A három év, melyet Dolet Paduában töltött, nagy befolyással volt egész életére, mert minden kétségen kívül itt szívta magába amaz elveket, melyek husz év múlva halálát okozták, s melyek arra vezették ellenségeit, hogy őt mint Isten tagadót (atheist) megégettessék. Paduában legkedvesebb tanárai voltak *Longdinus* és *Simon Villanovanus*, mindkettő ott tartózkodása alatt halt el. A paduai diákéletéről szép leírást hagyott hátra Dolet a *De imitatione Ciceroniana* című művében. Villanovanus halálával vissza akart térni Franciaországba, de megismerkedvén Langeac János limogesi püspökkel, ki Franciaország követe volt Velenczében s ez alkalommal épen Paduában mulatott, meghívatott, hogy vállalna a követségnél titkári állomást. Dolet a meghívást elfogadta s a derék püspökkel egész egy évig t. i. a követség végeztéig, Velenczében maradt. Visszatérvén hazájába, latin irodalmi tanulmányait akarván folytatni, Toulouseba ment, melynek akkor híres egyeteme volt. Mint a III. fejezetben a velencezeit, úgy a következő IV—VIII. fejezetekben az akkori toulouse-i életet és tudományos viszonyokat írja le szerzőnk, oly megkapó közvetlenséggel, mintha magunk előtt látnók az egész várost parlamentjével, egyetemével, kitünő püspökével, s a többi előkelőbb embereivel és zajongó egyetemi ifjúságával. Toulouse városa egyeteme s részben parlamentje is oly hírben maradtak ránk, hogy a haladásnak, a pogány latin irodalmi tanulmányoknak, a szabad gondolkodásnak és szabad szónak ellenségei voltak. Egyebek közt *Calvint disznó papnak* nevezték, s általában minden újítást elleneztek és üldöztek. És megtörtént, hogy a derék ifjú tudóst, De Caturce Jánost el is ítelték a máglyára, s hajlandók voltak minél többet elítélni és bizonytal el is ítélték volna akarhánynak, ha buzgóságokat nem fékezte volna nagy műveltségű tudós püspökjük: De Pius János, Rieux püspöke, ki állandólag Toulouseban lakott.

Az ifjúság, mely itt is országok szerint volt csoportosúlva, megbotránkozással és kárhóztatással fogadta Caturce elítéltetését s más tekintetben nagyon szabadon kezdett gondolkozni és beszélni, a külön csoportok azonban egymásközt folytonos egyenetlenségben éltek s végre is a toulousei parlament kénytelen

volt egy rendeletet kiadni, mely az ifjúság csoportjait (úgy szólva egyleteit) praetendált jogaiktól s egyebek közt a szónok választástól megfosztotta. E rendeletnek az ifjúság s különösen a *francziák*¹⁾ nem engedelmeskedtek, hanem a tilalom daczára Dolet egyhangulag oratornak választották, ki szabad szellemű beszéddel foglalta el állását, megtámadván a parlamentet, az egyetemet s kárhoztatván a Caturce ellen hozott ítéletet. E beszéd, mely nem csak a francia ifjak előtt, hanem néhány ezer toulousei polgár előtt nagy hatással mondatott el, mint az egykorú Boulmier írja, első üszök volt a 14 év mulva fellobogó máglyához. E beszédre egy *Piuache* nevű Gascogne ifju felelt, védelmezve a toulousei hatóságokat, de ő sokkal kevesebb tehetséggel bírt, mint Dolet, azonban Dolet indítatva érzé magát egy új beszédben felelni ellenfelének. E beszédje sokkal merészebb, tartalmasabb s érdekesebb, mint az első. Szerzőnk szerint meggondolatlan vakmerő és sértő.

Dolet beszédjében »*ineptissimus homo*,« »*imbecillis obtrectator*,« »*imperitus declamator*« nevekkel illeti ellenfelét, szemérveti, hogy izgatta ellene a parlamentet s személyeskedve vádolta őt, hogy Cicero imádó, árulónak, összeesküvőnek nevezte, szabadon maradását veszélyesnek jelezte. — »Igen ő nagy szónok — mondja Dolet — én, még élek, legkevésbé sem szégyellem, hogy általad halálra gyaláztatom. Hogy én ki vagyok, azt tudják sokan, bizonyítják Longolinus levelei és Villanovanus, kinek tanítványa voltam . . . . . aztán dicséri I. Ferencz királyt s a francziákat a gascognok rovására, de miben áll Toulouse hírneve a miveltséget, a finom modort, a civilisatiót illetőleg, megmutatta a király gyors elutazása. Jött, látott és elutazott. Az aljasság, a nyersség, a barbárság, mely Toulouseban uralkodik fenyegeti Franciaország dicsőségét.«

Ezután az ékesszólás minden erejével támad a toulouseiakra, kik bitorolják a vallásos hírnevet, s vak bigottságból Jean de Caturce-ot megégették, megalázták Boyssonnet, üldözték Pac-ot és Bunel-t s nem átallották Rieux püspöke ellen is, hála légyen sikertelen támadást intézni. »Azt mondják, hogy a lutherismust üldözik, jó üldözzék e zavart csináló istentelen embereket; de valahányszor kezököt rátehetnék, kíméltek-e a toulouseiak vagy egy tanult, tudományos embert, s hány kítúnő, hírneves tudóst tettek semmivé? Hol bár egy, ki felmentő szavazatot adott, ha tudós, mivel emberről volt a kérdés? Már látom, hogy ellenem is ösz-

¹⁾ A francziáknak a Loire-on tul külön egyletök volt s az aquitánoknak és gascogneieknak együtt megint külön, aztán voltak a németek, angolok és spanyolok.

szegyültek a rágalmozók, reám is tették már kezöket, már ki is mondták az elkárhoztató ítéletet. Már reám is fogták, hogy én is Lutherista vagyok. . . . .»

»És mi az oka, hogy Toulouse a kegyetlenségben gyönyörködik? hogy ennek a városnak oly elvadult erkölcesi vannak, hogy neki csak az a kegyetlenség okoz örömet, a mi a humanitásnak legszélsőbb ellentéte s a mit az igazsággal sehogy sem lehet összeegyeztetni? Nevet nem említek, de jól tudjátok, kiről szólok, mert e városban égették meg; testét semmivé tettétek, de hírnevét a gyülölködésnek soha semmi lángja sem fogja megémszteni! stb. stb.«

Képzeltető, hogy e szónoklat mennyire felbűszítette Toulouse városának hivatalos részét s szerzőnk jó angol polgári, nyugalmat szerető szempontjából hibáztatja is Dolet merészségét; de hiszen ezek az ujjászületés férfiai forradalmárok voltak az eszmék országában, elszánták magokat a küzdelemre és győzelemre, övék volt a világ új szellemének és minden mívelt embernek rokonszenve. Ők nem követtek el bünt — ők csak tanultak és tanítottak.

Midőn maguk előtt látták a buta csökönységet, nem maradhattak csendes nyugalomban, szelid, ártatlan hallgatásban, hanem legalább ki kelle mondaniok, mi szívükön feküdt; ő bizonynyal az ifju *Dolet*, ki ekkor még nem nősült volt meg s kinek még ekkor nem volt szeretett fia, ki a földi lét örömeihez oly erős lánczokkal csatolja, teljesen kész volt Caturce sorsában osztozni s beszéde nem lehetett tejjel-mézzel készített édesség!

A parlament, a főinquisitor s kormányzóknak — nem tekintve az ifjuság lelkesedését — könnyen sikerült elfogatása, de pártfőgója, a nagy szellemű püspöknek hathatós közbenjárása hamar kiszabadította, Toulouseból azonban távoznia kellett, s ő, bár nagyon beteg, *Lyonba* vonult.

Ez egészen más város volt, mint Toulouse. Szerzőnk történeti hűséggel mutatja ki, hogy Lyon tulajdonképen olasz település, ők hozták ide a tudomány és felvilágosodás szellemét, a legnemesebb iparok egyikét, a selyem-tenyésztést, melyet a legfőbb rangú olasz családok űztek. A Parriak és Gondiak a XV. század elein telepedtek Lyonba, s bebizonyították a francziáknak, hogy a legmíveltebb népnél a kereskedés folytatása nem összeférhetetlen az előkelő születéssel, a finom modorral s a tudományos és művészeti műveltséggel. Az irodalom és művészet hazájából jövőn az olaszok, oly civilisatiót hoztak magokkal, mely ekkor a francziák előtt teljesen ismeretlen volt. . . . . Ezért lett Lyon oly hamar a francia műveltség és előhaladottság fészke, mely ez időben sok részben Párist is felülmulat, különösen a véleménysza-

badságban. Olasz- és Franciaország közt pedig a kereskedelmi összeköttetés főpontja volt egész az újabb időkig. Firenze és Lucca tündérpalotáinak másai emelkedtek Lyon utczáin, s nem volt a XVI. században francia tudós, ki legalább egy időre meg ne fordúlt volna e művelt városban. Rabelais, Clement Marot, Michael Servetus, Bonaventure des Periers, Salmon Macrin stb. 1530. és 1540. közötti évekig laktak itt, Erasmus, Robert Etienne, Pole, Sadolet, Calvin, Beza stb. gyakran meglátogatták. Dolet itt sok barátra és jóemberre talált.¹⁾ Egyszermind a gyakorlati életre fordítván figyelmét, alkalmazást keresett a híres Gryphius Sebestyén nyomdájában, mint corrector. Ez időben a nyomdászok az első rangú tudományos férfiak sorában foglaltak helyet, s a legtöbbször magok is írók voltak. Ilyenek voltak a Gryphiusok, Elzevirek, stb.²⁾ Dolet 1534-ben érkezett Lyonba, s nem sokára kiadta két toulousei beszédét, néhány vers és levél hozzácsatolásával. Aztán megtanulta a nyomdászat mesterségét is.

Barátai sürgetésére ugyancsak Gryphiusnál kiadta nagy munkájának: *Commentariorum Linguae Latinae* két első kötetét is.³⁾ Munkájának első részét, mely ívrét, diszes kiadású mű, I. Ferencz királynak is bemutatta, s Tournon bibornok pártfogása mellett, az uralkodó által kegyesen fogadtatván, királyi privilegiumot nyert, hogy maga is nyomdát állíthasson. Főnöke: a tudós Gryphius örömmel fogadta pártfogoltja s barátja szerencsését, s minden módon segítette, hogy nyomdát állíthasson és felszerelhesse; a többi nyomdászok azonban irigy szemmel nézték, hogy *Dolet* a nélkül, hogy rendszeresen készült volna e pályára, királyi privilegiummal egyszerre mesterré lett, s gyűlölségek még neve-

¹⁾ Ez időben Lyonban még a nők is nagy műveltségük által tűntek ki. Ilyenek voltak a többek közt: *Labe Louise* költő, kinek műveit ma is olvassák; a *Sceve* nővérek *Claudine és Sybilla*; *Gaillard Johanna*; *Perron asszony* stb. mind jeles írók.

²⁾ Nálunk Honter, Heltai s mások.

³⁾ Ez első kiadásnak I. kötete megvan a m. kir. egyetem könyvtárában is, igen szép példány, csakhogy végén két levél hiányzik. A híres Náprági Demeter, egykori győri püspök könyvtárából került ide. Kiadási éve 1536. Szerzőnk e művet részletesen ismerteti, s diszes czimlapját is közli. — A muzeum könyvtárában pedig meg van: a *Lexicon Cicerontiarum Marii Nicolii. Accedunt Phrases et Formulae Linguae Latinae ex Commentariis Stephani Doleti. Patavii, 1734.* tehát 200 év múlva is a Dolet könyvét használják! — A *Delitiae Poetarum Gallorum* című Anthologia (három kötet) első kötetében 1609. megvan Dolet híres ódája I. Ferencz királyhoz. Több művére nem találtam könyvtárainkban.

kedett, midőn az új nyomda csakhamar virágzó állapotra emelkedett, a mi természetesen a mester tudományos hírnevének volt köszönhető. Az alattomos irigység és gyűlölség azonban nem sokára nyílt ellenségeskedésben tört ki. A nyomdász-segédek ugyanis lázadást kezdtek a mesterek ellen; több bért és jobb élelmezést követeltek, s nevezetes, évekig tartó küzdelemben *Dolet* mindig a segédek pártján volt, kiknek ügye végre is győzelemre jutott. Történt egy más eset is. Dolet egy este az utcán megtámadtatott s a küzdelemben ellenfelét leszúrta.¹⁾ Erre a támadó társai, kik ugylátszik a közelben valának, rárohantak s el akarták fogni, de Dolet barátjai is megérkezvén, kiszabadították s ő még hajnal előtt kimenekült és egyenesen Párisba ment, hogy a királytól kegyelmet nyerjen. Téli időben, részint gyalog, részint csónakon és nyomorúlt kocsikon csakugyan meg is érkezett Párisba, s ügyét elbeszélte, hogy önvédelme közben támadó ellenét szerencsétlenül megölte, — volt ugyan elég barátja, de volt ellensége is és a király elhatározásáig fogságba helyeztetett. Barátainak, pártfogóinak sikerült őt kimenteni s a király csakugyan megkegyelmezett, a Sorbonne és más ellenségei nagy bosszúságára. E megkegyelmeztetés kieszközlésében részt vett navarrai Margit hercegné, Duchatel a király felolvasója, s mások is, és Páris írói, szabadszellemű tudósai Dolet kiszabadulásának ünnepére fényes banquette-t rendeztek, melyen Rabelais, Marot Voulte, Dampierre, Macrin, Budé stb. ama kor legjelesebb írói részt vettek. A vendégséget követő napon Dolet kora reggel visszaindult Lyonba, a kir. kegyelem-levéllel zsebében; de a lyoni parlament csak évek múlva *igtatta be* a kegyelem-levelet.

Dolet legtöbb művét Lyonban írta, nyomtatta és adta ki.

Öt első művét u. m.: 1. *Orationes duae in Tolosam*. 2. *Dialogus De imitatione Ciceroniana*, (melyet Erasmus ellen kíméletlen modorban írt.) 3. *Commentariorum Linguae Latinae* (ez legnagyobb s legfőbb munkája.) 4. *De re Navali*. 5. *Carmina*, a Gryphius nyomdájában nyomtatták. *Három* munkáját különféle helyeken és nyomdákbán nyomatta; *nyolczvanhárom* munkáját pedig a saját nyomdájában adta ki.

Dolet heves véralkatú, türelmetlen és meglehetősen hiú, sőt mondhatni kevély ember volt; míveltsége és tudománya Európa akkori legjelesebb tudósai közé emelte, de társas-életi viszonyaiiban sokféle kellemetlenség érte, gyakran legjobb barátival is összeveszett, némelyiket örökre elvesztette, másokat újra meg-

¹⁾ *Compaing* nevű festő volt, kivel némelyek szerint korábban jó viszonyban vala Dolet, mások szerint pedig fel volt igaztva Dolet ellenségei által, hogy végezzen vele: különben lyoni polgár volt.

nyert. Idővel azonban ifjúkori pártfogói lassanként elhaltak, s a szabad gondolkodás légköre is változni kezdett; a korábban szabad szellemű I. Ferencz hajlottabb korában egész együgyűvé lett, s kit mint ifjút a szabad tudományok atyjának neveztek, idősebb korában *rendeletet* adott ki, hogy a könyvnyomtatás mesterisége megszüntetessék. Csak is a párisi parlament bátorságának lehetne köszönni, hogy *be nem igtatta* és *ki nem hirdette* e rendeletet, mely örök szennyfolt lett volna a francia míveltség történetén.

Doletnak anyagi érdekeikben sértett nyomdász-társai és irodalmi téren megregulázott ellenségei minél kevesebb nyugalmat engedtek, s habár szabadelvűsége s különösen irodalmi nyilatkozatai, mióta Troyesből egy kedves feleséget vett, s még fia is (Claude) született, sokkal mérsékeltőbbek voltak. Valószínűleg az általa megölt Compaign rokonai és nyomdász-kollégái feladták, hogy rossz keresztyén, mise alatt ide-oda járkál, s dolgát végzi, hogy nem bőjtöl, bőjtnapokon húst eszik, keresztet nem vet, és hogy Isten tagadó s irataiban a Deus szót csak a pogányok értelmében használja. Ily vádak alapján a párisi parlament elfogatta s el is ítélte, ő azonban a párisi parlamenthez apellált, de bár sokan igyekeztek őt megmenteni — a király nagyon megváltozott — és ő valószínűleg a közel három évi fogság által felizgatva, s boszszussá téve, keményen viselte magát a törvény előtt, végre is kaptak rajta, hogy egy nyomdászt, egy szabadelvű író, egy pogány tudóst megszoríthattak, hisz mind a három faj esküdt ellensége volt a maradiaknak — hát *Dolet*, kiben mind a három faj egyesült, hogy merékülhetett volna meg a nagy inquisitor körmei közül.

1546. aug. 2-án olvasták fel előtte ítéletét, Isten káromlás, lázítás és tiltott könyvek (az új testamentum) árulása, és e fő bűnökért halálra ítéltetett, még pedig úgy, hogy ha elmondja a bűnbánó formulát, akkor előbb felakasztatik s azután megégettetik, ha pedig el nem mondaná elég hangosan a formulát, előbb nyelve kiváogatik, s aztán elevenen megégettetik. A következő nap az ítéletet végre is hajtották; szemtanutól származó adataink nincsenek a kivégeztetésről. Egy jelen volt katona tiszt beszédje után írják, hogy Dolet a formulát hangosan elmondta, s aztán felakasztották és azonnal meg is égették, munkáinak hirtelen összeszedett példányaival együtt.

Halála előtt nem sokkal gyönyörű francia ódát írt börtönében: *on his desdation and ou his consolation*, halála után pedig igen sok író odával, epitaphiummal tisztelte meg s minden mívelt ember megkönnyezte.

Mort est Dolet et par feu consommé
 Oh quel malheur! Oh que la perte est grande,
 Mais quoi! en France on a accoustumé
 Toujours donner a tel saint tel offrande.

De bármily érdekesen adja elő szerzőnk Dolet életemé-
 nyeit egész az utolsó perczig, mindazáltal nem kevesebb érdeme-
 ket szerzett ama beható korrajzok és ismertetések által, melyek
 művét a legérdekesebb történeti olvasmányok egyikévé teszik.

—k—s.

Arad története. Írta *Lakatos Ottó* I. kötet. Arad, 1881. 8-ad rét. 252 l.)

Az előttünk fekvő mű első része egy nagyobbterjedelmű
 monographiának, de a történelmi rész be lévén fejezve, köteles-
 ségünknek tartjuk megemlíteni, hogy az érdemekben megőszült
 szerző (ki a forradalom után következő szomorú években József-
 város börtöneiben több évig elzárva is volt s így méltán a jó
 ügy hitvallói közé sorozható) nagy szolgálatot tett városának,
 midőn az Arad-város történetére vonatkozó adatokat nagy fárad-
 sággal összegyűjtötte. Szerző, ki saját szavai szerint, már a 80-ik
 évhez közeledik, teljes öntudatossággal bevallja, hogy munkáját
 nem tekinti bevégzett történelemnek s magát csak anyaggyűjtő-
 nek nevezi, mint ilyennek munkája valóban érdekes s pusztá
 adatok táránál sokkal több, mert a mű felosztása s itt-ott helye-
 sen alkalmazott megjegyzései irányadók lesznek minden időre s
 bárki légyen a jövőendő időkben, ki kedvet és hivatást érezen a
 nagy munka újra felvételére, Lakatos Ottó művét mindig mindig szem-
 előtt kell tartania. A bevezetés után jön az értekezés az Arad
 név eredetéről s aztán a krónikai feljegyzések 1002—1517-ig
 e közben az orodi káptalan és prépostságról és ezek birto-
 kairól szóló fejtegetések, a prépostok és káptalani tagok név-
 sora. Azután a város történetei egész a legújabb időig. Tagad-
 hatatlan, hogy legérdekesebb része az egész műnek a forradalmi
 időkre vonatkozó feljegyzések, melyek a közvetlenség hatalmá-
 val írva, mély benyomást tesznek az olvasóra. A múlt század
 végéről érdekes részleteket tartalmaz a Hora-világról és József
 császár látogatásáról szóló fejezet is, de úgy, amint az aradi
 történetek 1848. és 1849-ből el vannak beszélve, csak a meleg
 érzésű hazafi s a mivelt lelkű és történelmi érzékkel bíró tudós
 írhat.

Az ezen idő eseményei hónaponként vannak előadva s való-
 ban drámai hatása van az olvasóra, ha az 1848-ik évi mart.—

juniusi világos, jókedvű rózsaszínben tündöklő szép lapokat az 1849. évi augusztus—oktobéri sötét vészthordó gyásznappal összehasonlítja. Arad városát érdeklő számos érdekes adat van itt megőrizve, de néha úgy tetszik, mintha az egész forradalom történetét adná a szerző, s ennek oka bizonyynyal az, hogy Arad városában mintegy dióhéjban, az egész ország története, az öröm és gyász, a maga kicsapongó örömében és kétségbeejtő szomorúságában egyesült.

Mindent összevéve, a nagyérdemű szerző köszönetet érdemel a fáradságos munkáért, Arad városa pedig helyesen tette, hogy történetének e bátor uttörőjét pártolására méltatta.

—á—r.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUN. 2-ÁN tartott v. ülés az épen e napokban elhunyt *Gorove* István alapító tagtársunk temetésével esvén össze, közönség csak kevés számmal jött össze. Az elnöki széket, a v. tagok fölkérésére, *Jakab* Elek foglalta el. Ki is megnyitván az ülést, titkár jelenti, hogy a *Jakab* Elek v. t. által bejelentett felolvasás: Erdély hirlapirodalma 1848-ig, levétetett a napirendről. Ugyanis a társulati statutumok értelmében a »Századok«-ban csak olyan történelmi cikkek vehetők fel, melyek tárgya az 1815. esetleg 1790. előtti időkből van véve, szerző tehát nem fogja felolvasását megtartani. Ezután *Jakab* Elek v. t. indokolta a felolvasás elmaradását. Ugyanis az erdélyi hazafiak közül többen voltak 1827. előtt is hirlapírók, de ezek Magyarországon működtek — a mint ezek közül az utolsó meghalt 3 hóval utóbb megindult Erdélyben az első magyar hírlap. Ő pedig nem akarja kész felolvasásának csak azt a részét mutatni be, mely az Erdélyben nem magyar nyelven megjelent hírlapokról szól.

Ezután *Marczali* Henrik olvasta fel »Gazdasági viszonyok II. Jó-zsef korában« című értekezését, mely egy, az Akademia megbízásából írt nagyobb műnek egyik fejezetét képezi. A levéltári kutatások alapján írt, s eddig nem ismert igen érdekes és tanulságos adatokat tartalmazó s ezenkívül önálló felfogással ügyesen összeállított munkát, a hallgatók nagy tetszéssel fogadták.

Folyó ügyekre kerülván a sor, évdíjas tagoknak megválasztottak: Ref. *főiskola* könyvtára Debreczenben, (aj. Pfeiffer); Gróf *Széchen* Miklós köv. attaché Konstantinápolyban, (aj. gróf *Széchen* Antal).

A folyó évi kirándulásra vonatkozólag elhatározottat, hogy az aug. 21-én fog kezdődni. Megelőzőleg aug. 20-án d. u. 5 órakor értekezletet fognak tartani a kirándulásra jelentkezett tagok. Ezzel kapcsolatban titkár jelenti, hogy az elnökök közt történt megállapodás következtében, a f. évi kirándulást Pulszky Ferencz alelnök fogja vezetni, hogy a közgyűlésen

az elnöki megnyitó beszéden kívül Bánó J. és Berzeviczy E. társulati tagok fognak felolvasásokat tartani.

Titkár jelenti, hogy a M. T. Akadémia felhívására ennek 50 éves jubilaeumán, a Magy. Tört. Társulat is képviselve volt.

Óváry Lipót de *Simone* Lajost külföldi tagnak ajánlja. Egy statutum értelmében azonban külföldi tag csak nagygyűlésen levén választható, az ajánlat a közelebbi nagygyűlésen fog tárgyalatni. A társulat azonban azon olasz bizottságnak, mely Otranto felszabadításának 400-ados évfordulóját készíti elő, üdvözlő iratot fog küldeni.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását. E szerint:

a bevétel volt . . . . . 1940 frt 70 kr.

kiadás . . . . . 137 frt 80 kr.

a pénztár maradék 1802 frt 90 kr.

A zárt ülés több folyó gazdasági ügyet elintézvén, az ülés véget ért.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT F. 1881. ÉVI KIRÁNDULÁSA.

Társulatunk az idén Sáros-vármegyébe tesz kirándulást. A társulati választmány a kirándulás tartamát aug. 21—31-ig határozta meg. A t. vármegye területén működő bizottság tevékenysége következtében alapos a remény, hogy ősi nemzetségeink e törzsfészkekben történelmünk nem csekély gyarapodása várható. A kisebb nemesi leveles-ládák, a szakszempontból még nem kutatott városi és mánási levéltárak bő alkalmat nyújtanak a bűvárlatnak, tág tér fog nyílni egyúttal az archaeologiai momentumokra figyelmezőknek is.

Kirándulásaink sorozatában a sárosi a tizenegyedik. E kirándulások közül, ha egy-kettő nem is mutathat föl csillogó sikert, de a közérdekeltség fölébresztésével hatott megannyi. A jelen kirándulás hisszük, hogy oly helyen tartatván, melyen a történelem iránt való érdekeltségnek úgyszólván történeti alapja van: intensiv sikereket fog felmutathatni, ha jelentkező tagtársaink közreműködésüket a munkálkodásban följajánlják.

A társulati kirándulás aug. 21-én kezdődik, aug. 20-án d. u. az Akadémia Kisfaludy-termében előzetes ülés tartatik, melyen az indulás körülményei állapíttatnak meg.

Tudnivalók e részben:

I. A kirándulásban részt venni, a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközözlendő tudományos bűvárlatokban *munkás közreműködésüket* a társulat céljaira följajánlják. (Alapszabályok 32. §-a.)

II. Jelentkezni lehet a kirándulásban leendő részvételre *junius 15-étől július 15-ig bezárólag*, azontúl jelentkezést *semmi szín alatt* nem fogadhat el a titkári hivatal.

III. A bejelentést levelező lapon kérjük eszközöltetni, mely a titkári hivatalhoz (Budapest, IV. Egyetemi könyvtár) intézendő. Világosan kiteendő, hogy az illető társulati tag melyik állomásról indul s hová kívánja a mérsékelt árú vasúti jegyet küldetni. A jegyek bérmentetlenül küldetnek szét, legkésőbb aug. 15-ig. Oly esetben, mikor a bejelentés homályos, vagy érthetetlen, a titkári hivatal felclősséget nem vállal.

IV. A kirándulási szabályzat 6. pontja értelmében tíz tag már kötelezte magát a kirándulásban való részvételre.

Pulszky Ferencz
alelnök.

Szilágyi Sándor
titkár.

MAGYAR TUD. AKADEMIA.

A M. Tud. Akadémia II-ik osztálya máj. 17-én tartá nagygyűlési értekezletét, mely a tagajánlások s a nagy-jutalom és Marczibányi mellékjutalom felett határozott. Az osztály megválasztásra három történetíró s egy jogászt ajánlott a plenumnak, de ez csak kettőt s a jogászt választotta meg, névszerint *Czobor Bélát*, *Dankó Józsefet* és *Vécsey Tamást*. A nagy jutalomra vonatkozólag *Ipolyi »Beszterezebányai Műemlékek Története«* című munkája hozatván javaslatba, ő kijelenté, hogy mint elnök, nem tartja állásával összeegyeztethetőnek, hogy a nagy jutalomra concurráljon s kéri magát a combinatióból kihagyatni. Ellenben a nagyjutalomra az Országgyűlési Emlékeket ajánlá Fraknóitól és Szilágyitól. Fraknói mint akad. főtítkár, hasonlólag kijelentvén, hogy részéről nem akar pályázni, a nagy-jutalom *Paulernek* (Wesselényi összcseküvése) s *Pesty Frigyesnek* (Eltűnt régi vármegyék), a Marczibányi mellékjutalom *Szilágyi S.-nak* (Erd. Orsz. Emlékek 1—6), ítéltetett oda.

Az ünnepélyes közülésen — melyet Rezső trónörökös és akad. t. t. is szerencsételtetett jelenlétével — »Vázolatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831—1881.« című 11 íves munka osztatott szét a hallgatók közt. A febr. 28-án tartott összes ülés határozatához képest a főtítkár állítá össze, nehány szaktudós segélyével s tulajdonképeni céljának: rövid és érdekes képből összefoglalva feltüntetni az Akadémia félszázados működésének történetét és nevezetes hatását a nemzetre, megfelel. Azt ki e munkát végigolvassa s összeha-

sonlításokat tesz a hajdani s mostani állapotok, közt e könyv meggyőzi, hogy gyümölcsözőbb beruházást a nemzet az Akadémiánál nem tett.

A nagygyűlésen a történeti tudományok köréből köv. pályakérdések tüzettek ki:

1. Kivántatik forrástanulmányok alapján azon politikai és culturei befolyás megismertetése és jellemzése, melyet a magyar és lengyel nemzet egymásra gyakorolt.

Jutalma, herceg *Czartoriszky László* adományából 1000 ft.

Határnap 1882. december 31.

2. A M. T. Akadémia nyílt pályázatot hirdet egy történeti monographiára, mely a magyar és lengyel nemzet érintkezéseinek történetét tárgyalja. A pályázók Nagy-Lajos, I. Ulászló, II. Ulászló, II. Lajos, a Zápolyák, Báthory István, II. Rákóczi György korszakai közül szabadon választhatnak.

Jutalma, herceg *Czartoriszky László* adományából 1000 ft.

Az ajánlatok, részletes tervrajzzal 1881. december 31-ig küldendők be.

3. Kivántatik a magyarországi Pálos-rend története, a mohácsi vészig.

Jutalma, az *Oltványi* alapítványból 550 ft.

Határnap 1882. december 31.

4. Kivántatik a XI. században alapított magyarországi egyházmegyék egyikének története, az egyház-megye alapításától Nagy-Lajos haláláig.

Jutalma *Fraknói Vilmos* r. t. adományából 100 arany.

Határnap 1882. december 31.

A jutalom csak absolut becsü munkának adatik ki.

A jutalmazott mű szerző tulajdona marad.

5. Kivántatik egy, eredeti kútforrások alapján kidolgozott esszyszerű monographia, mely a hazai történelem valamely, a pályázó által tetszése szerint megválasztandó, kiváló egyéniségének életrajzát adva, egyúttal az illető korszakot is megvilágítsa.

Jutalma a *Lévay*-alapítványból 500 forint. Határnap 1881 dec. 31.

6. Adassék elő Bosznia története a magyar főnhatóság alatt, a XII. század közepétől Jajcza elesteig.

Jutalma a Péczeley József-féle alapítványból 1000 ft aranyban.

Határnap 1882. dec. 31.

A jutalmazott munka szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül közrebocsátani.

7. Adassék elő, a hazai és külföldi források lehetőleg teljes felhasználásával: a magyarországi könyvtárak története a XI. századtól a

Corvina létrejöttéig. Kivántatik a hazai könyvtárakban — az oklevelek tanúsága szerint — előfordult egyes könyvek irodalmi ismertetése.

Jutalma a *Fűtész*-alapítványból 40 arany.

Határnap 1882. dec. 31.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A KARCZAGON megjelenő »Közérdek« című hetilap 21. és 22. számában rendkívüli fontosságú mozzanattal találkozunk a hazai irodalmi irodalom pártolása terén. Nem kisebb dolgokról van szó, mint *Gyárfás* Istvánnak a »Jászkunok története« című, a magyar tudósvilág által is elismeréssel jutalmazott nagy művei kiadási költségeinek fedezéséről. A Jászkunok történetét *Horváth* Péter, *Fejér* György és *Fekete* Lajos kisebb-nagyobb terjedelemben már megírták, de az adatok hiányossága és a túlhaladott álláspontok egy, a mai kor igényeinek megfelelő monographia megírását tették szükségessé. *Gyárfás* István tagtársunk vasszorgalommal az előbbi munkák hiányát pótolni akarván, roppant anyagot hordott össze s azokból az akkor még »Jászkun kerületek« történetének két első kötetét szakismerettel, az adatok lelkiismeretes felhasználásával, *Sipos* Orbán indítványára, a Jászkun kerületek anyagi támogatásával ki is adta. Azóta — leszámítva *Szell* Farkasnak ezelőtt pár évvel tett hírlapi felszólalását — az ügy két éven át aludt. Folyó év május 14-én Karczagon tartott előleges értekezleten *Szell* Farkas indítványt terjesztett elő ez ügyben, mely szerint a Jászkun kerületek által határozatokban *Gyárfás* Istvánnak tett ígéret teljesítését oly módon indítványozza kimondatni, hogy »Jász-Nagykun-Szolnokmegye a »Jászkunok története« című munka III-ik, és többi kötetei 1000 példányban való kinyomatási költségeit $\frac{2}{3}$ részben fedezni s az $\frac{1}{3}$ résznek fedezése iránt a szétválasztott Kis-Kun kerületre vonatkozólag Pest-Pilis-Solt és Kis-Kun megye közönségét átiratilag megkeresi.« Az indítvány, többek által aláírva, a következő napon tartott megyebizottsági gyűlésen tárgyalatott. Miután *Szell* Farkas, *Horthy* István és *Pap* Mórícz lelkesülten, a meggyőződés egész hevével kifejtették a kérdéses ügy fontosságát, mely nemcsak a megye, de a haza érdeke is, *Sipos* Orbán elnöklő alispán kimondta a megyegyűlés egyhangú határozatát, mely szerint »*Gyárfás* István »Jászkunok története« cz. műve III. és többi köteteinek nyomtatási költségeit Jász-Nagykun-Szolnokmegye

minden községe adóforintja arányában fedezi.« Ezzel az ügy a befejezés stadiumához közelget. *Gyórfás* tagtársunk egyénisége és szakképzettsége kezességet nyújt a felől, hogy a lelkes megye monographiájának megírása nem került avatatlan kézbe, s munkája méltó helyet foglaland hazánk történet-irodalmi munkái sorában.

— A »MAGYAR KÖNYV-SZEMLE« újabb füzetével pályafutásának hatodik évét kezdi, s most már az eddigi vezető: Csontos János teljes szerkesztői souverainitással kezdi meg az új lustrumot. Örvendetes dolog, hogy merőben szakfolyóiratok, melyek nem számíthatnak a nagy közönség anyagi és szellemi istápolására, képesek szívós kitartás árán annyi hívet toborzani össze, hogy nemcsak tisztos fönmaradásuk, de a folytonos gyarapodás is biztosnak vehető. Óhajtjuk, hogy a »*Könyvszemle*« eddigi hatását anyagi és szellemi téren egyaránt még intenzívebb sikerekkel feledtesse. — A most megjelent füzet tartalmáról röviden a következőkben adhatunk számot: Csontos János szerkesztő a »Jenai Corvin-codex«-et bibliographice ismerteti, mely a XV. században iratott, s 348-ad réti oldalon Baptista Guarinusnak: »de ordine docendi ac studendi« című munkáját tartotta fön. „*Az erdélyi nyomdák történetéhez*“ Jakab Elek tollából kapunk adalékokat levéltári tudósítások nyomán s kivált az oláh nyomda-termékekről, jelesül az erd. főkorm. nyerünk néhány értékes adatot. Fraknoi Vilmos a »Könyv-Szemle« alapítója, egykori szerkesztője, most legbuzgóbb munkatársa, egy érdekes zágrábi kéziratot ismertet: olasz humanisták colligatumát, mely valószínűleg a Vitéz János könyvtárához tartozott. Ezekon kívül a Nemzeti Muzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentését báró Radvánszky Bélától, »A régi kéziratok oltalmá«-t Volf Györgytől említjük meg. Az elsőről óhajtjuk, hogy az ige váljék testté; Wolf éles felszólalásában sok absolut igazság van, s teljesen csatlakozunk óhajaihoz, hogy a Codexek s régi kéziratok conserválásánál észszerű módon járjunk el, de viszont kiemeljük a szerkesztő higgadt, s amellett ügyes válaszát, melyben méltán a múltra nézve mondottakat egytől-egyig megezáfolja, vagy legalább indokolja. Érdekes Vegyesek, Hazánkat érdeklő külf. hírek, kimerítő bibliogr. repertorium s egy sikerült fac-simile növeli a füzet értékét.

— w —

— MEGJELENT, A Germán Ősalkotmány, bevezető tanulmány az európai alkotmány történetéhez, írta Dr. Timon Ákos, győri jogtanár, szorgalommal és tájékozottsággal irt kis mű, mely jó *bevezetésül* szolgál

azoknak, kik a középkori, társadalmi és állami primitív viszonyokat tanulmányozni akarják — mire, kivált nálunk — nagy a szükség: önálló tudományos értékkel azonban nem igen bír.

— A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁTEGYESÜLET ÉVKÖNYVE (VIII. évfolyam, 1881.) megjelent, érdekes tartalommal, vaskos kötetben. (8-r. 523. l.) Az Évkönyvhöz mellékelve vettük az Egyesület felhívását egy alakítandó »Kárpáti Múzeum« ügyében, melynek feladata volna, hogy a Kárpátok természeti és műkincseinek tárházául szolgáljon. »A Múzeum szervezetét illetőleg lesz: a) zoologiai, b) botanikai c) mineralogiai-geologia, és d) ethnografiai-műipar osztálya. Múzeumi könyvtár is fog alapíttatni. Az egész intézet élén egy felelős múzeum-őr (custos) fog állani, mindenik osztály élén pedig egy osztályvezető (szaktudós).« Adakozásra hív fel a Kárpátegyesület a Múzeum alapra. Az 500 frtot vagy többet adakozók külön márványtáblával örökíttetnek meg, a 100 frtos alapítók neveszintén márványba vésetnek, 50 frttal alapítók oklevelet nyernek. Mindenféle adakozást elfogad Dénes Ferencz k. főgymn. tanár Lőcsén. — A Kárpáti Múzeum eszméje, melynek megvalósulása elé a derék egyesülettel szemben teljes bizalommal tekintünk, a mily mértékben tanuskodik a Kárpátegyesület nemes buzgalmáról s életerejéről, époly mértékben megérdemli az összes mivelte magyar közönség osztatlan pártolását, mint nagy horderejű kulturális és hazafias intézmény.

— GR. PEJACHEVICH JULIAN, ki Parchevich marianopoli püspökről a bécsi Akadémia kiadványaiban egy igen becses tanulmányt írt, e napokban az Orsz. Levéltárban tett kutatásokat családja története iránt, mely Oláh-Moldva és Bolgárországok történetével is összefügg. A gróf társulatunk tagjai közé lépett.

— SZENTKUTI KÁROLY, *Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv* megrendelési fölhívást adtak ki ily című munkára: »Új Magyar Athenás (Ujabbkori magyar prot. egyházi írók életrajzi gyűjteménye)«, mely szeptemberben fog megjelenni, s az 1760—1880-diki időközből, a Királyhágón innen és túl élt vagy élő 470 magyar protestáns egyházi író életrajzát adandja, legnagyobb részt önálló kutatások, vagy eredeti források alapján. Terjedelme 40 nyolczadrét ív, ára 4 forint, mely az átvételkor fizetendő. A megrendelések június végéig Szentkuti Károlyra czímezve (Pozbán, u. p. Füss, Bars m.) beküldendők.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— VÁZLATOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FÉLSZÁZADOS TÖRTÉNETÉBŐL. 1831—1881. Budapest. Athenacum 1881. 8r. 165 l.

— MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. Dr. *Fraknoi* Vilmos VII. kötet. (1582—87) Budapest. M. T. Akadémia. 1881. 8r. 134 lap. Ára 3 frt.

— BEREGVÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Írta *Lehoczky* Tivadar. I. Általános rész. Három képpel. Ungvárott. Polacsek Miksa. 1881. 451 l. Ára 2 frt.

— GR. ZRÍNYI MIKLÓS A KÖLTŐ HALALA 1664-ben. Történelmi czáfolat. Írta Egyházasküçki *Dervarics* Kálmán. Szombathely. 1881. 32 lap.

— A GERMÁN ÖSALKOTMÁNY. Bevezető tanulmány az európai alkotmány történetéhez. Írta Dr. *Timon* Ákos jogtanár. Budapest. Az Eggenbergerféle könyvkereskedés bizománya. 1881. 8r. 98 lap. Ára 90 kr.

— FELDZÜGE DES PRINZEN EUGEN VON SAVOYEN. (Geschichte der Kämpfe Österreichs) Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs. I. Serie VII. Band. Spanischer Successionskrieg. Feldzug 1705. Nach den Feldacten und anderen authentischen Quellen bearbeitet von Josef *Rechberger* Ritter von Rechcron Wien. 1881. Verlag des K. K. Generalstabes. Gerold et Comp. 8r. Térképekkel 8r. 544 l. Ára 9 frt.

— DIE VEREINIGUNG DER SERBISCHEN METROPOLIEN von Belgrad und Carlowitz im Jahre 1731 Nach Archivalischen Quellen dargestellt von Prof. Dr. J. H. Schwicker. Wien, 1881. 8-adr. 145 l.

— DIE STIFTSBIBLIOTHEK ZU ADMONT. Zur Orientirung und Erinnerung für die Besucher derselben. Mit einer Abbildung des Bücher-saales nach einer Photographie von Franz Frankhauser in Admont. Graz. 1881. 39 l.

— DOCUMENTE PRIVITÓRE LA ISTORIA ROMANILOR culesc de Eudoxiu de *Hurmuzaki*. Publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor si al Instructiunii Publice. III. Vol. 1576—1599. Cu Portretul lui Mihail Voda Vitézul. Bucuresci. 1881. 4-r. 600 l. 24 frt.

A KIRÁLYI REGÖSÖKRŐL.

(A Kemény Zsigmond-társaság Maros-Vásárhelyen f. évi május 8-diki ülésében szerző által fölolvastott székfoglaló értekezés.)

Árpádházi királyaink korában kelt okleveleinkben igen gyakran találkozunk a királyi s királynéi udvarnokok (udvornici) és cselédek (conditionarii) különféle osztályaival, melyenek a tárnokok, asztalnokok, pohárnokok, szakácsok, lovászok, szekeresek, vadászok, peczéreik, solymárok, madarászok, halászok, kovácsok, kardhordók, igriczek (zenészek) stb., kik saját mestereik, ispánjaik alatt állva, a királyi udvar részére bizonyos meghatározott szolgálatot tartoztak firól fira teljesíteni, s ezért a királytól vagy királynétől kaptak földet, mely fölött azonban szabadon nem rendelkezhettek, sőt a földdel együtt eladományozhatók is voltak.

Ezen udvarnok és cseléd-osztályok jogi állásának szabályozását biztosan tulajdoníthatjuk első királyunknak Istvánnak, ki a keresztyén magyar állam szervezésekor udvarát a német császári s nyugot-európai királyi udvarok példájára rendezte, melyeknek ily megszabott szolgálatokra rendelt cselédeit a törvények és oklevelek ministeriales név alá foglalják.

A szabadok és rabszolgák között állott királyi udvarnokok és cselédek osztályainak keletkezését Kún László korában élt krónikásunk Kézai Simon, kinek idejében, mint maga mondja, udvarnokokkal, várnépekkel, szabadosokkal és rabszolgákkal csak nem egész Magyarország tele volt, csak ugyan a keresztyén magyar állam megalakulása idejébe helyezi. Az ő e részben igen becses tudósítása szerint, a magyarok a vezérek korában »tömérdek keresztyén és pogány foglyaik közül némely derekabbakat magokkal vittek a háborukba s nekik a zsákmányból némi részt

juttattak, némelyeket pedig különféle szolgálatokra alkalmaztatván sátraik körött szoktak tartani, s ezen foglyoknak barmaik jövedelméből és csupán zsákmányból vala élelmök, mint a kúnoknak. Később azután, a mint a magyarok a hitet és keresztséget fölvtették, a római egyház Gyeics vezérnek és szent István királynak, miután a Krisztust megismerték, mint mondják, erős parancsolatba adta, hogy ne zsákmányoljanak, s a keresztyén foglyokat ezentúl hagyják régi szabadságukban, minthogy a foglyok között sok nemes van. Minthogy azonban az ország igen tágas és néptelen vala, s az egész község a pápának nem is adá erre nézve megegyezését, utóbb a pápa ekként ada felmentést, hogy a foglyok földet miveljenek s a föld terméséből éljenek, mint más keresztyének. Azért is a foglyok, kiknek földjök nem volt, ön szántokból béradásra vállalkoztak, melyet uraiknak fizettek.«
Látjuk Kézai ezen előadásából, hogyan s mikor keletkezett a magyar földmives osztály, a későbbi paraszt jobbagység.

»Idő multával pedig, folytatja krónikásunk, miután a hit megerősödött, az ország előkelői kényökre akarván élni s számtalan foglyaik lévén, nem engedék őket szabadon menni, mint a pápa akarja vala, hanem udvaraik szolgálatára rendelének közülök, kiket hazai néven *udvarnokoknak* neveztek. ¹⁾ S jóllehet azon időben az ország több nemesei tétettek volt foglyaikkal ily szolgálatot, Kálmán, Gyeics király fia, idejében ez el lön törölve. Ő az ilyes szolgálatokat foglyaitól egyedül magának akará megtartani, és a főpapoknak, kiknek foglyaiból ajándékozott. S nehogy a nemesek községe ezen eltörlést nehezen vegye, a király az ő foglyaikat az ország nádorának adá használni, kit a nemesség hasznáért tesznek.«
Igy alakult Kézai szerint a királyi udvarnokok és a főpapoknak ajándékozott foglyokból később az egyházi nemesek (*nobiles praediales*) osztálya.

Elbeszéli ezután Kézai, hogy István király a magyar urak keresztyén foglyait, kiket azok, minthogy a zsákmánytól el kellett szokniok, nehéz munkákra szorítottak, maga költségén meg-

¹⁾ A tösgyökeres magyar Kézai az *udvarnok* (nála latinúl *udvarnici*) nevet, mely nem egyéb, mint a szláv *dvornik* magyaros kiejtése, mint látszik, magyarnak hitte, és sejtelve sem volt arról, hogy az, valamint a *pohárnok*, *komornyik*, *dusnik* stb., szláv eredetü.

váltotta, s ezek közül némelyeket váraihoz rendele szolgálai könnyebb szolgálatra, másokat pedig cselédekké (conditionarii) tett, »kiket azután Kálmán király annyifélékké változtatott.« Hogy pedig ezen cselédek szolgai helyzetökből a szabadok sorába emelkedhessenek, István király Kézai szerint elrendelte, hogy a cseléd, ha meg akarja magát váltani, magát és háznépét száz byzanti arannyal, ha pedig nőtlen és gyermektelen, a maga személyét huszonnégy byzanti arannyal válthassa meg. ¹⁾ Hozzávethetünk ezen adatból, hogy gyér népességű hazánkban, a pénz akkori szűk voltához mérve, mily tekintélyes összegre becstülték a munkás kéz értékét.

Az Árpád-királyok korában a királyi udvartartáshoz, a terjedelmes királyi és királynéi urodalmak kezeléséhez, szükséges mindenféle szolgálatot az udvarnokok és cselédek teljesítették a részökről firől fira átengedett földek használatáért, a nélkül, hogy a kincstártól fizetést luzztak volna; sőt ők fizettek a kincstár részére, a mennyiben a nem szabadokra kirótt szedővedőből (collectából) vagy adóból felényi terhet tartoztak viselni, mint egy-egy földmivelő paraszt.

Az udvarnokok és cselédek roppant tömege, mely miatt volt annyira terhes királyaink szokásos körutjai alkalmával a király és kísérete megszállása, volt bivatva gondoskodni nem csak az udvari szolgálat ellátásáról, hanem a királyi háztartás anyagi és szellemi szükségei kielégítéséről is. A királyi kápolna (capella regia) személyzete végezte az udvarban az isteni tisztelet szer-tartásait; a tárnokok és pohárnokok gondoskodtak a királyi asztalra szükséges élelmi czikkek és borok kiállításáról; a vadászok vaddal, a halászok hallal látták el a királyi konyha szakácsait; a lovászok nevelték a királyi ménesekben a harci paripákat és kocsis lovakat; a király saját mesteremberei, ötvösei, csiszárai, nyergesei, kovácsai stb. állították elő az udvar használatára s fényűzésére megkivántatott iparműveket; a férfias időtöltésül szolgáló királyi vadászatok alkalmával mozgásba jött a vadászok, peczérek, solymárok, madarászok serege; a királyi lakomák vidám

---

¹⁾ Lásd: *Kézai Simon Magyar krónikájának függelékében* »Az udvarnokokról, várnépekről stb.« szölv 2-dik fejezetet.

zaját az igriczek zenéje élesztette s a kitörő jókedv csapongásait a regösök éneke fűszerezte.

Ezen királyi regösökről, kik Anjou házbeli királyaink korában, midőn az ősmagyar királyi udvartartás az olasz műveltség befolyása következtében nagy változáson ment keresztül, már elpusztultak, s kiknek több mint ötszáz év óta hamvadó emlékezetét csak egy korunkban már a végeleyenységhez közelgető népszokás és egyetlen egy, általam mindjárt tüzetesen ismertetendő oklevél tartotta fön, szándékozom a feledés fátyolát föllebbenteni, s a mennyire a ránk szállott gyér adatokból lehetséges, megkísértem kifejteni, mi volt az Árpádok udvarában a királyi regösök kötelessége és szerepe.

A gróf Iázár-család medgyesfalvi levéltárában, melyet a mult nyáron Szilágyi Sándor és Konez József barátim társaságában volt szerencsém átvizsgálni, akadt kezembe az az érdekes oklevél, melyben a királyi regösök eddig ismeretlen nevét latinul is magyarul is, s az általok lakott falu Regtelök nevezetét valódi örömmel pillantottam meg, mert első tekintetre is észrevettem, hogy e pusztá nevek nem csak mint nyelvkincsek becsesek, hanem jelentésökkel egy gyenge fényugárt is vetnek az Árpád királyok udvartartása fölött borongó homályba.

Ezen oklevél I. Lajos királynak Budán 1347. febr. 2-dikán kelt levele, melyben átírja és megerősíti Pál országbírónak Visegrádon 1346-ban kiadott ítéletlevelét, melylyel a Pest vármegyei Regtelök falu határának egy része iránt az adományos Loránd comes budai aranykémlő és esküdt polgár ellen István, Csobod pesti polgár testvére, mint a szomszéd Pardi falu birtokosa által támasztott perben az adományos Loránd javára dönt, s egyszersmind Regtelök határait, a felek közt történt kiegyezés szerint, körülményesen leírja. A terjedelmes oklevél, melyben a bonyodalmas per tárgyalása kimerítően el van mondva, 43 centimeter hosszú, és 64 centimeter széles pergamenre van írva; a hátára nyomott királyi nagy pecsétnek, mely egészen levált, most csak helye látszik.

Sajnálni lehet, hogy az oklevél közepén mintegy 30 sor, az egésznek körülbelül fele, nedvesség által annyira meg van rongálva, hogy néhol a hártya is kiszakadozott, s e miatt ezen részint

elmosódott, elhomályosodott, részint szakadozott sorokat csak több-kevesebb lézaggal lehet olvasni: de szerencsének mondhatjuk, hogy az ítéletlevél elején az egész oklevél ránk nézve legérdekesebb és legtanulságosabb helye éppen fönmaradt.

Ezen sorok így hangzanak: »Nos Comes Paulus Judex Curie Serenissimi Principis domini Ludouici dei gracia Incliti Regis Hungarie. Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis. Quod cum secundum continenciam priorum literarum nostrarum nostre Judiciarie deliberacionis modum exprimencium Stephanus frater Chubud Civis Pestiensis in facto medietatis cuiusdam *possessionis Regteluk vocate in Comitatu Pestiensi inter possessiones Pardy Palata Harkyan alio nomine Mezewzentmartun et Zenthmyhal vocatas existentis nomine possessionis Combibatorum Regalium condicionariorum vulgariter Regus dictorum* ut dicitur heredum solacio orbatorum Comiti Lorando examinatori auri Ciui et Jurato Budensi per Regiam maiestatem pro fidelium suorum seruiciorum meritis preclaris perpetuo collate contra eundem dominum nostrum Regem velud actorem in octauis festi Epiphaniarum domini nunc proxime preteritis Instrumenta sua exhibere debuisset coram nobis« stb. Következik a per tárgyalásának előadása s a felek kiegészése szerint hozott ítélet, a határ leírásával együtt, melyben ki van fejtve, hogy a kérdéses Regtelök, melynek egy részét a szomszéd Pardi birtokosa ezen faluhoz tartozónak vitatta, valósággal királyi conditionariusok, a regösök birtoka volt, és így azt a király, ezek magtalan kihalta után, mint királyi jószágot Loránd budai polgárnak teljes joggal adományozhatta.

A fölolvastott sorok szerint a ma már nem létező Regtelök falu szomszédai a Pest vármegyei Pardi, Palota, Hartyán más néven Mező-Szentmárton és Szent-Mihály faluk voltak, melyek közül Pardi és Mező-Szentmárton elenyészett s ma csak Palota falu s a pusztává vált Szent-Mihály létezik. E két szomszéd helység fekvése azonban magában is biztos tájékozást szolgáltat az iránt, hogy Regtelök határa a Pest város határával szomszéd Palota falu és Szent-Mihály puszta között terült. S minthogy a határleírás szerint Regtelök éjszak felé volt határos Palotával, bizonyos, hogy attól délre, és így Pest mai határához közel, a

budai királyi laktól, — melynek közelében találjuk túl a Dunán a királyi solymárok és kovácsok által lakott Solymár és Kovácsi helységeket, — egy órányi távolságra sem feküdt.

E helység Regtelök nevezete, éppen úgy mint Solymár és Kovácsi helységeké, az ott lakott királyi cselédek nevével áll kapcsolatban, ¹⁾ kik oklevelünkben mint *combibatores Regales conditionarij vulgariter Regus dicti* vannak megnevezve. Ezen egymásnak megfelelő latin és magyar nevezet pedig kölcsönösen értelmezi és világosítja egymást. A *combibator* név, melyet Ducange középkori nagy latin szótárában hijában keresnénk, s mely hazai oklevelcink roppant tömegében is csak itt tűnik föl először, oly középkori barbar alkotású latin szó, mely, mint a *birsagium, mega*, (megye), *jurassor, sedria* stb. hazánkban keletkezett és csak hazánkban volt használatban. A latin *libo* s ebből alkotott *combibare, combibatio*, valamint a *rege, regelés* értelmét véve alapúl, a király *combibatorok*, magyarul *regösök*, tiszte nem lehetett más, mint a királyi udvar lakomáin való szereplés, illetőleg a vendégeknek regéikkel való mulattatása.

Ez értelmezés helyes voltát igazolja az a néhány adat, mely a hajdan általánosan, ma már csak hazánk egy pár félre eső vidékén divatozó regelési népszokásra vonatkozik, igazolja az a körülmény, hogy a regélő énekesek, kik az általok megtisztelt házi gazdától megvendéglést s jutalmazást kívánnak és várnak, énekeikben magokat ma is *regösöknek* vagy *regeseknek* nevezik.

A királyi udvarban szerepelt regtelki királyi regösök már I. Károly királyunk korában elenyésztek ugyan, mert az 1346-ban kelt ítéletlevélből kitetszik, hogy a magtalanúl elhalt királyi regösök Regtelök nevű faluja határának egy része iránt az adományos Loránd ellen a szomszéd Pardi falu birtokosa már az előtt 6 évvel, tehát 1340-ben pert indított: de hogy a regelés szokása népünknel lakmározások alkalmával ezután több mint 200 év mulva is nagyban divatozott, bizonyítja Heltai Gáspár,

¹⁾ Oklevelünkben ezen helység, mint *possessio conditionerum Regalium* és mint *terra, Regteluk* néven harminczkétszer fordul elő s ezenkívül csak egyszer van *possessio Regteluke* néven említve; a határleírásban pedig kétszer fordul elő a »*particula terre litigiosa trium aratorum Regteluk seu Regvelgh (Regvölgy) vocitata*« nevezet.

ki Kolosvárt 1552-ben nyomtatott munkájának. »A reszégseg-
nec és tobzodásnac veszedelmes vóltárol való Dialogus«-ának,
Kendi Antalhoz intézett ajánlásában a regelő hétről így emléke-
zik: »Mindiárást a mi Wrunc Iesus Christus születésének napia
után következie az ördegnec nagy innepe a *Regelő hét*, ottan a
fársáng etc. Ackor isznac az emberec, tobzodnac, lakoznac, és kü-
lemb-külembféle heaba való kölchéget művelnec. Es noha aszt
művelic, de kevesen gondolyác meg azert, mit művelnec: Es száz
közűl sem gondolya egy, mely igen nagy bűn legyen a Részeg-
ség és a Tobzodás«, munkájában pedig a regelés ellen így meny-
dörög: »De mind az által a soc duska italnac, a soc *regelés*nec,
ninchen semmi vége: el sem hadgyác, mig bőven vgyan bőven
reaioc hozzác az Istenec haragiát, ki el veszti a földet, es tűzel
megolvaszttya, mint régente az ózen vízzel elvesztőte vgyan ezen
bűnekért.«

Mint az idézett szavakból látjuk, a kolosvári buzgó protes-
tans lelkész Heltai határozottan kárhoztatja az ördög nagy inne-
pén, a regelő héten, szokásban volt lakomákat és dalokat, s alig
ha tévedek, ha azt hiszem, hogy épen az egyház kárhoztatása és
tilalma miatt enyészett el népünknel a karácsony utáni regelés
szokása annyira, hogy gyakorlata korunkban csak Zala várme-
gye Göcsej nevezetű palóc szójárású vidékén és Udvarhely-szék
egyetlen egy falujában Kénoson maradt fön, másutt pedig e nép-
szokás emlékezete is elveszett, mint elvesztek csekély kivétellel
népköltészetünk régi gyönyörű vad virágai, a »virág énekek«
név alatt emlegetett szerelmi dalok, melyeket a XVI. és XVII.
század legtekintélyesebb papjai, úgy a katholicusok, mint a pro-
testánsok, egy szívvel-lélelkel elítéltek, kárhoztattak és üldöztek.

Irodalmunkban a »regelés« szokását legelőször Plánder
Ferencz novai esperest ismertette a Tudományos Gyűjtemény
1838-diki évfolyamában »Göcsejnek esmérere« című cikkében.

»Néhány serdülő ifjak — írja Plánder, — Szt-István vér-
tanú estvénjén¹⁾ különösen azon házaknak ablaka előtt, a hol férj-
hez menő leányt sajditanak, a következő danajt éneklük:

¹⁾ December 26-dikán, tehát éppen a Heltai által emlegetett
regelő hét első napján.

»Kié fő, gazda,
 Szálljon Isten házadra,
 Serege magáé,
 Őrző angyaláé,
 Vetött asztaláé,
 Telő poharáé,
 Meg sült kappanjáé.
 Bár a mi asztalunk szent ótár vóna,
 Bár a mi kenyertünk szent ostea vóna,
 Rök ökör, régi törvény, hajj regő rajtunk !
 Azt is megengedte a nagy ur Isten.

Adjon az ur Isten ennek a gazdának
 Egy hód földet, száz kepe buzát,
 (Árpát, zabot, hajdinát),
 Ezer mennyi köblét.
 Rök ökör, régi törvény stb.

Adjon az ur Isten ennek a gazdának
 Egy hód földet, száz bogla lendököt (löncsét),
 Ezer mennyi köblét.
 Rök ökör, régi törvény stb.

Adjon az ur Isten ennek a gazdának
 Akkora disznót mint egy borgyú,
 Akkora szolánát mint egy ajtó,
 Akkora háját mint egy sajtár,
 Akkora órgyát mint egy mestergerenda.
 Rök ökör, régi törvény stb.

Adjon az ur Isten ennek a gazdának
 Két kis ökröt egy kis bóröst ¹⁾,
 Aranyos ostornyelet,
 Aranyos ekeszarvat.
 Rök ökör, régi törvény stb.

Amott keletkezik egy szép kerek pázsit,
 Abba legelődik csoda fiu szarvas,
 Ezer ága boga,
 Ezer mise gyertya
 Gyujtatlan gyuladjék,
 Ojztatlan aludjék.
 Rök ökör, régi törvény stb.

---

¹⁾ Helyesen bóröst.

Adjon az ur Isten emek a gazdasszonynak
 Egy tik alatt száz csirke fiat,
 Egy lúd alatt száz zsiba fiat,
 Egy póka alatt száz póka fiat,
 Egy récze alatt száz rócze fiat.
 Rök ökör, régi törvény stb.

Itt is vagyon egy szép livány,
 Kinek neve Gyudi,
 Amott vagyon egy szép legény,
 Kinek neve Gyestók,
 Isten meg ne mentse,
 Kebelébe ejtse,
 Bele csöndörödjék,
 Bele pöndörödjék,
 Mint a czicza farka,
 Még anná' is jobba'
 Mint a kis nyú' farka.
 Rök ökör, régi törvény stb.

S így tovább minden a háznál lévő hajadont és lés legényt,
 mindegyiknek alkalmas párt adván, *kiregelnek*. Végre ekkép
 fejezik be danájokat:

Ha beeresztőnek,
 Becsiszegünk, becsoszogunk,
 Cserfakéreg a bocskorunk,
 Hajdina szóma a köntösünk.
 Rök ökör, régi törvény stb.

Szegen vagyon csatos crszén,
 Abba vagyon két száz garas,
 Fele a gazdác,
 Fele szegén *regélőké*.
 Rök ökör, régi törvény, hajj regő rajtunk.
 Azt is megengedte a nagy ur Isten.«¹⁾

Ugyan csak a göcseji regélést Torkos Sándor, kinek Pláuder közleményéről nem volt tudomása, a Magyar Nyelvészet 1860-diki évfolyamában »A regélés Zala megyében« című cziklében, mint oly népszokást ismerteti, melyet csak nem régiben ismerhetett meg.

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény 1838. évf. VI. köt. 20—22. l.

»Karácsony másod, tehát Szt.-István napján este felé több fiuból álló csapatok járnak be a falut (mert ezen szokás is már csak a gyermekekre maradt), s minden házhoz bekopogtatván, következő mondókát hadarnak el (a szobaajtón kívül.)

»Meggyüttek szegény Szent István szolgái hideg havas országú, e'fagyott kinek fülö, kinek lábo, a kentek adományábú akargyuk meggyuogyittani.

Mongyuk-é vaj nyomgyuk?
Mongyuk!« (Ekkor belépnek a szobába.)

Kell föl gazda, kell föl,
Szállott Isten házodra,
Sokával, seregivel,
Szárnyos angyalával,
Vetett asztalával,
Teli poharával.
Riétöki régi törvény,
Hej regüő rejtem!

Amott keletkezik
Egy kis kerek pázsit,
Abba legeliészik
Csuda fiu szarvas,
Csuda fiu szarvasnak
Ezer ága boga.
Ezer misegyertya
Gyójtatlan gyuladjék,
Ojttatlan aludjék.
Riétöki régi törvény,
Hej regüő rejtem!

Azt is megengedte nekünk az nagy ur Isten,
Hogy szent oltár mi asztalunk lehessen,
Misémondó ruha mi abroszunk lehessen,
A szent kelhe mi poharunk lehessen,
A szent ostya mi kenyérünk lehessen,
Riétöki régi törvény
Hej regüő rejtem!

Adjon az ur Isten ennek e gazdának
Kiet kis ökröt, ekkis bírest,
Annak a kezibe arany ekeszarvat,

Az ökörhajtuónak arany szál sudarat.
 Riétöki régi törvény,
 Hej régiő rejtem!

Adjon az ur Isten ennek e gazdának
 Egy huód füödön ezer kereszt buzát,
 Csöngüös, esilinküös aranyozott szekercet,
 Bele arany kereket.
 Riétöki régi törvény,
 Hej régiő rejtem.

Adjon az ur Isten ennek ez asszonynak
 Egy tik alatt száz esibe fiat,
 Egy puóka alatt száz puóka fiat,
 Egy lúd alatt száz zsiba fiat,
 Egy disznuó alatt kilenez sima malaczozt,
 Egy tehién alatt száz vindüő (vödör) vajjat.
 Riétöki régi törvény
 Hej régiő rejtem!

Itt is vagyon egy szép legény,
 Kinek neve Pesta,
 Amott is van egy szép leány,
 Kinek neve Nacza,
 Isten meg se mentse,
 Kébelibe ejtse,
 Bele pöndörgesse,
 Mint a czieza farkát,
 Még anná is jobban,
 Mint a ruóka farkát.
 Riétöki régi törvény
 Hej régiő rejtem!

Ágybo fekszik a mi gazdánk,
 Csatos ersziny a derekán,
 Abban vagyon kiétszáz forint,
 Fele szeginy *regüösökíé*,
 Fele a gazdájíé,
 Hajdinaszár köntösünk,
 Cserfakéreg boeskorunk,
 Ha kiereszt kentek,
 Kicsuszunk a fagyon,
 Dicsírtessék!«

»Ezeknek elmondása után a »szegény regösök« természetesen egy kis adományt kapnak s más házhoz távoznak. Különösen a leányos házakat keresik fel, hol szívesen is látják őket, mert azt tartják, hogy azon leány, ki valamely legénnyel együtt említetik a regösök által, a jövő farsangban okvetetlen férjhez fog menni, még pedig a megnevezett legényhez. Innen azon mondás: »elregélték őket.«¹⁾

Ezen regének minden strophája után visszatérő refrainjét, mely Plánder szerint: »Rők ökor, régi törvény, haj regő rajtunk!« Torkos szerint: »Riétöki régi törvény, hej regő rejtem!«, egy Torkos által később más zalai faluból kapott változék szerint pedig »Röjtököm régi törvény, hej regő rejtem!«,²⁾ ma már a göcseji nép sem érti, s annak valódi eredeti értelmét Torkosnak e szavak értelmezését megkísérelő fejtegetése után sem bírjuk csak hozzávetőleg is kivenni. Ez nézetem szerint azt bizonyítja, hogy e refrain nem maga a göcseji nép költötte, mert ez esetben az évenként folyvást énekelni szokott szavak értelme ennyire el nem homályosodhatott volna; és így azt merem fölteni, hogy e refrain nem egyéb, mint a hajdani regösök régi énekének a nép közé szivárgott, de általa kellően nem értett s azért különféle változatokban mind inkább eltorzított töredéke. E szavak értelmének meghatározását csak újabb változékok gondos egybevetése után lehetne reménylenünk, s épen ezért megérdemelné a fáradságot ez ének minden lehető változékait Göcsej egész vidékén, a hol még a regélés divatozik, a legpontosabban följegyezni és összehasonlítani.

A regélés szokása, a mennyire eddig tudjuk, a hazánk délnyugati szögletében fekvő Göcsej vidékén kívül még csak hazánk délkeleti szögletében, a székely föld egyetlen-egy falvában, az Udvarhely közelében eső Kénoson maradt fön. A kénosi regések énekét a székely népköltemények avatott gyűjtője és ismer-

¹⁾ *Magyar Nyelvészet 1860, évf. 335—337. l.* — Mondanom sem kell, hogy Torkos közleménye a göcseji regösök énekét épebb, kerckedebb s eredetibb alakban adja, mint a Plánderé.

²⁾ Torkos Sándor. Még néhány szó a regélésről. *Magyar Nyelvészet. 1860. 371. l.*

tetője Kriza János »Ó-székely regések dala« cím alatt így közli:

Porka havak hulladoznak : de hó reme róma.

- Nyúlak, rókák játszadoznak : de hó reme róma.

Bényomozók a faluba : de hó reme róma.

Sándor Ferencz udvarára : de hó reme róma.

Ott találánk rakott házat : de hó reme róma.

Abba látánk vetött ágyat : de hó reme róma.

Abba fekszik jámbor gazda : de hó reme róma,

Belől fekszik gyenge hölgye : de hó reme róma.

Közből fekszik páris gyermek : de hó reme róma,

Serkentgeti apját, anyját : de hó reme róma.

Kelj fel apám, kelj fel anyám : de hó reme róma,

Mett eljöttek a *regesel* : de hó reme róma.

Régi törvény, nagy rött ökör : de hó reme róma,

Annak fele regeseké : de hó reme róma.

Hátán átal hatvan kolbász : de hó reme róma,

Annak fele regeseké : de hó reme róma.

Szarva teli sült perecczel : de hó reme róma,

Annak fele regeseké : de hó reme róma.

Farka bojtján egy kossó ser : de hó reme róma,

Annak fele regeseké : de hó reme róma.

Füle teli apró pénzzel : de hó reme róma,

A maradjon a gazdának : de hó reme róma.

Ködökibe köből komló : de hó reme róma,

A maradjon gazdasszonnak : de hó reme róma.

Fara teli magyaróval : de hó reme róma,

A maradjon gyermekeknek : de hó reme róma.

Béeresztesz jámbor gazda ? de hó reme róma,

Ha nem eresztesz se bánjuk : de hó reme róma.

Kikötözzük az ajtódat: de hó reme róma,
Benn pisilel, benn kakálol: de hó reme róma!«¹⁾

Ezen kénosi reges népszokásról Kriza egyik gyűjtőtársa ily fölvilágosítást ad: »Midőn uj pár kel össze, vagy ideger pár települ e helységbe, ezzel a régi énekkel tisztelik meg karácson másod napján reggel, a mit *regelésnek* neveznek. E végre előbb az idősebbek, azután a középkorúak, későbbben az ifjak nagyobb számmal elmennek az illető pár udvarára, hol énekelni kezdik: *Porka havak esedeznek* stb. egész a verssorig, hol a gyermek jelenti szülőinek, hogy »*eljöttek a regesek.*« Ekkor a házajtóhoz menve tovább éneklük:

»*Régi törvény nagy rött ökör, Annak fele regeseké*« stb. mind végig.

Jakab Sándor kénosi lelkész pedig e népszokás eredetéről és jelentőségéről így nyilatkozik: »E népdalban a főgondolat, miből az egész kifoly, a *rött ökör*, a mi nem egyéb, mint a bőség szarvának érzékitése egy fából kifaragott ökrben, mely kétségkívül meg is lehetett veresre festve, vagy ha nem volt is festve, de a hosszan hátára aggatott sok kolbász és sült pecsenye igen könnyen kölcsönözhetette neki a veres színt. Ezt az ökröt, mint a szájhagyomány tartja, az uj házaspár házához karácson első napján beállították, melynek a szarvát az új házasság beaggatta sült perecczel, olyan formával, mint a toroczka somodi nevű kalács s ez a percz ma is ilyen; a fülibe pénz téve, a farkára seres korsó kötve, (az ugynevezett magyar sert főzik még ma is minden tehetős székely családnál, és főzés után komlóval élesztik, a mi elég jó zamatú ital; ma ennek helyét inkább égett bor pótolja); a kődöke ugy volt fából alkotva, hogy benne a komló megállhatott, a fara hasonló módon, hogy a mogyorót tartalmazhatta, s a mint a regesek ezt énekükben érintik, az uj házaspár azzal a sorral szedegette le a rött ökréről s adta át a regeseknek. A *régi törvény* semmi nem egyéb, mint ősrégi szokás, gyakorlat, mi az uj házasságokat illetőleg megtisztelő ugyan, de némi erkölcsi kényszerrel van párosulva; mert fiatal házasságok és legények mint egy banderium ugy rohanják meg a megtisztelés tárgyául kitűzött új

¹⁾ Kriza János. *Vad rózsák. Kolozsvár, 1863. 121. 122. l.*

párt, s míg sült percczel s pálinkával jól el nem látják, addig házától bajjal távoznak. Ennyit tudhattam meg e népdal s a vele járó népszokás értelméről, s ennél többet róla a nyolczvan éves öregek sem tudnak mondani.«¹⁾

Ha a göcseji és székely reges énekeket összehasonlítjuk, azokban csak a »rőt ökör, régi törvény« és a *regösök* vagy *regesek* emlegetését találjuk egyezőnek, kik Göcsejben a gazda csatos erszényében lévő kétszáz garasnak vagy forintnak, Kénoson pedig a rőt ökörre aggatott kolbásznak, perecznek és korsó sernek, egyenlően felét követelik magoknak.

Megegyezik továbbá mind a két hely népszokása abban, hogy karácsony másod napján divatozik, s megtiszteltetést, áldáskívánást fejez ki, Göcsejben a gazda, gazdasszony és a házban lévő eladó leány, Kénoson a fiatal házaspár részére. És így, habár e két reges ének szövege is szellemi is nagyon különbözik, a mennyiben Göcsejben a regelés, bizonyosan az egyház befolyása következtében, keresztyén színezetet nyert, míg Kénoson ősbib világiasabb alakban tartotta fön magát, a föntebb kimutatott lényeges egyezés arra utal, hogy e két éneknek közös forrásból kellett eredni: minthogy gondolni sem lehet, hogy e népszokást a göcsejiek a székelyektől vagy ezek amazoktól vették volna át, kik egymással legkisebb érintkezésben sem állottak, s egymásnak hírért is alig hallhatták és hallják. E közös forrás pedig arra a korra vihető vissza, midőn a *regösök* vagy *regesek* — mert Plánder közleményében a szegény *regélők* csak ujabb kori változék lehet, miután még Heltai Gáspár *regelő* hetet és *regelést* ejtett és írt, — a király szolgálatában állottak, s mint *combibatores* latin nevek mutatja, a királyi lakomák alkalmával szerepeltek.

Az Árpád-királyok udvarában zengett regék szövege, fájdalom, végképen elenyészett; ki gondolt volna azon korban e pillanatnyi mulattatásra szánt énekek följegyzésére, melyekben nemzeti költészetünk gyöngyei, miveltségtörténetünk ki tudja mily nagyértékű adatai veszttek el? legfeljebb csak a göcseji és kénosi regösök ma már érthetetlené vált refrainjeiben sejthetjük a hajdani királyi regösök éneke töredékeinek homályos viszhangját.

¹⁾ Kriza, *Vadbrászák*, 533. l.

De a nép, mely az ősi szokásokhoz a társadalom felsőbb rétegeinél sokkal szívósabban ragaszkodik, a regelés szokását a királyi regösök kihalta után több mint ötszáz esztendőn keresztül sem engedte kihalni; a nép a regösök emlékezetét és nevét, melyet Heltain kívül egy régibb írónk és szótár-szerkesztőnk sem ismert, s a magyar nyelv nagy szótára szerkesztői is csak Kriza közleménye után vettek föl, s melyet most már Anjou-kori oklevéllel is igazolhatunk, híven megőrzötte, mint az anyaföld megőrző kebelében a rég romba dőlt épületek töredékeit s az emberi nemzet őskori műveltségének eltemetett emlékeit.

Hajdan nemzeti műveltségünknek rég elfelejtett egyik tényezői voltak a királyi regösök, kiknek eredeti magyar neve egy oly romok közt rejlett oszlop-töredékhez hasonlítható, melyből a szakértő a romba dőlt épület arányaira és mivoltára biztos következtetést tud vonni. Az egész, az igaz, parányi töredék: de nekünk, kiknek régi műveltségünk emlékeit hajdan több százados harczok rombolásai dulták föl, az újabb korban pedig a gondatlanság és értetlenség is segítette veszendőbe menni, az ily csekély töredékek is becsesek, annál becsesebbek, minél gyéresebbekké váltak és válnak. Nekünk föl kell kutatnunk, meg kell ismertetnünk, meg kell magyaráznunk műveltségünk emlékeinek bármily csekélyeknek tetsző töredékeit is: mert csak ezekből fogja valaha a hivatott lángész a régi magyar nemzeti élet és műveltség igaz és hű képét megírhatni. Az ő mesteri keze majd azokat a parányi töredék adatokat, melyeket mi egy penészes oklevélből, a régi írók, népdalok és közmondások egy-egy kifejezéséből kiolvasunk, a magyar műveltségtörténelem díszes épületébe egy-egy szegletkő egy-egy ékesség gyanánt fogja beilleszteni. S akkor a romok kutatóinak, a töredékek összegyűjtőinek nevei hadd merüljenek a feledés örvényébe; csak a nemzetünk becsületére válandó mesztermű legyen megalkotva, mely megvalósítja a czélt, melyért mi fáradtunk; e műben lesz majd a legméltóbban kifejezve az elismerés, hogy fáradozásunk nem volt hiában való.

SZABÓ KÁROLY.

HUR KRÓNIKÁJA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Máramaros-megye történeteinek megírásához adatokat gyűjtván, az általam megkeresett ismerőseim közül azok, kik a moldva- és oláhországi románok irodalmi mozgalmait figyelemmel szokták kíséрни, egy 1856-ban Jassiban megjelent történelmi tartalmú könyvecskéről tettem előttem említést, mint a mely czéломhoz nevezetes és meglepő adalékokat fogna szolgáltatni.

A könyvecskét magát minden utánjárásom daczára sem kaphattam ugyan meg: hanem 1865-ben a Szigeten akkor fenállott román tanító-képző intézet igazgatója: Busitie János ur megszerzette s rendelkezésemre azzal a megjegyzéssel bocsátotta a »Gazetta Transilvaniei« folyóirat melléklapjának a »Foi'a«-nak 1856. évi folyamát, hogy annak 27. 28. 29. 30. számaiban a kérdéses mű egész terjedelmében feltalálhatik.

A közlött történelmi művecske »Fragment historik« címet visel s a közrebocsátó Kostaki György előbeszédén kívül egészen cyrill betűkkel, ó-román nyelven van írva. Mivel én sem az ó-román nyelvben, sem a cyrill betűk olvasásában jártas nem vagyok: hogy a mű tartalmát megismerjem, felkértem gyula-falvi gkath. lelkész Szálka Péter urat, legyen szíves a kérdéses »Fragment«-et magyarra fordítani. Kérésemet szíves készséggel teljesítette is, és hogy a fordítás hű s hibátlan: arra nézve kezeség az, hogy ő mind az ó-román, mind a magyar nyelvet egyiránt kitűnően ismeri és bírja. az elsőt már hivatalánál fogva, a másodikat, mint szigeti születésű, a kinek a magyar, mondhatni, anya-nyelve.

Figyelemmel végigolvassván a »Fragment«-et, nem leheto megtagadnom, hogy ily tartalom után teljesen indokoltnak ne

valljam azt az érdekeltséget, melyet az maga iránt a román íróknál költött vala, sőt az volt volna a természetellenes, ha nem úgy történik. Náluk még folyvást a nap kérdései közt áll a »nemzet eredetének« kérdése, s a kiknek a »római legitimitás« ügyét, az adatok deficienciája miatt, még mindig nem sikerült minden kétséget kizáróan tisztába hozni. S ime most feltaláltatik egy »töredéke az ős román krónikának«, hogy betöltse azt az űrt, mely az oláhok történetének folyamában a III-ik század végétől a XIII-dik század végéig tapasztalható; a mire a közrebocsátó Kostaki Gy. nem is késik előbeszédében az olvasót, kiemelten, sőt talán célzatosan is figyelmeztetni.

Azóta tett tapasztalataim azt mutatják, hogy a román történetírók siettek is felhasználni a »fölfedezés«-t, a »historiai nyereményt« nemcsak saját műveikbe iktatván be, hanem utat szerevezve annak az európai főbb irodalmakba is, úgy hogy mai napság, az egy Hasdeu kivételével talán, a ki némi gyöngye kételyt csakugyan nyilvánított a mű authentiájára nézve, az egész román irodalom nagyon hajlandó »történelmi színarany«-nak tekinteni az általa ma már ugynevezett »*Hur krónikájá*«-t, semmit nem törődve a történelmi kritikával, nem azzal: vajon ez adatok egyfelől az okiratok, másfelől az ismert és teljes hitelű egykorú történetírók által följegyzett dolgoknak úgy chronológiájába, mint rendszerébe beilleszthetők-e?

Pedig a kritika e krónikára nagyon is ráfér; mert azok, a kik Európa keleti tartományainak történeteit az egykorú latin és görög kútfőkből ismerik, csakugyan sok oly meglepő tényt találnak abban, a melyekről az igazi források vagy semmit nem tudnak, vagy másképen szólnak. Ezeknek ügyét első sorban a román historicusoknak lett volna kötelességök, mielőtt a krónikát forrásaik közé beigtatják, elintézni.

Az európai író-világ nem nagyon vett tudomást az »új fölfedezés«-ről, s amit e tekintetben a nyugoti irodalmak itt-ott fölemlítenek, azt oda vagy magok az oláhországi historicusok, vagy ezek hitelére a phil-románok iktatták be.

A ki e krónikát, tudtomra, legelőször nemcsak fölemlíté, hanem vele tüzetesen is foglalkozott, az Roesler Róbert, abban

a munkájában, mely »Romänische Studien« címmel 1871-ben jelent meg.

Nálunk Hunfalvy Pál fordított rá eddig figyelmet »Magyarország Ethnographiájá«-ban (1876.); s nekem, legalább a vonatkozásokból ítélve, úgy látszik, Roesler munkája után ismert meg belőle annyit, a mennyire ennek kritikai fejtegetései kiterjednek.

Mind a ketten elítélik, s a benne foglalt és általok ki is jelölt adatok tarthatatlanságának alapján kimondják, hogy e krónika *äl-mü*, s a hitelességgel bíró kútfő-munkák között helyet egyáltalában nem foglalhat.

Néhány szakasza a krónikának Magyarországról is szól, s szól különösen Máramarosról, mint Drágos kivándorlásának helyéről. Ezek a pontok azok, a melyek az én érdeklődésemet kiválóan felköltötték.

Mivel már ezek a följegyzések sehogy sem látszanak meg-egyezni eddigi történelmi tudásunkkal, sőt okiratainkkal határozottan ellenkezésben állanak: azért határoztam el magamat, hogy e »Fragment historik«-ot a magyar irodalomba bevezessem, s ekképen módot szolgáltatassak hazai tudósainknak, hogy azt bírálataik alá vehessék, még pedig részletesen, nem a műért csupán magáért, hanem főkép a román írókért, hogy ezek a kritika eredményét látván, fordítsák hasznokra azt úgy eddigi eljárásaik megítélésében, mint ezután leendő magok mihez tartásának szempontjából.

Azt hiszem, hazai historicusaink, az első elolvasás után keletkezett hatást mellőzve, nem fogják fáradságokat e munkától sajnálni. Azt ne is tegyék.

Én is el fogom mondani a magam észrevételeit, a melyek jegyzeteimben foglaltatnak, egy második közleményben.

És hogy az eljárás megkönnyítettessék: azért tettem azt, a mi az eredetiben nincsen úgy, hogy az egész krónikát szakaszokra osztottam. A hivatkozás az által könnyebb is lesz, világosabb is:

Történelmi Töredék. ¹⁾

Iratott ó-román nyelven 1495. Az eredetiből fordította Szálka Péter, gyulafalvi g.-kath. lelkész. (Az eredeti megjelent Jassiban az »Albina romana« nyomdájában 1856-ban).

T. cz. Aszaki György pusztelnik urnak.

Kezemhez jutván egy, a mi hazánk történetére nézve igen érdekes okirat-töredék ó-román nyelven írva, czélirányosnak látom azt a szakértők bírálata alá bocsátani. Ennélfogva felkérem, sziveskedjék ezt a töredéket a mellékelt előbeszéddel együtt ezer példányban kinyomatni. Úgy gondolom, helyes volna hozzá mellékelni mai nyelvünkön való fordítását is, hogy így annál könnyebben meg lehessen érteni az eredetit.

Ez alkalommal megújítom stb.

Jassi, május 23. 1850.

Kostaki György.

E l ő b e s z é d.

Az ős latin krónikának, melyre az ország történetírói hivatkoznak, és a mely ma még nincs feltalálva, ez a töredéke a moldo-román történet sorát köti össze ott, a hol az az ős idők homálya és a barbár népek betörései által félbeszakított, mely kezdetik Kr. u. 274., vagy is a mikor a legiók Aurelián császár parancsolatára Moesiába átmentek, és tart Bogdán-Drágos letelepedéseig Moldvába, a mely időre teszik iróink a külön államoknak egy uralom alatt egyesülését.

Mily világot derít ez értekezés a történet lapjaira: ítéljük meg és commentáljuk a tudósok, én megelégszem azzal az öntudattal, hogy egy jelentékeny okirattal járulhattam a haza történelméhez, s hízlegek magamnak, hogy nem hagytam lappangni, mint az ekkorig történt, kitéve az elveszés lehetőségének, mint az sok más és külön korszakokban följegyzett igen érdekes kéziratokkal megesett, melyek, ha egyszer világot látnak, el nem pusztúlhattak volna, s akkor bizonyára a 274—1274. közötti időszak nem volna oly sötét és csak hozzátvetőleges reánk nézve.

¹⁾ E töredék áll 8 pergamen levélből, melyeknek mindenike 5'9¹/₂''' hosszú 4'' széles, a mint a mellékelt hasonmásból kitetszik, s a 8 levél veres zsinórral volt egybefűzve. (A kiadó jegyzete).

1. §. Hazánk, mely most Moldovának nevezetik, Traiana Daciából ered. Mikép tartotta fenn magát és menekült meg a vad népek berohanásaitól, melyek végtére elnyelték Rómától eredett nagy román birodalmunkat is, és csak Dacia tartotta meg s nem veszté el erejét: ezen történetet írtam én *Huru*, Drágos vajda nagycancellárja, mint azt régi időkből *Arbure* hadvezér (campoducus) által megírva találtam.

2. §. Midőn a tisztviselőknek (diregatorii) a felsőbbség által hírül adatott, hogy Traiana Daciában a várak, városok és falvak felforgattattak és elpusztítottak, és hogy a tisztviselők a legiókkal, az urak szolgálóikkal, a nép marháival és vagyonával a Dunán átkelve Moesiába futottak: e hír hallatára mind megrémülének. És nagy sietséggel Jassyba gyűlének, hogy nagy Traián legiójának nagy palotájában az esemény felett tanácskoznának. De midőn oda érkezének, a palotát elpusztítva találák; mert a legio tisztjei nem érettek és bátrak, hanem buták, a katonák pedig nem honfiak, hanem zsoldosok levén, mihely a hírt vették, a többi tisztviselőkkel és urakkal tanácsot tartottak, a palotát elpusztították s a legiókkal Kápu-Bóu felé vonúlva, a Dunán ők is átkeltek. Ily tettet és gyalázatot követtek el a többi légiók is, melyeknek katonái és tisztjei nem hazafiak, hanem zsoldosok voltak. Teljesen elpusztították Kápu-Bóu és Tira nagy és szép városokat.

3. §. De a hazafiak és fegyveresek, kik az országban azelőtt telepedének meg, a vénekkal és urakkal tanácsot ülének, hogy úgy cselekednének, amint közösen jónak látnák. És a mikor mindenfelől mindnyájan megérkezének és a nagy szerencsétlenséget láták, elszomorodának és ha valaki a kivándorlásról beszélt, azt elhallgattaták; tanácsot tartottak, hogy mit cselekedjenek, elhagyják-e avagy ne, tűzhelyeiket, őseik porát és őseik vérével szerzett vagyonaikat, ahol ős időktől élnek és fenállanak? És azt határozták, hogy a kik akarnak, helyt álljanak, s valamint számtalanszor megmenekültek a vad népektől, melyek nagy csordákkal rohanták és azokat elűzték, úgy ezután is a szent Isten kegyelme, kegyessége és védelme által megmenekülendének. De vagyonoikat, tűzhelyeiket és őseik hazáját el nem hagyják, s bármely nép jőne, azt, mint vendéget kenyérrel és sóval fogadják, s ha legyőztnének is, nekik ellen ne álljanak.

4. §. És köztársaságot alapítanak római őseik egész ősi kormányzata és utmutatása szerint. És hogy annál könnyebb legyen a haza védelme, a vidékek felügyelete, az adók beszedése, a föld terméseinek raktárakba gyűjtése, melyet a hazafiak fogadott legióik, ezek tisztjei és katonáik béreül adjanak; továbbá, hogy az urak és nép között fenforgó ügyek elintéztessenek, mikor közöttök oly perek és patvarkodások támadnának bármely dolog felett,

melyeket a soltészok (soltuzi) vagy a falvak bírái el nem intézhetnének és az ügyet a béke útjára nem vezethetnék: az egész országban három nagy törvényszéket állítának. A havasoktól a Szeret vizéig egy törvényszéket egy főbíróval és tizenkét vén hazafiból álló praetorián tanácsossal, és e törvényszéket Románba tevék. A Szeret folyótól a Prut vizéig egy törvényszéket szintén egy főbíróval és tizenkét vén hazafi, praetorián tanácsossal, és ennek székhelyéül Berládot választák. És a Prut vizétől a Dniszter folyóig egész Bessarabiával egy törvényszéket ugyancsak egy főbíróval és tizenkét tanácsossal, Lapusnába tett székhelylyel. És e törvényszékek a soltészoknak s falvak bíráinak utasítást adjanak s tőlök az adóról és dézmáról számot kérjenek; továbbá az élelmezőknek (giacniceriloru), bányászoknak (baiasiloru), kovácsoknak (faurariloru), az aknabiráknak (a ocniü bireu) és aranyászoknak (zlotasiloru) s mindazoknak, kiket a városok soltészai és a falvak bírái az ő patvarkodásaikban ki nem békíthetnek, ezek a főtörvényszékek, mind a két fél ügyeit megvizsgálván, igazságos ítéletet hozzanak.

5. §. A hadseregi ügyekre is három széket állítottak. Egyiket Bája városában és (a főnököt) *consulnak* nevezték, és a consul feje volt a legiónak, a porkoláboknak (parcalabu) és várkapitányoknak (capitani a cetatii), a havasoktól a Szeretig; valamint felügyelőjük volt a bányászoknak. A másik széket Jassyba helyezték és *praefect*-nek nevezék, a ki feje volt a legiónak, a porkoláboknak és várkapitányoknak a Szeret folyótól a Pruth folyóig. Egy székhelyet Kiliába tevének és *hadvezérnek* (campoducusu) nevezték, a ki feje volt a porkoláboknak, legiónak, várkapitányoknak, és fegyveres házak quaestorainak (cuestoru.)

6. §. Vranszován (La Vransove) és Kimpulogon pedig ősi szokás szerint *vornikokat* (vornici) tevének, kik a nép előljárói valának, de bíráskodtak a fegyveresek felett is, mert ezek mind ijasok (arcasi) voltak, a kik saját tegzeikkel ijaikkal és saját élelmezéssel mentek harczba, küzdöttek s fizetést nem kaptak. De ezek is sem dézmát, sem egyéb adót nem fizettek.

Ily intézményeik voltak ősidőktől a Tigecs-erdőség (codru Tageciu) lakóinak is, a kik mind lovas fegyveresek levén, fejök, ősi szokás szerint, kapitánynak (capitanu) neveztetett.

7. §. Allítottak továbbá állandó ijas és lándzsás osztályok, folytonosan a nagyobb városokban elhelyezve, mint Chotim, Szoroka, Ovidea, Tira, Kápu-Bóu, Krecsuna, Chalos, Totrus, Nyámcz, és Szucsava. Ijas osztályokkal bíró kapitányokat tettek a várakba is, mint Ojtoz, Tulgis, Rosecza, Kreulya, Orcheai (Ór hely), Kachula, Katilina, Tai fále, Vászlui és Puncsárakov.

És mindezek a porkolábok, kapitányok, ijasok és lándzsá-

sok mindenkor benszülött hazafiak és szép románok voltak a mi Dák-Moldvánkból és mind érett eszű, bátor férfiak.

Az aknákra, ősi szokás szerint, az akna ügyeit vezető felfelügyelőt (singei) tettek.

8. §. Elhatározatott az is, hogy az urak udvaraikban tehetőségökhöz képest mindenkor íjas és lovas fegyvereseket tartsanak. És mikor a haza védelme kívánná, ezek fegyvereseikkel, a kik udvari hadaknak neveztetnek (voinici curteani), rögtön felülve, a főbíró mellé gyűlvén, harczra szálljanak. Elhatározták, hogy a hegytetőkön, a nagy erdőségekben és völgyekben várak építtessenek, melyekben harcz idején a mezőségi lakosok megvonuljanak, s e várak béke idején a szomszéd lakosok által őriztessenek.

9. §. Egyhangúlag elhatározták, hogy a tisztviselők igazi hazafi vének közül választassanak, kik alsóbb vagy felsőbb tisztöket öt évig viseljék, s aki ez öt év alatt hivatalát becsülettel töltötte be, nagyobb hivatalra is előmozdítottassék, úgy hogy a soltészok, falusi bírák és éllemezők főbírákká, consulokká, praefekteké, sőt hadvezérekké is választathassanak. És a mely főbíró, consul, praefekt vagy hadvezér, főkapitány vagy vornik, egymásután háromszor megválasztatva, hazáját becsülettel és odaadásal szolgálá, az ilyen *kokiú-vekiú* (cochio-vechio) nevet viseljen, kinek minden hazafi, úr és vén tiszteletet adjon, a tanácskozásokban előlüljön, fekete szegélyű veressel áttört és ezüsttel díszített fejér tógát viseljen, fején tölgy-koszorút, nyakán pedig aranylánczot, és mindenki által mindenkor a legnagyobb tiszteletben tartassék. Ezért a hazát mindenki hűségesen szolgálja és annak javát előmozdítsa. A kétszínű pedig és az áruló vagy az uzorás a hazából száműzessék.

10. §. Elhatározatott, hogy a főbírák (mari iudi) arannyal ékesített fekete szegélyű fejér tógát és aranyozott botot, a praetoriánok ezüsttel díszített fekete szegélyű fejér szukmánt (sucmanu) és ezüstözött botot, a consul, praefekt és campodux fekete szegélyű, ezüsttel díszített fejér tógát és a főbírák módjára arany-nyaklánczot, vasbuzogányt (maciuca ferecata) és pалlost (kador) viseljenek. A kimpolungi és vránszovai vornikok pedig és a főkapitány feketével szegélyezett s ezüsttel díszített fejér szukmánt vasbuzogányt és pалlost, a porkolábok, kapitányok, soltészok, falubírák, az aknabíró, a tribúnok, éllemezők és szállástisztek ezüsttel díszített veres szegélyű fejér szukmánt, vas buzogányt és pалlost viseljenek. És ezek az intézkedések azonnal életbeléptettek; a tisztek megválasztattak s hivatalaikba iktattattak.

11. §. A lepusnai főtörvényszéknél főbíró (lett): Golei Kómán, a tizenkét praetorianus vén hazafi: Szolka György, Sándra Demeter, Negrila Nád, Loka Dáncs, Magenics Salamon, Kreulya

Komán, Benga Klaudius, Bozle Mózes, Reut Komán, Szászkeo Ruf, Purics Nád és Nászei Komán.

A berlédi főtörvényszéknél főbiró Csaur (Ciauru) Florea, a tizenkét praetorián Genge Klaudius, Klineu Szila, Csehán Trochin, Vezericza Miron, Ulió Dancs, Hur Dorophté, Buzsórán Nesztor, Zsóra Sámuel, Davizza Sámson, Tomsa Dávid, Dubó Julián és Bálás Titusz.

A románi főtörvényszéknél főbiró: Teut Dalmatius, a tizenkét praetorián: Mersok Urszu, Brusztur Nesztor, Vearis Mózes, Zsoldea Demeter, Hudea György, Sárpe Márk, Ruszet Szabin, Budák Illés, Boldur Benedek, Arbune Nesztor, Rusz Dancs és Dán Jakab.

12. §. Consullá választák: Teut Nádot, praefectté: Boldur Kománt, campodux-szá: Dinga Mózeset; tigeesi főkapitánynyá: Nikovics Mironot; kimpolungi (d)vornikká: Kremka Szergiust, vránzovai vornikká: Szakállas Kománt. Porkolábokká választák: Sztroicsio Axentét Chotimbe, Jáczkó Ignácot Szorokába, Mikot Dancsot Ovideába. Továbbá Tirába Tomsa Kománt, Kápu-Bóuba Boldur Longint, Krecsunába Dán Próbuszt, Chálosba Michót Bogdánt, Totrusba Barszán Kelement, Nyámczba Ureaki Románt, Szucsávába Szolka Urszut.

13. §. Kapitányokká ezek választattak: Csirimuszba Vaszilko Komán, Tulgisba Bóra Komán, Ojtozra Ólya Miron, Azsudra Hanga Mereucz, Káchulába Puricse Dávid, Kreulyára Boldur Post, Orcheiaiba Bálás Mózes, Rosáczára Rusz Nád, Katilinára Buchus Demeter, Táifábéra Kogelecsán Leon, végre Punzsárákovra Trochán Mózes.

(Akna)-bíróvá választott: Groza Leon.

Tribúnok is választattak a tekintélyesebb osztályokhoz, mint Flondur Pilátus, Pozsoga Ábrahám, Csolpán Komán és Bálás Klaudius.

14. §. És midőn a tanácskozás végeztével minden tisztviselőnek a lakhelye kifizetett, elhatározottatott, hogy minden hazafi saját főtörvényszéke székhelyére gyűljön. Itt megválasztattak a városok soltészai tizenként városi tanácsossal, a falvak bírái, egy-egy élelmező és adószedő, kik mindnyájan éretteszű, becsületes hazafiak voltak.

Továbbá a legiók és osztályok fegyveresei saját székhelyükön összegyűlvén, a vének, hazafiak és saját vezéreik előtt quastoraikat, századosaikat, hadnagyaiikat és tábortisztjeiket megválasztották, kik mindnyájan érett eszű és szép román hazafiak voltak.

15. §. Ezekután mindnyájan, a szent isten kegyelmébe bízva, saját tűzhelyeikhez tértek és ez intézmények mellett sok

időn át békében éltek. Csupán a vándor népek törtek be a római birodalom országaiba, a hol nagy pusztítást követvén el, zsákmánnyal rakodva tértek vissza. De a mi vitézeink is velök túl a Dunán megütközvén, vidékeiket elpusztíták, a miért ők sem merészkedtek minket háborgatni s nekünk bajt okozni és saját sátraikban és lakjaikban megvonultak.

Ezen intézményeket tartották a galiczi és szeverini románok is, kik havasiaknak neveztetnek. Ők magok közül a legjelesebbet vezérökké választák és *főnek* ¹⁾ nevezték, épen úgy, mint ahogy ős időktől a szeverini legió feje neveztetett.

16. §. De a többi románok tul a Dunán sok oly zsarolást és adóztatást szenvedtek, a melyek a római birodalom idejében nem léteztek; de most a ragadozó és álnok görögök jutván az uralomra, a románokat folytonosan zsarolással és adóztatásokkal zaklatták. A románok közül egy tisztviselőt sem alkalmaztak, sőt a már alkalmazottakat is elmozdították. De ők az ily bánásmódot el nem viselhetvén, nem sokára a görög tisztviselőket elűzték vagy megölték, és tulajdon nemzetökből állítottak kormányt, melynek fejévé Pétert, ennek testvérét Asánt és ugyanezek testvérét Jont választák és sok bajt okoztak a birodalomnak, sok öldöklés és mérsárlás követtétvén el mind a két részről. Sokszor meggyőzték és elűzték a birodalom seregeit, mert a görögök dicsekedők csak és csalók, de nem férfiak, mint a mi románaink és vendégeink a tatárok. Ily módon a románok, túl a Dunán ősi birodalmoktól, melyet a görögök ravaszszággal magokhoz ragadtak volt, elváltak és magoknak külön, fiatal és erős birodalmat alkotván, Pétert csaszárrá választák, kinek az ős nagy Rómának szent pápája császári koronát küldött.

17. §. Az ekkép alakúlt birodalom annyira nőtt és erősödött, hogy a görögök megfélemlének és leányaiknak átházásítása által keresének rokonságot és némi biztonságot. És amig a testvérek és az Jon fiai éltek, ezek a románok és bolgárok e birodalmát épségben fentartották. Azonban az Jon fiai kihaltával a görögök incselkedéseik és görögös cselszövényeik által oly zavart idézének elő, hogy magok a hazafiak egymást üldözni és öldökölni kezdék, amit látván a főtisztviselők, és hogy a birodalmat fenn nem tarthatják, az országból tetszése szerint mindenik egyegy darabot a maga számára elfoglalt, és egyik *király* a másik *vezér*, ²⁾ a másik ismét *úr* czímet vevén fel, véget vetének a fiatal birodalomnak, mintha mindnyájan éretlen és hígeszű gyermekek lettek volna.

¹⁾ (La cap.)

²⁾ (Craiu.)

18. §. De a mi Moldovánk hegyes ország levén, tiszteink pedig eszes, agg és érett férfiakból választatván, a hazát és köz-társaságot azon módon fentartották, a mint az okos őseik megalapították és azután megizmosodván, a szent isten és a bold. Szűz-Mária kegyelme és kegyessége által a föld terméseiből sokáig bőségben élének. Ettől fogva kezdék a Dunán átözönlő vadnépeket be nem fogadni, és az utálatos pogányokkal nehéz és hosszas harczaink voltak, míg általunk elűzetvén, útjokat Pannonia, Erdély ¹⁾ és Krimia felé vették.

19. §. A magyarok is sokat hódítottak, mert meggyőzék túl az erdélyi havasokon a románok minden vezéreit. Így hódítottak a lengyelek is. Amazoktól és ezektől hogy hazánkat megvédjük, erős harczaink voltak.

Más oldalról a magyarok legyőzték a szeverini és galicsi románoknak, kik havasiaknak (muntyánok) neveztetnek, (a kik) a fogarasi vezért (duca) Rádu Nyégrut, ki sok románnal hozzájuk ment s velők barátságot kötött, urokká és seregeik vezérévé választák és sokat harcolnak a magyarokkal, míg végre ezek által legyőzettek.

20. §. A magyarok túl a havasokon lakó románoknak sok bajt okozának, sokfelé levén ezek eldarabolva. És elnyomatva levén, sokan elhagyák hazájokat s vagyonokat és hozzájuk menekülének. Végre Drágos is, Bogdánna fia, Maros (Mures) ura, Balicza testvérel, Alexi Jon nagy császár unokái, 4352. hazafival, seregeikkel, családjaikkal, szolgálóikkal, marháikkal és minden vagyonokkal hozzájuk menekülének és pünköst napján arra a helyre érkezének, mely most is »Drágos mezőségé«-nek nevezetik. És ott őszig sátrák alatt éltek. De ennek ipja Boldur, berládi főbíró, felszólítá a nép véneit és minden tisztviselőit, hogy az ország központjába Jassyba gyűlvén, tartsanak tanácsot, befogadják-e őket, avagy ne? És egyhangú határozat lett, hogy befogadják, mert testvérek és mindnyájan egy törzsből valók, és mert keserű elnyomatás és zaklatás miatt hagyták oda hazájukat, tűzhelyöket és vagyonukat. És mindnyájoknak elegendő telepedési helyeket adának, a hol testvéreikkel megpihenhessenek. És mikor azután egyévre ősi szokás szerint tisztviselők választása végett a nép, a vének és tisztviselők Jassyba gyűlének: e nagy tanácskozássra őket is meghívták. És Drágost bájai consullá, testvérét nyámcezi porkolábbbá, fiát pedig Istvánt ojozi kapitánnyá megválaszták, a ki egybe is kélt Annával, Feut Kománnak, azelőtt bájai consulnak, leányával. És sokan mások (is) a Drágossal jöttek közül tisztekké választatának.

¹⁾ (Ardealu.)

21. §. E tett nagyon felbőszíté a magyarok királyát, ki is összegyűjtván seregét s szövetkezve a bécsi császárral ¹⁾ és lengyelekkel, nagy rohanással eláraszták hazánkat, nyomaikban pusztulást hagyván. A hír berontásokról csak kevéssel azelőtt érkezék hozzánk; de midőn a pusztítást észrevehék és a veszélyt láták: mindenfelől, mint a villám gyűlének a tisztek mellé, kik legióikkal és osztályaikkal, az urak udvari hadaikkal, a falvak lakói fejszékkel s kaszákkal, sőt még a matrónák és nők is vettek kezökbe, a mit vehettek, lándzsát, fejszét, kaszát, kést vagy dorongot s férjeikhez, testvéreikhez és fiaikhoz csatlakozva, vad állatok módjára, mint a vakok rohantak pogány ellenségeikre, kiket tizenharmad napra megverének s nem engedének nekik nyugtot, míg teljesen meg nem szalaszták és ki nem kergeték. És üldözik a magyarokat és bécsieket egész a Tiszáig, a lengyeleket pedig Lembergig. Kevesen menekülhettek meg közülök. Ott a moldovánok két hétig megpihenének, felégetvén és elpusztítván, a mi eléjük akadt, s kincsekkel, marhákkal és szolgálkkal meg-
 rakodva tértenek vissza. Nagy öldöklés és mészárlás vitetett végbe mind a két részről annyira, hogy csak azokat is alig bírták megszámlálni, a kiket a mieink közül kiválasztván, eltemetének. Halott katona számláltatott a legiókból és udvari hadakból 7134. Sokan megbénultak és megsebesültek. Megsebesültek Dragos consul, ipja Boldur vezér, Golei főbiró és Serbu főkapitány, sok vén hazafi, ifju és matróna. A mieink is megszorítottván, a kit a pogány csak kézre kerithetett, fejszékkel agyon veré, élve egyet sem hagyván. Meghalt 170 vén hazafi és öt kokuu-vekiu, (u. m.) Csáur Pilátus, Komán Benga, Boldur Izsák, Arbure Titusz és Balika Abrahám. Elesett Geanga a tigeesi főkapitány, Negrile a vranszovi vornik. Elesett tribuu, kapitány és hadnagy 92. Elesett és megsebesült sok falusi nép, férfi, asszony, ifju, szolgál. Így a Sz.-Isten segítsége és a mieink vitézsége által a pogányok teljesen szétverettek és hazájokba üzettek.

22. §. A magyarok, bécsi németek és lengyelek ezen legyőzetése után hazánk békében és nyugalomban élt hat esztendőig. Nem is merészelte senki megtámadni hazánkat. De a büszke magyarok nem vigasztalódhattak, valamint a büszke dicsekvő lengyelek sem, és többször tanácsot tartottak, mikép pusztíthatnák el és hódíthatnák meg hazánkat. És magokhoz édesgetvén a tatárokat, kozákokat és oroszokat, az egész Moldovát, nagy csendesen mindenfelől körülfován, eláraszták, s nagy rémülést és zavart okozának. Azonban a mieink is, férfi, asszony és gyermek, egyik fegyvert, fejszét, lándzsát és kaszát ragadva, gyorsan a

¹⁾ (Imperatulu de la Beciu.)

tisztviselők, urak és katonák mellé gyűlének, és midőn láták, hogy hazájokat annyi utálatos nép elárasztotta, vakmerően megrohannak s megpihenés nélkül megverekedtek velök. Tartott ez az öldöklés Szt-Péter böjtjétől Szt. Máriáig 6791. esztendőben. És a Szt-Isten kegyelme s Szűz-Mária segítsége által a pogányok teljesen szétverettek, annyira, hogy csak menekülési utat kerestek s nagyon megrémültek a mindkét részről végbement vérontás felett. Minden vagyonok és élelmiszerök zsákmánynyá maradt, s akiknek lehete, csak életök megmentéséről gondoskodtak.

23. §. De hadaink nem hagyták őket pihenni, hauem mindenfelől a pogányok országaira rontának. Drágos consul az urakkal, tisztekkel és válogatott hadakkal az erdélyi havasokon áttört és Budáig¹⁾ prédált s pusztított. Beange prefekt az urakkal, tisztekkel és válogatott hadakkal nagy gyorsasággal Lengyelországra rontott és Krakkóig mindent elpusztított. Boldur vezér átkelt a Dniszteren, Bálus főkapitány pedig válogatott hadaival a Bug vizéig mindent elpusztított. És mindnyájan hadifoglyokkal teljesen megrakodva tértek vissza. És mind e hadjáratokban csupán ur, matróna és ifju elesett 938, a legiókból, osztályokból és népből pedig 1393.

És a Szent-Isten kegyelméből oly félelem fogta el a pogányokat, hogy hazánknak ártani többé nem merészelték.

24. §. Ezután a 6796-dik évben a püspökök, papok, urak és a nép vénei a koku-vekiu-ok és tisztviselők összegyűltek, hogy új tiszteket válaszszanak s megjutalmazzák azokat, a kik hazájokat hűséggel szolgálták. Először is a tisztek választattak meg; azután megjutalmazták azokat, a kik kötelességöket híven teljesítették. Koku-vekiu lett Drágos a consulságnak két ízben vitéz viseléseért; továbbá Benga prefekt, Boldur vezér, Csáur, Nikoráne, Arbure, Bálus főkapitány, Mikót, Hur, Zsoldea, Vevericza, Moczok, Toncsa, Kremka, Csolpán, Roska, Ruszet, Megenics, Veres, Zsóra, Bóu, Ulió, Sárpe, Bucsum, Genge, Golei, Loka, Koten, Dubeo, Vászilkó, Reut, Hanga, Korza, Jáczkó, Dinga, Kris, Dán-Ureta, Korvin, Holdea, Botos, Csoráj, Rusz, Puricse, Vultur, Fearezs és Dumbrave, kik mindnyájan, több ízben tisztekké választatván, igazsággal és hűséggel védték hazájokat s vénétségökre megbénultak és megsebesültek. Ezeket szép fehér tógákba öltöztették és díszkocsikon három napig körülhordozák, s a hírnökök mindenfelé kikiálták, hogy a haza így becsüli és jutalmazza a hűséget, vitézséget és feláldozást azokban, a kik tiszteket becsülettel betölttek, azért őket mindenki tisztelje és koku-vekiu-oknak ismerje el.

¹⁾ (pén' la Buda).

25. §. Ezután a püspökök, papok és urak tanácsot ülének a tiszviselőkkel és katonákkal, hogy urat válaszszanak, a ki feje lenne mindenkor a székeknek, hanem ősi törvényeik megtartása mellett. És megválaszták Drágost a székek urává és a seregek vajdájává, s a tiszviselők mind alája rendelvén magokat, öt fejöknek és vezéröknek ¹⁾ ismerék. Kezébe grapá-t adtak; és hogy a többi nagy tiszviselőktől s koku-vekiu-októl megkülönböztettesék, kalpagján ökor fejvel és drágakövekkel ékesített fejér tollforgót viselt. És minthogy császári vérből származott igazi román volt: az uralkodás családjának átaladatott. És tizenketten a vén koku-vekiu-ok közül a vajda tanácsaivá választatának, kikkel a vajda a hadsereg és a haza ügyei felett tanácskozzék és azokban az ügyekben, a melyek a vajdai szék elé vitettek, határozzon.

E hivatal a koku-vekiu-oknál örökös volt, s ezek, a többi tiszviselők módjára, a vének közül választatának. E tanács azokat, kik hadakozások alkalmával az ellenséggel czimboráltak s árulást követtek el, rabságra ítélte s túl a Dunára számkivetette.

26. §. Drágos vajda pedig igazi atyai módon négy évig, hét hóig és három napig szerencsésen vitte az országglást s meghalt 97 éves korában. Utána vajdává választatott a fia István, a ki Szásznak is nevezetik.

Ily módon és törvényekkel tartatott fenn hazánk és áll ma is a Szent-Isten kegyességéből.

27. §. Ez a történet azon a nyáron, midőn Arbure hatman, Boldur vornik, Dragos vornik és Koszta pohárnok, a lengyeleket a kozmini erdősnél megvervén, Lengyelországba törtek és egész Podoliát elpusztították, találtak irva a mi ősi latin nyelvünkön Hur, Dragos vajda főcancellárja által Lembergben Visnoczkinak, egy lengyel bojárnak házában. De Drágos vornik, ki tatár szultán levén, nem értette, mi lenne, mivel velem fia Dumitrasko az én vőm által rokonságban volt, nekem átaladta. Én meglátván, azonnal moldován nyelvre fordítani óhajtottam, minthogy Drágos nászom is bírni óhajtotta. Ezt én épen arról fordítám le, melyet Húr saját kezével írt volt. Az Isten nyugosztalja meg őt, mert hírt hagyott nekünk hazánk ősi szokásairól.

Minthogy pedig most nyugalomban és mindenfelől békében élünk: latinból lefordítottam és saját kezemmel leírtam Vászlui városában, ide jövén a mi urunkkal, Nagy-István vajda ő nagyságával, a 7003-dik évben ápril hó 13-án, s nagyobb hitelesség okáért aláírtam és saját pecsétemet is reá tettem. Klenéo Péter, Nagy-Szpatár, az író.

SZILÁGYI ISTVÁN.

¹⁾ (Povatia.)

KÜLÖNFÉLÉK.

BODROG VÁROSA ÉS VÁRÁRÓL. ¹⁾

Béla király névtelen jegyzőjének előadása szerint, Árpád honszerző seregével egész Títel vidékéig eljutván, visszatért a *bodrogi* részekre, és a *Vajas* folyó mellett tábort ütött, maga pedig *Bodrog várában* pihent meg. — Kétségtelen, hogy a magyarok már készen találták vidékünkben ezen várat, úgy mint Bács, Arad és Csongrád várakat is, a melyek alatt azonban nem kell épen téglá-építményeket érteni s a melyeknek régiségök és nevök is a mellett tanuskodik, hogy a honfoglalás előtti korban itt lakott szláv eredetű népeknek köszönhetik létüket. Vajjon miféle népek lehettek azok? Safarik véleménye szerint a *bodrikok* (obotrites) telepedtek volt itten le, és a magyarok vagy rólok nevezték el ezen várat, vagy pedig a várat a már akkor használt *Bodrog* névvel együtt vették által. Feltűnő, hogy Zemplén-vármegyében egy *Bodrog* nevű folyóval is találkozunk. Vajjon itt is laktak volt az obotrikok? Arad mellett nyugatra is van egy *Bodrog* nevű falu, s ezzel szemben a Maros túlsó oldalán Temes-vármegyében is egy *Uj-Bodrog*. Ezeket még lehetne a bodrikoktól származtatni; sőt Somogy-vármegyében a kaposi járásban is találunk még egy *Bodrog* folyót s mellette hasonló nevű falut, a mely már 1449-ben említetik. Egy *Bodrog megye* nevű birtok pedig 1330-ban Baranyában volt.

A *Bodrog* név tehát meglehetősen el van terjedve, s 1240. körül és 1308-ban *férfi névnek* is fordul elő.

A Bodrogközt alkotó Zemplén-vármegyei nagy *Bodrog* folyó nevét először a zastyi apátságnak 1067. év körül kelt alapító

---

¹⁾ A források gyakori idézése helyett itt említjük, hogy ezen czikkben fel van használva minden erre vonatkozó és rendelkezésemre állott adat a cod. dipl. — cod. Patrius, Árpádk. uj. okm. — Zichy okm. — Katorna, Hist. Metrop. Coloc. Anjou k. okm. — továbbá az országos és a vmegyei levéltárból.

oklevele említi. Sz.-Istvánnak, a veszprémvölgyi görög apácának 1025-ben kiadott adomány levelében felsorolt *Podrug* falunak hozzánk nincs köze, mert ez a Veszprémben levő *Podrug* falu vagy puszta.

A Duna melletti *Bodrog-vára* a vármegyei rendszer behozatala alkalmával egy hozzácsatolt egész vidéknek, a *Bodrog vármegyének* adott nevet, mely vármegye Zombor tájától egész Kalocsáig, és a Dunától majdnem a Tiszáig terjedt, alatta pedig, a Duna-Tisza köznek alsó részében *Bács-vármegye* feküdt, középen Bács várával. E két vmegyének geographiai változásáról és Bodrog-vármegyének eltűnéséről más helyen fogunk szólni. Itt csak *Bodrog városnak* sorsával foglalkozunk.

Már Sz.-István adott Bodrog-megyében a *tihanyi* apátságnak birtokot, amint egy későbbi okmány 1093. évből mondja: *in partibus Bodrug villam Beseneu*, azaz Besnyó helységet és a többi közt egy *Budrik* nevű halastavat. Ezen birtokokban II. Endre király is 1211-ben megerősíti az apátságot, és hasonlóan IV. Kelemen pápa 1266-ban. Sz.-László királyunk itt *Bodrog várában* töltte a husvéti ünnepeket 1095-ben, midőn a keresztyén fejedelmek őt a keresztes háborúban való részvételre hívák fel. Ugyanezen király a pannonhalmi vagy sz.-mártoni apátságnak Bodrogban (itt már nem a várat, hanem a mellette alakult várost és határát kell értenünk) egy *tavat* adományozott hét halász házzal, továbbá a (dunai) *rév* és a *vásárok* jövedelmeit, amint ezt II. Endre átírván, 1213-ban megerősíté.

A tized- vagy dézsma-szedési jog a kalocsai érseket illette, ez pedig idővel a kalocsai káptalannak engedte át, a mit III. Incze pápa 1198-ban kelt levelében helybenhagy, és megerősít a bodrogi *parochiára* vonatkozólag is, a melybe Luascu, Buu, Ban (eddig még érthetetlen nevek) helységek tartoztak.

A pannonhalmi apátság nem élvezhette zavartalanul bodrogi jövedelmeit; a Bodrog vmegyei főispán önhatalmúlag elvonta tőle a rév- és a vásár jövedelmeit. Panaszaikra III. Honorius pápa 1225-ben sürgeti Endre királyt, hogy szolgáltasson az apátnak igazságot; ő maga is véd- és megerősítő oklevelet küld az apátnak. Ez eme javadalmakat valószínűleg vissza is kapta, és az egy ideig elzalogosított bodrogi halastavat is 1226-ban újra használatba vevé. De 1237-ben IX. Gergely pápa újra kénytelen IV. Béla királyt az apát védelmére felszólítani, mert a főispán ismét elvevé tőlük a rév- és a vásár jövedelmeit. A király, talán még 1237. előtt, egy (keltezés nélküli) okmányban maga is újra megerősíté az apátságot régi jogaiban. Ezen okmányban azonban csak a halastóról van szó; megemlíti a *praedium* Budrugban levő már 8 halász-családot, t. i. Budruk és Huke, s ezek fiait és

rokonait. Ezeknek körülbelől 25 láncz szántóföldjük vala; legelőjük, kaszálójuk és nádasuk közös a *Semte* falu lakosaival; a halastó maga nagy és hosszú a Duna mellett, ebből kapja vizét és ebbe is vezet le; ez kizárólag az apáté. (e szerint a tó a Dunának egy kikönyöklő ága volt.)

1351-ben Bodrog *civitas*-nak íratik. Herczegh Péter múlt években kapta Károly királytól más várakkal és birtokokkal együtt cserébe, s 1535-ig családjáé maradt. Herczegh azután az itt tartani szokott *heti vásárokat* a *villa* Bodrogból Dautba (ma Dautova) tette át, Tötös László pedig 1366-ban innen a maga birtokára, *Garára* akarta áthelyezni, a miért Herczegh özvegyével perbe keveredett.

Bodrog *vára* (castrum) 1237., 1252. és 1256. évi okmányokban és Anonym. 44. fej. említették. A megye gyűlései is Bodrogban vagy mellette tartattak, okmányok szerint: 1337. in villa Bodrog, 1343-ban apud civitatem Bodrog, 1360-ban in Bodrog, 1364. és 1391. években prope villam Bodrog. Ezen dicsőség Mátyás király idejében *Háj-Sz.-Lőrinczet* (a mai Szonta körül) illette; a gyűléseket még 1517-ben is itt tartották. — Bodrog városnak fénye már hanyatlott, vára talán már nem is létezett. De azért a város még 1497-ben is említették (oppidum); 1520., 1521. és 1522-ben a Bodrog vm. dézsma-lajstromokban előfordúl Bodrog 147 adózó nevével, csupa magyar. 1529. juliusban Zápolya János Becséről jövet Bodrogon át *Kolutra* s itt a Dunán kelt által, hogy a török szultánnak a mohácsi téreken hódolatát jelentse. (Szerémi Gy. 253.)

Még 1535-ben az *oppidum Bodrog* ismét említve van. (Az oppidum, civitas és ville elnevezések egyértékűeknek vehetők s veendők.) Ekkor t. i. Váraljai Horváth János maga és rokonai nevében tiltakozik Herczegh György ellen, nehogy ez a Herczegh családnak birtokait, köztük *oppidum Bodrog* is, Verbőczy Istvánnak eladni merje.

Ezentúl Bodrognak nyomát elveszítjük; nem csoda tehát, ha 1717-ben egy új Bodrog-megyének területe miatt Bács-megyével kezdett hosszas pörben nem juthattak az igazsághoz és *Bodrog várát* majd képzelet szüleményének tartották (mint pl. Bél Mátyás), majd meg 1720-ban az Arad melletti Bodrogban vélték feltalálhatni, a miben különben kis rosszakarat is volt Bács vármegye részéről, hogy t. i. a maga területéből ne kelljen semmit sem átadnia. Pedig a vizsgálatok és tanuvallatások folytán meg lehettek már győződve, hogy a régi Bodrog a mai *Monostorszeg* körül létezett.

A háj-sz.-lőrinczi káptalannak egy 1282. évi bizonyáglevele szerint egy dunai szigeten egy a *sz.-keresztről* nevezett *paulinus*

kolostor volt, a mely Simon fiától, Andrástól *Hatyas* nevű halastavat kapott zálogba. S e miatt 1327-ben a paulinus prior és a *Sz.-Péterről* címzett apát közt pör keletkezett, melynek folytatásban az okmányokból kiviláglik, hogy a paulinusok szigete és a *sz.-péteri monostor* Bodrog mellett vannak. A sziget majd Bodrog-majd Baranyaszigetnek íratik, s a Hatyas is felváltva majd Bodrog-majd Baranya vmegyébe tétetik. A monostori apátság pedig 1522-ben mindjárt Bodrog után említetik fel *Bodrog-Monostor* néven. És ez a mai *Monostorszeg*, Bezdán alatt.

Az 1717-ben tartott tanúvallatásokban a monostor-szegiek ezt állítják, hogy helységök régente inkább nyugatra volt közelebb a Dunához; azon hely, hol most falujok áll, *Bodrognak* nevezetik, a körülfekvő erdők pedig közönségesen *Bodrocza zemla* vagy *sumar* (bodrogi föld, erdők) néven ismeretesek. Egy 90 éves öreg még emlékezik, hogy a falu mögött elfolyó Dunából 2 templom és egyéb épületromokat látott kiemelkedni, a mit azonban akkor a Duna már egészen elnyelt; ez lett volna a *régi Bodrog*. Bevallják azt is, hogy a múlt években egy vörös feliratú követ találtak a régi colonia templomában, mely bizonyára felvilágosítást adhatott volna Bodrogra vonatkozólag; hanem lelkészők és a szolgabíró a Dunába vetették, nehogy idővel az urak között sok veszekedésnek okozójává lehessen. A Dunához közel továbbá bizonyos régi árkok vannak, mintegy 80 lépésnyi belső átmérővel; ezeket *Borthan-Bodrognak* nevezik, s a török időben itt rév is volt. E század elején egy tónak neve itt *Bodrocza bara* volt. A *visitatio canonica* alkalmával tett azon kérdésre, vajjon a monostorszegi parochia területén vannak-e romok? az 1803., 1816. és 1828. években az adatott feleletül, hogy vannak *Bodrog* pusztán, *Obrovác* erdőben és a régi vagy *Bodrog-Monostorban*.

A traditio tehát és a vidék lakosainak közhiedelme, de hiteles okmányaink is ide helyezik Bodrogot. Szerémi György 1529. Zápolyával Bodrogból indult fölfelé *Kis-Koluthra*; Koluth pedig most is Bezdán fölött van, miből világos, hogy Bodrog a mai Bezdán alatt keresendő, a mi az előbb említett adatokkal megegyez; Monostorszeg t. i. Bezdán alatt van. És mégis a hely színének pontos ismerete nélkül Bodrognak helyét csak hozzávetőleg határozhatjuk meg: *Monostorszeghez közel, a Duna egyik kanyarulatában*, a mint a tudomány férfiai is már régóta hirdetik; Fényes Elek, Wenzel Gusztáv.

Egy határjárás 1468-ban tartatott egyrészt *Hetes* és *Papi* (a mai Kupuzsinánál), másrészt *Bodrog* között; egy másik okmány 1479-ben is Papit, Bodrog szomszédjának mondja. Egy 1475. évi okmányban Mátyás király anyja *castrum Barthanban* levő várnagyoknak megparancsolja, hogy a *Papi* és *Hetesben* fel-

állított vámházat megszüntetvén, ismét *Barthan vár* területén állítsák fel. — Utóbbi adatunk még inkább nehezíti feladatunkat; mert *Papi* és *Hetes* szomszédja ugyan *Bodrognak*, de most szomszédja egyszermind *Barthan* várnak is. Tehát két vár van egy helyen; mert *Barthan*, *Bortán*, *Battyán* vagy *Batány* csak különböző névalakjai a Monostorszeg fölötti, vagy Bezdán alatti földrésznek, melyen a fönntemlített régi árkok s földhányások ma is láthatók.

Egyszerű volna a megfejtés, ha e két név alatt ugyanazon egy helyet lehetne érteni. *Barthan* és *Bodrog* pedig külön helységek; *Barthan* 1322. óta gyakran említették, mikor még *Bodrog* is létezett; sőt az 1522. évi *Bodrog-megyei* dézsmalajstromban *Bodrog* és *Bortanch* (azaz *Barthan*) egy kerületben együtt is említetnek. *Bodrogot* 1535-ben találjuk utoljára említve, de *Barthán* (*Battyán* néven) még 1560. is előfordúl. Ennek csak egy magyarázatát adhatnám, hogy talán *Bodrog várnak*, mely csak a XIII. században fordul elő okmányainkban, eltűnése után épülhetett oly közel hozzá *Barthán vára*, melyet különben egyedül 1475-ben találok *castrumnak* írva, a hol vámot is szedtek, mint a monostorszegiek vallomása szerint ott a török időben is rév volt.

Ezen *bartháni* földrészben, a Bezdán alatti erdőben található földhányások s árkok rajzát »*Bodrog vár romjai*« cím alatt *Donoszlovics Vilmos* közlé a »*Bácska*« 1881. évi 13. számában, mire nézve *Steltzer Frigyes* a 15. és 19. számban észrevételeket tesz; erre ismét a 17. számban *Donoszlovics* és *Dudás Ödön* felelnek. Ezek *Steltzernek* egy téves állítását kiigazítják ugyan, de a dolog lényegében eredményre nem jutnak, s nem is juthatnak az egész környék helyszínének pontos ismerete nélkül; erre pedig még hiányzanak rajzaink és térképeink.

Befejezésül vessünk még egy pillantást *Bodrog* szereplésére egyházi tekintetben. — Milyen és mennyi temploma volt *Bodrog városának*, nem tudni; hanem hogy egy kerületnek feje volt, látjuk egy 1213. évi okmányból, a melyben *Márton bodrogi főesperes* szerepel, ezen esperességet *Ugolinus kalocsai érsek* 1233-ban a *háj-sz.-lőrinczi* elszegényedett prépostságba olvasztá, és ezen intézkedést IX. *Gergely pápa* a következő évben meg is erősíté. De ennek daczára folyvást találkozunk a *bodrogi főesperessel*, 1236-ban is említették. A tatár pusztításban sokat szenvedvén, IV. *Incze pápa* 1244-ben megengedte, hogy könnyebb megélhetés végett más egyházi javadalmat is elfogadhasson. A következő 1252., 1254., 1255. és 1256. években *Loys Adiaconus Bodr.* említették mint a *bácsi káptalan* tagja; 1298. és 1301-ben a *kalocsai káptalannak* volt tagja; még az 1317--1337. évi pápai dézs-

malajstromban a bodrogi főesperességben *Sacerdos OO. St. de Dios* említetik; ezután e főesperességnek is nyomai eltűnnek.

Bodrog-megyéről kimerítő rajzot adott Pesty Frigyes («Eltűnt régi vármegyék» I. köt. 219—253. lapján), miként erőlködtek ezen a török idő alatt még nevét is veszített vármegyét újra feleleveníteni, s miként hanyatlott életképtelensége és Bács vmegye ellenségeskedései folytán, mígnem véglegesen Bács-megyébe olvasztatott.

IVÁNYI ISTVÁN.

ADALÉK A XIII. SZEPESI VÁROS TÖRTÉNETÉHEZ.

Tudva van, hogy a pazarló Zsigmond király mindig pénz szükségében volt. Hogy pénzre szert tehessen, néha oly eszközökhöz is nyúlt, melyek az ország tekintélyét és épségét csónkították meg. Midőn 1412-ben újabb pénz-zavarban szenvedett, a 24 szepesi városból, tizenhármát, azonkívül *Lubló* és *Podolin* várakat, valamint *Gnezda* városát is Ulászló lengyel királynak zálogba adta.

Az elzálogosítási okmányon több helyütt, mint p. o. Wagner, *Analecta Scepusii* I. és II. kötetében a 212-dik és 86-dik lapon, találkozunk. Kivonatokat és idézeteket majdnem minden történetben olvashatunk, mely részletesebben foglalkozik a Szepesség múltjával.

Ezen 1412-iki elzálogosítási okmány Zágrábban Mindszent-napja octávján állítatott ki, és az ország legfőbb méltóságaitól iratott alá. A királyi pecsét hitelességét erősítette. Az elzálogosított XIII. város neve, Lublón, Podolinon és Gnezdán kívül következő: 1. Bela=Béla, 2. Leubicz=Leibitz, 3. Menhartsdorf=Ménhárd, 4. Georgenberg=Szepes-Szombat, 5. Tewtschendorff=Poprád, 6. Michelsdorff=Sztrázsa, 7. Valendorff=Olaszi, 8. Neudorff=Igló, 9. Rysdorff=Ruszkínócz, 10. Fülka= Felka, 11. Kirchdorff=Váralja, 12. Matsdorff=Makoócz, 13. Dureldsdorf=Duránd. Ezen városok, minden hozzájuk tartozókkal együtt u. m. adóval, terményekkel, jövedelemmel, törvénykezéssel, szóval bármi néven előforduló tulajdonnal idegen uralom alá kerültek. A zálogösszeg 37,000 Schock (1 Schock 60 darab) széles cseh garasból állott. Hogy mennyi tett ezen összeg, abban különböznek a vélemények. A Szepesi Krónika ezen garasokról mondja: »Diese Summa macht 98,800 flo. Müntz, allwegen 25 gr. nur fl. 1 gerechnet, das macht 89000 Reichsthaler.« A kikötött feltételek értelmében akármikor visszafizethette volna Zsigmond a zálogösszeget, mely által az ország integritása ismét

helyreáll vala. A hely is ki volt jelölve, hol lett volna visszafizetendő az összeg, és hol kellett volna átvennie azt a lengyel küldöttségnek.

Szepes-Ófalú közelében, a Dunajecz jobb partján, egy kies, zöld fenyűkkel környezett dombon emelkedik mint egy óriási sasfészek a legtöbb részeiben még most is lakható Nedezi vár, ma Csáky Gizella grófné férjezett Salamon Tivadarné sajátja. Itt lett volna visszafizetendő a zálogösszeg.¹⁾ E vár átellenében, a Dunajecz bal partján, tehát már lengyel határon Czornstein egy szikla csucsán emelkedő s nagy kiterjedésű vár — most már csak rom — nézett le a regényes völgybe. Ide kellett volna átvinni a pénzt biztos kíséret mellett a lengyel küldöttségnek. A kifizetés és kiváltás, mint tudjuk, sohasem történt meg. Csak 360 év után, 1772. Mária Theresia alatt, Lengyelország feloszlása alkalmával, csatoltattak vissza hazánkhoz e városok. Jogaik és kiváltásai helyreállításuk után a legújabb időkig külön gróf alatt álló provinciát képeztek; most Szepes-megye alkatrészét teszik közígyazgatás tekintetében is. Elzálogosításuk idejében gazdagságuk feltűnő volt és csak úgy magyarázható, hogy e városok lakói egyszerűségben éltek, kereskedelmet folytattak, az ipar- és mezőgazdaság különféle ágaiban kitértek és a legnehezebb munkától sem irtóztak. Ily uton roppant kincset halmoztak össze, különösen némely családok. Így p. o. Bélán a Quendel család oly nagy vagyonnal bírt, hogy az elzálogosított 13 várost a koronától megvenni és birtokába keríteni akarta. A terv valósulása csak a szepesi nemesség ellenállásán hiúsult meg.²⁾

Milyen lehetett a városok sorsa a 360 éves lengyel uralom alatt. A felelet igen egyszerű. Ha a lublói várban oly »Stároszta« (megbízott lengyel kormányzó) székelt, ki a városok jogait, kiváltásait tiszteletben tartotta, ki azonkívül talán emberbarát is volt, akkor a városok nyugodtan voltak s örvedetes haladás volt észlelhető minden téren. Ha ellenben zsarnok sztaroszta rendeltetett, akkor nemcsak »vae victis«t, de vae pignoratistis lehetett volna mondani; akkor joguk, birtokuk, szabadságuk, még életük is a legnagyobb veszélyben forgott.

E viszony jellemzésére ez alkalommal a tizenhárom város történetének egy sötét lapjára akarunk futó pillantást vetni.

Az elzálogosítási szerződvényben világosan megígérte és hangsúlyozta Zsigmond király, hogy a városokat akármilyen ide-

1) A vár sikerült xylographiája és története »Zipser Geschichts- u. Zeitbilder« című könyvemben.

2) Berühmte Männer Zipseus von Jacob Metzger 10.

gen jogtalanságoktól és megtámadtatások ellen védeni fogja, mintha ő bírná azokat. ¹⁾

De a sztaroszták kapzsisága, féktelen élvezetvágya, összekötte a közvetlen befolyással a városokra, a király ily szándékát gyakran meghiusították. Ez történt különösen *Lubomirszky Tivadar Szilárd* sztarosztása alatt, mely hosszason — 1702-től 1745-ig tartott. Ha mint Lavater főalkotásokból és arcvonásokból az egyén jellemére következtetést vonni nem is akarunk, de a ki egyszer Lubomirszky talált arczképét a kegyesrendűek klastromában Podolinban látta és figyelemmel vizsgálta, az könnyen meggyőződhetett arról, hogy ily ember bizonyosan az élvezet, önkény és zsarnokság szenvedélyeinek hatalma alatt állott.

Miután a városok Lubomirszky zsarnokságát eltűrhetetlennek találták, a bírák és esküdtek, a comes elnöklete alatt Szepes-Szombaton 1711. jan. 19-én tanácskozmányra gyűltek össze, és a következő határozatot hozták: ²⁾

»Mi gróf és esküdtek nem különben bírái a Szepesi XIII. már régen *Lengyelországba* bekebelezett városnak, valamint minden községek, látván és észrevevén ezen jogtalan és zavart időkben a legtarthatlanabb állapotot, mely enyészettel fenyeget, tanácsosnak tartottuk már előre segédeszközökről gondoskodni, melyekkel a városokon segíteni lehetne, mielőtt egészen megsemmisítettének. Semmisen látszik üdvösebbnek, mint ez ügyben legkegyelmesebb királyunkat, Lengyelhon uralkodóját, az ő legfelsőbb tanácsát és törvényhatóságát legalázatosabb kérésünkkel felkeresni. Azért közölünk az okos és előrelátók, minden csalástól ment férfiak *Marci Jakab, Krausz Márton, és Fony János* mint követek küldetnek ki teljes hatalommal, hogy a XIII. város ügyeit az alább következő instructió értelmében a király vagy annak tanácsa előtt a szükség és alkalom szerint sürgessék és végezzék úgy, mintha mi magunk ott lennénk, miről azonban jelentés teendő. Mit nagyobb hiteleül a nevezetteknek kiadtunk a mai gyűlésből Szepes-Szombaton január 19-kén 1711-ben.

(L. S.)

A gróf és esküdtek, nem különben az összes községek bírái.

Ezen igazolási levélen (litt. conditionales) kívül még egy más irat is állíttatott ki a követek részére, mely mindazon sérelmeket, melyeket a városok tapasztaltak, 27 pontban foglalta össze. A sérelmeket tartalmazó irat, »litterae instructionales«

¹⁾ Wagner, *Analecta Scepusii* I. 214.

²⁾ *Protocollum Belense* 1612—1783.

néven neveztetik¹⁾ s tartalma világot vet a városok szenvedéseire.

»Miután különösen a XIII. város pecsétjével ellátott igazolási levelünkben kiküldött követeinknek azon képesség adatott, hogy közügyeinket ott előadják, hol a legnagyobb befolyás van, szükséges egyszerűs mind, hogy instructióval láttassanak el. Mi pedig a gróf, esküdtek és a XIII. városi közönségnek bírái sérelmeinket feljegyeztük, pontonkiint összefoglaltuk és a böles férfiaknak, Marci Jakab, Krausz Márton és Fony János megbízottainknak átadtuk, hogy azoknak hasznát vehessék szükség szerint a legfelsőbb lengyel hatóság előtt is, még pedig olyan rendben, mint ezen papíron feljegyezve vannak :

1. A dézsmán kívül, melyet évenként a mezőn kötelességeink értelmében a lelkészeknek adunk dézsmá-pénné név alatt, minden évben 8000 porosz forintot tartozunk fizetni, Lubomirszki *Sztaniszló Heraclius* — 1699 — újításai folytán.

2. A kilenczed (nona) név alatt fordult elő 7000 porosz frt és 8 hordó bor, mit 1674. óta a nevezett Lubomirszky Sz. H. Sztaroszta zsarnokodása folytán a városoknak a lublói várra kellett elküldeni, mi addig a községek kötelességükben soha sem állott. Lubomirszky Tivadar, az előbbinek utódja az összeget 21,000 frtra és 24 hordó borra emelte és évenként kifizettette magának a lublói váron. Rosz, és félig rothadt élelmi szerezket is küldött a városokba eladás végett, ha vevő nem akadt, elosztatta az elhozottakat a lakosok közt, és az árát a városok kénytelenek voltak megfizetni.

3. A gabonapénzt (pecunia frumentaria) a szokásos árnál nagyobb felszámítással és még azonkívül gabonát a természetben a lublói várra küldeni kényszerítettek.

4. A hadi díj a lublói vár hivatalnokai számára tőlünk kicsikartatik.

5. A várdragonosok ruházatát és ellátását évenként megfizetni kényszerítettek.

6. A dragonosok és egyéb katonák és lovak élelmezéséről és fegyverzetéről gondoskodtunk. Mi a Sztaroszta konyhájához tartozott, vad, hal, madár, fűszer s más szükséglet, az egész udvar ellátására tőlünk fedeztetett. A termények helyébe aranyokat kellett fizetni.

7. Ácsok, asztalosok, lakatosok, szijgyártók, csizmadiák és általában mindenféle mesterembereknek, kik a váron dolgoztak, nagy összegeket kifizetni kénytelenítettünk.

8. A városok mézárosai kénytelenek voltak a vár bárányait és kosait kettős áron nagy kárukra megvenni.

---

¹⁾ Az idézett jegyzőkönyvben és kivonatilag *Scholtz*, »Kirchliche Nachrichten«-féle kéziratban.

9. Fiainkat, öregségünk reményét és támaszait katonáknak fogták. Kik elszökhettek, sohasem mertek hazajönni. A megváltási pénz több százra ment fel.

10. Legjobb lovainkat, milyenekre és hányra szüksége volt a Sztarosztának, elragadták tőlünk, még szekereinket is elvitték Bécsig és minden kárpótlás nélkül.

11. Lubomirszky csak könnözei aranyokat és lengyel pénzt akart elfogadni, melynek beváltásából, az itteni szokásos pénz helyébe, nagy kárunk származott.

12. Igló bánya város aknáiból rezet, vasat, aczélt, ólmot és más érczet kénytelen volt a sztarosztának több ezer értékben átszolgáltatni.

13. A lublí és podolini várak kiépítéséhez a XIII. várostól fa, fejsze, vaskules és minden más építőszer vétetett el.

14. Egynehány katonai ezred felállítására több ezer forinttal megadóztattatánk.

15. A polgárok eskü alatt kénytelenítették Lengyel- és Magyarország határára bizonyos távolságban a helységekől, fejszékkel, botokkal és villákkal felfegyverkezve őrt állani, a mulasztókra súlyos büntetés várt.

16. Minden armalista vagy nemes, ki a XIII. város valamelyikét lakja, lovast felállítani és kitartani köteles volt.

17. Mely városban Lubomirszky-féle katonaság nem volt beszélésolva, attól a kitartási pénz legnagyobb szigorral behajtatott. Ezen czim alatt 64 hét alatt, 16,000 arany fizetett úgy, hogy némely község malmait, bormérését s más községi jóságok elzálogosítására kényszerítették.

18. Ha azelőtt valamely város tüzvész, vagy más szerencsétlenség által károsított, akkor az elébbi sztaroszták elengedték nekik a járandóságot; most Leibitz, Béla, Menhárd, Duránd, Olasz, Igló, Poprád és Mathevez ily kárt szenvedtek, de minden fizetésre ítéltettek el.

19. Szokásaink és kiváltságaink ellenére vitás és peres kérdések eldöntése czéljából teljhatalmu biztosok küldetnek hozzánk, kiktől új és elviselhetetlen büntetésekkel sujtatunk.

20. Midőn szándékuk vala, kiváltságaikat a lengyel király által megerősíttetni, a Sztarosztától 5000 arany fizetésére elmarasztaltattak a városok.

21. Lubomirszky T. sztaroszta nem régen ezelőtt a XIII. városbelickkel színjátékot rendezett, melyben ő valamely polgárt új királynak, vagy valamely özvegyasszonyt új királynénak nevezett ki és királyi lakomát rendezett, melynek megfizetésére az új király, vagy az új királyné elítéltettek, a drága és akarat elleni tréfát 400 frttal megfizetvén.

22. Ámbár a megerősített kiváltságok szerint a városok szabadon választották magoknak lelkészeiket és őket a dézsmával fizették, mégis lengyel és olasz papokat kaptak most, kikkel sem beszélni, sem imád-

kozni nem tudnak. A szabad választási jog megint kérelmezendő és visszaállítandó.

23. Vannak városokban oly házak, melyek mindég mentek voltak az adótól, most azok is fizetésre kényszerítettek.

24. A papirgyárak a városok költségeire építettek fel, azoktól fentartatnak is és a sztaroszta a haszont magának tulajdonítja.

25. Igló városában a szabad tér, hol azelőtt házak állottak, kertnek bekerítették és a haszon belőle a lublói várra küldetik.

26. Miután minden városnak nincsen saját legelője, a Menhárdiak Jakubján lakosaitól legelőt béreltek, hova minden évben, a nyári hónapok tartama alatt lovaikat küldik. Az idők zilált állapota miatt azonban több év óta a legelőt már nem használták, és mégis kénytelenek voltak a bérdíjt évenként 693 frttal a l. várnak kifizetni.

27. Mult évben 1710-ben a sztaroszta egész udvarával és lovasságával, az oroszoktól való félelemből, Kézsmárkra visszahuzta magát és ott 10,000 frtnyi költséget csinált. Ideiglenesen a városok grófja és biztosa megfizette ugyan az összeget, de visszafizetésére még senki sem gondolt.

Ezek a városok tulságos sérelmei, melyek a nevezett küldötteink által a lengyel király ö felségének felterjesztendőek lesznek azon esedezéssel, hogy a segítség és enyhítés felette szükséges és elodázhatlan, miután a községek tüzvész, háború, döghalál, éhség és sok jogtalanság folytán végpusztulásnak indulnak, daczára jogaiknak és kiváltságaiknak, melyek a magyar és lengyel királyok által erősítették meg, és melyek fentartása most is kérelmeztetik. Ezen sérelmeket tartalmazó és instructionális levél nagyobb hitelül a városok pecsétével ellátott és kiadott Szepes-Szombaton január hó 19-kén 1771.

(L. S.)

A gróf, az esküdtek és a városok bírái.

Ez okmányokkal utnak indultak Lengyelország felé a többször említett követek. Lubló vár kikerülésével Szepes-Ófalúnak tartottak. Már közel voltak a Dunajecz folyóhoz, s midőn azon Lengyelországba átkelni akartak, több Lubomirszky T. sztaroszta által kiküldött fegyveres lovas állta el útjokat, Semmi hivatkozás nem segített; foglyoknak nyilvánítottak, a lublói várba hurczoltattak, ahol minden kihallgatás nélkül börtönbe vetették őket. Így hiúsult meg nagyreményű kiküldetésök Lubomirszky T. zsarnokoskodásán.

A városok megütköztek tervök meghíusulásán és követeik szomorú sorsán. Mit tevők legyenek? Magához a lengyel királyhoz folyamodtak. Ő felsége Jaroslaviából 1711. júniusában kelt és L. Tivadarhoz címzett levélben¹⁾ rosszalta az érintett sérel-

¹⁾ Az idézett jegyzőkönyvben szintén per-extensum található.

meket és a követek bebörtönözését. L. Tivadart csak azért tartja meg hivatalában, mert elődjei által nagy érdemeket szerzett a haza körül. Meghagyta azonban, hogy a városok jogai és szabadsalmai sértetlenül fenntartassanak.

A király távollétében L. Tivadar azonban nem sokat törődött a dorgatoriummal és tovább is sértette és zsarolta a városokat és azok kiváltságait. Sőt a követeket sem bocsátotta mindjárt szabad lábra. Csak a leghatályosabb közbenjárások után a következő 1712-ik év máj. 25-én sikerült őket kiszabadítani, 15 hónapi fogság után.

Más időben és más sztaroszták uralkodása alatt azonban voltak kedvezőbb viszonyai is a városoknak Lengyelországhoz, melyek, mint általában a Szepesség történetének megírása, más czikkeink tárgyat képezendik.

WÉBER SAMŰ.

A BOSZORKÁNYOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Történetíróink szeretnek »nagy kérdésekkel«, »nagy problémákkal« foglalkozni, melyeknek tárgyait a politikai történetből veszik, s ez általános szabály alól még a tudori értekezések sem képeznek kivételt. Kétségtelenül még e tekintetben is sok a tisztáznivaló s a tér hálás — az anyag pedig, mióta levéltáraink megnyíltak, önként kínálkozik. A belső, a társadalmi élet különböző mozzanatai közül aránylag igen kevés talált mivelőre s oly értekezés, mint pl. Szabó Károlyé a regösökről, csak elvétve lát világot.

Vajjon az ennek az oka, hogy íróink nem méltányolják a politikai és társadalmi élet összeműködését s egymásra hatását? Én nem hiszem. Politikai történetírásunk már odáig ért, már ki van addig aknázva, hogy azt vagy csak ratificálni vagy bővíteni kell. De társadalmi életünknek különböző kérdései még megpecdítve is alig vannak, nemhogy az anyag össze volna hordva . . . . addig pedig, míg ennek sokkal gyérebben fenmaradt adatai nem lesznek oly arányban közzétéve, hogy azok az illető mozzanatokat megvilágosítsák, felderítsék, szó sem lehet rendszeres alkotásról.

Nem akarok, s nem is volna helyén, a munkafelosztás helyességéről s szükségességéről értekezni. Kiki szabadon követi hajlamát, s ha valamely kérdést jól megoldott, már hasznos szolgálatot tett. Csak igazolni akarom töredékes észrevételeimet, ötleteimet, melyek közelebbi kutatásaim közben támadtak.

Közelebről külföldön két munka jelent meg a boszorkányokról, az egyik *Pepe* Henriktől, ki ipának Soldannak 1843-ban

kiadott nagybecsű munkáját »Geschichte der Hexenprozesse« két nagy kötetben egészen újra dolgozta — a másik *Richet* Károlytól van az »Ördögösökről«, melyet *Erdélyi* Béla fordításában a mi közönségünk is ismer. *Richet* a boszorkányok nagy birodalmának csak egy kis osztályát tárgyalja — Hepe az egészet felöleli. A boszorkány-kérdés erdélyi állásáról azon kis, de új adatokban gazdag munka tájékoztatja, melyet Müller Fridrik 1854-ben Braunschweigban »Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens und des Hexenprocesses in Siebenbürgen« cím alatt közzétett.

Müller természetesen nem merítette, de nem is meríthette ki e kérdést — de nyújtott néhány igen fontos útmutatást. Igaz, túlnyomólag a szász földre vonatkozólag — de leginkább szász források alapján, Erdély többi részeire vonatkozólag is. Az ő adatait s következtetéseit Hepe részletes leírásaival összevetve, ki fog tűnni, hogy az erdélyi és magyarországi boszorkányvilág sok tekintetben más volt, mint a németországi: nálunk a »Mal-leus Malificarum« című hírhedt törvénykönyv nem bírt alkalmazással. Még jobban ki fog ez tűnni, ha azt az egyetlen nyomtatott munkát, mely a boszorkányokról nálunk a XVII-ik században megjelent, párhuzamba tesszük Nyugat-Európa akkori gazdag irodalmával. E könyv két »Disputatio de Theologica de Lamiis Veneficis«, melyeket Joannes Czimbalmos Mediomontanus és Andreas P. Cseli Nagy-Váradon 1656. júl. 25-én tartottak, s melyek az akkori felfogásra érdekes világot vetnek.

Hosszas és messzire nyuló fejtegetésekbe ezuttal nem bocsátkozunk. De nem állhatjuk meg, hogy ne vessünk fel egy kérdést.

Báthory Erzsébet pere és bünesete sokkal ismertebb, hogyszem tüzetesen kellene róla szólni. De vajjon nem szenvedett-e ez a hölgy hysteriában, és nem tartották-e őt kortársai ördögösnek vagy bűbájosnak? Nem sokkal azután, hogy a csejtei rémtettek megtoroltattak, az erdélyi törvényhozás két rossz életű főrangú hölgyet, mint bűbájost elítélt.

Az egyik Imreffy Jánosné Ifju Katalin esete volt. Az 1614. febr. 23., mart. 16. Megyesen tartott országgyűlés törvényt hozott »a nézők jövődő mondók bűbájosok, úgy mint ördögi tudományok« ellen — s ez alapon Ifju Katalint, mint paráznát s mint a ki »variarum sagarum sive veneficarum mulierum et vetularum opera adhibita, horribiles diabolicas incantationes, praestigias et alii id genus maleficia« gyakorolt, elítélte fő és jószágvesztésre, mely ítéletet Bethlen száműzésre változtatott.

Öt évvel később 1619. maj. 5—26. Fejérvártt tartott országgyűlésen megújítják a törvényt a bűbájosok ellen, azon hozzáadással, hogy ne legyen szabad azokat bírságon elbocsátni.

E törvényre most egy még magasabb rangú hölgy adott okot — A volt fejedelemnek: Báthory Gábornak nővére Báthory Anna elébb Bánffi Dénesné most Jósika Zsigmondné, egy hasonlólag »bűbájos« asszony, ki egymásután cserélgette kedveseit s gya- korolta a bűbájos mesterséget.

Íme a boszorkányok és javasasszonyok a legmagasabb körökig felhatnak. Ha Imreffyné és Anna hercegné bűnpereit, melyeket octavalis terminusokon tárgyaltak le, valamely véletlen szerencse folytán sikerülne feltalálni, a bűbájosok története két- ségtelenül érdekes adalékot nyerne. Megismernénk azokat az asszonyokat, kikkel ördögi mesterségeket üzték, s felvilágosítást nyernénk arra nézve, mit most csak gyaníthatunk, hogy nem állunk-e valamely kóresettel szemben?

Addig, míg a boszorkánypererek jóval nagyobb számban nem lesznek közzétéve, ezt csak gyaníthatjuk. Német- és franciaor- szági analogiák támogatják e föltevést — mert azok közül, a mi nálunk közzé van téve, alig szól valami erről. A véletlen úgy hozta magával, hogy kutatásaim közben akadtam olyan boszor- kány perre, mely mutatja, hogy nálunk is akárhány szerencsétlen ördögös lehetett, kinek ördögössége valójában nem egyéb- ből mint hysteriából állt, s melyet épen azért egész terjedelmé- ben közölni érdekesnek tartok. Íme a per, mely vallatás volt egy enyedi tehénpásztorné ellen:

Isten hogy Kgtetek jó egészséges hosszú élettel megáldja, ké- vánjuk.

Akaránk Kgteknek tudtakra adni, quod in hoc anno praesenti 1683. die 16. Maji Fejérben N.-Enyeden lakó vitéz Demini Dániel uram, nemes nemzetes Enyed városának főhadnagya, ratione officii sui ductoratus küldé nihozzánk az mi kgl's urunk ő naga méltóságos com- pulsorium mandatumát, az melyben ő naga minekünk is több alázatos szolgálai között igen kegyelmesen poroncsal, hogy elmenjünk és az mely vallókat az fenn megírt főhadnagyunk ratione officii sui előnkben convo- cáltatna, azokat elsőbben is erős hüttel megeskütvén, vallásokat az előnk- ben kiadandó utrumok szerint bevennénk és leírnánk. Engedelmesk levén azért mi is az ő naga mélt. compulsorium mandatumának, elmenénk az fenn megírt napon és esztendőben Fejérben N.-Enyeden az egyikünk, úgymint az Berzi István nemes házához és az mely vallókat az fenn meg- írt hadnagyunk ő kglme ratione officii mi előnkben convocáltatott, azo- kat elsőbben is erős hüttel megeskütvén, vallásukat az előnkben kiada- tott utrumok szerint írtunk meg, ez szerint, mint alább rendszerint követ- keznek.

1. Testis. Lippai János Annorum circiter 68. juratus examinatus, fatetur ad utrum hoc modo. Ezelőtt két esztendővel többi között bejövén hozzám ezen pásztorné, megláta az póczon egy darab szalonát; kérni

kezde tölem benne; én mondek, bizony én nem adok. Azzal elmenvén, nem ére harmadnapot, fájni kezdte az két szemem annyira, hogy hat egész hétig nem láttam vele. Boltos Mihály uram hadnagy képi levén honn akkor, megponoszlam ő kglmének, megkérém is, hogy fogtatná meg; de ő kglme nem fogtatá, hanem ezt monda, fogtassam meg én. Azonban adák tanácsul mások, hogy hivatnám az fiát, és mondanám meg, hogy ha meg nem orvosoltatja az anyával az szememet, bizony megfogtatom, tüzet tétetek az hátára. Azt cselekvén, megszűnénk mindjárt az szemem fájása, az világa is megjöve. Ezt tudom ismét mondani: még azelőtt akkori inasom körtvélt hozván az szőlőből haza, az mint hozza volt, az pásztorok kalyibájok vagy házok előtt az inasom, meglátván ezen pászturné, kér volt tölle körtvélt; azt beszélte az inasom, hogy nem adott, mindjárt azt kezdette kérdeni: van-e tehenünk? arra azt felelte az inasom, az mint mondotta nekem, ha van is, ha nincs is; megjövéen azon inasom az körtvélyvel, mindjárt megbeszélé, mint járt vele.

2. Testis. Hatházi Ferenczné, Szelindeki Anna, Annorum circiter 30. jurata examinata fatetur. Ezelőtt két esztendővel nálam mulatván ezen pászturnénak kisebbik fia, az ki már megholt. — Korcsomám lévén, kér vala hitelben egy ejtel bort, én nem adék; hogy nem adék, elmene nagy zúgolódással, az bátyja Mihály is levén együtt vele, s mondanak: megládd, hogy annál (így) bizony még, de megládd, mit csinálok az gyermekednek, hogy nem adál; nem ére egy hetet, az kis lyánkámát kilelé a hideg, fájni kezdte az nyaka, maga is fekünni esék, mint az kigyó az fájdalom után megvetkezék az bőréből, az uyaka pedig az lyánkámnak feleségre marada, most is úgy vagyon.

3. Testis. Vig Zóts János, Annor. cir. 36. juratus examinatus fatetur. Ez elmúlt nyáron bejövén hozzám ezen pászturnénak az kisebbik menyé Péterné, az mint nálunk vala, minden kérdés nélkül kezdé mondani ezen szóval: csudálkozom én ezeken az enyedi embereken, hogy ezt az én napámat meg nem fogják, mert ha minket megesketnének, a mit tudnánk rá mondani, hogy megégetnék. Megkérde az feleségem, hát az másik menyé Mihályné és Péter tudnak-e hozzá valamit? Arra monda, azok is tudnak afféle mesterséget, de nem tudnak szintén annyit. Még ezt monda az menyé az ő napákról, majre czalaja (?)¹⁾ vagyon, ha boszorkány nem volna, nem volna farka; az fia is Mihály szintén olyan nagy ördög, mint majd az apyja. Az disznó pászturné is, ki megnyomorodott az Lippai Mihályné majorjában, azt beszélte, hogy ő régen meggyógyult volna, de az napák eszi meg, hogy egyet nem akar vele érteni, minket is úgy gyötör. Ismét harmad éve, az mint az többi között az feleségem mellett fekszen vala, egykor makogni, tépelődni kezdte az feleségem; felrázván az feleségemet, fogá az seprüt az ajtó megül, megszóván, megfordítá, sóra hívá, az ki megnyomta. Azonban alig virrada meg, nagy boglyason, hajadon

1) Talán »majre cadája« ?

fővel csak oda jöve igen jó reggel, kezdé kérdeni az feleségemet, mint s hogy van. Most ezen a szüreten ismét az szőlóm alá jöve az két menyé szőlő kérni; adék nekik; midőn haza érkeztem volna az musttal, jöve oda ezen öreg pásztorné is, az is kérni kezdte, hogy adnék mustot vagy szőlőt; én mondék, én bizony nem adok, mert hiszem adtam az két menyének. Azzal elmenvén, megfututalá mind az menyét s mind engem, ezt is mondván, hajtsanak el az tatárok bennünket; harmad napra csak meghala.

(. . . . ., *Innen egy levél ki van vágva, melyen a 4. 5. 6. és 7. táml: rullomásai állottak.*)

8. Testis. Vig Mártonné Kolosi Judit. Annor. cir. 36. citata jur. exam. fatetur. Ezt tudom mondani: ezelőtt két héttel jöve egy reggel hozzánk be ezen szüle tejjel ezt mondván, tejet hoztam, vegyétek meg; én mondék, nekünk nem kell, ki venne te tőled tejet? azzal kimenvén nagy dudogva, másnap virradólag fájni kezdte az kezem annyira, hogy elszederjesedett az karom, nagy kínban levén vele; mostan is úgy levén, mi következhetik belőle, isten tudja. Mindjárt mondá az uram, ez bizony az tej hozó szülének dolga. De caeteris nihil.

9. Testis. Vig Márton, Ann. cir. 55. citatus jur. exam. fatetur uti maritus ejus.

10. Néhai Fodor Mihály relictája Lakatos Judith, Ann. circ. 36. cit. jur. exam. fatetur. Mikoron az Kis Miklós majorjában laknám, egy alkalmatossággal az mint sütők vala az többi között az piacra, jöve oda hozzám ezen tehen pásztorné, korpát, kenyeret és lisztet kezdé kérni; én nem adék egyiket is, hogy anyi félét kére. Elmenvén tőlem, menék az piacra kenyérral: midőn hazafelé jöttem volna, csak elesék az lábam alólam az Vig Szóts János háza iránt annyira, hogy az uram fogta az kezemet és úgy vezetett haza; úgy eldagadozott vala, míg haza menék, az lábom, hogy az uram csak alig vonható le az eszímámat, osztán mindjárt beköték király irával, úgy szünék az lábam fájdalma, úgy lappada meg. Tavaly nyáron egy éczaka megnyomának, sóra hívám; másnap reggel uram lefeküdvén az udvarra, oda jöven azon tehen pásztorné, nagy nyögéssel ezt mondá, az én uramnak: én egy pénz ára vajat hoztam, vegyétek meg; én mondok, mit csináljak én egy pénz ára vajjal, ha egy poturára volna, inkább megvenném. Onnét elmenvén az szüle, kiteként uram az ablakon, hát az udvarunkon fejr fekete ürömöt szakasztott fel, hát csak úgy megyen haza felé, hogy jobban sem kell; hát semmi gondja ninesen. Mostan minekutánna megfogták volna ezen pásztornét, csakhamar azután az gané dombon levén magam is, ezen pásztornénak menyei is, Mihályné kérdé tőlem, ha hallottam-e valamit azt ura felől, mit beszélnek az emberek, mivel Péter elszökött, immár uram is el akar szökni; én mondék, én nem hallottam semmit; azon estve lefektetvén az gyermekemet, magam is lefeküdtem, alig szenderedem el, mindjárt megakarának nyomni; abban felserkenvén, csak meg sivalkodik az gyermek melletttem, semmit nem tehettem neki, sem az csecset el nem vette, sem le

nem feküdt, úgy izzadott, ugyan legörgett az veriték róla, egész virradtig csak sijutt-rijutt.

11. Testis. Matocsi János uram leánya Székely Anna, Ann. circiter 16. cit. jur. exam. fatetur. Harmad idén is Matócsi János uramnál laktomban egy vasárnapi déleesti alkalmatossággal, midőn asszonyom az templomban volna, az utcán ülén én kün, egykor jöve elő ezen pásztorné, káposztát kezde kérni tőlem; én mondek, ninesen, elfogyott; arra monda ezen vén pásztorné: no megtagadod, de tarts eszedbe cine minte. Másnap ézaka csak fájni kezde az balkarom, dagadozni kezde, annyira fájt, hogy ugyan ordítottam bele; aztán haza vivén apám uram, hogy asszonyomék megizenték. Az mig vittek is az szekéren, olyan volt az kezem, mintha égetőben volna. Tízennégy hétig feküdtem belé Nádlakon, úgy gyógyította vala meg ott egy öreg asszony; most is meglátszik az karom, az mint megvesztette volt.

12. Testis. Brulyai Andrásné Szöcs Ilona Ann. cir. 46. cit. jur. exam. fatetur. Nem jut eszemben, melyik szüreten vala, oda jöve hozzám ezen pásztornénak az fia Mihály, szölöt kérvén tőlem, adék három vagy 4 gerezdet, monda, adjak többet; megharagván én, mondek, nem volna neked elég, ha egy cseberrel adnék is. Azzal elmenvén, másnap reggelre kelve az tehenemet meg akarom vala fejni, hát ugyan kalandoz, úgy rugják fel az sajtárt, magamat is csak főben nem rugtak; úgy nyargaltak ide s tova az udvaromon, mint az jó paripák. Harmad napig semmi hasznát nem vehettem az tehenimnek; azoknak tejek sem volt, hanem osztán egy reggel megszólítván ezen Mihált, megbeszélvén az dolgot neki, kérvén azon, hogy jöve oda és orvoslaná meg őket, bizony szalonnát adok neki. Ugy jöve el azon estve, az mint láttam, fogá az sajtáromat, megkerülvén az tehenimet, ezt mondván az tehenimnek: hisk ho, hisk ho, meg is tapogatván, maga megfeje előttem; az időtől fogva nekem is úgy engedték meg az fejest az teheneim.

13. Testis. Sebessi Szabó György Ann. cir. 38. cit. jur. exam. fatetur. Egyebet nem tudok, hanem mihelt ez fiastól ide jöve, az marháimnak semmi hasznát nem vehettem, mivel történt az az dolog, hogy az menyec ezen olánénak káposzta kérni ment az feleségemhez és nem adott; az időtől fogva semmi hasznát nem vehettem az tehenimnek, mert úgy ordítottak az tehenim, hogy csak nem tudtak hova lenni; elég tejesek voltak, de nem állották meg az fejest, hanem olyankor úgy ugrottak, kapáltak, huddoztak.

14. Testis. Szakmári Balásné Szilágyi Borbára Ann. cir. 50. cit. jur. exam. fatetur. Ezt tudom Köblös uram hadnagyságakor Sz.-György nap előtt egy héttel az mint kijártak már az tehenek, oda jöve hódzám ezen pásztorné kenyér, szalonna, szilva és veres hagyma kérni, melyekben midőn semmit nem adtam volna, hanem az lakóm adván egy fél veres hagymát, azzal csak elmene; estve megjövé az tehenem, fele teje csak elvesze, az mint megfejem vala az tehenem, csak neki futa az kapunak

és kihuddozék rajta : másnap is, harmad nap is ezt mívelvén, nem állhatám, hanem megszólítám az fiát az pásztort Mihált, megmondván, mint jártam volna az anyjával, hanem meghozzák az tehenemnek az tejét, mert bizony panaszt teszek. Arra azt felelte az fia, de nem lesz semmi gondja ; azon estve megjöve az tehenemnek az teje az mint azelőtt volt. Azután harmad nap múlva még elvesze az teje, megint reá izenék, az szütlével is találkozáván, megszidogattam, fenyegettem, ismét úgy hozák meg még az tehenemnek az tejét.

15. Testis. Szalazon Péter disznópásztor Pásztai jobbágya Ann. cir. 35. cit. jur. exam. fatetur. Ezelőtt két esztendővel két ökrét midőn vettem volna az Köblös uram jobbágyától, nem tudván, hogy gonoszúl veszték volna el Miklóslakárúl, mely ökrekre midőn reája jöttek volna az károsok, azelőtt az fia Mihály kalács pénzt vett volt fel hat forintot az ökrek felől ; nem jövén az károsok ; minekutánna megalkudtam volna az károsokkal, megkerüle ezen vén asszony, ezt mondván, adjak egy néhány pénzt neki, olyat tud csinálni, hogy reá nem találjak az károsok az marhára ; de mivel rám jöttek volt az károsok, semmit nem adék neki.

16. Szalazán Péterné Mária Ann. cir. 26. cit. jur. exam. fatetur. Most az elmúlt őszén hozzám jövén ezen pásztornénak egyik menyé Mihályné, kezdé mondani, azt mondják, úgymond, az uram anyját megfogják, mert sok panasz vagyon rejá, hogy az teheneknek az tejét elveszi ; de uram azt mondja, míg ő él, attól nem fél. Azután Péterné is jövén hozzánk, ezt mondá, hogy az mi anyánk nagy ördög, mert láttuk mi, hogy annak az seggin egy szőr szál síncs, farka pedig vagyon, nem tisztza személy.

17. Testis. Moldován Gábor, Szabó Kerestély uram jobbágya. Ann. cir. 40. cit. jur. exam. fatetur. Az elmúlt Áldozói sokadalmon vesztvén el clőlök az csordából az ücsémnek egy tehene ; találám estve más nap az egyik fiát Pétert ezen szütlének, kérém, hogy az ücsém tehenét keresnék fel, mivel nem találja ; arra mondá, de mit gondolsz vele, hiszem nem tied ; arra mondék, nekem szintén úgy fáj, csak keressétek meg affelől. Azon estve midőn lefeküdtem volna az ágyamban, egykor csak rám jöve ezen pásztorné, szeme kimeresztve rút állapattal, melyen megirtózáván, felköltém az feleségemet ; azonban fájni kezdé az két ujjam, dagadozni kezdének erősen, az melyért rá menvén ezen szütlére, emberséges emberek javallásából, kérém, hogy gyógyítaná meg, mert bizony panaszt teszek reá. Azonban az menyé úgy küldött az szütle harisnyájából egy darabot, hogy égessem meg azt az szütle darab harisnyáját, és az hamvát megíván vízben, használna ; iszonyú roszzsúl levén az gyomrommal is, több rám származható nyavalyámmal is, az ujjam fájdalom miatt ivám meg egy kiesint azon harisnyának hamvában vízben ; mindjárt azonnal kihányám azon italt ; mely kihánt italomban az kutyám megevéván, mindjárt kifuta és kihányá az kutyám is, melyre mondék, ha én ezt most ki nem hántam volna, megholtam volna.

18. Testis. Boltos Istvánné Jakab Anna, Ann. cir. 28. cit. jur. exam. fatetur. Azt tudom mondani, ezen vén oláhné földes urának tisztartója levén nálunk szálláson, az szájából hallottam, hogy mondotta, hogy az földes urok csak azért küldette el ezen vén olánét fiaival, hogy csak egy csikkaja is az ura ménesiben meg nem maradt miatta, olyan nagy boszorkány; ne szolgáljanak az uraknak, inkább fizessenek adót, csak távozzanak el onnét, ne valljon anyyi kárt miatta. Azt is minden lelkem sérelme kívül mondom, hogy sokszor jött káposzta, bors, kenyér, eczet kérni hozzám ezen szüle; adtam is neki; de egyszer az többi között nem adhaték borsot, eczetet, káposztát kérvén tőlem és azon északán az lábam eldagadoza, elkéköle, végre ki is rothada; mivel reá volt minden gyanuságom, mondták, mások, hogy az ki megvesztette, az tudná meg is gyógyítani. Tehát én is fájdalomhoz képest kérem ezen vén olánét, hogy gyógyítaná meg az lábamat; jött is hozzám és kötette, olyankor jobban volt az lábam; de mivel az fia haragutt uramra, ritkán jött és olyankor ismét megújult; sőt azt is meghagyta nekem, hogy mikor oda jő, mindenkor az vizajtóra jő, hanem ott cresszem ötet be, hogy ne lássák, mikor oda jő; immár az mióta fogva vagyok, azóta gyógyult be az lábam. — Az tehennemnek is elvették vala az tejét egyszer, de az uram megfenyegetvén, hogy tüzet tétet az vén boszorkánynak az hasára, tehát megjöve az teje, jóllehet semmi zsírja nem volt.

19. Testis. Lőrinczi Varga Jánosné Kovács Ersók, Ann. cir. 40. cit. jur. exam. fatetur. Azt tudom mondani, tavaly nagy szeredán én beteg levén hozzám jöve ezen kérdéshben forgó vén oláné nagy dederegve, mondván, adjak egy kis csigret neki, mondék az leányomnak, hozzan egy fazékkal neki; az leányom elmene és hozza egy fazékkal neki, azt megivá; azonban csakhamar ismét mondá, hogy hozassak még egy fazékkal, ismét elküldém az leányomat, mondván: fiam hozz annyit, hogy tölts nekem is külön egy kicsint belőle. Azomban az leányom hozván az csigret, az oláhné felkele és az ajtóba elibe mene és kivevé az leányom kezéből, nem hagyja, hogy kitöltsen az leányom benne, hanem csak elvevé tőle és azt is megivá. Azomban dederegeni kezdte és mondá, hogy ő ott csak lefekszik, mondék az leányomnak, terits egy pokróczot le neki, hogy feküdjék reá, egy vánkost az magam fejem alól kiveteték és az feje alá tetetém s lefeküvék; az leányom kimene az bátyja házához, és ezen vén oláné felkele az ágyából, mintha semmi gondja lett volna és fogá egy nagy fejű botja vala, úgy megsujta vállközben, azt tudám, hogy mindjárt meghalok. Jajgatni kezdék; mivel fel nem kelhettem; azonban meghallván az leányom jajgatásomat, befuta; míg beérkezék, ismét reám veté azon nagy botot az derekamra, mondván az leányomnak, jaj fiam, majd megöl. Beérkeztén az leányom, az botot kiragadá az kezéből és az leányom az bátyja leányát Karasznai Istvánhoz futtatá, hogy jőne oda, mert majd megölnek. Azomban az mint Karasznai István beérkezék, csak bedobbana az menyé is,

mintha ugyan tudta volna az dolgot, és kezdé mondani, hogy ne bánt-
suk az anyját, mert olyan bolond, mikor az hideg leli, hogy mindjárt
megölné az embert; és elmenének onnét, én rajtam csak megesék az
verés. Azután is sokszor jött hozzám az fia Mihály s hogy mondottam
neki, micsoda nagy boszorkány az anyja, de el nem szenvedem, hogy
meg akart ölni; tehát sokszor azon kénszerített, hogy csak békéljem
meg vele, ne haragudjam, tehát tejet, vaját, szalonnát, mindent adtak
nekem, de én soha nem mondtam, csak istenre hagytam.

Egy oldal üres; a következő oldalon: Ezek az vallók többire mind-
nyájan Fejérbén N.-Enyeden lakó nemes személyek, az kiknek erős
hütök után való vallásokat írtuk meg mi is Kgteknek fide mediante et
sigillis nostris corroboratis. Datum, anno, die locoque ut supra notata.

Kgteknek szolgálni készek

Murvay István m. p. és Berzi István mindaz ketten Fejérbén
Nagy-Enyeden lakó nemes személyek.

Correcta per eosdem.

Kivül: Ao 1683. apertae per me Michaelém Szántó juratum sedis
judiciariae Nagy-Enyediensis notarium m. p.

Alatt a lap szélén: Inquisitio coll. Az vén pástorné ellen.

Más kézzel: A. 1683. cz meghalt s megfizettet.

Külsőin: Generosis, egregiis, et nobilibus dominis ductori substi-
tuto coeterisque juratis assessoribus ac notariis sedis judiciariae oppidi
Nagy-Enyed, dnis mihi observandissimis.

(Eredetije a gróf Teleki Itárban M.-Vásárhelyen.)

Vajjon mindazok a kórjelenségek, melyeket a szerencsétlen
oláh pástorné ellen, mint ördögösségi jeleket hoznak fel a tanuk,
nem hysteriára mutatnak-e?

Maga gyakran betegeskedik, erős lázai vannak, hisz és bízik
saját ördögi tudományában, sőt arra megtanítja két fiát is, de a
nagyobbikat inkább beavatja, gyógyít és ha a mit kér megtagad-
ják fenyegetőzik, s ha a kór erőt vesz rajta, ha láza győtri, még
azt is üti veri, ki jót tett vele. A boszorkányok azon osztályába
tartozik, melyet Mediomontanus fenn idézett könyvében a »phan-
tasia et sensu per illusiones diaboli turbatae falsa de se affirman-
tes credentes fatentes et quasi dementatae» szavakkal ír le, de
a kik valójában hysteriában szenvedők voltak. Mint tehénpástor-
nét, a tehének minden bajáért felelőssé tették, de úgy látszik, hogy
ennek a révén a többi bajt és betegséget is, mi Enyeden támadt,
az ő nyakába varták. A közvélemény mind jobban felzúdult ellene.
Talán magában a családban is volt meghasonlás, mert menyei is
terjesztik ördögössének hírét. Addig fenyegetik kínzással ége-

téssel, míg végre csakugyan megfogják. Egyik fia megszökik, de a másik elítéltetését még sem tartja lehetőnek — pedig az megtörtént: »meghalt s megfizetett» mint kétségtelenül még sok más előtte és utána.

A XV—XVIII-ik században a mi társadalmi életünkben is nagy szerepet játszottak az ördöngösök, a boszorkányok. Azok után, miket Soldan, Heppe, Lenormant, Kerner, Kléncke sat. már tisztáztak és közzétettek e századok általános felfogásairól már úgy is tájékozva vagyunk. Hátra van még részünkről a mi viszonyainknak tüzetes tanulmányozása, azok összehasonlítása a külföld institútoival. E részben Heppe, mondhatni kizárólag a Müller nyomán, tett ugyan némi kísérletet s adott a mi boszorkány pereinkről egy vázlatos közlést: de az nem egyéb, mint egy rövid fejezete egy nagy egyetemes munkának.

De ennyivel mi nem érhetjük be. Mint minden külföldről importált intézvény, ez is nevezetes eltéréseket fog feltüntetni. Épen ezért az újabb tisztázásokat csak kiindulási pontul használhatjuk. Vissza kell mennünk az eredeti forrásokra, s a mi adatainkat párhuzamba kell tenni az eredeti forrásokkal, azzal a gazdag irodalommal, mely a Malleus Maleficorummal kezdődik, Gabellmann, Aretin, Meng s mások munkáival és az ezek hatása alatt kifejlődött gyakorlattal. Az összehasonlítás ki fogja tüntetni, az eltéréseket, jelesül hogy nálunk mennyiben vett más fejlődést az intézmény. Ha figyelmünket az erre vonatkozó adatok, perek összegyűjtésére, kiadására fordítjuk, nem sokára el fog jöni az ideje, hogy társas életünknek e nevezetes részletét történelmileg is megfogjuk állapíthatni.

SZILÁGYI SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Tanulmányok. Irta gróf Szécsen Antal. Kiadta a Kisfaludy-társaság. Ráth Mór. Budapest, 1881.

A régi időkben is volt Magyarországon urak pártja, s ha jól utána járunk Mátyás király halála után (míg élt, ő volt az úr) mindjárt nyomaira akadhatunk, a Jagellók alatt s a XVI. és XVII. század küzdelmeiben számtalanszor előnkbe kerül az udvarral tartó főurak és az ellenkezésben álló uraimék pártja. És habár van elég eset, mikor egy-egy főúr s az uraimék nagy része együtt tart, vagy az uraim egy része *másfelé* húz, de az ugynevezett *ó-conservatív párt* merőben a XIX. század terméke. Nálunk nagyon ismeretes volt egy időben, hogy miben állott lényege és jogosultsága, most nem fejtegetem, de csak úgy érintem, hogy milyennek képzeltük mi, távolállók. Az ó-conservatív nagy úr, gazdagember, van ősi kastélya s ősi temetkező helye; nem sokat tud, de a mit tud, jól tudja, beszédében kimért, modorában elegans, a társalgásban leereszkedő, meggyőződésében változhatatlan, a hagyományokat tiszteletben tartó; nem pajtáskodó, nem hétköznapi, az ideálokra nem sokat ad, a szépet csak az általa elismert formákban fogadja el. Berzsenyiről, Kisfaludy Sándorról beszél, Csokonait, Petőfit nem igen kedveli, Arany nevére udvariasan meghajtja magát, de behatólag egyikkel sem foglalkozik. A nemesség számít előtte, a nemzet is valami, a nép semmi. A családja tiszta szeplőtleniségének fenntartója, és védője, támogatója mindennek, a mi orthodox. Az alkotmány az okos emberek machinája és foglalkozása, melylyel szépen, simán uralkodni kell az idők végtele-
néig. Irodalom, tudomány, művészet mulattatók bizonyos mértékben, azontúl és illetéktelen kezekben alkalmatlan szerszámok. Az ó-conservatív sokat tart a becsületre, jó hírnévre, s azt szereti mindenki előtt fenntartani, de soha sem lesz népszerűvé, nem is vágyik rá. Jó gazda, ha csak családja tekintélye- vagy monarchája érdekében nem ruinalja magát, s aztán önként félre nem vonul. Ősei birtokát, elveit, hitét csonkítatlan hagyja gyermekeire,

s midőn a *mozgó* életnek vége, a nagy terem arczkép-csarnokában foglalja el *álló* helyét, mintha ott tovább kellene folytatni életét. Így képzeltük mi a negyvenes években az ó-conservativeket, kik akkor teljes kifejltségben uralkodtak a magyar politikai élet egy jó nagy területén. Akkor aztán e nagy küzdőterén egy sebes rohamos élet kezdődött és tartott 1850-ig. Haj, de nagy próba volt ez mindnyájunkra nézve! Értem az ó-conservativeket és magunkat, azaz a magyar nemzet azt a részét, kik nem valánk ó-conservativek, s kik 1846., 1847., 1848-ban egymástól oly meszsze eltértünk volt, hogy egymásnak a legközönségesebb dolgot se akartuk elhinni, hogy t. i.: jó magyarok vagyunk. Elhittük azután. Az 1850-ik, 52-ik, 54-ik stb. évek meglehetősen összesímítottak. Azok a negyvenes évek jelszavaikkal, matadoraikkal úgy elmúltak. Nézzük meg csak névsorát azoknak, kik 1847-ben a conservatív párt programját gróf Keglevich Gábor ó excellentiájánál aláírták volt, hol vannak, a legtöbbször már por és hamu lett, de az életben lévők is véghetetlen sokban elváltoztak.

Csodálatos idő volt ez az eltelt idő. A kornak az a természete, hogy az idősebb embert napról-napra conservatívabbá teszi, s azok, kik az 1847-ik évi conservatív pártból életben vannak, ma a legnagyobb részben *liberalisok*, *szabadelvűek*, s a kik conservatívok is, csak a mindentudó Isten mondhatná meg, hogy mit óhajtanak conserválni.

Az is nagy különbség a múlt és jelen között, hogy a kik megmaradtak, ma sokkal többet tudnak, mint az előtt, (tehát *tanultak*) és hogy a legtöbb visszatért közénkbe, azaz azok közé, kik nem valának ó-conservativek, nomina sunt gloriosa Majláth György, Sennyei Pál, Cziráky János, Orczy Béla stb., de senki sem jött oly közel a nemzet szívéhez, mint *gróf Szécsen Antal*. Ő magyar íróvá lett, még pedig kitűnő íróvá.

Fogékony kedélyű, nemes szívű, nagyon eszes ember s az otium idejében sokat tanult. Meg is írt némely dolgokat, de világ elibe nem merte bocsátani. Az irodalmi viszonyokkal is merőben ismeretlen volt. Mit szól hozzá a nagy világ? Hogy fogadja a közönség, a kritika? E kérdések lebeghettek szemei előtt. A közönség és kritika nagy örömmel és tapsokkal fogadta, s mai napság a nagy világ is meghajol az ily fényes siker előtt. Az első delegatió alkalmával közelebről megismerkedvén Csengery Antallal, tőle hallotta az első alapos értesítéseket a magyar irodalmi viszonyokról. Azt a néhány órát, mit a politikától menekülve, pihe-nésre szántak, irodalmi társalgással töltötték el, s gróf Szécsen utoljára arról is beszélt, hogy néki is vannak egy-más jegyzetei a magyar történetírásról, Shakspereről, Danteról, Tacitusról és egyéb dolgokról is, de nem gondol a nyilvánosságra. Csengery

pedig nagyon érdeklődött, kíváncsi lett, biztatta és nagyon kérte, hogy szedje össze azokat a jegyzeteket, öntse formába s küldje el a Budapesti Szemle számára. Szécsen végre ígéretet is tett. De csak a B. Szemle azután következő szerkesztője: Gyulai Pál volt oly szerencsés, hogy gróf Szécsent a magyar irodalomba bemutatthatta. Ő ugyanis a szerkesztést átvéven, Csengery a meglevő kéziratokkal együtt Szécsen ígéretét is átadta az új szerkesztőnek, s Gyulai azonnal levelet írt a grófnak, a munkát megsürgette s meg is kapta. Az igaz, hogy e történetnek már 10—12 éve lévén, gróf Szécsent valami nagy termékenységu írónak nem mondhatjuk, mert azóta csak nyolcz tanulmánya jelent meg, melyeket a *Kisfaludy-társaság* a folyó évben egy kötetben adott ki. E kötet van most előttem nyitva s erről akarok t. olvasóimnak még néhány észrevételt elmondani.

Gróf Szécsen Antal eredeti fölfogású, nagy műveltségű, eszes, tanult ember. Gondolkodó tehetsége mélyre ható, ítélete alapos, éles, jellemző és becses, nem hívságosan sziporkázó szavakat mond, hanem enyhítő, lélek emelő, oktató és gyönyörködtető igaz ítéleteket. Már tárgy választásai mutatják nemes ízlését, de ő nem a *tagadás* embere, ki a legszebb szobrot addig forgatja érdes kezei közt, míg irigysége gáncsolni, gúnyolni valót talál, s utoljára addig erőszakolja saját nyelvét, míg torzalakká teszi, nem, gróf Szécsen megtanít az egésznek fölfogására, melyet addig tán sejtettünk, de a mely mellett addig nem állapodtunk meg, s felfejt előttünk oly részleteket, melyek addig teljesen elkerülték érzékeinket.

Tacitusról írt tanulmánya egyike a legszebbeknek, melyek valaha e nemben Európa bármely irodalmában irattak. Mily szép az a tan, hogy Tacitusban a jobb jövő után sovárgó emberiség lelkiismerete szólalt meg, melynek nyelvén akkor rajta kívül senki sem beszélt. Ezért van, hogy századokon és ezredéveken át minden kornak gondolkodó és nemesen érző olvasói előtt oly hatásos, oly érdekes, mondhatni oly örök frissességében, örök ifjúságában él. Gróf Szécsen Tacitust nemcsak saját korában, saját helyzetében, saját hazájában fogta fel, hanem, mint annyi időn át, s napjainkban is hatásos író, egész ezredév keretében tárgyalta, s önmagához méltó kérdést állított fel: *Mi lehet oka Tacitus folytonos népszerűségének és hatásának?* E kérdés megfajtésából áll az első s legérdekesebb tanulmány; mely szerint nem történeti adataiban, nem sikerült korrajzaiban, nem is sajátos stylusában rejlik Tacitus hatalma, hanem abban, hogy a mit mond, abban az elvesztett szabadság és a sülyedt erkölcsök miatt busongó szívek panasza szól, és abban, hogy szavai, beszédei, tanítása enyhü-

lést szereznek a nemes érzésűeknek, mert művei harmoniában állanak az emberiségről, s annak haladásáról szóló tanokkal.

»Tacitus olyan kornak írja történetét — mondja gróf Szécsen — melyben az egyeduraság elnémitotta a politikai élet nyilvánulásait. Nincs többé szó független, a művelődés ugyanazon fokán álló, vagy Rómát e tekintetben még felül is muló államok ellentétes összeütközéseiről, nem a hatalmas Carthagóval, nem Görögország politikailag süllyedt, de szellemileg és művészileg még mindig az emberiség vezérköreiben mozgó államaival folyó többé a harc . . . szóval a nagyobb történelmi események szempontjából a császári Rómát leverő egyhangúság jellemzi — mint Tacitus maga panaszolja — félbenszakítva ugyan egyes meghatározó, lelkesítő epizodok által, de a melyeknek jelentősége inkább drámai, mint történelmi. És ha ily kor történetírójának munkái századok lefolyta után is még érdeket ébresztenek és hatást gyakorolnak, az érdekek és hatásnak megfejtése főleg az író *egyéni és irodalmi jellemének természetében keresendő.*«

Szerzőnk megjegyzést tesz, hogy Sallustius Catilina leírásában, bár kitűnő jellemrajzokat ad és szép beszédek sző közébe, a viszonyok magasabb politikai oldala s a mozgató elemek benső összefüggése nincs kellőleg előtűntetve s művéből nem tudjuk eléggé kiérezni, hogy az összeesküvési epizód mennyire volt a római köztársaság sorsának forduló pontja és kikerülhetlen végbomlásának első jele; aztán így folytatja: »A modern történet-irodalom ezen egyaránt tudományos és gyakorlati szempontjából kétségkívül Tacitus ellen is lehet alapos kifogásokat tenni . . . de mindez ellenvetés nem szünteti meg, alig gyöngíti műveinek ama varázsát, melyek számos kebelre századokon át lelkesítőleg, lélekemelőleg, vigasztalólag hatottak.«

És valamint Tacitus nem történet-író a szó modern értelmében, szintűgy egy politikai rendszer hívének sem lehet őt tekinteni. Minden politikai árnyalat találhat munkáiban egyes elveket, melyekre nézetei támogatása végett hivatkozhatik. Bizonyos, hogy rokonszenvet tanúsít a köztársaság régi intézményei iránt, de dicsőíti Nerva és Traján jótékony uralkodását, s magasztalólag említi, hogy Nerva császár két — hajdan ellentétes — dolgot egyesített, a fejedelemséget és a szabadságot. . . . .

»Ily értelemben volt Tacitus a régi romai republica embere, szerette a szabadságot és annak jelvényét a köztársaság hagyományaiban tisztelte. Gyűlölte az önkényt és annak nyomasztó sulyát a császári Róma zsarnokságában a legundokabb alakban tapasztalta, de a mi keblét lelkesíté, nem egy bizonyos időszakhoz vagy szervezethez volt kötve. — *Az emberi lelkiismeretnek volt ő szószólója* egy elfajúlt kor közepette, mely annak

hatalmát elnyomni vagy elfelejteni töredett. Szellemi irányához járul a művészi alak tökélye. Rövid, tömör mondatokban fejlődnek az eszmék. Határozott vonásokban állítatnak előnkbe az egyének jellemvonásai, az események főmozzanatai. Oly ritka összhangzásban áll a komoly felfogás és a férfias előadás, hogy az író meggyőző komolyságától áthatva, mindenki kénytelen bevallani: ezt csak így lehetett érzeni, ennek csak ily szavakban lehetett kifejezést adni.«

»Vannak Tacitusnál nagyobb történet-írók, kik az eseményeket kimerítőbben és talán részrehajlatlanabbul, elfogulatlanabb szempontból rajzolják, mint ő. Nem ama szerencsés korszakok egyikében született, melyek az ébredező szellemi életnek adván kifejezést, a fejlődő fiatal erők egyszerű naivságát és erőteljes eredetiségét tükrözik vissza. Van eszmemenetében és előadásában valami, mi ama szövevényes és mesterkélts állami és társadalmi állapotokat gyaníttatja, melyek elfajult és hanyatló civilisatiót jellemeznek. Ritkán gyönyörködhetünk amaz eseményekben, melyeket elbeszél, nem érezzük magunkat mindig ama szempont elfogadására indítva, melyből kiindulva, azokat elbeszéli.« És mégis megmarad művének varázsa és a századok lefolyta nem csonkítja hatását. Mert az emberi kebel nemesebb érzelmeinek és benszületett jogérzetének kifejezése ama húr, mely irodalmi mester kezétől érintve, rokonszenves viszhangra fog találni, míg emberi szívek dobognak és mert megvan munkájában az, mi a szellem teremtményeinek fönmaradását biztosítja; az érzelmek nemessége és őszinte valódisága, a gondolatok magasztossága és jellemző helyessége s a külalak művészi tökélye.

És a római történetek drámáinak nagy írójától megválva, ép oly fényes sikerrel foglalkozik gróf Szécsen a keresztyén dráma-irodalom nagy mesterével: *Shakspere-rel*. Mintha széles látköre és erős ítélete előtt megszűnnék az idő és tér hatalma, ép oly biztos ítéletet mond az ujjab vígjátékok, drámák és tragoediák hőseiről mint az Annalesekről, a Germaniáról és Agricoláról, Hamletről mint Catilináról, Macbethről úgy mint Julius Caesarról, és ugyhiszem, bátran kimondhatom, hogy gróf Szécsen kivül nincs magyar író ma, ki hasonló eredetiséggel, talentummal és hatalommal tehetné. Megvizsgálja Shaksperet és műveit irodalmi, szinpadi, erkölcsi oldaláról s rövid 40 lapon oly mesteri egész képet nyújt, melyet a nagy nemzetek irodalmainak néha egész kötetében sem találunk.

»Shakspere — mondja gróf Szécsen — ki szinleg a szinpadnak írt, ámbár lángelméje annak határai által magát lebilincselteni soha sem engedte, legkevésbé alkalmas, hogy kizárólagos aesthetikai tanok schemájául és támaszául szolgáljon. Láng-

eszének benső összhangzása és szellemi egysége teremté elő oly annyira változatos költői alkotásának meggyőző valóságát s a ki szépirodalmi példákat akar meríteni vagy aesthetikai rendszereket akar felállítani az epigonok számára ama költő műveiből és nyomán, a ki alkotásának szabályait csak teremtő erejének mértékében kereste és találta fel, csak torzképeket vagy hiábavaló erőpazarlást lesz képes felidézni.«

Szerző szépen kimutatja, hogy a német kritika fogta fel leginkább Shakspere teljes költői jelentőségét, de egyszersmind igen helyesen megállapítja, hogy sok állelkedést idézett elő, hogy az egyszerű költői érzéket sokszor a mesterkéltséggel magyarázatok tévútjára terelte és számos szépirodalmi sophisma által elhomályosította ama költő képét, ki nagyjában épen az ő rokon-szenvező működése következtében ragyogott az ujkori irodalom csillagai közt, újra ama fényben, mely őt veleszületett nagyságánál fogva megillette. »A ki nem áll az elvont aesthetikai elméletek — sokszor elég terméketlen — magaslatán Shaksperet annyival inkább fogja élvezni, mentől kevesebbet gondol sok oly dologgal, melyeket felőle olvasott és mentől inkább keresi értelmezésének kulcsát a maga saját kebelében és fejében.« Íme az álláspont, melyből gróf Szécsen kiindul s feladatát oly szépen megoldja. De azt meg kell jegyeznünk, hogy habár mindenki talál Shaksperében valami neki való mulattatót, valami élvezetest: az egésznek minden magyarázat nélkül való értelmezhetősére és élvezésére csak oly mívelt fő, oly élénk képzelő tehetség és oly nemes kebel képes, mint azé, ki a fennebbi tanácsot adja.

De nem foglalkozhatom tovább sem a szelíd Hamlettel, sem a rettenetes Richárddal, sem a szörnyű Macbethtel, sem a bűbájos Juliával, nem itt a helye s már nem is az én tisztem — áttérek a nagybecsű munka egy másik fejezetére, mely közelebb érdekelheti e lapok t. olvasóit, értem a *Történelmi tanulmányokat*.

Gróf Szécsen egészséges eszméket penget, midőn történetírásunk némely fogyatkozására hívja fel figyelmünket, mert való igaz, hogy habár több jeles történetírónk van, de általában véve tárgyiasan nem tudunk írni. Beszéljünk a vezérek koráról, az Árpád-házi királyok, az Anjouk, Hunyadiak vagy Jagellók koráról mindig pártállást foglalunk, sőt rosszabbul járunk el. Az akkori állapotokat, eseményeket mai pártállásunkhoz viszonyítjuk s mai szenvedélyeinkkel szólunk bele az akkori eseményekbe. Tetszést, tapsokat, népszerűséget hajhászunk a helyett, hogy keresnők a történelmi igazságokat. Nem a munka tökélye és szépsége, hanem célzatossága által kívánunk hatni, mi által ítéleteink felszegekké válnak. Azokról nem is szölok, kik János

király és Ferdinánd vagy Tököli-Rákóczi és Leopold stb. koráról írogatnak, mert hiszen az e korszakokról írt munkák jó része a legszorgalmasabb történelmi kutatások daczára többnyire a modern pamphlettek sorába tartoznak. Aztán mindnyájan egyik vagy másik vallásos felekezethez tartozunk és se pápista, se kalvinista író el nem múlatja, hogy egy vagy más, a dologra épen nem tartozó hízelgést: *pour la bon bouche* a maga felei számára be ne csusztasson, vagy egy pár teljesen indokolatlan s hajánál fogva a sorok közé hurczolt gorombaságot ne mondjon a másik félnek és e vádak alól legnevesebb íróinkat sem lehet felmenteni. Mintha a szakértő, a tárgykedvelő olvasóközönségen kívül még másoknak specialiter is akarnának tetszeni. Míg a jelesebb angol, francia, sőt a német történetírók között is alig akad egy-kettő, kiket műveikből meglehessen ismerni, hogy miféle vallásúak, addig nálunk egy párt kivéve, a többi alig képes egy tanulmányt, egy füzetet felekezetiesség nélkül megírni. Ez pedig a történetírás tárgyiasságát, komolyságát és igazságosságát illetőleg organicus nagy hiba.

Nem kívánom én, hogy a történetíró hazátlan, hazájában pátrnélkül való és vallástalan legyen, mert akkor könnyen eshetnék más szélsőségbe, a közöny és érdekeletlenség unalmasságába, sőt a nihilismus tartalmatlanságába, vagy úgy járna, mint azok a levéltári írók, kik saját környezetét okirataiktól elbájoltatva, minden más dolgot, minden más lehetőséget teljesen ignorálva, azt hiszik, hogy levéltárak falai egyszersmind a fennálló világ véghatárai. De hagyjuk most ezeket, s térjünk vissza gróf Szécsenhez, ki elismeri a történetírás iránt való különös hajlamaink jogosultságát, méltányolja az Akadémia és M. Tört. Társulat által folytatott sok jóra való adat gyűjtését, de kijelenti, hogy *mind ez a történetírás fogalmát és feladatait nem meríti ki*. Hibául említi, hogy a hazai eseményekkel kizárólagosan foglalkozunk, nem egyszersmind a külföldiekkel is, vagy legalább ezek közvetett befolyását is nem tárgyaljuk. Mert ez által drámaiabbak, nemzetiesebbek, hatásosabbak lehetünk ugyan, de *egyszersmind sokat veszítünk a tudományos jelentőségéből*, munkáink egyoldalúakká lesznek, s nem adhatjuk a múltnak igaz képét, sőt az európai irányok solidaritásának és kölcsönös behatásának szem elől tévesztése, szükségképp hamis felfogásokhoz és ferde ítéletekhez vezet. Gróf Szécsen példák felemlítésétől sem vonakodik, felhozza, hogy például az Anjouk idejében képzelt területi kiterjedést úgy tüntetni elő, mintha egy modern államról lenne szó, merő tévedés. Tanítván, hogy a modern államalakulás csak a XVI. században kezdődik. Megdicséri Szalayt, hogy helyesen fogta fel Zsigmond és Mátyás korát, mert e királyaink kezdték új alapokon az államalkotást,

és hogy e kezdet Mátyás halálával a Jagellók alatt megsemmisült. Főlemlíti, hogy a XVI. században nem voltunk oly teljesen a nyugat bástyái a török ellen, mint a XV-ikben, és így megy tovább egész történelmünkön mind végig szellemes, tanulságos észrevételekkel, ítéletekkel kísérvén fejtegetéseit, sőt a hol nem épen középen találja is a szeg fejét, még ott is ád gondolkozni, vagy megharcolni és leküzdeni való tárgyat. A szoros összekötetésben állás miatt szükségképen, de csak úgy könnyedén, mint egy észrevétlen átsuhan a francia forradalom eseményeire, s erről csaknem önálló tanulmányt ír.

»Van a francia forradalomnak egy fővonása — mondja egyebek közt — mely első lépéseit jellemzi, s melynek nyomai egész fejlődésében feltalálhatók, ez amaz eszményi elbizottság, mely az emberi észnek és főleg annak logikai következetességének nemcsak felvilágosító és vezérlő, de határozottan teremtő szerepet igényelt az állami és társadalmi alakulásokban, és mindazt, a mit századok lefolyása jóban vagy rosszban alkotott, lényegtelen anyagnak tekintette, melyet okoskodásai szerint idomítani magát szintoly jogosítottnak, mint képesnek vélte. És e szellemi elbizottság a szabadság nevében és érdekében kezdeményezett mozgalmat gyors léptekkel a vérengző zsarnokság örvényébe vezette.«¹⁾

»A zsarnokság csirái mindenütt feltalálhatók, hol a jogosultság kizárólagossága igényeltetik és semmi sem érleli meg gyorsabban e csirák veszélyes gyümölcseit, mint azok a szenvedélyek, melyek az élénk politikai harczokat és a forradalmi mozgalmakat természetszerűleg kísérik.

»A zsarnokságnak ez a neme kétszeresen gyűlöletes, mert nincs meg benne az a benső következetesség, mely még a tévedéseknek is az őszinteség méltóságát adja és mert kiválóan az anyagi hatalomra, a tömegre és annak állítólagos többségére támaszkodván, gyakran öntudatlanul csak a nyers hatalom érzetének, nem pedig a célúl tüzött jogérzelemnek kinyomata. Ép e benső összefüggés miatt keletkeztek a forradalom embereiből Napoleon idejében oly gyorsan és oly feles számmal a jó és kész szolgák.«

Tanulságos minden szó, a mi a forradalomról mondatik, habár az a megrovás (152. lap), hogy a ki Bonapartéval és képviselőivel tárgyalásokba ereszkedett, többé nem talált biztos talajt, hol lábát megvethette, és ott, hol minden tényleges nemzetközi jog elv mellőztetett, sőt az államélet természetes tényezői, a történelmi fejlődés, a népek óhajai és hagyományai, az anyagi jólét szokásossá vált, vagy önként kínálkozó feltételei sem vétettek

¹⁾ Ez állítást fényesen igazolja: *The life of Maxi. Robespierre* by G. H. Lewes. London, 1869. — czimű munka.

tekintetbe stb. stb. . . . mondom, ez a francziákat illető megrovás csak oly vádakot tartalmaz, mely a caudiumi szorosoktól Königräczig, s Attilától Bismarkig minden győzöre illik, s valóban — egy keveset forgattam a régi és új krónikákat, de — irgalmas szívű és kegyelettel teljes, jogelveket tisztelő, történelmi fejlődést, legyőzött népek óhajait és hagyományait respektáló győzőkre még soha sem találtam. . . . .

Talán egyik tanulmány sincs nagyobb előszeretettel írva, mint a *herczeg Wellingtonról szóló*, melyben szerzőnk sokoldalúságának ismét fényes bizonyítékát adja. Minő rokonszenves alak ez a gróf Szécsen Wellingtonja, soha se hallottam róla ennél szebb dolgokat, pedig az elmondott történelmi tények nagyobbára ismeretek mindnyájunk előtt. Gróf Szécsen kezei közt nagy változás, csoda történik az öreg, ránczos arczú herczeggel, csak úgy mintha a szárazág kivirágoznék érintésére. Némasága ékesszólássá, hibái mindannyi erényekké lesznek, s a hosszú élet után régen eltűnt ifjúsága egész kellemében áll előttünk az ősz herczeg, amint a népszerűségtől s a szerető angol néptől környezve, a magyar ifjak előtt elléptet, hogy egyik lánglelkű ifjú képzelődését felhevítve, harmincz év után, mint Phidiasz faragta remek szobor, a mi rokonszenvünket is meghódítsa.

Szóljak-e még Dante, Veresmarti, gróf Esterházy Bálint emlékiratairól, s a Társaság irodalma Franciaországban című tanulmányokról. Ha mindent ismertetni akarnék, a mi szépet, szellemest gróf Szécsen mond, talán le kellene másolni mindent, pedig ép az volt a czélom az eddig elmondottakkal, hogy minden olvasómat e könyv megszerzésére is buzdítsam, hogy így egy kis hasznot szerezvén a Kisfaludy-társaságnak, a »*Századok*« minden olvasójának asztalára megbecsülhetetlen kincset juttassak.

Gróf Szécsen nem oly busongó természetű, melancholicus író, mint *Castelár*, ki szóvirág-özönével gyenge szívű olvasói szemébe azt se tudják, hogyan s miért könnyeket idéz, de sokkal realisabb, mint e spanyol szónok. Nem is oly kérlelhetlen bíró, mint *Planche Gusztáv*, ki a szépség törvényeit szigorral alkalmazván, végre is elhiszszük, hogy a mit ő szépnek mond, csakugyan szép, de sokkal természetesebb, hogy úgy mondjuk, sokkal inkább e világból való.

Nem oly nagy mestere a történelmi genre-képeknek, mint a *Thackeray* a Négy Györgyben, de politikai látköre sokkal fennebb szárnyal, s tanuságai sokkal értékesebbek, és tán merészebbek *Emerson Ralf-Valdo* ítéletei és eredetibbek világra szóló czélgzásai — az is bizonyos: *Saint-Beuve* francia dictiója ékeesebb, hogy *Macaulay* angol stylusa szebb, folyékonyabb, mint a gróf magyar irálya, — *Taine*-ből meg ömlik a szó, gondolata az olvasó

agyvelejének minden zege-zugát áthatja, s a sok tanulmány lát-szik minden lapján, minden során, de ha egyik-másik egyben-más-ban felülmulja is a magyar író, gróf Szécsen mindenikök jeles tulajdonából sokat egyesít magában, s egészben véve bármelyikkel győzelmesen állja ki az összehasonlítást. E mellett ő a mienk tetőtől talpig, esze, szíve, lelke, egész lénye magyar.

Csak egy van, miről még szólni akarok. Kérdés támad bennem, hogy vajjon ez az egész írói működés nem csak nagyúri kedvtelés, tarka pillangó játéka az illatos virágok közt, ős erejében duzzadó ifjú enyelgése a gyenge muzsával?

Óh ne hagyja félbe ezt a dicsőségteljes pályát. Mi ragyogó kincsekkel, óriás gazdagsággal nem csalogathatjuk íróságra, mint a francziák vagy angolok tehetnék, s a dicsőségnek is, a mit adhatunk, még *a három tengerpart vidéke* sem alkotja határfalát s kérdés: ha kiterjed-e *Kárpátoktól Adriáig* — — de lesz valami oly benső, anyagi mértékekkel meg nem mérhető jutalma, mely egész étellel felér, az a tudat, hogy áldozott összes létünk egyetlen értékes oltárán, az a tudat, hogy életének legédesebb óráit, az alkotás legszebb, legboldogítóbb perceit hazájának, nemzeti irodalmának felvirágzására szentelte. . . . .

De nem, kérdést sem támasztok, kételem sincs, a kit az égiek úgy megáldottak, ki szomját már egyszer oly fűdítőleg oltotta meg a dicső forrásokból, ki oly viszont szerető csókot nyert muzsájától, s kinek a játékok babérai körítik homlokát, az nem maradhat többé a tűzhely mellett, újra készül, újra megjelen a versenyeken, s újra küzd új diadalmakért, míg csak kebelében dobog a szív.

DEÁK FARKAS.

Európa művelődési történelme (helyesebben története), különös tekintettel hazánkra. Irta Rézbányai János. Pécs, 1878. 1879. 1881. (Első kötet I. fele 279 lap; első kötet II. fele 262 lap és második köt 387 lap.)

Képzelnem sem kell szebb című könyvet s bizonnyal sok ember találhat benne okulást is, gyönyörűséget is, habár némi kétkedéssel fog hozzá, midőn három izmos kötet kerül kezébe oly írótól, kinek soha nevét se hallotta. Örvendeni lehetne, hogy az irodalmi központtól távol is támadnak írók, kik jóakarattal és szorgalmas munkássággal áldoznak általános haladásunknak. Irónk bizonyos tekintetben sajtáságos felfogással bír, mert az ő nézete szerint két ezer év óta az emberiség legboldogabb kora a *középkor* s legnagyobb szerencsétlensége a *renaissance*. Ő megvan győződve a személyes Isten lételéről, ki a világot tetteleg kormá-

nyozza, hisz a kinyilatkoztatás elméletében s a földi jólétet csak a keresztyén vallás által tartja lehetőnek, s hiszi, hogy a keresztyén vallásnak legtisztább alakja a r. catholicus ritus. A mi az előtt volt s a mi azután attól eltért, az mind rossz. Ezen az alapon aztán hamar készen van ítéleteivel. Ezzel a felfogással aztán felette könnyű megírni az európai műveltség történetét, sőt az egész világét (csak pár lapon még oda kellett volna tenni, hogy India, China, Japán, Persia valamint a régi világ nagy birodalmai Assyria, Babylon, Phoenicia stb. stb. semmiben sem vitték elő az emberiség művelődése ügyét, mert nem voltak keresztyének, boldogtalanok, gonoszok voltak, mert nem voltak keresztyének s hogy a mindenható véghetetlen irgalmasságú jó isten azokban az időkben nem működött!) Néki nincs semmi kételye, semmi scrupulusa, minden kérdést azonnal megold s mindenben véglegesen határoz. Boldog ember s még boldogabb író. De azt nem mondhatjuk róla, hogy szenvedélytelen. Sok dolgot megír tárgyilagosan nyugalommal; — az olvasó kezdi hinni, hogy állandóan komoly vizsgálódóval van dolga, de aztán egy-két lap után oly rettenetes polemiát csap, úgy szitkozódik, hogy az ember nem tudja: nevesesen-e vagy boszankodják? Annyi bizonyos, hogy az ily lapoknak semmi közük sincs se az európai műveltségtörténettel, se a tudománnyal.

Az egész mű hét könyvre van osztva s a könyvek részekre, a munkafelosztás az I. 16-ik lapján van előadva, így: Az *első* rész a keresztyénség alapításától a IX. század végéig, vagy is a népvándorlás befejezéséig terjed. *Második* rész a IX. század végétől a XV. század közepéig. A *harmadik* rész a XV. század közepétől a XVII. század végéig s végre a *negyedik* rész egész korunkig. A mi nyelvét illeti, elég magyaros, néhol még jellemző is a stylus — de tán ép amiatt, hogy a központtól távol és mohón olvassa a gyengébb stylusú lapokat, néhány felette hibás kifejezést használ, különösen az I. kötetben, ilyen például a kettős ragozás számtalan esete: *amphiteatrumokbani*, *hatalombani*, *istenbeni*, *olajjali*, *szivébeni*, *megjelenésrei*, *szellemmeli*, *püspökeiktöli*, *családoknálí*, *szellemböli*, *elemtöli*, *munkákkali*, *birtokröli*, *közoktatásrólí*, továbbá sokhelyt jól használja e szót folytán, pl. *idők folytán*, *századok folytán* helyesen van mondva; tanulmányok folytán, mások megkeresése folytán stb. nagyon rossz kifejezés, logikátlan beszéd. Rontja a stylust a gazdász, közigazdász, nemzetgazdász, közigazdászattan s több efféle alakja az idéetlen szónak s ez annyival inkább feltűnő, mert több helyt használja író a közigazda, közigazdaság, nemzetgazdaságtan, mezőgazdaság stb. igen jó magyaros kifejezéseket, melyek a fogalmaknak teljesen megfelelő helyesen képzett szavak s bőven elégségesek. Vannak aztán ily szavak

kötelvény, hordnok, fogárdos, sötétencz, az ilyeneknek nincs semmi értelme; ily szólásformák: *tagadásba veszi*, *meglett* rövidítve, irántai, bevitatja, beszünteti stb eféléket művelt író nem használ. A második kötetben (a *gazdász*t és származékait kivéve) az elősorolt megjegyzésekre — s általában a stylusra nézve nagy haladás mutatkozik. És valószínű, hogy ha ez apróságokra korábban figyelmezteti valaki, e nagy művében nem fordulnának elő e gyarlóságok.

Szerzőnk minden korban nagy előszeretettel foglalkozik az építészettel; az ó-románkori, a másod-románkori, a csúcsíves és renaissance-kori, meg a barokk-művek mind kellő méltatást találnak művében s enemű közleményei a legjobbak. Természetesen kiválólag kedveli a csúcsíves építészetet s nem sokat tart a renaissance kori művekről, habár a versailles-i királyi palotát megdicséri.

A képző-művészetekre is fordít gondot s előtte legnagyobb festő Fiesole és Michel Angeloról azt mondja a II. kötet 55 és 56 lapjain, hogy okozója a művészet hanyatlásának, mert lángesze inkább csak nagyszerű tervezetekre irányult s a részletek és díszítések alkalmazásában önkényesen és szeszélyesen járt el. (Ez aztán csakugyan eredeti felfogás!) Söt író a Péter templomát sem tartja valami jeles műnek.

Az irodalom-történet és bölcsészetre is gondot fordít s az ő nézete szerint, a legjobb bölcsészeti rendszer a scholasticusok bölcsészete s legkitünőbb művek az ő műveik, persze a humanisták már mind istentelen pogányok s kellőleg le is dorongoltatnak, szintűgy Verulami Baco, Cartesius, és a többi, nem is szólva a reformátorokról, kik e világon most létező minden rossznak okozói voltak.

Bizonyos, hogy szerző nem igyekszik a dolgok mélyére hatni s a részletekben sehol sem vész el s ennek van egy hasznos és van egy káros oldala. Hasznos oldala, hogy az áttekintést könnyűvé teszi — káros oldala, hogy ha ellenkeznek is a tények szerző elbeszélésével, nyilatkozatait nem vehetjük egészen komolyan. Annyival inkább, mert például Michel Angelot mikor ex thesi tárgyalja, mint említők is, lerántja s megrója, hogy Krisztust Jupiter, Mariát Venus fővel festi, később pedig a közhit szerint nagyinak mondja s teljesen elismerni látszik s Haydnt, ki a symphoniát megalapította, a zene Michel Angelójának mondja. Boccaciot ledér írónak nevezi, kinék Decameronja *ocsmányságokkal* van telve s később még is azt mondja (II. kötet 157 lap), hogy a spanyol és francia irodalom arany korszaka Dante, Petrarca és Boccacio hatása alatt fejlődött. Szóval szerző tud helyesen is írni s okosan is beszélni, de mikor polemizálni kezd az arianusok,

albigensesek, a humanisták, Kant, Leibnitz, Hegel, Börne, Heine ellen, sőt hazai íróink közül Kautz és Matlekovics ellen, oly elragadtatásba jő, hogy köztünk legyen mondva még az igazságot is felejtí s gyakran oly szavakat és kitételeket használ, melyek Európa *míveltség-történetével* foglalkozó íróhoz sehogy sem illenek. Még egy megjegyzést kell tennem: az I. kötet, első fele 216. lapján a Mahomedanizmusról beszélvén, így szól: »*Igaz ugyan, hogy a Koránban tisztább fogalmakra akadunk istenre nézve.*« Ezt a kinyilatkoztatást szerző egyéniségével sehogy se tudjuk összeegyeztetni.

A politikai rendszerek leírásánál tüzetesen s hasznosan foglalkozik Nagy Károly személyével és korszakával, sőt Szent-István korával is; kevesebb szerencsével tárgyalja a hűbér-rendszert; az újabb politikai rendszerekkel és társadalmi kérdésekkel is sokat foglalkozik s pl. a *Zsidó kérdésről* tüzetes értekezést írt.

Nem hallgatja el a kereskedelmi s középkori-, ipari-, társaséleti családi viszonyokat, s alapos észrevételeket közöl különböző korokban a czéh-rendszerről, stb. stb. Általában meg kell vallanunk, hogy író sokat olvasott, a német és francia irodalomnak tárgyára tartozó részét átbuvárolta s hazai íróink közül körülbelül 50 író munkájából közöl idézeteket. Munkájának megalkotása jó gondolat volt, vajha semmi mellékes céljai ne lettek volna!

Hazai viszonyainkra, a honfoglalás és letelepülés óta minden korszakon át elég gondot fordít, csakhogy egyetlen ponton sem sugárzik az ön-tanulmány eredeti fénye, többnyire másokat használ és ez ily természetű műben épen nem volna hiba, ha a forrásúl használandó írók megválasztásánál kellő kritikával tudna eljárni.

Szépen írja le az arab míveltséget Spanyolországban, a renaissance-kori építkezéseket Romában s hazánk emelkedését, a míveltség legmagasabb fokra jutását Mátyás idejében s mintha mindeniknél néhány lapon elfeledné az istentelen új idők vallás-erkölcstelenségét, úgy, hogy a hol a lapokról leszorul ez a teljességgel oda nem tartozó thema, a mű élvezettel és tanulságosan olvasható.

A természet-tudományok is gyakran érintetnek, mint a szabad gondolkodás, a kétkedő bölcsészet részesei s a materialismus és darvinismus szülő okai, nem különben e *Dante-féle gyűrűbe* tartoznak a *régészek* is, kik a kövületek s őskori állatok csontjaiból a világot 6—7 ezer évesnél öregebbnek gondolják. stb. stb. . . .

De nem folytatom tovább e rapsodisticus szemlét, lapunkban tán elég is volt ennyi, csak még általánosságban jegyzem

meg, hogy e műveltség-történeti nagy műnek mintegy harmada idétlen polemia oly érdekekben, mely erre nem szorult s ha ezt a harmadot szépen kiollózzuk belőle, a művet nyereségnek mondhatnók irodalmunkban. Ha valaki találkoznék hazai íróink közül, ki ez odadobott keztyüt felvinné, könnyen neveltségessé tehetné ezt a harmadot, de nem lenne belőle haszna senkinek — mert az a keztyű senkinek sem árt. Mindezek után nem hallgathattuk el, hogy egy ily nagyterjedelmű s annyi fáradtságot, tanulást feltételező magyar munkáról hallgassunk s észrevételeinket sine ira et studio tettük.

k—s.

A szász provincia és Szeben város a XV-ik évszázban. »Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I. Band« Nagy-Szeben, 1880. 679 lap.

A múlt év folyamában, a szász egyetem anyagi és erkölcsi támogatása mellett, vaskos kötet hagyta el a sajtót: *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens* cím alatt. Benne szász levéltárakból 1380-tól 1516-ig oly adatok vannak közölve, melyek a szász városok s általában a szász föld középkori beléletére: a közigazgatási-, kereskedelmi-, ipari viszonyokra, élénk és érdekes világot vetnek. Adataiból, a mi a városok politikai és közigazgatási autonómiájának fejlődésére vonatkozik, az adalék az összes erdély-részi városok történetéhez a közép korban. A királyhágón-túli városok lakóinak eleje német ajkúakból állott; a polgárságnak nevezett rendet ők képezték, kezükben tartották a karaván kereskedésen kívül a kereskedelmet, az ipar minden ágát. Nem vakmerőség tehát föltenni, hogy a magyarföldi városok, német ajkúak tévén a lakosság tekintélyesebb részét, a fejlődés hasonló képét mutatják.

A becses kiadvány ismertetéseként szándékom a szász földi viszonyok vázlatos képét adni a XV-ik évszázadból. Ekkor már a *»hospites saxonicales«* név alatt ismert nép erős gyökeret vert ama földben, mely Erdély déli részében, Hunyadmegyétől a székely havasokig, terült el. E vidék a XII-ik században az untalan megújuló kún és besenyő becsapások következtében, pusztá és lakatlan volt. A kún és besenyő hordák e tartományon át vették útjokat az ország szive felé. Tudjuk, hogy nomád hódítók és kalandorok útján a stadiumokat a lakosok kiölése, a helységek és városok elhamvasztása, s a cultura alá fogott földnek az előbbi vadon állapotba való visszasülyedése jelöli. Ekkor sem történt másként. A sors intéző véletlen úgy hozta magával, hogy a Rajna folyam

ez időtájban a szokottnál is féktelenebbül garázdálkodjék. Sodró árja kiönti házaiból a batav-partok jámbor, iparúzó lakóit, kik sovány, szikes földjeiket, melyek a szapora népet nem láthatták el kenyér-elégséggel, s korán utaltak az ipar- és kalmárkodásban való jeles előmenetelre, sok verítékkal védték a folyam és tenger egyesült garázdálkodásai ellen. Az egyszerre hazátlanná és földtelenné vált népet II. Gejza király 1147-ben a magyar állam kebelébe fogadja, s részben Magyarország keleti-, részben Erdély déli vidékein telepíti meg. Valószínű, hogy a vendéglátó király a magyar állam igaz fiainak a jövevényeket testestől lelkestől megnyerendő: őket szép kiváltságokkal, tágas körű szabadalmakkal látta el. — Erre azonban okleveles bizonyítékunk nincs, és a hagyomány sem őrzött meg semminemű pozitív adatokat az utókor számára. Majdnem száz éven át lakott a befogadott nép körünkben, midőn hagyományos kiváltságai és jogai először írásba foglaltatnak. Ez az 1224-ik évben, II. Endre király országlása alatt történt. Nem lehetetlen, hogy II. Endre erélytelen kormánya alatt a szász hospitesek is visszaéléseknek és zsarolásoknak voltak kitéve. Ez lehetett indító ok arra, hogy a magyar nemesi jogok és szabadalmak ünnepélyes biztosítása után két évvel, jogaik és szabadalmaik épségben tartását biztosítandó: azoknak írásba foglalását szorgalmazták és kivívják. E nevezetes oklevél, melyen a szász nemzet közjogi kiváltsága, mint alapon, nyugszik, I. Károly király átiratában napjainkig fönmaradt.

II. Endre király diplomája a szerződések félreismerhetetlen jellegét viseli magán. A király nem kegyet gyakorol, noha a styl sallangjaként a »*gratia*« szó bizonyára előfordul benne; hanem a hospitesek, mint egyik szerződő fél, kötelezettségeinek beváltása, neki is kötelelességeket ír elő. — Ez különben nem szokatlan jelenség az annyira önkényesnek tartott középkorban, annyira nem, mint a szerződések gyakori megszegése mindkét fél által. — E szerződés az államfő és hospitesek közt emezek helyzetét az államtestben és viszonyát ahhoz végleg meghatározza; mint csirából, belőle hajt ki és izmosúl meg a szász földnek, ettől kezdve »*fundus regius*«-nak az ország közkeletű, alkotmányos intézményeitől nem egy merőben elütő institutiója. Van e szerződésben egy pont kivált, mely nagyobb területen lakó, nagyobb tömegű népnél az államegységre nézve a baj- és zavarok kimeríthetetlen forrásává válhatik, értem alatta annak kimondását, hogy a »*gens saxonica*« nemzeti főnök alatt egy népet alkot. Ez eleve útját vágta a beolvadásnak, még ha arra hajlandók is voltak volna; a jogszerűség színében tünteté föl, táplálta hatalmasan ama képzelgést, hogy kiváltságos népre az állam alkotmánya, annak sarkalatos törvényei nem mindenben kötelezők.

E szűk keretű vázlat nem vállalkozhatik arra, hogy adja a szász föld történelmét az Endre-féle diplomától a XV-ik évszázig, noha e rajzolatban sok érdekes, s még több tanulságos dolog foglalhatna helyet. Nem mindennapi érdekű volna annak elbeszélése, hogy a szász nemzeti institutiók hogy fejlődtek ki, s váltak egyre életrevalóbbakká az Árpádok s a vegyesházi királyoktól nyert privilegiumok alapján, s hogyan támadott Erdélyben a polgári rend, mely eleintén merőben német műveltségű vala. Az kétségtelen, hogy a szász nép — jóllehet nem egyszer emel panaszt a viselendő terhek miatt, — vigeált az egész idő alatt, s aránylag csekély áldozatok árán nagy jólétre, széles körű önkormányzatra tön szert. Valószínű, hogy míg az államháztartás a törököknek Európában való megtelepedése s a folyton folyó harcok miatt bonyolulttá nem vált, a szászok nem igen járultak többel a kincstár megtöltéséhez évente az Endre-féle diplomában kikötött 500 ezüst márkánál. A honvédelem sem járt fölöttébb súlyos terhekkel. Ötszáz katonát állítottak a királyi zászlók alá a haza határainak védelmére. Külhadjáratban a király személyes vezérlete alatt száz, különben ötven emberük vett részt. E kiadások földözése nem háramlott csupán földjük termőképességére, mint Magyarországon más részeiben, noha földjük égalji meg talaj viszonyok szempontjából épen nem mondható kedvezőtlennek. A földművelés mellett, mely általok nem egy tekintetben okszerűebben üzetett, mint az ország más vidékein, más népek által, az ipar és kereskedelem munkálta a közjólétet, emelte a vagyonosodást. Kereskedőik vámmentességet élveztek az egész országban, ez pedig nemcsak olcsóságot szült, hanem elősegítette a meglépesedést is.

A szász föld a legrégebb idő óta Szebenen kívül hét várost foglalt magában környékével együtt. Innen a »septem sedes« elnevezés, melybe rendszerint Szeben és tartozékai (pertinentiae) nincsenek beleértve, sem Brassó és Besztercze vidékeikkel, melyek a »fundus regiussal« csak laza összeköttetésben állottak, s az általános szász autonomián kívül még saját községi autonómiával is bírtak. Idők folyamán a hét, Szebennel tulajdonképen nyolcz szék, megszaporodik Medgyes meg Selykkel, melyek székeként a XVI. század derekáig nem fordulnak elő.

II. Endre 1224. évi diplomája kimondja, hogy a szászok szabadon választott ispánjuk alatt egy népet alkossanak, mi kétségtelenül elárúlja, hogy előbb községenként egymástól függetlenek voltak, s telepeik közt az összetartó kapocs merőben hiányzék. Egyszersmind kimondja azt is, hogy a szabadon választott nemzeti főnök, mindig a szebeni bíró, s ez által Szeben suprematiája a többi városok fölött decretáltatott. E határozatnak a szász nép fölöttébb sokat köszön. Ez által a külön álló telepek szervez

egészsze forrtak össze, meggátoltaték az elsőség vagy legalább is az egyenlőség vitatása miatt kiütendő viszály, s jelölteték ki pont, mely felé minden érdek önmehtagadás nélkül gravitálhattott. Alább alkalmunk lesz megbizonyítani, hogy e centralizálás a községek autonomiáját nem nyelte el, csupán mérsékelte s óvta a túlkapásoktól, hogy ez intézkedés a szászok anyagi és szellemi érdekeinek egyaránt megbecsülhetetlen szolgálatot tön.

Ez intézkedés életrevalóságát mindenek fölött politikai és közgazdasági előnyök dicsérik. Megkönnyítette a politikai jogok gyakorlását s a közterhek arányos viselését. A hét szék *provinciává* tömörült, mely csupán gravitált Szeben felé, de nem absorbáltaték általa. Községi ügyekben a »magister civium« minden egycs szék területén csak oly szabad kézzel működheték, mint löbb, a hatalom és méltóság fölhasználásáról azoknak számolnt kik a városnagyi állásra méltatták. A szék azonban a provincia kötelékébe tartozván, feje nemcsak a városi senatus végzéseinek szerez érvényt, hanem a generalis congregatiókéinak is, melyek az »universitás«-t érdeklő dolgokban intézkednek. Tanácskozásai-ban hivatalánál fogva részt vesz, befoly a határozathozatalba, a meghozott végzések végrehajtását eszközli és ellenőrzi. Így a szükkörű községi élet tágabb határok közt mozgó tartományi életbe olvad át, e kettő egymást emeli és erősíti, a jól szervezett községek hatalmas, erőttől duzzadó provinciává sorakoznak.

A *generalis congregatiók* valószínűen évnegyedenként tartattak és természetes fejük a szebeni polgármester volt, kinek hivatalos czíme a XV-ik évszázban »*magister civium Cibiniensis*«. A szebeni tisztviselők közt van *iudex regius*, de minden arra vall, hogy az hivatalos hatáskörében, akár az universitást, akár a várost illetőben, alárendeltje volt a magister civiumnak. Tehát a szász föld első tisztjének, a »gens saxonica« repraesentariúsának a szebeni polgármestert kell tekintenünk, ő viselé a szebeni comes méltóságát. Adatainkból legalább ezt kell következtetnünk. Hasonló súlylyal és tekintélylyel, bár valamivel alábbrendelttel bírhatott a brassai polgármester. A két város közt a csöndes rivalismus szakadatlanúl tart, mely kenyértörésig ugyan nem mérgesül el, s Brassó Szebent politikai súlyban soha sem éri utól, de fejlett kereskedelmével és iparával legyúrja. Besztercze, mint már említők is, nagyon laza öszeköttetésben állhatott a szász provinciával. A XV. században — úgy szólván — el is szakad tőle, külön comitatussá válik, midőn a besztercei grófi méltóságot egy Hunyady János, egy Szilágyi Mihály viseli.

A generalis congregatiókban intéztetett minden a provinciát alkotó városokat és székeket illető ügy. A provincia a városi szervezeten alapult és szembeszökően democraticus szellemű. A

tisztségek szabad választás által töltettek be, minden szabad szász befolyt a közügyek vezetésére. A congregatiókban a főtényező bizonyára a tisztviselő-kar volt: Szeben polgármestere, bírása, senatusa, a székek tisztviselői, kik »*domini provincialis*«-eknek hivatnak; de a bürocratia tulkapásainak két hatályos óvszer biztosan útját vágta. Résztvettek a congregatiókban — mint a mi országgyűléseinken a nemesség, — a polgárok fejenként, ez egyik óvszer, a más még hatályosabb meg az, hogy a tisztviselő egy év múltán, hacsak ismét meg nem választaték, egyszerű polgárrá lön s így vitalis érdeke volt az ellene működni a hivatalos hatalom tyrannismussá fajulhatásának.

A tartományi gyűléseken gyakorolta politikai jogait a szász universitas. Autonomiája értelmében decretálhatott oly határozatokat, melyek a »*fundus regius*« területén a törvény hatályával és méltóságával bírtak. Bizonyára ez az állam ellenőrzése mellett történt, királyi biztos (*homo regius*) küldetett a gyűlésekre, s az egyértelemmel hozott statutumok az erdélyi vajda által megerősítettek. Közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben az erdélyi vajda főlebbviteli forum volt; kivált az elsőben mindig, a másodiknál némely esetekben és személyi dolgokban sérelmeiket közvetlenül is vihették a király elé. A provincia állami adóját a tartománygyűlés vetette ki. Világos adat arra nincs, hogy joga volt volna megajánlani az évi adó összegét. Ezt a király szabta meg, kincstartói révén értesítette a provinciát, s az gyűlésén csupán azzal foglalkozott, hogy a közterhet arányosan ossza meg. Nem példatlan ugyan, hogy a kivetett adó a provincia által leszállítatik, mi arra vall, hogy az universitas e tekintetben is több volt pusztá végrehajtó hatalomnál, s bár nem volt joga a megajánlást kezdeményezni, de a kivetett összegnél kevesebbet szavazhatott meg és szedethetett be.

Az egyenes állami adó a kincstár által rovatott a provinciára, s a provincia azt egyetemlegesen viselte. Ennek csirája benn van már a II. Endre kiváltság-levelében, mely a »*fundus regius*«-ra az állambháztartás költségeinek fedezetéül évi ötszáz ezüst márkát vet ki. Úgy látszik az adókezelés kezdettől fogva a szebeni polgármester kötelességei közé tartozott. Ő volt a provincia fő pénzügyigazgatója. Saját közegei által szedte föl az adót a megállapított adókulcs szerint, gondoskodott annak a kincstárba küldéséről, elszámolt a generális congregatió előtt a befolyt jövedelmekről s az universitas kiadásairól, ez számára év végével a számadások fölülvizsgálata után fölmentvényt állított ki. Hasonló hatásköre volt minden egyes székben a székbeli polgármesternek annyi különbséggel, hogy provincialis ügyekben függött a provincia főnökétől, a szebeni polgármestertől.

A változó pénzláb, s az egész bizonyossággal meg nem állapítható adókulcs gátolnak abban, hogy a szászföldi állam-adózás képét pontos számítások alapján vázolhassuk. Annyi bizonyos, hogy az adóösszeg olykor egy summában, olykor évnegyedes részletekben rovatott ki és szedetett föl. Némi zavart meg bizonytalanságot támaszt az is, hogy egy és ugyanazon adónem a legkülönbözőbb elnevezésekkel jelöltetik. Valóban a középkori terminologia bizonytalanság és határozatlanság tekintetében itt sem tagadja meg magát. Valószínűnek véljük azonban, hogy a *taxa*, *census*, *contributio* etc. nem tesz ugyanannyi külön adónemet, hanem csak a rendes adónak más-más elnevezései. Az kétségtelen, hogy ez adó első sorban a földbirtokra hárult, kivetéséhez az ingatlan vagyon terjedelme szolgáltatott kulcsot. A középkor adó-rendszerében a vagyon terjedelme döntötte el inkább a közterhek arányos megosztását, mint értéke és minősége, mi nem a legmértányosabb adóztatási mód. Szász földön az államadó kivetése a »*domus numeralis*« arányában történt. Sejtjük, hogy ez alatt valami a magyar portához hasonló egység lappang, de megközelítőleg sem merjük eldönteni területét. Aztán alig is függött pusztán területi viszonyoktól a »*domus numeralis*« létszáma; mert ez esetben gyakori növekedése, megfogyása sehogys magyarázható ki. Mindenesetre jóval nagyobb területet és emberlétszámot foglalt magában a magyar portánál. Pl. 1460-ban a *domus numeralis* taxája huszonkét arany forint, egy forintba ötvenhárom fillért számítván; a *domus numeralis* száma, mely az adó kivetés alapjául szolgált, a következő: Sink-székekben 10, Köhalom-székekben 15, Szászsebes-székekben $7\frac{1}{2}$, Segesvár-székekben 8, Szászváros-székekben 5, Újgyház-székekben 6, Szerdahely-székekben $9\frac{1}{2}$. Szebenváros környéke, tartozékai, hogy hány *domus numeralis* tettek, egyetlen egyszer sincs fölemlítve, s talán más kulcs szerint szedte a ráeső államadót; de 1460-ban az adóösszeghez 439 arany frttal járul, mi majdnem husz *domus numeralis* után járó summának felel meg. — Szeben s a hét szék területére tehát e számítás szerint hatvanegy *domus numeralis* esik, összes állami adója 1342 arany frtot tesz. Utóbb azonban, midőn *domus*okként a *taxa* 80-tól 200 arany frtig emelkedik föl, a *domus* szám apad, s a hét szék, mely 1460-ban negyvenegy *domus numeralis* mutat ki, leolvad $29\frac{1}{2}$ -re, olykor kevesebbre is.

Szeben városában, a székekben, tartozékaiban az adó kivetés más módja is divott. Adó-lajstromai föntartották emlékét annak, hogy a városi senatus s a szék közönsége egy értelemmel taxaváltásigul az ezüst latjára hat (olykor több) fillér adót vet. Ez nem érthető másként, mint hogy az ingatlan, tehát adó alá eső vagyon megbecsültetvén, értéke vétetett adózási alapúl. Ilyenkor

a város *duodecimaliakra* osztatott, s mindenikben egy-egy adószedő (*duodecimator*) szedte föl a taxát. A szék kötelékén kívül eső, úgynevezett *pertinentialis* községekben a helységek bírái (knézek) szedték az adót, s *collectáikról* a szebeni polgármesternek számoltak, ki élén állott az összes szászföldi adó-ügynek.

A rendkívüli alkalmakkor, *subsídium* czímen szedett adók kezelése hasonló módon történt. Ez a XV-ik évszázad derekától kezdve meglehetősen rendes adóvá lesz, mely majdnem minden évben szedik, s valószínű, hogy már előbb is csak ritkább, de nem szokatlan jelenség volt.

Ime nagyjában a szász földre háramló közterhek. Viselésükben osztozkodott minden birtokos, szabad szász vagyon arányában, sőt a zsellérek (*inquilini*) is. Nemesi birtok a »*fundus regius*« területén a II. Endrétől nyert szabadalom értelmében nem lehetett, tehát adómentességnek sem volt helye. Jobbágyok sem voltak, csupán a papi birtokokban, a *pertinentialis* községekben, hol a szász universitás, mint testület volt a földes úr. E csekély számú jobbágyok is oláhokból került ki. Emelkedtek ugyan szászok magyar nemesi méltóságra, de szász területen birtokuk, mint előbb, polgári birtok maradt. Az universitás, Szeben város és a székek tisztviselői hivataloskodásuk idejére föl voltak mentve a közterhek alúl. Ez volt fizetésük a XV-ik század közepéig. Ettől kezdve a polgármester, királybíró, provinciaiis urak kapnak némi csekély *tisztelet díjat*, mi a polgármesternél is példátlan, hogy a kétszáz forintot meghaladná.

A szász universitas minden tisztsége tehát *nobile officium* volt, melylyel javadalmazás nem járt. Azok valának a városi tisztségek is, a jegyzői tiszten kívül, kinek, talán mert nem gazdag polgárokból, hanem *litteratus* emberek közül került ki, s állása is kevésbé volt tekintélyes meg előkelő, rendes, bár csekély fizetése volt. Különben még a XV-ik század folytatában is az egyedüli felelősséggel járó hivatal a polgármesteri vala, egyéb tisztviselők csak segédeinek tekintettek. A szebeni polgármester, mint első provinciaiis tiszt, természetesen a generalis congregatiónak tartozott számadással és felelősséggel. Jóllehet hivatalos tekintélye Szeben és a provincia ügyeinek minden ágában érvényesíthető magát, hatásköre mégis kivált gazdasági és adminisztratív teendőkre szorítkozott, az igazságszolgáltatás terhei a *iudex regius* (királybíró) vállaira nehezültek. Volt már említés arról, hogy a provincia jövedelmeinek mely forrásai voltak, t. i. az ingatlan után szedett adó, mi részben az állam, részben a provincia költségeinek fedezésére fordított, s az universitás birtokai. Egy pár tétel fogalmat adhat kiadásairól. Nem említem azt a költséget, mit a jövedelmek fölhajtása természetesen vont

maga után, s mi az akkori primitív kezelési rendszer mellett is szép summát tön ki. A provincia számlájára ment a nuntiusok költségeinek fedezése, kik szakadatlanul útban vannak a vajdához, kincstartóhoz, királyhoz. A provincia s az állam közt ezek tartják fenn az állandó összeköttetést. A fensőbb helyről érkező rendeletek köröztetése, szóval a hivatalos posta, melynek terheit ma az állam viseli, akkor a tartományi pénztárra hármlott. A török uralom terjeszkedése, mely már Havasalföldet részben meghódoltatá, s Erdélyben is megkoczkáztatott pár kétes sikerű kalandot, az ország s még inkább a maga jóvoltáért kötelességévé tette a provinciának, hogy a már nem szokatlan vendég célba vett látogatását idejében tudja meg, hogy készülletei-terveiről korán megbízható forrásból értesüljön és értesítse a honvédelem intézőit a sikeres védelem eszközölhetése végett. A havasalföldi vajda udvarában egymás kezébe adják a kilincset az *exploratorok* (kémek), kik üres kézzel nem igen zörgethettek Moldávia urának ajtaján. Az ajándékok, melyeket a provincia a békés és bizalmas szomszédság fönntartása és szilárdítása végett küld, ritkán pénz, inkább bor, clenodium, drága kelme stb.; de ezek a számadásokban pénzértékben vannak fölvéve. Az *exploratorok* egymást érik Bodonban és Vidindben, mihelyt a török gyanús mozdulatot tesz, s a lófarkot a szél Magyarország felé lengeti. Az *explorator* nem volt közönséges kém, hivatása megkívánt némi diplomatiái képességeket. Többnyire görögkeleti pópák vállalkoznak ily küldetésre s ha egyéb nem is, de az ajánlotta őket, hogy a moldovaiakkal egy nemzetiségűek valának s ugyanegy nyelvet beszéltek. Ajándékok illették meg a vajdát, kincstartót, olykor a királyt, a jog és igazság hathatós támogatása végett, melyek fegyverek, serleg, kupa etc. képében küldettek. A megszállás (*descensus*) költségeit a provincia viselte. Elelemmel, fuvarral látta el a vajdát és királyt udvarával együtt a »*fundus regius*«-on való átutaztában. 1496-ban II. Ulászló király látogatása tetemes terhet rótt a provinciális pénztárra. Közköltségen utaztak hivatalos küldetésekben a királyi tisztviselők és biztosok. A honvédelem is kívánt némi áldozatot az évi subsidiumon kívül. Szörény végvárba a szász provincia tápot meg fuvart rendel a király egyenes parancsára. A vöröstoronyi erőd fönntartása egészen a szász földre hármlik. Védelmére székely zsoldosokat fogad, kik az erőd védelme mellett rendőrségi szolgálatokra is használtatnak. A havasalföldiek kihágásainak a széleken e székely stipendiariusok veszik elejét, vagy ha már elköveltettek, ők torolják meg. A rablók, gyilkosok, gyújtogatók elfogása s átszolgáltatása a büntető hatalomnak, szintén rájok van bízva. Egyáltalán oly szolgálat, mely életkoczkázattal is járhatott, nem volt inyére a szásznak. A

városok és székek területén a kellő közbiztonság föntartására sem vállalkozik örömet, hanem poroszlókul szegődött székely meg oláh jobbágyokat, csekély, havi fél arany forint zsoldért. Még a középületek és utak jó karban tartását említvén föl, úgy nagyjából számot adtam a provincialis pénztárt terhelő kiadásokról.

A szebeni polgármester fizette mind e költségeket a provincia utólagos jóváhagyásának reményében a kezelésére bízott tartományi pénztárból. Tiszte volt a jövedelem és kiadás nyilván tartása; kötelessége volt hivataloskodása végeztével, minthogy pedig egy évre választatott csak, minden év végén számadásait bemutatni a generalis congregatiónak s attól fölmentetését kérni. E fölmentvény hivatalos alakban, az universitas pecsétével, írásban állítatott ki. Ime egy példánya szó szerinti fordításban: »Mi Szeben város és az erdélyrészi hét szász szék polgármestere, bírái, esküdt polgárai a bölc (értelmes) és tapintatos (óvatos) Szabó (Sartor) Györggyel, Szeben város volt polgármesterével, Krisztus születése ünnepének előestéjén (1496.) számot vetettünk a hét szék és tartozékai minden egyes bevételéről, nem különben rendes és rendkívül taxái-, contributiói- és collectáiról és vele együtt szorgalmatos és érett számítás után nyilván úgy találtuk, hogy a jelen évben bevett 11628 frt 6 denárt, ebből kiadott királyi ő felsége részére és a hét szék hasznára meg fönmaradására 11649 frt 45 denárt; miről is megnyugtattjuk őt olyképen, hogy a provincia tartozik neki 21 frt 39 denárral.«

A szász földön első telepek a városok voltak. Idők folytán, a nép megszaporodásával, környékén falvak támadnak, egészben a város mintájára. A községi élet, természetesen kicsinyült arányokban, a városokéhoz hasonló képet mutat. A falusi és városi lakók közt a foglalkozás meg életmód némi különbsége nem támaszt oly nehezen áthidalható irt, mint a magyar földön. Szabad polgárok laknak itt és amott egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel, kiket az érdek-közösségen kívül összetart még a közös fő, a székbeli polgármester személye is. Bár a községi élet fejlődésével a falvak némi önállóságra vergődtek, a maguk dolgaiban intézkedhettek egészen függetlenül a várostól, politikai jogokat sem egyenként, sem összeségükben nem gyakorolhattak a várostól függetlenül. Ezért szász földön a hegemoniát mindig a város tartotta kezében, s a városok közt is Szeben legkivált. A magyar földön egész mások voltak a viszonyok. Itt a megye, mint politikai tényező, mindig nagyobb súlyú a városnál, s hacsak szabad királyi város nem volt, annak kötelékébe, fönnhatósága alá volt rendelve.

Szeben város számadási lajstromai rideg számjegyekben, fárasztó följegyzésekben a városi szervezet, polgári életmód meg lehetően érdekes és teljes képét tartották fön. Némi vázlatot

böngészünk össze, melyben a színezés bizonyára sok kívánni valót fog fönnhagyni; de ha a körvonalok eltalálvák, nyújthatnak némi fogalmat a XV-ik század Szebenjéről.

Illő volna terjedelmét, lakosainak létszámát körülbelől legalább megállapítani, de ez a kéznél levő adatok alapján alig sikerülne. Adóföljegyzései jobbára töredékek lévén, nem igen nyújtják garantiáit az alapos hozzávetésnek sem. Különben is pontos statistikai adatok összeállítása, volna bár lehető, kívül esnék ez igénytelen vázlat keretén, és túllőne az eléje tűzött célon.

Szeben kiváltságos helyzete a szász városok közt már volt érintve. Ezt magyarázza részben a territorium, melyen épült, még inkább az akkori népességi viszonyokhoz képest lakosainak nagyszáma, azok értelmi és vagyoni súlya. Valószínűen a megtelepedés után mindjárt, fölvergődött a fejlettség oly fokára, hogy a többiek előtt elérendő eszményként lebegett. Legfélelmesebb versenytársa: Brassó, jóval utóbb utána fejlődött. Az szervezet, mely megerősöve az egész szász föld által elfogadtaték, s mely csiraként az első települők által hozatott ki a régi hazából, az ő szerető gondjai alatt izmosult meg. Összervezete, mely mint a következmény igazoló, a fejlődés minden föltételét birta magában, előbb a városok, utóbb a szász provincia fundamentumává lőn.

A késő kor ivadéka, ha e fejlődésben minden kétséget kizáró módon akarná megjelölni a haladást mutató stadiumokat, Icarus oktalan kísérletére vállalkoznék. Mert ez sem lehető, sem föltétlenül szükséges. Okulásunkra elég, ha a szakadatlan folyamathból combináció- meg conjecturák segítségével pár határozott részletet ragadhatunk meg, a töredékek közt tátongó ür áthidalását bizvást hagyhatjuk a phantáziára. Ama kétségtelen természeti törvény, hogy eredetében minden tünemény egyszerű és elemi: törvény az erkölcsi és társadalmi élet jelenségeiben is. Az a complicált gép, mely a mai, sok színű társadalom mozgását szabályozza, egykor el volt árasztva a kezdetlegesség összes gyarlóságaival, s megizmosodását amaz életképességnek köszönheti, mellyel minden áthasonítható anyagot magába szítt.

Némely emlékek határozottan arról tanúskodnak, hogy Szebenben a községi szervezet a XIV. század előtt csecsemő korát élte, viszonyítva ahhoz, a mivé a XIV. és XV-ik évszázadban fejlődött. Alakulóban volt a város, alakulóban azok az intézmények, melyek idővel részére hatalmat és vagyont voltak szerzendők. A viszonyok illusztrálására elég fölhoznom, hogy polgármestere a mellett, hogy vezette a provincialis ügyeket, egymagára képes volt eleget tenni a városi összes administratív és gazdasági teendőknek. Nem lehetetlen, hogy kezdetben az igazságszolgáltatás is rá volt bízva; a jogot és igazságot keresőknek ő látott tör-

vényt. E viszonyok tarthattak addig, míg a város kevéssé népes, kevéssé vagyonos volt, míg az ipar és kereskedés csak a szükségletek fedezésére szorítkozott. Ezek megváltozván, változott a községségi szervezet képe is. Az értelmes és tekintélyes polgárokból álló tanács számban gyarapodott, a birói hatáskör, mely az életmód bonyolultával mind nagyobb függetlenséget és önállóságot igényelt, külön tisztviselőre ruháztaték, és az összes ügyek élén álló polgármester gazdasági dolgokra segédet kap a *villicus* (város-gazda) személyében. Már a XIV. században Szebennek terjedelmes majorsági birtoka volt, mint erről a majorsági számadások tanúskodnak. A város föntartására szedett adó mellett ez volt a fő jövedelem-forrás. A Szeben vizén több malma állott, a malomvám-ból gyűlt gabona részben a város szolgálatában állók által fogyasztatott el, részben pénzzé tétetett. E vám fölszedése, mit osztózásnak hívtak, mivel a molnármester is részt kapott belőle, többször ismétlődött évenként. A villicus valamelyik tanácsbeli segélyével vett számot a molnártól, s gondoskodott az élés értékesítéséről. A gabona köble rendszeren huszonöt denáron állott, ehhez képest a mai közép-ár húszszorosan, harminczszorosan emelkedett. Bor, széna, állatbőr etc. említetnek ezen kívül, mint a melyek időnként a város házi pénztárát megtöltötték. A város a kereskedők és iparosok áruinak földött helyet tartott, a melyért forinton váltják meg piacukat. Egyáltalán szokássá lesz a XV. században az iparúzóktól a házi pénztár javára censust szedni. 1501-ben Márton mészáros mester évi székváltságként 50 denárt fizet a villicusnak. Mint curiosomot fölemlítem, hogy ily adó alá eső kereset a fürdő is, Miklós fürdőmester évi censusa az akkori viszonyokhoz mérten túlszigázottnak is mondható; mert hét frt negyvenhét denárt tesz ki. A villicus kezéhez folytak be a tizenkettődönként (duodecimalia) szedett fillérek.

A várost illető költségek szintén általa fizettettek. Ugy látszik, a XV. században a város nagymérvű építkezésekbe verte magát, ismételten töméntelen építő-anyagot vásárol tornyok emelésére, a körfalak kitatarozására. A közmunka aligha dívott, mint a mi megyéinkben, mert a fuvart, a mesterek mellett segédkező napszamosokat fizetik. A munkabér az akkori viszonyoknak megfelelő. Négyes, ötös fogatú kocsik hordják a falépítéséhez szükséges fővenyt fordulónként öt és hat denárért. Tenyeres napszámért körülbelől tiz denár járt.

A gazdasági számadások tüntetnek fel némely állandó kiadásokat. Van a városnak rendes fizetésű tisztviselője, az irnok vagy jegyző, évi illetéke 10 forint; a királybiró, villicus, senatorok, a polgármesterek csak olykor tisztelet díjat kapnak, s lehet, hogy

ez a rendkívüli szolgálatot, nem mindennapi fáradozást illette meg csupán. Jövedelmeiből hoz áldozatot a közegészség- és népnevelés ügyének oltárára is. Van városi kórháza és gyógyszer-tára. Iskolájában a rector scholae vezetése alatt néhány scholasticus oktat. A kórház évi költsége a XVI. század öt első évében 13 és 197 forint közt ingadozik. Hogy az oktatás, az iskola fönntartása átlag mennyi áldozatot igényelt, arra semmi positiv adatot sem találtam. A kórháznak volt bizonyos állandó jövedelem-forrása, talán alapítványok, volt-e az iskolának is, s ha igen, mily természetű? egyáltalán nem dönthető el.

A város tartott rendes fizetéssel mechanicusokat, ezek közül említetnek a fegyver-csiszárok, pattantyusok és a többi. Alantos szolgálatokra a tanács körül, melynek végzéseit szokásban volt kikiáltás által tenni közhírré, forogtak a trombitások. A rend és fegyelem fönntartása a stipendiariusok- és pixidariusokra volt bízva, miért rendes zsoldot huztak a városi pénz-tárból. Amazok őrizték éj idején a város négy kapuját, melyeknek őrzése előbb a polgárok kötelessége volt, de már a XV. század elején néhány fillér árán fölmenthették magukat alóla.

Az életmód, mint említém, nem szorítkozott merőben a mezőgazdaságra. Iparczikkekkel a szász föld látta el Erdélyt s Magyarországnak Erdélyhez közelebb eső részeit. Kalmáraik elvándorolnak messze nyugatra árukért. Közvetítik a keleti kereskedést, melynek Szeben és Brassó magyar földön első rendű piaczaivalának. A vám-sorompók nem riaszták vissza a karaván kereskedőket árúik behozatalától; a vám jövedelem, huszad, harminczad, a város kezén volt, s csak részben folyt a királyi kincstárba. A fejlett ipar, szabad és nagymérvű kereskedés gyámolítva a szász közmondásos takarékosága által nemcsak megteremtette a jólétben élő, tekintélyes polgárrendet, hanem súlyos körülmények közt is fönntartotta.

Bizonyyal a szász nép jóléte, vagyonosodása, saját szorgalmán, életrevalóságán kívül köszön valamit a magyar államnak is, mely mostohául vele sohasem bánt. Erről pedig illeüek nem feledkezni meg annyiszor, a hányszor a szászok megféledektek a múltban és a hányszor megféledeknek a jelenben.

ZILAHY KISS BÉLA.

»A democratia Magyarországon.« Irta Beksics Gusztáv. Budapest, 1881.
73 lap.

Alig van fontosabb kérdés, akár napi, akár általános érdeket tekintünk, a democratia kérdésénél, mely a modern állami és társadalmi életben hatalommá vált, s úgy látszik, hivatva van a jövő megalkotásában döntő szerepet játszani. De egyszersmind alig van kérdés, melynek megoldása előtt számos akadály állana útban, a mely erősebb próbára tenné az ítélő-erőt és fölfogó-tehetséget: mint éppen a democratia kérdése. Az emberiség igen kiváló szellemei vizsgálták e tüneményt lényegében, írtak és hirdettek róla böles, örök igaz eszméket; de többre eddigelé merő általánosságoknál alig haladhattak. Talán nem csalódunk, ha e hiú és meddő kísérletek okát részben a még folyton fejlődésben levő kérdés természetében keressük, melyben az újabb meg újabb tünetek meghazudtolják a doctrinaire-tanokat, mely az elméleti hypothesiseket nyilvánulási módja által a konkrét életben fölforgatja.

Már amaz alapok pragmaticus összeállítása, melyekből a modern democratia kifejlett, fölöttébb sok nehézséggel jár. Kezdetekben tagadhatatlanul visszavihető az antik hellén köztársaságok koráig, midőn a démos uralom a legteljesebb és legkorlátlanabb vala. De a modern democratia arculata oly annyira elütött két ezredéves elődje vonásaitól, hogy reá nevén kívül egyébben alig emlékeztet. Az antik democratia összeolvastotta magában a szabad polgárok egyenlőségét, mondhatnám egyformaságát, a valaha létező legkiterjedtebb rabszolgá-intézményel. A polgár foglalkozása a kormányzás és harc, a közügyektől ment idejét mulatságra fordította; de minthogy az állam és társadalom munkás kezek nélkül csak úgy nem lehetett el, akár ma, kénytelen egész, magánál is számosabb tagból álló osztályt kizárni minden polgári és emberi jogból. Hogy Róma a köztársasági intézmények alatt merev aristocraticus állam az nem szorúl bővebb fejtegetésre, s mindennél csattanósabban igazolja »A democratia Magyarországon« írójának ama tételét, hogy democratia és szabadság nem correlativ fogalmak. Sőt annyira nem, hogy a caesarismus ép a democratiára támaszkodva gyúrta le a köztársaságot, a közszabadságot a demagogia segélyével fulasztá vérbe, s az imperatorok trónja a populus vállain, a legiók gladesein épült föl. E tünemény csak imént is ismétlődött a Napoleonok napjaiban, s valószínű, hogy nem utólszor.

Művelt embereknél sem ritkaság, hogy a democratiát egyértelműnek veszik a szabadsággal. Talán e tévedésben kereshetők okát annak is, hogy aristocraticus hajlamú korokról, mint a

szolgaság legtűrhetlenebb napjairól beszélnek. Csak a középkor közkeletű jelzőire hivatkozom. Nem hiszem, hogy a középkor aristocraticus és hierarchicus absolutismusát az önkényesség alapos tájától bármily ékesszólás is tisztára mosná, s mégis hajlandó vagyok hirhedt önkényességét kevésbé sötéten fogni föl, mint rendszeren szokás. Méltatlan vád a középkor institutióira, hogy azok sem isteni sem emberi jogot nem tiszteltek az ököl- és pallos jogán kívül. Valamire csakugyan kevesebb ügyet vetettek érdeménél: *az egyénre a maga egyéni jogkörében*, s azt csak mint ez vagy amaz osztály tagját tekintették; de hisz épen ez a különbség a középkori és modern institutiók szelleme közt.

Mi sem természetesebb annál, hogy a középkor levegője egyáltalán nem kedvezett a democraticus intézményeknek és szellemeknek. Min alapúlt a középkor minden állama? A fegyverjogon kétségkívül. A keletről nyugatra tartó néparadatból egyes törzsek kiválnak, s a fegyverrel szerzett területen hozzálátnak az államalkotás munkájához. Köztapasztalás, hogy a nyers erő legkevésbé hajlandó elismerni az egyenlőség elvét. Ezt igazolja a középkori társadalmak szervezete, melyben egymástól szigorúan elkülönözött osztályok keletkeznek. Valóban a középkoron át a nemzet fogalmának a valóságban alig felelt meg valami, hisz helyette mindig osztályokra találunk, mindenik magát tekinti a nemzetnek, s nem hajlandó a többieknek annak kötelékébe fogadni. A népjog gyakorlása a nemesség kezében összpontosult és nagyobb mérvben, mint a kötelezettségek és terhek viselése, mert a véráldozaton kívül minden alúl kivonta magát.

Semmi sem vall határozottabban arra, hogy a középkorban a nemzet merő fogalom volt, a királyság intézményénél. Még választott királyok is földi hatalmukat az *»isteni kegyelemből«* (dei gratia) származtatják. Hogy a keresztyén tanoknak mi része van e fölfogás közkeletűvé váltában, most nem vizsgálom. Csupán annyit jegyzek meg, hogy aligha egyebet is nem tett a mindenben nyilatkozó isteni irgalom előtt való meghajlásnál. Súlyosabb érv állításom mellett, hogy az ország alaptörvényei megannyi rendi kiváltságok, melyek — néhol a területi épségen kívül — osztályjogoknál és kötelezettségeknél egyebet nem hangsúlyoznak.

Korántsem zavarom össze a nemzet és democratia egymást épen nem fedező fogalmait. De úgy vélem, hogy democratiáról addig szólni anachronismus, míg az állam területén közös uralkodó alatt élő nép nemzetté nem tömörül, míg a rendi kiváltságok védfalát a jogokban és birtokképeségben való egyenlőség alá nem ássa.

Gondolhatnók, hogy városainkban a középkoron át némi democraticus szellem fejlődött ki és hatalmasult el, hisz a városi

szervezet, a röghöz nem kötött foglalkozás kedvezni látszott minden időben a democratiának. Csakhogy a városok alapja kiváltságlevél, polgársága zárt rendet képez, jogaira féltékeny és büszke akár a nemes; miért falai közt a democraticus szellem mélyen gyökeret nem verhetett. Autonomiájában van némi csirája a democrata irányynak, a menyiben minden szabad polgár részt vesz a közügyekben. De ily mérvben democraticus a megye is, sőt az a legfőbb törvényhozó hatalom az országgyűlés is, kivált míg a nemesség fejenkét jelenik meg és vesz részt tanácskozásaiban.

A modern democratia a múlt században ad magáról hatalmasabb életjelt először. Az új világ coloniái democraticus alapon hatalmas állammá tömörülnek. Az ó-világban is mozgalom támad. A legkeresztyénebb király országából indul ki az áramlat hódító útjára, mely a középkori institutiókat már korhadó alapjaikon megingatja, majd romba dönti. Franciaországban a harmadik rend inaugurálja a democratiát, elhamvaszt, halomba dönt mindent, mi a feudalismus, az absolut királyság századaira emlékeztet, s a jövő irányának születés napját emberáldozatokkal ünnepli.

Magyarország harczolt az »ember jogai«-nak codificatorai ellen, s míg azt hívé, hogy nyolcz évszázas alkotmánya oly sok vést és vihart látott bástyái mögött bizton van, vakolata mállani kezdett, alapjaiban megingott. A középkor nálunk nem hullott sírjába egy nap alatt, mint Franciaországban; de az újkor napja nem is vérágyból kelt ki egy elhamvasztott ország fölé. Fél századon át tartott a harcz, melyben csak szónoklat-lövegek röpültek és tintaáradat folyt, a magyar nemesség napról-napra legyőz valamit csökönységéből, az alkotmány védbástyáit egyre kijebb tolja, s egy szép napon arra ébred, hogy az épület, melyben előbb Verbóczy ötszáz ezer főnyi populusa is csak szükön fért meg, most tágas is, méltó is egy nagy nemzet befogadására.

Szándékosan hallgattam eddig Beksics művéről, hogy reflexióimat egyfolytában mondhassam el. »*A democratia Magyarországon*« nem röpirat, nem sallangnak használja a históriai tényeket, mint irodalmunkban nem egy publicisticai mű. Ez mindenestre vitatás alá sem eshető érdeme. Hogy aránylag kevés forrást használ, kis apparatussal dolgozik, mint a publicisták általán, nem baj, ha általánosításai nem mondanak ellen a históriai igazságoknak. Ezt azonban nem egy állításáról könnyűszerrel ki lehetne mutatni. Műve a történetírás igényével lép föl, s ezért nem hűnylatunk szemet némely valótlan állításaira, melyeket különben alapos és a dolog lényegére törő fölfogásával sem tudunk összeegyeztetni. Vádja a magyar történet ellen, hogy még ma is sok benne a mythosz, legenda, faj-bámulás. Megengedjük, csakhogy a tisztítás útjának az ajánlott módot nem fogadhatjuk el. Fáj neki,

hogy Mátyást a köztudalom ma is az igazságosság typosának tekinti, holott szerinte a legerőszakoskodóbb zsarnok volt, ki az olygarchák s főpapok hatalmát olykor nem épen egyenes úton törte meg. Nem említjük, hogy az erőszakos zsarnokkal, mint nem egy podesta igazságos volta bizonyítja, megfér a szigorú és méltányos igazságszolgáltatás. Súlyosabb vád, hogy *bérbe adtu a generale iudiciumokat*. Igen de nem adta; s a mire Beksics súlyos vádját alapítja, az mindent inkább bizonyít, mint a könnyű szerrel odadobott vádat. Mátyás király idejéig Magyarországon a központi bíraskodás dívott, a nádor időnként egy vagy több megye közönségével *generalis congregatiókat* tartott, a melyben végeztek a bírói teendők. E bíraskodás hiányos voltát eléggé illusztrálja az, hogy maguk a megyék sem voltak vele megelégedve, s épen nem búslakodtak megszüntetésük miatt. Mátyás a bírói hatalmat az addig csak kisszerű politialis ügyekkel foglalkozó megyei hatóságokra ruházta. Minthogy pedig az addigi központi igazságszolgáltatás megszállás, nádori bírságolás stb. czímén tetemes terheket rótt a megyékre, a mi most mind megszűnt, ennek váltságául a hadsereg tartására némi contributiót szedettet. A fölött lehet vitatkozni, hogy egyáltalán helyes volt-e az igazságszolgáltatásért bármi czímen is adót szedni? de az kétségtelen, hogy ebből a bíraskodás bérbeadása semmiképen sem okoskodható ki. A másik vád, hogy gyilkosoknak, tolvajoknak etc. pénzért elengedte büntetésöket, sem alaposabb. Avagy a középkor büntető eljárásáért, mely mindennemű vétségért a lakolást pénzzel megválthatónak mondotta ki, szedte a homagiumot, birsagiumot szintén Mátyás a felelős?! Ily úton meghamisíthatjuk a históriát alaposan, s fajbámulás, legenda, mythos még sem lesz benne kevesebb csak egy szemernyivel is!

Ily aberratiókat a históriában mutathatnánk ki többet, ha terünk engedné, s ha tanulságosnak tarthatnók. Méltánytalanok sem akarnánk lenni s író alapos fejtegetéseit a magyar nemesség democraticus irányának okairól dicsérettel említjük föl. Valóban sajnáljuk, hogy a derék kis munkát néhány, a már fölhozotthoz hasonló lapsus ékteleníti, mit elkerülni könnyű volt volna eredeti forások kissé mélyebbre ható tanulmányozásával. Minthogy a kis füzet egy nagyobb körű munka vázлата, indokolt véleményünket akkorra tartjuk fönn, midőn már az is a közönség kezén forog. Igazán óhajtjuk, hogy a derekas kezdet, némely gyarlóságait levetközve, egy kitűnő művé nőjje ki magát!

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

JUN. 7-ÉN *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt tartott választmányi ülésen *Thallóczy* Lajos s. titkár a Teöke-család ltáráról tartott érdekes szóbeli előadást.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár meleg szavakkal emlékszik meg *Hodor* Károly társ. tagnak a magyar monographia-írók nestorának, továbbá *Vasadi* Gyulának a Székely Nemzeti Muzeum buzgó örénak haláláról.

Évdíjas tagoknak felvételtek: gr. *Pejachevich* Julián, (aj. Thallóczy); *Szilágyi* Sámuel tanár, (aj. Thallóczy); *Mortenson* Ede tanár, (aj. Demkó K.); *Olsavszky* Lajos, (aj. Deák Farkas); *Szadeczky* Sámuel, (aj. Szadeczky L.); *Budenz* József, (aj. a titkár.)

Foucard N. a modenai államlevéltár nagy tudományú igazgatója s kitünő olasz történetíró négy munkájával megajándékozta a társulatot, melyekért a választmány köszönetet szavaz neki.

A titkár tudatja, hogy *Gorové* István a kitünő államférfi s társulatunk alapító tagja 100 fítot hagyományozott társulatunknak. Hálás köszönettel fogadtatott.

Titkár bemutatja a Magy. Tört. Társ. elfogadása és működésének előkészítése ügyében Sárosm. közöns. által kiküldött választmány 1881. évi jun. hó 10-én Eperjesen tartott ülésének jegyzőkönyvét. Elnöke a gyűlésnek *Mattyasovszky* Tamás főispán, tollvivője dr. *Berzeviczy* Albert főjegyző volt. Az elnök megnyitó beszéde után a társ. választmányának az elutazást s az ott tartózkodást illetőleg kelt határozata olvastatott fel, mely örömmel vétetett tudomásul s elhatároztatott a társulat titkárát megkeresni a megérkezés, a nagy és a zárgyűlés napjának s a résztvevők számának mielőbbi szives tudomásra hozataláért. Ezután bemutatattak a levéltárak jelentései, melyekből kitűnik, hogy a megyei, a bárt-

fai, a kis-szebeni és a Péchy-családi levéltárak teljesen rendezve vannak s a társ. használatára teljesen készen állanak. Az eperjesi és a Péchy-családi levéltárakról Lasztókay László tanár beható tanulmányozás után nyomtatott okmányjegyzéket és kimutatást készített. Továbbá részletes jelentés olvastatott a Zborón található Rákóczi-féle régiségekről. Tárgyaltatott a tiszai ág. h. evang. egyházkerület Eperjesen elhelyezett levéltáráról készített jelentés, mely oly kéressel vétetett tudomásul, hogy a jelentést tevő a sáros-zempléni ág. evang. esperesség levéltárának tartalma felől is szíveskednék jelentést tenni. Az eperjesi coll. kvtár és ltár, hasonlóképp a bártfai evang. egyház birtokában levő okmányok és régiségek felől tett jelentések is oly kérelemmel vétettek tudomásul, hogy a további felfedezésekről s a Bártfán netán létező levéltárakról az illető jelentésttevők tudósítást és bővebbi értesítést szíveskedjenek adni. A jelentések letárgyalása után, s miután több vál. tag egyes levéltárakról felvilágosítást s közlést adott, elhatároztatott a társ. titkárát értesíteni, miszerint már eddig is a sáros-megyei, az Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben városi levéltárak, továbbá a Péchy, Berzeviczy, Dessewffy, Bánó és Szinyecy-Morse családok levéltárai, nemkülömben a tiszai ág. evang. egyházkerület, a collégium és a sáros-zempléni esperesség okmánytárai s végül Holländer Leó és Herfurth József Eperjesen levő éremgyűjteményei és a Zborón található régiségek hocsáttattak a társ. rendelkezése alá s hogy mindezek — a bártfai levéltár és a zborai régiségek kivételével — Eperjesen is megismerhetők lesznek, s ha a társ. titkár a felsorolt levéltárak és régiségek kimutatásainak előzetes megtekintését kívánná, azok el fognak küldetni. Végül a választmány egy öt-tagú alválasztmányt küldött ki, hogy a társulat ott tartózkodására részletes programot készítsen s ezzel a gyűlés berekesztetett.

Mindez örvendetes tudomásul vétetett. Ezzel kapcsolatban jelenti a titkár, hogy a kirándulásra eddigelé már 36 résztvenni kívánnó jelentkezett. Mint tudva van a jelentkezés záros határideje: jul. 15-e, melyen túl jelentkezés nem fogadtatik el. A kirándulás aug. 21-én veszi kezdetét s megelőző nap d. u. 4 órakor az Akademiában értekezlet fog tartatni.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását:

Bevétel volt volt a múlt hóban . . . . . 2071 frt 50 kr.

Kiadás . . . . . 419 frt 63 kr.

Pénztár maradék 1651 frt 87 kr.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« april 27-én *Rács*: Athanáz alelnök vezetése alatt tartotta meg rendes havi közgyűlését, mely alkalommal *Pontelly* titkár havi jelentésében kiváló helyet foglal el a *Ternajgó* Caesár gyógyszerész által a társulat muzeuma számára beküldött aczél pecsétnyomó leírása, mely az 1848/49-iki szabadságharcz idején az összes magyar tábori kórházak főapolónéjának, mely tisztelet Kossuth Lajos nővére: Meszlényiné viselt, használatára készült. A régiségtár számára ezen kívül egy egész sereg éremküldemény jelentetett be, melyek legnagyobb részben a római császárság korát képviselik. Ezek mellett érdekes még azon érem is, melyet 1848-ban a csak 24 óráig fennállott milánói köztársaság veretett. E köztársaságot Radeeczky bevonulása szüntette meg. A könyvtár gyarapításához az Akadémia járult. *Odor* Samu pénztári jelentése után *Pontelly* István »A bronz-kor elleni mozgalmak« című értekezésének befejező részét olvasta fel.

— A MÁJUS 11-ÉN *Ormós* Zsigmond elnöklete alatt tartott rendkívüli választmányi gyűlés a társulat ez évi X-dik nagygyűlésének programját állapította meg.

— JUNIUS 1-ÉN tartatott a társulat X-dik nagygyűlése a fentvezett főispán vezetése mellett, ki rövid elnöki megnyitójában a társulat létjogára vonatkozólag utalt azon tíz évi működésre, mely már mögötte áll, a mely működés hazai tudományosságunk emelésére a déli vidéken minden esetre nem csekély eredménnyel folyt be. Különösen a régészet terén látszik nagy mozgalom, s ebből kifolyólag utal elnök arra, hogy a társulat fennállása véglegesen biztosítva csak akkor lehet, ha az érdeksolidaritás a közönség és a társulat között szilárd alapon állandó. Az elnöki megnyitó után *Ormós* a piatra-albai római ezüstérem-leletet mutatja be, melynek végezte után a közönség éljenekkel jutalmazta.

Most *Pontelly* István titkári jelentése következett, melynek elején meleg szavakkal szól a társulat tíz évi működéséről, melyre nézve így folytatja: »vajha törpe szám legyen az, társulatunk jövő évi életében, melyre nézve nem is lehet hőbb vágyunk annál, hogy egyesületünk a maga elé tűzött hazafias, tudományos, nemzeti és speciális délmagyarországi feladata tekintetéből, az évtizedek szakadatlan során keresztül oly tekintélyes és hatalmas súlylyal essék mindinkább Délmagyarország nemzeti és kulturális mérlegébe, hogy a mit mi anyagi és szellemi gyöngé

erőnk tudatában, csupán műkedvelőként megkíséreltünk: az általunk eddig csak szűkebb határok között művelhetett tudományágaknak majdan, a legszélesebb mederben fejlesztését és e keretben Délmagyarország hazafias lakosainak ugyanazon nemzeti érzés, gondolkodás és törekvésben való elválaszthatlan egyesítését: az utánunk következő nemzedékek nálunk erőteljesebb politikai és tudományos szakfőfiai, még több főszükségű intézkedések és hazafias intézményeknek életbeléptetésével, minden tekintetben kedvező viszonyok között teljesen életvalóságra emelhesék!« Utal azon munkásságra, melyet a társulat tagjai az elmúlt decennium alatt a hazai tudományosság és a nemzetiségi egyesítési eszme érdekében kifejtett s figyelmeztetni kívánja a tagokat a vidéki múzeumoknak, s ezek között a délmagyarországinak is, a nemzeti múzeummal való összhangba hozatalára, mely főleg rendezés tekintetéből a sajtó által újból és újból felelevenített, mit kívánatosnak tart s erre nézve szükségesnek véli, hogy a társulat jogi állása és hatásköre »a ezélbavett országos szervezés érvényesülése esetére, pontosan körülírva és törvényesen megállapítva legyen.« Ezután áttér a társulat múlt évi működésének vázolására. A társulat havi ülésein tartott felolvasások egész sorát terjeszti elő, hol a felolvasók között tudományos életünk nem egy derék napszámosával találkozunk, mint *Ormós* elnök nevével, ki a »rékasi római leletről« értekezett; *Erdelspacher* Antal, ki »Decebal és a dákok«-ról, a »Székelyek eredetéről«; *Benedek* Albert Tinódy íratairól történelmi szempontból s a fáradhatatlan *Pontelly* István titkár »A bronzkor elleni mozgalmakról« tudományos készültséggel írt értekezéseket adtak elő. A társulat múzeuma úgy a régiség-, mint a könyvtárt illetőleg jelentékenyen gyarapodott. Kiváló érdekléssel bír *Szentláróy* Jenőnek a »Száz év Délmagyarország legújabb történetéből« írójának a Török-Becsétől mintegy két órányira fekvő padai barbár őstelepnek felfedezése; ez egy régi temető, melynek közvetlen közelében fekvő magaslatokon terültek el a barbár ősi lakhelyek. A társulat ez évi halottai száma öt, kik között *Szabó* Imre szombathelyi megyés püspök nevével is találkozunk.

Most *Odor* Samu pénztárnok jelentése következett, melynek végzetével elnök indítványára *Odor*, mint a társulatnak tíz éven át pénztárnoka, érdemei elismerésül a társulat tiszteleti tagjává választatott.

A pénztári jelentést *Horváth* Pius tanár »Szemelvények Horvátország történelméből, tekintettel a horvátoknak adott »fehér lap«-ra« című lelkiismeretes tanulmányon alapuló, a meggyőződés egész hevével elő-

adott értekezése követte, melyben feltüntette, hogy a magyar nagylelkűségének mindig megadta az árát, mert az idegen elem csak hálátlan-sággal fizetett mindig. Kimutatta, »hogy a hajdani Horvátország a Kulpán túl létezett; hogy az utóbb Zágráb, Varasd és Körösre nézve becsempészett Horvátország elnevezés nem egyéb közjogi bitorklásnál; s hogy Verőcze, Pozsega, Szerém és Valkó vármegyék egészen 1848-ig tisztán magyar vármegyék valának s képviselőiket mindig a magyar országgyűlésre küldötték.«

A lelkesült felolvasás zajos éljenzésre ragadta a jelenvoltagekat, a mire a választmányi és tagok megválasztásával a gyűlés befejeződött.

Ezekután titkár a kiállított tárgyakat mutatta be az érdeklődőknek, melyek közül *Bersuder* Lajos festménye, midőn Habsburgi Rudolfot Basel ostrománál 1273-ban Hohenzollern Frigyes tudósítja császárrá választatásáról, az adományozások egyik legszebb darabját képezi. Ezt a festő a trónörökös egybekelése emlékére ajándékozta a délmagyarországi muzcumnak.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DEÁK FARKAS, társulatunk hét év óta fáradhatatlan, buzgó jegyzőjét, min. titkárt, Ő cs. és ap. kir. Felsője az igazságügyminis-
teriumnál osztálytanácsosi czímmel és jelleggel felruházni méltóztatott.

— MIT CSINÁLNAK TÖRTÉNETIRÓINK? Alapszabályaink 36. §-a tisztünkkel teszi, hogy tagjaink munkálkodását figyelemmel kísérve, arról számat adjunk. Íme megteszszük: *Csaplár* Benedek tagtársunk ez évben minutiosus gonddal kidolgozott Révai-életrajzának folytatását közölte a »Figyelő«-ben s azt önállólag is kiadja. Gyűjti továbbá az adatokat a kegyesrend történetéhez. — *Csontos* János több tanulmányt írt a »Magyar Könyvszemlé«-ben, s a nyáron a Zrínyi-könyvtár maradványait fogja kutatni. — *Czobor* Béla a Rajna-vidékére útzik műemlékek tanulmányozása végett. Keresztyén mű-archaeológiájának II-ik füzeté sajtó alatt van. — *Dobóczy* Ignác az akad. archaeologiai bizottsága megbízásából a magyar érmészet Árpád-kori részét dolgozza föl, melyhez a táblák heliotypia útján készülnek. Ugyancsak e czélból, mint munkatárs, dr. *Tergina* Gyula az erdélyi gyűjteményeket vizsgálja át. *Fejérvataky* László a párisi nemz. levél- és könyvtárban, s a külügyminis-
terium levéltárában tett kutatásokat. Jövő hó elején tér vissza kül-

földi útjáról. — *Fraknoi* V. ki Bunyitay Vinczével Rómában a Vaticáni levéltárban rendkívül fontos kutatásokat eszközölt; e buvárlatok eredményéről az oct. gyűlésen fog jelentést tenni. — *Gyárfás* István a »Jász-kúnok történeté«-nek III-ik kötetét bocsátja sajtó alá. — *Géresi* Kálmán és *Nagy* Gyula a gróf Károlyi-család okleveles táráat szerkesztendik. — *Dr. Hampel* József és *Torma* Károly aquineumi ásatásairól más helyen van emlékezés. — *Hajnik* Imre magyar jogtörténeti tanulmányokkal foglalkozik, s az idén is az országos levéltárban bő kutatásokat tett. — *Dr. Henszmann* Imre és *Majláth* Béla e napokban Németországba útaztak, amaz műtörténeti, ez utóbbi inkább bibliographiai és diplomaticai vizsgálódások czéljából. — *Dr. Horvát* Árpád, mint örömmel halljuk, oklevéltani munkán dolgozik. — *Jakab* Elek számos, az idén megjelent történeti értekezése mellett, munkába vette »Kolozsvár története« II-ik kötetének megírását. — *Knausz* Nándor »Monumentái«-ból a II-ik kötet már ki van nyomva, s nemsokára megjelenik. — *Nagy* Imre az anjoukori diplomatarium szerkesztését folytatja, valamint Vas-, Zala- és Sopronmegyék monographiájához gyűjti az adatokat. — Báró *Nyáry* Albert »Czímertaná«-ból már 12 ív ki van nyomva, s az első kötet 20 ívnyi terjedelemmel az idén meg fog jelenni. — Báró *Nyáry* Jenő »Aggteleki« nagy monographiája 22 ívnyi terjedelemben, 400 ábrával, számos táblával, pazar kiállításban a napokban jelent meg. — Szerémi *Odescalchi* Arthur herceg nagy nomenclaturájához jó részt összegyűjtötte már az adatokat. — *Ócséry* Lipót, társulatunkat az otrantoi ünnepélyen fogja képviselni és a napolyi magyar vonatkozások történetén dolgozik. — *Dr. Pauler* Gyula az »Árpádkor történeté«-n, *Pesty* Frigyes pedig a »Várispánság történeté«-n dolgoznak. — Báró *Radvánszky* Béla az idén fejezi be nagy műveltség-történeti munkáját. — *Salamon* Ferencz »Budapest története« második kötetén; *Szabó* Károly pedig a »Székelyek történeté«-n dolgoznak. — *Szilády* Áron az irodalomtörténeti codex s a »Magyar Költők tára« negyedik kötetének összeállításán fáradozik. — *Thaly* Kálmán »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága« című műve három igen szép kivitelű rézmetszettel szeptemberben fog könyvárusi forgalomba bocsáttatni. Előfizetői oly szép számmal érkeztek, hogy könyvárusi útra nem sok példány jut. — *Zsilinszky* Mihály protestans egyháztörténeti tanulmányait folytatja, s a nyáron nagyobb levéltári körutat tesz. — *Károlyi* Árpád a velencei dispaceikat állítja össze. — *Dr. Szalay* József a »Magyar nemzet története« népszerű megírásában a XVIII. századig jutott. —

Marczali Henrik »II. József kora« történetének egy részét már megírta. — *Ballagi* Aladár pedig »III. Károly Korá«-hoz az adatokat gyűjti. — Dr. *Kerékgyártó* Árpád érdemes írónk Széchenyi életrajzához adatokat gyűjtve, Bécsbe rándult föl. — *Szédeczky* Lajos »Mihály vajda« történetén dolgozik és az ősszel a varsói s esetleg a pétervári levéltárakban fog kutatásokat tenni. — *Wertheimer* Ede Berlinben gyűjti az adatokat 1806-tól 1814-ig terjedő korszak tanulmányozása czéljából. Eddig Bécsben volt. Nem említvén a többi, s a vidéken is serényen működő tagtársak munkálkodását, ebből is látható, hogy a magyar történetírók köztársaságában nagy élénkség uralkodik, s hogy lankadatlan munkássággal iparkodnak a nemzeti történetírás ügyét előbbre vinni.

— A GEOGRAPHIAI CONGRESSUSRA, mely september hóban fog tartani *Fralnói* Vilmos egy díszmunkát készített. Ez lesz Magyarország leírása a XV-dik század végén s XVI. elején: olasz követek jelentései, melyek a modenai és velencei levéltárakban maradtak fenn. Egy XV-dik századi térkép másolata is fogja a különben is rendkívül érdekes munka becsét emelni.

— Az ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, mely 1875 óta, a fokenkénti szervezés stádiumában van, most, hogy a fogalmazói osztály majdnem véglegesen rendezve van, ismét egy újabb lépéssel haladt teljes kifejlődése felé. A nagyméltóságú belügyminiszterium ugyanis f. é. 4623. szám alatt megengedte, hogy ott, az olasz és bajor államlevéltárak mintájára, az időnként fennforgó szükséghez képest gyakornoki állomás legyen rendszerezítve s erre nézve az Országos Levéltárnak javaslatát helyben hagyta. Ezen intézménynek czélja a levéltári pályára készülőknek kiképzésére gyakorlatilag is módot nyújtani, másrésztől hasznos munkaerőt szerezni úgy az Országos Levéltár, mint általában hazánk levéltári rendszere részére. De ezen cél csak úgy lehet biztosítva, ha a felveendő egyén minden kívánalomnak megfelel. Ilyenekül a következők vannak feltüntetve a mondott javaslatban. Szükséges: 1. hogy az illető akár a jogi akár a bölcsészeti pályát bevégezte s kétség esetén az Országos Levéltár bizottsága előtt a latin nyelvből vizsgázott legyen; 2. mint a tanulni vágy garantiája, mulhatatlan kellék, hogy harminczadik évét nem haladta túl. Az alkalmasnak talált egyén aztán kineveztetvén, a hivatalos esküt leteszi, s minden másban pedig, állása a többi miniszteriumi gyakornokéinak lesz megfelelő, hogy t. i. ebbeli minőségükben töltött idejüket szolgálati éveikbe betudni fogják, s hogy bizonyos idő leteltével s használhatóságuk ará-

nyában javadalmaztatni fognak stb. Egyidejűleg ezen gyakornoki állásra a belügyminiszter egy fiatal történetbúvárt Dr. *Csánki* Dezsőt néhány magvas történeti tanulmány szerzőjét nevezte ki; ő Felsője pedig a »Magyar Nemzet Története« derék írójának Dr. *Szalay* Józsefnek, munkatársunknak, az országos levéltári fogalmazói czímet és rangot adományozni méltóztatott.

† KÉZDI-SZENTLÉLEKI HODOR KÁROLY, a magyar történetírók Nestora, 86 éves korában, dobokai birtokán jun. 11-én meghalt s 13-án kedvenc almafája alá, melyet maga ültetett, temettetett. Nagyobb önálló munkát csak egyetlen egyet hagyott hátra nyomtatásban — s az is csaknem egy félszázad előtt (1837) jelent meg tőle. Ez egy nagy vaskos kötet volt »Doboka-vármegye esmertetése« cím alatt s ennek a vármegyének kimerítő monographiáját tartalmazá. Hodor Szirmayt választá példányának, mesterének s egészen az ő nyomdokin haladt. S csakugyan oly szorgalommal, alapos ismerettel hordta össze az adatokat, munkájának oly czélszerű berendezést adott, hogy az annak idejében méltó feltűnést kellett. Saját költségén nyomatta ki — de az általa hozott áldozatnak csak kis része sem térült meg. Sem anyagi sem szellemi jutalma nem volt érte: sőt épen azt gúncsolták benne, a mi munkáját leginkább fenn fogja tartani, hogy mindenütt részletes, kimerítő akart lenni. Mint vidéki nemes, saját jószágán élt, elzárva a világtól s irodalmi köröktől — de azért folytonosan gyűjtött, tanult, leginkább magának és fiókjának. Az utolsó időben nagy ritkán megszólalt s az »Erdélyi Muzeum«-ban vagy »Történelmi Tár«-ban kiadta gyűjteményének egy-egy becsesebb darabját. Neje még előtte halt meg s családot nem hagyott maga után. Könyvtárát és kéziratgyűjteményét az Erdélyi Muzeumnak hagyta.

† GOOSS KÁROLY, segesvári főgymn. tanár múlt hó 23-án, hosszas gyógyíthatlan betegségének azzal vetett véget, hogy az udvarában lévő kútba ugrott, honnan halva húzták ki a szerencsétlent. Az erdélyi szász történetírók és történet-nyomozók közt kiváló helyet foglal el. Főként Erdély praehistoricus, Dácia és a rómaiak erdélyi uralma történeteivel foglalkozott. A budapesti praehistoricus congressusra összcállítá az erdélyi leletek krónikáját, egy nagy szorgalommal s kiváló szakértelemmel készített munkát, mely a történetíróknak nagy szolgálatot tesz. Maga is több ásatást vezetett s a segesvári gymnasiumban oly muzeumot állított össze, hogy midőn társulatunk Segesvártt tartá kirándulását, az a szakértőknek figyelmét és elismerését teljesen kiérdemelte. Gooss, mint író,

nemcsak helyes kritikával állítá össze az adatokat, hanem a kidolgozás formájára is ügyelt. Dácia geographiája és története a római korban, továbbá, a középdunai tartományok cultur-története, Apulum leírása, a jobb nevű történetírók közémelték. Mint epigraphus is szép nevet vívott ki s e nembe vágó közléscivel Mommsen nagy munkájához is szolgáltatott adatokat. Ezenkívül az Archiv-ban, a segesvári gymn. programmban is adott ki kisebb-nagyobb közleményeket. Alapos kutató, ügyes feldolgozó lévén, kiváló előszeretettel vetette magát a történet homályos pontjainak tisztázására s e téren szerencsés combinatióival általános figyelmet keltett. Jókedélyű, nyájas, előzékeny férfi volt. Szívesen érintkezett azokkal, kik vele egy téren dolgoztak s a hozzá intézett kérdésekre öremest szolgált felvilágosítással. A megfeszített munkásság megtörte gyenge idegzetét s agylágyulást idézett nála elő. Orvosai hosszabb idő óta eltiltották a dolgozástól, de maga is fokozatosan vette észre erejét hanyatlani. Ez állapot és szenvedései türethetlenné tették előtte az életet s az alig 38 éves férfi a sírban keresett enyhülést. Magyar érzelmű családból származott s atyja, mint honvéd szolgált hazáját. De ennek szomorú végét intő példának tekinté s kerülté a politikai pártküzdelmeket.

† N.-VASADI VASADI N. GYULA, a székely nemzeti muzem derék öre, f. évi junius hó 6-án, élete 36-ik évében, úgy szólván pályája kezdetén, húnyn el. — A boldogult a budapesti egyetemen philosophiai cursust végzett; mint tanárjelölt a Cserei-családhoz került nevelőnek. Az özvegy Csereiné a szakavatott nevelő segélyével kezdé gyűjteni a Székelyföld régiségi, ethnographiai, históriai s más emlékeit, eleintén merőben privát passióból. A kised gyűjtemény évek során át tekintélyessé szaporodott; szakértelemmel, a modern muzeumi követelményeknek megfelelően rendeztetett. Nem rég a magán-gyűjtemény nyilvános jelleget öltött, a tulajdonosnő nagylelkűségéből a székely nemzet tulajdonába ment át. Természetes volt tehát, hogy a közkinés őrizete is arra bizaték, ki összehozásában, rendezésében a főszerepet vitte. Vasadinak csak most nyilott volna tér, melynek művelésében képzettségét ragyogtathatja vala. A kérlehetetlen úr — a halál — munkájából ragadta ki, mielőtt amaz alapot dicséssel tetőzhette volna be, melynek lerakását nem közönséges tehetséggel és odaadással kezdé meg. Székely honfitársaink kegyete talán módját ejti, hogy emléke körükben megőriztessék; hisz az elhúnyt első sorban a székely culturának tön bocses szolgálatot. Béke lebegjen porain!

— AQUINCUM. A vallás- és közokt. miniszterium segélyével *Torma* Károly már a múlt hó eleje óta folytatja az ó-budai határban tavaly megkezdett nagyérdékű ásatásait. Ugyszólván az amphitheatrumnak már fele teljesen ki van ásva, kitakarítva, az egyes kiméletet érdemlő helyeken korlátokkal, hidakkal ellátva. Az amphitheatrum körül a kihordott földből körtöltést csináltat *Torma*, s úgy véli, hogy az ősz végére teljesen kiássa. A részleges restauratio már el is van határozva s a cultusminister a teljes kiásatáshoz szükséges összeget ki is utalványozta. Eddigelő számos tetődísz, párkányt, tárgyat, ülőpadot, érmet stb. letek. — Ugyancsak az amphitheatrummal szemben a »Papfoldje« nevezetű 22 holdnyi területen a főváros megbízásából Dr. *Hampel* József tagtársunk nem kevésbé érdekes ásatásokat kezdett meg jun. elején. Az ásatási területen végig hosszú árkot vonatván, egy római — katonai bélyegű Leg. II. Aditrix téglából épített — fürdőre bukkant, annak meglehetősen ép alapfalait s medenczeit ásatja ki, számos pénzdarabot s egyéb római érdekes apró tárgyat, két feliratot lelt. Mint látjuk, a főváros régmúltjának földériteése nem szóval csupán, hanem tettel is halad előre.

— A »MONUMENTA ARPADIANA«, Endlicher nélkülözhetetlen gyűjteménye két évtized óta nem volt megszerezhető a rendes könyvkereskedői úton. Az 1849-ben Sz.-Gallenben megjelent könyvet már az ötvenes években is csak antiquariusnál lehetett találni. A kiadás azonban nem fogyott el, csak hevert. Pár hónap óta ismét a könyvpiacra bocsátották; a német könyvkereskedők 10 márkáért [= 5 frt 70 kr], a bécsi *Bermann* és *Altmann* ezég pedig 6 frt 20 krért árulják. Ekkép tehát legfontosabb történelmi forrásaink ismét megszerezhetők; reméljük azonban, hogy egy az Endlicherénél jobb, kritikus kiadás nem fog soká késni.

— A »STEIERMÄRKISCHE GESCHICHTSBLÄTTER« 1880-iki folyamának 4-ik utolsó füzeté *Eberlein* Jakab seckau-i püspök naptári följegyzéseit közli az 1617—1632. közti időből, mely inkább cultur- mint politikai történeti följegyzéseket tartalmaz. Azonban három okirat másolata is e följegyzések közé van igtatva, melyek közül egy: »Guetachten so dem Betlehemb Gabor zu Presburekh wegen Einnembung der Hauptstatt Wien in Oesterreich übergeben worden im 1619 Jahr«, minket is közelebbről érdekel.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— AZ AGGTELEKI BARLANG, MINT ÖSKORI TEMETŐ. Írta B. Nyáry Jenő. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága. Egy tervrajzzal, három fénynyomatú táblával és háromszáz harminczöt szövegbeli fametszettel. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1881. Franklin-társulat könyvnyomdája. Negyedré. 179 l. Betűsoros tárgymutatóval. Ára 3 frt. Kapható Knoll Károly Akad. könyvtárában.

— A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEK VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSAI a reformatiótól kezdve. Írta Zsilinszky Mihály. Első kötet a Reformatiótól a bécsi békéig. Budapest. 1881. Ára 3 frt.

— GYÖRMEGYE ÉS VÁROS ANYAGI MIVELTSÉG TÖRTÉNETE. Kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000—1301. Írta Villányi Szaniszló. Szt.-benedekrendi tag s főgymn. ny. r. tanár. 8-r. 198 l.

— ARAD TÖRTÉNETE. Írta Lakatos Ottó, minorita házfőnök és lelkész. II. kötet. Egy tervrajzzal és egy színezett térképpel. Arad. 1881. Gyulai István nyomása. 8-r. 274 lap.

— A BÜLCÉSZETI JOGTUDOMÁNY TÖRTÉNELME. Írta Dr. Werner Rezső. Második javított kiadás. Budapest. 1881. Ára 1 forint 50 krajczár.

— DIE VÖLKER Oesterreich-Ungarns. Ethnographisch und Culturhistorische Schilderungen. Fünfter Band. Die Ungarn oder Magyaren. Von Paul Hunfalvy. Wien und Teschen. 1881. 8-adr. 254 l. Ára 2 frt 40 krajczár.

— DIE VÖLKER Oesterreich-Ungarns. Ethnographisch und Culturhistorische Schilderungen. Sechter Band Die Rumänien in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina. Von Joan Slavici. Wien und Teschen. 1881. 8-adr. 236 l. Ára 2 frt 40 kr.

— DIE LÖSUNG DER WALLENSTEIN FRAGE. Von Dr. Edmund Schebek. Berlin. 1881. Nagy 8-adr. VII és 612 ll. Ára 7 frt 20 kr.

— UN NOUVEAU ROYAUME. (Roumanic.) Írta Marbeau Ede. (Extrait du Correspondant) Paris. Jules Gervais, Libraire-Éditeur. 1881. 8-r. 107 lap. (Rumun történeti vonatkozások.)

A RÓMAISÁG ELENYÉSZTE PANNONIÁBAN, S KÜLÖNÖSON AQUINCUM VIDÉKÉN.

Római városaink elenyésztenek nemhogy évét, de századát sem mondják meg nekünk a historiai emlékek. A kútfők minden neme hallgat egy katastropháról, mely Aquincumban vagy Pannoniában megsemmisítette volna a római civilisatiót. — Ezen hallgatásból azonban egy fontos következtetést vonhatunk, azt hogy vidékünkön a római élet nem egy erőszakos s rögtönös halállal múlt ki Aquincum az ő testvér városaival egyetemben nem egy rögtönös rombolás áldozatává lett, hanem apránként enyészett és pusztult el; mert különben a szörnyüségeken kapó, sőt azokat soha sem kisebbíteni, hanem mindig nagyítani szerető krónikák el nem hallgatták volna.

Kövessük nyomról-nyomra a található emlékeket.

Kezdem a nyomozást a IV-ik századon, mikor Aquincum még áll; de már többrendbeli kalauzaink, melyek a második és harmadik századot megvilágították, elhagynak bennünket.

Először a fölíratos kövek szűnnek meg a politikai, katonai, társadalmi és magánéletéről felvilágosítani és bizalmasan csevegni. Korábbi időből százával vannak kiaknázva vidékünkön s városunk területén. Köztük mintegy 76 van olyan, melyek datuma meghatározható, városunk területéről pedig 36 ilyen van ismertette nyomtatásban. Mindez a K. u. II. és III-dik századból való — egészen a IV. század elejéig bezárólag. Még a római birodalom ama viharos éveiben, 250-től 280-ig, sem némulnak el. Átlag véve minden tíz évből mutathatni fel egy-két meghatározott keltű fölíratot meglehetősen szakadatlan sorban, a IV. század elejéig. A számos nem datáltakat amazok csoportos kísérintek vehetjük, s szabad

föltennünk, hogy a hol emezek láncolata megszakad, azon innen már gyér lehet a mások száma is.

A dátumos föliatok folytonossága megszakad a 310-dikévvél.

Azonban a római föliatok gyér föltünése még nem a római élet kialvására, csak egy nevezetes átalakulásra mutat. Miben áll ez az átalakulás?

Egy 305-ben kelt s Aquincumban talált, továbbá a 310-diki s Duna-Pentelén lelt föliatok még pogány szokások divatozására mutat. ¹⁾

Aquincumban Maximianus császárnak, a Jovius (jupiteri) czímet adják meg s az ő jóllétének szentelik a köenlétet; Pentelén pedig a D. M. áll a föliatok élén. *Dis Manibus*, azaz a pogány isteneknek áldoznak.

És épen ezek az évek 305-től 310-ig voltak birodalomszerte a pogányság utolsó évei. 311-ben, april 30-dikán adja ki Galerius császár az edictumot a keresztyének üldözésének megszüntetésére, s két évvel később kel a híres milanói rendelet, melyben Nagy-Konstantin és Licinius császárok a keresztyénséget hivatalosan emancipálják.

Igy a mi datált föliataink sorozata elég pontosan jelzi azt a nevezetes világtörténelmi időpontot, melyben a pogány cultus és szokások hivatalos helyét a keresztyénség foglalja el. — Ezzel együtt általában a föliatok, a történelem ezen sokoldalú világot vető fáklyái mindinkább kialusznak. — A pogány vallással szorosán össze volt kötve a római állam-, municipális és társadalmi élet. S mindez örök emléket igyekezett hagyni az utókorra. A legtöbb föliatok a pogány cultusra vonatkozik, ilyenek a votiv, és oltárkövek a polytheismus számos isteneinek, a császárok »numen«-jének, s a mesterségek és egyes helyek »geiუსai«-nak szentelt feliratok. Mindezek tetemes contingensei a föliatos gyűjteményeknek, s mindezek már csak ritka esetben tűnhettek fel a IV. században, annak végeig pedig el kellett enyészniök, mihelyt a keresztyénség mélyebb gyökeret vert a szivekben, fogalmakban és a szokásokban.

¹⁾ Mommsen. Corpus Inscriptiorum Latinarum. III. kötet 3522. és 3335. számú föliatok.

A keresztyénség már a III-dik században birodalomszerte hatalmasan el van terjedve; de még mindig üldözött, s legfeljebb megtűrt tan. Pannonia, mint egyebekben, úgy vallás dolgában sem volt kivétel a birodalom többi tartományai közül. Mindazon bizonyítékok, melyeket arra hozhatunk föl, hogy a IV. században már Pannonia népe keresztyén, bizonyságok arra is, hogy Krisztus nevét, mint megváltóét és üdvözítőét, ha nem hangoztatták is, de suttogták számosan, már a III. században is. Mert valamint a leghatalmasabb római császárok, egy-egy Trajanus, Marcus Aurelius és Diocletianus üldözései nem voltak képesek terjedését meggátolni, sőt feltartóztatni sem, úgy egy Nagy Constantinus hatalom-szava sem lesz vala elegendő arra, hogy a keresztyénséget ráocstroyálja egy gyökeresen pogány hitű tartományra, nemhogy egy roppant birodalomra. Tudjuk pedig, hogy a nagy császár távolról sem akarta ráerőszakolni a keresztyénséget alattvalóira. Hires edictumai a vallások egyenlő-jogosságának elvét hirdetik. Csak a IV. század második felében használnak kényszerítő eszközöket a keresztyénség átalánossá tételére a császárok. De különben eme században nem folynak vérengző harcok a pogányság és keresztyénség közt, még a pogány Julianus császár rövid uralkodása is csak egyes kihágásszerű zavarokat okozhatott. A mi vallásos küzdelem folyt, az két keresztyén felekezet egymás közti viszálya: a katolikus és arianus felekezeté, mely az által, hogy nagy élénkséget támasztott az eszmékben és világi életben, alkalmasabb volt előmozdítani, mint hátráltatni Krisztus tanainak teljes diadalát a pogányság fölött. Hogy Pannonia megnyire elő volt már készítve a keresztyénségre, bizonyítja az is, hogy szintén megoszlott a catholicismus és arianismus kérdésében.

Maradtak fenn azonban kétségbevonhatlan jelei is. Ilyének némely feliratos emlékek a IV-dik századból. — A pogány köfeliratok divatját a keresztyének is megtartották a sírkövekre nézve. Négy ily keresztyén felirat ismeretes Sabáriából, a mai Szombathelyről, melyek egyikét két vándor festőművész emlékének szentelik társaik, s Kristus monogrammjá szolgál bevezetésül. Még nevezetesebb, s már műtörténelmi emlék jött napfényre száz évvel ezelőtt Pécsett. Egész egy temető, egy földalatti üreg,

a római keresztyén catacombákra emlékeztető.¹⁾ Még egy pár monogramm mindaz, a mit Pannoniának hozzánk közelebb eső részeiből fel lehet mutatni. Kevés mindez; de mégis ez tölti ki a hézagot, melyet a pogány feliratok hagynak 310-től számítva tovább ötven évnél.

A keresztyén egyház-történeti irodalom sem hágy merő setétségben Pannoniánk keresztyénsége tárgyában, sőt azok egyes bizonyosságul szolgálnak a III. századra is. A martyrok lajstromában találjuk már 250 körül Eusebiust, Cibalae püspökét, (a mai Szerémségben Eszék és Mitrovicz közt. Valentinián császár születése helye). Irenaeus, mint Sirmium püspöke szenved halált hitéért Diocletianus alatt (uralkodott 284-től 305-ig K. u.) Szent-Rutilius Sabariának, és Szent-Quirinus Sisciának (Sziszek) volt főpapja. — Nevezetes a vértanuk lajstromában a Sirmium melletti négy szobrász halála, kik a pogány Diocletianus császárnak igen nagy meglegedésére, több jeles művet állítanak ki; de midőn arra kapnak megrendelést, hogy Aesculapius szobrát faragják ki, ennek végrehajtását hitők megtagadása jelének látják, s bár az engedtlenség bizonyos életveszély, vonakodtak teljesíteni a rendeletet. Így árulták el addig titokban tartott keresztyén voltukat, s szenvedtek martyr-halált.²⁾ — Több pannoniai püspökről tesznek említést, bár igen szórványosan, az egyház krónikái. Így a 325-ben a Nagy-Constantinus alatt tartott hires niceaei végzéseket aláírta a sirmiumi püspök Domnius is. A szintén nevezetes 344-diki sardicai (ma sophiai) conciliumban Eutherius *pannoniai* és Marcus sisciai püspökök vesznek részt. De legnevezetesebb, s a katólikus világban közbotrányul szolgáló püspökök voltak Valens mursai (eszéki), és Ursacius singidunumi (belgrádi) püspökök, kik az arianismushoz pártvezérül szegődtek.³⁾

¹⁾ Achaelogiai Értesítő. XIII. k. (1879.) Czobor Béla közleménye 169. és k. l. Ugyanaz bővebben »A keresztyén műarchaologia Encyclopaediája« I. füzet, 139. l.

²⁾ Lásd: »Untersuchungen der römischen Kaisergeschichte« III. k. 324. l. kiadja Wattenbach. »Passio sanctorum quator coronatorum« cím alatt ismeres ez az eset.

³⁾ Josephus Dankó, de D. Hieronymo. 1874. Moguntiae. 45. l. Terjedelmesen szól ezen tárgyról Muchar, »Das römische Noricum« II-dik k.

Bár Pannonia fekvésénél fogva jobban ki volt téve a latin, mint a görög befolyásnak, s így már a kereszténység első századaiban is inkább a nyugoti, mint a keleti kereszténység felé hajlott, nem volt elzárva a keleti befolyás elől sem. Egyik nevezetes pannon város, Poetovium (a mai Pettau), mely az olaszországi útban esett, oly keresztény püspökkel dicsekszik Victorinus személyében, ki a theologiai tudományok magaslatán inkább görög műveltségű, s anyanyelve is görög volt.

Végre meg kell említenem, hogy a IV. század keresztyén egyházának két kitűnő oszlopa pannoniai születésű volt. Az irodalmilag halhatatlan Szent-Hieronymus Pannoniában Stridonban (állítólag a mai Muraközben), — s a tettekben buzgalmas Sz.-Márton Sabariában (Szombathelyen) született. Igaz, egyik sem saját hazájában prófétáskodik. Hieronymus élete nagy részét Rómában és a szent földön tölti, Sz.-Márton pedig a mai Franciaországban irtja tüzzel-vassal a római pogányság maradványait, alapít szerzetes-zárdákat, s leszen 374-ben, a Loire mellékén *Toursi* püspökké. De vajon az egyház két bajnokán, a különböző fegyvernemek daczára, feltűnő rokon lelkület, a nézetek alkudozást nem ismerő határozottsága, hogy ne mondjam, vérmes túlzása, emez intellectualis harciasság, szellemi vitézkedés — nem a közös származásból magyarázandó jellemvonás-e?

Hogy Aquincum püspöke a IV. század közepén az arián felekezethez tartozott, az igen valószínű; mert ezen időkből írják, hogy felső és alsó Pannonia püspökei majdnem kivétel nélkül Arius követői voltak, kik közt megnevezik a főszoívivöket. Ezek Ursacius a singidunumi és Valens a mursiai püspök.¹⁾

Szóval Pannonia keresztyén voltáról elég irodalmi bizonyíték maradt ránk, sőt az itteni Duna mellékéről jóval több, mint a mennyit a Rajna melléke bír fölmutatni ugyanazon korból.²⁾

¹⁾ Nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi . . . in perfidia eorum conjuraverant. Sed principes mali istius (arianismi) habebantur a a Singiduno Ursacius, Valens a Mursia. Sulpicius Severus Sacra Hist. Lib. II. Cap. 54. Mint tudjuk, Valens püspöknek tulajdonítják, hogy Constantius császár arianus lett, különösen a mursai nagy ütközetnél a püspök által véghez vitt csel után.

²⁾ Rettberg Kirchengeschichte Deutschlands. I. k. 221. és k. l.

Azonban valamint másutt, úgy Pannoniában sem lehet ebből a római pogányság teljes kipusztulását következtetnünk. Egyes, nevezetes egyének még mindig pogányok, mint, hogy többet ne említsek, Ammianius Marcellinus, ki katonai tisztséget viselt, s becses emlékiratot hagyott ránk. Ezenkívül számos pogány szokás volt még meg mind a politikai, mind a társadalmi életben, s többek közt a circus és amphitheatrum épen nem keresztyéni időtöltése. Még a század végén, a nagyon keresztyén Theodosius császár fogadtatásáról, egy felső pannoniái keresztyén városban, érdekes leírást bírunk. A barbarok és egy vetélytárs fölött győzelmeskedő császárnak az egész Aemona város (ma Laybach) elébe sietett, oly örömmel, mint valamely ostrom alól fölszabadult vár népe. »A lelkesedést sokallni lehet, ha nem lett volna valódi. Egész sereg ünnepi tánczos nyitotta meg a menetet, hangzott a város az énektől és a csattogótól.¹⁾ Egyik kar a diadaléneket hangoztatta, másik az elesett ellenség gyászdalát; ez a legyőzöttek örökös vesztét, amaz a győzelmeknek mentül gyakoribb megérkezését énekelte. Mindenütt sűrű tömegek üdvözölték a császárt, a szűnni nem akaró öröm kellemes alkalmatlankodásával. Ott volt teljes számban a szabad nemesség, elől a hófehér palástú senatorok, a municipális biborba öltözött flamenek, s a süvegeikkel feltűnő papok (sacerdotes). Viruló zöld füzérekkel voltak díszítve a város kapui, s a nap fényét számos fáklya erősbitette. Minden ház az utczára ontotta lakosait, kor és nembeli különbség nélkül. Az öregek szerencsét kívántak a császár évei számához, a gyermekek hosszú életet« stb.²⁾

Mindez a Pannoniából Olaszországba vezető útban, de annak egy nevezetes állomásán történik.

Azonban eme rajz alkalmazható minden ama korbeli alkalomra. Bizonyosnak vehetjük, hogy az ily ünnepély Aquincumban hasonlított ahhoz, melynek Aemona volt tanúja.

Keresztyén volt a város, de számos reminiscenciával a fényes pogány *multra*.

¹⁾ *Crotalum* valami olyas csörgő, mint a spanyol tánczosok *castagnette*-je. A *Cybele* ünnepe alkalmával is használtak ilyeket a régi Rómában.

²⁾ Latinus Pacatus Drepanius, Panegyri. Vet. T. II. p. 378.

Bár Aquincum és környéke földje még nem tárt föl keresztény sírkövet, vagy monogrammokat és jelvényeket, bár nem említi nevét a martyrologia, sem pedig püspökei földi halhatatlanságát nem biztosította valamelyik concilium névlajstroma: nem maradt az pogány sziget a rómaiság keresztényen tengerében. Különben a pogány feliratok sorozata nem szakadna meg környékén a 310-dik évvel. — Vértanúi is lehetnek s amphitheatrumában nem egy keresztényt dobhattak a vérengző vadak elé, de itt is, mint másutt sok ezer, névtelen hősnék maradt. — A mi a püspököt illeti, mihelyt azt tesszük fel, hogy Aquincum keresztényen, akkor mulhatatlanul püspököt is kell neki adnunk. Minden nevezetesebb városnak volt püspöke, annyiival inkább, mert egy ilyen városhoz mindig jó nagy megye tartozott a római világban. Mursa és Siscia bizonyára nem voltak nevezetesebb, vagy nagyobb városok Aquincumnál. Azon neveket is, melyeket mint pannon városok főpapjait említenk, inkább a véletlen tartotta fenn, s általán a ritka kivételek közé tartoznak. A birodalom városainak legnagyobb része nem mutathatja fel akkori püspökeit, bár kétségkívül voltak.

Hasonlóképp abból, hogy magát Aquincum földén nem találtak nevezetes keresztényen fölírásokat, nem következtethetni, hogy az ne lett volna egészen, vagy igen túlnyomóan keresztényen. Különben lehet reményünk ilyenek iránt is, ha a csak most, 1880-ban megkezdett tüzetes ásatásokat folytatják buzgalmas buváraink.

Addig is foglalkoznunk kell még egy-két későkori, a IV. század második feléből fennmaradt fölírattal, mely sem pogány, sem keresztény, hanem egyszerűen katonai tárgyú.

Egyiket magában Esztergomban találták, melynek hajdani neve szerintem Carpac, vagy Carpis volt.¹⁾

¹⁾ Mommsen *Ephemerides Epigraphicae* II. k. 389. l. közli a feliratot; de Esztergomot Salvának nevezi, megtartván ő is Schönviener traditióit, a mit én nem tehetek. Bármint tartson valaki ajánlataimról a pannon városok elnevezésére nézve; — de az nem kérdés tárgya, hogy az eddig elfogadottak nagy részére nézve világosan bebizonyítottan tarthatlanságukat, — a fő kútforrás az »Itinerarium« számai nem találván az addigi felvétellel. Bebizonyítottam azt is, mily kényelmes s indokolatlan az, hogy Aquincumból az országutat nem Vörösvár, hanem Visegrád felé viszik el. Mennyi be nem bizonyított állítás lett divatos a historiai tudományokban!

A követ 365—367-ben, Valentinianus és Valens császár idejében annak emlékére írják, hogy az ottani castrumot annak bástyaival együtt alapján kezdve építették, midőn Equitius, a lovasság és gyalogság magistere, Augustianus pedig Valeria határszéleinek duxa volt.

A két »egyetértő« császár gondoskodása a határok megerősítéséről kétségkívül kiterjedt Aquincumra is, mely Valeriához tartozott annak főhelye volt. Egészen mása ennek egy mind időre, mind helyre nézve közelálló felirat. Itt már a két »egyetértő« császári testvér, Valentinianus és Valens mellett harmadikul Gratianus is említve van, s ugyanaz az Equitius a lovasság és gyalogság »Comese«, a ki előbb. Kelt az négy-öt évvel később az előbbinél, t. i. 371-ben. Lelték pedig az Esztergommal átellenes mezőkön, mint Mátyás király idejéből Bonfinius tudósít. Tehát a barbárok területén. Egy »burgum« vagy is magánálló bástya építéséről van szó, melyet a *Martiorum Legio Prima* 48 nap alatt temető talpából teljesen befejezett, s így elég sietve dolgozott. ¹⁾

---

¹⁾ Érdekesnek tartom a két rokon tárgy s közel egyidejű feliratot idézni:

Bonfinféle:

»Judicio principali dominorum nostrorum, Valentiniani, Valentis et Gratiani, principum maximorum dispositione, etiam illustris viri, utriusque militiae magistri Equitis (Equitii) comitis, Foscanus praepositus legionis primae Martiorum, una cum militibus sibi creditis hunc Burgum, cui nomen Commercium qua causa et factus est a fundamentis, et construxit et ad summam manum operis, in diebus XLVIII, consulatus divi nostri Gratiani Augusti bis et Probi, viri clarissimi, fecit pervenire.«

(Bonfinius. Dec. I. Lib, I. Lásd saját munkámat. »Budapest az ókorban« 279. l.)

Esztergomi:

Imperatores Caesares domini nostri Valentinianus et Valens, fratres concordissimi, victores maximi ac triumphatores semperque augusti, muros cum turribus horum castrorum a rudimentis fundamentorum consurgere imperarunt, disponente Equitio viro clarissimo comite, magistro equitum peditumque, curante Augustiano, ... duce Valeriae limitis, Numini elementiaeque eorum dicatissimis, (A pontok egy igen hiányos fél sort jelölnek, melyet kihagytam. Mommsen szerint abban benn kellett foglalva lennie a »perfectissimus« czímnek, mely a duxokat illette meg.)

Végre tudtommal legkésőbbi datált római fölírat egy téglabélyeg K. u. 377-ből, tehát Gratianus és Valentinianus korából: ennyit tartalmaz: »*Frigeridus vir perfectissimus dux.*«²⁾ A perfectissimus cím a tartományi kormányzókat illette meg. Ez is mond csaknem annyit, mint a fentebbiek, hogy Pannonia határszélein a kormányzók a határszél erődítésével voltak elfoglalva, még 377-ben is. Kár hogy nem tudni, mely város határáról került az a téglabélyeg a nemzeti muzeumba. De a pesti oldalon kiásott kis vár romjaiban hasonló téglát találtak.

Ezen mindenesetre érdekes feliratok, melyek alkalmasak világot deríteni a kort elfoglaló teendőkre. Feltűnő, hogy mind ezekben kevesebb a szavak és betűk összevonása, olvashatóbbak és érthetőbbek, mint rendszeren a római epigrammák, hogy annál világosabbak legyenek. De egyszersmind ezek az utolsó fellobbanásai ama megbecsülhetetlen világító toronynak, melyet a római feliratok szolgáltatnak a római élet s történelmi viszonyok megértésében. Búcsut kell vennünk tőlük, a népvándorlás és első középkor századainak setétségében ilyenemű vezéreket találni nem fogunk.²⁾

Meg lehet, hogy az, a miről ezen utolsó feliratok beszélnek, egyszersmind utolsó fellobbanásai a római hatalomnak, alkotó erélyének s általán a római életnek is a mi vidékünkön.

Ugyanazon évekről, melyekből utolsó köfelirataink vannak, szomorú rajzot hagyott fenn a tulajdonképi irodalom, mely beválik az enyészet bevezetéséül. Az egykoru s Pannoniát és embeireit jól ismerő Ammianus Marcellinus szolgáltatja a színezett rajzot, melyből csak a tárgyunkra tartozót veszszük át, fölvéve az elbeszélés fonálát ott, hol egy előbbi munkámban a chronologiai előadást megszakasztottam,³⁾ s illetőleg az ott elbeszéltek kiegészítését használom föl a pusztulás korszakának kiindulási pontjául.

Krisztus után 364-ben két császára van a római birodalomnak. I. Valentinianus a nyugati birodalom ura, melyhez tar-

²⁾ Mommsen Corp. I. L. 3761. szám.

²⁾ Ezen búcsu alkalmával helyén van köszönetet mondanom hazai régiségbuvárainknak, kik munkámban támogattak, s nevezetesen Torma Károly kitűnő szaktudósunknak, ki is szíves készséggel állítá össze számomra környékünk datált feliratait elejétől végig.

³⁾ »Budapest az Ókorban« 290. l.

toztak az első és második, vagy alsó Pannonia és Valeria is, melynek főhelye Aquincum. Ocsese Valens a keleti császár a már akkor virágzott Konstantinápoly fővárosban.

Belgrád lévén a Kelet és Nyugat közt a határvár, a pannoniai határvonal mai hazánk déli vidékein megszakadt, s így ott könnyebben megtámadható lett, ha a keleti birodalom védő ereje nem támogatja; viszont a keleti birodalom límese is gyengébbé vált, ha Belgrádtól keletre támadja meg az ellenség, s a nyugati császár hadi ereje nem működik közre. Sőt maga az összes Pannonia is sokat veszített jelentőségéből. Addig kiegészítő láncszem Kelet és Nyugat közt. Ezért kellett egykor Augustus császárnak okvetlenül meghódítania. Most a IV. század óta nem összekötő, hanem szabadon álló végső láncszem.

Azonban I. Valentinianus idejében a birodalom két felé osztásának eme veszélye még nem tűnik fel. A két császár testvériesen támogatta egymást, illetőleg Valens alárendelte magát bátyja nézeteinek és akaratjának. Ez szokott a legmegbízhatóbb egyetértés lenni. A fennidézett felirat sok jelentőséggel nevezi őket így: *fratres concordissimi*; valamint az egykoru Ammianusnál is *principes concordissimi* a címök. ¹⁾

Midőn a két testvér 364-ben a sirmiumi császári lakban elbucszuk egymástól, különösen Pannonia lehetett nagy várakozással az új császár jótéteményeire. Mert I. Valentinianus Pannoniából Cibalae városból származott. ²⁾ Nemcsak hogy idevaló eredetű, hanem mindjárt uralkodása kezdetén különös kedvezésben részesítette a pannoniai származásúakat, azokat még érdemtelenül is magas polczokra emelvén.

Azonban mindkét császár csak gyűlöltebbé tette mások előtt a pannon nevet, s egy lázadás alkalmával Valens ellen *Sabariarius* gúnynevet kiáltottak utána, minthogy Pannoniában a közrend nemzeti itala a *sabaja* volt, mi nem egyéb a rómaiak és görögök által megvetett sörnél. ³⁾

¹⁾ Amm. Marcellinus Lib. XXIV. Cap. 5.

²⁾ A mai Vinkoveze a Szerémségben. Az »Itinerarium« szerint pontosan talál a méret.

³⁾ Amm. Marc. L. XXVI. C. 8.

De senki sem siratta meg annyira a pannon nyugati császár uralkodását, mint maga Pannonia. Mert I. Valentinianus nemcsak természeténél, hanem elveinél fogva is a legembertelenebb zsarnokok közé tartozott. Mind justiciája, mind financialis kormányzata a gyilkosság és fosztogatás korlátlan gyakorlása. A mi autonómiája volt a városoknak, megszüntette. A választott polgármesterek helyett központi hivatalnokokat rendelt minden helyhatósághoz, defensoroknak nevezvén őket, mintha föladatuk lett volna a szegény osztályt az aristocrazia nyomása ellen védeni ¹⁾ De ha csakugyan sikerült neki a nagy földbirtokosokat legyilkoltatni, kibujdosásra kényszeríteni, vagy koldusbotra juttatni az ő tisztviselői által, a szegények szintűgy sanyargatva voltak a megbírhatatlan adók által. Alatta a bírák közt az volt legkedvesebb, ki legtöbb halálos ítéletet mondott ki s az a legjobb kormányzó, ki börtönnel, kinpaddal sőt kivégzés által is mentül több adót hajtat be. Nem volt rá példa, hogy a császár vagy egy felebbezésnél valakinek megkegyelmezett volna. — Ha valakiről jelentették, nem fizethet, nincs semmije, a válasz az volt: *van feje!* Hogy ily elveiben szívét megerősítse, madarak helyett medvéket tartott kalitkában, előszobájában, melyek különösen élő emberek szétmarczangolásában voltak dressirozva.

Lelke egész cynismusát jellemzi, hogy az egyik medvét *Mikának* (kis kedves), a másikat *Innocentiának* (ártatlanság) nevezte.

Hű hasonmásai voltak ezek a császár két tisztviselőjének, kik közül egyiket *Probusnak* (jámbor, kegyes), másikat *Aequitiusnak* (igazságosnak) nevezték, s kik legéktelenebbül dúltak Pannoniában. Az egyike mint Illyria polgári főkormányzója, a másik mint a valeriai Duna határszél *dux*a pusztított.

Különösen azt az osztályt tették tönkre, melynél csaknem kizárólag volt a vagyon: a nagy földbirtokosságot. ²⁾

¹⁾ Cod. Theodos. L. I. Tit. 29.

²⁾ Ammianus Marcellinus L. XXX. C. 5. De több más helyen coneret adatokat hoz fel Pannonia nyomoráról Probus polgári kormányzó alatt. Szent-Jeromos, úgy látszik, a nevezetes író nyomonán szintén szól arról, hogy mielőtt a barbárok pusztították Pannoniát, — a kormány igazságtalan adókkal kimerítette. Eusebii Chronicon az illető évekhez. És Schoene. 179. l.

Minden arra mutat, hogy a népnek rendkívüli adókkal való terheltetését nem igazolta az elkerülhetetlen szükség sem. I. Valentinianus katona és csak katona volt. Az ilyen pedig még hadvezérnek sem jó, nemhogy uralkodónak. Várépítési mániában szenvedett. Mintha holt falak elegendők volnának egy birodalom védelmére! Be sem érte a kipróbált czélszerűségü vonalakkal, a Rajna és Duna mentén, ha nem érthetetlen számítással és még érthetlenebb sietséggel mind a Rajnán, mind a Dunán túl, a szövetséges barbárok földén oly erődöket akart emelni, melyek a vonalon kívül esvén, hadi célra alig lehettek alkalmasok. Ellenben alkalmasok voltak arra, hogy mind a Rajna mind a Duna mellékén a szomszéd barbár népeket csalhatlanul fegyverre szólítsák Róma ellen. Oly rossz kormányzó, minő I. Valentinianus volt, mikép lehetne jó diplomata? — A kinek saját népére kormányzási jelszava: *ne kíméld*, — annak a külső népek iránti politikája is csak ez lehetett: hirmondó se maradjon közülök!

A IV. században a császárok politikája a szomszéd népek irányában olyan volt, mint a veszni indultaké szokott lenni.

Még nagy Constatinus sem látta be annak igazságát, hogy a szomszéd quadokat és szarmatákat kimélni, sőt erősíteni kell; mert saját hazájok védelme érdekében különb védpaizsok a messzebbi, hatalmas barbárok ellen, mint a helyökbe állítandott római erődvonalak lennének. Ő volt, ki az alföldi szármátokat a góthok, s majd egy belső szakadás által erejökben megtörte. Constantius folytatta a szerencsétlen politikát. Tudjuk, hogy a nagy Márcus Aurelius erővel tartóztatta vissza a quadokat, midőn azok felföldünkről messzebb akartak bujdosni. Constantius pedig a szármátoknak azt parancsolja, költözzenek el hazájokból, a mai Bácskából és Bánságból, — vagy kiirtja őket.

Az az élet-halál harcz, melylyel a megfogyott szármátok az óriási római hatalom ellen védik magukat, s a tatáros pusztítások daczára is megmaradnak szülőföldjükön, épen arra volt bizonyosság, mily használható szövetségesül az ily vitéz s hazájához ennyire ragaszkodó szomszéd.

Ha néha alkalmatlan is, de közös bajban és veszélyben csak jó barát lehet. I. Valentinianus, a czéltalan várépítés s a római parancsnokok perfid eljárása által lázadásra kényszeríték a qua-

dokat és szövetségeseiket a szármatokat. Nem alaptalanul sejtették, hogy ez újabb kötekedés egy ellenök intézendő irtó háborúra, melyet hasonló eszközökkel a császár megkezdett volt a Rajuánál.

A szövetséges barbárok szokott egyetértéssel s váratlansággal rontottak be a készületlen római területre. Nem Aquincum táján keltnek át a Dunán, hanem valahol Vukovár és Ujvidék közt, egyenesen az ottani főhely: Sirmium ellen törnek. Mert a mai Vinkovec és Mitrovicz közt fekvő Sid helységnél, melyet a római korban villa Pistrensisnek nevez Ammianus, majdnem elfogják a barbárok a császár fiának Gratianusnak jegyesét, ki ott katonai fedezet nélkül utazva ebédelt. ¹⁾

Ha a barbárok a Duna éjszakibb vidékein törnek vala be, a rendkívül gyors akkori posta idején meghozta volna a hirt Sirmiumba, Probus kormányzó székvárosába, és ez sem azt nem engedi, hogy egy császári jegyes ily elővigyázat nélkül utazgassék, sem azt, hogy Sirmiumot a barbárok majdnem elfoglalják a készületlenség miatt. A betörés hírére Equitius a katonai kormányzó éjszakai, tán Aquincum táján vonja meg magát, miután a barbárok két legiót külön-külön gyors támadás által szélylyel vertek. Az ifjú Theodosius, most Moesia (mai Szerbország) parancsnoka, s későbbi császár diadalmaskodik a quadokon és szármatákon, s a béke 371-ben helyreállt, miután, úgy látszik, Aquincumot és környékét ezen barbár pusztítás nem érintette.

Évek multak, s kezdett már mindkét fél fátyolt vetni a történetekre, midőn I. Valentinianus a kibékített barbárok ellen, minden új kihívás nélkül megkezdte az irtó háborút. Sereggel érkezik Galliából Carnuntumhoz, hol három nyári hónapot tölt hadi készületekkel. Hiában kérlelik a barbárok. 375-ben ősszel kedvencz vezérért, Merobaudest átküldi a Duna felsőbb részén a quad földre, maga pedig Aquincumhoz jön alá.

Gyorsan hajóhidat köttet a Dunán, mi bizonyítja egy másutt

¹⁾ Amm. Marcellinus szerint (L. XXIX. C. 6.) Sirmiumtól 26 római mértföldre történt ez. A helyet ő »publica villá«-nak írja »quem appellant Pistrensem« (malom- vagy sütőhelyről). Az Itinerariumban 26 mfldre Sirmiumtól Ulmus nevű állomás feküdt. A két hely közel szomszédos. 26 római mf, mintegy 5 német mf.

indokolt állításomat, hogy a hajóhad egyik nevezetes főállomása ezen a tájon volt, nem pedig észellenesen valahol Mohácsnál.

A császár és vezére a quád földön oly győzelmet vívtak, melyben se dicsőség, se emberi érzet, se számítás nem volt: a védtelen lakosokat mészárolták, lakaikat felégették, ingóságait elrabolták. Még dicsekedett, hogy a rómaiak részéről egy katona sem esett el!

Visszatérve ezen hősies expeditióból, a császár Aquincumban piheni ki magát. De közelgett a tél, midőn a Duna jege beállhat. Annál fogva ezen kitett hely nem volt alkalmas főhadiszállás egy császár számára. Sabariába tette át, habár az erődnek gyenge, s városnak a többrendbeli kárvallások által szegény. A császárnak ott sincs nyugta. Szemle alá veszi a dunai erődöket s november közepén tul Bregatiumban találjuk. Itt történik, hogy az embertelen indulatosságu zsarnokot, a quád követekre fölháborodván, szélhűdés éri, és hirtelen halállal mulik ki.

Halála nem hagyott trónüresedést. Keleten öcscse Valens uralkodik.

Nyugaton fia Gratianus már ki volt kiáltva atyja életében uralkodó társul. De mindkét császár távol volt Pannoniától; a fiatal Gratianus Galliában levén elfoglalva. A Pannoniában jelen volt vezérférfiak méltán tarthattak attól, hogy a quádok és szármatok megtudván a császár halálát, vérszemre kapnak s még a télen fognak támadólag lépni fel. Oly bánás után, minőben Valentinianus részesítette őket, bizonyos volt, hogy fel fognak használni minden alkalmat a boszuállásra. Azért, nehogy a barbárok üresnek véljék a császári trónt, a meghalt császárnak hasonló nevű kis gyermek fiát ünnepélyesen trónra emelik II. Valentinianus név alatt, társ császárrúl bátyja mellé. A négy éves fiu anyjával együtt közel tartózkodott — hihetőleg Sabariában, a téli főhadiszálláson, vagy, meg lehet, Aquincumban. Annyi bizonyos, hogy II. Valentinianusnak ünnepélyes kikiáltása és fölavatása, városunkban, Aquincumban ment véghez 375-ben, novembernek vagy 23-dik vagy 29-dik napján, hat napra azután, hogy I. Valentinianus kimult.

Kérdés tárgya, volt-e Aquincumban császári palota, mint Sirmiumban, hol ilyen ünnepélyesség méltóan volt rendezhető.

Sabariában levén császári fürdő, lehetett palota is. Annál fogva meg lehet, hogy egyik kútfő, mely a nevezett trónralépésről beszél, éppen királyi palotát ért, midőn II. Valentinianust a *basileiában* (latinul *in regiam*) mondja tróura emeltnek. Bármint legyen ez, annyit látunk, hogy Aquincumot ily ünnepélyre méltóbb helynek tartották, (Ammianus szerint »more solenni« történt a felavatás), mint Bregetiumot vagy Sabariát.¹⁾

Ezen érdekes adat városunkról az utolsó is a római korszakból. Mert mint tudva van, 376-tól kell számítani egy új korszakot, a nagy népvándorlásét.

Városunk sorsára nézve meg-megvillan vagy száz évig egy-egy históriai adat, mely közvetve vagy közvetlenül tartozik rá. De a világitás halavány és kétes. A történelmi valószínűség ellenkezni kezd az egyenes adatokkal, s egy eddigi közvetett segédeszközt csak igen óvatosan és ritkán használhatunk.

A római korban minden tartomány és város annyira hasonlított fővonásaiban egymáshoz, hogy az egészről való ismeretünket felhasználhattuk egyes városok és tartományok rajzához. De

¹⁾ A kútfők egy része nem nevezi meg, de más része megnevezi Aquincumot, mint az ünnepély helyét: *Sexto die post parentis obitum Imperator legitime declaratus Augustus nuncupatur* (Valentinianus II.) *more solenni*. Ammianus Marc. XXX. 10. Valentinianus adhuc quadriennis auctore Equitio et Merobaude . . . . . creatus est imperator. (Aur. Vict. Epit. 45.) Zosimus Lib. IV. Cap. 19. szintén nem nevezi meg a várost; de indokát adja annak, hogy Merobaudes és Equitius a társ császárok híre nélkül sietnek a kikiáltással. Szintén Zosimus az ünnepély helyére nézve királyi palotát sejtet *τὴν βασιλείαν*, s ő említi, hogy a gyermek császár anyjával Justinával együtt I. Val. halála helyétől nem messze élt (Sabariában vagy Aquincumban?). A következő kútfők a várost megnevezik: *Levatus est Valentinianus junior A. filius A. Valentiniani, ab exercitu in tribunali die X. kal. decembris in civitate Acinco*. (Idatius, p. 93.) *Isidem consulibus* (375. év) *levatus est Valentinianus Augustus mense Dio ex a. d. V. kal. decembris in urbe Acynco*. (Chron. Pasch. ed. Bonn. p. 560.) *Socrates Hist. Eccles. Lib. IV. Cap. 31.* elmondván, hogy I. Valent. november 17. halt meg így folytatja: . . . *militis sexto post obitum ejus die filium ejus . . . . . imperatorem in Acinco civitate Italiae (sic) pronunciant.* « Sozomenes (VI. 36.) Valentinianus halálát teljesen biztos historiai tudat ellenére Galliába teszi tévedésből. — *Rufinus* (Lib. II. Cap. 12.) *Probust*, Illyria polgári főkormányzóját mondja a gyermek császár trónrajuttatása szerzőjének.

az analogiák fölvétele a népvándorlás korában igen nagy tévedésekre vezethetne, különböző vidékeknek és városoknak sorsában különbségek mutatkoznán. Még azt sem mondhatjuk, hogy Pannonia állapota egy-egy időpontban hasonló lett volna a szomszéd Noricuméhoz. Az egyenes adatok gyér volta miatt, mintegy a középkor szellemében, mi is inkább csak laza krónikát, mint rajzot adhatunk városunk ama koráról, mely rá nézve a pusztulás korszaka.

A népvándorlás első nagy hullámcsapása 376-ban nem a pannon határokat támadta meg. Az Aldunánál bocsájtott be a bátyja halála után tanácstalanul maradt Valens 200.000 góthot, pedig előre tudhatta, hogy ily tömeget egy helyen élelmeznie lehetetlen, s az rablásra szorúl, ebből pedig harcz fejlődik ki. I. Valentinianus hiában merítette ki népe adókéességét a várak építésére.

Öccsének első dolga, hogy az akol erős palánkját önkényt, erős kényszerítő ok nélkül, nyitja meg a farkasoknak. A barbár népek most a hires limes háta mögött gazdálkodhattak, s bár vidékünkre a góthok csak 400-ik év táján kerültek fel a mai Görögország felől, úgy látszik, ezen negyedszáz év alatt Pannoniában is történtek barbár dúlások.

Már 378-ban úgy látszik, a húnnokkal vegyes vizigóthok áttörvén a Balkán hegység szorosait, Pannoniában is dúlnak. — Hogy a szomszéd quadok és szármatak is ezen évek zavarában kilesték az alkalmas időt boszujok töltésére, az elég valószínű a fenn vázolt viszonyokból. De Szt.-Jeromos is, az egykorú, mint egy alábbi idézetből kitűnik, tesz rá homályos czélzást, midőn 396-ban irván, mintegy husz évet említ, mely alatt másokkal versenyt a szármatak és quadok is dúlták a tartományt. A kedvező alkalom ezekre nézve leginkább 377-re tehető, midőn Pannonia katonai kormányzója a főntebbi téglafeliratban megnevezett Frigeridus, császára, Gratianus parancsára Thrácia felé vezérli hadait a góthok ellen, mint az egykoru Ammianus írja. Ugyan-ebben az évben tör ki egy nagy éhség, kapcsolatban a pestissel s egy marhavészszel, mely Pannonia felől terjedt ki a birodalom több részére. Úgy látszik, hogy a I. Valentinianus halálát követt néhány év alatt történt Poetovionak, a mai Pettaunak barbár kézre jutása, s mint írják, az ottani ariánus püspök árulása nyo-

mán. Ugyanazon időre teszik Mursa veszedelmét, s állítólag végső pusztulását is, melyet a katolikus hívők isten büntetésének tekintettek a miatt, hogy ez a város mintegy az arian eretnekség bástyája volt. ¹⁾

A két város szerencsétlenségét nyilván különböző barbár nép okozta. Mert Pettaut kétségkívül a góthok szállották meg, kik arianus keresztények voltak. Ellenben az akkori Eszéket nem az ariánus góthok büntethették arianismusáért.

Az egykoru emlékek megnevezte pusztítások a Száva és Dráva melléki Pannoniában mentek véghez, melyet a betört barbárok legközelebb találtak. Nem lehetetlen, idejük nem volt a tartomány éjszakibb részeit is meglátogatni; mert Gratianus császár 378-ban személyesen jó tekintélyes hadakkal Pannoniába, s pár évig hol Sirmiumban, hol Aquiléjában, hol felső Olaszországban tartózkodván, mintegy őrizni látszik nyugati birodalma keleti határait 382-ig, midőn Theodosius lecsendesíti az ellenséges barbár mozgalmakat.

Mindamellettt úgy látszik, elég kár és romlás történt Pannonia-szerte a népvándorlás kezdetétől számított csak negyedszáz év alatt is.

Már 391-ben egy kitűnő szónok, Latinus Pacatus, midőn nagy Theodosius diadalmenetét tartja Rómában, a magasztaló ünnepi beszédben czélzást tesz a barbároknak vidékünkön való dulására. A szónok Rómát beszélgetve, mondja:

»Mind a mit letarol a góth, elrabol a hun, eltulajdonit az alán, az Arcadius vesztesége (Theodosius nagyobbik fia).«

Elvesztettem, oh én szerencsétlen, a Pannoniákat, gyászolom Illyria gyászatát s csak nézmem lehet Gallia veszedelmét. Beszéljek-e polgáraitól megfosztott városokról, menekült nemesektől megnépesült pusztákról, magas tisztségeket viseltek koldusbotjáról, vesztéről, rablánczairól?»

De a szónoklat ezen része Theodosius uralkodása kezdetére, a 379—382-dik évre vonatkozhatik, s azért oly setét, hogy a béke szerző császár érdeme annál fényesebbnek tűnjék fel.

Mert Pacatus így szól tovább:

¹⁾ Tillemont V. 153. a 378. évhez.

» . . . valamennyi scytha nemzetség, (hun, góth, alán) édesgető jóságodra seregesen tódult lobogód alá. . . . Soha sem látott tünemény! Róma vezérei alatt szolgál Rómának iménti ellensége, s követi a zászlót, melylyel szemben állott. Pannonia városait, melyeket ellenségesen néptelenített volt el, most katonaképen népesíti. Parancs szóra mozdult, őrt állott góth, hún és alán, s igen ritkán tette ki magát a megrovásnak. Nem volt ott zaj, rendetlenség, rablás, mint a barbároknál, sőt mikor szűk volt az élelem, békén türték a nélkülözést. A szám okozta szükségét mértékletességgel bőséggé igyekeztek tenni, nem kívánva egyéb jutalmat, mint hogy katonáidnak nevezzed őket.«¹⁾

A fentebbiekből látjuk, hogy egy időben Pannonia és Illyricum elveszettnek volt tekinthető Rómára nézve, s nem egy városát kirabolták és elnéptelenítették. A lakosok egyrésze elveszett, más rabságra jutott, más erdőkbe, pusztákra menekült. De Theodosius nemcsak békét szerzett, hanem a dülők engedelmes katonáivá lettek, — ámbár nem valószínű, hogy a hún, góth és alán rendes helyőrségül használtatott volna. Ezeket a császárok mezei hadakul alkalmazták. Csak ideiglenes lehetett a városokban való megszállásuk. Maga a szónok már 391-ben mint elmúlt időről beszél a barbárok ezen őrségi szolgálatáról.

A béke a barbárok és rómaiak közt tart 395 elejéig, míg Theodosius él. Ekkor két, gyermek fia, Arcadius Keleten, Honorius Nyugaton következőn helyébe, a góthok megkezdik hires Alarik vezérök alatt a keleti birodalom dülését újból is, s csak nyugati vezér Stilicho csendesíti le ideiglen, 397-ben. Ugy látszik, ekkor vidékünk sem maradt egészen békén. Az egykoru és pannoniai születésű Szt.-Hieronymus nem kiméli a festéket a setét képhez, mely szülőföldjéről is szól 396-ból. De megjegyzendő, hogy az összefoglalja az ekkori szerencsétlenségeket a 382-ig történetekkel, sőt visszamegy a 371-iki szármát quád dulásokra is.

A nevezetes egyházi atya ezt írja többek közt:

»Husz vagy több éve már, hogy Konstantinápoly és a Juliusi Alpok között mindennap ömlik a római vér. Thráciát, Macedoniát, Dardaniát, Dáciát (mai Bulgaria), Thessaliát, Achaját (mai Görögország), Epirust, Dalmatiát s mindenik Pannoniát

¹⁾ Latinus Pacatus Drepanius, Panegyricus. Beatus Rhenanus kiadása 138. l.

hosszában és széltében zsarolja, rabolja és pusztítja a góth, szarmata, quád, alán, hún, vandal és markomán.« Nem kegyelmez az egyház szolgáinak, és női zárdáknak. Lerombolja a templomokat, kidobálja a martYROK tetemeit s az oltárhoz köti be lovait. Dűledezik az egész római világ! — Ezen inkább elegia, mint rajz ezen classicai reminiscenciával végződik: »ubique luctus, ubique gemitus
et plurima mortis imago!«

Ugyanazon patheticus író még rettenetesebb színben tünteti fel az állapotot egy tiz év múlva 406-ból kelt levelében:

Idézzén a prophéta fenyegetését, mely szerint az eláradt bűnök miatt az *Ur* nem fog kegyelmet adni nemhogy az embernek, hanem még az állatoknak sem, felhossa Thracia, Illyria és Pannonia példáját, hol ez a fenyegetés csakugyan betelt. Elpusztultak ott a városok, ki van öldösve a lakosság, sőt még a vadak, madarak és halak is kipusztultak! Nem látni ott egyebet az égen, földön, tuskéken és rengeteg vad erdőkön kívül. ¹⁾

A rajz hűségét kissé gyanussá teszi az a túlzás, mintha a halak és madarak is kipusztultak volna az emberekkel együtt; mert mentül kevesebb ember lakik egy tájon (ha az nem jégmező, vagy kopár szikla vagy homoksivatag), annál nagyobb bőségben tenyészik ott a vad, a madár és a vízben a hal. Hanem van a rajznak némi históriai alapja; mert 377. táján oly pestis uralkodott, mely a házi állatokat is pusztította, bár a vadon élő állatokra aligha kiterjedt.

Hogy azonban a pusztulás nem volt oly gyökeres a szentnek tulajdon hazájában sem, mint a minőnek neki a hir vitte meg a tartózkodási helyére, Palaestinába, bizonyítja maga is egy más levelében. Mert Bethlehembben a kolostor építésére saját atyai örökségét is rá akarván fordítani, megbizást ad annak eladására, mely nem egy, hanem több gazdasági tanyát foglalt magában a Száva melléki Pannonia területén. Bár ezen tanyákon is dult és rabolt az ellenség; de volt értékök, és volt a ki megvegye. ¹⁾

¹⁾ Sz. Hier. munkái (Vallarsius kiadása) VI. k. 676. l. Commentarius ad Sophoniam.

¹⁾ Compulsi sumus fratrem Paulinianum ad patriam mittere ut semirutas villulas, quae barbarorum effugerant manus et parentum communium census venderet. U. a. I. k. 401. lap.

Ezen ellenmondások az egész Pannonia sorsárá nézve még feltünőbbek lennének, ha egyfelől a politikai események följegyzéseit, másfelől némely más emlékek betűit vesszük. 401-től kezdve 410-ig a félelmes Alarik az ő vizi-góthjaival közelünkben van, sőt magában Pannoniában is tanyázik, s olaszországi hadjáratai alatt elzárta a tartomány közlekedését, a Ravennába szorult nyugati császárral, honnan se utasítást, se zsoldot, se segédelmet várni nem lehetett. A húnok és velők az ostrogóthok római szolgálatban állanak; de ezen és sok más nép keresztülutazása lehetetlennek mutatja azt, hogy Pannoniában és kivált országutba eső vidékünkön a római polgári és koronai kormányzat működhetett volna. Epen az V. század ezen első tizedében az eseményekről fennmaradt adatok nagy valószínűségűnek mutatják, hogy most ismét megszűnt Pannonia római tartomány lenni.

Azonban nem kis csodálkozásunkra egy hiteles emlék azt látszik bizonyítani, hogy vidékünkön Róma még él és uralkodik a szó teljes értelmében. És ezen emlék a *Notitia Dignitatum*.¹⁾

Ez a nevezetes birodalmi Schematismus, Aquincum hadi fontosságát, a II-dik Legio egy osztályának, több segédcapatnak itt létében, egy kézügyben álló dunai hadi flottában, s egy csoport vizen túli erődben mutatja ki. Sőt az egész dunai vonal a legjobb karban van, s a legszebb rendben tartja megszállva a hadsereg, mely egészen a határszélre van rendelve s ott mintegy kimozdíthatlan, állandó őrséget képez, — úgy hogy mezei hadakul aránylag kevés maradhatott a császárok rendelkezése alatt, s azért voltak kénytelenek ilyenekül mindenféle barbárt fogadni zsoldjukba.

Ha a »Notitiát 400 és 408 közt szerkesztettnek vesszük a római császárság utolsó korszakának legcsodálatosabb tüeményével volna dolgunk. Mert a míg a Valens befogadta góth hordák a birodalom belsejében dülnek s Thráciából Görög-

---

¹⁾ Vannak a könyvben oly irodalmi nyomok, melyek nem engednek más föltevést, mint azt, hogy a »Notitiát«-t 400 után és 408 előtt szerkesztették. (Böcking »Über die Notitia Dignitatum« Bonn 1834. 115. l.) De megjegyzendő, hogy kérdés marad, vajon a könyv ismeretlen kiletűi és korbeli összeállítója nem zavart-e össze tartományok szerint különböző korszakokat?

országba, onnan Pannoniát utba ejtve, Olaszországba törnek a nem védett Alpok szorosain át, addig a birodalom határzéleinek őrzését a legiok és cohorsok oly lelki nyugalommal s szép rendben tartják megszállva, mintha semmi sem történt volna, s Alarik ellenség helyett Honorius császár legjobb barátjaként tenne látogatást Ravenna táján és Rómában, melynek egyáltalán nincsen őrsege. Ilyen lévén a római hadak felállítása, Alarik elég bölcsen járt el, hogy nem ott támadott, a hol az eredmény több, mint kétes, t. i. a limeseken, melyekben úgy is belül volt, hanem ott, hol kevés az ellenállás s óriási a zsákmány. A határról, annak őrzőit nem lehetett elvenni a nélkül, hogy még több barbárnak kaput ne tárjon a császár, de különben is, miután Alarik egyszer benn volt a limes háta mögött, el is zárta a közlekedést a határ és a központ között, s különösen a juliusi Álpokat elállván, nem könnyű lett volna a dunai csapatokat Olaszországba vinni.

Ez homályban lévén, homály fedi vidékünk történetét is az V. százév kezdetén. Ha megmaradt volna is ezen a tájon a római-ság, az csak sinlett.

Egy félszeg állapot, melyben a tartomány megszünendő volt a Nyugothoz tartozni, a nélkül, hogy még a Kelethez tartoznék; vagy a mi szintén hihető, viszály és per tárgya volt a két császár között. A fölszereléshez szükséges figyelmes és szorgos munkát elzibbasztotta a kormányban a bizonytalanság, az alárendeltekben a gondatlanság érzete.

A legkivánatosabb alkalom Attilára nézve, hogy a limes megbontását keresztülvigye. — A részletekről keveset tudunk. De 448-ban, mikor Priscus meglátogatja Attilát, ez már lerombolta volt a keleti birodalomnak Belgrádon alóli határvárait. A fő támadást 441-re teszik, midőn Belgrádot és Nisszát a hunok elpusztítják. De ugyancsak 448-ban értesülünk arról is, hogy Sirmium hasonló sorsban részesült volt.¹⁾ Mely évben történt az utóbbi, nem tudjuk.

¹⁾ Excerpta ex Prisci Historia. Bonni kiad. 186. l. »quo tempore Sirmium oppidum in Pannonia situm Scythae obsidebant«. Kitűnik, hogy be is vették aztán.

De valószínűnek vehetjük, hogy az elsők közé tartozott, melyeket a nyugati birodalom várai közül a hun elfoglalt és megromgált. Itt is az erődöknek végső szárnyán tört keresztül mindennek előtt. Más erődnek Attila által való lerombolását a Duna pannoniai vonalán nem is említik a krónikák. Valószínű, hogy ennél több is került kezére, mert Sirmium veszedelme is csak véletlenül, mellék körülményként jön szóba Priscusnál. De valószínű az is, hogy a folyó felsőbb részén némely vár megmaradhatott. Mert át levén törve a védvonal, a még fennállók hasznavehetlenek a határ védelmében. Sirmium és környéke volt a legfontosabb Attilára nézve, mint bogja a görög-olaszországi utaknak és a duna-szávai vízi közlekedésnek. Ezt a tájat s úgy látszik, vele a Drávától éjszakra terülő alsó Pannonia kisebb nagyobb részét is hatalmukba kerítették a húnok egy békekötés által, mely Sirmium lerontását követte, s melyet Aetius kötött Attilával.¹⁾ Kútfontk nem elég világosan határozza meg, összes, legalább alsó Pannoniáról, vagy annak csak Száva melléki részéről van-e szó. Inkább az a magyarázat látszik helyesnek, hogy az a bizonyos Orestes, kiről Priscus szól, a Száva melléki részében született Pannoniának, melyet (Pannoniát) Róma átengedett a húnoknak. De egész Pannoniát aligha kell értenünk alatta s csak az alsót: a Balaton vonalától a Duna és Száva vonala közti háromszögöt, vagy annak déli részét a pécsi hegyek és a Dráva mellékén. Legalább Felső-Pannoniát, melyben Sabaria (Szombathely) feküdt, aligha oda kell érteni. Ez úgy látszik, ekkor Noricummal (Austria, Stiria) egyesítettett; mert Priscus Poetoviót (Pettau) most Noricumhoz tartozónak mondja, holott az korábban felső (később »Prima«) Pannoniához számított.

Hátrább, az Attila halála utáni eseményekből fogjuk következtetni, hogy a húnok nagy valószínűséggel megszállták a Dráva és Száva közti fontos részt Sirmiummal; a góthok a Dráván túl legalább is a pécsi hegységekig terjeszkedtek a Balaton és Duna közt. Hogy még Attila életében benn voltak az osztrogothok

¹⁾ Priscus, (Corpus Scr. Hist Byz. bonni kiadás I, 146. l.) írja: »Hic (Orestes) genere Romanus Paeoniam (Pannoniam) regionem, ad Savum flumen sitam, incolebat; quae ex foedere inito cum Aetio . . . barbaro (Attilae) parebat.«

Pannoniában, bizonyoság rá egy támadásuk, melyet Dalmátiában Salona ellen intéztek, de a melyet a rómaiak visszavertek.¹⁾ A góthokon túl Pannónia nem tudni mely táján a húnokkal szintén szövetséges alánok egy része lehetett már ekkor elhelyezve.

Mindenesetre kevés a valószínűség a mellett, hogy oly nevezetes pontot, s első rendű várat, minő Aquincum volt, érintetlenül hagyott volna. Mert látjuk, hogy a keleti birodalomban is a közlekedési vonalakba eső nevezetes várakat rombolja le: Belgrádot (Singidunum), Szendrőt (Margum), Rámát (Viminacium Palánka átellenében), Viddint (Ratiaria), Nissát (Naissus). Felső és Alsó-Austriában és Bajorországban is az Attila utáni emberöltő csak némely, másod-, harmad-rendű dunai várat örököl a római korból, a nagyobbakat (mint Augsburgot is) Attila lerontatta az ő galliai utjában.²⁾

Es ha Sirmiumnál a húnok áttörték a limest, annál könnyebb volt az Duna éjszakibb vonalán levőket hatalmukba ejteni, miután most már hátban voltak megtámadhatók s minden oldalról bekeríthetők. Míg a háború folyt, melyben nem kisebb ember, mint Aetius volt a vezér római részen, nem lett volna tanácsos meghagyni az Eszéken felüli római hadvonalat, mely oldalt támadhatja meg a szávai hún harczi vonalat.

448-ban a húnok hadállása következő: a központ a Duna és Tisza között van; főhadiszállás Szeged, Attila akkori residentája, hol a keleti császár követségét fogadja, melynek tagja és leírója Priscus.³⁾ A balszárny a mai Bánságban, melynek főhadiszállása a mai Fehértemplom táján. Végre a jobbszárny a Száva

¹⁾ Büdinger Oesterr. Gesch. I. k. 44. l. idézi Merobaudes Panegyrisét Niebuhr bonni 1824. kiadásából 10. l.

²⁾ Utóbbiakra nézve lásd Eugippius Vita S. Severini. Az ottani becses adatok egész összegéből tűnik ki ez.

³⁾ Priscus Konstantinápolyból Nissán át jön a Dunához, melyen a Morava torkolatán feljül, Szendrőnél kel által. Közel Fejértemplomnál találja Attila egyik táborhelyét, a Krassó vize (Drecon) mellett. Innen a Tiga és Tiphesa folyón (Berzáva és Temes) megy a Marosnak a Tiszába szakadásáig. Mindkét folyón átkelve, találja mindjárt Attila főhadiszállását, mely e szerint Szeged táján volt. (Lásd ennek körülményes bizonyítását tőlem, a »Századok« 1881. első füzetében.)

és Dráva között, ismeretlen főhadiszállással. A gepidák Erdélyben, az Akaczirok attól keletre a szélső szárnyon, Éjszakabra láttuk Pannoniában a gothokat, alánokat.

A Dunától éjszakra a régi quadokon kívül az alánok egy része (a scyrek) és nyugotabbra herulok, rugok; a felföldön ezeken kívül a szarmaták s más ismeretlen népek tanyáztak, kik kezet nyujtottak az Erdélyt megszállott hatalmas gepidáknak. Csak tisztán magát a fő nemzetet a húnokét véve, úgy látszik, ez helyezkedett az előtérbe, s mint fentebb vázoltam, az erdélyi keleti hegyektől a mai Horvátország határáig hazánk déli részén tanyáztott. S nemcsak hogy előtérben áll, hanem a legfontosabb dunai és szávai vonalokon uralkodik — egyszersmind elzárván egy részben a többi szövetséges barbár elől a római birodalomba vezető utakat. Ez a fölállítás czélzatosan kétes jellemű. Az arczvonal délnek van fordulva, mintha a keleti birodalmat fenyegetné. Pedig csak a bászai rész áll inkább vele szemben; a központ már a vukovár-titeli Duna részre, de közvetve Belgrád tájára is fenyegető levén, mindkét irányban használható. Végre a jobbszárny már csaknem kizárólag a nyugat ellen lehetett szánva, a minthogy annak területén is volt. — A következés megmutatta azonban, hogy legnagyobb jelentősége ezen szávai seregeknek van. Mert Attila mentül inkább látszott hadilag és diplomatiájával a Kelet ellen készülni, annál határozottabb szándéka volt a Nyugatot támadni meg. S csakugyan 451-ben utban van ezen vállalatra. Ekkor a jobbszárny csak egy előre tolt avant gardának bizonyult be. A hadjárat megnyiltakor Aetius, ki Olaszországban tartózkodott, nem tudhatta, vajon nem oda szándékszik-e Attila; mert Sirmium tájáról a legközelebbi út épen Italiába viszen. Tudjuk, hogy a húnok Galliába mentek akkor, — tehát a mai Szerémségből indulva, azt a nagy országutat követték, mely a Balatontól nyugatra vonulva el, utjába ejtette a mai Szombathelyt, Bécset, Augsburgot stb. s úgy haladt a Rajna felé. Most már ha azt a békeidőt vesszük, mely a Száva melléki Pannoniának hún kézre kerülése és a galliai hadjárat közt folyt le, s melynek nagy részét a Nyugat elleni készülődés foglalta el, föltehető-e, hogy egy Attilánál kevésbé számító hadvezér is, ha módjában áll, el ne távolítsa az eszék-budai vonalon helyet foglaló ellenséges hadoszlopot, mely

mint valami retesz, szárazon és vizen leereszkeszhetnek a hún előcsapat elzárására a főseregtől, mihelyt a háboru kitör?

Azért ha Attilának nem lett volna is életelve a római várrendszer megsemmisítése, már csak a közelebbi czélnak stratégiai tekintete is, mely bizonyára a legdöntőbb egy hadi ember előtt, minő Attila, a legnagyobb valószínűségnek mutatja, hogy az eszékbudai limes vagy meg volt rongálva főrészeiben, vagy átadva kegyelemre. Már pedig Attila, ha megkegyelmezett a lakosságnak, kétségkívül nem kegyelmezett meg a várfalaknak. Végre a harmadik lehetőség, az, hogy akár le volt ott rontva a limes, akár nem, háta mögött is őrizve volt a Pannoniába betolt góthok és alánok által.

Egyes várakra, s így Aquincumra nézve a megmaradásnak még egy módját tehetjük föl. S ez az, hogy katonasága és lakói hősi ellenállással bírtak daczolni a húnok és szövetségeseik minden erőfeszítései ellen, annyival inkább, mivel a hún nem tarthatott érdemesnek egy egyes várat arra, hogy évekig azzal foglalkoztassa hadainak egy részét. Nem volt példa nélkül, hogy ily módon is túlélte egy-egy vár Attila korát, mint a keleti birodalomban is nem csak Drinápoly, hanem a jelentéktelenebb Asimuntum is.¹⁾ Ebben az esetben Aquincum az összes pannoniai limesben egy olyszerű darab volt, mint némely épület-romé, melynek faragott kőves sarka épen nyúlik ég felé, míg falai a földön hevernek. — A nagyobb valószínűség, mely az analogiák tulnyomó többségéből következik, a mellett szólana inkább, hogy Aquincum is, legalább mint vár, sőt mint római város is Attila alatt pusztult el.

Azonban ime, kevéssel a nagy hún királynak 453-ban történt halála után, Aquincum nemcsak áll, hanem, ha mindenben hitelt adhatunk az egykoru írónak, virágzik is, sőt hadi dicsősége által hire messze földön elterjedt!

A távol Galliában élt Sidonius Apollinaris szól róla, ki figyelemre méltó tanu. Versei és levelei ha nem bizonyítják is nagy költőnek s a classicusok közt megállható talentumnak; de

¹⁾ Priscus. 144—145. l.

kora számos krónikásánál különb ír. Ő világi, püspök létére is. Műveltségénél fogva nem érti oly könnyen félre a távoli viszonyokat és eseményeket is, mint a klastrom némely akkori lakója. Az egyházi irodalmon kívül a classicainak részletes s alapos ismerője, bizonyára annak geographiai és történelmi részében is jártas, ki nem tenné a keleti birodalom Sardicáját Ázsiába, a mint egy fentebbi keleti egyházi író a nyugati birodalom Aquincumát Galliába tette.

Sidonius ismerte a maga mozgalmas korának viszonyait, népeit, embereit és eseményeit. Személyesen ismerős volt Aetius-sal, tudta az ő és a húnok viselt dolgait. A távolibb események iránti érdeklődése érthető. A népvándorlás daczára is általán véve a birodalom külön részén inkább egynek érezték még magokat, mint ma ugyanazon területek különböző nemzetiségű lakosai. Ha egy Sidonius Pannoniáról beszél, nem úgy teszi, mint egy mai francia író, ha Magyarországról szól. Az V. század derekán még déli Franciaország lakosa hazájának tekintette Pannoniát is, mint a mely ugyanazon birodalomhoz, egyházhoz és nemzetiséghez tartozott.

Sidonius Apollinaris a hún király halála után öt évvel, 458-ban, sőt már a hún birodalom szétbomlása után említi »Pannoniát, melyben ama hősiés Acincum virágozik«. ¹⁾

Érdekes, hogy egy költő, általánosan szólva Pannonia egész területéről, annak jellemzésében legfontosabbnak találja Aquincum várost, s nem egymagáért a városért, hanem, úgy látszik

¹⁾ Bibliotheca veterum Patrum. T. X. p. 569. (Carmen V.) Majorianus akkori császárhoz van intézve a vers, kinek nagyatyja, ugyan csak Majorianus, I. Theodosius trónra léptekor (379.) Illyricumban a gyalogság és lovasság parancsnoka lett volna. A vers illető helye :

»Fertur Pannoniae, qua *Martia* pollet *Acincus*
Illyricum rexisse solum, cum tractibus Istri,
Hujus avus. Nam Theodosius quo tempore Sirmi
Augustum sumsit nomen, per utramque Magistrum
Militiam, ad partes regni venturus Eoas
Majorianum habuit. etc.«

Az első sorban Acincum helyett Acincus. A »Martia« = hősiés harczias, coloniára, vagy civitasra értendő.

fontos hadi eseményért, mely mindenki előtt ismeretes lehet, miután elég a *hősi* név mellékelése az akkori olvasónak.

Élt Aquincum a második század óta többször harczias időket, mikor quádok és szarmaták átesaptak a *limesen*. De ezek várakat nem ostromoltak. Már pedig egy vár, mint ilyen, csak egy rendszeres ostrom visszaverésével vivhatja ki az *egri nevet*. Ily ostromnak Attila korszaka előtt aligha komolyan ki volt téve. Még abban az esetben is, ha a költő a hősi epithetont csak arra érti, hogy Aquincum egy legio állandó főhadi szállása volt, elég jellemző, csaknem egyre megy a fentebbi magyarázattal, tudván részünkről, hogy ezt 458-ban írják.

Ha hitelt nem adunk is a költőnek, ha fölteszszük is, a mi az ő tanúsága nélkül a legnagyobb valószínűség lenne, hogy Aquincumot is Attila idejében a többi római határvár sorsa érte, azaz, a krónikák nyelvén szólva, elpusztult volna, még akkor is hihető, hogy újra helyreállott, mint helyreállott az Attila idejében lerombolt Aquiléja és maga a pannoniai Sirmium, s azonkívül sok más római város. A városokat a legkegyetlenebb égetés, rombolás, öldöklés sem igen szokta egy csapással megsemmisíteni. A lakosok közül csodálatosan sok menekül meg, mikor azt hínők, hogy mind ott vesztek falaik romjai közt. Ezek mihelyt, a békének csak látszatja mutatkozik, visszatérnek s a még álló falrészekből s alig meghülepedett üszkökből rögtönöznek kunyhót az egykori tüzhely fölött.

Attiláról a martyrologia sok esetet jegyzett föl, hogy a fegyverteleneket sem kimélte. De vannak ezen czélzatosan nagyított legendák mellett mondák, sőt históriai tények is, melyek azt mutatják, hogy háborúi és ostromai nem különböztek más akkori népnek, igaz elég vad modorától, a rómaiakat legkevésbé véve ki. Vajmi ritka eset, hogy akkor egy ostrommal bevett vár népe bármi részben kegyelmet kapott volna. Attila a népeket nem pusztította, mint fentebb is bizonyítottam. Bizonyos erre többek közt Sabaria, a mai Szombathely, mely inkább nyílt város, mint vár lehetett. Attilának ellenséges nyugoti hadjáratának jövetmenet utjába esett. S még is bizonyos az, hogy Sabaria talán megfogyva, de meg nem törve állott még Attila halála után két évvel. — Mert a birodalmi központ krónikájában olvassuk:

»455-ben september 7-ikén péntek napon Savariát egy földrengés összerombolta.«¹⁾

Ha Attila halálával, 453-ban, elpusztult város lesz vala az, egy földrengés nem volt miben kárt tegyen. De nemcsak hogy el nem pusztult, hanem még mindig nevezetes hely volt; mert különben a birodalmi főváros krónikásai, kik a tartományok állapotját, viszontagságait igen ritkán méltatták figyelemre, nem emelték volna ki, mint eseményt, a földrengést.

Ezekből s a még hátrább felhozandókból kitűnik, hogy a húnok Pannoniára nézve sem képezik a római világ végkép legördülőfüggönyét, bár a nyugati birodalmat Attila működése tette minden további ellenállásra képtelenné, megsemmisítvén az addig egyedüli védelmet: a limeseket.

Későbbi századok mondái Attilát túlságos szelíd embernek tüntetik fel. Így valamennyi germán nép dalai, melyekből későbbi századokban a »Nibelung« keletkezett, nemcsak nagylelkű királynak, hanem néha a gyámoltalanságig jámbor férfúnak mutatják. Elég különben csak az is, hogy a germán hősi monda polgárjogot ad a hún nagy embernek, annak bizonyosságára, hogy az egykorúakra nem azt a benyomást tette, a mit Dzsingisz és Batu khán a XIII. század idegeinre. Ezeket például a magyar monda ha eszményíteni akarja, kutya-fejű szörnyeket alakít belőlök. A benyomás, míg minden egyéb a valótlanág cziczomáival van feldíszítve, a mondában is alig változhatik ellenkezőre.

Így hazai mondáink is, melyek Attiláról szólnak, csak a benyomás délibábszerű visszatükrözésének vehetők. Itt Attila egészen a mienknek van feltüntetve. Annyira itthon érzi magát, hogy Buda várának királyi palotáit lakja, mint akármelyik hét nyolczszáz év múlva uralkodott magyar király.

Mindebből csak épen az az általános benyomás fogadható el, hogy nem pusztította el végkép sem a Buda határában állott Aquincumot, se Pannoniát, hanem úr volt felettök.

Minden egyéb, mit hazai krónikáink a hún korbéli Budáról

¹⁾ »Valentiniano VIII. et Autemio consulibus, — eversa est Savoria a terrae motu VII. id. Septembris, die Veneris.« Anonym. Cuspin. ed. Mommsen 666. lap.

mondanak, az egykoru krónikák egy betűjével sem egyeznek, sőt összességökkel ellenkeznek. ¹⁾

Megfoghatatlan, s talán nem is kideríthető, miképen történik az, hogy hazai krónikáink a valódi nevét is elferdítik mind a hún királynak, mind testvérének, mind az akkori Buda városnak. Mert Priscus, a leghitelesebb író, s több más egykoru, nem Etelelének, hanem Attilának nevezi a hún királyt. Ha a húnok, Priscus személyes ismerősei, őt Etelelének nevezik, a görög író is úgy írta volna, szintúgy amint a hún *Edekö*-t, nem írja *Adakó*-nak, sem *Eszlát Aszlának*. Testvérét a görög Priscus Bléthésnek nevezi, mit latinosan Bledának írnak által, tehát teljesen bizonyos, hogy nem hitta Budának senki. Végre a mi városunk nevét illeti, hazai krónikánk ezen város nevére nézve egy szuszra három valótlanságot állítanak. Egyik az, mintha Attila kora előtt Sicambriának nevezték volna; másik az, mintha a hún király megparancsolta volna, hogy azután az Etele vár legyen s a németek mindjárt úgy is kezdték volna nevezni, harmadik az, mintha a húnok meg a Budavár nevet fogadták volna el. Mindebből egy szó sem igaz.

A római korszak alatt csak Aquincum volt a város neve. És mint az itt előadottakból látni, még Attila halála után sem kapott más nevet. Bizonyosság rá Sidonius Apollinárís, kinek ha a város

¹⁾ Anonymus (Endlichernél, 3. lap) Athila nevet ír, s ez helyes; de Etilburgnak nevezeti a németekkel Aquincumot, a mit pedig az Etsel (Etele) szóból származtatott az, kitől Anonymus vette a közlést. Elég csodálatos az is, hogy Attila Budán az épületeket megújíttatja, s ő lett volna az, ki erős köfállal véteti körül! — Kézay Simon mesternél Sicambria a város neve »Eteléig«. Onnan kezdve a hún és magyar Budának nevezte Etelelének megölt testvéréről, — a németek pedig Eteleléről Etselburgnak. Thuróczy Khronikája (Schwandtnernél, I., 70. l.) csaknem szóról-szóra után írja a mit Kézaynál olvashatott. Thuróczy maga ugyan Attilának írja a hún király nevét; de még is szintúgy »Etele« névtől származtatja az *Etselburg* nevet, s szinte az ő korában, Mátyás király idejében is így nevezik a németek. Nála ezt olvassuk, hogy Attila »hungarico idiomate Ethele dictus« (61. l.) Tudni kell, hogy hungaroknak veszi a húnokat is, — tehát hún nyelven Etele lett volna a név! Testvérét Budának írja mindig. Ugyanő írja: »Attila sedem sibi in civitate Sicambria . . . elegit« (63. l.) Oláh Miklós Attilája (Bonfin kiadásához kötve (638., 639., 651. és 657. l.) ugyanezeket variálja Sicumbriának nevezve mindenik a római korbéli Buda várost.

virágzására nézve közlött szavában kétkedik is valaki, de az kétségtelen, hogy az Aquincum név ismeretes volt még a mai déli Franciaországban is, tehát világszerte. Látjuk, hogy ezen V. században más római korbeli nevek is mind megvannak.

A nevek megmaradtak még akkor ott is, ahol a városok rombadőltek, mint Naissusnál, Sardicánál, s sok másoknál. Vagy Attila úgy tett volna, mint Nagy-Constantin, ki az egykori Byzantiumot a maga nevére keresztelte? — Ez valószínű lenne, (bár rendkívül kivételes eset) ha Attila a városoknak alapítója lett volna, s csakugyan mint Anonymusunk felteszi róla, ő lett volna a város restauratora és a vár falainak építője. De Attiláról azt tudjuk, s krónikásaink Buda nevű hun királyáról sem lehet egyebet hinnünk, hogy éppen ellentéte volt a várak és városok építőinek. És ha a hún elfogadja is Aquincum helyett a Buda nevet, hihető-e, hogy az itt Attila uralkodása végén legfeljebb tíz évig divatozott név a húnok után nyomban következett barbárok és még a lakosság egy részét tevő rómaiak közt jobban gyökeret vert volna, mint az emberi emlékezetet meghaladó idők óta divatozott *Aquincum* nevezet? Lehetséges volt-e, hogy az azon nép-tolongásokban, melyek 453-tól, 890 tájáig is, mikor a magyarok bejönnek, megtartsa a Buda nevet?

Mikor már akár élő, akár rég meghalt tanúk egy kérdés körül minden nevet falsificálnak, nincs részrehajlatlan bíró, ki a dolog érdemére nézve hitelt adjon nekik.

Sőt ebben az esetben többet állíthatunk. Azt, hogy a tárgyi valótlanság egyenesen a név ferdítésére van építve, s tehát légből kapott állítmány. Az egész mese, mintha Attila székvárosa Buda táján lett volna, nem is keletkezik, ha a város középkori nevét nem azonosítják Blédáéval, s a német Etzelburg nevet Attiláéval.

Ha semmi tudomásunk nem volna is arról, hol volt Attila főtáborhelye, oly önmagokat compromittáló kutfőknek, melyekben a teljes bizonyossággal ismert nevek mind el vannak ferdítve, nem adnánk hitelt. Czáfolásukra elég volna a húnok és rómaiak közt fenn vázolt viszonyok ismerete. Mennyivel kevésbé tehetjük ezt, mikor teljesen hiteles kutfő van kezünknel, mely leírja Attila két külön székhelyét, sközte éppen a residentiaját is, s az teljességgel nem tehető a mai Buda környékére. Priscus Rhetor szerint sem kő, sem fa nincs

azon a tájon. Különben a belső valószínűség is a húnok szokásait ismerve, ellene mond ily föltevésnek. Attiláról különösen oly eleven rajz maradt ránk, minőt egy Arpád-korbeli királyunkról sem birunk, Sz-Istvánt épen nem véve ki. Az I. Mátyásról közölt életelevenségü rajzzal tehető párhuzamba, bár több mint ezer év a különbség. Attila némely jellem vonása elég, hogy tisztában legyünk lak-választásbeli izlésével is. Ő mind öltözetében, mind életmódjában, mint a legtöbb nagy ember, nemzetibb volt nemzeténél, húnabb volt a többi húnnál. Bizonyos ostentatióval teszi magát szembe a római császárokkal, midőn egyszerűen öltözik, egyszerűen és mértékletesen él, s deszka-palotában lakik, holott lakhatik vala a bevett római városok téres és pompás palotáinak márványos, mozaikos termeiben is.

Győzedelmes hadseregére nézve veszélyes példa lesz vala előljárnia a dobozásban és fényezésben, a mi harcziatlanságot, fegyelembomlást, demoralisatiót von vala maga után. Különben is a kényelem maga igen relativ fogalom. A városokban az intelligens osztály fogalmai szerint több a kényelem, mint falun vagy pusztán. Mégis az országnak hasonlíthatlanul nagyobb többsége, ha általános szavazatra bocsátnák a kérdést, a városi élet ellen szavazna. Mert nagy hatalom a szokás minden emberi dolgokban s tömegnél inkább mint egyeseknél. S vannak szokások, melyek a szalmás kunyhóba valók, míg a parkettes termekbe nem illenek be. A szokatlanság gyakran egy a kényelmetlenséggel. Hogy Attila és húnjai rosszul érezték magukat kőfalak közt, már Ammianus megjegyezte; — bár sok phantasticus dolgot írt rólok; de ez igen nyilvánvaló lévén előtte, helyesen írta. Jordanes a VI. századbeli író, Priscus nyomán szintén azt mondja, miután leírta Attila deszka-palotáinak pompáját: »Ez volt a barbár világon uralkodó Attila székvárosa, melynek elsőséget adott a meghódított (római) városok fölött.«¹⁾ Azt akarja mondani vele, lakhatott volna ő Sirmium azon császári palotájában, hol Diocletianus szállásolt, hol vagy nyolczvan évvel Attila előtt Valentinianus és Valens több ideig mulatva búcsúzott el és hatvan évvel azelőtt Gratianus császár társul avatta fel a nagy Theodosiust; vagy

¹⁾ Jordanes XXXIV. fejt.

Aquincum basilicájában, hol II. Valentinianust nagy pompával trónra ültették, s a fürdők és színházak luxusa közt pihenheti ki a hadjáratok fáradságait. De lesz vala sok olyas, mire ezen városok épületei nem oly alkalmasak, mint a maga kényelmére saját rendelete, vagy bevett szokás szerint készült deszka hajlékai. — Azt gondolom, ha a szultán egész *családostól* utaznék, sem Páris, sem London legnagyobb és fényesebb hôtéljei közt oly neki kényelmes mulató helyet nem találna, mint az ő kioszkjai.

Ha Attila városban akar lakni, hadi terveinek megfelelőbb lesz vala Sirmium. De egyáltalán nem lakott kőfalak közt, hanem deszka-palotája volt, bár művésziösen és csinosan összegyálulva, mint Priscus a szemével látta s híven leírta.

De ne keressük katona embernél a kényelmet, kit nagy hadi vállalatok gondja terhel. Már pedig Attila katonai szempontból sem szorult kőfalakra. Távol attól, hogy mint Anonymusunk véli, főhadi szállását tömör kőfallal, vaskos bástyákkal környezte volna, még sánczokkal sem vette körül fővárosát. Priscus egy síkságon találja azt, hol messze földre kő nem lelhető. Egyik római főemberének, Onegesiusnak, kedve kerekedett egy római fürdőhöz a főhadi szálláson. A köveket Pannoniából kellett szállítani, — tehát a főhadi szállás nemcsak hogy nem Buda táján volt, hanem általában Pannonián is kívül esett. Priscus megjegyzi továbbá, hogy Attila egész építészetiében semmi sincs, a mi erődítés céljából készülne. Még a tornyok is csak díszítmények.

Ő a csupa lovasságból, még pedig könnyű lovasságból álló húnok fejedelme volt. Ezek pedig nem zárkóztak várakba és sánczok közé, mint a későbbi magyarok sem. Náluk a meglepetés ellen felhánt sánczokat célszerűbben helyettesítik a gondosan kiállított előőrsök. Csatában pedig nem a védnűvekben, hanem a mentül szabadabb mozgásban állott erejük.¹⁾ E szerint belső való-

¹⁾ Írják, hogy Attila a chálonsi vesztett csata után a szekértáborba vonta meg magát. — Ez a szekértábor, ha általában az egész nem mese, a szövetséges népeké, talán az osztrogothoké kellett, hogy legyen. Ezek szoktak volt szekereket használni a rómaiak castruma gyanánt. — Attila húnjai minden bizonyal nem vonultak Chálonsnál oly ketreczbe, hanem, ha megverettek, szépen vissza vonultak, s senki sem merte kitarva üldözni; mert ez veszélyes lesz vala az üldözőkre.

színőség sem szól némely hazai krónikánk mellett, mintha Attila Budán lakott volna, ha csak ideiglenesen is, s annál kevésbé hogy ez mintegy fővárosa lett volna.

A Priscustól ránk maradt leírásból az tűnik ki, — mint láttuk — hogy Attila főszállása a Tisza mellékén, a mai Szeged táján volt, 448-ban, mikor ő meglátogatja, s úgy látszik jó idő óta állandó székhelye. Alkalmas központja azon harcshomlok felállításának, melyet föntebb vázoltam. Egyszersmind alkalmas főváros Attila nagy birodalma törzs-népe, a specificus húnok számára, kiket Priscus *királyi scythák* névvel különböztet meg a barbár birodalom többi népeitől. Egykorúak ezek közt a góthokat és scyreket, s talán az akatzirokat és gepidákat is befoglalták a scytha név alá.

Sem a hún, sem a góth, sem a frank, sem a népvándorlás más hódító népe nem volt magában oly számos, mint régebbi történészek hitték. A római seregek viszonylag kicsinyek lévén, mihelyt ezek arányát meghaladta egy barbár sereg, már százezrekről beszéltek. ¹⁾ Ha nem nagyítás az, hogy Aetius barátja, a hún fejedelem 60.000 emberrel állott ki János császársága megvédésére, — az összes tulajdonképi húnág erejét kell értenünk alatta. Lovasságnál ez óriási erő, hozzá véve fegyvernemét, hogy ez mind kitünően gyakorlott lovas-íjász volt. Elég, hogy minden másra nézve rettentő legyen a húnok neve. Tenne hatvanezer családot a fentebbi szám. Ez pedig a hún nemzet lélek számát két-háromszáz ezernek bizonyítná.

Ennyi megfért a két ezer négyszög mértföldet tevő Alföldön, rátelepedve katonai földesurnak a benszülöttekre. Abból, hogy Attila fővárosa Szeged táján volt, lehet következtetnünk azt is, hogy a valóságos Hunország csak az Alföldet vagy annak egy jó részét foglalta magában. Meg kellett ott férnie, mint láttuk, Magyarország területén több más nem csekély szövetséges népnek is. Különbén a hún király szövetségébe vonván fél Europa népeit, az *országnak* fogalma sem volt még az ő idejében. Szó sem lehe-

¹⁾ Némelyek úgy veszik, mintha az 376-ban a Dunán átbocsátott vízi-góth *harczosok* száma 200.000 lett volna. Pedig lélek számot kell itt értenünk a szám alatt — s így a harczosok 40 — legfeljebb 50 ezeren lehettek. Elég nagy sereg római felfogás szerint.

tett Attila korában arról, hogy a mai Magyarország egy elkülönített egységes államot alkosson.

A tulajdonképi hún el nem lephette, s Pannonia római volta miatt csak annak kiirtásával lesz vala kivihető. Ellenben a hún hatalom messzebb túlsapott határain, hogysen a Kárpát és keleti Alpok geographiai formát adhattak volna neki. Es ha hazánk területe nem volt se egyesíthető, se elkülönözhető Attila korában, nem volt annak se politikai, se strategiai értelme, hogy Buda legyen a főváros.

Városunk e szerint nem számíthatja dicsőségei közé, hogy a hún birodalom vagy ország fővárosa, s a historia egyik legnevezetesebb alakjának, Attilának szállása lett volna. Még kevésbé dicsekszik azzal, mintha Attila vagy bátyja adott volna neki új nevet. Legkevésbé azzal, mintha vára falainak a húnok lettek volna építő mesterei.

Szerintünk elég nagy dicsőség lenne az, ha bebizonyítható volna, hogy túlélte Attila város-pusztító korszakát. Ezen dicsőségét nem hazai krónikás írta, hanem déli Franciaország költője énekelte meg.

És Sidonius Apollinaris egyszersmind az utolsó író, ki városunkat említi. Többé századokig nincs róla szó sem valódi, sem költött római, sem későbbi középkori nevén, sem akármi más név alatt.

SALAMON FERENCZ.

ADALÉK
SINKAI GYÖRGY¹⁾ ÉLETI RATÁHOZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Ez erdélyi román tudós életét és irodalmi munkálkodását megírta. Papiu Ilarianu nem rég elhalt, szintén erdélyi származású bukaresti író, a ki hazánkban Pap Sándor néven ismeretes, fia mezőbodoni oláh lelkész Pap Jánosnak s az 1848—49-ki szebeni oláh Comitenek tagja volt; azután Oláhországba ment ki, ott főhivataltokat viselt, e mellett irodalommal is foglalkozott: írt az ottani radikális irányu politikai lapokba vezércikkeket, adott ki politikai és történelmi műveket, erdélyi nemzetiségi párti barátaival levelezést folytatott s Magyarország és Erdély egyesülését ostromolni, egykori honfitársai szívében az új *Dako-Romania* eszméjét ápolni és meggyökereztetni soha meg nem szűnt.

Az életíró Sinkait mint mátyrt állítja a bukaresti román akadémia elé, azért, hogy ő a balázsfalvi görög katholicus püspökkel, a halhatatlan nevű alapító Babb Jánossal volt viszálya következtében a román nemzeti iskolák igazgatói állomásáról 1794. elmozdított, s *Románok Krónikája* című műve a könyvvizsgáló bizottság által, mint veszedelmes irányú, 1814. nemcsak elkoboztatott, de a kéziratra a könyvvizsgáló által e megbélyegző ítélet iratott: *A könyv égetésre, szerzője akasztófára méltó.*

Hunfalvy Pál nagy tekintélyű tudósunk e havi irat 1878. évi kötete 347—356., 446—456., 656—667. lapjain: »*A Rumun Történetírás*« című alapos kritikájában egyebek közt e két kérdéstről is elmondja ellenkező nézetét s azt erős érvekkel támogatja. Nekem is alkalmam volt némi új, eddig nem használt adatokhoz jutni. Ugy hiszem, hasznos dolgot teszek, ha közlésökkel ezek bővebb fölvilágosításához járulok, hogy annál tisztábban derüljön ki a történelmi igazság s ne verjen gyökeret a balítélet.

---

¹⁾ Ezt *Sinkai* mint író, többnyire így használta; egyébiránt az ő teljes nemzetségi neve: *Sinkai Boér György* és nem *Sinkai Sinkai György*, amint művének 1853. évi jász-vásári kiadása címében tévesen iratik. Testvérei 1794. így írták alá magukat, midőn őt kezességen kibocsátatni kérték, amint ez hátrább előfordúl.

I.

Az iskolaigazgatóságból elmozdittatása.

Ennek hivatalos adatokon alapuló története ez.

A balázsfalvi püspök 1794. jun. 24. kötelessége szerint s hiveitől nógatva felírt az erdélyi kir. kormányzóhoz, gróf Bánffy Györgyhöz, sajnálattal tudatva, hogy ő Sinkait eleget intette, óvta s igyekezett a maga feslett élete megváltoztatására bírni; de már elcsüggedett, mert látja, hogy atyai tanácsának és intéseinek semmi foganata nincs, sőt nyilván azok ellen cselekedik; rossz szenvedélyei által legyőzve, többnyire otthon ül, az iskolákat nem látogatja, s mikor el is megy, egész külső magaviselete olyan, mintha Bacchust ábrázolná, nem tanítónak, de bohócnak látszik, a kit a tanulók nevetnek; a városi lakókkal veszekedik, őket megveri, a miért a megyei hatóság többször perbe is fogta s több hasonló tetteket követett el, melyekért a püspök több oldalról kérdeztetett: ha várhatja-e, remélheti-e még, hogy az ifjuság a rossz példa által erkölcsében meg ne romoljék? Sőt egyenesen arra is felhivatott, hogy őt állásától elmozdítsa. Kérte azért a kormányzót, rendeljen ki ellene nyomozó biztosokat, a kik a dolgot részrehajlatlanul megvizsgálják s az eredményt jelentsék föl, hogy a bajt helyesen megorvosolni lehessen. Ennek következtében Alsófejér-vármegye főbirája: Vajna Antal egy megyei tisztársával a nyomozásra kirendeltetett s azt végbe is vitte.

Nem sokára, jul. 22. Papp István káptalani prépost az egész káptalan nevében szintén kérte a kormányzót, hogy miután július 15. a végbevitt nyomozásból kitünt Sinkainak, mint hivatala folytatására többé nem alkalmas embernek, elmozdittatása szükségessége: legyen kegyelmes azon intézethez, tőle szabadítsa meg s neveztesen ki oly egyházi férfit a monostor kebeléből, a ki az ifjuságot jó példával vezesse s a meglazult fegyelmet ismét helyreállítsa.

Ugyanazon évi aug. 19. a püspök újabban jelentette a kormányzónak, hogy a közélebbi években Alsófejér-vármegye tiszteltósága rendelkezésénél fogva, Vecza nevű szomszéd falu birói és hitesei egy, Sinkai György házánál lappangó szökött katona ujonczot elfogván: az ezért haragra gerjéd igazgató épen akkor az egész országból a normalis oktatás megtanulására berendelve volt iskolamestereket botokkal és más eszközökkel felfegyverkezettve, a nevezett hiteseket az utczákon addig kergette, mígnem erőszakosan visszahozta a püspöki tömlöczbe. A püspök a felsőbbség iránti kötelességétől indítatva a hiteseket elbocsáttatta. Ezért s a közelebb végbevitt nyomozás által Sinkai azon túlságra ragad-

tatta magát, hogy többek előtt kijelentette, hogy mihelyt alkalom adja elé magát, őt megöli; épen püspöki helyettese által értesült arról, hogy többed magával összeesküdt mind a püspök, mind azok elpusztítására, a kikiről azt hiszi, hogy a nyomozáskor ellene vallottak. Azóta folyvást fenyegető leveleket ír, sokakkal tiltva tanácskozik, nehány merészebbel gúnyiratokat készít s azokat mindenfelé elterjesztvén, őt a legalávalóbban kisebbíti, sőt nem rég tanítás közben az ifjúságot arra oktatta, hogy az embernek önmaga védelmére szabad mást megölni. Kéri tehát a püspök a kormányzót, hogy hasonló bűncselekvényektől és erőszakoskodástól őt hathatósan tiltsa el, különben kénytelen lesz őt és társait — mint tett Szent-Pál a bűnös korinthusival — a canonokban írt módon az egyházból kizárni s ezt a népnek hírré téve, őt Balázsfalváról elkergettetni. Midőn ezen jelentését végezni akarta, arról értesült — ugymond a püspök — hogy az igazgató többeknek úgy nyilatkozott, hogy ha gazdasszonyát elfogják, ő a püspököt és a provisort orozva megöli; szükségesnek véli azért őt a kellő óvatossággal fogságba helyezni.

A kormányzó erre újabban kiküldötte az elébbi nyomozó biztost; de midőn az Balázsfalván aug. 25. megjelent, már Sinkait letartóztatva találta; okáról kérdezősködvén, azon felvilágosítást kapta, hogy az előtti napon, aug. 24. a püspök a közel lakó egyik megyei alispánt, Gyujtó Sándort magához hivatván s panasztát előadván: midőn az Sinkait kikérdezte, úgy nyilatkozott, hogy többen vannak száznál, a kik összeesküdtek, s midőn az alispán neveiket kérdezte, azt felelte, hogy a halálra ugyan kész, de azok neveit föl nem fedezi. Mely botránkozató és rosra czélzó szavaiért az alispán őt bővebb vizsgálatig letartóztatta és őrizet alá tétette. Ezt megértvén a nyomozásra kirendelt biztos, a letartóztató alispánnak ajánlotta, hogy a megkezdett szelid vallatást mielőbb végezze be s terjeszsze a vármegye tisztsége elé, maga pedig a Sinkai gazdasszonyát, a ki czégéres életének főoka, a megye tömlöczébe kísértette.

Főispán b. Kemény Simon sept. 6-ki hivatalos jelentésében szintén aggodalmat keltőleg írt a kormányzóhoz: »A nemes vármegye tisztsége a Sinkai György botránkozással teljes szavait minden körülállásaival e hónap 3. fels. kir. Főigazgató tanácsnak megírta; mely dologról azután bővebben is értekeztvén a tisztséggel, ámbár úgy látja, hogy Sinkai György botránkozató szavait a méltóságos oláh püspök ellen végzett forralásokra kívánja v nni és magyarázni; de azoknak a szóknak kifejezése és csak betű szerént való értelme többre is magyaráztathatván, hogy ő további felsőbb rendelésig tiszteséges őrizet alatt legyen, illőnek sőt szükségesnek találta, mely iránt az alispánnak rendelést is tett, annál inkább,

hogy Sinkainak a Hora lármája után is voltak ily botránkozató szavai: *hogy a mely Hóra-világ elmúlt, ő annál különbet állít*, melyért fiskális kereset alatt is volt és nyelv-váltság büntetésén marasztaltatott el, a mi az ő nyughatatlan természetét s gondolatlan indulatos beszédűségét bizonyítja.«

A Sinkai elleni vádak kétfélék voltak: 1. *Személyesek*, mik a püspök és főbb káptalani férfiak élete fenyegetésére vonatkoztak, 2. *politikaiak* vagy közcsendháborítási és államellenes irányuak.

A jul. 15. kihallgatott 14 tanu: főpapok, tanárok, tanítók s tisztos városi lakók vallomása teljes bizonyítékot nyújt azon kötelességmulasztásokra, rendetlen életre, verekedésekre s más erkölcs elleni tényeire nézve, a mikért a püspök őt hivatalától fölfüggesztette. Mikor neki a 7 kérdő és vádpont feleletre kiadott, többnyire tagadta, egy részét módosítva elismerte, kötelessége teljesítésére nézve később bemutatott 3 bizonyítványt, egyet az alatta szolgált négy tanító mestertől sept. 3-ról, a mást Lerchenfeld József szebeni normalis iskolai főfelügyelőtől aug. 19-ről, harmadikat a gör. egyesült esperestek dec. 18-án tartott közgyűléséből, de mind 1792-ből, a mikorra a vádak nem terjedtek ki, a mit a körülmények teljesen igazolnak. E bizonyítványok 1-jének egyik aláírója, Fogarasi Mihály tanító-mester most épen úgy ellene vallott, mint a többiek. . . . Ez első bizonyítvány azonban néhány becses román irodalomtörténeti részletet tartalmaz, a miknek megemlítését szükségesnek látom, hogy t. i. több oláh elemi kézikönyvet írt, valamint megjegyzendőnek tartom, az egyik tanu — Pap István prépost — vallomását is, mely szerint Sinkaiban a nemzeti érzület oly kizáró és erős volt, hogy a midőn a kir. főkor-mányszék 1791. a magyar nyelvnek a normalis iskolákban tanittatását elrendelte, hogy a diák nyelvnek az legyen vehiculuma, ő a vezetése alattiakba nem hozta be, a miből következett, hogy oláhul kellett más iskolákban is a gyakorlatokat dictálni. Vádló — úgymond — nem látta igen nagy hasznát az ő igazgatásának; mert alatta ugyan egy fiu sem tanult meg sem magyarul, sem németül. . . . De lássuk Sinkai imént említett művei. »Írt ugyan is ő, és nyomtatásban kiadott 1. egy *kettős ABC*-ét, egyiket németül-oláhul, a másikat csak oláhul. Az elsőben a német olvasást a nyelvvel együtt az oláhokkal alaposan megismertette, a másodikban az oláh mestereket és ifjuságot szabályosan olvasni megtanította. 2. Írt *Oláh számtant*, a mi azelőtt oláhul kiadva sehol nem volt. 3. *Nyelvtant* az iskolák számára, úgy, hogy azáltal nemcsak a tanulóknak, de a tanítóknak is a hazai szükséges négy nyelv, ú. m. latin, magyar, oláh, német szabályait könnyen érthetővé és felfoghatóvá tegye. 4. *Oláh katekismust*, mely nem csak az ifjuság-

nak és tanítóinak, hanem az egész oláh papságnak — mint egyedüli ily tankönyv — rendkívül szükséges és hasznos volt. Írt még számos más művet is — úgymond a bizonyítvány — de mivel azok nem tartoznak a normalis iskolákra vagy nyomtatásban nem jelentek meg, mellőzik.« E bizonyítvány tartalmának az előbbi vallomással összevetéséből az tűnik ki, hogy valaki jó könyviró lehet, de abból nem következik, hogy a tanításban pontos is.

A vele közlött vádpontokra adott feleletéből jellemzőnek látom háromnak megemlítését. Arra a vádra, hogy templomban és nyilvános helyeken olykor ittas állapotában sirt, azt felelte: ha sirt, bűneit síratta. Arra, hogy az elfogott ujonczot magánál lap-pangtatta, úgy nyilatkozott, hogy azt már a megyével kiegyenlítette, miért kell ismét föllevenitni? Hogy szakácsnéja bűnös életű lenne, ő nem ismeri ez oldalról, a ki tudja, bizonyítsa be.

A rendes tanuvallatás után nem sokára külön írásbeli panaszt adtak be ellene *Wlád István*, a fogarasi püspöki megye presbytere s a humaniorák tanára, 1794. jul. 18-án, *Fogarasi Spiridion*, a káptalani consistorium tagja, jul. 16-ról, *László Philothens* a Szent-Vazul-szerzet volt prépostja és püspöki helyettes, jul. 18-ról, és *Gyulai Konstantin*, syntaxis tanára, szintén jul. 18-káról. Az első hite, neve aláírása alatt s pecsétével erősítve állítja: hogy Sinkai György a jul. 15-kén végbevitt nyomozás után az ő házába szokása ellenére kardosan és lármázva ment be s ott Gyulai Konstantin is jelen levén, sőt később Filipan Vazul philosophia tanára is megérkezvén, fenhangon kérdezte: Mit vallottatok ellenem? s akkor kardját kirántván, kiabáló hangon mondotta: »Vagy én megbukom vagy a püspök, de én nem, mert én tanultam a jogot, tehát meg fog bukni a püspök. Most elvezíti a püspökséget, sőt meg fognak bukni négyen: *Bobu*, így nevezte gyalázólag Babb püspököt, *Dubelarju*, ezzel a névvel gúnyolta Timár Mihály hátszegi vicáriust, *Kujonu*, e szóval kisebbítette Káján Demeter consistoriumi jegyzőt és helybeli papot, és Papp István prépost.« Ezekon kívül még sokak becsületét sértette meg. Midőn kérték, hogy az efféléktől tartóztassa meg magát, azt válaszolta: ő már az összeesküvők és lázadók feje, s midőn újból intették ily szók ismétlésétől óvakodásra, kissé várta így felelt: »Ő a fejedelem és haza ellen semmit nem kezd, ő csak a püspököt, mint vádlóját és az ő czéljainak társait támadja meg, s akkor kardját a jelenlevők nagy megrettenésére és életök veszélyeztetésével fölemelte, dühösen vagdalózott vele, mellöknek és nyakuknak méregette s fenyegetőzött, hogy ezután két halálos fegyvert fog hordozni: egy kardot és botot . . .« A második hasonló hitelesség alatt tanusította, hogy Sinkait szemeivel látta jul. 16. délután mintegy 4 óraker kardosan, oly ittason bemenni

Wlád István rector-professorhoz, a királyi monostorba, hogy alig tudta nyelvét forgatni, ott — a mint értette — sokat lármázott. Másoktól hallotta, hogy avval dicsekedett ott létében, hogy hat személyt akarna elveszteni, kik közül az első lenne a méltóságos püspök, második a prépost Papp István . . . « A harmadik saját kézalírása, pecsége és lelkiismerete hitelessége alatt tanusította, hogy a jelölt napon Sinkai, szokatlanul, kardosan és részegen rohant be a monostorba s utóbb a prépost szobájába is, ott garázdálkodott s a püspök ellen fenekedett, e szókban törve ki: »*El kell, hogy veszítsem a Directorságot, de én is megteszem, hogy ő is elveszti a püspökséget; de Timár és Káján, sem lesz többé ember, hét embernek kell elvesznie.*« Ki a meg nem nevezett négy? nem mondotta meg. Midőn feddette, miért jött a monostorba fegyveresen, s hogy az ilyen nem igazgatóhoz illő, azt felelte: »*ő nemes ember, szabad fegyverrel járnia.*« Az utolsó bizonyosság tevő is azt tanusította, a mit Wlád István, megjegyezve, hogy Sinkai a kivont kardot Wládnak hasára, Philipánuak nyakára méregette, s fejét, karjait, lábát ide s tova forgatva, az ott levők rémületére, kardjával különböző vágásokat tett, miközben a püspököt mindenféle gyalázó szókkal és becstelentő kifejezésekkel illette. . . . «

Az öt letartóztató alispán sept. 1. kelt hivatalos iratában Sinkairól azt jelentette, hogy az aug. 24. Bényei József, püspöki jószágfelügyelő házánál az ő jelenlétében úgy nyilatkozott: »*hogy száznál többen vannak összeesküve, de nem nevezi meg, mert vele titokban tudatták; a balázsfalvi monostorban pedig többek előtt vallotta: hogy ő az összeesküvők vezére s a lázadás indítója,*« a püspök ellen gyalázó gunyiratokat készített s mindenfelé elterjesztette, de bűnrészeseit nem vallja meg, vagyonát letartóztatása előtti héten eladóvá tétette, sőt házát árverezésre is felajánlotta. Ezekért kellett őt letartóztatni.

Kevéssel ezután sept. 11. a megye főispánjától, b. Kemény Simontól is oly hivatalos jelentés érkezett a kormányzóhoz, mely Sinkai szándékainak s a püspök elleni vétkes törekvésének egészen komoly igazolását tartalmazta. »Miután tudósítását megtette — ugymond — a bizonyítás megszorodott arra, hogy a parasztság nagyon fejébe vette s szelvében beszél, hogy ha katonának állanak, lakó örökségeik övéik lesznek, sőt hogy az apahidai oláh pópa úgy is hirdette ki, teljesen megbizonyosodott. A vármegye ezen nagyon megindult, elméjében forgatván, hogy a mult *Hóra* lármája is a parasztság hasonló reménységén volt fundálva, és akkor is a katonaságra való magok felajánlása előzte meg támadásukat. Azért minő orvoslás lenne szükséges, a megye levélből a kormányzó át fogja látni. . . . Megindultak a vármegye rendei — ugymond tovább a főispán — a Sinkai György tudva

levő gonosz beszédjén is, ennek is félelmes következéseitől tartván, a pópáknak fennírt módon kivilágosodott indulatjáért, úgy, hogy e most folyó széken kényszerítettén, megállították azt, hogy ő ide behozassék és továbbra is kihallgattassék. Be is jött, kihallgatása foly, a pópák közül is sokan szembesítésre behívtak; a főispán úgy gondolja, most sem fog többre menni vallomása, mint eddig, és amint az indulatjokat lehet látni, Sinkainak bátorságban láthatását a rendek kívánni fogják, minthogy rebelliot és összeesküvést emlegetett, melyet homagialis kötelesség el nem hallgatni. Az apahidai pópát is fiskális kereset alá rendelték, mint a ki a parasztoknak értelmén kívül a községeknek olyat ígért, a mi a közcsendességet háborítja.»

A kormányzó, mielőtt a tanácsülésben az ügyet előadatná volna, sietett a főispánnal elnöki uton tudtára adni, hogy a parasztnépnek önkéntes katonáskodásra való beszegődése iránt Alsófejérvármegyén kívül sehonnan jelentés nem érkezett; azonban a kir. főkormányzók küldött e tárgyban kerülő rendelést mind a törvényhatóságokhoz, mind a két gör. vall. püspöklöz. Sinkai iránt rövid időn ki fog menni a már elvégzetetett főkormányzói rendelés a vármegyéhez, mely szerint ő fiskális kereset alá vették, hogy érdemlett büntetését elvehesse. Mindazáltal úgy látszik — jegyzi meg a kormányzó — minden eddig kinyomozott környülállásokból, az embernek geniusából és egyéb állapotjából, hogy a hang nagyobb a valóságnál, és hogy inkább a privata passio, mintsem valami publicum delictum fogja magát kimutatni. . . .»

»A zsemlés németre nézve, mivel azt a vármegye a magyar nemzetet gyalázó vakmerő bolond mondásáért nemcsak elfogatta, de ütések által is elégtételt vett magának, semmi reflexiója nem lehet — ugymond; közönségesen pedig azt tartja, hogy egy olyan csekély embernek oktalan beszédét megvetni talán még jobb volna, mert az olyan haszontalan emberek, ha látják, hogy az efféle impressiot csinál, annak gyakorlatában még inkább gyönyörködnek. . . .»

A mint említve volt, a kir. főkormányzók Sinkainak közkereset alá vetését sept. 11. 1794. kimondotta, az ügyet Alsófejérvármegye közönségéhez az iratokkal együtt további intézkedés végett áttette s botránkoztató szavaiért, fenyegetéseiért és tetteiért — ha teljesen bizonyosságra jönek — illő megbüntetését elrendelte.

A per elkezdődött. A megyei dolgok lassu menete, újabb kihallgatások s az ügynök Sinkai többféle követelése folytán bonyolultabbá léte miatt egy egész évig folyt. Sinkai megunt a szenvedését, káraiért neheztelt, szégyene bántotta, s mint nemes, kezességen szabad lábra helyezését kérte elébb 1794. sept. 27. a

vármegyei tisztségtől, azután — kérvénye nincs keltezve — a főispántól és megyei közönségtől, november 5. a kir. főkormány-széktől. A két első kérvényben felhozta indokul, »hogy ő nemes és birtokos, el nem távozhatik, közszolgálatban van, minek eleget kell tennie, hosszabb letartóztatása alatt vagyona elpusztul, két árva unokáját neveltetni a keresztényi és természeti szeretet parancsolja, neki a rásütött gyalázat bélyegét letörölnie s igazságát bebizonyítani kell.« Harmadik kérvényében bizonyítékokat hozott fel korábbi — 1792. — érdemeiről, mik főntebb idézve voltak, szabadkozott, hogy vádoltatása irigység műve, nem hogy a haza ellen szóval vagy tettel valaha vétett volna, de azt mindenek fölébe helyezte, helyezi most és fogja helyezni egész életében; a mely szókat inkább tréfásan és poharazás között, megfontolatlanul s másoktól kibővítve elejtett, azokkal nemcsak hogy a felséget vagy hazát, de a püspök ő méltóságát sem kívánta érinteni, mert azok különben is oly körülmények között voltak mondva, melyek a komolyan vételt kizárják. Ő inkább védte a püspököt ellenségeitől, vigyázatra figyelmeztette, nehogy ellene valaha gonoszat forralt volna, s ha gyalázták, azt is megjelentette, neveiket azért hallgatva el, mert csak bizalmasan tudta meg. Ezen okoknál fogva, miután már aug. 24. letartóztatása óta ártatlanul szenved, kéri kezeségen szabadon bocsáttatását.

A két első helyről nemességének kérdés alatt léte indokából tagadó választ kapott, a harmadik a kérést a tudományügyi bizottsághoz [*Commissio Litteraria*] tette át azon okból, mert az ügy törvényes téren áll és Sinkainak a püspök és balázsfalvi növelő intézet irányában csak azon uton tisztázható követelései vannak. Ekkor folyamodott érette két testvére, kik neveiket sajátkezőleg így írták kérvényök alá: *Sinkai Boér András és Gergely*, a mi Sinkai valódi nevére elől tett megjegyzésemet teljesen igazolja. Kérésöket a kir. főkormányshoz octob. 9. Alsófejér-vármegye közönségéhez küldötte át véleményadás végett. Miközben a tudományügyi bizottság jelentést tevén: a megyei közönségnek sürgősen meghagyatott, hogy ez ügyben tudósítását mielőbb tegye meg. Erre a vármegye azon határozatot hozta, hogy a panaszló ügye végellátása előtt ne bocsáttassék szabadon, s ezt 1795. jan. 30. a kir. főkormányshoz jelentette, mely ezen késedelmes eljárást feddést érdemlőnek találta, a jelentést pedig, mint semmivel nem indokoltat, hiányosnak s apr. 22. költ. rendeletében meghagyta a vármegye közönségének, hogy a dolgokat folytassa serényebben s a kívánt tudósítást minél hamarabb megtenni ismerje kötelességének.

Sinkai békétlensége fokozódni kezdett. Most Lerchenfeld József normalis iskolai főfelügyelőhöz adott be kérést, a ki azt

1795. jul. 19. egyszerűen, minden ajánlás nélkül, fölterjesztette s a kir. főkörmányszéktől aug. 1. azon választ kapta, hogy az ügyet nagy nehézségek kapcsolatában a legfelsőbb kir. trónhoz szándékszik felvinni a fiscus, a szabad lábra helyezés iránti kérés tehát nem teljesíthető.

E közben Alsófejér-vármegye törvényes Derékszéke az ügyet 1795. jun. 18. fölvevén s 23. letárgyalván, a következő ítéletet hozta: »Miatán az alperes és tanuk utólagos nyilatkozataiból kijött, hogy Sinkai György azon szavai: hogy ő az összeesküvők vezére s a leendő lázadás [*Rebellio*] szerzője, nem a fejedelem és a haza csöndessége felháborítására czéloztak, hanem a méltóságos püspök urra, alperes — a mint a felperes fiscus kívánta — halállal nem büntetethetik, hanem mivel ezek oly botránkozató szók, melyeken a közbátorság kedvelői megindúlhattak, és az alperes ily szavaiért még 1791. is közkereset alatt volt, s nem hogy okult volna, de azután is alacsony cselekedeteivel és beszédeivel magát ujabban beszennyezte: ennél fogva tekintetbe vétetvén eddig szenvedett fogsága, melyet maga okozott magának, hogy az alperes nyelv-váltságon marasztaltassék, és megfizetvén a felperes fiscus perköltségét és fáradságát, szabadon bocsáttassék — meghatározatott.« Felperes felhívást jelentett, de a per nem bocsáttatott felsőbb bíróság elé... Ez ítélet következtében Sinkai igazgatói hivatalából végleg elbocsáttatott.

Amint ő e felsőbb határozatról értesült, octob. 10. folyomodott a kir. főkörmányszékhez s kérte igazgatói állásába visszahelyezését, melyből — úgymond — ártatlanul mozdíttatott el. A kir. főkörmányszék, bárha folyomodó a király és állam elleni lázadás vádja alól fel is mentetett, mégis az ellene folyt kétszeri fiscalis kereset s a nyomozásokból kitűnt erkölcsi és magaviselete tekintetéből, melyek egy igazgatóban meg nem tűrhetők, s mivel azon tisztet tisztességgel és nyuga lomban tovább amugy sem viselhette volna, kérésének helyet nem adott. Ekkor az erdélyi udvari cancelláriához folyomodott s onnan kérte, hogy hivatalába helyezettessék vissza, fogsága szenvedéseiért adassék elégtétel s kára térítettessék meg. Ez a kir. főkörmányszékhez küldötte le a kérést azon rendelettel, hogy a hozott ítéletet hitelesített alakban küldje fel, hogy abból legyen meglátható: mennyiben volt bebizonyítva az ellene támasztott fiscalis kereset. Ez ítélet felküldése 1796. jun. 20. költ udv. cancell. rendelettel ismét sürgettetett s jul. 7. teljesítve lőn, mire september 9. azon legfelsőbb határozat adatott ki: »hogy mivel a felküldött ügyiratokból kitűnt, hogy a folyomodó rendetlen életmódja által megérdemelte, hogy elébb viselt hivatalából elmozdítottassék s közkereset alá vettessék, visszahelyezési kérésének eleget tenni nem lehet.« Ezt a kir. főkörmányszék

Sinkai értesítése végett octob. 5. költ rendeletében Alsófejérvármegye közönségével tudatta.

A mint az elfogulatlan olvasó átlátja, Sinkai hivatalból elmozdítása nem vallási indokból történt, a mint Papiu Ilarianu bizonyíttatlanul állítja; nem is Babb püspök üldözése következtében, a ki nagylelkü, áldozó, bölcs és népét szerető főpap volt, a kinek százezerekre menő alapítványából állnak fenn maig a görög katholicusok erdélyrészi iskolái, és a ki oly téves irányban járó eltántorodott embert, minőnek Sinkait amaz időben saját hitfelekezete tagjai és öntettei föltüntették, egy közintézet élén nem hagyni erkölcsileg köteleztetett; végre nem is politikai okokból, mert az ítéletben — a mint az megoldvasható — felforgatási irányu szavaira döntő súly nincs fektetve — ezt az ország kormányzója fennebb igen találóan jellemezte, — hanem csak is a maga hibás élete, nem paphoz illő tettei és oktalan beszédei alapján, melyek az előadottakban igazolva vannak.

Ezután nem sokára folyamodott Sinkai a Jerkovits oláh nyelv fordító eltávozásával megürült állomásért. »Nem meri — ugymond — magát minden hiba nélkülinek mondani, mert sok gyöngeségeit meg kell vallania; de legjobban ő tudja, hogy sokban érdemén feljül befeketítettett. Bizva a kir. főkörmányszék atyai kegyelmében, kéri, hogy megtekintve korábbi szolgálatait s a közjóra szentelt munkálkodását, a szóban levő állomást legyen kegyes neki adni. Ő bír képességgel arra, hogy oláh és más hazai nyelvekre fordítson, adjon neki tért és alkalmat annak bebizonyítására, hogy nem olyan, a minőnek mondták. November 7. költ rá azon stereotyp végzés: »folyamodó e hivatalra nem levén minősítve, kérelme tétessék félre.« Kétségen kívül van, hogy inkább elítéltetése indokai voltak a minősültség akadályai, mint tudományos képzettsége, a mi országszerte nyilván tudva és elismerve volt.

Utoljára 1797. május 22. kérte Sinkai a letartóztatása iránt legfelsőbb helyre beadott kérésére erd. udv. kancellariai leiratnak másolatban vele közlését, a mi junius 9. teljesítettett. Ez időn tul a közlevéltárakban nevével nem találkozunk a közelebbi időkb. hiressé lett *Dák-Román Krónikája* feltünése idejéig, a mivel 1813—14-ben jelent meg Erdély legfőbb kormányhatóságánál.

II.

A Dák-Római vagy Oláh Krónika bírálata és elkoboztatása.

Ma is létező hivatalos adatok szerint Sinkai e művének könyvvizsgálati rendes uton való megbíráltatása, a kinyomatásnak megtiltása s az eredeti kézirat elkobzása története ez.

Sinkai 1813. valószínűen jun. 1. (mert hivatalos keltezése jun. 2. adta be az erdélyi kir. főkegybíróhoz *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum*¹⁾) sat. című kéziratát, melyen saját nyilatkozata szerint, negyven évig munkálkodott s azt két nyelven t. i. oláh és latin nyelven írta meg Kr. után 86-tól 1739. évig. Magyarországon — ugymond ő — ez már meg volt vizsgálva és helybenhagyva; de mivel Nagy-Szebenben Barth könyvnyomtatónál akarja kiadni, a kivel már szerződése is van, szükséges, hogy Erdélyben is megvizsgáltassék. Kedves hazája előmeneteléért írván azt, kérte megvizsgáltatását és helybenhagyatását. . . . A kézirat jun. 14. a könyvvizsgáló hivatalnak adatott át megvizsgálás és véleményadás végett. Megjegyzendőnek látom, hogy a kérvény mellett 3 zárat volt, nem Sinkai, de a hivatalos kezelő által megjelölve, melyekből két darab minden lehetőség szerint maga a kézirat oláh és latin szövege volt, a harmadiknak mivelta az iratokból nem tűnik ki. Azért hiszem a kéziratot két kötetűnek, mert a könyvvizsgálati hivatal elnöke, midőn később visszaküldi, két darabot zár jelentése mellé s a megvizsgálás másképen nem történhetett, mintha a mű mind oláh, mind latin nyelven bemutatattott.

Amint a harmadik zárat mivelta, úgy nem tudjuk hová létét is; mert ez a hivatalos iratokból ki nem tűnik.

Az erdélyi könyvvizsgáló hivatal elnöke ez időben a nagy-tudományú Mártonfi József püspök volt, barátja gróf Teleki Sámuel erdélyi cancellárnak, a maros-vásárhelyi könyvtár alapítójának, tagja a magyar Nyelvmívelő Társaságnak, gyarapítója a gróf Batthyány püspök által alapított gyula-fejérvári püspöki könyvtárnak, felvilágosult fő, minden szép és jó barátja, kiválóan jártas főleg a hazai történetekben. A könyvvizsgáló hivatal elnöke Kolozsváratt, 1814. mártius 5. a következő rövid jelentést tette a kir. főkegybíróhoz: »Sinkai György úr ily című művének: *Chronicon Daco-Romanorum seu Valachorum* első kötetét benyújtván a könyvvizsgáló hivatalnak, arról rövid vizsgálat készült, melyet a művel együtt a kir. főkegybíró elé terjeszt, *Mártonfi*, a vizsgálat elnöke.« Erre a következő végzés kelt: »Miután Sinkainak ezen, az Erdélyi Nagyfejedelemség közálladalmára nézve rendkívül veszedelmes műve a rajta levő jelzés szerint 1812. május 6-án Nagy-Váradon Szerdahelyi Antal kerületi kir. könyvvizsgáló által kinyomatásra minősültnek nyilvánítta-

1) Az 1853-ki jászvásári kiadásban Sinkai művének címe: *Kronika Romanilor*; de ez kétségtelenül modernizálva van, az eredeti s hiteles az, a mint ő maga nevezte el s a mint én az ő folyamodványából kiírtam. Lásd Hunfalvy bírálatában. *Századok*, 1870. 351. lap.

tott: a kir. főkörmányszék Tokody György nagy-váradai kir. felsőbb tanügyi igazgatót elnökileg hivatalosan felkérendőnek határozta az iránti felvilágosítás adásra: vajjon ezen mű ott már kinyomatott-e vagy nem? a ki erre jun. 18. azon feleletet adta, hogy az sem Váradon, sem Magyarországon sehol ki nem nyomtatott.

A kir. főkörmányszék erről a m. kir. helytartó tanácsot aug. 16. értesítvén, azon indoknál fogva, hogy mivel ezen könyv az itteni vizsgáló hivatal által olyannak találtatott, melynek nem csak kinyomatását megengedni nem lehet, de sőt az elkobzásra méltó, s ha mégis ezen könyv a magyarországi vizsgálat következtében valamiképp ottan megjelenik, annak könnyen rossz következtései lehetnek volna: megtalálta a helytartó tanácsot oly intézkedés tétele iránt, hogy az ottani vizsgálókhöz beadott, az erdélyi ügyekre befolyással levő könyvek ezentul az erdélyi könyvvizsgáló hivatalhoz juttatás végett a kir. főkörmányszékhez küldessenek át; mire az octob. 4. visszaírt, hogy az illető könyvvizsgálót a fenforgó ügy átbocsátása iránt feleletre fogja szólítani, de a másakra nézve a kifejezett óhajtásnak eleget nem tehet azon okból, mert a felsőbb kir. rendeletek szerint a közálladalmat illető minden kézirati művet a kinyomatás megengedése előtt ő felségéhez kell felküldeni. A kir. főkörmányszék a dolog ezen állását 1814. december 5. a végre irta meg az erd. udv. kancelláriának, hogy a magyarországi helytartótanácsához intézett előbbi megkeresésének sikert szerezni sziveskedjék.

E közben Sinkai kétszer folyamodott a kir. főkörmányszékhez vagy a vizsgálat megsürgetése, vagy művének visszaadása iránt; *először* 1814. mártius 27., melyre ápr. 14. ezen választ kapta: »A szóban levő mű ki nem nyomathatik«; *másodszor* junius 2-kán, s ebben eláadván, hogy kérésére tagadó választ kapott a nélkül, hogy a ki nem nyomathatásnak oka adatott volna; kéri a kir. főkörmányszéket — ezek saját szavai — hogy oláh nyelven irt s a kir. kormányzónak beadott művének három kötete, s azon latinul irt egy kötet, melyet az erdélyi róm. katholicus püspökhöz adott be, adassék vissza. Erre aug. 16. ezen válasz adatott: »A fenforgó mű nem olyan, hogy kinyomatása megengedethessék, sőt mint elkobzásra méltó, kérelmezőnek vissza sem adathatik.« A fogalmazvány oldalán ezen megjegyzés olvasható: »Előlemlített, oláhul irt, s három kötetből álló mű, mint zárlati tárgy (*Sequestrum*), megőrizés végett eltételezett az irodai kellékek szobájába (*ad Cubile Requisitorum.*)«

Minthogy lehetnek, a kik az erdélyi viszonyokat eléggé nem ismerik, meg kívánom jegyezni, hogy a kinyomatástól eltiltott kéziratoknak elkobzását s zárlat alatt tartását a kir. felség

nevében kiadott legfelsőbb udvari rendeletek határozták meg, a melyeknek keletkezése ritkán tulajdonítható magyar befolyásnak, ez kizárólag a bécsi legfőbb udvari rendőrség hivatali jogkörébe tartozott, a magyar kormányhatóságok és könyvvizsgáló hivatalok csak egyszerű végrehajtottak voltak. A lezárt vagy (ha úgy tetszik) elkobzott kéziratok idővel a kir. főkormányiszéki levéltárba adatnak be, onnan pedig a kolozsvári kir. Lyceum könyvtárába tétettek át. Ma is van azon levéltárban egy pár ilyen, a többi felsőbb engedély mellett a levéltárnak Buda-Pestre szállításakor az erdélyi Muzeumnak adatott át.

Miután Sinkaival nem közöltetett azon *könyvvizsgálói vélemény*, melynek alapján a kir. főkormányiszék által kéziratától a kinyomatási engedély megtagadtatott, nekem azonban az eredetiben kezeimben van, s miután az elkobzásnak az eddigiekben csak az akkori kormányrendszeren és felsőbb rendeleteken alapulását láttuk, de annak tudományi tekintetben jogosultsága felett itéletet alkotnunk ennek ismerése nélkül képesek nem vagyunk: szükségesnek s úgy a vizsgáló történeti álláspontja, mint általában azon kor gondolkodás módja megismerése tekintetéből hasznosnak látom, hogy azt úgy, amint a hivatalos iratokhoz mellékelve volt, hív. fordításban megismertessem. Címe ez: »*Észrevételek Sinkai György úr krónikájára.*«

»E könyv első kötete, mely 1183. évig jó le, Erdélyben ki nem nyomatható, mind azért, mert azt nem érdemli meg, mind azért, mert a közálladalomra nézve veszedelmes irányú. Már címe: *Oláhok Krónikája* sületlen, nevetséges, hamis véleményekkel és hozzávetésekkel teljes, s a mi e műben valamit ér, nem érthető az oláhokra, de inkább nevezhető azon keleti és nyugati római császárok krónikájának, a kik Daciában vagy Daciáért háborút folytattak. De így is fölösleges, vannak ennél jobb krónikák, daczára annak, hogy idézetekkel van elhalmozva, a minek azonban bizonyító erejét még elébb meg kellene vizsgálni, ha valaki evvel akarná idejét vesztegetni. Mily veszedelmes lehet az Erdélyre nézve, hátrább kitűnik.

JARAB ELEK.

KÜLÖNFÉLÉK.

ZIMMERMANN ZSIGMONDRÓL.

A »Századok« f. é. VIII. füzetében »Egy eperjesi kereskedő a XVII-ik évszázban« cím alatt egy tanulmányom jelent meg, mely a f. é. sárosi kirándulás alkalmával Eperjesen olvastatott fel. Az értekezés leginkább, mondhatni kizárólag, az országos levéltárban őrzött számlakönyvet ismerteti. Jellemzőnek tartottam, hogy épen Eperjesen, a felvidéki iparmozgalmak e jelentékeny pontján, egy kétszáz év előtti kereskedés képét tárjuk fel, s a mennyire lehet, ismertessük. A számlakönyv vezetője, a hozzávaló acták elveszvéen, csak a 454 lapnyi könyv egyes tételeinek elolvasása, összevetése után volt megállapítható. Zimmermann Zsigmond neve derült ki.

Értekezésünk folyamában Zimmermann, a kereskedőt jellemeztük. Ez egyoldalú jellemzés értekezésünket csonkává teszi. Zimmermannban elfelejtők a vallásáért vértanúságot szenvedett hazafit. Hosszas utazás megátolván a kézirat átdolgozásában, kötelességünknek tartjuk, hogy Zimmermann emlékezetét, melyet mi csak, mint gondatlan kereskedőt — mi különben a számok rideg tanúsága szerint igaz — tüntettünk fel, más oldaláról is megvilágítsuk. Zimmermann Zsigmond tekintélyes kereskedő család sarja, mely azonban Sáros-megyében nemes vala (Nagy I. XII. 398. l.) Uri, jó nevelésben részesült. Tanulmányait az eperjesi ev. collegiumban végezte s 1669. a második poétai osztályba járt Serédy Mártonnal, Wéber Dániellel, Szinyei-Merse Keresztélylyel, Tőke Zsigmonddal Abaffy Pállal stb. Thököly Imre fejedelem egy osztálylyal lejobb járt. Ugyancsak 1669-ben a »Papinianus Tetragonos« című, akkor divatos iskolai színműben szerepelt.¹⁾ Thököly-

---

¹⁾ Századok. 1880. 411. l. Thaly K.: »Thököly Imre és iskolatársai mint színjatszók« című beces közlése, melyben az evangelicusok egyetemes conventjének budapesti kézírattárából egy XVII. sz. 1669. nyomtatott tanodai színművázlatot ismertet s a szereplők sorsát fejte-

vel, a Petrőczy, Szirmay-fiúkkal, szóval a Felvidék előbbkelő ifjával. Mint iskolavégzett ifjú átvette 1670-ben, az ekkor már negyvennégy év óta bejegyzett családi üzletet, mely évenként fél száz ezer forintot is forgatott. Mint buzgó protestans, mívelt, vagyonos kereskedő s Lipóczi Keczer András, e tekintélyes főnemes veje, folytonos összeköttetésben maradt a Thököly-párttal. Nagyon hihető, hogy ez okból adta a sok meddő hitelt, ezért volt oly engedékeny adósaival szemben, míg hitelezői irányában kegyelmet nem ismerének. 1686-ban többed magával a Munkács várába zárkózott Th. Zrínyi Ilonával, ki szintén adósa volt, nála tevén kelme-bevásárlásait — ő ruházta jobbadán a munkácsi őrséget — titkos összeköttetésben állt. A számlakönyv e »gyanús« tételei a vizsgálat alkalmával aláhuzattak. Ez összeköttetés gyanúja miatt fogatta el 1687. elején Caraffa Antal s u. é. martius 3-án előbb megkínóztatva ipával Keczer Andrással együtt Eperjes főpiaczán lefejeztette, testét pedig fölnyíltatván, bitóra szegeztette. Mart. 22-kén Saárossy Márton és Fleischaker György, máj. 9-én pedig Wéber Dániel szenvedtek vértanúságot. Ekkor kobozták el vagyonát, írásai, számla könyve így kerültek a szepesi kamarába. A számlakönyv utolsó tétele 1686-án kelt, ezentúl üzlete megszűnt. A 80-as években üzlete fokonyként csökkent.

A férfiú tehát, kinek ily szerepe van a magyar történetben, nem egyszerű eperjesi kereskedő, hanem egyik tényezője a tizenhetedik század végén oly mélyreható politikai s vallási mozgalmaknak. S így felfogva a jellemes férfiú szerepét, az a számlakönyv jóval nagyobb jelentőségű, mint ahogy mi eleinte tisztán kereskedelmi szempontból tárgyaltuk.

THALLÓCZY LAJOS.

---

geti. Ő figyelmeztetett a számlakönyv birtokosa s az eperjesi vértanú közötti összefüggésre.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Vita Sanctorum Stephani Regis et Emerici Ducis. Ad fidem Codicum seculi XII, XIII, et XV-i recensuit, nonnulla ejusdem aetatis monumenta, disquisitionesque criticas adiecit: M. Florianus. Quinqueecclesiis, 1881.
Typis Michaëlis Taizs.

Találóan mondja egy jeles történészünk, ¹⁾ hogy: »*divatba* kezd jönni napjainkban a régi kornak nagy tekintélyét, Hartvikot, kisebbiteni, még pedig azért, mert *igen problematicus* állításokkal összeegyeztetni nem lehet « — Ezen divatnak szüleménye az előttünk fekvő munka is, mely ugyan Sz.-István és Sz.-Imre legendáinak kritikus kiadása akar lenni; valójában pedig nem más, mint Hartvik kisebbitésének újabb kísérlete. — Szerző ezen munkájával — úgy látszik — 1869-ben tett ígéretét akarta beváltani, mely szerint bebizonyítandja, hogy Hartvik »nem XII-dik, hanem XIII-dik századi, II. Endre vagy IV. Béla idétt élt compiler és interpellator.« ²⁾ Érvei azonban szerencsére oly gyengék, hogy ezek színrehozatalával a beavatottak előtt Hartvik hitelének többet használt, mint ártott. Nem akarunk egyébkint szerzőtől minden érdemet megtagadni. Magával azon tényével, hogy a magyar történelem néhány nevezetesb forrásának szövegét bő kritikai készlettel adja, a történettudomány minden kedvelőjét őszinte hála kötelezte; mert noha még a szövegközlésben sem ment a tendenciától; mégis a különböző kéziratok variánsainak gondos följegyzése, nemkülönben Sz.-István életratainak egymás között és más történeti kútfőkkel való összehasonlítása által a tudománynak kétségtelenül kedves szolgálatot tett. Emellett szerzőnek a szövegre vonatkozó kritikai értekezései kellemes latinsággal vannak írva.

A mi a munka tartalmát illeti, a bevezetés után első helyen áll Sz.-Istvánnak úgynevezett kisebb legendája az osztrák sz.-keresztí zárda kézírata szerint, összehasonlítva a melki codex szö-

¹⁾ P. Gy. Századok, 1878 év, 739. l.

²⁾ Asztrik-Anasztáz első esztergomi érsek. Budán, 1869. 6. l.

vegével, — ezután II. a nagyobb legendát adja szerző ugyanazon codexekből. Minthogy pedig ezen legenda, mint tudva van, Sz.-Istvánnak halálos ágyán mondott szavainál hirtelen megszakad, tehát csonka, szerző a hiányos részt Hartvikból pótolja, *úgy azonban, hogy az inyének meg nem felelő helyeket, mint Hartviknak toldásait kihagyja.* — Még megtörténhetik, hogy az ekként »restaurált« szöveg idővel, a felvilágosító jegyzet kihagyásával, egy más kiadásba is átmegy, és majdan mint a nagyobb legenda eredeti szövege fog szerepelni; holott az nem más, mint Hartviknak szerző által önkényileg megnyirbált szövege, szerintünk ezen pótléknak egy komoly kritikai munkában helye nem lehet. — III. következik Hartvik püspöknek Sz.-István életét tárgyazó munkája a magyar nemzeti muzeum u. n. frankfurti codexéből, a mondseei, melki, reini, szkereszti, tegernseei, és bécsi kéziratok, nemkülönben a krakkai, a Pray-, Endlicher- és Wattenbach-féle kiadások variánsaival. Különösen bánik el szerző ezen életirat szövegével. Előrebocsátja ugyanis, hogy Hartviknak *tulajdon* részeit dült betűkkel fogja közölni, ami szerinte a kisebb legendából van beleszöve, az szórt betűkkel lesz nyomtatva, a nagyobb legendából vett részek pedig rendes betűkkel adatnak. Azonban mindjárt Hartviknak előszavát, melyben magát megnevezi és munkáját Kálmán királynak ajánlja, közönséges betűkkel közli, mintha Hartvik ezt is máshonnan vette volna, holott e részlet sem a nagyobb, sem a kisebb legendában elő nem fordul. Úgy szintén Hartvik szövegének azon részét, mely Sz.-István utolsó szavaitól a munka végéig terjed és Hartviknak legsajátabb tulajdonát képezi, hasonlóképp közönséges betűkkel adja és csupán azon részeket nyomtatja dült betűkkel, melyek neki nem tetszenek, s a melyeket a nagyobb legenda pótlékából kihagyott volt. Hogy az ily eljárás mennyire felel meg a komoly kritika szabályainak, annak megítélését a szíves olvasóra bizzuk.

A mondott három életrajz után mint felvilágosító adalékok közöltetnek: a) a varsai codexből az u. n. chronicon mixtumnak Sz.-István életére vonatkozó részletei, b) a Hartvik-legendának a sz.-mártoni apátság tizedeire vonatkozása fehérvári, váci és esztergomi káptalanok által átírt töredéke, c) kivonatok Temesvári Pelbárt beszédeiből, d) Sz.-István zsolozsmájának egyes részei az 1515. évi esztergomi breviariumból és az 1499. évi pécsi miscellanyból, e) részletek az u. n. Passio s. Adalberti című munkából.

IV. és V. számok alatt, tehát nem többé felvilágosító adalékok gyanánt, hanem mint önálló szövegek közöltetnek II. Sylvester Pápa bullája Sz.-Istvánhoz és ennek a sz.-mártoni apátság részére adott szabadalomlevele. — Hogy ezen két darab mint került a »Scriptores«-ek közé, mikor szerző az okmányi emlékeket

művének második részében ígérkezik adni, valóban nehéz belátni. A Sylvester-féle bullában azon sorokat dült betűkkel adja, melyeket szerinte a bulla hitelességének leghevesebb védői is interpoláltak tartanak. — Ez így nem áll. Mert, hogy vannak a bulla védői között, kik azt interpoláltak tartják, azt megengedjük; de hogy annak *minden* védője így vélekednék, az nem való. Így pl. hogy többeket ne említsek: Stilting, Katona, Gfrörer mitsem akarnak tudni a bulla interpolációjáról. Sőt Gfrörer éles gúnynyal szól azokról, kik a bulla hitelességét szöveg-kritikai okokból megtámadják.¹⁾ — A pannonthalmi okmány az eredetiből van közölve a későbbi transsumtumok variansainak jelzésével.

VI. szám alatt adja szerző Sz.-Istvánnak Imre fiához írt »De institutione morum« című intelmeit a bécsi császári könyvtár egy kézírata után a Batthyány- és Sambucus-féle kiadások variansáival.

VII. alatt Sz.-Istvánnak törvényei következnek az admonti zárda kéziratából a Turóczy-féle bécsi codex, továbbá Batthyány és Sambucus kiadásainak variansáival.

Végül következik Sz.-Imre életrajzának szövege a mondseei codexből a velencei és krakkai kiadások variansáival. Ehez csatoltatnak adalékul Temesvári Pelbárt beszédeiből és az említett esztergomi breviariumból vett részletek.

Eddig a munkának szövegi része, mely 148 nyolczadrét lapot foglal magában. A hátralevő 88. lapon a közlött darabok szövegére, korára, szerzőire, hitelességére vonatkozó kritikai »disquisitiók« következnek, melyekben az érvek hiányát gyakran szerzőnek merész conjecturái vannak hivatva pótolni. Az I. disquisitióban a kisebb és nagyobb legenda szövegére nézve összehasonlítja szerző a melki és sz.-kereszti codexeket, kimutatván, hogy miben egyeznek meg és miben különböznek. Azután hosszasan bizonyítja, hogy a nagyobb legendának Hartvikból vett pótléka irányára nézve teljesen megegyez a legenda meglévő részével. Ami magától értetődik; mivel t. i. Hartvik műve elejétől végig ugyanazon irányban van tartva; a nagyobb legenda pedig, leszámítva a kihagyásokat, csaknem szóról-szóra egyez Hartvik művének elő részével; nagyon természetes, hogy annak utó részével is egyeznie kell, mert örökké igaz marad, hogy: duo aequalia uni tertio, sunt aequalia inter se. Ennek bizonyítására tehát fölösleges volt hét lapra terjedő példákat fölhalmozni. A II. disquisitióban szerző a kisebb és nagyobb legenda korát és hitelességét veszi vizsgálat alá. A kisebb legenda keletkezését Kálmán király korának tulajdonítja; mivel t. i. a legenda írója Sz.-Lászlót »piae

¹⁾ Papst Gregor VII. Bd. V. S. 872. 875.

memoriae rex«-nek nevezi s ez által elég világosan jelzi, hogy már meghalt; más részt pedig előszóbeli hagyományokra is hivatkozik: csakugyan feltehető, hogy Kálmán idejében, vagy nem sokkal ez után írta művét. A nagyobb legenda korát félszázaddal későbbre teszi, még pedig a »sacer mons« és »Alba transsylvania« kifejezések miatt, melyek — úgymond — csak a XII. század második felében kezdtek használatba jönni a »sanctus mons« és »ultrasilvana« kitételek helyett. Hogy azonban ezen szavakból bármi következtetést lehessen vonni, először azt kellene bizonyítani, hogy a »sacer mons« és »Alba transylvania« csakugyan az eredeti kéziratban is előfordultak és nem valamely későbbi másolótól származó variánsokat képeznek; másodszer be kellene bizonyítani, hogy e szavak használata bizonyos korban csakugyan kizárólagos volt. Erre nézve szerző hoz ugyan föl néhány példát; de ezekből inkább az tűnik ki, hogy a mondott kitételek *vegyest* használtattak, s így azokból egy bizonyos korra következtetni lehetetlenség. Amit pedig szerző még azon állításának támogatására felhoz, hogy a legendának 1213. előtt kellett iratnia, szintén nem egyéb pusztá conjecturánál; s így a nagyobb legenda keletkezésének koráról magából annak szövegéből tulajdonkép semmit sem lehet megtudni.

Az III. disquisitióban szerző Hartvik szövegével foglalkozik és ennek három alakját, vagy, mint ő magát kifejezi, kiadását, különbözteti meg. Ezek közül legrégibbnek veszi a varsói codexben foglalt életrajzot, az u. n. chronicon mixtumot, mely azonban első tekintetre Hartviknak részben megrövidített, részben megtoldott s részben elferdített szövege gyanánt tűnik föl, s melyről szerző maga kénytelen bevallani, hogy azt a XIII. század közepe táján irt Vincentius Kielcensis még nem ismerte, s hogy tehát ennél valószínűleg újabb mű. Egyébkint ezen chronicon mixtum a tudós Knauz Nándor tanúsága szerint¹⁾ épen a magyar történelemre vonatkozólag annyi sületlenséget tartalmaz, hogy mi magyarok azt történeti kútfőnek semmikép el nem fogadhatjuk. — Különös, hogy szerző ezen chronicon-nak meseszerű részleteit, mint pl. Szent-Istvánnak összejövetelét a lengyel királylyal, kinek birodalma egész Esztergomig terjedt, stb. nemcsak nem közli, de még meg sem említi; holott ez azon mű hitelességére nézve igen jellemző lett volna. — A magyar nemzeti muzeumnak u. n. frankfurti codexét szerző a Hartvik-féle mű második kiadásának tartja, a többi Hartvik-codexeket pedig ugyanannak harmadik kiadásául tekinti, szintén pusztá conjectura alapján; mert hogy erről csak némileg is helyes ítéletet hozhassunk, valamennyi létező

¹⁾ Monumenta hist. Eccles. Strigon. I. pag. 17. et 39.

és létezett Hartvik-codexet kellene ismernünk. A IV. disquisitio a munka legérdekesebb részét képezi, ebben szerző conjecturalis kritikája tetőpontját éri el. A Hartvik-féle mű keletkezésének korát kutatván, azon eredményre jut, hogy annak 1213--1233. között kellett létesülnie. Lássuk röviden az érveket, melyekkel ezen állítását támogatja.

Az elsőnek rövid foglalatja ez: Hartvik »*babonás*«! tisztelettel viseltetik a koronás király iránt, mert mindenütt élesen megkülönbözteti Istvánt a királyt, Istvántól a vezértől; már pedig — úgy mond — ezen babonás tisztelet csak II. Endre idejében keletkezhetett, midőn a megelőzőt polgárháborúk következtében Sz.-István koronája a nemzet szemében már oly nagy becsben állott, hogy, midőn Imre halála után ennek özvegye a kisedel Lászlóval és a sz. koronával Bécsbe menekült, Endre kész volt fegyvert ragadni az osztrák herczeg ellen, hogy őt a sz. korona kiadására kényszerítse; *tehát* Hartvik munkájának Imre halála után kellett iratnia! — Második érv: Hartvik Istvánnak koronázását Geyza halála után negyedik évre, vagyis 1000-re teszi, míg ellenben azelőtt azon vélemény volt elterjedve, hogy ez 1001-ben történt;¹⁾ már pedig ő ezen adatot csak a pannonhalmi apátság alapító leveléből vehette, melyről azonban csak 1213. után szerezhetett tudomást, mert II. Endre ezen évben írta át ez okmányt: *tehát* Hartvik műve csak 1213. után keletkezhetett!! — Harmadik érv: Hartvik Sebestyént esztergomi érseknek nevezi; már pedig ezen Sebestyén létezéséről szintén csak az 1213-ban köztudomásra jutott pannonhalmi okmányból értesülhetett: *tehát* stb. — Negyedik érv: 1212. előtt senki sem tudta, hogy Asztrik kalocsai püspök volt; mert ha ezt tudták volna, akkor azon hosszas és heves vitában, mely az esztergomi és kalocsai érsekek között a királykoronázás joga körül folyt, s a mondott évben a pápa által az esztergomi érsek javára eldöntetett: a kalocsai érsek bizonyára nem mulasztotta volna el a koronázásra való igényeit Asztrik egykori szereplésével is támogatni; *tehát* stb. — Ötödik érv: Hartvik Geyzát a magyarok negyedik vezérének nevezi, s így Árpádot tekinti az elsőnek, holott a nagyobb legenda szerint Geyza ötödik s így Álmos az első vezér; Hartvik tehát az ő adatát hihetőleg azon görögöktől vette, kik 1218-ban a sz. földről hazatérő Endrének menyét, Máriát, Magyarországba kísérték, s kik tudták, hogy Constantinus Porphyrogenitus Árpádot nevezi a magyarok első vezérének: *tehát* Hartvik műve 1218. körül keletkezett!!! Mivel pedig II. Endre egy 1233. kelt okmányában

1) Valljon honnan tudja ezt szerző?

már elég világosan czéloz Hartvik művének egy helyére, azért ezen mű 1233-ban már készen volt.

Ezek tehát azon érvek, melyekre szerző 12 évig várakoztatta a tudós világot, s melyekkel Hartvik tekintélyét végkép megsemmisíthetni vélte. Csakhogy az *ilyen* érvekkel azt is be lehet bizonyítani, hogy Béla király Anonymusa Hunyady Mátyás idejében élt, vagy hogy az öreg Turóczi János Mária Teréziának volt kortársa.

A pártatlan olvasó már eddig is észrevehette, mily gyarló alapon áll a Hartvik-kisebbitők ügye. Mindazáltal érdemesnek tartjuk Hartvik védelmére néhány igénytelen észrevételt tenni.

Hartvik egyenesen kimondja, hogy ő Kálmán király idejében írta művét, s így jogosan csak afölött lehet kérdést támasztani, valjon az 1095-től 1114-ig uralkodott magyar királyt, vagy pedig az egy századdal később élt Kálmán ruthén királyt, II. Endre fiát, értette-e? Mihelyt kimutatjuk, hogy műve már az ifjabb Kálmán ¹⁾ ideje előtt is ismeretes volt, egyuttal azt is bizonyítottuk, hogy az az idősb Kálmán idejében, tehát 1114. előtt keletkezett. Már pedig Hartvik csakugyan ismeretes volt ifjabb Kálmán születése előtt. Ugyanis I. III. Incze pápának 1201. évi regestáiban a 77-dik szám alatt szórul-szóra ez áll: ²⁾ » Archiepiscopo Colocensi et ejus suffraganeis et uniuersis prelatiis exemptarum ecclesiarum in provincia Colocensi constitutis, quod per suas ecclesias legere possint *vitam Sancti Stephani Regis Ungarie, amoto articulo, quo dicitur ipsum de utroque jure de ecclesiis disponere potuisse.*« — Azon mondat, melyet a pápa Sz.-István legendájából kihagyatni rendel, Hartviknál így hangzik: » quapropter dispositioni ejusdem prout divina ipsius (ipsum) gratia instruit *ecclesias dei simul cum populis utroque jure ordinandis* (ordinandas) relinquimus«. — Ezen szavak sem a kisebb, sem a nagyobb legendában elő nem fordulnak, hanem egyesegyedül Hartviknál olvashatók; s így Hartvik művének 1201-ben már léteznie kellett.

2. IV. Jenő pápának 1431. sept. 3-án kelt levelében, ³⁾ kihagyva a kihagyandókat, ezeket olvassuk: » olim Clemens tertius praedecessor noster etiam *ad pie memorie Alexandri ejusdem Clementis (et) nostri praedecessoris exemplar, ecclesiam Albaregalis Vesprimensis dioecesis, ... sub beati Petri et ejus protectionem suscepit, ... libertates quoque seu immunitates, jura et dignitates predictae ecclesiae a Sancto Stephano Rege, qui ecclesiam ipsam fundavit concessas, que in vita sua leguntur, et ab aliis*

¹⁾ Született 1208. körül.

²⁾ Theiner, Monum. Slavov. Merid. I. 57.

³⁾ Theiner, Monum. Hung. II. 212.

regibus indultas, ac usque ad tempus recolende memoriae Geyses regis conservatas, ratas atque firmas easque perpetuis temporibus illibatas manere sancivit.« Kiténik e szavakból, hogy a székes-kehérvári egyház kiváltságait, melyek Sz.-István életrajzában olvashatók, s a melyek II. Geysza (1141—1161) idejéig épségben voltak, III. Sándor pápa (1159—1181) megerősíté, s hogy III. Sándornak eme megerősítő okmányát III. Kelemen (1187—1191) megújítja. Elég világosan kiténik e szavakból továbbá az is, hogy III. Sándornak megerősítő okmánya még II. Geysza életében, tehát 1159. sept. 7. és 1161. máj. 31. között adatott ki; mert a »recolendae memoriae« szavak kétségkívül már III. Kelemen bullájában függesztettek Geysza nevéhez. — A székes-kehérvári egyház privilegiumai ismét kizárólag Hartviknál olvashatók, s így az ő művének már 1161. előtt kellett léteznie.

3. Maga a kisebb legenda elég világosan hivatkozik Hartvik művére, midőn így szól: »licet *autenticas* librorum scripturas revolvatis, tamen *haec breviora* legite.« Minthogy az író itt saját művét az »*autenticas librorum scripturas*« mellé helyezi, ez utóbbi alatt szükségképen oly művet kell értenünk, melyben Sz.-István életadatai foglaltattak s csak a fölött kételkedhetünk, vajjon itt a nagyobb legendát, vagy Hartvikot vagy pedig egy más, előttünk ismeretlen művet kell-e értenünk? De ebbeli kételyünk csakhamar eloszlik, ha elolvassuk a kehérvári káptalannak 1349. júl. 22-diki, a váczinak 1350. márt. 19-diki és az esztergominak 1350. márt. 17-diki kiadványait, melyekben Vilmos sz. mártoni apát kérelmére átírják Sz.-Istvánnak a római pápák által hitelesített és jóváhagyott legendájából (»*Legenda Sanctissimi regis Stephani per sanctissimos papas approbata et autentica*«) a somogyi tizedekre vonatkozó részletet, melyről szerző maga sem meri tagadni, hogy az Hartvik művéből van véve. Ezen három káptalannak hiteles tanutételéből megtudjuk, hogy Sz.-István *authenticus* életirata alatt Hartvik művét kell értenünk; s így kétséget alig szenved, hogy a kisebb legenda írója is azt értette az »*autenticas librorum scripturas*« alatt; mert lehetetlen föltenni, hogy, ha már a XII. század elején ily hiteles mű létezett, azt idővel egy újabbkori interpolált compilatióval helyettesítették volna, mint azt szerző szeretné elhíttetni. Megerősítettünk föltevésünkben még az által is, hogy a kisebb legenda nemcsak egyes mondatokban, hanem egész fejezetekben szóról-szóra megegyez Hartvikkal, s így egyiknek a másikat okvetlenül ki kellett írnia: mivel pedig Hartvik semmikép sem áruja el, hogy előtte már létezett volna Sz.-Istvánnak valamely életirata, ellenben a kisebb legenda írója ezt elég világosan kifejti: ez újabb érvel szolgál arra, hogy a kisebb legenda írója ismerte Hartvik könyvét. — A föntemlített kápta-

lani kiadványokból továbbá még az is kiderül, hogy Hartvik műve nemcsak teljes hiteles történeti kútfőnek, hanem valóságos *joqforrásnak* tekintetett, ép úgy, mint azt fönebb a fehérvári egyház kiváltságaira nézve is láttuk. Mig ellenben a nagyobb és kisebb legendára az egész magyar történelemben a legújabb korig egyetlenegy hivatkozás sem történik; ami egyszersmind eléggé jelzi ezen két legendának értékét és Hartvikhoz való viszonyát.

A kisebb legenda t. i. Sz.-István életrajzának részint előszóbeli hagyományokból, részint Hartvik művéből vett kivonata; a nagyobb legenda pedig hihetőleg nem más, mint Hartvik művének privát épülésre szánt megrövidítése. Valamely jámbor szerzetes t. i. birván a kisebb legendát, Hartvik művét úgy írta le magának, hogy kihagyta belőle 1. mindazt, a mi a kisebb legendában szintén előfordul, 2. ami nem látszott szorosán Sz.-István személyére vonatkozni, mint pl. Hartvik előszavát, Asztrik római utját, Sebestyén esztergomi érsek esetét, a fehérvári egyház kiváltságait, 3. kihagyott néhány parallel helyet, mint pl. Sarolta látományát Geyzá-é után, nemkülönben Sz.-István extasisát a megelőző két csodás esemény leírása után. — Innen magyarázható meg az is, miért szakad meg a nagyobb legenda Sz.-Istvánnak halálos ágyán mondott szavainál. Azért t. i., mert írója észrevette, hogy a szentnek halála és az ezt követő események a kisebb legenda utolsó fejezetében tömött rövidséggel jól le vannak írva. Olyan formán járt el ezen író, mint szerzőt fönebb a nagyobb legenda hiányzó végszakának pótlásánál tenni láttuk: kihagyta t. i. Hartvikból az ő céljainak meg nem felelő részeket, és megvolt a legenda major.

Ami Hartviknak külső tekintélyét illeti, erről szerző maga bevallja, hogy az a XIII-dik századtól fogva *felette nagy és kizárólagos* volt. Főnebb láttuk, hogy Hartvik már a XII-dik században ép oly tekintélynek örvendett, mint azután, sőt, hogy művének használata Kálmán koráig fölvihető.

Noha azonban szerző elismeri, hogy Hartvik műve annak idején mindenki által hitelesnek tartatott, mégis szeretne néhány nevezetesebb történeti botlást rábizonyítani, hogy tekintélyét legalább ily módon lerontsa; de itt sem jár el nagyobb szerencsével, mint Hartvik korának megállapításánál. Így pl. fölveti a kérdést, vajjon Sz.-István atyjának halála után negyedik évben küldte-e Asztrikot Rómába, mint Hartvik mondja, vagy az ötödikben, mint a nagyobb legenda állítja? Bevallja azután, hogy ezen kérdést eldönteni nem tudja. Úgy, de akkor ezen eltérés nem is árthat Hartvik hitelének egy csöppet sem. — Továbbá Hartvik azon elbeszéléssel szemben, hogy Sz.-István Rómából kapta a királyi koronát, az ellenkezőre néhány negatív érvet hoz fel, de azután bevallja, hogy Hartvik állítása mellett számos pozitív adat szól, s

azért a kérdést nem meri eldönteni. A részrehajlatlan olvasónak nem lesz ily nehéz helyzete, mert első pillanatra belátandja, mely részen van az igazság. — Szemére lobbantja azután Hartviknak, hogy Sz.-Istvánnal egyidejűleg Mesco lengyel fejedelem követeit küldeti Rómába koronáért, holott ezen fejedelem már 992-ben meghalt. Kérdés azonban: valljon csakugyan kétségtelen dolog-e, hogy azon lengyel fejedelmet, ki 1000-ben uralkodott, nem hitták Mesco-nak? Mi ha kétségtelen volna is, ez mint teljesen mellékes dolog, az egy századdal később élt Hartvik hitelességét annál kevésbé csorbíthatná, mert azon lengyel írók, kik ezen eseményről megemlékeznek, mint pl. a XIII-dik századbéli *Annales Kamenzen-*ses szerzője és mások, az illető lengyel fejedelmet szintén Mesco-nak nevezik. — Megtámadja továbbá szerző Hartvikot és hamiságról vádolja azért, mivel azt írja, hogy a legyőzött lázadó somogyiaknak még minden tizedik gyermekököt is a sz.-mártoni zárda szolgálatára kellett adniok, mit szerző semmikép sem akar megengedni. De hisz a kisebb legenda is mondja, hogy Sz.-István előbb az egész somogyi lakosságot a zárda szolgálatára rendelé, s hogy csak később, az országnagyok kérelmére, változtatta át a személyes szolgálatot tizedfizetési kötelességgé. S valljon mondhatja-e szerző bizonyosan, hogy ezen tizedkötelezettségbe nem volt-e az elengedett általános szolgaság emlékének föntartására az is kikötve, hogy, ha valakinek tíz gyermeke születik, e tizediket a sz.-mártoni zárdának tartozik adni? Ilyesmit sejtet velünk a kisebb legenda írója is, midőn azt mondja: »illos autem et posteros eorum usque in praesentem diem servos ecclesiae instituit,« holott nyomban utána így szól: »postea impetratione optimatum suorum consilium cepit, ut tantum decimas ex his quae possidebant darent, ne afflicti disperderentur a terra.« — Sőt mivel Vilmos sz.-mártoni apát a föntemlített káptalanok által Sz.-István legendájának épen ezen gyermek-tizedre vonatkozó részletét iratta át, ebből az látszik következni, hogy ezen tized még a XIV-dik század közepén is dívott; mert az egyszerű tizedszedési jognak kimutatására elég lett volna Sz.-Istvánnak alapító levelére hivatkozni. — Végül nagy hévvel bizonyítgatja szerző Hartvik ellenében, hogy a római sz.-szék Sz.-István szenttéavatásába be nem folyt; mert — úgymond — a szentek canonisatiója, az akkori szokás szerint, csakis ünnepélyes zsinatok alkalmával történhetett; már pedig azon nyolcz római zsinat közül, melyeket VII. Gergely 1083. előtt tartott, egyikben sem történik említés bármely szentnek canonisatiójáról; tehát Sz.-István szenttéavatása sem történt Rómában, hanem tisztán nemzeti (popularis) jelleggel birt, melyről Rómának még tudomása sem volt! — Hogy az említett római zsinatokon, nevezetesen az 1080. és 1081. éveiken történtek-e canonisatiók vagy sem, azt azon

gyér és hiányos adatok nyomán, melyek ezen zsinatokról ránk maradtak, biztosan eldönteni nem lehet; de, hogy Sz.-Istvánnak ünnepélyes elevatiója 1083-ban a római szék *előleges* tudta és beegyezése nélkül történt volna, azt csak állíthatja, ki az ügy természetesen, nemkülönben Magyarországnak és nevezetesen Sz.-Lászlónak VII. Gergelyhez való viszonyát nem méltatja kellő figyelemre. Vagy állíthatja-e szerző bizonyosan, hogy azon ügy, mely miatt VII. Gergely 1079. febr. 18-án oly sürgősen kéri Sz.-Lászlót, küldene *hiteles* követeket Rómába, nem állott összefüggésben Sz.-István canonisatiójával?

Az V. disquisitióban szerző Sz.-Istvánnak Imre fiához intézett intelmeivel foglalkozik, és miután azok hitelessége ellen egy csomó gyöngye érvet hozott fel, kijelenti, hogy nem tudja eldönteni, valljon ezen mű hiteles-e vagy sem.

Sz.-Imre legendájára nézve azon eredményre jut, hogy ez 1111. táján iratott.

Vége a magyar nemzeti muzeum u. n. frankfurti codexéből a Hartvik-féle legenda azon lapjának hasonmását közli mutatvánnyul, melyen több újabbkori javításon kívül a »Colocensi epatui pfecti« szavak egy későbbi kéz által a lap szélére vannak írva, miből szerző, mint az interpolatio kétségtelen jeléből, egy új érvet vél meríthetni Asztrik kalocsai püspöksége s így Hartvik hitelessége ellen. — A mondott szavak természetesen úgy is kerülhetek a lap szélére, hogy azok a másoló által a szövegből kifelejtetvén, a javító által az eredeti példány után pótolattak, még pedig tér szüke miatt a lap szélén. De tegyük fel, hogy a kiigazított szöveg nem tévedésből, hanem öntudatosan iratott úgy, amint a javítás előtt hangzott; sőt tegyük fel, hogy szerzőnek igaza van, midőn állítja, hogy ezen szöveg eredetileg szóról-szóra megegyezett a nagyobb legenda eme szavaival: »provincias in X. partitus est episcopatus strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum per consensum et subscriptionem romanae sedis apostolici ceterorum fore constitutus, cui iam dictum venerabilem asericum abbatem pontificalis dignitatis infula decoratum electione canonica praefecit.« Tegyük fel mondom, hogy ez csakugyan úgy volt; kérдем, mit ártana ez Hartvik hitelességének? Epenességgel semmit. Mindenki tudja, hogy Hartvik a 6-dik fejezetben Asztrikot ismételtén és öntudatosan nevezi kalocsai püspöknek; nagyobb pedig minden ember leghitelesebb értelmezője saját szavaiknak, nagyon természetes, hogy a 4-dik fejezetben foglalt szavakat úgy kell értelmeznünk, hogy azok a 6-dik fejezettel ellenmondásba ne jöjjenek. Nem fognak pedig ellenmondásba jönni, ha azokat úgy értjük, hogy Hartvik, midőn az esztergomi érsekség alapításáról szól, eszmetársulás kapcsán fölemlíti, hogy Asztrik apát,

kiról kevéssel azelőtt dicsérőleg megemlékezett, Sz.-István által ezen díszes állással is megajándékoztatott; anélkül, hogy őt *első* esztergomi érseknek nevezné. Mert, hogy Asztrik Sebestyénnek nem helyettese, hanem *utódja*, s egy ideig valóságos esztergomi érsek volt, az Hartvik szavaiból világosan kiderül. Mi természetesen csak úgy lehetséges, hogy Sebestyén szembaja következtében lemondván érseki tisztéről, helyébe Asztrik neveztetett ki esztergomi érseknek, midőn pedig Sebestyén visszanyeré szemeinek használatát, akkor viszont Asztrik köszönt le és Sebestyént nyere utódu, maga pedig visszatért előbbi székhelyére Kalocsára.

A ki tehát Hartviknak Asztrikra vonatkozó szavaiból annak hitelessége ellen akarna érvet meríteni, annak mindenekelőtt azt kellene *bebizonyítani*, hogy Asztrik csakugyan *első* esztergomi érsek volt; mi tudunkal eddig még senkinek sem sikerült.

Kissé hosszúra nyult bírálatunk; de szükségesnek láttuk az újabb időben annyira meghurczolt Hartvik érdekében néhány igénytelen megjegyzést tenni; mert, ha a felkapott kedvencz eszmék nem is képesek az igazság érvényrejutását végleg megakadályozni, mégis bizonyos, hogy a divatnak még a tudományban is gyakran évtizedekre terjedő hatása van.

HARTVICUS.

Thukydides beszédei. Írta dr. Bászél Aurel. (1881. Kókai bizománya).

Theokrit idylljeinek magyarózója irodalmunknak hasznos szolgálatot tett, midőn — elsőnek nálunk — Thukydides történetének, nevezetesen pedig a műben foglalt beszédek tüzetes tárgyalásához fogott. Előrebocsátván kiválóbb írók és irodalomtörténészeknek Thukydides felől vallott nézeteit, először is Thukydides beszédeinek átnézetével, keletkezése és tartalmával foglalkodik, mire azoknak szerkesztését, szó- és gondolatalakzatait méltatja.

Szól továbbá e beszédeknek a valóságban tartott beszédekhez való viszonyáról, miközben szerzőnk Pfau-tól eltérően önálló nézetben állapodik meg. Bászél főleg e 6-ik fejezet kidolgozásánál jó hasznát láthatta volna Vischer alapos értekezésének: »Über das Historische in den Reden des Thukydides«, mely czikk a baseli philologusok nestorának halála után »Kleine Schriften« czímen összefoglalt műveiben jelent meg — másodizben. (I. köt. 415. l.) Szó van még arról is, hogy mikép jellemzik Thukydides beszédei a peloponnesosi háborúban szereplő vezéreket és népeket, és hogy mily viszonyban állanak a beszédek az egész munkához. Összefoglaló jellemzés és a kiválóbb sentenciákból összeállított

szemelvény rekeszti be a könyvet, melynek minden lapja szerzőjének lelkiismeretes szorgalma és alaposságáról tesz tanúságot.¹⁾

Mindazonáltal két megjegyzést koczkaztatok az egész könyvre vonatkozólag. A csalatkozás egy nemével győződtem meg ugyanis először arról, hogy Bászél a Thukýdides föltétlen hitelessége ellen mindinkább erősbuló irodalmi áramlattal szemben épenséggel nem nyilatkozik. Pedig: mi tagadás benne, e mozgalom egyhamar nem fog már lecsendesedni. Nem célzok természetesen az Ogienski által vezérelt ellenzékre, mely útonálló módjára neki ront Thukýdidesnek. Még Schmidt Adolftól is eltekintek, kibn hajlott korához mért megrögzöttséggel ama szánandó ötlet fogamzott meg, hogy Thukýdides, mint Perikles korának vezérlő kútforrása helyébe Stesimbrotos-t kell tenni, a legbőbeszédűbb trécselők egyikét, ki Willamowitz szavával élve, valóságos »Revolverjournalist«-nak bevált. Szólok azonban Müller-Strübing-ről, kinek művei közül Bászél a »Thukýdideische Forschungen« című, minap megjelent könyvet idézi ugyan, (bár nem igen vehette jelen dolgozatánál hasznát), míg a fontosabbat, melynek címe: »Aristophanes u. die historische Kritik,« nem használta. Távol legyen tőlem, hogy Müller-Strübingnek valamennyi, az eddigi nézetekkel homlokegyenest ellenkező eszmefuttatása és ötlete mellett kardoskodjam. Mindazonáltal érdemet szerzett ez író az által, hogy először is számos oly lappangó kérdésre mutatott reá, melyeknek agyonhallgatása céljából mintha Curtius Ernő példáján indulva a történészek a nyelvészekkel titkos szerződésre léptek volna. Másodszor pedig tagadhatlan, hogy Müller-Strübing könyvei tagtársainak munkái legnagyobb részéhez, rendkívül eleven és szellemdús irány dolgában kirívó ellentétben állanak. Elvégre is Bursian, a classicaí ókort felkaroló »Jahresberichté«-k szerkesztője, némi habozás után kényszerítve látta magát, hogy a forradalmár ellenében mindjárt három embert állítson ki a gátra —; egy nem győzte volna. És e három között is kettő, bár vérző szívvvel, átpártolt az ellen táborába. Sajnálom tehát, hogy Bászél e merész, de mindig önálló és a dolgon lendítő nézeteket valló újtóról meg nem emlékezett, annál is inkább, mivel nálunk még mindig nem akadt író, ki csak egy szóval is, teszem a Philologiai Közlöny hasábjain e mozgalmat érintette volna (egyedül Schwarcz Gyula foglalkozik ezzel németül kiadott könyvében). Bászél máskülönben több pontban, teszem a demokrata párt és

¹⁾ A 4-ik és köv. fejezetben Bászél saját szavai szerint *Michaeler* »Über die Reden des Geschichtswerkes des Thuk.« című programtervezését használta fel. Csakhogy ám — *Michaeler*, a nélkül hogy csak egy árva szóval említene is azt, *Roscher* művét írta ki.

Kleon jellemzésében a hagyományos becsméréssel szakítván, ezeket bizonyára kevésbé gonosz színben ecsetelte volna.

Második megjegyzésem ez. Minthogy Bászél Thukýdides írói jelentőségét minél összhangzatosabb és átlátszóbb képben akarta olvasó közönségünknek bemutatni, kár volt elszalasztani az alkalmat amaz igen érdekes, bár nehéz kérdésnek megvitatására, valjon nem lehetséges Thukýdidesnek művéből a munka eredetének korára és szerkesztésének módjára bizonyítékot felmutatni; valamint hát a bibliából magából is lehetséges szerzőinek korára, azok egyéniségére és az egyes részek szerkesztési viszonyára útmutatást találni. Reám nézve legalább a criticának ilyen alkalmasítása mindig vonzó feladatnak látszott. Classika-philologiai irodalmunkban ennek nyomát is hasztalan keresem. Pedig egy Thukýdidesnek »örök kiics« jelzőre méltatott művével szemben e feladat megoldását kötelességének vallhatná.

Azt hiszem tehát, hogy ha Bászél Thukýdides irodalmi működését, kivált a második helyen kiemelt pontra újlag vizsgálat tárgyává teendi, hősének tiszteletre méltó alakja még határozottabb körvonalakban fog előtte feltűnni, egyúttal pedig szerzett érdemeit egy újjal szaporitandja. Kivánom, hogy szerzőnk munkásságának és áldozatkészségének gyümölcsét anyagilag is minél előbb elérje; a morális sikert bátran már mostanában is magáénak mondhatja.

A könyv csinos kiállítása a vácsi siketnémák intézetbeli nyomdának jó ízlésére vall.

MANGOLD.

A zámí és ohati apátságok, írta Balássy Ferencz, megjelent a Magy. Tud. Akadémia kiadásában, 40 lap, ára 30 kr.

Az elpusztult monostorok, apátságok felkutatása nem bir ugyan az olvasó közönség előtt nagy érdekléssel, — a történetirónak azonban igen becses adatokat nyújt azon vidék, melyen feküdtek, művelődési, népességi és földrajzi viszonyaira nézve; ezért csak méltányolhatjuk Balássy fáradozásait; — jelen értekezésének is abban áll főérdeme, hogy Szabolcs-megye délnyugati részének régi földrajzát megvilágítva kimutatja, mennyi virágzó község állott ott, hol ma néptelen puszták terülnek, ott állottak *Zám*, *Ohat*, *Bene*, *Sima*, *Máta*, *Papegyháza*, *Cséc*s, *Misethe*, *Zomaj* és *Korpád*, ma csak egyes csárdák maradtak emlékül. A Tisza vidéke nem is volt lakatlan pusztaság az Árpádok korában, eléggé bizonyítják ezt az itt volt apátságok felmaradt emlékei. *Ohat*-tól északra a Tisza jobb partján T.-Keszi határában állott a századi (*Zasty*) apátság, nevét egy düllő föld emlékét egyetlen okmány tartotta fel napjainkig, alább feküdt a *poroszló-i* monostor, melyet elég

tévesen Máramarosban is kerestek, — *Abád* mellett a *tomaji* apátság romjai még ma is láthatók, — *Kötelek* és *Nagy-Körü* között a monostor-nak nevezett dombon szintén apátság székelt, mit az ott található, a fegyverneki pusztá torony anyagjához hasonló minőségű téglák után is hinni kellene, ha a domb »*monostor*« elnevezése már magában elég bizonyosság nem lenne, talán nem csalódunk, ha ezt véljük azon apátságnak, melynek czíme: »*Abbatia de Kew ad Tibiscum*« napjainking felmaradt; *Szajol* mellett végre találjuk a *tenyői* monostort. Nem volt tehát néptelen a magyar alföld a mongol dúlás előtt, mert nem is képzelhető, hogy sivár pusztákon épültek volna a monostorok, s a művelődésnek is nem csekély fokán állhatott hazánk ezen vidéke, mert hisz' a zárdák mindenütt a tudomány és ipar előharczosai, terjesztői voltak a közép korban.

A *zámi* és *ohati* apátságok történetéből Balássy sem tud sokat mondani, mindkettő neve 1219 táján a Várad Regestrumban fordul elő első ízben, a *zámi* monostor később, valószínűleg a mongol betöréskor, elpusztult, mert 1297-ben, midőn Dózsa mester Zámot, annak ősi birtokosaitól a Kátha-nemzetség tagjaitól megveszi, az apátság nem említetik az adás-vételi szerződésben, 1340-ben a monostor újból felépült, 1343-ban pedig már ismét virágzott, mert ekkor már a monostor feletti kegyúri jogról is szó van azon osztály-levélben, mely a Kátha nemzetség és Dózsa fiai között országbirói ítélet következtében jött létre.

Az *ohati* apátság szintén a Várad Regestrumban említetik legelsőbb 1219 táján együtt a *zámival*, de ennél sokkal előbb épült fel romjaiból a mongol pusztítás után, mert 1248-ban már apátja volt, IV. Béla király egy oklevele tanúsága szerint, 1299-ben azonban, már csak mint egyszerű birtokot említi III. Endre.

Ezentúl egyik monostorról sem tétetik emlékezet az eddig napfényre került oklevelekben.

Hogy ezen két monostor Szabolcs megyében feküdt azt az értékezés t. írója minden kétséget kizárólag bebizonyította s mégis a Várad Regestrum ezen kitétele: »*Comprovinciales de Dus abbas de Zam et abbas de Uhed*« egészen mást látszik mondani. A *provincia* rendesen önálló nemes megyét szokott jelenteni, s így nem képzelhető, hogy Szabolcs-megye egy részét képezte volna a *Provincia de Dus*, sőt minden valószínűség oda mutat, hogy 1219 táján Szabolcs-megyének ezen része még önálló nemes megye volt, vagy ha már be is volt Szabolcsba olvadva, régi neve még nem ment feledékenységbe. Hogy a Várad Regestrum kiadásakor a *Dus* név helyesen volt-e olvasva, mindenesetre kérdés tárgya, de hogy külön még pedig nemes megyét képezett, azt már

az is bizonyítja, hogy ott a 108 magyar nemzetség egyike a Kátha ősi birtokot birt, az első foglalású birtokok pedig nem voltak a várispányok alá rendelve.

Befejezve a *zámi* és *ohati* apátságokról irt értekezés és ismertetését, történészeink figyelmét a család- és hely-nevek helyesírására kívánjuk felhívni. Nagy Iván és utána Balássy is *Csáholyit* ír, holott ezen családnév mindég csak egy a-val »*de Chaholy*« iratott és a falu neve ma is *Csaholynak* ejtetik, sőt *Csaholynak* neveztetnek a kihaltnak vélt család ma is élő tagjai. *Pálóczy Máté* nádor és családja nevét pedig egészen megszokták történészeink *Palóczynak* írni, holott a családnevet adó Ungl-megyei várkastély *Pálócznak* neveztetik ma is s *Paalowchnak* iratott a régi okmányokban, amint ezt elégszer volt szerencsénk láthatni.

PETROVAY GYÖRGY.

Győr-megye és város anyagi míveltség története, kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére. 1000—1301. Írta Villányi Szaniszló, szent-benedek-rendi tag, a főgymn. ny. r. tanár, megjelent a pannonhalmi Szent-Benedek rend győri főgymnasiumáról, az 1880/81. tanévben kiadott »Értesítő«-ben 5—198 lapján.

Gyakran találkozunk gymnasiumi »Értesítő«-inkben becses dolgozatokkal, melyek történetünk egyik-másik kérdésével foglalkoznak: de nem emlékszünk, hogy valaha olvastunk volna egyet is, mely a »Győri gymnasium Értesítő« fennírt cikkéhez fogható volna. A szerény cím alatt kiterjeszkedik az Árpád-házi korszaknak majdnem összes társadalmi viszonyaira, annélkül azonban, hogy specialis célját — Győr-megye és város múltját — szem elől tévesztené. Szerző ismeri a forrásokat: okmánytárainkat, a hazai irodalmat és figyelmét a külföldi irodalom jelesebb termékei sem kerülék el, melyek mint p. o. Inama-Sternegg »*Deutsche Wirtschafts-geschichte*«-je tárgyának helyesebb felfogására szolgálnak. Nem igen törekszik önálló új eredményekre, mit itt korántsem megróváskép említnök, elmélete Szolgagyőrőről sem nem új, sem nem helyes; általában véve azonban a vitás kérdésekben helyes felfogást árul el, és erős ítélettel a legmegállhatóbbhoz csatlakozik. Nyereségnek tartanók, ha szerző szépen megkezdett munkáját, történetünk további korszakaira nézve is folytatná, s akkor talán szerencsésebb kifejezést is fog találni »a szorgalmi néposztály« elnevezésnél, melylyel munkájában az industriális osztályokat akarja — úgy gondoljuk — jelölni.

P. Gy.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

OCT. 6-AN TARTOTT V. ÜLÉSRE tagok és hallgató közönség szép számmal jelentek meg. Az elnöki széket *Pulszky* Ferencz alelnök foglalta el, s üdvözlővén a v. tagokat, megnyitotta az ülést. Legelőbb *Salamon* Ferencz »A rómaiak hanyatlásáról Aquincum környékén s Pannoniában« című értekezését olvasta fel, tanulságos s új eszmékben gazdag tanulmányt, mely a »Századok«-ban látand világot.

Ézután titkár bemutatta a Sáros-megyei kirándulás Emlékkönyvét, mely a »Századok« VIII. füzetét fogja képezni, s ezzel kapcsolatban elhatározottat, hogy mindazoknak, kik a kirándulás eredménydússá tételére közreműködtek, köszönő irat küldetik.

Továbbá jelentette a titkár, hogy Sáros-megye közönsége az alapító tagok sorába lépett, s a 100 ft alapítványt beküldötte.

Évdíjas tagoknak megválasztottak: *Halász* Ferencz, *Szabó* Sándor, Máramaros-Szigeten, (aján. Korányi Frigyes); *Káposztássy* Jusztinián, Egerben, (aj. a titkár); *Steingassner* Kálmán, Török-Becsén, (aj. Szentkláray Jenő); *Dolinay* Gyula, Budapest, (aj. Szinnyeci József); *Kosztka* Vilmos, Sóvár, (aj. a titkár); *Péchy* Ambrus, Péch-Újfalván, (aj. Berzeviczy Albert); a *gyula-fejérvári kath.* nagy-gymnasium, (aj. Balthazár Béla); *Tolnay* János, Boros-Jenőn, (aj. Óváry Lipót); *Stáhlly* György, Veszprém, (aj. Véghelyi); dr. *Bezerédy* Viktor, Veszprém, (aj. Véghelyi); dr. *Purgly* Sándor, Veszprém, (aj. Véghelyi).

A vallás és közoktatási minister úrtól leirat érkezett, mely felhívja a társulatot, hogy ha a nemzetközi irodalmi csereviszonyban részt akar venni, jelölje meg azon munkákat, melyeket kész cserébe adni, s beküldi a francia kormány által ajánlatba hozott munkák jegyzékét. A társulat köszönettel fogadja az ajánlatot s összes kiadványait, mennyiben ezek készletben vannak, felajánlja.

Nagy Imre v. t. bemutatja Vég helyi Dezső veszprém-megyei alispánnak s társulatunk érdekei előmozdítása körül laukadatlan buzgalmű tagtársunknak hozzáintézett levelét, melyben tudatja, hogy nem réghen Nagy-Vázsonyban volt félhivatalos látogatáson s ez alkalommal megnézte az ottani régi vár romjait, és örömmel győződött meg, hogy a vár torony restauratiója az archacologiai érdekek gondos megóvása mellett annyira haladt, hogy a négyszögtorony még az ősszel fedél alá kerül. Az eddigi munkálat is jelentékeny költségbe került. Az egész restauratio pár év alatt lesz keresztülvive s a nevezett igazgató úr egész készséggel megígérte, hogy a folytatólagos munkát szakértők meghallgatása után s ezek utasításához képest fogja eszközöltetni. Igen megörült, midőn Vég helyi ilyen szakértők meghívására ajánlkozott s a jelenlegi állapot pontos fölvételét biztos kilátásba helyezte. A társulat örömmel értesült a restauratio illetén előhaladásáról, elhatározta, hogy arról a műemlékek bizottságának jelentést tesz, s az uradalmi igazgatónak buzgalmaért köszönetét és elismerését ki fogja fejezni.

Herfurt József eperjesi tanár megvizsgálás végett egy csomag régi irományt adott át. Egy része ezeknek különböző családok jogügycyre vonatkozó iromány. Első ezek közül egy határjárás 1341-ben, mely az Anjoukori Okirattár számára Nagy Imrének kiadatik. A többi szerződés vagy adomány-levél a XVII-ik századból. Különösen figyelmet érdemelnek egy 1591-iki paraphernum, Thököly 1682-iki edictum militareja, s Óváry János emlékkönyve, melyben sok különféle följegyzés van. Legnagyobb része orvosi szerek a XVII. század végéről, latin és magyar nyelven. Különösebb érdekekkel bír Óváry János utazási diariuma 1678-ból és 1679-ből, midőn Naláczy István oratorral a portán volt, s 1682—3-ból midőn a leydai egyetemre ment tanulmányai folytatása végett.

Kossutányi Ignác tanár úr Pécsről három oklevelet küldött be. Ezek a következők: 1. A váradi káptalan 1393. jun. 12-én (secundo die festi b. Barnabae apostoli) kelt oklevele, mely szerint a békés-megyei Kamuthy Gergely Elena testvérének leánynegyedét Kamuth, Chapeghaz, Bodogazonteleke és Thelek békés-megyei birtokokban kijelöli. 2. A váradi káptalan 1401. úpr. 2. (in sacro sabbato) kelt kiadványa szerint Geszthi István fiai János és Miklós egy részről, más részről pedig egy másik Geszthi István fiai János és Domokos és Geszthi László fiai Lőrincz és György a bihar-megyei Geszthen lévő birtokrészeit kölcsönösen kicserélik s a határokat megjelölik. 3. A zalavári convent 1563-iki kiadványa,

mely szerint Michael Kywrthes alias Kalmar de Felsew Kerechen, Pethew zala-megyei birtokrészét Kerecheni Byk Mihálynak, nejének és gyermekeinek 14 magyar forintért eladja. A társulat halás elismeréssel vette tagtársunk szives megemlékezését, a felajánlott 2 első okiratot saját gyűjteményében fogja elhelyezni, s a 3-ikat a tulajdonosnak visszaküldi ennek kifejezett kívánatához képest.

Szily Kálmán műegyetemi tanár bemutatja a Farkas-család igen díszes emlékkönyvét, melynek másolatát felajánlja a társulatnak, s egyszerűsmind jelenti, hogy családi levéltárának azon darabjait, melyek nem vonatkoznak közvetlenül a Szily-családra, hajlandó a Nemzeti Muzeumnak ajándékozni. Ez ajánlata köszönettel fogadtatott s arról a Muzzeum igazgatósága értesítetteti fog.

Királyi Pál képezdei tanár felajánlá Pálkóczy I. volt sárospataki tanár által 1848-ban írt Világtörténet kéziratát, mely a társulat gyűjteményében fog elhelyeztetni.

Hajduska Emil bemutat egy igen érdekes zománczos római, vagy barbárkori régiséget, mely Veresegyház községe határában találtatott. A régészeti társulat fog e leletről értesítetteti, hogyha netalán szükségnek tartaná ott ásatásokat eszközölnön.

Titkár bemutat egy okmány facsimilét, melyet Divald tagtársunk ritka művészi tökélyvel állított ki. Ez egy a bártfai Itárban őrzött okirat mása — Axamith a híres cseh rabló lovag Bártfához intézett leveléről, melyben ez Bártfát végpusztulással fenyegeti. Az igen érdekes okirat a »Történelmi Tár« mellett fog közöltetni. Ezzel kapcsolatban Fraknoi Vilmos t. t. felajánlja, hogy ő Tomori Pál egy sajátkezű levelének facsimilejét fogja a »Tört. Tár« számára elkészítetteti.

Pénztárnok bemutatja jul.—sept. havi számadását. E szerént volt:

bevétel	2147 frt 67 kr.
kiadás	802 frt 35 kr.

Pénztár maradék 1345 frt 32 kr.

Egy pár apróbb ügy elintézése után az ülés eloszlott.

— A NOV. 3-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSBEŒN báró *Kemény* Gábor másodelnök elnökle alatt két előadás tartatott. *Thallóczy* ismertette *Mircse* János társ. külső tagnak »Mátyás király s a pápa« című czikkét, mely a »Századok«-ban fog megjelenni. Ezután *Csaplár* Benedek v tag

fölemlítvén, hogy a kegyesrendiek irattárában egy magyar tudós társaság szervezésére vonatkozó alapszabály-tervezetet megtalált, melyet Mária-Therézia idejében 1769-ben Bessenyei és Horányi terveztek több erre vonatkozó iratokkal együtt, s a tervezetet tüzetesen ismertetvén azon kérését fejezte ki, hogy ha valaki ezen tervezetről vagy talán a szervezkedési törekvésekről tudomással bír, azt küldje be a társulatnak. Az igen érdekes szabályzat a »Századok«-ban fog kiadatni, s egyuttal Csaplár B. v. t. felkérte, hogy a többi latin irományok ismertetését is közölje.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár 37 tagot jelentett be, kik közül 28-at Reizner János társ. t. gyűjtött Szegeden. A választmány örömmel értesült azon buzgalomról, melyet Reizner János a társulat érdekeinek felkarolása közül kifejt s a titkárt megbízta, hogy köszönetét fejezze ki. Ennek alapján évdíjas tagokká megválasztottak: *Szatlmári* Király Domokos, consuli növendék, Skutari; *Tóth* Vilmos consuli növendék, Sofia, (aj. Thallóczy); ifj. *Keczer* Bertalan, Bogdány, (aj. Szabó Ede); ifj. *Péchy* László, Pécs-Újfalu, (aj. Szabó Ede); *Bujanovics* Gyula, Budapest, (aj. Szabó Ede); *Tancsa* Gyula, min. fog., Budapest, (aj. Wagner); *Dankánics* Jeremias, áldozár, Mária-Pócs, (aj. a titkár); *Wenrich* Vilmos, képviselő, Budapest, (aj. a titkár); *Udvardi* László, jogtanár, Eger, (aj. a titkár); *Veszélinovics* Bazil, vár. tanár, Szeged; *Csermelényi* Iván, vár. tan., Szeged; *Zombori* Antal, árv. ülnök, Szeged; *László* Gyula, tiszti alügyész, Szeged; *Vass* Pál, vár. aljegyző, Szeged; *Pálmay* János, árv. elnök, Szeged; *Tajka* János, főszámvevő, Szeged; *Nordk* János, tiszti ügyész, Szeged; *Gerencsér* László főpénzt. ellenőr, Szeged; *Kemény* Nándor, tisz. rend. alkap., Szeged; *Kelemen* Kálmán, közgyám, Szeged; *László* Gyula, vár. tisztvis., Szeged; *Szluha* Ágoston, rend. főkap., Szeged; *Molnár* Elemér, törv. jegyző, Szeged; *Nagy* Ferencz tvszéki jegyző, Szeged; *Enyedy* Lukács lapszerkesztő, Szeged; *Beck* István, vár. fog., Szeged; *Koncz* Antal, vár. lev. tár., Szeged; *Reitzer* Adolf, bankigazg., Szeged; *Lusztig* Ferencz, kereskedő, Szeged; *Polczner* Jenő, ügyvéd, Szeged; *Obláth* Lipót, kereskedő, Szeged; *Balogh* János kir. közjegy., Szeged; *Fluck* Ferencz. kir. sőtárn., Szeged; dr. *Rózsa* Izsó, ügyvéd, Szeged; *Barcsák* Lajos, polg. isk. tan., Szeged; *Kovács* János, távird. Szeged, (ajánlja *Reizner* János.)

Titkár bemutatja *Dolinay* Gyula társ. t. folyamodását, melyben előadja, hogy ő gyermekek számára képes magyar történeten dolgozik,

melyben a magyar királyok arczképeit jó példányok szerént szeretnő lenyomatni, s őhajtaná, hogy a társulat útmutatását e tárgyban kinyerhetné. A mennyiben itt nem tudományos vállalatról van szó, az épen nem tartozik a társulat körébe, s bár a társulat örömmel értesült a tervről, hogy szerző jó képes hazai történelmet akar a gyermekek kezébe adni, de más támogatással nem járulhat hozzá, mint azzal, hogy egyes tagjai a szerkesztő által kívánt felvilágosításokat meg fogják adni.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását.

E szerént a bevétel volt	1538 frt 32 kr,
kiadás	801 frt 13 kr,
	pénztár maradék 737 frt 39 kr.

Több tárgy nem lévén az ülés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A POZSONY-VÁRMEGYEI RÉG. ÉS TÖRTÉNELMI EGYESÜLET 1878—1881. évi Értesítője *Wagner Lajos* egyesületi titkár által szerkesztve megjelent. Ez együletet legkivált *Jedlicska Pál* tagtársunk buzgalma hozta létre 1872-ben s azóta valódi buzgalommal és kitartó tevékenységgel jár, s csekély pénzerejéhez mérten szép eredményeket mutat fel. Épen ezért mondhatni: nagy részben eddigelé még csak a jövő számára dolgozik — de e tekintetben igen helyes irányt tűzött ki magának, s egy nevezetes feladatát meg is oldotta. S nem kisebb, mint az, hogy *Pozsony vármegyének régészeti és történelmi anyakönyvét elkészítette*. Az adatokat minden helységről összegyűjtötte a papsághoz kibocsátott körlevelek útján, s azután *Könyöki József* együleti előadó által archaeologiai felvételeket eszközöltetett. Megvan s csak kiadásra vár *Pozsony-vármegyének nagy régészeti térképe* is — a kiadó, nem kételkedünk benne, maga a derék és buzgó vármegye fog lenni. — Az Együletnek elnöke *Thaly Kálmán*, alelnöke *Ortway Tivadar*. Van 12 alapító s 100 évdíjas tagja. A most megjelent »Értesítő«-ben két czikk van: »Adatok a pozsonyvármegyei Kis-Kárpátok vidékének történetéhez«, mely folytatása az »Évkönyv«-ben megjelent cikkének s Felső-Diós, Nestik, Szomolány, Bolezár, Klesován, Nemese leírását adja, *Jedlicska Páltól*, és »Adatok a modori prot. gymnasium történetéhez« — közlemény *Gyurikovics Gy.* egy kézirati munkájából *Hollerung Károly* által.

— A VAS-MEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET ez évi jelentésében a korán elhunyt Szabó Imre püspökről, mint az egylet elnökéről, meleg szavakkal emlékszik meg *Lipp* Vilmos, az egylet első volt titkára, kiemelve, hogy mennyit tett a boldogult az egylet felvirágoztatása érdekében. Értekezés egy van a füzetben: két szobrászati mű a vas-megyei régiségtárban, két kömetszettel. Ezután következnek a hivatalos jelentések. Van a társulatnak összesen 669 tagja (ezek közt 47 alapító) s közel 1500 frt vagyona. Évi forgalma 500 frt. A társulat rendez ásatásokat, s azok eredményei többnyire a budapesti orsz. régészeti egylet gyűlésén is bemutattnak.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT közlönyéből a Pontelly István társulati főtítkár által szerkesztett »Értesítő«-ből a f. évi utolsó évnegyedre szóló füzet megjelent, *Horváth* Pius »Szemelvények a Drávántúli részek történetéből tekintettel a horvátoknak adott fehér lapra« egy kis összeállítást compilált annak feltüntetésére, hogy a mai Horvátország új ország. Ezt követi *Böhm* Lenárt archaeologiai tudósításai egy őskori temetőről s ó-palánki régiségi leletekről. — *Schwiny* pótlékot közöl a piatra-albai római ezüst éremlelethez. — *Milleker* Ödön pótlékot közöl a verseczi római vízvezeték czimű czikkéhez, s egy római kézi malmot ismertet, mely a fehértemplomi városi muzeumban őriztetik. *Sterba* János »Gönczöl és Kaczagány« czím alatt kissé ízetlen nyelvészeti elmefuttatást közöl. A Tárca a társulat ügyeivel foglalkozik a füzetet »egyveleg« zárja be. A füzethez négy tábla rajz van csatolva őskori leletekről.

FELHÍVÁS BORSOD ÉS GÖMÖR MEGYE TÖRTÉNET- KEDVELŐIHEZ.

A nevezett megyék legtöbb művelt fiának élénk emlékezetében lesz még a nem oly rég elhunyt köztiszteletű aggastyán: néhai *Szathmári Király József*, Borsodnak 1848-iki főispánja és 1861-iki egyik képviselője. Az eleven kedélyű, friss emlékező tehetségű és nagy műveltségű öreg úr irántam kiváló meleg vonzalommal viseltetvén, levelezésben álltunk, és szíves meghívására 1868. őszén meglátogattam őt boldvai birtokán, hol családjának leváltárát is őrizé. E leváltár Rákóczi-kori iratainak tanulmányozása képezte odamenetelem főczélját. Ugyanis Szathmári Király Józsefnek három egyenes őse szolgálta volt II. Rákóczi Ferenczet;

a *nagyapa* Sz. K. *János* 1705-ben történt haláláig a fejedelem gömör-, borsod- és torna megyei kincstári jószágainak praefectusa; a *fiú*, Sz. K. *Miklós* ugyanannak egyik vitéz huszárezredese, végre, az *unoka* a csak 1692-ben született fiatal Sz. K. *Ádám* szintén Rákóczinak igen-igen kedves apródja, s 19. éves korától kezdve (a mikor szeretett urával 1711-ben hazájából kibujdosott,) bizalmas udv. bejárója volt; egyike ana keveseknek, a kik a fejedelemmel együtt tevék meg az angolországi utat is. Szathmári Király *Ádám* (ki Sz. K. *Józsefnek* nagyatyja vala) egész 1717-ig lakott Rákóczival Párisban, Versaillesban, stb. miközben a saint-cyri katonai akadémiában a hadi tudományokat elvégezte és más irányú jeles képzettséget is szerze. Franciaországi naplóját a »Rákóczi Tár«-ban, és arczképét, rövid életrajzával a »Vasárnapi Újság«-ban kiadtam. Tőle több kötetnyi egyéb mű is maradt fenn, ú. m. francia nyelven írott hadtudományi-, természet- és mértani munkák, sajátkezű csinos rajzokkal; úgy francziából magyar nyelvre fordított néhány vallási és erkölesi tartalmú kötet. Ezek Boldván 1868-ban még mind megvoltak, hihetően ma is megvannak. Emlékezett azonban boldogult Szathmári Király *József* úr előttem akkor, 1868. szeptember 9-kén, Sz. K. *Ádámnak* még egy, nagy érdekű hátrahagyott kis munkájáról. Ez — úgy mondá a kitünő emlékező tehetségű öreg úr, — *magyar nyelven* Sz. K. *Ádám* szép gömbölyű betűivel írott több ívből álló *Emlékirat, II. Rákóczi Ferencz benső életéről s az udvarában dívott szokásokról*, melyeket az egykori udv. apród és bejáró számos évi közvetlen tapasztalatból élénken ismertet. Így pl. pontosan leírja benne a nagy szabadsághősnek arczvonásait, alakját: hány láb és hány hüvelyk magas volt? Mily kegyes, szelid és jóságos vala mindenki iránt; továbbá, mik voltak házi szokásai, kedves ételei? mit reggelizett, estelizett? mily rendet tartott udvarában? Hogy nemes testőr-seregének ifjai közül kettő-kettő mindenkor a fejedelmi asztalnál ebédelt; hogy a fejedelem saját költségén nemcsak jó igyekezetű szegényebb nemes ifjakat iskoláztatott, de 60 nemes leánykát is neveltetett, stb. stb. Szóval, egy mívelődéstörténeti szempontból véghetetlen érdekes mű volt ez. Szathmári Király *Józsefnél* nagyatyjának ezen becses munkáját 1825—1830. körül néhai *Ragályi Tamás*, Borsod-megye híres követe olvasgatván, lemásolás czéljából elkérte és Boldvárról elvitte; s azóta hol lappang a mű? mostanáig sem nyomoztatott ki. Sz. K. *József* úr hiába kerestette azt később *Ragályi T.* jogutóda: t. *Lossonezy Károly* úrnál *Sajó-Szent-Péteren*, — s haszta-

lanül nyomoztam eddig én is. — Minthogy pedig e történetirodalmunkban eddig még nem ismert nagybecsű kézirat előkerülésére a Rákóczi-kor minél behatóbb ismerete szempontjából különös súlyt helyezek: hazafias tisztelettel fölkérem most már ezen szakfolyóirat útján Borsod-és Gömör-megyék mindazon t. történetkedvelőit, a kiknek talán a Ragályi-család valamelyik ágánál vagy rokonságánál módjukban állana az említett lappangó kéziratról, vagy legalább annak Ragályi Tamás által vétetett másolatáról tudomást szerezni, — hogy ezt a hazai történettudomány érdekében megtenni alkalomilag el nem mulasztják, és a netaláni nyomra vezető eredményről alólírottat a »Századok« t. szerkesztősége útján értesíteni szíveskedjenek.

THALY KÁLMÁN,
a magy. tud. Akadémia r. tagja.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

Az iskolai programmok történeti irodalmunknak állandó forrásaivá lettek. Évről-évre több-több becses értekezés s néha egész munka is jelenik meg azokban, s azok közt rendszeren néhány olyan is van, mely önálló buvárlás eredménye. Ezek többnyire a helyben lévő levéltárakból merítvén, nehezebben, több fáradsággal hozzáférhető anyagot dolgoznak fel s azzal a történetírásnak fontos szolgálatot tesznek. Kétségtelenül örvendetes jelenség ez, s annyival örvendetesebb, mert a tanár-képző intézetek úgy vannak berendezve, hogy a tanárok az ehhez szükséges ismereteket magán-szorgalom útján szerzik meg. Az egyetemen még nincs palaeographiai tanfolyam berendezve, s a diplomaticát minden segédtudományai-val egyetlen rendes tanár adja elő. De a tanári pályára készülők annyira el vannak más tudományokkal halmozva, hogy erre alig jut idejük, s miután a palaeographiából vagy diplomaticából nem tesznek le vizsgát, nem is igen tanítják. Pedig ez nem jól van. Igaz ugyan, hogy első sorban meg is élhetnek ezek nélkül, s kitünő tanárok is lehetnek: de ha a hiányt saját szorgalmukkal nem pótolják, jó történetírókká nem válnak. Azonban még is akadnak, a kik pótolják s éppen ezért a folyó évi programmok közt nem egy van, mely alapos dolgozatot hoz. Nem egy tanár már is feladatává tette, hogy saját városának s annak környékének levéltárát áttanulmányozza. Helyesen! Leginkább az ő feladatuk, azokat a történeti kincseket, melyek hozzájuk oly közel főküsznek, felszínre hozni.

Villányi Szaniszló a pannonhalmi derék benzécek győri főgymnasiumának programjában egy kitűnő s egész nagy munkát hoz Győr-megye és város anyagi műveltség-történetéről 1000—1301-ig: e derék munkát, minthogy az önállóan is megjelent, külön ismertetjük

Lasztóczy László, a »Történelmi Társ«-nak egyik munkatársa, az eperjesi kath. gymnasium programjában az eperjesi levéltár nevezetesebb okiratait ismerteti. Ez is megjelent önállóan s társulatunk f. évi kirándulása alkalmával osztatott ki. Szorgalommal készült munka, mely buvárainknak hasznos szolgálatot tett, s a kutatóknak jövőre is beesés forrásul szolgál. Bár más intézetek is követnék a jó példát.

Franzen Alajos a szakolczai kath. algymnasium programjában »Szakolcza város multjára vonatkozó levéltári adatokat« közöl. Kiadta Nagy Lajos 1382-iki kiváltságlevelét, tüzetesebben ismerteti a levéltár ügy nevezett fekete könyvét, melybe a bünyenyítő eljárásokat igttatták s a boszorkányperek történetéhez érdekes adatokat szolgáltat, összesen hét adatot 1611—1710. közti időből. Érdekes lett volna a hét ítéletet nemcsak kivonatilag adni, hanem függelékkép az értekezés végéhez csatolni.

Demkó Kálmán, kit olvasóink a »Századok«-ban közlött czikkeiből ismernek, »Tiszttűjtás Lőcsén a XVI. XVII-ik században« cím alatt a gazdag lőcsei levéltárból egy kis korrajzot állított össze, mely egy darab művelődéstörténet. E buzgó és szorgalmas búvár a lőcsei városi gazdag levéltár rendezése körül már is sok szolgálatot tett. — S még sok hasznos dolgot várunk tőle. Ez értekezése is nagy szorgalomról tanuskodik; a levéltárban szétszórt adatokat állítja egy érdekes képben össze.

Hlatky József a körmöczbányai főrealiskola »Értesítő«-jében, az ottani első vagyis prot. gymnasium történetét adja a XVI-ik és XVII-ik században mondhatni egészen levéltári adatok alapján. Nemcsak a tanárok névsorával s az iskola külső történetével, hanem magával a tanrenddel is megismerkedünk. Ez adatokat az ottani gazdag városi levéltárból s az evang. egyház irattárában talált adatokból merítette a szerző, ki e czikkével a tanügy történetének igen hasznos szolgálatot tett. Ugyan e programban Schröder Károly igazgató magának a realiskolának 25 éves történetét írja le.

Janovszky László a trencsényi főgymnasium »Értesítőjé«-ben ezen gymnasium ethnographiai s régészeti muzeumát s éremgyűjteményét ismerteti. Szerzőnek igaza van, midőn kiemeli, hogy egy jól felszerelt

régészeti muzeum hatalmas taneszköz, s fontos culturalis tényező. Abban is igaza van, hogy ha a megyében talált leleteket a gymnasium muzeumában helyezik el, azzal megkínélnék egy megyei régészeti muzeumot. S igen helyesen cselekedett, hogy arra buzdítja a megye lakosait, hogy az intézet szertárait pártolják, — hogy a treneséni megérdemli a pártolást, hogy ez ottan szakértőleg fog elhelyeztetni, s kezeltetni, arra biztositékot nyújt az a derék értekezés, melylyel szerző az intézet érmeit ismerteti.

Pap András a csik-somlyai kath. főgymnasium »Értesítő«-jében egy rövid tanulmányt közöl »a magyar nemzet királyválasztási és a Habsburgok örökösödési jogának kérdése a mohácsi vészig,« cím alatt.

A *nagy-kállói* főrcáliska »Értesítő«-jében a méhről van egy érdekes közlemény, melyről azért kötelességünk megemlékezni mert ez a magyar méhészeti irodalomnak külön fejezetet szentel. Felhossa Pázmány Kalauzából a méhekről írt helyet. Maga az irodalom 1759-ben kezdődik, midőn Szathmáry Király György Gedde angol művét magyarra fordítva kiadta. Három évvel később már eredeti magyar munka jelent meg Erdélyben Pálfítól. Kár, hogy a felhozott munkák címeit nem adja teljesen, bibliographiailag leírva. Azonban így is jó szolgálatot tett a szerző a szakirodalomnak.

A szászok programjaiban az idén nincs hazai történeti értekezés. De historiai apparatussal írt értekezés a Wolffé a szász-sebesiben az erdélyi német helynevekről. Ez értekezés az 1879-iki programban vette kezdetét, s a folyó éviben befejeztetett. A segesvári gymnasium programjában a könyvtár szak-katalogusát közlik Berwerth és Fabini tanárok.

IRODALMI SZEMLE.

— FIGYELMEZTETJÜK olvasóinkat, addig is, míg tüzeteseb ismertetést közölhetnénk róla, hogy *Thaly* Kálmán előre hirdetett monographiája: II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjusága, megjelent. Új adatokban rendkívül gazdag munka ez, mely a legapróbb részletig kiterjedő ismerettel van írva, hosszas buvárlás eredménye. Maga a kiállítás oly díszes, mely semmi kívánnivalót sem hagy fenn. A fejedelem három arcképe, mind három aczél-karoz, művészi kivitel tekintetében ritkítja párját. A munkát Stampfel Károly pozsonyi könyvárus adta ki, ezen derék vállalkozó könyv-

árus, ki valóban semmit sem kímélt, hogy az azt megillető díszben jusson a közönség kezébe. Ára 3 ft 50 kr. — Ugyancsak *Thaly* Kálmántól egy másik munka is jelent meg: »Országgyűlési beszédei«, melyeket 1878—1881 közti időben tartott, s melyek a hivatalos gyorsírói jegyzetek utánállítottak össze.

— A VELENCZEI FÖLDRAJZI KIÁLLÍTÁSON, mely ez évi sept. hóban tartatott, egy egész sereg geographiai nyomtatvány és történeti munka osztatott szét. Minket leginkább érdekel az melyet *Fraknoi* adott ki: »Descrizione nell' Ungheria nei Secoli XV et XVI« s mely módénei és velencei követek jelentéseit foglalja magában hazánk földrajzi és kulturai állapotáról a XV. és XVI. században. A közlések Foucardtól és Miresétől vannak. E díszkiadású és nagybecsű publicationak ismertetésére még visszatérünk. — A velencei földrajzi kiállítás alkalmából Budapest főváros statistikai hivatalának munkálatait összeállította *Kőrösi* József, a hivatal igazgatója s egy bárom nyelvű (magyar, franczia, olasz) publicatióban tette közlé.

— A BUDAPESTI-NÖVENDEK PAPSÁG egyház-irodalmi iskolája félszázados fennállása s irodalmi működése alkalmából egy díszes kiállítású és gazdag tartalmu emlékkönyvet adott ki. Munkálataiból eddigelé 44 évfolyam látott világ: s régi növendék dolgozótársai közül nem egy nagynevű főpap emelkedett ki. (Nagy János, Szabó Imre, Róder, Sujánszky, Danielik, Nogáll, Jámbor Pál, Németh, Schlauch, Pollák, Palásthy — mind 1848 előtt). Ezen »Emlékkönyv«-ben két történeti értekezés is van »A János-lovagok Magyarországon 1242-ig« *Glász* Józseftől, s négy fejezet az aradi prépostság történetéből Karácsonyi Jánostól. Mindkettő forrástanulmányokon alapuló gonddal írt monographia. Az utóbbi egy becses és jól írt monographiának — a mint látszik — első részét képezi, mely teljesen érdemes rá, hogy befejeztessék s mint önálló munka adassék ki. Ez tulajdonképen pályanyertes mű. Fraknoi Vilmos apátkanonok ugyanis évenként 100 frtot szokott valamely történeti értekezés megírására: s az idén az aradi prépostság története nyerte el a 100 frtot. Valóban megérdemli a koszorut — valamint az egylet is, melynek kebeléből ily derék munka válik ki, méltán megérdemli a dicséretet.

— SZABÓ IMRE szombathelyi püspökről s alapító tagtársunkról *Füssy* Tamás meleg hangon írt emlékröjzöt tett közé, mely a feledhetlen emlékü főpap és szónok érdemekben gazdag működését szépen vázolja.

— »A MAGYAR FÜME« cím alatt *Jakab* Elek akad. tag s ismert írónk egy kisebbszerű történelmi s politikai tanulmányt tett közzé, mely a kérdéshez új, eddig nem ismert adatokat nyújt. Felvilágosítja a kérdést s azon munkák közé tartozik, melyet a mostani nemzedék tanulsággal olvas, a történetíró pedig mindig forrásul fog használni.

— Egy érdekes bibliographiai munka hagyta el közelebről a sajtót: »Szent-István első és apostoli magyar királyról mondott dicsbeszédék« összeállítva nagy szorgalommal *Némethy* Lajos által. A munkát terjedelmes bevezetés előzi meg, mely ez érdekes anyagról tájékoztatja az olvasót. Összesen 200 beszédnek adja pontos bibliographiai leírását. Maguk a beszédék az elmondás helye szerint vannak csoportosítva. Végül pedig a munkát a szónokok betürendes lajstroma zárja be.

— A VÁRADI REGESTRUM nagyban foglalkoztatja tudósainkat. Vajda Gyula egy tanulmányt tett róla pár év előtt közzé, melyet annak idejében ismertettünk. *Bunyitay* Vincze e tavasszal az Akademiában olvasott fel róla egy dolgozatot, s legújabbán *Balássy* Ferencz adott ki mutatóványokat a »Hon« tárczájában, mely külön lenyomatban is megjelent. Mennél hibásabb szövegben ismerjük mi e becses történeti forrást, annál örvedetesebb, hogy a könyv kritikai megállapítására s a forrás kellő méltatására többen vállalkoznak. Balássy munkájának megjelenését óvárjuk — a mutatóvány sejteti, hogy az figyelmet érdemlő munka lesz.

— MEGJELENT *Vác város történetének* III. kötete (1787—1848.) Serédy G. könyvnyomdájában Váczott s kapható ugyanott a szerzőnél, Karesú A. Arzén sz. ferenczrendi kolostor főnökénél. Ára 1 frt.

— »VILÁGTÖRTÉNELMI TABELLÁK származási táblákkal. Különös tekintettel a magyar történelemre, összeállította Helmár Ágost főgymn. tanár« cím alatt egy kis füzet jelent meg, melyben szerző a legérdekesebb és legfontosabb adatokat összeállította. Elismerést érdemel azon szakasz, mely a magyar történelmi adatokat tartalmazza. Itt is, úgy mint a világtörténelmi részben, az irodalom hősei föl vannak említve. Emeli a mű értékét ama 14 származási tábla, mely függelékként szerepel.

— Bács-Bodrogh-vármegyék történeti irodalma cím alatt Iványi Istvántól, egy hasznos kis füzetke jelent meg, tulajdonkép külön lenyomat a »Bácska« című lapból. A gondos lelkiismeretességgel összeállított munka külön fejezetekben sorozza fel a nagyobb munkákat, térképeket, egyes helységek történetét, a népségekről, családokról és társadalmi viszonyokról írt értekezéseket.

— A »KÉPES VILÁGTÖRTÉNET« folytatását, melyet a korán elhalt dr. Ribáry Ferencz alapított, dr. Molnár Antal vette át s a középkor kezdetétől (a IV. kötetből kezdve) folytatja. Díszes kiállítása pompás képei s jól írt szövege kapóssá teszik e derék s irodalmunkban hézagot pótló vállalatot. A középkorból eddigelé nyolcz füzet jelent meg, s egyik kiváló becsét az teszi, hogy vagy műbeccsel bírós lehetleg korhú vagy műemlékekről és miniatürcökről vett képekkel van ékesítve. Még visszaterünk a derék munkára, a mint egy befejezett rész lesz előttünk.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BOTKA TIVADAR, a magyar történetírás egyik legérdemesebb veteránja, születésének 80-ik s írói pályájának 50-ik évfordulóját ülte meg Bars-megye f. évi jul. 7-én. A nagynevű és kitünő tollú író, az alaposan és szépen dolgozó történetbuvárt olvasóink jól ismerik: a Századoknak állandó munkatársa ő, kinek sok tanulságos és élvezetes óráat köszönhetnek. Épen ötven év előtt, 1831-ben jelent meg »Notitia Diplomatica veteris constitutionis Comitatum« című nagyobb műve (egy kisebb, »De duellis Hungarorum« című értekezése két évvel előbb hagyta el a sajtót), mely a maga idejében méltó figyelmet ébresztett, s ma is a sokat idézett és használt munkák közé tartozik. Azóta szerzője a történetírás terén sokoldalú tevékenységet fejtett ki, s valóban Barsmegye önmagát tisztelte meg, midőn a magyar közélet és történetírás érdemes, még mindig ifjulelkű veteránjáról megemlékezett. A »Bars« című heti lap e napról külön díszkiadást rendezett, mely arczképét hozta, s egészen méltatásának van szentelve. Társulatunknak bizonynyal minden tagja, a »Századok«-nak minden olvasója szívéből kívánja, hogy a derék férfit még sokáig tartsa meg a mindenható!

† MOLNÁR ALADÁRNAK kora gyászos kimulta társulatunkat is közeletről érinté, s a történetírásnak is súlyos veszteség az. Az akadémia történeti bizottságának felhívására egy nagyobb és hiányt pótló munkához fogott: »A közoktatás történetének« megírásához. De csak az első kötetel készült el, mely ugyszólva az egész műnek bevezetését képezi. Évek óta lankadatlan buzgalommal dolgozott rajta, s az adatokat már egész művéhez összehordta. Átkutatta a hazai s bécsi levéltárakat s még ő felsége titkos levéltárába is bebocsáttatást nyert. Már együtt volt az anyag, már a munkának is egy szép fejezete, az első kötet, a

közönség kezén van — de végzete nem engedte meg, hogy e művét, melyen egész lélekkel csüngött befejezhesse. Távol a hazától Tirol kies virányain, hol gyógyulást vélt található, végezte be munkás életét. Halála minden körben a legmélyebb részvétet költé fel — egy olyan embert vesztenék el benne, ki mindig és mindenkinek szeretett szolgálni, s egész életét a hazának és közjónak szentelte. Philantrop volt a szó valódi értelmében — csupa szív, jóság és kedély. Sokan, igen sokan megsiratták őt — mert ő sok, igen sok emberrel tett jót! Legyen könnyű a föld porainak! — Társulatunkat ezenkívül is több veszteség érte. *Kámánházy* Béla kir. táblabíró, ki havi üléseinken több ízben tartott felolvasást, múlt hónapban meghalt. Ugyancsak e nyár folytán temették el a debreczeni főiskola egyik kitünő és buzgó tanárát, *Pápai* Pált. Nyugodjanak poraik békében.

— Az IPAR-MUZEUM IGAZGATÓJA RÁTH GYÖRGY egy igen nagy-fontosságú és horderejű eszmének létesítésén fáradozik: az ipar muzeumban magyar könyvkiállítást rendez. Ez a dolog már valódi szükség. Mióta könyvtáraink Trefort Ágoston vallás és közoktatási miniszter új gondoskodása által újabb lendületet nyertek, már el nem odázható szükséggé vált: megismerni mivel bírunk hát mi az országban szétszórva. Az eszmének létesítésére legalkalmasabb Ráth, egy széles ismerettel és kitünő memoriával bíró amateur — ki maga is bámulatos rövid idő alatt olyan hazai és pedig ritkaságokból álló könyvtárt hozott létre, mely ritkítja párját. Igen jó az, hogy ő finom műziséssel bíró férfi, ki a művészeti dolgokban elsőrendű szakember: ez meg fogja őt az egyoldalúságtól menteni. Együtt lesznek a hazai nyomtatványok 1711-ig mind, azontúl nyomdák szerint jellemző példányokban ki lesznek állítva a régi könyvkötői munkák s újak, a Corvinák, a hazában levő legritkább incunabulumok. Roppant fáradsággal és áldozattal járó vállalat, mely az eddigi beérkezett jelentésekből s előmunkálatokból látható meglepő eredményeket fog ki-tüntetni.

— Az ORSZÁGOS LEVÉLTÁRHOZ legújabbán hivatalisztte *Küffer* Béla neveztetett ki. Ugyancsak a tervelt oklevél-kiállítás is megvalósulásához közeleg. Az állványok készülnek s a kiszemelt oklevelek regisztrálása munkába van véve.

— KOSSUTH LAJOS S A HORVÁT KÉRDÉS. Társulatunk egy tagja Turinban meglátogatván Kossuth Lajost, szóba került a horvát mostani terület közjogi fejlődése. Beszélgetés közben K. említé, hogy 1847-ben

ugyancsak kerületi ülésben az ő indítványára bizottság küldetett ki, mely jelentést tegyen, hogy ugyan »hát mi is az a Horvátország?« A kérdést documentumok alapján Kossuth kidolgozta s már az akkor ismeretes adatok alapján is arra jutott, mire újabban nagy keretű művében Pesty Frigyes. Az 1848 események háttérbe szoríták a »tudományos fejtegetéseket« — Jellasic karddal akarta megmutatni »igazait«.

— PESTY FRIGYES művét az eltűnt vármegyékről a velencei nemzetközi congressus ezüst éremmel tüntette ki.

— TÖRÖK TÖRTÉNELEM. Achmed bey török alezredes a stambuli »Turquie« ez idei folyamában cikksorozatot közöl a régi török hadtörténelemlről, fegyverzetéről s ezzel kapcsolatban török források alapján a szövetséges seregekről, tehát az erdélyi fejedelmi csapatokról, Thököly felkelőkről is. Az érdekes sorozat ez év végén külön lenyomatban is megjelenik.

— TOKODY ÖDÖN Temesvártt megrendelési felhívást bocsátott ki ily című műre: Egyházügyekre vonatkozó magyar orsz. törvények, régibb és újabb királyi és kormányrendeletek tára. 1770—1881.« melyben mindazon országos törvényeket, királyi és kormányrendeleteket, a melyek egyházügyek szabályozására régebben és újabban kiadattak, egy gyűjteménybe foglalva közlésezi, még pedig a régibb rendeleteket, a melyek újabb törvények által megszüntetve nem lettek, kivonatilag, az újabb törvényeket és rendeleteket pedig teljes szövegök szerint. A mű végéhez tárgymutató lesz csatolva, jövő évi febr. végére fog megjelenni, s előfizetési ára a 20 íves munkának 2 frt, mely Temesvárra a szerkesztőhöz küldendő.

— CAJUS CRISPUS SALLUSTIUSNAK a jugurthai háború s Catilina összeesküvése classicus írójának szobrot állítanak Olaszországban. A szoborbizottság élén Vanucci senator áll. Melegen ajánljuk e nemes s minden műveltet érdeklő szándékot. A ki a római classicust ismeri: figyelembe veszi a felhívást. Adományokat elfogad dr. Pauler Gyula (Országos Levéltár, Budapest.)

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

- II. RÁKÓCZI FERENCZ fejedelem ifjúsága. 1676—1701. Történeti tanulmány. Eredeti levelek s más egykorú följegyzések nyomán, írta *Thaly Kálmán*. Három rézmetszetű arcképpel. Pozsony, 1881. VIII. és 308 l. Igen szép díszkiadás, ára 3 frt 50 kr.
- THALY KÁLMÁN országgyűlési beszédei 1878—1881. A hivatalos gyorsírói jegyzetek után. Budapest, 1881, 8-adr. 359 l.
- MÉRTÉK-, SÚLY- ÉS PÉNZISME. Írta *Eneky Alfonz*. Székes-Fehérvár, 1881. 8-adr. 454. l. Fametszettel s XXIII tábla arany- és ezüst-péznnyomattal. Ára 5 frt.
- EGYETEMEINK a középkorban. Írta dr. *Ábel Jenő*, kiadta a M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1881. 8-adr. 97 l.
- A MAGYAR FIUME. Írta *Jakab Elek*. Budapest, 1881. 8-adr. 36 l. Ára 30 kr.
- ARAD TÖRTÉNETE. Írta *Lakatos Otto* minorita házfőnök és lelkész. II. k. Arad, 1881. 8-adr. 274 l. — III. k. 368 l.
- BEREG-VÁRMEGYE MONOGRAPHIAJA. Írta *Lehoczky Tivadar*. II. kötet. Általános rész. Ungvárott, 1881. 8-adr. 501 l.
- EMLÉKKÖNYV, kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyház irodalmi iskolája fennállásának 50-ik évében. Budapest, 1881. 8-adr. 269. l. (A »Munkálatok« LIV-ik kötete.)
- MŰTATVÁNYOK A VÁRADI REGESTRUMBÓL. Írta *Balássy Ferencz*. Budapest, 1881. 12-edr. 66 l.
- A JOG ALAPJA ÉS KÜTFORRÁSA, tekintettel a scholasticusokra. Olvasta az egri érseki joglyceum 1880-dik tanévi zárünnepélyén jun. 15-én *Dánielik János*. 8-adr. 39 l.
- ÁRPÁDKORI MŰVELŐDÉSÜNK TÖRTÉNETE. Írta *Ormós Zsigmond*. Budapest, 1881. 8-adr. 588. l. Ára 4 frt.
- ARADTÓL PETROZSÉNYIG. Írta dr. *Márki Sándor*. Arad, 1881. 8-adr. 50 l.
- A VASM. RÉGÉSZETI EGYLET JELENTÉSE MDCCCLXXXI. Szerkeszté *Rezsőfi György*. IX. évfolyam. Szombathely, 1881. 8-adr. 27 l. három kömetszetű rajzzal.
- DIE POLITISCHEN REFORMBEWEGUNGEN in Siebenbürgen zur Zeit Josef II und Leopolds II. von dr. Ferdinand *Ziglaue*r. Wien, 1881. 8-adr. XVIII és 599. Ára 6 frt.

TOMORI PÁL ÉLETE.

HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

VIII.

Az 1526-ik év elején Tomori két hónapot töltött Budavárban. Azon fáradozott, hogy a királyt és az urakat, tétlenségökből felriasztva, oly intézkedésekre bírja, melyeket a törökök részéről fenyegető veszély elhárítása igényel vala. De erőfeszítéseit nem jutalmazá siker. Lemondva tehát egyéb terveiről, arra kellett szorítkoznia, hogy legalább *Péter-Váradot* erősítse meg és szerelje föl kitelhetőleg. Ezirányban buzgón támogatótá őt a pápai nuntius, a ki 1600 forintot adott neki át, hogy kétszáz huszárt fogadhasson; továbbá ígérte, hogy kétszáz gyalogot fog számára toborzani, és a kormány által a múlt évben megrendelt ötven sajkát ki fogja váltani. Ugyanakkor azt ajánlotta a pápának, hogy a Magyarországra küldött egész segélyösszeget (50,000 arany forintot) Pétervárad megerősítésére engedje fordíttatni; mert ily módon — úgy mond — »az ország legfontosabb végváráról és legérdemesebb emberéről gondoskodnék.«¹⁾

Tomori, hogy neheztelését és elégtelenségét az udvarral éreztesse, (mártius második felében) éjnek idején, a nélkül, hogy hűcsút vett volna, távozott el Budáról.

Érseki székhelyén óhajtván a közeledő husvétii ünnepeket megülni, néhány napra Kalocsán megállapodott. Itt megdőbbentő hírek érkezének hozzá. Több végvár kapitánya beküldé lemondását. A péter-váradai sajkások, mivel hónapok óta eredmény nélkül sürgeték zsoldjuk kifizetését, szétoszlának.

²⁾ *Burgio* 1526. martius 27. és 29-iki jelentései.

A főpap lelkét kétségbeesés szállotta meg. A felelősség súlyától, mely reá nehezedett, visszarettent, és mielőbb szabadúlni vágyott.

A nuntiushoz írt levelében kijelenté, hogy »üres kézzel, készületlenül« nem mehet a véghelyekre, a melyeknek megoltalmazása erejét felülmúlja; nem teheti ki magát hitelezői zaklatásainak, a kiket nem képes kielégíteni; és attól is tart, hogy tehetetlenségét elárúlva, az ellenséget még inkább felbátorítaná a támadásra.

El volt tehát határozva, hogy a főkapitányi tisztet többé át nem veszi, és lemondását bejelenté a királynak. Sőt azzal a gondolattal foglalkozott, hogy érseki méltóságától is megváljik.¹⁾

És valóban, ezen szándéka néhány nappal utóbb határozattá érlelődött, melyet egyenesen a pápának hozott tudomására.

»Nem ismeretlen Szentséged előtt — így ír levelében —, hogy a világ veszélyes mozgalmait és örök boldogságunkat fenyegető szirteit kikerülendő, a hőn óhajtott örök üdvösség biztos útjára léptem. Leküzdvé, Isten segélyével, az érzékek lázongását és a mulandó élet csábjait, a Szent-Ferencz-rend igája alá bocsátám és a szerzetes életnek szentelém magamat. Azon reménység kecsegtetett, hogy az alázatosság szellemével és gyakori fohászokkal sikerülnöm fog az irgalom atyjától leesdeni az ég kegyelmeit. Azonban szerencsétlenségemre, a tökélyesbülés és lelki előmenetel irigy ellensége, Magyarország felséges királyának felőlem oly kedvező véleményt sugalmazott, a melyet csekély képességeim és viselt dolgom nem igazollhattak. . . Akaratom ellenére, leemelték rólam a szerzetes élet mindenekfelett könnyű és édes terhét.

»Ennek következtében, miután már az Üdvözítő szolgálatának éltem volt, most újra világi fegyverekkel kellett hadakoznom. Szívesen háritottam volna el a királyi felség és az ország főrendinek sürgető felszólításait; mert jól tudtam, hogy lelkiismeretem furdalásai, üdvösségem kockáztatása, dajkám gyanánt kedvelt szerzetem sérelme nélkül be nem tölthetem a felajánlott

¹⁾ Tomori levele Burgiohoz. 1526. martius 27. Theinernél. II. 666. l. És Burgio 1526. martius 29-iki jelentése.

tisztet. Azonban elfogadására kényszerített a szent szék parancsa, az engedelmesség esküje, melylyel a pápa irányában le vagyok kötve. Az események folyama rövid idő alatt igazolta félelmemet. És habár kettős hivatalom sikeres betöltésére, Szentséged kiváló kegyelmekkel, jogok- és kiváltságokkal halmozott el, — a mikért örök hálámat és élethossziglani szolgálatomat ajánlom fel —; habár továbbá a mindenfelől környező külső és belső veszélyeket ekkorig Szentséged segítségével és a keresztény hívek imái elhárították: attól kell tartanom, hogy ezentúl személyemre, családomra, szerzetemre gyalázatot, az egész kereszténységre romlást hoznék. Tehetetlenségem tudatában és a kellő erőt nélkülözve, a katonai szolgálatra alkalmatlannak, mintegy béna embernek érzem magamat.

»Ezen, egykor dicső, hatalmas és erős, most pedig az ellenségek folytonos dúlásai következtében, a romlás szélére jutott ország megvédelmezésére nékem elegendő erőm és vagyonom nincs. Nehogy tehát ma-holnap kevés érdemmel és sok bűnnel kelljen az örökkévalóságba költözni, Szentséged lábaihoz borúlok, és az Üdvözítő szent sebeire kérem, tetézze rám halmozott kegyeit, jótéteményeit azzal, hogy, az érseki hivataltól felmentve, engedjen visszatérni szerzetem körébe, a hol kipótolva hanyagságom mulasztásait, rövid életem hátralevő napjait imádságban és elmélkedésben tölthetem.«¹⁾

Tomori mindjárt azon férfiút is kijelölte, a kit utódjának óhajtott, és úgy az érseki méltóság, mint a főkapitányi hivatal betöltésére egyaránt alkalmasnak ítélte: *Czibak Imrét*, ki oldala mellett, a lázadó székelyek s a törökök ellen viselt hadjáratokban kitüntette magát; egykor szintén fogadalmat tett, hogy a Szent-Ferencz szerzetébe lép, s most épen az egyházi rendeket készült felvenni.²⁾

¹⁾ Az april 9-én kelt levél Theinernél. II. 667. l.

²⁾ Czibak az időtájt folyamodik a pápához, hogy fogadalmától mentse fel; heves főfájása, mely időnként tíz napon át sem engedi aludni, alkalmatlanná teszi a kolostori életre; egyébkint hajlandónak nyilatkozik felvenni a papi rendeket. A nuntius, midőn Czibak kérvényéről jelentést tesz, megjegyzi: »Colocense fa pensero, si lassa lo Arcivescorado e Capitanato, di metter costui (Czibak) in loco suo.«

Azonban Tomori kettős lemondása, habár kétségkívül érett megfontolás eredménye vala, sem Budán, sem Rómában nem vétetett hivatalos tárgyalás alá. Mert a pápához intézett levelének megírása után alig múlt el három nap: új fordulat áll be elhahabben tározásában.

Ápril 12-én tudósítást kapott, hogy a szultán már megindult Magyarország ellen, és parancsára Nándor-Fehérvár közelé nagy haderő gyülekezik.

A veszély közelsége elfeledteté csalódásait és elhagyottságát, lemondási szándékát és a kolostor nyugalma utáni vágyát. A jövőnek képe bizonyára sötét színekben jelent meg lelke előtt; de mikor az ellenség az ország határaihoz közeledett, akkor vonulni vissza: a vitéz katona szemében gyávaságnak, a buzgó főpap előtt a legszentebb kötelesség elleni vétségnek látszott.

Egy napot sem késve, Budára sietett. Ápril 13-án éjfél tájban érkezett meg; másnap korán reggel felkereste a pápai nuntium, és néhány órával később, mindketten útban voltak Esztergom felé, a hol Lajos király a primás vendége vala.

Itt megindultak a tanácskozások. Tomori késznek nyilatkozott Péter-Váradot felszerelni, és ha a szultán ostrom alá veszi, addig védelmezni, míg a Szent-György napjára egybehívott országgyűlés az ország megmentése érdekében intézkedhetik. A nuntius 500 gyalogot és több ágyút ajánlott fel neki. Szalkai érsek ígérte, hogy az országgyűlés befejezése után, összes hadait Péterváradra küldendi. A király is kijelenté, hogy jelentékeny összeget fog Tomorinak rendelkezésére bocsátani; és csakugyan, a Fuggerektől kapott ötvenezer forintnyi előlegből, húszezer forintot, valamint 4—5000 forint értékű posztót adatott neki át.

A nuntius által fogadott gyalogok rövid idő alatt fel voltak szerelve. És azok élén, Tomori, ápril 25-én Péter-Váradra indult. ¹⁾

Az országgyűlés néhány nappal utóbb megnyitott. De a pártok elkeseredett küzdelmeinek színhelyévé lett. A köznemesség súlyos vereséget szenvedett; Verbőczy, a Hatvanban megválasztott nádor, száműzetett. Ily körülmények között, az ország védel-

¹⁾ Burgio ápril 18. és 25-iki jelentései.

mének ügye kevésbé bírta fölkelteni a rendek érdeklődését, és csak az utolsó napokban került szőnyegre. A király felhatalmaztatta, hogy közfelkelést rendeljen; a jobbágyok örödrésztét, sőt végső szükség esetén azokat fejenként zászló alá szólíthassa. Egyúttal minden telek után félforintnyi adó szavaztatott meg.

Mint egyébkor, most is papíron maradtak a végzések. A hadjáratra sehol sem történt készület. A kincstár üresen maradt a legsürgősebb kiadásokat a kincstárnok magán pénztárából fedezte.

Ekkor, május 20-án, Rómából futár érkezett, több pápai iratot hozva magával. VII. Kelemen értesíté a királyt, hogy számára huszonötezer aranyat indított útnak, és felhatalmazza, hogy az ország védelmének céljaira, az egyházi javadalmakat megadóztathassa, sőt az egyházi javakat eladhassa.

VII. Kelemen egyúttal keresztes hadjáratot hirdetett a törökök ellen. És míg búcsút engedélyez mindazoknak, kik a kereszt jele alatt hadakozni fognak: az egyházi büntetések alkalmazását rendeli el azok ellen, a kik »önzésük által elvakítatva« köteleességek nem teljesítik.

A keresztes hadak vezéreül *Tomorüt* jelölte ki, őt a »római egyház kapitánya« címével és kiváltságaival ruházta fel. »Tudjuk — írja róla a nuntiusnak — hogy nagy jártassága van a törökök elleni háboru viselésében, azokat több ízben elűzte az ország határaitól, és súlyos csapásokat mért rájuk. Hiszszük, hogy mint a szent szék és az egyház kapitánya, az Úr jobbjának oltalma alatt, mindeneket szerencsésen fog elintézni . . . Apostoli hatalmunknál fogva rendeljük tehát, hogy Pál érseket, a törökök gyalázatos népe ellen, azon országban indítandó hadjárat vezetésére, a szent-szék és a római egyház főkapitányának nyilvánítsad és kinevezzed; neki, a mennyiben jónak látod, valamelyik székes-egyházban, kath. főpap által, ünnepélyes szent mise alatt megszentelendő zászlót, mely a kereszt jele mellett, az apostoli kulcsokat és a mi czimerünket viselje, a mi nevünkben átadj; hogy azt, mint egykor Konstantin császár, oly szerencsével lobogtassa a törökök ellen. Figyelmeztetni fogod Pál érseket, hogy a magyar nemzet minden időben félelmetes vala a törökökre nézve, és ezek fölött számtalanszor diadalmaskodott. Inteni fogod, hogy a vezér-

lete alatt álló katonák veres keresztet tűzzenek öltönyükre ; a mely jelvény látása a hitetleneket rettegéssel, Krisztus híveit pedig bizalommal fogja eltölteni. A Megváltó, a ki a kereszt oltárán drága véret ontotta a mi üdvösségünkért, nem fogja engedni, hogy a kereszt ellenségei diadalmaskodjanak. Mi, a magunk részéről, szünet nélkül fogunk imáinkkal, a kapitányért és katonáiért, a Magasságbelihez esdekelni.«¹⁾

A pápai iratokat, május 24-én mutatta be a nuntius, a ki ez alkalommal felkérte a királyt, hogy mielőbb személyesen szálljon táborba ; az urakat pedig buzdította, hogy vagyonuk harmadrészét ajánlják fel a háború költségeire.

Hosszas tanácskozás után, a cancellár kinyilatkoztatá, hogy ő felsége, mihelyt a szükség követeli, a sereg élére fog állani, és el van tökéelve győzni vagy dicsteljes halállal kimúlni ; az urak pedig egész vagyonukat készek feláldozni, és összes jobbágyaikat fel fogják fegyverezni.²⁾

A keresztes hadjárat hírdetésére nem történtek intézkedések. Az 1514-iki események élénk emlékezetben valának még ; a viszonyok most sem látszottak kedvezőknek újabb kísérletre.

IX.

Tomori ez alatt Péter-Váradról éber figyelemmel kísérte a törökök mozgalmait. Összeköttetései voltak Magyarország egykori melléktartományainak számos keresztény lakójával, a kik tudósításokkal látták el. Maga is gyakran küldött kémeket a Száva túlszárnyára. A híreket, melyeket kapott, — rendszerint válogatás és bírálat nélkül — közölni szokta az udvarral.

Május elején megerősíté a szultán megindulásáról és közeledéséről korábban jelentett híreket. Előadta, hogy a határszéli

¹⁾ Dátum nélküli példánya közzé van téve Acta Tomiciana. VI. 349. l. Ugyanott ki van adva a többi pápai irat is, melyek ez alkalommal érkeztek, és mind Burgióhoz vannak czímezve. (Az Acta Tomiciana szerkesztői tévedésből osztályozták ezeket az 1523-ik év iratai közé. Ez évben Burgió még nem volt Magyarországon, és a pápai iratok kibocsátása nem lett volna indokolva. Burgió május 24-iki jelentésében szól azok megérkezéséről.)

²⁾ Burgió május 24-iki jelentése.

vidékek lakóit rémület szállotta meg, annyira, hogy menekülni kezdenek. Megemlité, hogy csekély hadereje miatt szemrehányásokat és gúnyos nyilatkozatokat kell hallania. Bakics Pál mondá, hogy a szultán táborában tevehajtó van annyi, a mennyi fegyverest a magyar hadsereg számít. »De jól tudom — jegyzi meg az érsek — hogy az udvarnál azt fogják mondani: mindez csak barát-hír. Pedig én igazat írok.«¹⁾

Néhány hét múlva, három török szökevényt küldött Budára. Azok beszélték, hogy a szultán 300.000 embert vezet, és nyílt csatában akar megmérkőzni a magyar királylyal.²⁾

Tomori másfelől azon volt, hogy bizalmat, bátorságot öntsön a király lelkébe. Közlé vele, hogy kémeinek jelentései szerint, a szultán Ródusz ostrománál, »seregének virágát« elveszté, és most katonái nagyrészt fiatal, gyakorlatlan ujonczok. Majd azt jelenté, hogy a szultán, mielőtt az ország szívébe nyomúl, Szalankemennél erősséget fog építeni. »Adja Isten — jegyzi meg erre — hogy ez a gondolat gyökeret verjen a szultán fejében; ily módon időt nyernénk.«³⁾

Azonban úgy a vész hírek, mint a megnyugtató tudósítások a kormány élén álló urakra nem gyakorolták a várt hatást. Az ígéretek, melyeket a pápai követ előtt tevének, üres szólamok maradtak. A kincstár állapota oly szomorú vala, hogy néha a futárok utiköltségét sem volt képes fedezni, és a nuntiusnak kellett azt előlegezni.⁴⁾

Június másodikán, Lajos magához hivatta a magyar urakat és az udvaránál tartózkodó külföldi követeket. Előterjeszté, hogy ő szívesen szállana táborba, de banderiumját nem állíthatja ki; harmincezer forintra van szüksége, s nem tudja, honnan vegye. Tanácsot és segítséget kért.

Erre a pápai nuntius vette át a szót »Mi — úgymond —

1) Tomori levelének dátum nélküli másolatát a nuntius május 9-iki jelentéséhez mellékeli. (Kiadatlan. A vatikáni titkos levéltárban. Tomori kiadatlan levelei a »Történelmi Társ« 1882-ik évi első füzetében bocsátatnak közre.)

2) Burgió május 30-iki jelentése.

3) Burgió idézett május 30-iki jelentése.

4) Burgió június 5-iki jelentése.

idegen követek, nem vagyunk arra hivatva, hogy tanácsot adjunk felségednek; de segítségére lenni kötelességünk. Felséged szükségei felől jelentést tettünk uralkodóinknak, a kik meg fogják tenni a mivel tartoznak. A mi engem illet, a magyar urak mindig úgy tekintettek, mintha honfitársuk, magyar ember volnék. Emiatt talán nem követek el illetlenséget, ha tanácscsal is szolgálak Felségednek. A hadjáratra szükséges pénzösszeg beszerzésére csak egy mód van: az urak önmagokat adóztassák meg. És ime, hogy jó példát mutassak, ötszáz aranyat vetek ki magamra. Ha még ötvenkilenczen találkoznak, a kik ilyen áldozatra készek, együtt lesz az összeg, melyre Felségednek szüksége van.«

A nemes nyilatkozat mély hatást látszott a jelenlevőkre gyakorolni. Szalkai László, a primás, rögtön tizennyolczezer forintot ajánlott fel a királynak, és kijelenté, hogy 1400 fegyveres élén fog táborba szállani. Utána a többiek is megtették ajánlataikat. És abban történt megállapodás, hogy a király közfelkelést hirdet, és július 2-án Tolnárról személyesen vezeti az ország haderejét a szultán ellen.¹⁾

A tanácskozmány emelkedett hangulatban oszlott szét. Az urak elszéledtek, hogy banderiumjaikat szervezzék, jobbágyaikat felfegyverezzék.

A királyi kincstárba ekkor befolyt néhány ezer forint. És lehetővé vált, 1575 forint részletfizetéssel, a szétment péterváradai sajkásokat rábírní, hogy állomásukra visszatérjenek. Azonban csakhamar ismét jelentkezni kezdettek a megszokott bajok. Június elején Tomori küldöttét, a ki ura elmaradt fizetését jött sürgetni, több napig várták, míg kielégítheték. Azon kiváuatát, hogy az egészen ellagyott titeli és újlaki várakba őrség helyeztessék, épen nem tudták teljesíteni. A nuntiust kellett igénybevenni; és ez 300 gyalogot bocsátott le Újlakra.²⁾

A király ekkor végső szükségben, a pápától nyert felhatalmazással élve, elrendelte, hogy az egyházak arany és ezüst szerei, fele részben, pénzzé veretvén, a véghelyek ellátására és a királyi

¹⁾ Burgio június 5-iki jelentése.

²⁾ Az 1526-ik évi királyi számadási könyv tételei és Burgio június 18, 19, 20-iki jelentései.

bandérium költségeire fordíttassanak. Ezen rendelet foganatosítása sok nehézséggel járt, számos visszaélésre adott alkalmat, és a kincstárt zavarteljes állapotából már nem segíthette ki.

Tomori nem helyeselte, hogy az udvar ezen rendszabályhoz nyúlt. És mikor értesült, hogy a kapitányoknak, pénz helyett, egyházi szereket küldenek: ő kijelenté, hogy neki ne küldjenek ilyeneket. »Nem tudná — úgy mond — értékesíteni azokat, mert pénzverőkkel nem rendelkezik, és nincs a kinek elzalogosítsa. Lelkiismerete is tiltja, hogy azokat elfogadja.«¹⁾

Tomori e szerint folytonosan a legnagyobb szükséggel küzdött. Emellett úgy szólván egészen magára volt hagyatva. Az alvidék megyéi és urai egyáltalán nem siettek hozzá csatlakozni.

Pedig ő rá volt bízva azon fontos feladat, hogy az ellenséget az ország határainál feltartóztassa. Előre lévén látható, hogy Péterváradot a szultán ostrom alá fogja venni, az udvar nem akarta engedni, hogy Tomori a várban elzárassék, és tevékenysége annak védelmére szorítkozzék. Azt kapta utasításul, hogy Pétervárad közelében üsse fel táborát, tartsa szemmel a Száva vonalat, és igyekezzék a szultán átkelését megakadályozni. Hogy ezen megbízásban eljárhasson, június második felében, Budáról királyi titkárok küldettek szét a nádorhoz, valamint több főpaphoz, főúrhoz és vármegyéhez, oly rendelettel, hogy banderiumjaikat azonnal Tomori táborába vezessék.²⁾

Azonban az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. Az urak legnagyobb része még most is késett meghozni az áldozatokat, melyeket a táborba szállás igényelt. Nem akartak hinni a veszélyben. És mikor a jajczai bántól az a tudósítás jött, hogy a szultán szívesen visszavonúlna, ha becsülettel tehetné: ezen hír könnyen hiteltre talált, és sokan fennem hirdették, hogy a szultán nem merészel átkelni a Száván. Sőt találkoztak olyanok is, a kik kárörvendre szemlélték Tomori vergődését és elhagyatottságát. »Hadd úszszon a barát!« mondogatták.³⁾

¹⁾ Tomorinak júniusban a primáshoz és Bornemisszához intézett levele. Egykorú másolat a vatikáni titkos levéltárban.

²⁾ Az 1526-ik évi számadási könyv június 16. és 22-iki tételi.

³⁾ Ezen négy szó magyar nyelven fordul elő Tomori, alább idézendő latin levelében.

Csak a szekszárdi apát, Török Bálint és Ráskay Balázs jöttek meg csapatjaik élén. Az esztergomi érsek, a pécsi püspök és az esztergomi káptalan összesen néhány száz fegyverest küldöttek.

Tomori a nádor megjelenésére helyezé a legfőbb súlyt. Remélte, hogy az ország első zászlósának szava nagyobb hatással fog birni a rendekre, mint az övé. »Ha a nádor nem jó azonnal, — írja a királynak — nem tudom, mi lesz velünk. Ha sietünk, Isten segítségével még lehetséges a győzelem; ellenkező esetben nagy veszedelem fenyegeti az országot.«¹⁾

De a nádor nem sietett. A király ismételt felhívásaira az volt a válasza, hogy ő csak állásához méltó hadnak élén indulhat meg; paraszt néppel nem szállhat táborba. És a helyett, hogy a Száva felé vonúlna, julius elején Budára ment, a hol kinyilatkoztatá, hogy a nemesség csak akkor fog fegyvert ragadni, ha élére maga a király áll.²⁾

Tomori elkeseredése és felháborodása ekkor tetőpontját érte el, és kímélet nélkül nyert kifejezést nyilatkozataiban. A királyhoz intézett levelei telve vannak szemrehányásokkal. Fáj-lalja, hogy inkább másoknak ad hitelt, mint neki. »Soha sem mertem volna — úgy mond — Felségeddel tréfát űzni; mindig hűségesen adtam értésére, a mit az ország védelme szempontjából fontosat megtudhatok.« »Már most gondolja meg Felséged — így szól folytatólag — mikép fog segíteni az országon, és vajjon ezentúl is a magáénak kívánja-e tekinteni; mert a szultán bizony elég buzgalmat fejt ki, hogy megszerezze. . . . Ha az urak, kiket Felséged ide rendelt, rákok módjára, hátrafelé nem vonulnának, a Szávnál feltartóztathattuk volna a szultánt. Így azonban kénytelenek leszünk őt a Dunán is át bocsátani.«

Még élesebben nyilatkozik egy másik levelében. »Felséged talán még mindig hitelt ad azoknak, a kik készek voltak fejükkal kezeskedtek arról, hogy a szultán nem jön Magyarországba. Ne hagyja férfiatlanul elveszni az országot! . . . A lakosság, sírva és jajveszékelve menekül. Nincs a ki védelmezze. Bocsássa meg, ha

¹⁾ 1526. június 25-én kelt levele, melyet Marino Sanudo felvett világrónikájába. Kiadta Wenzel G. Tört. Tár. XXV. 362. l.

²⁾ Burgio június 30. és július 5-iki jelentései.

nyíltan kimondom: *nincs királyunk*; csak császáruink van (t. i. a szultán), a kit Isten sülyeszsen a föld mélyébe.« Fenyegető hangon figyelmezteti a tanácsosokat is, hogy gondolják meg jól, mi vára-kozik azokra, a kik miatt az ország elvész. A királyt pedig felhívja, hogy határozza meg mielőbb, hol akarja bevárni a szultánt. »Tudja meg Felséged — jegyzi meg gúnyosan — hogy a szávai hidat nem vásártartás czéljából készítteti a szultán.«¹⁾

Szulejmán ugyanis még a Morva partjainál táborozott, mikor parancsára, junius közepe táján, Balibég belgrádi basa, a Száván nagy hidat kezdett veretni. Junius végső napjaiban Balibég már átkelhetett rajta, és Zimony közelében ütötte fel táborát, folytonosan háborgattatva Tomori csapatai által. Néhány nappal utóbb megérkezett Ibrahim nagyvezér, a kit a szultán negyvenezer emberrel és nagy számú hajóval előre küldött. Ez akadálytalanul kelhetett át a folyamon.

Ekként az ország nyitva állott az ellenség előtt. Haderő, a mely utját állja, nem létezett. A végvárak sem tarthatták fel előnyomulását.

Belgrád és Zimony eleste (1521) után, a Duna mentében fekvő várak megerősítése lett volna a legsürgősebb teendő. De ez irányban semmi sem történt.

Néhány mértföldnyire Zimony fölött, *Szalankement*, a rómaiak Rittiumját, egészen elpusztítani engedték. Őrséget nem helyeztek belé; lakói mind elköltöztek.²⁾

Még jelentékenyebb pont fölött, ahol a Tisza a Dunába ömlik, állott őrt *Titel* vára. A hely ura, Vérthesy Miklós prépost, 1524. végén Kalocsára tette át székhelyét. Nagy László és Pálos Gergely várnagyok, kiket csekély őrséggel hátrahagyott, lelkiismeretes buzgósággal igyekeztek kötelességöket teljesíteni, és 1526. mártius havában, nagyszámú török hadosztály ostroma ellen szerencsésen megvédelmezték a gondjaikra bízott erősséget. De a megrémült lakosok elszéledtek, és az őrség is, mivel mindenben szükölködött, elhagyta állomását. Most, Szulejmán közeledésének

¹⁾ Tomorinak királyhoz intézett levele. Egykorú d. n. másolata a vatikáni titkos levéltárban.

²⁾ Burgió 1526. július 16-iki jelentése.

hírére, a király Ábrahámffy Miklóst és Székely Benedeket titeli bánokká nevezte ki; de pénzzel és fegyverekkel nem látta el őket. Tomori kitelhetőleg segítségökre volt. A pápai nuntius pedig Kőműves Lőrincz kapitánynak másfélezer forintot adott át, oly czélból, hogy száz gyalogot fogadjon és Titelre vigyen. Ezen csapat, melyet a király díszes zászlóval és néhány mázsa lőszerrel látott el, június végén érkezett rendeltetési helyére.¹⁾

Azonban a legfontosabb hely *Pétervárad* vala, melyet, mint egykor Belgrádot, az ország kulcsának tartottak.²⁾

A Fruska-hegység, kétszáz lábnyi magasságban meredeken emelkedő fokán, melyet a Duna tágas ívben környez, épült. Napjainkban is az alsó Duna vidékének hatalmas erődje, mely tizezer katonát képes befogadni. Tomori, mióta a főkapitányi tisztet elvállalá, ezen várra irányozta legfőbb figyelmét és gondoskodását. Ide helyezte főhadiszállását, és mindent megtett, hogy jó karba helyezze a várat. Mindazáltal igyekezetei, mint láttuk, — nem részesültek kellő támogatásban. És mikor július első napjaiban a várból kivonúlt, alig ezer emberből álló őrséget hagyhatott hátra. Parancsnokul a vitéz Alapy Györgyöt rendelte.

Tomori ide, Péter-Várad alá, gyűjtötte volt össze a sajkásokat, kik előbb Nándor-Fehérvár alatt őrködtek az ország határai fölött. Mintegy ezeren voltak; részben a török hódítás által Szerbországból kiszorított rácok, részben az alsó Duna vidékének magyar lakói. Az érseknek sok gondot és fáradságot okozott az a feladat, hogy őket összetartsa és a szükségesekkel ellássa. E végből az ő futárai és a sajkások küldöttei gyakran jártak Budavárában. És még június végén is, mikor leginkább volt rájuk szükség, három vajdájuk több napig a fővárosban vesztegelt, a honnan Székes-Fehérvárra küldettek, hogy megfelelő értékben egyházi kincseket vegyenek át. Ezalatt a nélkülözésekkel küzdő

¹⁾ Guidoto 1525. január 5-iki jelentése. A két várnagynak 1526. mártius 12-én a préposthoz, — és Tomorinak június 25-ikén a királyhoz intézett levele. Burgió július 16-iki jelentése. A számadási könyv június 21—29-iki tételei.

²⁾ Brodaries mondja Pétervárad felől: »Amisso Belgrado, pro Belgrado numeramus.«

sajkásokat csak Tomori rábeszélései és esdeklései tartották vissza a szétozslástól.¹⁾

Ibrahim nagyvezér, a Dunán felfelé haladó hajói által kísérve, július 12-én érkezett Pétervárad alá. Szemben az ő táborával, a Duna balpartján, a mai Ujvidék helyén, Tomori foglalt állást.

Az egész ország, sőt mondhatni a kereszténység szemei e helyre voltak irányozva. Általános vala az a meggyőződés, hogy Péter-Várad eleste Magyarország elvesztét fogná maga után vonni.

Tomori bizalommal nézett a küzdelem kimenetele elé. A kémek tudósításai szerint, a nagyvezér fenhéjazóan úgy nyilatkozott volna, hogy Péter-Várad apró falat, mely reggelire sem elég neki. »Ha Felséged akarná — írja Tomoria királynak — az ebédet és vacsorát is elköltené alatta.«

És a király csakugyan tett egynémit. Tízezer aranyat vett kölcsön Szerencsés Imrétől, és az összeget Tomorinak küldötte meg, a ki most, hevenyében felfegyverzett pórokkal, seregének létszámát négyezerre emelhette.²⁾

Ibrahim három napi pihenést engedett hadainak. Július 15-én vezette azokat az első rohamra; de tetemes veszteséggel visszaveretett. Nem nagyobb szerencsével küzdött ugyanakkor a török hajóhad a magyar sajkásokkal, kiket a partról Tomori ágyúinak tüze támogatott. Ezek eltávolítása végett, a következő éjszaka, Ibrahim egy hadosztályt átküldött a túlpartra. Ekként másnap szárazon és vizen folyt a harcz, mely döntő eredmény nélkül késő estig tartott. Az éj beálltával, Tomori tanácsba gyűjté hadnagyait. Mindannyian belátták, hogy itt, magokra hagyatva, csak rövid ideig képesek ellenállani és eredménytelen küzdelemben fognak elveszni; míg ellenben csatlakozva az ország haderejéhez, később a siker

¹⁾ Burgió jelentéseinek és a számadási könyvnek számos helye alapján.

²⁾ Ferdinánd 1526. aug. 10-én Speierből írja Miargit főherczegnőnek: »Si la prinse dudict chasteau aduient . . . tout son royaulme sera audict ture bienfacille de gagner.« (Brüsseli Okmánytár. I. 27. 1.) — Tomori július 5-iki levele. — A kölcsönről 1526. július 20-án kiállított kötelezvény, melyben a király kimondja, hogy a pénzt Péter-Várad megmentésére fordítja, a Brüsseli Okmánytárban I. 36. 1.

kilátásával mérkőzhetnek meg az ellenséggel, sőt talán még idején jöhetnek Pétervárad felmentésére. Abban állapotok meg, hogy a Duna mentében felfelé vonódnak. Az érsek haladéknélkül megindult, és Bácsnál ütött tábornok. Innen a boszniai püspököt a királyhoz küldé; értesíté, hogy Péter-Várad még nyolcz vagy tiz napig tarthatja magát; késznek nyilatkozott, hogy, ha segítséget kap, visszatér, megütközik a nagyvezérrel, és felmenti a várat.

A péter-várad-i őrség ez alatt nem csüggedett, és július 17-én a második rohamot is visszaverte. A nagyvezér ekkor meggyőződött arról, hogy a feladat nehezebb, mint eleve hitte, és a rendes ostrommunkálatok keresztülvitelére kellett magát elszánnia. Felállítván ágyúit, minden oldalról lövetni kezdé a várat. Több napon át szünet nélkül folyt a tüzelés. A várban a nagyobb épületek rombadőltek, a falak tetemesen megrongáltattak. Mindazáltal az őrség még két rohamot vert vissza, sőt egy kitörést is kísérlett meg; mindig jelentékeny veszteségeket okozva az ellenségnek.

De a nagyvezérnek sikerült aláaknázni a várfalakat. Július 28-án, abban a pillanatban, mikor két akna fellobbanása az őrség soraiban nagy zavart támasztott, Ibrahim általános rohamra vezeté seregét. A megfogyott magyar vitézek nem akadályozhatták többé az ellenség benyomulását; elszántan küzdve, hősi halállal múltak ki. Mintegy kilenczvenen egyik toronyba zárkóztak, és folytatták az ellenállást; de rövid idő múlva letették a fegyvert; a nagyvezér szabad elvonulást biztosított nekik.

Épen ekkor érkezett a szultán Péter-Várad alá. A nagyvezér, ötszáz magyarnak lándzsára tüzött fejével, diadalmenetben vonúlt eléje. ¹⁾

Míg az ország legelső végvára a végzetes küzdelmet folytatá: végre Lajos király is táborba szállott. Július 20-án, mintegy négyezer fegyveres élén, a pápai nuntius által vásárolt tizen-

---

¹⁾ Pétervárad ostromáról: *Burgio* július 26. 31. augustus 3. és 5-iki jelentései. *Brodarics* a mohácsi csata leírása, *Verancsics* emlékirata (Tört. Emlékek. III.) és a török források *Hammerül* Gesch. des Osman Reiches. II. 50. l.

hat ágyúval, kivonúlt Budavárából. Az urak és főpapok csatlakozására várva, lassú menetekben haladt előre. Ercsiben találta őt a boszniai püspök, kit Tomori küldött, hogy segítséget eszközöljön ki; egyúttal titkos üzenetet bízva rá, a melyben azt tanácsolta a királynak, hogy ha gyors segítséget nem küldhet, a szultánnal békealkudozásokat kezdjen, és ha másként nem lehetséges, adófizetéssel bírja visszavonulásra. ¹⁾

A király nem vette tekintetbe az érsek tanácsát. Kétségtelennek látszott, hogy bármily nagy veszély fenyegeti a törökök részéről, még biztosabb és súlyosabb volna a csapás, melyet a lealázó békekötés esetében, a köznemesség felháborodása mérne a trónra és az országra. El volt szánva, hogy nyílt ütközetben szembeszáll a hatalmas ellenféllel. Futárokat küldött szét, szigorú parancsokkal, hogy a rendek rögtön Tolnára siessenek. Itt már július elején kellett volna összegyűlniök; de négy héttel utóbb sem volt ott még senki. A király is csak augusztus 5-én érkezett oda. Ütközben értesült Pétervárad elesetéről.

A nagy veszteség lesújtó hírére, a főpapok és urak végre sűrűbben gyülekezének a királyi táborba. Megjöttek: Zápolya György — a vajda ifjabb testvére — Várdai Pál egri püspök, Perényi Ferencz váradi püspök és mások; úgy szintén a pápai segélypénzen toborzott morva és lengyel zsoldosok. Leghanyagabbak a vármegyék voltak bandériumjaik kiállításában.

Tolnán megindultak a tanácskozások a hadjárat tervének megállapítása iránt. Sokan azt kívánták, hogy a király a Dráva-hoz vonúljon, ott várja be a szultánt, és ütközzék meg vele. Ellenben a higgadtabbak azt tanácsolták, hogy a király Tolnán várja be az útban levő hadosztályok megérkezését, és a nádort küldje a Dráva-vonal védelmére.

Ezen tanácsot fogadta el a király. Meghagyta a nádornak, hogy az urak és pápai zsoldosok egy részével Eszék felé induljon; Tomorihoz pedig és a slavoniai urakhoz parancsot küldött, hogy a nádorral egyesüljenek.

A nádor kész volt útra kelni. De a mellé rendelt urak és nemesek vonakodtak őt követni. Kinyilatkoztatták, hogy ősi kivált-

¹⁾ Burgio július 26-iki jelentése.

ságaik értelmében, csak a király személyes vezetése alatt mennek az ellenség elé.

Lajos erélyesen lépett fel; súlyos büntetésekkel fenyegette az engedetleneket. Ezek azonban gyűlést tartva, követeket küldöttek hozzá, s fenyegető hangon határozott nyilatkozatot kértek az iránt, vajjon hajlandó-e megütközni a törökkel; »ha nem, úgy majd magok fognak gondoskodni az ország védelméről.«

A király türelmét vesztvé, kijelenté, hogy más nap megindúl egész seregével. És augusztus 16-án már Báttán táborozott. Itt csatlakozék hozzá *Tomori* és több alvidéki főúr.

Ekkor a *fővezér* kijelölését sem lehetett többé elhalasztani. Ezen ügy hónapok óta foglalkoztatá a királyt és környezetét. A fővezéri tisztre igényt tartott Zápolya János, ki nagyobb hadak vezetésében bírt némi gyakorlattal, és a törökök ellen vívott ütközetekben többször diadalra vezette zászlait. Mindazáltal az udvarnál nem bíztak benne, és el volt határozva, hogy mellőzni fogják; azonban hogy panaszra kevésbé legyen joga, hirneves idegen tábornokot óhajtottak megnyerni. Salm Miklóshoz, majd Frangepán Kristófhhoz fordultak; de mindkettő elhárítá magától a nehéz feladatot.

Most a báttai táborban Zápolya János nem volt jelen, és kétségesnek látszott, vajjon az ütközet napjáig megérkezhetik-e. A nádor az elmúlt napokban szembetűnően bebizonyította tehetetlenségét.

A király által egyenként megkérdezett urak többsége Tomori Pál és Zápolya György mellett nyilatkozott; bár nem hiányoztak, a kik Tomori hadvezéri képességei iránt nem tápláltak elég bizodalmat, és az ország törvényei értelmében a nádort kívánták a hadsereg élén látni.

A király elfogadta a többség véleményét. Tanácskozmányt tartott, és a hadsereg fővezérévé Tomorit nevezte ki, társul Zápolya Györgyöt állítván oldala mellé. Az érsek kétségbe volt esve. Az igaz szerénység sugallta szavakkal esdeklett, hogy a király álljon el határozatától. »Ő szegény barát — mondá egyebek között —, fogalma sincs oly nagy hadjáratról, a milyent intéznie kellene. Inkább vannak erre hívatva a kiváló világi urak: a nádor, az erdélyi vajda, a temesi ispán, kiknek nagyobb a tekintélyök, több

a tapasztalásuk. Nem bánja, ám üttesse le fejét ő felsége; csak azt ne kívánja, hogy oly kötelességeket vállaljon magára, melyek erejét messze meghaladják.«¹⁾

Azonban a király parancsszava előtt meg kellett hajolnia; bár előre látta, hogy a helyzet sokféle nehézségei mellett, nem kis akadályokat fog működése elé gördíteni: a mellözött zászlós urak sértett hiúsága. És valóban csakhamar Perényi Péter temesi ispán, a nádor fia, kihívó és sértő magaviseletével aunyira elkese-ríté, hogy felmentését kérte az imént elvállalt tiszttól. De ezt többé el nem háríthatá magától.²⁾

A fővezérek első teendője volt: a helyet kijelölni, hol az ország haderejét összpontosítani és az ellenséget bevárni száндé-koztak. E célra legalkalmasabbnak azon nagykiterjedésű síkság kínálkozott, a mely *Mohácsot* környezi. A királyt kísérő hadak Báltárról ide vonultak le, és a várostól egy órányi távolságban ütötték fel sátraikat. Itt kellett velük egyesülni azon hadosztályok-nak, melyeket Tomori és Perényi az ország déli részeiből hoztak volt, és a melyek Mohács alatt, mintegy két mérföldnyi távolban helyezkedtek el. Ezek azonban vonakodtak a parancsnak engedel-meskedni.

A körülmények végzetszerű találkozása úgy hozta magával, hogy a mikor a pártviszály elhatalmasodása és a királyi tekin-tély elenyészte a nemzet erejének és ellenállási képességének vég-ső súlyedését vonta maga után: a fenyegető veszélyt kicsinylő és önerejét túlbecsülő elbizakodottság tetőpontját érte el.

Az ellenség táborából jövő szökevények és kémek oly hire-ket terjesztettek, hogy a török hadsereg legnagyobb része gyáva csöcselék, és alig van minden tizedik vagy huszadik embernek fegyvere; hogy továbbá a tüzérek többnyire keresztények, olaszok és németek, a kik a döntő pillanatban a török hadsorokra fogják irányozni lövegeiket.

Ezen hírek könnyen hitelre találtak, és határtalan harcz-

¹⁾ *Brodarics* ismerteti Tomori nyilatkozatát.

²⁾ A Tomori és Perényi közt támadt összeütközésről *Burgiö* augusztus 25-iki jelentésében szól. - *Brodarics* is erre látszik célozni, mikor írja: »Non omnibus eam ducum, praesertim monachi, declaratio-nem approbantibus, quibusdam etiam satis graviter ferentibus.«

vágyat költének. Tomori táborában nagy megvetéssel nyilatkoztak a törökökről, és biztosnak, könnyűnek hirdették a diadalt; gyáváknak, árulóknak bélyegezve mindazokat, a kik az ütközetet késleltetni akarják. Türelmetlenül sürgették, hogy vezessék őket az ellenség elé.

Mikor pedig felhívták, hogy a mohácsi táborral egyesüljenek, ezen rendelkezésben ármányt és cselszövényt láttak. El akarják őket távolítani az ellenség elől — így zugolódtak — pedig eléje kellene menni; a tétlenséghez szokott urak futásra gondolnak, nem csatára; hozzájuk jön a király és ütközzék meg mielőbb. Arra kérték tehát Tomorit, hogy ragadja ki Lajos királyt »a tehetetlen papok és a csatát ellenző urak« köréből. ¹⁾

Tomorit, a ki a híreknek maga is hitelt adott, és minden hatás iránt fogékony volt, a magyarok soraiban jelentkező harcias hangulat merész vállalkozásra készítette. Ő több hét előtt azt tanácsolta, hogy a Drávánál kell a szultánnak útját állani és átkelését megakadályozni. Habár most már attól lehetett tartani, hogy az alkalmas időpontot elmulasztották, mindamellett kísérletet akart tenni. Meglehet, a rábizott súlyos feladat legegyszerűbb és legnemesebb megoldása gyanánt, örömmel ápolta lelkében azt a reménységet, hogy leonidasi erőfeszítéssel feltartóztatva az ellenség óriási tömegét, míg a királynak időt biztosíthat a mindenfelől gyülekező hadosztályok bevárására, — maga vitéz küzdelem közepett, a hősi halálban, megtalálandja önfeláldozáshoz szokott élete méltó befejezését és érdemlett jutalmát. Sietve összeszedett ötezer lovas, és késedelem nélkül — augusztus 18-ika táján — megindult. De a mint Eszékhez közeledék, értesült, hogy a török sereg nagy része átkelt már a folyamon. Emiatt visszafordult táborába; hogy a királylyal egyesülve, nyílt csatában mérkőzzék meg az ellenséggel. ²⁾

¹⁾ Brodarics elbeszélése.

²⁾ *Brodarics* a hadjárat leírásában, mely egyébkint is több huzagot mutat, Tomori ezen kísérletéről hallgat. De a pápai nuntius, a ki információit magától az érsektől szokta kapni, augusztus 25-iki jelentésében világosan írja, hogy Tomori, fővezérré kineveztetése után, »si e partito cum cinco milia cavalli per andar al passo del Dravo, per vedere si lo potesse defendere, et trovo che Turchi havevano fattí tre ponti et

Mikor Tomori tudósítása, a törökök közeledése és az ütközet kikerülhetetlen volta felől, a királyhoz eljutott, környezetében, főleg Brodarics cancellár befolyására, azon nézet emelkedett érvényre, hogy tanácsosabb visszavonulni, s bevárni Zápolya Jánost, Frangepán Kristófot, az Ausztriából és Csehországból jövő zsoldosokat, mint csekély erővel megütközve, a királyt és az országot a legnagyobb veszélynek tenni ki. A cancellár a táborba küldetett, hogy az urakat ezen nézetnek megnyerje. Azonban a harcvágy és elbizakodottság teljes uralomra jutott, és hatástalanná tette az eszély szózatát.

A király augusztus 26-án tanácsülésbe hívta meg az urakat és hadnagyokat, hogy a teendőket véglegesen megállapítsa. Szabatosan feltette a kérdést: elfogadja- vagy elhalasztja-e az ütközetet? A nagy többség, Tomorival élén, a halasztás ellen nyilatkozott.

»Mennyire becsüli — kérdé a király az érsektől — a magyar sereg létszámát, és mennyire az ellenség erejét?»

»Véleményem szerint — válaszolá a főpap — felséged táborában és az enyémben alig van több húszezer fegyveresnél. Az ellenség serege közel háromszázezer emberből áll; de nem kell megjijedni e számtól, mert a legnagyobb rész gyáva csöcselék!»

A király nem volt megnyugtatva. »A szultán táborában — tudakozódék tovább — hány ezerre mehet a válogatott fegyveres nép száma?» »Hetvezezerre« mondá Tomori.

Míg a tanácskozás folyt, Tomori táborából követek érkeztek, kik előbb a királylyal egyedül szóltak, majd a tanácsteremben is megjelentek. Szónokuk felhívta az urakat, hogy az ütközet elfogadását ne ellenezzék. »A győzelem kezeink között van, — mondá — csak élni tudjunk a szerencsével, mely Isten kegyelméből kínálkozik. Jöjjenek a mi táborunkba, mely közelebb fekszik az ellenséghez, és alkalmasabb a támadásra. A ki egyebet tanácsol, az halál fia!»

---

passata tanta gente cum tanta artilleria, che non potea resistere et li e convenuto retrahersi da Re.« Minthogy ezen jelentés hitelességéhez kétség nem fér, az abban előadott részletet Brodarics elbeszélésének keretébe be kellett illeszteni.

A fenyegető szavak elnémították mindazokat, a kik az elbizakodott reményekben nem osztozának. Határozattá lett, hogy a király a mohácsi mezőn bevárja az ellenséget és elfogadja az ütközetet.

Tomori táborába sietett, a hol újjongva fogadták, és most már készséggel ráállottak, hogy a királyi sereggel egyesüljenek.

Ezen és a következő napon, míg bandériumok és zsoldos csapatok érkezése által a magyar hadsereg huszonnyolcezer emberre szaporodott: a két fővezér, hadnagyaival megállapítá az ütközet tervét.

Az idegenek, a kik e tanácskozásban részt vettek — a lengyel Gnojenszki Lénárd, a rácz Bakics Pál és Radics Bosics — higgadtan fontolva meg az ütközet esélyeit, azt ajánlották, hogy a tábort kísérő nagyszámú kocsikból mintegy szekérvárat kell alakítani, és ennek oltalma alatt várni be a támadást. De a magyar urak erre kevés súlyt helyeztek, valamint egyebekben is feleslegesnek tartották, hogy figyelembe vegyék az óvatosság követeléseit. A magyar sereg felállítására a Mohács alatt elterülő síkság azon részét jelölve ki, a mely a mai Kölked és Nagy-Nyarád helységek között fekszik, elmulasztották megszállani a délnyugat felől emelkedő dombsort, bár ezen irányban kellett az ellenséget várniok. Sőt az utolsó napokban arról sem gondoskodtak, hogy az ellenség mozgulatai felől biztos és pontos tudósításokat nyerjenek.

A fővezérek nem a czélirányos taktikai intézkedésekben látták a siker feltételét. A török sereg felől jött hamis tudósítások hatása alatt állva, azt hitték, hogy merész elhatározás, az erkölcsi hátorság nagy ténye biztosítandja részökre a győzelmet; és hogy a legelső erőteljes roham el fogja dönteni a csata sorsát.

Ez lebegett szemök előtt, mikor augusztus 29-én, azonnal napkelte után, csatarendbe állították hadaikat. Az volt legfőbb gondjuk, hogy a sereg akadály nélkül kifejthesse magát, lehetőleg nagykiterjedésű hadsorokban rohanhasson az ellenségre, és az egész vonalon egyidőben induljon meg a viadal. De a nap legnagyobb része várakozásban telt el. Az ellenség, mely a dombok mögött táborozott, nem mutatta magát. A magyarok, kitéve a nyári nap hevének és a bizonytalanság izgalmainak, türelmetlen-

kedni kezdének. Sokan a király környezetében azt állították, hogy a szultán nem akarja elfogadni az ütközetet és tovább vonul; azt ajánlották, hogy vissza kell térni a táborba. De ezt Tomori határozottan ellenezé. »Jobb — így szólt — ma a török sereg egy részével, mint holnap az egészszel ütközni meg. A győzelem bizonyos.« Arról sem volt tudomása, hogy a szultán összes haderejével fog szemben állani.

A késő délutáni órákban végre feltűntek az ellenség sorai, Tomori jelt adott a támadásra. A harc kezdetét vette, hogy néhány óra múlva a magyar nemzet egyik leggyászosabb vereségével végződjék.

A csata részletei általánosan ismeretesek. Áldozatai között volt Tomori is, a ki a sereg élén vitézül küzdve esett le. ¹⁾

Mennyiben terheli a csatavesztésért a felelősség súlya Tomorit? oly kérdés, melyre könnyen megadhatni a választ.

Kötelessége lett volna minden erejével oda hatni, hogy a királyt és a sereget az ütközet elfogadásától visszatartsa, vagy legalább elhalasztására bírja. A meseszerű hírek, melyek a magyar táborban a könnyű győzelem hiú reményét felkeltették; a nemeség fenyegető magatartása; az a körülmény, hogy az ő ellenzése valószínűleg eredménytelen maradt volna: nem menthetik ki teljesen.

Szerencsétlensége vala, hogy saját akarata ellenére, a viszonyok hatalma oly állásra helyezé, a melynek nehézségeit talán más sem, de ő kevésbbé mint sok más, volt képes leküzdeni.

Kiváló tulajdonai, lelkesedése és önfeláldozó buzgalma daczára, nem volt a rendkívüli idők embere. Nagy tetteket csak a magas ambíció vagy a felsőbb küldetés tudata szülhet. Tomoriban egyik se volt meg. A kolostori élet elfojtotta lelkében a világi nagyravágyás szellemét, a nélkül, hogy felébresztette volna azt az ihletet, mely Amiens-i Pétert vagy Orleans szüzét az ég küldötének hatalmával ruházta fel. A gondviselés eszközének tartotta magát, nem választottjának. Kész volt mindenre vállalkozni; de

¹⁾ *Brodarics* írja: »*Monachus in prima acie fertur cecidisse, fortiter pugnans; eius caput, a trunco abscissum postero die per castra hostium loco triumphii fuit circumlatum, longae hastae affixum, quod postea ante tabernaculum caesaris stetisse aiunt.*«

csak parancsnak hódolva, félig kelleetlenül, nem lelke benső ösztönének sugalmazását követve. És kész volt minden pillanatban félrevonulni; nem áldozatkészség, de önbizalom hiánya miatt. A szerénység és alázatosság, mely dísze vala a zárdában, gyöngeség lett a táborban. Nélkülözte a hadvezér leglényegesebb tulajdonait: a szilárd akaratot, a külső körülmények befolyásától független erélyt. A nehézségek elől, melyekkel szembezállania kellett volna, inkább kitért; a háborgó elemek által, melyek fölött uralkodni volt hivatva, inkább hányattatni engedte magát.

Azonban habár nem tartozik a történelem kimagasló nagy alakjai közé, nemes jelleme és valóban tragicus sorsa minden idők tiszteletét és részvétét biztosítja emlékének.

Jegyzetek.

I.

A jelen tanulmány első részében, (Századok, 300 lap), Pasqualigo velencei követ jelentései alapján, csak röviden említhettem föl, hogy Tomori Pál az 1512-ik év tavaszán, mint királyi követ a portára küldetett.

Ezen küldetés czéljáról és eredményéről részletes tudósítást nyerrünk II. Ulászló királynak 1512. szeptember 14-én Zsigmond lengyel királyhoz intézett leveléből.

Ulászló és Zsigmond 1511-ben követeket küldöttek volt II. Bajazet szultánhoz, és ezzel öt évre fegyverszünetet kötöttek. De a szultán által kiállított oklevélbe, a magyar követ gondatlansága folytán, több oly hibás kifejezés csúszott be, a melyek a budai udvarnál aggodalmakat keltettek. Ezen hibák kiigazításának kieszközlése végett küldetett Tomori Konstantinápolyba.

Mivel pedig Bajazet szultán aggkora miatt halálának esélyét is számitásba vették, erre vonatkozólag utasítással látták el Tomorit. Mindenek előtt be kellett várnia, vajjon az új szultán vagy tanácsosai nem tesznek-e magok lépéseket a követnél, a fegyverszünet megerősítése tárgyában. Ha ez irányban ők fordulnak hozzá, azt kellett válaszolnia, hogy ő az előbbi szultánhoz küldetett, az oklevél kiigazítása végett, s így nincs felhatalmazva, hogy az új szultánnal tárgyalásba bocsátkozzék; de meg van győződve arról, hogy ha az új szultán követet küld a

magyar királyhoz, ezt késznek fogja találni az elődje által létesített béke és baráti viszony megerősítésére. Ha pedig a portán nem tennék meg a kezdeményező lépést, Tomori volt hivatva, hogy kellő óvatossággal, és úgy mintha megbízás nélkül tenné, hozza szőnyegre a fegyverszünet megerősítésének ügyét; és az új szultánt követ küldésére készítse. A magyar udvarnál nagy súlyt helyeztek arra, hogy a fegyverszünet megerősítése iránt a tárgyalások Budán folyjanak; és pedig nem csak azért, hogy a szultán látszassék békét kérni; hanem főleg azért, hogy a király időt nyerjen, míg véglegesen határoz az iránt, vajjon békét kösön vagy háborút indítson.

Tomori még útban volt, két vagy három napi járásnyira Konstantinápolytól, mikor Bajazet haláláról értesült. A török fővárosban I. Szelim tanácsosai nagy előzékenységgel fogadták, és kijelentvén előtte, hogy az új szultán kész az atyja által kötött fegyverszünetet megtartani, felkérték, hogy ő is küldője nevében erősítse meg azt. Tomori, utasítása értelmében kijelenté, hogy ő a szultán atyjához küldetett, nincs tehát felhatalmazva az új uralkodóval tárgyalni; egyúttal ajánlotta, hogy az küldjön követet Budára. De a török diplomaták csakhamar észrevették, hogy a követnek valamely utógondolata van, és mindent megmozdítottak, hogy a fegyverszünet haladéktalan megerősítését eszközöljék ki. Maga Szelim szultán is fogadta Tomorit, és kinyilatkoztató, hogy a békét Magyarországgal ép úgy meg akarja tartani, mint atyja; minélfogva megparancsolta a végvárok parancsnokainak, hogy a béke megsértésétől tartózkodjanak, míg a magyar király a béke megkötése végett követet küldend a portára; ő — úgy mond — e czélből szívesen küldene maga is követet Budára, de mivel már is van ott egy küldötte, nem tartja illőnek, hogy most mindjárt egy másikat küldjön; végre megbízta Tomorit, hogy Ulászló királynak, a kit »nagybátya és testvér gyanánt« tisztel; üdvözetét jelentse, és levelét kézbesítse neki.

Tomori, kitüntetésekkel és bizonyosan értékes ajándékokkal is elhalmozva,¹⁾ csakhamar útra kelt, és szeptember 11-ikén érkezett meg Budára, a hol az általa hozott »várakozást meghaladó jó tudósítások« nagy örömet idéztek elő.²⁾

¹⁾ »Dimisit eundem nunciium nostrum valde honoratum« írja a király.

²⁾ Ulászló király ezen fontos levele közölve van az *Acta Tomiciana* című lengyel oklevéltárban. II. 127—9. ll.

Azonban az eredmény nem felelt meg a reményeknek. A fegyverszünet megerősítése iránt a tárgyalások nem Budán történtek. A király kényszerítve volt emiatt Konstantinápolyba küldeni követét. ¹⁾

II.

Ezen dolgozatnak ugyancsak első közleményében (311. lap) említettem, hogy Tomori Pálnak kalocsai érsekké történt kineveztetését VI. Adorján pápa 1523. február 4-én erősítette meg. De minden kétséget kizáró kútforrásra nem hivatkozhattam. Ezt megtaláltam a pápai consistoriumok hivatalos jegyzőkönyvében. Az 1523. február 4-én tartott ülés jegyzőkönyvének ide vonatkozó helye így hangzik: »Sanctissimus Dominus noster communicavit literas, quas acceperat a Rege Ungariae, per quas supplicabat Suae Sanctitati, ut Ecclesiae Colocensi providere dignaretur de persona Pauli Ordinis fratrum minorum de observantia. Et Sanctissimus Dominus noster dictae Ecclesiae Colocensi, vacanti jam biennium per obitum, providit de persona dicti Pauli. Et quia alias pugnaverat contra infideles, antequam ingrederetur religionem, et propriis manibus etiam interfecerat, fuit dictum, quod Papa dispensaret ad partem per breve, et *praeciperet ei ut consentiret provisioni de se facta*, et de annata, ut illa converti deberet in expeditionem contra Turcas. Prout ordinavit Sua Sanctitas.« ²⁾

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ L. Marino Sanudo Világkrónikája. Tört. Tár. XIV. 231., 232. ll.

²⁾ A hibornoki collegium consistorialis levéltárában, Rómában. A jegyzőkönyv 197. lapján.

MÉG EGY SZÓ A »MILLENARIUM«-RÓL.

Botka Tivadar, kinek, félszázados működése alatt, oly sok becses terméket köszönhet tudományos irodalmunk, a »Századok« június havi fűzetében újra hozzászól »A Magyar ezeréves jubileum időkérdéséhez«, védelmezve 1878-ban e fűzetekben kifejtett állítását, melyeket — ugymond — »Pauler a tavalyi »Századok« két cikkében keményen megtámadott . . . de elébbi nézetemben ütött rést nem találván, azokat most is fenntartom, s ezuttal bővebben kifejtetni kívánom.«¹⁾ Figyelemmel végigolvasva a cikket, azt gondoltam, hogy még egy második cikk fog következni, mert az előttünk fekvő csak ismétli, de nem támogatja új okokkal az állítást, hogy a magyar nemzet letelepedését e hazában 884-től kell számítanunk. Vártam tehát, de folytatás nem jelent meg. A kérdés tehát, — azt tartom legalább én — ott áll ma is, a hol állott Botkának újabb cikke előtt. Mindazonáltal a honfoglalás idejének kérdése ránk magyarokra nézve oly fontos vagy — tán szabatosabban szólva — oly érdekes, hogy minden adatot vagy állítást, mely rá vonatkozik — kivált ha oly nagy, és méltán nagy tekintély, mint Botka Tivadar veszi aegise alá — megérdemli, hogy minden oldalról megvizsgáltassék. Ez szolgáljon mentésemre, hogy a »Századok« olvasóinak türelmével visszaélve, még egyszer bolygatom a »Millenarium« kérdését. De igyekezni fogok, hogy rövid legyek, és az talán kieszközli számomra a szíves olvasónak elnézését.

Botka Tivadar nagy fontosságot tulajdonít a kérdésnek — négy lapot szentel arra²⁾ — hogy a Pannonica Legendában említett

¹⁾ Századok, 1881. 466.

²⁾ Századok 1881—483. 487.

magyar király nem mint Szvatoplug szövetségese jelent meg a Duna mellett. Ha szándékom volna a keleti frank birodalomnak, vagy Szvatoplugnak történetét írni, kétségkívül belemennék a kérdésbe, s talán merném azt vitatni, még az esetben is, ha Dümmler — mint Botka állítja — időközben más véleményre tért is volna; mert Dümmler ugyan jeles tudós, de a tudományban, oly kérdésekben, melyekben ugyanazon források másnak is rendelkezésére állnak, a feltétlen tekintélynek nincsen helye: de a »Millenarium« kérdéssel e körülmény csak igen laza, úgy szólván semmi összefüggésben sincs. Én csak mint valószínűséget említém, nem, a mint Botka felfogni látszik, mint lényeges körülményt:!) s azért e kérdést bizonyon mellőzhetem, sőt kell is mellőznöm, hogy az olvasót ismétlésekkel ne fárasztssam.

Nagy fontosságot tulajdonít továbbá Botka a körülménynek is, hogy a Pannonia Legenda újabb latin fordításában »Ungrorum« rex« áll, nem »Ugricus rex« mint a Dümmler által kiadott, és általam is idézett szövegben áll: a mi — úgy vélem — a kérdés lényegére nézve szintén teljesen közönyös és irrevelans. Én, igaz, hogy Miklosichnak régibb fordítását idéztem, de forgattam és idéztem az ó szláv szöveget is Bielowszky kiadásában²⁾, és iparkodtam azt, a mennyiben a mellékelt lengyel fordítás segítségével képes voltam, megérteni. Ezzel azonban nem vete-medem arra a nevetséges arrogantiára, hogy ítéletet akarjak mondani egy Miklosichnak fordításai felett, s el akarjam dönteni, mi jobb »Ungrorum« avagy »Ugricus rex«? Készségesen elismerem — kénytelen is vagyok benne — hogy ha Miklosich a régibb »Ugricus rex« szót, újabb fordításban »Ungrorum rex«-szel cserélte föl, az kétségkívül hivebben fejezi ki az ó-szláv szöveg értelmét, mint a korábbi fordítás: de abból, hogy »a magyarok királya« — vegyük annak — a Duna tájain Methodiussal találkozott, magában véve nemcsak az állandó letelepedés nem, hanem még az sem következik, hogy e király Árpád volt, mert a magyarokat illetőleg »Fejedelmekről« »Oberkönig«-ről — Hunfalvy P. és Rössler fordítása szerint — Lebediában már Ibu

1) Századok. 1880. 100. l.

2) Századok 1880. 99. l. 2. jegyzet alatt.

Dusta emlékezik és Lebediast, vagy Elődöt is Konstantinus »első vajdájuk«-nak nevezi.¹⁾ Ép ez oknál fogva nem bocsátkozom az »Ungrius rex« és »Ungrorum rex« nyelvészeti fejtegetésébe sem: de eszembe jutnak ama jeles tudósok, kik Astrik esztergomi érsek-ségét főleg azért védik, mert »Ungrorum Archiepiscopusnak« iratik, mi szerintük a kalocsai érsekről, nem levén az az egész, magyar egyház feje, nem lett volna mondható: midőn IX. Leo pápa — ki csak tudhatta a XI. század nomenclaturáját, — 1051-ben »Georgio Colociensis ecclesie Ungrorum archiepiscopusról« tesz említést.²⁾

Egyáltalában véve, Botka Tivadar régibb czikkeiben úgy mint a mostaniban, túlnyomólag oly körülmények vitatásával foglalkozik, melyek a Millenarium kérdésére nézve majdnem teljesen közönyösek, s legföljebb mint segéd-okok jöhetnének tekintetbe: a leglényegesebb kérdéstről pedig, melytől az időpontnak meghatározása függ — úgy szólván semmit sem mond. E kérdés pedig az: mikor volt a bolgár háború, melyről Botka maga beismeri, hogy 893. előtt nem történhetett?⁴⁾ mert Konstantin császárnak határozott tudósítása szerint, a magyarok e háború idejében még Etelközben laktak, és csak annak következtében verettek ki onnan és kényszerültek a Duna-Tisza tájaira települni. Igaz ugyan, hogy a porphyr palotában született császár műveiben gyakran fordulnak elő pontatlan, sőt még érthetetlen — legalább nekünk érthetetlen — dolgok is, és azért jól mondja egyik legújabb történetírója, Rambaut, hogy a míg a magyaroknál, horvátoknál, szerbeknél, történészek és akadémiák lesznek, a »de Administratione Imperii« című műve bírálati vitatkozásoknak tárgya lesz: de szintoly igaz, hogy ismét Rambaut szavait idézzem: hogy a mi a Biblia és Herodot a Kelet népeinek, Caesar a celtáknak, Tacitus a germánoknak: az e mű Európának Ázsia felé eső északi és délkeleti népeire nézve; »az északi népek-

1) Hunfalvy P. Ethnographia, 201. Rössler, Rumänische Studien, 362. l.

2) Jaffé: Regesta Pontificum 3222. szám alatt.

3) Konstantin Porphyr. Szabó Károly székfoglalójában. Akad. Értesítő 1860. 117. l.

4) Századok. 1878. 346. l.

nek Genesis-könyve«¹⁾. Az ő tanúságtételét tehát amúgy könnyen, tüzetes és nyomós okadás nélkül félrevetni nem lehet annál is kevésbé, mert a fennérintett kérdésben más byzantiu történetírók, például, — hogy a korra nézve legközelebb állókat említsem csak — Georgius, Monachus és Theophanes folytatója is támogatják. Ezek szerint a byzantinusok a Duna mellől hívták segítségül Árpád és Kurzán magyar vezéreket; a görög flotta szállította át a segélycsapatokat Bulgáriába, és a harcznak színhelye a mai Dobruđa, Silistria és Várnának vidékei voltak.²⁾ Már pedig bajos elhiinni, hogy, ha a magyarok ekkor Botka szerint már mintegy tíz év óta a Duna mellett lettek volna letelepedve, a bolgárokat, kiket másutt, közelebről érthettek, a Duna torkalata felül támadták volna meg. Ezekkel szemben, Botka egy, kétes hitelű forrásra — »ein Machwerk«, mint egyik tekintélye, Ginzel megjegyzi — a Pannonica Legendára, vagyis tulajdonképen nem is arra, mit az mond, hanem a mit ő egy ott említett tényből következtethetni vél, támaszkodik. Logikai szükségképséggel következik-e az Ungrorum Rex találkozásából Methodiussal a Duna táján az, hogy a magyarok már 884-ben mai hazájukban laktak? és ha igen: a Pannonica Legendából vonható-e következtetés elég erős-e arra, hogy ezzel Konstantinusnak, és a byzantinusoknak, az akkori világ legmíveltebb és legjobban értesült, majdnem egykorú íróinak tudósításait elvethessük? ez a kérdés; a melyre — úgy látszik nekem — Botka értelmében »igennel« válaszolni, *csupán* a Pannonica Legenda alapján, nem lehet. Más forrásokkal kellene tehát azt még támogatni, és Konstantinust ostromolni, mit Botka 1878-ik czikkeiben meg is próbált.³⁾ Sikerrel-e? vagy nem? ítélje meg az olvasó. Ujabbat most sem mond, sőt a régiek közül is, hallgatag, elejti: »a mindenre figyelő s éber Signoriának tudós fejét« Dandolot: de ismétli és nagy súlyt tulajdonít annak, hogy Fridrik aquilėjai patriarcha — »ki 887—897-ig élt« — többszöri harczokba elegyedett a magyarokkal, mit a

1) »Il est la genèse des peuples du Nord.« Rambaut, L'empire Grec au X. siècle 174. l.

2) Lásd Századok, 1880. 112. lapon idézett forrásokat.

3) Régibb okoskodását l. Századok. 1878. 545. és kk. l.

»via ungarorum« nevezettel hoz kapcsolatba. 1) Eddig általában azt tartották — De Rubeis, az aquilejai egyház monographusa ép úgy, mint például legujabban Pothast és Gloria — hogy I. Fridrik 901—922. közt ült a patriarcha széken. 2) Botka Kenner F. értekezésére hivatkozik, melyet az Aquilejában talált római leletekről, »die Fundkarte von Aquileja«, írt, hogy Fridrik »897-ben halt meg, de már 884. kezdette kormányzását és Friaul megvédését a magyarok ellen« 3) Felütöttem tehát az értekezést és nem minden nehézség nélkül megtaláltam a legvégén⁴⁾, az egyetlen helyet, mely Fridrik patriarcháról szól, a jegyzetet, melyben Kenner Bertolinak »Le antichità d'Aquileja« című munkájának kéziratban maradt második és harmadik kötetének tartalmát ismeretvéen megjegyzi, hogy az abban foglalt — szórul-szóra idézem : »Mittelalterlichen Grabsteine der Patriarchen Fridrich († 897), Poppo († 1042.) . . . . . sind aus Sammelwerken abgeschrieben worden.« Fridriknek epitaphiumát közli a »Vitae Episcoporum et Patriarcharum Aquilejensium«, melyet Muratori adott ki a »Scriptores Rerum Italicarum« XVI. kötetében, egyuttal kimutatván, hogy a munka 1358-ban iratott. 5) De Rubeis később megtalálta, és Monumenta Ecclesiae Aquilejensis című ismert műve Appendixében újból kiadta e munkának egy töredékét, melyben ez epitaphium szintén benn foglaltatik, és kétségét fejezte ki, vajjon az egész Vitae 1358-ban iratott-e? s nem készültek-e egyes részei korábban, külön külön időben? de az ő közlése sem irathatott a XIII. század elejénél korábban, mert a patriarchák közt megemlíttetik Volker, ki 1204-től 1218-ig ült a patriarchai széken, és meraniai Bertholdnak, a mi Gertrud király-

1) L. Századok. 1881. 488., 489.

2) De Rubeis: Monumenta Ecclesiae Aquilejensis 454. l. Pothast, Wegweis. durch die Gesch. des Mittelalters, Supplement 269. Gloria: Compendio delle lezioni teorico-pratiche de Paleografia e Diplomatica 267. ki egy egész kis irodalomra hivatkozik.

3) Századok 1881. 489. 2) jegyzet.

4) Mittheilungen der k. k. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler 1865. 106. l.

5) Scriptores Rerum Italicarum XVI. 4. és — Fridrik életére vonatkozólag — a 10--11. l.

nénk testvérének volt közvetlenül elődje. ¹⁾ Mindkét — néhány szó kivételével — azonos szöveg említi Fridriknek harcát a magyarokkal, valószínűleg a siriratra támaszkodva, mely szerint:

»Ungarorum rabiem magno moderamine pressit

Fecit et Hesperiam pacem habere bonam,« de egyik sem említi Fridriknek halála évét. Ha tehát Kenner F. azt jegyzetében, mint az ő feladatára nézve tökéletesen közönyös körülményt, mellesken 897-te teszi: lehet az hibás következtetés, lehet az könnyelmű idézés, lehet talán valami forráson alapuló állítás: de forrását megnevezni, állítását igazolni elfeledvén neki, kivált De Rubeis-sel szemben, hitelt nem adhatunk. Egyébiránt az egész tudósítás Fridrik harczeitől a magyarokkal, több mint gyanús. Maga De Rubeis e scepticus megjegyzéssel kíséri: »ha elihetni«²⁾. A Vitaekben — ha nem is tekintjük, hogy mennyivel későbbben írtak — több képtelen dolog van, mi hitelüket épen nem képes emelni. Fridrik patriarchának p. o. 53 éves uralkodást tulajdonítanak, Ursust, ki 928—931. közt élt, II. Berengar korába helyezik. Hogy száz évvel ezelőtt régebb történetíróink, kiknek a tudomány akkori állásában a külföldi forrásokat *critice* vizsgálni sem idejük, sem módjuk nem volt, De Rubeis töredékének mindenben teljes hitelt tulajdonítanak³⁾, az érthető, és dicsőségükből semmit sem von le: de nekünk már most, kik előtt egy század vívmányai fekszenek, szigorúabbnak kell lennünk, és nem szabad ily későkori, anachronistikus feljegyzésekre támaszkodni, melyek legjobb esetben, a fennebbiek szerint, valami X. századbeli eseményre, talán a Kézainál és egyéb krónikásainknál érintett karinthiai hadjáratra, melyben az aquilejai patriarcha is szerepel⁴⁾, vonatkozhatnak, és így a »Millenarium« kérdésével amúgy sincsenek kapcsolatban.

Érinti Botka, hogy »Pauler Wattenbach tanárra hivatkozva, kétségbevonja a magyarok helvetiai feltűnését, de Wattenbachot (Ginzelszámosabb hibái miatt megróttá; úgy, hogy őt döntő auctoritás-

¹⁾ De Rubeis i. h. 10.

²⁾ Si credere liceat i. h. 454.

³⁾ Katona, *Historia Critica Ducum* 162. l.

⁴⁾ Kézai, Endlichernél, *Monum. Arpadiana* 104. Marci Chronicon 31, Thuróczy nál 33 c. V. ö. Szabó Károly, *Vezérek kora* 129. l. 2. jegyz.

nak elfogadnunk nem lehet.¹⁾« A nézeteltérések Ginzl és Wattenbach közt — legalább azok, a melyekre Botka hivatkozik — V. István pápa levelének, melyet állítólag Szvatoplugnak írt, authenticitására (Leben der Slavenapostel 9. l.) Sz.-Kelemen ereklyéi feltalálásának dátumára (u. o. 28.), Cyrill és Methodius bolgárországi tartózkodására (u. o. 39. l.), Methodius dogmaticus nézeteire (u. o. 47). VIII. János pápa jellemére. (U. o. 73.) és végre arra vonatkoznak, hogy Wattenbach »a pannoniai legenda« tudósítását, mely szerint Methodius testvérét a chazarokhoz elkísérte, »igen valószínűnek« (u. o.) tartja (u. o. 27. lap.²⁾), s általában a »Pannoniai Legendat« »egészen megbízható forrásnak« »als ganz verlässliche Quelle«-nek tekinti. Látni való, hogy e különböző vélemények mind igen disputabilis tárgyakra vonatkoznak, s a legtöbb esetben Wattenbach alig fejez ki más, mint óvatos véleményt: de hagyján! Elismerem, legalább itt és most, hogy mind e kérdésekben Ginzlnek van igaza, még abban is, hogy a »Pannonica legendát« »ganz verlässliche Quelle«-nek tekinteni nagy hiba. Még azt sem vizsgálom, logikai-e a következtetés, hogy egy széles tudományú, helyes ítéletű, s azért elismert tekintélyű tudós, mint Wattenbach, azért, mert Cyrill és Method életére nézve egy specialista író némely tévedésen (?) kapta, más kérdésekben sem szerepelhet mint auctoritás?: mert jelen esetben nincs szükségem rá. Én ugyanis nem a helvetiai kalandra nézve, hanem annak bebizonyítására idéztem »Deutschlands Geschichtsquellen« című művét, hogy az »Annales Sangallenses maiores, melyekből Botka e 888-ik évi becsapást kiolvashatni vélte: nem tartalmaznak egykorú, az eseményekkel párhuzamosan történt feljegyzéseket, úgy, hogy a mit bizonyos évhez elbeszélnek, arról fel kell tennünk, hogy csakugyan akkor, vagy legfeljebb kevéssel utóbb történt: hanem csak a X. század közepének compilatioi.«³⁾ Állítja pedig ezt Wattenbach azért, mert ez évkönyveket 955-ig egy kéz írta, mit, ha Botka el nem hisz az oly megbízhatatlan írónak, ki még a Pannonica legendát is »ganz zuverlässige Quelle«-nek tartja: megtalálhatja ugyanez

¹⁾ Századok. 1881. 488. l.

²⁾ Botkánál i. h. a 21. lap áll, de azon Wattenbachnak neve elő sem fordul, s így az valószínűleg a nem idézett 27. lap lesz.

³⁾ Századok 1880. 101.

adatot Pertz Monumentáiban, a *Scriptores I.* kötetében is, a nevezett évkönyvek szövege előtt levő bevezetésben. Hogy én a magyarok 888-iki megjelenését »Helvetiá«-ban kétségbevonam, az csak saját következtetésem volt e tényből, melyet még azzal is véltem támogathatni, hogy »hisz maguk ez évkönyvek szerint Arnulf a magyarokat azon helyekről, hol elzárva voltak — a Gog- és Magóg-féle népek mondája! — csak 892-ben bocsátá szabadon.« E körülményre, ez ellenvetésre nem találok Botkánál választ, pedig az ő szempontjából, ki a »clusa«-kat, »győröket«, a magyarok elzárását, szó szerinti értelemben veszi, annak kétszeres fontossággal kellene bírnia.¹⁾

Megvallom, nehéz megállanom, hogy itt egy pár szót ne szóljak a »vallumok«-ról, melyekről beszélve Botka római és chinai erősségeket és védrendszert, avar »ringeket«, az oroszok és chazárok árkait — vagy talán régi, még árpádkorú magyar szóval élve — »gyepűit« és ama *mondai* korlátokat, melyek közé a magyarok szorítva lettek volna, egynek veszi és így a IX. századbeli keleti frank birodalomban — nem is tekintve a geographiai képtelenségeket — állandó védrendszert, s a mi ennek szükségképi feltétele, állandó hadsereget tart lehetőnek.²⁾ Már a Korán, a keleti mondák beszélnek vészthozó népekről, kiket herosok elzártak, de a kik ki fognak törni, ha a világnak vége közeledik.³⁾ Liudprand, Widukind, kinek elbeszélése szerint Nagy Károly az avarokat zárta el így, hogy azokat azután Arnulf — mint magyarokat — kibocsássa,⁴⁾ e mesét hangoztatják, s arról még Anonymusunk is irt: »Szittyia keleti részén voltak a Gog és Magog népei, kiket Nagy-Sándor elzárt« »quos includit Magnus Alexander.«⁵⁾ De túl menne feladatomon, és talán nem is szükséges a bővebb és tüzetes czáfolat és ámbár Botka erősen és ismételve állítja, »hogy az egykorú Liudprand és Widukind *testi szemekkel* látták« a »magyarok ellen emelt és Arnulf által

1) Századok 1880. 161.

2) »Századok« 1878. 549. és kk. II. 1881. 472. és kk. II.

3) D'Ohsson, *Des peuples du Caucase* 131—145.

4) Pertz *Mon. SS.* III. 426.

5) Anonym. *Caput I.*

megnyitott vallumokat¹⁾»; legyen szabad, míg forrásokat nem idéz, kétségbevonnom, hogy a 931-ben még gyermek cremonai püspök, s a művét 967-ben írt corvey szerzetes »egykorúak« voltak, Magyarországon, a pogány magyarok közt megfordultak, és az Arnulf-féle »vallumokat« látták volna²⁾; még kevésbé tartom valószínűnek, hogy az általa idézett többi annalisták, különösen pedig a XII. században compilált Annales Ratisponenses-eknek szerzője vagy szerzői e szerencsében részesültek volna. Ha ez utóbbi Annalisoknak egyáltaljában van valami jelentőségük a magyar »Millenarium«-ra, az az: hogy a magyarok kihozatalát Arnulf által, »Arnulfus Ungarios eduxit« 894-ik esztendőre teszik, és minthogy ugyanez évre említik Formosus pápa kimúlását, ki tudvalevőleg 896-ban halt meg: a magyarok letelepülését is 896. tájára képzelik, mi — ha bizonyít valamit — mellettem és 895. és nem Botka Tivadar és 884. mellett tesz tanúságot.³⁾

PAULER (GYULA.

¹⁾ Századok 1878. 550., 1881. 474.

²⁾ Wattenbach, Deutschland Geschichtsquellen I. 267., 340. Pertz Mon. SS. III. 264.

³⁾ Annales Ratisponenses Pertz, i. h. XVII. 582. Wattenbach i. h. II. 291.

ADALÉK
SINKAI GYÖRGY ÉLETTIRATÁHOZ.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Nevetséges és hiú hányavetiség az, hogy szerző nemzete dicsőségét egyedül származásáért vitatja, a mit másképen nem érdemelt ki; sőt gyalázatára válik, hogy oly dicső származás után oly semmiségre süllyedt alá. Mint a vizek, úgy a nemzetek eredete is csekély. S főleg azok, a melyek romokból s más nemzetek maradványaiból keletkeztek, önleltük (*autonom*) és uralkodók soha sem voltak, de mint gyűlevész nép, mindig a győztesek és hatalmasabbak alá voltak vetve.

Miért kezdi szerző krónikáját Domitianustól, nem lehet tudni. Ő Daciát és a dákokat soha sem látta, s csak szemfényvesztésből tartott triumphust Rómában a dákok legyőzéseért. Martialis nevetségesse akarta tenni őt, midőn rá e verset írta:

Quae venit a Dacis, laurea tota tua est.

Ha az ily emlékezések valami súlyljal az oláhok római származására nézve bírnának, azokat csak Octavianus Augustustól lehetne kezdeni, a ki alatt Horatius így énekelt:

Pene occupatam seditionibus
Delevit urbem Dacus.

S azután kevéssel:

Occidit Daci Cotysonis agmen.

Ezek azonban nem Dáciában, de a Dunán túl történtek, hová a dákok, a római tartományok határaitra rabolni bebecsaptak.

Az oláhok római eredetének tisztábban bebizonyítása végett maguknak a rómaiaknak is eredetére kellene visszamenni, nem Ádámról és Noéról, mely bizonyos is, nem is, sem nem Janus, Mars és mások meséire, hanem arra, a honnan Roma valóban

eredett, t. i. Romulus asylumára, a mivel hogy a rómaiak megnyílnak dicsekedhetnek, mutatja Juvenalis verse, a ki, mint már világ urairól, így ír róluk :

Et tamen ut longe repetes, longaeque revolvās
Nomen, ab infami gentem deducis asylo,
Majorum primus, quisque fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut aliud, quod dicere nolo.

Maguk a rómaiak nem tagadják, hogy őket Romulus pásztorokból és rablókából gyűjtötte össze, s ez értelemben joggal éneklie e krónika szerzője :

Nos documenta damus, qua simus origine nati.

Egyébiránt okos ember se nem szégyenli származását, se nem dicsekedik vele —

Nam genus ac proavos, et quae non fecimus ipsi
Non ea nostra puto.

— — helyesen mondja Ovidius Metamorphosisaiban.

Mi más népek valamennyien barbár népektől származtunk, de lassanként némi műveltségre emelkedtünk. Az oláhok azt mondják, hogy ők a legműveltebb rómaiaktól származnak. Ama magas műveltségről vajmi barbár állapotra sülyedtek! Róluk is elmondhatná Anacharsis: *Mihi Patria dedecori est, tu Patriae.*

Midőn az oláhok magukat rómaiaknak vallják, az nem jelent mást, mint midőn Pál apostol mondotta magát rómainak és császárnak, zsidó létére, de aki Ciliciabeli és Tharsus nemzetségéből való volt, mely tartományt már akkor a rómaiak polgári joggal ajándékoztak meg. Hívathatott tehát rómainak bármely nemzet fia, a ki római polgár vagy alattvaló volt. Így a konstantinápolyi birodalmi görögök még azután is, midőn már ott semmi római származású nem volt, midőn a barbárok közül is sokan vétettek fel a görögök közé, magukat rómaiaknak, s Thraciát Romániának nevezték, míg az osmanoktól elpusztítottak.

Szerző azt írja, hogy az egész világról gyűltek össze polgárok Dáciába. Ha ez igaz, akkor ezek kétségen kívül a népek zagyvaléka volt, minthogy a római birodalom már ekkor kelet és észak felé egészen barbárokból állott, a kik lakhelyök nyomorát meguntván, idegen földön kerestek attól menekülést. Mert azt, hogy Róma előkelői költöztek volna ide, Apella zsidó higgye el! midőn a valódi rómaiak számkivetésnek tekintették még azt is, ha Rómából Italia valamelyik részébe küldettek.

Hogy az ide hozott legiók — kivéve tán tiszteiket — csak nevökre nézve voltak rómaiak, írja Tacitus, a ki szemtanúja volt ama történeteknek, és aki Évkönyvei XIV. könyvében így ír: »A legiók szélében a barbárok közül irattak össze, mert — úgy mond — egész legiókat tribunusaiikkal és centurióikkal s a megfelelő külön rendű katonákkal együtt most nem hoztak — mint hajdan — Rómából, hogy egyetértve és szeretetben alkossák meg a republikát; de egymással ismeretlenek, különböző csapatok, igazgató és kölcsönös rokonszenv nélkül, mintha csak a halandók egy más fajából rögtönözve lett volna összegyűjtve, inkább egy bizonyos ember-szám, mintsem Colonia.«

E gyűlevész sergei az embereknek csak névre nézve voltak rómaiak.

Ha igaz lenne is, hogy a rómaiak valamennyi dákot kiöltek, nem csak Decebal hadsergét, de az összes népet (a mint Sinkai meri állítani,) és Dácia egészen tiszta rómaiakkal telepítettet be, akkor is a valóság az lenne, hogy e betelepítés római nevet viselő legkülönbözőbb népek gyűlevész sokaságával történt. De okos ember nem fogja elhinni azt, hogy az egész tartomány népe elpusztított volna a rómaiak által, a kiknek nem az volt szokása, hanem hogy a legyőzött nemzeteket a római polgárságba fölvegyék s azoknak isteneit római polgári joggal adományozzák.

Aurelianus császár azért vitte legióit át a Dunántúli új Dáciába, mert a régi a különböző barbárok becsapásainak amnyira ki volt téve, hogy oltalmazni és megtartani másképen nem bírta. Botorúl véli szerző, hogy akkor kitűnő római nemzetségek maradtak itt, melyek az oláhok ősei. Ki képzei azt, hogy a midőn látosztott, hogy a tartomány meg nem tartható s a barbárok ragadozásainak ki van téve, a legiókkal együtt az előkelő nemzetségek is ki ne költöztek volna, hogy azok védelme alatt a barbárok szolgálását kikerüljék? Nem maradt ebben a mi Dáciánkban a földművelő népen kívül semmi, s az is ki volt téve a góthok, sarmaták s más vándorló népek rabszolgaságának.

Róma nyelvének a legkülönbözőbb görög és szláv eredetű szókkal kevert romjai csak arról tesznek tanúságot, hogy a rómaiaknak szokása volt, hogy nyelvöket minden legyőzött nép közé bevigyék. Innen származott a sok különböző római eredetű nyelv, u. m. az olasz, francia, spanyol, portugál és a tyrrheni tenger szigetének nyelve a Róma más népnyelvekkal vegyült nyelvromjainból, a mely nemzetek mégis nem akarnak a rómaiak unokáinak neveztetni, melyek közül pedig nem egy virágzott, mielőtt a rómaiaknak alávetett volna.

S minő népekkel vegyültek? Mennyi maradványa van még hennök a hajdani római vérnek?!

Miután az egész Krónikában az oláhokról semmi egyéb elő nem fordul, mint néhány oktalan hozzávetés s ily felkiáltás: *menynyit kellett szenvedni amaz időkben a mi őseinknek*, midőn a különböző betörő barbároktól: góthoktól, sarmatáktól, hunnoktól, magyaroktól lábbal tiportattak? valóban az a Krónika nem tartozik inkább az oláhokra, mint Josephus Flavius szerint a zsidókra, s minden más hitvány, elnyomott népekre, melyekről valamelyik író szintén mind elmondhatná: *mennyit kellett akkor azok őseinek kiállani!* midőn más meg más népektől meghódítottattak, aztán kiirtattak, és önlétű, uralkodó rangú nemzetté magukat felküzdeni soha sem bírták!

Lássuk már most e mű egyes külön hibáit.

A 9 lapon egyéb oktalanságok közt, a miket már érintettünk, hogy t. i. a rómaiak a dákokat mind kiölték s tiszta rómaiakkal telepítették be az országot, még pedig a legkitünőbb nemzetségekkel, megemlíti szerző, Bonfini hízeltető meséje alapján, a Corvinokat illető ama legnagyobb sületlenséget, hogy Hunyadi János és fia Mátyás király is oláhok voltak. Megmutatta azt már Aranka bizonyos oklevelekkel, hogy Hunyadi János atyja Hunyadi Székely János volt, s a Hunyad-vármegyébe letelepedett székelek közül származott. Am vetélkedjenek a történetírók: Zsigmond király vagy Székely János fia volt-e? közhit szerint s az egyház előtt Székely Jánosé volt; de ha a világi törvények előtt tán Zsigmond királyé is, egyik esetben sem volt oláhnak fia. Ha anyja Marzsina Erzsébet oláh volt is, fia János nem volt oláh, sem Marzsina Erzsébet nem volt Corvin leány. Vagy mutassa meg hát valaki e vérség leszármazási fáját.

A 37—38. lapon röviden előadja szerző, ígérve, hogy a maga helyén bővebben igazolja, hogy az oláhok már a hunnok s később a magyarok bejövetelekor Dácia urai voltak. Mikor szerző a bővebb bizonyítást teszi, a bővebb czáfolatot megkapja. Most legyen elég ennyi. Azon nomád népek, a melyekről Anna Comneua és Lucius Dalmata írtak, melyek többnyire pásztorok voltak s utódaikat ma is alig lehet a nomád élettől elvonni s némi civilisatióra szoktatni, országról és önkormányzatról soha sem gondolkoztak, de mindig mások alattvalói voltak s azok kívántak inkább mindig maradni, csak hogy nomád életet folytathassanak. Oláhország és Moldva fejlődemei és főurai szintűgy mindig valamely hatalmasság alatt állottak; a görögök, macedoniaiak, thrákok mindig illyr származásuak voltak, azok ma is, népök nomád nép volt; Radul, Dragos bizonyára nem voltak rómaiak! Gelou, a kít Tuhutum legyőzött, szintén vagy nem volt oláh, vagy csak az erdei nomádok Haram-basásája volt egyedül a gyalui havasokban. Soha senki nem fogja bebizo-

nyitni, hogy neki vagy bármely más oláhnak Dácia többi részében uralkodási hatalma lett volna.

45. lap. Azok hozzávetése, a kik Erdélyt Közép-Dáciának, Oláhországot Parti-Dáciának lenni állítják, alapos lehet. Mert Aurelianus, hogy a római népet elámíthassa, a *Közép- és Parti-Dácia* elnevezést, midőn uralma csak a Dunán túlra terjedett is, megtartotta. Azon állítás pedig, hogy az oláhok *dák-rómaiaknak* neveztettek, nevetséges és semmi hiteles íróval nem támogatható; e nevet Klein és Sinkai találták fel. Sőt ami ennél is oktanabb, azt állítják, hogy az oláhok *kumánok, kunok, pacinaciták* voltak. Ha azok az oláhokkal egyek lettek volna, bizonyára rómaiak nem lettek volna. De hihetőleg e nemzetek lassanként megsemmisültek s szolgaságba esvén, összevegyültek más népek maradványai-val s e maradványok amalgamatiója az *oláhok*.

47. lap. Sinkai máshol a getákat oláhoknak mondja, itt nem. Első véleményében ellenfelei az összes német írók. Augustus alatt egy *dák-római* sem létezett, s Ovidius még is így énekelt:

Getaeque

Danubii mediis vix prohibentur aquis.

Ismét:

Jam didici getice, sarmaticeque loqui.

A geták tehát *dák-rómaiak* nem voltak; valamint nem voltak *sarmaták* vagy *szláv* eredetűek; különben Ovidius tautológiát követett volna el, mintha mondotta volna:

Jam didici getice, geticeque loqui.

A rég kihalt géta nemzet nem volt oláh, azt Jornandesből is tudjuk. Columella 7. könyvében azt mondja: *több nomádok és geták* sat. Egyedül a kihalt nemzetek maradványaiból való amalgamatio kielégítő bizonyíték arra, hogy az oláhok sok más népekkel rokonok és atyafiak.

48. lap. E lapon azt mondja szerző: *Carusnak bírni kellett régi Dáciát*, (melyet, a mint maga kimutatta, örökre elvesztett.) Miért kellett? Vajjon a Pontuson nem juthatott el Tyra-hoz? Azt, hogy a régi Dácia a Hyerassuson túlterjedt volna, senki megbizonyítani nem képes.

50—5. lap. Mindaz, amit szerző, Galerius anyjáról, róla, s mind természetéről, mind állapotjáról tanít, talál egy *dák-római* emberre, vagyis egy olyanra, a ki különböző barbárokkal vegyült római maradványok sepredekéből való. Helyesen idézi ide Lactantius szavait.

54. lap. Ime a felséges római Cesárok, oláhok! *Galerius* s a ki egy régi Dáciából elszökött nőnek fia és barnok pásztora

volt, ám legyen oláh! De a kik ismeretes római nemzetségből vérségi rendben származnak le, azokat oláhoknak nevezni csak azért, hogy akkor születtek, midőn szüleik dák tartományokban is kormányzói tiszteletet viseltek, az több mit örültség!

57—8. lap. Hozzávetések, melyek egyáltalában nem tartoznak az oláhokra.

60. lap. Miről álmadozik itt szerző, az *oláh fővárosról* (Metropolis Valachica) szólva, maga sem fogja tudni. Apulum, a hol ma Gyula-Fejérvár van, római Colonia volt. Mi volt neve a rómaiak után? nincs tudva. Mikor a magyarok oda érkeztek, a hagyomány szerint, föltaalálták a vár romjait, melyet Gyula vezér helyreállítván, nevéből Gyula-Fejérvárnak neveztetett, hogy a többi t. i. Székes-Fejérvár, Nándor-Fejérvár sat. nevéktől megkülönböztessék. Gyula-Fejérvárnak ez időtől fogva tiszta magyar szokás szerint mondatott, szlávul Belgrad-nak, mert más oláh neve nincs. Alba Julia nevét legujabb időben költötték azok, a kik elég botorul mindent el akartak latinositni. A magyar uralkodás óta tehát ott Valachica Metropolis nem volt. Az előtt ha eljutott-e oda a keresztény vallás? és vajjon hol székelte a püspök, különösen a Metropolitá? igen bizonytalan. A Conciliumokban Gothia, Dacia sat. püspökeinek aláírásai csak a valószínűség nagy erőltetésével vonhatók ide. Senki sem fogja tagadhatni, hogy az ottani r. catholicus püspökséget, mely ma is fennáll, Szent-István alapította. Az 1721. előtt Erdélyben volt oláh püspököt a törvények nem nevezik egyébként, mint Vladikának, a ki soha sem lakott Gyula-Fejérvárott, hanem lakhelyét változtatva, egyik vagy másik monostorban. Melyik volt tehát emberi emlékezetet meghaladó időktől fogva Gyula-Fejérvárott azaz oláh Metropolis, a mit a szerző emleget, a mely város a reformatióig a római catholicus püspök székhelye volt, azután pedig az erdélyi fejedelmeké, 1715-től, a r. catholikus püspökség visszaállításá óta, ismét annak székhelye, ámbár birtokai megapadtak?¹⁾

81. lap. Ha — mint Sinkai állítja — Erdélyben és a Tiszáig csak dák-rómaiak voltak, minő kormányi formájuk volt? ki volt vezérek? uralkodójuk? hol van történetök? ezeknek hol mi nyoma van a szerző agyán kívül?

128. lap. Marcellinus Comes ezen szavaihoz: a régi Epyrust a geta lovagok feldúlták, hozzáteszi Sinkai: vagyis a dák-rómaiak. Már meg volt fennebb mutatva, hogy nevetségesebb nincs, mint a getákat oláhoknak tartani.

1) Itt a könyvvizsgáló egy syntacticalai hibára is figyelmezteti szerzőt: Capite minui — mit Capite plecti helyett rosszul használt s utasítja őt a Codexek irányára.

158. lap. Azt mondja szerző: az eddig nem használt *oekumeniai patriarcha* címét Phocas római főpap nyerte meg, ami azután a római pápákra szállott. Ez a görög schismáról van mondva, a mire minthogy szerző kitért, ám tagadja, hogy e vallás nálunk nincs megtűrve; de állítása védelmére hiában idéz katolikus történetírókat, mert ezek közül az egész keresztény egyházban egy sem tagadja a római pápa felsőségét, hanem csak ezen egyházi hatalom némely birtokosainak visszaéléseit támadják meg, — néha nagyítva, — a mélyebb gondolkozásu kritikusok. Egyéb-iránt csodálatos, mennyire erőlködnek, kivált a schismaticus oláhok, arra, hogy rómaiaknak tartassanak s mégis mint vetélkednek egymással abban, hogy utálják és gyűlöljék mindazt, a mi római, s miképen törekednek arra, hogy magukat görögökké, thrákokká és illyrekké tegyék!

A munka további folyamában gyakran előfordul a *bolgárok királya*, mihez szerző csaknem mindenütt utána teszi: *és a dákrómaiaké*. Ezt másutt sehol olvasni nem lehet. Tudva van, hogy a bolgároknak alá voltak vetve az oláhok, a kik t. i. minden győztes nemzetnek alattvalói voltak. Ha még is ezért a *bolgárok királyait oláhok királyainak is kellene mondani*, akkor a mi királyaink címében mindentüvé oda kellene tenni ezt is: *oláhok, cigányok, zsidók királya* sat. minthogy azok országaiban számos ily nép türetik meg, név és önkormányzati jog nélkül!

212. lap. Mily együgyűséggel teszi szerző a *kunokat, kumínokat és pacinacitákat* oláhokká, már fennebb meg volt mutatva.

274. lap. Anna Comnena, az egykoru és a maga idejében történt dolgoknak szemlélője ezt írja: Felséges Alexius görög császár megparancsolta, hogy a bolgárok közül ujonczok választassanak, s azon durva pásztori élethez szokott s bizonytalan tanyákon (*incertis Sedibus*) mezei munkát folytatva szétbarangoló népek, melyeket *Blach*-oknak szokás nevezni, gyűjtessenek össze.« Szerző örültnek nevezi azokat, a kik az oláhokat ide-oda csatangolóknak (*vagabundus*) meri nevezni. Mindenki láthatja, a ki az oláhokat ismeri, *ki az örült!*

282. lap és a következők. Szerző azt írja, hogy a mit Cinnamus egy, a királynak kedves és hatalmas *latiumi* nőről ír, *oláhról* írja, és hogy *latiumi* vagy *latin* annyi mint *oláh* (*Valachus*.) Itt már azt kell mondani: Risum teneatis Amici! Amaz idők történetírói, a kik a kereszties hadakról irtak, valamint a byzanti történetírók, valamennyi nyugati népet *latin*-nak mondanak, a melyek t. i. Syriában, Jerusálemben és Konstantinápolyban hadat viseltek, birodalmakat és országokat alapítottak, vagy azokat elvesztették. A mi *latin*-t tehát szerző amaz idők történetében talál, mindent *oláhnak* állít. Így tehát oláhok *Bouillon, Balduin*

sat. Nevekből fecsegni gyakran lehet szép dolog. Így *Ranzanus* hallván valamit az erdélyi székelyekről (*Siculi*), azonnal azt költötte, hogy Siciliából hozatott ide hajdan azon legio, mely anyja lett a mi székelyeinknek. Így mondja egy újabbkori olasz történetíró Székely Mózesről azt, *hogy a pannoniai Székely Mózes, a hasonlíthatlan hős, Erdélyország fejedelme volt.*¹⁾

Mi mindent nem ír illet Sinkai ur az oláhokról? Ilyen a tudós oktalanság!

A második kötetben bővebben kifejti Sinkai ur a maga véleményeit, melyeknek magvát az elsőben elvetette, s igyekszik megmutatni, hogy az oláhokat a magyarok nem vetették hatalmuk alá, de társul fogadták, miért is a tartomány egyenjogos urai: a magyarok és szászok és mindazon népek, melyek még ott laktak, igazságtalan bitorlói voltak ezen oláh országnak, tehát az oláhok amazokkal mintegy harcban állanak, és semmi egyéb nincs hátra, mint hogy legyen egy szerencsésebb vezérök és megbosszulójuk, mint *Hóra*.

Mint már említve volt, ezen az előbbieken megvizsgált *első kötetet* egy nagy-váradi könyvvizsgáló kinyomathatónak ítélte. Egyébkint is a Budai Kalendarium végén valami illet adott ki Sinkai ur, s adnak ki ma is az oláhok, a kik ott írók is, vizsgálók is. Keveset tudnak ott Erdélyországról s nem igen sokat bajlakodnak vele, kinyomtatni engedve oly dolgokat, a mik Erdélyben a pártütés méreganyagává válhatnak, a miket a tudós oláhok olvasnak s a népnek szívében minden módon becsepegtetni igyekeznek. Ezért az ilyeneket itt Erdélyben meg kell tiltani és elkobozni.

Ha helyesen gondolkoznának, Magyarország megalapítása után nem lehetne panaszra okuk. Ez ország koronája alatt ugyanis minden kitünhetik, nemességre és méltóságra emelkedhetik, a mint ez sokakkal történt. S az ilyenek a Szent korona tagjaivá lesznek, a minthogy a magyar nemzet, más mívelt nemzetek példája szerint, bármely nemzetből származó tisztességes és érdemes egyénekkal magát mindig szaporítani szokta. Csak azt nem szívelheti Sinkai, miért lesznek ezek később magyarokká! O azt ajánlja: Mellőztessék *a magyar név*, hívassanak az Erdélyt lakó nemzetek: *nemesek-nek, székelyek-nek, szászok-nak!*

Igy teremti meg Sinkai a *nemesek nemzetét!* a milyennek a világon soha egyet sem hívtak! Lehet ugyan Verbőczy szerint az egész székelység nemes, de nem hívják *nemesek nemzetének*, mert megvan a maga tulajdon neve. Azon nemesek, kik az oláhok közül érdemeiknél fogva ezen rangra emelkedtek, semmiben sem különböztek más magyaroktól: ugyanazon jogokkal és előnyökkel

¹⁾ Ez történelmi tény.

birnak, azokkal együtt kelnek fel a haza védelmére, és akkor senki sem kívánja magát oláhnak neveztetni. Csak a tudós oláhok kapkodnak az oláh név után. A közülök származott polgárok hasonló más magyar székely és szász polgárokhoz. A parasztok (helyesebben *földművesek*) akár magyarok és székelyek, akár szászok, nincsenek jobb sorsban, mint az oláhok, hanemha a mennyiben serényebbek s ekként vagyonosabbak, erkölcsösebbek és a nomád élettől inkább távol vannak. Sokkal jobb állapotban vannak tehát Magyarország koronája alatt, mint voltak azokban a századokban, melyeket Sinkai úr költött. Nem más panaszainak oka, mint az, hogy az ország nem oláh, s hogy nem egyedül oláhok uralkodnak benne. Tegyük tehát — mondják a tudós oláhok — s kezdjük el a népet felköltetni, kezdjünk ölni, rabolni és gyujtogatni!

Aude aliquid brevibus Gyaris, et carcere dignum.

Juvenalis után Sinkai. «

Eddig a vizsgáló észrevételei. Ez észrevételek és a kir. főkörmányszékhez tett kísérő jelentés ugyanazon kéz írása, t. i. Mártonfi püspöké. A ki a kettőt egybehasonlítja, meg fog felőle teljesen győződni. Nem hagytam ki belőle semmit s nem adtam hozzá, sem nem módosítottam. Szükségesnek véltem, hogy eredetijéhez híven menjen a történetírás rendelkezése alá. Használhatja megnyugvással bárki, mert még a latin nyelv sajátosságait is igyekeztem a magyar nyelv megfelelő sajátágaival adni vissza.

Kettőről kell még nyilatkoznom. *Először* arról, hogy az észrevételek hangja, a modor, a miben azok írva vannak, a megrovó kifejezések, melyek egy pár helyen Sinkai nagyobb történelmi tévedéseivel, túlzó és valóban nevetséges következtetéseivel szemben használva vannak, teljességgel nem adnak jogos alapot azon föltevésre, hogy Mártonfi püspök, a mívelt egyházi férfi és magas társadalmi állású püspök használta volna ama tudóshoz nem illő kifejezést, a mit a Sinkai ismertetett műve vizsgálójának tulajdonítanak, a mit elől megemlítettem. De ezenkívül ez sem lélektani, sem közigazgatási szempontból nem hihető. A kiadványok a fejedelem nevében költtek. A hivatalos irálynak épen uralkodó jellege volt az udvariasság és kíméletesség. Ez ellen véteni nem volt szabad. Ily inurbanitas nem is fér össze a püspök keresztény lelkületével, a könyvvizsgálói utasítás pedig tiltotta ugy a vizsgálóknak, mint az íróknak az egymás irányában való élességet, sőt a kölcsönös kíméletet s a kölcsönösen váltandó iratok udvarias jellegét kötelességül szabta. Én meg vagyok arról győződve, hogy ha az eredeti kézirat az van írva, a mit állítanak, az nem a vizsgálóé, de valamely más alárendelt állású hivatalnok szabályellenes és jogosulatlan beleavatkozása. A kir. főkörmányszék udvari irányrendszere

(*Stylus Curialis*) szerint, a visszautasított kérelmekre és beadványokra nem volt szabad a fogalmazóknak többet és mást írni, mint amit az előadó az előadási ív jobb oldalán levő véleményében (*Opinio*) kifejezett; azt pedig fennebb szó szerint idéztem s az a felsőbb szabályokkal egészen egyező; minél fogva ama kifejezést: *Opus igne, auctor patibulo dignus* ¹⁾ mint a királyi főkörmányszék méltóságával meg nem egyeztethetőt s magáról (a már most bizonyos) vizsgálóról föl nem tehető az *apocryphum*-ok közé kell utasítunk.

A másik megjegyzésem az észrevételek történelmi értékét illeti. Sajnálom, hogy nekem a kéziratot kellvén ismertetnem, annak lapjai szerint kellett az észrevételeket is előadnom. Atlátom, hogy az olvasónak nehéz lesz ezt az azóta megjelent nyomtatásba kikeresni s az egybehasonlítást megtenni; de miután az eredeti kézirat a kiadónál van, s előttem nincs tudva, mily alakban történt a kiadás? csonkíttatlanul és 1813-ik évi alakjában-e, vagy módosításokkal? s ha módosítva, mily arányú és jellegű a módosítás? azt hiszem, a szakértők igazoltnak találják eljárásomat. Nekem — nézetem szerint — a kir. főkörmányszékhez 1813-ban beadott kéziratra 1814. írt könyvvizsgálói észrevételeket, mint történelmi anyagot és forrást változtatás nélkül, saját alakjában volt tisztem közzétenni. Becséről nézetem az, hogy azon észrevételek az akkori történelmi forrásismeret és magyar történetírás színvonalán állanak, Sinkai könyvét illetőleg sok tanúságot foglalnak magukban s ma is megfigyelésre méltók és élvezettel olvashatók.

Bátran az olvasóra bízható tehát annak megítélése: vajjon a Sinkai kéziratával való könyvvizsgálati eljárás, a mit a cenzurái szabályokba ütköző valamennyi más könyvvél szemben is a könyvvizsgálati hivatal követett s követni kötelezve volt, alkalmas volt-e arra, hogy Papiu Ilarianu őt, ezen indoknál fogva, mint martyrt állítsa a bukaresti-román tudós akadémia elé? Én azt hiszem, nem. Nagy tévedései bebizonyítottak, veszélyessége az 1784-ki Hóra-lázadás és az ő 1794-ki izgatásai után kétségtelen, kiváltképen azért, mert a műveltség oly alant fokán álló nép, a minők az ő vérrokonai, mely hiú ábrándok után még ma is oly szívesen fut s áltanokat oly készséggel fogad el, ily alaptalan hitegetések által könnyen tévutra vezettethetik, sőt — mint már az annyiszor bebizonyult — vészes merényletekre is vetemül. A magyar királyi szék, alkotmány és állam épsége és consistentíája érdeke előttünk mindent háttérbe szorító domináns érdek.

JAKAB ELEK.

¹⁾ Lásd: *Századok*, 1878. évi kötete 354. lapján.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR KIRÁLYI UDVAR LELKÉSZEI.

A hazai napi sajtó ismételve foglalkozott a csehországi vörös csillagos lovagrenddel, melynek tagjai a budai királyi várakban a lelkészi hivatalt viselik. Legújabbán is, a nemzeti érdekek iránt mindig kitüntetett melegséggel, adott kifejezést azon óhajtnak, hogy az idegen rend helyét, a magyar király udvaránál, a magyar papság foglalja el.

Mínthogy véleményem szerint e folyóirat feladatai közé tartozik: a közélet terén időnként fölmerülő kérdések történeti előzményeinek felderítése; időszerűnek látszik néhány történeti adattal megvilágítani azon kérdést, hogy a nevezett rend mily módon jutott hazánkba és a királyi várakba?

A vörös csillagos keresztésvitézek rendje (*Ordo Crucigerorum cum rubea stella*) a kereszties háborúk idejében alapított, oly czélből, hogy tagjai a szent földre zarándokoló *cseheket* oltalmazzák és betegeiket ápolják. A szent-föld elvesztése után a rend Csehországba költözött, a hol betegek ápolásával foglalkozott, és számos kórház bízott gondjaira.

Igy történt, hogy mikor *Keresztély Ágost* esztergomi érsek pozsonyi székhelyén kórházat alapított, kezelését ugyanezen rendre bízta, és annak az 1723-ik évi országgyűlésen a honositást kieszközlte. A 96-ik törvényczikk, midőn a rendet befogadottnak nyilvánítja, a beteg-ápolást tűzi ki feladatává; egyúttal kötelességévé teszi, hogy tagjai sorába magyar ifjakat vegyen fel, és ezekre javadalmi adományozásánál tekintettel legyen. »*Determinatum est, ut idem sacer ordo . . . pro recepto et stabilito habeatur, fundationesque hospitalium et nosocomiorum debito modo et ordine, ac a fundatoribus praescripta cautione administrare, non secus alia etiam bona fundationalia, pure saecularia et liberae fundatorum dispositioni subiecta, iure et titulo duntaxat pignoratitio possidere valeat; filiosque nobilitatis patriae nationales, aliosque*

in ordinem recipiat, ee idoneos ac capaces ad beneficia quoque sui ordinis assumat.»

A pozsonyi vörös csillagos keresztesek első főnöke *Götzl Ferencz*, az 1720 február 2-án kelt királyi adomány-levél erejénél fogva, elnyerte a *Szent-Zsigmondról címzett budai prépostságot*, mely épen ekkor *Putanich János* esztergomi kanonok halála által megüresedett.¹⁾

Ezen prépostsággal sem a mohácsi véaszt megelőző időkben, sem a XVIII. században a magyar királyi udvar lelkészének tiszte nem volt összekapcsolva. Királyaink azt a többi prépostságok- és apátságokkal egészen egyenlő módon adományozták.²⁾ És III. Károly királynak volt az a szándéka, hogy a budai prépostság a vörös csillagos rend örökös birtokába menjen át. Egészen esetleg történt, hogy *Götzl* épen a budai prépostságot nyerte el, és nem valamely más javadalmat. Ugyanis halála után (1829) *Békássy Ferencz* szombathelyi kanonok lett a prépostságban utódjává, míg *Mader Antal* a vörös csillagos-rend második főnöke, a b. Szűz pankotai apátságát kapta.³⁾ Csak mikor, két évvel utóbb, *Békássy* a jövedelmesebb kapornoki apátságára ment át, adományoztatott a budai prépostság *Madernek*.⁴⁾ És ezóta, napjainkig, a vörös csillagos rend főnökei birták a Sz.-Zsigmond prépostságát.

Mindazáltal nem ezen prépostság bírása vezette a vörös csillagos rendet Budavárába. *Mária Terézia* telepítette meg őket itt, 1770-ben, a mikor a királyi lakban általa elhelyezett angol szüzeknél a lelki igazgatók tisztét a nevezett rend tagjaira ruházta, és ugyanakkor rájuk bízta a királyi-palota kápolnájában a lelkészi teendőket⁵⁾, a melyeket akkor is megtartottak, a mikor az angol szüzek Pestre költöztek át.

Ezen kápolnában tétellett le (1771) *Szent-István* király

¹⁾ Az 1720. február 2-án kelt kir. adománylevél a királyi könyvben (országos levéltár) IV. 360. l.

²⁾ A prépostság régibb történetét homály borítja. De azou állítás, hogy *Zsigmond* király ezen javadalmat az udvaránál tartózkodó csehek javára alapította, és valamely lovagrendnek adományozta, nem bír alappal. 1506-ban a bodoni püspök, 1520 *Várday Pál* királyi kincstárnok, 1528. *Piso Jakab*, a hírneves erdélyi költő, nyerte el e prépostságot.

³⁾ Az 1731. febr. 2. és sept. 17-én kelt kir. adomány-levelek a királyi könyvben. IV. 556, 7. II.

⁴⁾ Az 1731. febr. 22. és mártius 27-én kelt kir. adomány-levelek ugyanott. 582, 6 II.

⁵⁾ Az 1770. január 10-én kelt kir. oklevél ugyanott. VI. 166. l.

jobbja, s így szintén a cseh lovagrend őrizete alá jutott. Mikor pedig a királyi udvar időnként felkereste az ország fővárosát, a palota kápolnájának lelkészei *tényleg* az udvari lelkészek hivatalát is betöltötték.

Eszerint a vörös csillagos lovagrend kórházak gondozása végett hivatott meg hazánkba; az angol szüzek lelki vezetésére hivatott meg Budavárába. Történeti múltjában nem bír tehát jogczimmal arra, hogy a magyar királyi udvar mellett a lelkészi állást elfoglalja.

Es arra sem szükséges utalnunk, hogy a rend egyáltalán nem felelt meg azon kötelezettségnek, melyet az 1723-ik évi 96-ik czikk a honosítás feltételül tűzött ki: hogy magyar ifjakat vegyen fel tagjai sorába. Pedig, ha az 1723-ik évi országgyűlés mellőzhetlennel tartotta, hogy a magyarországi *kórházak* gondozására meghívott rend tagjai és előjárói magyarok legyenek; valóban felfoghatatlan, hogy erre nem helyeztek súlyt akkor, mikor a rendnek az a magasztos feladat jutott, hogy a magyar királyi udvarnál viselje a lelkészi tisztet.

Egyébkint ettől eltekintve, a történeti jogok iránt tartozó kegyelet legkisebb sérelme nélkül meg lehet szüntetni azon, az egész világon hihetőleg páratlanul álló helyzetet, a mely szerint a magyar királyi udvar lelkészei, az első magyar király szent jobb-jának őrői, — égy *esehországi lovagrend* tagjai.

F. V.

A ZIRCZ-CISTERCIEK ADMINISTRATORA A RÁKÓCZI-KORBAN.

A Századok f. é. első füzetében Csobáncz vár 1707-iki hősi megvédőiről emlékeztvén, közlém gr. Bercsényi Miklós fejedelmi helytartó levelét, melynek erejével *Száz Márton* csobánczi kapitánynak és *Dóczy Péter* ottani uradalmi tiszttartónak, jutalmúl vitézi magoktartásáért, többek közt a »*tarka barátok*« *fiscus* kezén levő badacsonyi szőlei is adományoztatnak. Megjegyeztem, hogy a tarka barátok alatt a zircziek értendők, a kik a benczék, prémontreiek, ferenczesek stb. módjára, nem léptek volt be a nemzeti Confoederatióba, s azért foglaltattak le birtokaik az ország fiscusa részére.

Erre a rend történetírója, ft. *Rainiss Gyula* úr, a Századok második füzetében (155. l.) felszólal; elmondja, hogy a törökvilágban a zirczi apátság romba dőlt, az apát *Pápán* lakott, és hogy I. Lipót a török kiűzetése után Zirczet a sziléziai heinrichau apátságnak adományozván, 1701-ben jött innen a két első cistercita, a

kik is Zirczen két kápolnát és 13 czellát építettek. Egyikök azonban csakhamar meghalt, a czellákat nemsokára a kuruczok feldúlták, s a másik rendtagot, név szerint *Sebastian Vilmost*, elfogván, *előbb Kapuvárra, majd Árvavárába* vitték, honnét őt Thelekessy egri püspök szabadította volt ki. »Mindezekből kitűnik — folytatja Rainiss úr, hogy az egész Rákóczi-fölkelés alatt Zirczen nem voltak cisterciták, kik a Confoederatióba léphettek volna. Igenis, volt annak *kezdetén* itt egy sziléziai, buchwaldi születésű szerzetes, kit ha *német létére* a kuruczok elfogtak, egészen természetes volt, *a nélkül, hogy bármi hazafiatlanságban kellene ennek okát keresnünk.*« Végül megköszöni az említett badacsonyi adománylevél közlését, s felvilágosítást kíván tőlünk arra nézve, hogy az 1701-ben épített zirczi kis telep »feldulatása *mely évben történhetett?*«

Ft. Rainiss úr kézírata velünk a t. szerkesztő-titkár által közöltetvén: azonnal megadtuk e kérdésre a választ egy szerk. jegyzet képeben, hogy t. i. a feldulatás, »valószínűleg *1704-ben*, mindjárt a háborúnak *Dunántúl kezdetén* történt«. Most, midőn az ügy másik oldalára is reflectálni szándékozunk: indokoljuk egyszermind ezen állításunkat. Ugyanis, midőn a szabadságháború 1703. őszén, kivált november—decemberben Dunán innét már egész a Morva vizéig terjedt diadallal: az idegen nyomás alatt görnyedező dunántúli nemesség és nép alig várta, hogy gyűlölt elnyomói ellen szintén fegyvert ragadván, Rákóczi vitézeivel egyesülhessen. Erre azonban az alkalmat csak a cs. kir. katonaság által gondosan őrzött Dunának *általfagyása* adta meg. *Sándor László*, pápai kapitány, ki az ottani lakosságot, főként a templomuk, collegiumuk erőszakos elvételéért nagyon ingerült reformátusságot, a fölkelés ügyének titokban már előre megnyeré, — volt a legelső, a ki Bezerédy János tolnai alispánnal és tán 60 pápai végbeli huszárral 1704. vízkereszt napján átvergődék a még alig beállott Duna jegén, a Somorján időző gr. Bercsényinél tisztelkedett, csapatával együtt hívséget esküvék Rákóczinak, részletesen elmondá a túl a dunai állapotokat, és meghívta a kuruczokat Pannonia földére. Bercsényi Károlyit küldé által egy hadosztálylyal; s az ezredessé kinevezett Sándor László őt legelőször is Pápára kalaúzolá, mely tüstént örömmel kaput tárt, a honnét Károlyi már január 12-kén datál. A fölkelés Dunántúl villámgyorsan terjedt; fegyvert ragadott az egész országrész. Sándor László egy dandár élén, Hellepront János és Zana György ezredes-társaival, Pápa után csakhamar *Veszprémet*, majd Palotát, Székes-Fehérvárt, Simontornyát, azután Pécsét és Siklóst hódította meg Rákóczinak, s velők együtt behódoltak azon egész vidékek. Pécsét véres ostrommal vették meg.

Az ily fölkelő néphad rohamos nyomulása közben, természetesen, sok rendkívüli történik. Sándor László mellett legtöbbször pápai és veszprémi, majdnem kizárólag kálvinistákból álló végbeli katonák valának; tudnivaló pedig, hogy a győri és veszprémi püspökségek területén a reformátusok üldözése, papjaik kiűzése, templomaiknak, iskoláiknak és dragonyosok képezte katonai karhatalommal végrehajtott erőszakos elfoglalása, stb. a XVII-ik század végső és a XVIII-iknak első éveiben úgy szólván napi rendben volt.¹⁾ Lehet-e csodálni, ha most már, a forradalom hevének az első kitörésekor, viszont e protestáns kuruczok kebelében is föltámadt a reactió érzete, és a kemény kálvinista szilaj katonák, a mellett, hogy elűzött lelki pásztoraiakat a meghódított helyekre visszahelyezték: egyszersmind a kath. papság és intézmények ellenében ők is túlságokra ragadtatták itt-ott magokat? Sándor Lászlóék kuruczai bizony, ezen első támadás alkalmával, mindenfelé dúlták a r. kath. és Baranyában, Verőczében a rácz paróchiákat. És minthogy *Veszprém* meghódítása Sándor László által 1704. január közepére esik: ezért és ezen napokat értve teszem én a Veszprémmel szomszédos *zirczi új zárdaépületek feldúlását 1704. elejére*. Később nem történt s nem is történhetett ilyesmi; mert a buzgó kath. Károlyi Sándor, a mint e dúlásokról értesült: azonnal szigorúan eltiltotta azok folytatását; sőt Sándor Lászlót, számos diadalaira nem tekintve, a dúlásoknak megengedése miatt vád alá is fogatta, mely vád alól ugyan fölmentetett, nem lehetvén ezen állapotok akkor, kezdetben máskép.

Tény, hogy a Dunántúl parancsnokolt kurucz tábornokok, név szerint b. Károlyi Sándor, gr. Forgách Simon, gr. Eszterházy Antal és Dániel, Bottyán János, a két b. Andrássy és végül b. Palocsay György, mindnyájan catholicusok valának, s a mint a fölkelés ügye szervezetett: épen nem engedének ott a hadaknak sem catholicus, sem protestáns egyházi vagyon-dúlást, fosztogatást; sőt közülök egyesek, mint pl. Forgách és Bottyán, a hol lehetett, a catholicus egyházi férfiakat még előnyben részesítették, mint ennek számos jellemző példáját bizonyíthatnók. Bercsényiről pedig jól tudjuk, hogy minő buzgó catholicus volt, majdnem Forgách-hoz hasonló, egész a türelmetlenségig. Látnivaló ezekhez képest, hogy ily vezérek alatt, csakis a kezdet, az első szervezetlenség idejében történhettek olyas zárda-dúlások, minő a zirczi volt.

¹⁾ L. pl. erre nézve a »*Zokogó sirással sírhatsz magyar nemzet . . .*« kezdetű verses krónikát az 1700-ik évből, Thaly: »Adalékok a Thököly és Rákóczi kor Irodalomtörténetéhez«, I. köt. 287. s köv. l.

Evvel tehát tisztában volnánk. Sőt, a mint alább látandjuk, *Sebastian Vilmos* zirczi cistercita administratorot sem a czellák elpusztításakor, 1704. elején, s egészen más okból fogták el a kuruczok. Emlékeztünk volt mindjárt Rainiss Gy. cikke olvasásakor ezen úrnak nevére, s hogy *van róla bővebb adatunk*; azonban mi akkor Budapesten, kéziratárunk pedig Pozsonyban lévén, nem volt módunkban ezen adat kikeresése. Később megtettük, és a derék, hazafias zircz-cisterci rend történetének gyarapítása, valamint ft. Rainiss úr cikke egynémely állításának helyreigazítása czéljából, most íme előállunk vele.

Rákóczi, Bercsényi, mint a szécsényi országos gyűlésen nemzeti szöveteztetté alakult elégedetlen magyarság fejei, e szervezeteket cikkelyei értelmében csupán annyit követeltek meg bármely felekezettől *egyházi férfiaktól is*, hogy, ha a confoederáltak által birt országrészekben lakni, tartózkodni akarnak: *tegyék le a hitet illetőleg papi fogadalmat, a Confoederatió cikkelyei megtartására*; különben meghagyták őket összes javaik és jogaik élvezetében. Ezen természetes követelésnek az egri és csanádi püspökök, egy csomó fölszentelt és választott püspökkel, vicáriussal, préposttal, apáttal, kanonokokkal, káptalanokkal stb., úgy nemkülönbön a pannonhegyi benzézek, a leleszi prémonstreiek, a nyitrai és privigyei kegyesrendűek, a zoborhegyi camaldúliak, az elefánti pálosok, s a ferenczesek egyáltalában, készséggel alávetették magokat; s a jezsuiták soká habozának, alkudozának; de mivel utoljára sem hódoltak meg a közakarattól hozott nemzeti határozat érvénye előtt, — *kiűzték őket az országból.*

Minden valószínűség szerint ily sors éri vala a zirczi apátság administratorát, *Sebastian Vilmos* cistercita atyát is, ha a Confoederatióra fogadalmat nem tesz. Az 1705. tavaszán Károlyitól elvesztett *Pápát*, honnan mint a zirczi apátok akkori residentiális helyéről páter *Sebastian* az apátság jószágait adminisztrálá, ugyanez év november hava végén Rákóczinak ekkori dunántúli parancsnokló tábornoka *Bottyán János* ostrommal visszafoglalá, s ettől fogva állandóul a kuruczok birták. *Bottyán* ekkor vár és város lakosaival letéteté a hitet a Confoederatióra; tehát le kellett ezt tennie a zirczi administrator *Sebastian Vilmos atyának is*, — különben ott, sőt az országban, tovább meg nem maradhatott volna. Pedig őt még 1706. elején is Pápán, a kurucz várban találjuk, egészen elfogatásáig. Az alább közlendő tanúvallomásnak a hűségükre vonatkozó pontja is határozottan odamutat, hogy e fogadalmat letette.

Nemsokára azonban, úgy látszik, 1706. martius elején, Rákóczinak legbuzgóbb katolikus tábornoka *gr. Forgách Simon*,

a pátert Pápán negyedmagával *elfogatta* és Kapuvárba vitette. És pedig épen nem azért, mert a páter »német« volt; hiszen Forgách maga is németek közt: a bécsi udvarnál nevedett, s azután cs. ezredeken szolgált, de meg általában a kuruczok senkit pusztán azért, hogy »német«, el nem fogtak: hisz soraikban is több ezer derék német harczola; hanem igenis, elfogatta a régi kath. főúri családból származott kurucz tábornagy a cisterci atyát egy nagy *politikai bűnért*: a Confoederatióra letett fogadalma *megszegéseért*, az *ellenséggel való titkos correspondentiáért*, és *Pápa várának szándéklott elárulásáért*. Tehát talán mégis lehetne egy kis »*hazafiatlanságot*« keresni annál a szent atyánál — ha ugyan lehet szó hazafiságról egy Sziléziából ideszakadt, ámde itt a nemzeti ügy tábornokainak oltalma alá vett szerzetesférfinál! Polgári bünt mindenestre követett el a haza ellen, vagy legalább azzal nem alap nélkül vádoltatott, mint az alábbi okiratból kitetszik.

A dolog története röviden ez: 1706. január végén Bottyán tábornok egy hadosztálylyal alá indult a Drávánál fészkelődő ráczokra; Soprony táján Forgách vezényelt. Február 14-kén Igalnál, Somogyban, Bottyánt gr. Herberstein Ernő eszéki és bródi cs. tábornok egy német-rác z hadosztálylyal heves csata után megverte és Simontornya felé nyomta, nemsokára azonban ismét át kellett előle vonúlnia a Dráván. Az igali veszett csata nagyított hire pillanatnyi rémületet gerjesztett a lakosság közt Dunántúl; mert attól tartottak, hogy Herberstein előnyomul és a császáriak felső táborával közre fogja őket. E rémhírek hatása alatt a Pápa városi lakosság, — sőt állítólag némelyek még a várórségből is — elbátortalanodván, a vár elárulásáról kezdének suttozni. A közeli Győr hatalmas várát császáriak bírták; az ezekhez szító sziléziita páter Sebastian Vilmos tehát ekkor, (február vége felé lehetett), titokban értesíteni kívánta a győri ellenséget a pápai megrettent hangulatról, helyzetről és ki tudhatja, még mi minden egyébről? Ilyesmihez *óvatosság* kelle. Czéduláját tehát *viaszból készített gümbölyegbe* rejtette és így akarta azt egy Capeller Orbán nevű német sütőmester révén, Iller György cs. kir. éléstárnok és őrnagy kezébe Győrré juttatni. A bajtól tartó sütő azonban vonatkokék ily tiltott cselekedetnek eszközévé válni, daczára a páter ismételt kéréseinek, unszólásainak. Végre ugyan Illernek Pápán lakó hasonnevű kerékgyártó rokonához utasítja a páterter, mint a kihez gyakran járnak afféle jövőmenő emberek, — ennek az útján inkább meglehet. A kerékgyártó a Confoederatióra letett hitével mentetetgy ugyan magát: de Vilmos atya megnyugtatóá őt, hogy *hiszen ezt az esküt nem bűn megszegni, mert a legtöbben*

kényszerítve tették le;¹⁾ tehát reá állott, s egy vénasszonyra bíz a páter két levelkéjét, állítólag a magáét — bátyjának irottat — is csatolván még hozzájuk. A vénasszonynak aztán a zirczi administrator egy ezüsttallért, a kerékgyártó pedig valami mentét ajándékozott.

De, vagy hogy e vén banyát fogták el a kuruczok, vagy másképen derült ki a dolog, elég az hozzá, hogy gr. Forgách Simonnak a tervezett árulás tudomására jutván: e tábornok a páterrel inasával, úgy a kerékgyártót és a sütőt is Pápán, — martius elején lehetett — elfogatta, a kapuvári várba viteté, s egyszerűsmind az ügyről a fejedelmi helytartó és fővezér gr. Bercsényi Miklósnak jelentést tón. Ez akkor tájban, a békealkudozásokkal foglalkozva, a közbenjáró hatalmasságok (Anglia és Hollandia) követivel Nagy-Szombat városában tárgyalt. Minthogy pedig Bercsényi nagy papbarát vala: maga akart meggyőződni a dolog valóságos mindenlétéről; azért a fogoly páterrel és a sütőt Nagy-Szombatba vitette, holott is parancsára a következő jegyzőkönyv vétetett föl velök:

Kívül: »*Fassiones Patris Guilhelmi Sebastiani Ordinis Cisterciensis Papensis, Abbatiae Administratoris, et pistoris cujusdam Urbani Capeller. Anno 1706. Die 26. Martij Týrnaviae fide mediante exceptae.*«

Belől: »Anno 1706. die 26. Martij, Týrnaviae.

Fassio Patris Sebastiani, ordinis Cisterciensis Henricovj in Silesia professi, modo Papae in Abbatia Circensis Administratoris.

Interrogatio. 1. Cum quo habuit fatens correspondentias Papae vel alibi?

Responsio. 1. Negat se cum aliquo habuisse correspondentiam.

I. 2. Quos scit ibi esse addictos partibus Caesareis?

R. 2. Nullos scit.

I. 3. Qualiter fuit negotium *Arcis Papae, dum voluissent prodere Arcem?*

R. 3. Occasione actus Bottyániani allatus est rumor Rascianorum, Germanorumque prope Jaurinum existentium, tumultus magnus excrevit tam inter Civitatenses, quam et Praesidarios; qua ex ratione ipse quoque fatens metu ductus, scripsit cuidam Philippo Hirt, qui fuit Annonae Magister Papae, tenore uti meminit: Siquidem essent rumores advenientium Rascianorum, Germanorumque, indeque spargeretur praesidiarij

¹⁾ A páternek ezen állítása merő ámitás volt; ugyanis a Confoederatióra megesküdni, vagy meg nem esküdni mindenkinek szabad tetszésére bízott, — csak hogy a ki az esküt le nem tevő: annak bizonyos határidő alatt ki kellett költözni a confoederáltak hatalmában levő ország-részekből. Vagyonát pénzzé tehetette. Többen tették ezt.

militēs derelicturos arceni: quod si accelerarent Germani, apud eosdem allaboret idem Annonae Magister, quatenus plebs et incolae conservarentur. ¹⁾ Quod scriptum per consortium captivum suum, qui dieti Annonae Magistri pistor fuit, Jaurinum mittere volebat, ²⁾ cum idem pistor aliunde etiam ratione, aliquarum rationum habuisset negotium cum dicto Annonae Magistro.

I. 4. Quid de alio scripto sciret?

R. 4. Eadem occasione quidem Michaël Iller, rotarius, consanguineus Supremi-Vigiliarum-Praefecti Jauriniensis ejusdem nominis, scripsit quasdam literas eidem Supremo-Vigiliarum Praefecto Germanico, tenore, quarum continentias ignoraret; *idemque pistor quaesivit occasionem, quatenus praedicti Patris schedulam, cum ejusdem rotarij literis transmittere potuisset per quandam vetulam*. ³⁾

Eddig a zirczi administrátornak már magokban is elég terhelő vallomásai; most következnek a cs. sütőmesteréi, melyek a pátert még jobban compromittálják. Úgymint:

»*Fassio Pistoris Urbani Capeller, fide mediante,*

Interrogatio. Quales fuerint literae, quas scripsit Pater Gvillhelmus Jaurinum?

Responsio. Scripsit binas literas idem Pater, Annonae Praefecto Jauriniensi, quas ceras implicavit ad instar noduli, in forma magnitudinis unius majoris avellanae, petiitque eundem pistorem, ut perferret easdem literas; qui tamen metuens quoddam eventurum malum, literas noluit portare. Saepius id exostulante Patre Gvillhelmo, demum idem pistor quidam hic inquit rotarius deget, qui creberrime haberet homines, aliosque rurales itinerantes: forsan ibi daretur transmittendi occasio. Quo ipso eidem rotario revelato: recte, inquit, modo habuissem transmittendi occasionem; sed tamen adesset quaedam vetula, quae Jaurini haberet negotia, — haec crediderim asportabit easdem literas; ego quoque scripturus literas Jaurinum. Assignarunt itaque ambo, rotarius et Pater literas eidem vetulae, dando eidem idem rotarius quandam chlamydem, Pater vero unum tallerum. Quibus finitis, objecit Patri rotarius juramentum quoddam; ad quod Pater reponit, nihil condemnationis adferre illud juramentum, ex quo plerumque ad

¹⁾ Íme, tehát maga a páter is bevallja, hogy csakugyan írt az ellenségnek szánt titkos levelet, csupán ennek tartalmát — illetőleg írása indokát — igyekezzék szépíteni.

²⁾ Ez úgy értendő, hogy *Hirt* mint cs. hadi éléstárnok és *Capeller* mint cs. katonai sütőmester, Pápa várának 1705. őszén történt megvételekor *Bottyán* tábornok foglyaivá lőnek, de kiváltatásukig becsületszóra szabadon hagyattak.

³⁾ Szintén beismeri tehát a páter azt is, hogy levelének Györré a németekhez küldése a vén banya által, tudtával, akaratával történt.

*id compulsi essent. De caetero vero nihil fatetur, quam quod quidam Schröter nomine mercator*¹⁾ creberrime intret et exeat Jaurino, consorsque ipsius eidem scribat Jaurino literas.

Rotarius vero ex mandato Domini Generalis Simoni Forgács mansit in Kapuvár. Tertius vero est quinquennius servus dieti inceptivati sacerdotis, nihil scit, cum nonnisi ad inserviendum est eidem sacerdoti adjunctus. «

(Eredeti fogalmazat, gyűjteményemben.)

Eddig az okirat. A Kapuvárott maradt harmadik foglyot, úgy mint Iller Mihály pápai kerékgyártót is kétségkívül kihallgatták utólag, az ő vallomásairól fölvevett jegyzőkönyvet azonban nem bírjuk. Mindazáltal már a főntebb közlöttek is, részben saját beismerései, oly annyira terhelők Sebastian Vilmos zirczi atyára nézve, hogy teljesen indokolják a különben egyéni érzületére erős catholicus fővezér gr. Bercsényi Miklós ítéletét, a ki az ellenséggel titokban correspondeáló, czimboráló papot, a Confoederatióra letett fogadalmáról oly rúttól megfélelkezőt, kemény fogságra, a zordon égaljú *Árva várába* küldé Nagy-Szombatból. Az administrator elfogatása után, természetesen, a zirczi apátság birtokai gazdátlanul maradván, miután a szerzetnek azon időben hazánkban élő egyetlen tagja, árulásban találtaték, lefoglaltattak az ország kincstára javára. Így került aztán a következő évben a badacsonyi szőlő, is mint fiscalitás, Bercsényi mint fejedelmi helytartó adományozásából a *csobánczi hűsök* kezére.

Páter Gvilhelmus pedig ugyancsak hálákat adhat vala Rákóczi második atyja gyanánt szeretett kedves főpapjának: a lelkes kurucz — különben jámbor, szelidlelkű — Thelekessy István egri püspöknek, hogy őt később az árvai rideg sziklavárból kikönyörögte a fejedelemtől, a ki kegyesen megengedé a szilézita szerzetesnek, hogy továbbra Egerben élhessen, a kétségtelen hív hazafiságú püspök örökös szeméi előtt.

A főntebbiek után talán meg fogja engedni azon a történelmi igazságra alapított szerény megjegyzést ft. Rainiss úr nekünk, hogy a Rákóczi-korbéli ama zirczi administrator mégis aligha volt oly buzgó hazafi, mint a milyenekül a zirczi cisterciata rend ma élő derék tagjait ismerjük és tiszteljük.

THALY KÁLMÁN.

---

¹⁾ Ez a *Schröter*, máskép *Srétter János* (de nem *Szandai*), előkelő fűszerkereskedő volt Pápán már az 1690-es években.

ÉREMTANI ADALÉK

A RÉZPOLTURÁK ÉS LIBERTÁSOK ÉRCZANYAGÁHOZ.

Lossonczy Szigyártó István nógrádi előkelő nemes, Losoncz-rúl, 1706. június 24-kén egyebek közt ezeket írja Rákóczi közgazdasági tanácsa beszerzebányai osztálya elnökének Radvánszky Jánosnak:

»Errül is akartam Uram Kglidet és Kglid által a Tekintetes Consiliumot informálnom: én a losonczyi ötvöst megpróbáltam, *tudna-e a rézpénzből aranyat kivenni?* Noha eleintén tagadta, hogy nem, de azután bizonyságokat vivén eleiben, a kik előtt megvallotta, hogy *polturából vött volna ki egy lencseszemnyi aranyat*, nem tagadhatta, csak vacillált, hogy a történet szerint esett, es nem tudna: a polturában volt-e az arany, vagy az eszközben? a mellyen által distillálta; mert azon eszközön azelőtt némely nappal tiszta aranyat öntött által. Én osztán ötet próbára fogtam nagy nehezen, offerálván Kegyelmes Urunk gratiáját neki; három polturát külön-külön megolvasztott, külön esztenlőbelieket: egyikében *ezüstöt* talált, másikában *aranyat*, a harmadik *füstben ment*, azt mondván, hogy semmi sem volt benne; a minthogy azon polturákból kivött ezüstöt és aranyat ezen papiroskában accludálva megküldöttem Uram Kglidnek, a nagyobbik ezüst, a kissébb arany. De *Libertások* olvasztására még eddig nem vehettem, hanem ezután, mondotta, hogy azt is megpróbálja; csakhogy igen-igen nagy munkával jut hozzá: *az az arany nem éri a munkát, az ingredientiaikon kívül is*. Hanem ezen *ötvös* azt mondja, hogy az *aranyművesek* sokkal könnyebben jutnak hozzá választóvízzel, — minthogy ez a rima-szombati ötvösökre igazít, hogy azok jobban tudnak hozzá; mert ez csak tűzzel égeti öszve a rezet, s az arany megmarad a tűzben, de az olvasztásához *piskócz* nevű érczet tészén; kit magam láttam: fölöttébbvaló nagy munkával jut hozzá, úgy, hogy egy nap három polturával bajozni csaknem elég neki. — Én általláttam szavaiból, hogy csak vagyon arany és ezüst a rézpénzben: de ez nem szintén tudja mesterségét, könnyebben hogy lehetne distillálni? azért relegál más ötvösökre, a kiktől — hihető — kaphatta ezen állapotot.

Ha tovább is parancsolja a Tekintetes Consilium, hogy Libertásokat próbáltassak: nagy készséggel megcselekszem,« stb.

Eredetiről közli

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjusága 1676—1701. Történeti tanulmány, írta *Thaly Kálmán*. Pozsony, 1881. Stampfel. 8-rét. VIII és 308. l. három rézm. arcképpel.

Egy év sem múlt el azóta, hogy fáradhatlan írónk oly vaskos kötettel, a milyen »Ocskay László« című munkája, hazai történetünk azon korszakát megajándékozta, melynek mondhatni monographiai feldolgozására szánta életének s buvártévékenységének java-részét — már ismét találkozunk vele ugyane téren a fenn címzett dolgozattal.

Akadémiai székfoglaló értekezés akart lenni eredetileg — hanem, mint szerző munkái közt nem egyszer, itt is tapasztalá: gyűjtés és feldolgozás folyamában szemeláttára, ujjai alatt annyira megdagadt és fejlődött, hogy önálló fölszerelt munkává nőtte ki magát, melynek kiállítása a vállalkozó ifjú kiadócézégnek méltán becsületére válik, valamint megnyeri az olvasót jó műízléssel sikerült arckép metszeteivel is.

Bevezetését az író helyesen kezdi azzal, hogy e nemzeti hősünk életét tragoediához hasonlítja, melynek fejlődésében, küzdelmeiben és végsorsában megtaláljuk nagyszabású keretbe foglalva az antik tragikai elemeket, megragadó, lelkesítő, s végül mélyen megindító hatással. De ha szerzővel, az események csoportosulása szerint, ezen életpályát három szakaszra osztva tekintjük, és a nemzeti harcz évtizedét eposznak, a bukást és számkivetést katastróphának és elégiai epilognak mondjuk — akkor a megelőző expositiót, az ariszt, mely épen a jelen könyv tárgyát képezi, szabad az egész regényszerű részének nevezni, mert valóban a romantika csillogó színezetei, vonzó változatai nem hiányoznak benne, melyek a figyelmet regény módjára lekötik. — A fölvetett hasonlat a költői ész műalkotásainak érintett nemeivel még talá-lóbbá, még rokonabbá lesz azáltal, hogy bizonyos eszményi vonás húzódik át az egészen, mely a hősnak egyéni természetében gyökerizik, és valamint személyét átlengi, úgy általa tetteinek s életmozanatainak színvegyületébe elegyedik. — És elvégre abban is talál

a hasonlat, hogy hisz épen az ideális iránynak a durva reális végzetten való összeütközésén tört meg s bukott el a hős, kit nem önző szenvedély, nem anyagi cél, nem bűnös merény indított a világrend ellen, hanem, saját önmegtágadásával, a legnemesebb eszmény: a hazaszeretet lángja, a helyreállító és igazságszerző missió képe vezérelt, és jellemhűség, lelkiismeretesség sugalmazott. — Meglehet, más módon fordul szereplése, és az ő sorsával az országé is, ha e fenkölt ideális irány helyett más természet, más rúgókat tett volna uralkodókká? ne mérleljük, hanem higgyük és ismerjük el, hogy bármiként lett volna, nem állana e nemzeti alak oly tiszta fényben, oly rokonszenves vonzalomban, oly tiszteletreméltó ethikai magaslaton szemünk előtt, mint a milyenné épen azon szellemi és jellemi tulajdonok emelék, melyek benne az embert és hazafit dicsopolczra állítják.

Szerencsés választás volt, mely Thaly Kálmánt székfoglaló czéljánál, épen a jelen tárgyban vezette megállapodni s e czímen utóbb bővítve, azt ilyen munkává dolgozni fel. Mert a fejedelem születése és zsenge élete alapját és kiindulási pontját képezi azon kornak, melynek irodalmi művelése Thalyt az akadémia rendes tagjai közé iktatá; másrészt Rákóczi történeti szereplését megelőző szakaszra nézve valóban hiányzott még egy oly beható tárgyalás, mint a hogy azokat Thaly megszokta és megkívánja specialista szándékai szerint: a mint előszavában maga is mondja, hogy ő e hiányon segíteni, e hézagot kitölteni óhajta jelen művével. Már pedig ha valaki képes e feladatra, úgy bizvást ő az és rajta kívül alig rendelkezik valaki annyi anyaggal, s annyi szakavatottsággal e korszakot illetőleg.

A mit történeti irodalmunk eddig nyújtott, elég volt ugyan arra, hogy egy bizonyos általános képet nyerjünk, hogy ismerjük a személy eredetét, sorsát, serdülő évei főmozzanatait és életviszontagságait; de a mellett sok jellemző részlet nem volt még felderítve, sok fenmaradt adat fel nem kutatva, s főleg nem volt meg a kellő összefüggés, számos hézag pótlásra várt: s főképen ebben talált Thaly munkássága valódi terére. Sokkal ismeretesek ezekben követett eljárása és kivívott sikerei, hogysem ez alkalommal azt ismételve vázolni szükség lenne. Megint bámulja az olvasó a buvár szorgalmát és éber szemét, hol, és mi mindent tudott felderíteni, — valamint a feldolgozónak gyakorlat — adta ügyességét, hogy és miképen tudta adatait kellő helyen beilleszteni s azokból egy kerek egészet alkotni. — Igaz ugyan, hogy működésének ezen oldalára nézve író azon helyzetben van, hogy oly vezérfonalat követhet, mint a milyennel ily mérvben ritkán rendelkezik más szerző: a fejedelem önéletleírását, mely valamint a keretet szolgáltatja, úgy közvetlen forrás egyéni vonásokra és

lélektani jelenségekre. Mindamellett ez korántsem kimerítő, sőt épen csak tárház, melyből szerző felszereli előadását vagy indokolja következtetéseit. — És ezzel elértünk a dolgozat azon részéhez, melyről azt kell mondanunk, hogy sok benne a szerző egyéni bővítése — a mi különben nem is igen lehet máskép, ha ő mint hű kísérő minden időközön át folytatja leírását, vagy olyan fejtegetésekbe bocsátkozik, melyeknek az analogián vagy valószínűségeen kívül más alapja nincs, s akkor is és oly részletekről, melyek felől vagy semmi, vagy positiv adat alig van. Habár tehát ezen Rákóczi könyvben sok a Thaly Kálmán, mindazonáltal az annyira szak- és tárgyismerő szerző nem ment túl azon a határon, melyek közt ez elfogadható. — Nyilvánvaló hogy ezen egyéni előadások, sőt ezeknek alkalmasint leginkább azon része, mely okoskodásokban mozog, magában rejti annak indokát, hogy nemrég egy német lapban czikkező különben jóakaratu bíráló azon sok szép és elismerő után, mit Thaly ezen művéről mond, végül egy odavetett megjegyzéssel majdnem egészen lefosztja a koszorút, melyet arra tűzött — azon rassummáló végszóval, hogy magában véve az egész egy világos czélzatu iránymű (»Tendenzschrift«) — mintha alapgondolatja nem a tárgyban, hanem inkább egy a szerzőben fekvő szándék lenne, melynek következetes gyakorlati érvényesítésében concret eset csak illusztráló példaként, tehát másod-sorban szerepelne. Már bocsánatot kell kérni ezen tisztelt bíráló úrtól, hozzáértve esetleges hasonnézetü társfeleit: ezen imputatioval téved, vagy gyaníttatja hogy ő is — csakhogy ellenkező — »Tendenz«-szemüvegen át nézte a dolgot melylyel foglalkozott. Hogy a Rákóczi névben meg van testesülve a nemzeti visszahatás az ő korabeli hatalmi nyomás és okozatai ellen, ez történeti tény. Hogy azon korszakban, melyben nyiltan vallott elv volt az országot és nemzetet primo pauperem, deinde obedientem facere, a hangulat felülről lefelé ennek megfelelő volt, ezt mainap palástolni csak bajosan foghatná valaki. Hogy pedig e könyvben, mely a bécs-újrhelyi és eperjesi vérpádok közötti időben kezdődik, és úgy azoknak uraival, valamint azoknak jelöltjeivel foglalkozik — e dolgok maguk nevéen neveztetnek, hogy az intéző személyek cselekvése az akkori áramlattal egybehangzólag tárgyalatik, ezt csak nem lehet hibául róni az író egyéniségének, vagy pártállásából kifolyó tendenciának elfogultságnak, — Azonban igenis, van Thaly-nak egy czélzata, és tekintetben hogy könyve »iránymű«, szívesen elismerhetjük, sőt annak nem csupán érzelmünk, hanem a történeti igazság érdekében örvendhetünk is, hogy azt annyi bizonyítékkal s oly meggyőző érveléssel igazoló napfénybe sikerült helyeznie. Ez pedig összefoglalható azon nem pusztá dicsszóval, hanem — les piéces en main keresztülvezetett czáfolatával amaz

általános és állandó vádaknak a fejedelem jelleme és ethikai elvei ellen, melyeknek legpraegransabb kifejezése (269. l.) Savoyai Eugen felfogása, mint tanujel, hogy egy még szellemileg oly magasra kiemelkedő egyéniség sem tudott kibontakozni az ő körében kiírt-hatlanul megrögzött gyanúsításból: nem hisz, nem bizik, erkölcsileg elítéli, politikailag pedig megmarad a ceterum censeo mellett. — Hogy pedig ezen felfogás csak azokon uralkodott, kik tőle féltek és ezen gyermek, majd ifjú, utóbb családapa személyében örökös kérdőjelt láttak felnőni szemök előtt: világosan tanúsítja azon általános, bel- és külföldön, idegenek és hontársak közt a társadalmi fejedelmi fénykörétől egész le a nép rétegeig mutatkozott vonzalom, melyet a fejedelem már zsöngékora óta keltett mindenütt és mindazokban, kikkel élete összehozá, pedig ezt annál nagyobb érdemül kell neki önmagának betudnunk, mennél részletesben taglalva olvassuk e munkában azon rendkívül nehezítő visszontagságokat, sőt határozottan rossz behatásokat, melyek a gyermek felnevelkedését kísérelték s utóbb szellemi kiművelését és jelleme formálását veszélyeztetve fenyegeték. Hogy ő, ennek daczára, mindezekon lehető kevés kárral átesett, hogy öntudatosan magából bírta meríteni a sok rossz hatásnak lehető egyensúlyozását és a hiánynak helyre-pótlását — már ez maga bizonyítja, mily kiváló tulajdonokkal született e személyiség, és mivé fejlődhetett volna akkor, ha készülő pályája rendes viszonyok alatt nyugodtabban folyik és kedvezőbb csillag által vezéreltetik.

Történetileg érdekes a fejedelem születési napja körül lebegő kételyek okmányi eldöntése, mely legújabban a borsii kastély emléklapján megörökítettet; — és regényszerűen drámailag élénkítettnek az első gyermekévek életfordulatai azon episodok által, melyeket az akkor még az élet színpadán szereplő családi tényezők bejátszása idéz elő: Zrínyi Ilona, háttérben az öreg nagymama, — és Thökölynek daliás, de szerencsétlen jelensége, nem menten némi baljóslatu árnyalatoktól.

Később a bécsi gyámság, a nővérnek zárdái sorsa és a csehországi jezsuita nevelés számtalan részlettel, köztök sok nevezetes új adattal illusztráltak. Mellesleg mint hazai közjogunk egyik curiosuma megemlíthető, hogy a sárosi örökös főispánságot a csecsemő nevében özvegy anyja, Zrínyi Ilona tényleg gyakorolta első időben, míg a körülmények más férőhelyettest tettek oda. — A további elbeszélésnek egyik kedves, és tán az egyetlen derűfényes élvezetű szakasza: az olaszországi utazás, melyről keveset tudunk s a szerző sokat pótlólag kifest.¹⁾ Bizonyos, hogy fogékony

¹⁾ Nápolnál két tollhiba csúszott be: (166. l.) Sz.-János helyett olv. Sz.-Január, ki a város védszentje; — (165. l.) Capri kék barlang-

érzéssel szemlélte és járta meg a művészet classicai földjét, hogy a nemes műizlés benne meggyökerezett és a helyszínén talált bő éltető táplálék által finomult, szóval hogy a Renaissance égálja idomító hatását az iskolai latinság növendékén el nem mulasztá, és hogy a fejedelmi ifju Hesperiai utjának ezen aesthetikai, tehát ideális vonását az eszményekért hevülő lelkének egész buzgalmával átérezni, méltatni, — sőt annyira elsajátítani tudta, hogy utóbbi életében is e benyomásoknak utóhatásai maradandóknak nyilvánultak.

Ha már eddig is ez olvasmány regényszerűnek látszhatott, az még annál inkább fokozódik mozgalmas és érdekfeszítő regénynyé, mennél tovább haladunk.

Titkos leánynező Németországban, rögtönzött házasság, halottnak vélt menyasszony feltámadása, — mindenben, a színpalak mögött, a derék sógornak fáradhatlan működése, — fondorlatok, politikai bonyodalmak, meglepő fejlődések, azután a római Imperiumi Principatus dolgában történt ellenséges üzemek, stb. stb. sorba kellene mennünk az egyes fejezetek tartalmán ha érinteni kívánnók mindazt, a mi érdekes és figyelmet gerjesztő. — As ha azokon keresztül követjük a szerzőt és olvassuk a sok decretumot, relatiokat, levélidézeteket, a nagyszámu befolyásos jó barát mozditó vagy óvó működését a jelen- vagy távollevő ifjú ügyében — folytonos küzdelmet, folytonos ellenállást, tagadást látunk, alattomosan vagy nyíltan — és hogy azt sem jóakarát, sem őszinteség nem vezérelte, ez tán csak nem azon bizonyos »Tendenz«-nek agyarkodó ráfogása vagy pártszínezetű gyanusítása? — Késérítve, bosszantva, álnok törvéteésektől környezve, minduntalan változó veszélyektől fenyegetve: feltéve — de semmikép meg nem engedve — ha ezen így üzőbe vett nemes vad valóban gyűlöletre lobban, ha hasonló modorban színleléssel, kisebb vagy nagyobb gonoszsággal fizet vissza, és, habár nem volt, de ha valóban azzá lett volna, minek Savoyai Eugen vádolja; lehetne-e azon megdöbbenni? nem lélektanilag felfogható s menthető következménye lett volna-e ez mindezen élethossziglan beható okoknak? Viszont nem kell-e valóban csudálni, hogy ez nem történt? bámolni az ideális ethikai elvek, az önmegtagadás, az igazság s lelkiismeret, a törvényisztelet túlsúlyát s uralmát a szenvedély izgatásán és sötétebb tanácsain?

A század végévei, melyeket nagyobbára a hazában töltött, megismertették őt a kétségbeejtő állapotokkal, az eperjesi farsang és Ungvár közelsége érintkezésbe hozta Bercsényivel — és

---

ját Rákóczi nem láthatta; mert fölfedezése csak jelen századunkban történt.

így készült és így közeledett a fordulat, — mely előtt még igen nehéz állapotba hozta őt, sőt veszélybe döntötte a pórfelkelés, mely által előidézett lépései merésznek látszhatnak, de melyeket ő jóhiszemű loyaltása tudatában tett. Azonban ismét s pedig legkevényebben csalódott, miről a fatumszerű bécs-újhelyi börtönben elmélkedhetett. Helyesen van a közvetlenül ezelőtti eseménnyel, Longueval kiküldésével befejezve ezen, Rákóczi ifjuságát leíró mű, mert, mint szerző végezi: ezzel Rákóczi kilépett az actio terére, és kezdődik a történeti események sora, melyek az itt kitűzött kereten túl esnek.

A kezdet: regény, a közepe: eposz a vége: tragoedia; — hogy a kevésbé ismeretes regényszerű ifjukort ekkép minden fennmaradt nyomokból adathíven kiderítve és összefüggő képpé kidomborítva nyertük: ez valódi érdeme Thaly Kálmánnak, ki ezzel csak hivatását követé mint Historiographus Celsissimi Principis »sui«, és e kötet létrehozása által ismét igen jelentékeny adalékkal gyarapítá »monumentáit.«

Az olvasó azonban nyomott kedélylyel vesz búcsút a fényes alaktól, kire a végzet sulya nehezedik majdnem a pólyától kezdve, s megfosztja mindentől, mi ezen csakugyan ragyogó hivatású hősarjadékot sikerre, boldogságra, tehetségei s cselekvéseinek méltó jutalmára vezethette volna — és őt nemes küzdelmében megtöri: de sőt e kérlelhetlen végzet nem elégli a bukás tragikai válságával, hanem még azután is mér áldozatára majd egy negyedszázad élőhalotti szenvedést, mindennemű rágódó bánat keserűségével telve, melynek folyton áthuzódó legfájdalmasb alap-fonala: a csalódás. Hogy pedig ezeket eltúrte, elviselte élte oly késő alkonyatáig — megható bizonyosága annak, mit már az Ilias Olymposzában mondtak az emberi szívre:

τλητὸν γὰρ Μοῖραι θυμὸν θέσαν ἀνθρώποισιν!

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY DÉNES.

(A közöktatás története Magyarországon a XIII. században. Írta Molnár Aladár a m. t. Akadémia I. tagja. Kiadja a M. Tud. Akadémia történeti bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. Az Akadémia épületében. 8-rét, VIII lap, 600 lap szöveg, név- és tárgymutató.)

A Habsburgok hatalmának Magyarországon való meggyökerezése csaknem egy idejű a reformáció eszméinek meghonosulásával: két oly esemény, a mely három századon keresztül majdnem napjainkig, hol nyiltan, hol csak mintegy lappangva, de

valójában soha végképen nem nyugodva, folytonos, nem ritkán elkeseredett antagonizmusban állott egymással.

E harc közben kezd terjedni hazánkban az azelőtt nagyon is szűk körre szorított műveltség. A középkori scholasztika befolyása alatt fejlődő műveltséget eredeti formájába visszahelyezni törekvő renaissance, szerző előadása szerint, hamarább elhatott ugyan hazánkba, mint Németországba, de a mit a Mátyás király halála után hazájukba visszaköltözött olasz tudósok netán elhintettek belőle, az a mostoha viszonyok s a Jagellóknak e téren tanúsított közönyössége miatt csakhamar kiveszett.

De a vágy szellemi tökéletesedés után meg volt s nem lévén itthon művelődési központ, Magyarország ifjai, mint azelőtt az olaszországi, úgy most a németországi főiskolákat látogatták, a hol a renaissance befolyása alatt keletkezett humanizmussal karöltve járt ennek ifjabb testvére: a reformáció.

Nagy készültséggel fejtegeti szerző a középkori iskolázásnak ismertetése után azon különféle változást, melyen a nevelés és oktatás mód- és rendszere német szomszédainknál a reformációt közvetlenül megelőző és azt követő időben átment, s azt a negatív tény, ha szabad e kitévelt használnom, hogy nekünk sem önálló paedagogiai rendszerünk, sem nemzeti jelleget magán viselő culturánk nem fejlődött, a mostoha viszonyokon kívül főleg azon körülménynek tulajdonítja, hogy a tanügygyel gyakorlatilag foglalkozott férfaink e pályájukon elegendő támogatásban nem részesülvén, mihelyt szerét tehették, azt elhagyták. A külföldről behozott bármely tanrendszer pedig nemzeti irányban — mintegy a nemzet geniusának megfelelően — azért nem fejlődhetett, mert rendszerint még mielőtt némi állandósulásra jutott volna, mással, újonnan behozottal, helyéből kiszorítottatott. Elmondható ez különösen a protestáns iskolákról, kevésbé a katolikusokról, a melyeken az oktatást legnagyobb mértékben teljesítő jezsuitáknak határozott utasításaik és szabályaik voltak; ezek azonban csakhamar elavultak.

A korán elhunyt szerző előadását a renaissance reformáció idejében Németországban élt azon férfiak életének és munkásságának ismertetésével kezdi meg, a kik a tanügygyel való elméleti vagy gyakorlati foglalkozásukkal az oktatás ügyének fejlődésére határozó befolyással voltak s ebbeli működésükkel hazánkra is hatottak. Így megismerkedünk Agricola és a hieronymiták, Melanchthon és Erasmus, Sturm és Trotzendorf nézeteivel. Míg ugyanis a reformáció első éveiben ifjaink magasabb kiképezetésük végett a főleg Melanchthon által hírnévre emelkedett vittenbergai egyetemet keresték föl, addig 1592-től fogva, mint a mely évben a formula concordiae-t alá nem író magyar ifjakat

a szász fejedelem területéről számúzte, leginkább Németalföld, a Schweicz és Skóczia egyetemeit látogatták, a hol nagyobbára Sturm és Trozendorf rendszerét, vagy mint Skócziaiban, más önálló rendszert követtek.

Ezen felül 1560. óta meghonosultak hazánkban a jezsuiták, hasonlóképen saajtszerű, a két protestáns felekezetétől s a középkori zárdái iskolákban fejlett tanrendszertől sokban eltérő, sokban egyező tanrendszerrel, melyet szerző részletesen ismertet, de a melyről itt csak említést lehet tenni.

A szellemi életnek ezen élénk nyilvánulása felemelően hat a hazafi keblére, mert mindenfelé iparkodást, előre való törekvést vesz észre. A reformáció idejéig fennállott egy két városi és zárdái iskola mellé sorakoznak: az ágostai hitvallású evangélikus uraknak saajt udvaraikban fentartott iskoláik; a helvét hitvallásuaknál az erdélyi fejedelmek által alapított iskolák; a katolikusoknál a magas klerus kiválóbb alakjai, a jezsuiták és a kegyesrendiek által alapított iskolák.

Hanyatlás állott be a XVII-ik század második felében, melyben a protestánsoknak a vallásuk szabad gyakorlatát s tanítását biztosító bécsi és linczi békekötés pontjait megszorítván, magyarázó soproni (1681) és pozsonyi (1687) országgyűlés határozatai hozattak meg.

Szerző azt véli, hogy a bécsi béke a protestánsoknak nem adott jogot felsőbb iskoláknak állítására s hivatkozik a gyakorlatra, mely szerint a nagyszombati és kassai egyetem felállításának az alapítók a fejedelmi és pápai jóváhagyást kieszközlendőnek tartották. Amde a bécsi békét becikkelyező 1608-iki törvény csak annyiban tekinthető oktatásügyi törvénynek, a meny nyiben a protestáns vallásnak szabad tanítását engedi meg, egyebekben csak fejlett hazai ius non scriptum lehetett irányadó. De ezt felesleges volna ez alkalommal bővebben fejtegetni, mikor a történelem tényeiből tudjuk, hogy az uralkodó pártnak főgondja nem a törvényeknek megtartására, hanem a protestantismusnak kiirtására volt irányozva.

Molnár Aladár csak ott méltatja figyelmére az egyháztörténeti eseményeket, ott, a hol azok közoktatásunknak fejlődésére befolyással voltak. Így megtudjuk, hogy a jezsuiták leginkább ott állítottak iskolákat; a hol a protestánsoknak már voltak iskoláik, később pedig, midőn hatalmuknak zenithje felé közeledtek, a protestáns iskolákat s templomokat bezáratták, vagy elfoglalták, többnyire a maguk részére megtartották; hogy ezen üldöztetések következtében ágostai hitvallású evangélikusok főleg három helyre szorultak iskoláikkal, Sopron, Pozsony és Eperjesre, a helvét hitvallásuak Sáros-Patak, Debreczen és Nagy-Enyedre. Úgy

ezen, mint az ezeknek függelékeit képező iskoláknak történetét szerző részletesen tárgyalja s az e tekintetben érdeklődőt magának a műnek olvasására kell utalnom.

A tanügy terén érdemesült férfiakkal is megismerkedünk. Ilyenek, csakis a főbbeket említve, a jezsuitáknál: Szentiványi Márton, Bossányi Farkas és András, Bajcsányi János, Balogh József, Hevenesi Gábor, Kornéli János, Kuvicz Ferencz, Kőszegi János, Sigrái András, Keczy Ferencz, Szerdahelyi Gábor. Tsiba István, Thúróczi László, Timon Sámuel, Gabon Antal, Spangár András, Csiba Mihály stb, a XVIII-ik század első feléig, a kit irodalmilag is működtek. Többről közülük kimerítőbb tudósítást adhatott volna szerző, ha Kaprinay jegyzeteit s Pauler Tivadarnak »Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez« című művét is felhasználja. Az ágostai hitvallásúaknál: Rezik János (Eperjes), Bél Mátyás (Pozsony), Fridelius János, Hajpóczy Dániel (Sopron), a helvét hitvallásúaknál: Komenius Amos, Molnár Albert (Sáros-Patak), Komáromi Csipkés György, Maróthy György, Szilágyi Márton és fia Sámuel (Debreczen), Mártonfalvy György (Nagy-Várad). Életüket és munkásságukat szerző részletesen ismerteti.

Még a jezsuiták virágzásának korában jöttek hazánkba Lengyelországból a kegyesrendiek: előbb az elzalogosítva volt Podolinban (1642), később Nyitrán (1660) telepedtek meg; lassanként minden nevezetesebb városban alapítottak iskolát; támogatták őket városok, főurak és főpapok.

Csak röviden van tárgyalva Erdély közoktatásának története; szerző a gyulafehérvár-nagy-enyedi, kolosvári és marosvásárhelyi kollegium és udvarhelyi gymnasium kivételével, más intézetről alig tesz említést. Egyébiránt kijelenti, hogy az erdélyi közoktatás viszonyaival való részletes foglalkozás tervezett művének keretét meghaladta volna. A helvét hitvallású főiskolákat Erdélyben szintén a fejedelmek alapították, az ágostai hitvallásúakat a szászok; ezeken kívül még az unitáriusok is állítottak iskolákat. A jezsuiták csak rövid ideig tartózkodhattak Erdélyben (körülbelül 1579—1599-ig). Hogy a tanügy terén működött férfiak az anyaországiakkal mérkőzhetnek, igazolják Apáczai Cséri János, Páriz Pápai Ferencz, Huszty András, Honter János stb. neveik.

Csak sajnálnunk lehet, hogy a legjobb forrásokat felhasznált szerzőt irodalmunk elveszítette s műve befejezetlenül maradt. Reméljük, hogy fog akadni folytatója, s az általa gyűjtött gazdag anyag nem fog felhasználatlanul heverni.

BELICZAI JÓNÁS.

A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Összeszedte, a latin szövegeket magyarra fordította és tájékoztató jegyzetekkel kísérte Kiss Áron. Budapest, 1881. Kiadja a magyarországi protestanszögylet. (A Kovács Albert által szerkesztett »Protestans Theologiai Könyvtár« XV-ik kötete) Nagy 8-adr. VI és 735 ll.

Egy protestans egyházi és egyháztörténeti kútfő-gyűjtemény hiányán úgy segítnek azok, kik azt érzik, ahogy lehet: e munka pedig, mely előttünk fekszik, valóban érezhető hiányt pótol. Alig hihetné el az ember, a ki tudja, hogy a protestans világ szereti fennen hirdetni, hogy történelmi alapon áll, mily keveset ad ez tulajdonképp történelmi múltjának felderítésére. Nem is lehetne jellemzőbbet mondani, mint azt, hogy ily nevezetes kútfő-gyűjteményt, mely a jognak és történetnek egyiránt első rangú forrása, nem is mertek más nyelven kiadni, mint — magyar fordításban. De aztán meg kell vallani, hogy ha Kovács Albert, e vállalat derék szerkesztője, számolt a nehézséggel, mely lehetetlenné tette az eredeti szöveget adni, igyekezett a kérdést lehető legjobban megoldani. Jobb kezekre nem is bízhatta e nehéz munkát, mint a Kiss Áronéra: a zsinati végzések összegyűjtését és lefordítását. Mert az, hogy Kiss Áron, mint a régi iskola növendéke, ura a latin nyelvnek, még nem elég — jogi és történelmi ismeret, s a részletekben való jártasság is kívántatott hozzá. Hogy Kiss Áron e részben is képes a tudomány követelményeinek megfelelően oldani meg a kérdést, hogy bír a szükséges előismeretekkel, azt korábban kiadott munkáival igazolta. S csakugyan a XVI-ik századnak gazdag irodalmi kincse fekszik előttünk. Megvalljuk: szerettük volna a latin szövegeket eredetiben is lenyomva látni, mert azok ma már a legnagyobb könyv és kéziratári ritkaságokat teszik. De ha ez már azért is lehetetlen lett volna, mert a 40 ives munka 70 ivessé nötte volna ki magát, vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy a cél így is el van érve. Kiss Áron rövid történelmi bevezetései a legszükségesebb tudnivalót magukban foglalják, a zsinati végzések fordításai pedig híven visszaadják az eredetit — s ha marad még fenn óhajtani való, az nem más, mint az, hogy e munkát kövesse nem sokára a XVII-ik századi zsinatok végzésének kiadása, s hogy a lutheránusok és unitariánusok is buzdítva e példa által, hasonlóan összegyűjtsék saját zsinatjaik végzéseit. Mert ezek együttesen a magyar történetírásnak gazdag és nélkülözhetetlen kútfő kincseit képezik.

Sz. S.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A DEC. 1-SŐ NAPJÁN tartott választmányi ülésen *Ipolyi* Arnold elnökölt. Két felolvasás tartatott: Szentkláray Jenő »Nemzetiségi mozgalmak az alvidéken a mult század végén« című felolvasásaival bemutatta »Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből« című nagy művének egy önálló, érdekes fejezetét, s Tagányi Károly »Szolga-Győr« című forráskutatáson alapuló értekezését olvasta fel, mely a »Századok«-ban fog világot látni.

Folyó ügyekre kerülván a sor, *Küffner* Béla orsz. ltári tiszt, Thallóczy ajánlatára, felvétellett a rendes tagok sorába.

Ezután a titkár köv. jelentését olvasta fel:

»Alapszabályaink 23. §-a értelmében társulati vál. közgyűlés egy hónappal előbb hirdetendő. Midőn ezt a t. választmányinak tisztelettel jelenteni szerencsém van, jelezem egyúttal, hogy az 1879. 1880. 1881. évi cyclusra megválasztott vál. tagok, az alapszabályok 22. §-a értelmében kilépnek, e vál. tagsági helyek fölött való szavazás képezendi tehát a napi-rend választási tárgyát. Kilépnek a következő tagok:

Balássy Ferencz	10 Rómer Flóris
Deák Farkas	Rónay Jácint
Dobóczy Ignác	Szabó Károly
Hampel József	Szilágyi Sándor
5 Horvát Árpád	Szinnyei József
Nagy Imre	15 Thallóczy Lajos
B. Nyáry Albert	Tárkányi Béla
B. Nyáry Jenő	Torma Károly
B. Orbán Balázs	Wenzel Gusztáv

Fabriczius Károly és Révész Imre vál. tagok elhalálózása következtében két vál. tags. hely üres s így 20 új vál. tagra kell szavazni.

Esedezem tehát, méltóztassék a t. választmány elrendelni, hogy 1882. jan. 5-ikén vál. közgyűlés tartassék, melynek tárgyai: a választások s azután folyó napi-rend.«

Ennek alapján a választmány elhatározta, hogy a jövő évi közgyűlés jan. 5-én fog megtartatni, melynek egyik tárgya a választmány kiegészítése lesz.

Végül pénztárnok bemutatta múlt havi számadását.

E szerint a bevétel volt	1190 frt 79 kr,
kiadás	218 frt 89 kr,
pénztár maradék	971 frt 90 kr.

Több tárgy nem lévén az ülés eloszlott.

EGY NAGYBECSŰ MAGYAR IRODALOM-TÖRTÉNETI KINCSENEK HITT LEVÉLRŐL.

„Munkács várában az ünemű törvénye lött az malomnak“

A múlt hónapban egy legújabban talált nevezetes magyar irodalomtörténeti kincsről szóló hír szárnyalta be a sajtót a »Bereg« cz. lap azon közlése következtében, hogy az eddig ismert magyar irodalomtörténeti régiségek között a legrégebbs legbecesebb irott emlék az, melyet a mezővárii levéltárban Kiss Mózes ottani városi bíró fedezett fel. Az eredeti okirat — állítólag — 1066-ból való s magyar nyelven van szerkesztve; tartalma: kimutatás az azon évi munkácsi szőlőhegy terméséről (? ?); aláírva Ambrus deák; az okirat, pár szó kivételével, egészen olvasható; nagysága egy diósgyőri papir alaku negyedrért ív lap. Az érdekes és történetbuváraink figyelmére méltó okiratot a feltaláló tudományos értékesítés céljából a M. Tud. Akadémiához szándékozik felküldeni.

Eme közlést több budapesti lap is átvette, így a »Budapesti Hírlap«, a közönség tájékozása végett azt is megjegyezvén, hogy az eddig ismert legrégebbs magyar irodalomtörténeti emléket az ú. n. *halotti beszéd és könyörgés*-t írónk a XII. sz. második feléből eredőnek állítják. A »Hon« szerint a munkácsi szőlőhegy terméséről szóló (?) kimutatás, szakértők nézete szerint, legalább is 500 esztendővel későbbi eredetű s valószínűleg a Bereg közleményében is csak sajtóhiba lehet az 1066, 1566 helyett.

A sokat emlegetett levél be is küldetett az Akadémiához. A főtítokár úr szíveségéből bemutatjuk azt a »Századok« t. olvasóinak, megjegyezvén, hogy a levél kelete világosan 1062-t mutat (»Anno 1062«, nem 1066), de ahoz semmi kétség nem fér, hogy ez íráshiba, valószínűleg 1602 vagy 1620 helyett. Nem lehetetlen, hogy Ambrus deákot a »0«-nak a többi számok közé illesztése confundálta s a helyett, hogy a »6« után tette volna *előbe* tette a »0«-t (a számolni tanuló gyerek is ilyen hibát követ el legkönnyebben). Az írás jellege a XVII. sz. elejére vall. Külömben a levélben előforduló nevek tumpontot nyujthatnak a beregi levéltárakból a levél keltének közelebbi meghatározásához.

A levélben a munkácsi hegy szőlőterméséről, vagy általában szőlőről egy szó sincs: malomjogról szól. Egész tartalma a következő:

Mi Zekeres Bálint várii főbíró adjuk (értésére) mindeneknek, az kiknek illik, jövendőknek és következendőknek, hogy mi nekünk vót egy molmonk, mely hívattatott Mogyorószegi malomnak: azért az az malom elveszván, az község mást építe más helyben, illen végezés alatt, hogy senki zálogságára rejá nem mívelne, hanem csak az kik vérek volnának benne. Az malom elkészölvén, az malombírónak hírével (lött) ¹⁾, hogy Filep Jánosnak része nem vóna benne, hanem zálogságára mível vóna rejá. Az malombíró törvénybe fogá az község törvénye szerint Filep Jánost és törvény szerint így találák, hogy ennit mulkálkodott rejá: két negyedöt holtig bírjon benne, de hóta után az községre szálljon. Ezen Filep János meg nem elégedék, hanem az község törvénye ellen urat ártá bele és az várba vivé az törvényt. Az község pedig az urnak könyörögván, hogy ne rontaná az község törvényét, mert soha az malom törvényét senki az várba nem vitte vóna, az musai (= muzsalyi) törvényen kül, hanem ű nagysága engedne azban törvényt, ha ronthatja-i az község törvényét, vagy nem. Az úr ezen azt mondá, hogy ű nem rontja, — hanem bátor azban legyen elsőben törvény, ha viheti odafel az törvényt és ronthatja-i az község törvényét, vagy nem. Azért az úr ezt megengedván, az község tizennyolcz tanóval megbizonítá, hogy soha az törvényét az malomnak oda fel nem vitték az musai törvényen kül. Azért Munkács várában is ezt törvénynek vetván, az törvény így találá, hogy malombíró uram is 3-ad magával, az tanók mellé megesküdjék, hogy az musai törvényen kül soha az malom törvényét oda fel nem vitték és ha ezen megesküszik, ezután is senki az malom törvényét oda fel ne vihessé, hanem ugy ez város színén szakadjon vége, az ment azelőtt ment (?) ²⁾ éltek vele. Azért malombíró uram is 3-ad magával megesküvék, hogy a musai törvényen kül több törvényt Munkács várába nem vittek, azért az törvény minden törvényével helben hagyja az monot (= malmot) és az községet. Azért törvénytévő porkoláb vót Kisfaludi Miklós, Zabó Mihály, Zabó Bertalan és Czike János.

Azért ennek bizosságára (P. II.) és erősségére adtuk
 az mi városok sítettett levelönköt
 örök emlékezetre.

Anno 1062.

Ambrus deák mppria.

Kivül: (ugyanazon kéz): Munkács várában az minemő törvénye lött az malomnak.

¹⁾ Tollban maradt.

²⁾ T. i.: a mint ezelőtt.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata az 1881-ik évre szóló könyvilletményt egyszerre bocsátotta könyvpiacra — kilencz jókora kötetben. Egy egész kis könyvtár a téli esték unalmainak elűzésére, mely túlnyomó részben az európai irodalom legkiválóbb termékeiből van összeállítva. Mint mondók, túlnyomó részben: mert a kilencz kötet közül három eredeti s hat fordítás. Itt hát két irányban látunk haladást. Az eredetiek nagyobb tért foglalnak el, mint korábban s a fordítások is haladást mutatnak: gondosabbak és magyarabbak.

Mindkettőért dicséret illeti meg a könyvkiadó bizottságot. Igaz, hogy e vállalat eredetileg azzal a tervvel indult meg, hogy kizárólag csak külföldi munkákat ültessen út — még pedig azokat, melyek forma s a feldolgozás anyaga tekintetében a legkiválóbbak közé tartoznak az európai irodalomban s nálunk hiányt pótolnak. Így meg akarta a vállalat ismertetni a magyar olvasóval az európai irodalom azon munkáit, melyek a tudományos szellem fejlesztésére századukban legnagyobb hatást gyakoroltak s egyúttal a közönség és írók ízlésének fejlesztésére is hatni akart.

A ki a megjelent munkák során végigtekint, be fogja ismerni, hogy a bizottság eddigelé tervszerűleg, öntudatosan járt el. S kezdetnek *így* volt jól. De az is szükségessé lett, hogy ne így folyjon a dolog végtelenig. Némi kezdet már korábban is történt, midőn *Arany J. Pauler* Tivadar és *Hunfalvy Pál* munkái helyet találtak a sorozatban — most végre eljöttnek látta az időt, hogy egyszerre többet tegyen. Senki sem fogja tagadni, hogy az európai irodalom gazdagsága és fejlettsége nem volna oly arányú, hogy a bizottság még az évek hosszú során át is képes ne volna a vállalat köteteit külföldi művekkel tölteni meg: még elég van hátra, melyekből tanulhat a magyar ember, eszméket meríthet, ismereteket szerezhet. De annak is eljött az ideje, hogy a mi irodalmunk is próbálja meg a versenyt — nemesak régi nagyok összegyűjtött tanulóyaival, hanem egyenesen e vállalat számára írott művekkel.

A mi közönségünk nem nagy s fájdalom, nem áll arányban irodalmunkkal. A mióta a napi lapok mindennap annyit adnak, hogy egy pár számból kitelnek egy kötet, állandó nagy közönsége csak a napi lapoknak s e mellett egy-két folyóiratnak van. Az olvasó a napi érdekűt keresi

a lapokban, s a folyóiratokból a tudványók kisebb száma a tudomány vívmányairól csak röviden akar értesülni. Így történt aztán, hogy a könyvolvasók száma végetlenül megesőkken: az Akadémia s a Természettudományi Társulat fordítmányaira szorítkozott. Egy-két író ír könyvet s kiadót ritkán talál, s ha talál is, ez azt hiszi, hogy hazafias áldozatot hozott az irodalom oltárára, mint akár az 50-es években, mikor meg volt győződve, hogy »a hazafiság a nemzetiségnek« áldozott.

Azért mondók: eljött az ideje, hogy a könyvkiadó bizottság e részben is próbáljon utat törni. Szoktassa a közönséget magyar írók műveinek olvasásához is. Hasznát fogja ennek az Akadémia is venni.

Az első kísérlet fényesen sikerült.

Oly kiváló írók társaságában, mint Taine, Symonds és Laveleye, mutat be három eredeti magyar munkát — és örömmel tehetjük hozzá, egyiknek sincs oka pironkodni. *Szász* Károly, midőn a világirodalom eposzairól írt, a dolgok mélyére hatott, s bár az összes európai irodalmat ismeri, önálló tudott maradni, *Goldziher* munkája a vonzóbb olvasmányok egyike, mely magával ragadja az olvasót, amellet, hogy az alapos tudós gazdag ismerete mindenütt kilátszik. *Alexander* Kantja pedig mély elméjű, gondolkodó főre vall.

A kísérlet, ha az akart lenni, fényesen sikerült. Nem tudjuk, oly véglegesen megvan-e a három évi cyclus programja állapítva, hogy azon változtatni nem lehet: de hiszszük, hogy a többi évek folyamaiban is fogunk magyar művekkel találkozni.

S most soroljuk fel a három sorozat megjelent köteteit, azon megjegyzéssel, hogy történeti irodalmunk egyik-másikra, mely keretébe tartozik, még vissza fog térni:

A történelmi (első) sorozatból:

Goldziher Ignác. Az islam. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből.

Symonds J. A. A renaissance Olaszországban. Fordította Dr. *Pulszky* Károly I. kötet.

Thierry Amadéc. A római birodalom külső története. Fordította *Csiky* Kálnán.

Az irodalmi (második) sorozatból:

Alexander Bernát. Kant élete és munkái I. kötet.

Szász Károly. A világirodalom époszai I. kötet.

Taine H. A. Az angol irodalom története. Ford. *Csiky* Gergely I. kötet.

A jog- és államtudományi (harmadik) sorozatból:
Laveleye Emil. A kormányformák az ujkori társadalomban. Fordította
Tóth Lőrincz.

Mayr György. Törvényszerűség a társadalmi életben. Ford. *Kőrösy József.*
Taine H. A. A jelenkori Franciaország alakulása. Fordította Dr. *Toldy*
László. I. kötet.

Hiszszük és reméljük, hogy a magyar közönség tömeges pártfogással fogja kimutatni, hogy a könyvkiadó bizottság ez új irányával egyetért, s ez által lehetővé fogja tenni annak, hogy a megkezdett úton haladjon.

— A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG kiadásában a folyó év végére ismét egy halmaz nagybecsű munka fog megjelenni. A »Naplók a XVI-ik századból« című kötet, melyet *Nagy Imre* és *Szabó K.* szerkesztenek, s mely három eddig kiadatlan írónak munkáját tartalmazza (*Gyulaft*, *Mártonfalvit* és *Palóczy Horváthot*), már csaknem teljesen elkészült. Báró *Nyáry Albert* Czimertana is közel befejezéséhez s a várvavárt műnek első fele, gazdagon felszerelve, kiváló szépségű illusztrációkkal, hasonlókép a közönség kezén lesz. Rendkívül érdekes kötet lesz *Thököly* levelezése *Teleki Mihálylyal*, mely a kuruczvilágot igen sok nem ismert részlettel fogja bővíteni, s nem egy lapját új világitásban fogja feltüntetni s mely *Deák Farkas* által s bevezetéssel ellátva, szintén elhagyandja a sajtót. A közönség kezén fog lenni *Marczali Henrik* II. *József* császára is, melyet a kiküldött bírálók igen melegen ajánlottak s mely nagy részben kézirati adatok alapján van kidolgozva. Ezenkívül sajtó alá adatott Magyarország folyó vizeinek történeti szótára, melyet *Ortvay* nagy szorgalommal állított össze, s a munkából egy vaskos füzet el is fog készülni.

— Az IRODALOM-TÖRTÉNETI BIZOTTSÁG kiadásában megjelent: Egyetemünk a középkorban. Irta *Ábel Jenő.* Szerző nemcsak az ismert forrásokat vette új kritika alá s ezek alapján igazított helyre néhány már közkeletűvé vált tévedést, hanem a hazai és külföldi könyvtárakban több új adatot is fedezett s dolgozott föl: úgy, hogy munkája középkori egyetemünk kérdését mondhatni sok részben új világitásban tüntette fel. Az öt fejezetre oszlik: I. A vespérmi, II. A pécsi, III. A Zsigmond király-féle ó-budai, IV. A pozsonyi, V. A Mátyás király-féle budai egyetemek. A munka felét jegyzetek teszik, mert szerző igen helyesen ezekben az adatokat vagy szóról-szóra vagy bő kivonatban közli, úgy hogy az olvasó az ő állításait azonnal ellenőrizheti. Tanügyünk történetéhez az éles

kritikai észszel dolgozó szerző igen becses adalékot szolgáltatott e művével. E bizottság már megállapította költségvetését és a jövő évre: meg fogja kezdeni az irodalomtörténeti adattárt, s a »Magyar tanulók a külföldi egyetemeken« című munka I. füzetét fogja kiadni.

— Az ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG f. évben kiadványai eddigi cyclusa mellett, egy újat is kezdett: »Monumenta Hungariae Archaeologica aevi prae-historici« cím alatt, melynek első kötetét báró Nyáry Jenő kiválóan nagy apparatussal készített munkája »Az aggteleki barlang, mint őskori temető« képezi, az eddigi monumentákhoz hasonló alakban s igen díszes kiállítással, mely mint úttörő kiváló figyelmet ébresztett az illető körökben.

— Az AKADÉMIA novemberi összes ülésében elhatározta, hogy a jövő évben megkezdi a »Magyar Írók Biographiai Lexiconá-t s a szerkesztéssel id. Szinyei Józsefet bízta meg. E munka irodalmunk egy rég érzett hiányán fog segíteni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT novemberi gyűlésén Szücs Sándor dévai ref. lelkész ismét nagybecsű adatokat szolgáltatott e megye és város magyarságának múltjához s az oláhság fokozatos betelepedéséhez. A ref. egyház levéltárából s magánosoktól gyűjtött adatokkal kimutatja, hogy Dévára a XVII. sz. elején Bethlen Gábor alatt telepített be 4—5 oláh családot a kir. fiscus a magyaroktól lakatlanul maradt telekre, oly feltétel alatt azonban, hogy tartoztak azon sessiók után a *ref. lelkésznek, tanítónak, órásnak és harangozónak* úgy fizetni, mint a magyarok. Ujabb betelepítések által annyira felszaporodnak az oláhok, hogy 1640—45 körül a ref. lelkésztől (Sóti János) templom építésre engedélyt nyerne, de csak a következő feltételek alatt: 1-ször templom és parochia körül egyenlőképen munkálkodjanak a reformátusokkal; 2-szor papnak, mesternek, harangozónak, órásnak úgy fizessenek, mint a magyarok. 3. Keresztel se halotthoz, se másuvá ne járjanak. 4. Faharangot, vagy tokát ne tartsanak. 5. A reformátusok harangozása előtt soha se harangozzanak és 6. A várossal mindenben egyetértsenek. E szerződés később elveszvé, annak pontjait se tartják meg, miért panasz emeltetvén, Apaffi 1662-ben és 1679-ben küldte fejedelmi parancsot a fehérvári vár

kapitányának, hogy az oláhokat szorítsa kötelességcük teljesítésére, különben a várba viteti föl az engedetleneket.

A sérelmeknek vége még se szakad, miután az oláhok kétségbevonják kötelezettségüket, az eredeti okmány pedig a »háborúság« alkal-mával elpusztult. 1680-ban egy országos commissiot nevez ki Apafi, melynek tagjai voltak: 4 írnok a fejedelmi cancellariától (Szege-di János, Pelsőczi Barabás, Farkas Mihály, Nagy Gergely) Hunyad- és Zarándmegyék alispánjai, fő- és viceszolgabírái, esküdtei, assessorai és jegyzői; továbbá Apáczai Cséri Tamás, Ecsédy Pál, Csáky István, Nyárády Márton, Komlósy János és dévai Várady Péter, mint városi bizalmi-fér-fiak. A bizottság 45 tanut hallgat ki s ezek vallomását beterjeszti a fejedelemhez. A tanuk teljes egyértelműséggel igazolják: hogy Bethlen Gábor előtt csakugyan nem lakott Déván oláh s a fennebb közölt szerző-dés alapján engedtetett meg a gör. kel. templom építése.

Daczára az ügy illetén rendezésének, a perpatvar tovább tartott s 1694. Naláczy Lajos akkori főispán Bábólnán cszközöl a dévai ref. egyház s az oláhok képviselői (Szöcs, Opra, Kerekes, Szabó János) közt egy egyezséget, mely szerint a harangozási tilalom elengedtetik, de a Soti lelkésszel kötött szerződés többi pontjai épségben hagyatnak s annak megszegése esetében 100 vert arany büntetés tüzetik ki. Ezt aláírták Teophilus Vladika és Veszprémi István ref. püspök is, a mint az eredetiben felmutatott okmány tanúsítja. Az így megújított szerző-dés épségben maradt, egészen 1727-ig, midőn a nagy-szebeni katonai parancsnokság a ref. lelkesznek, tanítónak kikötött illetményeket a róm. kath. egyház felségelésére rendelte fordíttatni, azon az okon, hogy az oláhok a catholicus egyházhoz vannak a fiscális birtokokon incorporálva.

A szépen kidolgozott s még eddig merőben ismeretlen okmányokra alapított értekezést a hallgatóság élénken megéljenezte; mi pedig szívünk-ből óhajtjuk, hogy Szöcs Sándor megkezdett búvárlatait tovább folytassa s mások is felbuzduljanak példáján. A gyűlésén Buda Imrétől olvasott fel még Réthi Lajos a déli harangozás történelmi jelentőségéről.

T—s G.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« sept. hó 28-án tartotta rendes havi választmányi ülését Rác Athanáz alelnök vezetése alatt. Ez alkalommal Pontelly István főtitkári jelentését olvasta fel. Említi, hogy a társulat munkálkodása mindenütt jóakaró elismerésre talált. De eltekintve a dicsérettől, mely talán nagyobb buzgólkodásra

serkent, nem kételkedik, hogy a vál. és a társulat [minden tagja, egyedül a jól teljesített föladat öntudatában keresve megnyugvást, ezután is vállvetett buzgósággal fognak nemzeti tudományos ezélunk elősegítéséhez erejükhez képest hozzájárulni. Erre nézve biztosítékul szolgál az ügyszeretet a tagokban és az érdeklődés, minek ékesen szóló tanúi a szüinidő alatt befolyt becses régiségi és műtárgyak, és egyéb adományok. Ilyenek a *pádéi* östelepen talált régiségek, melyeket dr. *Szentkláray* Jenő fedezett fel az említett östelep két sirjában, nemkülönben a *Borjason* és *Nagy-Becskerekben* talált régiségek, s melyeket mind a régiségtárnak ajándékozott. Továbbá *Böhm* Lénárt a *fehértemplomi* őskori temető egyik sirjában talált tárgyakat ajándékozta. *Milleker* Bódog pedig egy verseczi római vízvezetéki csövet, melynek belseje igen finom mázú s egészen ép. Az érem-gyűjtemény is igen becses darabokkal szaporodott, valamint a könyv- és okirattár is. A főtítkári jelentés után következtek: *Odor* Samu pénztárnoki jelentése s ezután Dr. Márki Sándornak a főtítkártól felolvasott értekezése az »Aradi prépostság romjairól.« Társulati ügyek elintézése után a gyűlés véget ért.

Okt. 26-án tartott rendes választmányi ülésen, a főispán, *Ormos* Zsigmond elnökölt. Az elnöki megnyitó s a jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* főtítkár olvassa fel jelentését. Bemutatja *Geisinger* József leletét, melynek becses darabjait a régiségtárnak adta. Hasonlóképp bemutatja a *Heinrich* Nándor és *Schwerer* János által talált és adományozott leleteket. A könyv- és okirat szintén szép darabokkal gyarapodott, valamint a könyvtár is. Köszönétét nyilvánítván az adományozóknak, élénk éljenzés mellett fejezi be jelentését. A pénztári jelentés után *Pontelly* felolvasása következett, melynek czíme: »A Zsófia templom építészeti stylje és fölszerelése«, melyre alkalmat két bemutatott mozaik darab adott. Az érdekl. hallgatott és köszönettel fogadott, bár bővebb terjedelme miatt csak kihagyásokkal befejeztetett előadást követte a tagválasztás s a szíves adományozóknak jegyzőkönyvileg köszönetszavazás, mely után, több tárgy nem lévén, az ülés berekesztetett.

Nov. 30-án tartott választmányi ülésben *Rácz* Athanáz elnök elnökölt. Az elnöki megnyitó és az október havi jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* főtítkár olvassa fel havi jelentését. A régiségtár, úgyszintén az éremgyűjtemény, valamint a könyv és az okirattár becses darabokkal gyarapodott ajándékozások útján. A főtítkári s a pénztárnoki jelentések után *Réső Ensel* Sándor felolvasása következett, melynek czíme: »Néhány

temes-vármegyei községi pecsét magyarázata. « A felolvasás közben elnök is érdekes, a szphragisztikába vágó adatokat hozott fel, melyeket a közönség zajos éljenekkel jutalmazott, úgyszintén Rcső Ensel értekezését is. Társulati tagválasztás után elnök, a tagok éljenzése közt, a gyűlést bezárja.

— A KEMÉNY ZSIGMOND társaság Maros-Vásárhelytt tiz 20 freos aranyat tűzött ki Erdély irodalom-történetének megírására. *Csekély* jutalom ily *naggy* munkára, habár csak a fejedelmi korszak irodalmának leírása kívántatik is. Aligha több eredmény nem koszoruzta volna a Társaság buzgalmát, ha a tiz aranyat Kemény Zsigmond birtokában levő naplójának kiadására fordítja.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Kezdjük szemlélnket a folyóiratokon :

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« II. és III. júliusban megjelent utóbbi füzetéről számolunk be. A Könyvszemlének tartalmilag mindig kiváló füzetekissénem korai megjelenésökkel bizonyos könyvészeti előkelőségre vallanak, mi épen nem hiba, csak ha állandóvá válik, akkor lesz a folyóirat hátrányára. A füzet közleményei azonban részint tartalmasságuk, részint változatosságuk miatt érdemelnek fölemlítést. Dr. Rómer Flóris az altenburgi és göttweigi kolostorban tett kutatásairól ad számot; az eredmények közlése hasznos volt. Szabó Károly nyolcz adalcot közöl »Régi Magyar Könyvtár«-ához. Ugyancsak Kudora K. és Hellebrant Á. három közleménnyel gyarapítják a magyar bibliographiát. Thallóczy Lajos az erd. fiscalis levéltár egy jegyzéke alapján I. Apafi Mihály könyvtárát mutatja ki; 166 munkát 187 kötetben sorol fel. Szilágyi Sándor Gablmann Miklós XVI. sz. századbéli hadtörténeti munkáiról s a szerzőről ír. Csontos János, mint Corvinolog a Latin Corvin Codexek jegyzékét állítja egybe nagy apparatussal majdnem három éven, s 107 általa kétségteleneknek tartott Codexet mutat ki. E derekas opus után Deák Farkasnak egy kisebb, érdekes közlése s egy rövid elnevezés következik arról a kérdéstről, hogy »mit tartsunk a kézirat gyanánt nyomott könyvekről?« E kérdéstről igen sokat lehet beszélni és írni, de positive általánosan elismertetni — nagyon nehéz az egyes phásisokat. Ezek után vegyes változatos közlemények s a szokásos rovatok következnek s egy hasonmás a muzeumi Curtius Corvin Codex borítékának 2-ik boríték

táblájáról. Az egész füzet gondos szerkesztésre vall s minden füzet érdekességben nőttön nő. Csak azt kérjük: a »hazánkat érdeklő külföldi munkák« közt mit keres »Ehrentheil M. Jüdisches Familienbuch Eine v. jüdisch-religiösen Geiste getragene stb. Lecture. Bécs. c. z. könyv. A szegény jámbor olvasó nem látván commentárt nem tudja elképzelni, kit érdekelhet hazánkban ez s p. Brück munkája a spanyol titkos társulatokról mint »hazánkat« illető mű, vagy pl. Beck Adolfnak miért van ott a Kronprinz-Rudolfied című Gedichtje, s nem Sedlačeknek Jung-Bunzlauban kelt Stephanie odája, cseh nyelven. E részben jó lenne a homályosabb vonatkozású czimekhez rövid commentárt is csatolni. E megjegyzésekkel korántsem kívántuk a teljes tiszteletre méltó rovattörszeállítót gáncsolni.

— A PULSZKY KÁROLY szerkesztette »Archaeologiai Értesítő« idei új folyamából az I. rész, mint 12¹/₂ íves díszmunka jelent meg, igaz, hogy nagy várakozást keltve, a nagy pihenés után. Negyvennégy rajz, 26 tábla, 3 phototypia van benne, kiállítása ízléses, a beltartalom változatos s jórészt feldolgozott anyagot nyújt, mi a régi »közlemények« beosztását juttatja esziünkbe. A füzetben közölt tanulmányokat és czikkeket: Pulszky Ferencz, Herman Otto, Dankó József, Végh Adorján, Majláth Béla, Henszlmann Imre, Hampel József, Thallóczy Lajos s a szerkesztő irták. A füzetben van őskori népvándorlaskori, római, középkori, ó s renaissance korbéli műtörténeti, magyar vonatkozású heraldico-sphragisticus és több birálati czikk. Alakilag véve a sok alapos és gondos tanulmány közül kiválik Pulszky Károly tanulmánya Raphael Santiról az Országos képtárban. E tanulmány gondosan, szépen van írva, nemcsak tudásra, de critikai érzékre is vall, s a szerzőnek, ki eddigi működésével csak a figyelmet — azt is sokszor nem hizelgőleg rá nézve — hívta fel, az *író* nevet is megszerzé, tudását mindenki elismervén. Dankó József czikke Dürer fájdalmas férfiáról, Hampelnek kiváló czikke a pannoniai sírokról, Pulszky Ferencznek a szegedi leletekről s Hermanak archaeologico-természetráji vázlata mind oly pontjai a tartalomnak, melyek a régészt e füzet elolvasására sarkallják. Magyar történeti szempontból felemlítendő Majláth pecsétközlése a Vancha Istvánci s a bosnyák czímer és zászló kérdés taglalása, mely horvát és cseh nyelvre is fordított. Hisszük, a többi füzet megjelenése nem fog annyi akadályba ütközni, mint a mennyi e sokszor sürgetett opus elé gördült.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« Czobor Béla szerkesztése alatt, mely az idén második évfolyamába lépett, már is hasznos szolgálásokat tett a régi egyházi művészet iránti érdekelttség felköltése körül. Számos czikke nemcsak egyház-művészeti, hanem egyház-történeti érdekekkel is bír s nem egy esetben történeti forrásul szolgál. *Majláth* Bélától az csesdi vár egyházszerelvényei művelődéstörténetünkhez igen érdekes adalékot szolgáltat, valamint *Némethy* Lajostól a pozsonyi clarissák leltára is e tekintetben becses közlemény. A szerkesztő folytatta tanulmányait a főszékesegyház kincstáráról, s immár hat közlemény fekszik az olvasó előtt. *Bogisich* Mihály a régi templomi énekekről értekezik; nagy fontosságú tárgy, mely megérdemli az alapos kutatást s melynek művelése által szerző már is hasznos szolgálatot tett a zene történetének. Egy sorozat kezdetett az egyházi pecsétekről, más az egyházi öltönyökről szól stb., — szóval szerkesztőnek gondja van rá, hogy az egyházművészetnek minden fontosabb ága lapjában szóba kerüljön. Ezenkívül minden fontosabb tárgy képpel van illusztrálva — mi hasonlóképp alkalmas emelni az olvasó érdekelttségét.

— Az »ÚJ MAGYAR SION« VIII. és IX-ik füzetében »Egy fejezet a XVIII-ik század internationalis viszonyainak történetéből« czím alatt *Városey Gyula* czáfolatot közöl *Feleki József* »A Foktűi egyház múltja és jelene« czímű könyvének némely állítására.

S most már térjünk át a könyvekre, melyekből ismét egy sereg ujdonságot mutathatunk be:

— »EMLEKBESEZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK« czím alatt *Trefort* Ágoston egy tartalom-gazdag munkát adott ki. A magyar doctrinairek utolsó, életben levő tagja összegyűjté apróbb műveit, melyek nagy része a 60-as években íratott, de van egy-kettő a 48 előtti időkből is. Van benne egy pár emlékbeszéd is, több tanulmányhoz anyagot egyik-másik munkának olvasása szolgáltatott. Mindnyája szellemes, európai műveltségre, gondolkodó főre s gazdag olvasottságra vall — s egy sincs, mely az olvasóban eszméket, benyomásokat ne költene fel.

— »ÁRPÁDKORI MŰVELŐDÉSÜNK TÖRTÉNETÉT« *Órmos* Zsigmond Temes-vármegyei derék főispánja s a délmagyarországi történelmi és régészeti egylet nagyműveltségű elnöke megírta, s egy vaskos és díszes kiállítású kötetben közzétette. A munka XXV fejezetben tárgyalja a műveltség fejlődését s emelkedését, a pogány vallást, a politikai intézményeket, a tanügyet, a köz- és magánjogi állapotokat, a városok, a me-

gyék keletkezését, fejlődését, az építészetet, szobrászatot, festészetet s a hadügyet.

— **Dr. SZINNYEI JÓZSEF** a »Komáromi Lapok«-ban egy érdekes tanulmányt kezdett kiadni a komáromi magyar színészet történetéről, mely különnyomatban önálló kötetben is meg fog jelenni. Az első füzet, mely az 1811—19-iki kort tárgyalja, már megjelent. Ez azonban nemcsak a színészet története — hanem egy darab művelődés-történet, mely az akkori viszonyok ismeretéhez nagybecsű adalékot képez. Óhajtható volna, hogy e példát követve, a többi vidéki lapok is kiadnák a színészet történetét városaikban; ezekből aztán könnyen és jól meg lehetne írni a hazai színészet történetét.

— **HAMPELTŐL** két érdekes füzetke fekszik előttünk. Jelentés az ó-budai papföldi ásátás eredményéről 1881-ben, s a Múzeum érem- és régiségtárának kalauza. Ez utóbbi igen díszes kiállítású füzetke kalauzolja a nagy közönséget az érem- és régiségtár újon rendezett hét nagy és szép termében, mely helyi használatra készült ugyan, de oly czélszerű beosztással, hogy a látogató azonnal tájékozhatja magát. A másik munka »a jelentés« alkalomszerű irat keretébe egész tanulmányt foglal magába. Jobbra-balra az ó-budai országot mellett az utazó egy egész ismeretlen világot lát maga előtt feltűnni, — ez annak egyik részét a fürdőt vázolja s annak helyrajzát is közli. A jelentés három fejezetből áll, az I. az ásátás előzményeit vázolja, a II. a fürdőt írja le, a III. a leleteket sorolja fel. Az a gazdag eredmény, melyről e jelentés tanulságot tesz, biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a megkezdett munka a jövő évben is folytatatni fog.

— »**MAGYARORSZÁG CZIMERTÁRA**« czímű vállalatból, melyet Altenburger és Rumbold adnak ki, s melyhez a szöveget Tagányi Károly írja, megjelent az V-ik füzet is. A szövegből már előttünk fekszenek az ország, a társországok és a vármegyék czimereinek leírása. Ezen füzet a hajdani vármegyék, kerületek s a hajdani dalmát területek czimereit írja le, míg tíz táblán vármegyék, királyi városok, rendezett tanácsú és mezővárosok czimereit adja. Ha elkészül, ez lesz nálunk az első ilyenmű teljes és kritikailag dolgozott munka.

— A **KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉVLAPOI** új folyamából a XVI-ik kötet igen érdekes — részben irodalomtörténeti — tartalommal megjelent. E kötet is, mint megelőzői, két részből áll: hivatalos közleményekből s irodalmi munkálatokból.

VEGYES KÖZLÉSEK.

ZEMPLÉN-MEGYE MONOGRAPHIÁJA. Zemplén-megye monographiájával — mint már egy ízben említettük — Nagy Gyula v. tagtársunk foglalkozik és pedig régtől fogva s e czélból az orsz. levéltárban lévő anyagot búvárolta át. Vállalatát a vármegye is pártolja, mint olyant, mely egyrészt hosszas búvárlat gyümölcse fog lenni, s másrészt az író, mint a megye fia, szülőföldre minden zegezúgát ismeri. Közelebről felhívást bocsátott ki a megye közönségéhez a helyi adatok egybegyűjtése czéljából, melynek bizonyára óhajtott sikere lessz. Mint halljuk Melléthci Barna Mihály tagtársunk is munkába vette Zemplén-megye monographiájának megírását, még pedig az első kötetben a topographiai részt szándékozik megírni azon okirat gyűjteményéből, mely még Horváth Mihálynak is jó szolgálatot tett. A monographia a történetirodalomnak akar szolgálni s e czélból már számos éveken át gyűjtötte hozzá az alkalmas anyagot. Tagtársunk rövid idő mulva fogja olvasni a „*Rákóczy nemzetség teljes genealogiáját*“ társulatunkban, mely táblázatban a dicső emlékü fejedelmi ágnak a régibb őselődeivel való összeköttetése firől fira látható lessz.

— SZENTKLÁRAY JENŐ eredeti, forrástanulmányokon írt munkájából, a »Száz év Délmagyarország történelméből« sajtó alatt van a 25—40 ív s talán jövő év martiusra ismét egy terjedelmes füzet hagyhatja el a sajtót. Ebből a czélból több hétig szándékozik Bécsben, a hadügyminiszteri levéltárban kutatni, s onnan lejövet, az egyetemi könyvtárban s másutt is adatokat gyűjteni.

— MÚZEUMI LEVÉLTÁR. Á pénzügyi bizottság elfogadta a közoktatási miniszternek abbeli előterjesztését, hogy a M. Nemzeti Múzeumban letéteményezett családi iratok s levéltárak rendezésére egy levéltárnoki állás szerveztessék. Így tehát kilátás nyílik, hogy a múzeum igazán becses levéltári anyaga, mely különben eddig is a lehetőséghez képest nagy liberalitással mindenkinek hozzáférhető volt, elkülönítettik a kéziratoktól s apróbb részleteiben is rendezve lessz.

— RENAN ERNEST nagyíró művéből »Histoire des Origines du Christianisme« a VII-ik: »Marc-Aurele, s a régi világ vége« czím alatt megjelent. E kötet nevezetes részének a régi Pannonia színtere s érdekes olvasnunk, hogy »egyik expedíciója alkalmával a Garam partjain Magyar-

ország egyhangú Alföldje közelében« írta a császár legszebb lapjait azon könyvnek (εἰς ἑαυτον), melyben egész lelkét feltárta előttünk. E munkában különben is sok érdekes s Pannoniára vonatkozó adat olvasható. Annak idejében vissza fogunk térni az érdekes rajzokra.

— BOJNYCHICH IVÁN tagtársunk »Südslavische Revue« cím alatt egyetemes szemlét akar kiadni, mely a nem szláv ajkuakat értesíteni akarja a déli szláv népek irodalmi s tudományos viszonyairól.

— BOSZORKÁNY-PEREK. Csemegi jeles jogtudósunk a boszorkányperек történetét tanulmány tárgyává szándékozik tenni, s e célból az orsz. levéltár anyagának kutatására engedélyt nyert.

— Ó-BUDAI ÁSATÁSOK. Az amphitheatrum további költségeire a pénzügyi bizottság 5000 forintot szavazott meg, míg a főváros a papföldi ásatásokra 3000 frtot szánt. Jövő évben tehát még nagyobb mérvben fog folyni a főváros múltjának földerítésére célzó e munkálat, mely most a tudományos érdeklődésnek már állandó rovatát képezi.

— GÖRÖMBEI PÉTER tagtársunk a »Szabolcsmegyei Közlöny«-ben figyelemreméltó indítványt írt egy, a Szabolcs-megyében felállítandó régészeti s művelődéstörténelmi egylet érdekében. Elmondja, hogy már számos megyében alakult hasonló egylet, s csak épen Szabolcs-megyében nem tud megalakulni, bár volt már egyszer. S ő nem a részvétlenségnek tulajdonítja azt, hogy nem alakult meg újra, hanem az egylet egyoldalú működésének, csupán a régészet felölelésének. Pedig ha a történelmi kutatás sem volna kizárva, akkor nagyon hamar megalakulna az egylet. Hisz oly sok régi híres család volt Szabolcs-megyében s van most is, és oly sok levéltár van még átkutatlan. S hiszi, hogyha azon zászló alá sorakoznak, melyre nemcsak a régészet, de a művelődéstörténelem pártolása is lesz írva, mint a békés-megyeiéén, akkor biztosan megalakulnak.

— DR. HAMPEL JÓZSEF muzeumórt s egyetemi magántanárt Ő Felsége a budapesti egyetemen az ó-kor történetének rendkívüli tanárává nevezte ki. Hampel a folyó tanév elején már megkezdte előadásait. Eddigi irodalmi és tudományos működése az újon kinevezett tanárnak biztosítékül szolgál arra nézve, hogy az egyetem oly tanerőt nyert benne, mely nemcsak tolmácsolni fogja az európai tudományos világ legújabb vívmányait, hanem önálló kutatásokkal is emelni fogja azt.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK. Írta *Trefort* Ágoston, Budapest, 1881. 8-adr. VIII és 345. l.

— TÓTH ISTVÁN Versezeti az Istenben boldogult néhai méltóságos gróf Cziráky József ezeres kapitánynak életéről, táborozásáról, haláláról 1742-ben. (Régi kézirat után) Székes-Fejérvártt, 1881. 12-cdr. VIII. és 228.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. Történeti bevezetésekkel. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkesztette *Szűldgyi S.* Hetedik kötet. (1614—1621.) Budapest, 1881. 8-adr. 567 l.

— SZENT-ISTVÁN első apostoli magyar királyról mondott díszbeszéd irodalma. Összeállította *Némethy L.* Budapest, 1881. 8-adr. 68 l.

— A VÁG ÉS VIDÉKE. Topographiai leírás, egyszersmind kalauz a Vág völgyben utazók fürdővendégek stb. számára. A szöveg közé nyomott 54 képpel. Kiadta Lovcsányi Gyula képezdeci tanár. Budapest, 1881. 8-adr. 160. Ára 2 frt.

— A KOMÁROMI MAGYAR SZÍNÉSZET története, írta id. Szinnyei József. Első füzet 1811—1819. Komárom, Ziegler Károly nyomdájából. 8-adr. 64 l.

— MAGYARORSZÁG CZÍMERTÁRA. Kiadja Altenberger A. és Rumbold B. A szöveget írja *Tagányi Károly*, 5-ik f. Budapest, 1881. 4-cdr. 39—44 ll.

— KALAUZ. A magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-tárában. Harmadik kiadás. Budapest, 1881. 8-adr. 55 l.

— JELENTÉS az ó-budai papföldi ásatásról, *Hampel J.* 1881. Budapest, 8-adr. 22 l.

— EPERJES SZAB. KIR. VÁROS levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése. Szerkesztette *Lasztóky László*, Eperjes, 1881. 8-adr. 59 l.

— A ZIRCZI-PILIS-PÁSZTÓI- ÉS SZENT-GOTHÁRDI EGYESÜLT APÁTSÁGOKBA kebelezett cisterci kiváltságos szent-rend személyzetének névtára az 1881—2-iki tanévre. Sz.-Fejérvárott, 1881. 8-adr. 42 l.

— A GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE. Írta *Curtius Ernő*. A magyar Tudományos Akadémia megbízásából a negyedik javított kiadás után fordította *Lehr Albert*. Ötödik kötet. Budapest, 1881. 8-adr. 522 l. Hatodik kötet. Fordította *Komáromy Lajos*. Budapest, 1881. 8-adr. 532 l.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1881. évi aug. 22—28-iki

VIDÉKI KIRÁNDULÁSA

SÁROS VÁRMEGYÉBE

S EPERJES ÉS BÁRTFA VÁROSAIBA.

A VÁLASZTMÁNY MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1881. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM KORSZAKAI.

PULSZKY FERENCZ

elnöki megnyitó előadása a magyar Történelmi Társulatnak Eperjesen,
1881. augusztus 22-én tartott vidéki nagygyűlésén.

A múltnak emlékezete éled fel bennem, midőn szerencsém van a történelmi társulat ez évi ülését itt Eperjesen megnyitni. Itt születtem, itt nyertem nevelésemet, itt kezdtem meg politikai életemet, de a sors úgy hozta magával, hogy harminczöt év óta csak egyszer, rövid időre jöhöttem vissza ide, hol első ifjúságomat töltöttem. Azok, akik vezérletének oly sokkal tartozom, már régen elporlottak, kortársaim közül is keveset látok körünkben, egy új nemzedékkel találkozom, de Sáros-vármegye régi szivélyessége félreismerhetetlen az új nemzedékben is. — Nem ok nélkül választotta a történelmi társulat a felföldnek ezen részét vándor-gyűléseinek mostani színhelyévé, mert minden történetbúvár tudja, hogy ez hazánk sok régi családjának fészke, hol az utódok kegyelete' feltartotta levéltáraikban elődjeik emlékét, s hol a történelmi társulatnak ismét új kútfők nyílnak meg hazai történelmünk felelevenítésére.

A történelmi társulat azon időben alakult, midőn az űsiség eltörlése következtében a régi levéltárak befolyása a magánbirtokviszonyokra megszűnt s ezáltal a félelem is elenyészett, hogy megnyitások veszedelemmel járhatna birtokosaikra nézve, de másrésztől megszűnt azon anyagi érdek is, mely a családokat levéltáraikhoz kötötte. Előre látható volt tehát, hogy sok régi okmány, melyet eddig az önzés őrzött meg, elvesztve minden lehető anyagi becsét, el fog kallódni, sőt hogy sok levéltár veszendőbe megyen, ha a bir-

tok más kezekbe jut. A történelmi társulat felhasználta ezen időpontot s vándorgyűléseiben bejárta az egész országot, kutatta a magánlevéltárakat, melyek most már nem zárattak el a vizsgálók szemei elől s gyűjtötte az anyagot, mely arra fog szolgálni, hogy hazánk történelme valahára oly módon irassék meg, mely a nemzet múltjához és jelen művelődési fokához méltó s kiállja a versenyt más nemzetek s országok történelmi irodalmával.

A jelen tudományosság nem elégszik meg többé a történetek száraz elbeszélésével, pusztá krónikával, hanem kívánja ismerni a nemzet belső viszonyait, házi életét, kulturális fejlődését a legrégebbi időktől, és az ország földrajzi és klimatikus viszonyainak befolyását a lakókra, melyek ezeknek jellemére hatottak; de emellett megkívánja az éles kritika bírálatát, a bölcsészeti felfogást s azon pontosságot, mely nem engedi, hogy az írónak képzelődése gyeuge adatok nyomán oly képet állítson előnkbe, mely a valóságnak egyáltalában meg nem felel.

Hazánk jövő történetírója nem fogja kezdeni munkáját a magyarok bejövetelével. Az ország régi lakói s civilisatiójok befolyással voltak a későbbi nemzedékekre is, az elenyészett népek nem tűntek el nyom nélkül s nem is állíthatjuk, hogy vérök, fizikai értelemben is, nem keringene némi részben még a mostani nemzedékben is. Nemzetiségünk, melyhez oly híven ragaszkodunk, nem faji, hanem ezredes befolyásoknak és történelemnek eredménye, kötelességünk tehát az élő terebélyes fának gyökereit az utolsó szálakig a föld alatt felkeresni, a kőkori civilisatio kezdetitől fogva kutatni, mennyiben különbözött akkor is az itteni lakók őskori durvasága a szomszéd országok lakóitól; miként következett erre a rézkor és bronzkor, s nem fogja kihagyni munkájából a kelták hosszú, sok századokig tartó uralmát, melyet a római s görög írók csak itt-ott említenek meg, de kiknek emléke azon sírokból ismét napfényre kerül, melyeket időnként hazánkban hol a földművelő felszánt, hol a tudományos kutató felás. A rómaiak uralma több emléket hagyott maga után, itt már megnyílnak az írott külforrások is, de ezek is kiszáradnak a népvándorlás idejében, mely legnagyobb részt hazánkon ment keresztül.

A Duna medenczéje volt mindig legrégebbi idők óta az Európába bevándorló népek országútja.

De azon számos nemzetek közül, melyek a magyarok bejövetele előtt hazánkban, rövidebb-hosszabb időre megtelepedtek, maradóbb befolyása, mely figyelmünket különösen leköti, csak négynek volt, a keltáknak, a rómaiaknak, az avaroknak és a szlávoknak. Csak ezek lakták hosszabb ideig, századokig az országot.

A régi írókból tudjuk, hogy Nagy Sándor utódainak idejében kelta rajok, a galaták, özönlötték el a Duna partjairól a görög tartományokat Európában és Ázsiában; tudjuk, hogy már Nagy Sándor idejében is kelta törzsek lakták a Duna vidékét; oly sírköveinken pedig, melyek már a római uralom idejéből valók, még mindig megmaradt örökítve sok kelta név. Így tehát a keltáknak tartózkodása hazánkban három századon keresztül teljesen be van bizonyítva; a kelta sírleletek azonban, melyek minden tekintetben hasonlítanak azokhoz, melyeket Franciaországban, Schweitzban és Angolországban találunk, még sokkal régibb időkre vezetnek vissza, sőt valószínűvé teszik, hogy a kelta nép az, mely a bronz művelődést hozta be hazánkba. Emléköket csak néhány Dunántúli városnak neve, pénzeik és a sírleletek tartották föl, mert a régi római s görög írók igen keveset gondoltak a szomszéd barbár népekkel s feljegyzéseikben annyira felületesek, hogy nehéz azon különböző törzseknek nemzetiségét meghatározni, melyekről említést tesznek. Így például még egyáltalában nincs meghatározva a római írókban említett pannonok nemzetisége s nincs bebizonyítva, valjon azon különbség, mely szerintök a pannonok és kelták nyelve közt fennállt, nem dialectusi különbség volt-e, s vajjon a pannonok nem tartoztak-e a sok törzsekre és dialectusra oszlott nagy kelta népfajhoz. Hogy csak egyet említsek: a pannonok nagy hadvezérét, ki a római foglalásnak hét évig hősiesen ellenállt, Bathónak nevezik a római írók, s ugyanezen nevet találjuk egy régi sírkövön azon megjegyzéssel, hogy aravisk, az araviszek pedig kelták, kik még a római foglalás első idejében pénzt is vertek.

A rómaiak uralma négy századig tartott a Dunántúli részekben, melyek még mindig Magyarországnak leggazdagabb s legműveltebb vidékei. A világ urai mindenütt különös hatással voltak a különböző népségek egybeolvasztására; a római nyelv lett mindenütt az uralkodó, nemcsak mint a közigazgatásnak és a tör-

vénykezésnek, hanem mint a seregnek is nyelve, melynek kiszolgált tagjai a római polgárság jogát nyerték el s a tartományban telepedtek meg. Ismeretes különben a rómaiak civilisátori szerepe, utakat készítettek mindenütt, castrumaikból városok s gyaratok alakultak, fürdőket s amphitheatrumokat építettek ezekben, s templomokat isteneiknek, a határon pedig folytonos erődítések biztosították a provinciát a barbárok betörései ellen; szóval a rómaiak nevelték azon nemzeteket, melyeket meghódítottak. Azon vidéken, melyre a rómaiak hatalma kiterjedt, mindenütt találkozzunk emlékeik maradványaival, sőt még a római limesen túl is kiterjedt a római művelődés befolyása, a szegedi öthalomból ástak ki régiségeket, melyeknek római jellege kétségtelen, s itt Sáros-vármegyében, hová római soha nem tette lábát, ásatott fel azon két nevezetes halom, a harmadik századból, melyeknek tartalma a bécsi Antiken Cabinetet és a pesti nemzeti muzeumot díszesíti.

A római uralmat s emlékeinek nagy részét megtörte a népvándorlás, a góthok, Attila népei, a gepidák, a longobardok, szóval azon különböző népek, melyek a régi civilisációnak véget vetettek s egy újat készítettek elő. Ezek közül egy sem maradt hosszabb ideig hazánkban, egy sem alapított itt államot, Olaszország s a gazdagabb római tartományok nagyobb vonzóerővel bírtak, a népek is, mint a nap, keletről nyugatra tovább s tovább vándorolnak. A szlávok terjedtek el ezen időben a Kárpátokról lefelé, de az avarok közikbe hatoltak, mint egy hatalmas ék, s elválasztották az éjszaki törzseket a déliektől. Hazánk három századon túl az avarok birtokában maradt, de hosszú uralkodásoknak emlékeit néhány német krónikának száraz adatain s néhány byzanti író feljegyzésein kívül a föld gyomrában kell keresnünk, azon sírokban, melyeket időnként felfedezünk s melyeken iparuknak és izlésüknek tanúságait azon fegyverekben és ékszerekben leljük, melyekkel holtjaikat eltemették.

Miután a IX-ik század elején Nagy Károly megtörte az avarok hatalmát s elpusztította ringjeiket, melyekben annyi elrabolt aranyat és ezüstöt talált, hogy a nemes fémek értéke egy időre Németországban leszállt, a krónikák csaknem teljesen elhallgatnak az avarokról, 840-ben említik utóljára földjüket, terram

avarorum, de azért nem tehetjük fel, hogy egészen kiirtattak volna, a mint egyáltalában a nemzetek tökéletes kiirtása nem történik soha, nagy részük beleolvad más nemzetekbe, elhagyja nyelvét s átalakul, a név eltűnik, nem a faj, s így történhetett ez nálunk is; sőt azon könnyűség, melylyel Árpád népe az egész országot elfoglalta, aligha nem köszönhető azon körülménynek is, hogy őseink találkoztak itt a leigázott avarok utódjaival, kik velök könnyebben összeforrtak, mint régi ellenségeikkel s akkori uraikkal a szlávokkal.

A pogány magyarok culturalis állapotáról csak torzképet nyerünk a német krónikákból s igen elégtelent a byzanti írókból, de néhány sírlelet erről is ad már most is némi felvilágosítást s azon reménnyel biztat, hogy e tekintetben is megszólalnak a halottak s elbeszélnek nekünk azt, amit az élők megmondani elmulasztottak. Már most is tudjuk, hogy még sem voltak oly vad barbárok, minőknek őket a szent galleni szerzetes s a német krónikák leírják, ismerjük ékszereiket, melyek stýljökben eltérnek az akkori byzantiaktól, s akár ők magok, akár rabszolgáik és hadifoglyaik készítették ezeket, tanúságot tesznek bizonyos izlésről és az iparnak bizonyos fokáról, melyet természetesen a byzanti hagyományok szomszédsága s a meghódított népek ügyessége befolyásolt.

Sokkal kevesebbet tudunk a szláv népek őskori művelődéséről. Hazánkban eddig még egy őskori leletet sem ismerünk, mely némi biztossággal a szlávokra volna visszavezethető, reméljük, hogy lengyel barátink és szomszédjaink, kik oly országban laknak, hová a rómaiak soha el nem hatottak, s mely a német vándorlásnak útján kívül esett, oly emlékeket fognak felásni, melyekben fel fogjuk ismerni az őskori szlávok sajátságait, amint azok műveikben jelentkeznek.

Csaknem ugyanazon homály, mely a népvándorlási időket fedi, rejti el szemeink előtt a magyarok bevándorlásának történetét s azoknak pogány korát. Olasz-, Francia-, Németországban ez időben már nagyobb világosság uralkodik a történelemben is, nálunk még csak az év sincs meghatározva, melyben a magyarok hazánkban először megjelennek. Szt.-István alapítja meg az országot, ő téríti meg a kereszténységet, az ő uralkodásával kezdődnek a biz-

tosabb kútfők. Egyébiránt nomád népet nem lehet hatalom szóval földművelővé tenni s a földhöz lekötni. Sokáig tartott, mondhatjuk: az Árpád dynastia férfiágának kihaltáig, míg az állapotok végkép megszilárdultak s Magyarország tökéletesen európai szint iltött.

Sokszor említettett már Szt.-István bölcsesége, mely a kereszténységet nem Bizancból, hanem Rómából vette át s ezáltal nemzetét a nyugati művelődéshez kötötte. Nem kevesebb bölcseséget tanúsított abban is, hogy az ország kezdetleges állapotában azt a német császárságtól gondosan elkülönítette s ez maradt kevés kivétellel utódainak is folytonos politikája. Azok, kik, mint Péter és Salamon, a német császároknál keresték támaszukat nemzetök ellen, ezen merényletökért mindig lakottak. Míg királyaink a német bevándorlókat a Szepességen úgy mint a király-földön szívesen látták s bennök a nemzet gyarapodását találták, úgy mindig ellentálltak a csábításnak, hogy a német császár felsőségét ismerjék el, csak a művelődést vették nyugatról, politikájuk inkább keletre fordult, hol északnak, hol délnek.

Mindamellet, hogy a tatárjárás okmányaink igen nagy részét elpusztította, elég világos az ország hagyományos politikája, mely szerint Magyarországot folyvást a szentszék oldalán találjuk, míg a német császárság folyvást összeütközött a római pápasággal, sőt midőn Franciaország is, mely büszkélkedett kereszténységében, annyira, hogy királyát is a legkeresztényebbnek czímezte, nem egyszer jutott összeütközésbe a pápákkal, Magyarország mindig hive maradt a Curiának, mindamellet, hogy királyaink apostoli jogaikat féltékenyen megőrizték. A nagy investiturai harc nem hatott Magyarországra s a vallási vakbuzgóság nem tartozik nemzetünk jellegéhez. Szt.-István rövid idő alatt megtéríti a magyarokat, a visszaesés a pogányságra András bejövételénél szintén csak igen rövid ideig tart, Szent-László óta megszűnik a pogányság minden nyoma. Ez időben kezdődnek a keresztesháborúk, a nyugat népei keletre tartanak, hogy a szent sírt visszahódítsák a hitetlenek kezéből, seregeik nem egyszer Magyarországnak veszik útjokat, itt azonban rokonszenvet nem tudnak költeni. Nem találunk itten egyebet hideg neutralitásnál; azon láz, mely egész Európát megtámadta, nem terjed el Magyar-

országra, királyaink a pápák minden intése és felszólítása daczára nem vesznek részt a keresztháborúkban s midőn végre II. András reá készül a soká halasztott kalandra, ez is inkább politikai utazás, mint hadjárat. Nem ütközik meg a szeldsuk szultánnal, hanem fegyverszünetet köt, mely alatt Jeruzsálemet mint zárandok látogatja meg s visszajő országába, anélkül, hogy a szent sír visszahódítását megkísérlette volna. Ez is egy oly jellemvonása nemzetünk s királyaink politikájának, mely mutatja, hogy a nyugati nemzetiségektől külön áll, mindamellet, hogy a keleti egyházhoz nem csatlakozott. A nyugati művelődés befolyása mellett is a magyar nemzetiség azon időben is fenntartja magát, midőn az nem volt még kötve a nyelvhez.

Az Anjou ház fényes uralkodása Magyarországbán alapítja meg az olasz művelődés befolyását hazánkban, mely eddigi történetíróink által talán nem lett még eléggé méltányolva, pedig Olaszország az újkori művelődésnek valódi bölcsője, itt soha nem szűntek meg a régi római hagyományok s a tudományok s a társas-élet választékosabb formái csak innen terjedtek ki a francziákhoz, spanyolokhoz s németekhez, s ámbár Szt.-István koronája az Anjou ház kihaltával a megnémetesedett cseh Zsigmondra s az osztrák Albertre s fiára Lászlóra szállt, mégis az olasz művelődéshez vonzódott mindig a magyar, olasz egyetemekre jártak tudósaink, olasz tudósok s művészek jöttek a magyar udvarhoz, a német elem, a közelebbi szomszédság daczára, kevesebb befolyással volt, sőt midőn Mátyás, ki az idegenek ellen nem volt elfogúlva, a német Beckenslohert nevezte ki esztergomi érseknek, ebben roppantúl csalódott, mert ez elrabolva a székesegyház kincseit, Salzburgba szökött, Mátyás legnagyobb ellenségéhez III. Fridrik császárhoz. Onnét kerültek Vitéz codexei Münchenbe és Bécsbe.

A mohácsi csata határkövet képez a középkor és az új idők között. A nemzet védelmet keresett a török hódítás ellen s egy része azt a német császárságban gondolta feltalálhatni. János király egyik kiáltványában figyelmeztette az országot, hogy a külföldön székelő fejedelem a nemzetiséget veszélyeztetné. Ferdinand érezte ezen vádnak súlyát s ígérte a nemzetiség biztonságát. S ez csakugyan azon időben nem is volt még semmiképen veszé-

lyeztetve, a nemzetiség kérdését nem értette még az akkori Europa, a vallási mozgalom foglalta el az elméket s Magyarországnem zárhatta el magát ezen áramlat elől, amint azon viszony, melybe fejedelme által a német császársághoz lépett, őt ezentúl mindig a legszorosabb összeköttetésbe hozta az összes külföldi viszonyokkal. A reformatio Németországból jutott közvetlenül Magyarországra, ez hozta be a német civilisatióknak befolyását hazánkba, mindamellett, hogy a francia Calvin és az olasz Socinius tanai nagyobb befolyással lettek a magyar fajra. A német tudományosság lett azóta a magyar művelődésnek alapja, míg a lengyelek s újabb időkben az oroszok és románok inkább a francia civilizatiót választották mintájuknak. Ez is oly végzetes egy esemény, mint a római egyház kereszténységének elfogadása Szt. István által és ha a magyar jellem ellenkezik is a némettel, mégis a nehézkes, formátlan, bölcselkedő, de a mellett alapos német tudományosság biztosabb vezérfonalul szolgált a magyar művelődésnek, mint a fényesebb, kápráztató, de sokszor felületes francia, melynek befolyása bizonyos időben csak Erdélyre hatott ki.

Másfél századig tartott csaknem szünet nélkül a bel- s külháború, Ferdinandtól Lipótig, hol a vallás, hol a politikai szabadság harcza, mert ezen időbe esik egész Európában a korona hatalmának kiterjesztése, a vágy egységes államokat alapítani s a hatalmat a fejedelem kezében összpontosítani, tekintet nélkül a tartományok s főurak régi jogaira. Végre a török is visszaszorított s az ország régi határai helyreállítottak, Erdély is ugyanazon fejedelem alá került, mint Magyarország, de hazánk ereje meg volt törve, s az alkalom kínálkozóan mutatkozott arra, hogy Magyarország beleolvastassék az örökös tartományokkal együtt egy nagy birodalomba, mely idővel a szétmálló német császárság helyét pótolhassa Európában. Ezen cél lebegett folyvást a bécsi államférfiak szeme előtt, kik valósítását másfél század alatt a legkülönbözőbb formákban igyekeztek keresztül vinni, de épen ez által felköltötték a nemzetiség eszméjét, mely száz év óta a magyar történelemben uralkodik s végre a legkülönböféle viszontagságok után a mostani közjogi alapra vezetett. Hazánk földrajzi helyzete azonban oly szoros kapcsolatba hozta azt Európának minden államaival és viszonyaival s különösen azon nagy szellemi áram-

latokkal, melyek az egész nyugaton uralkodnak s a nemzeteket annyira áthatják, hogy nincs többé ország, nincs fejedelem, mely magát ezen hatás alól kivonhatná. Az egyes nemzetek története oly szoros kapcsolatban áll a XVII. század óta az összes europai történelemmel, hogy azon történetiró, aki azt elhanyagolná, feladatának nem felelhetne meg. Magasabb álláspontra kell helyezkednie, hogy láthatára hazánk területén túl is terjedjen, s fel kell fognia az összes europai állapotokat, hogy megmagyarázhassa azt, mi körülötte történik.

Történetiróink érzik feladatuk ezen nagyságát, s épen azért nem mernek belefogni a roppant anyag feldolgozásába, mely előttük fekszik. Mi szerényen anyagot gyűjtünk még s legfeljebb monografiákban kísértjük meg erőnket, melyeknek sikere nem hagy fel semmi kételyt, hogy a nagyobb feladat is előbb-utóbb meg lesz oldva. A haladás már a mi nemzedékünkben is érezhető. Mindenki látja a nagy különbséget, mely a debreczeni Szilágyinak historiája és Horváth és Szalay története közt érezhető, azóta viszonyaink is mindinkább kifejlődtek, érezni kezdjük azon solidaritást, melyben az europai nyugati művelődéssel állunk, nemzetünk tudja, hogy nem létezhetik teljes elszigeteltségben, s hogy minden europai kérdés előbb-utóbb hazánkban is megoldást kíván, a történetiró nem szoríthatja tehát figyelmét kizárólag azon tüneményekre, melyek hazánkban fordulnak elő, okaikat távolabb országokban kell keresnie, s meglehet, hogy már köztünk van azon férfiú, ki előbb-utóbb a nemzet történetét méltóan meg fogja írni és kinek munkája csakugyan, a római író szavai szerint, a nemzeti élet tanítója lesz. Mi csak az építési anyagot szedjük össze, s várjuk a mestert, ki a nemzeti méltóságnak megfelelő emléket emelendi. Ezen reményben nyitom meg a történelmi társulat jelen vándorgyűlését.

S Á R O S V Á R M E G Y E N É P É N E K

EGYKORI MAGYARSÁGÁRÓL.

(Tanulmány előadva a Magyar Történelmi Társulat 1881-ik évi aug. 22-én Eperjesen tartott nagygyűlésén.)

Tisztelt gyülekezet!

Azon vidék, melyet már a rómaiak ismertek, határán a magyarok bejövetele előtt már hatalmas őrvárak épültek, s központján a magyar történetben is oly nevezetes szerepet játszó, s melyben ma már csak Magyarország legszebb romladéka, a sárosi vár fekszik. Azon megye, melyben az egykor oly virágzó kereskedésű, gazdag és a haza viszontagságaival annyira összeszótt három szabad királyi város van. Azon megye, melylyel Magyarország majd minden királya és főembere kiválóan foglalkozott; mely látta Csák Máté dülő hadait, és látta egyrészt a Bocskayakat, Bethleneket, Tökölyeket, és Rákóczyakat, másrészt Caraffának vérengző kezét. Mely a szabadságnak és vallásnak annyi vértanút adott. — Azon megye, hol egy Tarczay Anna oly hősiiesen védte várát és jogait, hogy mint Szondyrúl a költő, ő róla is el lehet mondani »tékozolva híven életét«. — Azon megye, hol II-ik Rákóczy Ferencz, sárosi kastélyában élte első s házasságának legboldogabb évét, s a honnét fogságba hurczolták Bécsbe. Azon megye, melynek birtokos osztálya közt találkoznak, kik a honfoglalás óta mai napig bírják elég sovány talaju birtokukat. — S másrészt azon megye, hol oly leletek találtattak, mint a múlt század végén és 1865-ben az *osztropataki*, mely királyi sírokra vall: megérdemli, hogy elmúlt életébe egy pillantást vessünk.

Lesz, fog támadni okvetlen, ki e megyének külön történetét meg fogja írni, hiszen alig lehet érdekesebb, mint azon vidéknek múltját ismerni, a hol lakunk, azon földnek közvetlen történetét, melyet szántunk.

En azonban a jelen alkalommal a történetnek nem ezen általános részével kívánok foglalkozni. — Kikapok belőle csak

egy részt, a mi lelkemmel s azt hiszem mindnyájunk lelkével ösz-szeforrt.

Mert a midőn öreg embereket hallottam szólni e megye múltjáról; a midőn régi okmányok kerültek kezembe, és bejártam e megyének majdnem minden vidékét, és bolyongtam családom birtokainak határán, és olvastam az okmányokban elpusztult régi helységek neveit, és hallottam falvak, dülők, folyók, hegyek, lakosok egykori magyar neveit: akkor sejtettem, akkor láttam, hogy itt *egy elveszett, egy eltűnt magyar világ romjain járunk*. Láttam nemzetiségi szempontból, »hogy itt hajdan szebb élet volt«!

És ekkor elgondoltam, hogy *Sáros-vármegyének régi magyarságát kutatni érdemes feladat*. Érelődött bennem e gondolat az utolsó időben, hol nemzetiségi szempontból nem csak tüneteit látom a veszélynek, de látom magát a veszélyt lelki szemeim előtt, s így e kérdés felderítése előttem legalább actualissá s egyszers-mind égetővé vált!

Gondoltam, e kérdéssel foglalkozni jobb alkalom nem lehet, mint épen most, midőn szerencsénk van az oly áldásosan működő történelmi társulatot, e megye és e város kebelében tisztelhetni, s e szerint talán kötelesség is, nem csak valamit mondani e megye múltjáról, hanem fel is hívni a t. társulat figyelmét a magyar történetnek egy oly ágára, mely eddig, tudtommal legalább, egészen parlagon hevert, s talán hivatva lehetne történetünk sok eddig homályos és indokolatlannak látszó mozzanatait felvilágosítani.

Tehát, a mint méltóztatnak látni, a *tárgy is új*, és e téren *én is ujoncz vagyok*. A kezdet nehézségeivel, és saját járatlansággommal kelle megküzdenem, s így ez alkalommal legalább igen keveset adhatok, keveset különösen a történelmi társulat igen tisztelt tagjainak, a *kik előtt már annyi a világos*, a mi a laicus előtt még homályos. — Azonban valakinek meg kelle küzdeni a kezdet nehézségeivel, s igen szívesen tettem azt én, még ha gáncsolás volna is a következmény, mert meg vagyok győződve, hogy egy szerencsésebb, ügyesebb kéz, teljes világosságot fog e kérdésre deríteni, mert az én ősz szakáлом vajmi kevés garantia arra, hogy a mit elkezdtem gyarlón *ma*, azt folytathassam vagy bevégezhessem sokkal jobban *később*.

Tisztelt uraim! Barátunk Hunfalvy Pál, a mint méltóztatnak tudni, egy sok tanulmányokkal készült könyvet írt, melynek czíme »Magyarország Ethnographiája«. Ezen művet e szavakkal végzi: »*A magyarok legrégebb lakosai e honnak. Szinte ezer éve, hogy neve Magyarország: ily hosszú folyásu más történelmet nem találunk e földön, a mióta Klio emlékezni bír.*«

Feltűnő sokat jelentő szavak. Azonban kutatásaim fonalán,

mi Sáros és a szomszéd megyéket illeti, ezen igen nagy értékű szavakat igazolva látom.

A mint tudjuk, a helységek nevei legtovább tartják fel eredetöket. Ez azonban magában még nem teljes bizonyítás, azonban ha ehhez járul a folyók, a dülök, a hegyek, és a lakosok neveinek, miután ezt legtöbb esetben maga a nép adja, ugyanazon nyelven hangzása, akkor a történészek elfogadták a tant, hogy ez azon nemzetre vall, melynek nyelvén ezek ma is felfalálhatók.

Ha ezen szabályt elfogadjuk, amint el kell, úgy bizton azt lehet mondani, hogy Sáros megyének lakossága, nemcsak a török hódítás nyomása következtében és így a XV., XVI. és XVII-ik századokban, hanem még sokkal régebben azelőtt, s *hihetőleg a magyarok bejövetele óta legnagyobb részt magyar volt.*

És ez természetesnek is látszik, mert ha egy idegen nép egy országot elfoglal, az eszélyesség és a hadi tudomány legprimitívebb szabályai azt kívánják, hogy az ellenséges becsapások ellen a határszél legyen biztosítva.

Az idők folyamán, az itt talált gyér lakosság a *szlovének*, (nem a mai szlávok, vagy tótok) Hunfalvy állítása szerint is, a magyarságban felolvadtak.

És igen helyesen állítja fel Hunfalvy szintén azon tételt, hogy »A hol gazdára vagy birtokosra akad a foglaló, ott a birtoknak neve is megvan, azért a birtokkal együtt a nevet is által veszi.«

Mi következik ebből? Következik hogy a magyarságnak ki kellett terjedni nem csak e megyére, de a szomszédos Kárpát-aljai megyékre is, már azon időben. — És következik az, hogy az elfoglaláskor itt gyér lakosságot találván a foglalók, temérdek *új helységet alapítottak* és laktak. És következik, hogy Sáros megye magyarságára két időszakot lehet constatálni. *A tatár pusztítás előtti, és a török hódítás utáni időszakot.*

Mentül messzebbre megyünk vissza, annál nehezebb a bizonyítás, s miután okmányokkal csakis a tatár pusztítás utáni időszakból birunk, ezek annyiban birnak teljes bizonyítási értékkel, a mennyiben leginkább múlt időkre, vagy egykori birtokokra hivatkoznak.

Hogy pedig a magyarság már azon időben kiterjedt a szépségre, Hunfalvy és az alább közlendő okmányokon kívül, bizonyítja *Biedermann* is (a Ruthenekről írt könyvében) ki a 11-ik kötet 58. lapján azt mondja, hogy a markusfalusi régi vár, a Márjásyak birtoka, állítólag 1094. épült, és egész 1198-ig »*Szentmihály úr*«-nak neveztetett.

Sáros megyét illetőleg:

Szeben szabad kir. város okmányai között, a 13. században,

már előfordul Nyárs, Ardó helység, és Sikos nevű dűlő, mi mai napig is megvan.

1248-ban IV-ik Béla Mohol fiának Detrichnek, Bacha mezeje, Thorok velej, és Vörösalma helységeket adományozza. A két első helység ma már nincs.

1261. V-ik István ifjabb király, megbizsa Tecus sárosmegeyi főispánt, hogy vezesse be a megnevezett birtokokba Echy grófot, itt már előjön Sóvár Szent-László király temploma, Tarcha folyó, Schylospatak, Borkút, Radach, Berki, Ereus patak.

1264-ben IV-ik Béla alatt a Merse (a Szinyeiek ősi neve) család, adomány levelében már előjön *Sanefalva* (Sáncz vagy Szénafalva legyen ez, nem tudom) most Szinye, aztán előjön Ujfalu, Ujvár.

1272. István király által mondatik, midőn Finta helységet adományozza, *quondam terram Speculatorum* (Spiculatorum) *nostrorum Eur* (ör) *vocatam* (Wagner 287. lap) most tótul Sztrázs, mi annyit tesz, mint örhegy Finta felett.

1278. László király a Tekule nemzetségnek (ettől származnak a még ma is virágzó Dobay, Roskoványi, Úsz és Gombos családok) több falut adományoz, már ott előjön Vörösalma, Peturmezeu, Kuzurumezeu, Putrumezeu, Huziumezeu (Hosszúmező) »*vacuas et habitatoribus destitutas*« *eisdem conferre* de benignitate regia dignaremur (üres, a lakosok által elhagyott helységeket nekik királyi kegyelmünkkel adományozni méltóztatunk.) (Wagner Dipl. Comit. Sarosiensis 291. l.)

1285-ben Kún László György mesternek adományozza *Sóvárt*, *Sópatakot* és *Delnét* a sóaknával és a sókuttal együtt (quasdam villas nostras regales Soovar, Sovpatak és Delne vocatas in comitatu Sarus existentes cum fodina seu puteo salis ibidem existente) Katona VI. 914. lap. A még ma is élő Sóvári Soos nemzetség ezen Györgytől származik. — Sóvár még ma is megvan, de Sópatak és Delne helységek nincsenek. Delna Sóvár mellett ma csak egy pataknek a neve.

Hogy Sóvár a legrégebb időktől, sőt eredeti magyar telep, bizonyítja Hunfalvy is, ki erről azt mondja: »Sóvárnak magyar neve csálhatatlan bizonyosság arra, hogy a IX. és X-ik században senki sem tudja vala ott a só létét, tehát nem is volt ott felteteszhető szláv lakosság.« — Ellentétül van ez előhozva Belső-Szolnok Erdélyben, és Külső-Szolnok magyarországi nevek mellett, mely tanuskodik arról, hogy ott a magyarok bejövetelekor szláv lakosok voltak, és hogy már akkor miveltek a sót Erdélyben, és hozták Magyarországra, mert Solnyik, vagy is Szolnok szláv nyelven sóhelyet, sótelepet jelent.

1298. György Simon fia, Tamás és Péter alattvalóinak, hűséges szolgálatukért, *Salgow* nevű földet adományozza, mely ezelőtt *Borsousnak* nevezetett (Thoma et Petro servientibus propter fidelia servitia confert terram, quae primitus Borsous nuncupabatur, nunc Salgow nominatur.) Ez az Eperjes melletti Salgó, mert ez ugyanazon György, ki Sóvárt kapta. Ezen okmányban már előjön Mons Tarkeu, mi szintén ezen György mester tulajdona volt, s melyre ő építtetett várat, mert a hűséges szolgálatnak egy része az is volt, hogy alattvalója Tamás oly hűségesen őrizte Tarkó hegyét, hogy arra más várat nem építhetett, s így örökségéből ki nem szoríthatta (ne nos de haereditate nostra depelleret.)

Tehát Salgónak már azon időben, eredeti régi magyar nevéből átváltozott, idegenebb hangzású neve volt (Wagner 311. lap.)

1300. III-ik András Synka mesternek *Ásguthi erdő* (erdew) nevezetű földet adományozza, mely üres és elhagyatott (Magistro Synka donat terram Asguthi erdew nuncupatam, in districtu de Sarus sitam, *vacuam et habitatoribus destitutam.*)

1310. Tekule nemzetség protestatiója Omode nádor ellen, hogy tőlük öt helységet elrabolt. Ezen helységek nevei Mogfalu, Tunene, Lakfalva, Zilvaturne, Kuzý, Zemere; mind magyar hangzású nevek, melyeknek ma már hirök sincs. (Wagner.)

1337-ből a Tekule nemzetség egy osztály-levelében nemcsak mai nap már nem ismert helységek (possessiones) nevei fordulnak elő u. m. Deczehalma, Tóthfalva, hanem dülök magyar nevei is előjönnek »cum quibusdam particulis terrarum videlicet quadam de *Kochnaallya, Kis-Sastelek, et Lengen* ortványa«, valamint *Gertradfölda* (Wagner 336. l.)

Ugyanezen 1337-ik évből. Robert Károly, Rikolf fiának (ettől származik a mai Berzeviczy család) Lászlónak *Mussinapataka few* (fő) nevű erdőt adományozza. Miből kitünik, hogy a magyar nevek egész Lengyelország határaig terjedtek, miután Musina már a mai Gallicziában van, s maga az okmány azt mondja »quandam silvam in confinio polonorum et vicinitate silve ipsorum in comitatu de Sarus« (Wagner 337. l.)

1340-ből. A Synka és Petheu család birtokai között határdombok állíttatnak; s ott előfordul Magoshid, Szentpéter és lakosok nevei: Myko, Chyrke, Chuda, Poros sat.

1378. Mérges Mihály de Posalaka et Trouchan miután fia nincs, leányára iratja *Posa lakát*. Posa laka ma már nincs.

1410-ből. Zsigmond király, Wythlan nevű nemeseeknek adományozza a Heningi birtokot *Szent-László* birtok helyett. — Szent-László ma már nincs, mint helység, s csak azt tudjuk, hogy Eperjes közvetlen közelében volt.

1412-ből. Gara nádor bizonyítványában az áll, hogy a Terne pataka melletti ut szabad és közös; itt szintén dülök nevei jönnek elő, mint Feketeerdő; a helységek nevei pedig Therne, Kapus, Stephlaka, Nagyfalva, Kelechen. A négy utóbbinak ma már hire sincs, ha csak a régi Kapus nem a mai Kapi, mi hihető, miután az okmányban azon vidékről van szó.

1412-ből. A Bánó, Kálnássy és Kükemezey család osztályleveleiben szintén előjönnek, a ma már nem létező *Dienesfalva*, *Istvánfalva*, *Cservélyes* (ma csak egy erdő neve) nevű helységek.

Még oly helység nevek is, mint Rencsiso (az 1426-ki keletű okmányban Rencseső) egykor magyar nevű volt, t. i. *Zvinefew* (Szinyefő.) A mostani *Usz-Peklén* pedig egykor *Ördögöshely* (Herdegenshau) nevű volt, mi a mai tót *Peklónak*, mi poklot jelent, teljesen megfelel. Előjön ezen név egy 1338-ik évben kelt okmányban (Wagner 566. l.)

Méltóztassanak elhinni — tisztelt gyülekezet — hogy ily nemű igen sok okmányt lehetne még azon időkből felhozni, azt hiszem azonban annak bebizonyítására, hogy e megyében a tatár pusztítás előtt is nagy kiterjedésben lakott a magyarság, elegendő.

Hogy pedig ez, nem csupán e megyére szorítkozott, de ki kellett ennek terjedni több megyére, talán az egész felföldre; a dolog természetében rejlik.

Névszerint Szepességről maga Hunfalvy elismeri, hogy régi lakossága *részben magyar volt*, s ennek bizonyosággal előhozza az ott még most is létező magyar nevű helységeket, u. m. Fűzespatak, Martonföldje, Gerlachföldje, Borkut, Egurfa, Fenüfa, Hársfa. sat.

Szabó Benő pedig, a szepesi szászokról irt könyvében, már határozottan állítja, hogy a Szepességnek régi lakói magyarok voltak.

Bizonyítja ezt Katonának az 1280-ik évről szólva, egy idézése, melyben a szászok és vallonok, önként ajánlkoznak papjaiknak annyi dézsmát fizetni, mint a *Szepességen levő magyarok és szlávok* (Ipsi Saxones et latini (vallónok) voluntarie assumserunt, ac praecise prestito juramento, quod decimas eo modo, et ea integritate suis plebanis et sacerdotibus per totum Comitatum de caetero, sicut Hungari et Slavi in Scepusio existentes decimas ipsas persolvere sunt consueti.)

Ugyanez Katona idézete, ugyanazon időről. *Szepességről* mondja »*prout sumus eruditi, et sicut Hungari et Slavi suas erogatas decimas.*«

De a meddig a történelem szeme visszatekint, a magyarságot illetőleg, akár a régi kiváltságos osztályt, akár a népet tekintjük, *mindig kedvezőbb viszonyok voltak Sárosban, mint Szepes-*

ségen. — Ha tehát a XI., XII. és XIII-ik században Szepességen a magyarságot illetőleg ily nyomokra akadunk, mennyivel nagyobb kiterjedésű, ki tudja nem terjedt-e ki az egész megyére, lehetett a magyar lakosság ugyanezen századokban Sáros megyében.

Hiszen még maga Biedermann, a most is élő tanár, temérdek forrás felhasználásával, de egyszersmind a magyarság iránti gyűlölettel a Ruthenokról irt könyvében, Endlichert idézi, hogy a varsói codex után kiadott »Cronica Hungarorum«-ban az áll »Hätten zu König Stephans des Heiligen Zeiten (1000—1038.) die Magyaren, Polen- und Ruthenen bei Sôvár (ad castrum Salis) an einander gegrenzt.« — Mi annyit jelent, hogy e megyében, már Szent-István idejében Sôvártól éjszak-kelet felé ruthének, éjszak-nyugot felé lengyelek, és *dél felé magyarok* laktak.

Azonban ezen állapotnak a tatár pusztítás, úgy látszik, véget vetett. Ez Magyarország arczát egészen megváltoztatta, mert akkor tódult be minden oldalról az idegen lakosság.

Engel történetében előhoz egy okmányt 1268. évről, melyben maga mondja IV-ik Béla király, hogy az ország újra népesítése érdekében igyekezett a világ minden részeiből földmivelőket és katonákat hozni be. (De omnibus mundi partibus, homines tam agricolas, quam milites, ad repopulandas terras, edicto Regio studuimus convocare.)

Biedermann pedig ezen időszokról Sárosmegyét illetőleg is ezeket mondja: »Der Tartaren Einfall fegte, wie gesagt, die weitaus überwiegende Mehrzahl der genannten Orte.« Aztán tovább: »Ein Theil der dem Erdboden gleichgemachten Ansiedelungen wurde nicht mehr aufgebaut. Desto grösser wahr die Zahl der neuen Gründungen, an welche, die nun massenhaft zuströmenden Colonisten voll froher Zufersicht die Hand anlegten. Ehe ein halbes Jahrhundert um war, wimmelte es von deutschen und Slavischen Dörfern.«

Hogy e megyébe is, a tatárok pusztítása után, nagyrészt új lakosság jött, az bizonyos. — De maradt-e azon időszakban, mely a tatár pusztítást a török uralomtól elválasztja, e megyében magyar lakosság, és mily kiterjedésben, azt hiszem, igen nehéz meghatározni. — Mert jól lehet ezen időszakból sok okmánynyal rendelkezünk, a mint szerencsém volt előadni, azok nagyrésze a multa vonatkozik, és elpusztult helységekről tesz említést, de arról, hogy kikkel lett újra népesítve, az én tudtommal legalább, egy sem tesz említést.

Hogy a helységeket mind *elpusztítani*, és a lakosokat *mind kiölni* e megyében sem sikerült, még a tatároknak sem, feltehető. És hogy az alföldről a nép még is több biztosságot remélt a hegyek és erdők között, tehát a felföldön, az természese-

tesnek látszik. S maga Biedermann is ignorálván az előbbeni időszakot, azt mondja, hogy a tatárjáráskor és után van első nyoma annak, hogy Sárosmegyében nemcsak a birtokos osztály, vagy is a nemesség, hanem a nép is megmagyarosodott.

Ezt a tanár ur azért mondja, mert ő nem akarja elismerni, hogy a felföldön is a magyarság legrégebb lakosa ez országnak; ő e helyet a ruthéneknek, szlávoknak és németeknek vindicálja. De, hogy ha volt is ezen időszakban magyarság e megyében, hogy későbbben a Hussiták, s általában a XV-ik század csehei, kik leginkább Magyarország felföldjén tartózkodtak, a szláv elemet gyarapították e megyében is, alig lehet kétségbevonni.

A második időszak a török hódítás időszaka volt. — Ezen időszakba esik a Reformatio is.

A török uralom annyiban kedvező volt a Reformatióra, a mennyiben a török indolentia, saját vallását kivéve, minden más vallást különbség nélkül »hitvány szertartásu vallásnak« tartott, s e szerint nem is gondolt vele. Miután pedig az erdélyi fejedelmek a felfölddel, s különösen Sárosmegyével szoros összeköttetésben álltak, s a vallás-szabadság zászlaját tűzték ki, és ezért is harcoltak: nagyon természetes, hogy Erdélyben és az alföldön a török által zaklatott és pusztított birtokos osztály és nép a magyarországi Felföldön, s különösen Sárosmegyében keresett menedéket, hová a török nem jutott, s hol nemcsak életét, vagyonának romjait, de oly hatalmas pártfogók alatt, mint az erdélyi fejedelmek, vallását is biztosságban vélte.

Igy lett ezen időszakban, Sárosvármegyének igen nagyrésze protestáns és újra magyar.

Sok érdekes adatot lehet e korszakból felhozni, mi azonban csak egy parányi része annak, mi még e tárgyat illetőleg felhasználatlanul hever. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ha azon időszak egy politikailag zaklatott, vészes, és az egész hazára gyászos korszakot jelöl is, *Sárosmegye magyarságának*, legalább az utóbbi századokban, *mindenesetre fénykorát* képezi.

A határokat meg lehet vonni, meddig terjedt a magyarság e megyében, és ki tudja, bővebb kutatás által nem tágul-e még ez is. Ha nyugatról kezdjük Szepesség felől az egyik és másik Svínka völgye, feljebb Berzevice, Héthárs, le az egész Tarcza völgye, Héthárstól kelet felé Som, Ternye, Osikó, Bártfa, sőt még valamivel feljebb, le az egész Topoly völgye Giráltig, és annak környékéből is egy darab. És így a megyének kiterjedésre *majd felét*, népességre azonban, miután a legtermékenyebb völgyeket foglalta magában, bizonyosan *kétharmadát* tette.

Voltak-e ezen helységek egyszerre és ugyanegy időben magyarok, biztossággal meghatározni igen nehéz, de miután erre a motívumok oly hatalmasak voltak, azt hiszem, hogy igen. — Annyit azonban biztosan állíthatni, hogy a XVII-ik századnak majdnem végeig volt e megyében a magyarság legerősebben elterjedve. Azon időtől kezdődik a hanyatlás, és tart folytonosan a mult század végeig, hol a nép között városokban és falvakon, a magyarságnak utolsó nyoma is elvész.

Talán nem érdektelen néhány adatot felhozni.

A mezővárosokban és falvakon:

Nagysáros mezőváros, akkoriban a sz. k. városokéhoz hasonló kiváltságos város, az egész XVII-ik században magyarul levelezett, sőt még a XVIII-ik század elején is magyar lakossága volt. — Legyen szabad e részben bemutatni a t. társulatnak egy pár eredeti magyar levelet.

Különben Nagy-Sáros bírása és esküdt polgársága már 1557-ben sept. havában keltezett magyar levelet ír, az akkor egészen német eperjesi magistratusnak. (Eperjesi levéltár.). És 1627-ben ugyan itt protestans magyar iskola létezett, mert a palocsai evang. lelkész Schröter Boldizsár, akoron azt írta naplójába »*Visitavi Scholam Sárosiensem idiomaticis hungarici*« (megvizsgáltam a sárosi magyar iskolát.)

1588. oct. 15-én Jánocska, Radács, Berzenke és Berki községek, valamint Lada, magyar szövegű kezességi levelet küldenek Eperjes városának.

1604-ben a kellemesi bíró és esküdtársai, magyar levelet intéznek Eperjes városához, s 1615-ben Sóvár község bírája és hitesei szintén magyar községi bizonyítványt adnak.

1572-ik évből, egy, az egyes egyházak által régebben fizetett, és ekkor megtagadott, egyházi adó-ügyben megejtett nyomozás alkalmával Dessewffy János jobbágysági különböző helységekben következők említetnek, Székely Bálint, Deák János, Kathó András (Wagner 503—508-ig.)

1608—1612-ről, Klein Sámuel prot. lelkész, a protestans papok életleírásában, midőn *Király Pál kis-szebeni* lelkészről szól, ezeket mondja »*Nicht allein dieser Nation* (Bömiscznek nevezi a tótokat) *predigte er in ihrer Sprache, sondern auch den Ungarn die sich theils in der Stadt selbst, theils in den zwei Filialen als zu Magyar-Jakabfalu, und Orkuta aufhielten.*«

A *Dacianischer Simplicissimus*, ezen annyi közvetlenséggel és oly felséges humorral írt, népismertető utazása a XVII-ik századnak, szó szerint ezeket írja az 1640—1650. évekről, midőn *Kis-Szebent* meglátogatta s ott tovább lakott: »*auf eine halbe*

Stund ist alles ganz pur Ungrisch», mit miután ő oda Lőcséről jött, igen valószínűen úgy kell értelmezni, hogy Kis-Szeben határán túl, mindenfelé a helységek már magyarok (112. l.)

S miután már ezen szerzőről beszélünk, említsük meg, mit mond Kassáról. »Man redet allhier Ungarisch, Windisch, Polnisch und Deutsch, doch meistens Ungrisch, und diese 3 Sprachen lernien die Kinder auf der Gassen, von einander ohne einiger Müh, der Magistrat war zu meiner Zeit ganz Evangelisch, meistens, oder halb Ungrisch, und dan Deutsch« (147. l.)

1660 körül a péchujfalusi gombkötő czéh magyarul levelez az eperjesi czéhtagokkal.

Sok érdekes adatra akadtam az országos levéltárban. Többnyire politikai és egyházi tanúvallomások eredetiben, vagy hitelesített másolatban.

1661-ről, kik vettek részt a felkelésben? Ebben Beck György iudex oppidi Krompach, továbbá Kolár Gáspár, Hermili János, Fanschmit György, Szloboda Mátyás (subditus Gen. Dni Sigismundi Holló), továbbá Kocsis Péter, mind Sárossal határos szepességi lakosok, magyar tanúvallomást tesznek.

1663-ban, a szepesi káptalan által kiállított, és az Eperjesiek, Nagysárosiak, Kendiektől kivett tanúvallomásban a lakosok nevei majd mind magyarok.

1672. évről, az egri káptalan hiteles kiadványa, az Eperjesen eszközölt s 252 egyéntől kivett tanúvallomásról, azon alkalmából, midőn az eperjesi templomok catholicus kézben voltak s az egri káptalan küldöttjét Kolosváry Istvánt a protestánsok állítólag háborgatták. Ezen alkalommal lett kihallgatva a később oly szerencsétlen Zimmermann Zsigmond is. De nemcsak polgárok, hanem egészen közönséges, szegény emberek is tanuskodtak (inquilini in Eperies) ú. m. Benedek Márton, Drabis Márton, Pajerl Tamás, Pramer Mihály, Zimmermann uram bótos legénye, s ezeknek vallomása kivétel nélkül mind magyar.

Ugyan ezen 1672-ik évről szintén eperjesi, kis-szebeni, nyársardói, osztrópataki és más helységek lakosaitól kivett tanúvallomás, az iránt, hogy a protestánsok újra visszafoglalták a catholicusoktól a templomokat, iskolákat, s különösen Osztrópatakon, a protestáns pap (a nagy hírű Lipóczy Miklós) Berthoty Sámuel uramnál lakik és ott végzi az isteni tiszteletet.

Igaz, hogy ezen tanúvallomás deákul van reproducálva. Azonban ha látjuk, hogy ezen okmányban is Osztrópatak, Szent-Mihály, Gergelylak, Nagy-Sáros, Kis-Sáros, Kakasfalva, Enyiczke, Bogdán, Lapispatakon következő nevek fordulnak elő, a nép között: Ágoston András, Kerekes János, Pataki Adám, Béres

Kristóf, Mérki Mátyás, Ferenczy András, Posta Mihály, Szentkirályi György, Csomor Bálint, Gál István, Hegyessy Márton, Varga Lőrincz, Petrovay, Csuda, Bodnár, Dudás, Molnár. — Továbbá ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazon időben egy Felső-Zemplémben eszközölt vallomáson ez áll: *Translatio fassionum pro parte Fisci Regii per Albertum Trombitas hominem regium et Andream Szarvas conventualem S. Crucis de Lelesz Anno Dni 1672. collectarum ex hungarico idiomate in latinum facta, in puncto rebellionis in locis diversis*« (Trombitás Albert sat. által a királyi fiscus részére sat. gyűjtött, s a magyar nyelvből deákra lefordított tanúvallomások): akkor majdnem biztosan azt lehet mondani, hogy az e megyében ekkor megejtett tanúvallomás is mind magyar volt.

1667-ben július 9-kéről, az akkori szolgabíró Saárosy Sebestyén, és esküdt társa Feigel Péter exmittáltatván a nemes vármegyétől, nemzetes és vitézlő Lypóczy Keczer Menyhért uram installatiójára, ezt peragálták és erről attestatiót adnak. Ezen bizonyítvány is a lispataki nép magyarságára vall.

Mily szép, majdnem tökéletes volt már akkori időben is, a magyar nyelv még e megye kebelében is, mutatja egy idézés 1669. dec. 2-ról, mely a Sáros-megyei fraternitás *Symbolicus* könyvének 1-ső kötetében a 162. lapon található.

»In causa matrimoniali Gen. Domini Jonae Kükemezey citationis par.«

Ez szó szerint így hangzik:

»Egyházi szolgálatunknak és imádságunknak ajánlása után. Isten áldjon meg jó leányunk. Továbbra értésedre legyen nemzetes Raszlaviczý Susánna asszony, hogy jelen való esztendőben Mind-sz. havának 3. napján nemes szabad kir. Eperjes városában celebráltatott, szokott egyházi gyűlésünkben compareálván személye szerint nemzetes és vitézlő Kükemezey Jónás az te törvény szerint való férjed, jelenté panaszképen, miképpen te Raszlaviczý Susánna asszony, az isten sz. törvénye, és az házasságbéli hittel való kötelességed ellen, megnevezett Kükemezey Jónás férjedet elhagyván, s minden keresztyén szemérmet letévén, az keresztyén házasságot bolygató illetlen cselekedetekre elvetemedtél volna, melyekre nézve kíváná véled való házasságbéli kötelességitől megoldoztatni: minek okaért ez levelünk által téged nemzetes Raszlaviczý Susánna asszony intünk és egyszersmind citálunk, hogy az jövődő 1670. die 8. Januar nemes szabad királyi városban Eperjesen celebrálandó gyűlésünkbe személyed szerint compareálj, és az megírt ellened való vádlására az te férjednek nemzetes Kükemezey Jónásnak megfelelj!

Egyébaránt vagy jösz, vagy nem, mi az tevők leszünk, az mit a sz. igazság, és az mi egyházi törvényink dictálnak.

Ezzel isten legyen veled
 azaz, az úrban lelki
 attyáid
 Visliceni János senior

Lipóci Miklós
 osztropataki praedicator
 consenior et notarius mp.

De bizony nemzetes Raszlaviczy Susanna asszony, még ezen szép levélre sem compareált a jövő évi gyűlésre.

Azt hiszem nem érdek nélküli Sóvári Sós Györgynek 1669. május 15-én kiadott hosszú magyar bizonyítványa, kiadva Német Jankó Sóvárt lakó emberének, hogy az eperjesi szabó czéh bevegyc. Elmondja »Német Jankó atyja Trencsenyi Német János, és az anyja Kakas nevű Anna, ugyanitt az én Dominiumom alatt lakóházat tartván« — továbbá mondja: »Kinek keresztatyjok Szerdahelyi Benedek uram, sóvári praedicator, Eperjesen lakozó Kocsmány András, és Sóvárt lakozó Perhát György; kereszt anyjok pedig Szerdahelyi Benedekné Kolmár Judith asszony, Kocsmány Andrásné Hedvig, és Perhát Györgyné Anna becsületes személyek voltak.«

Tehát Sóvárt és Eperjesen az alsóbb rendü lakosság ez időben ezen okmány szerint is magyar volt.

1699-ben Szentiványi László és neje Berthóty Erzsébet, ez utóbbi ellen Desseffy Zsigmond és neje Úsz Anna által elkövetett rágalom és szitok miatt Osztropatakon megejtett tanúvallomásnál Grünel János evang. lelkész és felesége, továbbá Podhorányi Zsigmond és az ott lakók, u. m. Borbély Judith, Petroseliny Sámuel, Hudák János, Kolyin András, és ifju Kolyin János, Mátyás Adám és Anna, Greger János, Petroseliny Kristóf, Sedlicz András és a szebeni polgárok Thomae György és Telinszky Péter alias Szücs mind magyarul vallanak.

Azonban mindenesetre feltűnő, hogy a midőn 1672., tehát ezen tanúvallomás előtt 27 évvel, ugyan e helységben megejtett tanúvallomásnál tisztán magyar nevek fordulnak elő, a későbbinél már vegyesen tót nevekre is akadunk.

Átmenve a XVIII-ik századba :

Ezen időszakba 1722. esik a protentansok legnagyobb üldözése, és a prot. templomok és oskolák tömeges elvétele, úgy hogy akkor, az e megyében létező körülbelől nyolczvan protentans

anyaegyház közül a XVIII-ik század folyamán már alig maradt egynehány. — Ezen templomelvételek tömérdek tanúvallomást vontak magok után. Kezeim között volt ezen tanúvallomásoknak nagy része, ezt Koháry k. biztos vezette s a vallomások itt is általában magyarul történtek.

1718-ban Bártfán megejtett tanúvallomás szerint a közel levő helységek lakói, mind magyar nyelven vallanak. És ezen okmányon a következő megjegyzés »Juxta sequentia Deutri *Ungarico idioma concinnata* puncta collectavi Fassiones«.

Ezen század elején 1721-ben kezdődött a hires és hosszú Radácsi egyházi per, melyben a tanúvallomás szintén magyar.

1724. december 16-án Töltszéken Kapy Ferencz fulyankai, valamint 1724. Daróczy Berzeviczy János és gr. Szirmay Tamás, berzeviczi és tarczai jobbágjai, magyar nyelven vallanak (Inquisitio peracta pro parte Ill. ac Generosi domini Senioris Joannis Berzeviczy de Darócz, in negotio actus violentialis in oppido Berzevicze, per *incolas* possessionis Tarcza patrata.)

1726. jul. 8-án Töltszéken megejtett privát tanúvallomásnál Zimmermann Adám, Kükemezey Zsigmond, özvegy Fehérváry Zsigmondné, valamint a Kapyak, dukafalusi jobbágjai magyarul vallanak.

1727-ben Töltszéken eszközölt privát tanúvallomásnál még a Hertneki jobbágyok is magyarul vallanak.

1729-ben szintén Töltszéken véghezvitt tanúskodásnál, minden odavaló lakos magyarul vall. (Pro parte Domine Comitissae Clarae Julianae Kapý de eadem, prius quidem Spect. ac magnifici condam Stephani Klobusiczký liberi baronis de Zétény, jam vero Illtrissimi Domini Comitissae, et Domini Josephi *Szent-Iványi* de eadem conthoralis.)

1758-ban Dobay Márton királyi táblai jegyző által Keczer Peklén helységben irt, s a kir. fiscus érdekében Lipóczon véghez vitt tanúvallomás mind magyar. De sőt még

1763-ban Deméthén, Dessewffy Clára grófné által, a demétei kastély érdekében tett tanúvallomásnál, nem csak magyarul vallanak az ott lakó jobbágyok, de vallják hogy régen ott laknak, ott születtek ők és eleik.

(Mindezen okmányok eredetiben, vagy hiteles párban a budai országos levéltárban találhatók.)

Kis-Sárosnak ezen időből származott magyar jegyzőkönyvei, a gróf Sztáray-család levéltárában vannak.

Igy volt ez a falvakon. De talán nem lesz érdek nélküli, ha ezen időszakból, pár pillantást a városokra is vetünk.

Nem lehet tagadni, hogy a sáros-megyei három szabad királyi városban, ezen időszakban is tulnyomó, hangadó és uralkodó volt a német elem.

Hiszen ezen három városnak akkori időben virágzó kereskedése volt, ez többnyire bevándorolt, vagy bennszülött német ajkuak kezében volt.

Mily virágzó lehetett akkor a kereskedés, és kézműipar, kitetszik azon egyetlen körülményből is, hogy a tizenhetedik század közepe táján, a halászczéhen kívül Eperjesen *negyvenhat* rendes és szervezett czéh volt. És ennek folytán mily nagy tekintetű város lehetett akkor Eperjes, kitetszik Rezik János 1687-ben irt »Lugubre Theatrum Eperiesiense« című könyvéből, hol Eperjes fénykoráról ezeket mondja: »His et aliis muneribus dum excelleret, Regni et exterorum oculos in se convertebat, et *par Viennae propter ornatum, rerum copiam, mores civium quaesitisimos vulgo vocabatur*« (midőn kitünt ezen és más javadalmakban, magára vonta az ország és a külföld figyelmét, és disze, gazdagsága, s polgárainak előkelő szokásai miatt *kis Bécsnek* (Bécs párjának) nevezték).

Azonban még e városokban is volt a múlt századokban *a magyarságnak virágzóbb korszaka*.

Már 1571-ben az eperjesi kereskedők egy nyilatkozatot irnak, melyben előhózzák, hogy kiváltságlevelüket Rudolf királytól nyerték; — ezen nyilatkozatban ez áll: »mivel kiki előtt ismeretes azon körülmény, *hogy városunkban a német nemzetiségnek alig van oltalma*, azért elhatároztuk, hogy ezentúl, csak német nemzetiségű egyén lehet városunkban kereskedő.«

Ugy látszik az itt régibb származású és gazdag kereskedő osztály, ily módon akarta magát biztosítani, az ujabban bevándorolt magyar származású kézművesek befolyása ellen.

Azonban, hogy ezelőtt már egy századdal Eperjesnek magyar lakossága már tekintélyes lehetett; kitűnik az 1454. évben kelt egyességből, mely szerint *András plébános*, is hivatalos utódjai köteleztettek Sz. Miklósról címzett parochialis templom szolgálatára *két egyházi szónokot, egy magyart* és egy németet, s ezenkívül *négy káplánt* tartani.

1619—1629-ig Eperjes városa minden hivatalos dolgot *magyar* nyelven tárgyalt.

Eperjes Kassával ugyanegy időben hódolt Bethlennek (1619-ben) s a hivatalos levelezések a *várossal magyarul történtek*. Ezt igazolja a szepesi kamarának Kassán 1619. decz. 19-én kelt, s az Eperjesiekhez intézett *magyar szövegű levele*, melyben ezen kamara magát a felséges magyar- és erdélyországi fejedelem hivatalos közegének nevezi.

Bethlen Gábortól van a városi levéltárban, nagybörézt magyar nyelven irt eredeti levél. Ezek közt nevezetes azon hosszú politikai tartalmu magyar levél, melyben Magyarország rendeit az 1621-ik évi Junius havának első napjaira, az Eperjesen tartandó országgyűlésre hívja meg. Ez azonban Kassán tartott meg.

1627-ben. Eperjes végre befogadja Ferdinand biztosait és őrségit. A biztosok 1627. nyárban Bécsbe utaznak, az egyesség megkötöttet s 10 magyarszövegű pontban lett megállapítva.

1634. Junius 6-án. Eperjes város küldöttei Vas, Schneider és Langffeldner, magyar tudósítást nyujtanak a városhoz eljárásukról Kükemezón, egy az ottani városi birtokon lakozó jobbágy halálra ítéeléséről.

1645-ben a várost iszonyú csapás érte, csupán benn a városban a pestis 1900 embert ragadott el. — Egész családok pusztultak el nyomtalanul, s így e város ezután ismét uj s *nagyobb részt* magyar lakosokat nyert, a mint ezt, az ezután mind gyakrabban előforduló magyar hangzásu családnevekből lehet következtetni. Így például a csizmadia czéh magyarszövegű kiváltságlevelében a XVII-ik század második felében a következő eperjesi mesterek nevei fordulnak elő: Kún János, Olajos András, Ujvárossy György, Pajsos István, Kabad György, Berzeviczy Tamás, Kappy András, Opony Pál, Kis-Fehérváry István, Pongrácz Jakab, Sóváry István, Pásztor András, Trocsányi János, Vadász Jakab, Balogh Mihály sat. A *szabó* czéh ez időből hasonló hangzásu neveket mutathat fel.

A lakatosok, puszkaművesek, és órások egyesített czéhének jegyzőkönyvei 1617-től 1700-ig általában magyar nyelven vezetettek.

A gombkötő czéh egyesület irományai és jegyzőkönyvei mind magyarul vitettek folytonosan, s a jegyzőkönyvek 1640-től meg vannak a városi levéltárban, s ezen évtől 1815-ig általánosságban magyarul vezetettek. Azontul pedig többnyire tót nyelven.

Található ezen időszakból a városi levéltárban, az öt szabad királyi város (Kassa, Eperjes, Lócse, Bártfa, Kis-Szeben) összes czéhjeinek közös megállapodásai, szintén eredeti magyar szövegben.

Eperjes városát illető, mind ezen és már ezelőtt is említett adatokat Lasztókay László tanár ur Értősítőjéből és magán közlései után, merítettem.

Hogy pedig még a 18-ik század elején is, mennyi gond fordított az oskolákban a magyar nyelvre, mutatja Klein említett könyvében *Ács Mihály* bártfai protestans lelkész élete leírásához

1710-ről mellékelt »Ordo studiarum in gymnasio Bartfensi restauratus. *Notae generales omnibus classibus observandae.*«

A 3-ik pontban ez áll: »Germani et Slavi finitis precibus vespertinis, *instituendis exercitationibus hungaricis convenient, ubi lingua hungarica ex fundamento docebitur*, pro captu discen-tium, litere, salutationes, historie de rebus Hungariae, orationes aliaque exercitia hungarica proponentur.«

Igy volt ez uraim a mult századokban e megyében, a váro-sokban, és a falvakban. Így volt ez még a mult század elején. Azon időtől sebes léptekkel történik a hanyatlás, annyira, hogy a mult század végén, vagy ezen századnak elején a falvakon már csak néhány vén ember imádságos könyvében maradt meg a magyar nyelv, különben annak csak emléke.

Már most ha kérjük, *milyen körülményeknek kelle ala-kulni, hogy a magyarság e megyében a nép között teljesen elvesz-szen?* a felelet ezen kérdésre az én nézetem szerint a következőkben foglalható össze.

A határszélen a nemzetiséget, ha más igen nagy nemzeti-séggel jön érintkezésbe, markirozni, ápolni és fenntartani, minden körülmények közt legnehezebb.

Ezenfölül általánosan ismert dolog, hogy veszedelmesebb korszak a magyar történetben magára a magyar nemzetiségre nem volt, mint III-ik Károly és Mária Terézia korszaka.

A mint tudjuk a Bethlen, Bocskay, Tököly, Rákóczy moz-galmak nemcsak politikai, de főleg vallási mozgalmak is voltak. Ennek leveretésével le volt verve a protestans vallásszabadság, vagyis csak papiroson volt meg, de tényleg nem, de egyszersmind le volt verve a nemzeti ügy is. A mint Sáros megyében a protestán-sokat üldözték és pusztították, veszni kellett a magyarságnak is, mert azon időben a nemzeti ügy vagyis magyarság, és a protestáns vallásszabadság egy és elválaszthatlan fogalom volt.

A vallásnak és nemzetiségnek hatalmas védői, és terjesztői az erdélyi fejedelmek megszűntek szerepelni, megszűnt a gyakori érintkezés és tápláló kutforrás is a nagyobb zömü erdélyi és alföldi magyarsággal.

Az alföldön a helvét hitvallásuk, nagy tömegekben, és közel Erdélyhez, és a török uralom indolentiája alatt, fenntart-hatták vallásukat és nemzetiségüket. A felföldön s különösen e megyében nem, hol Caraffának vas keze irtózatosan dühöngött.

Az elfoglalt sok protestans templomokba és iskolába, nem kapván de nem is akarván a hatóság magyarokat alkalmazni, cseh, morva és lengyel lelkészek és tanítók vándoroltak e megyébe,

és vették át a nép vezetését, s a mint látta a nép, a városokban is mily szigorral járnak el, mennyire térítenek, látta, hogy a földes urak tömegesen változtatják vallásukat, s ők magok lesznek a legbuzgóbb és legszigorúbb térítők, megadta magát, s templomával együtt lassanként elvesztette nemzetiségét is.

És ha látjuk ezenfelül, hogy még a régi kiváltságos osztály, a birtokosság is, mely oly hű öre volt a magyar nemzetiségnek századokon keresztül e megyében, részint nyomás, részint a nagy mozgalmak után bekövetkezni szokott közöny, részint puhító eszközök következtében: a mult század egész folyama alatt a nemzetiségnek arany fonalát majdnem végképen kiejtette kezéből, akkor valóban nem csoda, ha a nép között is, nem egyszerre, de másfél század alatt ez teljesen kialudt.

Legyen szabad e részben Hunfalvy Pál barátunk fenn idézett könyvéből néhány tételt idézni.

Ő a magyarországi felföldi németsegről szólva, ezeket mondja:

»Ezt a német lakosságot, úgy látszik a cseh egyházi ujtás nem érinté. Valamint a szász- és osztrákországi németek, úgy a mi németjeink is távol maradtanak attól a cseh hatástól, ez tehát nem terjesztheté a szlávtságot közöttük. Még az Erzsébet királyné felekezetéhez álló cseh vezérek, a kik 1440-től fogva Mátyás uralkodásáig bennültek az országban, nem árthatának a német városokban, *habár a falvakban, elő is mozdították a szláv lakosságot.*« (Ez szól az egész Kárpát aljára.)

»De máskép érezenek a magyar németek Luther reformatiója iránt, ennek mindnyájan igen hamar megadák magukat. — Természet szerint az csak megerősíté a németiségét. A vissza reformatio azonban, mely Pázmán által neki indulván 1650—1780-ig mindig, bár nem is egyaránt erőszakosan folyt, annál erősebben fogyasztá a felföldi németiséget a bányavárosokban és mindenütt. Bajos képzelnünk is most, azt a sokféle zaklatást, melynek a protestánsok, még Mária Terézia uralkodásában is, ki valának téve. Nagyon fekete lapja ez Magyarország társadalmának történeteiben, *s ezen a fekete lapon meglepő nemzetiségi változásokat veszünk észre. Sok vidéken, mint Szepesben, a mely német község catholicussá lett. . . . az el is szlávosodék. . . . .*«

»A catholicussá vált földes urak, a német vagy magyar *ldkosságot elűzték*, ha nem akart megtérni. A városokban, mint például Eperjesen csupa catholicus tisztviselőket nevezének ki, s ilyeneket a protestans városbeliek közt nem találván, külföldieket hívának be«.

»De a vissza reformálás nem csak a németiséget, hanem a

magyarságot is fogyasztá kivált Zemplénben, Sárosban, Abaújban (439. l.)

Aztán más helyen:

»Lengyelek is találának új hazát a kárpáti hegyekben, különösen Szepesben és Sárosban, midőn a vissza reformálás megindult. Valamint tehát a felföldi városokban, jelesen Kis-Szebenben, Bártfán, Eperjesen, Ó-Lublón, Podolinban stb. a német protestánsok helyére catholicus lengyelek ültek, azonképen a falvakban is a buzgó földesurak szivesen befogadák a catholicus lengyel parasztokat«. (462. l.)

Továbbá:

»Azt lehet mondani legtöbb orosz falu 150—200 év előtt támadott. De a midőn állandó földmivelésre fordult a ruthén nép Szepesben, Sárosban németek helyeit is foglalta el, a mihez a vallási zavarok is hozzávetettek. Sokan a protestáns hit elhagyására kényszerülvén, inkább a keleti, mintsem a római egyházba tértek, mert abban az úrvacsorát két szín alatt vehették«. »Ámde a hitvallással előbb-utóbb a nyelvet is elfogadták.« (467. l.)

Eddig Hunfalvy. A mint méltóztatnak látni, így lőn az egykor nagy részében magyar Sáros-vármegye népe szlávva. Úgy, hogy ma a falvakon, és a városokban a nép között az egész megye területén a magyarságnak nincs más nyoma, mint nagy részt a helységek, dülők, erdők, hegyek, folyók, lakosok magyar, vagy elferdített magyar eredetű nevei; és ezenfelül a birtokos osztálynak, intelligentiának, s a városi polgároknak őrszellemé, mely ezen elenyészett nemzetiséget halottaiból újra fel fogja támasztani.

Ezzel értekezésemnek történelmi része be van fejezve.

Engedjék meg azonban uraim, hogy ezen ünnepélyes pillanatot felhasználjam még egy szerintem igen fontos kérdés felde-
rítésére.

Lehetne-e ezen határszéli Sárosmegye népét újra megmagyarosítani?

És én erre határozottan, és meggondoltan azt felelem:

Igen is lehet.

És én kedvezőbb alapot és anyagot az újra megmagyarosításra, daczára a már egyszer, másszor megkísértett panszláv agitatioknak, — sehol nem ismerek mint épen itt.

A régi reminiscentiák a népben még ma is élnek. Regél a nép a régi — időkről. — Még nem régen; s azt hiszem még ma is a sáros-megyei tót, büszke ha magyarnak hívják, büszke ha magyarul tud, nem is említve természetlől jóakarátát és szelidségét. Sokan tudják, hogy a helység egykor magyar volt, hogy a dülők nevei magyarok, hogy őseink egykor magyarok valának!

A panszlavismus itt, soha nem tudott gyökeret verni, s igen sajátságos tünemény, hogy a mig Szepességtől nyugatra, erős nyomaira akadunk a panszlavismusnak. Pedig a mint Majláth Béla muzeumi könyvtárnok úr, maga mondá nekem, Liptó népe is egykor részben magyar volt: addig ezen szláv áramlat, megtörve a szepességi hazafias érzelmű németség homlokán, Sáros-megyéig nem árad, és nem áradt soha!

Azonfelül feltartotta, és tartja itt a jószellemet, az egykori kiváltságos osztály, az egész megyei intelligentia, a városok, és a bennök lévő százados oskolák.

Kétszer alkalmam volt e részben közvetlenül megismerni a nép hangulatát, midőn az egyházakat látogattuk, és nem találtunk egyházat, híveket, kik hön ne óhajtatták volna a magyar nyelv tanítását az oskolákban.

Es így van ez uraim ma is. Ma még inkább mint ezelőtt, mert ma még két nevezetes factor járult mindezekhez, s ezek a megyés, kassai és eperjesi püspök urak. Legyen ezért osztályrészük az elismerés és hála.

Ő méltósága a kassai püspök maga beszélt nekem, hogy midőn a múlt években életbe léptette egyházaiban a magyar nyelvtanítást meghagyó rendeletét, és körutat tett egyház megyéjében és így Sárosban is — e miatt áldották; s mint megváltójukat üdvözölték, hogy ily jótéteményben részesíti a szegény embert.

Ez mutatja a népnek jóindulatát és józanságát.

Mily eredményyel lehet e részben működni, mutatja az utolsó időben saját tapasztalásomból merített két példa.

Szalyovics József barátom, a nyársardói catholicus egyház lelkésze, és káplánja Sóváry István meghívtak ezen év Junius havában Nyársardó helységben tartandó vizsgára. — És ott — mit láttunk? Az iskola tömve volt a helység mind kétnemű lakosaival; a tisztán tót ajkugyermekek több tudományból magyarul kérdezve, magyarul feleltek és értették. Tisztán, ünnepélyesen, lelkesen énekelték a szózatot, a Kölcsey-hymnuszt és sok más magyar dalt. Látván részünkről az érdekeltséget, egy hét mulva nemzeti zászló alatt, a segédlelkész és tanító vezérlete alatt lakásomra jöttek Osztropatakra, ott újra énekelték a szózatot, hymnuszt és számtalan magyar dalt, melynek szövegét magok irták le kis könyvecskébe.

Mért tagadnám uraim, mindnyájan, kik ezt láttuk és hallottuk, meg voltunk indulva, és rég nem éreztem oly lelki örömet, mint akkor.

Sok érdeme van e részben a lelkész urnak, nagy érdeme a tanítónak Brüll Antalnak, de legtöbb érdeme van a segédlelkész

Sóváry Istvánnak, ki egy év előtt jött oda, s ifju lelkesedéssel és eszélyességgel vette kezébe az iskola ügyét s tiz hónap alatt annyi eredményt mutatott, mely elösmerést érdemel, s bámulatra ragad.

A másik példa az opálbánya-telepen Dubnyikon volt, szintén ez évben junius végén; ott a tanító Moser Ede, csak pár év óta tanítja a gyermekeket, s nem csak hogy a cseh eredetü köszörösök gyermekei magyarul értenek és feleltek a vizsgán, hanem a cselédek és munkások gyermekei beszélnek is magyarul, s ha tótul szólítja valaki, magyarul felelnek.

Meg vagyok győződve, hogy ilyen több példa is van a megyében, de mentül több, annál inkább bizonyítja állításomat, hogy itt az újra magyarításra kedvező talajt találunk. És ha más idegen ajkú megyékben még kedvezőbb, örömeikre fog szolgálni, ha e részben háttérbe szorítottunk.

A mi pedig, magának a dolognak lényegét illeti!

En Magyarországon egyetlen egy politikát ösmerek, és ez a magyar nemzet, vagy a mint Széchenyi mondja a *magyar faj*, erősödése és jövendőjének biztosítása.

Ezen politikának, eszmének alárendelek mindent, még az alkotmányt is; ezen eszmét nem rendelem alá semminek és senkinek.

Ki ezen politikának szolgálatában áll, annak szolgálja vagyok én is, ki ezen politikát gátolja, vagy ellene vét, annak ellensége vagyok.

Mióta a magyar nemzet teljesen ura saját sorsának, s a törvényhozás működését semmi sem gátolja 1867 óta, e részben nem történt az, és annyi, a minek és a mennyinek kellett volna.

Lehet-e az elmulasztott időt pótolni, ki tudná megmondani?

De tegyük fel, hogy a veszély nem is olyan nagy, a milyennek én látom; de miután a legdrágább kincsünk, a nemzetiség, van kérdésben, nem-e legszentebb kötelességünk ezt még a veszély árnyékától is megóvni?

A brutalitást és immoralitást kivéve, a magyarság terjesztésére Magyarországon, semmi eszközt nem találok rosznak.

Az ellenvetés az ily nyilvánulásokra az szokott lenni, *egy ilyen magyar nemzetiségi mozgalom reactiót szül!*

Ezt hangoztatják sokan, még maga a miniszterium is.

Ha ezen aggodalomnak merőn szemébe nézünk, igen gyönge nek fogjuk találni.

Hát mozgottunk-e mi eddig? Hát mit vétettük mi a panslávoknak, hogy gyűlölnek bennünket, mit a cseheknek, a szerbeknek vagy mit a horvátoknak? nem halmozta és nem halmozza-e

el az ország a lehető legtöbb jótéteménnyel? S az eredmény gyűlölet és mindig csak gyűlölet.

Ragadjunk meg tehát minden eszközt a magyarság biztosítására!

Alakuljon első sorban itt, de alakuljon minden megyében, a *magyarságot a nép között terjesztő társulat*.

Társulatok külföldön csodákat műveltek, pedig nem nemzetiségök van kérdésben; mért nem vihetnénk mi is csodákat véghez, midőn nemzetiségünk és így mindenünk van kérdésben?

Lehetne-e dicsőbben megülni *Magyarország fennállásának ezer éves ünnepét, mint az egész országban, társadalmi téren egyleteket alkotni a magyarság terjesztésére Magyarország geographiai és politikai fogalmáig!!*

Szeretném ha szózatunk beharsogná az országot, tette ébresztené az ország minden fiát.

Tudom uraim, sokan mondják, mondták, vagy gondolják önök közül: *Ez politika, ez a dolog nem ide tartozik*. És én azt mondom, igen is ez politika, de ide tartozik!

Midőn a történelmi társulat évekkel ezelőtt megalakult, és a magyar történet kutforrásainak kutatását, és így a történet tisztázását tüzte célul azon magas szempontból, hogy a magyar nemzet multjának hű feltárása által annak jövődjét biztosítsa: nem-e a legmagasztosabb, legnemesebb, legbölcsebb politikát csinálja? S midőn a tisztelt történelmi társulat ide Sárosvármegyébe, Eperjes városába közibénk jött, nem-e ezen politikára akar bennünket tanítani?!

Tehát uraim ezen politikának, ezen eszmének szolgálatában állanak önök. Ezen eszmének szolgálatában állok én is e pillanatban; és ezen eszmének kívánunk örök diadalt és dicsőséget az egész országban.

BÁNÓ JÓZSEF.

F ü g g e l é k.

Kivonat

Tihany máskép: Téhány, Sáros-megyei határfalu
 anyakönyvéből.¹⁾

Örök emlékezetre való jegyzés.

Ezen Téhány nevű helység eleitől folyvást magyar lakosokat foglalt magában, a mint mai napiglan is bizonyítja a régiebb lakosoknak

¹⁾ Antal Károly tihanyi plébános úr, Bánó J. úr előadásának hatása alatt beküldötte a tihanyi kath. egyház anyakönyvéből vett ezen kivonatot.

palócz módon ejtett nyelve, kik most is a falu dolgait magyar nyelven folytatják. Mivel pedig sokan az feljebb lévő falukból házasodtak, és tót feleséget vettek, azért igen elhatalmazott időjártával a tót nyelv. — Én, a ki ezeket feljegyeztem P. Blahó Vincze Sz.-Ferencz-rendén lévő Salvatoriana provinciabeli szerzetes, a kassai konventben sz. theológiának érdemetlen lectora, hallván, hogy e helységben magyarok laknak, isteni sugallásból feltettem magamban, hogy néha-néha akarok hozzájuk kimenni tanítással és sz. mise mondással, azért is előljáróimtól vévén tanácsot és engedelmet, t. plébános uramtól hasonlóképen Visnyovszky Andrástól teljes szabadságot nyervén előre, kijöttem elsőben ide Tehányba 1755. esztendőben, novembernek 16. napján, és azótától folyvást vasárnapokon, néha innep napokon is kijártam, ha oda haza szerzetes akadályim nem voltanak, de oly formán, hogy Ujfaluban is változtatva járnék, tudniillik egyszer ide, másszor amoda. Reggel korán kigyalogoitam, és az isteni dolgokat végbe vévén, mindjárt a klastromba siettem, hogy az helységbelieknek ne volnék terhére, nálók ebédelvén, vagy tőlök szekeret kérvén. — Midőn kijöttem, a tanítást mise előtt tettem, a mise alatt pedig magyarul énekeltettem a kántorral (Soóváry Mátyás) és a néppel, de ugyan csak nem ment az ének oly zengedezéssel, mint Ujfaluban, mivel itt az asszonyok jobbára tót nyelvhez szoktak, a férfiak pedig szájakat sem tátották fel. Ezt azért cselekedtem, hogy az ének egyezzen a prédikációval, melyet mindéig magyarul tettem, gyóntattam pedig tótul is. — Én ezeket nem egyéb végből cselekedtem, hanem, hogy az isten dicsősége inkább terjedjen, szentséges neve jobban ismertessen e helységben és magyar atyámfiaiak lelki üdvösségére én is valanint segítsek egyéb lelki atyákkal együtt. — Jártam isteni szolgálattal májusnak első napjáig A. 1760.

Possessio Tihany, aut rectius Tehány, unde a slavie Tehanovceze compellatur, esto Cottu Sárossiensi ingreniata habeatur, e documentis tamen in archivo civitatis Cassoviensis actu praeexistentibus indubium est, praefatam possessionem Tehány Ao 1397. a Sigismundo Rege pro augmento civitatis in perpetuum donatam, sunt eatenus statutoriae in conventu Jászoviensi, est confirmatio donationis ab Uladislao de Ao 1491. videtur olim Cassa superioris in opposito Várhegy existente suburbium civitatis fuisse.

Magno decori et ornamento fuit Tehany provinciae Sárossiensi, tam ob vitiferos colles, unice hic loci reperibiles, quam etiam linguam Hungaricam, solum apud incolas ejus conservatam; ex fide digna relatione ipsorum seniorum Tehanyiensium certum est, per prius omnia negotia pagensia, sive apud iudicem, sive occasione nuptialium solennitatum, aut cujuscunque alterius circumstantiae, idiomate Hungarico, veluti loco huic proprio pertractata fuisse Decursu temporis postquam vicinas Slavas sibi matrimonio junxissent, progenitae ab his proles a matribus unice linguam slavonicam discentes, slavae effectae, sicque linguam

Hungaricam antenatorum suorum maternam, proh dolor! sepelierunt. Ao 1797. cum meo huc adventu reperi e senioribus nonnullos Hungaros origine Tehanyienses, qui slavice corrupte et difficulter loquebantur, quinimo olim donec vineae hujates in bono fuissent statu, et quidem immediate post pagum in plaga Ilájik dicta situatae, Poloni emptores vina a Tehanyiensibus *medio interpretum* coemere soliti erant.

Incolas Possessionis Tihany, circa dimidium adhuc prioris saeculi idioma hungaricum in usu habuisse, recentissima loquitur traditio, at successive adeo degenerasse, slavosque effectos esse, ut circa initium currentis saeculi, notitiae linguae hungaricae ad paucos, eosque jam aetate profectos restricta fuerit, certum est, et cum amplissimi magistratus civici fervens fuerit desiderium hoc in populo patrium conservandi idioma, hinc cum meo ex capellania Madensi horsum adventu omni tertio domini die sermonem sacrum hungaricum dicebam, utriusque sexus iuventutem in sacris cantionibus edocendo, slavice sensum explanando, eo deduxi, ut publice quidem in templo, sed slavizando, aut indebite enunciando, praesertim extraneis risum moventes, divinorum tempore decantaverint cantiones hungaricas, observando tamen illud: quod divinorum tempore, recte illi seniores patres familias linguae hungaricae gnari ad nundinas, ad civitatem, pro laboribus per septimanam praestitis, excipienda mercede, aut pro futuro exquirentes promeritum, a divinis semet substrahant, plurimi per sessionem sylvanalem, dominico die celebrari solitam, eadem occasione pro redemptione pignorum, pro oeconomicorum instrumentorum materialibus procuratione, recte in sessione sylvanali assignari solitorum et aliis similibus, a sacris hungaricis avocarentur, iuniores vero nec millesimam intelligentes vocem, de consuetudine solum fierent auditores, ne igitur juxta S. Paulum: Siminaëra loquens . . . stantibus modernis circumstantiis Slavis Tihanyiensibus non hungarice sed slavice annunciandum est verbum dei. — Ex his vere fundatis rationibus volendo ad intellectum evangelium Jesu populo Tihanyiensi annunciare, anno 1805. die 1. Januarii, seu in circumcissione Domini ultimam ad Tihanyienses habui concionem Hungaricam. Scripsit Andreas Bartay. 2-dus Parochus de Tihany.

Közli: ANTAL KÁROLY.

BERZEVICZEI POHÁRNOK ISTVÁN ÉLETE.

(Felolvastatott a tört. Társulat eperjesi nagygyűlésén 1881. aug. 22-én.)

Tisztelt közgyűlés!

Mielőtt a Berzeviczei Pohárnok Istvánra vonatkozó okleveleket előterjeszteném, engedjék hogy rövid visszapillantást vessek azon korra, melyben élt, s illetőleg melybe nyilvános tevékenységének ezen oklevelekben foglalt emlékei esnek.

Működésének első szaka, s bizonyára fiatalkori tevékenysége Zsigmond királyunk idejére vezet vissza, történelmünk azon korszakára, midőn a még Nagy Lajos uralkodásának varázsa alatt álló nemzet, nemes erőfeszítéssel igyekszik fentartani azon kimagasló állást, melyet annyi vérrel szerzett, fentartani hatalmát bel- és külfelé, fentartani területi épségét és szabadságait, s fentartani királyai trónját, melyre Nagy Lajos halála után, a nemzet hálás egyetértésével, szerencsétlen leánya Mária, — majd a viszonyok végzettszerűleg kényszerítő hatalma alatt, a nemzet indokolt idegenkedése daczára, a királyné ifju, de tévedéseinél fogva már is hírhedt férje, Luxemburgi Zsigmond emeltetett.

S ezzel félszázados viszontagságteljes kor nehézedett a hazára, mert mint tudjuk, Zsigmond önkényre hajló, nyughatatlan, ingatag, s mindenek felett dicsvágyó jelleme inkább desorganizálólag, mint szervezőleg hathatott azon amúgy is rendkívül bonyolult viszonyok közepette, melyek részint az oly sok és különböző alkatrészből álló magyar birodalom természetéből, részint a saját uralkodó háza örökségéhez tartozott Cseh, Morva és Porosz tartományokkali összekötéseiből folytanak; s így épen nem volt alkalmas arra, hogy egy óriási birodalmat, mint a minőt Nagy Lajos hagyott maga után, együtt tartson s megszilárdítson.

S valóban ha ezen dicső birodalom azon számtalan veszély közepette, melyek azt részint megbizhatlan hűbéresei, részint kaján szomszédjai s küllellenségei részéről fenyegették; s ismét melyeket főként a nyughatatlan s az egész világ ügyeibe avatkozó Zsigmond eljárása idézett fel ellene: ha mondom Nagy Lajos alkotása az utána következett viszontagságos évek folyamában fel

nem bomlott, hanem — bár sok részében csonkítva, mint imponáló állam fenmaradt, sőt több tekintetben bensőleg is fejlődhetett s polgárosúlhatott, ennek jó érdeme a nemzet hazafias érzületében s példátlan áldozatkészségében rejlik, melynél fogva, hogy ősei hagyományát fentartsa, kész volt kibékülni Zsigmond gyakran önkényes s jogtipró uralkodásával, s azt részint hagyományos hűségének megragadó bizonyítékai — majd ismét jogai érdekében kifejtett hazafiasan erélyes tiltakozása, s a fenforgott politikai körülményeknek, valamint szintén a fejedelem más országaival való összeköttetéseinek ildomos méltatása s míg azok a haza javával nem ellenkeztek, hű gyámolítása által, honunkra nézve is hasznossá tudott átalakítani.

Szalay László Magyarország történetéről irt jeles művében Zsigmond uralkodására vonatkozólag akként nyilatkozik, hogy annak főleg második felében zsvány nagyok viszályai dúlták a hazát. — Én ezen állítást épen a nevezett jeles történetíró művének figyelmes átolvasása nyomán oly mérvben igazoltnak nem láthatom, hogy annak ellenében Zsigmond korabeli országnagyjaink nevezetes érdemeit az ország fentartása érdekében felemlíteni nem merném, sőt kiváló mérvben látom őket, mint részeseit azon hazafias törekvéseknek, melyeket az imént egész nemzetünk dicséretére kiemelni bátor voltam. — Mint a nemzet legelőbbskelői s biralói — a királyi mellett — legjelentékenyebb közhatalomnak, reájok nehezedett főként a megtámadott birodalom védelme, az ország közszabadságának fentartása, s ellenőrzése az önkényre oly igen hajló, s a haza érdekein távol eső viszonyokba igen belebonyolult uralkodónak. — S hogy ezen hivatásukat a magyar országnagyok legnagyobbbrészt fényesen töltötték be, méltányosan senki sem fogja tagadhatni; mert hiszen épen Zsigmond uralkodásának történetlapjai számtalan dicső példáját tüntetik fel a magyar nagyok hőstetteinek s hazájuk javáért való önfeláldozásuknak, hűségüknek a haza szabadsága iránt, melyet a hatalmas kényúrral szemben nyomatékosan bizonyítanak, midőn őt ítélőszékük elé idézve, fogságra vetették; — ildomosságuknak, — midőn a jobb utra tért uralkodóval kibékülve s hozzá lelkesen sorakozva, őt úgy szólván minden vállalataiban követik, fegyvereikkel s tanácsokkal gyámolítják, tilkozásaikkal fékezik, figyelmét a gyakran elhanyagolt haza érdekeire terelik, őt üdvös intézkedésekre sarkalják, korszerű javaslatait: mint a városok országrendüségére, a placetumra, a védelmi rendszer szabályozására vonatkozókat egyértelműleg elfogadják, távollétében a kormányzást vezetik, s úgy nemzetközi vonatkozásaiban, de sőt legkényesebb természetű családi ügyeiben is befolyást vesznek, sőt felette valóságos gyám-ságot gyakorolnak.

Mindezen mozzanatok, de már magában azon tény, hogy Zsigmond hosszú uralkodása idejének majdnem negyed részét külföldön töltvén, az ország nagyjaira bízott belkormányzat jelentékenyebb rázkódtatások nélkül vitetett tovább, nyomatékos bizonyossága annak, hogy a Zsigmond korabeli országnagyokat minden hibáik s hatalmaskodási hajlamuk mellett, igenis lelkesítette hazájuk szeretete, mely ama hibákat messze túlragyogta, s hogy őket kiváló mérvben megilleti a magyar birodalom fentartásának, megvédésének, sőt belkormányzat tekintetben is fejlesztésének érdeme, minthogy különben Nagy Lajos birodalmának, Zsigmond hosszú, s nagyobbára ferde irányban vezetett uralkodása alatt, szét kellett volna omolnia.

Habár tehát nem is tagadható, hogy Zsigmond országlása volt iskolája a magyar olygarchiának, s a jelzett viszonyokból folyó hatalom növekvéssel fejlesztője azon önösségi és pártos szellemnek, mely későbbi években annyi vészt hozott a hazára: mindamellet a Zsigmond korabeli országnagyok, a nikápolyi, nisszai és galambóczi hősök, Boszuia, Szervia, s a tengerpart visszafoglalói, a királyt fékező hazafiak, s ismét a fejedelem és haza iránti hűségért, a kereszténység és közszabadság védelméért kitüntetett sárkány vitézek: a Kanizsaiak, Marczaliak, Maróthiak, Rozgonyiak, Garák és Frangepánok nem voltak s nem is lehettek zsványhad, sem országfosztogatók; s ha voltak is közöttük, kik részint a Zsigmond által szerfelett pártolt, s gyakran érdemesebb hazafiak rovására kegyekkel s javakkal elhalmozott idegen szerencsefiak elleni gyűlöletből, részint a közviszonyok s közintézmények kedvezésénél fogva felélesztett önösségi szellemtől elragadtatva, hatalmukat egymás elleni viszátkodásra s a közjó elnyomására igyekeztek felhasználni: másrészt az akkori időben szerepelt magyar országnagyok sorában oly nevekkal találkozunk, kiknek viselőit csak a legnemesebb daliás szellem szülhette díszítették emléke övedzi, s ajánlja mindenkorra az utódok figyelmébe.

Berzeviczei Pohárnok Istvánnak, mint pályája kezdetén Zsigmond udvari vitézének — aulæ miles — bő alkalma nyílt leróvni hazája s fejedelme iránti kötelességét részint azon számos hadi vállalatokban, melyeket az ország védelme kívánt meg, részint azon diplomatiái tárgyalások alkalmával, melyek az ország fenhatósága alatt állott fejedelmekkel, s ismét külhatalmasságokkal, oly sűrűn szövettek az e téren sikeresbben működő király által.

Azon adománylevél során, melynek erejénél fogva 1435. évben Nyárad falut nyerte adományul Borsodmegyében, Zsigmond lelkes szavakban emeli ki azon érdemeket, melyeket kiváló hűsége, vitézsége, jeles hadi tettei, és több rendbeli nagy fontosságú — s az ország közjává közelebről érintő ügyekben őszinte és sikeres

eljárása által szerzett, nevezetesen: midőn a hűtlen Husziták és Táboriták elleni hadakozások alkalmával a királyt Cseh- és Morvaországokba követte, s névszerint a trencsényi vár sikeres megoltalmazásánál férfias ellenállást fejtett ki, és számos veszélylyel vitézül szállott szembe. — A király személyes vezérlete alatti cseh- és morva hadjáratok az 1420., 21. és 22-ik években, hazánk felső részének a Husziták és Táboriták általi megtámadtatása pedig az 1429. és következő években történt, a közbeeső 7 évi időszakot Zsigmond bajlódása német birodalmi ügyeivel, háborúi az Al-Dunánál mindinkább terjeszkedő törökök ellen, alkudozásai a csehekkel és Huszitákkal, úgy szintén Jagell Ulászló lengyel királylyal a német rendbeli viszályra, a Huszita mozgalommali ármánykodásra, különösen pedig Moldva- és Oláhországok ügyeire vonatkozólag — töltötték ki, mely alkudozások vitelére nézve Zsigmond bizalma Berzeviczei Pohárnok Istvánra is jelentékenyebb szerepet ruházott. A nyárádi birtokra vonatkozó fentemlített adomány levél ugyanis további érdeméül sorolja fel, hogy a király különös megbízása folytán igen fontos ügyekben a lengyel királynál két ízben, s a moldvai vajdánál szintén két ízben járt követségben, még pedig saját költségben pompával s kívánatos sikerrel. A reá bízott alkudozások tárgya ugyan az oklevélben közelebbről meg nem jelöltetik, azonban némi bizonyossággal következhethető a Zsigmond és a moldvai vajda s viszont a lengyel király között épen ez idő tájt lefolyt, s történelmileg ismeretes tárgyalások mivoltából. Tudjuk ugyanis, hogy Moldvaország már Zsigmond uralkodása kezdetén a magyar korona fenhatósági jogának nyilvános sérelmére Lengyelország befolyása alá került, melyet Zsigmond az 1412. évben kötö és Jagell Ulászló lengyel király között létesült lublói szerződésnél fogva részben elősmert, a mennyiben a tetteges lengyel fenhatóságba egyelőre belenyugodván, Moldva hová tartozása kérdésének végleges elintézését egyik vagy másik király halála esetére a két birodalom nagyjainak közös elhatározásától tette függővé, addig is a moldvai vajda mindkét királynak hűséget esküdni s őket a hitetlenek elleni háborúban tetteges segélylyel gyámolítani köteleztetvén, mely kötelességének megszegése esetén, tartománya a magyar és lengyel birodalom között felosztandó lett volna. — Ime a magyar-, moldva- és lengyelországi alkudozások egyik mozzanata. — Újra tárgyalás alá került ezen ügy Zsigmond és Ulászló készmárki találkozásuk alkalmával, midőn a lublói szerződés megerősítettett, s később az 1429-ik évben, midőn Zsigmond Ulászlóval Lithvánia fővárosában Luczkban találkozván, a lublói szerződés végrehajtását illetőleg Moldva felosztását követelte, mivel ennek fejedelme Sándor elvállalt kötelességének ellenére a királyt a törökök elleni 1428. évi

hadjárataban nem segítette. Az alkudozások ugyan, ez alkalommal Ulászló ellenzése miatt meghiusultak; hogy azonban Zsigmond Moldvára vonatkozó jogairól le nem mondott, s a lubló szerződés fentartására azontúl is törekedett, bizonyítja azon körülmény, hogy Sándor moldvai fejedelem öccse István, ki amannak fiát török segítséggel elűzvén, saját megerősíttetését Lengyelhonban kieszközölte, Zsigmondnak is meghódolt, s így a moldva-, lengyel- és magyarországi tárgyalások menete mindenesetre oly phasisokat is mutat fel, melyeknek előidézésénél vagy előmozdításánál Zsigmond király követaineink, tehát Berzeviczei Pohárnok Istvánnak is sikeres eljárásra számos alkalom kínálkozott.

Nem csekélyebb válságoknak volt kitéve a magyar korona fenhatósági joga a szomszéd Oláhországban, hol az már a XIV. század végén az előnyomuló ozmanok hatalmába került, kik az 1391-i rigómezei csata után Mircse vajdát adófizetővé tették, majd őt elűzvén, unokaöccsét Dánt helyezték a vajdaságba, s az 1424. évi fegyverszünet után, melyet Zsigmond Oláhországra kiterjesztetni elmulasztott, — az utóbbnevezett vajdát is elkergették, s helyébe Radult másképp Praznaglavát helyezték a fejedelmi székbe. — Szalay László történetírónk szerint Zsigmond a fentebbi fegyverszünet lejártával 1426. késő ősszel Erdélybe indult, hogy Dánt az oláh vajdaságba visszahelyezze. »Maróthi János és Berzeviczei Pohárnok István a király dandáraival, s velök székely és szász hadak Radult s a segélyére jött török erőt Oláhországból kiűzték, s a király Dánt újból vajdaságba iktatta.« Vajjon Berzeviczei Pohárnok István most felemlítendő hőstette ezen hadjáratall áll-e kapcsolatban, vagy pedig egy korábbi önálló felépésére vezetendő vissza, egész bizonyossággal meghatározni nem merem. A többször említett nyárádi adománylevél szerint ugyanis Berzeviczei Pohárnok István a moldvai vajdához való első utazása alkalmával ép akkor érkezett Havasalföldre Dán vajdához, midőn ez vetélytársa Radul által, — ki őt a törökök segélyével fejedelemségétől megfosztani akarta, megtámadtatván, előle megfutamodott; minek láttára Berzeviczi Pohárnok István hősi felhevüléssel a szaladók elé vetette magát, Dánt s követőit feltartóztatva s további ellenállásra buzdítva, ismét harczielbe állította, s a segélyül érkezett székelyek és szászok által nyomban vezérül kiáltatván ki, velök Radulra s az őt követő törökökre ütött, őket kemény küzdelem után megszalasztotta, legnagyobbbrészt levágatta, elszélesztette s fogságba kerítette s így isten segélyével fényes győzelmet vőn rajtuk. Az oklevél előadásában oly élénken feltüntetett hadi tény azon nézetre jogosít, hogy itt nem egy szervezett hadjárat miveletével, de egy még azon korábbi években előfordult eseménnyel van dolgunk, midőn a törököknek Radul

behelyezésére vonatkozó törekvések még csak kísérleti stadiumban voltak, mely kísérletek egyike itt Berzeviczei Pohárnok István véletlen közbenlépése által hiúsított meg; mi ki nem zárja azt, hogy az 1424—26. évi fegyverszünet alatti újabb török támadások Oláhország meghódítására s Dán kiűzetésére ne vezethettek volna, minek következtében aztán Zsigmond 1426-ik év őszén személyesen Erdélybe nyomulni, s Dánt visszahelyeztetni kényszerült. Mert mivel Zsigmond ezen hadjárata, Szalay szerint, a Maróthi János és Berzeviczei Pohárnok István vezérlete alatt állott királyi dandárokkal s némely székely és szász hadakkal, tehát szervezett erővel történt, ennél fogva Berzeviczei Pohárnok István bizonyára a reá bizott dandárral, s a székelyek és szászok is saját vezéreikkel jelentek volna meg a harctéren, s ez esetben a Berzeviczei Pohárnok István vezérré választatása mi értelemmel sem bírna, — de továbbá a többször említett nyárádi adománylevél Berzeviczei István vezértársáról Maróthi Jánosról, s a hadjárat eredményéről, t. i. Dán vajda visszahelyeztetéséről is megemlékezett volna, mit azonban épen nem érint. Mindennek számba vétele folytán, igénytelen nézetem oda terjed, hogy Berzeviczei Pohárnok Istvánnak két ízben volt alkalma kitüntetni vitéségét és hadvezérei képességét az oláhországi ügyben; először az 1420-as évek elején, midőn a Nyárádra vonatkozó oklevélben említett hadi ténnyel vitte véghez, s Dánnak Radul általi elűzését meggátolta; másodszer pedig a Szalay által említett 1426. évi hadjárat alkalmával, midőn Maróthi János vezértársával Radult s a törököket megverte, s Dánt a fejedelemségbe ismét bevezette.

Szintén az idézett okirat további szövegének a közismeretes történeti tényekkel s helyi és idő körülményekkel való összevetése s összehasonlítása folytán, következtetnünk inkább, mint meghatározni lehet Berzeviczei Pohárnok István részvétét az 1428. évi nagyobb jelentőségű török hadjáratban, nem ugyan személyesen, de testvére Detre által, kit — mint az oklevél mondja, a király különös meghagyására, önköltségén gyűjtött számos hadi néppel küldött Saan szigetére, hogy az ottani várakat s erősségeket megoltalmazza; mely sziget azonban Murad szultán túlhatalmas serege által támadtatván meg, váraival együtt a törökök kezébe esett, kik az ottani őrséget s közötté Berzeviczei Detrét is letartóztatván, Törökországba vitették, hol mintegy négy évet sanyarú fogásban töltött, miglen testvére Berzeviczei Pohárnok István által — saját, nem csekély költségén váltott ki. a királytól e célra nyert segélyösszeg korántsem bizonyulván elégségesnek. Tudva már most, hogy az említett, nagyobb szabású hadjáratot Zsigmond azon tizenhét dunai erősség átvétele végett

indította, melyek Lazarevits István szerb deszpota halála után Magyarországhoz voltak csatolandók; tudva, hogy ezen feladatot már már szerencsésen befejezendő volt, midőn a galambóczi vár alatt, az ennek segélyére jött Murad szultán túlhatalmas ereje elől meghátrálni s a magyar partra vonulni kényszerült, mely alkalommal saját menekülését is csak némely hivei, névszerint Rozgonyi István s a lengyel Zawiss önfeláldozásának köszönhette, — tudva, hogy a galambóczi kudarcz következtében nem csak ezen erősség, de több más is, sőt egész Szervia a török hatalmába került: a Berzeviczei Detrère bizott várak eleste szint' akkorára tehető, s bizonyára a galambóczi ostrommal kapcsolatos esemény, mire látszik utalni azon körülmény is, hogy épen Nándorfehérvár és Gabambóc vidékén a Duna több szigeteket képez, melyeknek egyike lehetett az, mely a nyárádi adománylevélben Saannak nevezetik.

S most megjegyezvén, hogy az itt főtartalmára nézve ösmertetett oklevél Wagnernek »Diplomatarium Comitatus Sarsiensis« czimű oklevélgyűjteményében egész terjedelmében olvasható; áttérek az itt rendelkezésemre álló okiratok tartalmára. — Kettő ezek közül keletükre nézve az imént említett megelőzi, s több tekintetben figyelemre méltók. Cilley Borbálának, Zsigmond második hitvesének német nyelven irt, s ugyanegy helyen s napon t. i. Ó-Zólyomban 1425. évi Szent-Márton napján kelt adománylevelei ezek, melyek egyikében Berzeviczei Pohárnok Istvánt, akkor Nógrád megyében kebelezett Hajnácskő vára parancsnokává nevezi ki, s egyuttal a várat tartományjaival együtt, az erdők s birságpénzek kivételével neki élethossziglan birtokába bocsátja; másikában pedig akkor Ó-Buda megyéhez tartozott s Hatvan közelében feküdt Bódogfalu helységet szintén minden hasznaival s jövedelmeivel, a major s a taksák kivételével, élethossziglan neki adományozza. Mindkét okirat külalakja, papirosa, tentája, írása, pecsétje s fogalmazása egy és ugyanaz, s csak is az adomány tárgyának s az arra vonatkozó körülményeknek meghatározásában különböznek. ¹⁾

---

¹⁾ Egyiket érdekesnek tartjuk ide igtatni: »Wir Barbara von Gots genaden Römissche und ze Ungern etc. Kuniginn bekennen öffenlich mit diesem brief vor allen den, die In sehen oder hörn lesen, das wir habn angesehn manige trew und löblich dienst, die der strenge uns lieber getrew Steffan Poharnok von Brezewiche dem allerdurichleuchtisten fürsten und heren Sigmund von Gots genaden dem Römisschen zu Ungern und ze Peham etc. Kunig, vnszern lieben heren, und auch uns von langer czeit getan und beweisat hat, und hoffen das er es auch hinfür tun werde, und darumb, das wir

Kitünik esen oklevélből, hogy Hajnácskő vára Borbála királynénál zálogban volt, min csodálkoznunk nem lehet, tudván Zsigmond mily könnyen járt el a korona javai elidegenítésénél, s mennyire kedvelte különösen az elzálogításokat, melyekhez nyulni azonnal kész volt, mihelyest pénz dolgában megszorult; Bódog falura nézve nem mondatik mi jögon birta a királyné, valószínűleg szintén csak használatul s nem tulajdonilag mit abból következtethetünk, hogy Berzeviczei Pohárnok Istvánnak is csak életfogytiglani használatul engedte át, mindkét okmányban fentartván azt, hogy ha az adományozott javakat időközben visszavenné, azokért hason értékű s hasznú javakat jelölhessen ki.

Az 1425. év egyébiránt különben is fontos Berzeviczei Pohárnok Istvánra nézve, a mennyiben, úgy látszik, köztevékenységének szerencsésen befejezett egyik szakát jelöli, mit bizonyít az említett okirat azon kifejezése, hogy ekkor már hosszabb idő óta buzgólkodott a király szolgálatában, mi életkorának meghatározására nézve is utbaigazítást nyujt, minthogy ezek szerint ekkor már élte delén levő férfinak kellett lennie; de bizonyítja akkor tájban már is szerzett érdemeit azon körülmény is, hogy szint ez

---

in zu sollichen trewen diensten dist willig und fleissiger machhen, so hat wir im vnsz burghuet der vesten Aynasku genand in Neuroder Grafschaft gelegen die unsz pfant ist seine lebtag, und also lang vnsz er dem vrogenanten vnszerm heren und uns treülichen dient ze halden vnd mit sollicher bescheidenheit vorliehen, das wir für uns halden unszern teuch und welde die do gehoren zu dem haus, und auch birsat vnd steur, das er uns die birsat vorrechen vnd antwurten sol vnd kein stewr oder schatzzung auf die armen leut nicht slagen sol ane unszerm willen vnd wisszen, Süst alle nüz die gefallen zu der Vesten rechten barezins mautgelt traid das gefels von armen leuten, und mülen und auch die Waisat sol er ganz für sich nemmen, und ze seinem nucz wandeln und keren nach seinem besten bedunken und willen. Auch geloben wir im, das wir die vesten von im seine lebtag, vnd alt lang die weil vnszgewalt pleibt, vnd nicht von uns gelöst wirt, und also lang er dem vrogenanten unszerm heren vnd vns treülichen dient von im nicht nemmen, vnd das ampts nicht wollen vorkeren es sey dann das wir Im vor also fiel der güet Inn geben vnd mit also fiel nützen, als zu dem Haus Aynaskw gehören vnd die sol er auch mit aller söllicher bescheidenhait von vns Innhaben als die güet die gen Aynaskw gehoren und als dann oben in dem brief laut ist begriffen. Und des zebeszszeru vrkund haben wir Im diesem unszern brief lasszen geben mit unszerm willen und wiszen versigelten der Geben ist Im Alten Zol an Sand Merteins tad, nach cristi gepurt Im firezehunder vnd In dem fünf vnd czwaniczigsten Jar.« Pecsét piros viaszon.

éven nyert Zsigmond királytól engedélyt arra, hogy Erk nevű falujában erős várat építhessen. — Ezen állítást ugyan, melyet egy az 1819. évi Tudományos Gyűjteményben közzétett cikkből merítettem, okmányilag be nem igazolhatom, elfogadom mégis mivel a később ismertetendő családi oklevelekből kétségtelen, hogy Berzeviczei Pohárnok István, Pest megyében fekvő Erk várát valósággal bírta, sőt úgy látszik abban tartotta rendes lakását.

S ezzel elmondottam úgy szólván mindent, mit Zsigmond alatti szerepléséről összeállíthattam, ha csak még azon körülményt nem említem, hogy Budai Ferencz »Magyarország polgári historiájára vonatkozó Lexicon« szerint, 1430. évben Zsigmondnak a nürnbergi országgyűlésen való időzése alkalmával Borbála királyné Berzeviczei Pohárnok Istvánt bízta meg a Husziták által meglepett s elfoglalt Lykawai vár visszavételével, mint ez a nevezett királynénak Véglesről a kassaiakhoz intézett rendeletéből tűnik ki, melyben segélyadásra utasítja őket. — Ezen vállalat sikeréről ugyan nincs tudomásunk, mindenesetre ezen adatok újabb istápolását képezik a Nyáradai oklevél ide vonatkozó előadásának, s bizonyítékai Berzeviczei Pohárnok István folytonos részvételének az országos hadakozásokban, s egyszersmind a király és királyné részéről benne helyezett bizalomnak.

Még kiválóbb mérvben látjuk e bizalom nyilvánulását Zsigmond utódai, Albert s neje Erzsébet uralkodásuk alatt, melynek folyamában Berzeviczei Pohárnok István nyilvános tevékenységének tetőpontját érte el. — Erre vonatkozólag ismét két igen érdekes oklevél áll rendelkezésünkre. Az egyik: »Datum Bude in festo beati Johannis ante portam latinam 1438. Relatio Ruperti de Tar, Magistri Agazonum« Erzsébet királyné parancsát tartalmazza a Passagi nemesek ügyében, kik a szomszéd Mező-Kövesd városa polgárai részéről többféle háborgatást szenvedvén, ezek miatt a királynénál panaszt emeltek melynek elintézését ő Berzeviczei Pohárnok Istvánra, mint borsodi főispánra, s Diós-Győr, Cserép és Dédes várai parancsnokára bízta. Azonkívül ezen oklevélben királyi főajtónállónak, »Magister Janitorum« nevezetik. Ezen oklevél amint egyrészt Berzeviczei Pohárnok István akkori fényes állását világítja meg, a magyar történetre nézve is fontos, a mennyiben egy, tudtomra eddigelé kétséges körülmény felderítésére szolgáltat hiteles adatot, ugyanis a kormányzóság vitelére nézve azon időtájt, midőn Albert király az osztrákhoni németbirodalmi és csehországi bonyolult ügyek elintézése végett országunkat hosszabb időre elhagyta. — Hogy a kormányt az ő távollétében neje Erzsébet királyné vitte Magyarországon, oldala mellé rendelt némely helyettesekkel (Vicarii),

ez több rendbeli, azon korból származó oklevelekből már eddig is ismeretes volt, melyek közül azonban egyik sem előzvéen meg az 1438. évi Junius 17-i datumot, ebből gróf Teleky József »Hunyadiak korában« azon következtetést vonta, hogy Erzsébet királyné egy ideig követte volna férjét s általa csak később küldetett volna vissza hazánkba, a kormány átvétele végett, mikor, bizonytalan. Minthogy azonban Albert király csak 1438. évi April 6-án hagyta el Budát, onnan Bécsbe és Csehországba menendő, Erzsébet pedig, mint idézett oklevélem bizonyítja in festo beati Johannis ante portam latinam, tehát az évi május 6-án Budán volt, ebből világosnak látszik, hogy az országot vagy éppen nem, vagy csak igen rövid időre hagyta el.

Miglen a most idézett okirat szövege Erzsébet királyné önálló intézkedésére mutat, a most következő, keletére nézve az előbbihez igen közel álló, szintén Budán 1438. évben a Jászokhoz intézett rendeletében, egyenesen férje Albert király levélbeli utasítására hivatkozva, nevezi ki Berzeviczei Pohárnok Istvánt érdekeinél fogva, Jászok főkapitányává. ¹⁾

Az oklevél új adatot szolgáltat Berzeviczei Pohárnok Istvánnak az udvarhoz való vonatkozásaira nézve, mennyiben mig az előbbi oklevélben főajtónállónak, itt ismét a királyné

¹⁾ Érdekesnek tartjuk e rövid oklevél szövegét közlésre, s azért azt ideigtatjuk: »Commissio propria Domine Regine. Elyzabeth dei gracia Regina Hungarie, Dalnacie, Croacie etc. Austrieque et Stirie Ducissa necnon Marchionissa Morauie etc. Vobis fidelibus univrsis et singulis philisteis in quibuscunq; descensibus et signanter Berensallas, Neghzallas, Arozzallas et Apati . . . . commorantibus Salutem et graciám. — Quia nos Judicatum seu Comitatum philistorum, requirentibus meritis. . . . . Magnifici Stephani Poharnok de Berseuicze Magistri Curie nostre, eidem Stephano Juxta contenta litterarum serenissimi principis domini Alberti predictorum regnorum Regis domini et Conthoralis nostri carissimi contulimus pro honore . . . . . nostros vestri ex parte provenire debentes nostre per eundem commisimus fideliter amministranda maiestati. Idcirco vero . . . . . cuiuslibet vestrorum fidelitati firmissime precipimus et mandamus, quatenus a modo in posterum prefato Stephano Poharnok aut hominibus ipsius vestri in medio per eundem constituendis in omnibus licitis et consuetis obedire, universosque proventus. . . . . Collectas siue dacia ex parte vestri hactenus provenientes, annotato Stephano Poharnok, tanquam Judici vestro . . . . . ipsius hominibus, deinceps dare et amministrare modis omnibus debeatis. Secus facere non presumptentes. Presentes autem perlectas reddi iubemus presentanti. Datum Bude feria quarta proxima ante festum beati B. . . . . Anno Domini M^oCCCC^oXXXVIII^o.« Pecsét vörös viaszon.

főudvarmesterének Magister Curie neveztetik, s tehát mindkét udvari méltóságot egy s ugyanazon időben viselte, miből joggal következtethető, hogy a király s királyné legbizalmasabb emberei közé tartozott. Leginkább bizonyítja ezt azon történetiróink által feljegyzett tény, hogy midőn Albert királyunk a közte és Kázmér, Ulászló lengyel király öcsce között a cseh koronára nézve fenforgott viszály, kiegyenlítése végett az 1439. évi ősszel Budára érkezett lengyel követeket, a miatti felháborodásában, hogy ezek a további alkudozások előfeltételeül a lengyel királyhoz menekült anyósa Cilley Borbála javainak visszaadását tüzték ki — minden felelet nélkül bocsátotta el, ezen, válságra vezethető hirtelenkedését jóvá teendő, Esztergomból, hová Bécs felé utaztában már súlyos betegen érkezett Berzeviczei Pohárnok Istvánt és Palóczi Lászlót bízta meg teljhatalommal, hogy a lengyel követek után sietvén, Ulászlót végbékére vagy legalább a fegyverszünet meghosszabbítására birni igyekezzenek, mely alkudozásoknak azonban a királynak tiz nappal utóbb Neszmélyen bekövetkezett kora halála véget vetett. Megjegyzendőnek tartom, hogy az erre vonatkozó meghatalmazásban, mely Wagner »Analecta Scepusii« című gyűjteményében tett közzé, Palóczi László a király főudvarmesterének mondatik.

A most következő okirat szintén az 1439-ik évből származik s a Saághi Conventnek az évi július 16-áról a királyhoz intézett jelentését tartalmazza, mely szerint, midőn Zoobi Bertalan fiát Jánost és Twreki Pál fiát Jánost — kiknek Albert király a Berzeviczei Pohárnok Istvánnál zálogban volt honthmegyei Twrek és Szabadfalva jószágokat a zálogsumma megtérítésének kötelezettségével adományozta, a mondott javakba bevezetni akarta, Kürthy László fia Miklós a Berzeviczei Pohárnok István és fia Kristóf, úgy szintén Berzeviczei Detre és fia Lénárd László és János nevében a beigtatásnak ellentmondtak. Az okirat szövegében Berzeviczei Pohárnok István, hol Berzeviczei Istvánnak hol ismét Pohárnok Istvánnak nevezetik.

Az Albert halála utáni kor fordulatot jelez az ország belső történetében, különösen az akkori dynastia s az olygarchia közötti viszonyban. Míg az utóbbi Albert és Zsigmond alatt nagyobbára karöltve látjuk haladni az uralkodóval, most hatalma érzetében határozott állást foglal az özvegy királynéval szemben. Nyomban a király halála után az 1439. évi országgyűlés végzéseihhez képest Erzsébet királynőül elősmertetik ugyan s ennek nyilvános jeleül a koronázási ereklyéket rejtő visegrádi vár birtokába helyeztetik; csakhamar azonban megváltozik a közhangulat, midőn az 1440. évi budai országgyűlésen összegyűlt rendek az ország súlyos közállapotát s főleg a töröktől fenyegető veszélyt

vevén figyelembe, a haza sorsa felett méltó aggodalomba esnek, s azon nézetet emelik érvényre s állítják fel jelszó gyanánt, hogy a fenforgó körülmények között a kormányra erélyes férfi emeltetése szükséges. S ezen nézet kétségkívül indokolt is vala, s ha csakis a közjó sugallja a nagyok elhatározását, s annak érdekében egyetértve hűn s következetesen viszik azt keresztül, eljárásukat mint, magasztos hazafi ténnyt jegyzi fel vala történetünk; sajnos a körülmények arra mutatnak, hogy ama határozat előidézésében nagy része vala az esztergomi érseki szék betöltésénél mellőzött s e miatt a királyné esküdt ellenségévé vált Rozgonyi Simon egri püspök izgatásai által felidézett pártos szellemnek. Az 1439. évi országgyűlés, mely a trónörökösödést Erzsébet királyné s utódai számára biztosította, elhatározta, hogy az özvegy királyné kezével s az ország koronájával a 16 éves Ulászló lengyel király kináltassék meg. Keserű csalódásokkal kellett Erzsébetnek találkoznia, midőn az őt s születendő gyermekét oly közelről s szemlátomást hátrányosan érintő határozathoz való hozzájárulására a Cilleyek s Garák ellenségeitől indulatosan készletve, látta, hogy nincs ki pártját fogja, nincs ki az ő s maradékaik uralkodási jogáért síkra szálljon, nincs ki sikerre vezesse anyasága érzetében tett nagyon is méltányos kérelmét, hogy közelgő lebetegedését bevárhassa, mielőtt születendő gyermekre sorsa iránt rendelkeznék. — Így magára hagyatva s leghűbb tanácsosai részéről is engedékenységre intve, a királyi fenség s anyai érzés megrendítő küzdelmei közepette, hosszú tuskodás után, s születendő sarja jogainak nyilvános feutartásával, engedni kénytelen végre a rendek kívánatának, hogy oldala mellé az ifjú lengyel király emeltessék a királyi székebe, s ennek meghívására követség küldessék ki. Csakhamar azonban ennek eltávózása után tettét megbánja, s anyai sejtelenmtől vezéreltetve, Visegrádot, végzetteljes engedékenysége színhelyét elhagyja, s álnok bátyja, a netán születendő király gyámságára már is számító Cillei Ulrik tanácsára az ország koronáját Visegrádról alattomban elvitetvén, Pozsonyba törekszik, Komáromban azonban lebetegedvén fiat szül, s Magyarországnak az árva V. László személyében királyt ad. Gyors hírnököket indít most a magyar követek után, hogy őket e fontos eseményről értesítse s az alkudozások félbenszakítására bízza, de ezek, kívánatára nem hajtván, az akkor még befejezetlen tárgyalásokat a lovagias lengyel király aggályai daczára sikerre vezetik, s erről a Budán időző rendeket, de az özvegy királynét is követek által értesítettik. — Ekkor felbuzdúl a gyöngé nőben is a méltatlankodás érzete, s elszánt bátorság éled szívében királyi gyermeke jogai védelmére. — A követeket hűtlenséggel vádolván, fogságra vetteti, s vetélytársát

megelőzendő gyors intézkedéseket tesz a csecsemő megkoronázására. — E végből házi koronáját a hú Eizinger Ulriknak 2500 frton zálogba veti, a szent koronát pedig magához vevén, az ekkor még hűségében volt nagyokkal Székesfehérvárra siet, melyet pártos híve Újlaki Miklós kormányozott. — S ott véghez vitetik a kisdéd koronázása oly körülmények között, melyeket alig mutathat fel más nemzetek története.

Ezalatt Ulászló az oldala mellett maradt magyar köve-
tek, főleg Palóczi László biztató sürgetéseinek engedte, fényes kísérettel Magyarhonba nyomul, Késmárkon állomást tart, s az itt elébe siető magyarok s ezek között az erélyes és katonás egri püspök Rozgonyi Simon által üdvözöltetik, ki utközben a rosszul védett Eperjest meglepven, hirtelen beveszi s az ifju királynak ezen siker hírével kedveskedik. — Ez utját folytatva május 4-én Kis-Szebenbe ér, s itt az V. Felix név alatt pápává választott Amadé Savoyai fejedelem követét, Eperjesen pedig Olnodi Zudar Simon és nemzetségbeliei hódolatát fogadja. Innen Kassa felé nyomul, Mislókánál kedvencz titkárát Sienkovits Jánost a Hernádba fülni látja. Ennek a végtisztességet megadva Egernek tart, hol a Pünkösdi ünnepeket tölti. Útja diadalmenethez hasonlít, pártja s kísérete nőttön növekszik, s midőn május 23-án Pest alá érkezik, a nádor Héderváry Lőrincz átadja neki Budavár kulcsait, s előzékenysége jutalmául a várnagyságban meghagyatik. A király nagy ünnepélyességek között tartja bevonulását Budán s csakhamar fogadja a már híres és hatalmas hős Hunyadi hódolatát, kinek példája számos magyar nagyot késztet annak követésére, így a büszke Ujlakit, kit még az imént láttunk szerepelni a kisdéd V. László koronáztatásánál, de ki már is nagyobb érdekét véli feltalálni az Ulászló mindinkább erősödő pártján. — S kik önkényt vagy önérdékből nem jelentkeznek hódolni az új királynak, azokat csakhamar megtéríté az Ulászló s pártja által kibocsátott drakói rendelet, mely fej s jószág büntetéssel fenyegeti mindazokat, kik az új királyt el nem ösmerik. Megjelennek most Budán az özvegy királyné legbensőbb emberei is, a hatalmas Gara László és Széchy Dénes az esztergomi érsek, szabad menedékjog s egyezkedés biztosítása mellett, csakhamar azonban az adott szó ellenére letartóztatnak s Ulászló részére esküdni kényszerítetnek. Ezek alatt Ulászló a Budán nagy számmal összegyűlt rendek által ünnepélyesen királylyá választatván, Székes-Fehérvárt a szent korona hiányában, Szent-István sirjából kivett ereklyével koronáztatik meg ugyancsak Széchy Dénes által, Magyarország özvegy királynéja pedig, úgy szólván mindenkitől elhagyatva, s egy csapat cseh zsoldos oltalmára szorulva bolyong gyermekeivel a Vértes hegység között. — Csoda e ha ily

körülmények között segílyt ott keres, hol annak lehetőségét látja, külfelől a rideg és fősvény, de római királylyá történt megválasztatásánál fogva hatalmas osztrák Fridriknél, befelé pedig mindinkább cseh zsoldosaira támaszkodik, s azok zordon vezérére Giskrára, a bős rablóra de hajthatlan jellemü férfira, kit hűségében nem bir megtántorítani sem ígéret sem fenyegetés, sem neje, büszke Rozgonyi vér befolyása, sem a budai országnagyok villogó szablyái, sem az őt azok közül nagylelkűleg kimentő ifju Ulászló nemes szívüségé, s kinek az árva V. László születése feletti lelkes és pártos örömét látom én kifejezve a főkapitánysága alá helyezett Kassa főegyházában maig is olvasható feliratban.¹⁾

Így lebegvén előttem az akkori viszonyok képe, főérdekkel birt reám nézve azon kérdés, vajjon Berzeviczei Pohárnok István, ki mint láttuk, haldokló királyának végbizalmával megtisztelve indittatott az elutasított lengyel követek után, mily állást foglalt a bekövetkezett szerencse fordulattal? — Követ- s udvarmester társát Palóczi Lászlót csakhamar Albert halála után a lengyel Ulászló legbuzgóbb pártosai között látjuk, ő az, ki mint tagja a király meghívására kiküldött követségnek, a krakkói udvarnál a magyar nemzeti párt érdekeit legserényebben képviseli, s a király aggályait s vonakodását legyőzni igyekszik, s őt az országban való megjelenésre bírván, Budára kíséri s udvaránál főudvarmester s főajtónálói állást foglal el. — Nem valószínű-e, hogy Berzeviczei Pohárnok István, szintén az ő példáját követve kitüntetéssel fogadtatik vala a magyar urakat oly kiváló előzékenységgel magához hódítani ügyekvő Ulászló által; nem valószínű-e, hogy az ő neve szintén előfordúlt volna az új király párthívei sorában, annál is inkább minthogy a kormányzása alá rendelt megye s a Jászság épen Ulászló diadalmi útjába estek s a neki meghódolt vidékek közé sorolandók? De Berzeviczei Pohárnok István nevét hiában keressük Ulászló akkori hívei sorában, kik között pedig kevésbbé nevezetes férfiak, sőt egyszerű nemesek is névleg felemlítetnek történetiróink által, mely körülmény a mellett szól, hogy ő a királyné gyengébb, mindinkább elnyomott s a megindúlt

¹⁾ »Anno Domini 1440. in die Cathedre beati Petri apostoli circa auroram in castro Komárom ex illustrissima Regum Hungarie prosapie, videlicet domino Alberto, Romanorum, Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie rege, ac domina Elisabeth corum regnorum Regina, olim filia inclitissimi principis et domini Sigismundi Romanorum Imperatoris, natus est gloriosissimus princeps dominus Ludislaus, verus Rex et heres in successione horum regnorum et ducatum hereditarie possidendorum. Eodem eciam anno in festo pentecostes Sacra Regni Hungarie corona omni cum solennitate coronatus.«

küzdelemben az ország nyugati határai felé szorúlt s így az események központjától távol esett pártjánál maradt, melynek működéséről akkoron, midőn Ulászló ügyei oly kedvezőleg fejlődtek, egyáltalán igen keveset tudunk, s így azt hiszem igazságosan járrok el, ha az ellenkező bebizonyításáig a természetesebb és jobb feltevésnek engedek helyet s Berzeviczei Pohárnok Istvánt azok közé sorolom, kik mint a rendíthetlen Széchy Tamás komáromi várnagy az elhagyatott királynéhoz mig élt, hivek maradtanak. — Erzsébetnek 1442. év december 19-én bekövetkezett halála után azonban, midőn az árván született s csakhamar III. Fridrik német királynak a koronával együtt átadott, s ez utóbbi által a magyar nemzettől gondosan távol tartott, sőt szinte elrejtett V. László király pártja már úgy szólván csak azon, nemzetünk iránt ellenséges indulatú elemekre olvadt le, kik mint a Cilleiek a Fridrikkel érdekszövetségben önhasznukat lesték, vagy mint a vad Giskra a megszokott rablásoktól megválni nem akartak; midőn az illetén idegen, sőt ellenséges befolyás alatt nevelt kisdéd király érdekei a hazáitól mindinkább különválni látszatának, sőt midőn életben létre nézve is általánosan kétségek merültenek fel, sőt a kis király pártjának főtámasza Széchy Dénes esztergomi érsek is e részbeni aggályokkal tért vissza Bécsből; midőn a legkiválóbb hazafiak s különösen az akkor már óriási nagyságában kimagasló Hunyadi János által elismert, s a nemzet érdekeit lelkesen felkaroló Ulászló király tetteles országlásával szemben, a kisdéd királynak egyedül a születés jogán, — s a böcsője felett végrehajtott, de az 1440. évi országgyűlés által érvénytelennek nyilvánított koronázáson alapuló joga mind kétségesebbnek s gyengébb erejűnek tűnt fel; midőn, gróf Teleky József szerint, az elhunyt királyné leghűbb emberei is megjelentek Ulászló udvaránál s nekie hűséget esküdvén, őt Magyarország törvényes királynak elismerték, ezen időpont bekövetkeztével Berzeviczei Pohárnok István is követte nemzete vezérci példáját, Ulászlónak meghódolván, a köztevékenység terére ismét kilépett.

1443. évi Január 5-én Ulászló király által, hivei Nachodi Kolde János, Zlubiczei Kendel és Dobes budai várnagy kíséretében a kassaiakoz küldettett, hogy velök némely fontos ügyekre nézve személyesen értekezzék. Az erre vonatkozó, s a Hunyadiak kora okmánytárában 56. szám alatt közétett megbízó levélben Jász kapitánynak és hevesi főispánnak mondatik, mely utóbbi méltóságot, úgy látszik, ekkor nyerte volt Ulászlótól, minthogy kevéssel az előtt abban még Rozgonyi Rajnádot, s előtte Tar Rupertet találjuk. További működésének nyomát azonban az egész 1443. év alatt sehol sem találom, miből talán nem alaptalánul vonhatnám azon következtetést, hogy az az évben a törökök

ellen lefolyt, úgy nevezett hosszú hadjáratban vett részt Hunyadi alatt, kinek Pohárnok István iránti jóindulatáról később következő okiratok tanuskodnak.

A családi okiratok között csakis egy 1443-it találtam, mely azonban Pohárnok Istvánra csak közvetve vonatkozik. A budai káptalannak 1443. évi Szent-György nap táján kelt kiadmánya ez, mely szerint Berzeviczei Pohárnok István fia, Kristóf a maga, úgy szintén a Zemchei László fia Kristóf nevében eltiltja Vid fiát Jánost, és Bertalan fiát Jánost és bárki mást Nógrád megyében fekvő Swtha birtok bírlalása s használásától. — A hosszú hadjárat után 1444. évi áprilisban tartott pesti országgyűlésen már ismét ott találjuk Pohárnok Istvánt, még pedig fivérével Detrével együtt, mint hevesi főispánokat, gróf Teleky, Hunyadiak kora I. kötetében 377. lapon azok között említi őket, kik az országgyűlési végzeményeket megpecsételék. — Hogy egyéb iránt a nevezett két testvér egyidőben a Jászok és Kunok kapitányságát is együtt viselték, egy később említendő okmányból fog kiderülni.

Legyen szabad most az akkori idők egyik pregnans jelenségét röviden szemügyre vennem, az erőszak uralmát, a nagyok hatalmaskodásait s ezek alatt a közcsend és biztonság megrendült állapotát. — Az Albert király halála s Hunyadi János kormányzósága közötti évek képezik azon szomorú időszakot, mely joggal nevezhető az olygarchák féltelensége korának. Ezeknek hatalmát, mint láttuk, Zsigmond nagyon is külterjes irányban mozgott s így országunk közviszonyainak meglazultával járó kormányzati tevékenysége vetette meg, melynek sikerésítésére úgy bel- mint külfelé szükségképen az országnagyjai közreműködésére volt utalva, kiknek szolgálatait aztán bőkezű kegyeinek túlaradó mértékével jutalmazta meg.

Az így hatalomra vergődött főurak pártolását Zsigmond veje és utódja az osztrák Albert sem nélkülözhetette azon számos bonyodalmak elintézésénél, melyeket örökségül vett át ipjától, s melyek alig két évi uralkodása minden percét kitöltvén, neki az ország belállapotának megszilárdítására s a túlhatalmasok megfékezésére időt s módot nem engedtenek, habár az ország nagyjai között lábra kapott közveszélyes szellem már is nyilvánult Albertnek a törökök elleni 1439. évi hadjárata alkalmával, midőn a dandár vezérek közül csak kevesen jelentek meg, s ezek közül is némelyek a király engedelme nélkül hagyták el a tábornot. — Az özvegy Erzsébet s vetélytársa Ulászló között megindult trónviszály s ezzel kapcsolatos pártoskodások még inkább növelték a nagyok hatalmát, kiknek hűségét egyik s másik fél is mentől nagyobb kegyekkel igyekezett maga részére biztosítani. — S

e tekintetben főleg Ulászló járt el példátlan bőkezűséggel, midőn ez országba érkezvén, úgy szólván teli marokkal szórta adományait a hozzá pártolt főurakra.

A trónversengés által felidézett polgári háború alkalmával mindinkább előtérbe lépett hatalmaskodások fékezésére történt ugyan több kísérlet, s hozattak az 1442., 43. és 44-ki országgyűléseken több rendbeli végzések, hogy azonban ezek vajmi kevés sikerre vezettek, bizonyítják Vitéz János nagyváradi püspök szavai, melyekkel hazánkuak a szerencsétlen várnai csata utáni állapotát vázolja, s melyeket gróf Teleky József »Hunyadiak kora« nyomán idézni bátor vagyok:

»Az igazság — úgymond — mélyen hallgat, a szemérem minden korlátai össze vannak törve, a törvény zabolája megeresztetett, az indulatok, szenvedélyek szabadon törnek ki mindenfelé, s bizonytalan jövő aggaszt mindenkit. A vas önkény, a korlátlan hatalom mindent összezúz, semmi jogra sem hajt, a törvények és a kötések ereje halálos sirba omlott, a gyűlölség, árulás és a legundokabb sarczolások szabad rést nyertek. A belső csend, a jó rend e megtörései, fájdalom, nem csak ellenséget érdekelnek, hanem rokonokra is kiterjednek, a barátságos kéz kegyetlenül saját beleit szaggatja szét, az erő, önkény és hatalomvágy fel vannak élesztve. A bűnök boszulói kevesen, annál többben azok szerzői. Össze van zuzva a nyugalom, kornyadozik a hit, tágultak a vérség szent kötelekei, és mint Seneca mondja: certi nihil, nisi frater hostis.«

Az ily módon tetőpontjára hágott baj orvoslását tűzte ki főleg feladatául az 1445. évi pesti országgyűlés, mely az országot kerületekre osztván fel s ezeket főkapitányok alá rendelvén, a közcsend s rend fentartását s a hatalmaskodók megbüntetését ezekre bizta, mely intézkedés azonban szintén nem volt gyökeres, mivel a főkapitányi állások betöltésénél az akkori viszonyoknál fogva több oly hatalmas főúr nem volt mellőzhető, kik maguk is féltelenségek egész sora által voltak megbélyegezve, így a felsőmagyarországi kapitányok közül Pelsőczy Inre és Giskra János, kik a pesti végzések életbeléptetését maguk gátolták. Ez utóbbi már az 1445. évi július havában, tehát nyomban a pesti országgyűlés után tartott szinnai gyűlés alkalmával, midőn az idézett végzéseknek Felső-Magyarországon leendő sikeresítése volt szóban, a hatalmában tartott várak átadását, küldötte Dobrai Barczal Miklós által mindenképen gátolni ügyekezett, minek folytán a gyűlés ezen kérdést el nem igazithatta. — Ezen szinnai gyűlésen résztvettek között találjuk gróf Teleky szerint Berzeviczei Pohárnok Istvánt is; Sárosmegye küldöttei Gombos János és Tamásfalvi András voltak.

A most következő okiratok ilyenén hatalmaskodásokra vonatkoznak; az első a budai káptalan jelentése az országos rendek közönségéhez, melyben ezek 1445. évi szent Bereczk nap táján Váczon kelt rendelvényére hivatkozálag jelenti, hogy Berzeviczei Pohárnok István hevesi főispánt, a Sári László ellen, 22 darab marhájának s egy húsz aranyat érő lovának Sári birtokából fegyveres cselédekkel történt jogtalan elhajtatása által elkövetett hatalmaskodása miatt, az országos rendek elé idézte. — Úgy ezen, valamint a következő úgynevezett inquisitoria, admonitoria és evocatoriákban, az imént ismertetett pesti végzésekre történik nyomatékos hivatkozás. Sokkal fontosabb tény látszik azonban ezen oklevélből kiderülni, a mennyiben az országos közrendeknek Sári László panaszára kibocsátott inquisitorius rendelvénye Váczott, 1445. évi szent Bereczk napja táján intéztetvén a budai káptalanhoz, világos, hogy a rendek itt országgyűlést tartottak, melyről történetíróink eddigelé úgy látszik tudomást nem vettek, legalább gróf Teleky József Hunyadiak kora című részletes művében ezen országgyűlésnek semmi nyomát sem találom. A budai káptalannak ez ügybeni jelentése pedig ugyanaz évi december 29-ről szintén az országos közrendekhez lévén intézve, kérdés, vajjon az 1445. évi december 8-ra összehívott, de gróf Teleky József szerint csak 1446. évi márcziusban összegyűlt székesfehérvári országgyűlés, nem jött-e mégis az 1445. évi december havában össze?

A most következő okirat szerint ismét Berzeviczei Pohárnok István emelt panaszt Héderváry Lőrincz nádornál, hogy Pelsőczy Imre erdélyi vajda 1447. évi Orbán napja előtt, Pohárnok István Nyáradai birtokához tartozó földeket foglalt el, s ezzel meg nem elégedvén, a Szent-János születése utáni vasárnapon a mondott keresztesi oláhokat felfegyverezve küldötte Nyárádra, kik az ottani jobbágyok által lekaszált szénát elhordták, marháikat a vetésekben és réteken szerte legeltették, a jobbágyokat pedig bántalmazták. — Továbbá, hogy a cserépi várhoz tartozó erdő legnagyobb részét mezőkövesdi jobbágyai által levágatta, az erdőt pedig elfoglalta s jelenleg is birlalja, mi által 400 arany forintot is meghaladó kárt okozott neki. — A nádor az egri káptalant bizván meg a vizsgálatlalt, ez kiküldött tagját: Pál nevű áldozárt a Mindszentekhez címzett oltár igazgatóját bizta meg az eljárással, ki Wattai László királyi emberrel együtt a mondottak valóságáról meggyőződván, Pelsőczy Imre vajdát az apostolok oszlása utáni másodnapon Keresztes nevű birtokán felkereste, s minthogy elégtételt nem adott, őt Berzeviczei Pohárnok István ellen, a Jakab napja körül tartandott nádori bírószerk elé idézte. — A káptalanuak ezen eljárásá-

ról szóló jelentését tartalmazza a jelen okirat, mely igazolja gróf Teleky József állítását, hogy a pesti végzések sikeresítését magok a kerületi kapitányok, kiknek egyike éppen Pelsőczy Imre volt, akadályozták.

A következő okiratban Imre, az István fia Borsodi alispán s ezen megye szolgabirái jelentik V. László királynak, hogy Palóczy László országbirónak Horthon 1455. évi meg nem határozható napon kelt rendelete nyomán eljártak Berzeviczei Pohárnok István ügyében Stephanus Ithre de Filicze ellen, ki Maczno Zachár, More András és Zanibani Jakab, Tamás és Ambrus nevű egyénekkal és Zanibani jobbágyaival Szent-Ferencz hitvalló napja körül fegyveresen tört Nyárad helysége, s annak közelében panaszló ottani jobbágyait: Nagyvölgyi Albertet, Barnabást és Tamást letartóztatták, bántalmazták és sebekkel terhelten magukkal hurczolták panaszló nagy sérelmére, Borsodmegye küldötte Tátrai Kelemen által győződvén meg ez ügyállás valóságáról, ezt a jelen oklevélben bizonyítja. Datum in Szent-Péter feria quinta ante festum beati Nicolai confessoris 1455. — Ezen okiratot megelőzi:

Az egri káptalannak 1450. évi Simon Judás napján kelt bizonyosság-levele, mely szerint Farkas György budai polgártárs s érdektársai, ugymint 'neje Margit, Kövér Miklós nagyváradi polgártárs özvegye Ilona s gyermekeik Albert és Dorottya, továbbá Szathmári Tamás diák neje Borbála, s más részről Berzeviczei Pohárnok István között az ez utóbbi ellen bizonyos adóssági öszszeg miatt az esztergomi érseki helyettesi szék előtt indított perben némely egyházi személyek közbenjárására egyesség jött létre, melynek értelmében Pohárnok István 125 aranyat fizetett ki Farkas György polgártárs kezéhez, miről ez őt nyugtatja. — Az esztergomi érseki helyettesnek polgári ügyekben való biráskodására nézve egy utóbb következő okirat kapcsán bátor lesznek nehány szóval visszatérni.

Következnek: Hunyadi János kormányzónak Szihalomban 1452. évi Mindszent napkor kelt rendelete, melyben meghagyja a kamara-nyereség borsodmegyei beszedőinek, hogy Berzeviczei Pohárnok István Nyáradi birtokában a következő évi kamara nyereségből 60 arany forintot engedjenek le, ha pedig a mondott birtokbeli kamaranyereség kevesebbet tenne, a különbözetet más birtokabeli járandóságból törleszszék.

Hunyadi János besztercei grófnak, Czobor vagy Szabad Mihály diósgyőri várnagyhoz intézett rendelete, hogy Berzeviczei Pohárnok Istvánnak a várterületen lakó polgárok, vagy várnépek elleni ügybajaiban gyors igazságot és elégtételt szolgáltaasson. Datum Bude in festo beati Valentini 1455.

Már az ezen oklevelekben érintett körülmények arra mutatnak, hogy Berzeviczei Pohárnok István hatalma s tekintélye ez időtájt már meg volt ingatva s a következő évek folyamában szerencse-csillagát mindinkább hanyatlani látjuk. — Az ország közügyeiben, nevezetesen az 1450-es évek elején a fékezhetlen Giskrával, akkor sárosi főispánnal folytatott alkudozások s ismét hadakozások alkalmával ugyan gróf Teleky szerint az ország kormányzója, Hunyadi János kíséretében találjuk őt úgy a mező-kövesdi békekötésnél, valamint a Losonc mellett szent király nevű kastély ostrománál; az ország méltóságai között azonban nem foglal többé helyet s az oklevelekben nem többé magnificusnak, hanem egregiusnak czímeztetik. — Mátyás királyunk trónraléptével pedig nyilvános tevékenysége egészen háttérbe szorul s ezentúl már csak magánselekvényeinek találjuk emlékeit. Fiait: Andrást és Kristófot, bizonytalan melyik években, elveszti s így kiterjedt birtokainak, fényes szerzenényének fiórköze nincsen. Ennek folytán javainak egy része a koronára szállandó s Mátyás király Cserép várát kegyenczének, a cseh rablók elleni felső-magyarországi hadjáratban diadalkoszorúzott Rozgonyi Sebestyénnek adományozza. Szegeden 1458. évi szeptember 1-én. Habár Berzeviczei Pohárnok István ezen javak birtokára életfogytiglan jogosítva van, azokra nézve a hatalmas Rozgonyival 1460. évi október elején kiegyez, s nekie Cserép várát a jelen okirat szerint oly feltétellel adja át, hogy abban kénye-kedve szerint időzhessen, az ahhoz tartozó jószágoknak, valamint Nógrád-megyei Agárd nevű birtokának fél hasznát húzhassa, Cserép helységben épített házát megtarthassa, Nyárad és Erk nevű birtokait pedig — melyek, mint az oklevél mondja — halála után szintén Rozgonyira szállandók — életfogytiglan kizárólagos haszonnal élvezhesse s azok birtokában semmiféle háborgatást vagy ügyavatkozást ne szenvedjen; mely feltételek megtartására s Berzeviczei Pohárnok Istvánnak a mondott javakban való megoltalmazására Rozgonyi Sebestyén magát keresztényi hitére kötelezte. Mindennek daczára már a következő 1461. évben Tengerfalvi Barnabás, a Berzeviczei Pohárnok István két veje Sinyey János és Hatvani Mátyás, úgyszintén Hatvani Gáspár nevében Borsod megyénél panaszt tett az iránt, hogy Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda, Nyárad jószágukat elfoglalta, a kilenczedet s más jövedelmeit elszállíttatta s a panaszlókat a birtokból erőhatalommal kirekesztette, minélfogva őt a mondott birtok letartóztatásától s jövedelmei élvezésétől eltiltani kérte.

1460. évi Mindszentnap táján Berzeviczei Pohárnok István, hitvesével Annával egyetértőleg, a Nyáradon alapított s Szent-Annának szentelt egyháznál mise-alapítványt tett saját maguk valamint minden élők s meghaltak lelki üdvéért. Ezen miséket

»feria secunda pro defunctis, cum vigiliis tribus Lectionibus, feria quinta de corpore Christi, sabbatis diebus de beata Virgine, perpetuo cantando durandas« alapította meg. Az említett egyház segedelmére s az annak ellátására választandó lelkész jobb fenntartására — kizárván a mező-püspöki plébánia részesülését — a nyárádi malom minden szombati jövedelmét s a vámnak egy tizedét rendelte kiszolgáltatni; fekvő javaiból pedig kijelölte a Cserép hegyen fekvő szőlőjét, továbbá ötvenöt lóból álló ménesét, úgy szintén egy szántó fogatot nyolcz ökörrrel, halála után pedig a malom környékén fekvő két rétet, s egy, a paplakkal szemben fekvő házhelyet, hogy ott a begyülemelő eleség elhelyeztessék, s a marha hajlékot nyerjen. — Azonkívül két papi öltönyt biborból, egy mise ruhát kamukából, egy kelyhet ostyalemezzel, és egy szántónyi szántó földet adományozott. — Ez alapítvány kezelését saját gyóntatójára, Barnabás Csáti plébánosra s a nyárádi szentegyház gondnokaira, Bakos Bálintra és Német Mátéra bizta, haláluk esetére pedig választandó utódaira, szívükre kötvén különösen a választandó lelkésznek, hogy a meghatározott újtaságot tisztességesen és buzgón végezze évenként és hetenként s vegyen oldala mellé egy higgadt s élemedetebb segédet s egy ügyes egyházfit, kiket szolgálataikhoz képest részesítsen a kijelölt javadalmakból, »hogy így együttesen tisztüket mindvégig kitarással töltsék be, s az állhatatosság koronáját érdemeljék ki Jézus Krisztusban örökön-örökké Amen«. Mindezeket Rozgonyi Sebestyén helybenhagyásával rendelte, s végintézetileg is megerősíteni ígérte, minek hitelül az alapítványi levél a Rozgonyi és Berzeviczy czímereket tartalmazó függő-peccétekkel van ellátva. Ezen oklevélből tehát nyilván kiderül, hogy Nyárad hitközség azelőtt a mező-püspöki parochiához tartozott s csak Berzeviczei Pohárnok István által nyert önálló plébániát, midőn ez ott a Szent-Annának ajánlott egyházat alapította.

A most következő, 1462. évi december 26-án kelt, s Palóczy László országbirónak Nagy-Szebenben, az évi Mihálynap táján kibocsátott rendelvényére hivatkozálag — Mátyás királyhoz intézett jelentésében előadja a szepesi káptalan, hogy kiküldött kanonok társa: Eperjesi István és Olsaviczei Máté királyi ember által tett vizsgálat folytán meggyőződván azon panasz valóságáról, melyet Berzeviczy Szaniszló emelt Berzeviczei Pohárnok István és Pohárnok Detre — Ulászló király idejében Jász és Kun Ispánok — ellen, mivel ezek neki azon 300 arany forintot, melyeket tisztí fizetésének kielégítésére nevezett Ulászló király a Jász és Kun jövedelmekből rendelt kifizettetni, 66 forint kivételével mindaddig ki nem szolgáltatták és számtalan sürgetése daczára kifizetni vonakodnak, — ennek folytán B. Pohárnok

Istvánt és néhai Detre fiát Lénárdot, sárosmegyei birtokukon felkeresvén, a következő Gyertyaszentelő nap táján tartandó országbírói szék elé idézték, hogy ott eljárásukról számot adjanak. — Ezen körülmények oda mutatnak, hogy Olsavicza helység akkor Sáros-megyéhez tartozhatott; s hogy B. Pohárnok István ez időtájt e megyében időzött. — Itteni javaival azonban úgy látszik keveset törődött, a családi okiratokban itteni birtok viszonyairól csakis a következő oklevelek emlékeznek:

Hunyadi Mátyás rendelete, datum Bude in festo ad vincula beati petri apostoli 1458., melyben megemlékezően Berzeviczy Szaniszló és István hadi érdemeikről, berzeviczei várkastélyukat, mely az elmúlt háborgós időkben a felső-magyarhoni széleket pusztító csehek és rablók által elfoglaltatván, utóbb Rozgonyi Sebestyén királyi főlovázmester által a király rendeletére ugyancsak erőhatalommal ostromoltatott vissza, tartozmányaival együtt a nevezetteknek visszaszolgáltatja, meghagyván Rozgonyinak, hogy őket a mondott vár békés birtokában hagyja meg, és semmikép se gátolja.

Ugyanezen királyunk, egy helyütt s napon, t. i. Szegeden 1458. évi szeptember 4-én kelt három rendeletében: nehogy a cseh rablóktól visszafoglalt berzeviczei vár ismét ezek kezébe jusson, azt Berzeviczy Istvánnak adja át szolgálatai s vére ontása jutalmául az ahhoz tartozó javakkal s jövedelmekkel együtt, ide értve a rokonai, úgymint berzeviczei Pohárnok István, Lénárd a Detre fia Szaniszló, Schvarz János és a Lomniczi Jakab fiai részére eső illetékeket is mindaddig, míg a mondott rablók által támasztott zavarok végkép kiegyenlítettnek; — a következő két rendelményben pedig kötelezi a most nevezett vérségbelieket, hogy Berzeviczy Istvánnak azon 400 s ismét 550 arany forintokat, melyeket ez a berzeviczei várért Rozgonyinak fizetett, s illetőleg azóta az őrség fentartására költött, neki megtérítsék; mindaddig őket a vár birtokába bocsátani nem tartozván.

A szepesi káptalannak 1462. évi február 22-én kelt kiadmánya szerint Berzeviczei Pohárnok István és Lénárd, a Berzeviczei Detre fia a káptalan előtt személyesen megjelenvén, Szepes-megyei Hunsdorf, Nagy-Lomnicz, Felső- és Alsó-Erdewfalwa Byrbrun, Hundertmark, Krumpach, Zent-Erzsébet, Durstin és Felső-Zaps, Dunajecz menti ősi birtokrészeiket, minden tartozmányaikkal Berzeviczy Jánosnak, a dunajeczi vár örökösének és Sziuyei Jánosnak 400 arany forinton elzálogosították, ezek által mindaddig birandókat, míg a zálogösszeget az elzálogosítók saját pénzükből egyszerre visszafizetendik.

Ezentúl berzeviczei Pohárnok István mint élő többé nem fordul elő okmányainkban; a most következő 1465. évi okiratban

már quondamnak, néhainak mondatik. — »Symon mindkét jog tudora, antivari érsek, s az esztergomi érseki szék helyettese, néhai berzeviczei Pohárnok István leányainak: Erzsébetnek Szinyey Jánosnénak s Apolloniának, Hatvani Mátyás özvegyének panaszára, hogy a leány negyed — és hajadoni jogaik kielégítéseiül nékiek Berzeviczei Lenárd által átadott jószág részeket Berzeviczei Szaniszló önhatalmúlag lefoglalta s kiadni vonakodik, ennek egyházi átok terhe alatt leendő megintetését hagyja meg az összes egri egyházmegyei papságnak, névszerint pedig a berzeviczei, héthársi, kis-sárosi és zsebfalvi lelkészeknek, megparancsolván, hogy ha a nevezett Berzeviczy Szaniszló a nekie adandó 15 napi határidő alatt a javakat ki nem bocsátja, őt az esztergomi érseki szék elé idézzék.«

Ezen okirat annyiból különös érdekü, mivel az egyháziak világi ügyekben való biráskodásuknak egy újabb példáját nyújtja, mely ugyan már Zsigmond alatt az 1404. évi országgyűlés végzései által szigorúan tiltatott, azonban úgy látszik, újra lábra kapott Széchy Dénes esztergomi érsek alatt, ki a várnai csata után az országos tanács tagja, sőt a királyi helyettesek egyike lévén, mint ilyen, az ország polgári ügyeire is szükségképen befolyással birt, melyet aztán helyettese is fentartani s illetőleg az érseki szék jogköréhez csatolni ügyekezett; én legalább, — tekintve azt, hogy az 1447. évi pesti országgyűlés 17-ik cikkelye, úgy szintén Hunyadi kormányzónak 1451. évi május 1-i rendeletei az egyházi személyek biráskodását polgári ügyekben ismételve s ismételve eltiltották, a most ismertetett okirat keletkezését csak is így magyarázhatom.

Végezetül bátor vagyok megemlíteni 3 darab okiratot, melyek Berzeviczei Pohárnok István melléknevének megmagyarázására szolgálnak. Ő ugyanis Berzeviczei Tamás fia volt. A nyárádi adománylevelél világosan mondja: »sibi Stephano Pohárnok, filio Thome de Berzevicze«. Ezen Tamás a jászai Conventnek 1388. évben kelt, Feketekút és Iagno helységekre vonatkozó beiktatási jelentése szerint, fia volt Miklósnak, ez pedig Mihálynak, mint a szepesi káptalannak 1355. évben kelt kiadmánya igazol, mely szerint Berzeviczei János és Henrik a Lomniczi János fiai, a berzeviczei várhoz való minden jogukat Miklósnak a várépítője Mihály fiának engedik át. — A szepesi káptalannak egy másik, 1347. évi kiadmányában, melyet azonban csak 1573. évi transsumptumban birunk, a most említett Miklós, a Pohárnok István nagyatyja, »Nicolaus dictus Pohárnok« nevezetik, bizonyára megkülönböztetésül az ugyanott előforduló másik Miklóstól, a Markolph fiától, s tőle szállhatott át a Pohárnok név unokáira, Detrére, ki azonban csak kivételesen fordul elő e néven, s

Istvánra, kinek nevével majd mindenütt összekapcsoltatott a Pohárnok név, mivel bizonyára megkülönböztetésül szolgált kortársa, másik Berzeviczy Istvántól, ki mint láttuk, a berzeviczei várat váltotta magához Rozgonyitól. — Különben István még életében elvesztvén András és Kristóf fiait, Detre fia Lenárd pedig fiörökös nélkül halván el, ezen ágnak fiágon magva szakadt.

Berzeviczei Pohárnok István, a fentebbi adatok szerint, az 1462. és 1465. évek közötti időszakban lépett ki az élők sorából, mikor, ezt közelebről meg nem határozhatom; temetkezési helyéről szintén nincs tudomásunk, — de a fentidézett mise-alapítvány oda utal, hogy azt Nyáradon gyanítsuk; Berzeviczén legalább, hol néhány évvel ifjabb rokona és kortársa Berzeviczy Péternek, Zsigmond alatt tárnokmesternek, szepesi és lipitói főispánnak jól fenntartott síremléke ma is látható, a Pohárnok Istváné nem található. — S ezzel befejeztem előadásomat, bocsánatot kérve, ha tárgyamba belemélyedve, talán kelleténél tovább vettem becses figyelmüket igénybe.

BERZEVICZY EDMUND.

S O Ó V Á R T Ö R T É N E T E .

(Felolvastatott a M. Tört. Társulat sóvári kirándulása alkalmával 1881. aug. 27-én.)

Soóvár földrajzi 48—49 fok északi szélesség, 39 fok keleti hossz. közt, és 825' magasságra, a tenger színe felett fekszik; már Árpád bejövetelekor említették, mint castrum salis, szolgálván a magyaroknak, Szepes várával együtt, mint támpont, a szomszéd népek megtámadásai ellen.

A XI. században Delnai Kakas-család birtokában volt. 1223. évben Csypkázi Ármin és Bogumir testvéreknek adományoztatott, kiknek elhaltuk után, IV. Béla király első fiának Istvánnak jutott, ki azt 1261. évben Echý grófnak ajándékozta.

1285. évben Kún László király, gróf Mitzbánnak adományozta, ki nevét Soóváry Soósra változtatta, s a jelenleg még élő Soós-család alapítója volt, ki is 1288. évben Enyiczke falu egyrészét Girus Péter és Tamás rokonainak, 1299. évben Sinka öcscsének pedig Harsághot, 100 márka aranyat és hetenként $\frac{1}{2}$ köből sót, — az itteni termelt sóból ajándékozott, mert akkoriban itt már főttsó termeltetett.

1291. évben felépíté Soós, Kún László király engedelmével, a jelenleg romjaiban levő sóvári új várat.

1423. évben Zsigmond király Eperjes város birájának kötelességévé tette, az itteni talajt kősóra kikutatni; — mi is 1428-ik évben Sebes határaitban eredménytelenül keresztül is vitetett.

1474. évben I. Mátyás király, a Soós-családnak az I. Károly királytól nyert sóvári uradalmi és sófőzési jogát újból megerősíté.

1537. évben Soóvár, Kapi és Sáros várak, melyek Zápolya János híveinek gyűlhelyei voltak, Fels tábornok által Ferdinánd király javára lefoglaltattak, a sóvári uradalom sófőzőjével együtt, Eperjes városának adatott zálogul. A sóvári vár pedig 1575. évben, mint Zápolya híveinek gyűlpontja, Ferdinánd király parancsából, Wernher György sárosi kapitány által leromboltatott

1571. évben Salm gróf, a szepesi kincstári javak igazgatója, Volf Stix német katona jelentése alapján, megengedte, hogy itt a hol jelenleg állunk, ezen akna, a sós test feltalálása céljából leműveltessék, melynek eredménye az lett, hogy a 70-ik ölben, 1752. évben a só test éléretett, mely időtől kezdve szünet nélküli harc folytatott a kincstár és a Soós-család között, addig, míg 1853. évben a soóvári Soós-család, a kincstár által kielégítettén, Soóvár uradalmát, a sós kúttal együtt, a kincstár birtokába átengedte.

1572. egész 1672. évi időközben Bocskay, s Bethlen hadai által több ízben meglátogatván, a sótermelési munka sokszor szünetelt.

1672. évben gróf Woltra Otto, Teufilius Ferdinánd, Felső-Magyarország adminisztrátora, Soóvárt a felső-magyarországi adminisztrációhoz csatolta.

1674. évben az itteni, most is fennálló bánya társaság, melynek jelenlegi vagyona 20000 frt, szerveztetett, és ezen akna újból kigárdoltatott.

1764. évtől a Tökölyi zavargások ideje alatt, az üzem szünetelt.

1690-ben a Mária akna, a só üzemnek czélszerű berendezése végett leműveltetett, a 40-ik ölben azonban sósvizre találván, annak további leművelése beszünttetett. A kevésbé telített sós víz, a bányából nyert tisztátalan só által telítve, sófőzési célokra használtatott.

1691. évben a berendezett sófőzéshez szükséges tüzfának leszállítása végett. Delnán egy fagereb állítatott fel.

1718. és 1722. évben épült a sóbánya temploma, melynek patrónusa a bánya társulat lett.

1735—1749. évek között a sóbánya, a bécsi bankó banknak és a Hollender-családnak lett zálogba adva, mely utóbbtól Neffcern Jakab birta bérben.

1749. évben Mária Terézia által kiváltatván, az egész uradalom megint kincstári kezelés alá került.

1752. évben minden elő jel nélkül február 22-én éjjel sóval tökéletesen telített víz hatolt be ezen bányába, mely időtől fogva itt kizárólag főttsó termeltetik.

1759-ik évben Piller igazgató, gróf Grasalkovics és Péchi administrator közbenjöttével az itteni sófőzde részére Zanguiszkó herczeg, Keczer, Zatureczky, Dubovai, és gróf Haller családok birtokaiban lévő aranybányai, erdőcskei, ábrányi, zsegyei erdő területek megvételtek; ezekkel a sófőzdehez tartozó erdők területe, 1877. évben Milicz erdőmérnök felmérése szerint, 10.485 hold volt.

1798. évben a Soóvár uradalmát, bányászatát, és erdészetét kezelő hivatal főbánya hivatalává lett.

1803. évben Aranybányán a sófőzéshez szükséges tüzelő fának leusztatása végett, vizigát építtetett.

1815. évben épületek a 12000 hectoliter sósvizet tartalmazó medenczék.

1819. évben engedélyeztetett a még jelenleg fennálló, és 1821. évben bevezetett, 18,000 méter hosszú uszócsatorna, és farakodó hely, mely az itteni üzemhez okvetlen szükséges tüzi fának ide szállítására és felrakodására használtatik, nem különben megemlítendő, hogy ugyanczen évben a ferenczfözde 8 tiszti lakkal együtt a tűz martaléka lett, mi 1839-ik évben ismétlődött.

1855. évben a Nándor főzde és 1868—1869-iki években a Ferencz főzde lett akként mint most fennáll berendezve.

1869. évben pedig az itteni főhivatal igazgatósággá tétetett.

1871. évben pedig nevezett igazgatóság ágazatonként felosztott, és az addig volt egyöntetű kezelést megszüntette.

1880. évben Ő Felsőge kegyelméből a volt sótermelő és eladó hivatal Dubnik opálbánya kezelését elnyervén, ismét főbánya hivatalává lett, melyhez tartozik 1-ször a 150 méter mély Lipót akna, melynek évi járuléka 200.000 hectoliter 26.7% telített sósviz. — 2-ször a 8 sósviz tartó 12,040 hectl. köbtartammal. — 3-szor: a Nándor és Ferencz főzde, 3 főzde katlanja, négy elő melegítője, 8 szárítója és három polcz rost tüzelőjével. — 4-szer 8 sópajta. — 5-ször 9 tisztviseelő, 8 altiszt, 95 munkás.

Termeltetik évente 60.000—65.000 m. mázsa főttsó à 95 kr termelési költség mellett 600.000—640.000 ezer frt értékben. — Végleg pedig van szerencsém megemlíteni, hogy a magas kormány mély belátásából kifolyó rendelete szerint, Soóvár és vidéke jelenleg Gezell bányatanácsos által földtanilag felvételik, mely felvételek azon reménnyel kecsegtetnek, hogy itt kősó telep létezik, és hogy annak feltárása után, az itteni vidék sóbányászatot nyervén, felvirágzásnak néz elébe.

KOSZTKA VILMOS.

EGYEPERJESI KERESKEDŐ

A XVII-İK ÉVSZÁZBAN.

(Felolvastatott a magyar Tört. Társulat zárgyülésén Eperjesen 1881. aug. 28-án.)

Történetünk igen egyszerű. Hőse nem a kardot forgatja, fegyvere a rőf. Élete nem véráztatott csatásokon folyt le, a pudli mellett, árúcsomagok közepette szerepelt. Nem a zöld asztal mellett tartott dörgő szónoklatot a megsértett alkotmány védelmére, ódon, német faragású asztalon vezette számadását csupán. Egy német kereskedő életéről szól vázlatunk, kinek egyetlen érdeme, hogy csendes, kitartó szorgalmával a munka hőségé avatódott oly korban, mikor a Felvidék dülő párttusát, jogot és vallást tipró idegen hadak dülásinak, a sötét bosszú művének volt színhelye.

Ha van a történelemnek, az emberi munka eredményeinek összes fejlődését értve alatta, csak egyetlen ága is, melynek volta-kép nincs is külső története: a kereskedelmi történet az. Ujabban méltányolják, s mindenha méltányolák a kereskedelmi összeköttetések fontosságát az emberi művelődés fejlődésére nézve, foglalkoztak az egyes útvonalak irányainak kereskedelmi értékével, de igen kevés munka jelent meg a kereskedelmi s az iparos élet külső s belső individualis történetéről. Az olasz bankár életnek akadt Peruzzi-ja, számos munka van a levantei s a német városok kereskedelméről, de voltaképp hogyan viselkedett, miképp vezette üzletét a múlt évszázak kereskedője, arról igen keveset szólnak. S ez természetes is, kivált nálunk. Az ingó vagyon biztonsága távolról sem állott arányban a nemesi kézen lévő körülbástyázott ingatlanéval, három politikai úr parancsolt a hazában, s azonfelül minden nagyobb birtok egy-egy kis védvamos terület. S ugyan micsoda becsülete volt egy kereskedőnek? Egyes nemesebb ipar-ágot gyakorolt ugyan maga a magyarság is, s mint Eperjes városa szorgalmas monographusa kimutatta, még itt e nyelvére nézve idegen iparú városban is a szabók, szíjgyártók s gombkötők czéhe egykoron magyar volt¹⁾, de az áruknak s kézműveknek nagyban

¹⁾ Adalékok Eperjes sz. k. város egykori kézműipar és kereskedelmi történetéhez. *Lasztóky* Lászlótól. (Gymn. ért. 1880.)

s kicsinyben elárúsításával általában mondhatni magyar nem foglalkozott és sajnos most sem igen foglalkozik. A felföldi kereskedelem túlnyomó részben mindenkor német kereskedőséget uralt, mely a czéhrendszer szűk keretében kötelességét becsülettel teljesíté, de az ipar s kereskedelmi szabadság korában az átmeneti nehézségekkel még most is küzködik.

Eperjes városában a kereskedők s a kiskereskedők (Krämer) 1570-ben egy közös czéhet alkottak, s egyesülve maradtak 1719-ig. Kiváltságaikat ugyancsak 1570-ben Rudolf királytól nyerték. 1570-ben 24 bejegyzett kereskedő volt Eperjesen, ezek között Kádass Márton és Lukács, Csányi Ambrus, Kelemen Márton és özv. Szécsi Orsolya magyarok. Szabályzatukból Lasztókay úr kimerítő jegyzeteiből a következőket igtatjuk ide :

»Mi alúl irottak Söldner János ez időben város bíró, Czebner István, Ayl Orbán, Groff Kristóf, Friedrich Lőrincz, Frölich Menyhért, Scholcz Antal és Gylg tanácsosok jelen leve-lünkkel adjuk tudtára mindenkinek, hogy mivel tapasztalásból tudjuk, miszerint semmiféle társulat sem állhat fel bizonyos helyes szabályok nélkül, s főként mivel a mi kereskedőink között nagy rendetlenséget tapasztalunk, mely állapot úgy a kereskedők kárára, mint a város lakosainak hátrányára szolgál, azért ennek megszüntetése céljából úgy a kereskedők, mint a város lakosai-nak javára a tanács és képviselőtestület határozatából a következő szabályokat állapítottuk meg :

Mivel kiki előtt ismeretes azon körülmény, hogy városunk-ban a német nemzetiségnek alig van oltalma, azért elhatároztuk, hogy ezentúl csak német nemzetiségű egyén lehet városokban kereskedő, s ez is csak azon esetben, ha nős és családátya ; ha a városi tanácstól nyert engedélyt a kereskedésre, s előbb a városi polgárjogot megnyerte. Ha az illetőnek itt még saját háza nem volna, egy év és nap alatt köteles házat venni, máskülönben bir-sággal büntettetik. E város falain kívül lakóknak nem szabad sem nyiltan sem titokban üzérkedni, avagy a harminczad kike-rülése végett dugárukat csempészni, ne hogy e miatt városunk kiváltságai kárt szenvedjenek. A mely egyén a város tanácsától jogot nyert itt üzletet nyitni, az haladéktalanúl jelentkezze az évenként választott négy tagú czéhtanács előtt, fizessen az egye-sület ládájába 10 forintot s megnyithatja üzletét, de tartozik illő tisztelettel és engedelmességgel viseltetni az idősbek irányában. Legyen istenfélő és vallásos, járjon szorgalmatosan az istentisz-teletre, üzletét az egyházi beszéd s szertartások ideje alatt tartsa zárva, az ily napokat ünnepelje meg, vegyen részt ugy az egy-házi beszédek mint az előforduló temetéseken ; a ki ezeket elmu-lasztaná, mindannyiszor 6 denárt fizet az egyesület ládájába. Az

évenként választott négy czéhidős köteles évenként legalább négyszer összehívni a kereskedelmi testület összes tagjait, mely alkalommal mindenikök két darab pénzt fizet az egyesület pénztárába, a ki ezt elmulasztaná, esetről-esetre két font viaszt tartozik az egyesületnek adni. E pénztár állásáról pontos számadás vezetendő s ez évente átvizsgálendő.

Az idősbek olvastassák fel gyakrabban a testület tagjai előtt ezen szabályokat, vizsgálják meg gyakrabban a használt mértékeket, s mérsékeljék az árakat. Ha valamely kereskedő ezen szabályokhoz nem alkalmazkodnék, csempészett árukkal üzérkednék avagy hamis mértéket használna, az ilyen két ízben intessék és büntetessék meg aránylagosan, harmad ízben azonban tiltassék el üzletétől s árúi koboztassanak el, fönmaradván az illetőnek joga ügyét a város tanácsa elé felebbezni.

Ha valaki neje által jutott valamely üzlet birtokába, ezen esetben is köteles eleget tennie a czéh kívánalmainak. A kereskedő neje férje halála után folytathatja üzletét, s ha oly egyénhez megyen férjhez, a ki a német nyelvet beszéli, a szabályszerű díjaknak felét fizeti, de ha oly egyénhez menne férjhez, a ki a német nyelvet nem bírja, elveszti kereskedhetési jogát. Senkinek sem szabad magán házakban nyitni üzletet, s egyáltalában e városban csakis olyanok kereskedhetnek, a kik ezen egyesületnek bejegyzett tagjai. Idegeneknek avagy házalóknak csakis s kizárólag az évi nagy vásárok alkalmával engedtetik meg e városban üzérkedni, s ekkor is a helybeli idős kereskedők közül ketten, esetről-esetre vizsgálják meg a sátrak alatt kirakott árukat s mértékeket a vásárbíró közbejöttével. Helybeli kereskedő áruczikkeivel a vidékre templomi ünnepélyek alkalmából két mértföldnél távolabb nem mehet, nehogy ebből e város érdeke hátrányt szenvedjen. A ki ez ellen cselekednék, az büntetessék meg a tanács által. Vásárok alkalmával ezen czéhegyesület köteles ifjabb tagjai közül fegyveres őrséget állítani a város kapuihoz. Végre köteleztetnek a helybeli kereskedők a városbíró választása alkalmából a megválasztottnak tisztelet ajándékul illatszereket adományozni s ezt a többi czéhegyesületek ajándékaival egy időben följánlani.«

Ennek a kereskedői testületnek volt egyik tagja Zimmermann Zsigmond 1670. táján. Zimmermann úr kortársainál sem jobb, sem rosszabb nem vala. Emlékezetét egy, halála után a szepesi volt kir. kamarai levéltárába került barna bőrbe kötött 43 cm. magas 30 cm. széles számlakönyve őrizte meg. A szepesi kamara az országos pozsonyi kamarával egyesítettvén, a számadási könyv jelenleg országos levéltárban őriztetik.

A könyv Zimmermann kereskedő tevékenységének 16 évét öleli fel, s 454 nagy ívnyi lapra terjed. A könyv czíme »Journal«, vagyis kereskedő-napló, melybe naponként a bevételeket és kiadásokat írták be. A napló első lapján következő ékesen írott német felírás olvasható:

»In Nahmen Gottes
dacsz Vattersz Sohnesz vumt
Hailligen Gaisztes. Amen.
Angefangen. A. 1670:
a dij Prima Maij, Vnsere Sch
ulden ein Zuschreiben ausz dem
fünfften Buch der Eppericsrischen
Handlung so A. 1626 a dij vltimo
Augustij angefangen worden«.

A könyvnek számviteli beosztása teljesen az egyszerű könyvvitel elvén nyugszik. Tudvalevő dolog, hogy az úgynevezett kettős könyvvitel legelső alkalmazását Paciolo Lukács szerzetesnek tulajdonítják (1504.), ki egy nagyobb és számos üzleti összekötetéssel bíró uradalomnak számadója lévén, minden üzleti ágat rendszeresen és egyúttal ellenőrizhető módon tüntetett ki.

Az XIV. és XV. évszáz kereskedői követeléseikről s tartozásaikról egyszerű naplót vezettek, s ebből azután külön állíták össze esetleg nyereségöket vagy veszteségöket. Később e feljegyzéseket rendszeresítették s egy főkönyvben a velök összekötésben álló üzerek nevei szerént csoportosíták. Így támadt a főkönyv, s a napi bevételekre a journal, napló. Az egyszerű könyvvitelnél, mely kisebb s egynemű üzleteknél máig is divatban van, a tételek csak egyszer iratnak be a főkönyvbe, míg a kettősnél kétszer, hogy a nyereség, illetőleg veszteség mérve, ellenőrizhető módon rögtön fel legyen tüntetve. Az eperjesi kereskedők, kiknek úgy a Felföld számos vidékével, mint Lengyelországgal élénk összeköttetésök vala, ügyleteik rendbentartására a kettős könyvvitelt alkalmazták. Az általunk használt naplónak — mint a német bevezető sorok is bizonyítják — »bei der Eperiesser Handlung« főkönyve volt, mely a czéhnél őriztetett. Ez a számlakönyv az ötödik főkönyvnek felel meg. A Zimmermann-féle üzlet kezdődött 1626-ban s a mi adataink immár fennállása 44-ik évének kezdetét bizonyítják. A számlakönyv technikai beosztására nézve megjegyezzük, hogy minden vevő félnek külön lapja van és pedig egyik oldalán a geben tartozik s haben követel rovatok szerént osztályozva. Első alrovata a kelet, második a név, harmadik az összeg mennyiségét feltüntető rovat. Ilyen formán:

Soll Geben.

Soll Haben.

Kelet	Fél neve	részlet összeg	Sommázat	Kelet	Fél neve	részlet összeg	Sommázat
1670. apr. 2.	9 Ellen schwartz At- lasz á 430 d.	38 f. 70	} 48 f. 03 d.	1670. prima Jan.	Holländisch Tuch	277-9	} 289 f. 9 d.
"	2¼ Loth Golt Gallon á fl 2	4 f. 33		"	Zahit	12	

A pénzszámítás kizárólag a 100 denáros forint szerint történik, mely a XVI. század dereka óta a magyar forintot teljesen kiszorítja a kereskedő forgalomból, bár a köznép azzal számolt. Számos visszaélésre és panaszra szolgáltatott alkalmat e körülmény. Néha tallérokat s erdélyi aranyakat is elfogadának, így Zimmermann is, de a beváltásnál váltási járadékot nem számított.

Az üzlet, melyről szólunk, három szempontból érdemel figyelmet: először föltárja előttünk egy előkelő felvidéki kereskedőnek érték forgalmát, másodsor megmutatja, hogy honnan szerezte be a vevői által keresett portékát s harmadszor a vevő közönség megismerése által élénkbe tünteti a felvidék forgalmát, cultur és kerekedelmi szükségleteit.

Zimmermann Zsigmond a szó szoros értelmében nagykereskedő. Apróbb mennyiségben is ad ugyan árút, de ez a detail és en gros kereskedelemre nézve akkor még szoros határokat nem ismerő korban is oly csekély, hogy számba sem jöhet.

A számlakönyv, mint említők, tizenhét év eredményeit illusztrálja. Pénzügyileg véve Zimmermann nem fényes eredménynyel dolgozott. Számlakönyve pontosan van ugyan vezetve, de az összegezés sok helyütt nagyon hiányos, több helyen kitészik, hogy önnönmagát csalta meg. 1683-ig az üzletforgalom meglehetősen, bár nem állandó arányokat mutat s bár a követelési rovat a tartozási rovatval szemben mindig deficitet mutat, úgy látszik meglehetősen tartalék-tökével fedezte hiánylatait. A tizenhét év forgalma átlag 14337 frtot mutat fel a tartozási rovatban, míg a követelés átlaga 12778 frtot mutat fel. Az átlagos deficit tehát évenként: 1559 frt, mely 1686-ban tényleg 26446 frt 77 denárra ment fel. Történetünk hőse tehát tizenhét évi munkálkodás után határozott passívával zárta le könyvét. Csődöt azonban nem mondott, ebben megátolta szerencséjére a halál. 1687-ben örökösei a szepesi kir. kamarához fordultak, hogy az leltározassa a hagyatékot s a hitelezőket elégítse ki. Lucsánszky Boldizsár volt az árvák ügyvéde, ki a kamarához benyújtotta az összes irományokat, melyeknek egyik darabja a tárgyaltuk könyv is. Kielégítették-e

az árvákat, vagy nem, azt az acták pora nem őrizte meg. A XVII. századbeli hagyatéki eljárás *eredményeiben* aligha különbözött a maitól, sok réven, sok vámot szedtek.

De íme álljon itt az általunk összeállított vagyommérleg:

Zimmermann Zsigmond vagyommérlege 1670—1686-ig.

Év.	Tartozik.	Követel.
1670.	52861 f. 14 d.	50672 f. 55 d.
1671.	11615 » 11 »	11101 » 70 »
1672.	15323 » 84 »	14877 » 03 »
1673.	26161 » 79 »	25140 » 83 »
1674.	5179 » 73 »	5163 » 35 »
1675.	2892 » 13 »	2892 » 13 »
1676.	9247 » 82 »	9247 » 04 »
1677.	8858 » 17 »	8875 » 38 »
1678.	15460 » 98 »	15139 » 27 »
1679.	4312 » 65 »	2815 » 03 »
1680.	15585 » 14 »	15427 » 07 »
1681.	15553 » 10 »	13412 » 47 »
1682.	18875 » 88 »	19132 » 09 »
1683.	26854 » 30 »	13167 » 06 »
1684.	9661 » 08 »	8217 » 89 »
1685.	3298 » 07 »	436 » 64 »
1686.	2930 » 20 »	1526 » 83 »
1670—1686.	Összeg 243691 f. 13 d. 217244 f. 36 d.	217244 f. 36 d.
	Hiány: 26446 f. 77 d.	

E kimutatás s egyáltalában a hiányos fölszerelésű számlakönyv arról tesz tanúbizonytságot, hogy a nagy üzletforgalommal bíró Zimmermann a hitel megadásában igen bőkezű, a követelések behajtásában pedig rendkívül engedékeny vala, két oly tulajdonság, mely határozott humánus gondolkodásra, de igen rossz speculativ szellemre vall. Ebből könnyen megmagyarázható a passiva is.

• Zimmermann kelme-árakkal kereskedett: Selyemárúk, csipkék, bársony, atlatz, damaszt, kanavász, angol, hollandi, kék, vörös, zöld, lilaszín posztó, landis-posztó, erdélyi és német vászon, német (Szászországból hozott) csipke, rövidárúk, mint czérna, szalagok, aranypaszomántok, női és férfi ruhához való külső fel-díszítések, mindenféle színű szövetek, azonkívül lószerszámhoz való finoman kicserzett bőrárúk, kardtokok, török-csiszár munkák,

szőnyegek, egész öltözetek, továbbá vászonkelmék nagyban, ezek azok a czikkek, melyek a testes kötetben előfordúlnak.

Ez árúk nagy része külföldről került, de mondhatni, hogy tetemesen a nagyobb rész itthon állított elő s a hazai forgalom előnyét neveli, hogy számos itthoni cikket ugyancsak a külföldi piaczfogyaszt. Idegen kelmék Lipcséből, Krakóból, Bécsből, Danczkából, Hamburgból, Amsterdamból, Lüttichből, sőt directe Angliából hozatnak, az itthoniak legjava része, kivált a posztóneműek, Brassóból kerülnek ki. A bőrneműek, paszomántok részint az alföldi megyékből, részint Kassáról, Lőcséről, Eperjesről, Bártfáról, szállítatnak. A vászon kelmékben a Szepességé a főszerep. Viszont a mi finom posztóneműekben a külföldről kerül be itt eladásra, azt az itt helyütt készített paszománt, gombkötő árúk s a vászon és bőr kivitel majduem teljesen ellensúlyozza. A kereskedő előnyére szolgált a lengyel határ mentében felállított harminczadoknak nem túlságos díjszabása is. A finom iparczikkek még némi kedvezésben is részesültek a nyers árúkkal szemben, a mi természetesen a földterményekre vonatkoztatva a mezei és szőlő termelőkre nem volt előnyös.

Az árúk fogyasztó közönségére nézve az tűnik, ki, hogy Zimmermann a felföldi s kivált az eperjesi kis árusok (Krämer) szállítója vala. Nála vásároltak ugyan Abaúj-, Sáros-, Zemplén- és Szepesvármegyék nemes családai is, de ez hasonlíthatlanúl a kisebb rész. Ez inkább a részleges eladást illeti. Nagyban vásárolnak nála az eperjesi szabók, csiszárok, gombkötők, a kisebb posztókereskedők. A hölgyközönség, sőt az özvegyek is tetemes számmal vannak képviselve, mondanom sem kell, hogy jobbbára selyem, bársony és csipkeszövetet vásárolnak. Különben a vevők számaránya is érdekes, míg 1670-ben 190 vevő szerepel nagyobb összeggel. 1686-ban már csak 11-et látunk följegyezve. S évről-évre csökkenik a vevők száma.

Ezeket a benyomásokat költé fel bennünk egy-két évszáz év előtt élt kereskedő üzleti képe. Csak egy kicsi, igen kicsi episod, az Önök történeti múltban oly gazdag, oly változatos városuk fejlődésében, de hiszszük, hogy hű s azért tanulságos. Az a város, mely fekvésénél, múltjánál fogva Felső-Magyarország iparának, kereskedelmének egyik csomópontja vala, a jövőben sem vesztheti el jelentőségét. Úgy lesz!

THALLÖCZY LAJOS.

BIZOTTSÁGI JELENTÉSEK.

A központi bizottság jelentése.

(I. A Berzeviczy, Péchy, Berthóty, Kohányi, Füzy, Úsz, Izdenczy családok levéltáráról. II. A Szinyei Merse család jernyei és a báró Ghillány cs. fricsi levéltára.)

I.

T. gyülekezet!

Valósággal zavarban vagyok, mikor jelentésemhez kezdek; zavarban vagyok, mert az idő, melyet *hét*, részben igen gazdag családi levéltár átvizsgálására fordíthattunk, s a mely alatt most jelentésemet be kell végeznem, sokkal rövidebb, semhogy megközelítőleg is számot adhatnék mindarról, a mit a családok szíves készsége ily rövid idő alatt is látnunk s tanulnunk engedett.

A bizottságnak, melyben előadói tisztet viselni szerencsés vagyok, feladata volt a megyei gazdag levéltárat s az Eperjesre beszállított hét, u. m. a Berzeviczy, Berthóty, Füzy, Izdenczy, Kohányi, Péchy és Úsz családok leveles csomagait átkutatni. Volt pedig e csomagokban a mohácsi vészig nem kevesebb, mint 764 oklevél, melyekből 27 az Árpádkorra, 335 a XIV., 306 XV-ik, és 94 a XVI. század első negyedére esik. S a bizottságnak, mely Péchy Zsigmond alispán elnöklete alatt Demkó Kálmán, Tomka Mór, Zsilinszky Endre, Veres József, Wagner János és Reizner János másodelőadó urakból állott, ezzel a halmazzal kellett megküzdnie, s ezért örömmel vette a segítséget, melyet Szabó Károly, Pesty Frigyes és Dr. Szentkláray Jenő urak közremunkálása nyújtott; s ha mutathat föl némi kis eredményt, úgy azt nagy részben nekik köszönheti. A nagy halmaz arra kényszerített, hogy bizottságunk ketté szakítva magát, külön vegye a családi, s külön megyei levéltárak átnézését elő, mely utóbbiról Reizner János úr fog jelentést tenni.

1. Az átvizsgált levéltárak közt úgy gazdagságra, mint a benne foglalt oklevelek fontosságára nézve első helyen áll a *Berzeviczy család* közös levéltára Berzeviczén, melyet Berzeviczy Edmund kamarás úr a leglekötelezőbb szivességgel és útmutatósokkal bocsátott társulatunk rendelkezésére.

Ez ősrégi család levéltára a XIII. század első éveiiig megy vissza. Ekkor jó Ruthker lovag hazánkba Tirolból, továbbá Adolf, későbbi szepesi prépost és testvére, ki meráni Gertrud királynőt »születése földjéről (az okmány szavai szerint) számüzetésbe és a vándorlásba követte, ott hagyván birtokait, rokonait és gyermekeit«. ¹⁾ E Ruthker lovag és Adolf prépost testvére lőn megalapítója a virágzó Berzeviczy családnak.

Ebből a korból való a család legrégibb oklevele, melyet II. Endre állított ki 1209-ben. Ebben a Tirolból jövő két testvér megkapta Szepesben a Poprád melletti földet, melynek határai is körülírvák. Ezen oklevelet azonban — sajnos — eredetijében nem birjuk; azt IV. Béla 1246. sept. 8-iki hiteles átirata tartotta fenn számunkra. Wagner kiadta ugyan ez oklevelet a múlt században, de rendkívül hibásan, s a határok körülírásának teljes elhagyásával; úgy hogy a bizottság kötelességének tartotta azt újból lemásolni.

Ettől a kortól kezdve az Árpádkor végéig 14 eredeti oklevelet őriz a levéltár, melyeknek legrégibb darabja IV. Béla említett átirata. Ezenfelül 7 db Árpádkorit tartalmaz a levéltár hiteles átiratban; ezeknek legrégibbje a mondott 1209. oklevél. A bizottság ezek közül a legnagyobb részt, a mennyire csak az idő engedte, melyek részint kiadatlanok részint régi, hibáktól hemzsegő kiadásokban állanak rendelkezésünkre, híven lemásolta. A többiekre nézve Berzeviczy Edmund úr szíves ígérését birjuk, hogy azoknak lemásoltatásáról gondoskodni fog.

Már e XIII. századi oklevelek tanuskodnak a család kiváló állásáról, tekintélyéről s a királyok kitüntető kegyeiről. IV. Béla 1248-iki (átiratban reánk maradt) oklevelében Detrének, Mohol fiának, ki egyike volt azoknak, kik a királyt a sajói ütközetben saját életök veszélyeztetésével haláltól mentették meg ²⁾, Bacsa-mezeje, Tarköeleje és Veresalma jószágokat adományozza, »non

¹⁾ »Quae iam per dictam reginam a terra nativitatis suae in exilium et peregrinationem vocata est relictis competentibus possessionibus et cognatis liberisque suis« II. Endre 1209. okl.

²⁾ »Specialiter quando conflictum iuxta fluvium Sayou cum saeva gente Thartarorum habuissimus, idem Detricus cuidam ex adversa acie super nos irruenti viriliter opposuit et ab ipso crudeliter vulneratus a morte nos liberavit«.

ut donationem, sed ut descensum haereditarium« ; s mi több, ebbe őt a király személyesen igtatja be. A legnagyobb kitüntetés, melyben a király hívét részesítheti.

1282-ben IV. László Tarkói Rikolfot, a család egyik őst a Tarkói vár körüli rablók s útonállók megfékezésére, kik annak vidékén, gyakran Lengyelországból is átjőve garázdálkodtak, bíraskodási joggal ruházta föl, oly feltétellel hogy a megye az ítélet ellenőrzésére esküdteket küldjön ki kebeléből.

A család tagjai azonban a XIII. század vége felé annyira elszaporodtak, hogy birtok-osztás vált szükségessé. Ennek első nyoma 1257-ből való. Ez osztály 1306-ban véglegessé vált, s a család két ágra szakadt, egyik Berzeviczéről Berzeviczynek, a másik Tarkó váráról Tarkóinek vagy Tarczainak nevezvén magát. Ez osztály természetesen a közös főlevéltár gyarapodásának hátrányára vált. Mennél inkább elágazik a család, mennél messzebbre távolodnak az egyes ágak a főtörzstől, annál inkább fogy a főlevéltár actáinak száma. A Tarczay család egészen külön kezelte levéltárát; s okleveleinek egy része csak 1556. körül, a család kihalta alkalmával került vissza a főtörzs birtokába, más része a birtokokkal különböző családokhoz került. Így például a Péchy-családhoz; mert Péchy Gáspár 1561-ben I. Ferdinándtól, a Zápolyákhoz való ragaszkodása által hűtlenség bűnébe esett Tarczay György egy várát, Ujvárat, kapta. Maga a Berzeviczy család is több ágra szakadt. A szepesi ág levéltára, melyet ez már régen külön kezel, szorosan kiegészíti a közös levéltár adatait, melyeknek actái a XIV. században érik el a legnagyobb számot, ezután mindinkább fogynak, míg végre a XVII. és XVIII. században megszűnik a folytonosság, mely az előbbi századokat oly szépen jellemzi, s a levéltár csak egyes darabokat mutat föl.

A család fénykora a XIV. században kezdődik, melyből 173 darab eredeti és 15 transsumált oklevelet tartalmaz a levéltár; s oka azon hű ragaszkodásban keresendő, melylyel a Berzeviczyek Robert Károly ügyét felkarolták. A király már 1306-ban gazdag adományyal, a szepesi Eur nevű földdel, jutalmazza meg Rikolf fiának Kokos mesternek hű szolgálatait, melyeket ez Szepesvár és Esztergom megvívásánál tanusított. E föld azonban nem juthatott rögtön a jutalmazott birtokába, azt időközben Jordania Kunch erőszakkal lefoglalta; s a viszálynak csakis Kunch halála vetett véget, ki örökös nélkül hunyt el; miért is a király újra kiállítja 1307-ben az adománylevelet. A tett szolgálatokért nem volt a király hálátlan s még később is ezeknek czímén halmozza el Rikolfot s ennek hasonnevű fiát kitüntetésekkel. 1312-ben ez utóbbi a főntemlített s a bitorló Trencsényi Máté ellen a király érdekében szerzett érdemeinél fogva a Palocha, Tarkó és Veresalma

melletti erdőket kapja. 1323-ban a család kértére összes kiváltság- és adomány-leveleiket megerősíti. 1327-ben nekik a birtokaikon kiaknázott érczek harmadát adja.

Ennyi adomány s a vele járó pörök, vizzályok és osztályok természetesen roppant megszaporiták az oklevél anyagot, s a szóban forgó levéltárat kimeríthetlen, legalább ily rövid idő alatt kimeríthetlen kincses bányává tették. Roppant számmal vannak a már említett s több más birtokokra vonatkozó határjárások, metalisok, melyeket régi kiadók — fel nem ismerve fontosságukat a megye régi topographiájára nézve — teljesen mellőztek. De köztörténeti tekintetben is sok fontosat tartalmaz e levéltár e századból.

Ezeknek talán legérdekesebbje Nagy Lajosnak 1345-ben Visegrádon sz. Erzsébet napján kelt oklevele, melylyel a Sáros-megyéből, valamint más megyékből is, már akkor is divatozó kívándorlásoknak elejét iparkodik venni. Értésére esett a királynak, hogy Sárosból sokan a Magyar- és Lengyelország közötti erdőségekre vonulnak (ad silvam inter Hungariam et Poloniam sitam migrare), ott házakat emelnek, s letelepedni törekedeznek, mi által az országra nagy pusztulás és elhagyottság háramlik (per quod ipsum regnum Hungariae non modicas desolationes et deplationes pati deberet); miért is meghagyja a sárosi nemességnek s különösen Rikolf comesnek Tarkő urának, hogy ilyesminek erélyesen elejét vegye.

A Berzeviczyk messze elterjedését mutatja, hogy az azóta eltűnt Orbázmegyében is voltak birtokaik. A pozsegai káptalannak három kiadványát őrzi e levéltár 1349, 1351. és 1352. évekből; melyek Prizavicha Orbázmegyei birtokról szólnak Tarkői Rikolf fia Miklós orbászi főispán részére. Mindháromat Pesty Frigyes tagtársunk másolta le.

A XV-ik század volt a család fénykora. Ekkor élt Berzeviczy Pohárnok István, kinek monographiáját Berzeviczy Edmund úr tollából nagy gyűlésünkön hallottuk. Ekkor élt Berzeviczy Péter tárnokmester (Szalaynál tévesen Tarkői Péternek nevezve, holott ő a berzeviczei ág tagja volt), kinek egykorú siremléke maig is főnnáll Berzeviczén; a család két leghatalmasabb, de örökös nélkül elhalt tagja, kik után a birtokok az oklevelekkel együtt a homonnai Drugeth- és Rozgonyi-akra szállottak. Ekkor élte fénykorát a másik ág, a Tarczay vagy Tarkői ág is. Ekkor élt Tamás, Mátyás híres vezére (veresmárványi siremléke Hétháron). Miklós II. Ulászló főkamarása és Mohácsnál a magyar lovasság vezére, ki ott el is esett. Végre a XVI-ik századi György, ki Nagy-Szőlősnél lelte halálát s Zápolyához szítása miatt Ferdinándnál hűtlenség bűnébe esett. Végre a berzeviczei ág utolsó nagy férfja a XVI. században Márton erdélyi kancellár. Százával vannak az

oklevelek e kiváló alakok történetére; a XV—XVI. század oklevelei csaknem kivétel nélkül reájok vonatkoznak. Valóban háladatos, és érdemes munka volna egyes értekezésekben kidolgozni e jelesek monographiáját, miként azt Berzeviczy Edmund úr B. Pohárnok István életével megkezdé. A XV. századot 130, a XVI-ikat 150 oklevél képviseli e levéltárban, s így az anyag a feldolgozóknak már jobbára összegyűjtve van keze ügyében.

A XV. sz. oklevelei közül kiemelem a cseh rabló vezérek nyugtatványát 200 arany forintról, 1457-ből, melyet Tarczay Tamás adott hogy kipusztuljanak a tarkói vár környékéről. (Kelt Septemtiliis, feria quinta proxima ante Conductum Paschae. Kiállítják: Petrus de Komorow, Przelaus de Dmosicze, Johannes Thalaffus de Ostrawa, Johannes . . . — a név kitört —, Johannes Wolsky és Clemens Woyczesky).

Ezen rövid áttekintés, melyet e dúsgazdag levéltárról nyújtottam, meggyőzhet mindenkit, hogy hónapokat, nem napokat kellene az acták közt tölteni annak, ki azoknak minden részletét ismerni akarja. Megbecsülhetetlen, mint a többi családi levéltár is, Sáros s a vele határos megyék monographusára, sőt hazánk politikai történelmének XV—XVI. századi részére is. Adatokat lehetni benne Pest, Borsod s más távoli megyékre; s nekem ismételten legnagyobb köszönetemet kell kifejeznem a szives és lekötelőző készségért, melylyel azt a család rendelkezésünkre bocsájtotta.

Berzeviczy Edmund úr behozott néhányat a bárói ág iratai közül is, (jelenleg Daróczon Szmrecsányi Odön úr birtokában) melyek, bár nem messzire nyulnak vissza, a XVIII-ik s a jelen századra nézve nem egy érdekes közműveltség-történelmi adatot tartalmaznak. Ugyanezek közt van a Mária Terézia által 1775-ben fényesen kiállított bárói diploma is.

Megnyitja a sort II. Rákóczy Ferencz egy levele (1709. jul. 10-éről) Dobozi István és Körtvélyesi Ferencz poroszországi követeihez intézve Hágába, melyben őket Szén Julián követének elküldéséről tudósítja.

A mult századbeli török rabság jellemzésére igen érdekes egy kedélyes hangon írott levél 1718. febr. 2. Bécsből keltezve, melyet Berzeviczy János anyjához Mariássy Évához írt. B. János török fogoly volt; s a foglyok szomorú sorsát panaszolja el levelében. Illustratioúl egy kis kép van leveléhez mellékelve carton papi ron: egy alak veres földigérő kaftánban, derekán és nyakán nagy lánczczal; kezén, magas kozák süvegén és lánczán felfutó patkányokkal. Alatta e vers:

Ob ich schon gefangen bin,
Ist doch nicht die hoffnung hin.

E képecskét magyarázza aztán a levél következő helye: »Szívesen akarnám, hogy ezen török rabi köntösemben, a mint itt Bécsben járok, láthatna kegyelmetek engemet, a mint ezen képecskéből valóságos leírásomat veheti kegyelmed. Ez a nyakamban való nagy láncz jelenti, hogy tizenketten rajta voltunk zárva; lábaim körül való patkányok, hogy az mely tömleczben voltunk, csaknem a szemeinket vájták ki. Lábaimon az mely nehéz vasat viseltem, azt most is, mig egészen szabadulásomat nem érem, magam körül megőrzve viselem, a mint ezen képecskéből kitetszik. Ilyen képeket egy úri ember igaz szánakozástúl viseltetvén, négy duczettel csináltattott és úgy osztotta ki urak közé; sok úri házakhoz vitettek az urak és a dámák ezen köntösemben és mindeneket tudakozván tülem, midőn sok keserves panaszimat hallották, sokan könyveztek.«

És most térjünk át a XIX. századiakra.

Jelenleg, mikor a magyar színészet történetének megírása forog szóban, kiváló érdeke van Br. Berzeviczy Vincze levelezésének e tárgyban a magyar tudós társasággal a 30-as évek elején. Ezek közt van továbbá gr. Szécheny Istvánnak egy 1833. máj. 3-áról Pozsonyból kelt sajátkezű levele, melyben a báró törekvéseit méltatja és e kérdés körül saját nézeteit fejtegeti. Végül e tárgy illusztrálására szolgál azon szerződés is, mely a kassai magyar színtársulat s a városi színház bérlője közt 1829. máj. 14. kötött, melyet Berzeviczy Vincze mint színházi intendáns helyben hagy. E társulat tagjai közt feltaláljuk akkor művészeink legjelesebbjeit. Ott szerepelnek: Déryné, Szentpétery, Szerdahelyi József, Megyeri stb.

És most térjünk át a legujabb korból ismét a legrégibbre, azon családi levéltárra, mely talán az egész felvidéken a legrégibb eredeti oklevelet rejti magában; ez a Péchújfalusi *Péchy-család* levéltára.

2. E levéltár, melynek különben csak legrégibb része szállított be Eperjesre, bár gazdagságára nézve nem éri föl az elsőt, annyiban fontosabb, hogy megőrzött egy oklevelet eredetiben abból a korból, mikor egy-egy eredeti a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az Arpádok két első századából egész II. Endréig 1205-ig szétszórva Magyar-, Horvátország, Alsó-Ausztria és Dalmátia levéltáraiban mindössze 60 eredeti királyi oklevél maradt reánk. A Péchy-család legelső oklevele 1209-ből való, mint a Berzeviczyeké, csakhogy ez megmaradt eredetiben; s így a reánk maradt királyi oklevelek közt korrendben körülbelül a 70-ik helyre tehetjük. Pecsétje nagy kenyér formájú, melyet eddig alig ötöt ismerünk; a kor viszontagságai megviselték ugyan, és már I. Ferdinand 1543-iki átíratában szakadozotttnak mondja azt; de hézagai ez átíratból könnyen kiegészíthetők.

Az oklevél tartalma már ismeretes. Ráskai Demeter a királynő főpohárnoka az Ujkorcsmai (quae nunc Wyfalwa vocatur) vámot kapja II. Endrétől. De kiadásai hibásak, s így annak új lemásolásával oklevéltáraink sokat nyerneek.

Ez oklevelen kívül van még e levéltárban az elenchus szerint két árpádkori eredetiben; az egyik azonban IV. Lászlónak állítólag 1275-iki oklevele jelen formájában a XVI. századból való; ezenkívül van két Árpádkori (III. Endréé é. n. és IV. Béláé 1248-ból) hiteles átiratban.

A mohácsi vész előtti korból e levéltár darabjainak száma 44, melyekből 2 az Árpádkorra, 31 darab a XIV-ik, a többi a XV. és XVI. századra esik.

Az oklevelek, miként a családi levéltárak legnagyobb részben, jobbára birtok viszonyokra vonatkoznak; s e tekintetben szépen egészítik ki a Berzeviczy levéltár adatait. Itt van például Berzeviczy Pohárnok István V. Lászlótól 1453. (Viennae in Dominica Judica) kapott donationalis oklevele a hevesi Zeeg birtokra, Berzeviczy János tárnoké 1439-ből a nógrádi Agárdra vonatkozólag. Itt van I. Ferdinand 1561. sept. 13. donatioja Péchy Gáspár részére, ki a hűtlenségbe esett Tarczay György birtokait kapja.

Ez oklevelek természetesen első sorban Sárosmegyére vonatkoznak s különösen a következő helyekre: Veresalma, Ujfalu, Luszka, Tarkó, Tarkóeleje, Bachamezeje, Kisajtód, Henueng, Musina stb. De elő fordulnak e levéltárban Tolna, Zemplén, Nógrád, Heves és Szabolcs megyékre vonatkozó adatok is.

A későbbi kor művelődéstörténetére vonatkozólag kiválóan érdekes Homonnay Mária levelezése (mintegy 50 darab) Péchy, Györggyel 1640-körül magyar nyelven. És végre a Rákóczy-korból II. Rákóczy Ferencz menedék levele (1705. ápr. 13. Eger) a Sárosmegyei Komlós község részére.

E kiválóan érdekes levéltár okmányaiából azonban, melyeknek XIV. századi része Sáros-megye bel- és birtokviszonyaira nézve sok újat derít föl, az idő rövidsége mitatt csak arra szorítkozhattunk, hogy az Árpád és kora Anjoukori oklevelekről másolatokat vegyünk. Bizva és remélve, hogy a család gazdag levéltárát a mostanihoz hasonló szívességgel fogja máskor is használatunkra bocsájtani.

3. A *Berthóty-család* levéltára a mohácsi vészig 34 darabot, ezek közt 1 Árpádkori, 14 db XIV. századi, 12 XV-ik és 6 XVI. századi oklevelet mutat föl. Legrégibb s egyetlen Árpádkori darabja egy 1297-iki egri káptalani expedítio, melyben a káptalan András egri püspök egy ugyanazon évi oklevelét írja át. Ez oklevél szerint az Vnswr nemből eredő László (Ladislaus filius Ivanka de genere Vnswr) és ugyanazon nemből eredő János

(Johannes filius Wethkelyn de eadem generatione) Péter pap anyjának, saját testvéröknök, leány negyedét Kach nevű birtokukban kijelölik és átadják. Úgy ezen, mint más 4 kora Anjoukori oklevelet (egy közülök eredeti, a többi átírat) bizottságunk lemásolt.

A XIV. századi oklevél között történelmi fontossággal bír az egri káptalan egy 1330. oklevele, melyben magister Willemus filius Johannis Drugeth palatini Sárosban levő Vitez és Zamuch birtokait elcseréli Szalánczy Lőrincz fiának Lászlónak Abaujban fekvő Teuzka és Ruthke birtokával. Ez oklevél, mint a Drugethek őseire vonatkozó, mindenesetre bír történelmi fontossággal.

Robert Károly 1330-ban Vitézi Sándor fiát Jánost, ki Zách Felicián merénylete alkalmával a királyt híven védelmezte, kivessi a megyei bírák ítéllete alól¹⁾.

Hasonlóképen becses a Zsigmond által 1403. in festo b. Emerici ducis kiállított oklevél, melyben bőven elbeszéli Durazzo Károly fiának Lászlónak törekvéseit különösen Dalmatiában s Horvátországban, hol még akkor is sok hely volt László kezében. Ez oklevelében Sárosi Kelemen és Hedri György hiveinek adja Frics birtokát, mely a Lászlóhoz átpártolt s így hűtlenség bűnébe esett Fricsi Baryus és István után a koronára szállott.

Ez oklevelek a Berthóty családon kívül vonatkoznak még a Sárosi, sóvári Sós, Poch de Sígira, Sirokai stb. családokra s különösen Frics, Sz.-Kereszt, Szilva, Hrapko, Siroka, Hedrych, Berthold stb. sárosmegyei birtokokra.

Pecséttani tekintetben említést érdemel Fülöp nádor 1323. Wyuar feria quinta proxima post festum s. Georgii mart. kelt. oklevelének lovas pecsétje, ezen balra néző ugróban levő ló lecsüggő takaróval, rajta lovas alakkal, melynek jobbáiban vágásra emelt kard látható. Köriratából csak pár betű látszik: . . . ILIP. PAL. . . .

Egy másik szép pecsét Tamás országbíró és túróczy ispán czímeres pecsétje 1351-iki (22-o die octavarum b. Georgii mart.) oklevelén. A köralakú pecséten a nálunk akkoriban igen dívó sisakcímer látható, címer-paizs nélkül; sisakdísz illetőleg címer

¹⁾ »Qui nos et dictam dominam reginam dulcesque natos nostros a morte quam quidam sceleratus nomine Felicianus nefanda praesumptione indutus et zelo invidia obcoecatus in omnium nostrum personas insultu subitaneo et inopinabili inferre volebat annuente clementia viriliter defendit et studuit complacere et se reddere gratiosum . . . . *praecepit quia idem continue in curia nostra debet residere, a iurisdictione vestra et iudicatu eximerimus*«. N. Lajos 1364. átíratából.

alakként jobbra néző koronás oroszlánynyal. Körirata: * S · COMITIS · TROMA · IUDICIS · QVRIE · DNI · REGIS ·

4. A *Kohányi-család* levéltárában illetőleg a velünk közölt acták közt, van egy Árpádkori, 14 darab a XIV. századból és 1 évnélküli a XV. század elejéről. Tehát összesen 16 darab.

Az első V. Istvánnak egy 1270-iki eredeti oklevele, melynek azonban egy negyed része le van hasítva, s ez a darab elveszett. Szerencsére azonban ez oklevél megvan ugyanezen levéltárban a szépesi káptalan 1387-iki és István nádor 1391-iki átíratában, s így a sorok hiányzó első szavait könnyű kiegészíteni. Ez oklevél tanúsága szerint Nazvad fia, a Kürtös-nek (Kyrtes) nevezett János, Trocsánt adománykép kapja a királytól, ki e birtok határait is körülírja. Ez oklevélről a bizottság másolatot is vett.

Fontosabbak még e 16 darabból: N.-Lajos egy 1346. oklevele, melyben a király a Vitézi család őseit a megyei bíráskodás alól kiveszi. Továbbá a budai káptalan 1398-iki expeditiója (in die h. Viti mart.) melyben Theodericus monetarius castri novimontis Pestiensis és civis Budensis említettik, kinek Miklós mester tétényi lakos egy telket engedett át Tétényben évenkénti egy arany bér mellett tíz évre. És végre az évnélküli XV. századi oklevél, mely Miklós sárosi, András zedekerthei, András fintai és Jakab keresztesi plébánosok által vezetett vizsgálat és tanukihallgatás György pankotai esperes rokonsága és leszármazása ügyében.

A többi oklevél Remete, Cherozna, Margonya, Trocsán, Kuchyn, Hankvágása sárosmegyei birtokokra vonatkozik; de előjönnek Gömörmegye (jelenleg Tornamegye) Kálnó helységét illető adatok is.

5. A *Füzy-családnak* Árpádkorija nincs s a mohácsi vész előtti darabok száma 16. Ebből XIV. századi 5, XV-iki 7. XVI-iki 4. Az okleveleknek legelseje egy 1351-iki egyesség levél, melyet Rosali Gergely fia György, és Thyba fia Péter kötnék egy a Túr folyó mellett fekvő malom ügyében.

Legérdekesebb az oklevelek között egy Budára vonatkozó oklevél 1394-ből, melyben Zudar Péter bán budai házát, melynek fekvését közelebbről is meghatározza, a ládi Sz.-Mária kolostornak adományozza. A Budapest főváros történetére fontossággal bíró oklevelet bizottságunk lemásolta.

A oklevelek közt vannak csanádi káptalani expeditiók, Csongrád, Gömör és Baranyára vonatkozó adatok is (különösen Mátyás király nagy donációja Balthasar Ramocha de Zeretwa részére 1472-ből, kinek Baranyában Szeglak várát a hozzátartozó 30 faluval adományozza, melyek Koroghi János bán hűtlensége által a koronára szállottak.)

A későbbkori levelek, pörös iratok száma vagy százra

telhető; ezek közt a XVI. század végétől kezdve nagy számmal vannak magyar nyelven írottak. Köztörténeti fontosságát azonban a bizottság köztök nem talált.

6. Az *Úsz*- és a vele együtt beküldött *Keczer családi* oklevelek tömegében, mely utóbbiak azonban már több szempontból át lőnek kutatva, a bizottság a rövidre szabott kutatási idő alatt csak általános tájékozást szerezhetett.

Van ez oklevelekben a mohácsi vészig terjedő darab mintegy háromszáz, melyből 8 az Árpádkorra, körülbelül 100 a XIV-ik, 150 a XV-ik, s a többi a XVI-ik századra esik. Az Árpádkori okleveleknek legrégebb darabja 1268-ból való, mely azonban a Hazai Okmánytárban Nagy Imre s több tagtársaink kitünő kiadásában, a többi Árpád- s több Anjoukoriakkal együtt már napvilágot látott.

Kiemelendő a nógrádi Losonczy családra vonatkozó oklevelek nagy száma, Mátyás 1460-iki donatiója Magyar Balázs vezére számára Roskovány, Szent-György és Pusztasalgó sárosi birtokról; továbbá egyes nagyváradi és csanádi káptalani expedíciók.

Szorosan a családra vonatkozik, Zsigmond 1412-iki oklevele, melyben az *Úsz* család őseit pallosjoggal ruhazza föl. Ugyancsak ő tőle van egy gyönyörű czímeres levél (koronából kinövő pánczélos, kardot tartó kar kék mezőben) Johannes filius Marci de Gywrugh számára 1431-ből.

A XV. századból nagyobb fontossággal bír Czilly Borbála királynő 1411-iki oklevele (feria IV. post festum Penthecostes), melyben meghagyja az összes bírának, hogy Belyen-i Lászlónak, Miklós fiának, összes ügyeit, minthogy ez Zsigmond német császárrá való koronáztatására készül utazni, jövő vizkereszt nyolczadjára halaszszák el.

Vannak e levéltárban levelek Martinuzzitól, Báthory Zsófia Lorántfy Zsuzsanna s másoktól, mely utóbbiak azonban Deák Farkas kiadásában már megjelentek; az első pedig pusztán nyugtatványok éz bizonyosságlevelek,

7. Az *Izdenczy-család* néhány, egészen újabb korú irata közül csak Izdenczy Márton Thököly Imre tokaji kapitányának conventiója bír érdekel 1683-ból, ki a fejedelemtől évenként 300 forintot, 6 hordó bort és 30 köböl búzát kapott illetéke fejében. Ugyancsak e Márton számára II. Rákóczy Ferencz a Dunánál lévő táborából 1704. máj. 7-én nyomtatott menedéklevelet állított ki.

Megemlítenédnek tartom még, hogy társulatunk sóvári kirándulása alkalmával ott is bemutatnak négy ilyen oltalomlevelet. Egyet II. Rákóczy Györgytől (1644. márcz. 5. nagyfalusi

tábor) Eperjes városának Mohnia nevű falva részére; egyet szintén tőle (1644. febr. 26. rozgonyi tábor) és kettőt II. Rákóczy Ferencztől (1703. nov. 26. tokaji tábor és 1706. márc. 13. Eger városa) Sóvár s a sóváriak számára.

Jelentéssel kapcsolatban nem mellőzhetem azon örvendetes körülmény felemlítését, hogy kutatásainknak, melyeket az itt töltött rövid idő alatt csak hézagosan végezhattünk, további folytathatására, Semsey Adolf úr szíves volt megígérni, hogy mintegy 10--12 ládára tehető családi iratait Pesty Frigyes tagtársunknak Budapestre fogja küldeni.

II.

1. Pesty Frigyes elnöklete alatt alulírt előadó vizsgálat alá vette a *Szinyei Merse család* dúsgazdag jernyci levéltárát is, melyben a bizottság különösen Árpád- és Anjoukori oklevelekben igen gazdag aratást tett.

A mohácsi vészig mintegy háromszáz oklevelet tartalmaz e levéltár, s köztük négy Árpádkorit eredetiben, hármat hiteles átiratban. Az ötödik Árpádkorit, IV. Bélának a családra nézve igen fontos 1262-iki oklevelét, s annak megerősítését V. István és IV. László királyainktól még 1311-ben vesztette el a család. Ez oklevél történetét is előadja a levéltár.

A mondott évben ugyanis az olygarcha Omode nádor fia, János, a Mersék birtokára ütvén, Szinyefalvát erőszakkal lefoglalta, ezen felül az egyik Merse-testvért Pétert fogságba ejtette s magával hurczolta, kínzásokkal illetve s halállal fenyegette (ipsum intenderet modis omnibus decollare); váltságdíjúl pedig IV. Béla oklevelét s annak említett királyi megerősítéseit követelte. A másik két Merse-testvér János és Miklós, Pétert minden áron ki akarván szabadítani kellemetlen helyzetéből, az egri káptalan s az esztergomi keresztések conventje által 1311-ben hitelesen átiratják IV. Béla kérdéses oklevelét s így annak hiteles szövegét két alakban is megmentették a család és az utókor számára.

Végtelen becsessé teszi e levéltárát a kutatók céljaira annak teljessége. A XIV. századot mintegy százhusz oklevél képviseli. A levéltár híven megőrizte, többnyire jól conserválva, a régi birtokviszonyokat, osztályokat, pöröket stb. illető okleveleket, s Sárosmegyének majdani monographusa megbecsülhetetlen adatgazdagságot talál e levéltárban, melyből Wagner csak igen keveset tett közzé. A bizottság természetesen e roppant gazdagsággal szemben csak az összes Árpádkoriak s az Anjoukoriak 1330-ig terjedő részének leírására szorítkozhatott.

De nemcsak az oklevelekkel s a megye történetével foglalkozó arat bőven e levéltárban, tartalmaz az sok köztörténetileg fontos oklevelet is, különösen a XV. századból. Ebben a században élt Merse János, a sárosmegyei adózás behajtója (exactor contributionis comitatus Sarosiensis), kihez Mátyás király, Zápolya István és Imre nagyszámú levelet intéztek 1458—1463 években a megye adózására vonatkozólag. Ugyanezen János nyeri Mátyástól 1464-ben (feria tertia post festum conceptionis beatae Mariae virginis) azt a kitüntetést, hogy színei kastélyát erősséggé alakíthatja át, falakkal, árkokkal s bástyákkal veheti körül.¹⁾

Berzeviczy Pohárnok Istvánnal is volt összeütközése e Jánosnak. Az előbbi ugyanis Nyárád nevű birtokra ütvén, ott egy halastó zsilipjét elrontá, a halakat elvitetése ez által Merse Jánosnak száz arany forintnyi kárt okozott. E jogsérelem ellen ez utóbbi 1451-ben az egri kárpótalan előtt tiltakozik.

Bőven találunk vonatkozásokat e század oklevelei között Sárosmegye sóbányászatára, melyek közül különösen kettőt tartok kiemelendőnek. Az egyikben II. Ulászló meghagyja a sóvári nemeseknek, hogy ezek a királyi kincstár jövedelmét ne csökkentsek az által, hogy birtokaikon, a sós vízből sót főznek ki, ezzel magok is élnek, sót még másoknak is eladják. A másikban ugyanő rendeletet intéz Sárosmegyéhez, melyben az elszórt kamarai, lengyel vagy más idegen só használatát eltiltja.²⁾

¹⁾ . . . castellum seu fortalitiun, quod in possessione Zwynyc praedieta hiis proxime praeteritis diebus erexit, cum fossatis moenibus, propugnaculisque et aliis aedificiis aedificari et construere, constructumque et aedificatum . . . tenere et possidere.

²⁾ E két oklevélből nem tartjuk érdektelennek, mint sóbányászatunk történetére nézve fontosabból, rövid kivonatot adni. Az első »1498. Budae, sabbato post festum b. Margarethae virg. et mart.« kelt. A király hallja, hogy »vos intra metas eiusdem possessionis vestrae Sowar ex aqua salsa sales excoqui faceretis, quibus et ipsi uteremini, insuper etiam aliis omnibus vicinis et comprovincialibus vestris huiusmodi sales venderitis et exinde proventus nostros regios et coronae diminueritis«; elrendeli, hogy ilyesmit ne tegyenek; különben pedig meghagyja Tharczay János mármarosi comesnek és camerariusnak, hogy ezt minden módon meggátolja. A másik oklevél 1499. in dominica Invocavit kelt s Sárosmegyéhez van intézve: a király hallja »qualiter nonnulli essent ex nobilibus illius comitatus, qui in bonis eorum spretis et abiectis salibus camerarum nostrarum, polonicis ac extraneis, divagis quoque salibus et aquis salsosis uterentur; unde nos in proventibus salium nostrorum diminutionem non modicam sustineremus; quia vero nos cum dominis praclatis et baronibus ceterisque regnicolis nostris conclusimus, ut huiusmodi polonici ac divagi

Nagyon sokat emelhetnék még ki a dúsan képviselt XV. századból, ha terünk egyes részletekre is engedne kitérést. Nem mellőzhetem azonban Hunyadi János kormányzó két oklevelét, melyek általános érdekűek. Az elsőben, mely 1454. feria quarta ante festum b. Ladislai regis kelt, Sárosmegyének megengedi, hogy ott a szebeni várnak adott élelmi és fölszerelési czikkek fejében három portánként egy arany forintot szedjenek. Ugyanő 1455-ben (feria quarta, in vigilia festi ascensionis domini) Czobor Mihály diósgyőri várnagynak meghagyja, hogy Mezőkövesdre gyűlést hívjon össze a várostól követelt hat ökor, egy kocsi és egyéb dolgok tárgyában.

Régi kereskedelmünk történetéhez tán nem érdektelen adalék, hogy II. Ulászló 1493. die dominico ante festum b. Martini episcopi et confessoris kelt oklevelében Szinyei Máté és Ferencz kérelmére megengedi, hogy a szinyei lakosok hetenkét egyszer csütörtökön hetivásárt tartsanak.

Röviden ennyi az, mit a Jernyén töltött kimért idő alatt a bizottság látott és tapasztalt. Tekintetbe véve a lemásolt Árpád- és Anjoukori oklevelek nagy számát, fáradságát a legszebb siker koronázta; melyért s a páratlan készségért s szivességért, melylyel a család részéről találkozott, annak a legnagyobb köszönettel marad adósa.

2. *A báró Ghillány család* fricsi levéltára sokkal újabb keletű, hogysen benne a bizottság gazdag aratásra tehetett volna szert. Ez ősrégi, voltaképen liptómegyei családnak, mely első donatióját még II. Endrétől kapta, régi okleveleit Berniczén Liptómegyében vagy Szerednyén Ungban kell keresnünk. A fricsi levéltár ezek közül csak néhány újabbkori másolatot őriz, melyeknek legrégebbe V. Istvánnak, mint ifjabb királynak egy 1263-iki oklevele, melyben Heristhol Pugil-nak, ki a király ügyében többször vívott perdöntő bajvívásban, ¹⁾ adományozza »*terram castris Cuminiensis Bacha vocatam.*« Ezután van még két XIV. századi oklevél, szintén egyszerű másolatban.

A levéltár eredeti darabjai 1521-en kezdődnek; s kiemelendők különösen, mert itt senki sem keresné, mosonymegyei Rajka helységre vonatkozó XVI. századi oklevelek.

---

et excoeti sales per homines dicti comitis et camerarii nostri ubivis et in bonis quorumcunque perquirantur et perquisiti praesente homine vestro auferantur« — meghagyja, ha ilyesmit észrevesznek, rögtön küldjék emberöket az ügy megvizsgálására.

¹⁾ . . . cum quadam vice pro nostro proprio negotio diutius in duello dimicando graviter fuisset vulneratus, quia in ipso duello victoriam obtinuit. . . .

Ericsen őrzik a család bárói oklevelét I. Lipóttól 1688. márcz. 4-éről Ghillány György részére, kinek neje báró Nadányi Zsófia volt. Ennek révén került a levéltárba a Nadányi család bárói diplomája is, szintén Lipóttól 1659. apr. 17-éről.

A későbbi századokból nagyon terjedelmes magán levelezés között kiemelendő a hétéves és az 1793-iki francia háborúra vonatkozó levelek nagy száma.

Ennyit mutathat föl bizottságunk alig egy heti munkálkodás eredményeül, mely kétségtelenül minden történetkedvelőt kielégít. Hogy ezt elérhettük, csakis Sárosmegye hazafias s áldozatkész családjainak köszönhetjük, s nekik róvjuk föl érdemül, hogy oklevéltáraink ennyi új, nagyrészből ismeretlen adatokkal bővültek. Nem is fejezhetem be hosszúra nyúlt jelentésemet a nélkül, hogy e megye érdemes családjainak, kik gazdag levéltáraikat a legnagyobb készséggel nyitották meg kutatásaink előtt, a bizottság nevében meleg köszönetet ne mondjak lekötelező sziveségükért.

DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ
vál. tag, bizottsági előadó.

Jelentés a sárosmegyei levéltárakról.

A m. történelmi társulatnak f. é. augusztus 22-én Eperjesen, a sárosmegyei kirándulás alkalmával tartott közgyűlése engem a központi bizottság működő tagjai közé sorozott és azonkívül két u. m. a margonyai és osztropataki bizottság elnökévé választott.

Ezen nagy áldást csak úgy voltam képes hasznosítani, ha tekintetbe nem véve a zárulás napját, tartózkodásomat és így levéltári kutatásomat hosszabb időre kiterjesztem, mint azt a társulati program korlátai kijelölték; a miből természetesen következik, hogy amiről a zárulás napján physicalai lehetetlenség miatt jelentést nem tehettem, arról legalább utólag a társulat közlönyében néhány tájékoztató szót elmondjak.

Sáros-vármegye nem azok közé tartozik, melyeket a természet különös kegyébe fogadott. Földmívelése, gazdasága szerény korlátok közt mozog és a termelő fáradságát csak igen szerényen jutalmazza. Ezt azok is tudják, kik lépéseiket még sohasem irányozták Sáros felé. De amit nem midnyájan tudnak, és ami igen kellemes meglepetést okozott szélesebb körökben is, ez az a tapasztalás volt, hogy e megyében az úri osztály, sőt a polgári rend is az intelligentia terén nagy hódításokat tett és hogy a műveltségnek fokozata, párosúlva lévén a legbensőbb hazafisággal bennünk azt a meggyőződést szilárdította, hogy a hol ily szellemi állapotok

még az ország legszélsőbb határán is léteznek, ott a nemzet jövőjeért nem kell csüggednünk. Lehetnek scepticusok, kik azt mondják, hogy amit a történelmi társulat tagjai ez irányban tapasztaltak, semmit sem bizonyít, minthogy azok a dolog természeténél fogva csak a legmíveltebb körökkel érintkeztek, de ha ezt a megjegyzést megengedjük is, a kedvező számarány mégis, mely az intelligentia képviselői, valamint a megye lakossága és terjedelme közt létezik, felfogásunkat teljesen igazolja.

Ezen örvendetes állapotok a történetbuvárok czélját nagyon könnyítették. Első kirándulásom Eperjesről Margonyára történt, melynek birtokosai, Dessewffy Pál és testvére Kálmán, országgyűlési képviselő, urias előzékenységgel családi levéltárukat rendelkezésünk alá adták, melyet velem együtt Szentkláray Jenő és Török István is tanulmányoztak. E levéltárban nyolcz árpádkori oklevelet lemásoltam, többnyire IV. László király korából. Nevezetes ezek közül az említett királynak 1278. évben Csanádon, pünkösöd utáni tizenötödik napon kelt levele, melylyel István bán, István bán fiát különös kegyelmébe fogadja, őt országbíróvá és mosonyi főispánná kinevezi, évi fizetésül pedig ezer márkát utalványoz. Együttal visszaadja a király István bánnak nemcsak az ő örökös és vételes birtokait, hanem azokat is, melyeket az ő testvére Joachim bán birt, ilyenek: Haczkok, Mighad, Hotwon, Sepnek és Borsonouch. A király eskü alatt, és több főúr hitele mellett fogadja, hogy a fenebbi rendeletet vissza nem vonandja, ha csak István bánnak nagyobb vagy legalább hasonló méltóságokat és javadalmakat nem nyújt. A király fogadása csak akkor szűnik meg, ha István bán hűtlenségbe esnék. A fennebbiek a király nővére Erzsébet jelenlétében, valamint István kalocsai érsek, Lodomér váradi, Dénes győri, András egri, Tamás váczai püspök, Péter nádor és somogyi főispán, Ugrin tárnokmester, Máté soproni főispán és banai várispán, és István asztalnokmester és pozsonyi főispán kezessége mellett megállapítottak. A hártya oklevelen eredetileg 9 pecsét függött és pedig az ötödiknek kivételével, mind hártya-szijakról. E pecsét mind elveszett, csak a hatodik van meg, mely még meglehetősen kivehető, és háromszeg paizson hátulsó lábain felágaskodó lovat mutat. Ez a pecsét Péter nádoré lehetett, mert a kezések sorában, ő nevezetik hatodiknak.

IV. Lászlónak két, Pesten kelt levele szabolicsmegyei birtokokra vonatkozik: hasonlóan a budai káptalannak egy 1300. évi levele.

A leleszi convent 1363. évben Ivantelek és Kemechiche nevű körösmegyei helységekről szól. Nem mondja, hogy Horvátországban, hanem, hogy a Dráván túl fekszenek.

Sopronmegye Leustach nádor 1395. évi levelében van kép-

viselve, a midőn Buthkai Pál fiai Mayad, Zazloph, Zabomarton, Meggyes, Bánlaka és Örpordány elfoglalása ellen tiltakoznak.

Temesvármegyét két, XV. századbéli oklevél említi, de adatai nem sok újat tartalmaznak. Még a távoli Baranyavármegyéről is van emlékezet, minthogy a posegai káptalan egy 1499. évi levele szerint Kozari Demeter a Baranyamegyében fekvő Kozár, Od, Dráva-Bozsoka, Haraszti, Gyurus, Bánfalva, Jákóháza, Csütörtökhely, Boghka, Keresztur, Palota-Bozsok, Apaytha, és Sumberek nevű birtokait cserneki Desseffy Ferencznek ezer arany forintért elzálogosítja. Ez oklevél a margonyai levéltárban a legrégebb, mely a Desseffyekeket e néven említi.

Magától értetődik, hogy a margonyai levéltár kiválólag Sárosvármegye történetére szolgáltat adatokat. Az e tárgyú forrásokból kiemelem a leleszi convetnek egy 1518. évi jelentését II. Lajos királyhoz, mely szerint Buthkai Mihályt és fiait Pétert és Andrást sárosmegyei Szent-Imre, Zuhadolina, Karácsonmezeje, Keresztes, Radvány, Meggyes, Pettrits, Lacza, Balpathaka, Vaspatak, Long, Margonya, Ferenczvágása, Gheralt, Mátévágása, Valkvágása (ma Vajkócz vagy Walkowcze Abauj megyében), Lusanka és Lasso falvak birtokába beigtatta. Megjegyzendő, hogy a Desseffy család a Buthkaiak jogutódja lett a nevezett birtokokban.

A Desseffyekek margonyai kastélya a történetíróra különös hatást gyakorol. A lépcsőzet nyílásánál régi családi arczképek tekintenek le a vendégre; a nagyterem régies fegyverek, butor-zattal, lovagszerszámokkal stb. van kidiszítve. Az ember e falak közt érzi, hogy mivel birtokosaiban a történeti multnak emléke ébren van, és hogy ez hazafiságuk dús forrása. Élénken kell óhajtánunk, hogy a történeti öntudat minden családnál cultiváltassék, melynek multja az országéval összefügg.

Margonya területén egy régibb kastély nyomai látszanak, mely környékével együtt a kegyelet szentesített helye. Közéleben van ugyan is a Desseffyekek családi sírboltja, melynek közepét Desseffy Arisztid tábornok, az 1849. évi szabadsághős és aradi martyr koporsója foglalja el. Lengyel írók szerint, Báthory István, a lengyelek legnagyobb királya Margonyán született volna, ugyanazon helyen, hol a régi kastély állt. Hazai forrásaink erről nem szólnak, de a lengyelek a dologról annyira meg voltak győződve, hogy mielőtt Gallicziában a kriniczai fürdő emelkedett, és szomszédaink a bártfai fürdőket sűrűbben látogatták, évenként Bártfáról ide zarándokoltak, hogy kegyeletüket tanúsítsák azon hely iránt, hol nagy királyuk született. Némi valószínűséget a dolog azon tény által nyer, hogy az idézett 1518. évi oklevél sze-

rint a Báthory család Margonyát egykor csakugyan birta. Egyébiránt a kérdés bővebb vizsgálatot érdemel.

A Bánó család levéltára Osztropatakán számszerint ugyan kisebb, mint a margonyai, de mindenesetre olyan, melyet a sáros-megyei monographus, ha ilyen ma holnap akad, nem fog elmelőzhetni. Különösen figyelmet érdemelnek a XIV. századi eredeti oklevelek (mintegy 60 darab), melyek a megye multját világosítják. A levéltár adataiból kitűnik, hogy a Bánó család, mint több más, a hazában jó hangzásu nevű nemes család, várjobbágyoktól veszi eredetét. A család egyik őse, Gyarman, Visiborfia, Komlóson lakó sárosi várjobbágy volt, kinek érdemeit, midőn Domilla orosz herczegnél küldetésben járt, IV. Béla 1251. évben kidicséri. IV. László király Gyármán fiait már sárosi nemeseknek nevezi. E király 1264. évi levele fentartja Márton és Briccius sárosi főispánok emlékét, kik ez évben együtt hivataloskodtak. A sárosi főispánok névsorának kiegészítése fontos azon tekintetből, hogy Ujvár megye álladékanak kérdését minél jobban tisztáshassuk. — Emeli az osztropataki levéltár becsét azon körülmény, hogy a szépesi, jászói, leleszi és más levéltárakban található, a Bánó családra vonatkozó oklevelek, hiteles másolatokban gyűjtettek, oly eljárás, melyet eddig csak nagyobb levéltárakban volt alkalmam tapasztalni.

Osztropatakát, melyeknek uri házából szép kitekintés van a nagy-sárosi várra, el nem hagyhatjuk a nélkül, hogy Bánó József érdemeiről meg ne emlékezzünk, melyet a történelmi társulat iránt az által szerzett, hogy a megyei nemes családokat levéltáraik megnyitására buzdította. Reméljük, hogy a kirándulás eredményével, melyhez ő maga oly sokkal hozzájárult, meg lesz elégedve.

Sárosvármegye legrégibb nemes csalá dai közé tartozik a Szinyei-Merse család, melynek levéltára Jernyén őriztetik. Szinyei Pál úr még Eperjesen hozzám intézett szíves meghívása folytán, Osztropatakáról Jernyére mentem, hol augusztus 30-án és 31-én működtem. E helyen hét árpádkori oklevelet másoltam részint eredetiből, részint közelkori átiratokból. A legrégibb azokból IV. Béla egy 1258. évi levele, melylyel Sama fiának Benedeknek, és ez utóbbi fiának Mersének azzal kedvez, hogy Ugroug falu népei az egész országban vámmentesek legyenek. Ily nevű falut eddigelé Sárosmegyében nem ismerünk, a trencsén, és barsmegyei Ugrócz falvak ide nem tartozhatók. IV. László 1285. évi leveléből kiveszszük, hogy az Aba nemzetségbeli Dénes comes, Budun fia, Merse comes özvegyét, és fiát Benedeket, negyedrészt követelménye fejében kielégítette, adván neki a Sárosmegyében fekvő Vitézmező nevű falut, melynek határát a Mochnya, Szinye, Chornad (értsd Hernád)

és Vitézpothok folyók mossák. A kijelölt tájon ma Nagy-Vitéz, és Kis-Vitéz falvakat találjuk. Ugyan e tárgyról szól Omode nádor egy 1288. évi levele. III. András 1296. évben átírja IV. Lászlónak idézett levelét, és Omode nádorét 1295. évből, mely Kayatha birtokára vonatkozik. A Szinyei féle Árpádkori oklevelek némelyikét már Wagner Károly kiadta *Diplomatarium Comitatus Sárosiensis* című munkájában, de miután ő a határjárásokat rendesen kihagyta, az okleveleket újra kellett lemásolni. Fejérpataky László, ki Fritsről báró Ghillányéktól jött Jernyére, szintén kiválólag az árpádkori okleveleket vette szemügyre.

A Szinyei-család levéltára a jelentékenyebbek közé tartozik, és tüzetes tanulmányozása nem egy-két nap feladata. Fülöp mester ujbáryi és szepesi főispán az előtte perlekedő feleket gyakran szokta bajvívásra itélni, de egyszer mint békéltető szerepel, midőn Robert Károlynak Temesvárott 1320. évben kelt levele szerint, Merse unokája Péter dictus Tóth, Szilva birtokáért Lampert országbíró ítélete folytán bajt volt vivandó Jánossal Mihály fiával. Nevezett Mersének (fia Benedek után) két fia volt: Miklós és Péter. Robert Károly azokat magasztalja, hogy trónversengésének első idejétől kezdve mindig az ő hivei voltak, és különösen Omode és Demeter lázongásának ellentállottak. A király ezért őket 1329. évben felmenti, hogy az azon időben az ellenségnek okozott károkért bármikép felelősségre vonathassanak. — Szilva birtokára nézve szinyei Merse unokái Péter és Merse közt, (Scinnyei de Comitatu Sarus) és Miklós mester közt (mgr Nicolaus filius Johannis filij Michaelis de Olmera de Comitatu Ujbáry) 1349. évben osztály jött létre, és itt figyelmet érdemel, hogy Abaujmegye még mindig egyszerűen Ujbárymegyének nevezetik.

A levéltárban R. Károly, Zsigmond, Mátyás és Ulászló királyok levelei szép számmal találtaknak, a melyek tanulmányozását buvárainknak ajánlom. A levéltár tulajdonosa Szinyei-Merse Pál ur annak rejtvényeiben szép tájékozottsággal bír, és érdekes volt meghallgatni, mikép mutatta ki a régi oklevelekben fentartott topographiai neveket a jelenlegi helységek határaiban. Az egykori magyar hangzású nevek sokszor épségben fenmaradtak, sokszor azonban tót alakot öltöttek magukra, de hisz ez utóbbi tény is bizonyítja, mily ráfogás, az hogy a magyar erőszakal terjeszti nemzetiségét!

Eperjes, mint a társulati kirándulás középpontja, a komoly tanulmányozásra hajlamos érző buvárnak sok kedvező alkalmat nyújtott. Itt nemcsak a sárosmegyei és Eperjes városi levéltár kínálkozott, hanem az ide hozott családi levéltárak szép száma is, ilyenek a pécsujfalusi Péchy, a Berzeviczy, Fűzy, Berthóty, és Úsz-Keczer családok levelei. Mindezekben, hozzávívén még a

bártfai városi levéltárt, részint a zárulás előtt, részint a zárulás után, időm és erőmhöz képest dolgoztam, és teljes szövegű okleveleim számát mintegy, 70-re emeltem. A sárosi kirándulás alkalmával összesen 29 Árpádkori oklevelet másoltam,¹⁾ a társaim eredményét ide nem számítván.

A legrégibb oklevél, mely előkerült, kétségkívül, II. Andrásnak 1209. évi levele, melyet Fejérpataky László másolt, és a péchujfalusi Péchy család levéltárának díszét képezi. Legközelebb áll hozzá IV. Béla egy 1246. évi levele, melyet a Berzeviczyek levéltára őriz.

Anjoukori okleveleket mindenütt tekintélyes számmal találunk, ezekből mintegy huszat kebeleztem be gyűjteményembe másolatokban. Kellemes meglepetést okozott itt a felvidéken két oklevelet találni, mely Orbász vármegye (ma Boszniában) viszonyait tárgyalja; mindkettőt a Berzeviczy család levéltára tartá fenn. Temesmegyét két oklevél (1387. és 1391. év) illusztrálja az Úsz cs. levelei közt, Békésmegyét három (1329., 1336. és 1458. évből) szintén az Úsz családokból, Csongrádmegyét három (1359., 1411. és 1471. év) a Fűzy család levelei közt, kettő Baranyamegyét (1467. és 1472. év) a Fűzy levelek közt, egy Kevevármegyét (1436. év) az Úsz levelek közt, kettő a Kúnságot (1378. és 1351. év) az Úsz és Fűzy levelek közt. Érdekes Fülöp nádor egy 1323. levele a Berthóty levéltárban, mely a soltészségek felállításának módját ismerteti. A többi oklevelek részint Sárosvármegyére és az ottani családokra, részint általános, országos viszonyokra vonatkoznak. Korszak szerint másolataim 1248. évtől 1527. évig terjednek.

Bármilyen szép eredménnyel tért legyen haza a történelmi társulat Sárosmegyéből, és bármennyire kötelezték le a társulatót az egyes municipiumok és a birtokos nemes családok minden dicséretet felülmuló szíves előzékenységükkel, távol sem hiszem, hogy a komoly történetbuvár Sárosmegyében már mindent elvégzett. A szükre mért idő miatt egyes családok levélgyűjteményei nem elég tüzetesen és gondosan vizsgáltattak át, és ez áll az Eperjes és Bártfa városi levéltárakról is. Más családok különleges okokból még nem voltak azon helyzetben, hogy hazafias hajlamuknak megfelelően, levéltáraikat a történetbuvároknak megnyissák. Tudjuk, hogy a gróf Szirmay családnak Szent-Mihályon régi és gazdag levéltára van, ennek ismeretét a történetírás nem nélkülözheti, és mi reményljük, hogy a grófi család rövid idő múltán azon helyzetben lesz, hogy nagybecsű levéltárát a történelmi társulat által

¹⁾ Sárosból visszaérkezvén a gr. Teleki család gyömrői levéltárában még 9 Árpádkori oklevél szövegét irtam le.

kiküldendő bizottság tudományos használatára szívesen fogja megnyitni.

Egyelőre örvendetes tudomására hozom a társulatnak, hogy Semsey Adolf ur ígérését birom, miszerint nagy terjedelmű családi levéltárát (10—12 láda) használatomra legközelebb a fővárosba fogja szállíttatni.

PESTY FRIGYES.

Jelentés Sárosmegye levéltáráról.

A folyó hó 22-én nyert megbizásból, midőn Sáros-megye levéltáráról jelentésünket tenni van szerencsénk, mindenekelőtt megemlíjtjük, hogy az a megyei székhely emeletén egy nagyobb terem s egy mellékszobában van elhelyezve s Fekete Sándor levéltáros és tiszteletbeli főjegyző úr szakavatott kezelése alatt áll.

A levéltár teljesen tűzmentes, vas-ajtó és ablaktáblákkal el van látva, a helyiség száraz és szellős. Az iratok állványai, szekrényei s fiókjai még 1809-ben rendeztettek be, s az állványok felett a teremben egy körülfutó karzat létezik, mit a megyei választási s az 1797.¹⁾, 1742.²⁾ s az 1706-ik évi insurrectionalis zászlók díszítenek; mely utóbbi veres selyem s egyik oldalán a következő festmény szemlélhető: női alak egyik kezében borostyán-koszorú, másikban pálmaágat tartva, lábainál zászlók és hadijelvények: »Melior est certa pax, quam incerta victoria« felirattal, a másik oldalon a megye czimere díszlik »Comitatus Sarosiensis« felirattal.

A mi a levéltár tartalmát illeti, az a mohácsi vést megelőző időkből (a másolatoktól eltekintve) csak két darabot bír, ú. m.:

Palóczy Máttyás országbírónak 1437-ből hártján irt ítéletlevelét, melyről a pecsét hiányzik, s az oklevél is viseltet, s Máttyás királynak 1478-ban hártján irt függő pecsétet oklevelét, melyben János jászói prépost 1432-iki — Izsépi Máttyás és Gagh László között Echier iránt létrejött — zálogosítási levelét átírja.

A mohácsi vést követő időkből a megye levéltára a következő diplomákat őrzi:

I. Ferdinánd király 1558-ik évi Korthovythnak örökbe fogadást engedélyező, — s ugyanannak 1561. évi Miklósvári Cle-

¹⁾ Veres selyem kelméből. Egyik oldalán az ország, másikán a megye czimere, feliratok nélkül.

²⁾ Sárga virágos selyem, ma már elfakult kelméjén sem felirat, sem festmény nincs. A rúd lándzsáján az insurrectionalis főtisztek nevei bevésvé.

mens részére a budaméri soltésztség iránt új adományt tartalmazó oklevelei.

II. Mátyás királynak 1615-ből a megye czimere, s a veres pecsétviasz használata iránt kelt oklevele, s ugyanez évről a nyitrai Tajnai család részére kiadott armalisa.

III. Ferdinánd királynak 1651-ből a Bényei Kaposi, I. Lipót királynak 1679-ből a Bethlenfalvi s 1691-ik évből az Ocho-tuczky család részére kiadott armalisa.

A levéltár összefüggő iratai 1600-tól veszik kezdetüket s hiánytalanok, de a XV. s XVI-ik századból is maradt néhány irat, kizárólag helyi érdekü protestatiók. A megye jegyzőkönyvei 1561-től szakadatlan folynak s a jelen század elejéig 99 testes kötetből állanak. Az 1600-tól 1789-ig terjedő iratok Fekete Sándor ur által hosszú időn át nagy szorgalommal rendezve lettek, »acta politica, normalia, perceptoralia« osztályokba soroztattak, s azokról mutatók készültek.

Az 1600-tól fennmaradt levéltári iratok gazdagsága az előző korszak meddőségét dúsan kárpótolja, s a XVII. és XVIII-ik századra e levéltár egyike a leggazdagabb s legérdekeseb törvényhatósági levéltáraknak, s csak sajnálni lehet, hogy buváraink, különösen II. Rákóczy Ferencz korának nagy történetirója Thaly Kálmán is eddig azt tüzetesebben nem vizsgálhatta.

Hogy némileg feltüntessük e gazdagságot, úgy számokban kifejezve, mint az okiratok tartalmát ismertetve, legyen elég annyit mondanunk, hogy a XVII-ik század első felének iratai 837 darabra rugnak, s e szám a század második felében, valamint a következő században mértani arányban emelkedik.

A XVII-ik század első felének iratai — az acta politica osztályát értve — az ország minden nevezetesb politikai, hadi, ipar-kereskedelmi s közmívelődési eseményei, s mozzanataira vonatkozóval vannak, a megyei élet hatalmas nyilvánulásait, a társadalmi életet s a múlt idők részletes képét megelevenítve tárják fel előttünk.

Igy a királyi kegyelmes leiratoknak teljes sorozata előfordul itt, s azok közül e következőket soroljuk fel:

Rudolf király Prága 1603. január 10-én a törökök elleni hadjárat indokából Pozsonyban február 24-én Miksa főherczeg által megnyitandó országgyűlésre a rendeket meghívja.

Mátyás főherczegnek 1608. junius 22-én a bécsi békepon-tok tárgyalása iránti országgyűlési meghívója, ¹⁾ s II. Mátyás

¹⁾ Horváth M. Magyarország történelme (1872-iki kiadás), 5-ik kötet, 81-ik lapján Kovachich után a meghívók keltét hibásan julius 29-ére teszi.

királynak 1617. szeptember 6-án kelt leirata, melylyel a portával 20 évre meghosszabbított béke-állapotot kihirdeti.

II. Ferdinánd király leirataiból említjük: 1622. január 12-én amnestiát biztosító, 1623. augusztus 7-én a török s tatár csapatok ellen nemesi fölkelést rendelő, ugyanez évi szeptember 11. s october 1-én ezen fölkelés szervezetét érdeklő, 1633. mártius 5-én Rákóczy Györggyel eszközzendő béketárgyalásokra biztossai kiküldését tudató, ugyanez évi május 14-én az országgyűlésnek a közbejött zavarok miatt szükségessé vált elhalasztását tudató, 1636. febr. 6-án Bethlen Gábornak a törökkel való szövetekezését s ennél fogva az ellenségeskedésnek valószínűleg mielőbbi megújulását hirdető, s ugyanez évi szeptember 23-án a törökök elleni fölkelés szervezetére vonatkozó leveleit.

III. Ferdinánd király leirataiból pedig a következő felsorolást adjuk: 1637. február 27-én atyja II. Ferdinánd elhunytát s az uralkodás átvételét, ugyanaz évi július 16-án az országgyűlés folytatását, augusztus végén azonban a török mozgalmak indokából már annak elhalasztását, 1640. martius 31-én a portával kötendő békepontok tárgyalására az országgyűlést Pozsonyba május 29-ére egybehívó, május 5-én azonban már ugyanennek elhalasztását, s május 26-án a béketárgyalások határnapjának július 26-ikára lett kitűzését hirdető levelei. 1644. február 23-án Rákóczy György erdélyi fejedelemnek a svédek s a törökökkel lett szövetekezése indokából a felkelés rendezését, ugyanez évi martius 16-án ugyancsak a felkelés rendezését s szeptember 9-én a rendeket állhatatos hűségre intő leiratokat. Továbbá 1645. october 22-én az Eszterházy Miklós elhunya által üresedésbe jött nádori székre addig is, míg az országgyűlés által eszközzendő választással az betöltetik — helyettesül Lippai György esztergomi érsek kinevezését, úgy a porta s az erdélyi fejedelemmel eszközölt békekötést, a következő évi martius 6-án a békekötést s az országgyűlés egybehívását, de már május 19-én a királyné váratlan elhunya miatt annak elhalasztását, s 1648. november 27-én gróf Draskovich János nádor elhunytát s az országgyűlésnek Pozsonyba egybehívását tudató leiratait.

S ezen sorozatban még a következőket említhetjük fel:

Mátyás főherczegnek 1606. sept. 26-án, Thurzó Györgynek grófi, — II. Ferdinánd királynak 1632. november 23-án, Nyáry Istvánnak bárói rangra emelését, — ugyanannak 1636. febr. 15-én Druegth Jánosnak Felső-Magyarország főkapitányává (kassai generális), — III. Ferdinándnak 1643. máj. 8-án gr. Forgách Adámnak ugyanazzá, s 1647. ápr. 10-én gr. Wesselényi Ferencznek ugyanazzá lett kinevezését tudató leiratait.

A koronként forgalomba került pénzek értéke, s más pénz-

nemekhez való viszonyát megállapító királyi rendeletek mind megtalálhatók, s mielőtt a királyi rendeletek csoportja fölött szemlénket befejeznők, még III. Ferdinándnak 1642. augusztus 5-én kelt rendeletéről emlékezünk meg, mely szigorú büntetés terhe alatt meghagyja, hogy a »Nova Transylvanica« című magyar könyvecske, mely több előkelő személyiség jó hírnevét és becsületét támadja meg, — ugyszintén Kereszthuri Pálnak Erdélyben erre kiadott felelete összeszedessék, s bedeghi gróf Nyáry Istvának beszolgáltassék. ¹⁾ Ezen rendeletek fontos bibliographiai érdekénél fogva előadó a »Magyar Könyvszemlében« leendő közlésre egész terjedelmében le is másolta.

A királyi leiratok után méltó számmal fordulnak elő a nádori rendeletek s levelek, melyekből adjuk a következő felsorolást:

Thurzó György 1611. évi május 29. és augusztus 29-én Nagy András hajdui támadása ellen nemesi fölkelést, s Thurzó Szaniszló 1622. aug. 3-án szabad vallásgyakorlatot hirdető rendeletei.

Forgách Zsigmondnak 1621. mart. 4-én a béketárgyalások eredményéről, martius 22-én a nemes fölkelő sereg szervezkedése, Szendrő vára megerősítése és az őrség szaporítása iránti levele.

Gróf Eszterházy Miklós 1631. január 20-án a nemesi fölkelés szervezése, — aug. 27-én az erdélyi állapotok s nyugtalanságokról szóló terjedelmes levele, a melyre vonatkozólag a levéltár igen sok levelet bír. Eszterházy levelei nagy tömegéből érdekesbék 1633. sept. 29-én a török csapatok moldvai, temesvári, budai és egri szervezkedését s létszámukat; — 1634. ápr. 11-én az országgyűlésnek szükségessé vált elhalasztását s az ország politikai viszonyait; — 1634. július 28-án a török csapatoknak Pestre

¹⁾ Szabó K. »Régi magyar könyvtár«-ában, a »Nova Transylvanica«-ról nem emlékezik. Több mint valószínű, hogy e cím alatt a Pozsonyban 1640-ben »Ki tett Tzegér, mely által föltalálja akárki is, minémü poshadt és mérges tejet fejt Kereszturi Pál Erdélyben egy Katechismusnak tömlőjében némü-némü Heidelberga táján nőtt hizlalt teheneknek tölgyéből a nem régen született tsetsemő keresztényeknek szoptatására«, művecske értendő, mely Kereszturinak »Tsetsemő Keresztyén. Vagy Rákótzai György és Sigmond, a Rákótzai György Fejedelem Fijainak examináltatások az igaz Hitről, Ur-Vatsorájával való élésre bocsátatások előtt« (Kolosvár, 1638. 4. r.) című munkáját támadja meg, melyre Kereszturi »Felserdült Keresztyén« (Várad, 1641. 4. r, 438 l.) munkában válaszolt. Lásd. Bod P. Magyar Athenas. 1766. 138. l. — Danielik. Magyar Irók. II. 142. l.

történt bevonulását; — 1637. febr. 20-án II. Ferdinánd király halálát s legidősb fia III. Ferdinánd trónraléptét; — 1637. június 1-én a királynak Prágába utazását s a török sereg moldvai mozgalmait tudató levelei, továbbá: 1637. június 28-án Szécsén várának a törökök által lett megrohanását s oda sürgősen segély adást rendelő, 1640. július 3-án a török csapatok Szendrő elleni támadását, 1641. febr. 6-án a törökök temesvári összpontosulását, ugyanez évi dec. 6-án Szendrő vára sürgős helyreállításának szükségét tudató levelei, s végül 1644. évi május 29., június 15. s augusztus 28-án kelt levelei, melyekben a rendeket állhatatos hűségre intve, egyuttal nyilatkozatukat kéri. Draskovich János nádor levelei közül érdekeseb a törökök putnoki támadását tudató levele.

Bő számmal fordulnak elő továbbá a felső-magyarországi kapitányok (kassai generális) és hasonrangú főtiszteknek úgy az ország közállapota, mint a helyi viszonyokra fényt derítő levelei, a melyek sorából legyen elég a következőket felemlíteni:

Drugeth Bálint 1608. ápril 19-én nemesi fölkelést rendelő levele, — Forgách Miklósnak 1632. június 17-én a lengyelek ellenséges maguk tartása, július 29-én a török sereg Budára vonulása, augusztus 9-én a törökök Buda, Szolnok és Eger körüli összpontosulása, september 15. és october 27-én a törökök Eger körül való sereglését tudató és minden alkalmából a nemes fölkelő sereg szervezését és Szikszóra segélyküldését rendelő levelei. A törökök tiszta-vidéki mozgalmai alkalmából 1534. július 13-iki levelében Forgách ismét fölkelést hirdet, s számtalan leveleiben úgy az ellenséges, valamint a császári csapatok mozdulatai s elhelyezéséről a rendeket a legpontosabban értesítette.

Bornemisza 1634. dec. 28-án a törökök esztergomi s egri mozgalmairól, 1635. ápril 18-án ugyanazok kiindulásáról tudósítván, különösen inti a rendeket s a városokat.

1636. dec. 6-án Drugeth János a felkelő hadakat Alsó-Németin összpontosításra rendeli, ugyanaz évi január 10-iki levelében a törököknek Abaujban Szent-Andrásig lett előnyomulását tudatja. 1638. június 28-án a törökök temesvári összpontosulásáról értesít, 1640. ápril 8-án fölkelést rendel, június 30-án a török portyázóknak Kassáig lett elhatolását tudatja s július 22-én a törökök szolnoki készülődése alkalmából ismét insurrectiot rendel.

1646. június 16-án gróf Wesselényi Ferencz ujonan kinevezett kapitány a törökök Szendrő körüli gyülekezését tudatja, a következő évi augusztus 3-án már fölkelést rendel.

Az erdélyi fejedelmek hadjáratai s még inkább a törökök mozgalmai indokából mind sürűbben igénybevett insurrectio igen természetesen súlyos kötelezettségül nehezedett a rendekre,

s így nincs mit csodálnunk, ha a levéltárban sűrűn találkozunk egyesek kérelmeivel, melyben a személyes felkelési kötelezettség alól való felmentésüket kérték, mi a legtöbb esetben a fejedelmek s a kapitányok részéről teljesítve is lett. A levéltárban az 1636-iki insurrectionalis instructio fentartatott.

Az általunk felölelt félszázad hű képének a levéltár adatai nyomán való ismertetése s a rendkívül mozgalmas időszak feltüntetésére elősoroljuk még a segélykérésekre vonatkozó levelek némelyeit, melyeket a szorongatott végvárok vagy vármegyék s egyesek Sáros-megye rendeihez intéztek.

Monaky Miklós 1607. július 22-én az ónodi vár helyreállítását és segélyezését sürgeti. — Abauj-megye 1632. december 1-én a törököknek Egerből történt kimozdulása alkalmából sürgős segélyt kér, ugyan-e megye a következő évi február 16-án lakosait visszarendeli.

Ónodvár 1637. november 9-én a törökök támadását tudatja és sürgős segélyt kér. 1639-ből pedig Szerencs, Szendrő és Ónodvárok segélyt kérő leveleinek egész sorozata maradt fenn.

Lippai György esztergomi érsek a törökök fenyegető mozdulatai következtében 1646. december 31-én Rozsnyóra segélyt kíván, ugyanez év és hó 30-án gr. Draskovich János nádor is Rozsnyóra segélyadást rendel, s a következő évi január 13-án pedig már maga Rozsnyó tudatja szorongatott helyzetét, sürgősen kérve a segélyt.

Fekete László 1647. július 25-én a törökök füleki támadása alkalmából kér oda segélyt, 1648. május 26-án pedig More István Putnok és Szendrő őrségének fogyatkozását jelentvén, haladéktalan szaporítást követel.

A missilisek e rendkívül gazdag állományából még a következő levélkivonatokat közölhetjük. Abauj-megye rendei 1617. mártius 20-án tudatják, hogy a törökök a fegyverszünetet megtörték, Bakos Gábor 1632. június 23-án a törökök Belgrád körüli összpontosítását, november 9-én pedig Eger körüli mozgalmait tudatja. 1637. nov. 21-éről pedig egy érdekes tudósításban a törökök erdélyi mozgalmairól történik említés; s Bornemissza 1634. máj. 3-án, gróf Nyári István 1641. január 16-án ugyancsak a törökök Szeged körüli csoportosulásáról tesznek jelentést.

Borsod-megye 1636-ban ismételten sürgeti Szendrő vára helyreállítását s a következő évben már a helyreállítási költségeket követeli. 1646. mártius 19-én Thuránszki Péter a putnoki vár helyreállítását szorgalmazza. Általában e missilisek Szendrő várára vonatkozólag felettébb gazdag tartalmuak s ezek közül 1633. augusztus 8-áról a lovas őrségnek, úgy Hegymeghi Jánosnak hópénzük megküldésére vonatkozó igen érdekes leveleit előadó

egész terjedelmében lemásolta a »Történelmi Tár«-ban leendő közlésre s ezuttal ez érdekes panaszlevelekből csak annyit említünk fel, hogy Sáros-megyéből 39 lovas katona küldetett Szendrőre s a fejedelem ő nagysága által ajánlott hét lovas még egy hó eltelte után sem érkezett meg s a lovasok hópénze fejenként öt forint volt, a mit igen kevesellettek, mert a végházban az élet igen költséges, Zemplén-, Ung- és egyéb vármegyék katonáiknak hat forint hópénzt adnak s ők ezektől e miatt le is nézetnek.

Az őrség tartásdíjának pontos küldése mint állandó pénzügyi bajjal azonban folyvást találkozunk, így az 1637. szeptember 28-án Dessewffy Ádám is sürgeti a szendrői őrség hópénzét.

A végházak mellett, a sáros-megyei várakra vonatkozólag is számtalan különféle levél őriztetik a levéltárban s ezek közt érdekesebb 1612. febr. 22-ről a sárosi vár s ágyúi állapotáról a felséghez intézett jelentés.

A mozgalmas idők s a vészes napok a felvidék lakosságát s törvényhatóságait ösztönszerűleg a közös érdekek felismerése s egy solidáris jellegű viszony alkotására utalták s a felvidék ily közös érdekű ügyeit a törvényhatóságok s városok közös értekezletek s tanácskozmányokban oldották meg, a mely nemben ugyan-csak bőven előforduló iratok közül a következőket említhetjük.

Nevezetesen: 1612. jul. 28-án kelt levél a török ellenségeskedés indokából tartott kassai értekezletre, s az 1636. november 26-án kelt levél a gönczi értekezletre küldött követeket illetőleg nyújt felvilágosításokat.

Wesselényi Ferencz 1646. febr. 17-én kelt levében a törökök elleni ügyben Rozsnyón, a következő évi szeptember 22-iki levelében ugyanaz ügyben Lőcsén, s az 1649-ik évi december 7-én ugyanaz ügyben Kassán tartandó értekezletre hívja meg a rendeket.

A törvényhatóságoknak egymás között való gyakori érintkezéseik s levelezéseik ez időben főként követeik küldéséről szóló tudósítások, a portyázó kóbor csapatok s rablók üldözése, elfogatására s kiadására vonatkoznak, s ez utóbbit érdeklőleg a lengyel földről is nem ritkán lett a megye megkeresve, s e nemben Lubomierszky Szaniszló 1646. oct. 21-iki levelét említhetjük meg. 1634-ből Liptó-, Torna-, Gömör- s Szathmár-megyéknek követeik küldéséről szóló tudósítását, 1616 május. 24-én Zemplén-megyének a lengyelek ellen rendelt felkelési ügyben hozott határozatát s ugyane megye 1637. junius 3-án lakosai kivándorlását tudató levelét érintjük.

Az országgyűlési követek utasításai, jelentéseikről sem feledkezhetünk meg. 1608-ból fenn van azok utasítása, megbízó és menlevele. Fenmaradt 1609. december 8-ról szóló országgyű-

lési tudósításuk körülményes leírásával a nádor választásnak, 1649. január 2-án kelt országgyűlési jelentés. Érdekes egyuttal azon körülmény, hogy a megye 1648. május 26-án kiállított megbízó levelével a lengyel országgyűlésre követül Fejérpataky Mártont küldte ki.

S ha az ipar-kereskedelmi viszonyokat tekintjük, erre vonatkozólag sem hálátlan a tér. Így Lubomierszky Theophila hercegnőnek 1608-ból köszönetét borai szabad szállíthatása iránt nyert protectionalisért, — Osztrogh hercegnek 1636. ápril 30-án borai szabad kivitelének elősegéléseért nyilvánított köszönetét s 1630. aug. 7-én a borok szállítására vonatkozó szabályzatot említjük meg; — valamint a kézműárunknak 1627. s az élelmi czikkeknak 1628-ból kelt limitatioját, Bethlen Gábor fejedelem jóváhagyása s a királyi városoknak az árszabások ellen tett felszólamlásával együtt.

Vallásügyi bár kisebb számú ügyiratok hasonlólag vannak a levéltárban, s ezek közül talán a helvét hitfelekezetűeknek 1635. october 28-án Pálffy Katalin ellen emelt panaszát s ennek erre vonatkozó nyilatkozatát, — Abauj-megyének a kassai református iskola felállíthatására adományok gyűjtése iránti megkeresését legyen elég említenünk.

A mi továbbá az alkalmi meghívókat illeti, a bőséges adatok sorából a következőket említjük fel:

1636. július 5-én az országbirónak kinevezett gr. Drugeth János a rendeket installatiójára meghívja. 1643. július 29-én gr. Drugeth János, Forgách Ádám installatiójára hívja meg a megyét, a melyre 1643. július 20-án maga Forgách is intéz a rendekhez meghívót. 1647. május 18-án Hosszutóthi László váci püspök Wesselényi beiktatására Szendrőre hívja meg Sáros megyét.

Eszterházy Miklós 1638. aug. 11-én István fiának Thurzó Erzsébettel tartandó nászünnepe, 1642. oct. 1-én pedig Rákóczy György, hasonló nevű fiának Báthori Sofával tartandó lakodalmára intéz meghívót, s a következő évi február 15-én a rendek szíves részvételeért Rákóczy köszönetét is kifejezi.

Petheő Anna 1636. ápril 24-én férje Rákóczy Pál halálát jelenti, ki még ugyanaz évi január 13-án Sárosmegye restauratiojával Usz Jánost bizta meg. 1643. február hó 25-én Kapy Klára tudatja férje gr. Nyáry István elhunytát. 1645. november 1-én gr. Eszterházy Dániel, atyja Miklósnak, 1648. december 1-én Thurzó Borbála, néhai férje Draskovich János nádor, s ugyanez évi november 28-án Rákóczy György atyja elhunytát jelenti, s ez utóbbi a következő évi január hó 11-én köszönetét nyilvánítja a

rendeknek, hogy a megye Péchy András képviselőjében a természetesen hő részvétet tanúsított.

Mindezek után azonban — miről talán legelőbb kell vala emlékeznünk — tisztelettel jelentjük, hogy a Császár Péter által 1631—1632-ben támasztott s Gömör, Borsod, Torna, Abauj megyékre kihatott pörlázadásra vonatkozólag a levéltárban 21 drb oklevelet találtunk fel. E pörlázadásról Horváth Mihály »Magyarország történelme« legutóbbi bővített kiadásában egyáltalán nem emlékezik,¹⁾ Szalay is Szalárdy és Spangár krónikái nyomán csak néhány homályos sorban tesz arról említést,²⁾ Valentinus Bujdosó-nak a Bodó család levéltárából »Adalék az 1632-iki nyírsági és Kassa táji pörlázadás történetéhez« című közleménye³⁾ a lázadás oka, célja, kiterjedése folyama, leküzdése, s általában a mozgalom történetének felderítésére igen keveset szolgáltat, pedig e mozgalom igen érdekes epizódja a hazai történelemnek s valóban óhajtandó annak felderítése és teljes világlatba helyezése. A XVI-ik század Dózsa féle, a XVIII-ik század Pero-féle, úgy a Bujdosó-Törő-Pethő féle s a jelen század cholera féle pörlázadásainak majdnem rendszeres százados periódusai sorában igen érdekes a XVII-ik századi Császár-féle pörlázadás története, a melybe még a Dózsa-féle lázadás reminiscenciái is igen élénken közrehatottak. A levéltárban előforduló 21 drb eredeti levélből 13 az 1631., 7 az 1632-ik évre esik, 1 pedig kelet nélküli. Az 1631-iki levelekből egy »mi Gömör, Borsod, Torna és Abauj vármegyebeli parasztkapitányok és hadnagyok«-tól ered s »az nemzetes és vitézlő Kathay Jánosnak Császár urunk elő felsége ónodi kapitányának« van címezve, s 10 drb Bornemiszanak kassai tudósítása, 2 pedig Eszterházy Miklós nádor rendelete. A következő évi 7 levélből 2 ismét Eszterházyé, 4 pedig Forgách Miklós kassai tudósítása s 1 Szepesmegye rendének jelentése. E levelek a mozgalom összefüggő minden részleteit feltárják, meglepő új körülményekkel ismertetnek meg bennünket, s történelmünk egy homályos részletét derítik fel. Bizottsági előadó azokat mind lemásolta, s külön feldolgozva terjeszti azt legközelebb a társulat választmánya elé.

Azon benső viszony és érintkezésnél fogva, melyet Sáros megye úgy az általunk ismertett korszakban, mint a későbbi időkben is Erdélylyel fentartott, utalva vagyunk az erdélyi érint-

¹⁾ Horváth. Magyarország történelme. Új dolgozat második bőv. kiad. Pest, 1872. V. 359—370. l.

²⁾ Szalay. Magyarország története. Lipcse, 1854. IV. kötet. 570. l.

³⁾ Thalys K. Századok. 1871. 436. l.

kezésre vonatkozó okmányokról is a következőkben megemlékezni. S e nemben legérdekesebb az erdélyi rendeknek (1607. martius 22-iki kelet, tömeges aláírás és pecsétekkel.) Homonnay Bálint a bukott fejedelem-jelölt ellen tett panaszolzkodásuk. Említendő még Bethlen Gábor fejedelemnek 1619. october 11-én personalis insurrectiot rendelő, s a hadi működésről szóló, 1620. május 30-án a felkelő sereg élelmezése s 1622. január 5-én a békekötést hirdető levele, ismét 1629. szeptember 14-én és october 6-án a felkelő sereg élelmezése s az insurrectio szervezetére vonatkozó levele.

Rákóczy Györgynek 1644. april 14-én a felkelő sereg készenállása, május 7. és 8-án annak kiindítása s Rimaszombaton leendő összpontosítása, junius 17-én a rendek hűségben maradása, julius 10. és december 5-én a béketárgyalások céljából hozzá követek küldése iránt kelt rendelete, meghagyván, hogy a követek a megye pecsétjét is magukkal hozzák. Ugyancsak Rákóczy Györgynek martius 15-én a szökevények vagyoni elkobzása, ugyanaz évi april 13-án a szepesi kamarához Úsz István és Szemere Pálnak tanácsosokul lett kinevezése s september 23-án a rakamazi csatáról szóló tudósítását tartalmazó levelei.

A következő vagyis 1645. évi september 9-én Rákóczy György a megyének kölcsönözött 150 frtjának Patakon, megbízottja Klobusitzky András kezeihez való lefizetését sürgeti.

S ezzel a felölelt félszázad »acta politica« osztályával végeztünk. Ugyanezen időszak »acta perceptoralia«-iról szólva, röviden megérintjük, hogy azok a bevett adókról szóló kimutatások, a hátrálékok — különösen a szepesi kamara részéről szorgalmazott — sürgetései, befizetésekről szóló nyugták, insurrectionalis költségekre kivetései, subsidiumok, hópénzek, követek költségeinek repartitioja, a conscriptorok részére szóló instructioik, királyi és fejedelmi conscriptionalis rendeletekből állanak. Ezek közül kiemeljük gróf Wesselényi Ferencz 1647-ik évi october hó 23-án kelt levelét, melylyel a megyétől 3000 frt hadiköltség megküldését sürgeti.

Kutatásainkat a levéltár XVII-ik század második felére, s a későbbi iratokra már kiterjeszteni részint az idő rövidsége, részint a bizottsági tagok működésének máshol lett érvényesítése következtén a legnagyobb sajnálattal még ki nem terjeszthettük, s azért még csak a megyei jegyzőkönyvekről emlékezve, közöljük azt, hogy az 1732-ik évi május 28-án tartott congregatióban a kétségtelen igazolt megyei nemes családok névjegyzéke a következőkben soroltatik elő:

a) A megyében birtokos nemes családok: *Bajori* (de Bajor), *Balpataky* (de Balpataka), *Bánó* (de Küikemező), *Berthothy* (de Berthót), Századok. 1881. VIII. füzet.

Berzeviczy (de Berzevicze), Bornemisza (de Ádámföldre), *Bozinkay* (de Bosnika), Desöffy (de Csernek), Dobay (de Dobo), Dukay (de Dukafalva), Fejérvári (de Keresztes), Füzý (de Lemes), Gombos (de Gombosfalva), Harságyi Farkas (de Harságy), Hedry (de Hedry), Kálnássy (de Kálnás), Kapy (de Kapi), Keczer (de Lipócz), Kohányi (de Kohány), *Korotnoki* (de Korotnok), Körtvélyessy (de Felső-Asguth), Kükemezei (de Kükemező), Melczer (de Kelemes), Péchy (de Péchujfalu), Raszlaviczi (de Raszlavicza), Roskoványi (de Roskovány), Semsei (de Semse), *Sós* (de Sódár), Szinyei Merzse (Szinye), Sztankay (de Hermany et Proócs), Tahy (de Tah), Tivadar (de Trocsany), Usz (de Uszfalva), Zombory (de Zombor.)

b) Más vármegyében birtokos, de Sáros-megyében lakó nemes családok: *Anyos* (de Pajsz), *Bakonyi* (de Keszthely), Bán (de Nádás), Bencsik (de Szent-András), Both (de Bothfalva), Bideskutty (de Ipp), *Beniczky* (de Benicze), Dubovay (de Dubova), Fekete (de Nagy-Iván), *Horváth-Bugatin* (de Brezovicza), *Kürály* (de Szent-András), Kubinyi (de Felső-Kubin), *Ottlik* (de Ozorocz), Palugyai (de Kis-Palugya), Petroczi (de Petrócz), Podhoranyi (de Podhorany), *Reviczky* (de Revisnye), *Szent-Iványi* (de Sz.-Iván), Szirmay (de Szirma), *Szluha* (de Iklad), *Svaby* (de Svabocz), *Taborszky* (de Taborfalva), Zatureczky (de Zaturecza,)

c) Armalisták: *Vitkoczy* Winkler, *Szelecsényi*, *Hancsovsky*, Passuth, *Vrancsics*, Rády, *Gabánszky*, *Peltyanszky*, *Gadecsky*, *Vitézy*, *Bertalanics*, Bukovics, *Cseh* (de Falco), *Juliani*, *Ternyey*, *Losiczky* alias *Baján*, *Székely*, *Tóth*, *Regius*, *Aisdorfer*, *Lyuby* (de Benedekfalva), *Radics*, *Brezinay*, *Zboray*, *Szöllössy*, *Soltis*, *Melczel*, *Schürner*, *Nagy*, *Thormácssy*, *Szepsy*, *Zatorszky*, *Durcsák*, *Szántay*, *Spácsay*, *Turcsányi*, *Rosz*, *Boka* alias *Ocsory*, *Klussovszky*, *Regéczy*, *Meczner*, *Marschalko*, *Heller*, *Makay*, *More*, *Stephanoczy*, *Bényey-Kapossy*, *Hadjj*, *Horváth*, *Váczy*, *Csengery*, *Fonyi*, *Rozsa*, *Izdenczy*, *Ladomérszky*, *Jancsok*, *Biszaha*, *Pap* alias *Orosz*, *Földj*, *Zárnay*, *Risztanczer*, *Bitto*, *Milkovics*, *Paur*, *Porubszky*, *Német*, *Debreczeny*, *Pramer*, *Langh*, *Szegedy*, *Borbély*, *Berezky*, *Saárosy*, *Szalay*, *Vadász*, *Schober*, *Haliqauer*, *Fekete*, *Maturka*, *Rajmanus*, *Pusztay*, *Fabriczius*, *Sustrik*, *Roth*, *Zimernan*, *Bendik*, *Ricster*, *Hyaray*, *Pap*, *Szerdahelyi*, *Pelcz*, *Hladky*, *Iglódy*, *Sándor*, *Károlyi*, *Hérics* családok.

E családok közül a dült betűkkel szedett nevek szám szerint 88, ma már a megyében élő nem fordultak, kihaltak, vagy leg-
többnyire elköltöztek.

A megye gyűlési jegyzőkönyvben lapozva, lehetlen említlenül hagyni azt, hogy a megye rendei minden időben hazafias, s magyar nemzeti törekvésektől áthatottan hozták határozataikat, s a megye hazafias alkalmazkodása s áldozatai előtt tisztelettel meghajolva, beismernünk kell, hogy Sáros-megye a múlt és jelenben hazafiság tekintetében magát túlszárnyaltatni senki által nem hagyta.

S midőn még megemlítjük, hogy a pozsonyi *judicium delegatum* 1671-iki jegyzőkönyve¹⁾ — s valószínűleg eredeti — a levéltárban megvan, a megyei levéltár anyagkészletének ismertetésére irányult tisztünknek az adott viszonyok közt ezekben megfelelően, egyuttal Fekete Sándor levéltáros és tiszteletbeli főjegyző úrnak kutatásunk egész ideje alatt talusított szíves szolgálatkész-ségeért e helyen is meleg köszönetünket nyilváníthatjuk.

REIZNER JÁNOS,
bizottsági előadó.

Jelentések Eperjes sz. k. város levéltáráról.

I.

Eperjes város levéltára, Lasztóka László úr szerint, ki annak egyik legalaposabb ismerője, már évek során át legavatottabb buvára, jóval többet foglal magában 20 ezer drb okiratnál. E számban is már tekintélyes, becsre nézve pedig a hatósági levéltárak közt majdnem páratlanul álló gyűjtemény a városházban, három emeleti teremben van elhelyezve, s kemény papirból készült szekrények által kellően védetik az idő foga ellen. Im rövid áttekin-tése a levéltár összes anyagának:

I. Terem: 1—148. *loculus*ban »*Rationes oeconomicae*« jelzet alatt az 1445-ik évtől kezdve közgazdasági adatok őriztetnek, melyek a város időnkénti vagyónállását, mint testületnek jövedelmeit és terheit élénken megvilágítják. Egy-két *loculus* fölületes átvizsgálása arról győ-zött meg, hogy ez igénytelen számadások leghívebben tarták fenn a városi belélet fejlődésének képét. A 148—156. *loculus*okban az »*Acta comitiorum*«, a 157—163-ban pedig az »*Acta tavernicalia*« jelzetű gyűj-mények helyezvék el, amazok a városi nagygyűlések, emezek a tár-noki szék irományai, mely utóbbi az úgynevezett tárnoki városokra nézve főlebbviteli ügyekben másodfolyamodásu forum vala. A 164—166. *loculus*okban a »*libri regio censuales*« királyi adókönyvek, a 167—178-ban meg »*Libri varii*« czínnel vegyes dolgok vannak elhelyezve.

¹⁾ E könyv kezdődik 1671. jan. 3., s végződik u. e. év jul. 18. Befejezése így hangzik:

»*Hunc librum seu diarium ego infrascriptus tanquam Exc. Delegationis Secretarius conscripsi et servavi Posonii deinde Viennae in Ao 1671. Suprascripto.*

Georgius Horváth de Kussesewith
incl. camerac hung. Consiliarius
m. p.«

A II. teremben 1-től 102. őriztetnek »Acta publica« közös jelzet alatt ama királyi, nádori etc. parancsok melyek a király által, vagy a király nevében főtisztviselők által különböző időkben 1351—1785-ig a városhoz intéztettek. A 103—177. számú rekeszek szerződéseket, nyugtatványokat tartalmaznak, értéküket az határozza meg, hogy a város időnkénti materialis életének fejlődését mily híven tüntetik föl. Mintegy függelékét teszi a II-ik teremben őrzött gyűjteménynek az »in armario«-nak nevezett privilegialis gyűjtemény. Ez tiz lokulust tesz ki, benne vannak mind ama kiváltság- és szabadság levelek, melyeket a város királyainktól nyert az 1324. évtől az újabb időkig.

A III. teremben levő 286. lokulusban elhelyezett gyűjtemények jelzetei a következők: »Rationes Ecclesiae«, »Xenodochii et decimales, matriculae neo-civium, protocolla Executionum, pupillaria, restauratio-num, protestationum, fundorum, actorum publicorum; processus; acta Josephini systematis; arti et opificionum (ez utóbbiban néhány czéh szabvány) rationes contributionales, minutae recensiores; Acta publica« 1791-től kezdve. E száraz jelzet felsorolásból is kivehető, hogy tartalmuk jobbjára a városi közigazgatást, annak egyes ágait illeti, némelyek a polgár jogaira mások kötelességeire vonatkoznak, s tekintve, hogy Eperjes a felső-magyarországi városok közt mindig előkelő szerepet játszott, hiszem, hogy ez iratok nem pusztán helyi érdekűek, hanem egyben-másban más városok ily természetű viszonyaira is világot derítők.

A levéltár állománya, mely a leírt módon van rendezve, nem felel meg a modern levéltár rendezés elvének. A felsorolt jelzetek alatt van összesítve az egész oklevéltanyag, kivételével kevés számú, régi okiratnak, melyek kronológiai rendbenvannak elcsomagolva. E rendezés érdeme Paracelsus Ferenczet, Eperjes városának e század elején jegyzőjét és levéltárnokát illeti. Ő készíté az elenchust is, mely egészben pontosnak, szigorúan szabatosnak csak túlzással volna mondható; de hiányai mellett is, a mint módomban volt tapasztalni, a bűvárt eléggé megbízhatóan kalauzolja az oklevél-tömkelegben. Ugy látszik, akkor tájban tervelték a levéltár rendezését szigorúan megállapított szakelvek alapján; mi azonban jámbor óhaj maig, és alig indolentia, mint inkább sürgősebb végzendők kényszere miatt.

Lasztkay László úrnak közkézen forgó ismertetése az »Eperjesi levéltárban található nevezetesebb okiratokról« mintegy felmenti az előadót, hogy egyes, még oly fontos okleveleknek is részletes taglalásába bocsátkozzék. A bő levéltár minden jelentősebb okirata az idézett munkában igaz értékéhez mérten van ismertetve a XIII. évszáz közepétől a XVIII. első negyedéig. E helyütt tehát csupán azokra szorítokozom, a melyeket a bizottság tagjai mint kiválóan figyelemre méltókat átvizsgáltak.

Árpád-kori oklevél eredetiben csupán egy van, a Lasztóky úr által ismertetett V. István ifjabb magyar király iktató parancsa Tecus városi comeshez intézve, hogy Echy comest szokott módon vezesse be a mai Eperjes város határának és területének birtokába. A kir. kettős-peccsét zöld selyem zsinegen teljes épen függ róla. Van még két Árpád-kori oklevél a szepesi káptalan 1417. évi átíratában, a midőn azok Enyiczkei Benedek és Szentmihályi Jakab részére (kinek felesége Enyiczkei Veronika) transzumáltatnak:

1417. Szepesi káptalan átírja a következő leveleket:

- a) 1288. *Sóvári György* levelét, melylyel Piros Péter comesnek adományoz egy részbirtokot *Delnén* (határleírással); előszámlálván érdemeit, hogy t. i.
1. *Roland Márk* fia ellen vele harczott, halálos sebet kapott.
  2. Cseh király elleni ütközetben a király és a bárók szeme láttára sebeket kapott.
  3. Litvay vajda megöletésekor, midőn a vajda testvérét Barbátot foglyul hozták a királyhoz, neki vére ontásával szolgált.
  4. A hűtlen kunok elleni ütközetben az ő oldala mellett sebeket kapott.
- b) 1295. Szepesi káptalan. *György nr. Symon fia a Boza nemzet-ségből* (= Sóvári) Szendi Piros Péternek ad hű szolgálataiért egy részbirtokot Delnén.
- c) 1337. Szepesi káptalan. Szendi Piros Péter fia János Enyiczke fele részét Benedek mrnek néhai Detre fiák, nővére Margit fiának adja.
- d) 1343. Jászai convent levele. — Enyiczkei Piros Péter özvegye Erzsébet és fia János részére átírja a jászai convent 1311. kelt levelét Enyiczkére.

Eredeti pergamenen. Loc. 186. L. C. Cub. II.

Az Anjouk idejéből számos oklevél van, melyek jobbára privilegialisok, s az eperjesi polgárokat kalmárkodásaikban a vámentesség kedvezményében részesítik, avagy oltalmazzák a még meg nem szilárdult, csekély tekintélyvel bíró polgár-elemet a nemesség túlkapása ellenében. Ez oklevelek egymásután olvasva, kis hézagokkal a város fejlődésének eléggé teljes képát nyujtják a Jagellók koráig. Tisztán kivehető, hogy a város kivált Lajos és Zsigmond szabadalmainak alapján, hogy válik egyre hatalmasabb tényezővé az államban, a lenézett polgárság mint tesz szert jelentékeny anyagi és értelmi súlyra s lesz előjogaira oly féltékeny, nem örömet vegyülő kasztta, akár a nemesség. A városok nálunk ez időpont körül a XVI. évszáz elejéig érik el a fejlettség magas

fokát, azután jó időn át stagnálnak, majd a török hódoltság alatt a visszaesés sem példátlan.

A XV. század emlékei közül nem érdektelen emlékezmem a *magdeburgi törvénykönyvről*, mely hét szabad város, ú. m. Buda, Kassa, Nagyszombat, Pozsony, Soprony, Bártfa és Eperjes által polgári törvénycodexül fogadtatott el és használtatott, önként értetődik, hogy némely módosítások után. E módosítások állanak: címváltoztatásból, elvetéséből oly szabványoknak, melyek a hazai jog szellemével, a büntető jog nálunk érvényes fogalmával összeegyeztethetők nem voltak. E folio kötetben maradt fenn, hogy úgy mondjam, a hét szabad város ligájának emléke; mert szövetség állott köztök, a mi mellett tanúskodik ama tény, hogy évente Budán »generale iudicium«-ot ültek s a törvény hatályával bíró statutumokat alkottak. A pénzügy történetéhez is őrzött meg egy csekély adalékot, mely meghatározza a márka értékét új dénárookban.

A Habsburg dynastia trónraléptével, midőn a tiszai részek és Erdély halottaiból föléleszték Szapolyai János személyében a nemzeti királyságot, reménykedvén, hogy ezzel Korvin Mátyás dicső kora is kikél sirjából: Felső-Magyarország és Eperjes is új aerába lépett. A XVI. század nem hagyott fölöttébb gyászos nyomokat e falak közt. A felvidék, mint az ország más része is, az opportunitás politikáját üzte, a két király köztül hol ehhez, hol amahhoz hajlott, amint épen az érdek, vagy az eszélyesség parancsolta. Előkelőbb szereplése a nemzeti fejedelmek diadalmas hadjárataival egy időre esik. Kassa és Eperjes polgárai mindvégig kitartanak a nemzeti jogok, vallásos szabadság bajnokai, az erdélyi fejedelmek mellett. Ez idők számos írott emléke maradt fenn a városi levéltárban egész az utolsó Rákóczi forradalom elfojtásáig. Eperjes ekkor élte át legváltásosabb napjait. Három éven át látta a spanyol inquisitió borzalmaít falai között. A boszú démona dús rendet vágott tanácsadói, legjobb fiai rendjéből. Megfosztatott vallásától, kiforgattatott jogaiból, melyekért annyi áldozatot hozott vérben, vagyonban egyaránt.

A XVI. és XVII. évszázak eseményeinek emlékét a teljes rész-országgyűlésekre küldött követeknek adott instructiók s a város tanácsával, vagy egyes főtisztjével sűrűn folytatott hivatalos és magánlevelezés őrizte meg az utókornak. Ez írott emlékek politikai részét társulatunk titkára, Szilágyi Sándor úr vizsgálta át, s néhány fölöttébb érdekes missilist másolt le Eszterházy Miklós, Paczóth és gimesi Forgách Zsigmond leveleiről. Protestans egyház-történeti, kiváltkép országgyűlési tárgyalásokra vonatkozó adatokat Zsilinszky Mihály társulati tag gyűjtött. Mikulik tagtársunk a városi tisztújításokról a XVII. évszáz második felétől kezdve

pontosan vezetett naplót forgatván át, a városi méltóságok közt a bányanagyit is találta.

Tisztem megemlékezni e helyen Kis-Szeben város levéltáráról, mely átkutatás végett beküldetett. E levéltár sok viszontagságon ment át, az 1430-ik évvel kezdődő városi évkönyv tanúsága szerint 1679. tavaszán Kis Ferencz kurucz vitéz értékesebb tárgyait elrabolta, a leveles-gyűjteményt fölégette. A városi hatóság által az átvizsgálásra méltónak ítélt és átküldött kis gyűjtemény alig üti meg a 65 darabot. A legrégebb okirat a XV. évszázad első évében kél, a szepesi káptalan átírja a város Lajos és Zsigmond királyoktól kapott szabadalmait. Ante-mohácsiannun 48 van benne, többnyire mindnyájan a várost érdeklik.

ZILAHY KISS BÉLA.

II.

Eperjes város gazdag levéltára hat hosszú század nagybecsű okiratait őrizte meg a történet-tudomány búvárainak. Legrégibb oklevele az 1261-ik évben V-ik István király által kiadott adománylevelé.

Az Anjou család magyarországi ágának tagjaitól: Róbert Károly királytól, harmadik nejétől Erzsébettől, Nagy Lajostól, nejétől Erzsébettől, öcsésétől István Szepes- és Sáros hercegegtől és leányától Mária királynőtől több mint 37 darab jól megőrzött oklevél maradt föl, melyek nagyjából kisebb papíros lapokra írvák s ezek némelyikén egészen ép pecsétek is láthatók. Tárgyukat tekintve, részben Eperjes város különféle kiváltságait, önálló biráskodási jogát, szabad kereskedését, polgárainak vámentességét biztosítják, avagy a város falainak, erődítményeinek építésére vonatkoznak. Ezek között találhatók királyi adománylevelek is egyes Sárosmegyében fekvő földbirtokokra.

Zsigmond királytól van 10 darab eredeti levél a XIV-ik századból és több mint 22 darab a XV-ik századból. Ezek részben Eperjes város korábbi kiváltságait s szabadalmait erősítik meg, másrészt újabb adományokat tartalmaznak, így a többek között a soovári s általában a Sáros-megye területén található sóaknák művelhetési jogát Eperjes város polgárainak adományozta. Egy 1433-ik évben Baselben kelt oklevelében a hussita hadak pusztításairól Eperjes közelében tesz említést.

Erzsébet királynőtől és férjétől Albert királytól 10 darab oklevél található, melyek főképp az 1439-ik év végéről s a következő három évben keltek az Erzsébet és I-ső Ulászló között folyt villongások folyamára becses adatokat tartalmaznak. Erzsébet levelei német nyelven írvák.

V-ik László és Hunyadi Mátyás királyoktól több mint 40 darab s ezek között néhány történelmi beccsel bíró oklevél található.

Kiválóan érdekes oklevelek vannak János, Albert és II. Ulászlótól, ez utóbbtól több mint husz darab, melyek előbb a trónviszályra, utóbb a török hadjáratokra s végre a pórlázadásra vonatkoznak.

II-ik Lajos királytól van 11 darab, ezek között egy darab az 1526-ik év június havában kelt.

János királytól, Mária özvegy királynőtől, az ország nagyjaitól, Ferdinánd királytól, az ország zászlóseitől, főkapitányaitól, várparancsnokoktól, majd ismét több bel- és külföldi várostól, hírneves reformatoroktól s különféle magánszemélyektől — az 1540-ik évtől itt-ott magyar nyelven — százakra menő érdekesnél érdekeseb oklevelek találhatók e város levéltárában. Bátran állíthatom, hogy hazánk XVI-ik és XVII-ik századi cultur történetének megírásához temérdek becses adatot tartalmaz ezen városi levéltár.

Boeskey korára kevés adat található, Bethlen és I-ső Rákóczy György korára vonatkozólag több. Az ezen időből meglevő oklevelek majdnem általában magyar nyelven írvák s tartalmukat tekintve, igen becsesek. Jól van képviselve I-ső Lipót kora — kivéve a Thökölyire vonatkozó adatokat és a II-ik Rákóczy Ferencz korát illetőket.

Érdekes eredeti béke-okmányok találhatók 1685, és 1710-ből.

Kiválóan becses követi jelentések vannak a XVII-ik századból.

Végrendeletek, nyugtatóványok, városi számadások, jegyzőkönyvek sat. a XIV-ik század közepétől.

Különben Eperjes város levéltárának leírását és az abban található becses-ebb oklevelek részletes ismertetését illetőleg, van szerencsém a T. Társulat figyelmét »Az eperjesi levéltárban található nevezetesebb okiratok. Eperjes 1881.« cz. alatt kiadott füzetemre felhívni.

LASZTÓKAY LÁSZLÓ,
kir. főgymn. tanár.

A margonyai bizottság jelentése a Cserneki és Tarkeői Dessewffy-család levéltáráról.

Bártfáról a bizottság elnökének, *Pesty Frigyesnek* vezetése mellett, f. é. aug. hó 25-dikén, *Petkó Béla* és *Török István* bizottsági tagok társaságában, az alsó Tapoly regényes szép völgyében fekvő *Margonyára* (Marhana) kirándulván, legott hozzáláttunk a birtokos cserneki és tarkeői Dessewffy-család levéltárának tanulmányozásához. A levéltári anyagot, legalább nagyjából, már megérkezésünk előtt rendezteté Dessewffy Pál szívélyes, vendégszerető házigazdánk. Ezáltal munkánkat tetemesen könnyítvén, lehetővé tette, hogy két napi erős igyekezet mellett *55 csomagot 2007 darab kézírattal* nemcsak áttekinthettünk, hanem a közérdekű darabokat vagy egészen lemásoltuk, vagy pedig szükség szerint kijegyeztük belőlük az értékesebb történelmi mozzanatokat.

A margonyai Dessewffy-levéltár egyike az ország legrégibb levéltárainak. A benne őrzött okmányok közt *nyolcz Árpád-korit* találtunk. Ezeket Pesty egytől-egyig lemásolta. Különös említést érdemel köztünk László király *Csanádon* kelt 1278. évi okmánya, melyben István bán fiát, Istvánt bán, kegyelmébe visszafogadja, országbíróvá nevezi s a mosonyi főispáni méltósággal felruházza, meghagyván őt egyszersmind összes örökös és vételes birtokaiban és rendelvén azon kívül számára évi járadékul ezer márka aranyat. Nevezetes az okmányban a ritka solemnitás, mely szerint a király fejedelmi hite alatt esküszertü fogadást tesz István bánnak, »promittentes eidem sub fide nostra Regia, coram domina Elyzabet, sorore nostra karissima, et sub fide archiepiscopi, ac Episcoporum et banorum« hogy megkegyelmezését nem fogja visszavonni, míg a bán a király és a korona hűségében megmarad. Az oklevélről eredetileg 9 pecsét függött, és pedig az 5-diknek kivételével a többi mind hártya-szijakról. A pecsétek többlnyire elvesztek; csak a 6-ik címeres pecsét vehető még ki, egy háromszeg pajzson felágaskodó lónak képével.

Az Árpád-kori okmányok közt van László királytól egy második is 1278. évből. Ebben a király István bán fiának, Pál bánnak és testvérének Istvánnak *Haragissa* királyi várföld egy részét adományozza. Egy 1281. évi *Pesten* kelt okmányban Szathmár és Szabolcs nemességét inti László, hogy István bán fiát Pált, testvéreinek kihágásai miatt nem akarván jószágaitól megfosztani, a nemesség őt *Beruey, Tóth Berue, Turian, Pulkuna, Be . . . . ., Dada, Geler* és *Goa* jószágaiban ne háborgassa. Ugyanerről szól egy második, kiszakadozott hártyán s hátán a pecsét nyomaival fennmaradt okmány, ugyancsak 1281. évi karácson ötödnapjáról keltezve, melyben az István bán birtokában meghagyott falvak közt még *Hugey* is említettik.

Egy »*Azanvasara*«-n kelt évszám nélküli okmány erejénél fogva hűtlennek nyilvánítja László az ország színe előtt Gutkeledy Miklóst, ki a király étekfogó-mesterének várát felégette, a várórséget kardrahányatá és a Pongrácz fián Septonon, meg a Gurhesen nagy igazságtalanságokat mivelt vala. Nem kevésbé érdekes a budai káptalannak egy 1300. évben a Szt.-Margit nyolczada után következő pénteken kelt kiadványa, melylyel Pál bán fiának: Vid János és Istvánnak, nemkülönbén nagybátyjuknak Miklósnak adóssága részben kiegyenlítettnek nyilváníttatik, a hátralékos tartozás fejében pedig *Dada* birtok »juxta Tician in Comitatu de Zoboleh« bizonyos Boldogasszony szigetéről való úrnőnek és nővéreinek elzalogosíttatik. A hártya-okmány zárlatán pecsét nyomai látszanak.

Lemásoltatott általunk a váradi káptalannak egy 1320. évben

kelt oklevele is, melyben Beke saját maga és Balázs, Feldrik fivére és egyéb vérei javára, kielégíti Pál bánnak fiát Miklóst a *Halaz, Balsa* és *Zabolch* birtokokban okozott károkért, még pedig »juxta examen iudicij magnifici viri Dause woyuode Transiluanie, Comitibus de Zoboch et in quinque Comitibus per dominum nostrum Karolum dei gracia Illustrem Regem Hungariae iudicis«. Hátán szintén pecsét nyomaival.

Az *Anjouk kora* 55 okirattal van a Dessewffyek margonyai levéltárában képviselve. Ezek közül lemásoltunk a leleszi és orodi káptalanok kiadványaiból egy-egy okmányt és több nádori levelet, főleg azokat, melyek *Dél-Magyarország történetére* vonatkoznak. Ezt illetőleg kiemelem az orodi káptalan 1401. évből való kiadványát, melylyel bizonyosságot tesz, hogy Zsigmond király *Ewke* nevű és Temesvár várához tartozó királyi birtokot avagy erdőséget felmenté a vár joghatósága alól és Bakai Briccius fiának Gergelynek és ezáltal fivéreinek Mátyásnak és Jánosnak, nemkülönben Baka János fiának Fábiánnak adományozta, hűséges szolgálataik fejében. Ulászló király egy 1441. évi »in descensu nostro exercituali juxta Wesprimium« kelt levelében említi, hogy Andrást, Bwthka Márton fiát eltiltani akarják némelyek jószágaitól, mert fivére Pál egykoron a gondviselésére bizott Eperjes városát állítólag a király ellenségeinek kezére játszotta és Bothos András temesi főispánnal, a király czégéres ellenségével czimboráskodott volna. A király az ellenkezőről lévén meggyőződve, Bwthka Andrást és Pált felmenti az ellenök emelt vád alól és birtokjogaiba visszahelyezi. A Vitky László és Buzbáné Anna és Félpesné Anasztázia, meg a keresztúri Heleleyné Verona közt fenforgott viszálykodás alkalmából, Albert temesi főesperes ad ki egy megidéző parancsot és egy birságlevelet 1443. évben, »plebanis suis sonans, ut ijdem praeatas Dominas ad impendenda negotij inter ipsas et dictum Ladislaum Vitky moti et suscitati satisfactionem spiritualiter admoneant et compellant sub excommunicatione«. Az okmány, a csanádi egyházmegye 1880. évi Schematismusát helyreigazítva arról tanúskodik, hogy Albert nem 1436-ig volt temesi főesperes és püspöki vicarius, hanem e tisztet még 1443-ban is viselte. A levéltár lajstromkönyvében említettik még egy temesmegyei okmány: »Consensus Regius super confirmatione Litterar. Privilegialium Donationalium et superinde Statutionalium super Possessione *Tama* (hibás olvasás *Chama* helyett) vocata, Cottui Temesiensi adjacente, Joanni filio Stephani de Terestenyas ac Nicolao et Stephano de eadem datis Ao 1387.« Azonban ezen okmány nem volt található a margonyai levéltár iratai közt. A szerencsés véletlen mindazonáltal úgy akarta, hogy az eltévedt iratot Pesty Eperjesen az Usz csulád levéltárában fedezze fel, a

hova az a múlt századokban, valószínűleg hivatalos dologban, vagy kikölcsonzés következtében kerülhetett.

Ez lesz sorsa a lajstromkönyvbe felvett, de a levéltárból szintén eltűnt 5 darab *Békés-megye* birtokviszonyaira vonatkozó okiratnak is. Ide jegyzem ezeket is tárgyuk szerint, nehogy nyomukat veszítsük. Az egyik okmány a csanádi káptalan kiadványa, melyben Urdug Miklós, János és István de Csaud 1391. évben újabb adománynyal vámjogot nyernek *Szent-András* helységben, Békés-vármegye területén. A második okmány Mátyás királynak egy 1458. évi levele, mely által a békésmegyei eddigelő királyi birtokot *Szent-Andrást*, öröklési jogcímen Vasary, máskép Ussvasary György, Lőrincz, Péter, Máté és László testvéreknek engedi át. A harmadik okmány szerint Szent-András községét 1494. évben már Doboczi Dánfy András bírálja, a miért is őt Vasary Gábor törvénybe idézteti. Az 1504. évben kelt negyedik okirat Vasary Ferencz fiának, Lászlónak a nádor előtt tett ellentmondását tartalmazza, nehogy Buzlói Mózes ő nagysága, meg a Kecskeméthy Patócs Bertalan beigtathassák magukat Chur Szent-András földébe. Ugyanekkoról való Teleki Balog Mihály folyamodványa a királyhoz, melyben a Sakat Mihály magvaszakadta következtében gazdátlanlanná lett békés-megyei *Szent-Miklós* falut magának kéri adományoztatni.

1499. évből származik a Szt.-Péterről címzett pozsegai káptalannak egy szintén lejegyzett kiadványa, mely szerint *Cserneki Dessewffy Ferencz* ezen időben *Kozar, Od, Drawabosoka, Haraszthy, Gywrus, Banfalwa, Jakohaza, Cheterthekehel, Boghka, Kereszthur, Palota, Bosok, Apaytha* és *Somberk* baranya-megyei falvak birtokában volt. A leleszi káptalannak 1518. évi oklevele pedig arról tanúskodik, miszerint a *Buthkay-család*, melyet az 1550. táján Szlavoniából beköltözött Dessewffyek leányágon megörököltek, ekkor a Báthoryaktól átvett sáros-megyei *Zenth-Imre, Zwahadolina, Karachon-mezeje, Kerezthes, Radwan, Meggyes, Petthryts, Lacza, Balpathaka, Waspathak, Long, Margonya, Ferenczwagasa, Gheralt, Mathewagasa, Walkwagasa, Lwsanka* és *Laszló* terjedelmes birtokok tulajdonosa volt.¹⁾

¹⁾ A *Dessewffyek ősei* Slavóniában, a XIII. században, a pozsegai főispáni méltóságot viselték, s Csernek várával együtt, a honnan egyik előnevöket is kölcsönzék, 1200 körül 90 falut, 17 várost és 6 várat bírtak. Dessewffy Ferencz, ki pozsegai főispán volt, 1514-ben Héderváry Miklós fiának Ferencznek magvaszakadtával, az azzal kötött kölcsönös szerződés alapján a Héderváry-féle slavoniai jószágokat is örökölte, mely szerződést Ulászló király 1516. évben megerősíté s arra királyi adományt nyújtott. A családot Magyarországra s nevezetesen Sáros-megyébe

A Mátyás-Zsigmond-féle korból összesen 157 db oklevelet találtunk. Ezek közül mintegy 35 pecséttel van ellátva. Az iratok majdnem kizárólag a Butyka vagy Butkay család jószágait igazoló és birtokügyeit rendező királyi diplomák, levelek, különféle nádori és káptalani kibocsátványok.

Kiváló becsűek a Butyka, Czobor, Széchenyi, Losonczy, Ráskay, Tomory, Pálfi, Báthory, Vitky, Bódy, Tibay, Berzeviczy, Rozgonyi, Somlyai, Erneyei, Bosnyák és a Dessewffy családok nemzetségtáblái a XVI. század második feléből; továbbá a Ruszkai Dobó és a Pálóczi, Puky, Dessewffy és Butyka családok periratai; nemkülönben a XVI. és XVII. század társadalmi és műveltségi állapotait feltűntető missilis és hagyománylevelek, végrendelek, elismervények, számadások és gazdasági jegyzetek. Dessewffy András például lelkiismeretesen feljegyezi, »mit és mikor kültett hugára, Okolicsányi asszonyra,« hol és mennyiért vásárolt neki »pártába való boglárokat, arany lánczot, diamántos és rubintos nyakravalót, muselint, siléziai gyolcsot, slájert, físbáint, palatindlit, tintuhát, fülbevalókat, váltásra való gyűrűt, zöld tafotát firhangra, zöld drogethet, varrott fácslit stb.« Anno 1680. die 9. Augusti pedig Soltész Mihály uram ezeket adta Eperjesen Szirmay István és Péter előtt Turóczy Imre kezeihez: »egy veres skarlátos nemezt, *könyveket*, két ezüstös kantárt, missilis leveleket,

a nőtlen maradt Dessewffy János hozta át, ki 1525. évben már Pozsega megye főispánja, rhódusi vitéz és királyi főajtónálló-mester volt. 1558-ban a Tárca-család hűtlenségi bélyegén és magvaszakadtán királyi adományban nyerte Sáros-megyében Tarkó várát (honnan a család második előneve) és uradalmát, egyéb Abauj- és Szepes-megyékben fekvő javakkal együtt, testvéreitől származó utódaira nézve is. Ezen birtokokat, midőn a család hét férfi tagja közül hat a mohácsi csatásokon elvérzett, az említett János vette át, ki családját a legnagyobb polczra emelte. A Dessewffyak közül huszan, mint ezredesek, tizenketten mint tábornokok, négyen pedig mint huszár ezredek tulajdonosai szolgálták a Habsburgok dynasztiáját. Köztük András ezredes volt a legjelesebb. Nagy Frigyes az ő memoirjaiban említi róla: »Oberst Dezsewfi der die Kriegskunst unter den oesterreich. Officieren am meisten verstand«. Mária Terézia alatt Dessewffy József tünt ki; lovassági tábornok és a királyné kegyenceje volt. Még előbb Budavára bevételénél, a 15 éves Dessewffy István hadnagy tüzte ki Pethneházyval és Olivierrel együtt a győzelem zászlaját; ugyanő döntötte el Savoyai Jenő főparancsnoksága alatt a zentai csatát is, mely vitéz tetteiért »Marschallus Equitum« rangot nyert. Az ősök közül tizennyolcznak olajfestésű arcképe díszíti Dessewffy Pál úr margonyai curiáját. Ezek közül János képe 1557. évből való és mint festészeti régiség különös értékkel bír.

egy pár tetteny puskát, s egy órát, csuytárt, veres mentét, zöld kaftánt, dolmányt, nadrágra való posztót, Ecsedben Tar János úrtól vett hét darab warrast.«

A Dessewffy és Buthka családokkal mondhatnám az ország minden vidékéről folytatott igen sűrű magán levélváltás számtalan apró részletekben, érdekes vonásokban, ismerteti meg velünk a kort, melyben Forgách Zsigmond, Szerdahelyi László, Rajcsányi Adám, a Rákócziak, Kohári István, Keczer Miklós és a bujdosó Menyhért, Wesselényi Ferencz és Szirmay a nemzet dicsőségére, a magyar szabadság védelmére éltek és harczoltak.

A *kurucz és labancz világot* új adatokkal derítik fel előttünk a »Diplomatica descriptio Makoviczae, Onod et Zudar« című kézirat, a Keczer-levelezés, Török Ferencz tudósításai Szentmiklósi Györgyhöz, »hogyan merre vonultak az labanczok és merre az törökök 1678. évben«; továbbá a kuruczok kegyetlenkedéseiről szóló értesítések, melyek egyike szerint Józsa pátert 1679-ben 45 botütéssel verik; ugyszintén gr. Erdődy György nejének, Rákóczi Erzsébetnek, Lányi Annának, Lónyai Annának és Gyulaffy Miklósnak, a Caraffa hívének Szentiványi Lászlónak, Usz Gábor és Istvánnak, Beleznai János, Roth Mihály és Bodonyinak levelei, nemkülönben a tanuvallatások, főleg Butka helységnek és a kastélynak a kuruczok által történt megvételéről 1679-ben. Megtudjuk a vallatásokból, hogy Szirmay Sára második ura, Székely András, a kuruczokkal kergettette széjjel a butkai lakos embereket és úgy foglalta el a mester diákjával a helységet és az uraság kastélyát, mely Pethő asszonyé volt. »Az asszonyok ő ngok embereit, kik az kastélyban voltak és repulsiót akartanak tenni az ő ngok nevével az ország törvényei szerint, magok az kuruczok feltekert puskákkal kergették el az kastélyból, szeme láttára az mester diákjának, szidalmazván az asszonyok embereit. Midőn Székely András, Szirmay Sára mostani ura jött volna mester diákjával Butkára Papp Samu és Magulyás nevű kuruczokkal, Butkán sem az parasztság, sem az nemesség nem volt otthon, hanem az kuruczokkal kergettette össze Székely András és az mester deákja négy butkai lakos embereket, és Papp Samu nevű kurucz maga nyitotta meg az kaput, úgy mentek be az kastélyba. Deák István kérdezte az kuruczoktól: minek megyünk az kastélyba? Majd megládd, jószágot foglalunk Buthkayné számára, Pethő asszonyomtól. Ott aztán az házakban járván, négy butkai embert elküldtettek bizonyoságnak okáért, ötödiket az ott való papot. Székely András posztót ígért Magulyásnak, Papp Sámuelnek pedig kardot.« — Szolgáljon ezen egy adat mutatványul sok helyett. Butka, Gálszécs és Falkostól kezdve Felső-Magyarország jó nagy részének kurucz

világheli egyes története episodjait találjuk itt, főleg az I. Lipót rendeletére megejtett tanuvallatások fasciculusaiban elrejtve.

A *hétéves háborúra* vonatkozólag mintegy 350 darab irat tartalmaz adatokat. Itt vannak e háború legkiválóbb katonai szereplőinek Dessewffy András őbesterhez irt levelei tetemes nyálában, Maléternek báró Szluhánák és Hadik Andrásnak levelezése, katonai névlajstromok, marschrutták, foglyok névjegyzékei stb.

Altalában véve a margonyai levéltár, kezdve 1278. évtől egész a legújabb korig, vagyis I. Ferencz uralkodásáig, adatokat nyújt a történetkutatónak 53 részben már kihalt magyar nemesi családról. Említem ezek közt a *Benee, Zocsik de Nempthy, Vossian, Zelemér de Guthkeled, Imbregh, Baya, Cseb, Mod, Dancs, Kocs, Drugeth, Kamonya, Chahul, Visi, Chatár, Zerethwa, Lesztemér, Thökő, Vid, Jakes, Geneü, Mikes, Csák, Mók, Hunth, Dósa de Derechar, Sanad, Isip, Kolus, Malcza, Merse de Svynye, Anarcs, Kenez, Harnád, Véke, Kezegh, Leukeis, Hegedeüs de Nyek, Tuzaj, Becs, Csázlocz, Upor, Kallo, Bessenyeö, Márky, Koncz, Tarnócz, Zakal, Bánócz, Bélteki Dragh, Imberg, Perényi, Pálóczi, Lónyai, Má dai, Homonnai, Földlessy, Némethy, Fán csy, Leökös Kallay, Szobránczy, Began és Tounyogh* nemzetségeket.

Hazánk magyar középkori hely- és vizrajzának pontos megállapításához is temérdek adatot szolgáltat a margonyai levéltár. Nem kevesebb, mint 237 harmadrészben már szintén eltűnt helyiségnevet jegyeztünk ki Sáros, Zemplén, Szolnok, Borsod, Heves, Gömör, Nógrád, Abaúj, Ung, Bereg, Szabolcs, Hont, Csongrád, Baranya, Fehér, Torna, Soprony, Mosony, Szatmár, Zala, Somogy, Békés, Temes, Csanád és Kőrös vármegyék területéről. Az Árpád-kori okmányokban 15 helység vagy villa-, 2 folyó- és 1 tónév, az Anjou-koriakban mintegy 100 helység és 5 ma már ismeretlen folyónév fordul elő, melyeket az okmányokból, megyék és kor szerint lajstromozva, szintén kijegyeztünk.

Ezek után látni való, mennyi drága történeti kincset őrzött meg levéltárában a nemzet számára a nemes Dessewffy család hazafias gondoskodása. A levéltár szakszerűen rendezve és célszerű, biztos helységben elhelyezve még nincs ugyan; de a margonyai uradalom jelenlegi mivelt. lelkű, a történelmi ereklyéket becsülni tudó birtokosa, Dessewffy Pál úr, szíves készséggel vállalkozott nagybecsű családi levéltárát már a legközelebbi jövőben szakszerűen rendeztetni, új elenchussal ellátni és arra való külön tűzmentes helyiségben elhelyezni.

Margonya községéről, mely 1341. évben még a Báthoryaké, volt, fel kell itt említenem, hogy hagyomány szerint szülőhelye Báthory István erdélyi fejedelemnek és későbbi dicső lengyel királynak. Báthory születési helyére eltérnek a történetírók véle-

ményei. A lengyel történetirók közül némelyek Margonyát tekintik Báthory születéshelyének és állítják, hogy anyját utazás közben itt érvén a szülési fájdalmak, Istvánt a régi Báthory kastélyban hozta volna világra. A kastély romjai, fenn a templom feletti magaslaton, egy messze elterülő erdőség árnyékában, a honnan elragadó szépségű kilátás nyílik a termékeny völgyekre, még mai napiglan is láthatók. Lengyel testvéreink, kik elnyomatatásuk szomorú korszakában tömegesen látogatták vala a bártfai fürdőt, hogy ott hazánk szabadabb levegőjében nemzeti szabadságuk terveit előkészítsék, soha sem mulasztották el elzárándokolni a szomszédos Margonyára is és emlékül egy-egy fűszálat szakítani azon hajlék omladékairól, melyben egyik legjobb királyuk született. Az eperjesi gör. kath. püspökmegye 1878. évi névtára szerint ragaszkodik ezen tradíciójához, irván: »In hac Possessione Margonya natus fuisse perhibetur Stephanus Báthory, ante quidem Princeps Transylvaniae, deinde vero famosus Rex Poloniae.«

Végül a feletti örömének ad nyilvános kifejezést a bizottság, hogy Sárosmegye ősi nemességének ivadékaival a történelmi öntudatot s a magyar nemesség magas hivatásának érzékét oly élénken kifejlődve, a finomult érzést, a tudományos műveltség iránti fogékonyságot annyira otthon találta! Bár szolgálna e tekintetben Sárosmegye utánzandó példa gyanánt az ország többi vidékeinek is!!

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

Jelentés Zboró-Bártfai bizottság működéséről.

Bizottságunk aug. 24-én reggel indult el Eperjesről, — Bártfára 12 órakor megérkezvén, a város szívélyes üdvözlése után mindjárt a műregek templom megtekintésére indult. Azután a városházán elhelyezett levéltárra jött a sor, a jeles szakértő városi főjegyző és levéltárnok Rhody Alajos úr buzgó kalauzolása mellett. A program szerint a bizottság útja még az nap estére és éjszakára — a felórányira fekvő — bártfai fürdőbe, másnap pedig, Makovicza mellett el, Zboróra vezetett, hol a páratlan vendégszerető tisztartó Toszt Károly úr fogadott Kapy plébános úrral és az egész zborói lakossággal. — Emelkedett lélekkel szemléltük a régi Rákóczi kastélyt, (mely most Erdődy Júlia grófnée) megtekintettük a história és költészet által egyaránt kegyelettel emlegetett »száz hárs« fásorát, majd a gróf Szirmay kastélyt s aztán a szépemlékű makoviczai vár hatalmas romjait. Itt Zborón érkezett közénk — Eperjes felől jöve — Dr. Smolka Szaniszló

krakói egyetemi tanár, a lengyel történetírók képviselője, elnökünk Pulszky Ferencz és titkárunk kíséretében.

Zboróról hol nem írott, hanem épített történelmi emlékekben gyönyörködtünk — írtba ejtve a bártfai fürdőt — aug. 26-án reggel újra Bártfára érkezünk; — oda, hol az épített történelmi emlékekhez méltán sorakaznak az írottak is. —

Zboró s Makovicza egykori hatalmas urainak a Rákócziaknak emlékét ápolja a történelem s költészet egyaránt. A Rákócziak előtt a makoviczai uradalom egy szintén hirneves család a Serédiak birtokában volt. Ő irántok sem akart a história s a költészet mostoha maradni.

Bártfa és Zboró között, körülbelől fele uton, közvetlen az országút mellett, emelkedik egy kápolna alakú háromszögletű emlék: az u. n. *Serédi emlék*. Egy szép népmonda képződött ez emlék körül, melyet gróf Dessewff József 1817-ben Döbrentei Gábornak leirt a »Bártfai levelek«-ben, s mely ott egész terjedelmében olvasható.

A monda, hogyan adta el Serédy uradalmát 16,000 aranyért Rákóczynak, s hogyan halt ez meg, midőn Rákóczy leszámllalta a pénzt, sokkal ismertebb, hogysen ismételni akarnánk.

A népmondától egészen eltérőleg áll ez dolog a történelem világánál. A Serédiak férfiága már rég kihalt, ahogy Makovicza a Rákócziakra szállott. Előbb még a lengyel herczegé Osztrogszki Jánosé volt. Serédi György¹⁾ leányának Zsuzsannának kezével szállott a tarnowi grófra, Krakó várnagyára, a szép uradalom. Mikor Zsuzsanna asszony 30 éves korában (1596-ban) nyugodni tért a tarnowi templom sírboltjába, férjével két kiskorú lánya Leonora és Eufrosína gyászolta őt. A megszomorodott férj a legjobb feleségnek, kiért sűrűn hullatta a megérdemlett könnyeket, a tarnowi templomban emléket emeltetett. Pár év multán 1601-ben Osztrogszki János herczeg a szepesi káptalanhoz fordul, hogy küldené a káptalan embereit némienemű szerződés felvételére. Két frater el is indult Tarnowba, a hol felvették a vallo mást, mely szerint Osztrogszky János hg s Serédi Zsuzsannától született két leánya Leonóra és Eufrosína hgnők jól megfontolva s egymás között meghányva-vetve a dolgot s meggondolva, hogy nehéz két város polgárának lenni, főkép a mostani zavaros időben, azt határozták, hogy inkább Lengyelországban szereznek még más birtokot, Makoviczát eladják Rákóczi Zsigmondnak Borsod és Torna-megye ispánjának örökösen, 80,000 aranyért, melyet ők a káptalani tanúk előtt fel is vettek Szandeczen. Arra is kötelez-

¹⁾ Legalább a tarnowi sírcmlék azt vallja, hogy Zsuzsanna György leánya, Gáspár unokája volt.

ték magokat, hogy mihelyt a hercegnők isten rendelkezéséből férjhez mennek, egybekelésök után újra személyesen megjelennek Szandecen s ott megújítják a vallomást Makoviczának Rákóczi Zsigmond és örökösei számára való teljes átengedése ügyében¹⁾.

Igy szállott a Serédi örökség Osztrogszky hg kezén át a Rákócziakra. De a Rákócziak első birtoklása nem volt békés, sokáig per folyt az igénykeresőkkel (a Tarczaiakkal is) s 1611-ben Rákóczi Zsigmond három fia 13,000 frtot fizetett újra Makoviczáért. Ez sem volt az utolsó. A bécsi kamarai levéltár még az 1630-as évekből is őriz leveleket, melyekben Osztrogszkiak bizonyítgatni igyekeznek a király előtt jogigényeiket Makoviczára s a abauji Regéczre, melyeket tőlük Rákóczi Zsigmond állítólag jogtalanul hamissággal foglalt el.

Magáról az emlékről eddig alig tudtunk többet, mint a mennyit az maga hirdet. Az emlék egyik Makovicza felé néző oldalán egy lovag alakja látható; a festmény alatt »Hoc est Seredi Gaspar« áll; a másik oldalán a feszület látható, alatta térdepelve Osztrogszki János hg és neje Serédi Zsuzsánna van ábrázolva; harmadikon a felírás, mely bizonyítja hogy a herceg s neje javították ki az emléket 1590-ben.²⁾

Ki emeltette ez emléket, s mikor? erre egy a bártfai levéltárban legujabban talált levél vet némi világot. A makoviczai praefectus írja Bártfa városának 1566. máj. 28-áról — köfejtőjéből követ kérvén — hogy úrnője meghagyta, hogy boldog emlékü urának *azon helyen, hol életét vesztette*, — emlékezetokáért egy képet festessen, e célból már szerződést is kötött s fizetett is már némi összeget a kőfaragó mesternek.³⁾

Az emléket tehát Serédi Gáspár özvegye emelteté férje (= fiágon az utolsó Serédi) emlékének 1566-ban. Közelebbit az utolsó Serédi ott elestéről a bártfai levéltárból várhatunk.

Szóljunk immár a bártfai levéltárról. — A levéltár a városháza első emeletén van elhelyezve, mindjárt a díszes tanácsterem-

¹⁾ A szepesi káptalan által kiállított oklevél közölve van *Wagner*: Diplomatarium comitatus Sarosiensis 90. l. és *Janota*: Bardyjów cz. m. 216. l.

²⁾ Az egész felírás a következő: ILLVSTRISSIMVS | PRINCEPS DOMI- | NVS D. IANVSSIVS | DVX IN OBSTROG | COMES DE TARNO | PALATINVS WOLYHI | NIÆ CVM SVSANNA | SEREDI CONSORTE | SYA HOC OPVS RE- | NOVARI CVRAVIT | A. D. M590 | DIE DECIMA NONA | IVLII.

³⁾ E levélért is, hogy utólagosan kezemhez juttatni szíves volt, a köszönet az i. t. főjegyző-levéltárnok urat illeti.

ből nyílik. Hármás ajtó védi, a középső vasból készült, XVI. századi; a terem tűzmentes. Az okiratok, levelek s codexek gondosan megőrizték, s szekrényfókokban vannak elhelyezve. A pecsétek közt szebbnél szebbek találhatók. A példás rendért méltó elismerés illeti a főjegyző levéltárnok urat.

Osztályozása a következő:

I. Oklevelek (privilegia.)

Árpádkori oklevelek csak átiratban vannak, így II. Endrétől 1224-ből Szeech Miklós udvarbíró 1382-iki oklevelében, így IV. Bélától 1247-ből, átirva II. Ulászló által 1500-ban. Ez oklevél még csak bártfai földről (»terra Bártfa«) emlékezik, melyet hazánk regenerátora az ott virágzott cistercita kolostornak adományoz.

A legrégibb eredeti oklevél Robert Károlytól való 1314-ből, Tótselymes birtok adományozásáról, ez követi egy 1319-ből Kabalafalva felől; a harmadikban, 1320-ból, a király a várost tíz évre felmenti a rendes adó, tized és census fizetésétől s a birói hivatalt a város megnépesítőjének Lőrincz fia Lőrincznek és utódjainak örökösen adományozza. A XIV. sz. elején tehát Bártfával már mint népes várossal találkozunk. — Ettől kezdve szakadatlan sora következik a királyi s magán okleveleknek, melyeknek száma a XV. sz. végeig megközelíti a négyezeret. Ezek lajstromozva is vannak. (Katalogusuk czime: Elenchus seu liber archivi privilegiorum, diversorumque litteralium instrumentorum regia et liberae civitatis Bártphensis, ordine alphabeti confectus.)¹⁾

Leggyakoribbak az oklevelek között az adományozások, előjogok megerősítése s a kereskedésnek szabályozása Magyar- és Lengyelország felé. Csak a Krakói Akadémia történelmi kiadványaiba kell egy pillantást vetnünk, hogy lássuk, mily nagy szerepet játszott a XIV. századtól elkezdve Felső-Magyarország kereskedése Lengyel- és Oroszországgal, a tatárokkal, a balti tengerpart poroszaival (Danczig, Torn városokkal) stb. Az ez irányú kereskedés fősarkpontjai voltak Krakó és Kassa; útja Eperjesen, Bártfán, tulnan Szandecen át vezetett. Eme városok eleinte bár alárendelt, de még is fontos szerepet játszottak kereskedelmi szempontból. Felső-Magyarországon ugyan sokáig Kassa volt az uralkodó e téren is, ott volt a lerakó-hely, az emporium, de a versenyben Bártfa is lassan-lassan tért hódít. Már Zsigmond

¹⁾ Szokatlan hitelességi jel fordul elő egy 1459. oklevelen, melyet kiadnak »Paulus de Parlag et alius Paulus Horvath, capitanei castris Diósgyőr.« A levél alján egy gyűrűpecsét mellett egykorú kézzel, bizonyára a kapitányok egyikétől, ez áll: „kezem írása.“

1402-ben szabad, vámmentes kereskedést biztosít nekik Magyarországon s a lengyelekkel és oroszokkal. Nem egy oklevél tanuskodik arról is a bártfai levéltárban, hogy a lengyel királyok részéről szintén pártfogással s védelemmel találkoztak a bártfai kereskedők.

A ki Felső-Magyarország, a szomszédos vármegyék, vagy városok történelmét, avagy a lengyelekkel való historiai érintkezés történetét megírni akarná, az Bártfa város levéltárának okleveleit nem mellőzheti.

II. A levelezések. (litterae.)

Hivatalos és privát levelekben a bártfai levéltár bámulatos gazdag.

Magyar levelek nemcsak, hogy a mohácsi vész után közvetlenül tömegesen jelentkeznek; de meg is előzik azt. Így találjuk ezeröttszáz tizes éveiből (kelet nélkül) két levelét »*Barbara az néhai nagyságos Tarczay János leányá*«-nak, melyet ír vala »*Sára asszonnak az néhai nagyságos Tarczay Jánosnénak ő szeretői szilékjének.*« Egyikben ő szerelmes asszonyának, édes szilékjének ő kegyelmének, imádságát és szolgálatát írván, könyörög, hogy kölgye meg az adósságot az áróseembereknek s az gyöngyfüzőnek, mert — ugymond — ha meg nem köldi kegyelmed szent Pál fordulatja napjára, hát én igen nagy kisebbséget vallok, úgy hogy... engem bíró eleibe idéznek érette, azért az istenért kérem kegyelmedet, hogy ne hagyjon nekem kegyelmed ilyen nagy szemérmert vallanom, hanem kölgye meg kegyelmed.... Jól tudja kegyelmed — írja továbbá — *minemő marha vagyjon az zsidóba* és igen sok uzsora telik reá, kérem kegyelmedet, hogy váltsa ki kegyelmed... immár teljességgel öt forint töl az uzsorára. stb.

A rendezést illetőleg a mohácsi véstől kezdve a magyar levelek időrendben *évtizedenként* vannak egy-egy csomóba rakva; az 1550-es évektől kezdve minden évtized csomójában több mint száz magyar levél van, az 1560-as évekből már 200—250 körül, az 1590-es évekből már megközelíti a 300-at s így növekszik fokozatosan minél tovább tovább jutunk.

Hát még mennyi a latin (s német) levelek száma. Ezeknek a XV. századból rendes lajstromuk is van (*Elenchus actorum liberae et regiae civitatis Bartfensis, 1400—1499.*) A XVI. sz. évek szerint külön-külön van összezsomagolva; A XVII. sz. egy része s a XVIII. sz. egészen regisztrálva is van.

A nem-magyar levelek a XVI. századból már *minden évből* a 200—300-at megközelítik, azon innen számuk mindig több és több.

E levelek első sorban természetesen Bártfa város történelmére a legfontosabbak, de nagyon csalódnánk, ha e roppant tömeget Magyarország politikai és művelődés történelmére is fontosnak, nagyon becsesnek nem tartanók. Megszámlálhatatlan a levelezés Bártfa város s a szomszédos főurak, városok, főkép Kassa, aztán a szepesi városok, majd a hegyaljaiak: Sárospatak, S.-A.-Ujhely, Tokaj, Tálya között, ez utóbbiakkal főkép a Lengyelország felé irányuló borkereskedés ügyében, mert épen Bártfa volt a magyar borok lerakó helye Lengyelország felé. A királyi hivatalviselők közül legélénkebb a levelezés a kassai s felső-magyarországi kapitányokkal.

A XVI. sz. közepéről össze is állítottunk egy kis magyar levélgyűjteményt. Így a többi között találtunk az akkori *lengyelországi pestisre* s a közlekedés tilalmazására vonatkozó leveleket. A kassai kapitány, Telekessy Imre (1559. aug. 14.) a lengyelországi döghalál miatt eltiltja a bártfaiaknak a lengyelekkel való érintkezést, kereskedést. »Volna — ugymond — annyi okosságok magatokért, feleségtekért és gyermektekért és atyafiaitokért, hogy (a pestises vidékre való járást eddig is) engednetek nem kellett volna.« Majd (1559. okt. 12-én) újra inti a bártfaiakat, hogy panaszkodjanak »a kassai bírák és polgárok, hogy — ugymond — ti kegyelmetek közül a kereskedő népek szabadon jártanak volna az halál közibe,« szigorúan elrendeli azért a zárt, ember és marhára, hogy »senki ne járna az halál közibe.« Ugyancsak Telekessy, Ferdinand buzgó harczosa, 1559-ben (jan. 26.) egész Tárkányig rendeli, hogy élést küldjön Bártfa a hadaknak »Miképen az ellenségnek én élését először elfogtam vala, — ugymond — azonképen mostan az ellenség is elfogta a mi élésünket, úgy annyira, hogy *soha még az élés az ő fge hadainak ilyen szük nem volt*, mint mostan vagyon. Azért király ő fge képében parancsolok én ti kegyelmeteknek, hogy ha fejetöket, jószágotokat szeretik és megmaradástokat kívánjátok, tehát ezennel az urunk ő fge hadának élést, kenyért, húst, abrakot, sert és mindönféle eleséget pénzre Tárkányba küldjete« stb. stb. Zay Ferencz is (1563. febr. 24-én) élést rendel, hogy vigyenek a Sároson és Szepesen át Liptó felé indított »fegyveresek és az nímetek egyrésze« számára.

Egyik levelében Terney János (1565) tudatja Bártfa városát, hogy Svendi Lázár milyen sarcozott követel Sárosvármegyén: »minden kapurúl egy köböl lisztet és egy köböl abrakot és két kapura egy tyukot és tíz kapura egy egész szalonát és két kapura egy ludat, hús kapura egy vágó tehént és annakfelette minden hús kapura egy szekeret Eperjessé Pesti Ferencznek, mert az táborba élést küld rajtok« stb.

Egy másik levélben Szinyei Merse István (Stephanus Merse de Swynye) Sárosmegye kapitánya tudósít Egerből, 1551. karácsony előtt való szeredáról, Frater György megöletése felől, »hogy az espanyorok harmad magával lütkik meg és megilték az barátot,« tudósít arról is, hogy »Besten (!) és Hatvanban az budai basa erősen csináltat kasokat és lajtorjákat, — azt immár nem tudjok, melyfelé akar menni« — teszi hozzá. De megtudták egy félesztendő mulva Egerben, a vár hős védői, hogy hova készültek oly erősen azok a kasok és lajtorják.

A nem-magyar régebbi levelek között van egy érdekes csoport: *Giskra és Axamit rablóinak fenyegető levelei*. Egy igen érdekes, tót nyelvű levél »ti gonosz igaztalan bártfai nép« (Dyzly a nespravedlivy lude bardowcy) kezdetű, melyben boszúállással fenyegetőznek a rablók, a miért társaikat felakasztották, hacsak három hét alatt a meghatározott helyre 400 arany forintot le nem tesznek. A levél alján primitív rajzzal kard, seprő, bilincs (?) és puská áll, még alább egy lenyakazott törzs, s három akasztott rajza igyekszik a levél hatását emelni, mellettök felírásokkal, hogy: az ártatlan Vasko (Wasko newinny) az ártatlan Crov (Crov nevinna), az ártatlan Timko (Timko nevinny.) Ezekkel egy vonalban hat köralakulag kitépett hely a levélen, melyek mindegyike egy-egy lerombolt várat akar jelképezni; felettök a következő nevek állanak: Orawa, Muran, Dunagecz, Senot, Rimanow, Premisl. ¹⁾

Egy másik német levélben Axamit fenyegeti a város tanácsát, hogy a miért Wyssaczky és Petrziken nevű »testvér«-üket egész ártatlanul felakasztották, minden módon meg fogja magát boszúlni rajtok s elővárosukat fel fogja égetni, ha meg nem hódolnak. A levél »kelt egy zöld fenyő alatt, egy hüvös patak mellett, egy mély völgyben« (azaz a főrabló-tanyán). [Kezdeté: »Ich Peter Axamit von Kossaw«. . . Vége: »Geben under eynem grünen thannen, bey eynem kwlen bach, in eynem tyffen thale«].

Itt van a helye, hogy megemlékezzünk bizottságunk egyes tagjainak speciális kutatásairól is: Bizottságunk elnöke e levéltáron kívül is, hol jó részt az 1514-iki pórlázadás történetére vonatkozó leveleket gyűjtött, szép sikerrel buvárkodott. Nevezetesebb leletei közül álljanak itt:

Heltai Gáspár latin levele (Kolosvár 1547. aug. 21.) Eperjes tanácsához. (Eperjes város levéltárából.)

A Berzeviczi levéltárból néhány Arpadiumon kívül (melyről e levéltárról szóló jelentésben volt említés) két cumanicum.

¹⁾ Társulatunk titkára gondoskodott, hogy e ritka levél Divald műtermében lefényképeztessék.

a) 1438. Erzsébet királyné parancsolja a jászoknak, hogy az őt illető jövedelmet Berzeviczi Pohárnok Istvánnak, udvarmesterének, mint a jászok kinevevett judexének vagy comesének szolgál-tassák kezelhez. b) 1462. Palóczi László országbíró parancsa a szé-pesi káptalanhoz, hogy idézze a király elébe Berzeviczi Pohárnok és néhai B. P. Detre fiát, Lénártot, azért hogy B. P. István és Detre egykori kún és jász ispánok az Ulászló király által a kunok és jászok jövedelméből Berzeviczi Szaniszló részére utalványozott 300 arany forintból csak 67 forintot fizettek ki, a többit pedig maig is magoknál tartják.

Huszár Gál debreczeni 1574-iki énekes könyvét (mely az eperjesi collegium könyvtárában eddig ismeretlen unicum) a Magyar Könyvszemlé-ben fogja ismertetni.

Koncz József tagtársunk a bártfai levéltárban szép sikerrel kutatótt *egyházi és iskolai ügyekre* vonatkozó okmányokat (1536—1600.) s főképp papok és iskolai igazgatók leveleiből gazdag zsákmányra tett szert. A fennebbi 1559-iki levelekben emlegetett pestis itt is előfordúl *Oláh Miklós* egyik 1564. febr. 14-én Pozsonyból a bártfaiakhoz intézett levelében, melyben kérdést tesz, hogy meg lehet-e tartani a gyűlést Eperjesen a pestis miatt. A főpapok közül *Verancsics Antal* egri püspöknek is több levele őriztetik a bártfai levéltárban, így 1558. máj. 4-éről a dözma árendát illetőleg ír Bártfának; 1560., 1561. és 1562-ből is több levelét őrizi e levéltár Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse és Szeben városokhoz. *Koncz József* buvárkodásának gyümölcse *Zrinyi Miklós* két érdekes levele is, egyik 1564. máj. 14. Szigetről, másik 1564. aug. 14-ről Bécsből, melyben tudatja a bártfaiakkal, hogy a császár halála miatt házasságát szept. 21-ére kénytelen halasztani. Végül *Verbőczy Istvánnak* egy 1524. a bártfaiakhoz intézett levele.

Mikulik József tagtársunk a Bártfán most már teljesen megszűnt, bányaipar nyomára akadt, sőt Zsigmond királynak egy 1419-iki s a bártfai levéltárban eredetiben őrzött oklevele azt is tanúsítja, hogy Bártfán és környékén az időben oly bányaszabadság divott, mint bármely szabad királyi bányavárosban.

A mutatóványul felhozott eme pár levél nagyon erőtlen szószólója ugyan a bártfai levéltár történelmi fontosságának, — mert hisz ezek csak egy napi buvárkodásnak innen-onnan kikapott eredményei: de mégis, azt hiszszük, ezek is elárulják, hogy e levéltár leveleiben gazdag történelmi forrás rejlik. — Csak legyen buvárkéz, a ki azokat kiaknázza.

III. A városi jegyzőkönyvek. (libri civitatis).

Ezek szintén igen becses részét képezik a levéltárnak. Kezdődnek 1416-on s onnan szakadatlan rendben folynak napjainkig.

A szakember egy futó pillantásra átlátja, mily megbecsülhetlen történelmi kincs rejlik ezekben a jegyzőkönyvekben. Nemcsak a város összeköttetéseiről, számadásairól, építkezéseiről, fizetéseiről van azokban szó, — a jegyzők koruk nevezetesebb eseményeit is mintegy kötelességüknek tartották feljegyezni, úgy hogy e jegyzőkönyveket mindmegannyi historiás krónikáknak tekinthetjük. Bizony, bizony nagyon kívánatos volna e jegyzőkönyvek kiadása. Az erdélyi százok sajtó alatt lévő nagy-szebeni jegyzőkönyveit várva várják nemcsak a szász, de a magyar, sőt az oláh historikusok is — mikor érjük meg, hogy a szintén nagyérdékű bártfai jegyzőkönyvek is közkezen fognak forogni?!

IV. O r s z á g g y ű l é s i e m l é k e k (Comitalia.)

Nagyon sok codexe van a bártfai levéltárnak, melyek országgyűlésekre vonatkozó iratokat, országgyűlési végzéseket tartalmaznak részint eredetiben, de legnagyobb részt másolatban. Fontosságukat már nevök is mutatja; hogy mennyi közöttök az ismeretlen azt részletes kutatás van hivatva kifürkészni. Alljon itt példaképen a sok közül egy pár codexnek az idézete:

- a) egy könyv: *Articuli Diaetales* 1520—1595.
- b) *Articuli Diaetales Originales* 1596—1659.
- c) *Acta Diaetalia* 1613—1710.
- d) *Articuli Diaetales* 1662—1757.
- e) Eredeti országgyűlési iratok 1792—1830.

(E gyűjteményeket Fraknoi Vilmos Magyar Országgyűlési Emlékeiben már eddig is használta.)

V. csoportba sorozhatók a *különféle tartalmú könyvek s codexek*, melyeneket szintén nagy számmal őriz a bártfai levéltár. Ilyenek p. o.:

1. Egy a XV. századból származó *törvénykönyv*: »Summa legum civilium Raymondi«.
2. »Articuli pro consulibus multum utiles, 1404.« XVII. századi másolatával együtt.
3. Bártfa város szőlőiről szóló könyv: »Regestrum Vinearum in Zantho, Talya et Wyhel (S.-A.-Ujhely) 1485-ön kezdődik.
4. 1473-ból egy könyvészeti becsesel bíró mű; »Judicialis Practica Joannis Petri de Papia (Velencei nyomtatás). Ugyancsak egy 1479-ből, szintén velencei nyomtatás.
5. Említést érdemel, egy a templom könyvtárából kiemelt codex: *Antiphonale Antiquum*, melyben a magyar szentekről, így Szent-Istvánról is van emlékezés. Írása a XV. század közepére vall; gyönyörű initialékkal van ékesítve; kár hogy meg van csonkítva.

6. Ki kell emelnem egy könyvet, mely a városnak 1521-ben a török ellen fogadott zsoldosairól szól: „*Registrum expositorum pro stipendiariis ad expeditionem turcicam anno 1521.*“ Az ebben foglalt, német nyelvű fegyelmi szabályok tíz pontja ez időből ritkítja párfját. Ezek szerint :

1. A ki a zsoldosok közül hadhagyát vagy tizedesét szóval, vagy tettel megsérti, *fejét veszítse.*

2. Ha valamilyik zsoldos társát a seregben fegyverrel megtámadja és megsérti, *fejét veszítse*, — a melyik haragjában fegyvert ránt társára, de meg nem sérti, *keze elvesztésével lakoljon.*

3. A ki szegény embertől az élelmi szert erővel elveszi, annak minden kegyelem nélkül *orrába díznósértét dugjanak s a seregben nyilcánosan körülvezessék*, »soll man ohne alle gnad *sau-pürsten in die naselöcher stechen und öffentlich durch das heer führen.*«

4. Templomokból, papok és nemesek házaiból s a hol szállva vannak, ne merjenek semmit sem elvenni ; *fejvesztés alatt.*

5. »Item keiner soll *bei verliering des haupts* weiber, jungfrauen, mädl mit gewalt oder mit unziemblichen worten oder werken beleiden.« stb. stb.

Azután közölve van a zsoldosok névlajstroma s hogy kinek mennyi volt a hópénze.

Majd összeírták ugyanebben mind a fegyvereket, melyek Bártfa városában 1521-ben találhatók voltak. Elő vannak sorolva mind a civisek a „*Registrum armorum oppidanorum sub anno domini 1521.*“ szakaszban s kinek-kinek a neve után, hogy mennyi s miféle fegyvere van, a kinek semilyenje sem volt, ott áll a neve után a : nihil. A következő hadieszközök fordulnak elő : gladius, pugio, arcus, dca, cuspis, pixida navalis, balista, lorica, tractorium, lanca militaris, clipeus.

7. Van egy pár szorosán történelmi iratokat tartalmazó másolati könyv is. Egyike ezeknek a :

„*Pacificationes Tractatus et Concursus Regni Hungariae, annorum 1447—1721.*“

Tartalmából a nevezetesebbek :

1447. *Kassa.* Obligatoria super X^m et VI^c florenos auri pro domino Giskra solvendos.

1449. *Selmecz.* Hunyadi János és Giskra közt való béketárgyalás a lengyelek közvetítésével. »Datum in Crempnitia feria quarta proxima post festum beate Barbare virginis 1449.«

1532. *dec. 30.* »Articuli induciarum quadrimestrium«, köttetett a harczóléfelek commissariusi között »Meghyer« faluban a »Charlowewz«-ön.

1549. *Báthor.* »Inter comitem Salm et Fratrem Georgium facta unio, 1549.«

1553. Ferdinánd válasza ana felterjesztésre, melyet Abauj, Borsod, Gömör, Torna, Sáros, Zemplén, Szepes, Ung és Bereg megyék rendei Gönczön tartott gyűlésükből, 1553. jan. 17-én, ö fgehez Grácza intéztek.

1620. jan. 16. *Pozsony*. Bethlen Gábor és a császári kiküldöttek (Lépes Valentin, Helfrid Lénárd, Forchenstein, Prainer és Nádasdi Tanás) között való tárgyalás kilencz pontja.

1647. *Querclae Status Evangelici* (magyarúl).

1662. »Acta anni 1662, quae in Hungaria circa expeditionem bellicam et afflictum statum patriae, necnon oppressionem miscrae plebis per Germanos factam observari potuerunt cum diversis aliis expeditionibus peractis a mense decembri anni proxime praeterlapsi 1661. ad priores tractatus applicantur«.

1661. Kassa. Propositioni Magyarország nádorának, melyeket a karok és rendek elé terjesztett Kassán, 1661. dec. 1. (magyar, 4. l.)

Aztán hosszú leírása (latinul) az 1661-iki állapotoknak.

Végül még számos levélnek, tractatusnak a másolata; — nem egy a lengyel királyoktól, s sok Rákócziánium.

Megnézte a bizottság Bártfán az ev. lelkész Klein Ernő úrnál az egyház-község birtokában levő könyveket s iratokat is. De ezek kevésbé érdekesek, mert midőn templomaikat elvették, legrégebb okmányaiktól is megfosztattak. — Azok most szintén a város levéltárában vannak, ahol a vallási és egyházi iratok a XVI. századtól kezdve külön csoportosítvák.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a mi bizottságunknak jutott a szerencse, hogy i. t. vendégünket: Dr. Smolka Szaniszló urat közöttünk tisztelhattuk. A bártfai levéltár gazdagsága a lengyel történetre nézve is, őt egészen meglepte s bizonyára lesz miről neki is jelentést tenni a krakói Tudományos Akadémia előtt.

Ennyi az, mit a bártfai levéltárról dióhéjba szorítva mondhatunk. Azon mély meggyőződéssel hagytuk oda eme levéltárt, hogy abban hazánk történetének nagyon becses emlékei őriztetnek.

A levéltárnok úr szakavatottságától s ügybuzgalmától a levéltár jövője elé is teljes bizalommal nézünk. O a levéltár rendezésével alig két éve, hogy foglalkozik s már is annyira haladt, hogy a XIV., XV. és XVI. század keretén belül időrendi tekintetben a levéltár könnyű átnézetet nyujt.

Midőn még a vendégszerető Zborónak s nem kevésbé hazafias, szivélyes Bártfa városának s névleg is Toszt Károly zborói tisztartó úrnak s a bártfai derék főjegyző-levéltárnok Rhody

Alajos úrnak szíves köszönetünket kifejeznők, azzal az óhajjal zárjuk be jelentésünket, vajha a bártfai levéltár, — cme két ország történetére nevezetes kincstár — ne maradna sokáig elrejtve az éji homályban.

SZÁDECZKY LAJOS.

Függelék

a zborói anyakönyvből:

1628. Adamus Hanusovszky, ab Illmo Dno Paulo Rakóczy de Felső-Vadász, Judex Cur. etc. in legitimum Parochum Zboroviensem presentatus est.

Anno 1629. die 21-a Januarii. Ego Adamus Hanusovszky Parochus Zboroviensis baptisavi filiam Agnetem, Mathiae Jahoda Pistoris Illmi. C. Dni Pauli Rákóczy, et Zusannae conjugum legitimorum; patrinus habuit Illmam Dnam Comitissam Annam Rákóczy, et Grum Dnum Joannem Somolay.

Anno 1632. die 13-a Aprilis. Admodum Rdu Dnus Nicolaus Anuszenyim. Illt. D. sponsalia legitimae praesentiae matrimonium ratum inter Gencrosos Paulum Patkay et Annam Jászay contractum confirmavit in facie Ecclesiae Sarosiensis, ad Aulam sitae, praesentibus Illmo Comite Jud. Curiae Dno Paulo Rákóczy, Gnsó Dno Casparo Lippay protonotario, Gnsó Joanne Úsz prefecto, et tota Aula dicti Ctis.

Anno Dni 1633. Dum parochia Zboroviensis administrabatur per R. P. Or. predicatorum, praecipue per rev. Patrem Cyprianum Kosicensem (Kassoviensem) Or. praed. et R. Patrem Clementem Osszrochiensem Illmus Dnus Comes Paulus Rákóczy de F.-Vadász Judex Cur. Regiac, per Hungariam, et Cottuum Saros et Torna Supremus Comes etc. suscepit filium, e Charissima sua Conjuge Cottissa Anna Pethó de Hetes, die 29. Aprilis, qui fuit sacer, sancto Petro Martiri, Ord. Praed. quem 22-da Maji, die Sanctissimae trinitatis sacro, Illmus ac Rdissimus Dnus Stefanus Zsenyey, Eppus Jaurinensis, Cancellarius Regni Hungariae, et pro tunc, ab Augustissima Majestate Commissarius Eperjesinum ablegatus ad pacem componendam, cum Serenissimo Principe Transylvaniae, baptisavit Ladislaum Alexandrum, levantibus eodem Rdissimo ac Illmo Stephano Zsenyeyi, nomine Eminentissimi Dni Petri Pázmán Sa. R. Ecc. Cardinalis, Ar. Eppi. Strigoniensis, et Catharina Pálffy de Erdőd, Comissa relicta Illustrissimi Condam Sigismundi Forgách Comitissae palatini viduae in capella Aulae Zboroviensis.

1636. die 12-a Martii hora circiter 3-ia post mediam noctem, Illustrmus Comes Dnus Paulus Rákóczy de F.-Vadász, Judex curiae regiac, et patronus magnus, huius loci et Ecclesiae Dei, actatis Suae Anno 41. in Curia sua Zboroviensi Confessario Roborato confensus (societatis Jesu) SS. viatico refectus, atque sacri olei unitione roboratus, in communione S.

Matris Eclae, aminam deo reddidit; cuius Corpus die 20-ma Maji Sepultum in Ecla Sancti Martini in Capitulo Scepusiensi requiescit.

1637. die 25-ta mensis Julii, hora circiter 9-a ante meridiem Illma Comitissa Anna Petheő de Hetes, relicta quondam Illni Dni Pauli Rákóczy iudicis Curiae, Consors Charissima, actatis suae 55 annorum in Domo propria, Viennae S. viatico refecta in Communione S. M. Ecclesiae, animam Deo reddidit, cuius Corpus Posenii in Ecla S. Martini sepultum Anno 1638. die 1-ma Martii.

1654. Ego Albertus Lechnyicky, ab Illmo Dno Ladislao Rákóczy de F.-Vadász, de Sáros supremo ac perpetuo Comite, S. C. R. majestatis Cubiculario, sum praesentatus et admissus in legitimum Eclae Zboroviensis Parochum.

1663. Die 27-a Decembris. Ego Georgius Franciscus Jelencsik, Celsissimis principibus, nec non Illmo Dno Comite Ladislao Rákóczy etc. in legitimum Ecclesiae Zboroviensis sum praesentatus.

A z alapítványos isteni szolgálatokat tartalmazó tábla nevezetesebb adatai:

Május 19-én halotti isteni tisztelet tartatik Rákóczy Juliáért (meghalt 1717.)

Junius 14-én Báthory Zsófiáért.

Julius 8-án II. Rákóczy Ferenczért, csek úgy mint a többiek, a zborói udvari kápolnában.

A zborói Inventariumból:

1662-ben Rákóczy László építtette a parochialis templom boltzatát és tornyát.

1663-ban azon templom sirboltját öregebb Rákóczy Erzsébet építtette beteges állapotában.

1691. Junius 28-án a szentségtartót ifjabb Rákóczy Erzsébet ajándékozta az anyatemplomnak, a talapzatán olvasható felirat szerint.

Az anyatemplom nyugati oldalán egy kis kápolnát Rákóczy Julianna építtetett.

A Kapy család által 1622-ben készíttetett s ezímerével ellátott kelyhet, Rákóczy Pál szerezte a rajta lévő következő felirat szerint: *emptus est calix iste, ab orphanis condam Ladislai Kapy per Comitum Paulum Rákóczy Judicem Curiae Regiae 1631.*

Az udvari kápolna 2-ik harangja, mely az udvarfelőli toronyban van, egyik oldalán következő feliratot visel: *Me Illustris Dominus Georgius Rákóczy de Felső-Vadász, Comes Comitatus Borsodiensis fieri fecit, et gloria Dei, in usibus Ecclesiae evangelicae Zboroviensis dicavit, inque templo novo, novam Collocavit MDCXXX.*

Más oldalán a Rákóczy ezimer, s alatta e felirat:

Non est eurentis
Neque volentis, sed
Misericentis Dei.

A harangon említett »novum templum« a kastély udvaron, gyümölcsös között álló egy emeletes, crós négyszög épület volt, melynek emelete most 3 nagy terem és egy előcsarnok, melybe a lépcső vezet. Jelenleg tisztí lak.

Közli: BUTYKAI JÓZSEF.

Jelentés az osztropataki bizottság működéséről.

Megérkezésünk után a házi úr teljes előzékenységgel bocsátván rendelkezésünkre levéltárának kulcsait, sőt ismert tudományosságával kutatásainkban ténylegesen is közreműköd-
vén, ezáltal a történelmi társulat köszönetét újabban kiérde-
melte.

A levéltár 9 terjedelmes ládában idő és részben tárgy sze-
rint is különválasztott csomagokból áll.

Ezenkívül ő mlga áthozta ide a Bod család irományait is
és azokat is átkutatás végett kezeinkhez adta.

A levéltár okmányai természetesen legnagyobb részt a
család ügyeire vonatkoznak, ezek közt azonban igen sok helyt
fordúlnak elő oly közérdekű dolgok, melyek a családon kívül álló
egyének és helyek történetére, sőt az általános történetírásra is
meglepő érdekléssel bírnak.

Mi az ezuttal elének tűzött feladat természeténél, de kiszab-
tott időnk rövidségénél fogva is nem bocsátkozhattunk a talált
adatok fejtegetésébe, csak egyszerűen említést teszünk azokról;
és azoknak egybeállítását fennhagyjuk annak, aki szerencsésebb
lesz ezen iratokat részletesebben átnézhetni és a már más helyen
meglévő adatokkal egybevetve, ezekből teljes képet összeállítani.

Mi ezuttal leginkább csak a talált okmányok elsorolására
szorítkozunk és ugyan:

A család régi okmányai eredetiben a XIV. századnál kez-
dődnék, befoglalva azonban újjabb keletű (1420.) okmányba, van
a családnak IV. Béla királytól kiadott és ugyanezen okmány
megerősítésére vonatkozólag V. István által kiállított okirat is,
ezeknek eredetije azonban elveszett.

Az eredeti okmányok közt legrégibb Pál jászói prépost
privilegiuma (sic) 1350-től, arról; hogy a Komlóssy család tag-
jai barátságosan elosztottak olyképen, hogy Jakabnak és Albert-
nek, Adrián fiainak »4 jugera in duobus locis in possessione Kom-

lóss posita« . . . adnak osztály előtt, azért »quia in pacatis temporibus in facie eiusdem possessionis tribulationes et angustias tolerando permansissent« . . . és ezáltal természetesen a birtokot a családnak megtartották.

A Komlóss család ugyanazon törzs volt, melyből a Bánók erednek, mely törzsnek egyes ágai magokat: nobiles de Nádfeo, Komloss, Bagoss, Kükemező, Gyármán, Kálnás, Luchka nevezik.

A XIV. századból összesen 6 drbot találtunk, n. m. 1350, 1365, 1366., 1367., 1390. évekből és még egy drbot Lajos királytól, de ezen az évszám már nem található.

A XV. századból találtunk 45 drbot, melyek nagyobbrészt szerződések, kötelezvények vagy ezekről hiteles helyen kiadott okmányok a következő évekből: 1401., 1406., 1407-ből 2 drb, 1409., 1413-ból 2 drb, 1414-ből 3 drb, 1415-ből 4 drb, 1421., 1423., 1425., 1427., 1429., 1439., 1448., 1451-ből 2 drb, 1452-ből 2 drb, 1453-ból 2 drb, 1454., 1463., 1469., 1474., 1476., 1477-ből 2 drb, 1478-ből 3 drb, 1480., 1481., 1482., 1489., 1497-ből 3 drb.

A XVI. századból 32 drbot ugyanolyan tartalommal a következő évekből: 1509-ből 2 drb, 1515., 1517., 1519., 1524., 1534., 1539., 1543., 1545-ből 2 drb, 1546., 1549., 1551., 1552., 1553-ból 2 drb, 1559., 1560-ból 2 drb, 1563., 1575., 1578., 1579., 1583-ból 2 drb, 1587., 1588., 1593., 1596. évekről, 2 darabon az évszám már nem látható.

A XVII. és XVIII. századbelieket nem volt időnk átolvasni, sőt számba venni sem, mert oly nagy számmal vannak, hogy erre sokkal több idő kellene.

Az elsoroltak közül mindazáltal elkerülhetlennek véljük, hogy némely nevezetesebbeket külön is felemlítsünk. — 1420-ból Perényi Péter gróf, mint iudex curiae regiae által kiállított okmány szól egy 1415-ben befejezett octavalis perről, melyben a felsorolt okmányok közt IV. Béla királynak egy okmánya és V. Istvánnak ezt megerősítő okmánya van befoglalva egész terjedelmében, mely szerint a Bánó-család Gyármántól származik.

1562-ben jul. 1-én a család nova donatit kapott a Kükemezei, Szalman, Cherweles, Dukafalva, Kanyareki birtokokról, melyekbe 1563-ban statuáltatott is.

1576. évben Báthory István lengyel király Bánó Györgynek és általa egész az armalishban megnevezett családjának lengyel nemességét adományozott.

Ezen Bánó György, úgy látszik, azután is vagy ott tartózkodott vagy gyakran megfordult, vagy legalább szoros összeköttetésben állott a lengyel kir. udvarral, mert 1580-ban Báthory István király útlevelével és az ő megbízásából utazott Magyarországnak felső részeibe.

Az első magyar nyelvű iratot találtuk 1600-ból, egy záloglevélet.

Ezen időtől a család tagjai által irt okmányok mind magyarok a XVIII. századig, a hol már több latin, tót és néhány valóban sajtáságos vegyes nyelven irt okmány is található.

Találtunk a XVII. századból néhány lengyel nyelven irt levelet is, a melyek a család egyes tagjaihoz Lengyelországból többnyire borüzletre vonatkozó ügyekben intézettek.

Igen érdekes Kellemessy Mihály által 1607. október 7-én Parafernumnak czimezett jegyzék, melyben úgy látszik valamelyik Bánó által elvett leányával adott kiházasítási tárgyakat sorolja fel.

Ezen tárgyak végzetlenül különböznek azoktól, a melyek a mostani kiházasításoknál szükségeseknek mondatnak és leginkább diszöltönyökből állanak, jellemző azonban a végére tett azon megjegyzés, melyben az örömapa egész lelki megnyugvással fejezi be a jegyzéket, hogy »futura Deus providebit«.

Az ágost. evang. esperestség gyűléseinek jegyzőkönyvei 1614-től megvannak 1811-ig, melyek szerint többek közt 1683-ban a gyűlés kemény büntetést szab azon papokra és rectorokra, a kik dohányt mernek használni.

1638. évben kiállított okmány fejezetében Tályá város egész tiszti karának névsora foglaltatik, melyet talán nem lesz érdektelen ide igtatnunk; névszerint: főbíró Jekkel Máttyás, bírótársai: Ádám István, Tóth Stanisló, Vargha István. Esküdt polgárok: Szabó Leórincz, Ország István, Bencsik János, Jekkel Mathé, T. Csizmadia János, Csizmadia Mihály, Banko István, Kovács Thamás, Veres Paál, Vitéz Georgy, Fazekas János, Csiszar István, Szűrszabó György, Tóth István, Kerekes Marthon, jegyző: Szikszay János.

1653-ban Eperjes városa egy bizonyítványt magyar nyelven állított ki.

1639-ben kelt záloglevél említi, hogy »ezen drága és szűk esztendőben« a roszt termés miatt kellett a szerződés tárgyát képező földet zálogba adni.

1678-ban Péchy János zálogba adván tokaji és zombori részét, a szerződés mellett van egy kis jegyzék, mely szerint többek közt pálinkára is adtak 4 polturát, tehát már akkor Mádon is ismerték az akkor aquavitának nevezett pálinkát.

1658. Lorántfy Susanna adomány levele Isipi Ferencznek egy drb Tályai fundusról, kelt S.-Patakon.

Az általunk átnézett többi okmányok tisztán családi érdekűek, feltűnően sokszor fordul elő a kükemezei határban fekvő u. n. Bánórétnek zálogba adása, mindenkor 22 magyar frton,

úgy hogy ezen rét a XVII. és XVIII. században igen ritkán lehetett a tulajdonosa kezén, mert azt többnyire a rokonságnak más más tagja — azonban soha sem idegen — bírta.

1760-ból olvastunk panaszt, hogy a magyar borokat Lengyelországban a legroszabbakkal vegyítik és úgy adják el magyar borok gyanánt.

A Bod család levéltárában találtunk a XIV. századból egy drbot 1339. évről, a XV. századból 26 drbot és ezenkívül érdekes még a Bod és a Homokszentiványi Keresztes családnak egybeállított nemzetségfája is.

Ennyi az, a mivel ezuttal működésünkről beszámolhatunk. Jól tudjuk, hogy kevés az, kevés különösen azon sok és érdekes adatokkal szemben, melyeket átvizsgálni módunk és alkalmunk lett volna, ha erre valamivel több idővel rendelkezhetünk.

PETRO JÓZSEF,
előadó.

Jelentés a régészeti bizottság működéséről.

Az idő rövidege miatt kénytelen vagyok ezuttal működésünk eredményét csak rövid kivonatban vázolni.

Augusztus 22-dikén délután 5 órakor br. Nyáry Jenő elnök lakásán tartott előértekezleten a bizottság működésének programja állapítottatott meg.

Augusztus 23-kán. Mindenekelőtt Eperjes városának építészeti műemlékei s egyéb műkincsei szemléltettek meg. — Így a főtéren álló — s még a XIV-dik század első feléből származó plébánia templom nemcsak alaprajzában, de építészeti művészeiteiben is érdekes alakítást mutat. Gót főoltára egy későbbi, izléstelen alkotmányval van körülvéve, továbbá a szentélyben álló egyházi székek hátlapját az elpusztult góttárok egykori becses festményei foglalják el.

Műtörténeti tekintetben érdekesekek a XVI-ik századbéli, művészies kivitelű vasrácszatok, valamint a templom nyugati oldalának egyik fülkéjében álló sz. János középkori gót stíli faszobra.

A magyarországi renaissance styl emlékszerű alkalmazását látjuk itt több főtéri ház homlokzatán, hol az oszlopos övezetek által képzett fülkékben sgrafitták s egyéb díszítmények még jól kivehetők. — E tekintetben megemlítendő különösen az ugynevezett Rákóczy- most Gallocsik-féle palotaszzerű ház, valamint a régi Klobusiczky ház, melynek homlokzata féldomborművű stucco díszítményekkel van ellátva.

Ezen és még egyéb műemlékek meg szemlélése után Hol laender Leo gazdag és ritka becsü éremgyűjteménye vizsgáltatott meg. — A gyűjtemény áll mintegy 500 darab erdélyi éremből. Ugyanaz nap délutánján báró Nyáry Jenő elnök, Myskovsky Viktor előadó, továbbá Péchy Jenő, Butykay József *Kis-Szebenbe* rándultak.

A kis-szebeni templom nemcsak régiségénél, de műkincese inél fogva is érdekes, díszes faragású, gót stilü oltárokból még mintegy 6 példány hirdeti a középkori mesterek ügyességét. — A templom déli kapuzata pedig delphineekkel, s egyébbb díszít ményekkel a magyarországi Renaissance styl egyik kiváló s nevezetes emlékének tekintendő, s alighanem ragusai Vincent olasz mester műve, ki a szomszédos Héthársi templom díszes, de egyszerűbb portáléját 1513-dik évben készítette. — Megemlítendő ott még a városház előcsarnokában álló, s kőből faragott mércze.

Augusztus 24-kén a régészeti bizottság — a bártfai bizott sággal egyesülve — Bártfára rándult.

A bártfai középkori műemlékek kiváló helyet foglalnak el hazánk műtörténetében. — Mint ezen műemlékek s műkincesek ismertetője és leírója — szívesen vállalkoztam a cicerone szere pére, így mindenekelőtt a városház tanácsstermében felállított pal losokat, üveg serlegeket, régi kötésü könyveket, pecséteket s egyébbb műrégiségeket szemléltük meg. — A városház gazdag művészle teivel, díszes erkélyével, s nagyjelentőségü felirataival, Roland jával, oroszlánnaal viaskodó Sámsonjával, s a horony változatos alakításü alakjaival méltó tárgya volt a megtekintésnek.

A plébánia templom, melynek szentélye most újittatik meg — nem csak nagy méreteiről, de belsejében található műkinceseiről felette nevezetes műemlékünk.

A 12 gót stilü oltár, egyházi székek, a szentségtartó, a sir emlékek s epitaphiumok, a vasrácsozatak és díszes egyházi para menták pedig nemcsak a város polgárságának egykori gazdagsá gáról, műveltségéről, de nemes izléséről és áldozatkészségéről is tanuskodnak.

Megemlítendő itt, hogy a templom szentélyének mostani újí tása alkalmával, műtörténetünk nem kis nyereségére — a kassai István mester (Stephanus Lapidida de Cassovia) mellszobra fedez tetett fel, és pedig a boltozatot tartó egyik gyámkövön.

A szép férfias alak egyik kezében egy tekerccses iratszalagot tart, melyen az 1464-dik évszám S betüvel s a mester jegyével bevésve szemlélhető.

Egykoru régi feljegyzések azonban bizonyítják, hogy a szen tély boltozatát ép 1464-dik évben István nevü kassai mester épí tette, nem lehetlen tehát, hogy ezen féldombormü csakugyan a

mestert tünteti elénk, miután pedig középkori mestereink s épít-szeink szobrai tudtommal eddig még sehohsem fedeztettek fel, — így ezen mellszobor unicumnak tekintendő.

Együttal megemlítem, hogy legujabb időben a városi levél-tárban sikerült felfedeznem a bártfai gyönyörű művü szentségház mesterét is, ki nem egyéb, mint szintén az említett István nevü kassai mester, t. i.

Anno 1465. Item ultra Conventionem Mathias Goldenertz in *Ciborio factam solvimus Magistro Stephano Lapididae auri fl. 32.*

Még több ily nevezetes és érdekes adatot sikerült napfényre hoznom, melyeket Magyar Tudományos Akademiánk régészeti kiadásaiban közölni szándékom.

Itt csak még röviden megemlítem, hogy Bártfa város nagy pecsétjét (Sigillum majus) 1454-dik évben egy Miklós nevü kés-márki mester készíté el, és pedig oly remek kivitelü vésetben, hogy mostani vésnökeink számára mintául szolgálhatna.

A régészeti bizottság néhány tagja körül járván a belvárost, annak még fennálló középkori erődítményeiről s bástya tornyairól szerzett tudomást.

Augusztus 25-kén Zboróra és a zborói várra történt a kirándulás.

A zborói eleinte makoviczai vár eredete az ős homályba vész el, a monda szerint még a szlávok építették volna, — annyi azonban bizonyos, hogy a XV-dik századbéli s a bártfai városház levéltárában levő okmányok alapján 1430-dik év körül az olnódi Zudar családé volt, — későbbben a Serédyekről a Rákócziakra szállt, utóbbi időben pedig Aspermont család révén gr. Erdődy Julia tulajdona.

Műtörténeti, építészeti, de különösen hadászati tekintetben érdekes hármás falból álló erődítménye, valamint a vár legmagasabb akropolisának keleti sarkát képező, hatalmas s még most is daczos kinézésü donjonja vagy öreg torony, — melynek alját kősziklába vágott boltozott üregek, valószínűleg tömlöczök képezik.

A bástya tornyokon, sgraffito díszítményü keretekben a fal vakolatrétegébe vésett, de már nehezen olvasható feliratok maradványai még kivehetők.

Egyik bástya tornyán lévő

ANDREAS KVNTZ | ANNO 1679.

felirat bizonyítani látszik, hogy Kuntz András bártfai XVII-dik századbéli építész, a vár javításán dolgozott.

Vége említésre méltó a zborói várkastély udvarán álló vártemplom déli tornyán függő, XVII-dik századból származó, Rákóczy György-féle harang, melynek felirata így hangzik:

NON EST CVRRENTIS | NEQVE VOLENTIS | SED
MISERENTIS DEI.

A midőn szerencsém van régészeti bizottságunk működéséről ezennel számot adni, remélem, hogy ezen kirándulásunk alkalmával gyűjtött meglehetősen számu és érdekes műtörténeti adat még oly hiányos műtörténetünkre nézve némi nyereségnek tekintendő.

MYSKOVSZKY VIKTOR,
a régészeti bizottság előadója.

A könyvtári bizottság jelentése.

A könyvtári bizottság, mely idősb *Szinyei József elnökllete* alatt Koncz József, Mikulik József, Nuber Sándor, Plaveczy József, Török István, Veres József, Vida Aladár és Zsilinszky Endre társulati tagokból és *Csontos János* előadóból állott, aug. 23-ikán kezdte meg és 27-ikén fejezte be működését.

Ez idő alatt *Eperjesen* megvizsgálta: a gör. kath. egyházmegyei, az ág. ev. collegiumi, a kir. kath. főgymnásiumi, a róm. kath. plebániái és a ferenczrendi, *Alsó-Sebesen* a ferenczrendi és *Bártfán* a plebánia-egyházi könyvtárakat, összesen tehát *hét könyvtárt*, melyekről vázlatos jelentését a következőkben foglalja össze:

Az eperjesi gör. kath. egyházmegyei könyvtárt, mint általában ismeretes, Kovács János földbirtokos 1820-ban oly célból alapította, hogy *nyilvános könyvtár* legyen, s mint culturtörténeti tényező, első sorban az eperjesi egyházmegye, második sorban a közönség szellemi igényeit szolgálja. E célból 1826-ban a könyvtár gyarapítására és a könyvtárnok díjazására 4000 pengő forint alapítványt tett, mely összeg azóta tőkésítettvén, ma már 20,000 forintra rug s egyike a legjelentékenyebb könyvtári alapítványoknak hazánkban.

Ily tekintélyes alaptőke mellett önkénytelenül előtérbe lép az alapító szándékának megvalósítása, mely hogy nem sokára teljesülni fog, ez iránt biztosítékot nyújt a mostani megyés püspök, dr. Tóth Miklós ur ő méltóságának minden szépért, jóért, és nemesért lelkesülő ügybuzgalma, ki áthatva az ügy kiváló művelődési fontosságától, a bizottság előtt kijelentette: hogy, amint az általa célba vett egyházmegyei építkezéseket befejezte, fel fogja a könyvtárt egy e célra berendezendő külön helyiségben állíttatni, s kellőleg felszerelve, átadja azt a nyilvános használatnak. A könyvtár jelenleg körülbelül 12 ezer kötetből áll, melyek a püspöki rezidenczia három tűzmentes szobájában czélszerű szekrényekben, de a szakra való minden tekintet nélkül, csupán alak szerint vannak elhelyezve.

Ezen felállítás egyelőre megfelel a közönség igényeinek, mivel a forgalom a könyvtárban nem nagy s a kutatónak a szakjegyzéken kívül még egy helyi jegyzék (Standcatalog) áll rendelkezésére; ha azonban a könyvtár átadatik a nyilvánosságnak, szükséges lesz a könyveket a könyvtártan és bibliographia mostani elvei szerint *ujból* lajstromozni, rendezni és felállítani, a ketős példányokat és a kevés becsesl bíró kézi könyveket kiselejtezni, a hézagokat kiegészíteni, miáltal a könyvtár belértékben és használhatóság szempontjából jelentékenyen fog nyerni.

Nyilvános olvasóterme nincs a könyvtárnak, van azonban rendes könyvtárnoka nagyontisztelendő Szmoligovics Miklós ur személyében, ki a püspöki rezidenciában lakik, a gyűjteményre közvetlenül felügyel, a járulékokat bevezeti, s a püspök ur helybenhagyásával könyveket a könyvtárból kikölcsönöz.

A kikölcsönzött könyvek száma évenként megközelíti a 200-at.

A könyvtár rendszerint ajándékokból, eperjesi elhalt püspökök és kanonokok könyvgyűjteményeiből s azon könyvekből gyarapodik, melyeket a püspök ur ő méltósága a könyvtári alaphoz saját belátása szerint vásárolni szokott. Nem lehet azonban semmi kétségünk a felől, hogy a könyvtár, ha át lesz adva a nyilvános használatnak, s a könyvek kezelését egy kizárólag a könyvtártani és bibliographiai disciplinákkal foglalkozó szakférfiu veszi át, rendes évi dotatioval fog birni, melyből a viszonyokhoz képest, a hézagok pótolhatók és az újabb irodalmi termékek megszerezhetőek lesznek.

Mi a könyvtár belértékét illeti, azt a kisebb könyvtárak sorában a becsesebbek közé számíthatjuk.

Feladata általános. Kiterjed a tudomány minden ágára, különösen gazdag azonban a theologiai irodalom, mely az egész könyvkészletnek mintegy felét képezi.

Itt találjuk a patrologiának, biblia-commentároknak legjobb kiadásait majdnem teljes számban, továbbá Baronius műveit s a theologia egyéb disciplináiból nagyrészt annak, mi a hazai és külföldi irodalomban látott napvilágot.

A theologia után legjelentékenyebb a magyarországi történeti kuttőirodalom, mely a könyvtárnak legbecsesebb része. Hogy csak a főbb munkákat említsük, itt van: Fejér »Codex diplomaticus«-ából egy teljes és egy csonka példány, továbbá: Istvánfi, Kazi, Salagi, Péterfi, Pray, Bél, Wagner, Schwandtner, Szvorényi, Kéri, Batthyányi, Kováchich, Haner, Bethlen, Horányi, Feszler és mások munkái igen jól fönntartott példányokban. Csonka példányok vannak a »Magyar Curir«, a »Tudományos Gyűjtemény« és a régi »Pressburger Zeitung«-ból s Katona: »Historia Critica«-

jából több kötet. Csonkán, de sokkal teljesebben mint a budapesti nyilvános könyvtárak, bírja a könyvtár az 1804-ben keletkezett »Ephemerides Posonienses« című latin ujságot, melyből az 1815—1837-ki folyamok teljesen megvannak. Ezen ujságból ekkorig tudunkkal csak két teljes példány ismeretes, egy Pozsony város levéltárában s egy a bécsi császári udvari könyvtárban.

Kivánatos volna, hogy a felsorolt hazai történeti kutatómunkák lehetőleg kiegészítsenek s ezen nyilvános könyvtárban összehasonlítva megkönnyítsék e vidék buvárainak a történeti kutatásokat.

A történelem után az encyclopaediai irodalom érdemel figyelmet, mely a régebbi munkákból meglehetősen contingenst szolgáltat.

Régi magyar nyomtatványt csak kettőt talált a bizottság, egymint: Balásfi Tamás Csepregi iskoláját 1616-ból, és Káldy György prédikációit 1631-ből. Valószínű azonban, hogy lesz több is.

Fényes kiállításánál fogva kiemeljük: *Plutarchusnak* egy 1729-ki londoni, *Catullus, Tibullus, Propertiusnak* egy 1806-ik évi pármái díszkiadását merített papiroson és »*Oratio Dominica*« című, szintén Pármában 1806-ban megjelent, díszmunkát, mely a Miatyánk szövegét 155-féle nyelven foglalja magában.

Ezeket, valamint az Aldusok és Elzevir műhelyéből kikerült munkákat, melyek a könyvtárban néhány példányban megvannak, méltán a *Cimeliák* közé sorozhatjuk.

Latin ősnymtatvány (incunabulum) aránylag kevés van a könyvtárban. A bizottság ezekből mindössze csak 5 példányt kutatót fel, melyek közül a legrégebbi: *Antonius Florentinus Summája* Velenczében 1477-ben, s a legbecesebb: »*Tractatus contra perfidiam aliquorum Boemorum*« című, Straszburgban 1485-ben nyomtatott. Ez utóbbit első rendű bibliographiai tekintélyek a leg-ritkább munkák közé sorozzák.

Legkevésbé van a könyvtárban a magyar nyelvű irodalom képviselve. Ezen *nagyfontosságú* szakot, ha az egynehány munkát kiveszszük, ugyszólván meg kell még teremteni; az ujjászervezésnek itt mindenesetre hálás tere lesz.

A könyvtár több kéziratot is bír, melyekből azonban csak két XV. századi és egy XVI. sz. ó-szláv papír kézirat érdemelnek figyelmet. Az első kettő evangéliumokat, az utóbbi Pontificálét tartalmaz s aranyos initialékkal és csinos lapszéli arabeszekkel van díszítve.

E kéziratokra felhívjuk a szláv philologusok figyelmét.

Végül megjegyezzük, hogy a könyvek borítéktáblái föntartották több régi hazai könyvbirtokosnak nevét, melyekből nem-

csak a könyvek vándorlását megállapíthatjuk, hanem az illető könyvgyűjteményeket is rekonstruálhatjuk.

Igy találunk a könyvtárban könyveket a pannonhalmi ben-
czések XVII-ik századi feljegyzéseivel. Csukárpakai Nagy István
consiliarius 1777-ik évi czimerével, továbbá Semsey Antal, Wagner,
Bacsinszky püspök, Fehérváry és más nevezetesebb hazai gyűjtők
autographjaival, melyek mult századi könyvtári viszonyainkra
világot vetnek.

Az eperjesi ág. ev. Collegium könyvtára sokkal inkább ismer-
tesebb a tisztelt közönség előtt, hogy sem vele ezuttal hossza-
sabban foglalkoznunk kellene. Miért is csak a következőket emel-
jük ki:

Valószínű, hogy a könyvtár a collegiummal egy időben kelet-
kezett, létezéséről azonban csak 1786-ban vannak positiv adataink,
mikor a külvárosból a belvárosba áthelyezett s állománya laj-
stromoztatott.

Az ezen időből fönmaradt irott lajstrom 1349 munkát sorol
fel, melyekből 30 a régi magyar XVI—XVII. századi nyomtatvá-
nyokra esik.

Ezek közt van 4 ritka munka, melyekből ekkorig csak egyet-
len egy példány volt ismeretes. ¹⁾

Kettő olyan, melyek, kiadásuknál fogva, az irodalomban
egészen ismeretlenek. E két munka czime a következő:

a) *Huszár Gál: A keresztényi Gyülekezetben való Isteni
diczeretec es Imádságok.* 1574. Hely nélkül, 4-ed r. 347 számo-
zott levél.

b) *Az Evangéliumok es Epistolák Melyeket Esztendő által
olvasat az Anyaszentegyház Romai rend szerent Vasárnapokon
ünnepeken es Böjtben mindennap a karácsonyi s Husvéti ene-
pekkel együtt. Kiket Istennek nagyobb dicsiretíre s a lelkek
üdvösségére ujabban kinyomtatott s e világ elejébe terjesztett
a Méltóságos Magyarországi fejedelem Kardinal Kollonicz Leo-
pold Esztergomi érsek, Nagyszombaton. Nyomt. az Akad. bötük-
kel Hörman János által 1698. 12 r. 7 számozatlan levél és 356 szá-
mozott lap.*

Ezen két munkából Szabó Károly nagyérdemű tudósunk
több kiadást sorol fel, de az itt felhozottakat nem ismerte.

A collegium könyvtára tehát a mult század végén régi
magyar nyomtatványokból válogott gyűjteményt birt, melyet egé-
szen napjainkig csonkítatlanul megőrizett.

Azóta a könyvtár progressive gyarapodott s 1845-ben már

¹⁾ L. Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtárában az 587, 1106,
1139, és 1183 sz. könyvismertetéseket.

4000 kötetből állott, melyeket *Vandrák András* nagyérdemű veterán tudósunk 1836-ban, már mint collegiumi tanár, rendezett és lajstromozott.

Ő lajstromozta 1845-ben a Bánó Gábor kükemezei földbirtokos által a Collegiumnak 1843-ban adományozott könyvgyűjteményt is, mely szintén 4000 kötetből állott.

Ekkor a könyvtár állománya már 8000 kötet volt.

Azóta áldozatkész protestáns hazafiak kisebb-nagyobb könyvadományokkal, összesen vagy 7000 kötetrel gyarapították a könyvtárt, melynek állománya így 15,000 kötetre emelkedett.

Ezen könyvkészlet, mint a *Collegium tulajdona*, 1867/8-ban az intézet nagy dísztermében újból felállított, szakszerűen rendeztetett, megbélyegeztetett és teljesen lajstromozva átadatott a közhasználatnak.

Ez a tulajdonképeni collegiumi könyvtár, mely egészen önállóan kezeletik, körülbelül 150 forint évi dotatióval bir, és rendszeresített könyvtárnok vezetése alatt áll. A könyvtárnoki tisztet jelenleg *Flórián Jakab* collegiumi tanár viseli, ki hivatalában nagy szakismeretet és ügybuzgalmat tanusít.

Nyilvános olvasóterme nincs a könyvtárnak, de a collegium növendékei minden szerdán és szombaton térítvény mellett házi használatra kapnak könyveket, melyekről a könyvtárnok rendes naplót vezet.

Feladatára nézve a könyvtár általános, különösen gazdag azonban a protestáns theologia-irodalom, mely az egész könyvkészletnek mintegy harmadát képezi.

A magyarországi történeti kutfők közül: Bonfin, Bél, Pray, Schwandtner, Kovachich, Horányi munkái és a Tudományos Gyűjtemény folyamai érdemelnek figyelmet.

A könyvtár kéziratái közül, mint kevésbé ismerettest kiemeljük: *Cornides* levelezéseit Dobai Székely Samuhoz, melyek egy 4-ed rétfü kötetet tesznek ki s főleg irodalomtörténeti szempontból becsesek.

A collegiumi könyvtáron kívül még a Szirmay-féle könyvtárról kell megemlékeznünk, mely szintén az intézet nagy termében, de egészen elkülönítve, a karzaton van felállítva.

E könyvtár 15 ezer kötetből áll, általános történeti és szép-irodalmi munkákat foglal magában s mint »örök letétemény«, egészen külön kezeletik.

A könyvtárt Szirmay János kerekreíti földbirtokos és vidéki felügyelő 1833-ban mint »örök letéteményt« adományozta az eperjesi collegiumnak, csatolván hozzá 4000 pengő forint alapítványt, hogy ennek kamataiból a könyvtárnok díjaztassék és a gyűjtemény gyarapíttassék. A könyvtárnokot, az alapító levél értelmé-

ben, a Szirmay-család seniora nevezi ki, kinek a Collegium új könyvek szerzésére nézve javaslatot tesz.

A könyvtár ez időszertint igazgatója: Hazslinszky Frigyes, az országszerte ismert természettudós és collegiumi tanár, ki a könyvek használatáért felelős s kinek felügyelete alatt a könyvtár czédula-catalogusa nem sokára be lesz fejezve.

A könyvtár ritkaságaiból kiemelendők a következők:

1. *Egy XV. sz. latin írott Missale hártýdñ*, mely valószínűleg nem magyarországi egyház számára készült, mivel a naptárban a magyarországi szentek nem a szokott napokon jönnek elő.

2. *Igen szép latin Curtius 1471-ből*, mely Velenczében »Viudelinus Spira«-nál nyomtatott s csinos initialékkal és lapszéli festéssel van díszítve. A könyv a ritkább incunabulumok közé tartozik, reánk nézve is bir művelődéstörténeti becsesél, mivel a horiték-táblán levő, a XVI. század első feléből származó, feljegyzés szerint, *Joannes Loffholtz eperjesi licenciatúsé volt*.

3. Károlyi Gáspár Bibliája Vizsoly 1598; igen szép példány.

4. Székely István Krónikájának egy csonka példánya.

5. Ersch- és Gruber-féle Encyclopaediából az ekkorig megjelent kötetek.

Valószínű, hogy ezeken kívül még más ritkább munkák is lesznek a könyvtárban, de ezekre a bizottság az idő rövidsége miatt ki nem terjeszkedhetett. Megjegyezzük azonban, hogy minden tekintetben fölötte kívánatos volna, ha ezen könyvtár a collegiuméval együtt commassáltatnék és pedig úgy, hogy föntartván az *alapító családnak minden jogai*, a könyvek a Szirmay család bélyegével ellátva a Collegium könyvtárába beolvadnának. Így olvadt be a gróf Széchenyi-féle könyvtár a Nemzeti Múzeum, és a gróf Teleki-féle gyűjtemény az Akadémia könyvtárába.

Igy volna a Collegiumnak egy nagy, 30,000 kötetből álló egységes könyvtára, mely *bizonyos irányban* gyarapítva, a protestáns theologiai és a modern tudományos irodalmat egyesíthetné magában, míg a görög kath. egyház megyei könyvtárban a kath. theologiai, a magyarországi történeti és a magyar nyelvű irodalom volna képviselve.

Kisebb dotatioval bíró könyvtárak, a mostani szakrendszer mellett, csak bizonyos irányban haladhatnak, s legfeljebb néhány tudományszaknak irodalmát szerezhetik be teljesen. Atalános irányban, a világirodalom termékeinek összegyűjtésében, csakis nagy dotatióval bíró könyvtárak tarthatnak lépést.

Épen azért kívánatos volna, ha az említett két nyilvános könyvtár bizonyos irányt tűzne ki magának, melyben haladna, s a gyarapításoknál, beszerzéseknél és kiegészítéseknél csak bizonyos, szakok completirozására szorítkoznék, melyek aztán kölcsö-

nösen kiegészítenék egymást s idővel kielégítenék a magasabb igényeket is.

Az eperjesi kir. kath. főgymnásium tanári könyvtára 2203 kötetből és 3163 füzetből áll, melyek példásan vannak rendezve és lajstromozva. A gyűjtemény, mint modern szakkönyvtár, a kiválóbb tanári könyvtárak közé tartozik.

Könyvtárnoka: *Lévay István*, főgymnásiumi tanár, ki e tisztet már évek óta nagy ügyszeretettel viseli, s hivatalában kitünő tevékenységet fejt ki.

A gyűjteményben legkevésbé van a philologiai csoport képviselve, melyből a legszükségesebb forrás- és segéd munkák hiányoznak. Ezen hiányra felhívjuk az illetékes körök figyelmét.

Az eperjesi róm. kath. plébániai könyvtár körülbelül 1000 kötetből áll s leginkább theologiai és hitszónoklati munkákat tartalmaz. Régi magyar vagy latin könyvek, az egy csonka Decretalest kivéve, nincsenek a gyűjteményben, mely különben Pletényi Endre eperjesi apát-plébános felügyelete alatt áll, ki a könyvekről könnyen áttekinthető lajstromot készített. A gyűjteménynek legbecsesebb része, kétségkívül, az anyakönyvek, melyek 1616-ban kezdődnek s műveltségtörténeti adatokban föltötte gazdagok. Ezeknek átkutatását ajánljuk Lasztóky László tanár ur figyelmébe.

Az eperjesi ferenczrendiek könyvtára már a XVII. században létezett, miként ezt a könyvtáblákon olvasható egykoru feljegyzések tauusítják. A gyűjtemény két tűzmentes szobában van elhelyezve, hozzávetőleg lehet vagy 3000 kötet, s *Gürtler Ernő* volt zsolnai gymnáziumi igazgató és jelenlegi házfőnök felügyelete alatt áll. Gondosan készült lajstroma után itélve, leginkább theologiai munkákat tartalmaz, melyek közt számos ősnymtatvány és XVI. századi kiadás létezik.

Az idő rövidsége miatt a bizottság ezeknek csak igen kis részét vizsgálhatta át, de ebből is meggyőződött, hogy ezen könyvek régi magyarországi könyvtárakból kerültek ide, s tábláikon több ismeretlen hazai könyvbirtokosnak emlékét tartották fön.

Igy *Temesvári Pelbárt*: »*Aureum Rosarium*« cz. 1503-ban Gran Henrik hagenauai műhelyében megjelent munkája borítéktábláján XVI. századi kéztől ezen feljegyzés áll: »*Lapidis Refugii*«¹⁾. És alább egykoru kéztől: »*Ex libris Illustrissimi Comitis ac Domini Dni Ladislai Rákóczy ad usum concessus conventui Sebesiensis 1651 die 22. Maji*«. Továbbá *Angeli de Clavasio Summa Angelica* című, 1487-ben Velenczében Frankfort Miklós nyomdájában megjelent munka borítékán olvashatni: »*Conventus Eper-*

¹⁾ Lethonkő vagy Látókő, vagy Menedékszirt, szepesmegyei birtok, hol a karthauziaknak régente virágzó zárdájuk és könyvtáruk volt.

jesiensis 1692.» Hasonló feljegyzések lesznek a többi ősnymotatványokon is, de átkutatásuk a jövő buvárlatoknak van föntartva.

Még egy ritkább ősnymotatványt emelünk ki, mely legendákat tartalmaz s nagyszámu jellemző fametszetei miatt mű- és műveltség történeti becszel bír. Ez: »*Das Buch der heiligen Altväter mit seinen Beispielen*« etc. című, Augsburgban 1497-ben Hans Schvenspergernél megjelent munka, melyből a XV. században 5 kiadás jelent meg. Hogy melyik könyvtárból került ide, eziránt a borítéktáblán semmi feljegyzést nem találunk.

Végül megjegyezzük, hogy a régi magyar nyomtatványokat Szabó Károly nagyérdemű tudósunk 1878-ban a kassai kirándulás alkalmával átvizsgálván, ezeknek átkutatásába a bizottság ezuttal nem bocsátkozott.

Az alsó-sebesi ferenczrendiek könyvtára a legérdekesebb hazai könyvtárak egyike, melyre Szabó Károly tudósunk hívta fel legelőször a szakférfiak figyelmét. Ő 1878-ban régi magyar nyomtatványokat kutatott itt s ezek közt egy *unicumot* és két *oly munkát talált*, melyekből azelőtt csak csonka példányokat ismertünk. Az ő nyomozásai derítették fel azt is, hogy a könyvtárban nagyszámu incunabulumok vannak, melyeknek átkutatása, főleg a könyvtáblákon levő régi hazai feljegyzések miatt, föltötte kívánatos.

Ezen előzmények után indokoltnak találta a bizottság ezen könyvtárt működési körébe vonni, annál is inkább, mivel az előzőkeny *Náhlík Henrik* alsó-sebesi házfőnök és az ügybuzgó *Vaszilyak Simon* zárda-könyvtárnok már előre megtettek minden intézkedést, hogy a bizottság feladatát lehetőleg megkönnyítsék.

A könyvtár nem nagy, köteteinek száma alig haladja meg a 3000-et, de ezek közt van körülbelül 60 *incunabulum* és számos *XVI. századi nyomtatvány*, melyek a gyűjteménynek kiváló bibliographiai becset kölcsönöznek.

Tartalmukra nézve a könyvek leginkább a theologiai szakmához tartoznak, vannak azonban egyes kiváló példányok a profán tudományokból is, így, hogy csak a főbbeket említsük, Cicero, Ovidius, Livius, Josephus Flavius, Boccatus, Janus Pannonius és Erasmus Rotterodamus munkáiból szép és ritka kiadásokat bír a könyvtár.

A könyvek általános bibliografiai becse és tartalma azonban a bizottság előtt, mely kutatásaiban a főszlyt a hazai szempontra fektette, most másodrendü fontossággal birt.

A főczél, melynek elérésére ezuttal vállalkoztunk, az volt: *constatálni a könyvtárban levő régi nyomtatványok provenientidját* s a könyvtáblák egykoru feljegyzéseiből felderíteni azt, hogy mely régi hazai könyvtáraknak maradványait rejti magában az alsó-sebesi könyvesház.

E körülmény a hazai műveltség-történetre nézve nagyfontosságú s felderítése a magyarországi könyvtárak történetéhez nyújt adalékot.

E végből a bizottság a könyvtár ősnymotatványait tüzetesen átvizsgálta s azon eredményre jött: hogy ezekből mintegy 50 példány magyarországi származású, melyek 1485—1762-ig terjedő egykorú feljegyzéseikben¹⁾ 15 magyarországi könyvbirtokosnak emlékét tartották fenn.

Ezen ősnymotatványok részletes ismertetését, a feljegyzésekkel együtt, a »Magyar Könyvszemle« legközelebbi füzete fogja hozni, itt csak röviden felsoroljuk az eredményt, mely a gyűjtemények szerint így oszlik meg.

A legrégebbi könyv a könyvtárban a *marosvásárhelyi ferenczeseké*, mely már 1485-ből érdekes feljegyzéseket mutat fel. Ez időben tehát már a zárda birtokában volt. Ezután következnek a XV. századi feljegyzésekkel ellátott könyvek. Ilyen van összesen 14, és pedig 7 a lechniczi, 4 a látókövi karthausiak, 2 a nagybányai ferenczesek és 1 a szepesi 24 lelkesz társulati könyvtárából. XVI. századi, de még mohácsi vész előtti feljegyzéssel bír 3 könyv a soóvári ferenczesek, *egy* az egri sz. János egyház, *egy* Olaszi Péter, *egy* Czipszer Péter és *egy* Galambos György gyűjteményéből. A legközelebbi feljegyzés 1643-ból származik s azon 4 ősnymotatványon olvasható, melyeket Kapu Klára, bedeghi Nyáry István gróf özvegye a sebesi conventnek adományozott. A feljegyzés egyttal a legrégebbi positiv adat, melyet a sebesi könyvtár eredetéről birunk.

Legnevezetesebbek a gróf Rákóczi László-féle könyvadományra vonatkozó feljegyzések. Ezek 22 ősnymotatványon jönnek elő, s arról tanuskodnak, hogy gróf Rákóczi László 1651. május 22-én a sebesi conventnek nagyszámú ősnymotatványt ajándékozott, melyek legnagyobbbrészt XV. századi szepességi könyvtárakból kerültek birtokába.

Az alsó-sebesi convent feljegyzésével 5 ősnymotatvány van a könyvtárban és pedig egy 1653-ik évi és négy XVII. századi kelettel. Még a kassai ferenczesek könyvtárából emelünk ki három ősnymotatványt 1653, 1673. és 1762-ik évi feljegyzésekkel s egyet Keczer András földbirtokos 1691-ik évi névaláírásával, s ezzel a feljegyzések sorát befejeztük.

¹⁾ Ezen feljegyzések az egykori könyvbirtokosoktól származnak, s a borítéktábla belsejére vannak írva. A legérdekesebbek ezek: Lapidis refugii, fratrum carthusiensium in Lechnicz, pertinet ad fraternitatem 24 plebanorum in Scepusio, liber iste est praedicatoris hungari de Rivulo Dominarum, liber iste pertinet ad Sóvár stb.

Miudezek ekkorig irodalmunkban ismeretlenek voltak s felderítésök által nemcsak eddigi ismereteink a régi hazai könyvtárakról és könyvbirtokosokról gyarapodnak, hanem több tekintetben egészen új nézponokat nyerünk, melyeknek alapján tovább nyomozhatunk.

Igy hogy csak egyet említsünk, a sóvári ferenczesek régi könyvtárából ekkorig csak egyetlen egy kéziratot ismertünk, mely jelenleg a müncheni könyvtárban őriztetik; a sebesi adalékokkal most e könyvtár állománya 4 kötetre emelkedik s nem szenved kétséget, hogy ezen számot a jövő bűvárlatok még gyarapítani fogják.

Megjegyezzük még, hogy a sebesi könyvtár egy tűzmentes szobában van elhelyezve s rendes könyvtárnok felügyelete alatt áll, ki a könyveket most újból lajstromozza és rendezi.

A *bártfai plébánia egyház* könyvtára a plébánia-templom sekrestyéje fölötti kápolnában őriztetik. Eredete a középkorba nyúlik fel s könyveinek száma, mely ma 75 kötet kézirat és régi nyomtatványból áll, egykor igen tekintélyes lehetett, mivel ezeknek egy részét Szojkovicz János városi plébános 1749-ben, a városi tanács beleegyezésével, az egri káptalannak 100 magyar forintért eladta. Könyvszekerénye a XV. század végéből származik, s a könyveknek nemcsak hogy eredeti kötésük megvan, hanem azonfelül mindeniknek borítéktábláján ott díszlik 8-ad réttű papirszeleteken, a város címere latin distichonokkal.

A gyűjteményt Myskovszky Viktor a »Magyarországi Régészeti Emlékek«¹⁾ és a »Magyar Könyvszemlében«²⁾ részletesen ismertetvén, a bizottság ezuttal csak kiemeli: hogy ez egyike azon kevés hazai középkori könyvtáraknak, melyek könyveiket egész napjainkig megőrizték, s érdekes adalékot szolgáltat hazánk XV. századi műveltségtörténetéhez.

Még megjegyezzük, hogy a könyvtár Kacsvinszky Ede bártfai plébános felügyelete áll, ki a bizottságnak a könyvtár megtekintésében egész készséggel kalauzul szolgált.

Ezekben foglalja össze a könyvtári bizottság kutatásainak főbb eredményét, s midőn jelentésünket most befejezzük, kötelességünknek tartjuk mindazon könyvbirtokos és könyvtárnok uraknak, kik szives készségökkel kutatásainkat előmozdították, hálás köszönetünket kifejezni.

CSONTOSI JÁNOS,
vál. tag, bizottsági előadó.

¹⁾ IV. köt. I. rész.

²⁾ 1880. évf. I. 19—27.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SÁROSVÁRMEGYEI KIRÁNDULÁSA

(1881. AUG. 22—28.)

Van Eperjesen egy nagy hatással működő egylet: a »Széchenyi kör«, mely Sáros-vármegye intelligentiája nagy részét egy focusba gyűjté össze s a város társadalmi életének s szellemi emelkedésének keletkezése óta fontos tényezőjévé lett. Valóban méltán viseli Széchenyi nevét, mert azt a célt, mit ő a társadalmi körök felállítása által tervezett, hazánk egy hasonló társulata sem sajátította el annyira, mint ez. Azok, kiknek megalapítása körül is legnagyobb érdemük van, *Berzeviczy* Tivadar mint elnök s *Berzeviczy* Albert mint jegyző adják meg irányát s buzgólkodnak fejlesztése körül. Az eszme, hogy társulatunkat Sáros megye meghívja egyik vándorgyűlését Eperjesen tartani, szintén a kör kebelében támadt. Még 1878-ban az abaúj-vármegyei kirándulás alkalmával történt az — de társulatunk egy korábban kapott meghívás által le volt kötve 1879-ben Maros-Vásárhelyen tartani kirándulását s a meghívást csak 1880-ra fogadta el.

Azonban ez évben Sáros megyében inség volt, s társulatunk épen emiatt 1881-re halasztá kirándulását, de azt is elhatározta, hogy ezen 1880. évben sehova sem fog kirándulni. Úgy is történt. Miután pedig a kirándulás véglegesen meg lett állapítva, Sáros megye közönsége, karöltve Eperjes város hatóságával, nagy buzgalommal hozzá fogott az előkészületek megtételéhez. Még 1880. évi sept. 2-án kineveztetett az előkészítő bizottság s elnökévé a főispán, jegyzőjévé *Berzeviczy* Albert főjegyző választattak. A bizottság két irányban kezdte meg működését: bemutatni a megye műemlékeit s összegyűjteni a vidéki nemesség levéltáraiban őrzött történeti anyagot. Hogy műemlékek dolgában Sáros megye rendkívül gazdag, s annyi kincset rejt, mint kevés megye, az általánosan tudott dolog: de hogy levéltári anyag tekintetében is a leggazdagabb vármegyék közé tartozik, az mindazokra nézve, kik az ottani viszonyokkal nem voltak ismerősök, meglepő volt. Az előkészítő bizottság jun. 10-iki ülésében az egyes megbízottak beszámoltak eljárásuk eredményével s a jegyzőkönyv társulatunkkal közöltetvén, az örömmel győződött meg, hogy a kirándulás eredményes voltához kötött remények nemesak teljesedni fognak, ellenkezőleg az eredmény a várakozást felül fogja múlni.

Eközben a választmány véglegesen megállapítván a kirándulás határ-idejét, azon feltevésből indulva ki, hogy a sáros-vármegyei levéltárakban a lengyel-magyar viszonyokra vonatkozólag sok nagybecsű történelmi adat lehet, egyszersmind a lengyel-magyar történetírók közt szorosabb viszonyt óhajtván létesíteni, elhatározta felhívni a krakói tudományos akademiát, hogy az ez évi kirándulásra küldjön megbizottakat, kik ottan a lengyel történet Magyarországon őrzött forrásait tanulmányozzák. A krakói akadémia szíves készséggel engedett e felhívásnak s a képviseléssel dr. Smolka Szaniszló krakói egyetemi tanárt bízta meg, s erről társulatunkat egy meleg hangon irt átirattal értesíté. Ez az eperjesi előkészítő bizottsággal hivatalosan közöltetvén, az örömmel vette a jelentést s a szükséges intézkedéseket megtette.

Közelgetvén a kirándulás határídeje, a titkári hivatal részéről megtették a szokásos előkészületi intézkedések s aug. 20-án az akadémiai kör helyiségében megtartatott *Pulszky* Ferencz társulati elnök elnöklése alatt, mint a ki szíves volt a folyó évi kirándulás vezetésére vállalkozni, az előzetes conferentia, melyben a vidékről beérkezett tagok is résztvettek, s mely az utazás módozatait állapítja meg.

Aug. 21-én reggel a magyar államvaspálya kassai vonalán a kirándulásban résztvevő társulati tagok, élükön *Pulszky* Ferenczezel, elindultak: az utazás kényelméről a társulatunk iránt mindig kiváló előzékenységgel viseltető m. államvaspályai igazgatóság ez úttal is szíves készséggel gondoskodott.

Budapestről 30-an indultunk el, de a kirándulók száma út közben közel 40-re szaporodott. D. u. 4 óra volt, midőn Kassára érkeztünk: e derék város polgárai közül számosan, kik még rokonszennvel emlékeznek a négy év előtti kassa-abauji kirándulásra, kijöttek a vasutra a társulat üdvözlétére s ezek üdvözlését meleg szavakkal tolmácsolta Münster polgármester, kinek *Pulszky* rokonszenyes szavakkal mondott köszönetet a szíves megemlékezésért. Ezután a kirándulók a kassa-oderbergi vonalra szállottak át, az állomás-főnök úr szíves gondoskodása által fentartott külön kocsikon helyezkedvén el.

Sárosmegyében az első jelentékenyebb állomás, Hernád-völgyének egyik legszebb pontja: a regényes fekvésű *Abos*. Az ünnepélyes fogadás itt vette kezdetét: a megérkező vonatot taraczk-durrogások fogadták, s az előkészítő bizottság egyik tevékeny tagja: dr. *Schmidt* Gyula meleg szavakkal üdvözölte a társulatot. Egyszersmind kiosztotta a tagok közt a kirándulásra vonatkozó programm tervezetét, s az elszállásolásra vonatkozó utasítást, mi által eleve minden zavarnak eleje vétetett.

Maga az ünnepélyes fogadás Eperjesen ment véghez, hova a vonat 8 óra körül érkezett meg.

Az eperjesi állomás virágfüzérékkel, lampionokkal volt feldíszítve, óriási tömeg lepte el a perront, a városi tűzoltóság teljes díszben kivonult, s ezen élénk körnek középpontját képezte a díszmagyarba öltözött

fényes küldöttség, mely *Mattyasovszky* Tamás főispán vezetése alatt a társaság megérkezésére várt, s melynek tagjai közt *Péchy* Zs. alispán, *Fuhrmann* Andor polgármester, *Berzeviczy* Tivadar tanfelügyelő, *Berzeviczy* Albert orsz. képviselő stb. voltak. A főispán igen szép és melegen elmondott beszéddel üdvözölte a társulatot, megemlékeztén arról a korról, mikor Pulszky e vidéken megkezdé politikai pályáját; üdvözli őt most, mikor a történelmi társulatot arra a vidékre vezeté, mely oly hiven megőrzé a történelem nagy épületének egyes mozaik-töredékeit. E töredékeket összeszedni, rendszerbe hozni lesz feladata a társaságnak, melyet a legmelegebben üdvözöl az ország határán, azon a vidéken, melynek lakossága bár nem az édes magyar nyelvet beszéli, de azért nem kisebb szeretettel csügg a hazán, nem látja a társulatot kevesebb szívélyességgel, kevesebb örömmel, mint a haza bármely vidéke. A társulat tagjait meghatotta e szép beszéd s érzelmeiknek dörgő éljenben adtak kifejezést, mire a taraczkok-durrogása közt felhangzott a zene. De az csakhamar elmúlt s most Pulszky Ferencz megindultan mondott köszönetet a nem várt, meglepően szép fogadtatásért; üdvözli a fogadtatásnál jelenvoltakat, mint régi kedves barátait, kiket évtizedekkel ezelőtt hagyott el; de hálásan emlékezik vissza, hogy itt kezdte politikai pályáját, ez a vidék volt bölcsője, itt tanult, és mindig érezte azt, hogy ő is e vidék fia, s annak akarja is magát mindig tartani. Ismét éljenzés, taraczk-durrogás; mire az eperjesiek lehetőleg legszívesebb kalauzolására, élénk részvétele mellett ezrekre menő néptömeg által képezett sorfal közt megkezdődött a bevonulás hosszú kocsisorban. A menetet díszes lovasbandérium nyitotta meg, s az a lombokkal, nemzeti, megyei és városi lobogókkal díszített diadalkapu alatt vonult el, fellobogózott házsorok közt, kivilágított ablakok alatt, keresztül a főutezán, hol a tűzoltók s a sóvári bandérium fáklyákkal kezükben képeztek sorfalat.

Ez nap este ismerkedési estély volt a nagy vendéglőben — de az első pillanatban már mindenki ismerős volt. Ugy tetszett mindenkinek, mintha hosszas távollét után haza jött volna, régi ismerősei, barátai körébe. Itt valóban senki sem volt ismeretlen, s senki sem érezte magát idegennek.

Aug. 22-én reggeli 9 órakor, *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt, előértekezlet volt a városi tanácsteremben, oly czélból, hogy a közgyűlés elé javaslat terjesztessék a program végleges megállapítása, valamint a bizottsági elnökök és előadók kinevezése érdekében. Ez előértekezleten a megye és város küldöttei s a társulat jelenlevő tagjai vettek részt.

Az előértekezlet befejezése után a résztvevők az ünnepiesen feldíszített megyeház termébe vonultak. A terem zsúfolásig megtelt (a főispán családi gyász miatt nem jelenhetvén meg) résztvevőkkel, s midőn a közgyűlés megtartására kitűzött idő elérkezett, *Péchy* Zsigmond alispán felkérte *Bánó* József, *Fuhrmann* Andor polgármester és *Berzeviczy* Albert m.

főjegyző urakat, hogy *Pulszky* F. társ. elnököt a közgyűlésben való megjelenésre kérik fel.

Pulszky F. megjelenvén, a jelenlevők hangos éljenzése közt elfoglalta székét s megnyitván az ünnepélyes közgyűlést, felolvasta elnöki megnyitó beszédét a történetírás elméletéről, mely hangos éljenzéssel fogadtatott.

Utána *Bánó* József és *Berzeviczy* Edmund olvasták fel értekezéseiket s mindkét előadást a jelenlevők osztatlan tetszése és hangos éljenzése kísérte.

Folyó ügyekre kerülvén a sor: titkár jelenti, hogy *Szentandrásy* Lajos társulatunk alapító tagja, alapítványát újabb száz frittal szaporította. Mi is a jelenlevők zajos éljenzésével találkozott.

Következtek a tagajánlások.

Titkár bemutatja az időközben jelentkezők névsorát: melynek alapjáz. megválasztottak évdíjas tagoknak: *Rózsa* Ferencz szeged-rochusi plébános, (aj. Kámánházy); *Berghofer* Vilmos, ügyvéd, M.-Sziget, (aj. Korányi Fr. t. sz. b.); *Kövessy* József Szöreg, (aj. a titkár); *Szemere* Attila, (aj. Thallóczy); *Báttaszékly* Lajos, ügyvéd, B.-Csabán, (aj. Haan L.); *Plavecsekly* József, somosi lelkész, (aj. Csontossy); *Hörk* József, eperjesi tanár, (aj. Haan L.); *Szmrecsányi* László, k. körjegyző, Kassán, (aj. Fejérpataky).

Az előkészítő bizottság buzgalma nemcsak arra terjedt ki, hogy mennél több anyagot gyűjtsön össze a társulat tagjainak feldolgozás és átvizsgálás végett, (magának az Eperjes városi ltárnak indexét ki is nyomatta), hanem igen kitűnő tapintattal arra is, hogy a társulatnak tagokat gyűjtsön, s így a hazai történet iránt a résztvétet mennél szélesebb körben terjessze. E célból gyűjtőiveket bocsátott ki s buzgalmát igen szép siker koronázta. Bemutattatván ez iverk, hangos éljenzés közt megválasztottak évdíjas tagoknak: *Mattyasovszky* Tamás főispán, *Péchy* Zsigmond alispán, *Fuhrmann* Andor polgármester, Eperjes város közönsége, *Berzeviczy* Tivadar k. tanfelügyelő, *Nuber* Sándor gymn. igazgató, *Berzeviczy* Béla földbirtokos, Dr. *Mosánszky* Győző ügyvéd, *Vida* Aladár tanár, *Kubinyi* Albert, *Ghillányi* József, Dr. *Tahy* Mihály m. e. aljegyző, *Szabó* Géza ügyvédj. Eperjesen, *Bánó* József, *Bánó* Árpád, ifj. *Bánó* József Osztrópatakán, *Bánó* Géza Ternyén, *Bánó* György Zsálmányon, ifj. *Meliorisz* Kálmán Kis-Sároson, *Dessewffy* Pál Margonyán, *Imrich* Győző gyógyszerész, *Havriday* Sándor v. jegyző K.-Szebenben, *Kosch* Arthur kataszt. becselő biztos Bártfán, *Szmrecsányi* Ödön földbirtokos Sáros-Darócson.

A zárgyűlés határideje, az előértekezlet által tett ajánlat alapján, aug. 28-ára tüzetvén ki, elhatározottat ezután, hogy a kinevezendő bizottságok mindjárt a következő nap kezdjék meg működésüket. Nyomban utána kinevezettek a bizottságok elnökei s előadói:

1. *Városi bizottság.* (Eperjes és Kis-Szeben levéltárainak buvárlására.) Elnöke: *Fuhrmann* Andor eperjesi polgármester. Előadója: *Lasztókay* László eperjesi tanár.

2. *Megyei bizottság.* (A vármegyei s a beszállított családi dúsgazdag levéltárakra : Berzeviczy, Péchy stb. családoké.) Elnöke : *Péchy* Zsigmond. Előadója : dr. *Fejérvataky* László ; segédelőadó : *Reizner* János.

3. *Margonyai bizottság.* (A Dessewffy család lt.) Elnöke : *Pesty* Frigyes. Előadója : *Szenkláray* Jenő.

4. *Osztropatak-jernyei bizottság.* (A Bánó, Szinyei Merse és br. Ghillány család lt.) Elnöke : *Pesty* Fr. Előadója : *Zilahy Kiss* Béla, segédelőadó : *Petró*.

5. *Bártfa-aborói bizottság.* Elnöke : *Szabó* Károly. Előadója : *Szádeczky* Lajos.

6. *Könyvtári bizottság.* Elnöke : *Szinnyei* József. Előadója : *Csontos* János.

7. *Régészeti bizottság.* Elnöke : b. *Nyáry* Jenő. Előadója : *Myskovszky* Viktor.

Amint e kinevezések megtörténtek a társulati tagok az egyes bizottságokba önkénytes jelentkezés alapján beosztattak.

Titkár ezután bemutatja Dr. *Smolka* Szaniszló egyetemi tanárnak, mint a krakói tudományos Akadémia kiküldöttének levelét, melyben ez tudatja, hogy családi körülményeinél fogva csak 24-én estve jelenhet meg Eperjesen.

Ezzel a közgyűlés eloszlott, s a társulat tagjai s a meghívottak a városi tágas és díszes táncteremben gyűltek össze, mintegy 200 területű díszlakomára. A jelenlevők közt egy *Thallóczy* Lajos által készített alkalmi nyomtatvány osztatott ki, mely egy kétszáz év előtt Apafi udvarában tartott lakomának leírását foglalja magában, s ez élvezetes napra emlékül szolgál. A lakoma vidám hangulat közt folyt le, s a kedélyes és vidám toasztok hosszú sorát ősi szokás szerint az ő felségére és magas családjára mondott toaszt, nyitotta meg. Mellőzzük e lelkes és vidám hangulatúköszöntőket, de lehetetlen meg nem emlékeznünk arról, melyet *Schmidt* alezredes mondott a történelmi társulatra. Melegen üdvözölte a társulatot, mely a múlt emlékeinek megőrzését tette feladatává. A hadsereg kötelessége megőrzeni a békét s lehetővé tenni, hogy a társulat háborítatlanul folytathassa működését. A hadsereg mely érdeklődéssel és részvéttel kíséri a társulat működését, mely az ő fejlődésének és alakulásának történetére is kiterjed. A toaszt kitörő éljenzéssel fogadtatott, s az arra adott válasz kiemelte a közös hadügyminiszterium liberálítását, melylyel a történelmi forrásokat a kutatók rendelkezésére bocsátja, s kiváló érdemeit a kutatók közrebocsátása és feldolgozása körül. Lakoma alatt lengyel részről üdvözlő távirat érkezett francia nyelven, mely szó szerinti fordításban így hangzik : Üdvözljük a magyar történetirókat, kik Lengyelhon szomszédságában összegyűltek, kutatva a történelmi forrásokat, melyek visszaidézik a testvéri barátságos viszony emlékét Magyar- s Lengyelhon közt. Kívánjuk, hogy a társulat munkája a két nemzet kölcsönös javára szolgáljon. Rogawsky Károly, Golembesky Wladislaw.

A távirat felolvasása zajos tetszéssel fogadtatott.

Másnap aug. 23-án a különböző bizottságok megkezdték működésüket. Előleges megállapodás szerint az napon minden bizottság Eperjesen maradt, az ottani gazdag műemlékek megtekintésére s a városi és megyei levéltárak tanulmányozására. A bizottsági előadók jelentései tájékoztatást nyújtanak az olvasónak, de nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a buvárkodási anyag a legjobban elő volt készítve, s az a példás rend, mely eddig érvényesült, s az ügyes rendezői kéz, mely mindenkit meglepett, itt is érezhető volt.

E nap folyamán újabb, lengyel nyelven irt távirat érkezett, mely szószerinti fordításban így hangzik: A magyar történelmi társulat eperjesi gyűlése alkalmából legszívélyesebb üdvözetünket küldjük az igen tisztelt tagoknak, azon mély meggyőződésben, hogy valamint most a tudomány zászlója alatt egyesül a két szomszéd nemzet a határszélen úgy jövőben is a magyarok és lengyelek rokonlelke mindegyre legerősebb kapcsolattal lesznek összekötve. Isten áldása legyen a közös nemzeti munkán. Éljenek a magyarok. Aláírva: a krakkói lapszerkesztők. E szíves táviratra a következő távirat küldetett: A magyar történelmi társulat a krakkói sajtó testvéries üdvözlését a legszívélyesebben viszonzozza s szívből kiáltja: Niech Zija.

Estve igen fényes és látogatott bál volt a városi táncsteremben, melynek díszes volta az esti világítás mellett jobban kitűnt, mint az megelőző napi lakomán, a vidéki és helybeli közönség s a társulati tagok élénk részvétele mellett.

Aug. 24-én a vidéki bizottságok kocsikon elhagyták Eperjest, hogy rendeltetésük helyére menjenek. Legnagyobb volt a bártfai bizottság, mely egy maga 12 kocsit töltött meg: a város nagyhirű műemlékei s páratlan gazdagsága igen sok kutatót vonzottak oda. Valóban nem is csalódtak: a régi műemlékeknek s a levéltári kincseknek oly nagy halmaza várt rájuk, mely Myskovszky leírása után is meglepte őket. Dél felé érkezett a bizottság Szabó Károly vezetése alatt Bártfára, hol hasonlólag ünnepélyes és lehető legszívélyesebb fogadtatásra találtak. A város derék főjegyzője üdvözölte a bizottságot (a polgármestert gyengélkedése tartá távol), kinek Szabó K. meleg szavakkal válaszolt, kiemelvén, hogy oly szívélyesség, oly nagyszerű fogadtatás, milyennel Sáros megye és közönsége fogadta, a kirándulókat nem illeti meg, oly szerény munkásait a történetírásnak, mint ők. De megérdemli az eszme s ez teszi érthetővé e pompás fogadtatást. Azt mondták már régóta, hogy kihál a magyar; de az nem lehet, hisz mint mindenütt, itt is ily lelkes, a magyar ügy iránt buzgó, testestől lelkestől magyar a közönség. Dörgő éljenek kísérték s szakíták félbe az üdvözlő beszédeket. A bizottság ezután a méltán nagyhirű városházán berendezett kiállítást tekintette meg, melyen sok nagybecsű tárgy volt közszemlére kitéve, azután Myskovszky vezetése alatt a templomokat járta meg, s megkezdte a levéltár tanulmányozását.

Ez nap reggelén az elnök s a titkár, Szádeczky kíséretében, a vasuton Smolka elé indultak. Pulszky Héthársig, egyuttal az ottani műemlékeket is meg akarván tekinteni, az utóbbiak Osztropatakára rándultak Bánó Józsefhez, családi ltárát előlegesen is átvizsgálándók. *Dr. Smolka* a vasutal csakugyan megérkezett, a fennirtak társaságában s az indóháznál *Fuhrmann* Andor polgármester fogadta egy hat tagu küldöttség élén, melegen üdvözölvén őt, kinek Smolka meghatottan válaszolt.

Aug. 25-én reggel, Smolka, Pulszky a titkár s Szádeczy kíséretében Bártfára rándultak ki, hogy az ottani bizottsághoz csatlakozzanak.. Oda érve Smolka, azonnal a gazdag levéltár lengyel-magyar viszonyokra vonatkozó adatait kezdte tanulmányozni. Rövid idő alatt igen sokat talált: nemcsak a kereskedésre vonatkozó s közmívelődési adatokat — hanem politikai tartalmú okiratokat is. Minthogy pedig a bizottság Zboróra rándult, ők is kiindultak a Rákóczyak ősi kastélyába, mely most gróf Erdődyne tulajdona. A lengyel akademia küldötte ott is a legszívélyesb fogadtatásra talált: nemcsak a társulati tagok, hanem a többi vendégek s a nemes tulajdonosnö képviselője részéről is melegen üdvözöltetett.

Zboróról a bizottság estére a bártfai fürdőbe rándult — innen aug. 26-án Bártfára mentek folytatni a levéltárban megkezdett kutatásokat, s este a legnagyobb rész visszatért Eperjesre, csak az elnök, előadó s egy pár tag maradván hátra, befejezni a kutatást.

Az eperjesi bizottság számára a városi hatóság aug. 27-re kirándulást rendezett Sóvárra az ottani sófözde s Vörösvágás-Dubnikra az opál bányák megtekintésére. Sóvár ünnepélyesen fel volt díszítve, ugyanazon banderium rukkolt ki, mely a társulat megérkezése alkalmával Eperjesen volt felállítva. *Kosztka* a derék bányaiigazgató melegen üdvözölte a társaságot s érdekes felolvasást tartott a bánya történetéről, mely fennebb egész terjedelmében olvasható. Neki Pulszky válaszolt, meleg köszönetet mondva a szívélyes fogadtatásért. Azután az igazgató vezetése alatt a társulat bejárta a sóföldét.

A bizottság innen Dubnikra ment, hol azt a bérlő hasonló szívélyességgel fogadta, s kalauzolta.

Aug. 28-án volt a zárulás a megyeházánál. Rövid értekezlet előzte azt meg, mely a bizottsági jelentések sorozatát állapítá meg. Magát a zárulást Pulszky 10 óraker nyitotta meg. Mattyasovszky főispán, Péchy Zs. alispán és Smolka Szaniszló közt foglalván helyet, s vázolván a czélt, a mit társulatunk e kirándulásokkal elérni óhajt; igaz, mondá, hogy Sárosmegyében nem kell a régi emlékek iránti vonzalmat felébreszteni, e megye mindig élénk részvéttel csüggött régi emlékein. A tört. társulat teljesen megelégedve tekint vissza az itt töltött napokra, mikor ugy a megye, mint a város és a hazafias családok minden törekvésüket arra fordíták, hogy »utile cum dulci«-t élvezzen társulatunk. Végül meleg

köszönetet mond az egész vidéknek azon felejthetetlen szívcs fogadtatásért, melyben részesültünk.

Ezzel megnyitotta a gyűlést. Értekezés — hogy a beszámolásokra annál több idő jusson, egy volt: a *Thallóczy* Lajosé, »Egy eperjesi kereskedő a XVII-ik században«, melyet a szerző távollétében Pettkó Béla olvasott fel.

Az értekezés zajos éljeneket aratott s annak végeztével az elnök Pulszky bemutatja rokonszenves szavak kíséretében Smolka Szaniszló urat, ki elkészvén a mult heti nagygyűlésről, csak most juthatott körünkbe. Smolka németül válaszolt élénk figyelem között e szavakra. Kezdé azon, hogy régóta tart már az összeköttetés a két nemzet között, mind a kettő egy időben ébred történelmi életre. Vázolja a különbséget e két nemzet története közt. Magyarország szerencsés geográfiai helyzetéül fogva sokkal inkább állott összeköttetésben a művelt nyugattal, mint a távolabb s félreeső Lengyelország. Majd a legszorosabb viszonyba lépett egymással a két ország s ez mindkettőben a virágzás kora volt; a humanizmus, mely a XV. században mindkét országban virágozni kezd, épen ez érintkezés gyümölcse. Lengyelország egyik legnagyobb királyát Báthory Istvánt Magyarországnak köszöni; ő is közös ellenségek ellen küzdött. Sok történelmi forrásunk közös, nem lehet meghatározni, magyar vagy lengyel történelemhez tartoznak-e inkább. Nehezebb az érintkezés az irodalom terén, mert egymás nyelvét nem értjük; följánlja, hogy ő időről-időre a lengyel irodalmi eredményekről Magyarországra tudósításokat fog küldeni (élénk éljenzés), hogy a két nemzet tanulja egymás irodalmát ismerni. A krakói akadémia részéről meghívja a társulatot az 1884-ben Lembergben tartandó történelmi kongresszusra.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár felolvassa *Bubics* Zs. apátkanonok urnak következő aug. 25-én Nagy-Váradon kelt táviratát: »A kaszárnya-alapok ásatásakor ráakadtak Szt-László templomának főbejáratára, jobb oldalfalára. Mausoleum-féle nagy kövekre akadtak. A templom iránya meghatározható a mostani vártemplom s kut irányában. Ha a nagyudvar felátatása lehetséges lesz, érdekes leleteket remélhetni. Intézkedtem, hogy minden lerajzoltassék.«

Következett az időközben jelentkezett tagok névsorának felolvasása. Melynek alapján megválasztattak évdijas tagoknak: *Grünwald* Ágoston k. adópenztárnok Bártfán, *Rhody* Alajos v. jegyző Bártfán, (aj. Myskovszky V.); *Telekessy* János, kath. hitoktató, Eperjes, (aj. Szentkláray); *Nallik* Henrik, szt-Ferencz. házfőnök, Sebes, (aj. Csontosy); *Taly* József, Eperjes, (aj. Reizner); *Schmidt* alezredes, (aj. Fejérpataky); *Divald* Károly, Eperjes, *Czékus* László nevelő, Margonyán, *Podhorányi* Nándor, Eperjes, (aj. a titkár.)

Ezután az egyes előadók a kutatások eredményeiről szóló jelentéseket olvasták fel: melyeket a jelenlevők feszült figyelemmel s nagy meglepéssel hallgattak végig, meggyőződve azokból, hogy a társulat

ez évi kirándulását, a lelt történelmi anyag tekintetében is, rendkívüli siker koszoruzta. Sárosmegyében nemcsak a városi, hanem a főri és nemesi curiakon is nagyszámu és nagybecsü történelmi adatokat őriznek, melyek nemcsak a köztörténetre hanem a megye monographiájára is megbecsülhetetlen forrást képeznek, úgy, hogy alig van megye, melyben annyira indicálva volna annak monographiáját megírni, mint Sárosmegye. Örömmel regisztráljuk, hogy e tekintetben üdvös mozgalom indult meg, s biztos reményünk lehet, hogy az ige testté fog válni. Irányadó körök már is érintkezésbe léptek egy derék fiatal tudósunkkal.

A zárulást közel 1 óra felé zárta be Pulszky F. elnök s ezzel megkezdődött a búcsuzás, e megyéből bizonyynyal mindenki a legédesebb s rokonszenvesebb emléket hozza magával.

Smolka a titkár kíséretében folytatta kirándulását Kassára s Szepesmegyébe, a lengyel-magyar történeti emlékek kutatására. Kassán a városi ltárban sok érdekes anyagra találtak. Mindszenten megvizsgálták gróf *Csáky* Albin ltárát, s itt is bőven akadt érdekes anyag. Innen Lőcsére rándultak, azután *Savnikra* a szepesi püspökhöz mentek, s a kirándulás fáradalmait Bars-Szentkeresztben *Ipolyi* püspök vendégszerető kastélyában pihenték ki. Innen Budapestre jöttek s Smolka 2 nap mulva vizatért Krakóba, hova őt kötelessége szólítja vissza.

SZILÁGYI SÁNDOR.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE.

1881.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

1881.

Budapest, 1881. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

I.

A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai.

I. A társulat címe és székhelye, célja és munkaköre.

1. §. A társulat címe: »Magyar Történelmi Társulat«; székhelye Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat célja: a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél széleskörű érdekelttség ébresztése.

3. §. Ezen cél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása és kiadása: hanem nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, levél- és könyvtárak, műemlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre és annak minden segédtudományaira: nevezetesen a palaeographiai és archaeologiai csoportozatokra.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

5. §. A társulatot képezik: a) az alapító, b) az évdíjas, c) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokul tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat céljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítvánnyal járulnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapírokbán. Az alapító tagok taggá választatásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választatásukról, saját kívánságukra 3 forint befizetése mellett, díszoklevelet nyernek.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választathatik minden külföldi történettudós, ha a) a M. Történelmi Társulat, b) a hazai történetírás, vagy c) a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett

Minden tagnak jogában áll tiszteleti tagok ajánlatát javaslatba hozni, s ezeket a választmány abszolút többséggel választja meg. Az ilyenek megválasztásukról oklevelet nyernek.

9. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik — és pedig első sorban az elnök, akadályoztatása esetében pedig az alelnökök egyike — a társulatot a választmányynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

10. §. Elnökké és alelnökké oly férfiak választatnak, kik a hazai történettudomány művelése vagy előmozdítása által kitűnő érdemeket szereztek. A társulatot a hatóságok és mások irányában az elnök, vagy gátoltatása esetében az alelnökök egyike képviseli; a gyűléseken s üléseken ők elnökölnek, jogukban áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnök döntő szavazattal bír.

11. §. Az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni.

12. §. A társulat titkára — ki a választmány által meghatározandó tiszteletdíjt élvez — úgy az évi, mint a havi üléseken előterjesztői hivatalt visel; a határozatok végrehajtásáról gondoskodik; a jegyzőkönyvet, melyet az elnökkel együtt aláír, vezeti; a társulat közlönyét a választmány befolyása mellett szerkeszti; levelezéseit folytatja s könyvkiadásaira, valamint az irattárra felügyel.

13. §. A társulat jegyzője a titkárnak segítségére van, és őt gátoltatása esetében helyettesíti.

14. §. A pénztárnok a társulat vagyonát híven és pontosan kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyűlésnek pedig részletes számadással tartozik. Pénzt a választmány határozata alapján az elnök, ügyvezető alelnök, vagy a rendes havi kiadásokat illetőleg a titkár által aláírt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki; kivéven a rendkívüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 forintig való összeget, a legközelebbi választmányi ülés utólagos jóváhagyása mellett. A pénztárnok — ki rendesen díjaztatik — bármikor is tartozik az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák; a választmány elé minden havi ülésen pénztári kimutatást, s minden év végén pontos számadást terjeszt, melynek megvizsgálásáról a választmány intézkedik, s netaláni felülvizsgálat végett az évi közgyűlés elé bocsátja.

15. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

A titkári segédet, vagy a szükséghez képest más tisztviselőt vagy napdíjast a választmány fölhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

16. §. Az elnökök, titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazattal bírnak. Az előlülő elnök szavazata, egyenlő szavazatú eredmények esetében, döntő.

III. A választmány.

17. §. A választmány — mely az elnökökkel együtt 60 tagból áll — havonként Budapesten tartja üléseit, kivéven a szünetet: augustus és szeptember hónapokat.

18. §. A választmány, az elnökök egyikének vezérlete alatt, ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a tisztviselők díjait, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; az évi közgyűlés tárgyait és napjait, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja; a társulat vagyonának biztos kezeléséről gondoskodik, gazdasági ügyeinek vitelére, kiadványai szerkesztésének vezetésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására stb. bizottságokat nevez ki, mely bizottságok a havi üléseken tesznek jelentést.

19. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel még is a szakférfiakra.

20. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani; okmányokról, műtárgyakról, akár írásból, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, másoktól írt értekezéseket fölolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességük pedig, kivált a Budapesten lakóknak a havi ülésekre rendszeren eljárni, s az ügyek vitelében — megbízás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

21. §. Az elnököt és alelnököket a közgyűlés — titkos szavazás útján — a jelenlevő tagok abszolút szótöbbségével — választja meg három évre.

22. §. A választmány szintén a közgyűlés által választatik, oly mód szerint, hogy tagjainak legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, kik helyett a közgyűlés újakat választ, vagy az illetőket újra megválasztja.

23. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt az összes tagok közül a választmány választja meg, szintén titkos szavazás által és pedig mindnyáját állandólag. A választó gyűlést az elnök mindig egy hónappal előbb tűzi ki, s az ilyen gyűlés meghívóján a tárgy is kiteendő.

24. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által, havi üléseken, szavazattöbbséggel választatnak.

V. Társulati ülések, gyűlések és kirándulások.

25. §. A társulat havonként egyszer — kivéven augustus és szeptember hónapokat — nyilvános ülést tart Budapesten, rendes helyiségében. Ez ülésen minden tag jelen lehet, szavazattal azonban csak választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább hat, tisztviselőik választására legalább tizenkét választmányi tag jelenléte szükséges.

26. §. A havi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések; bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyokról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése; indítványok; társulati kiadványok fölötti határozás; pénztári kimutatás stb.

27. §. E havi üléseken kívül a társulat minden évben, — eshetőleg választmányi ülésel kapcsolatban — közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatzoggal bír. E közgyűléseken határozathozatalra legalább 20 tag jelenléte szükséges; ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén újabb közgyűlés hirdetendő, melyen aztán a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

28. §. Ezenkívül évenként társulati, tudományos célú kirándulás rendeztetik, lehetőleg a szünidőben, az országnak történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

29. §. A közgyűlés tárgyait képezik: az elnökök és választmányi tagok választása; az alapszabályok netáni módosítása — a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre és különösen tudtúl adandó léssen; — nyílt számadás előterjesztése, és ennek a többség kívánatára felülvizsgálása, a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát — valamint a közgyűlés egész programját a választmány állapítja meg.

Az alapszabályok módosítására nézve megjegyeztetik, hogy a tagok eleve alávetik magukat mindazon módosításoknak, melyek tagsági idejük tartama alatt az alapszabályokon, rendes úton — közgyűléssel — netalán tételnek, ha ezek a társulat kitűzött célját s feladatát meg nem változtatják.

30. §. A vidéki kirándulások tárgyai: nyilvános ülés tartása, megnyitó- és zárbeszédekkel, szakértekezésekkel és jelentésekkel; továbbá e vidéki kirándulások főcéljának valószínűsítése — a mire különös súly fektetettik — tudniillik: levél és könyvtári buvárlatok, műrégiségek kutatása és ismeretése, s általában mindaz, a mi a szakkedvelő közönségben a hazai történet-tudomány és archaeológia iránt részvétet gerjeszthet, vagy részvételre emelő hatást gyakorolhat.

31. §. A vidéki kirándulás helyét, napját és tervezetét a választmány havi ülésben határozza meg s a titkár a társulat közlönyében idejében közzéteszi.

32. §. A kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközlendő tudományos buvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat céljaira följánlják.

33. §. A kirándulásban részt vevők a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit kijelölik.

34. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről a társulat közlönye számára jelentéseket készítenek.

V I. Társulati kiadványok.

35. §. A társulat közlönyének havonként egy-egy füzete jelenik meg, a titkár szerkesztése mellett, — kivéve a kéthavi szünetet, a mikor e folyóirat is szünetel.

36. §. Ezen közlöny képezi a társulat hivatalos értesítőjét, mely annak ügyeiről értesítéseket ad; tartalmazza — kivonatilag — az ülések tárgyait, a pénztári kimutatást; megemlíti a működő tagok történelmi búvárokódásait; folytonos figyelemmel kíséri a hazai történelem terén fölmerülő jelenségeket; e szakba tartozó kérdéseket tesz, megfejtéseket hoz, stb. E folyóirat legtermészetesebb munkatársaiül a társulati választmányi tagok tekintetnek; de szívesen fogad megfelelő közleményeket a többi tagoktól, sőt a társulaton kívül álló történetkedvelőktől is.

37. §. A havi közlönyben megjelent dolgozatok tisztelet-díjban részesülnek. Az intézkedés e tekintetben a választmánynak tartatik fenn.

38. §. A havi közlönyt a társulat minden tagja díj nélkül megkapja. E közlönyre külön előfizetés is nyitattik.

39. §. A társulat ezenkívül önálló történelmi munkát is adhat ki. E köteteket csak a választmányi és azon alapító tagok kapják, kik legalább 200 o. é. forintnyi alapítvánnyal járúttak a társulat céljához. A többi tagok azon kedvezményben részesíttetnek, hogy e társulati kiadványokat 25 százalék levonása mellett szerezhetik meg.

VII. A társulat anyagi forrásai, vagyona.

40. §. A társulat bevételeit képezik a főntebb meghatározott alapítványi összegek és 5 forintos tagdíjak, a társulati oklevelek díjai, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára történő adományok és hagyományok.

41. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fődözésére fordítatnak, valamint az alapítványi kamatok is: de maguk az alapítványi összegek alaptökéül biztosan elhelyeztetvén, gyümölcsöztetnek; elkölteni ezeket nem szabad.

42. §. A megtakarításokból és adományokból — a mennyiben ez utóbbiak alapítványi természettel nem bírnak — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; azonban az ily tőke az alapítványok természetével nem bír, s ha a czélszerűség úgy kívánja, folyóvá tehető.

43. §. A társulat vagyonát képeznék még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek: de a mennyiben a társulat saját gyűjteményt rendezni nem százdékozik, az ily adományok valamely hazai közintézetnek ajándékozása felől a választmány intézkedik, főtekintettel az okmányokat és könyveket illetőleg a Magyar Tudományos Akadémiára, s a műtárgyakat és régiségeket illetőleg a Magyar Nemzeti Muzeumra.

VIII. A társulat pecsétje s történető felozslása.

44. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat« lévén, e köriratot viseli a titkár őrizete alatt álló pecsétjén is, melylyel kiadványait jelöli, s történelmi búvárlatokra kiküldött tagjainak megbízó vagy ajánló leveleit stb. hitelesíti. A pecsét közepén, góth styllú diszitményekkel környezett papírtekercsen »Emlékezünk régiekről« jelmondat áll. A körirat után pedig a társulat alakulási éve 1867. van bevésvé.

45. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel vannak jogsítva az őket megillető társulati czímek használhatására.

46. §. A társulat felozslását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely egy havi előleges kihírdetés folytán e czélből hivatott össze, s a jelenlévő tagok kétharmada a felozslás mellett van.

47. §. A társulat felozslása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona, a felozslást elhatározó közgyűlés rendelkezése szerint, hazai, és pedig kizárólag magyar történelmi tudományos czélokra fordíttatik.

48. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat felozslását, s ezen esetben vagyona hovafozdítását czélzó közgyűlési határozatok, fogantatás előtt — megerősítés végett — a magyar királyi belügyminiszter elé terjesztendő.

49. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul fölfüggesztetik, s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is ozlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni felozslatás terhe alatt köteleztetik.

Szabályzat a kirándulások ügyében.

A magyar történelmi társulat alapszabályainak 30—34. §§. a kirándulásokat azon fontos eszközök közt sorolják fel, melyek segítségével a társulat kitűzött czéljának akar megfelelni.

Hogy a kirándulások ezen czélt, minél jobban előmozdíthassák, a következők határozottak:

1. A magyar történelmi társulat az országnak csak oly vidékére tesz testületileg kirándulást, melyre az ottani hatóságok, valamely intézet, morális testület stb. által írásbeli meghívást nyert, és az illető vidék levél- és könyvtárgyújteményeinek használata felajánlatott.

2. A meghívások elfogadása, vagy el nem fogadása, vagy netáni elhalasztása a társulat nyilvános havi üléseiben történik.

3. Valamely meghívás elfogadásának esetében, a társulat erről az illető hatóságot vagy testületet azonnal hivatalosan értesíti, felkérve az

illetőket, hogy a helyszínén előkészítő bizottságot alakítsanak, mely a kirándulás idejéig a társulattal érintkezésben legyen.

4. Az előkészítő bizottság felkérteik, hogy időnként a társulattal közölni sziveskedjék: mely családok, egyének vagy intézetek jelentették ki készségüket, hogy gyűjteményeiket stb. a történelmi társulatnak megnyitják; a mennyire lehet a levéltárak terjedelméről, minőségéről adjon ismertetést s járjon annak is utána, vajjon van-e az engedély ezen tudományos források használatát illetőleg időhöz, személyekhez vagy másnemű feltételekhez kötve vagy nincs. Az előkészítő bizottság feladata befolyását azon irányban is érvényesíteni, hogy kisebb oklevélgyűjtemények, könnyebb fölhasználás céljából, a társulat kirándulásának középpontjára összegyűjtessenek, és e tekintetben az illető tulajdonosok beleegyezését kinyerni.

5. A kirándulás vidékén a tudományos gyűjtemények, az előkészítő bizottság által biztosítva lévén, a társulati titkár ezekről a kirándulókat a »Századok«-ban tájékoztatja.

6. Mielőtt az előbbi pontokban körvonalozott intézkedések valamely kirándulásra nézve foganatba vétetnének: a kirándulás tudományos sikerének biztosítása céljából okvetlenül megkívántatik, hogy a választmányból s a szakférfiak köréből, legalább tíz tag kötelezze magát a kirándulásban leendő munkás részvételre. E kirándulásokban részt vehetnek mindazok, kik az Alapszabályok 32. §-ban foglaltaknak eleget tesznek, mely §. a kirándulásra felhívásban idézendő.

II.

A Magyar Történelmi Társulat 1881-ben.

1) A Magyar Történelmi Társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselek.

Elnök :

Dr. IPOLYI Árnold, besztercebányai püspök, val. belső titkos tanácsos, az orsz. közoktatási tanács s a képzőműv. társulat elnöke, az »Orsz. Régészeti és Embertani társulat« tisztt. Elnöke ; pápai tisztt. kamarás, a Magyar Tud. Akadémia igazg. és rendes tagja, s II. oszt. elnöke — valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, *Besztercebányán*.

Alelnökök :

B. KEMÉNY Gábor, m. k. kereskedelmi miniszter, orsz. képviselő, a M. T. Akad. lev. tagja, *Budapest*, IV. Kecskeméti ház.

Dr. PULSZKY Ferencz, a M. N. Muzeum igazgatója, valamint az összes magyarországi muzeumok főfelügyelője, a M. Tud. Akadémia I. oszt. elnöke s tisztt. tagja, stb. stb., az »Orsz. Rég. Társ.« elnöke, *Budapest*, VIII. Nemzeti Muzeum.

Titkár :

SZILÁGYI Sándor, a budapesti kir. tud. egyetemi könyvtár igazgatója akadémiái r. tag, az Orsz. Rég. Társ., s a Székely-egylet, valamint Kemény Zs. társ. vál. tagja, *Budapest*, IV. Egyetemi könyvtár.

Jegyző :

DEÁK Farkas, m. kir. igazságügyminiszteri titkár, a M. Tud. Akad. lev. s tört. bizotts., a székely közmiv. egylet, az Orsz. Rég. és Emb. társ. áll. vál. a Kemény Zsigmond-társulat választm. tagja s az akadémiái kör titkára, *Budapest*, IV., egyetemter 2.

Ügyész :

UNGER Ferencz ügyvéd. *Budapest*, VIII. Józsefutcza 23.

Segédtitkár :

Dr. THALLÓCZY Lajos, m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, egyetemi magán-tanár, B u d a p e s t, vár, uri-u. 60.

Pénztárnok :

BALTHAZÁR Béla, a m. hitel-jelzálogbank tisztviselője, B u d a p e s t e n, főút 18.

B) Igazgató-választmány.

BALÁSSY Ferencz, esperes-plébános, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja, T ö r ö k - S z e n t - M i k l ó s o n.

Dr. BEÓTHY Zsolt., főreált. tanár, a M. Tud. Akadémia l., a Kisfaludy társ. r. tagja s titkára, egyetemi magántanár, B u d a p e s t, Stáció-u. 32.

BOTKA Tivadar, a M. Tud. Akad. r. tagja, K i s - V e z e k é n y e n.

CSAPLÁR Benedek, a m. kegyesrend történetírója ; B u d a p e s t e n, kegyesrendiek társháza.

5 OSONTOSI János, a m. nemzeti muzeum könyvtárában segédőr, a »M. Könyvszemle« szerkesztője, B u d a p e s t, VIII. Kerepesi-ut 15.

Dr. CZOBOR Béla, muzeumi segédőr, egyetemi magán tanár, az »Orsz. Rég. Társulat« v. tagja s az »Egyházművészeti Lap« szerkesztője, B u d a p e s t, VIII. Muzeum.

DEÁK Farkas, ld. tisztikar.

DOBÓCZKY Ignác, az »Orsz. Rég. Társ.« állandó v. tagja, B u d a p e s t, Sándor utca 7.

EMICH Gusztáv, cs. és kir. asztalnok, a vaskoronarend vitéze, B u d a p e s t, Sebestyéntér s. h.

10 Gr. ESTERHÁZY János, a m. tört. társ. kolozsvári áll. bizottságának elnöke, K o l o z s v á r.

Dr. FEJÉRPATAKY László, a k. m. tudomány-egyetemen az oklevéltan magántanára, B u d a p e s t, IX. Vámház, körút 13.

Dr. FRAKNÓI Vilmos, n.-várad i l. sz. kanonok, a M. Tud. Akadémia főtitkára, a tört. és könyvkiadó biz. előadója, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, B u d a p e s t e n, Akadémia.

GÉRESY Kálmán, főiskolai tanár, D e b r e c z e n b e n.

GYÁRFÁS István kir. ítélőtáblai bíró, a Jászkunok történetírója, B u d a p e s t, Múzeum körút 18.

15 Dr. HAMPEL József, muzeumi régiségügyi őr, egyet. magántanár, az »Orsz. Rég. Társ.« titkára, a M. Tud. Akadémia arch. biz. kültagja, B u d a p e s t, VIII. Muzeum.

HAÁN Lajos, ev. lelkész, a M. Tud. Akad. levelező tagja, a békésmegyei műv. tört. társulat alelnöke, a Ferencz-József r. lovagja, B é k é s - C s a b á n.

- Dr. HAJNIK Imre, a k. m. tudomány-egyetem nyilv. r. tanára s a M. Tud. Akad. r. tagja, B u d a p e s t e n , barátok tere 4.
- Dr. HEGEDŰS C. Lajos, vallás és közokt. ministeri tanácsos, ak. I. tag: az orsz. műeml. biz. tagja, B u d a p e s t e n , bálvány-utca, Mocsonyi-ház.
- Dr. HENSZELMAN Imre, a k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja, a M. Tud. Akad. rég. és az orsz. műemlék-biz. előadója, az »Orsz. Rég. Társ.« II. szakoszt. elnöke. B u d a p e s t e n , VIII. zerge-utca 6.
- 20 Dr. HORVÁT Árpád, a k. m. tudomány-egyetemen az oklevéltan ny. r. tanára, B u d a p e s t e n , Országút 21.
- HUNFALVY Pál, a M. Tud. Akad. r. tagja és könyvtárnoka, valamint több tudós társ. tagja, B u d a p e s t e n , Akadémia.
- JAKAB Elek, m. k. Országos Allevéltárnok, a Tud. Akad. lev. tagja és kéziratárának őre, B u d a p e s t , Viziváros, Toldy F. u. 712.
- KNAUZ Nándor, Esztergom-főegyházmegyei kanonok, a M. Tud. Akad. s tört. bizottságának tagja, E s z t e r g o m .
- Gr. LÁZÁR Miklós, K o l o z s v á r t t .
- 25 LEHÓCZKY Tivadar, urad. főügyész, M u n k á c s o n .
- Székhelyi MAJLÁTH Béla, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, a M. Tud. Akadémia levelező, az Orsz. Rég. Társ. vál., valamint több tudós társ. tagja. B u d a p e s t , M. N. Múzeum.
- NAGY Gyula, m. k. orsz. levéltári fogalmazó, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja. B u d a p e s t , VIII. József u. 11.
- Alsó-Szopori NAGY Imre, a m. k. legf. törv. bírāja, M. Tud. Akad. I. s a tört. biz. s az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, B u d a p e s t e n , országút 39.
- NAGY Iván, a m. országgyűlés képviselőházának nyugal. Naplószerkesztője, a Magy. Tud. Akad. r. és a tört. s arch. biz. tagja, H o r p á c s o n .
- 30 NÁTAFALUSSY Kornél, prem. r. áldozár, főgymnasiunai igazgató R o z s n y ó n .
- Br. NYÁRY Albert, a M. Tud. s a milánói Akad., valamint az akad. tört. és rég. biz. tagja, s a sz. Móricz- és Lázár r. lovagja, az Orsz. Rég. Társ. III. oszt. elnöke, B u d a p e s t e n , Ujvilág-u. 1.
- Br. NYÁRY Jenő, cs. és k. kamarás, a főrendiház jegyzője, miniszteri osztálytanácsos, a M. Tud. Akad. arch. bizotts. kültagja, az Orsz. Rég. Társulat alelnöke, valamint több bel- és külföldi tudományos társ. tagja, B u d a p e s t e n , IV. Czukor-u. 4.
- Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, orsz. képviselő, az »Orsz. Rég. Társ.« vál. tagja, Szkcicón, Bars-megye.
- Br. ORBÁN Balázs, orsz. képviselő, az Orsz. R. Társ. vál. tagja, a székely közm. egyeslet v. tagja, B u d a p e s t e n , Országút 24.

- 35 **ORTVAY** Tivadar, jogakadémiai tanár, s a M. Tud. Akad. I. tagja, Pozsonyban.
- Ig. **ÓVÁRY** Lipót, orsz. allevéltárnok, a nápolyi akad. lev. tagja, s az olasz korona-rend lovagja, Budapest, II. főutca 57/58.
- Dr. **PAULER** Gyula, m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akad. r. és a tört. s könyvkiadó biz. s a budapesti k. tud. egyetemen az államvizsg. biz. tagja, Budapest, II. Klusemannház. Lánchíd u.
- PESTY** Frigyes, kir. tan., a M. Tud. Akad. r., a tört. biz. s több tud. társ. tagja, az Akad. II. oszt. titkára, Budapest, Istvántér 3.
- Br. **RADVÁNSZKY** Béla, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. I. s az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, Budapest, József-utca 4.
- 40 Dr. **RÓNAY** Jácint János, szkodári vál. püspök, pozsonyi nagyprépost, a M. Tud. Akad. t. s több tud. társ. tagja, Pozsony.
- Dr. **RÓMER** Flóris Ferencz, nagy-váradai l. sz. kanonok; m. tud. akadémiai r. tag, az Orsz. Rég. Társ. I. oszt. elnöke s számos külföldi tud. társ. tagja, valamint több bel- és külf. érdemrend tulajdonosa, N.-Váradi.
- Dr. **SALAMON** Ferencz, bud. tud. egy. r. tanár, a M. Tud. Akad. r. s tört. bizottságának tagja, a Kisfaludy társ. r. tagja, a »Budapesti Közlöny« szerk., az Orsz. Rég. társulat áll. v. tagja, Budapest, IV. Barátok tere 6. II. 6.
- Dr. **SZABÓ** Károly, a kolozsvári k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja, az Erdélyi Múzeum könyvtárnoka, Kolozsvárt.
- Temerini gróf **SZÉCHEN** Antal, ő cs. és ap. kir. Fels. val. belső titk. tanácsosa, Aranygyapjas vitéz, a M. Tud. Akadémia t. s a Kisfaludy társ. rendes tagja. Pozsony, Ventur-utca 105.
- 45 **SZILÁDY** Áron, Kis-Kun-Halas ev. ref. lelkésze, Akad. és Kisfaludy társ. r. tag, a nyelvtudományi bizottság tagja, s Akad. irod. tört. biz. előadója, Budapest, Hatvani-utca 10. I.
- SZILÁGYI** Sándor, I. tisztikar.
- SZINNYEI** József, a budapesti k. egyetemi könyvtár első öre, Budapest, Egyetemi könyvtár.
- TANÁRKY** Gedeon, a vallás- és közokt. m. k. miniszt. államtitkára, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. I. tagja, Budapest, Vár, uri-utca 2.
- TÁRKÁNYI** Béla, egri főegyh. kanonok, a M. Tud. Akad. I. s a Kisfaludy társ. r. tagja, Budapest, Lövész-utca 13.
- 50 Dr. **THALLÓCZY** Lajos, I. tisztikar.
- THALY** Kálmán, orsz. képviselő, a Szent-Móricz és Lázár olasz kir. rend lovagja, a M. Tud. Akad. r., tört. biz., az Országos Rég. és Embertani Társulat, v. s több külföldi akadémiák tagja, Budapest, Úsz-utca 29.

- Dr. **TORMA Károly**, a budapesti k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. lev. s több külföldi tud. társ. tagja, s a bécsi közp. építészeti műemlékekre ügyelő bizottság levelezője, **B u d a p e s t**, IX. Pipa-u. 33.
- VÉGHELYI Dezső**, Veszprém-vármegye alispánja, **V e s z p r é m**. Kövesdi Dr. **WENZEL Gusztáv**, kir. tanácsos, a k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r., s több külföldi tud. társ. tagja, **B u d a p e s t**, Hunyady-utca 6.
- 55 **ZSILINSZKY Mihály**, orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia l., az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja s a békés-megyei régész. és művelődés-történelmi társulat főtitkára, **B u d a p e s t e n**, Eszterházy-utca 14.

C) A Társulat Albizottságai.

a) Szerkesztő bizottság.

A titkár, Dr. **FRAKNÓI Vilmos**, Dr. **PAULER Gyula**, Br. **NYÁRY Albert**, **THALY Kálmán**.

Jegyző: a segédtitkár.

b) A Czéhiratok összegyűjtésére alakult bizottság.

Tiszt. Elnök: Dr. **RÓMER Flóris**.

Elnök: **DEÁK Farkas**.

Tagjai: **CSONTOSI János**, **NAGY Gyula**.

c) A hadtörténelmi kutatásokra kiküldött bizottság,

Elnök: **SALAMON Ferencz**.

Előadó: **KÁPOLNAI P. István**, honvédőrnagy.

Jegyző: **THALLÓCZY Lajos**.

Tagjai: Dr. **CZOBOR Béla**, **NAGY IMRE**, b. **NYÁRY Albert**, **THALY Kálmán**.

2) A Magyar Történelmi Társulat tagjai.

A) Külföldi tiszteleti tagok.

- ALMBERG (Jalava) Antal, Helsingfors.
 Lg. ARNETH Alfréd, a cs. és kir. titkos levéltár igazgatója, Bécs.
 DUDIK Beda, b. r. áldozár a morva tart. rendek által kinevezett
 historiographus, Brünn.
 FETIS Ferencz, a kir. könyvtár őre, Brüssel.
 5 FIEDLER József, a cs. k. titkos levéltár aligazgatója, Bécs.
 FLEGLER Sándor, tanár, Norinbergában.
 FOUCARD Caesar, Állami ltvári ig. Modena.
 GACHARD Lajos, a belga orsz. levéltár igazgatója, Bruxelles.
 Dr. KOLLMANN Gyula, egy. tanár München.
 10 Lg. Camillo MINIERI Riccio, a nápolyi levéltár igazgatója, Nápolyban.
 MIRCSE János Ig. Velencez.
 ROUELENS Károly, a kir. könyvtár levéltárnoka, Brüsselben.
 SAYOUS EDE, a Charle-Magne lyceum tanára, Párisban.
 SCHRAUFF Károly, a cs. és k. titkos levéltárnál fogalmazó, Bécsben.

B) Alapító tagok.

- Ő cs. és kir. Fensége JÓZSEF főherczeg, Alcsúth.
 ABAÚJ megye közönsége, Kassa.
 ALMÁSY Pál, Budapest, IX. Hajcsár u. 171.
 Gr. ÁNDRÁSSY GYULA, Budapest.
 5 B. APOR Károly, Maros-Vásárhely.
 Gr. APPONYI Sándor, Bonyhád.
 ARAD vármegye, Arad.
 ARAD sz. kir. város, Arad.
 Papi BALOGH Péter, Mezöhegyes.
 10 BARCZA Sándor, Csab-Rendek.
 BARS megye közönsége Ar.-Maróth.
 BARTAKOVICS Béla, egri érsek. †
 Gr. BATHYÁNY Elemér, Budapest, József u. 7.
 BÁCS-BODROGH megye közönsége, Zombor.
 15 Dr. BELLAÁGH József, Budapest, V. Hajó-u. 4.
 BEREG megye közönsége, B.-Szász.
 BERNÁTH Dezső, Erzsébet szálloda.
 Gr. BETHLEN Markus, Radnóth, Küküllő megye.
 BÉKÉS megye közönsége B.-Gyula.
 20 B. BÉSÁN N. János, Kisbér-Varsány, Gicz.
 BIHAR megye közönsége Nagy-Várad.

- BITTÓ István, Budapest, IV. ország-út 39.
 BONNAZ Sándor, csanádi püspök, Temesvártt.
 Br. BORNEMISZA János, Kolozsvár.
- 25 BOTKA Tivadar, Kis-Vezekény.
 BREZNYIK János, Selmeczbánya.
 BUDAPEST sz. kir. főváros közönsége.
 CSAPÓ Vilmos, Tengelicz.
 Gr. CSÁKY Albin, Lőcse.
- 30 Gr. CSÁKY László, Budapest, tak. pénzt. épület.
 CSÁSZKA György, szepesi püspök, Szepes-Várallja.
 CSENGERY Antal, †
 CSÍK megye közönsége, Csik-Szereda.
 DAMASZKIN János, Németi, — Gyertyámos. †
- 35 DANIELIK János, címzetes püspök, Eger.
 DEÁK Ferencz. †
 DEBRECZEN sz. kir. városa, Debreczen.
 DOBÓCZKY Ignác, Budapest.
 Gróf DESSEWFFY Lajos, Vác. †
- 40 DULÁNSZKY Nándor püspök, Pécs.
 EBERGÉNYI Sándor, Soprony.
 EDELSPACHER Antal, Arad-Szent-Márton.
 Br. EÖTVÖS József. †
 Gr. ERDŐDY Ferencz, Galgócz.
- 45 Gr. ERDŐDY István, Vörösvár, Felső-Őr.
 Gr. ERDŐDY Sándor. †
 Gr. ESTERHÁZY János, Kolozsvár.
 Hg. ESTERHÁZY Pál, Soprony.
 FEKETE Samu (Nagykedei.) †
- 50 Gr. FESTETICS György, Budapest, saját palota.
 Ifj. gr. FESTETICS Taszilo, Berzencze.
 FISCHER Kálmán, Budapest.
 FIUMEI tengerészeti hatóság.
 FOGARASSY Mihály, püspök Gyula-Fejérvár.
- 55 Dr. FRAKNÓI Vilmos, akadémiai főtítkár, Budapest.
 GHICZY Ignác. †
 GHICZY Kálmán K.-Igmánd, u. p. N.-Igmánd.
 GHICZEY Samu, Budapest, IV. magyar-utca 2.
 GOROVE István, Budapest, IV. Lipót-utca 20.
- 60 GÖMÖR és KISHONT t. e. vármegye közönsége.
 GÖRGEY Gusztáv. †
 GÖRÖG Gyula, Kassa, főreáltanoda.
 GYŐR sz. k. város közönsége.
 GYÓRFFY László. †
- 65 HADIK-BARKÓCZY Ilona grófnő, Varannó.

- HAMAR Pál †
 HAYNALD Lajos, Kalocsa.
 HEVES megye közönsége, Eger.
 HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége.
- 70 HORVÁTH Döme, Budapest, Szerb-u. 2.
 HORVÁTH ELEK, †
 HORVÁTH Mihály, Budapest. †
 HUNFALVY Pál, Budapest.
 HUSZÁR Imre, Páris.
- 75 IPOLYI Árnold, Besztercebányán.
 JÁSZAI prépostság.
 JÁSZ-NAGY-KÚN-SZOLNOK-megye, Szolnok.
 KANDÓ Kálmán, Budapest, Háznégyszög, Kovácsház.
 Gr. KARÁCSONYI Guidó, Budapest, Krisztina-város s. p.
- 80 Gr. KÁROLYI GYÖRGY. †
 Gr. KÁROLYI Gyula, Budapest.
 Lipóczy KECZER Miklós, Kassa.
 Br. KEMÉNY Gábor, Budapest.
 KENDEFFY Árpád, Budapest, szervitátér, Teleky ház.
- 85 KERKÁPOLYI Károly, Budapest, IX. csillag-utca 3.
 KECSKEMÉT sz. k. város közönsége.
 Ifj. KISS Miklós, Nagy-Becskerek.
 KOLOZSVÁR sz. k. város közönsége.
 KOMÁROM-vármegye közönsége, Komárom.
- 90 KOMÁROM sz. k. város közönsége.
 KOVÁCS Béla, Budapest.
 KOVÁCS Eduárd, (Berzenczei) Homok.
 KOVÁCS István, (Nagy-Ajtai) †
 KOVÁCS Gyula, Budapest.
- 95 KOVÁCS Zsigmond püspök, Veszprém.
 KOVACSÓCZY István, Eger.
 KÓVÁRY László, Kolozsvár.
 KRAJTSIK János, Nyitra.
 KBUESZ Chrysostom, Győr-Szt.-Márton.
- 100 Gr. KÚN Kocsárd, Kolozsvár.
 Gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvár.
 LÉVAY Henrik, V. Aldunaszor. Ált. bizt. társ.
 LÉVAY Sándor. †
 LIPOVNICZKY István, püspök. N.-Várad.
- 105 LIPTÓ megye közönsége, L.-Sz.-Miklós.
 LÓNYAY Gábor, Budapest, V. bálvány-utca 5.
 Gr. LÓNYAY Menyhért, Budapest, I. s. p.
 LUKÁCS Móricz, Budapest, V. Angol királyné II. 72.
 MAJLÁTH György, Budapest, vár, díszter Batthyányi h.

- 110 Gr. MAJLÁTH József. †
 Br. MAJTHÉNYI László, Leszenyén.
 MAROS-VÁSÁRHELY sz. k. város közönsége.
 MÁRIÁSSY Ferencz, Markusfalva.
 MÁRIÁSSY Tiborc, Markusfalva.
- 115 Br. MEDNYÁNSZKY Dénes, Rakovicz (Nyitra m.)
 MELCZER István, Budapest, vár, uri-utca 75.
 MIHÁLOVITS József, bíbornok-érsek, Zágráb.
 Gr. MIKÓ Imre, †
 MILKOVITS Imre, N.-Igmánd, P.-Sz.-Mihály.
- 120 MOSONY megye közönsége.
 MURÁNYI Ignác. †
 NAGY Elek, (Káli) Kolozsvár.
 NAGY Ferencz, Jász-Berény.
 NAGY József, Budapest, IV. korona-utca 2.
- 125 Gr. NÁDASDY Lipót. †
 Br. NYÁRY Alfonz. †
 Br. NYÁRY Albert, Budapest, Ujvilág u. 1.
 NYITRA megye közönsége, Nyitra.
 NÓGRÁD megye közönsége, B.-Gyarmat.
- 130 Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Szkiezó, Ar.-Maróti.
 PAUER János, Székes-Fehérvár.
 PÁLFFY Sándor, Arad, Tököli-tér 5.
 PEST-megye közönsége, Budapest.
 PESTY Frigyes, Budapest.
- 135 PETROVAY György, N.-Körú, Fegyvernek.
 Gr. PÉCHY Manó, Budapest, Sebestyén-tér 3.
 PÉCS sz. k. város közönsége.
 POZSONY sz. kir. város közönsége, Pozsony.
 POZSONY vármegye közönsége.
- 140 PULSZKY Ferencz, Budapest, Muzeum.
 Br. RADVÁNSZKY Béla, Sajó-Kaza.
 RADVÁNSZKY Károly, Sztárnya, Tornallya.
 RÁTH György, Budapest, IV. kecskeméti-ház.
 REVICZKY-BAY Ilona, Pusztá-Bagos, télen Debreczen.
- 145 Dr. RÓNAY Jácint cz. püspök, Pozsony.
 RÓZSAFY Antal, Budapest, IV. városháztér, 6. III.
 SAMASSA József érsek, Eger.
 SCHUSTER Konstantin püspök, Kassa.
 SCHLAUCH Lőrincz püspök, Szatmár-Németi.
- 150 Id. SIMON Elek. †
 Ifj. SIMON Elek, Kolozsvár.
 SIMOR János hg. primás, Esztergom (200 frtos.)
 Br. SINA Simon. †

- SOMOGY vármegye közönsége, Kaposvár.
- 155 SOMOGYI Károly, Esztergom.
SOMSSICH Pál, Budapest, Országut, Huszárház.
SOPRONY sz. kir. város közönsége.
SULYOK Mór. †
SZABADKA sz. k. város közönsége.
- 160 SZABÓ Imre. †
SZALACSY Farkas, Vente.
SZANISZLÓ Ferencz. †
Gr. SZAPÁRY Géza, Budapest, IV. Szép-utca s. p.
SZATHMÁR megye közönsége, Sz.-Német.
- 165 SZATHMÁR-NÉMETI sz. k. város közönsége.
SZEGED sz. kir. város közönsége.
SZENDE Béla, Budapest, VIII. Stáció-utca. 17.
SZENT-ANDRÁSSY Lajos, Eperjes.
SZENTES-megye közönsége, Szepes-Olaszi.
- 170 Gr. SZÉCHENYI Imre és Dénes, Horpács.
Gr. SZÉCHENYI János. †
SZÉKES-FEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége.
SZILÁGYI Virgil, IV. Reáliskola-u. 14.
SZINNYEI József, egyetemi könyvtárőr, Budapest.
- 175 SZONTÁGH Pál, (nógrádi), Horpács.
SZÖGYÉNYI László, Budapest, V. bálvány-utca 13.
SZMRECSÁNYI Emil, Tereske, Rétság.
Gr. SZTÁRAY Antal, N.-Mihály.
TÁRKÁNYI Béla, Budapest.
- 180 Özv. gr. TELEKY Domokosné, Geryeszeg, Sáromberke.
Id. gr. TELEKY Domokos. †
Id. gr. TELEKY Géza, Budapest, József-tér 1.
Ifj. gr. TELEKY Géza, Sáromberke.
Gr. TELEKY Sándor, Nagy-Bánya.
- 185 TEMES vármegye közönsége, Temesvár.
TEMESVÁRI társaskör.
THALY Kálmán, Pozsony.
TISZA Kálmán, Budapest, I. vár. min. eln. p.
TOLDY Ferencz. †
- 190 TOLNA megye közönsége, Szegzárd.
TOMORY Anasztáz, Gombán.
TORMA Károly, Budapest.
TÓTH Lőrincz, Budapest, IX. Csillag-u. 3.
TRENCSÉNY vármegye közönsége, Trencsény.
- 195 TURÓCZ vármegye közönsége, T.-Szt.-Márton.
TÜRR István, Budapest, V. Gizella-tér 5.
VAS vármegye közönsége, Szombathely.

- B. VAY Béla, Zsolczán.
 VOJNICS Jakab, Rogatica u. p. B.-Sz.-György.
- 200 B. WENCKHEIM BÉLA. †
 WEISZ Bernát, Budapest, IV. Deák-utca 12.
 WENZEL Gusztáv, Budapest.
 B. WODIÁNER Albert, Budapest, IV. Deáktér.
 ZALA megye közönsége, Z.-Egerszeg.
- 205 ZALKA János, püspök, Győr.
 Gr. ZAMOYSKI József, Motesicz u. p. Baán (200 frt.)
 ZELENSZKY Róbert, Arad.
 ZICHY Antal, Budapest, VIII. Muzeum u. 8.
 Gr. ZICHY Nep. János, Budapest, VIII. Muzeum u. s. p.
- 210 Gr. ZICHY Károly. †
 ZIRCZI apátság.
- Az alapító-tagok száma, az alapító-választmányiakkal együtt: 211.

C) Évdíjas tagok.

Abaffy Ágost, Felső-Lehotán, u. p. Árva-Váralja.	Ifj. Gr. Andrássy Gyula, Buda- pest, II. viziv. fő-u. 57/58.
Dr. Ábel Jenő, Budapest, Ná- dor-utca 16. sz.	Gr. Andrássy Tivadar, Buda- pest, u. o.
Abday Asztrik, Győrött.	Andrássy Gyula, B.-Gyarmat.
Abonyi Emil, Országház.	Andrássy Gyula, Köbölkút.
5 Ács Károly, Budapest, VIII. Bodzafa-u. 27. sz.	20 Andrássy János, N.-Várad.
Ács Rudolf, Veszprémben.	Andrássy Jenő, Pozsony.
Dr. Acsády Ignác, Budapest, IV. Athenanum I. emelet, P. N.	Andreánszky Gábor, Petény, u. p. Pencz.
Ádám József, Budapest, IV. Egyetem.	Angyal Gyula, Budapest, II. báró Lipthay-ház II. em.
Adamis Károly, Pozsonyban.	Angyal József, Budapest I. Vár uri-utca 58. sz.
10 Adler Samu, Rekeház, H.-Szo- boszló.	25 Antal László, M.-Vásárhelyen.
Aigner Lajos, Budapest, IV. Váci-utca 1. sz.	Aradi I. ált. ipartársulat.
Dr. Alexander Bernát, Budapest, VI. Wesselényi-u. 1.	Aradi kir. főgymnasium.
Andaházy Pál, Budapest, VIII. Országház.	Áray Károly, Jászberény.
Andaházy Géza, Bölcsházán, u. p. Liptó-Szt-Miklós.	Auguszt Gerő, Szent-Gotthár- don.
15 Andraschowszky Adolf, Kolozs- vár, Külmagyar-u. 1.	30 Babics János, Fertő-Szent-Mik- lőson.
	Babóthy Olivér, Nyitrán.
	Bacskády Károly, Glymesen, u. p. Nyitra.

- Ifj. Badinyi Gyula, Rima-Szombat.
 Baja sz. kir. város közönsége.
 35 Bajai kir. főgymnasium.
 Bakó István, Tápió-Györgye, (Pest m.)
 Bakó Pál, Gyöngyösön.
 Dr. Bakos Miklós, N.-Kőrös.
 Baksay Sándor, Kún-Szent Miklós.
 40 Balás Ignác, Gyöngyös.
 Balásfalvi g. kath. főtanoda.
 Balássy Dénes, Sz.-Udvarhely.
 Balássy Ferencz, Török-Szent-Miklós.
 Balassa Lajos, u. p. Pápa, N.-Acsád.
 45 Balázsy József, Eperjes.
 Balia Ödön, Déva.
 Baligó János, Szeged.
 Ballay Valér, Győr-Szt-Márton.
 Dr. Ballagi Aladár, Bpest, Mária-utca 10. sz.
 50 Dr. Ballagi Mór, Budapest, Mária-u. 10. sz.
 Bálintih József báró, u. p. Maros-Vásárhely, N.-Ernyén.
 Balogh Ferencz, Debreczen.
 Balogh Imre, Budapest, Múzeum-u. 2. sz.
 Balogh István, Doboz, Békés m.
 55 Balogh Károly, Mohácson.
 Ifj. Baloghy István, Budapest, I. Vár, egyetemi nyomda.
 Baltzár Ágost, Modor, Pozsony m.
 Balthazár Béla, Bpest, Főút 18. sz.
 Bánffy Béla gróf, u. p. Kolozsvár, Szent-Mihály.
 60 Bánffy Miklós gr., Kolozsvár.
 Dr. Bangha Sándor, Nyitra.
 Dr. Bánóczy József, Budapest, Károly-körút 54. sz. I. e.
 Bányay Árpád, Szászváros.
 Bánvárt Mór, Veszprem-Palota.
 65 Barabás Domokos, Székely-Udvarhely.
 Barabás Samu, Budapest, Sándor-utca 20. sz.
 Bárány Gyula, Csurgó.
 Baráth Ferencz, Bpest, Sándor-utca 10. II. em. 17.
 Barcza Gábor, Budapest, Kétnyúl-u. 18.
 70 Bárczay Gyula, Budapest, Cálvin-tér 6.
 Bárczay Gyula, Tisza-Roff.
 Barcsay László, Déva.
 B. Barkóczy Sándor Budapest, Vár, Cultuszminiszt.
 Barkassy Géza, Bpest, Fürdő-utca 1. sz.
 75 Barna Mihály, Budapest, Ósz-utca 31. sz.
 Barna Nándor, Bpest, Muzeum.
 Baross László, Kassa, Főút 14.
 Baross Gábor, Budapest, Ujvilág-utca 29. sz.
 Baross Miklós, u. p. Szántó, Deménden.
 80 Bartalus István, Budapest, Országút 28. III. em.
 Bartók Géza, Magyar-Óvár.
 Bartos József, Nyitrán.
 Básthy Ignác, Heves.
 Basch Gyula, Bpest, Mérleg-u. saját ház.
 85 Batka Tivadar, Pozsony.
 Gr. Batthyányi József Szolnok.
 Beck Antal, Pozsony.
 Becske Bálint, S.-A.-Ujhely.
 Bedő Albert, Bpest Hold-u. 28.
 90 Beervaldszky János, Lőcse.
 Békés-csabai Casinó, B.-Csabán.
 Beke László, Rima-Szombat.
 Békey István, Budapest Vár, úri-u. 82.

- Békeffy Károly, Bpest, Kegyesrendiek társháza.
- 95 Belényesi g. kath. gymnasium, Belényesen.
- Beliczay Jónás, Kecskemét.
- Bella Lajos, Soprony.
- Bendelevics Sándor, u. p. Vásvár, Ujlak.
- Bene Károly, Mohács.
- 100 Benedek Elek, u. p. Barót, Kis-Bacson.
- Beóthy Lajos, Bpest, Koronaherczeg-u. 10.
- Beóthy Zsolt, Budapest, Stáció-utca 32.
- Berczik Árpád, Budapest Kerepesi-út 10. sz.
- Berecz Ábel, Soprony.
- 105 Beregszászi polg. főiskola, Beregszász.
- Beretvás Endre, Bpest vaczi-u. Szentkirályi-ház.
- Beretvás János, Nagy-Kőrösön.
- Berkeszi István, Bpest IX. Csepel-rakpart 6., fdsz. 3.
- Besztercebányai püspöki papnővelde, B.-Bányán.
- 110 Berzay-Elek, N.-Kanizsán..
- Berzeviczy Egyed, u. p. Kassa, Bárcza.
- Dr. Berzeviczy Albert, Eperjes.
- Berzeviczy Edmund, u. p. Hét-hárs, Berzeviczén (Sáros m.)
- Besztercebányai kir. főgymnasium, B.-Bányán.
- 115 Gr. Bethlen András, Budapest Szép-u. 1.
- Gr. Bethlen Emil, Budapest Lipót-u. 45.
- Gr. Bethlen Bálint, Bethlen.
- Gr. Bethlen Károly, Bethlen.
- Gr. Bethlen Pál, Bethlen.
- 120 Bethlenfalvi Antal, Szepes-Szombat.
- Bezerédy Pál, Székes-Fehérvár, megyeház-tér 5. sz.
- Bihar-megyei casinó, N.-Várad.
- Bihar-megyei tört. és rég. egyelet, N.-Váradon.
- Bihari ref. egyház könyvtára, N.-Várad.
- 125 Bihary Sándor, M.-Vásárhely.
- Bikessy Károly Béla, M.-Ovár.
- Bildhauer József Déván.
- Birly Lajos, Bpest, József-u. 11. sz.
- Bíró Mór, Pécs.
- 130 Bittera Tivadar, Kún-Szent-Márton.
- Blau Jakab, Arad Városház-u.
- Bloksay István, u. p. Beregszász, Dédán.
- Dr. Bobok József, Mocsonok, u. p. Tornócz, Nyitra m.
- Bobok Tivadar, Znió-Váralja.
- 135 Bod Péter, Kolozsvár, Egyetem.
- Boda Vendel, Püspök-Ladány, (Heves).
- Bodnár Jenő, Homonna.
- Bodnár Zsigmond, Budapest, Damjanich-u. 27.
- Bodó Lipót, u. p. Aranyos-Maróth, Szelezsény.
- 140 Bodorhy Dénes, Hajmáskér.
- Boér János, u. p. Válaszut, Doboka.
- Boér Sándor, Budapest, Mészáros-u. 3. sz.
- Bogisich Mihály, Budapest, Belváros, paplak.
- Bogyay Kálmán, Kaposvártt.
- 145 Bohunka Géza, Nyitrán.
- Bokross Lajos, u. p. Nagy-Iklód. (Szolnok-Doboka m.) Szűkerek.
- Bolemann Ede, Léva.
- Bolemann István, u. p. Léva, Győröd.

- Bolkay Vilmos, Jászón, (Abauj megye.)
- 150 Boncz Ferencz, Budapest, Stáció-u. 30. sz.
Borbély Sámuel, Zilahon.
Boros Soma, Homonna.
Borostyán Sándor, Székes-Fehérvár, Sz.-István-u. 13.
Borovszky Samu, Budapest, IX. Pipa u. 6., III. em. 16. sz.
- 155 Borsod-megye közönsége Miskolczon.
Boskó Lajos, Budapest, Markó-utca, főgymnasium.
Bory K., Bpest, Stáció-utca 9. sz.
Bosnyák László Kaposvártt.
Dr. Boynychich Iván, Zágráb.
- 160 Bódy József, Zala-Egerszeg.
Ifj. Bölönyi Sándor, N.-Várad.
Böszörményi Elek, Szathmártt.
Breidtschwert József, Budapest, Krisztinaváros Knoll ház.
Broncs István, Rima-Szombat.
- 165 Bubicz Ede, u. p. Kőszeg, Lukácsház.
Bubicz Zsigmond, Nagy-Várad.
Buday Béla, Budapest, Aldunator 20. sz.
Budaváry József, Nyitrán.
Budai állami főreált. igazgatósága, Budapest, Viziváros.
- 170 Budai kir. egy. főgymn. igazgatósága, Budapest, II. k.
Budai tanító egyesület, Budapest, II. nagymedve-u. 480.
Budapesti egyetemi könyvtár, Ferencziek-tere.
Budavári Casinó, Budapest, Vár, Disztér.
Budapesti m. tud. Akadémia könyvtára.
- 175 Budapesti kegyesr. főgymnasium, Városháztér.
Budapesti Ludovica Académia, Üllői-ut.
Budapesti Tanárképző intézet, Egyetemi könyvtár II. em.
Budapesti tud. egy. bölcsészeti kara, (Egyetem.)
Budapesti papnőveldei kör, Papnővelde.
- 180 Budapesti kir. főgymnasium, Markó-utca.
Budapesti V. kerületi főgymnasium önképző köre, Markó-utca 1. sz.
Budapesti posta és távirdai olvasó kör, Új postaépület.
Budapesti ref. főgymn. ifj. önképző társulata, Calvintér 6.
Budapesti VI. kerületi állami főreáltanoda Gyár-utca.
- 185 Budapesti kereskedelmi casinó. Bula Theophil, Zirczen.
Bulyi Dezső, Kassán.
Bunyitay Vincze, N.-Várad
Burián László, Budapest, Deák utca 14. sz.
- 190 Burkovszky Kálmán, Besztercze-Bányán.
Bursák István, Bajmóc, Privigye.
Busbach Péter, Budapest, Bálvány-utca 2. sz.
Butykay József, Miskolczon.
Buzna Alajos, Pozsony.
- 195 Buzogány Áron, Budapest, I. Verbőczy-u. 149.
Bük László, u. p. Tóti, Mihályfalván.
Büttner Géza, Nyitrán.
Bydeskuthy Gyula, Kápolna.
Concilia Emil, N.-Szombat.
- 200 Conlegner Károly, u. p. Nyitra-Ghymes, Néver.
Crausz Ödön, Nyitrán.
Crausz Vincze, Nyitrán.

- Crouy Endre gróf, u. p. Pencz, Alsó-Petény.
- Chabada József, Kőrmöczbányán. 205 Chernel Ignác, Grác, Nagler-Gasse 17.
- Chernel Kálmán, Kőszegen.
- Dr. Cherven Flóris, Budapest, Állangymnasium, Markó-u.
- Chocholus Bálint, Bpest, Zöldfa-u. 37.
- Chorényi József, Nyitrán.
- 210 Chovan Lajos Besztercebányán.
- Chovancsák István, Budapest, Üllői-út 60.
- Csacskó István, Nyitrán.
- Csanády György, Budapest, Lipót-u. 37.
- Csánky Dezső, Budapest, Üllői-út 18.
- 215 Csánky Béla, Szeghalom Békés-megye.
- Csányi Ferencz, Nagy-Szeben.
- Csaplár Benedek, Budapest, kegyesrendiek társháza.
- Csapó Kálmán, u. p. Enying, Puszta-Bogárd.
- Csávássy Gyula, Kolozsvártt.
- 220 Gr. Csekonics Endre, Budapest, kecskeméti-u. saját ház.
- Csemegi Károly, Budapest, Szervita-tér 4.
- Csengey Endre, Budapest, József-tér 10.
- Csepcsányi Attila, Znyo-Váralján.
- Csepcsányi Ferencz, u. p. Sztubnya-fürdő, Kis-Csepcsány.
- 225 Cséplő Péter, Nagy-Várad.
- Cserhalmy József, Léva.
- Csernátony Lajos, Budapest, nádor-u. 6.
- Csernátomi Gyula, Kolozsvár.
- Csiky Kálmán, Bpest, Pipa-u. 1.
- 230 Dr. Csiky Viktor, Kolozsvártt.
- Csillaghy György, Nyitrán.
- Csipkay Károly, Besztercebánya.
- Csiszér János, Csik-Szeredán.
- Br. Csollich Géza, Budapest, Vár, úri-u. 59.
- 235 Csoma József, u. p. Forró, Devecser.
- Csongvay Lajos, M.-Vásárhely.
- Csontos János, Bpest kerepesi-út 15. sz. III. em.
- Csorba Viktor, Szeged.
- Csurgói ref. gymnasium.
- 240 Csornai prépostság, Csornán.
- Dr. Csősz Imre, Nyitrán.
- Czaun Ambrus, Vácson.
- Czékus István, Rozsnyón.
- Dr. Czobor Béla, Budapest, muzeum.
- 245 Czorda Bódog, Budapest, Aldunator 32.
- Czövek Frigyes, Zirczen.
- Dancs László, per Feled, Kövecses.
- Dániel Gábor, Sz.-Udvarhely.
- Danielik József, Pozsony.
- 250 Dankó József, Esztergomban.
- Daray Vilmos, Kis-Kőrös.
- Dárdai Casinó-egylet, Dárdán, (Baranya m.)
- Daróczy Mihály, Sajó-Szent-Péteren.
- Darvas Gábor, Karczagon.
- 255 Darvas Orbán, Sopronyban.
- Darvas Albertné, szül. Bay Erzsébet, Debreczen.
- Deák Farkas, Bpest, egyetem-tér 2. sz. földszint.
- Deák Lajos, Maros-Vásárhely.
- Debreczeni főiskolai felsőbb tanulók olvasó-egylete.
- 260 Debreczeny János, Karczagon.
- Dr. Dégen Gusztáv, Pozsony.
- Dégen Titusz, Bpest, eskütér 2.
- Gr. Degenfeld József, u. p. Csomaköz, Reszege-Szaniszló.

- Deil Jenő, Kassa.
- 265 Dékány Lajos, Podolin.
- Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, Temesvár.
- Demeczky József, Homonna.
- Demkó Kálmán, Lőcsén.
- Dercsényi Kálmán, Homonnán.
- 270 Dervarits Kálmán Alsó-Lendván.
- Dessewffy Kálmán, Budapest, Várház-körut 2. sz.
- Désy Ferencz, u. p. Ungvár, Alsó-Németi.
- Deutsch Jakab, Nádas, Pozsonymegye.
- Deutsch Lipót, Mohácson.
- 275 Dévai m. kir. áll. alreálanoda.
- Dr. Dévay Gyula, Kardszag.
- Dezseöffy Gyula, u. p. Ipoly-ság, Palástok.
- Dienes Péter, Miskolczon.
- Dinghai Árpád, Nyitrán.
- 280 Doba István, Kún-Szent-Márton.
- Dobay Vilmos, Dobsinán.
- Dobóczy János, Szendrő, Borsod-m.
- Dobos József, Budapesten, Borz-utca 7. sz.
- Dobrovits Victor, Szombathely.
- 285 Doby Antal, Homonnán.
- Dolánszky Alajos, u. p. Eger, Felső-Tárkány.
- Doleschall Sándor, Budapest, Deák-F.-tér, evang. paplak.
- Domaniczky István, Budapest, Vár, úri-u. 62. sz.
- Dombay Gyula, Nyitrán.
- 290 Domján Pál, Balassa-Gyarmat.
- Domokos József, Homonna.
- Domokos Mihály, u. p. Fegyvernek, Tisza-Roff.
- Dorgó Albert, Kolozsvárt.
- Dósa Gábor, Csík-Szeredán.
- 295 Dosztál Gaudencz, Budapest, IV. barátok-épülete.
- Dömötör Károly, Vinkovce, Slavonia.
- Dőry Dénes, u. p. Zomba, Parad. Drach Antal, Apatin.
- Dragoner Béla, Kassán.
- 300 Drágos Elek, Kézdi-Vásárhely.
- Drahotuszky Ferencz, Zsolna.
- Draskóczy Lajos, H.-M.-Vásárhely.
- Dregály Gyula, Budapest, Vár, országház-u. 25., I. em.
- Drexler Frigyes, Besztercebánya.
- 305 Dubniczky József, u. p. Nagyszalatna, Végles-Huta, Zólyom-m.
- Duschótzky Károly, Budapest, igazságügyministerium.
- Dr. Dux Adolf, Budapest, bálvány-u. 1. sz. I.
- Ebenhösch Ferencz, Győrött.
- Éber Nándor, Bpest, Borz-u. 2.
- 310 Edlinger Titusz, Herczegfalva Fehér m.
- Egri Ferencz, Szathmárt.
- Egri Casinó-egylet, Egerben.
- Egri kath. főgymnasium.
- Egri növ. papság egyháziroldalmi iskolája.
- 315 Eggenberger könyvkeres., Budapest, Barátok-tere.
- Elek Salamon, u. p. Kún-Szt.-Márton, Szelevény.
- Elekes Pál, Bpest. Üllői-út 10.
- Eleőd Józsa, Budapest, Várház-körút 6. sz.
- Emich Gusztáv, Budapest, Sebestyén-tér 6. sz.
- 320 Endrődy Gyula, Nyitrán.
- Eötvös Géza, Kalocsán.
- Br. Eötvös Lóránt, Budapest, Sándor-u., Dégenfeld-ház.
- Eperjesi evang. colleg. könyvtár.
- Eperjesi Széchenyi-kör.
- 325 Eperjesi kir. kath. főgymnasium.

- Erdélyi József, Zay-Ugrócz.
 Erhardt Victor, Drégely-Palánk,
 Hont vtn.
 Erkel Ödön, Budapest Egyetem,
 bölcs.-kar.
 Dr. Erődi Béla, Bpest Zerge-u.
 reáliskola.
- 330 Érsek-ujvári kath. algymnasium.
 Ertl Nándor, Budapest, Mar-
 gitsziget
 Esze Gábor, Tisza-Ujlak.
 Esztergom város közönsége, Esz-
 tergom.
 Esztergomi főegyházi könyvtár.
- 335 Esztergomi k. főgymn. tanári-
 kar, Esztergom.
 Gr. Eszterházy István, u. p.
 Nyitra, Ujlakon.
 Gr. Eszterházy Miklós Mór, Csák-
 vártt.
 Evva Ernő, Miskolcz.
 Fabinyi Gyula, Kassa.
- 340 Fábry Pál, Keszthely.
 Faddi művelődési kör, Fadd
 Tolna-m.
 Falcione Nándor, Zombor.
 Dr. Falk Miksa, Bpest, Lloyd-ép.
 Farkas Béla, Déván.
- 345 Farkas Józsa., Bpest, Calvin-tér 6.
 Farkas Sándor, Budapest, Pra-
 ter-u. 55. sz. 8. a.
 Fáy László, Nyustyán.
 Fazekas Sándor, Debreczen.
 Br. Fechtig Imre, u. p. Csép.
 Tisza-Ughon.
- 350 Fehér Sámuel, Sopronyban.
 Fehértemplomi állami főgym-
 násium, Fehértemplomban.
 Fehérvári Zsigmond, Budapest,
 Pesti Napló szerkesztősége.
 Feiler Mór, Budapest Nádor-u.
 14., I. 3.
 Dr. Fejér Bertalan, Mármaros-
 Szigeten.
- 355 Dr. Fejérpataky László, Bpest,
 Vámház-körút 13.
 Dr. Fekete Alajos, Lugoson,
 Fekete Ferencz, Eger.
 Fekete Fidél, Tatán.
 Dr. S. Fekete Ferencz, Déva.
- 360 Felix Ákos, Békés-Csabán.
 Felméri Albert, Nagy-Rőcze.
 Felső-lövői evangel. tanító-inté-
 zet, Felső-Lövön.
 Ferencz József, Kolozsvártt.
 Ferenczy Imre, Egerben.
- 365 Ferentzy Béla, Girált (Sáros m.)
 Fesselhofer János, N-Kanizsán.
 Gr. Festetics Bennó, Nagy-Becs-
 kerek.
 Dr. Fésűs György, Pozsonyban.
 Fiáth Ferencz br., Veszprémben.
- 370 Fibán Gyula, Bpest, Lipót-u. 11.
 sz., 6.
 Dr. Filles Béla, Besztercebánya.
 Findura Imre, Budapest, II.
 Fő-u. 57/58. sz. II. em. 3. a.
 Finály Henrik, Kolozsvár.
 Firtinger Jakab, Szegeden.
- 375 Fischer Ferencz, Eperjesen.
 Fittler Béla, Fehérvártt.
 Flesch Fülöp, Budapest, Do-
 rottya-u., saját ház.
 Fodor Géza, Kaposvártt.
 Fodor Sándor, per Báránd, Sze-
 rep.
- 380 Fogarasi Albert, Segesvártt.
 Foltényi János, Alsó-Ábrány.
 Gr. Forgách Károly, u. p. Nyitra,
 Ghymesen.
 Forintos István, Veszprémben.
 Forster Antal, Mohácson.
- 385 Forster Gyula, Bpest, Lánchíd-
 u. Liphay-ház.
 Földes Gyula, Pozsonyban.
 Földvály János, Középfalu, Er-
 dély.
 Földvály Ákos, Pécs.

- Förster Rezső, Szepes-Olaszi.
- 390 Franciscs Norbert, Győrött.
Frank Antal, Bpest, Árpád-u. 6.
Franzen Alajos, Szakolczán.
Freisinger Lajos, Vác.
Freund Károly, Budapest, Rudolf-rakpart 9. sz.
- 395 Frideczky Timót, u. p. Galgócz.
Kápláth.
Fuchs Bonifác, Soprony.
Fukász József, Znió-Várallya.
Futó Mihály, H.-M.-Vásárhely.
Fülepp Jónás, Pozsony.
- 400 Fülöp József, Bpest, Megyeház.
Fülöp Kálmán, u. p. M.-Vásárhely, Vaja.
Füssy Tamás, Budapest, Szent-István-társulat.
Gaál Endre, Kis-Kún-Halas.
Gaal István, per Tót-Megyer, Szemő.
- 405 Gaál Sándor, Tisza-Ujlak.
Gál Ernő, Budapest koronaherczeg-u. 5.
Garam Jenő, B.-Gyarmat.
Gebauer Miklós, Nagy-Szombat.
Géczy István, Homonna.
- 410 Gedeon Gellért, Nádasd, u. p. Zsadány.
Gelléri Mór, Budapest »Egyetértés« szerk.
Geréb János, S.-Szt.-György.
Géresy Kálmán, Debreczen.
Gergely Samu, Kolozsvár.
- 415 Gergelyffy Tamás, Déva.
Gerold et Comp., Bécs.
Gervay Mihály, Bpest, Nákóház.
Gervay Nándor, Pozsony.
Glós Kálmán, u. p. Horka, Kissóc.
- 420 Góbi Imre, Pozsony.
Gódor Gyula, Ar.-Maróth.
Goldberger Samu, N.-Szombat.
Gombócz Miklós, Soprony.
- Gond Ignác, Nyitra.
- 425 Gonda György, Besztercebánya.
Gorove Antal, Budapest, Erzsébettér.
Gödér István, Rozsnyó.
Gödöllői tört. és régész. egyesület.
Göllner Frigyes, Besztercebánya.
- 430 Gömöröy Oszkár, Bpest, Ősz-u. 23.
Gönyey Károly, Nagy-Károly.
Göőz István, H.-M.-Vásárhely.
Görgey István, Budapest koronaherczeg-u. 9.
Görömbei Péter, N.-Kálló.
- 435 Gráczy m. olvasó-kör, Grác.
Graven Lajos, Deregnyc (Zemplén m.)
Graenzenstein Béla, Budapest, pénzügyministerium.
Grócz Béla, Csorvás (Békés m.)
Gróf Lajos, Kún-Szt.-Márton.
- 440 Groó Lajos, Zólyom.
Groó Vilmos, Rima-Szombat.
Grosschmidt Pál, Márm.-Sziget.
Dr. Groszmann Ignác, Liptó-Szt.-Miklós.
Gröber Béla, Bpest, Fő-posta.
- 445 Gröber József, u. p. Nyék-Lád-háza, Muhi.
Gruber György, Zirc.
Grünwald Béla, Besztercebánya.
Grünwald Frigyes, Márm.-Sziget.
Gyárfás István, Budapest Múzeum-körút 18.
- 450 Gyárfás József, Maros-Vásárhely.
Léczfalvi Gyárfás Zsigm., Déva.
Gyarmathy Soma, Budapest, IX. Csillag-u. 10.
Gyöngyösi kath. nagygymn.
Gyönki ref. gymnasium, tanári-kara.
- 455 Győri m. kir. jogakadémia.
Győri m. kir. áll. főreáltanoda.

- Győr-vármegye közönsége.
Gyórfy Lajos, Esztergom.
György Endre, Budapest Ha-
vas-u. 1. sz.
- 460 Györik Márton, Pozsony.
Györy Lajos, Kis-Ujszállás.
Györy Vilmos, Budapest, Evang.
paplak.
Gyubek Ferencz, Somorja.
Gyulai Pál, Budapest, Sándor-
utca. 17.
- 465 Dókusfalvi Gyurgyik Gyula, Bu-
dapest, Soroksári-u. 9. sz.
Gyurikovics Mátyás, Nyitra.
Gyurinka Antal, Nagy-Kőrös.
Gyürky Medárd, Szelény, u. p.
Balassa-Gyarmat.
- Haan Béla, B.-Csaba.
- 470 Haan Lajos, B.-Csaba.
Dr. Haaz Jakab, Turócz-Szent-
Márton.
Gr. Hadik Endre, Kassa.
Dr. Hagara Victor, N.-Szöllős.
Hahn Adolf, Budapest, Egyetem
bölc. kar.
- 475 Hahnenkamp Sándor, Nezsider.
Hajdu Ferencz, Szászváros.
Hajla Mátyás, Körmöczbánya.
Dr. Hajnik Imre, Budapest, Ba-
rátoktere 5.
Hajós János, Budapest, Vár, uri-
utca 31.
- 480 Halassy Lőrincz, Déva-Ványa,
per Szolnok.
Dr. Halász Géza, Budapest, Zöld-
fa-utca 3.
Halász Ignác, Székes-Fehérvár.
Halász László, Lőcsé.
Halász Sándor, Budapest, »Ellen-
őr« szerk.
- 485 Gr. Haller János, Héviz, u. p.
Kőhalom.
Halmi János, Hód-M.-Vásárhely.
- Dr. Hampel József, Bpest, Mu-
zeum.
Hamzus Gellért, Székesfehérvár.
Hanthó Lajos, Arad.
- 490 Harmath Károly, Pozsony.
Harmos Gábor, B.-Gyarmat.
Dr. Hatala Péter, Bpest, Dam-
janics-u. 74.
Hatfaludy István, Bukarest.
Dr. Haudek Ágost, Pannonhalma
- 495 Hauser János, Bpest, Muzeum.
Havas Béla, Körmöczbánya.
Havlicsek Vincze, Pozsony.
Hayek Vincze, Nyitra.
Heccsér István, N.-Szalatna, Zó-
lyom-m.
- 500 Hedry Bertalan, Budapest, Do-
náti-u. 5.
Dr. Hegedűs Candid Lajos, Bpest,
Bálvány-u. Mocsonyi-ház.
Hegedűs Ferencz, Eger.
Hegedűs János, Budapest, Or-
szágház-u. 94.
Hegedűs József, Nagy-Károly.
- 505 Hegedűs Sándor, Bpest, Stáció-u.
80. sz.
Hegyessy Kálmán, Dombó, u. p.
Darány.
Hegyessy Márton, Nagy-Várad.
Dr. Heinrich Gusztáv, Budapest,
Akadémia.
Helcz János, Nagy-Szombat.
- 510 Hellebrant Árpád, Budapest,
Akadémia.
Hell Jenő, Bpest, Árpád-u. 12.
Helmár Ágost, Pozsony.
Hemmen Ferencz, Temesvár.
Hencz Béla, Nyitra.
- 515 Makfalvai Henfner Matild, Ka-
posvár.
Dr. Henszlmann Imre, Pest, Zer-
ge-utca 6. sz.
Herbst János, Pápa.
Herczeg Ferencz, Ágrs, u. p. Bél

- Herich János, Soprony.
- 520 Herr Ödön, Nagy-Becskerek.
Hesz János, Homonna.
Hetényi Kálmán, Márm.-Sziget.
Hetényi Károly, Znyó-Várallya.
Ifj. Hevesy Bertalan, Rima-Szombat.
- 525 Heyduk Ambrus, Tokaj.
Hidassy Kornél, Budapest, Disztér 198.
Hindy Árpád, Budapest, Lipót-utca 46.
Hinka József, Bpest, Kalap-u. és Aldunaszor sarok II. e. 26.
Hintermayer Ágoston, Arad.
- 530 Hód-m.-vásárhelyi iparegylet.
Hód-m.-vásárhelyi Casinó.
Hód-m.-vásárhelyi ref. tanítók könyvtára.
Hód-M.-Vásárhelyi ref. lyceum. könyvtára.
Hodor Károly, Doboka.
- 535 Hódossy Lajos, Kaposvár.
Hofer Károly, Pest, Gyár-utca reáلتanoda.
Hoffer Endre, Szeged.
Hofmeister Juda, Kis-Kun-Halas.
Holdházy János, Alcsuth.
- 540 Hollósy Flóris, Oravicza.
Homolay Ker. János, Esztergom.
Homolya István, Békés-Gyula.
Hornyak Endre, Jász-Ladány.
Báró Hornig Károly, Esztergom.
- 545 Hornyik János, Kecskemét.
Hornyik József, Kecskemét.
Horovicz Lipót, Gyorok.
Dr. Horvát Árpád, Budapest, Országút 25. sz.
Horvát Ágoston, Eger.
- 550 Horvát Bálint, Kőszeg.
Horváth Danó, B.-Gyarmat.
Horváth Dénes, Nagy-Károly.
Horváth Ignác, Bpest, Vámház körút 8.
- Horváth Ignecz, Bpest, Muzeum.
- 555 Horváth Imre, Homonna.
Horváth János, Bpest, Ujvilág-utca 15. I. 6.
Horváth József, Budapest, Vas-utczá 4.
Horváth Emil, Bpest, Szervitátér 1.
Horváth Ferencz, Nyitra.
- 560 Horváth Kálmán, Veszprém.
Horváth Kristóf, Soprony.
Horváth Lajos, Pápa.
Horváth Lajos, Miskolcz.
Horváth Lajos, Győr.
- 565 Gr. Horváth-Toldy Lajos, Dicső-Szent-Márton.
Högyes Endre, Kolozsvár.
Höke Lajos, Duna-Földvár.
Hradzsky Antal, Szepes-Olaszi.
Hubert János, Eger.
- 570 Hubert Vilmos, Léva.
Hudra János, Temesvár.
Hummer Nándor, Bpest, Király-utca 91.
Hunfalvy János, Budapest, II. Ilona-u. s. h.
Huszár Flóris, Vinna, u. p. N.-Mihály.
- 575 Iglói ág. hitv. főgymnasium.
Illés Ödön, Tolmács, u. p. Rét-Ságh.
Imecs Fülöp, Jákó, Csik-Somlyó.
Imrek Béla, Veszprém.
Incze Károly, Zovány (Kraszna megye.)
- 580 Inkey Ádám, Kőszeg.
Irmei Ferencz, Bpest Hatvani-utca 4.
Istvánffy József, Nyitra.
Ivánfy Béla, Somorja.
Ivánfy Ede, Magyar-Óvár.
- 585 Ivánka Zsiga, Bpest Zöldfa-u.
Iványi István, Szabadka.
Izsépy Kálmán, Homonna.

- Jakab Elek, Bpest, II. Toldy-F-
utca 712.
- Jakab Péter, Mármaros-Sziget.
- 590 Jakobovits József, B.-Gyarmat.
Jambressics János, Szatmár.
Jamniczky Lipót, Bpest Vám-
ház-körút 14., II. em.
Jánoki Viktor, Nyitra.
Dr. Jánosi Sándor, Veszprém.
- 595 Járossek János, Luzsna, Szepes-
megye.
Járvás Mihály, Tata.
Jász-Berényi kath. főgymnasium.
Jedlicska Pál, Felső-Dió, Po-
zsonym.
Csetneki Jelenik Elek, Budapest
zöldfa-u. 36.
- 600 Jencsik János, Homonna.
Jencsik József, Homonna.
Jenei Ernő, Győr-Szt.-Márton.
Dr. Jeney Viktor, Kolozsvár.
Jékey Zsigmond, Jékerjén, u. p.
Ökörítő.
- 605 Jeszenszky Alajos, Nyitra.
Dr. Jeszenszky Sándor, Balassa-
Gyarmat.
Joannovics György, Bpest, ki-
rály-u. 52.
Joós János, Csokonya Somogy m.
Jordán István, Pomáz.
- 610 Bátor Jósika Géza, Branyicska
(Hunyad m.)
Bátor Jósika Leó, Kolozsvár.
Bátor Jósika Samu, Zentelke,
u. p. Bánffy-Hunyad.
Juszth József, Neczpál, u. p. Tú-
rócz-Szt.-Márton.
Kacskovics Jenő, B.-Gyarmat.
- 615 Kádas Béla, Homonna.
Kajaba Lajos, Bpest Egyetem.
Kállay Béni, Bécs.
Kálmán Imre, Szenicz Nyitra m.
Kalmár Endre, Budapest Kegy.
rend. társház.
- 620 Kalocsa Balás, N.-Kőrös.
Kalós Pál, N.-Szőlős.
Kámánházy Béla, Bpest, Üllői-
út 1.
Kammerer Ernő, Bpest Sándor-
utca 16.
Kandra Kabos, Nyir-Béltek, u. p.
Nyir-Lugos.
- 625 Kanicz Ágost, Kolozsvár.
Kanizsai Károly, Tisza-Örs, u. p.
Tisza-Füred.
Kanizsai társas-kör, N.-Kanizsa.
Kantai r. kath. algymnasium
Kanta, Kézdi-Vásárhely.
Kápolnai István, Bpest Ludo-
vica-Akademia.
- 630 Kaposvári államgymnasium.
Káposztás Ferencz, Alsó-Lendva.
Kápy Ede, Budapest Uri-u. 43.
Karagyéna Mihály, Bpest Bász-
tya-utca.
Karancsi Dániel, H.-M.-Vásár-
hely.
- 635 Karap Ferencz, Budapest sas-
utca 3.
Karbula Emil, Ónod, u. p. Nyék-
Ládháza.
Karcusú Arzén, Vác.
Kardos Gusztáv, Trencsén.
Karlovszky Endre, Bpest Mé-
száros-u. 12.
- 640 Károly Gy. Hugó, Bpest Hársfa-
utca 1.
Károly János, Tétény.
Károly János, Sztára, u. p. Nagy-
Mihály, (Zemplén m.)
Dr. Károlyi Árpád, Bécs. Állam-
levéltár.
Gr. Károlyi László, Bpest.
- 645 Gr. Károlyi Tibor, Mácsa, Aradm.
Kárpáthy Gusztáv, Homonna.
Kassa város közönsége.
Kassai áll. főreáltanoda.
Kassai főgymn. önképző-egylet.

- 650 Kassai jogakadémia.
Kassai prémontrei főgymn. igazgatósága.
Kassits Péter, Bpest régi posta-épület.
Kátay László, Szeged.
Katona Lajos, Buda-Keszi.
- 655 Kautz Gyula, Bpest Papnövelde-u. 1.
Kazacsay Gerő, Bpest, Haltér Porszászház.
Kazár Emil, Budapest, Egyetem-tér 2.
Kecskeméti áll. főreált. igazgatósága.
Kecskeméti jogakadémia.
- 660 Kecskeméti r. kath. főgymn. igazgatósága.
Kecskeméti ref. lyceum.
Keczer Imre, Eperjes.
Gr. Keglevich István, Kis-Tapolcsány (Bars m.)
Kemenes Ferencz, Veszprém.
- 665 Báró Kemény István, N.-Enyed.
Kempelen Imre, Sz-Fehérvár.
Kenessey Kálmán, Bpest kalap-utca 17.
Keömley Pál, Budapest, Vár, Úri-u. 19.
Kercser Károly, Bpest, Ujlak, bécsi-út 241.
- 670 Kerekes Sámuel, M.-Vásárhely.
Kerégyártó Árpád, Bpest Zöldfa-u. 40.
Keresztes Károly, Bpest Egyetem.
Kertbeny Károly, Bpest, Rudasfürdő.
Kerznár Endre, Bpest, egyetemi nyomda.
- 675 Késmárky József, Veszprém.
Keszthelyi grófi könyvtár.
gr. Khuen-Héderváry Béla, Budapest Szervitátér, Telekilház.
- Kilián Frigyes, Bpest Váci-u.
Kincs Gyula, Kolozsvár.
- 680 Királyi Pál, Bpest lövész-u. 10.
Kirchner Lajos, Bpest Lipót-utca 16.
dr. Kiss Áron, Bpest Cálvin-tér 6. sz.
Kiss Bálint, Magyar-Igen.
Zilahi Kiss Béla, Budapest, orsz. lvtár.
- 685 Kis Ernő, Pápa.
Kiss Gábor, Bpest, Reáliskola, Vár.
Kiss Gusztáv, H.-M.-Vásárhely.
Kyss Géza, Eperjes.
Kiss István, Ujkér, Soprony-m.
- 690 Kiss Kálmán, N.-Körös.
Kiss Lajos, Kecskemét.
Kiss Lajos, Pancsova.
Kiss Sándor, Bpest, Lipót-u. 33.
Kis Péter, Nemes-Bükk, u. p. Mező-Csáth.
- 695 Kisfaludy Á. Béla, Győr.
Kisfaludy Zsigmond, Illésháza, u. p. Nagy-Magyar.
Kisladnay Győző, Trszтина Árva-megye.
Kis-kún-halasi Casinó.
Kis-kún-halasi ref. isk. kvttára.
- 700 Kisovics Ferencz, Veszprém.
Kis-várdai Casino.
Kiszelák Sándor, Nádudvar.
Kiszely Endre, Bpest, Ősz-u. 15.
Kleczár Ferencz, Veszprém.
- 705 Klika Sándor, Esztergom.
Klimkovics Béla, Kassa.
Klinger István, Bpest, Mészáros-utca 13.
Klobusiczky János, Zsitva-Ujfalu, u. p. Verebély.
Knauz Nándor, Esztergom.
- 710 Knoll Károly, Bpest, Akadémia.
Dr. Knöpfler Vilmos, Maros-Vásárhely.

- Kocsner József, Nyitrán.
 Kohn Sámuel, Bpest, Holló-u.
 11. sz.
 Kohut János, Besztercebánya.
 715 Kolacskovszky Elza, Kassa.
 Kolozsvári kör.
 Kolozsvári ref. colleg. tanári-
 kara.
 Kolozsvári ref. colleg. ifjusága.
 Kolozsvári kir. főgymnasium.
 720 Kolosvári Antal. u. p. Kolozs-
 vár, Ajton.
 Kolosváry József, Veszprém.
 dr. Kolosváry Sándor, Ko-
 lozsvár.
 Komár Adolf, Homonna.
 Komáromi benedek rend. gym-
 nasium.
 725 Komjáthy Béla, Bpest, Bástyá-
 utca 3.
 Kopácsy Árpád, Veszprém.
 Kopácsy József, Veszprém.
 Kopácsy Viktor, Veszprém.
 Kornfeld Frigyes, Máramaros-
 Sziget.
 730 Magyar Kossa Sámuel, Tisza-
 Roff.
 Kostyál Kornél, Sasvár, Strázsa.
 Kovács Albert, Szeged.
 Kovács Ödön, Budapest, Rá-
 kos-utca 17.
 Kovács Ferencz, Maros-Vásár-
 hely.
 735 Kovács Ferenczné, Szeged.
 Dr. Kovács Géza, Ar.-Maróth.
 Kovács Imre, Sasvár, Strázsa.
 Kovács János, H.-M.-Vásárhely.
 Kovács Kálmán, Pest, Zrínyi-
 utca 3.
 740 Kovács Károly, Szulok.
 Kovács Pál, Győrött.
 Kovács Lajos, Maros-Vásárhely.
 Kovách Nándor, Bpest, Állam-
 nyomda.
 Kovacsics Lajos, Pécs, Siklósi-
 utca 18.
 745 Kozma Gyula, Budapest, II.
 közs. polg. fiiskola.
 Kozma János, Tokaj.
 Köberl János, Egervölgy, u. p.
 Rum.
 Kölcsey Sándor, Szathmár.
 Köncs Ferencz, Miskolcz.
 750 König Pál, Déva.
 König Mórícz, Székesfehérvár.
 Körmöczy áll. főreált. igazgatós.
 Körömy Árpád, Bpest, gr. Ká-
 rolyi-u. 12. I. em. 18.
 Kőszöghy Miklós, Mező-Kövesd.
 755 Kővágó-őrsi olvasókör.
 Kővér Károly, Budapest, Szé-
 chényitér 1. sz)
 Köves Ede, Felső-Eörs, u. p.
 Veszprém.
 Köves János, Veszprém.
 Kövessy Kálmán, Kecskemét.
 760 Krajcsovicz Rezső, Zubna, u. p.
 Udva.
 Kramoliny Győző, Bpest, Stá-
 tió-utca alap. ig.
 Krausz Jakab, Bpest, Deák-u.
 Iparbank.
 Krátky Ferencz, Nagy-Szombat.
 Kreskay Antal, Győrsziget, u.
 p. Győr.
 765 Kricsfaludy Vilmos, M.-Sziget.
 Krikay Gusztáv, Szeged.
 Kriston László, Rima-Szombat.
 Ifj. Kristyory János, Arad.
 Krivány János, Arad.
 770 Križkó Pál, Kőrmöczbánya.
 dr. Kronos Ferencz, Grác, k. k.
 Univ.
 Krucsay Ágost, Nagy-Kanizsa.
 Kubicza Pál, Trencsény.
 Kubinyi Aladár, Rima-Szombat.
 775 Ifj. Kubinyi Miklós, Árva-Vá-
 rallya.

- Kubinyi Zsigmond, Bpest, Bástya-utca 1.
 Kudelka József, N.-Várad.
 Kudora Károly, Bpest, Egyet. könyvtár.
 Kugler Nep. János, Budapest: Váci körút 6.
- 780 Kún Pál, Miskolcz.
 Dr. Kuncz Adolf, Szombathely.
 Kuncze Imre, Török-Sz.-Miklós.
 Kutsovszky Lajos, N.-Várad.
 Kümmer Henrik Ján., N.-Várad.
- 785 Ladányi Pál, Visk, (Marm.-m.)
 Lahner Gyula, Bpest, Uri-u. 61.
 Lakatos Ottó, Arad.
 Dr. Laky Máttyás, Temesvár.
 Dr. Laky Kristóf, N.-Kanizsa.
- 790 Lámer Ágost, Besztercebánya.
 Lánczy Gyula, Bpest, Széchenyi-tér 4.
 Láng Antal, Rozsnyó.
 Lányi Bertalan, Liptó-Szent-Miklós.
 Lányi Gyula, Pozsony, Óváros, 246. sz.
- 795 Laszáb György, Nyitra.
 Latkóczy Imre, Nyitra.
 Lázár Ádám, M.-Vásárhely.
 Lázár Miklós, N.-Várad.
 Szredistyei Lazarevics Vazul, Temesvár.
- 800 Lazarovics Imre, Besztercebánya.
 Dr. Lechner Ágost, Budapest, Egyetem.
 Lederer Béla, Bpest, Váci-u. 8.
 Lederer Dávid, N.-Várad.
 Lehoczky József, Szent-András (Békés-m.)
- 805 Lehoczky Tivadar, Munkács.
 Lehoczky Vilmos, Zaturecz, u. p. Turócz.-Szt-Márton.
 Lekly Gyula, Kassa.
 Leleszi prépostság.
- Lengyel Miklós, Eger.
- 810 Dr. Lenhossék József, Budapest, Országhút, s. palota.
 Lenk Ödön, Alsó-Lendva.
 Lenner Emil, Körmöczbánya.
 Lesták Lajos, Nagy-Szalatna.
 Lestyán József, Székely-Udvarhely.
- 815 Lévay Ferencz, Szeged.
 Orsz. Levéltár, Budapest.
 Libertiny Gusztáv, Nyitra.
 Lindner Gusztáv, Kolozsvár, Kül-Torda-u. 4. sz.
 Linner Béla, Beregszász.
- 820 Lipcsey Péter, Márm.-Sziget.
 Lipovniczky Sándor, Budapest, Országház.
 Dr. Lipp Vilmos, Keszthely.
 Lippay Lajos, Jászberény.
 Lombardini Sándor, Zsolna.
- 825 Lonovics József, Dombegyháza.
 Lóskay Placid, Bpest, Haltér 5.
 Losonczy tanítóképezde.
 Losonczy államgymnasium.
 Losonczy Gyula, Csobánka, u. p. Rima-Szécs.
- 830 Losonczy László, N.-Kőrös.
 Lőcsei kath. főgymn.
 Lőcsei áll. főreáltanoda.
 Leővey Sándor, Bpest, Lánchíd-u. Liphay-ház.
 Lővy Albert, S.-A.-Ujhely.
- 835 Luby Károly, N.-Károly.
 Luby Zsigmond, Felső-Darócz, u. p. Ökörítő.
 Luczenbacher Jenő, Szobob.
 Ludaics Miksa, Ráczkeve.
 Ludányi Antal, Ábrány, u. p. Eger.
- 840 Lugosi kath. főgymnasium.
 Lugossy József, Debreczen.
 Lustig László, Tolna.
 Machovics Izidor, Besztercebánya.

- Madách Károly, B.-Gyarmat.
 845 Madách Emanuel, Budapest, V. Gizellatér 6.
 Madarassy László, Kecskemét.
 Magyar Gábor, Szeged.
 Magyaróvári kath. kisgymn.
 Magyary Szulpicz, Pannonhalma.
 850 Majer István, Esztergom.
 Majer Mór, Polány, u. p. Vámos-Lőd.
 Majerszky István, Pozsony, Duna-utca 16.
 Major Pál, Magyar-Óvár.
 Major Tibor, Budapest, közl. ministerium.
 855 Major Lajos, Pest, Muzeum.
 Majthényi Albert, Novák, u. p. Oslány.
 Majthényi Géza, Nagy-Szombat.
 Majthényi Szeleczky Mária, Budapest, Magyar-utca s. h.
 Makay Dezső, Nagy-Kanizsa.
 860 Makói Casinó.
 Malonyay István, N.-Kanizsa.
 Manassy Gyula, Murány, u. p. Piski, (Temes m.)
 Mandello Lajos, Bpest, Hungaria.
 Mandl Mór, Bpest, Rombach-u. 4. sz. II. em.
 865 Mándy Lajos, Bpest, Sándor-u. 13. sz. II. em.
 Dr. Mangold Lajos, Budapest, Gyár-u. 5.
 Manheimer Mihály, Bpest, VI. ker. Laudon-u. 6.
 Mankovics Alajos, Homonna.
 Manó Szilárd, Budapest, Király-utca 52.
 870 Dr. Marczali Henrik, Bpest, Kerepesi-út 5.
 Gr. Migazziné Marczibányi Antónia, Aranyos-Maróth.
 Máriaffy Dávid, Maros-Szent-György, u. p. M.-Vásárhely.
 Máriássy Aladár, Batizfalva, u. p. Lucsivna.
 Máriássy Aladár, Budapest, Országház)
 875 Dr. Márki Sándor, Arad.
 Markhot Aladár, Nyitra, Zsám-bokréth.
 Markhot Aladár, Nyitra-Ivánka.
 Markovits Sándor, Nyitra.
 Mármaros-Szigeti kath. algymn.
 880 Mármaros-Szigeti tanító-képezde tanári-kara.
 M.-Vásárhelyi ev. ref. főtanoda.
 Marschalkó József, Igló.
 Mártony József, Soroki-Tótfalu, u. p. Dömötöri.
 Marusák Pál, Bpest, Egyetem.
 885 Marx Antal, Temesvár.
 Masirevics Sámuel, Bpest, Görög-udvar, Régi-posta-u.
 Maszárík János, Nyitra.
 Máté Sándor, Bpest, egyet.kvtár.
 Matolay Mária, Beregszász.
 890 Matuska János, Székesfehérvár
 Matyuga Emil, Alsó-Kubin.
 Dr. Mayer Ágost, N.-Várad.
 Mayláth Béla, Bpest, Muzeum.
 Mecsery Kálmán, Német-Próna, (Nyitra m.)
 895 Melicskó József.
 Mercz Pál, Lócse.
 Mérey Ágoston, Nyitra.
 Mérey Lajos, Nyitra.
 Mérey Mór, Nyitra.
 900 Meskó Sámuel, Dobsina.
 Meskó Sándor, Kassa.
 Dr. Messinger Sámuel, Bpest, Nagy-Korona-u. 10.
 Mészáros Amand, Zircz.
 Mészáros János, Pest, Wesselényi-u. 2.
 905 Mészáros János, P.-Varsány, u. p. Hatvan.
 Mészáros Nándor, Szeged.

- Mezei Ferencz, Szokolca.
 Mezey Sándor, Bukarest.
 Michaelis Ferencz, N.-Szeben.
- 910 Mihálicska István, Znió-Váralja.
 Mihalik Dezső, Nagy-Rőcze.
 Mihályfy József, Szarvas.
 Mihályi Béla, Déva.
 Mikulik József, Dobsina.
- 915 Mikó Sándor, Maros-Vásárhely.
 Mikus László, Budapest, egyet.
 Miladinovics Tivadar, N.-Mihály.
 Milecz János, Bpest, Albrecht-
 ut, Csónak-utca 13. sz.
 Millich Péter, Mohács.
- 920 Br. Miske Imre, Bodajk (Fehérm.)
 Miskolczi polg. iskola.
 Miskolczi kegy. rend. gymn.
 Miskovich Elek, Baja.
 Myskovszky Victor, Kassa.
- 925 Mócsy László, Kengyel, Török-
 Szt-Miklós.
 Moczkovcsák Gyűző, Pozsony,
 (Hosszú-utca 37.)
 Moczkovcsák Tivadar, Beszter-
 czebánya.
 Mogyoróssy János, Békés-Gyula.
 Molnár Aladár, Budapest, Vas-
 utca 13. I. emelet.
- 930 Leveleki Molnár Györgyné, Ko-
 vács Aloyzia, Levelek, u. p.
 Nagy-Kálló.
 Molnár Imre, Bpest, só-u. 5.
 Molnár Ján., Csokonya (Som. m.)
 Molnár Károly, Hajnáskér,
 (Veszprém m.)
 Morva Miklós, Héreg, u. p. Bajna
- 935 Mossóczy István, Pozsony.
 Mossóczy Lajos, Pozsony.
 Munkácsi államgymnasium.
 Münich Sándor, Poprád.
- Ifj. Nagel Ottó, Budapest Nem-
 zeti színház-épület.
- 940 Nagy Aladár, Kolozsvár.
- Nagy Alajos, Kecskemét (ke-
 gesrendiek társháza.)
 Lázári Nagy Béla, Lázári, u. p.
 Szatmár.
 Nagy Elek, Debreczen.
 Nagy Géza, Bpest, N. Muzeum.
- 945 Nagy Gyula, Budapest József-
 utca 11.
 Nagy Ignác, Cs.-Keresztur.
 Nagy Imre, Bpest, Ország-út 39.
 Nagy-István, Nagy-Várad.
 Nagy Iván, Horpács, u. p. Nagy-
 Oroszi (Nógrád m.)
 Várfalvi Nagy János, Kolozsvár.
- 950 Nagy Nep. János, Verebély.
 Nagy Jenő, Német-Újvár.
 Nagy József, Erzsébetváros.
 Dr. Nagy József, Nyitra.
- 955 Nagy József, Veszprém.
 Szotyori Nagy Károly, Szotyor,
 u. p. Sepsi-Szt.-György.
 Nagy Lajos, Szék.-Udvarhely.
 Nagy László, Pusztá-Daróc, u.
 p. Szatmár.
 Farkasdi Nagy Miklós, Bpest,
 Egyetem, bölcsészeti-kar.
- 960 Nagy Sándor, Arad.
 Nagy Sándor, Bpest Pipa-u. 6.,
 III. em. 16. a.
 Takácsi Nagy Sándor, Soprony.
 Nagy-enyedi főtan. igazgatósága.
 Nagy-kállói m. k. főreáltanoda.
- 965 Kegyesr. gymnasiumi igazgató-
 sága, Nagy-Károly,
 Nagy-kőrösi főiskola.
 Nagy-Szebeni kir. főgymnasium.
 Nagy-Szebeni kir. jogakadémia.
 N.-Szombati érseki főgymn..
- 970 N.-Váradai premontrai főgymna-
 sium igazgatósága.
 Nagy-váradai állami főreáltanoda
 igazgatósága.
 N.-váradai főgymn. önképző-köre,
 Nátafalussy Kornél, Rozsnyó.

- Nécsey Endre, Nyitra.
- Nedeczky Gáspár, Dömös, u. p. Pilis-Maróth.
- 975 Nemes János, Znyő-Várallya.
- Nemes József, Sajó-Szöged. u. p. Ónod.
- Némedy testvérek, Kún-Szent-Márton.
- Németh Ignác, Bpest, viziváros, fő-u. 52., III.
- Németh József, Veszprém.
- 980 Német Zsigmond, Homonna.
- Némethy Kálmán, Budapest, Ludovica-Akadémia.
- Némethy Lajos, Bpest, Viziváros, bombatér.
- Niki Mihály, Bpest Sugárút 60.
- Rudnai Nikolits Sándor, Temesvár József város.
- 985 Nogáll János, Nagy-Várad.
- Nogell István, Nagy-Várad.
- Novák Antal, Győr.
- Novák Ede, Zamárdi, u. p. Siófok.
- Novák Rezső, Budapest Lipót-utca 287.
- Dr. Novák Sándor, Paks.
- Br. Nyáry Béla, Radvány.
- 990 Br. Nyáry Jenő, Budapest, ke-repesi-út 4.
- Br. Nyáry Sándor, Jánosi, u. p. Rima-Szombat.
- Nyegre László, Szinevér.
- Nyeviczkey József, Budapest, Mészáros-u. 2.
- Nyilassy Károly, Budapest kegyesrendiek-épülete.
- 995 Nyitrai r. kath. főgymn. önk. kör, Nyitra.
- Nyitrai főgymn. kvttár, Nyitra.
- Obelcz József, Nagy-Becskerek.
- Odescalchi-Degenfeld Anna hg. Bpest, Sándor-u. 14.
- Szerémi hg. Odescalchi Gyula, Bpest, Sándor-u. 14.
- 1000 Okolicsányi László, Bpest bölcsészeti-kar.
- Okolicsányi Györgyné, Pozsony Kisfaludy-u. 9.
- Oláh Imre, H.-M.-Vásárhely.
- Olgyay Arthur, Pozsony.
- Olgyay László, Somorja (Pozsony m., Csallóköz.)
- 1005 Olsavszky Jenő, Beregszász.
- Ónossy Mátyás, Klopodia (Temes m.)
- Br. Orbán Balázs, Bpest, Ószutca 29.
- Br. Orczy Andor, Ujszász.
- Orczy Gyula, Hejő-Bába, u. p. Sajó-Szöged.
- 1010 Br. Orczy Thekla, Ujszász.
- Br. Ordódy István Károly, Makófalva, u. p. Zsolna.
- Orem János, Ecser.
- Ormay Ármin, Selmeczbánya.
- Ormay Antal, Rétság (Nógrád megye.)
- 1015 Ormós Zsigmond, Temesvár.
- Dr. Ortvyai Tivadar, Pozsony.
- Dr. Ossikovszky József, Kolozsvár.
- Dr. Osváth Albert, Budapest lővész-u. 18.
- Osztrólczy Géza, Nemes-Podhrágy (Trencsénm.) u. p. Vág-Ujhely.
- 1020 Dr. Óvári Kelemen, Kolozsvár.
- Óvári Kelemenné, Vikol Polixena, Kolozsvár.
- Lg. Óváry Lipót, Bpest II. ker. Andrassy-ház 57/58.
- Paál Lajos, Tata.
- Paczolay János, Deménd, u. p. Szántó (Hont m.)
- 1025 Paget János, Kolozsvár.
- Pák Boldizsár, Gyulamező, u. p. Tót-Komlós.

- Pákh Lipót Imre, Bpest, Egyet.
bölcészeti kar.
- Pákh Pál, Pohorela.
- Pál Károly, Budapest, Haltér és
Torony-utca sarkán.
- 1030 Palczer Ernő, Nagy-Károly.
Gr. Pállffy József, Vittencz,
(N.-Szombat felé.)
Palotay Ferencz, Veszprém.
Pancsovai áll. főreáltanoda.
Panghy Özséb, Rév-Komárom.
- 1035 Pannonhalmi könyvtár, Győr-
Szt-Márton.
Pánthy Endre, Eger.
Pap Dezső, Budapest, Akácza-
utca 50. sz.
Pápay szt-benedekr. székház.
Pápai casinó.
- 1040 Pápai Pál, Debreczen.
Id. Pápay Ignác, Bpest, Fe-
rencz-József rakpart 25. I. e.
Papp Samu, Bpest, Magyar-u.
Schmidunger ház.
Párvy Sándor, Eger.
Dr. Pasteiner Gyula, Bpapest,
Egyetem, bölcészeti kar.
- 1045 Pásztai olvasó egyesület.
Patachich József, Bpest, Vár,
Verbőczy-u. 164. sz.
Pauer Kálmán, Bpest, Krisz-
tinaváros, Templomtér 222.
Dr. Pauler Gyula, Bpest, II. ker.
Klusemann ház.
Dr. Pauler Tivadar, Bpest, Lipót-
utca 42.
- 1050 Paulovics József, Turócz-Szu-
csány.
Paur Iván, Soprony.
Pázmány Alajás, Maklár.
Pazsiczky Manó, Nyitra
Péchy Jenő, Budapest, Dohány-
utca, 16. sz.
- 1055 Pécsy Imre, Budavár, Állam-
nyomda.
- Péchy Lajos, Budapest, VII.
Klauzal-u. 10. sz. I. 8. a.
Gr. Péchy Constans, Alsó-Áb-
rány, u. p. Tibold-Darócz.
Péchy Antal, Selmezbánya.
- 1060 Pecsner Emil, Zircz.
Peczek Gyula, Veszprém.
Pécsi áll. főreáltanoda.
Pécsi joglyceum.
Pécsi kath. főgymnasium.
- 1065 Petkovich Sándor, Pozsony.
Peőcz Elek, Budapest, Vár,
Disztér 12.
Perényi Ágost, Tisza-Roff.
Perényi Zsigmond, N.-Szőlős.
Persay Ferencz, Czegléd.
- 1070 Pereszlyéni Miklós, Varannó.
Ifj. Peteley Istv., M.-Vásárhely.
Péter Dénes, Kis-Kun-Halas.
Jagócsi Péterffy József, Bpest,
Király-utca, 77.
Pethes Pál, Jászberény.
- 1075 Petró József, Miskolcz.
Petrovay Ádám, Fegyvernek.
Petrovay János, Bazin.
Petrovay László, M.-Sziget.
Petrovics Ferencz, Bpest. II.
ker. gymnasium.
- 1080 Pfeiffer Antal, Trencsény.
Pfeiffer Ferdinand, Bpest, Szer-
vitatér.
Pintér Ede, Bpest, Király-u. 8. II.
Pintér Sándor, Szécsény (Nógrád
megye.)
Pirontsák István, Trszтина.
- 1085 Pitróff István, Besztercebánya.
Plachy Bertalan, Korpona.
Pless Mór, Arad.
Dr. Plichta Soma, Losonc.
Pócsy György, Kecskemét.
- 1090 Podolini kis gymnasium.
Pogány Károly, M.-Vásárhely.
Pokorny Frigyes, Lázi (Vesz-
prém m.) u. p. Varsány.

- Polgár János, Arad.
 Polgár József, Fegyvernek.
- 1095 Polgár Mihály, Török-Szent-Miklós.
 Polgár Pál, Bpest, Régi pósta-u. 4. sz.
 Polacsek Ignác, N.-Károly.
 Polacsek Sándor, Bpest Deák-Ferencz-u. 12.
 Polnik Ferencz, Jász-Ladány.
- 1100 Pongrácz György, Andrásfalu, u. p. Liptó-Szent-Miklós.
 Ponti Kelemen, Rozsnyó.
 Pór Antal, Pozsony, Pázmány-utca 11.
 Popovics Jenő, Budapest Sándor-u. 25.
 Porhoncsák Endre, N.-Kanizsa.
- 1105 Potenezsár József, Bpest Műegyetem, két nyíl-u. 5.
 Pottyondy Elek, Lajosház, u. p. Istvándi.
 Pottyondy Miklós, Soprony.
 Pozsonyi m. k. akad. jog- és állami kar.
 Pozsonyi kir. főgymnasium.
- 1110 Pozsonyi városi főreáltanoda, igazgatóság.
 Pozsonyi evang. theologiai kör,
 Pozsonyi ev. lyceum.
 Pócz János, Budapest Egyetemi bölcs. kar.
 Prém József, Bpest, IV. Zöldfa-u. 43.
- 1115 Pribék István, Veszprém.
 Br. Prónay Dezső, Acsa, per Aszód.
 Br. Prónay Istv., Acsa (Pest m.)
 Dr. Pulszky Ágoston, Bpest, Muzeum.
 Dr. Pulszky Károly, Bpest Muzeum.
- 1120 Pulszky Polyxena, Budapest M. n. Muzeum.
- Punday János, Homonna.
 Puschmann József, Besztercebánya.
- Rabcsányi István, Bpest, London szálloda.
 Racek János, Nagy-Várad.
- 1125 Rác Géza, Bpest, Bástya-utca 9. sz. 2. a.)
 Rác Athanáz, Temesvár.
 Radnay Ferencz, Zsély, u. p. B.-Gyarmat.
 Kutasi Radisics Jenő, Budapest, VIII. Ősz-u. 37.
 Radányi József, Bpest, Ország-ház cultusminist.
- 1130 Br. Radvánszky Antal, Radvány, u. p. Besztercebánya.
 Br. Radvánszky Béla, Bpest, József-u. 4.
 Br. Radvánszky János, Varsány, u. p. Hatvan.
 Rajner Gyula, Budapest, Uri-utca 7.
 Rajnis Gyula, Zircz.
- 1135 Rákóczy Sándor, Bpest, Egyetemi kar.
 Rakovszky István, Pozsony.
 Rakovszky Iván, Nagy-Rakon, u. p. Pribócz.
 Rakcsányi Gusztáv, T.-Szt.-Márton.
 Ralovich Lajos, Besztercebánya
- 1140 Ráth Mór, Bpest, Dorottya-u. B. Rauch Levin, Zágráb.
 Regéczy József, Nagy-Szombat.
 Reichenhaller Béla, Soprony.
 Reichel György, Budapest, II. ker. Csapláros-u. 422.
- 1145 Reichlinger Ede, Bpest, Egyetem bölcsészeti kar.
 Reinitz Adolf, Budapest, Deák-u. 11. sz. II. em.
 Reissig Ede, Kámon, u. p. Szombathely (Vasm.)

- Reizner János, Szeged.
Reményi Károly, B.-Gyarmat.
- 1150 Révész Kálmán, Debreczen.
Ifj. Reviczky István, T.-Szent-Márton.
Reviczky József, P.-Bagos. u.p.
Vámos-Pércs (Szabolcs m.)
Rényi György, Tata.
Réti Márton, Kecskemét.
- 1155 Révay Vilmos, Trebosztó, u. p.
T.-Szt.-Márton.
Révész Imre, Debreczen.
Ribíánszky Adolf, Selmezbánya.
Richlek Alajos, Alsó-Kubin.
Richter Sándor, Budapest, Cultusministerium.
- 1160 Rieger Bálint, Kudritz (Temes megye.)
Rieger Gottfried, Székely-Udvarhely.
Riesner Károly, Nyitra.
Rigitó János, Budapest, Egyetem bölcsészeti kar.
Rimély Károly, Pozsony.
- 1165 Ritschl Victor, Győr-Szt.-Márton.
Rodiczky Jenő, Magyar-Óvár.
Dr. Román Sándor, Bpest, IV.
Sörház-u. 6. I. e. 7. a.
Romanecz Mihály, Nagy-Várad.
Dr. Rómer Flóris Ferencz, Nagy-Várad.
- 1170 Romy Béla, Budapest, Krisztiváros, Márvány-u. 192.
Rónay László, Budapest, Közl. ministerium.
Rosza János, Ivánkafalu, u. p.
Stubnya fürdő.
Rosenbach Sándor, P.-Szántó, u. p. Rétság.
Br. Rosner Ervin, Nagy-Várad.
- 1175 Rostaházy Kálmán, Budapest, (Krisztinaváros pléb.-ép.)
Rosenbach Emil, Tereske, u. p.
Rétság (Nógrád m.)
Rozsnyoi r. kath. főgymnasium.
Rozsnyoi prémontrei kanonokrend társháza.
Rósa Imre, Tisza-Földvár, p r Szolnok.
- 1180 Róth Márton, Igló.
Rózsahelyi kegyesrendi algymnasium.
Röser Miklós, Budapest, Országút 4. sz.
Rucska János, Kolozsvár.
Rudnay Béla, Bacskafula, u. p.
Nyitra-Zsambokrét.
- 1185 Dr. Salamon Ferencz, Budapest, Barátoktere 5., II. em. 6.
Samarjai Károly, Pozsony.
Sašinek Ferencz, Szakolczán.
Dr. Sass István, Szegszárd.
Sámi László, Kolozsvár.
- 1190 Sándor Kálmán, M.-Vásárhely.
Sárhegyi Lajos, Vác.
Sárhegyi Lajos, S.-A.-Ujhely.
Sárkány Imre, Aszód.
Sárkány Miklós, Bakony-Bél.
- 1195 Sárospataki ref. colleg. könyvtára, Sáros-Patak.
Sátoralja-ujhelyi kat. nagygynasium, Sátoralja-Ujhely.
Schilling Lajos, Kolozsvár.
Schlick Gyula, Miskolcz.
Br. Schmertzing Tádé, Szenice, (Nyitra m.)
- 1200 Scholcz Frigyes, Késmárk.
Schöffmann Imre, Pozsony.
Schönwitzky Bertalan, Szent-István, u. p. Kassa.
Okányi Schwarcz Jenny, Budapest, Zrinyi u. 14.
Okányi Schwarcz Lajos, Budapest, Zrinyi u. 14.
- 1205 Sebestyén Gyula, Bpest. Gyár u. Piarista-épület.

- Sebesztha Károly, Znyó-Váralja
Seidl Károly, Szólád (Somogy-
megye.)
Seján Antal, Ökörmező.
Selmezbányai kir. kath. gymn.
- 1210 Semsey Ádám, Kassa.
Sepsi-Szt.-Györgyi Mikó tanoda.
Seregély Ferencz, Galgóc,
(Nyitra megye.)
Serfőző József, Miskolcz.
Sidelszky Gyula, Felső-Vadász,
(Abauj megye).
- 1215 Sidó István, Somorja, (Pozsony
megye,) Csallóköz.
Sigray Pál, Bpest, Országút 17.
Símó Béla, Bpest, Havas-ú. 3.
Simon Béla, Czegléd.
Simon Lajos, Keszthely.
- 1220 Simonyi Zsigmond, Bpest. Mú-
zeum körút 10. földszint 19.
Simonyi Kálmán, Patvarcz, u. p.
B-Gyarmat..
Simor János, Veszprém.
Sinkovics József, Székely-Ud-
varhely.
Sipos Orbán, Herczegfalva.
- 1225 Sipos Sándor, Szarvas.
Skultéty Antal, Sajó-Szt-Péter.
Somogyi Alajos, Kaposvár.
Somorjai Casinó.
Somoskeőy Antal, Dab. u. p.
Dömösd.
- 1230 Saárdi Somssich Andorné, sz.
Jeszenszky Zsuzsa, Sörnye,
(Somogy megye.)
Gróf Somssich Imre, Grác.
Brandhofgasse nr. 11.
Sopronyi Benedekrendi szék-
ház.
Soproni áll. főreáltan. Sopron.
Soó Gáspár, Gyula-Fehérvár.
- 1235 Dr. Soós Kálmán, Déva.
- Spelletich Bódog, Budapest.
Rudolf-rakpart 11. sz.
Sperlágh József, Hatvan, Heves
megye.
Sporzon Ernő, Privigye.
Sréter Alfréd, Surány, u. p. B-
Gyarmat.
- 1240 B. Riese Stallburg Antal, Felső-
Elefánt, u. p. Pereszleny.
Stark Adolf, Békés-Csaba.
Stessel József, Kis-Marton.
Steindl Imre, Budapest, Kigyó-
útcza 4. sz. III. em.
Dr. Steiner Fülöp, Bécs, Augus-
tiner Str. Nr. 5.
- 1245 Stern Ábrahám, Kis-Kun-Halas
Stern Pál, Kőszeg.
Sthymmel Sámuel, Rozsnyó.
Dr. Stiller Mór, Budapest, Sas-
utcza 15. sz.
Stolcz Kálmán, Budapest, Egye-
tem bölcs. kar.
- 1250 Suhajda János, Budapest, Ba-
rátok tere 5. sz.
Sütő József, Nyiregyháza.
Sváby Frigyes, Lőcse.
Szabadkai kir. főgymnasim.
Szabó Albert, Bpest, Sugárut 60.
- 1255 Vári Szabó Antal, Budapest,
Vár, Disztér 76.
Szabó Ede, Budapest V. ker.
Rudolf rakpart 3. sz.
Szabó Gyula, Budapest, Reál-
tanoda u. 8. fűsz. 3. sz.
Szabó Imre, Veszprém.
Vári Szabó István, Kis-Kun-
Halas.
- 1260 Szabó János, B-Gyarmat.
Szabó János, Budapest, Fe-
rencz József-tér, Nákó-ház.
Szabó József, Budapest, Ső-
utcza 12.
Szabó József, M.-Sziget.
Szabó Kálmán, Kaposvár.

- 1265 Dr. Szabó Károly, Kolozsvár.
Szabó Károly, Soprony.
Szabó Ferencz, Deés.
Szakolczai k. kath. algymn.
Szalavszky Gyula, Nyitra.
- 1270 Szalay Imre, Bpest, Országút 30.
Szalay József, Budapest, vár,
Országház-u. 94.
Szalay József, Fertő-Szt-Miklós.
Szalay Péter, Bpest, Doroty-
tya-u. 12.
Szalay Pál, Dad, u. p. Tata-
Kömlöd.
- 1275 Szalkay József, Rózsahegy.
Szamos-ujvári örmény kath. al-
gymnasium, Szamosujvár.
Szarvady Lajos, Szeged.
Szarvas Gábor, Budapest, II.
ker. fő-út 57/58.
Szádeczky Lajos, Bécs, Mária-
hilf, Engelgasse, Nr. 7.
- 1280 Szádeczky László, Nyitra.
Szájbély Henrik, Esztergom.
Szántó Ményhért, Kalocsa.
Szarcsevics Betti, Békés-Csaba.
Szász Domokos, Kolozsvár.
- 1285 Szász Gyula, Kolozsvár.
Szász Károly, Budapest, vár,
Uri-u. 28.
Szász Károly, Csik-Somlyó, u. p.
Csik-Szereda.
Szatmári kir. főgymnasium.
Gróf Széchenyi Antal, Pozsony.
- 1290 Szegedi főgymnasiumi önképző
kör, Szeged.
Szegedi főreáltanoda.
Szegedi állami főreált. ifjúsága,
Dr. Szeghy László, Detrekő-
Csütörtök, u. p. Malaczka,
(Pozsony m.)
Szekerák Ambrus, Homonna.
- 1295 Székely Péter, Tisza-Igar.
Székesfehérvári főgymnasium
önképző köre.
- Dr. Szely Lajos, Győr, püspök
vár, Győr.
Szentés városi polgári fitanoda,
Szentés.
Szendrőy János, Szeged.
- 1300 Szentgyörgyi Lajos, Budapest,
I. Disztér 1.
Szent-István társulat, Budapest,
Lövész-u. 11.
Szentimrey Elek, Krasznik-
Vajda.
Szent-Iványi Kálmán, Maros-
Vásárhely.
Ifj. Szent-Iványi Márton, Szt.-
Iván, u. p. Liptó-Szt. Miklós.
- 1305 Szentkláray Jenő, Török-Becse.
Szentmarjay Dezső, Budapest,
Csillag-u. 8. I. em. 9. ajtó.
Szentmiklóssy László, Karan-
Sebes.
Szentpétery Sámuel, Pelsőcz,
(Gömör megye.)
Dr. Szeredy József, (Pécs).
- 1310 Szeremley Sámuel, H.-M.-Vásár-
hely.
Székes-fehérvári Vörösmarthy-
kör.
Székely-udvarhelyi ref. collegi-
um, Székely-Udvarhely.
Széll Farkas, Karczag.
Szieber Ede, Ungvár.
- 1315 Szigethy Miklós, Kolozsvár.
Szijjártó Izidor, Kézdi-Vásár-
hely, Háromszék.
Sziklay Antal, Magyar-Óvár.
Sziklay Ede, Rozsnyó.
Szikszay Lajos, Zilah.
- 1320 Szilády Áron, K.-Kun-Halás.
Szilágyi Ferencz, Dárda, Bara-
nya m.).
Szilágyi István, Márm.-Sziget.
Szilágyi Sándor, Budapest,
Egyetemi könyvtár.
Szilágy-soml. Cuyáiasinó-egylet.

- 1325 Szily Dezső, Botfa, u. p. Zala-Egerszeg.
Szinyei József, Budapest, barátok-tere Egyetemi ktár.
Dr. Szinyei József, Budapest, N. Muzeum.
Szitányi Bernát, Budapest. nádor-u. 16.
Szitányi Izidor, Budapest, nádor-u. 16.
- 1330 Dr. Szlávny Olivér, Budapest, Váci-u. 1.
Szlovácsik Rezső, Budapest, Egyetem böls. kar.
Szmátlík István, Budapest, muzeumi könyvtár.
Szmida Antónia, Szakolca.
Szmrecsányi Arisztid, Szmrecsány, u. p. Liptó-Szt-Miklós.
- 1335 Szmrecsányi Dárius, Kis-Biszterecz, u. p. Alsó-Kubin.
Szoboszlay Fer., Rima-Szombat.
Szolga Miklós, Kolozsvár, B. közép-u. 47.
Szolnoki Casinó.
Szombathelyi prémontrei r. főgymnasium.
- 1340 Szombathelyi prémontrei kanonok-rend székháza.
Dr. Szombathy Ignác, Győr.
Szombathy János, Debreczen.
Szomora Bertalan, B.-Csaba.
Szontágh Bert., Rimaszombat.
- 1345 Szülgyémi János, Temesvár.
Szörényi Benő, Karánsebes.
Sztachovics Remig, Győr-Szt.-Márton.
Sztecskál József, Zsolna.
Szulyovszky Gusztáv, Nyitra.
- 1350 Szumrák Pál, Besztercebánya.
Szűcs Károly, Török-Szt-Miklós.
Szűcs Miklós, Moór (Fehér m.).
Szűcs Sándor, Székes-Fehérvár.
Szűry Kálmán, Vág-Gellyén.
- 1355 Tabódy Jenő, Budaháza (Ung-megye).
Tagányi Károly, Budapest, Uri u. 31.
Tajnel Ödön, Beregszász.
Kis-jókai Takács Gyula, Jóka, u. p. Szempez.
Takács János, Budapest, Kecs-keméti u. 6. sz. I. 8. a.
- 1360 dr. Takács Lajos, Budapest, Erzsébet tér 3.
Takács János, Ungvár, Radváni u. 753. •
Tallián Lázár, Veszprém.
Tamaskovics Józsa., Zay-Ugrócz.
Tanárky Gedeon, Budapest, vár Uri u. 20.
- 1365 Tankó János, Budapest, Zerge-utcai reált.
Tarányi Ferencz, Veszprém.
Tarietzky Endre, Tisza-Füred.
Tarnóczy Béla, Alsó Lelőcz, u. p. Oszlány (Nyitra m.)
Téglássy István, Budapest, közlekedési ministerium.
- 1370 Tejfalusy Jenő, Nyitra.
Gróf Teleki Gusztáv, Bécs, Berg-gasse 9 sz.
id. gróf Teleky Sámuel, Mar-Vásárhely.
Teleszky István, Budapest, Sugárút 2.
Télfy Iván, Bpest, Paannonia-szálloda.
- 1375 Temesvári kir. főgymnasium.
Temesvári főreáltanoda.
Tergina Gyula, Bpest, Muzeumi Régiségtár.
Terhes Pál, Rima-Szombat.
Ternyei Tivadar, Győr.
- 1380 Tersztyánszky István, Szécsény.
Thán Károly, Budapest, Régi fűvészkert.
Thinagl János, Nagy-Szombat.

- Thirring Albert, Budapest, Kecskeméti u. 2. sz. I. em. 9.
- Thuranszky József, Besztercebánya.
- 1385 Thuróczy Bálint, Tót-Sok, u. p. Nagy-Rippény.
- Timáry Imre, Detta, (Temes m.)
- Timkó István, Márm.-Sziget
- Timon Ákos, Győrött.
- Tisza Kálmánné szül. Gr.Degenfeld Ilona, Budapest, vár, m. elnöki palota.
- 1390 Tisza-füredi régészeti egylet.
- Tocsek Kázmér, Nyitra-Vicsáp, u. p. Pereszlény.
- Dr. Toldy László, Bpest, Kalap-utca 9.
- Tolnay Gábor, Budapest, Magyar u. 8.
- Tomann József, Nemesény u. p. Ar.-Maróth.
- 1395 Tomaschek Tekla, Budapest. Gyár u. 3. III. 11.
- Tomka Mór, Kassa.
- Tompa Árpád, Bpest, Egyetem bölcsészeti kar.
- Topán Sándor, Budapest, Fővámház II. 35.
- Torma Miklós, Felőr, u. p. Csicso-Keresztúr.
- 1400 Tormássy Bónis, Szombathely.
- Tormássy János, Sopron.
- Tornya Sándor, Vajda-Hunyad.
- Tóth Elek, Budapest, Országút 13. Sebestiáni ház.
- Dr. Tóth Ernő, Budapest, Rózsater 6. sz.
- 1405 Tóth Ferencz, Nagy-Enyed.
- Tóth István, Budapest, Lövész- u. 18. sz. II. e. 14. a.
- Tóth István, Kecskemét.
- Tóth Ödön, Szegszárd.
- Tóth Vilmos, Bécs.
- 141 Tóth Zsigmond, Kolozsvár.
- Tölgyi Gyula, Budapest, VIII. kerületi főreáltanoda.
- Török Antal, Nagy-Enyed.
- Török Gábor, Dézna (Arad m.)
- Dr. Török István, Kolozsvár, Uj-utca.
- 1415 Török Pál, Somorja, (Pozsony m. Csallóköz).
- Török Sándor, Budapest, Király-utca 7.
- Török Sándor, Miskolcz.
- Törs Kálmán, Budapest »Hon« szerk.
- Töry Gusztáv, Budapest, vár, Disztér 13. I. em.
- 1420 Töttösy Béla, Nagy-Kanizsa.
- Dr. Trauschenfels Eugen, Bécs, Wieden, Plösselgasse n. 9. II. St. 18.
- Treleszky József, Nagy-Várad.
- Trencsényi kath. nagy-gymnasium, Trencsény.
- Trocsányi Imre, Hajdu-Szeboszló.
- 1425 Trsztenai k. kath. algymnasium.
- Trsztyánszky Ferencz, Pozsony.
- Trsztyenszky János, Ostffi-Aszszonyfa (Vas megye.)
- Trusza Lajos, Bikács (Bihar m.) u. p. Gyapjú.
- Turgonyi Lajos, Budapest, Mária-u. 40.
- 1430 Turkevi casino, Turkevi.
- Turzó Miklós, Trencsén.
- Türr Lajos, Zenta.
- Uhrinyi István, Békés-Csaba.
- Ujhelyi Boldizsár, Balassa-Gyarmat.
- 1435 Ujvárosi József, Uzon.
- Ujverbászi alrealgymnasium.
- Ujvidéki királyi főgymnasium.
- Ullmann Károly, Budapest Általános bizt. társ..

- Ulrich Sándor, Vác.
 1435 Undy László, Szeged.
 Unger Ferencz, Budapest, Jó-
 zsef-u. 23.
 Ungvári kath. főgymnasium,
 Ungvár.
 Ungvári főgymnasium önképző
 Dayka-kör, Ungvár.
 Urányi Imre, Budapest, Havas-
 utca 3.
 1440 Br. Üchtritz Zsigmond, Mar-
 czaltó, u. p. Pápa.
 Ürmösi Miklós, Budapest mi-
 nisterelnökség.
 Vághy Mihály, Soprony.
 Vagyon István, Szenicz (Nyitra
 megye).
 Dr. Vajda Gyula, Budapest ke-
 gyesrendiek társháza.
 1450 Vály Béla, Aranyos-Maróth.
 Vály Béla, Budapest Egyetem-
 tér 4. sz.
 Vámosy Károly, Budapest V.
 Józseftér 5.
 Vámosy Mihály, Bpest Nyul-
 utca 13. sz.
 Várady Gábor, Budapest sugár-
 út 47. sz.
 1455 Váralljai Sándor, Pancsova.
 Varga Alajos, Mohács.
 Varga Ferencz, Gyorok.
 Varga Emil, Szolnok.
 Vargha Ottó, Bpest kötő-u. 4.
 sz. II. em. 4..
 1460 Vargics Imre, Temesvár.
 Vargyas Endre, Győr.
 Varju Mihály, Szatmár.
 Városov Gyula, Kalocsa.
 Városi Tivadar, Zombor.
 1465 Varságh Béla, Békés-Csaba.
 Vasády Gyula, Sepsí-Szent-
 György.
 Dr. Vásárhelyi Géza, Terinye.
 Vasváry Benő, Budapest zerge-
 utczai főreáltanoda,
 Vaszary Kolozs, Győr.
 1470 Vavrek Rikárd, Kassa.
 Br. Vay Aladár, Pozsony Sz.-
 Mihály-utca b. Jeszenák-ház.
 Br. Vay Tihamér, Drezda Dres-
 den, Rampersche-Str. Nr. 3.
 Br. Vay Dénes, Pozsony Mihály-
 u. Jeszenáklház.
 Br. Vay Sándor, Golop, u. p.
 Tállya, via Szerencs.
 1475 Várzély János, Trszтина.
 Vécsey Tamás, Bpest Muzeum-u.
 Móriczház III. e.
 Végh Arthur, Bpest egyetem-u.
 takarékpénztári épül.
 Verebi Végh István, Vereb, u.
 p. Pázmánd (Fehér m.)
 Végbelyi Dezső, Veszprém.
 1480 Velics Alajos, Lászlófalva, per
 Turócz-Rudnó.
 Vellansits János, Pápa.
 Venczell Antal, Esztergom.
 Venter Gerő, Arad, kereszt-u. 29.
 Veres József, Orosháza.
 1485 Vértesaljai ref. egyházmegye.
 Seregélyes.
 Veszprémy Vilmos, Budapest,
 m. nemz. Muzeum könyvt.
 Veszprémi növendék papság
 Pázmányköre.
 Vikol János, Bpest egyetem.
 Villányi Szaniszló, Győr.
 1490 Vinczehidi Izidor, N.-Kikinda.
 Vinkler József, N.-Várad.
 Virágh János, Nagy-Kőrü, u. p.
 Fegyvernek.
 Visy Imre, Bpest, »Hon« szer-
 kesztősége.
 Visnya József, Bpest Deák Fe-
 rencz-u. 5. sz.
 1495 Visolyi Gusztáv, Budapest, mu-
 zeum-u. 8. sz. II. em.

- Visontay János, Bpest gyár-u.
reáliskola.
- Vitnyédy József, Soprony.
- Vitális Mór, Ipolyság.
- Vlád Alajos, Bpest, stáció-u.
- 1500 Vladár István, Turócz-Szent-
Márton.
- Vlkolinszky Dániel, Rózsahegy.
- Vojnits Simon, Topolya.
- Wagner István, Bal.-Gyarmat.
- Wagner János, Bpest, vár, Sz.-
György-u. 8.
- 1505 Wagner Lajos, Pozsony.
- Wagner József, Nyitra.
- Waiger János, Léva.
- Walkovszky Miklós, Székes-
Fehérvár.
- Walther Géza, Bpest, kecske-
méti-u. Károlyi-palota
- 1510 Wargha Lajos, Sárospatak.
- Weber Samu, Béla (Szepes m.)
- Weitzenfeld Antal, Bpest bál-
vány-u.
- Wertheimer Ede, Nagy-Szeben.
- Wertán Pál, Kolozsvár tudom.
egyetem.
- 1515 Wesselényi Miklós, Zsibó.
- Wieland Arthur, Farkasfalva
(Szepes m.).
- Wiesinger Károly, Dobsina.
- Witt László Mohács.
- Wlassich Gyula, Bpest Deák-u.
14. sz.
- 1520 Wodianer Béla, Bpest stáció-u.
17. sz.
- Wurmb Imre, Bpest egyetem,
régí épület földsz.
- Wutz Albert, Bpest bodzafa-u.
33. sz. 4. ajtó.
- Zachar Gyula, Nyitra.
- Zachar Emil, Besztercebánya.
- 1525 Zaka Gyula, N.-Becserek.
- Zalavári apátság, Zala-Apáti.
- Zay Adolf, Bpest, Eszterházy-u.
13. sz.
- Gróf Zay-ugróczai Zay Albert,
Zay-Ugrócz,
- Gr. Zay György, Álmosd, (Bi-
harm.)
- 1530 Zelei János, Nagyvárad.
- Zentai községi gymnasium.
- Zerdahelyi Adolf, Nyitra.
- Dr. Zerich Tivadar, Brassó
(nagy-u. 506. sz.)
- Gr. Zichy Béla Bpest muzeum-u.
5. sz.
- 1535 Gr. Zichy Jenő Bpest, Verbőczy
u. vár, saját palotája.
- Gr. ifj. Zichy Ödön Zákány (So-
moggy m.).
- Gr. Zichy Jánosné, Merán.
- Zilahy Lajos, N.-Várad.
- Zmeskal Lajos, Selmezbánya
(Sipék).
- 1540 Olvasó kör, Znyó-Váralja.
- Tanítóképezde, Znyó-Váralja.
- Zombat Gyula, Bpest, vár, uri-
u. 60.
- A zombori állami főgymnasium
Zombor.
- Zongor József, Nyitra.
- 1545 Zsendovits József, Eger.
- Zsilinszky Endre, Békés-Csaba.
- Zsilinszky Mihály, Bpest, Esz-
terházy u. 14.
- Zsivora György, Bpest, kerepesi
ut 5. sz. I. em.
- Zsoldos Ignác, Veszprém.

A társulat halottai.

1878 – 1881.

Athanaczkovich Constantin, Budapest. B. Augusz Antal, Budapest. Bagi Gerő, Csongrád. Bezerédy Gyula, Veszprém. 5. Bogyó Károly, Budapest. Bolgár Mihály, Bécs. Csengery Antal, Budapest. Damaszkín János, Gyertyámos. Diváld József, Selmeczbánya. 10. Dobák Antal, Árva-Várallya. Drégán Péter, Baja. Drexler Ignác, Nyitra. Ercsey Samu, S.-Keresztúr. Erdődy Sándor, Vép. 15. Fabriczius Károly, Segesvár. Fesztoráczy Géza, Nyitra. Fogarassy János, Budapest. Fonyó Gyula, N.-Károly. Hollósy Károly, Devecser. 20. Horváth Mihály, Budapest. Kertész József, Eperjes. Kürthy János, N.-Várad. Lipovniczky Vilmos, Budapest. Mercz Pál, Lőcse. 25. Mihály Lajos, Segesvár. Mikovics Ferencz, R.-Szombat. Morvay Pál, Oroszi. Nagy Sándor, N.-Szöllős. Nemes Elek, Kolozsvár.	30. Gr. Nyáry Izidor, Prekop. Pák Boldizsár, Gyulamezős. Piller István, Tőke-Terebes. Piry Czirjék, Budapest. Pruzsinszky Henrik, B.-Kopány. 35. Riegler Ferencz, Nyitra. Révész Imre, Debreczen. Rosenauer Károly, Beszterczebánya. Simonyi Simon, Budapest. Somhegyi Ferencz, Budapest. 40. Somogyi János, F.-Szt.-Miklós. Strebiczky Irén, Bécs. Sulyok Mór, Temesvár. Szabó Imre, Szombathely. Szalay György, Kaposvár. 45. Termatsits Rezső, Zágráb. Tipray Tivadar, Budapest. Toldy István, Budapest. Tóth Jenő, Budapest. Tóth Kálmán, Veszprém. 50. Török Gábor, Debreczen. Tutkó József, Kassa. Vakter József, T.-Ujlak. Villécz József, Eger. Való József, Vác. 55. Varsányi János, Aszód. Dr. Vinceze Gábor, Budapest. Ziskay Pál, N.-Károly.

3) A társulat vagyoni állapota.

1. Évi forgalom.

1880-ban. Bevételek volt	13890.65 ft.
Kiadás	12851.15 »
Maradék	1039.50 »

2. Vagyonállag.

	1878. december 31-kén a társulat alaptőkéje névért	29,600 ft.
– 250 ft.	1879. » » » » »	29,350 »
+ 1650 »	1880. » » » » »	31,000 »

Balthazár Béla,
 társ. pénztárnok.

a) Statisticai kimutatás a tagok lakóhelye szerint.

A) Választmány	55	Krassó-Szőrény	2
B) Külföldi rendes-tagok	13	Liptó	9
C) Alapító-tagok	211	Maros-Torda	21
D) Évdijas tagok :		Máramaros	16
I. A magyar sz. korona területén.		N.-Küküllő	2
<i>a) Magyarország.</i>		Mosony	8
Budapest	470	Nógrád	31
Abauj-vármegye	26	Nyitra	81
Arad	16	Pest-Pilis-Solt	54
Árva	8	Pozsony	56
Baranya	16	Sáros	10
Bars	22	Somogy	19
Bács-Bodrog	12	Soprony	23
Bereg	8	Szabolcs	7
Békés	18	Szathmár	18
Bihar	35	Szeben	7
Borsod	25	Szepes	22
Brassó	1	Szilágy	5
Csanád	3	Szolnok-Doboka	10
Csik	4	Temes	19
Csongrád	34	Tolna	8
Esztergom	14	Torontál	9
Alsó-fehér	27	Trencsény	15
Fehér	24	Túróc	20
Fogarás	1	Údvarhely	8
Gömör	32	Ugocea	5
Győr	25	Ung	6
Hajdú	13	Vas	15
Háromszék	9	Veszprém	46
Heves	29	Zala	23
Hont	12	Zemplén	36
Hunyad	15	Zólyom	29
Jász-Nagy-Kún-Szolnok	38	<i>b) Horvát-Szlavonország . . . . .</i>	3
Kis-Küküllő	2	II. Ausztria	18
Kolozs	43	III. Külföld	5
Komárom	8	Összesen	1771

b) Statisticai táblázat foglalkozás s társadalmi állás szerint.

48

Földbirtokos, magánzó 31 ^o / _o			Értelmiségi kereset 59 ^o / _o											Testületek 5 ^o / _o			Egyéb 4 ^o / _o			
Főurak, (gróf, báró) mint őstermelők s magánzók	Önálló földbirtokosok	Magánzó	Papok 13 ^o / _o		Tanárok, tanítók 17 ^o / _o			Hivatalnokok 19 ^o / _o			Ügyvéd	Orvos	Mérnök ép.	Katona	Iparosok	Törvényhatóságok	Egyházi hat.	Társulatok, körök	Orsz. képviselő	Tanintézeti hallgató
			Róm. kath.	Prot.	Állami	Felekezeti 9 ^o / _o		Állami	Törvényhatósági	Magánhiv.										
						R. kath.	Egyéb													
5 ^o / _o	16 ^o / _o	10 ^o / _o	11 ^o / _o	2 ^o / _o	8 ^o / _o	6 ^o / _o	3 ^o / _o	10 ^o / _o	6 ^o / _o	3 ^o / _o	5 ^o / _o	3 ^o / _o	1 ^o / _o	1 ^o / _o	1 ^o / _o	2 ^o / _o	1 ^o / _o	2 ^o / _o	2 ^o / _o	2 ^o / _o